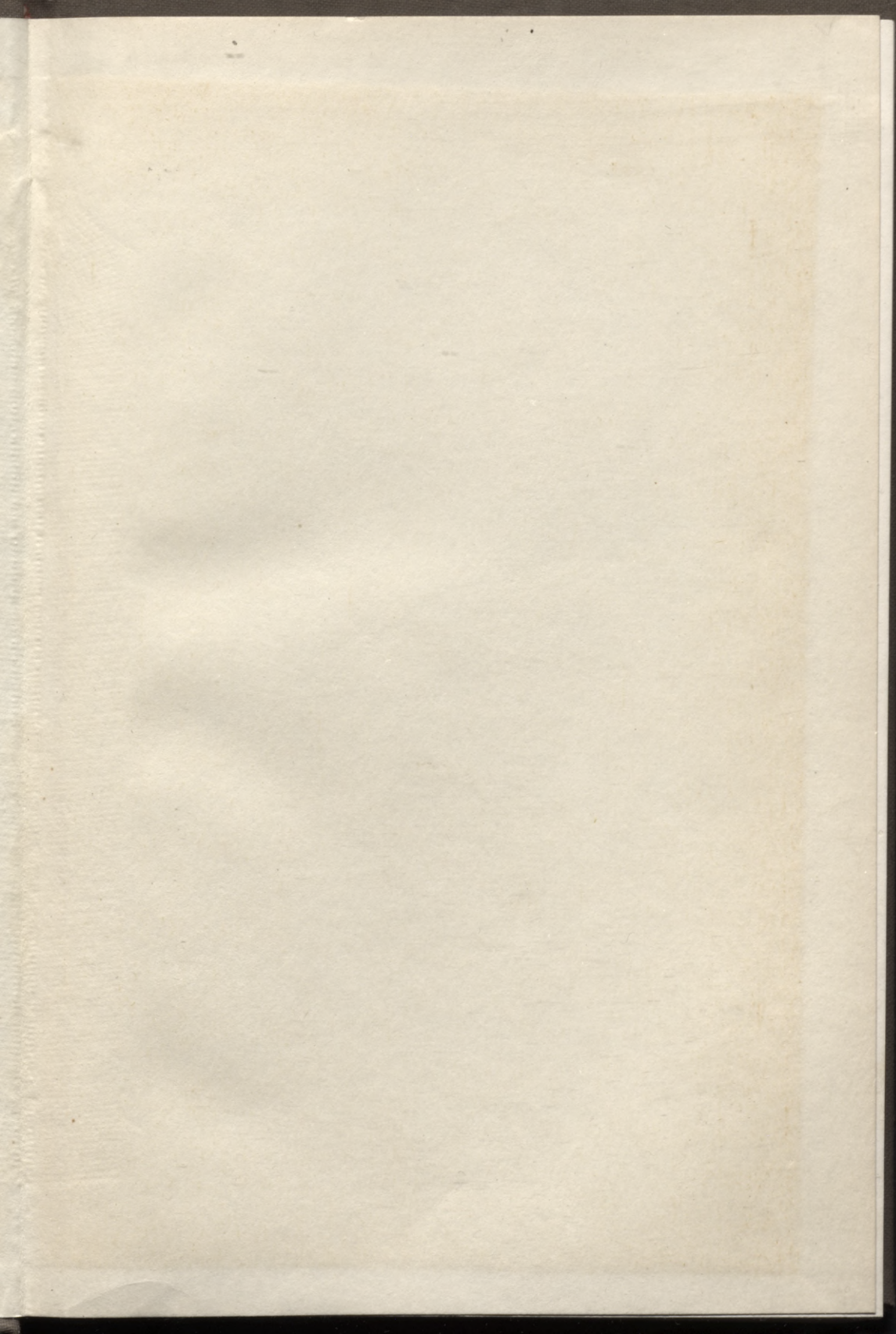

L 74-4
8 II

KÄRLLS MARKSS

KAPITÄLS

VISU ZEMJU PROLETĀRIEŠI, SAVIENOJĒTIES!

ITALS

WILLIAM BROOKS EASTMAN

2

LATVIJAS KP OK PARTIJAS VISPĀRĀS INSTITŪTS
PSKP OK VISPĀRSTĀVĪBAS LEKTŪRĀS INSTITŪTA PĒDĀLE

KÄRLLIS MARKSS

KAPITÄLS

Kārlis
MARKSS **KAPITĀLS**

OTRĀIS SĒJUMS

2. GRĀMATA

KAPITĀLA APDROŠINĀS PIRMS

PIRMSĀS REDIGĒJĀN PĒDĀKĀS ZĪMĒS

545

MARKSS
Karl's
KAPITÄLS

2

L 74-4
8

L
1r

LATVIJAS KP CK PARTIJAS VESTURES INSTITŪTS —
PSKP CK MARKSISMA-ĻEŅINISMA INSTITŪTA FILIALE

KÄRLIS MARKSS

KAPITÄLS

POLITISKĀS EKONOMIJAS KRITIKA

OTRAIS SĒJUMS

2. GRĀMATA:
KAPITĀLA APGROZĪBAS PROCESS

IZDEVUMU REDĪĢĒJIS *FRIDRIHS ENGELSS*

IZDEVNIECĪBA «LIESMA» RĪGA 1976

3K13M
Ka472

Vīja Lāča Latv. PSR

VALSTS BIBLIOTĒKA

~~77-1.945~~

0308073715

KAPITĀLS

POLITISKĀS EKONOMIJAS KRITIKA

OTRAIS SĒJUMS

2. GRĀMATA

KAPITĀLA AĢROZĪBAS PROCESS

IZDEVUMU REDZĒJIS FRĪDRĪHS ENĢELSS

© Tulkojums latviešu valodā, «Liesma», 1976, piezīmes, rādītāji

M $\frac{10101-137}{M801(11)-76}$ 1-76

Šis «Kapitāla» otrā sējuma izdevums ir tulkojums no otrā vācu izdevuma, kas nāca klajā 1893. gadā Engelsa redakcijā. Tāpat kā 1939. gada krievu izdevumam, arī šim par pamatu ņemts I. Skvorcova-Stepanova rediģētais tulkojums*.

Sagatavojot šo izdevumu, minētajā tulkojumā izdarīti diezgan daudzi labojumi, daži arī būtiski. Salīdzinot pirmā un otrā vācu izdevuma tekstu ar Marksa rokrakstiem un Engelsa izrediģēto un salikšanai sagatavoto galīgo manuskriptu, daudzos gadījumos izdevās atklāt un novērst vairākas pārrakstīšanās un iespiedklūdas, kas bija iezagušās otrajā vācu izdevumā. Līdz ar to no jauna tika salīdzināti ar pirmavotiem visi citāti un atsauces, pārbaudīti faktiskie dati un aprēķini un izlabotas nejaušas neprecizitātes. Sai izdevumā ievēroti visi V. I. Ļeņina izdarītie fragmentu tulkojumi no «Kapitāla» otrā sējuma vācu izdevumiem, kurus V. I. Ļeņins citējis savos darbos, kā arī izmantoti Ļeņina tulkotie atsevišķie izteicieni un termini.

«Kapitāla» otrā sējuma jaunajā izdevumā ievietotas redakcijas piezīmes un rādītāji: personu rādītājs, Marksa citētās un minētās literatūras rādītājs, krievu tulkojumā iznākušo Marksa citēto un minēto grāmatu rādītājs un priekšmetu rādītājs.

Marksa un Engelsa rakstītās zemsvītras piezīmes, tāpat kā 1893. gada vācu izdevumā, apzīmētas ar cipariem un apaļo iekavu. Tikai dažas piezīmes Engelsa parakstījis ar saviem iniciāļiem. Atšķirībā no autora piezīmēm redakcijas zemsvītras piezīmes apzīmētas ar zvaigznīti un atzīmi — *Red.*, bet grāmatas beigās ievietotās redakcijas piezīmes — ar cipariem bez iekavām.

Atsevišķas apaļajās iekavās liktās vietas gan autora tekstā, gan citātos ir Marksa rakstītas. Figūriekavās ietverts Engelsa teksts, ko viņš ievietojis, sagatavodams Marksa manuskriptu iespiešanai.

Nedaudzie grūti tulkojamie vācu vārdi vai speciālie termini līdzās tulkojumam rakstīti arī oriģinālvalodā (kvadrātiekvavās).

* Šī grāmata iespiesta pēc K. Marksa un F. Engelsa Rakstu otrā izdevuma.

PRIEKŠVārds

Sagatavot iespēšanai «Kapitāla» otro grāmatu un turklāt tā, lai tā būtu, no vienas puses, sakarīgs un pēc iespējas pabeigts darbs, bet, no otras puses, vienīgi tikai autora, nevis redaktora darbs, — nebija viegli. Uzdevumu vēl grūtāku darīja tas, ka bija daudz pa lielākajai daļai fragmentāri apstrādātu rokrakstu. Pilnīgi sagatavots iespēšanai — tajā daļā, kas ievietota grāmatā, — bija tikai viens vienīgs manuskripts (IV manuskripts), taču arī šī manuskripta lielākā daļa bija vēlāko pārstrādājumu dēļ novecojusi. Viss vairums materiāla bija gan pa lielākajai daļai pēc satura izstrādāts, taču stilistiski nepietiekami noslīpēts, materiāls uzrakstīts tādā valodā, kādā Markss parasti sastādīja savus uzrakstus, — nevērīgs stils, familiāri, bieži vien asi humoristiski teicieni, angļu un franču tehniskie nosaukumi, bieži vien veseli teikumi un pat lappuses angļiski; tās ir domas, kas pierakstītas tādā veidā, kādā tās dažādos gadījumos attīstījušās autora galvā. Līdzās atsevišķām, pamatīgi izstrādātām daļām citas — tikpat svarīgas — tikai iezīmētas; ilustrējošo faktu materiāls savākts, bet tik tikko sargrupēts, nemaz jau nerunājot par apstrādāšanu; nodaļas beigās, tiecoties ātrāk sākt nākamo, Markss bieži vien ir iestarpinājis tikai dažus aprautus teikumus, kas iezīmē domas attīstību, kura šeit atstāta nepabeigta; beidzot, zināmais rokraksts, ko dažkārt pats autors nevarēja salasīt.

Es ierobežojos, cik tas iespējams, ar manuskriptu burtisku restaurāciju, stilā mainīju tikai to, ko būtu mainījis pats Markss, un dažus paskaidrojošus teikumus un pārejas iestarpināju tikai tur, kur tas bija absolūti nepieciešams un kur jēga bez tam bija pilnīgi neapšaubāma. Atzinumus, kuru iztulkošana pieļāva kaut vismazākās šaubas, atzinu par labāku iespiest vārdu pa vārdam. Manis dotie pārstrādājumi un iestarpinājumi kopā nesastāda ne desmit iespiedlappušu, turklāt visi tie ir tikai formālas dabas.

Jau vienkāršs saraksts par materiāliem, ko Markss rokrakstos

atstājis II grāmatai, rāda, ar kādu nesalīdzināmu apzinīgumu, ar kādu stingru paškritiku viņš centās savus lielos ekonomiskos atklājumus izstrādāt līdz augstākajai pilnībai, iekāms viņš tos publicēja; šī paškritika tikai reti ļāva viņam iztīrīt savu pēc satura un formas pielāgot savam prāta apvārsnim, kas ar jaunām studijām allaž paplašinājās. Šis materiāls sastāv no sekojošā.

Pirmām kārtām ir manuskripts «Par politiskās ekonomijas kritiku» 23 burtnīcās, kas ietver 1472 lappuses ceturtdaļloksnes lielumā un sarakstīts no 1861. gada augusta līdz 1863. gada jūnijam. Tas ir turpinājums pirmajam laidienam, kas ar tādu pašu virsrakstu iznāca 1859. gadā Berlīnē¹. No 1. līdz 220. lappusei (I—V burtnīcā) un tālāk atkal no 1159. līdz 1472. lappusei (XIX—XXIII burtnīcā) tajā apskatīti «Kapitāla» I grāmatā izpētītie temati, sākot ar naudas pārvēršanos par kapitālu līdz beigām; manuskripts ir šīs grāmatas pirmais atrodamais rediģējums. No 973. līdz 1158. lappusei (XVI—XVIII burtnīcā) apskatīts kapitāls un peļņa, peļņas norma, tirgotāju kapitāls un naudas kapitāls, tādā veidā, kas vēlāk attīstīti III grāmatas manuskriptā. Turpretim temati, kas ietilpināti II grāmatā, tāpat kā ļoti daudzi vēlāk III grāmatā aplūkoti temati, šeit vēl nav īpaši iztīrāti. Tie skarti garāmējot it īpaši tai nodaļā, kas veido manuskripta galveno daļu, — no 220. līdz 972. lappusei (VI—XV burtnīcā) — «Virsvērtības teorijas». Šajā nodaļā ietilpst politiskās ekonomijas centrālā punkta — virsvērtības teorijas sīka, kritiska vēsture, un līdztekus tam polemiskā formā pret priekštečiem ir plaši iztīrāta lielākā daļa to punktu, kas vēlāk speciāli un loģiskā sakarā aplūkoti II un III grāmatas manuskriptā. Es paturu sev tiesību publicēt šī rokraksta kritisko daļu kā «Kapitāla» IV grāmatu², pie kam no tā tiks izņemtas daudzas vietas, kas jau pamatīgi aplūkotas II un III grāmatā. Lai cik vērtīgs šis manuskripts, tomēr šim II grāmatas izdevumam tas nebija izmantojams.

Pēc pabeigšanas laika nākamais ir III grāmatas manuskripts. Vismaz tā lielākā daļa ir sarakstīta 1864. un 1865. gadā. Tikai pēc tam, kad tas galvenajos vilcienos bija gatavs, Markss sāka izstrādāt 1867. gadā iespiestā pirmā sējuma I grāmatu. Šo III grāmatas manuskriptu es tagad apstrādāju iespiešanai.

No nākamā perioda, kas sekoja I grāmatas iznākšanai, II sējumam ir sakopoti četri manuskripti in folio*, kurus Markss pats ir apzīmējis ar I—IV. No tiem I manuskripts (150 lappušu), jādodā, datējams ar 1865. vai 1867. gadu, ir pirmais patstāvīgais, taču vairāk vai mazāk fragmentārs II grāmatas apstrādājums tās tagadējā iedalījumā. Arī no šī manuskripta nekas nebija izmantots. III manuskripts pa daļai sastāv no citātu sakopojuma un norādījumiem uz Marksa piezīmju burtnīcām — tas viss pa lielākajai daļai attiecas uz II grāmatas pirmo daļu —, pa daļai tas

* — 1/2 iespiedloksnes formātā. — Red.

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Zweiter Band

Buch II: Der Cirkulationsprocess des Kapitals.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

Hamburg

Verlag von Otto Meissner.

1885.

«KAPITĀLA» II SEJUMA PIRMĀ VĀCU IZDEVUMA TITULLĀPA

Das Kapital

Kritik der politischen Ökonomie

Das Kapital ist ein Werk, das die Grundlagen der politischen Ökonomie darlegt. Es ist in drei Bänden unterteilt: Band I: Die Arbeitslohntheorie, Band II: Die Kapitalakkumulation, Band III: Die Kapitalverwertung. In Band I wird die Theorie der Wertarbeit entwickelt, in Band II die Theorie der Kapitalakkumulation und in Band III die Theorie der Kapitalverwertung. Das Werk ist ein Meilenstein der ökonomischen Wissenschaften und hat die Diskussion über die Natur des Kapitalismus grundlegend geprägt.

Das Kapital ist ein Werk, das die Grundlagen der politischen Ökonomie darlegt. Es ist in drei Bänden unterteilt: Band I: Die Arbeitslohntheorie, Band II: Die Kapitalakkumulation, Band III: Die Kapitalverwertung. In Band I wird die Theorie der Wertarbeit entwickelt, in Band II die Theorie der Kapitalakkumulation und in Band III die Theorie der Kapitalverwertung. Das Werk ist ein Meilenstein der ökonomischen Wissenschaften und hat die Diskussion über die Natur des Kapitalismus grundlegend geprägt.

Das Kapital ist ein Werk, das die Grundlagen der politischen Ökonomie darlegt. Es ist in drei Bänden unterteilt: Band I: Die Arbeitslohntheorie, Band II: Die Kapitalakkumulation, Band III: Die Kapitalverwertung. In Band I wird die Theorie der Wertarbeit entwickelt, in Band II die Theorie der Kapitalakkumulation und in Band III die Theorie der Kapitalverwertung. Das Werk ist ein Meilenstein der ökonomischen Wissenschaften und hat die Diskussion über die Natur des Kapitalismus grundlegend geprägt.

5

ir atsevišķu punktu apstrādājums, it īpaši te kritizētas Ā. Smita tēzes par pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu un par peļņas avotu; tālāk seko iztīrējums par virsvērtības normas attiecību pret peļņas normu, kas attiecas uz III grāmatu. Norādījumi deva maz jauna; vēlākie rediģējumi bija padarījuši lieku to izmantošanu atsevišķu punktu iztīrējumam tiklab II, kā arī III grāmatā, tātad pa lielākajai daļai tie arī bija jāatliek sāņus. IV manuskripts ir iespiešanai sagatavots II grāmatas pirmās daļas un otrās daļas pirmās nodaļas apstrādājums, un tur, kur tas bija vajadzīgs, to izmantoju. Lai gan izrādījās, ka tas sarakstīts agrāk nekā II manuskripts, tomēr, ievērojot, ka tas formas ziņā pilnīgāks, to sekmīgi varēja izmantot attiecīgajai grāmatas daļai; izrādījās, ka pietika, ja izdarīja tikai dažus papildinājumus no II manuskripta. Šis pēdējais manuskripts ir vienīgais zināmā mērā pabeigtais II grāmatas apstrādājums; tas datēts ar 1870. g. Piezīmēs galīgam rediģējumam, par kurām tūdaļ būs runa, tieši teikts: «Pamatā liekams otrs rediģējums.»

Pēc 1870. g. atkal iestājās pauze, kuras galvenais cēlonis bija Marksa slimošana. Kā parasts, Markss šo laiku aizpildīja ar studijām; agronomija, agrārās attiecības Amerikā un it īpaši Krievijā, naudas tirgus un bankas, beidzot, dabaszinātnes, ģeoloģija un fizioloģija, un it īpaši patstāvīgi darbi matemātikā — tas ir Marksa daudzo piezīmju burtnīcu saturs šai laikā.³ 1877. g. sākumā viņš jutās tiktāl atspirdzis, ka atkal varēja atsākt savu īsto darbu. Ar 1877. g. marta beigām datēti norādījumi un piezīmes no iepriekš minētajiem četriem manuskriptiem, kas bijuši par pamatu tam jaunajam II grāmatas pārstrādājumam, kura sākums atrodams V manuskriptā (56 lappuses in folio). Tas aptver pirmās četras nodaļas un ir vēl maz apstrādāts; būtiski punkti traktēti piezīmēs zem teksta; materiāls ir drīzāk savākts nekā izvētīts, taču šis manuskripts ir šo pirmās daļas svarīgāko jautājumu pēdējais pilnīgais iztīrējums. Pirmais mēģinājums padarīt to par iespiešanai sagatavotu manuskriptu ir VI manuskripts (sarakstīts laikā pēc 1877. g. oktobra un līdz 1878. g. jūlijam); tajā ir tikai 17 lappuses ceturtdaļloksnes lielumā, un tās aptver pirmās nodaļas lielāko daļu; otrais — un pēdējais — mēģinājums ir VII manuskripts, kurā ir tikai 7 lappuses in folio un kurš datēts «1878. g. 2. jūlijā».

Ap šo laiku Marksam, šķiet, bija kļuvis skaidrs, ka, gadījumā ja viņa veselības stāvoklī nenotiks radikāla pārmaiņa, viņam nekad neizdosies pabeigt II un III grāmatas apstrādāšanu tiktāl, lai tā apmierinātu viņu pašu. Patiesi, V—VIII manuskriptā pārāk bieži redzamas pēdas, kādas atstājusi sasprindzinātā ciņa ar mokošo slimību. Pirmās daļas grūtākie jautājumi bija par jaunu pārstrādāti V manuskriptā; pārējais pirmās daļas materiāls un visa otrā daļa (izņemot septiņpadsmito nodaļu) nesagādāja nekādas lielākas teorētiskas grūtības; turpretim trešā daļa, sabiedriskā kapitāla atražošana un apgrozība, viņam šķita katrā ziņā pārstrādā-

jama. Proti, II manuskriptā atražošana vispirms tika traktēta neatkarīgi no tās starpnieces — naudas apgrozības un pēc tam vēlreiz — sakarā ar naudas apgrozību. To vajadzēja novērst un vispār visu daļu pārstrādāt tā, lai tā atbilstu autora prāta apvārsnim, kas bija kļuvis plašāks. Tā radās VIII manuskripts, pavisam 70 lappušu burtnīca ceturtdaļloksnes lielumā; bet, cik daudz Markss pratis ietilpināt šajās lappusēs, to rāda salīdzinājums ar III daļu iespīestā veidā, pēc tam kad no tās izsvītro no II manuskripta ņemtās vietās.

Arī šis manuskripts dod tikai iepriekšēju priekšmeta aplūkojumu, pie kam pirmām kārtām uzmanība tiek pievērsta tam, lai konstatētu un attīstītu iegūtos — salīdzinājumā ar II manuskriptu jaunus uzskatus, kamēr tie punkti, par kuriem nevarēja pateikt nekā jauna, tika atstāti sāpus. Laba tiesa otrās daļas XVII nodaļas, kas jau vispār zināmā mērā attiecas uz trešo daļu, tika no jauna pārstrādāta un paplašināta. VIII manuskriptā nereti pārtrūkst loģiskā secība, iztirzājumā vietām ir robi, it sevišķi beigās tam ir pilnīgi fragmentārs raksturs. Bet tas, ko Markss gribējis pateikt, ir šeit tā vai citādi pateikts.

Tāds ir II grāmatas materiāls, no kura man, kā Markss neilgi pirms savas nāves teica savai meitai Eleonorai, bija «kaut kas jāiztaisa». Es pieņēmu šo uzdevumu tā visšaurākajos ietvaros; kur vien bija iespējams, es savu darbu ierobežoju ar to, ka vienkārši izvēlējos vienu no dažādajiem rediģējumiem — turklāt tā, ka pamatā liku pēdējo atrodamo rediģējumu, salīdzinot to ar agrākajiem. Ista, tas ir, ne vien tehniskas, grūtības šai darbā sagādāja tikai pirmā un trešā daļa, toties tās bija lielas grūtības. Es centos tās atrisināt katrā ziņā autora garā.

Citātus tekstā es pa lielākajai daļai tulkoju tur, kur tie minēti, lai apstiprinātu faktus, vai arī tur, kur oriģināls pieejams ikvienam, kas grib pamatīgi tikt skaidrībā par jautājumu, piemēram, kur citēts Ā. Smits. Tas nebija iespējams tikai X nodaļā, jo šeit tiek kritizēts tieši angļu teksts. Citātos no «Kapitāla» I sējuma lappuses uzrādītas pēc tā otrā izdevuma — pēdējā, kas nācis klajā, Marksam vēl dzīvam esot.

Atskaitot atsevišķu jautājumu pirmo apstrādājumu rokrakstā «Par politiskās ekonomijas kritiku», atskaitot minētās III manuskripta daļas un dažas īsas atzīmes, kas šur tur ierakstītas piezīmju burtnīcās, III grāmatai ir tikai — minētais 1864. g. — 1865. g. manuskripts in folio, kas izstrādāts gandrīz tikpat pilnīgi kā II grāmatas II manuskripts, un, beidzot, 1875. gada burtnīca: matemātiski (vienādojumos) izteikta virsvērtības normas attiecība pret peļņas normu. Šis grāmatas sagatavošana iespīestā strauji virzās uz priekšu. Cik varu spriest līdz šim, tā sagādās galvenokārt tikai tehniskas grūtības, protams, izņemot dažas ļoti svarīgas daļas.

Šeit būs vietā atspēkot apsūdzību, ko pret Marksu sākumā izplatīja vienīgi paklusām un tikai atsevišķas personas, bet ko tagad, pēc viņa nāves, vācu katedras sociālisti, valsts sociālisti un to piekritēji pasludinājuši par neapstrīdamu faktu, — apsūdzību, it kā Markss esot plagējis no Rodbertusa. Citā vietā¹⁾ es jau esmu pateicis šai sakarā pašu nepieciešamāko, bet tikai šeit varu minēt izšķirošos pierādījumus.

Cik man zināms, šī apsūdzība pirmoreiz sastopama R. Meijera grāmatā «Emanzipationskampf des vierten Standes», 43. lpp.:

«No šiem publicētajiem darbiem» (domāti Rodbertusa darbi līdz trīsdesmito gadu otrajai pusei) «Markss, kā to var pierādīt, ir smēlis savas kritikas lielāko daļu.»

Līdz tālāku pierādījumu iesniegšanai es, protams, varēju domāt, ka visa šī apgalvojuma «pierādāmība» ir tāda, ka Rodbertuss to iegalvojis Meijera kmg. 1879. g. uz skatuves parādās pats Rodbertuss⁵ un sakarā ar savu darbu «Zur Erkenntniß unsrer staatswirtschaftlichen Zustände» (1842. g.) raksta J. Celleram (Tibingenes žurnālā «Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft», 1879, S. 219) sekojošo:

«Jūs redzēsīt, ka to» {šai darbā attīstītās domas} «jau itin labi izmantojis... Markss, kas, protams, uz mani neatsaucas.»

Viņam pakaļ, daudz nedomādams, to pašu melš arī pēcnāves izdevējs T. Kozaks («Das Kapital» von Rodbertus. Berlin, 1884, Einleitung, S. XV). Beidzot, 1881. gadā R. Meijera izdotajās «Briefe und sozialpolitische Aufsätze von Dr. Rodbertus-Jagetzow» Rodbertuss tieši saka:

«Tagad redzu, kā Sefle un Markss mani *apzaguši*, pie kam viņi mani nenosauc» (vēstule № 60, 134. lpp.).

Bet citā vietā Rodbertusa pretenzijas gūst noteiktāku veidu:

«No kurienes kapitālistam *rodas virsvērtība*, to esmu savā 3. sociālajā vēstulē parādījis *būtībā gluži tāpat* kā Markss, tikai īsāk un skaidrāk» (vēstule № 48, 111. lpp.).

Par visām šīm apsūdzībām plagēšanā Markss nekad neko nav zinājis. Viņa «Emanzipationskampf» eksemplārā atgriezta bija tikai tā daļa, kas attiecas uz Internacionāli, pārējo grāmatas daļu atgriezu jau es pats pēc viņa nāves. Tibingenes žurnālu viņš nekad nebija redzējis. «Briefe etc.» R. Meijeram arī palika viņam nezināmas, un uz šo vietu par «apzagšanu» manu vērību laipni vērsa tikai 1884. g. pats doktors Meijera kungs. Turpretim vēstuli Nr. 48 Markss zināja: Meijera kgs bija tik laipns, ka iedāvināja oriģinālu Marksa jaunākajai meitai. Markss, kura ausis, protams, bija aiz-

¹⁾ Priekšvārdā⁴ Kārļa Marksa darbam «Filozofijas nabadzība». Atbilde uz Prudona kga «Nabadzības filozofiju». E. Bernšteina un K. Kautska tulkojums vācu valodā. Stutgarte, 1885.

snieguši noslēpumainie čuksti par viņa kritikas slepenajiem avotiem, kas meklējami Rodbertusa darbos, parādīja man šo vēstuli, pie kam piezīmēja, ka ar to viņš beidzot esot ieguvis autentisku liecību par to, uz ko, patiesību sakot, pretendējot pats Rodbertuss; ja tas neapgalvojot neko vairāk, tad viņam, Marksam, šie apgalvojumi esot gluži vienaldzīgi, bet, ja Rodbertuss atzīstot pats savu iztīrājumu par īsāku un skaidrāku, tad viņš varot atstāt tam to prieku. Viņš tiešām domāja, ka ar šo Rodbertusa vēstuli viss jautājums izbeigts.

Markss tā varēja domāt — jo vairāk tāpēc, ka visa Rodbertusa literārā darbība, kā es skaidri zinu, Marksam bija palikusi nezināma līdz 1859. g., kad viņa paša politiskās ekonomijas kritika bija gatava ne vien galvenajos vilcienos, bet arī svarīgākajos sīkumos. Savas ekonomiskās studijas Markss sāka 1843. g. Parīzē ar lielajiem angļiem un frančiem; no vāciešiem viņš zināja tikai Rāvu un Listu, un ar to viņam pietika. Ne Markss, ne es neko nezinājām par Rodbertusa eksistenci, kamēr mums 1848. g. avīzē «*Neue Rheinische Zeitung*»⁶ nebija jākritizē viņa kā Berlīnes deputāta runas un viņa kā ministra darbība. Mēs bijām tādi neziņas, ka jautājām Reinas deputātiem, kas gan ir šis pēkšņi par ministru kļuvušais Rodbertuss. Bet arī viņi neko nevarēja mums pateikt par Rodbertusa ekonomiskajiem darbiem. Turpretim Markss arī bez Rodbertusa palīdzības jau toreiz ļoti labi zināja, ne vien no *kurienes*, bet arī kā «rodas kapitālista virsvērtība», ko pierāda «*Filozofijas nabadzība*»⁷ 1847. g. un lekcijas par algoto darbu un kapitālu⁸, kas 1847. g. lasītas Briselē un 1849. g. iespiestas avīzēs «*Neue Rheinische Zeitung*» №№ 264.—269. Tikai ap 1859. g. Markss no Lasala dabūja zināt, ka eksistē arī kāds ekonomists Rodbertuss, un vēlāk atrada Britu muzejā viņa «trešo sociālo vēstuli».

Tādi ir faktiskie apstākļi. Kā tad nu ir ar to saturu, ko Markss it kā esot «nozadzis» Rodbertusam?

«No kurienes kapitālistam rodas virsvērtība,» saka Rodbertuss, «to esmu savā trešajā sociālajā vēstulē parādījis gluži tāpat kā Markss, tikai īsāk un skaidrāk.»

Tā tad, lūk, kur centrālais punkts: virsvērtības teorija; un patiesi, nevar norādīt, ko vēl citu no Marksa darba Rodbertuss varētu reklamēt kā savu īpašumu. Tā tad Rodbertuss pasludina šeit sevi par īsteno autoru virsvērtības teorijai, ko Markss esot viņam nozadzis.

Ko tad trešā sociālā vēstule mums pauž par virsvērtības rašanos? Tā vienkārši teic, ka «rente», ar ko autors saprot zemes renti un peļņu, rodoties nevis no «vērtības pielikuma» pie preces vērtības, bet gan

«no tā vērtības atvilkuma, ko piedzīvo darba alga, citiem vārdiem sakot — no tā, ka darba alga ir tikai daļa darba produkta vērtības»,

bet, ja darba ražīgums ir pietiekams,

«darba algai nav jābūt vienlīdzīgai ar sava produkta dabisko maiņas vērtību tālab, lai produkts ietvertu vēl atlikumu kapitāla kompensēšanai» (!) «un rentei».⁹

Turklāt mums nepasaka, kas ir šī produkta «dabiskā maiņas vērtība», no kuras nekas neatliek «kapitāla kompensēšanai», t. i., precīzāk, izejmateriāla un darbarīku amortizācijas kompensēšanai.

Par laimi, mums bijis lemts konstatēt, kādu iespaidu atstājis uz Marksu šis Rodbertusa atklājums, kas ievadījis jaunu laikmetu. Manuskripta «Par politiskās ekonomijas etc.» X burtnīcā 445. un turpm. lpp. mēs atrodam — «Novirze. Rodbertusa kungs. Jauna zemes rentes teorija». Trešā sociālā vēstule šeit tiek aplūkota tikai no šī viedokļa. Ar Rodbertusa virsvērtības teoriju vispār izbeigts ar ironisku piezīmi: «Rodbertusa kungs vispirms izpētī stāvokli valstī, kur zemes un kapitāla īpašums nav šķirts viens no otra, un pēc tam nonāk pie *svarīga* rezultāta, ka rente (ar ko viņš saprot visu virsvērtību) gluži vienkārši ir vienlīdzīga nesamaksātajam darbam jeb produktu daudzumam, kādā šis darbs izpaužas.»¹⁰

Kapitālistiskā cilvēce nu jau vairākus gadsimtus ir ražojusi virsvērtību un pamazām nonākusi tiktāl, ka sākusi domāt par tās izcelšanos. Pirmā tās izpratne bija izpratne, kas izriet tieši no tirgotāju prakses, — virsvērtība veidojas no uzcenojuma pie produkta vērtības. Šis uzskats bija valdošais merkantilistu vidū, bet jau Džeimss Stjuarts saskatīja, ka pie tam tas, ko iegūst viens, otram katrā ziņā jāzaudē. Un tomēr tāds uzskats valdīja vēl ilgu laiku, it īpaši sociālistu vidū, bet no klasiskās zinātnes to izstūma Ā. Smits.

Darbā «Wealth of Nations» (book I, ch. VI) viņš saka:

«Tiklīdz atsevišķu personu rokās sāk uzkrāties kapitāls (stock), dažas no tām, dabiski, cenšas izmantot šo kapitālu, lai iesaistītu darbā čaklus cilvēkus, kurus viņi apgādā ar materiāliem un dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem nolūkā iegūt *peļņu*, pārdodot viņu darba produktus, vai arī no *tā, ko viņu darbs pievieno šo apstrādājamo materiālu vērtībai*... Tāpēc *vērtība*, ko strādnieki *pievieno materiālu vērtībai*, šai gadījumā pati sadalās *divās daļās*, no kurām viena aiziet *viņu darba algas* samaksai, bet otra — viņu *uzņēmēja peļņas* samaksai par visu kapitālu, ko viņš avansējis materiāliem un darba algai.»¹¹

Un mazliet tālāk:

«Kopš tā laika, kad visa zeme kādā valstī kļuvusi par privātipašumu, zemesīpašnieki, tāpat kā visi citi ļaudis, grib plaut tur, kur nav sejuši, un sāk prasīt zemes renti pat par zemes dabiskajiem augļiem...» Strādnieks «...spiests *atdot zemesīpašniekam noteiktu daļu* no tā, ko savāc vai ražo viņa darbs. Šī daļa jeb, kas ir tas pats, šīs daļas cena ir *zemes rente*...».¹²

Sakarā ar šo vietu Markss piezīmē iepriekš minētajā manuskriptā «Par politiskās ekonomijas etc.», 253. lpp.: «Tāpat virsvērtību jeb virsdarbu — padarītā un precē materializētā darba

Viņa Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA
77-1.945

pārpalikumu *virš* samaksātā darba, tātad *virš* darba, kas saņēmis savu ekvivalentu darba algā, — Ā. Smits saprot kā *vispārīgu kategoriju*, pie kam tiešā peļņa un zemes rente ir tikai tās atzāres.»¹³

Tālāk, I grām., VIII nod., Ā. Smits saka:

«Tiklīdz zeme kļūst par privātīpašumu, zemesīpašnieks prasa daļu gandrīz no katra produkta, ko strādnieks var izaudzēt uz šīs zemes vai ievākt no tās. Viņa zemes rente ir *pirmais atvilkums no zemes apstrādāšanā izlietotā darba produkta*. Tomēr tikai retos gadījumos personai, kas apstrādā zemi, ir līdzekļi, lai pārtiktu līdz ražas novākšanai. Viņas iztiku parasti viņai avansē no viņas saimnieka — fermeru kapitāla (stock), kas viņu nolīgst un kam nebūtu nekādas intereses viņu nolīgst, ja tas *nedabūtu daļu no viņas darba produkta* jeb ja viņa kapitāls netiktu viņam kompensēts ar zināmu peļņu. Šī peļņa ir *otrs atvilkums* no zemes apstrādāšanai patērētā darba produkta. Tādu pašu atvilkumu peļņas samaksai izdara gandrīz no jebkura cita darba produkta. Visās rūpniecības nozarēs strādnieku lielākajai daļai ir vajadzīgs uzņēmējs, kas avansētu viņiem materiālus viņu darbam, tāpat arī darba algu un eksistences līdzekļus līdz darba nobeigšanai. Šis uzņēmējs saņem daļu viņu darba produkta jeb daļu vērtības, ko viņu darbs pievienojis izejmateriālam; šī daļa tad arī ir uzņēmēja peļņa.»¹⁴

Markss šeit piemetina (manuskripts, 256. lpp.): «Tātad Ā. Smits šeit tieši apzīmē zemes renti un kapitāla peļņu kā vienkāršus *atvilkumus* no strādnieka produkta vai no viņa produkta vērtības, kas ir vienlīdzīga darbam, kuru viņš pievieno izejvielām. Bet šis atvilkums, kā to agrāk pats Ā. Smits pierādījis, var būt tikai tā darba daļa, ko strādnieks pievieno izejvielām *virš* tā darba daudzuma, kurš samaksā tikai viņa darba algu jeb tikai sagādā viņa darba algas ekvivalentu; tātad šis atvilkums sastāv no virsdarba, no nesamaksātās strādnieka darba daļas.»¹⁵

«No kurienes kapitālistam rodas virsvērtība» un bez tam vēl arī zemesīpašniekam, to tātad zinājis jau Ā. Smits. Markss to atklāti atzīst jau 1861. g., turpretim to acīmredzot pavisam aizmirsis Rodbertuss un viņa cienītāju bars, kuri valsts sociālisma siltajā vasaras lietutiņā aug kā sēnes.

«Taču,» Markss turpina, «virsvērtību kā tādu Smits nenodalīja kā īpašu kategoriju no tām sevišķajām formām, kuras tā iegūst peļņā un zemes rentē. No tā rodas viņam un vēl vairāk Rikārdos daudz kļūdu un trūkumu pētījumā.»¹⁶ Šī piezīme, burtiski, attiecas uz Rodbertusu. Viņa «rente» ir vienkārši zemes rentes un peļņas summa; par zemes renti viņš sev izveidojis pavisam aplamu teoriju; peļņu viņš pieņem bez jebkādas revīzijas, tā, kā atradis savu priekšteču darbos. Turpretim Marksa virsvērtība ir *vispārīgā forma* tai vērtības summai, ko bez jebkāda ekvivalenta piesavinās ražošanas līdzekļu īpašnieki un kas pēc pavisam īpašiem likumiem, kurus pirmais atklājis Markss, sadalās īpašas, *pārveidotās* peļņas un zemes rentes formās. Šie likumi tiks iztirzāti III grāmatā, kur pirmoreiz būs parādīts, cik daudz starplocekļu vajadzīgs, lai no virsvērtības vispārīgās izpratnes nonāktu līdz izpratnei par tās

pārveidošanos peļņā un zemes rentē, tātad līdz likumu izpratnei, pēc kuriem virsvērtība tiek sadalīta pašā kapitālistu šķirā.

Rikārdo iet jau krietni tālāk par Ā. Smitu. Viņš savu virsvērtības izpratni pamato uz to jauno vērtības teoriju, kas iedīgli ir jau Ā. Smitam, bet ko tas gandrīz vienmēr aizmirst, kad runa ir par tās lietošanu, un kas kļuvusi par visas vēlākās ekonomiskās zinātnes izejas punktu. No tā, ka preces vērtību nosaka precēs realizētā darba daudzums, viņš secina, ka starp strādniekiem un kapitālistiem tiekot sadalīts tas vērtības daudzums, ko darbs pievienojis izejmateriālam, secina šis vērtības sadalīšanos darba algā un peļņā (t. i., šai gadījumā virsvērtībā). Viņš parāda, ka preču vērtība paliek tā pati, lai arī kā mainītos attiecības starp šīm divām daļām, — likums, kam viņš pieļauj tikai atsevišķus izņēmumus. Viņš pat konstatē, kaut arī pārāk vispārīgā izpratnē, dažus pamata likumus, kas attiecas uz savstarpējām attiecībām starp darba algu un virsvērtību (ņemtu peļņas veidā) (Markss. «Kapitāls», I grāmata, XV nod., A¹⁷), un parāda, ka zemes rente ir pārpalikums virs peļņas, kurš atdalās zināmos apstākļos. Neviens no šiem punktiem Rodbertuss nav gājis tālāk par Rikārdo. Rikārdo teorijas iekšējās pretrunas, kuru dēļ sabruka viņa skola, palikušas Rodbertusam vai nu pilnīgi nezināmas, vai arī novedušas viņu tikai pie utopiskām prasībām («Zur Erkenntniß etc.», S. 130), nevis pie ekonomiskiem atrisinājumiem.

Rikārdo mācībai par vērtību un virsvērtību nebija jāgaida Rodbertusa «Zur Erkenntniß etc.», lai rastu sociālistisku lietojumu. «Kapitāla» pirmā sējuma (2. vācu izd.) 609. lpp.¹⁸ minēts citāts «The possessors of surplus produce or capital»* no sacerējuma — «The Source and Remedy of the National Difficulties. A Letter to Lord John Russel. London, 1821». Šis sacerējums, uz kura nozīmi vajadzētu vērst uzmanību jau vienam vienīgam izteicienam — «surplus produce or capital» —, ir 40 lappušu liels pamflets, ko Markss izvilcis no aizmirstības; tajā teikts:

«Lai arī cik pienāktos kapitālistam» {no kapitālista viedokļa}, «viņš vienmēr var piesavināties tikai strādnieka virsdarbu (surplus labour), jo strādniekam jādzīvo» (23. lpp.).

Bet, kā dzīvo strādnieks un tātad cik liels var būt kapitālista piesavinātais virsdarbs, — tas ir ļoti relatīvi.

«Ja kapitāla vērtība samazinās ne tādā proporcijā, kādā palielinās tā masa, tad kapitālists izspiedīs no strādnieka katras darba stundas produktu virs tā minimuma, ar kuru strādnieks var dzīvot... galu galā kapitālists var teikt strādniekam: tev nav jāēd maize, jo var dzīvot no bietēm un kartupeļiem; un mēs jau esam tiktāl nonākuši» (24. lpp.). «Ja strādnieku var novest tādā stāvoklī, ka viņš pārtiks no kartupeļiem, nevis no maizes, tad ir neapstrīdami pareizi, ka pie tam no viņa darba var izsist vairāk, t. i., pārtiekot no maizes, viņš bija spiests sevis un savas ģimenes uzturēšanai *patērēt pirmdienas un*

* «Virsprodukta jeb kapitāla īpašnieki». — Red.

otrdienas darbu, bet, pārtiekot no kartupeļiem, viņš dabūs sev tikai *pusi pirmdienas*, bet otra puse pirmdienas un visa otrdienas *atbrīvosies* vai nu par labu valstij, vai *kapitālistam*» (26. lpp.). «Nav apstrīdams (it is admitted), ka kapitālistiem maksājami procenti, vienalga, rentes, aizdevu procenta vai uzņēmēju peļņas veidā, tiek samaksāti no citu darba» (23. lpp.).

Tātad šeit ir itin visa Rodbertusa «rente», tikai «rentes» vietā teikts «procenti».

Markss šeit piezīmē (manuskripts «Par politiskās ekonomijas kritiku», 852. lpp.): «Šis maz pazīstamais pamflets, kas parādījies tai laikā, kad sev vērību sāka pievērst «neticamais skribents» Makulohs¹⁹, ir krietns solis uz priekšu salīdzinājumā ar Rikārdo. Virsvērtību jeb «peļņu», kā to sauc Rikārdo (bieži arī virsprodukts — surplus produce), jeb interest*, kā to dēvē pamfleta autors, pēdējais tieši apzīmē par surplus labour — virsdarbu, darbu, ko strādnieks dara par velti, dara virs tā darba daudzuma, ar kādu tiek kompensēta viņa darbaspēka vērtība, t. i., tiek ražots viņa darba algas ekvivalents. Cik svarīgi bija *vērtību* reducēt *uz darbu*, gluži tikpat svarīgi bija virsvērtību (surplus value), kas pārstāvēta *virsproduktā* (surplus produce), reducēt *uz virsdarbu* (surplus labour). Patiesībā to bija pateicis jau Ā. Smits un tas ir viens no galvenajiem momentiem tajā, ko devis Rikārdo. Bet viņiem tas nekur nav izteikts absolūtā formā un nav stingri konstatēts.»²⁰ Tad tālāk, manuskripta 859. lpp., teikts: «Starp citu, autors paliek savu priekšteču darbos atrodamo ekonomisko kategoriju gūstā. Tāpat kā virsvērtības un peļņas sajaukšana Rikārdo noved pie nepatīkamām pretrunām, gluži tas pats noticis arī ar viņu, tāpēc ka virsvērtību viņš nosaucis par kapitāla procentiem. Viņš gan stāv augstāk par Rikārdo tai ziņā, ka viņš, pirmkārt, reducē katru virsvērtību uz virsdarbu un, otrkārt, lai gan viņš virsvērtību dēvē par kapitāla procentiem, tomēr reizē ar to uzsver, ka ar interest of capital** viņš saprot virsdarba vispārīgo formu atšķirībā no tā speciālajām formām — rentes, aizdevu procenta un uzņēmēja peļņas. Tomēr vienas šīs speciālās formas nosaukumu — interest — viņš taču pieņem par vispārīgās formas nosaukumu. Un ar to pietiek, lai no jauna sapītos ekonomiskā penterējumā» (manuskriptā teikts «slang»)²¹.

Šis pēdējais punkts pilnīgi attiecināms uz mūsu Rodbertusu. Arī viņš paliek savu priekšteču darbos atrodamo ekonomisko kategoriju gūstā. Arī viņš nokristījis virsvērtību vienas tās pārveidotās apakšformas — rentes vārdā, kuru viņš turklāt padarījis pavisam nenoteiktu. Šo divu kļūmju rezultāts ir tas, ka viņš atkal iekrīt ekonomiskā penterējumā, kritiski nelauž ceļu tālāk par Rikārdo, bet gan paļaujas kārdinājumam padarīt savu līdz galam neizstrādāto teoriju, kas vēl nav izšķīlusies no čaumalas, par pamatu utopijai, ar kuru, kā vienmēr, viņš nācis pārāk vēlu. 1821. g. klajā

* — procenti. — Red.

** — kapitāla procentiem. — Red.

nākušais pamflets jau pilnīgi anticipēja Rodbertusa «renti», kas attiecas uz 1842. g.

Mūsu pamflets ir tikai galējais priekšpostenis plašajā literatūrā, kura divdesmitajos gados izmantoja Rikārdo vērtības un virsvērtības teoriju proletariāta interesēs pret kapitālistisko ražošanu un sīta buržuāziju ar viņas pašas ieroci. Viss Ouena komunisms, ciktāl tas sāk ekonomisku polemiku, balstās uz Rikārdo. Bet līdzās viņam bija vēl vesela rinda rakstnieku, no kuriem Markss jau 1847. g. polemikā pret Prudonu («Filozofijas nabadzība», 49. lpp.²²) min tikai dažus: Edmondsu, Tompsonu, Hodžskinu utt., utt., «un vēl četras lappuses, utt.». No šī milzīgā sacerējumu daudzuma es ņemu uz labu laimi vienu: «An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, most conducive to Human Happiness, by William Thompson; a new edition. London, 1850». Šis sacerējums, sarakstīts 1822. g., pirmoreiz nāca klajā 1824. g. Bagātība, ko piesavinās neražojošās šķiras, tajā arī viscaur tiek raksturota kā atvilkums no strādnieka produkta — un turklāt diezgan spēcīgos izteicienos.

«Tas, ko mēs dēvējam par sabiedrību, vienmēr ir centies ar krāpšanu un pārliecināšanu, ar iebaidīšanu vai spaidiem piespiest ražīgo strādnieku darīt darbu par iespējami mazāku viņa paša darba produkta daļu» (28. lpp.). «Kāpēc gan strādniekam nav jādabū absolūti viss sava darba produkts?» (32. lpp.) «Šo kompensāciju, ko kapitālisti piedzen no ražīgā strādnieka ar zemes rentes vai peļņas nosaukumu, viņi prasa par zemes vai citu priekšmetu lietošanu... Tā kā visas fiziskās vielas, pie kurām vai ar kurām nemantīgais ražīgais strādnieks, kam pieder tikai viņa spējas ražot, vienīgi jau var likt lietā šīs savas ražošanas spējas, — tā kā šīs vielas atrodas citu personu īpašumā, kuru intereses ir pretējas strādnieka interesēm un kuru piekrišana ir viņa darbības priekšnoteikums, — vai tad nav atkarīgs un vai nav jābūt atkarīgam no šo kapitālistu žēlastības, kādu daļu viņa paša darba augļu tie vēlēšies dot viņam kā atlīdzību par šo darbu?» (125. lpp.) «...attiecībā pret ieturētā produkta lielumu, lai saucas... šīs piesavinātās produkta daļas par nodokļiem, peļņu vai zādzību» (126. lpp.) utt.

Atzīstos, es uzrakstīju šīs rindas ne bez zināma kauna. Es vēl varu pieļaut, ka divdesmito un trīsdesmito gadu antikapitālistiskā angļu literatūra itin nemaz nav pazīstama Vācijā, lai gan Markss jau darbā «Filozofijas nabadzība» tieši norādīja uz to un šo to no tās — 1821. g. pamfletu, Revenstonu, Hodžskinu u. c. — vairākkārt citēja «Kapitāla» pirmajā sējumā. Bet tas apstāklis, ka ne vien literatus vulgaris*, kas «tiešām neko nav iemācījies» un izmisumā ķeras pie Rodbertusa svārkus stērbelēm, bet arī profesors pēc amata,** kurš plātās ar to, ka «viņš esot ļoti mācīts», tiktāl aizmirsis savu klasisko politisko ekonomiju, ka nopietni pārmet Marksam, it kā viņš nozadzis Rodbertusam tādas lietas, ko var atrast jau Ā. Smita un Rikārdo darbos, — šis apstāklis pierāda, cik šobrīd zemu grimusi oficiālā politiskā ekonomija.

* — vulgārais literāts (domāts R. Meijers). — Red.

** Engelss te domājis A. Vāgneru. Pret Vāgneru vērsto paša Marksa kritiku sk. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., изд. 2, т. 19, с. 369—399. — Red.

Bet ko gan tādā gadījumā jaunu ir pateicis Markss par virsvērtību? Kā tas gadījies, ka Marksa virsvērtības teorija radījusi tādu iespaidu kā zibens no skaidrām debesīm un turklāt visās civilizētajās zemēs, kamēr visu viņa sociālistisko priekšteču teorijas, ieskaitot arī Rodbertusa teoriju, palikušas bez jebkādas iedarbības?

To mums var parādīt kāds piemērs no ķīmijas vēstures.

Kā zināms, vēl XVIII gadsimta beigās valdīja flogistoniskā teorija, kas izskaidroja katras degšanas būtību ar to, ka no degošā ķermeņa atdaloties kāds cits — hipotētisks ķermenis, absolūtā degviela, ko apzīmēja ar vārdu flogistons. Šīs teorijas pietika, lai izskaidrotu toreiz pazīstamo ķīmisko parādību lielāko vairumu, kaut arī dažos gadījumos šis izskaidrojums bija ne visai apmierinošs. Bet 1774. gadā Prīstlijs aprakstīja gaisa paveidu, «kas bija tik tīrs jeb tik brīvs no flogistona, ka salīdzinājumā ar to parastais gaiss jau likās sabojāts». Viņš to nosauca par deflogistonētu gaisu. Drīz pēc tam tādu pašu gaisa paveidu aprakstīja Šēle Zviedrijā un pierādīja, ka tas ir atmosfērā. Šēle arī atrada, ka tas pazūd, ja tajā vai parastajā gaisā sadedzina kādu ķermeni, tāpēc nosauca to par ugunsgaisu [Feuerluft].

«No šiem datiem viņš secināja, ka savienojums, kas rodas, flogistonam savienojoties ar kādu gaisa sastāvdaļu» {tātad degšanas laikā}, «nav nekas cits kā uguns vai siltums, kas aizplūst caur stiklu.»²⁾

Prīstlijs un Šēle bija aprakstījuši skābekli, bet viņi nezināja, kas bija nācis tiem rokā. Viņi «palika savu priekšteču darbos atrodamo» flogistonisko «kategoriju gūstā». Elements, kam bija lemts apgāzt visus flogistoniskos uzskatus un revolucionizēt ķīmiju, viņu rokās bija gluži neauglīgs. Bet drīz pēc tam Prīstlijs, būdams Parīzē, par savu atklājumu ziņoja Lavuazjē, un Lavuazjē, ņemot vērā šo jauno faktu, vēlreiz revidēja visu flogistonisko ķīmiju un pirmoreiz atklāja, ka jaunais gaisa paveids ir jauns ķīmiskais elements, ka degšanas procesā no degošā ķermeņa *nevis atdalās* noslēpumainais flogistons, bet gan ar ķermeni *savienojas* šis jaunais elements, un tā viņš pirmoreiz nostādīja uz kājām visu ķīmiju, kas savā flogistoniskajā veidā bija stāvējusi uz galvas. Un, ja arī Lavuazjē neaprakstīja skābekli vienā laikā ar citiem un neatkarīgi no tiem, kā viņš to vēlāk apgalvoja, tad tomēr pēc būtības skābekli *atklāja* viņš, nevis tie divi, kas to tikai *aprakstīja*, pat nenojauzdami, *ko* viņi īsti bija aprakstījuši.

Virsvērtības teorijā Markss attiecībā pret saviem priekštečiem ir tas pats, kas Lavuazjē attiecībā pret Prīstliju un Šēli. Ka *pastāv* tā produkta vērtības daļa, ko mēs tagad saucam par virsvērtību, tas bija konstatēts jau sen pirms Marksa; gluži tāpat vairāk vai mazāk skaidri bija izteikts, no kā tā sastāv, proti, no

²⁾ Roscoe und Schortemmer. «Ausführliches Lehrbuch der Chemie». Braunschweig, 1877, I, S. 13, 18.

tā produkta, ko radījis darbs, par kuru tā piesavinātājs nav samaksājis nekādu ekvivalentu. Bet tālāk par to negāja. Vieni — klasiskie buržuāziskie ekonomisti — ja daudz, tad pētīja kvantitatīvo attiecību, kādā darba produkts tiek sadalīts starp strādnieku un ražošanas līdzekļu īpašnieku. Citi — sociālisti — atzina šo sadalījumu par netaisnu un meklēja utopiskus līdzekļus, kā šo netaisnību novērst. Kā vieni, tā otri palika savu priekšteču darbos atrodamo ekonomisko kategoriju gūstā.

Bet tad uzstājās Markss. Un turklāt tiešā pretstatā visiem saviem priekštečiem. Kur tie bija saskatījuši *atrisinājumu*, tur viņš redzēja tikai *problēmu*. Viņš redzēja, ka te ir nevis deflogistonētais gaiss, nevis ugunsgaiss, bet gan skābeklis, ka te ir runa nevis par vienkāršu ekonomiska fakta konstatēšanu, nevis par šī fakta pretrunu ar mūžīgo taisnību un patieso morāli, bet gan par tādu faktu, kam lemts izdarīt apvērsumu visā politiskajā ekonomijā un kas tam, kurš to prastu lietot, deva rokā atslēgu visas kapitālistiskās ražošanas izpratnei. Pamatojoties uz šo faktu, viņš izpētīja visas līdzšinējās kategorijas, tāpat kā Lavuazjē, pamatojoties uz jau atrasto skābekli, bija izpētījis flogistoniskās ķīmijas iepriekšējās kategorijas. Lai zinātu, kas ir virsvērtība, viņam vajadzēja zināt, kas ir vērtība. Pirmām kārtām bija nepieciešams izkritizēt pašu Rikārdo vērtības teoriju. Tātad Markss izpētīja darbu no tās darba īpašības viedokļa, ka darbs rada vērtību, un pirmoreiz konstatēja, *kāds* darbs, *kāpēc* un *kā* rada vērtību, konstatēja, ka vērtība vispār nav nekas cits kā *šāda* veida kristalizēts darbs, — punkts, ko Rodbertuss līdz mūža beigām netika sapratis. Tad Markss izpētīja preces un naudas attiecību un parādīja, kā un kāpēc — precei piemītošās vērtības īpašības rezultātā — precei un preču maiņai jārada naudas un preces pretstats. Uz šo dibinātā viņa naudas teorija ir pirmā pilnīgā naudas teorija, kas tagad klusējot ir vispār atzīta. Viņš izpētīja naudas pārvēršanos par kapitālu un pierādīja, ka tā ir dibināta uz darbaspēka pirkšanu un pārdošanu. Noliekot darba vietā darbaspēku, spēju radīt vērtību, viņš ar vienu rāvienu atrisināja vienu no grūtībām, kas bija par cēloni Rikārdo skolas bankrotam, — neiespējamību kapitāla un darba savstarpējo apmaiņu saskaņot ar Rikārdo likumu, pēc kura vērtības noteicējs ir darbs. Tikai konstatējot kapitāla sadalīšanos pastāvīgajā un mainīgajā kapitālā, Markss varēja detalizēti attēlot virsvērtības rašanās procesa patieso gaitu un tādējādi to izskaidrot, ko nebija veicis neviens no viņa priekštečiem; viņš tagad konstatēja atšķirību pašā kapitālā, atšķirību, ar kuru nedz Rodbertuss, nedz buržuāziskie ekonomisti it neko nespēja iesākt, bet kura dod atslēgu vissarežģītāko ekonomisko problēmu atrisināšanai, un vispārliciecinotākais pierādījums tam atkal ir II grāmata un vēl vairāk — kā parādīsim vēlāk — III grāmata. Tālāk — viņš izpētīja pašu virsvērtību, atklāja abas tai piemītošās formas — absolūto un relatīvo virsvērtību — un pa-

rādīja, cik dažāda, bet abos gadījumos izšķiroša loma tai ir bijusi kapitālistiskās ražošanas attīstības vēsturē. Pamatojoties uz virsvērtības teoriju, viņš attīstīja pirmo racionālo darba algas teoriju, kāda mums tikai tagad ir, un pirmoreiz deva kapitālistiskās uzkrāšanas vēstures pamatiezīmes un tās vēsturisko tendenču iztirzājumu.

Bet Rodbertuss? Izlasījis visu to, viņš kā katrs tendenciozs ekonomists saskatīja šeit «uzbrukumu sabiedrībai»²³, saskatīja, ka viņš jau pats pateicis daudz īsāk un skaidrāk, no kurienes rodas virsvērtība, un, beidzot, saskatīja, ka tas viss gan esot patiesi par «kapitāla mūsdienu formu», t. i., par to kapitālu, kas vēsturē pastāvo, bet nederot, lai saprastu «kapitāla jēdzienu», t. i., nederot Rodbertusa kunga utopiskajam priekšstatam par kapitālu. Gluži tāpat kā vecais Prīstlijs, kas līdz mūža vakaram zvērēja pie flogistona un negribēja ne dzirdēt par skābekli. Tikai Prīstlijs tiešām pirmais ir aprakstījis skābekli, turpretim Rodbertuss ar savu virsvērtību vai, precīzāk sakot, ar savu «renti» no jauna atklājis tikai novazātu patiesību, bet Markss pretēji tam, kā darija Lavuazjē, stāvēja pārāk augstu, lai apgalvotu, ka viņš pirmais atklājis virsvērtības pastāvēšanas *faktu*.

Viss pārējais, ko Rodbertuss devis politiskajā ekonomijā, ir tādā pašā līmenī. Viņa virsvērtības teorijas pārstrādājumu par utopiju Markss bija jau bez nodoma līdzī kritizējis darbā «Filozofijas nabadzība»; visu, ko vēl varēja par to sacīt, esmu pateicis šī darba vācu tulkojuma priekšvārdā.²⁴ Viņa dotais tirdzniecības krīžu izskaidrojums ar to, ka strādnieku šķira nepietiekami patērē, atrodams jau Sismondī darbā «Nouveaux Principes d'Économie Politique», liv. IV, ch. IV.³⁾ Tikai Sismondī turklāt pastāvīgi turēja prātā pasaules tirgu, turpretim Rodbertusa apvārsnis nesniedzas tālāk par prūšu robežām. Viņa spekulatīvie spriedelējumi par to, vai darba alga tiek ņemta no kapitāla vai no ienākuma, pieder sholastikas sfērai un ar šīs «Kapitāla» otrās grāmatas trešās daļas saturu tiek pilnīgi apgāzti. Viņa rentes teorija ir palikusi vienīgi tikai viņa īpašums, un tā var netraucēta snaust tālāk, kamēr nāks klajā Marksa manuskripts²⁵, kurā tā kritizēta. Beidzot, viņa projekti par vecprūšu zemesīpašuma atbrīvošanu no kapitāla jūga ir atkal jau galīgi utopiski; tie izvairās tieši no vienīgā praktiskā jautājuma, par ko šeit ir runa, — no jautājuma par to, kādā veidā veco prūšu junkurs, kam ir, teiksim, 20 000 marku gada ienākuma un kas izdod, teiksim, 30 000 marku gadā, tomēr var netaisīt nekādus parādus.

Rikārdo skola ap 1830. g. sabruka sakarā ar jautājumu par virsvērtību. Tas, ko tā nevarēja atrisināt, palika jo vairāk neatri-

³⁾ «Tāpat, bagātībām koncentrējoties neliela īpašnieku skaita rokās, iekšējais tirgus aizvien vairāk un vairāk sašaurinās un rūpniecībai aizvien vairāk un vairāk jāmeklē pārdošanas iespējas ārējos tirgos, kur tai draud lieli satricinājumi» (proti, 1817. g. krīze, kas aprakstīta tūlīn pēc tā). «Nouv. Princ.». éd. 1819, I, p. 336.

КАПИТАЛЪ

КРИТИКА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМІИ.

СОЧИНЕНІЕ

КАРЛА МАРКСА

изданное под редакціею Фридриха Энгельса,

Переводъ съ нѣмецкаго.

ТОМЪ ВТОРОЙ.

КНИГА II. ПРОЦЕССЪ ОБРАЩЕНІЯ КАПИТАЛА.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
1885.

sināms tās pēcteici — vulgārajai politiskajai ekonomijai. Divi punkti, pret kuriem tā sašķīda, ir šādi.

Pirmkārt. Darbs ir vērtības mērs. Bet dzīvajam darbam apmaiņā pret kapitālu ir mazāka vērtība nekā materializētajam darbam, pret ko to apmaina. Darba alga, noteikta dzīvā darba daudzuma vērtība, vienmēr ir mazāka nekā tā produkta vērtība, kurš ražots ar šo pašu dzīvā darba daudzumu jeb kurā šis darbs izpaužas. Tādā izpratnē jautājums tiešām nav atrisināms. Markss to ir pareizi nostādījis, un tādējādi uz to ir atbildēts. Darbam nav vērtības. Kā darbībai, kas rada vērtību, tam tāpat nevar būt īpašas vērtības, kā smagamam nevar būt īpaša svara, siltumam — īpašas temperatūras, elektrībai — īpaša strāvas spēka. Kā precī pērk un pārdod nevis darbu, bet gan darbaspēku. Tiklīdz tas kļūst par precī, tā vērtību mērī ar darbu, kas tajā iemiesots kā sabiedriskā produktā; šī vērtība ir vienlīdzīga darbam, kas sabiedriski nepieciešams darbaspēka ražošanai un atražošanai. Tātad darbaspēka pirkšana un pārdošana, pamatojoties uz tādas tā vērtības, nepavisam nav pretrunā ar ekonomisko vērtības likumu.

Otrkārt. Pēc Rikārdo vērtības likuma, divi kapitāli, kas izlieto vienādu daudzumu vienādi samaksājama dzīvā darba, ja pieņem, ka visi pārējie apstākļi ir vienādi, vienādā laikā ražo vienādas vērtības produktus un tāpat arī vienādu apmēru virsvērtību jeb peļņu. Turpretim, ja tie izlieto nevienādu daudzumu dzīvā darba, tad tie nevar ražot vienādu apmēru virsvērtību jeb, kā saka rikārdieši, peļņu. Istenībā tomēr ir otrādi. Faktiski vienādi kapitāli vienādā laikā ražo caurmērā vienādu peļņu neatkarīgi no tā, vai tie izlieto daudz vai maz dzīvā darba. Tātad te ir neapšaubāma pretruna ar vērtības likumu; šo pretrunu pamanīja jau Rikārdo, bet atrisināt to viņa skola arī nespēja. Rodbertuss arī nevarēja nepamanīt šo pretrunu; tikai viņš to nevis atrisināja, bet gan padarīja par vienu no savas utopijas izejas punktiem («Zur Erkenntniß», S. 131). Šo pretrunu Markss atrisināja jau manuskriptā «Par politiskās ekonomijas kritiku»²⁶; pēc «Kapitāla» plāna atrisinājums tiks dots III grāmatā²⁷. Līdz tās publicēšanai paies vēl mēneši. Tātad ekonomistiem, kas vēlas Rodbertusā atklāt Marksa teorijas slepeno avotu un viņa nesalīdzināmo priekštecī, šeit ir izdevība parādīt, ko spēj dot Rodbertusa politiskā ekonomija. Ja viņi parādīs, kā var rasties vienāda vidējā peļņas norma un kā tai jārodas, ne vien nepārkāpjot vērtības likumu, bet gan tieši pamatojoties uz to, tad mēs runāsim ar viņiem tālāk. Taču vai viņi nebūs tik laipni un nepasteigsies? Šīs II grāmatas spožie pētījumi un to gluži jaunie rezultāti gandrīz vai līdz šim vēl neskartās sfērās ir tikai ievada tēzes III grāmatas saturam, kurā doti tā iztirzājuma noslēguma secinājumi, kādu Markss devis sabiedriskās atražošanas procesam uz kapitālistiskā pamata. Kad

nāks klajā šī III grāmata, tad maz vairs runās par kaut kādu ekonomistu Rodbertusu.

«Kapitāla» otro un trešo grāmatu, kā man nereti tika teicis Marks, viņš vēlējies veltīt savai sievai.

Frīdrihs Engelss

Londonā Marksa dzimšanas dienā, 1885. g. 5. maijā

PRIEKŠVĀRDS OTRAJAM IZDEVUMAM²⁸

Sis otrais izdevums galvenajos vilcienos ir burtisks pirmā pār-
drukājums. Izlabotas iespiedkļūdas, likvidētas dažas stila vainas,
svītrotas dažas īsas rindkopas, kurās bija tikai atkārtojums.

Trešā grāmata, kas sagādāja gluži negaidītas grūtības, tagad
arī manuskriptā gandrīz jau gatava. Ja veselība man atļaus, tās
iespiešana varēs sākties jau šoruden.

F. Engelss

Londonā 1893. g. 15. jūlijā

Lai būtu ērtāks pārskats, šeit dots īss saraksts par vietām, kas
ņemtas no atsevišķiem manuskriptiem II—VIII.

PIRMĀ DAĻA

33. lpp. no II manuskripta. — 34.—43. lpp. no VII manu-
skripta. — 43.—46. lpp. no VI manuskripta. — 46.—113. lpp. —
no V manuskripta. — 113.—116. lpp. — rakstiņš, atrasts starp
izrakstiem no grāmatām. — No 117. lpp. līdz daļas beigām no
IV manuskripta, taču 124.—125. lpp. iestarpināta vieta no VIII
manuskripta. — Piezīmes 128. un 133. lpp. no II manuskripta.

OTRĀ DAĻA

Sākums, no 143. līdz 152. lpp., ir IV manuskripta beigas. — No šīs vietas līdz daļas beigām, 152.—311. lpp., viss no II manuskripta.

TRESĀ DAĻA

18. nod. (312.—318. lpp.) no II manuskripta.

19. nod.: I un II (319.—345. lpp.) no VIII manuskripta. — III (345.—346. lpp.) no II manuskripta.

20. nod.: I (347.—349. lpp.) no II manuskripta, tikai noslēgumā rindkopa no VIII manuskripta.

II (349.—352. lpp.) galvenokārt no II manuskripta.

III, IV, V (352.—375. lpp.) no VIII manuskripta.

VI, VII, VIII, IX (375.—388. lpp.) no II manuskripta.

X, XI, XII (388.—426. lpp.) no VIII manuskripta.

XIII (426.—434. lpp.) no II manuskripta.

21. nod. (435.—465. lpp.) visa no VIII manuskripta.

KAPITĀLA AKUMULĀCIJAS
UN TĀ RĪNĒJUMS

OTRĀ GRĀMATA

KAPITĀLA APGROZĪBAS
PROCESS

Kapitāla apgrozības process ir tāds, kurā kapitāls tiek pārvērsts par produkciju, kas tiek pārdota un tādējādi atgriežas kapitālā.

Šis process ir būtisks, jo tas nodrošina kapitāla atjaunošanos un tālāku uzkrāšanos.

Process sākas ar kapitāla iegādi, kas tiek pārvērsts par produkciju, kas tiek pārdota un tādējādi atgriežas kapitālā.

Šis process ir būtisks, jo tas nodrošina kapitāla atjaunošanos un tālāku uzkrāšanos.

Process sākas ar kapitāla iegādi, kas tiek pārvērsts par produkciju, kas tiek pārdota un tādējādi atgriežas kapitālā.

Šis process ir būtisks, jo tas nodrošina kapitāla atjaunošanos un tālāku uzkrāšanos.

Process sākas ar kapitāla iegādi, kas tiek pārvērsts par produkciju, kas tiek pārdota un tādējādi atgriežas kapitālā.

PIRMĀ DAĻA

KAPITĀLA METAMORFOZES UN TO RIŅĶOJUMS

PIRMĀ NODAĻA

NAUDAS KAPITĀLA RIŅĶOJUMS

Kapitāla riņķojuma process¹⁾ noris trijās stadijās, kuras, kā izteikts pirmajā sējumā, veido šādu rindu:

pirmā stadija: kapitālists ierodas preču tirgū un darba tirgū kā pircējs; viņa nauda pārvēršas par precī jeb izdara apgrozības aktu $N-P$;

otrā stadija: kapitālists ražīgi patērē nopirktās preces. Viņš rīkojas kā kapitālistiskais preču ražotājs; viņa kapitāls izdara ražošanas procesu. Rezultāts ir prece ar lielāku vērtību nekā tās ražošanas elementu vērtība;

trešā stadija: kapitālists atgriežas tirgū kā pārdevējs; viņa prece pārvēršas par naudu jeb izdara apgrozības aktu $P-N$.

Tātad formula naudas kapitāla riņķojumam ir šāda: $N-P \dots R \dots P'-N'$, kur punkti rāda, ka apgrozības process ir pārtraukts, bet P' un tāpat arī N' nozīmē P un N , kas palielinātas ar virsvērtību.

Pirmajā sējumā pirmā un trešā stadija izpētīta tikai tiktāl, cik tas nepieciešams, lai izprastu otro stadiju — kapitāla ražošanas procesu. Tāpēc tur ārpus uzmanības sfēras palikušas tās dažādās formas, kādās kapitāls izveidojas dažādās savās stadijās un kādas tas drīz pieņem, drīz nomet, riņķojumam atkārtojoties. Tagad tās ir sīkāka pētījuma priekšmets.

Lai saprastu šīs formas to tīrajā veidā, pirmām kārtām jāabstrahējas no visiem momentiem, kam nav nekā kopīga ar formas maiņu un formas veidošanos kā tādu. Tāpēc šeit tiek pieņemts ne vien tas, ka preces pārdod pēc to vērtības, bet arī ka tas notiek nemainīgos apstākļos. Tātad netiek ievērotas tās vērtības pārmaiņas, kas var notikt riņķojuma procesa laikā.

¹⁾ No II manuskripta.

I. PIRMĀ STADIJA. $N-P$ ²⁾

$N-P$ rāda zināmas naudas summas pārvēršanos par zināmu preču summu: pircējam viņa naudas pārvēršanos par precī, pārdevējiem — viņu preču pārvēršanos par naudu. Šis vispārējās preču apgrozības akts tai pašā laikā kļūst par funkcionāli noteiktu daļu individuālā kapitāla patstāvīgajā riņķojumā pirmām kārtām nevis tā formas dēļ, bet gan tā vieliskā satura dēļ, patērēšanas īpašā rakstura dēļ, kāds piemīt precēm, kuras mainās savām vietām ar naudu. Tie ir, no vienas puses, ražošanas līdzekļi, no otras puses, darbaspēks: preču ražošanas lietiskie un personiskie faktori, kuru īpašajam raksturam, protams, jāatbilst tam, kādus izstrādājumu veidus paredzēts ražot. Ja mēs darbaspēku nosauksim par D , ražošanas līdzekļus par Rl , tad kapitālista pērkamā preču summa $P = D + Rl$ jeb, īsāk sakot, $P < \frac{D}{Rl}$. Tātad, ja aktu $N-P$ aplūko no tā satura viedokļa, tad tas nozīmē $N-P < \frac{D}{Rl}$, t. i., $N-P$ sadalās $N-D$ un $N-Rl$; naudas summa N sadalās divās daļās, no kurām par vienu pērk darbaspēku un par otru — ražošanas līdzekļus. Šīs divas pirkumu rindas attiecas uz pavisam dažādiem tirgiem: viena — uz tiešo preču tirgu, otra — uz darba tirgu.

Atskaitot šo kvalitatīvo preču summā pārvērtušās N sadalīšanos, akts $N-P < \frac{D}{Rl}$ uzrāda arī ārkārtīgi raksturīgu kvantitatīvu attiecību.

Mēs zinām, ka darbaspēka vērtība jeb cena darbaspēka īpašniekam, kas to pārdod kā precī, tiek samaksāta darba algas formā, t. i., kā cena par zināmu darba summu, kas ietver sevī arī virsdarbu; tādējādi, ja, piemēram, darbaspēka dienas vērtība = 3 markām, piecu darba stundu produktam, tad līgumā starp pircēju un pārdevēju šī summa figurē kā cena jeb maksa, teiksim, par desmit stundu darbu. Ja tāds līgums noslēgts, piemēram, ar 50 strādniekiem, tad viņiem vienā dienā jādod pircējam kopā 500 darba stundas, no kurām puse — 250 darba stundas = 25 desmitstundu darbadienām — ir vienkārši virsdarbs. Pērkamo ražošanas līdzekļu daudzumam un tāpat arī apmēriem jābūt pietiekamiem, lai liktu lietā šo darba masu.

Tātad $N-P < \frac{D}{Rl}$ izsaka ne vien kvalitatīvo attiecību, ne vien to, ka noteikta naudas summa, piemēram, 422 st. mārč., pārvēršas par citu citam atbilstošiem ražošanas līdzekļiem un darbaspēku; tā izsaka arī kvantitatīvo attiecību starp to naudas daļu, kas izdota par darbaspēku D , un to daļu, kas izdota par ražoša-

²⁾ No šīs vietas ir VII manuskripts, ko Markss iesācis 1878. g. 2. jūlijā.

nas līdzekļiem Rl , — attiecību, kuru jau iepriekš nosaka uzvijas virsdarba summa, ko patērēs noteikts strādnieku skaits.

Tātad, ja, piemēram, kādā vērptuvē 50 strādnieku darba alga ir 50 st. mārc. nedēļā, tad par ražošanas līdzekļiem jāizdod 372 st. mārc. ar to pieņēmumu, ka tās ir to ražošanas līdzekļu vērtība, ko dzijā pārvērs 3000 stundu liels nedēļas darbs, no kurām 1500 stundu ir virsdarbs.

Šeit ir gluži vienalga, kādos apmēros dažādās rūpniecības nozarēs papildu darba izlietošanai jāpatērē papildu vērtība ražošanas līdzekļu formā. Šeit runa ir tikai par to, ka visos apstākļos par ražošanas līdzekļiem izdodamajai naudas daļai — aktā $N-Rl$ nopirktajiem ražošanas līdzekļiem jābūt pietiekamiem, tātad iepriekš tā aprēķinātiem, sagādātiem attiecīgajā proporcijā. Citiem vārdiem sakot, ražošanas līdzekļu daudzumam jābūt pietiekamam, lai uzsūktu attiecīgo darba daudzumu, lai ar tā palīdzību pārvērstos par produktu. Ja nebūtu pietiekamu ražošanas līdzekļu, tad uzvijas darbs, ko pircējs iegūst savā rīcībā, paliktu neizlietots, viņa tiesības rīkoties ar šo darbu neko nedotu. Ja būtu vairāk ražošanas līdzekļu nekā pircēja rīcībā esošais darbs, tad tie paliktu ar darbu nepiesātināti, nepārvērstos par produktu.

Kad akts $N-P < \frac{D}{Rl}$ ir noticis, pircēja rīcībā ir ne vien ražošanas līdzekļi un darbaspēks, kas nepieciešami zināma derīga priekšmeta ražošanai, — viņa rīcībā ir arī lielāks daudzums iedarbināma darbaspēka jeb lielāks daudzums darba, nekā nepieciešams, lai kompensētu darbaspēka vērtību, un tai pašā laikā viņa rīcībā ir ražošanas līdzekļi, kuru realizēšanai jeb materializēšanai vajadzīga šī darba summa; tātad viņa rīcībā ir faktori, lai ražotu izstrādājumu lielākā vērtībā nekā to ražošanas elementu vērtība, jeb viņa rīcībā ir ražošanas faktori tādām preču daudzumam, kas ietvers arī virsvērtību. Tātad vērtība, ko viņš avansējis naudas formā, tagad atrodas tādā naturālā formā, kurā tā var realizēties kā vērtība, kas rada virsvērtību (preču veidā). Citiem vārdiem sakot: tā atrodas *ražīgā kapitāla* stāvoklī jeb formā, bet tam piemīt īpašība funkcionēt kā vērtības un virsvērtības radītājam. Apzīmēsim kapitālu šai formā ar R .

Bet R vērtība $= D + Rl$ vērtībai $= N$, kas pārvērsta par D un Rl . N ir tā pati kapitālā vērtība kā R , tikai tās eksistences forma ir cita, proti, tā ir kapitālā vērtība naudas stāvoklī jeb naudas formā, tas ir *naudas kapitāls*.

Tāpēc akts $N-P < \frac{D}{Rl}$ jeb tā vispārīgajā formā $N-P$, kas nozīmē visu preču pirkšanas aktu summu, būdams vispārējās preču apgrozības akts, tai pašā laikā arī kā stadija kapitāla riņķojuma patstāvīgajā procesā ir kapitālās vērtības pārvēršanās no tās naudas formas par tās ražīgo formu jeb, īsāk sakot, *naudas kapi-*

tāla pārvēršanās par ražīgo kapitālu. Tātad tajā riņķojuma figūrā, kas te vispirms aplūkota, nauda ir kapitālās vērtības pirmā ne-sēja, tāpēc naudas kapitāls ir tā forma, kurā kapitāls tiek avan-sēts.

Kā naudas kapitāls tas atrodas stāvoklī, kurā tas var izpildīt naudas funkcijas, piemēram, šai gadījumā vispārīgā pirkšanas līdzekļa un vispārīgā maksāšanas līdzekļa funkcijas. (Pēdējās tiktāl, ciktāl par darbaspēku, lai gan to pērk agrāk, tomēr sa-maksa tikai pēc tam, kad tas jau darbojies. Ciktāl tirgū nav ga-tavu ražošanas līdzekļu un tie jāpasūta, aktā $N-Rl$ nauda arī darbojas kā maksāšanas līdzeklis.) Šīs spējas izriet nevis no tā, ka naudas kapitāls ir kapitāls, bet gan no tā, ka tas ir nauda.

No otras puses, kapitālā vērtība naudas stāvoklī tāpat var izpildīt tikai naudas funkcijas un nekādas citas. Kas tās padara par kapitāla funkcijām — tā ir viņu noteiktā loma kapitāla kustībā, tāpēc arī šo funkciju izpausmes stadijas sakars ar citām kapitāla riņķojuma stadijām. Piemēram, gadījumā, kas mūs pirmām kārtām nodarbina, nauda pārvēršas par precēm, kuru savie-nojums veido ražīgā kapitāla naturālo formu, tāpēc latentā stā-voklī, iespējā, jau slēpj sevī kapitalistiskā ražošanas procesa rezultātu.

Daļa naudas, kas aktā $N-P < \frac{D}{Rl}$ izpilda naudas kapitāla funkciju, līdz ar to, ka tā izdara šo apgrozību, sāk izpildīt funk-ciju, kurā tās kapitāla raksturs zūd un paliek tikai tās naudas raksturs. Naudas kapitāla N apgrozība sadalās $N-Rl$ un $N-D$, ražošanas līdzekļu pirkšanā un darbaspēka pirkšanā. Aplūkosim pēdējo aktu pašu par sevi. $N-D$ kapitalistam ir darbaspēka pirkšana; strādniekam, darbaspēka īpašniekam, tā ir darbaspēka pār-došana — darba pārdošana, mēs šeit varam teikt, jo darba algas forma jau tiek iepriekš pieņemta. Tas, kas pircējam nozīmē $N-P$ ($=N-D$), šeit, tāpat kā katrā pirkumā, pārdevējam (strādniekam) ir $D-N$ ($=P-N$), viņa darbaspēka pārdošana. Tā ir preces pirmā apgrozības stadija jeb pirmā metamorfoze («Kapitāls», I grām., III nod., 2.a); darba pārdevējam tā ir viņa preces pār-vēršanās naudas formā. Tādā veidā iegūto naudu strādnieks pakāpeniski izdod par zināmu summu preču, kas apmierina viņa vajadzības, — par patēriņa priekšmetiem. Tātad visa viņa preces apgrozība parādās kā $D-N-P$, t. i., pirmkārt, $D-N$ ($=P-N$) un, otrkārt, $N-P$, tātad vienkāršās preču apgrozības vispārīgajā formā $P-N-P$, kur nauda figurē kā vienkāršs apgrozības līdzek-lis, kam ir ātri pārejoša loma, kā vienkārša starpniece preces maiņā pret precī.

$N-D$ ir raksturīgs moments naudas kapitāla pārvērtībā par ražīgo kapitālu, tāpēc ka tas ir būtisks nosacījums, lai naudas formā avansētā vērtība patiesi pārvērstos par kapitālu, par vēr-

tību, kas ražo virsvērtību. Akts *N—Rl* vajadzīgs tikai tāpēc, lai realizētu to darba daudzumu, kas nopirkts aktā *N—D*. Tāpēc *N—D* no šī viedokļa tika aplūkots I grāmatas II daļā «Naudas pārvēršanās kapitālā». Turpretim šeit jautājums aplūkojams vēl arī no cita viedokļa, proti, attiecībā speciāli uz naudas kapitālu kā uz kapitāla izpausmes formu.

Aktu *N—D* vispār atzīst par raksturīgu kapitālistiskajam ražošanas veidam. Tomēr nepavisam ne iepriekš minētā iemesla dēļ, ka darbaspēka pirkšana ir tāds pirkšanas līgums, kurā nosacīts piegādāt lielāku darba daudzumu, nekā nepieciešams darbaspēka cenas, darba algas kompensēšanai, kurā tātad nosacīta virsdarba piegāde, jo tas ir galvenais nosacījums avansētās vērtības kapitalizācijai jeb, kas ir tas pats, virsvērtības ražošanai. Nē, to atzīst par raksturīgu drīzāk tā formas dēļ, jo darba algas formā darbu pērk par *naudu*, bet tā ir naudas saimniecības pazīme.

Seit atkal par raksturīgu atzīst nevis formas iracionālismu, gluži otrādi, iracionālismu nepamana. Iracionālisms te ir tas, ka pašam darbam kā elementam, kas rada vērtību, nevar būt vērtības, tāpēc arī noteiktam darba daudzumam nevar būt vērtības, kas izteiktos tā cenā, tā ekvivalencē ar noteiktu naudas daudzumu. Bet mēs zinām, ka darba alga ir vienkārši maskota forma, forma, kurā, piemēram, darbaspēka vienas dienas cena parādās kā tā darba cena, ko šis darbaspēks vienas dienas laikā ir padarījis aktīvu, un ka tātad vērtība, ko šis darbaspēks ražojis, teiksim, 6 darba stundu laikā, kļūst par tā divpadsmit stundu funkcionēšanas jeb divpadsmitstundu darba vērtības izteiksmi.

Aktu *N—D* atzīst par raksturīgu pazīmi, par tā saucamās naudas saimniecības pazīmi, jo darbs šeit ir viņa īpašnieka prece, tāpēc nauda ir pircēja; tātad aktu *N—D* atzīst par raksturīgu naudas saimniecības pazīmi šīs attiecības naudas rakstura (t. i. cilvēka darbības pirkšanas un pārdošanas) dēļ. Bet nauda jau ļoti sen parādījās kā tā saucamo pakalpojumu pircēja, tomēr *N* nekļuva par naudas kapitālu un tāpat arī saimniecības vispārīgais raksturs nepiedzīvoja apvērsumu.

Naudai ir gluži vienalga, par kādu preču veidu tā pārvēršas. Tā ir visu preču ekvivalenta vispārīgā forma, pie kam tās jau ar savām cenām rāda, ka ideāli pārstāv noteiktu naudas summu, gaida savu pārvēršanos par naudu un, tikai mainīdamās vietām ar naudu, iegūst formu, kurā tās var pārvērsties par lietošanas vērtībām saviem īpašniekiem. Ja tirgū atrodams darbaspēks kā sava īpašnieka prece, pie kam šīs preces pārdošana notiek kā samaksa par darbu, darba algas formā, tad tā pirkšana un pārdošana nav nekas īpaši ievērojams salīdzinājumā ar jebkuras citas preces pirkšanu un pārdošanu. Raksturīgākais ir nevis tas, ka precī — darbaspēku var nopirkt, bet gan tas, ka darbaspēks ir prece.

Ar $N-P < \frac{D}{Rl}$, ar naudas kapitāla pārvēršanu par ražīgo kapitālu, kapitālists panāk ražošanas priekšmetisko un personisko faktoru savienošanu, ciktāl šie faktori sastāv no precēm. Ja nauda pirmoreiz pārvēršas par ražīgo kapitālu jeb tā pirmoreiz funkcionē kā naudas kapitāls savam īpašniekam, tad viņam, iekāms tas pērk darbaspēku, vispirms jāpērk ražošanas līdzekļi — ražošanas ēkas, mašīnas utt.; iekāms darbaspēks pāriet viņa rīcībā, viņam jau jābūt iegādātiem ražošanas līdzekļiem, lai to varētu likt lietā kā darbaspēku.

Tāds šis jautājums izskatās kapitālistam.

Strādniekam: viņa darbaspēka ražīgā darbība iespējama tikai ar to brīdi, kad tas pēc tā pārdošanas tiek savienots ar ražošanas līdzekļiem. Tātad līdz pārdošanai tas pastāv nošķirti no ražošanas līdzekļiem, no savas darbības priekšmetiskajiem nosacījumiem. Sai nošķirtības stāvoklī to nevar tieši likt lietā ne lietošanas vērtību ražošanai tā īpašniekam, ne preču ražošanai, no kuru pārdošanas viņš varētu eksistēt. Bet, tiklīdz pēc darbaspēka pārdošanas tas savienojas ar ražošanas līdzekļiem, tas, tieši tāpat kā ražošanas līdzekļi, kļūst par sava pircēja ražīgā kapitāla sastāvdaļu.

Tāpēc, lai gan aktā $N-D$ naudas īpašnieks un darbaspēka īpašnieks attiecas viens pret otru tikai kā pircējs un pārdevējs, stāv viens otram pretim kā naudas īpašnieks un preces īpašnieks, tātad šai ziņā atrodas vienkāršās naudas attiecībās viens pret otru, — tomēr pircējs no paša sākuma parādās arī kā īpašnieks, kam pieder ražošanas līdzekļi, kuri veido priekšmetiskos nosacījumus, lai darbaspēka īpašnieks varētu darbaspēku ražīgi izlietot. Citiem vārdiem sakot, šie ražošanas līdzekļi stāv darbaspēka īpašniekam pretim kā svešs īpašums. No otras puses, darba pārdevējs stāv pircējam pretim kā svešs darbaspēks, kam jāpāriet pircēja rīcībā, jātiek ietilpinātam viņa kapitālā, lai tas tiešām varētu funkcionēt kā ražīgais kapitāls. Tātad brīdī, kad kapitālists un algotais strādnieks stāv viens otram pretim aktā $N-D$ ($D-N$ strādniekam), šķiru attiecības starp kapitālistu un algoto strādnieku jau pastāv, jau ir dotas. Aplūkojamais akts nozīmē pirkšanu un pārdošanu, naudas attiecības, bet tādu pirkšanu un pārdošanu, kur par pircēju paredzēts kapitālists un par pārdevēju — algotais strādnieks; šīs attiecības izriet no tā, ka nosacījumi darbaspēka realizēšanai — eksistences līdzekļi un ražošanas līdzekļi — nošķirti no darbaspēka īpašnieka kā svešs īpašums.

Mūs šeit neinteresē, kā radusies šī nošķirtība. Tā pastāv, ja jau notiek $N-D$. Mūs šeit interesē sekojošais: ja $N-D$ ir naudas kapitāla funkcija jeb ja nauda šeit ir kapitāla eksistences forma, tad nepavisam ne vienkārši tāpēc, ka nauda šeit parādās kā maksāšanas līdzeklis par cilvēka darbību, kam ir derīgs efekts, — par

pakalpojumu, tā tad nepavisam ne tāpēc, ka naudai ir maksāšanas līdzekļa funkcija. Naudu tādā formā var izdot tikai tāpēc, ka darbaspēks ir nošķirts no ražošanas līdzekļiem (ieskaitot šeit arī nepieciešamos iztikas līdzekļus kā paša darbaspēka ražošanas līdzekļus), tāpēc ka šo nošķirtību var likvidēt tikai tā, ka darbaspēku pārdod ražošanas līdzekļu īpašniekam, un tā tad pircējam pieder arī darbaspēka funkcionēšana, kuras robežas nepavisam nesaskan ar paša darbaspēka cenas atražošanai nepieciešamā darba daudzuma robežām. Ražošanas procesā kapitalistiskās attiecības parādās tikai tāpēc, ka tās jau eksistē pašas par sevi apgrozības aktā, to ekonomisko pamatnosacījumu atšķirībā, kuros pārdevējs un pircējs stāv viens otram pretim, viņu šķiru attiecībās. Šīs attiecības neizriet no naudas dabas; gluži otrādi, tikai šo attiecību eksistence var pārvērst vienkāršo naudas funkciju par kapitāla funkciju.

Naudas kapitāla izpratnē (un ar to mums pagaidām ir darīšana tikai tās noteiktās funkcijas robežās, kādā tas mums šeit parādās) parasti sastopami līdztekus vai arī savijušies divi maldi. Pirmkārt, funkcijas, ko kapitālā vērtība izpilda kā naudas kapitāls un ko tā var izpildīt tieši tāpēc, ka tā atrodas naudas formā, aplam tiek secinātas no tās kā kapitāla rakstura, lai gan tās izriet tikai no kapitālās vērtības naudas stāvokļa, no tās izpausmes naudas formā. Un, otrkārt, pretēji: to specifisko naudas funkcijas saturu, kas reizē ar to pārvērš šo funkciju par kapitāla funkciju, secina no naudas dabas (tāpēc naudu sajauc ar kapitālu), turpretim naudas kapitāla funkcijā paredzēti, kā šeit akta $N-D$ norisē, sabiedriskie nosacījumi, kas vienkāršā preču un atbilstošā naudas apgrozībā nekādā ziņā nepastāv.

Vergu pirkšana un pārdošana pēc savas formas arī ir preču pirkšana un pārdošana. Bet bez verdzības pastāvēšanas nauda nevar šo funkciju izpildīt. Ja verdzība pastāv, tad arī naudu var izdot vergu iepirkšanai. Un otrādi — ar naudu pircēja rokās vēl nekādā ziņā nepietiek, lai padarītu verdzību iespējamu.

Tas apstākļi, ka sava darbaspēka pārdošana (sava darba pārdošanas formā jeb darba algas formā) ir nevis izolēta parādība, bet gan izšķirošs priekšnoteikums preču ražošanai sabiedriskā mērogā, ka tā tad naudas kapitāls izpilda šeit aplūkojamo funkciju

$N-P < \frac{D}{Rl}$ sabiedriskā mērogā, — šis apstākļi paredz tādus vēsturiskus procesus, kas sašķēlušī sākotnējo ražošanas līdzekļu un darbaspēka savienojumu, — procesus, kuru rezultātā tautas masa, strādnieki, kā nemantīgie stāv pretim nestrādātājiem kā šo ražošanas līdzekļu īpašniekiem. Turklāt nav svarīgi, vai darbaspēka savienojumam ar ražošanas līdzekļiem līdz to atdalīšanai ir bijusi tāda forma, ka strādnieks pats kā ražošanas līdzeklis ir piederējis pie citiem ražošanas līdzekļiem vai arī ir bijis to īpašnieks.

Tātad lietas būtība, kas šeit ir akta $N-P < \frac{D}{Rl}$ pamatā, ir sadalīšana — nevis sadalīšana parastajā patērēšanas priekšmetu sadalīšanas nozīmē, bet gan pašas ražošanas elementu sadalīšana, pie kam priekšmetiskie faktori koncentrēti vienā pusē, turpretim darbaspēks, izolēts no tiem, — otrā.

Tātad, lai akts $N-D$ varētu kļūt par vispārsabiedrisku aktu, ražošanas līdzekļiem, ražīgā kapitāla priekšmetiskajai daļai, jau jāstāv strādniekam pretim kā ražošanas līdzekļiem, kā kapitālam.

Iepriekš mēs redzējām,²⁹ ka kapitālistiskā ražošana, ja jau tā radusies, savā attīstībā ne vien atražo šo nošķiršanu, bet vēl paplašina to pastāvīgi augošos apmēros, iekāms tā kļūst par universāli valdošu sabiedrisku stāvokli. Bet šai lietai ir vēl viena puse. Lai kapitāls varētu rasties un pakļaut sev ražošanu, priekšnoteikums ir zināma tirdzniecības attīstības pakāpe, tāpēc arī preču apgrozības attīstības un tātad preču ražošanas attīstības pakāpe: izstrādājumi nevar nonākt apgrozībā kā preces, ja tos nerāžo pārdošanai, tātad ne kā preces. Bet tikai uz kapitālistiskās ražošanas pamata preču ražošana ir normāls, valdošs ražošanas tips.

Zemesīpašnieki Krievijā, kuri pēc tā saucamās zemnieku brīvlaišanas tagad savu lauku saimniecību vada ar algotiem strādniekiem un ne vairs ar nebrīvajiem dzimtcilvēkiem, sūdzas par divām lietām, pirmām kārtām par naudas kapitāla trūkumu. Tā, piemēram, viņi saka: iekāms pārdod ražu, jāmaksā algotajiem strādniekiem diezgan lielos apmēros, un šeit nu jūtams pirmā nosacījuma — skaidras naudas trūkums. Lai ražošanu vadītu kapitālistiski, vajag pastāvīgi būt kapitālam naudas formā, tieši darba algas izmaksai. Tomēr zemesīpašnieki var šai ziņā sevi mierināt. Viss nāk savā laikā — un rūpniecības kapitālista rīcībā ir jau ne vien viņa paša nauda, bet arī l'argent des autres*.

Taču raksturīgāka ir otra sūdzēšanās, proti: ja arī būtu nauda, tomēr nav pietiekami daudz brīva darbaspēka, ko varētu pirkt katrā laikā: tā kā sādžas kopienas zeme ir kopienas īpašums, tad laukstrādnieks Krievijā vēl nav pilnīgi nošķirts no saviem ražošanas līdzekļiem, tāpēc viņš vēl nav «brīvs algots strādnieks» šī vārda pilnīgajā nozīmē. Taču tādām jāeksistē sabiedriskā mērogā, tas ir nepieciešams nosacījums, lai $N-P$, naudas pārvēršanās par precī, varētu nozīmēt naudas kapitāla pārvēršanos par ražīgo kapitālu.

Tāpēc ir gluži skaidrs, ka naudas kapitāla riņķojuma formula — $N-P \dots R \dots P'-N'$ — ir pati par sevi saprotama kapitāla riņķojuma forma tikai uz jau attīstītas kapitālistiskās ražošanas pamata, jo tā paredz algoto strādnieku šķiras pastāvēšanu sabiedriskā mērogā. Kapitālistiskā ražošana, kā mēs redzē-

* — sveša nauda. — Red.

jām, ražo ne vien preci un virsvērtību; tā atražo, turklāt nemitīgi pieaugošā apmērā, algoto strādnieku šķiru un pārvērš par algotiem strādniekiem lielum lielo vairumu tiešo ražotāju. Tāpēc riņķojumā $N—P \dots R \dots P'—N'$, ciktāl tā realizācijas pirmais priekšnoteikums ir pastāvīga algoto strādnieku šķiras pastāvēšana, jau paredz kapitālu ražīgā kapitāla formā, tāpēc paredz arī ražīgā kapitāla riņķojuma formu.

II. OTRĀ STADIJA. RAŽĪGĀ KAPITĀLA FUNKCIJA

Šeit aplūkotais kapitāla riņķojums sākas ar apgrozības aktu $N—P$, ar naudas pārvēršanos par preci, ar pirkšanu. Tā tad apgrozība jāpapildina ar pretējo metamorfozi $P—N$, ar preces pārvēršanos par naudu, ar pārdošanu. Bet akta $N—P < \frac{D}{Rl}$ tiešais rezultāts ir pārtraukums naudas formā avansētās kapitālās vērtības apgrozībā. Līdz ar naudas kapitāla pārvēršanos par ražīgo kapitālu kapitālā vērtība ir ieguvusi tādu naturālo formu, kurā tā nevar turpināt apgrozību un tai jānonāk patēriņā, proti, ražīgajā patēriņā. Darbaspēka patērēšanu, t. i., darbu, var realizēt tikai darba procesā. Kapitālists nevar pārdot strādnieku no jauna kā preci, tāpēc ka tas nav viņa vergs un tāpēc ka viņš ir nopircis tikai viņa darbaspēka izmantošanu zināmā laika posmā. No otras puses, viņš var izlietot darbaspēku, tikai likdams tam lietot ražošanas līdzekļus kā faktoros preču radīšanai. Tā tad pirmās stadijas rezultāts ir ieiešana otrajā stadijā, kapitāla ražīgajā stadijā.

Kustība parādās kā $N—P < \frac{D}{Rl} \dots R$, kur punkti nozīmē, ka kapitāla apgrozība ir pārtraukta, bet tā riņķojuma process turpinās, jo no preču apgrozības sfēras tas ieiet ražošanas sfērā. Tā tad pirmā stadija, naudas kapitāla pārvēršanās par ražīgo kapitālu, ir tikai priekštece un ievada fāze otrajai stadijai, ražīgā kapitāla funkcionēšanai.

Akts $N—P < \frac{D}{Rl}$ paredz, ka indivīdam, kas izdara šo aktu, ne vien ir vērtības vienā vai otrā lietošanas formā, bet ka viņam arī pieder šīs vērtības naudas formā, ka viņš ir naudas īpašnieks. Bet, tā kā akta saturs ir tieši naudas atdošana, tad naudas īpašnieks var palikt kā tāds tikai tiktāl, ciktāl nauda implicite* paša izdošanas akta rezultātā atgriežas pie viņa. Taču nauda var atnākt viņam atpakaļ, tikai pārdodot preces. Tā tad šis akts paredz, ka naudas īpašnieks ir preču ražotājs.

* — pa dažādiem ceļiem. — Red.

$N-D$. Algotais strādnieks eksistē tikai ar sava darbaspēka pārdošanu. Darbaspēka uzturēšana — viņa pašuzturēšanās — prasa patērēšanu diendienā. Tātad strādnieka atalgošana pastāvīgi jāatkārto pēc samērā īsiem laika sprīžiem, lai viņš varētu atkārtot savai pašuzturēšanai nepieciešamos iepirkumus, t. i., atkārtot aktu $D-N-P$ jeb $P-N-P$. Tāpēc kapitālistam pastāvīgi jāstāv viņam pretim kā naudas kapitālistam, bet viņa kapitālam — kā naudas kapitālam. Bet, no otras puses, lai tiešo ražotāju — algoto strādnieku masa varētu izdarīt aktu $D-N-P$, nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem pastāvīgi jāstāv viņiem pretim tādā formā, kādā tos var pirkt, t. i., preču formā. Tādējādi šim stāvoklim vajadzīga jau augsti attīstīta produktu kā preču apgrozība, tāpēc vajadzīgi arī plaši preču ražošanas apmēri. Kad ražošana ar algotā darba palīdzību iegūst vispārīgu raksturu, preču ražošanai jāklūst par ražošanas vispārīgo formu. Preču ražošana — pieņemot, ka tai ir vispārīgs raksturs, — no savas puses nosaka, ka pastāvīgi pieaug sabiedriskā darba dališana, t. i., pastāvīgi palielinās zināma kapitālista ražotā produkta kā preces nošķiršanās, aizvien vairāk sadalās patstāvīgos procesos ražošanas procesi, kas savstarpēji papildinās. Tāpēc tādā pašā mērā, kā attīstās $N-D$, attīstās arī $N-Rl$, t. i., tādā pašā mērā ražošanas līdzekļu ražošana nošķiras no to preču ražošanas, attiecībā pret kurām tie ir ražošanas līdzekļi, un šie pēdējie paši nostājas pretim katram preču ražotājam kā preces, kuras tas neražo, bet kuras tas pērk savam noteiktam ražošanas procesam. Tās nāk no ražošanas nozarēm, kas ir pilnīgi šķirtas no viņa paša ražošanas nozares un tiek vadītas patstāvīgi, — tās ieplūst viņa ražošanas nozarē kā preces; tātad tās jāpērk. Preču ražošanas lietiskie nosacījumi aizvien vairāk nostājas pretim preču ražotājam kā citu preču ražotāju produkti, kā preces. Un tai pašā mērā kapitālistam jānāk kā naudas kapitālistam; citiem vārdiem sakot, paplašinās tas mērogs, kurā viņa kapitālam jāfunkcionē kā naudas kapitālam.

No otras puses, tie paši apstākļi, kas rada kapitālistiskās ražošanas galveno nosacījumu — algoto strādnieku šķiras pastāvēšanu, veicina visas preču ražošanas pārvēršanos par kapitālistisku preču ražošanu. Tādā apmērā, kā šī pēdējā attīstās, tā postoši un ārdoshi iedarbojas uz katru vecāku ražošanas formu, kas domāta galvenokārt tiešo paša vajadzību apmierināšanai un pārvērš par precī tikai produkta pārpalikumu. Produkta pārdošanu tā padara par galveno interesi, pie kam sākumā tā it kā neskar pašu ražošanas veidu; tāda bija, piemēram, kapitālistiskās pasaules tirdzniecības pirmā iedarbība uz tādām tautām kā ķīnieši, indieši, arābi utt. Bet tur, kur kapitālistiskā preču ražošana laidusi saknes, tā sagrauj visas preču ražošanas formas, kuru pamatā bijis vai nu ražotāja paša darbs, vai arī vienkārši tikai produkta pārpalikumu pārdošana preces veidā. Sākumā tā padara preču

ražošanu par ražošanas vispārīgo formu un pēc tam pakāpeniski pārvērš visu preču ražošanu par kapitālistisku ražošanu.³⁾

Lai ražošanas sabiedriskās formas būtu kādas būdamas, strādnieki un ražošanas līdzekļi vienmēr paliek tās faktori. Bet, atradami viens no otra nošķirtā stāvoklī, kā vieni, tā otri ir ražošanas faktori tikai iespējā. Lai vispār ražotu, tiem jāsavienojas. Tas īpašais raksturs un veids, kādā notiek šī savienošanās, atšķir atsevišķus sabiedriskās iekārtas ekonomiskos laikmetus. Mūsu gadījumā brīvā strādnieka nošķiršana no viņa ražošanas līdzekļiem ir jau iepriekš dotais izejas punkts, un mēs jau redzējām, kā un ar kādiem nosacījumiem strādnieks un ražošanas līdzekļi savienojas kapitālista rokās, proti, savienojas kā viņa kapitāla eksistences ražīgā forma. Tāpēc tas reālais process, kurā iesaistās tādā veidā savienotie personiskie un lietiskie preces radīšanas faktori, pats ražošanas process kļūst par kapitāla funkciju — par kapitālistisku ražošanas procesu, kura daba sīki aprakstīta šī sacerējuma pirmajā grāmatā. Katrs uzņēmums, kas nodarbojas ar preču ražošanu, līdz ar to kļūst par darbaspēka ekspluatācijas uzņēmumu; bet tikai kapitālistiskā preču ražošana kļūst par tādu ekspluatācijas veidu, kas rada jaunu laikmetu un kas savā turpmākajā vēsturiskajā attīstībā, organizējot darba procesu un kolosāli attīstot tehniku, izdara apvērsumu visā sabiedrības ekonomiskajā struktūrā un aizsteidzas tālu priekšā visiem iepriekšējiem laikmetiem.

Tā kā tās lomas, kas piekrīt ražošanas līdzekļiem un darbaspēkam ražošanas procesā vērtības radīšanā un tātad tāpat arī virsvērtības radīšanā, ir dažādas, tad tie atšķiras kā pastāvīgais un mainīgais kapitāls, ciktāl tie ir avansētās kapitālās vērtības eksistences formas. Kā dažādas ražīgā kapitāla sastāvdaļas tie atšķiras, tālāk, ar to, ka ražošanas līdzekļi, ja tie pieder kapitālistam, paliek viņa kapitāls arī ārpus ražošanas procesa, turpretim darbaspēks tikai ražošanas procesā kļūst par individuālā kapitāla eksistences formu. Ja darbaspēks ir prece tikai tā pārdevēja — algotā strādnieka rokās, tad, gluži otrādi, par kapitālu tas kļūst tikai tā pircēja — kapitālista rokās, kurš iegūst tā pagaidu izmantošanu. Paši ražošanas līdzekļi kļūst par ražīgā kapitāla priekšmetisko iemiesojumu jeb ražīgo kapitālu tikai ar to brīdi, kad darbaspēks kā tā paša kapitāla eksistences personiskā forma gūst iespēju ar tiem savienoties. Tātad, tāpat kā cilvēka darbaspēks no dabas nav kapitāls, gluži tāpat arī ražošanas līdzekļi no dabas nav kapitāls. Šo specifiski sabiedrisko raksturu tie iegūst tikai noteiktos, vēsturiski izveidojušos apstākļos, gluži tāpat kā — tikai tādos pašos apstākļos — cēlmetāli gūst naudas raksturu vai nauda — naudas kapitāla raksturu.

Funkcionēdams ražīgais kapitāls patērē pats savas sastāvda-

³⁾ Šeit beidzas VII manuskripta teksts. Tālāk seko VI manuskripta teksts.

las, lai pārvērstu tās par produktu masu, kam ir augstāka vērtība. Tā kā darbaspēks darbojas tikai kā viens no tā orgāniem, tad arī ar tā virsdarbu radītais produkta vērtības pārpalikums virs viņa veidotājelementu vērtības ir kapitāla auglis. Darbaspēka virsdarbs ir bezmaksas darbs kapitālam, tāpēc tas rada kapitālistam virsvērtību, vērtību, par kuru viņš nesamaksā ekvivalentu. Tāpēc produkts ir nevis vienkārši prece, bet gan ar virsvērtību apaugļota prece. Tās vērtība $= R + M$, vienlīdzīga tās izgatavošanai patērētā ražīgā kapitāla R vērtībai plus tā ražotā virsvērtība M . Pieņemsim, ka šī prece būtu 10 000 mārciņu dzijas, kuras izgatavošanai patērēti ražošanas līdzekļi 372 st. mārc. vērtībā un darbaspēks 50 st. mārc. vērtībā. Vērpšanas procesā vērpēji ir pārnesuši uz dziju savā darbā patērēto ražošanas līdzekļu vērtību, 372 st. mārc. lielu, un tai pašā laikā atbilstoši viņu darba patēriņam ir radījuši jaunu vērtību, teiksim, par 128 st. mārc. Tāpēc 10 000 mārciņu dzijas ir 500 st. mārc. lielas vērtības nesējas.

III. TREŠĀ STADIJA. P'—N'

Prece kļūst par *preču kapitālu* kā tieši no paša ražošanas procesa iznākusi jau virsvērtību radījušas kapitālās vērtības eksistenču funkcionālā forma. Ja preču ražošana visā tās sabiedriskajā apmērā notiktu kapitālistiski, tad katra prece no paša sākuma būtu preču kapitāla elements, vienalga, vai šī prece ir čuguns vai Briseles mežģīnes, sērskābe vai cigāri. Problēma, kādi preču veidi savu īpašību dēļ jau iepriekš nolemti iecelšanai kapitāla rangā un kādi ierindas preču dienestam, ir viena no tām nevainīgajām grūtībām, kādas sev radījusi pati sholastiskā politekonomija.

Kapitālam, atrodoties preču formā, jāizpilda preces funkcija. Priekšmeti, no kuriem tas sastāv, no paša sākuma ražoti tirgum, tie jāpārdod, jāpārvērš par naudu, tātad tiem jāizdara kustība $P—N$.

Pieņemsim, ka kapitālista prece sastāv no 10 000 mārciņām kokvilnas dzijas. Ja vērpšanas procesā patērēti ražošanas līdzekļi 372 st. mārc. vērtībā un radīta jauna vērtība 128 st. mārc. apmērā, tad dzijas vērtība ir vienlīdzīga 500 st. mārc., kas arī izpaužas tāda paša nosaukuma cenā. Šī cena realizējas ar pārdošanas palīdzību $P—N$. Kas šo vienkāršo katras preču apgrozības aktu padara līdz ar to arī par kapitāla funkciju? Nepavisam ne kādas pārmaiņas, kas notikušas šī akta laikā, — ne preces patēriņa rakstura pārmaiņa, tāpēc ka tieši kā patērēšanas priekšmets prece jau nonāk pie pircēja, un ne tās vērtības pārmaiņa, tāpēc ka vērtība nepiedzīvo nekādas lieluma pārmaiņas, bet tikai formas pārmaiņu. Sākumā vērtība eksistēja dzijā, tagad tā eksistē naudā. Tādējādi parādās būtiskā atšķirība starp pirmo stadiju

$N—P$ un pēdējo stadiju $P—N$. Tur avansētā nauda funkcionē kā naudas kapitāls, tāpēc ka apgrozības procesā tā pārvēršas par precēm ar specifisku lietošanas vērtību. Seit, pēdējā stadijā $P—N$, prece var funkcionēt kā kapitāls tikai tiktāl, ciktāl tā nāk ar šo kapitāla raksturu, jau gatavu no ražošanas procesa, iekāms sākas tās apgrozība. Vērpšanas procesa laikā vērpēji rada dzijas vērtību 128 st. mērc. apmērā. No tām, teiksim, 50 st. mērc. kapitālistam ir vienkārši ekvivalents viņa izdevumiem par darbaspēku, bet 78 st. mērc. — ja darbaspēka ekspluatācijas pakāpe ir 156% — veido virsvērtību. Tātad 10 000 mārciņu dzijas vērtībā ietilpst, pirmkārt, patērētā ražīgā kapitāla R vērtība, pie kam pastāvīgā daļa = 372 st. mērc., mainīgā = 50 st. mērc., to summa = 422 st. mērc. = 8440 mārciņām dzijas. Turpretim ražīgā kapitāla R vērtība = P , tā veidotājelementu vērtībai, kuri stadijā $N—P$ stāvēja pretim kapitālistam kā preces savu pārdevēju rokās. — Bet, otrkārt, dzijas vērtībā ietilpst arī virsvērtība 78 st. mērc. apmērā = 1560 mārciņām dzijas. Tātad P kā 10 000 mārciņu dzijas vērtības izteiksme ir vienlīdzīga $P + \Delta P$, P plus P pieaugums (= 78 st. mērc.), ko mēs nosauksim par p , tāpēc ka pašreiz tas eksistē tai pašā preču formā kā sākotnējā vērtība P . 10 000 mārciņu dzijas vērtība = 500 st. mērc., tātad $= P + p = P'$. Nevis vērtības absolūtais lielums (500 st. mērc.) pārvērš P kā 10 000 mārciņu dzijas vērtības izpausmi, par P' . Vērtības absolūto lielumu šai P' , tāpat kā visām citām P , ciktāl tās ir kaut kādas preču summas vērtības izpausme, taču nosaka tajā materializētā darba lielums. P pārvēršas par P' tās vērtības relatīvā lieluma rezultātā — tās vērtības lieluma dēļ salīdzinājumā ar tās ražošanā patērētā kapitāla R vērtību. P' satur šo vērtību plus ražīgā kapitāla dotā virsvērtība. P' vērtība ir lielāka, pārsniedz šo kapitālo vērtību par virsvērtību p . 10 000 mārciņu dzijas ir pieaugušās, ar virsvērtību bagātinātās kapitālās vērtības nesējas, un tādas nesējas tās ir kā kapitālistiskā ražošanas procesa produkts. P' izsaka vērtību attiecību — preču produkta vērtības attiecību pret tā ražošanai iztērētā kapitāla vērtību; tātad P' izsaka, ka tās vērtība sastāv no kapitālās vērtības un virsvērtības, 10 000 mārciņu dzijas ir preču kapitāls, P' , tikai kā ražīgā kapitāla R pārvērsta forma, tātad tikai sakarā, kas pirmām kārtām pastāv tikai šī individuālā kapitāla riņķojumā jeb pastāv tikai tam kapitālistam, kas ar savu kapitālu ir ražojis dziju. Tikai, tā teikt, iekšējā un nekādā ziņā ne kāda ārējā attiecība padara šīs 10 000 mārciņas dzijas kā vērtības nesējas par preču kapitālu; šo 10 000 mārciņu kapitālistiskā dzimumzīme meklējama nevis to vērtības absolūtajā lielumā, bet gan relatīvajā lielumā, to vērtības lielumā salīdzinājumā ar to, kāda bija tajās ietilpstošajam ražīgajam kapitālam, iekāms tas nebija pārvērties par precī. Tāpēc, ja 10 000 mārciņu dzijas pārdos pēc to vērtības par 500 st. mērc., tad šis apgrozības akts, aplūkots pats par sevi, = $P—N$, ir vienkārša nemainītas pali-

kušas vērtības pārvēršanās no preču formas naudas formā. Bet kā īpaša stadija individuālā kapitāla riņķojumā tas pats akts nozīmē precē ietvertas 422 st. mārč. lielas kapitālās vērtības + tajā pašā precē ietvertas 78 st. mārč. lielas virsvērtības realizāciju, tātad nozīmē $P' - N'$, preču kapitāla pārvēršanos no tā preču formas naudas formā.⁴⁾

P' funkcija tagad ir tāda pati kā jebkura preču produkta funkcija: pārvērsties naudā, tikt pārdotai, izdarīt apgrozības fāzi $P - N$. Kamēr tagad vērtībā pieaugušais kapitāls paliek preču kapitāla formā, kamēr tas nekustīgi guļ tirgū, ražošanas process apstājas. Kapitāls nedarbojas ne kā produkta radītājs, ne kā vērtības radītājs. Atkarībā no dažādas ātruma pakāpes, ar kādu kapitāls nomet savu preču formu un pieņem naudas formu, jeb atkarībā no pārdošanas ātruma viena un tā pati kapitālā vērtība ļoti nevienādā mērā kalpos gan kā produkta radītāja, gan kā vērtības radītāja, un atkarībā no tā atražošanas mērogs paplašināsies vai sašaurināsies. Pirmajā grāmatā tika parādīts, ka zināma kapitāla darbības pakāpi nosaka ražošanas procesa īpašības, kas zināmā mērā neatkarīgas no kapitāla vērtības lieluma.³⁰ Tagad izrādās, ka apgrozības process iekustina jaunus spēkus, kas nosaka kapitāla darbības pakāpi, tā paplašināšanos un sašaurināšanos, un ir neatkarīgi no kapitāla vērtības lieluma.

Preču masai P' kā vērtībā pieaugušā kapitāla nesējai tālāk visā savā apjomā jāizdara metamorfoze $P' - N'$. Pārdotās preces daudzums šeit kļūst par būtisku apstākli. Atsevišķa prece figurē tikai kā visas preču masas integrālā daļa. 500 st. mārč. vērtības eksistē 10 000 mārčiņās dzijas. Ja kapitālistam izdosies pārdot tikai 7440 mārčiņu pēc to vērtības par 372 st. mārč., tad viņš tādejādi kompensēs tikai sava pastāvīgā kapitāla vērtību, iztērēto ražošanas līdzekļu vērtību, ja 8440 mārčiņas — tad tikai visa avansētā kapitāla vērtības lielumu. Lai realizētu virsvērtību, viņam jāpārdod vairāk, bet, lai realizētu visu virsvērtību — 78 st. mārč. (= 1560 mārčiņām dzijas), viņam jāpārdod visas 10 000 mārčiņas dzijas. Tātad ar 500 st. mārč. naudas viņš saņem tikai vienādu vērtību par pārdoto precī, viņa darījums apgrozības robežās ir vienkāršs $P - N$. Ja viņš saviem strādniekiem izmaksātu 64 st. mārč., nevis darba algu 50 st. mārč., tad viņa virsvērtība būtu tikai 64 st. mārč., nevis 78 st. mārč. un ekspluatācijas pakāpe tikai 100%, nevis 156%; bet viņa dzijas vērtība paliktu tāda pati, kāda bija agrāk, mainītos tikai tās dažādo daļu samērs; apgrozības akts $P - N$ joprojām būtu, tāpat kā agrāk, 10 000 mārčiņu dzijas pārdošana par 500 st. mārč. pēc tās vērtības.

$P' = P + p$ (= 422 st. mārč. + 78 st. mārč.). P vienlīdzīgs R vērtībai jeb ražīgā kapitāla vērtībai, bet tā vienlīdzīga N vērtībai, kas avansēta aktā $N - P$, ražošanas elementu pirkšanā, mūsu pie-

⁴⁾ Seit beidzas VI manuskripta teksts. Tālāk seko V manuskripta teksts.

mērā = 422 st. mārč. Ja visu preču masu pārdod pēc tās vērtības, tad $P = 422$ st. mārč. un $p = 78$ st. mārč., 1560 mārciņu dzijas liela virsprodukta vērtībai. Ja naudā izteiktu p apzīmēsim ar n , tad $P' - N' = (P + p) - (N + n)$ un riņķojums $N - P \dots R \dots P' - N'$ tā izplatitajā formā tātad tagad būs apzīmējams ar $N - P < \frac{D}{R} \dots R \dots (P + p) - (N + n)$.

Pirmajā stadijā kapitālists ņem patēriņa priekšmetus no tiešo preču tirgus un no darba tirgus; trešajā stadijā viņš laiž preces atpakaļ, bet tikai vienā tirgū — tiešo preču tirgū. Bet, ja pēc tam ar savas preces palīdzību viņš izņem no tirgus vairāk vērtības, nekā tam sākotnēji devis, tad tikai tāpēc, ka dod tam lielāku preču vērtību, nekā sākotnēji izņēmis. Viņš laidis tirgū vērtību N un izņēmis tādu pašu vērtību P ; viņš laiž tirgū $P + p$ un izņem tādu pašu vērtību $N + n$. Mūsu piemērā N bija vienlīdzīga 8440 mārciņu dzijas vērtībai; bet viņš laiž tirgū 10 000 mārciņu, tātad dod tam lielāku vērtību, nekā pats no tirgus izņēmis. No otras puses, viņš laida tirgū šo palielināto vērtību tikai tāpēc, ka ar darbaspēka ekspluatāciju ražošanas procesā viņš ir saražojis virsvērtību (kas izteikta virsproduktā kā zināma produkta daļa). Tikai kā ražošanas procesa produkts preču masa ir preču kapitāls, palielinātās kapitālās vērtības nesēja. Ar akta $P' - N'$ palīdzību realizējas tiklab avansētā kapitālā vērtība, kā arī virsvērtība. Kā vienas, tā otras realizācija notiek vienā laikā vairākos pārdevumos vai arī vienlaicīgā visas preču masas pārdevumā uzreiz, ko arī izteic $P' - N'$. Bet viens un tas pats apgrozības akts $P' - N'$ ir dažāds kapitālajai vērtībai un virsvērtībai par tik, par cik katrai no tām tas izteic dažādu to apgrozības stadiju, nevienādu nodaļu tajā metamorfožu rindā, kas tām jāpiedzīvo apgrozības sfērā. Virsvērtība p tikai ražošanas procesā arī radās pasaulē. Tātad tā pirmoreiz parādās preču tirgū un turklāt tieši preču formā; tā ir tās apgrozības pirmā forma, tāpēc akts $p - n$, pirmais tās apgrozības akts jeb pirmā tās metamorfoze, kas tātad vēl jāpapildina ar pretējo apgrozības aktu jeb pretējo metamorfozi $n - p$.⁵⁾

Citāds stāvoklis ir ar apgrozību, ko izdara kapitālā vērtība P tai pašā apgrozības aktā $P' - N'$, kurš tai ir apgrozības akts $P - N$, kur $P = R'$, vienlīdzīga sākotnēji avansētajai N . Kapitālā vērtība iesāka savas apgrozības pirmo aktu kā N , kā naudas kapitāls, un ar aktu $P - N$ atgriežas tai pašā formā; tātad tā izgājusi apgrozības abas pretējās fāzes: 1) $N - P$ un 2) $P - N$ un atkal atrodas tādā formā, kurā tā no jauna var sākt to pašu riņķojuma procesu. Tas, kas virsvērtībai ir preču formas pirmā pārvēršanās naudas

⁵⁾ Tas paliek spēkā, lai kādā veidā mēs kapitālo vērtību atdalītu no virsvērtības. 10 000 mārciņas dzijas ietilpst 1560 mārciņu = 78 st. mārč. virsvērtības, bet 1 mārciņā dzijas = 1 šilīnam savukārt ietilpst 2,496 unces = 1,872 pensiem virsvērtības.

formā, kapitālajai vērtībai ir atgriešanās jeb atpakaļpārvēršanās tās sākotnējā naudas formā.

Ar aktu $N-P < \frac{D}{Rl}$ naudas kapitāls tika pārvērsts par preču summu D un Rl , kurai ir tāda pati vērtība. Šīs preces vairs nefunkcionē kā preces, kā pārdošanas priekšmeti. To vērtība kopš šī brīža eksistē to pircēja — kapitālista rokās kā viņa ražīgā kapitāla R vērtība. R funkcijā, ražīgajā patērēšanā, tās pārvēršas par jaunu preces veidu, kas naturālajā formā atšķiras no ražošanas līdzekļiem, par dziju, kurā to vērtība ne vien tiek saglabāta, bet vēl palielinās no 422 st. mārc. līdz 500 st. mārc. Šajā reālajā metamorfozē preces, kas pirmajā stadijā $N-P$ ņemtas no tirgus, tiek aizstātas ar precī, kas atšķiras no tām tiklab pēc naturālās formas, kā arī pēc vērtības un kam tagad jāfunkcionē kā precei, jātiek pārvērstai par naudu un pārdotai. Tāpēc ražošanas process parādās tikai kā pārtraukums kapitālās vērtības apgrozības procesā, kurā līdz šim bija noieta tikai pirmā fāze $N-P$. Kapitālā vērtība noiet otro un beigu fāzi $P-N$ jau pēc tam, kad P piedzīvojusi pārgrozības naturālajā formā un vērtībā. Bet, ja aplūko kapitālo vērtību pašu par sevi, tad izrādās, ka ražošanas procesā tā piedzīvojusi pārgrozības tikai savā patēriņa formā. Tā eksistēja kā 422 st. mārc. vērtības iekš D un Rl , tagad tā eksistē kā 422 st. mārc. vērtības 8440 mārciņās dzijas. Tātad, ja mēs aplūkosim tikai kapitālās vērtības apgrozības procesa abas fāzes, ņemot kapitālo vērtību nošķirti no tās virsvērtības, tad izrādīsies, ka tā iziet 1) $N-P$ un 2) $P-N$, pie kam otrā P ir pārmainījusies patēriņa forma, bet tai ir tāda pati vērtība kā pirmajai P ; tādējādi kapitālā vērtība iziet $N-P-N$, apgrozības formu, kas ar preces divkārtējo pārvietošanos pretējā virzienā, ar pārvēršanos no naudas par precī un no preces par naudu, nepieciešami nosaka naudas formā avansētās vērtības atgriešanos tās naudas formā, tās atpakaļpārvēršanos par naudu.

Tas pats apgrozības akts $P'-N'$, kas naudā avansētajai kapitālajai vērtībai ir otrā — beigu metamorfoze — atgriešanās naudas formā, virsvērtībai, kas ietilpst tai pašā preču kapitālā un tiek realizēta, tam pārvēršoties naudas formā, ir pirmā metamorfoze — pārvēršanās no preču formas naudas formā, $P-N$, apgrozības pirmā fāze.

Tātad šeit jāatzīmē divējādi apstākļi. Pirmkārt: kapitālās vērtības galējā atpakaļpārvēršanās savā sākotnējā naudas formā ir preču kapitāla funkcija. Otrkārt: šī funkcija ietver sevi virsvērtības pirmo pārvēršanos no tās sākotnējās preču formas naudas formā. Tādējādi naudas formai šeit ir divējāda loma: no vienas puses, tā ir tā forma, kurā atgriežas sākotnēji naudā avansētā vērtība, — tātad atgriešanās tajā vērtības formā, ar kuru sākās process; no otras puses, tā ir sākotnēji preču formā apgrozību

iesākušās vērtības pirmā pārvērstā forma. Ja preces, no kurām sastāv preču kapitāls, tiek pārdotas pēc to vērtības, kā šeit pieņemts, tad $P+p$ pārvēršas par vērtībā vienlīdzīgu $N+n$. Šajā formā $N+n$ (422 st. mārč.+78 st. mārč.=500 st. mārč.) realizētais preču kapitāls tagad atrodas kapitālista rokās. Kapitālā vērtība un virsvērtība tagad eksistē kā nauda, tātad vispārīgā ekvivalenta formā.

Tātad procesa beigās kapitālā vērtība atkal atrodas tai pašā formā, kurā tā sāka šo procesu, un tātad atkal kā naudas kapitāls var sākt un nobeigt šo procesu. Tieši tāpēc, ka procesa sākuma un beigu forma ir naudas kapitāls (N), riņķojuma procesu šai formā esam nosaukuši par naudas kapitāla riņķojumu. Procesā beigās mainījusies nevis avansētās vērtības forma, bet tikai tās lielums.

$N+n$ nav nekas cits kā noteikta lieluma naudas summa, mūsu gadījumā 500 st. mārč. Bet kā kapitāla riņķojuma rezultāts, kā realizētais preču kapitāls šī naudas summa ietver sevī kapitālo vērtību un virsvērtību, un turklāt tās vairs nav kopā saaugušas, kā tas bija dzijā; tagad tās atrodas viena otrai blakus. To realizācija ir devusi katrai no tām patstāvīgu naudas formu. 211/250 šīs summas ir kapitālā vērtība, 422 st. mārč., un 39/250 — virsvērtība, 78 st. mārč. Šī sadalīšanās, kuras cēlonis ir preču kapitāla realizācija, ir ne vien formāla pēc sava satura, par ko mēs tūdaļ parunāsim; tā iegūst svarīgu nozīmi kapitāla atražošanas procesā atkarībā no tā, vai n pievienojas N pilnīgi, pa daļai vai nemaz nepievienojas, tātad vai tā turpina funkcionēt kā avansētās kapitālās vērtības sastāvdaļa vai ne. Tāpat arī n un N apgrozība var būt pavisam dažāda.

Ar N' kapitāls atkal ir atgriezies savā sākotnējā formā N , savā naudas formā; bet atgriezies tas ir tādā formā, kurā viņš ir realizēts kā kapitāls.

Seit, pirmkārt, ir kvantitatīva atšķirība. Bija N , 422 st. mārč., tagad ir N' , 500 st. mārč., un šī atšķirība izteikta ar $N \dots N'$, riņķojuma kvantitatīvi dažādajos galējos locekļos, pie kam pati riņķojuma gaita apzīmēta tikai ar trim punktiem, $N' > N$, $N' - N = M$, virsvērtībai. Bet kā šī riņķojuma $N \dots N'$ rezultāts šobrīd eksistē tikai N' ; tas ir tāds riņķojuma produkts, kurā tā rašanās process ir izdzisis. N' eksistē tagad patstāvīgi, pats par sevi, neatkarīgi no kustības, kas to radījusi. Kustība ir pagājusi, tās vieta ir N' .

Bet N' kā $N+n$, kā 500 st. mārč., kā 422 st. mārč. avansētā kapitāla plus tā pieaugums 78 st. mārč. apmērā, tai pašā laikā ir kvalitatīva attiecība, lai arī pati šī kvalitatīvā attiecība eksistē tikai kā vienas un tās pašas summas daļu attiecība, tātad kā kvantitatīva attiecība. N , avansētais kapitāls, kas tagad atkal atrodas savā sākotnējā formā (422 st. mārč.), šobrīd eksistē kā rea-

lizētais kapitāls. Tas ir ne vien saglabājies — tas ir arī realizējies kā kapitāls, tāpēc ka tas tieši kā kapitāls atšķiras no n (78 st. mārč.), pret kuru tas atrodas tādās attiecībās kā pret *savu* pieaugumu, pret *savu* augli, pret piedevu, ko pats radījis. Tas ir realizēts kā kapitāls, tāpēc ka ir realizēts kā vērtība, kas radījusi vērtību. N' eksistē kā kapitālistiska attiecība; N vairs nav vienkārši nauda — tā tieši parādās kā naudas kapitāls, izteikts kā pašpieaugusi vērtība, tātad kā vērtība, kam piemīt īpašība pieaugt, radīt vairāk vērtības, nekā tajā pašā ir. N ir kļuvusi par kapitālu ar savu attiecību pret citu N' daļu, kā pret N nosacītu daļu, ko tā kā cēlonis radījusi ar savu attiecību pret šo daļu kā pret sekām, kuru pamats tā pati ir. Tādējādi N' ir pati sevī diferencētas vērtības summa, kas funkcionāli (jēdzieniski) ietver sevī atšķirīgas daļas, ir vērtības summa, kas izsaka kapitālistisku attiecību.

Bet šī attiecība izteikta tikai kā rezultāts, neizmantojot par starpnieku procesu, kas devis šo rezultātu.

Vērtības daļas kā tādās kvalitatīvi neatšķiras cita no citas, izņemot to, ka tās parādās kā dažādu priekšmetu, konkrētu lietu vērtības, tātad dažādās patērēšanas formās, tāpēc parādās kā dažādu preču ķermeņu vērtības, — atšķirība, kas neizriet no viņām pašām kā vienkāršām vērtības daļām. Naudā izdziest katra preču atšķirība, tāpēc ka nauda ir tieši visām precēm kopīga ekvivalenta forma. 500 st. mārč. liela naudas summa sastāv no pilnīgi viendabīgiem elementiem pa 1 st. mārč. Tā kā vienkāršā šīs naudas summas esamībā izzudis tās izcelšanās starploceklis un izgaisušas katras pēdas par specifisko atšķirību, kāda piemīt dažādām kapitāla sastāvdaļām ražošanas procesā, tad atšķirība pastāv tikai starp galvenās summas jēdzienisko formu (angliski principā), = avansētajam kapitālam 422 st. mārč. apmērā, un vērtības pārpalikuma summas jēdzienu = 78 st. mārč. Lai būtu, piemēram, $N' = 110$ st. mārč., no kurām $100 = N$, galvenajai summai, un $10 = M$, virsvērtībai. 110 st. mārč. lielās summas abas sastāvdaļas ir absolūti viendabīgas, tātad jēdzieniski neatšķiramas. Jebkuras 10 st. mārč. vienmēr ir $\frac{1}{11}$ no kopsummas — 110 st. mārč., vienalga, vai tās ir $\frac{1}{10}$ avansētās galvenās summas — 100 st. mārč. vai arī 10 st. mārč. pārpalikuma virs tās. Tāpēc galveno summu un summas pieaugumu, kapitālu un virssummu, var izteikt kā visas summas daļas; mūsu piemērā $\frac{10}{11}$ ir galvenā summa jeb kapitāls, $\frac{1}{11}$ — virssumma. Tādējādi tā ir naudas izteiksme, kādu realizētais kapitāls iegūst šeit sava procesa beigās, ir kapitālistiskās attiecības iracionālā izteiksme.

Tas, starp citu, ir vietā arī attiecībā uz $P' (= P + p)$. Bet ar to starpību, ka P' , kurā P un p arī ir tikai vienas un tās pašas viendabīgās preču masas vērtības proporcionālās daļas, norāda uz savu izcelšanos no R , kuras tiešais produkts ir P' , turpretim N' —

forma, kas radusies tieši no apgrozības, ir zaudējusi tiešo attiecību pret R .

Galvenās un pieaugušās summas iracionālā atšķirība, kas ietverta N' , ciktāl tā izsaka kustības $N \dots N'$ rezultātu, tūdaļ pat izzūd, līdzko N' atkal sāk aktīvi funkcionēt kā naudas kapitāls, tātad ja tā netiek fiksēta kā savā vērtībā pieauguša rūpnieciskā kapitāla naudas izteiksme. Naudas kapitāla riņķojums nekad nevar sākties ar N' (lai gan N' tagad funkcionē kā N), bet tas var sākties tikai ar N , t. i., tikai ar formu, kas izsaka kapitālās vērtības avansēšanu, bet nekādā ziņā ne ar kapitālistiskās attiecības izteiksmi. Tā kā 500 st. mār. atkal tiek avansētas kā kapitāls, lai tas no jauna palielinātos, tās ir sākuma punkts, turpretim agrāk tās bija beigu punkts. 422 st. mār. liela kapitāla vietā tagad tiek avansēts 500 st. mār. liels kapitāls — vairāk naudas nekā agrāk, vairāk kapitālās vērtības —, bet attiecība starp divām sastāvdaļām ir zudusi; gluži tāpat arī sākotnēji būtu varējusi kā kapitāls funkcionēt 500 st. mār. liela summa 422 st. mār. vietā.

Reprezentēt kapitālu N' veidā nav naudas kapitāla aktīvā funkcija; viņa paša parādīšanās formā N' — gluži pretēji — ir P' funkcija. Jau vienkāršajā preču apgrozībā — 1) P_1-N ; 2) $N-P_2$ N aktīvi funkcionē tikai otrajā aktā $N-P_2$; tā parādīšanās N veidā ir tikai pirmā akta rezultāts, pēc kura tas parādās kā P_1 pārvērstā forma. Kapitālistiskā attiecība, kas ietverta N' , tās vienas daļas kā kapitālās vērtības attiecība pret tās otru daļu kā pret šīs vērtības pieaugumu, tiesa, iegūst arī funkcionālu nozīmi, ja, riņķojumam $N \dots N'$ pastāvīgi atkārtojoties, N' sadalās starp divējādu apgrozību — kapitāla apgrozību un virsvērtības apgrozību — un tātad ja abas daļas izpilda ne vien kvantitatīvi, bet arī kvalitatīvi dažādas funkcijas — N citas nekā n . Bet, pati par sevi aplūkota, forma $N \dots N'$ neietver sevī kapitālista patēriņu, bet tieši tikai vērtības pašpieaugumu un uzkrājumu, ciktāl šis pēdējais pirmām kārtām izpaužas atkal un atkal avansējamā naudas kapitāla periodiskā pieaugumā.

$N' = N + n$ gan ir kapitāla iracionālā forma, taču tai pašā laikā ir naudas kapitāls tikai tā realizētajā formā, kā nauda, kas radījusi naudu. Bet šeit jāsaprata atšķirība no naudas kapitāla funkcijas pirmajā stadijā $N - P < \frac{D}{Rl}$. Sai pirmajā stadijā N apgrozās kā nauda. N funkcionē kā naudas kapitāls tikai tādēļ, ka tikai naudas stāvokli tas var izpildīt naudas funkciju, pārvērsties par R elementiem, par D un Rl , kas stāv tam pretim kā preces. Sajā apgrozības aktā N funkcionē tikai kā nauda; bet, tā kā šis akts ir pirmā stadija kapitālās vērtības kustības procesā, tad tas šeit pērkamo preču D un Rl specifiskās patērēšanas formas dēļ ir reizē arī naudas kapitāla funkcija. Turpretim N' , kas sastāv no N , kapitālās vērtības, un no n , tās radītās virsvērtības, izsaka pie-

augušo kapitālo vērtību — mērķi un rezultātu, kapitāla riņķojuma visa procesa funkciju. Ja tā izsaka šo rezultātu naudas formā kā realizētu naudas kapitālu, tas izriet nevis no tā, ka N' ir kapitāla naudas forma, *naudas kapitāls*, bet gan otrādi — no tā, ka tas ir naudas *kapitāls*, kapitāls naudas formā, no tā, ka kapitāls šai formā ir sācis procesu, ticis avansēts naudas formā. Kā redzējām, atpakaļpārvēršanās naudas formā ir preču kapitāla P' , nevis naudas kapitāla funkcija. Bet, kas attiecas uz starpību starp N' un N , tad tā (n) ir tikai p naudas forma, P pieaugums; N' tikai tāpēc $= N + n$, ka P' bija $= P + p$. Tātad šī starpība un kapitālās vērtības attiecība pret pašas radīto virsvērtību pastāvēja un bija izteikta ar P' , iekāms tiklab viena, kā arī otra vērtība pārvērtās par N' , vienotu naudas summu, kurā abas vērtības daļas patstāvīgi nostājas viena otrai pretim un tāpēc var tikt izlietas arī patstāvīgām funkcijām, kas cita no citas atšķiras.

N' ir tikai P' realizēšanas rezultāts. Kā viena, tā otra — tiklab P' , kā arī N' — ir tikai pieaugušās kapitālās vērtības dažādās formas, preču forma un naudas forma, tām abām kopējs ir tas, ka tās ir pieaugusi kapitālā vērtība. Abas ir darbībā izpaudies kapitāls, jo šeit kapitālā vērtība kā tāda pastāv kopā ar virsvērtību kā no pirmās atšķirīgu, ar pirmās palīdzību iegūtu augli, lai gan šī attiecība arī izpaužas tikai tādā iracionālā formā kā vienas un tās pašas naudas summas jeb vienas un tās pašas preču vērtības divu daļu attiecība. Bet kā kapitāla izteiksme tā attiecībā pret virsvērtību un tā atšķirībā no virsvērtības, ko pats ražojis, tātad kā pieaugušās vērtības izteiksme, N' un P' ir viens un tas pats un tās izsaka vienu un to pašu, tikai dažādā formā; tās atšķiras viena no otras nevis kā naudas kapitāls un preču kapitāls, bet gan kā nauda un prece. Tā kā tās pārstāv pieaugušo vērtību, t. i., kapitālu, kas izpaudies darbībā kā kapitāls, tās izsaka tikai ražīgā kapitāla funkcionēšanas rezultātu, rezultātu, ko dod vienīgā funkcionēšana, kurā kapitālā vērtība rada vērtību. Kopējs tiem ir tas, ka abi tie, naudas kapitāls un preču kapitāls, ir kapitāla eksistences veidi. Viens ir kapitāls naudas formā, otrs — preču formā. Tāpēc specifisko funkciju dažādība, kas tos atšķir, nevar būt nekas cits kā vien atšķirība starp naudas funkciju un preces funkciju. Preču kapitāls kā kapitālistiskā ražošanas procesa tiešais produkts uzglabā pēdas par savu izcelšanos no ražošanas procesa, tāpēc savā formā tas ir racionālāks, ne tik iracionāls kā naudas kapitāls, kurā izzudušas katras ražošanas procesa pēdas, kā jau vispār naudā izzūd katra preces patērēšanas formas īpatnība. Tāpēc tāda kapitāla naudas formas savdabība izzūd tikai tur, kur pati N' funkcionē kā preču kapitāls, kur tā ir tiešs ražošanas procesa produkts, nevis šī produkta pārvērstā forma, — tātad paša naudas materiāla ražošanā. Tā, piemēram, zelta ražošanai formula būtu tāda: $N - P < \frac{D}{Rl} \dots R \dots N'(N+n)$, kur N' figurē kā preču

produkts, tāpēc ka R dod vairāk zelta, nekā bija avansēts pirmajā N , naudas kapitālā, zelta ražošanas elementiem. Tātad šeit izzūd izteiksmes $N \dots N'(N+n)$ iracionalitāte, kur naudas summas viena daļa ir tās pašas naudas summas otras daļas māte.

IV. VISS RIŅĶOJUMS

Mēs redzējam, ka apgrozības procesu, pēc tam kad beigusies tā pirmā fāze $N-P < \frac{D}{Rl}$, pārtrauc ražošana — R , kurā tirgū pirktās preces D un Rl tiek patērētas kā ražīgā kapitāla lietiskās un vērtību sastāvdaļas; šis patērēšanas produkts ir jauna prece, P' , kas ir pārmainījusies savā naturālajā formā un vērtībā. Pārtrauktais apgrozības process, $N-P$, jāpapildina ar $P-N$. Bet kā šis apgrozības otrās un beigu fāzes nesēja parādās P' , prece, kas pēc savas naturālās formas un pēc vērtības atšķiras no pirmās P . Tātad apgrozības rinda parādās šādā veidā: 1) $N-P_1$; 2) P'_2-N' , kur pirmās preces P' otrajā fāzē pirmās preces vietā rodas otrā prece P'_2 , lielāka pēc vērtības un citāda pēc savas patērēšanas formas; šī pārmaiņa notiek pārtraukuma laikā, ko nosaka R funkcija, t. i., laikā, kad no P elementiem, no ražīgā kapitāla R eksistences formām, tiek ražota P' . Turpretim tā pirmā izpausmes forma, kurā kapitāls mums parādījās («Kapitāls», I grām., IV nod., 1.), forma $N-P-N'$ (sadalās: 1) $N-P'$; 2) P_1-N'), divreiz parāda vienu un to pašu preci. Tur mūsu priekšā abas reizes ir viena un tā pati prece — prece, par kuru pārvēršas nauda pirmajā fāzē un kura otrajā fāzē pārvēršas atpakaļ lielākā naudas daudzumā. Lai gan ir šāda būtiska atšķirība, abām apgrozībām kopējs ir tas, ka to pirmajā fāzē nauda pārvēršas par preci, bet otrajā fāzē — prece par naudu, tātad pirmajā fāzē izdotā nauda atgriežas otrajā fāzē. Tām kopējs, no vienas puses, tas, ka nauda atgriežas savā izejas punktā, bet, no otras puses, tas, ka atgriežas vairāk naudas, nekā bija avansēts. Tiktāl arī $N-P \dots P'-N'$ ietilpst jau vispārīgajā formulā $N-P-N'$.

Tālāk, šeit izrādās, ka abās metamorfozēs, $N-P$ un $P'-N'$, kas attiecas uz apgrozību, katrreiz viena otrai stāv pretim un viena otru aizstāj vienādi lielas un vienā laikā eksistējošas vērtības. Vērtības lieluma pārmaiņas piekrīt vienīgi tikai metamorfozei R , ražošanas procesam, kas tādējādi ir kapitāla reālā metamorfoze pretstatā tikai formālajām metamorfozēm, kas notiek apgrozības sfērā.

Tagad aplūkosim visu kustību $N-P \dots R \dots P'-N'$ kopā jeb tās izvērsto formu $N-P < \frac{D}{Rl} \dots R \dots P'(P+p) - N'(N+n)$. Kapitāls šeit ir vērtība, kas iziet secīgu rindu savā starpā saistītu pārvērtību, kuras nosaka cita citu, metamorfožu rindu, kas veido tādu pašu skaitu visa procesa fāžu jeb stadiju. Divas no šīm fāzēm.

attiecas uz apgrozības sfēru, viena — uz ražošanas sfēru. Katrā no šīm fāzēm kapitālā vērtība atrodas īpašā formā, kam atbilst īpaša, speciāla funkcija. Šajā kustībā avansētā vērtība ne vien saglabājas, bet arī pieaug, palielinās. Beidzot, beigu stadijā tā atgriežas tai pašā formā, kurā tā parādījās visa procesa sākumā. Tādējādi šis process kā viena vesela vienība ir riņķojuma process.

Tās divas formas, ko kapitālā vērtība iegūst savas apgrozības stadijās, ir *naudas kapitāla* forma un *preču kapitāla* forma; tās forma, kas attiecas uz ražošanas stadiju, ir *ražīgā kapitāla* forma. Kapitāls, kas sava pilnīgā riņķojuma gaitā iegūst un atkal nomet šīs formas un katrā no tām izdara tai atbilstošu funkciju, ir *rūpnieciskais kapitāls*; vārds — rūpnieciskais šeit lietots tādā nozīmē, ka tas aptver ikvienu kapitālistiski vadītu ražošanas nozari.

Tātad naudas kapitāls, preču kapitāls, ražīgais kapitāls šeit nekādā ziņā neapzīmē patstāvīgus kapitāla veidus, kuru funkcijas dod tāpat patstāvīgu un citu no citas nošķirtu uzņēmumu nozaru saturu. Tie šeit apzīmē tikai īpašas funkcionālas rūpnieciskā kapitāla formas, ko tas secīgi pieņem visas trīs citu pēc citas.

Kapitāla riņķojums norisinās normāli tikai tik ilgi, kamēr tā dažādās fāzes bez aizkavēšanās pāriet cita citā. Ja kapitāls aizkavējas pirmajā fāzē $N-P$, tad naudas kapitāls sastingst par dārgumu krājumu, ja ražošanas fāzē — tad vienā pusē nefunkcionēdami guļ ražošanas līdzekļi, bet otrā — darbaspēks paliek nodarbināts; ja kapitāls iestrēgst pēdējā fāzē $P'-N'$, tad nepārdotās preces uzkrādamās aizsprosto ceļu apgrozības straumei.

No otras puses, pats riņķojums pēc savas paša dabas nosaka kapitāla fiksāciju uz noteiktu laiku atsevišķās riņķojuma fāzēs. Katrā no savām fāzēm rūpnieciskais kapitāls saistīts ar vienu noteiktu formu — kā naudas kapitāls, ražīgais kapitāls, preču kapitāls. Tikai izpildījis funkciju, kas atbilst tai formai, kurā tas attiecīgajā laikā atrodas, tas iegūst formu, kurā var sākt jaunu pārvēršanās fāzi. Lai padarītu to uzskatāmu, mēs savā piemērā pieņemām, ka ražošanas stadijā radītās preču masas kapitālā vērtība ir vienlīdzīga visai vērtības summai, kas sākotnēji avansēta naudas veidā, citiem vārdiem sakot, ka visa kapitālā vērtība, kas avansēta kā nauda, reizē pāriet no vienas stadijas otrā — nākamajā. Bet mēs redzējam («Kapitāls», I grāmata, VI nod.), ka daļa pastāvīgā kapitāla, darbarīki tiešajā nozīmē (piemēram, mašīnas) kalpo atkal un atkal lielākā vai mazākā skaitā atkārtotos ražošanas procesos, tāpēc tikai pa daļām nodod savu vērtību produktam. Vēlāk mēs redzēsim, ciktāl šis apstāklis modificē kapitāla riņķojuma procesu. Šeit pietiek ar sekojošo: mūsu piemērā ražīgā kapitāla vērtība = 422 st. mārc. satur tikai fabriku ēku, mašīnu utt. nolietojšanās vidējo lielumu, tātad tikai to vērtības daļu, ko, 10 600 mārciņām kokvilnas pārvēršoties 10 000 mārciņās dzijas, tās pārnes uz dziju, uz 60 stundu gara nedēļas

attiecās uz apstākļiem, kas raksturoja šo ražošanas slēpni. Katrā no šīm formām kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam.

Tas, kas ir būtiski, tas ir, ka kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam.

Tāpat, kad kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam, tas ir, ka kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam.

Kapitāla rīkojums ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam.

No otras puses, pati kapitāla ražošanas forma ir savā būtībā atbilstīga tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam. Kapitāls ir savā būtībā atbilstīgs tās ražošanas veidam.

T. Engela rediģētā un pārskatītā "Kapitāla II sējuma pamatprincipi" (1902. g.)

vērpšanas procesa produktu. Un tāpēc tie ražošanas līdzekļi, par kuriem pārvēršas avansētais, 372 st. mārc. lielais pastāvīgais kapitāls, — darbarīki, ēkas, mašīnas utt. — figurē tādejādi, it kā tos ņemtu tirgū tikai uz nomu, kārtojot iknedēļas maksājumus. Tomēr tas absolūti neko negroza lietas būtībā. Mums vajag tikai nedēļas laikā ražoto dzijas daudzumu — 10 000 mārciņas — pareizināt ar nedēļu skaitu, kas dod zināmu gadu skaitu, — un visa šai laikā pirktu un patērēto darbarīku vērtība būs pārnesta uz dziju. No tā skaidrs, ka avansētajam naudas kapitālam sākumā jātieks pārvērstam par šiem rīkiem, tāpat tam sākumā jāiziet pirmā stadija $N-P$, un tikai pēc tam tas spēs funkcionēt kā ražīgais kapitāls R . Tieši tāpat mūsu piemērā ir skaidrs, ka kapitālās vērtības summa — 422 st. mārc., kas ražošanas procesa laikā iemiesojusies dzijā, nevar sākt apgrozības fāzi $P'-N'$ kā 10 000 mārciņu dzijas vērtības sastāvdaļa, iekāms tā nebūs gatava. Nevar pārdot dziju, iekāms tā nav savērpta.

Vispārīgajā formulā R produktu aplūko kā materiālu lietu, atšķirīgu no ražīgā kapitāla elementiem, kā priekšmetu, kam piemīt no ražošanas procesa nošķirta eksistence, no ražošanas elementiem atšķirīga patērēšanas forma. Tas notiek visos gadījumos, kad ražošanas procesa rezultāts parādās kā lieta, — pat tur, kur produkta daļa ietilpst no jauna kā elements turpmākajā ražošanā. Piemēram, graudi noder par sēklu graudu ražošanai, bet produkts ir tikai graudi, tāpat tam ir forma, kas atšķiras no citiem tāpat izlietotiem elementiem — darbaspēka, darbarīkiem un mēslošanas līdzekļiem. Bet pastāv patstāvīgas rūpniecības nozares, kur ražošanas procesa produkts nav jauns lietisks produkts, prece. No šīm nozarēm ekonomiskajā ziņā svarīga ir tikai rūpniecība, kas veic pārvadājumus un nodrošina sakarus, vai nu tā būtu īstā transporta rūpniecība preču un cilvēku pārvadāšanai, vai arī tāda, kas izdara tikai ziņu, vēstuļu, telegrammu utt. pārsūtīšanu.

A. Čuprovs⁶⁾ saka par to tā:

«Fabrikants var papriekš ražot izstrādājumus un pēc tam meklēt patērētājus.»

(Viņa produkts, pēc tam kad tas gatavs izlaists no ražošanas procesa, pāriet apgrozības sfērā kā no ražošanas procesa nošķirta prece.)

«Ražošana un patērēšana tādejādi ir divi akti, kas viens no otra šķirti telpā un laikā; turpretim transporta rūpniecībā, kas jaunus produktus nerada, bet tikai pārvieto cilvēkus un lietas, šie divi akti saplūst kopā; dzelzceļu pakalpojumus» (pārvietošanu) «patērē tai pašā brīdī, kad tos ražo. Tāpēc rajons, kurā dzelzceļi var meklēt izlietošanu saviem pakalpojumiem, sniedzas daudz ja 50 verstu» {53 km} «abpus līnijas.»

Pārvadāšanas rezultāts — vienalga, vai tiek transportēti cil-

⁶⁾ Чупров А. Железнодорожное хозяйство. М., 1875. с. 69—70.

vēki vai preces, — ir atrašanās vietas maiņa, piemēram, dzija tagad atrodas Indijā, nevis Anglijā, kur tā ražota.

Bet tas, ko pārdod transporta rūpniecība, ir pati pārvietošana. Tās sagādātais derīgais efekts nedalāmi saistīts ar pārvadāšanas procesu, t. i., ar transporta rūpniecības ražošanas procesu. Cilvēki un preces brauc kopā ar noteiktu transporta līdzekli, un tā braukšana, tā pārvietošanās jau ir ražošanas process, ko rada transporta līdzekļi. Derīgo efektu var patērēt tikai ražošanas procesa laikā; šis efekts neeksistē kā no šī procesa atšķirīga patēriņa lieta, kas tikai pēc tam, kad tā ražota, funkcionē tirdzniecības priekšmeta veidā, apgrozās kā prece. Bet šī derīgā efekta, tāpat kā jebkuras citas preces maiņas vērtību nosaka tam iztērēto ražošanas elementu (darbaspēka un ražošanas līdzekļu) vērtība plus virsvērtība, ko radījis transporta rūpniecībā nodarbināto strādnieku virsdarbs. Kas attiecas uz transporta rūpniecības derīgā efekta patēriņu, tas arī šai ziņā nemaz neatšķiras no citām precēm. Ja tas kalpo personiskam patēriņam, tad līdz ar patērēšanu izzūd tā vērtība; ja tas tiek patērēts ražīgi, tā, ka tas pats ir pārvadāšanā esošo preču ražošanas stadija, tad tā vērtība tiek pārnesta kā papildu vērtība uz pašu preci. Tātad formula transporta rūpniecībai ir šāda: $N - P < \frac{D}{Rl} \dots R - N'$, jo šeit tiek samaksāts un patērēts pats ražošanas process, nevis produkts, ko var nošķirt no tā. Tātad mums te ir gandrīz gluži tāda pati forma kā cēlmetālu ražošanai, tikai ar to starpību, ka N' šeit ir ražošanas procesa laikā radītā derīgā efekta pārvērstā forma, nevis šī procesa laikā iegūtā un no tā izlaistā zelta vai sudraba naturālā forma.

Rūpnieciskais kapitāls ir kapitāla eksistences vienīgais veids, kurā kapitāla funkcija ir ne tikai virsvērtības un tāpat arī virsprodukta piesavināšanās, bet arī to radīšana. Tāpēc rūpnieciskais kapitāls nosaka ražošanas kapitālistisko raksturu, rūpnieciskā kapitāla eksistence ietver sevī šķiru pretstatu starp kapitālistiem un algotajiem strādniekiem. Atkarībā no tā, kā tas pārņem sabiedrisko ražošanu, notiek apvērsums tehnikā un darba procesa sabiedriskajā organizēšanā, un reizē arī sabiedrības vēsturiski ekonomiskajā tipā. Citi kapitāla veidi, kas pastāvējuši pirms tā pagātnē aizgājušo vai bojāejošo sabiedriskās ražošanas formu vidū, ne vien ir tam padoti un ne vien piedzīvo tam atbilstošas pārmaiņas savu funkciju mehānismā, bet arī virzās uz priekšu vairs tikai uz rūpnieciskā kapitāla pamata, tātad dzīvo un mirst, stāv un krīt kopā ar šo pamatu. Naudas kapitāls un preču kapitāls, ciktāl tie ar savām funkcijām parādās līdzās rūpnieciskajam kapitālam kā īpašu uzņēmumu nozaru pārstāvji, ir tikai darba sabiedriskās dalīšanas dēļ ieguvuši patstāvību un ir vienpusīgi attīstīti dažādu funkcionālu formu eksistences veidi, pie kam rūpnieciskais kapitāls šīs formas drīz pieņem, drīz nomet apgrozības sfērā.

Riņķojums $N \dots N'$, no vienas puses, savijas ar vispārējo preču apgrozību, nāk no tās un ietilpst tajā, veido tās daļu. No otras puses, individuālam kapitalistam tas veido īpašu patstāvīgu kapitālās vērtības kustību — kustību, kas notiek pa daļai vispārējās preču apgrozības robežās, pa daļai ārpus tās, bet kas vienmēr saglabā savu patstāvīgo raksturu. Pirmkārt, tāpēc, ka kustības abām fāzēm, kas noris apgrozības sfērā, $N-P$ un $P'-N'$, kā kapitāla kustības fāzēm ir funkcionāli noteikts raksturs, fāzē $N-P$ pēdējā, P , pēc savas naturālās formas ir noteikta kā darbaspēks un ražošanas līdzekļi, fāzē $P'-N'$ realizējas kapitālā vērtība + + virsvērtība. Otrkārt, R , ražošanas process, aptver ražīgo patērišanu. Treškārt, naudas atgriešanās tās izejas punktā padara kustību $N \dots N'$ par riņķojumu, kas pats sevī noslēgts.

Tātad katrs individuālais kapitāls abās savās apgrozības pusēs $N-P$ un $P'-N'$ ir, no vienas puses, agents vispārējā preču apgrozībā, kurā tas funkcionē vai ir iepīts te kā nauda, te kā prece; tādejādi pats individuālais kapitāls ir loceklis preču pasaules metamorfožu kopīgajā rindā. No otras puses, vispārējās apgrozības ietvaros tas iezīmē pats savu paša patstāvīgo riņķojumu, kurā ražošanas sfēra veido pārejas stadiju un kurā tas atgriežas savā izejas punktā tai pašā formā, kādā to bija atstājis. Sava paša riņķojuma ietvaros, kur ietilpst arī tā reālā metamorfoze ražošanas procesā, kapitāls maina arī savas vērtības lielumu. Tas atgriežas nevis vienkārši kā naudas vērtība, bet gan kā palielināta, pieaugusi naudas vērtība.

Beidzot, ja mēs aplūkosim $N-P \dots R \dots P'-N'$ kā kapitāla riņķojuma procesa īpašu formu līdzās citām formām, ko iztīrāsīm vēlāk, tad tā raksturojama šādi:

1) tas ir *naudas kapitāla riņķojums*, tāpat kā rūpnieciskais kapitāls savā naudas formā, kā naudas kapitāls, veido visa procesa izejas punktu un punktu, kurā šis process atgriežas. Pati formula izsaka, ka nauda šeit netiek izdota kā nauda, bet tikai avansēta, tāpēc tā ir tikai kapitāla naudas forma, naudas kapitāls. Tālāk, tā izsaka, ka maiņas vērtība, nevis lietošanas vērtība ir pašmērķis, kas nosaka kustību. Tieši tāpēc, ka vērtības naudas forma ir patstāvīga, taustāma vērtības izpausmes forma, — tieši tāpēc apgrozības forma $N \dots N'$, kuras izejas un gala punkts ir īsta nauda, visuzskatāmāk izsaka kapitalistiskās ražošanas dzinējmotīvu, naudas taisīšanu. Ražošanas process naudas taisīšanai ir tikai nenovēršams starploceklis, nepieciešams ļaunums. Tāpēc visas nācījas ar kapitalistisko ražošanas veidu periodiski pārdzīvo spekulācijas drudzi, kura laikā tās cenšas taisīt naudu bez ražošanas procesa starpniecības;

2) ražošanas stadija, funkcija R , veido šajā riņķojumā pārtraukumu starp divām apgrozības fāzēm $N-P \dots P'-N'$, kas savukārt ir tikai starpniecīgs vienkāršs apgrozībā $N-P-N'$. Ražošanas process pašā šajā riņķojuma procesa formā formāli un no-

teikti parādās kā tas, kas tas arī ir kapitalistiskajā ražošanas veidā, — kā vienkāršs līdzeklis avansētās vērtības palielināšanai; tātad bagātības palielināšana kā tāda šeit ir ražošanas pašmērķis;

3) tā kā fāžu secīgā rinda sākas ar fāzi $N-P$, tad otrs apgrozības loceklis ir $P'-N'$, tātad izejas punkts — N , naudas kapitāls, kas gaida vērtības pieaugumu, gala punkts — N' , vērtībā pieaugušais naudas kapitāls $N+n$, kur N figurē kā realizētais kapitāls līdz ar savu pēcteci n . Tas atšķir N riņķojumu no diviem citiem riņķojumiem, R un P' , un atšķir divējādā ziņā. No vienas puses, atšķirība pastāv abu galējo locekļu naudas formā; bet nauda ir patstāvīga taustāma vērtības eksistences forma, produkta vērtība tās tajā patstāvīgajā formā, kurā izzudušas preču lietošanas vērtības katras pēdas. No otras puses, formai $R \dots R$ nav nepieciešami jāpārvēršas par $R \dots R'(R+r)$, bet formā $P' \dots P'$ vispār nav redzama nekāda starpība abu galējo locekļu vērtībā. Tātad formulai $N \dots N'$ raksturīgs, no vienas puses, tas apstāklis, ka kapitālā vērtība ir izejas punkts, bet pieaugusi kapitālā vērtība — gala punkts, tā ka kapitālās vērtības avansēšana ir visas operācijas līdzeklis, pieaugusi kapitālā vērtība — mērķis; no otras puses, raksturīgs apstāklis, ka šī attiecība izteikta naudas formā, vērtības patstāvīgajā formā, tāpēc naudas kapitāls gūst izteiksmi kā nauda, kas rada naudu. Tas, ka vērtība radījusi virsvērtību, izteikts ne vien kā procesa alfa un omega, bet izteikts tieši spīdošā naudas formā;

4) tā kā N' , realizētais naudas kapitāls, kā $P'-N'$ rezultāts, t. i., $N-P$ papildinājuma un beigu fāzes rezultāts, atrodas absolūti tai pašā formā, kurā tas sāka savu pirmo riņķojumu, tad, beidzies to, tas var atkal iesākt tādu pašu riņķojumu kā palielinātais (uzkrātais) naudas kapitāls: $N'=N+n$; vismaz forma $N \dots N'$ neizteic, ka, riņķojumam atkārtojoties, n apgrozība nošķirtos no N apgrozības. Savā vienreizējā veidā aplūkots, formāli naudas kapitāla riņķojums tātad izteic tikai vērtības pieaugšanas procesu un uzkrāšanas procesu. Patēriņš tajā izteikts ar $N-P < \frac{D}{Rl}$ tikai kā ražīgs patēriņš; tikai tāds patēriņš arī ietilpst šajā individuālā kapitāla riņķojumā. $N-D$ ir $D-N$ jeb $P-N$ strādniekam; tātad tā ir pirmā apgrozības fāze, kas ir starpniece viņa individuālajā patēriņā: $D-N-P$ (eksistences līdzekļi). Otrā fāze, $N-P$, jau vairs neietilpst individuālā kapitāla riņķojumā; bet šis riņķojums noved pie tās, paredz to, jo strādniekam, ja jau viņam vienmēr jāatrodas tirgū kā kapitālista ekspluatācijas materiālam, pirmām kārtām jādzīvo, tātad jāuztur sevi ar personisku patērēšanu. Tomēr pati šī patērēšana šeit paredzēta tikai kā nosacījums, lai kapitāls ražīgi patērētu darbaspēku, tātad tikai tādā mērā, ciktāl strādnieks ar savu personisko patērēšanu uztur un at-ražo sevi kā darbaspēku. Kas attiecas uz Rl , tiešajām precēm,

kas ietilpst riņķojumā, tad tās ir tikai barība ražīgajai patērēšanai. Akts $D-N$ ir starpnieks strādnieka individuālajā patērēšanā, eksistences līdzekļu pārvēršanā par viņa miesu un asinīm. Protams, lai kapitālists funkcionētu kā kapitālists, viņam arī ir jābūt, tātad arī jādzīvo un jāpatērē. Bet šai nolūkā viņam faktiski vajadzētu patērēt tikai tik daudz, cik strādniekam, — vairāk šī apgrozības procesa forma neparedz. Un pat tas formāli nav šeit izteikts, jo formula beidzas ar N' , tātad ar rezultātu, kas nekavējoties var atkal funkcionēt kā palielināts naudas kapitāls.

Aktā $P'-N'$ tieši ietilpst P' pārdošana; bet $P'-N'$, pārdošana vienai pusei, ir $N-P$, pirkšana otrai pusei; precī galīgi pērk tikai tās lietošanas vērtības dēļ, tikai tālab, lai (neņemot vērā starpniecības pirkumus) iekļautos patērēšanas procesā, vienalga, vai tā būtu individuālā vai ražīgā patērēšana atkarībā no pērkamā ražojuma dabas. Bet šī patērēšana neietilpst tā individuālā kapitāla riņķojumā, kura produkts ir P' ; šis produkts tiek izstumts no individuālā kapitāla riņķojuma tieši kā pārdodama prece. P' ir tieši paredzēta citu patērēšanai. Tāpēc merkantilisma sistēmas (kuras pamatā ir formula $N-P \dots R \dots P'-N'$) iztulko tāju darbos mēs sastopam visai plašus sprediķus par tādu tematu, ka atsevišķam kapitālistam jāpatērē tikai tik, cik strādniekam, un ka attiecīgajai kapitālistu nācijai savu preču patērēšana un vispār patērēšanas process jāatstāj citām — muļķīgākām nācijām, bet pašai par savu dzīves uzdevumu jāpadarot ražīgā patērēšana. Šie sprediķi pēc savas formas un satura bieži vien atgādina analogas baznīcas tēvu askētiskas pamācības.

Tātad kapitāla riņķojuma process ir apgrozības un ražošanas vienotība, ietver sevī tiklab vienu, kā otru. Ciktāl abas fāzes — $N-P$, $P'-N'$ — ir apgrozības akti, tiktāl kapitāla apgrozība ir vispārējās preču apgrozības daļa. Bet, ciktāl tās ir funkcionāli noteiktas daļas, stadijas kapitāla riņķojumā — riņķojumā, kas attiecas ne vien uz apgrozības sfēru, bet arī uz ražošanas sfēru, — tiktāl kapitāls vispārējā preču apgrozībā izdara pats savu riņķojumu. Pirmajā stadijā vispārējā preču apgrozība tam noder tālab, lai iegūtu formu, kurā tas var funkcionēt kā ražīgais kapitāls, otrajā stadijā — lai atbrīvotos no preces formas, kurā tas nevarētu atjaunot savu riņķojumu, un tai pašā laikā tālab, lai tam rastos iespēja nošķirt savu paša kā kapitāla riņķojumu no tam pieaugušās virsvērtības apgrozības.

Tāpēc naudas kapitāla riņķojums ir pati vienpusīgākā un tāpēc arī visspilgtāk izteiktā un raksturīgākā rūpnieciskā kapitāla riņķojuma izpausmes forma; šī kapitāla mērķis un virzītājs motīvs — vērtības palielināšana, naudas taisīšana un uzkrāšana šeit pārstāvētas tā (pirkt, lai dārgāk pārdotu), ka tās taisni duras acīs.

Ar to, ka pirmā fāzē šai formā ir $N-P$, šeit arī atklājas, ka ražīgā kapitāla sastāvdaļas nāk no preču tirgus, gluži tāpat kā vispār atklājas, ka kapitālistisko ražošanas procesu nosaka apgrozība, tirdzniecība. Naudas kapitāla riņķojums nav tikai preču ražošana vien: tas pats realizējas tikai ar apgrozības starpniecību, tajā paredzēta pēdējā. Tas ir skaidrs jau no tā, ka forma N , kas pieder apgrozībai, ir avansētās kapitālās vērtības pirmā un tīrā forma, kuras nav divās citās riņķojuma formās.

Naudas kapitāla riņķojums tikai tiktāl vienmēr paliek rūpnieciskā kapitāla vispārīgā izteiksme, ciktāl tas vienmēr ietver sevī avansētās vērtības pieaugumu. Riņķojumā $R \dots R$ kapitāla naudas izteiksme parādās tikai kā ražošanas elementu cena, tātad tikai kā aprēķina naudā izteiktā vērtība, un tieši šai formā to fiksē grāmatvedībā.

$N \dots N'$ kļūst par īpašu rūpnieciskā kapitāla riņķojuma formu tiktāl, ciktāl jaunradies kapitāls sākumā tiek avansēts naudas veidā un pēc tam tai pašā formā paņemts atpakaļ, — vai nu tas notiek, pārejot no vienas ražošanas nozares uz citu, vai arī rūpnieciskajam kapitālam izstājoties no noteikta uzņēmuma. Šī forma ietver sevī arī sākumā naudas formā avansētās virsvērtības funkciju kapitāla veidā; visskaidrāk tas parādās tai gadījumā, kad virsvērtība funkcionē ne tai uzņēmumā, kur tā radusies. $N \dots N'$ var būt zināma kapitāla pirmais riņķojums; tas var būt pēdējais riņķojums; to var uzskatīt par visa sabiedriskā kapitāla formu; tā ir pirmoreiz ieguldīta kapitāla forma, pie tam vienalga, vai tas ir no jauna naudas formā uzkrāts kapitāls vai arī vecs kapitāls, kas pilnīgi pārvērsts par naudu, lai to pārvietotu no vienas ražošanas nozares citā.

Naudas kapitāls kā kapitāla forma, kas pastāvīgi piemīt visiem riņķojumiem, izdara šo riņķojumu [$N \dots N'$] tieši tās kapitāla daļas dēļ, kas ražo virsvērtību, mainīgā kapitāla dēļ. Darba algas avansēšanas normālā forma ir samaksa naudā; šim procesam pastāvīgi jāatkārtojas pēc samērā neilgiem laika sprīžiem, tāpēc ka strādnieks dzīvo no rokas mutē. Tāpēc kapitālistam pastāvīgi jāstāv pretim strādniekam kā naudas kapitālistam un viņa kapitālam — kā naudas kapitālam. Šeit pretstatā ražošanas līdzekļu pirkšanai un ražoto preču pārdošanai nevar notikt tieša vai netieša maksājumu dzēšana (tāpēc ka naudas kapitāla lielākā daļa faktiski figurē tikai preču formā, nauda — tikai aprēķina vienību formā un skaidrā nauda beigu beigās vajadzīga tikai bilanču izlīdzināšanai). No otras puses, daļu tās virsvērtības, ko rada mainīgais kapitāls, kapitālists izdod savam personiskajam patēriņam, kas attiecas uz mazumtirdzniecības sfēru; šo daļu viņš galā izdod skaidrā naudā, virsvērtības naudas formā. Vai šī virsvērtības daļa ir liela vai maza — tas necik negroza jautājumu. Atkal un atkal mainīgais kapitāls pastāvīgi parādās kā naudas kapitāls, ko izdod darba algai ($N-D$), bet n — kā virsvērtība, ko izdod

kapitālista personisko vajadzību segšanai. Tātad N , avansētā mainīgā kapitāla vērtība, un n , tās pieaugums, katrā ziņā tiek paturēti naudas formā, kurā tie izdodami.

Formula $N-P \dots R \dots P'-N'$, kuras rezultāts ir $N'=N+n$, ir mātīga pēc sava ārējā izskata, tai ir iluzorisks raksturs, kas izriet no tā, ka avansētā vērtība un pieaugusi vērtība šeit eksistē savā ekvivalentajā formā, naudā. Šī formula akcentē nevis vērtības pieaugumu, bet gan šī procesa *naudas formu*, to apstākli, ka no apgrozības galu galā iegūts vairāk vērtības naudas formā, nekā sākotnēji bija avansēts, — tātad kapitālistam piederošā zelta un sudraba masas palielināšanos. Tā saucamā monetārā sistēma ir vienkārši iracionālās formas $N-P-N'$, vienīgi tikai apgrozības sfērā notiekošās kustības izteiksme; tāpēc abus aktus — 1) $N-P$, 2) $P-N'$ — šai sistēmā var izskaidrot tikai tā, ka P otrajā aktā tiek pārdota dārgāk par savu vērtību un tātad no apgrozības iegūst vairāk naudas, nekā ieguldīts apgrozībā, precīzi pārkot. Turpretim $N-P \dots R \dots P'-N'$, fiksēta kā izņēmuma forma, ir vairāk attīstītās merkantilisma sistēmas pamatā, un tajā nepieciešams elements ir jau ne vien preču apgrozība, bet arī preču ražošana.

Formulas $N-P \dots R \dots P'-N'$ iluzoriskais raksturs un tai atbilstošais iluzoriskais iztulkojums saglabājas tik ilgi, kamēr šo formu fiksē kā vienreizēju, nevis kā plūstošu, kas pastāvīgi atjaunojas, tātad kamēr to uzskata nevis par vienu no riņķojuma formām, bet gan par tā vienīgo formu. Bet tā jau pati par sevi norāda uz citām formām.

Pirmkārt, viss šis riņķojums nosaka paša ražošanas procesa kapitālistisko raksturu, un tātad kā bāze tajā paredzēts šis ražošanas process līdz ar tā nosacīto specifisko sabiedrības stāvokli.

$N-P = N - P < \frac{D}{Rl}$; bet aktā $N-D$ paredzēta algotā strādnieka eksistence, tāpēc arī paredzēts, ka ražošanas līdzekļi ir daļa ražīgā kapitāla, paredzēts tātad darba process un vērtības pieaugšanas process, paredzēts ražošanas process jau kā kapitāla funkcija.

Otrkārt, ja akts $N \dots N'$ atkārtojas, tad atgriešanās naudas formā ir tikpat ātri pārejoša kā naudas forma pirmajā stadijā. $N-P$ izzūd, lai dotu vietu R . Pastāvīgi atkārtotā naudas avansēšana, gluži tāpat arī avansētās summas pastāvīgā atgriešanās naudas veidā paši ir tikai momenti, kas izzūd riņķojumā.

Treškārt,

$N-P \dots R \dots P'-N' \dots N-P \dots R \dots P'-N' \dots N-P \dots R \dots$ utt.

Jau pirmajā riņķojuma atkārtojumā, iekāms beidzas N otrais riņķojums, parādās riņķojums $R \dots P'-N' \dots N-P \dots R$; tādējādi visus turpmākos N riņķojumus var aplūkot no formas $R \dots P'-N-P \dots R$ viedokļa; tad $N-P$ kā pirmā riņķojuma pirmā fāze

ir tikai pastāvīgi atkārtotā ražīgā kapitāla riņķojuma ātri pārjaušais sagatavojums, kas tā arī īstenībā ir, kad rūpnieciskais kapitāls pirmoreiz tiek ieguldīts uzņēmumā naudas kapitāla formā.

No otras puses, iekāms beidzas R otrais riņķojums, pagūst noslēgties pirmais riņķojums $P'—N'—N—P \dots R \dots P'$ (isāk $P'—P'$), preču kapitāla riņķojums. Tādējādi jau pirmā forma ietver sevī abas pārējās, un tātad naudas forma izzūd, ciktāl tā ir nevis vienkārši vērtības izteiksme, bet gan tās izteiksme ekvivalentā formā, naudā.

Beidzot, ja ņemsim no jauna parādījušos atsevišķo kapitālu, kas pirmoreiz izdara riņķojumu $N—P \dots R \dots P'—N'$, tad $N—P$ ir sagatavošanas fāze, priekštece pirmajam ražošanas procesam, ko veic šis atsevišķais kapitāls. Tātad šo fāzi $N—P$ ražošanas process nevis paredz, bet tieši pretēji — izvīrza jeb nosaka. Bet tas attiecas tikai uz šo atsevišķo kapitālu. Ciktāl tiek domāts kapitālistiskais ražošanas veids, tātad sabiedrības stāvoklis, ko nosaka kapitālistiskā ražošana, rūpnieciskā kapitāla riņķojuma vispārējā forma ir naudas kapitāla riņķojums. Tāpēc kapitālistiskais ražošanas process tiek paredzēts kā prius* — ja ne naudas kapitāla pirmajā riņķojumā, kādā formā no jauna iegulda rūpniecisko kapitālu, tad ārpus šī riņķojuma ietvariem. Kapitālistiskā ražošanas procesa pastāvīgā eksistence paredz riņķojuma $R \dots R$ pastāvīgu atjaunošanos. Pirmajā stadijā $N—P < \frac{D}{Rl}$ jau tieši parādās pats šis priekšnoteikums, tā kā šis akts, no vienas puses, paredz algoto strādnieku šķiras pastāvēšanu un tā kā, no otras puses, tas, kas ražošanas līdzekļu pircējam ir pirmā stadija $N—P$, tas to pārdevējam ir $P'—N'$; tātad P' paredz preču kapitālu un tāpēc arī pašu precī kā kapitālistiskās ražošanas rezultātu — tādejādi paredz ražīgā kapitāla funkcionēšanu.

* — priekštecis. — Red.

OTRĀ NODAĻA

RAŽĪGĀ KAPITĀLA RIŅĶOJUMS

Ražīgā kapitāla riņķojuma vispārējā formula ir šāda: $R \dots P' - N' - P \dots R$. Šis riņķojums nozīmē periodisku ražīgā kapitāla funkcionēšanas atjaunošanos, tātad atražošanu jeb kapitāla ražošanas procesu kā atražošanas procesu sakarā ar vērtības pieaugšanu, nozīmē ne vien virsvērtības ražošanu, bet arī periodisku atražošanu; tas nozīmē savā ražīgajā formā esošā rūpnieciskā kapitāla funkcionēšanu nevis kā vienreizēju, bet gan kā periodiski atkārtoto funkcionēšanu, tā ka jau pats izejas punkts nosaka atjaunošanos. Daļa P' (zināmos gadījumos, zināmās rūpnieciskā kapitāla ieguldīšanas nozarēs) var ražošanas līdzekļu veidā atkal tieši iesākt to pašu darba procesu, kurā tā radusies kā prece; tā rezultātā kļūst lieka tikai tās vērtības pārvēršanās par istu naudu jeb naudas zīmēm jeb tā iegūst patstāvīgu izteiksmi tikai aprēķina naudas veidā. Šī vērtības daļa neieplūst apgrozībā. Tādējādi ražošanas procesā tiek ietvertas vērtības, kas netiek ietvertas apgrozības procesā. Tas pats attiecas arī uz to P' daļu, ko kapitālists patērē in natura* kā daļu virsprodukta. Tomēr šai daļai nav būtiskas nozīmes kapitālistiskajā ražošanā; vislielākais, to ņem vērā zemkopībā.

Sai formā uzreiz duras acīs divejāda veida apstākļi.

Pirmkārt. Kamēr pirmajā formā $N \dots N'$ ražošanas process, R funkcija, pārtrauc naudas kapitāla apgrozību un ir tikai starpnieks starp divām tās fāzēm $N - P$ un $P' - N'$, šeit viss rūpnieciskā kapitāla apgrozības process, visa tā kustība apgrozības fāzes ietvaros, veido tikai pārtraukumu un ir tikai starploceklis starp ražīgo kapitālu, kas kā pirmais galējais loceklis iesāk riņķojumu, un ražīgo kapitālu, kas kā pēdējais loceklis noslēdz to tajā pašā formā, t. i., formā, kurā tas sāk kustību no jauna. Patī apgrozība

* — naturāla formā. — Red.

ir tikai periodiski atjaunotās un šīs atjaunošanas dēļ nepārtrauktās atražošanas starpniece.

Otrkārt. Visa apgrozība parādās formā, kas ir tieši pretēja tai, kāda apgrozībai ir naudas kapitāla riņķojumā. Tur forma, ja atstāj neievērotu vērtības lielumu, bija tāda: $N-P-N$ ($N-P$. $P-N$); šeit, ja atkal atstāj neievērotu vērtības lielumu, tā ir šāda: $P-N-P$ ($P-N$. $N-P$), t. i., vienkāršās preču apgrozības forma.

I. VIENKĀRSĀ ATRAŽOSANA

Aplūkosim pirmām kārtām procesu $P'-N'-P$, kas noris apgrozības sfērā starp diviem galējiem locekļiem $R...R$.

Šīs apgrozības izejas punkts ir preču kapitāls: $P'=P+p=R+p$. Preču kapitāla $P'-N'$ funkcija (tajā ietilpstošās kapitālās vērtības $=R$, kas tagad eksistē kā preces P' sastāvdaļa P , realizācija un tāpat arī tajā ietilpstošās virsvērtības, kas tagad eksistē kā tās pašas preču masas sastāvdaļa un ir ieguvusi vērtību p , realizācija) bija aplūkota riņķojuma pirmajā formā. Bet tur tā bija pārtrauktās apgrozības otrā fāze un visa riņķojuma beigu fāze. Šeit tā ir riņķojuma otrā fāze, bet apgrozības pirmā fāze. Pirmais riņķojums beidzas ar N' , un, tā kā N' , līdzīgi sākotnējai N , var atkal kā naudas kapitāls sākt otru riņķojumu, tad sākumā nebija nepieciešams aplūkot, vai N un n (virsvērtība), kas ietilpst N' , ies kopīgu ceļu arī tālāk vai arī tās ies dažādus ceļus. Tas būtu bijis jāaplūko tikai tai gadījumā, ja mēs izsekotu pirmo riņķojumu tālāk, tā atjaunojumā. Šis jautājums tomēr ir jāatrisina ražīgā kapitāla riņķojuma procesā, jo no atrisinājuma atkarīga jau tā pirmā riņķojuma noteikšana un $P'-N'$ tajā ir apgrozības pirmā fāze, kas jāpapildina ar $N-P$. No šī atrisinājuma ir atkarīgs, vai mūsu aplūkojamā formula nozīmē vienkāršu atražošanu vai arī atražošanu paplašinātā mērogā. Tātad riņķojuma raksturs mainās atbilstoši konkrētajam atrisinājumam.

Tātad pirmām kārtām aplūkosim ražīgā kapitāla vienkāršo atražošanu, pie kam, tāpat kā pirmajā nodaļā, pieņemsim, ka apstākļi paliek nemainīgi un preces tiek pirktas un pārdotas pēc to vērtības. Ar šādu pieņēmumu visa virsvērtība paliek kapitālista personiskajā patēriņā. Pēc tam kad notikusi preču kapitāla P' pārvēršanās par naudu, daļa naudas summas, kas pārstāv kapitālo vērtību, turpina cirkulēt rūpnieciskā kapitāla riņķojumā, otra daļa, naudā pārvērstā virsvērtība, ieplūst vispārējā preču apgrozībā — tā ir naudas apgrozība, ko sāk kapitālists, bet kas notiek jau ārpus viņa individuālā kapitāla apgrozības sfēras.

Mūsu piemērā mums bija preču kapitāls P' 10 000 mārciņu dzijas liels, 500 st. mārc. vērtībā, no tām 422 st. mārc. ir ražīgā kapitāla vērtība; kā 8440 mārciņu dzijas naudas forma tā turpina P iesāktu kapitāla apgrozību, kamēr 78 st. mārc. lielā virsvērtība,

1560 mārciņu dzijas naudas forma, preču produkta papildu daļa, atstāj šī kapitāla apgrozību un noiet atsevišķu ceļu vispārējās preču apgrozības sfērā.

$$P' \left(\begin{array}{c} P \\ + \\ p \end{array} \right) \frac{\quad}{-N'} \left(\begin{array}{c} N \\ + \\ n \end{array} \right) - P < \frac{D}{Rl}$$

Akts $n-p$ ir vairāki pirkumi par naudu, ko kapitālists izdod vai nu par pašām precēm, vai arī par pakalpojumiem savai vērtīgajai personai respektīvi savai ģimenei. Šie pirkumi ir sadrumstaloti, tie notiek dažādos laikos. Tātad nauda pagaidām eksistē kārtējai patērēšanai paredzēto naudas rezervju formā vai dārgumu krājuma formā — jo nauda, kuras apgrozība pārtraukta, atrodas tieši dārgumu krājuma formā. Naudas kā apgrozības līdzekļa — un tāda tā paliek arī savā pārejošā dārgumu krājuma formā — funkcija neietilpst kapitāla apgrozībā tā naudas formā N . Naudu šai gadījumā neavansē, bet iztērē.

Mēs pieņemam, ka viss avansētais kapitāls vienmēr pilnīgi pāriet no vienas fāzes otrā; tāpat arī šeit mēs pieņemam, ka R procesa preču produkts ietver sevī visu ražīgā kapitāla R vērtību = 422 st. mārc. plus ražošanas procesa laikā radīto virsvērtību = 78 st. mārc. Mūsu piemērā, kur mums ir darīšana ar daļāmu preču produktu, virsvērtība eksistē 1560 mārciņu dzijas formā, gluži tāpat kā, rēķinot uz 1 mārc. dzijas, tā eksistē 2,496 unču dzijas formā. Turpretim, ja preču produkts būtu, piemēram, mašīna par 500 st. mārc. un ar to pašu vērtības sastāvu, tad, lai gan viena daļa šīs mašīnas vērtības būtu = 78 st. mārc. virsvērtības, taču šīs 78 st. mārc. eksistētu tikai mašīnā kā veselā vienībā; nesalaužot mašīnu gabalos, neiznīcinot tādējādi līdz ar tās lietošanas vērtību arī tās vērtību, nevar to sadalīt kapitālajā vērtībā un virsvērtībā. Tātad šai gadījumā abas vērtības sastāvdaļas preču ķermeņa sastāvdaļās var tikt pārstāvētas tikai ideāli, bet nevar tikt pārstāvētas patstāvīgu preces P' elementu veidā, līdzīgi tam, kā ikviena mārciņa dzijas pārstāv atdalāmu patstāvīgu šīs preces 10000 mārciņu elementu. Pirmajā gadījumā, iekāms n sāk savu īpašo apgrozību, jābūt pārdotai visai precei kopā, visam preču kapitālam, t. i., mašīnai. Turpretim, ja kapitālists pārdod 8440 mārciņas dzijas, tad pārejo 1560 mārciņu pārdošana ir pilnīgi nošķirta virsvērtības apgrozība formā p (1560 mārciņu dzijas) — n (78 st. mārc.) — p (patēriņa priekšmeti). Bet 10000 mārciņu produkta, t. i., dzijas katras atsevišķas daļas vērtības elementus var tieši tāpat pārstāvēt produkta daļas kā visa produkta vērtības elementus. Kā šīs 10000 mārciņu dzijas var sadalīt pastāvīgā kapitāla (c) vērtībā — 7440 mārciņu dzijas 372 st. mārc. vērtībā, mainīgā kapitāla (v) vērtībā — 1000 mār-

ciņu dzijas 50 st. mārc. vērtībā un virsvērtībā (m) — 1560 mārciņu dzijas 78 st. mārc. vērtībā, gluži tāpat arī katru mārciņu dzijas var sadalīt: $c=11,904$ uncēm dzijas 8,928 pensu vērtībā, $v=1,600$ uncēm dzijas 1,200 pensu vērtībā un $m=2,496$ uncēm dzijas 1,872 pensu vērtībā. Kapitalists tāpat arī varētu, secīgi pārdodams 10 000 mārciņu pa daļām, pakāpeniski patērēt šajās daļās ietilpstošos virsvērtības elementus, pie kam viņš ar tādu pašu pakāpenību realizētu summu $c+v$. Bet galu galā arī šī operācija paredz, ka pārdotas visas 10 000 mārciņas un ka tātad ar 8440 mārciņu pārdošanu ir kompensēta c un v vērtība («Kapitāls», I grāmata, VII nodaļa, 2.).

Lai būtu kā būdams, ar aktu $P'-N'$ kapitālā vērtība un virsvērtība, ko satur P' , iegūst viena no otras nošķiramu eksistenci, dažādu naudas summu eksistenci; abos gadījumos tiklab N , kā arī n ir patiesi pārvērsta forma tai vērtībai, kam sākotnēji, iekš P' , bija vienīgi ideāla izteiksme, tikai kā preces cena.

$p-n-p$ ir vienkāršā preču apgrozība; tās pirmā fāze $p-n$ ietilpst preču kapitāla apgrozībā $P'-N'$, tātad kapitāla riņķojumā; turpretim tās papildu fāze $n-p$ atrodas ārpus šī riņķojuma, notiek kā no šī riņķojuma nošķirts vispārējās preču apgrozības akts. Pēc tam kad P' pārvērtusies par N' , P un p , kapitālās vērtības un virsvērtības apgrozība, nošķiras. No tā izriet sekojošais.

Pirmkārt. Pēc tam kad aktā $P'-N'=P'-(N+n)$ preču kapitāls realizēts, rodas iespēja nošķirt kapitālās vērtības un virsvērtības kustību, kas aktā $P'-N'$ palika kopēja un ko realizēja viena un tā pati preču masa; tagad tiklab viena, kā otra vērtība iegūst patstāvību atsevišķu naudas summu formā.

Otrkārt. Ja šī nošķiršana notiek, pie kam n tiek izdots kā kapitālista ienākums, bet N kā kapitālās vērtības funkcionālā forma turpina savu — riņķojuma noteikto ceļu, tad pirmo aktu $P'-N'$ sakarā ar turpmākajiem aktiem $N-P$ un $n-p$ var attēlot divu dažādu apgrozību veidā: $P-N-P$ un $p-n-p$; abas šīs rindas pēc savas vispārējās formas pieder pie parastās preču apgrozības.

Starp citu, praksē, kad runa ir par veselīem, nedalāmiem preču ķermeņiem, vērtības sastāvdaļas tiek nošķirtas ideāli. Tā, piemēram, Londonas būvuzņēmumos, kas pa lielākajai daļai strādā ar kredītu, būvuzņēmējs saņem aizdevumus samērā ar to, kā nama būve virzās uz priekšu no stadijas uz stadiju. Neviena no šīm stadijām nav nams, ir tikai celtniecības procesā esoša nākamā nama reāli eksistējoša sastāvdaļa; tātad ar visu savu realitāti tā ir tikai vesela nama ideālā daļa, tomēr pietiekami reāla, lai noderētu par garantiju papildu aizdevumam. (Par to sk. tālāk, XII nodaļā.*)

Treškārt. Ja kapitālās vērtības un virsvērtības kustība, kas vēl bija palikusi kopēja iekš P un N , tiek nošķirta tikai pa daļai

* Sk. šī sējuma 212.—213. lpp. — Red.

(tā ka daļu virsvērtības izdod ne kā ienākumu) vai nemaz netiek nošķirta, tad pašā kapitālajā vērtībā notiek pārmaiņas jau tās riņķojuma laikā, pirms riņķojuma beigām. Mūsu piemērā ražīgā kapitāla vērtība bija 422 st. mārē. Tātad, ja tas turpina kustību $N-P$ jau, piemēram, kā 480 st. mārē. vai kā 500 st. mārē., tad riņķojuma pēdējās stadijas tas izdara kā par 58 st. mārē. vai par 78 st. mārē. lielāka vērtība, nekā bija sākotnējā vērtība. Tai pašā laikā tas var būt saistīts ar pārmaiņu kapitāla vērtības struktūrā.

$P'-N'$, apgrozības otrā stadija un I riņķojuma ($N...N'$) beigu stadija, mūsu riņķojumā ir tā otrā stadija un preču apgrozības pirmā stadija. Tātad, ciktāl tas attiecas uz apgrozību, $P'-N'$ jāpapildina ar $N'-P'$. Bet akts $P'-N'$ ne vien jau notiek pēc vērtības pieaugšanas procesa (šai gadījumā pēc R funkcijas pirmās stadijas), bet ir arī tā rezultāts; preču produkts P' jau ar šī akta palīdzību realizēts. Tātad akts $P'-N'$ noslēdz kapitāla vērtības pieaugšanas procesu un tāpat arī tā preču produkta realizēšanu, kurā parādās pieaugusi kapitālā vērtība.

Tātad mēs pieņemam vienkāršo atražošanu, t. i., pieņemam, ka $n-p$ pilnīgi nošķiras no $N-P$. Abas apgrozības, tiklab $p-n-p$, kā arī $P-N-P$, pēc savas vispārējās formas pieder pie preču apgrozības (tāpēc neuzrāda nekādu starpību divu galējo locekļu vērtībā); tāpēc viegli var gadīties, ka kapitālistiskajā ražošanas procesā saskata, kā to dara vulgārā politiskā ekonomija, vienkārši preču — lietošanas vērtību ražošanu, kuras paredzētas kāda veida patēriņam un kuras kapitālists ražo vienīgi tai nolūkā, lai aizstātu tās ar citas lietošanas vērtības precēm jeb, kā maldīgi apgalvo vulgārā politiskā ekonomija, apmainītu pret šīm precēm.

P' kopš pašā sākuma parādās kā preču kapitāls, un visa procesa mērķis — bagātības vairošana (vērtības pieaugšana) ne vien neizslēdz kapitālista personisko patēriņu, kas pieaug līdz ar vienu vērtības (un tātad arī kapitāla) lielumu, bet arī taisni to paredz.

Kapitālista ienākuma apgrozībā ražotā prece p (jeb tai atbilstošā preču produkta P' ideālā daļa) īstenībā kalpo tikai tam, lai pārvērstu šo ienākumu vispirms par naudu un pēc tam no naudas par daudzām citām precēm, kas noder personiskajam patēriņam. Bet turklāt nav jāatstāj neievērots kāds mazs apstāklis: p ir preces vērtība, kas kapitālistam neko nemaksā, tā ir virsdarba iemiesojušs, tāpēc tā parādās uz skatuves sākotnēji kā preču kapitāla P' sastāvdaļa. Tātad jau ar pašu savu eksistenci šī p ir saistīta ar procesā esošās kapitālās vērtības riņķojumu; ja šis riņķojums uz laiku apstājas vai vispār tajā notiek kaut kāds traucējums, tad sašaurinās vai pat pavisam izbeidzas ne vien p patēriņš, bet tai pašā laikā līdz ar to arī realizācija daudzām precēm, kas veido p kompensāciju. Tas pats notiek arī gadījumā, kad akts $P'-N'$ nemaz neizdodas vai arī ja izdodas pārdot tikai zināmu P' daļu.

Mēs redzējam, ka $p-n-p$ kā kapitālista ienākuma apgrozība

ietilpst kapitāla apgrozībā tikai tikmēr, kamēr p ir daļa no P' — kapitāla vērtības tā funkcionālajā preču kapitāla formā; bet, kļuvusi patstāvīga aktā $n-p$, ienākuma apgrozība savā pilnajā formā $p-n-p$ neietilpst kapitālista avansētā kapitāla kustībā, kaut gan rodas no tās. Ienākuma apgrozība saistīta ar avansētā kapitāla apgrozību tiktāl, ciktāl kapitāla eksistence paredz kapitālista eksistenci, bet to nosaka virsvērtības patērēšana.

P' , piemēram, dzija, vispārējā apgrozībā funkcionē tikai kā prece; bet, veidodama momentu kapitāla apgrozībā, P' funkcionē kā *preču kapitāls*, kā forma, ko kapitālā vērtība pārmaiņus pieņem un noņem. Pēc dzijas pārdošanas tirgotājam tā izstājas no riņķojuma procesa, ko veic kapitāls, kura produkts tā ir, bet tomēr vēl joprojām paliek kā prece vispārējās apgrozības sfērā. Tās pašas preču masas apgrozība joprojām turpinās, kaut gan tā vairs nav moments vērptuves īpašnieka kapitāla patstāvīgajā riņķojumā. Tāpēc īsto beigu metamorfozi preču masai, ko kapitālists laidis apgrozībā, aktu $P-N$, tās galīgo iestāšanos patērēšanas sfērā, var pilnīgi nošķirt telpā un laikā no tās metamorfozes, kurā šī preču masa funkcionē kā attiecīgā kapitālista preču kapitāls. Tai pašai metamorfozei, kas jau notikusi attiecīgā kapitāla apgrozības procesā, vēl jānotiek vispārējās apgrozības sfērā.

Nekas nemainās, ja dzija no jauna ieplūst kāda cita rūpnieciskā kapitāla riņķojumā. Vispārējā apgrozība ietver tiklab sabiedriskā kapitāla dažādo patstāvīgo daļu savā starpā savijušos riņķojumus, t. i., tiklab atsevišķu kapitālriņķojumu kopumu, kā arī tīrgū ne kā kapitālu ieplūdināto vērtību, t. i., personiskā patēriņa sfērā ietilpstošo vērtību, apgrozību.

Attiecības starp kapitāla riņķojumu, ciktāl tas veido vispārējās apgrozības daļu, un riņķojumu, ciktāl tas veido patstāvīga riņķojuma posmus, mums kļūst redzamas, ja aplūkosim tālāk apgrozību $N' = N + n$. N kā naudas kapitāls turpina kapitāla riņķojumu; n kā ienākuma izdošana ($n-p$) ietilpst vispārējā apgrozībā, bet izstājas no attiecīgā kapitāla riņķojuma. Šī kapitāla riņķojumā ietilpst tikai tā n daļa, kas funkcionē kā papildu naudas kapitāls. Procesā $p-n-p$ nauda funkcionē tikai kā monēta; šīs apgrozības mērķis ir kapitālista personiskais patēriņš. Vulgārās politiskās ekonomijas kretinismam ir tipiski, ka šo apgrozību, kas neietilpst kapitāla riņķojumā, — apgrozību, ko izdara tā jaunradītās vērtības daļa, kas tiek patērēta kā ienākums, — tā iztēlo par kapitālam raksturīgu riņķojumu.

Otrajā fāzē, $N-P$, mēs atkal sastopam kapitālo vērtību $N=R$ (vienlīdzīga vērtībai, kas piemīt tam ražīgajam kapitālam, ar kuru šeit sākas rūpnieciskā kapitāla riņķojums), atbrīvotu no virsvērtības, tātad tajā pašā vērtības lielumā kā naudas kapitāla riņķojuma pirmajā stadijā $N-P$. Lai gan vietas ir dažādas, tomēr tas naudas kapitāls, par ko tagad pārvērties preču kapitāls, funkcionē

gluži tāpat: tas pārvēršas par Rl un D , par ražošanas līdzekļiem un darbaspēku.

Tātad preču kapitāla funkcijā $P'—N'$ kapitālā vērtība reizē ar $p—n$ izgājusi fāzi $P—N$ un pēc tam iesāk papildu fāzi $N—P < \frac{D}{Rl}$,

tātad visa tās apgrozība kopā ir $P—N—P < \frac{D}{Rl}$.

Pirmkārt. Naudas kapitāls N parādās I formā (riņķojums $N...N'$) kā tajā sākotnējā formā, kurā tiek avansēta kapitālā vērtība; šeit tas no paša sākuma parādās kā daļa no tās naudas summas, par ko bija pārvērties preču kapitāls apgrozības pirmajā fāzē $P'—N'$, tātad no paša sākuma parādās kā R — ražīgā kapitāla pārvēršanās naudas formā ar preču produkta pārdošanas starpniecību. Naudas kapitāls šeit no paša sākuma eksistē ne kā kapitālās vērtības sākotnējā un ne kā beigu forma, jo fāzi $N—P$, kas noslēdz fāzi $P—N$, var izdarīt tikai tad, ja otrreiz noiet naudas formu. Tāpēc tā $N—P$ daļa, kas tai pašā laikā ir $N—D$, vairs nav vienkārši naudas avansēšana, kas izpaužas darbaspēka pirkšanā, bet tā ir tāda avansēšana, kad darbaspēkam naudas formā avansē tās pašas 1000 mārciņas dzijas 50 st. mārc. vērtībā, kas veido darbaspēka radītās preču vērtības daļu. Nauda, ko šeit avansē strādniekam, ir tikai paša strādnieka ražotās preces vērtības zināmas daļas pārvērstā ekvivalentā forma. Un jau aiz šī viena iemesla vien akts $N—P$, ciktāl tas ir akts $N—D$, nekādā ziņā nenozīmē, ka precī naudas formā vienkārši aizstāj ar precī patērēšanas formā, bet tas ietver sevī arī citus elementus, kas nav atkarīgi no vispārējās preču apgrozības kā tādas.

N' ir P' pārvērstā forma, pie kam P' savukārt ir R agrākās funkcionēšanas, agrākā ražošanas procesa produkts; tāpēc visa naudas summa N' ir pagājušā darba naudas izteiksme. Mūsu piemērā 10 000 mārciņu dzijas = 500 st. mārc., vērpšanas procesa produktam, no tām 7440 mārciņu dzijas = avansētajam pastāvīgajam kapitālam $c=372$ st. mārc., 1000 mārciņu dzijas = avansētajam mainīgajam kapitālam $v=50$ st. mārc., un 1560 mārciņu dzijas = virsvērtībai $m=78$ st. mārc. Ja no N' no jauna avansē, pārējiem apstākļiem paliekot tādiem pašiem, tikai sākotnējo kapitālu = 422 st. mārc., tad tuvākajā nedēļā strādniekam aktā $N—D$ avansēs tikai šai nedēļā ražoto 10 000 mārciņu dzijas daļu (tieši 1000 mārciņu dzijas vērtību naudā). Kā akta $P—N$ rezultāts nauda vienmēr ir pagājušā darba izteiksme. Tā kā tūdaļ pat preču tirgū notiek papildu akts $N—P$, tātad tā kā N tiek atdota par jau eksistējošām, tirgū esošām precēm, tad atkal jau notiek pagājušā darba pārvēršanās no vienas formas (naudas) citā formā (precē). Bet laika ziņā akts $N—P$ atšķiras no akta $P—N$. Izņēmuma gadījumos tie var notikt vienā laikā, ja, piemēram, kapitālists, kas izdara aktu $N—P$, un kapitālists, kam šis akts ir akts $P—N$, vienā

laikā nodod viens otram savas preces un N pēc tam tikai izlīdzina bilanci. Starpība laikā starp $P-N$ un $N-P$ realizēšanu var būt vairāk vai mazāk liela. Lai gan N kā akta $P-N$ rezultāts pārstāv pagājušo darbu, tomēr N aktam $N-P$ var pārstāvēt pārvērsto formu tādām precēm, kuru vēl nemaz nav tirgū un kuras tur ieradisies tikai nākotnē, jo akts $N-P$ parasti mēdz notikt tikai pēc tam, kad no jauna ražota P . Gluži tāpat N var pārstāvēt tādas preces, kas tiek ražotas vienā laikā ar to P , kuras naudas izteiksme ir N . Piemēram, maiņā $N-P$ (ražošanas līdzekļu pirkšana) ogles var nopirkt agrāk, nekā tās izceltas no šahtas. Tā kā n figurē kā uzkrāta nauda un netiek iztērēta kā ienākums, tad tā var pārstāvēt kokvilnu, ko ražos tikai nākamajā gadā. Tas pats ir kapitālista ienākuma izdošanā, aktā $n-p$. Gluži tāpat darba alga $D=50$ st. mār.; šī nauda ir ne vien strādnieka pagājušā darba naudas forma, bet tai pašā laikā arī čeks par vienlaikus notiekošo vai nākamo darbu, kas tikko kā realizējas vai arī kam jārealizējas nākotnē. Strādnieks par to var nopirkt svārkus, ko izgatavos tikai nākamajā nedēļā. Tieši tā tas ir ar ļoti lielu skaitu nepieciešamo iztikas līdzekļu, kas, lai tie nesabojātos, jāpatērē gandrīz tieši to ražošanas brīdī. Tādā kārtā ar naudu, kurā strādniekam izsniedz viņa darba algu, viņš saņem sava paša vai cita strādnieka nākamā darba pārvērsto formu. Dodams strādniekam daļu viņa pagājušā darba, kapitālists dod viņam čeku viņa paša nākamā darba saņemšanai. Viņa paša vienlaikus notiekošais vai nākamais darbs veido to vēl neesošo krājumu, no kura viņam samaksā par viņa pagājušo darbu. Seit pilnīgi izzūd priekšstats par krājuma izveidošanu.*

Otrkārt. Apgrozībā $P-N-P < \frac{D}{Rl}$ viena un tā pati nauda pārvietojas divreiz: kapitālists to vispirms saņem kā pārdevējs un pēc tam atdod kā pircējs; preces pārvēršana naudas formā kalpo tikai tam, lai no naudas formas to atkal pārvērstu preču formā; tāpēc kapitāla naudas forma, tā eksistence naudas kapitāla veidā, šajā kustībā ir tikai ātri pārejošs moments; citiem vārdiem, kamēr turpinās kustība, naudas kapitāls, ja tas kalpo par pirkšanas līdzekli, ir tikai apgrozības līdzeklis; tieši maksāšanas līdzeklis tas ir tai gadījumā, ja kapitālisti savstarpēji pērk cits no cita un tāpēc ir tikai jāsabalansē maksājumi.

Treškārt. Naudas kapitāla funkcionēšana, vai nu tas kalpo par vienkāršu apgrozības līdzekli, vai arī par maksāšanas līdzekli, ir tikai starploceklis, lai aizstātu P ar elementiem D un Rl , t. i., lai aizstātu dziju, preču produktu, — kas ir ražīgā kapitāla funkcionēšanas rezultāts (atskaitot virsvērtību, ko izlieto kā ienākumu) — ar šī produkta ražošanas elementiem; tātad tas ir starploceklis kapitālās vērtības atpakaļpārvēršanā no tas preču formas

* Seit Marksa manuskriptā ir šāda piezīme: «Tomēr tas viss attiecas uz otrās grāmatas pēdējo nodaļījumu.» — *Red.*

par šīs preces veidotājelementiem; tātad galu galā tas ir tikai starploceklis preču kapitāla atpakaļpārvēršanā par ražīgo kapitālu.

Lai riņķojums notiktu normāli, P' jāpārdod pēc savas vērtības un jāpārdod bez atlikuma. Tālāk, $P-N-P$ ietver sevī ne vien vienas preces kompensēšanu ar citu, bet arī kompensēšanu vienās un tais pašās vērtības attiecībās. Mēs pieņemām, ka tieši tā arī notiek kompensēšana. Bet īstenībā ražošanas līdzekļu vērtība mainās; kapitālistiskajai ražošanai tieši piemīt nepārtraukta vērtības attiecību maiņa jau to darba ražīguma pastāvīgo pārmaiņu dēļ vien, kas raksturo kapitālistisko ražošanu. Šeit mēs tikai pieminam šo pārmaiņu ražošanas faktoru vērtībā; iztirzāsim to vēlāk.* Ražošanas elementu pārvēršanās par preču produktu, R par P' , notiek ražošanas sfērā, P' atpakaļpārvēršanās par R — apgrozības sfērā. Šī atpakaļpārvēršanās notiek ar vienkāršās preču metamorfozes starpniecību. Bet pēc sava satura šī atpakaļpārvēršanās ir moments atražošanas procesā, ko aplūko kā veselu vienību. $P-N-P$ kā kapitāla apgrozības forma ietver sevī funkcionāli noteiktu vielu maiņu. Tālāk, apgrozība $P-N-P$ nosaka to, ka P ir vienlīdzīga zināma preču daudzuma P' ražošanas elementiem un ka šo elementu vērtību savstarpējā attiecība paliek sākotnējā. Tātad šeit tiek pieņemts ne vien, ka preces tiek pirktas pēc to vērtības, bet arī ka riņķojuma laikā tās nepiedzīvo nekādu vērtības pārmaiņu; pretējā gadījumā process nevar noritēt normāli.

N aktā $N \dots N'$ ir kapitālās vērtības sākotnējā forma; to kapitālā vērtība noiet tikai tāpēc, lai atkal to pieņemtu. N formulā $R \dots P'-N'-P \dots R$ ir forma, kuru pieņem tikai riņķojuma procesā un pēc tam tā ietvaros atkal noiet. Naudas forma šeit ir tikai kapitāla vērtības ātri pārejošā patstāvīgā forma. Kapitāls, atrodoties formā P' , tikpat drudzaini cenšas pieņemt naudas formu, kā, būdams formā N' , tajā itin kā iekūpoies, cenšas nokratīt šo formu, lai atkal pārvērstos par ražīgā kapitāla formu. Kamēr šis kapitāls paliek naudas formā, tas kā kapitāls nefunkcionē, tāpēc tā vērtība nepalielinās; kapitāls stāv dikā. N šeit darbojas kā apgrozības līdzeklis, taču kā kapitāla apgrozības līdzeklis.** Šķietamā patstāvība, kas piemīt kapitālās vērtības naudas formai tās riņķojuma pirmajā formā (naudas kapitāla riņķojuma formā), izzūd šai otrajā formā, kas tādējādi ir I formas kritika un reducē to tikai līdz īpašai formai. Ja otrā metamorfoze $N-P$ atduras pret šķēršļiem (ja, piemēram, tirgū nav ražošanas līdzekļu), tad riņķojums, atražošanas procesa norise, pārtrūkst gluži tāpat kā tai gadījumā, kad kapitāls iestrēgst preču kapitāla formā. Bet ir arī atšķirība: kapitāls naudas formā var gaidīt ilgāk nekā pārejošā preču formā. Nefunkcionēdams kā naudas kapitāls, tas tomēr joprojām paliek nauda; bet, ja tas pārāk ilgi iestrēgst savā preču kapitāla funkcijā, tas vairs nav prece un vispār lietošanas vērtība.

* Sk. šī sējuma XV nod., V punktu. — Red.

** Šeit Marksa manuskripta tekstā ir šāda piezīme: «Pret Tūku.» — Red.

Otrkārt, naudas formā tam piemīt spējas savas sākotnējās ražīgā kapitāla formas vietā pieņemt citu formu, turpretim formā P' tas vispār nespēj izkustēties no vietas.

Apgrozība $P'—N'—P$ ietver tikai šai P' atbilstoši tās formai apgrozības aktus, kas ir tās atražošanas momenti; bet, lai izdarītu $P'—N'—P$, nepieciešams patiesi atražot to P , par kuru pārvēršas P' ; šo pašu atražošanu savukārt nosaka atražošanas procesi, kas ir ārēji attiecībā pret P' pārstāvētā individuālā kapitāla atražošanas procesu.

I formā akts $N—P < \frac{D}{Rl}$ sagatavo tikai naudas kapitāla pirmo pārvēršanos par ražīgo kapitālu; II formā šis akts sagatavo preču kapitāla atpakaļpārvēršanos par ražīgo kapitālu, tātad, ciktāl rūpnieciskā kapitāla ieguldījums paliek tas pats, sagatavo preču kapitāla atpakaļpārvēršanos par tiem pašiem ražošanas elementiem, no kuriem tas radies. Tāpēc šeit, tāpat kā I formā, šis akts parādās kā ražošanas procesa sagatavošanas fāze, bet jau parādās kā atgriešanās pie tā, tā atjaunojums, tātad atražošanas procesa priekštecis un tāpēc arī vērtības pieaugšanas procesa atkārtotās priekštecis.

Šeit nepieciešams vēlreiz atzīmēt, ka akts $N—D$ ir nevis vienkārša preču maiņa, bet gan preces D pirkšana un šai precei jākalpo virsvērtības ražošanai līdzīgi tam, kā arī $N—Rl$ ir tikai procedūra, kas materiāli nepieciešama tā paša mērķa sasniegšanai.

N pēc $N—P < \frac{D}{Rl}$ norises pārvēršas atpakaļ par ražīgo kapitālu, par R , un atkal sāk riņķojumu.

Tātad forma $R \dots P'—N'—P \dots R$ tās izvērstajā veidā ir šāda:

$$R \dots P' \left(\begin{array}{c} P \\ + \\ p \end{array} \right) - \left(\begin{array}{c} N \\ + \\ n \end{array} \right) - P < \frac{D}{Rl} \dots R$$

Naudas kapitāla pārvēršanās par ražīgo kapitālu ir preču pirkšana nolūkā ražot preces. Ciktāl patērēšana ir tikai šī ražīgā patērēšana, tā ietilpst paša kapitāla riņķojumā; šis patērēšanas nosacījums ir tas, ka ar ražīgi patērēto preču starpniecību rada virsvērtību. Bet tas ir kaut kas ļoti atšķirīgs no tās ražošanas un pat no tās preču ražošanas, kuras mērķis ir ražotāja eksistence; virsvērtības ražošanas nosacītā preces aizstāšana ar precī tādējādi ir kaut kas pavisam cits nekā produktu maiņa pati par sevi, kas notiek tikai ar naudas starpniecību. Bet ekonomisti jautājumu iztēlo tā, lai pierādītu, ka pārprodukcija neesot iespējama.

Riņķojumā ietilpst ne vien par D un Rl pārvērstās N ražīgā patērēšana, bet arī pirmais loceklis aktā $N—D$, kas strādniekam ir $D—N=P—N$. No apgrozības $D—N—P$, kas sākas no strādnieka

un ietver viņa patēriņu, kapitāla riņķojumā ietilpst tikai pirmais loceklis kā akta $N-D$ rezultāts. Otrs akts, proti, $N-P$, neietilpst individuālā kapitāla apgrozībā, lai arī sākas no tā. Bet kapitālistu šķirai nepieciešams, lai pastāvīgi eksistētu strādnieku šķira, tāpēc arī nepieciešams strādnieku patēriņš, kurā kā starpnieks ir akts $N-P$.

Attiecībā uz kapitālās vērtības riņķojuma turpināšanu un tāpat arī attiecībā uz to, ka kapitālists patērē virsvērtību, akts $P'-N'$ paredz tikai vienu: P' ir pārvērsta par naudu, ir pārdota. To pērk, protams, tikai tāpēc, ka priekšmetam ir lietošanas vērtība un tādā tas noder kaut kādam patēriņam — ražīgam vai individuālam. Bet, ja P' turpina apgrozību, piemēram, dziju nopirkuša tirgotāja rokās, tad tam sākumā nav nekāda sakara ar to, ka riņķojumu turpina individuālais kapitāls, kas ražojis dziju un pārdevis to tirgotājam. Viss process turpinās kā agrāk, bet līdz ar to turpinās arī šī procesa nosacītais kapitālista un strādnieka individuālais patēriņš. Sis apstāklis ir svarīgs, pētījot krīzes.

Proti, kad P' pārdota, pārvērsta par naudu, tā var pārvērsties atpakaļ par darba procesa un tādā arī par atražošanas procesa reālajiem faktoriem. Vai P' nopircis galīgais patērētājs vai tirgotājs, kas grib to pārdot, tas jautājumā tieši neko negroza. Kapitālistiskās ražošanas radīto preču masu apmērus nosaka šīs ražošanas mērogs un vajadzība to pastāvīgi paplašināt, bet nepavisam ne iepriekš noteikts pieprasījuma un piedāvājuma loks, ne vajadzības, kas jāapmierina. Masveida ražošanai tiešais pircējs, atskaitot citus rūpniecības kapitālistus, var būt tikai vairumtirgotājs. Zināmās robežās atražošanas process var notikt iepriekšējā vai pat paplašinātā mērogā, lai gan no tā izlaistās preces īstenībā nav nokļuvušas individuālās vai ražīgās patērēšanas sfērā. Preču patēriņš neietilpst tajā kapitāla riņķojumā, kurā tās radušās. Piemēram, ja dzija pārdota, dzijā pārstāvētās kapitālās vērtības riņķojums var sākties no jauna neatkarīgi no tā, kas sākumā noticis ar pārdoto dziju. Tik ilgi, kamēr produktu izdodas pārdot, no kapitālistiskā ražotāja viedokļa viss noris normāli. Šī kapitālistiskā ražotāja pārstāvētās kapitālās vērtības riņķojums netiek pārtraukts. Bet, ja šis process paplašinās — kas ietver ražošanas līdzekļu ražīgās patērēšanas paplašināšanos —, tad tāda kapitāla atražošana var būt saistīta ar strādnieku individuālā patēriņa (t. i., pieprasījuma) paplašināšanos, tāpēc ka ražīgā patērēšana šo procesu iesāk un ir tā starpniece. Tādējādi virsvērtības ražošana un līdz ar to arī kapitālista individuālais patēriņš var pieaugt, viss atražošanas process var būt visziedošākajā stāvoklī — un tomēr liela preču daļa var tikai šķietami nokļūt patērēšanas sfērā, bet īstenībā var palikt nepārdota uzpircēju rokās, tādā faktiski joprojām atrasties tirgū. Bet preču straume seko preču straumei, un bezdot atklājas, ka iepriekšējo straumi patēriņš tikai šķietami uzsūcis. Preču kapitāli savstarpēji sacenšas par vietu

tirgū. Kas ieradušies vēlāk, tie pārdod par pazeminātu cenu, kaut tikai pārdotu. Preču iepriekšējās straumes vēl nav pārvērstas skaidrā naudā, kad jau tām pienāk maksāšanas termiņi. To īpašniekiem jāizsludina sevi par maksāt nespējīgiem vai arī jāpārdod par katru cenu, lai izdarītu maksājumus. Tādai pārdošanai nav nekāda sakara ar īsto pieprasījuma stāvokli. Tai ir sakars tikai ar *maksājumu pieprasījumu*, tikai ar absolūto nepieciešamību pārvērst preci par naudu. Tad sākas krīze. Tā izpaužas nevis tā, ka tieši samazinās patērētāju pieprasījums, individuālā patēriņa pieprasījums, bet gan tā, ka samazinās kapitāla apmaiņa pret kapitālu, sašaurinās kapitāla atražošanas process.

Ja preces R un D , par kurām pārvēršas N , lai pildītu savu naudas kapitāla funkciju, t. i., kapitālā vērtība, kam jāpārvēršas atpakaļ par ražīgo kapitālu, — ja šīs preces jāpērk vai par tām jāmaksā dažādos termiņos un tātad $N-P$ ir daudzi pirkumi un maksājumi, kas notiek cits pēc cita, tad daļa N izdara aktu $N-P$, kamēr otra daļa joprojām paliek naudas stāvoklī, lai pēc tam brīdī, ko nosaka paša procesa noteikumi, noderētu vairākiem vienlaicīgiem vai secīgiem aktiem $N-P$. Šī daļa tikai uz laiku izņemta no apgrozības, lai zināmā brīdī sāktu darboties, pildītu savu funkciju. Bet pati šīs daļas saglabāšanās krājumā ir savukārt funkcija, ko nosaka tās apgrozība un kas paredzēta apgrozībai. Tādā gadījumā tās pastāvēšana pirkšanas un maksāšanas fonda veidā, tās kustības apstāšanās, pārtraukuma stāvoklis tās apgrozībā arī ir stāvoklis, kurā nauda kā naudas kapitāls veic vienu no savām funkcijām. Kā naudas kapitāls tāpēc, ka šai gadījumā pat pagaidām miera stāvoklī esošā nauda ir daļa naudas kapitāla $N(N'-n=N)$, tās preču kapitāla vērtības daļa, kas $=R$, vienlīdzīga vērtībai, kāda piemīt ražīgajam kapitālam, kas ir riņķojuma izejas punkts. No otras puses, visa nauda, kas izņemta no apgrozības, atrodas dārgumu krājuma formā. Tātad dārgumu krājuma forma, kādā atrodas nauda, šeit kļūst par naudas kapitāla funkciju līdzīgi tam, kā aktā $N-P$ naudas kā pirkšanas vai maksāšanas līdzekļa funkcija kļūst par naudas kapitāla funkciju. Cēlonis ir tas, ka kapitālā vērtība šeit eksistē naudas formā, naudas forma šeit ir tāds rūpnieciskā kapitāla stāvoklis, ko nosaka tā riņķojuma kopsakars vienā no riņķojuma stadijām. Bet šeit tai pašā laikā atkal izrādās pareizi, ka naudas kapitāls rūpnieciskā kapitāla riņķojumā neveic nekādas citas funkcijas kā vien naudas funkcijas un ka šīm naudas funkcijām ir reizē arī kapitāla funkciju nozīme tikai tāpēc, ka tām ir sakars ar citām šī riņķojuma stadijām.

Iztēlot N' kā n attiecību pret N , kā kapitālistisku attiecību, ir tieši nevis naudas kapitāla, bet gan preču kapitāla P' funkcija, pie kam preču kapitāls savukārt p un P attiecības veidā izsaka tikai ražošanas procesa rezultātu, tikai tajā notikušās kapitālās vērtības pašpieaugšanas rezultātu.

Ja apgrozības procesa turpinājums atduras pret šķēršļiem, tā ka ārējie apstākļi — tirgus stāvoklis utt. — spiež N apturēt savu funkciju $N-P$ un tātad ilgāku vai īsāku laiku palikt savā naudas formā, tad mums atkal ir darīšana ar naudu dārgumu krājuma veidā. Tas notiek arī vienkāršajā preču apgrozībā, kad pāreju no $P-N$ uz $N-P$ pārtrauc ārēji apstākļi. Šeit ir dārgumu krājuma piespiedu veidošanās. Tādā kārtā mūsu gadījumā naudai ir dikā stāvoša, latentā naudas kapitāla forma. Tomēr pagaidām mēs to sīkāk neaplūkosim.

Bet abos gadījumos naudas kapitāla iestrēgšana tā naudas stāvoklī ir kustības pārtraukuma rezultāts, vienalga, vai šis pārtraukums ir lietderīgs vai nelietderīgs, brīvprātīgs vai nebrīvprātīgs, vai tas izriet no kapitāla funkcijām vai arī ir pretrunā ar tām.

II. UZKRĀSANA UN ATRAZOSANA PAPLAŠINĀTĀ MĒROGĀ

Tā kā proporcijas, kādas var paplašināties ražošanas process, ir nevis patvaļīgi izraudzītas, bet gan tās nosaka tehnika, tad realizētā virsvērtība, kaut arī tā paredzēta kapitalizācijai, nereti tikai atkārtojot vairākus riņķojumus, sasniedz tādu apjomu (tātad tā jāuzkrāj līdz tādām apjomam), kurā tā tiešām var funkcionēt kā papildu kapitāls vai iekļauties procesā esošās kapitālās vērtības riņķojumā. Tātad virsvērtība sastingst par dārgumu krājumu un šai formā sastāda apslēpto naudas kapitālu. Apslēpto [latent] tāpēc, ka tas nevar darboties kā kapitāls, kamēr paliek naudas formā.^{6a)} Tātad dārgumu krājuma izveidošanās šeit ir moments, kas ietilpst kapitālistiskās uzkrāšanas procesā, pavada to, bet tai pašā laikā ir arī būtiski atšķirīgs no tā. Atšķirīgs tāpēc, ka apslēptā naudas kapitāla veidošanās process nepaplašina pašu atražošanas procesu. Gluži otrādi, apslēptais naudas kapitāls šeit veidojas tāpēc, ka kapitālistiskais ražotājs nespēj tieši paplašināt savas ražošanas apmērus. Ja viņš savu virsproduktu pārdod zelta vai sudraba ražotājam, kas laiž apgrozībā jaunu zeltu vai sudrabu, vai — kas galu galā iznāk tas pats — tirgotājam, kas apmaiņā par zināmu nacionālā virsprodukta daļu ievēd no ārzemēm papildu zeltu vai sudrabu, tad viņa apslēptais naudas kapitāls veido zelta vai sudraba veidā esošā nacionālā dārgumu krājuma pieaugumu. Visos citos gadījumos, piemēram, tās 78 st. mārc., kas pircēja rokās bija apgrozības līdzeklis, kapitālista rokās iegūst tikai dārgumu krājuma formu; tātad notiek tikai zelta

^{6a)} Vārds «latent» [«apslēpts»] aizgūts no fizikas apslēptā siltuma priekšstata, ko tagad gandrīz izstumusi enerģijas pārvešanas teorija. Tāpēc trešajā daļā (vēlāks rediģējums) Marks to aizstāj ar teicienu «potentielles Kapital» [«potenciālais kapitāls»], kas aizgūts no priekšstata par potenciālo enerģiju, vai — pēc analogijas ar d'Alambēra virtuālajiem ātrumiem — «virtuelles Kapital» [«virtuālais kapitāls»]. — F. E.

vai sudraba veidā esošā nacionālā dārgumu krājuma citāda sadalīšana.

Ja mūsu kapitālista darījumos nauda funkcionē kā maksāšanas līdzeklis (tādējādi, ka pircējs samaksā par precēm tikai pēc ilgāka vai īsāka laika), tad virsprodukts, kas paredzēts kapitalizācijai, pārvēršas nevis par naudu, bet gan par parādā saistībām, par īpašuma titulu uz ekvivalentu, kas pircējam varbūt jau ir, bet varbūt arī tikai paredzams. Šis ekvivalents neietilpst tā kapitāla atražošanas procesā, kas izdara zināmo riņķojumu, — tāpat kā tajā neietilpst arī nauda, kas ieguldīta procentu papīros utt., — lai gan tas var ietilpt citu individuālu rūpniecisko kapitālu riņķojumā.

Visu kapitālistiskās ražošanas raksturu nosaka avansētās kapitālās vērtības pieaugšana, tātad, pirmkārt, iespējami lielākas virsvērtības ražošana, un, otrkārt (sk. «Kapitāla» I grāmatas XXII nod.), — kapitāla ražošana, tātad virsvērtības pārvēršana par kapitālu. Uzkrāšana jeb ražošana paplašinātā mērogā, kas, būdama līdzeklis pastāvīgai virsvērtības ražošanas paplašināšanai un tāpēc kapitālista bagātības palielināšanai, ir viņa personiskais mērķis un veido vienu no kapitālistiskās ražošanas vispārīgajām tendencēm, tālāk savā attīstībā kļūst, kā tas parādīts pirmajā grāmatā, par nepieciešamību katram individuālajam kapitālistam. Kapitāla pastāvīga palielināšana kļūst par tā saglabāšanas nosacījumu. Taču mēs neatgriezīsimies pie tā, par ko runāts agrāk.

Sākumā mēs aplūkojam vienkāršo atražošanu, pie kam tika pieņemts, ka visu virsvērtību iztērē kā ienākumu. Normālos apstākļos viena daļa virsvērtības īstenībā vienmēr jāiztērē kā ienākums, bet otra tiek kapitalizēta, pie kam ir gluži vienalga, ka virsvērtība, kas ražota kādā noteiktā periodā, reizēm tiek visa patērēta, reizēm tiek visa kapitalizēta. Vidēji — un vispārīga formula var dot tikai vidējo kustību — vienmēr reizē notiek abi procesi. Tomēr, lai formulu nesarežģītu, būs labāk pieņemt, ka uzkrāta tiek visa virsvērtība. Formula $R \dots P' - N' - P' < \frac{D}{R'} \dots R'$ izsaka ražīgo kapitālu, kas tiek atražots paplašinātā mērogā kā lielākas vērtības kapitāls un kas pēc tam sāk savu otro riņķojumu vai, kas ir tas pats, atjauno pirmo riņķojumu jau kā pieaudzis ražīgais kapitāls. Kad sākas šis otrais riņķojums, mums kā ar izejas punktu atkal ir darīšana ar R , tikai šis R ir lielāku apmēru ražīgais kapitāls, nekā bija pirmais R . Gluži tāpat kā tad, kad formulā $N \dots N'$ otrais riņķojums sākas ar N' , tad šis N' funkcionē kā N , kā noteikta lieluma avansēts naudas kapitāls; tas ir lielāka apmēra naudas kapitāls nekā tas, ar kuru sākās pirmais riņķojums; bet, tiklīdz tas sāk izpildīt avansētā naudas kapitāla funkciju, tā jau izzūd katrs atgādinājums, ka tas ir palielinājies tāpēc, ka tikusi kapitalizēta virsvērtība. Naudas kapitāla formā,

kurā tas sāk riņķojumu, jau izdzisušas tādas izcelšanās pēdas. Tas pats notiek arī ar R' , kad tas kalpo par jauna riņķojuma izejas punktu.

Ja salīdzinām $R \dots R'$ ar $N \dots N'$ jeb ar pirmo riņķojumu, tad redzam, ka tiem nekādā ziņā nav vienāda nozīme. $N \dots N'$, ņemts pats par sevi kā savrups riņķojums, izsaka tikai vienu: N , naudas kapitāls (jeb rūpnieciskais kapitāls, kas savu riņķojumu izdara kā naudas kapitāls), ir nauda, kas rada naudu, vērtība, kas rada vērtību; tas ražo virsvērtību. Turpretim R riņķojumā, pirmajai — ražošanas procesa stadijai beidzoties, vērtības pieaugšanas process jau noticis un, $P'—N'$ otrajai stadijai (apgrozības pirmajai stadijai) beidzoties, kapitālā vērtība + virsvērtība jau eksistē kā realizēts naudas kapitāls, kā N' , kas pirmajā riņķojumā bija pēdējais galējais loceklis. Ka ir ražota virsvērtība, tas agrāk aplūkotajā formā $R \dots R$ (sk. izvērsto formulu 47. lpp.*) bija izteikts ar $p—n—p$, kas savā otrajā stadijā paliek ārpus kapitāla apgrozības sfēras un reprezentē virsvērtības kā ienākuma apgrozību. Sai formā, kur visa kustība izteikta $R \dots R$ veidā, kur tād starp abiem galējiem punktiem nav nekādas atšķirības vērtības lieluma ziņā, avansētās vērtības pieaugšana, virsvērtības ražošana, izteikta tāpat kā riņķojumā $N \dots N'$, tikai akts $P'—N'$, būdams $N \dots N'$ pēdējā stadija un riņķojuma otrā stadija, ir $R \dots R$ pirmā apgrozības stadija.

R' formā $R \dots R'$ izsaka nevis to, ka ir ražota virsvērtība, bet gan to, ka ražotā virsvērtība ir kapitalizēta, tātad ir notikusi kapitāla uzkrāšana, tāpēc R' atšķirībā no R sastāv no sākotnējās kapitālās vērtības plus kapitāla vērtība, kas uzkrāts kapitālās vērtības kustības rezultātā.

Tiklab N' kā vienkāršs $N \dots N'$ noslēgums, kā arī P' , kāda tā ir visos šajos riņķojumos, ņemtas pašas par sevi, izsaka nevis kustību, bet tās rezultātu — kapitālās vērtības pieaugumu, kas realizēts preču formā vai naudas formā, un tāpēc izsaka kapitālo vērtību kā $N+n$ vai kā $P+p$, t. i., kā kapitālās vērtības attiecību pret virsvērtību kā savu pēcteci. Tās izsaka šo rezultātu pieaugušās kapitālās vērtības dažādo apgrozības formu veidā. Bet ne formā P' , ne formā N' notikusi vērtības pieaugšana pati nav naudas vai preču kapitāla funkcija. Naudas un preču kapitāls ir īpašas atšķirīgas formas, atšķirīgi rūpnieciskā kapitāla eksistenču veidi, kas atbilst dažādām tā funkcijām. Naudas kapitāls var izpildīt tikai naudas funkcijas, preču kapitāls tikai preču funkcijas, un atšķirība starp tām ir tikai atšķirība starp naudu un preci. Gluži tāpat rūpnieciskais kapitāls savā ražīgā kapitāla formā var sastāvēt tikai no tiem elementiem, kas vispār ietilpst katrā darba procesā, kurš rada produktus, — no vienas puses, no darba priekšmetiskajiem nosacījumiem (ražošanas līdzekļiem), no otras puses,

* Sk. šī sējuma 76. lpp. — Red.

no ražīgi (lietderīgi) funkcionējoša darbaspēka. Rūpnieciskais kapitāls var eksistēt ražošanas sfērā tikai tādā sastāvā, kas atbilst ražošanas procesam vispār un tātad arī nekapitālistiskam ražošanas procesam; gluži tāpat apgrozības sfērā tas var eksistēt tikai divās formās, kas atbilst šai sfērai, — preces formā un naudas formā. Bet ražošanas elementu summa no paša sākuma izpaužas kā ražīgais kapitāls, jo darbaspēks ir cita darbaspēks, ko kapitālists pērk no tā īpašnieka gluži tāpat, kā viņš pērk sev ražošanas līdzekļus no citiem preču īpašniekiem; tāpēc arī pats ražošanas process parādās kā rūpnieciskā kapitāla ražīgā funkcija, bet nauda un prece ir tā paša rūpnieciskā kapitāla apgrozības formas, un tātad naudas un preces funkcijas ir šī kapitāla apgrozības funkcijas, pie kam tās vai nu sagatavo ražīgā kapitāla funkcijas, vai arī izriet no tām. Naudas funkcija un preces funkcija šeit tai pašā laikā ir naudas kapitāla un preču kapitāla funkcijas tikai tāpēc, ka tās savā starpā saistītas kā formas, kādās izpaužas funkcijas, kas rūpnieciskajam kapitālam jāpilda sava riņķojuma procesa dažādās stadijās. Tātad būtu pavisam nepareizi specifiskās īpašības un funkcijas, kas raksturo naudu kā naudu un precī kā precī, secināt no to kā kapitāla rakstura, un taisni tikpat nepareizi ir arī otrādi — ražīgā kapitāla īpašības secināt no tā eksistences ražošanas līdzekļu veidā.

Kad N' vai P' tiek fiksēta $N+n$, $P+p$ veidā, t. i., kā kapitālās vērtības attiecība pret virsvērtību kā pret savu pēcteci, tad šī attiecība izpaužas vienreiz naudas formā, citreiz — preču formā, kas jautājuma būtību nepavisam negroza. Tātad šī attiecība neizriet no īpašībām un funkcijām, kas piemīt naudai kā tādai vai precei kā tādai. Abos gadījumos īpašība, kas raksturo kapitālu, tā viņa īpašība, ka kapitāls ir vērtība, kas rada vērtību, izteikta tikai kā rezultāts. P' vienmēr ir R funkcionēšanas produkts, bet N' tikai P' forma, kas pārvērtusies rūpnieciskā kapitāla riņķojumā. Tāpēc, kad realizētais naudas kapitāls atkal sāk pildīt savu īpašo funkciju kā naudas kapitāls, tas vairs neizsaka kapitālistisko attiecību, kas ietverta formulā $N'=N+n$. Kad $N\dots N'$ noticis un N' atkal sāk riņķojumu, N' figurē ne vairs kā N' , bet gan kā N pat tad, ja visa virsvērtība, kas ietverta N' , ir kapitalizēta. Mūsu piemērā otrais riņķojums sākas ar 500 st. mārč. lielu naudas kapitālu, turpretim pirmais sākas ar 422 st. mārč. Naudas kapitāls, kas sāk riņķojumu, ir par 78 st. mārč. lielāks, nekā bija agrāk; šī atšķirība pastāv, ja salīdzina vienu riņķojumu ar otru, bet šīs salīdzinājums nepastāv katra atsevišķā riņķojuma ietvaros. Kā naudas kapitāls avansētās 500 st. mārč., no kurām 78 st. mārč. agrāk eksistēja kā virsvērtība, pilda gluži tādu pašu lomu kā 500 st. mārč., ar kurām cits kapitālists sāk savu pirmo riņķojumu. Tas pats arī ražīgā kapitāla riņķojumā. Pieaugušais R' atkārtoties parādās vienkārši kā R , tāpat kā R vienkāršajā atražošanā $R\dots R$.

Stadijā $N' - P' < \frac{D}{Rl}$ kapitāla lieluma pieaugums norādīts tikai ar P' , bet ne ar D' vai Rl' . Tā kā P ir D un Rl summa, tad jau P' rāda, ka tajā ietverto D un Rl summa ir lielāka, nekā bija sākotnējā R . Turklāt apzīmējums D' un Rl' būtu arī aplams, jo, kā mēs zinām, ar kapitāla pieaugumu saistīta tā vērtības sastāva maiņa — proti, tā sastāvs attīstās tādā veidā, ka Rl vērtība aug, turpretim D vērtība vienmēr samazinās relatīvi, bet bieži vien arī absolūti.

III. NAUDAS UZKRĀŠANA

Vai n , par naudu pārvērtusies virsvērtība, var tūdaļ atkal pievienoties kapitālajai vērtībai, kas izdara savas kustības procesu, un tādējādi kopā ar kapitālu $N N'$ sastāvā iekļauties riņķojuma procesā — to nosaka apstākļi, kas nav atkarīgi vienkārši no n eksistences. Ja n jānoder par naudas kapitālu jaunā — patstāvīgā uzņēmumā, ko paredz dibināt līdzās pirmajam, tad ir skaidrs, ka n tam var izlietot tikai tad, kad tai ir tādām uzņēmumam nepieciešamais minimālais lielums. Ja n jāizlieto sākotnējā uzņēmuma paplašināšanai, tad atkal R lietisko faktoru attiecībai un to vērtības attiecībai nepieciešams zināms minimāls n lielums. Starp visiem ražošanas līdzekļiem, kas darbojas šai uzņēmumā, pastāv ne vien zināms kvalitatīvs, bet arī noteikts kvantitatīvs samērs, zināma samēru proporcionalitāte. Šīs lietiskās attiecības un ar tām saistītās ražīgajā kapitālā ietilpstošo faktoru vērtības attiecības nosaka to minimālo apmēru, kas jāsasniedz n , lai to kā ražīgā kapitāla pieaugumu varētu pārverst par papildu ražošanas līdzekļiem un papildu darbaspēku vai tikai par pirmajiem. Tā, piemēram, vērptuves īpašnieks nevar palielināt savu vārpstu skaitu, ja viņš tai pašā laikā neiegādājas attiecīgu skaitu kāršamo un priekšdzijas vērpjamo mašīnu, nemaz jau nerunājot par palielinātajiem izdevumiem kokvilnai un darba algai, ko nosaka tāda uzņēmuma paplašināšana. Tātad, lai izdarītu šo paplašināšanu, virsvērtībai jau jābūt sasniegušai krietnu summu (parasti jaunos izdevumus rēķina 1 st. mērc. par vārpstu). Kamēr n nav sasniegusi šos minimālos apmērus, kapitālam vairākreiz jāatkārto riņķojums, iekāms tā secīgi ražoto n summa gūst iespēju funkcionēt kopā ar N , tātad norisē $N' - P' < \frac{D}{Rl}$. Pat vienkāršas detaļu pārmaiņas, piemēram, vērppjamajās mašīnās, ciktāl šīs pārmaiņas rada mašīnu ražīguma celšanos, ir par cēloni lielākam vērppjamā materiāla patēriņam, priekšdzijas vērpjamo mašīnu skaita palielināšanai utt. Tātad starpperiodā n uzkrājas, un tās uzkrāšanās ir nevis viņas pašas funkcija, bet gan $R \dots R$ atkārtojumu rezultāts. Viņas pašas funkcija ir atrašanās naudas stāvoklī tik ilgi, kamēr tā no atkārtotiem vērtības pieaugšanas riņķojumiem — tātad no

ārienes — nesaņems pietiekamu pieaugumu, ar kuru tā sasniedz minimālo lielumu, kāds ir nepieciešams tās aktīvai funkcionēšanai, — lielumu, vienīgi kurā tā var piedalīties naudas kapitālā N funkcionēšanā — piedalīties kā naudas kapitāls, šai gadījumā kā funkcionējoša naudas kapitāla N uzkrātā daļa. Starpperiodā n uzkrājas un eksistē tikai kā dārgumu krājums, kas atrodas veidošanās, augšanas procesā. Tātad naudas uzkrāšana, dārgumu krājuma veidošanās šeit ir process, kas uz laiku pavada īsto uzkrāšanu, t. i., rūpnieciskā kapitāla darbības mēroga paplašināšanos. Pavada uz laiku, tāpēc ka tikmēr, kamēr dārgumu krājums paliek dārgumu krājuma stāvoklī, tas nefunkcionē kā kapitāls, nepiedalās vērtības palielināšanas procesā, paliek naudas summa, kas palielinās tikai tāpēc, ka bez tās palīdzības iegūto naudu liek tai pašā lādē.

Dārgumu krājuma forma ir tikai forma, kādā parādās nauda, kas neatrodas apgrozībā, nauda, kuras apgrozība pārtraukta un kura tāpēc saglabājas savā naudas formā. Kas attiecas uz pašu dārgumu krāšanas procesu, tad tas piemīt katrai preču ražošanai, taču kā pašmērķis tas parādās tikai šīs ražošanas neattīstītās, pirmskapitālistiskās formās. Bet šeit dārgumu krājums ir naudas kapitāla forma, turpretim dārgumu uzkrāšana — process, kas uz laiku pavada kapitāla uzkrāšanu, tāpēc ka — un ciktāl — nauda šeit figurē kā *apslēpts naudas kapitāls*; dārgumu uzkrāšana — naudas formā eksistējošās virsvērtības uzglabāšana dārgumu krājumu formā — šeit ir ārpus kapitāla riņķojuma notiekoša, funkcionāli noteikta sagatavošanas stadija virsvērtības pārvēršanai par patiesi funkcionējošu kapitālu. Tātad šāda sava uzdevuma dēļ tas ir apslēpts naudas kapitāls, tāpēc arī apmērus, kādi jāsasniedz dārgumu krājumam, iekāms tas iekļaujas kapitāla riņķojuma procesā, katrreiz nosaka ražīgā kapitāla vērtības sastāvs. Bet, kamēr nauda paliek dārgumu krājuma stāvoklī, tā vēl nefunkcionē kā naudas kapitāls, tas ir dikā stāvošs naudas kapitāls, nefunkcionē, kā agrāk, nevis tāpēc, ka tās funkcija ir pārtraukta, bet gan tāpēc, ka tā vēl nav spējīga savu funkciju pildīt.

Mēs šeit aplūkojam naudas uzkrāšanu tās sākotnējā reālā formā kā īstu naudas dārgumu krājumu. Bet tā var notikt arī vienkāršu parādu dokumentu, P' pārdevušā kapitalista parādu prasību formā. Kas attiecas uz citām formām, kād šis apslēptais naudas kapitāls arī starpperiodā eksistē kā nauda, kas rada naudu, piemēram, kā bankā iemaksāti noguldījumi, kas nes procentus, vekselos vai kādos citos vērtspapīros, tad šīs formas šeit nepieder. Naudā realizētā virsvērtība tādā gadījumā pilda īpašas kapitāla funkcijas ārpus tā rūpnieciskā kapitāla riņķojuma, no kura virsvērtība radusies, — funkcijas, kam, pirmkārt, nav nekā kopēja ar šī kapitāla riņķojumu kā tādu un, otrkārt, kas paredz no rūpnieciskā kapitāla funkcijām atšķirīgas kapitāla funkcijas, kuras šeit nav vēl iztīrītas.

IV. REZERVES FONDS

Dārgumu krājums tikko kā aplūkotajā formā, kas ir virsvērtības eksistences forma, ir uzkrājuma naudas fonds, tā naudas forma, kuru uz laiku pieņem kapitāla uzkrājums, un tiktāl pats dārgumu krājums ir kapitāla nosacījums. Bet šis uzkrājuma fonds var izdarīt arī īpašus blakuspakalpojumus, t. i., iekļauties kapitāla riņķojuma procesā, nepieņemot formu $R \dots R'$ un tātad nepaplašinot kapitālistiskās atražošanas apmērus.

Ja process $P' - N'$ ieilgst vairāk par tā normālo ilgumu un tātad preču kapitāla pārvēršanās naudas formā nenormāli aizkavējas vai ja, pēc tam kad šī pārvēršanās notikusi, cena, piemēram, ražošanas līdzekļiem, par kuriem jāpārvēršas naudas kapitālam, ceļas augstāk par to līmeni, kāds pastāvējis riņķojuma sākumā, tad dārgumu krājumu, kas funkcionē kā uzkrājuma fonds, var izlietot, lai ieņemtu naudas kapitāla vai tā daļas vietu. Tātad uzkrājuma naudas fonds noder par rezerves fondu, lai novērstu riņķojuma traucējumus.

Rezerves fonds kā tāds atšķiras no riņķojumā $R \dots R$ aplūkotā pirkšanas līdzekļu vai maksāšanas līdzekļu fonda. Šie līdzekļi ir daļa funkcionējošā naudas kapitāla (tātad tās ir vispār procesā ietvertās kapitālās vērtības zināmas daļas eksistences formas), kura daļas sāk funkcionēt tikai cita pēc citas, dažādos termiņos. Ražošanas procesa nepārtrauktajā norisē pastāvīgi veidojas rezerves naudas kapitāls, jo šodien, piemēram, ienākuši maksājumi, bet jāmaksā būs tikai vēlāk, šodien pārdotas lielas preču masas, bet jāpērk tādas pašas lielas preču masas būs tikai turpmākajās dienās; tātad šajos starplaikos apgrozāmā kapitāla daļa pastāvīgi atrodas naudas formā. Turpretim rezerves fonds ir nevis jau funkcionējoša kapitāla, precīzāk, funkcionējoša naudas kapitāla sastāvdaļa, bet gan savas uzkrāšanas sagatavošanas stadijā esoša kapitāla — par aktīvu kapitālu vēl nepārvērtušās virsvērtības sastāvdaļa. Starp citu, pats par sevi saprotams, ka grūtos apstākļos kapitālists nemaz neinteresējas, kādas noteiktas funkcijas veic viņa rokās esošā nauda, bet vienkārši izlieto to, kas viņam ir, — lai tikai uzturētu sava kapitāla riņķojuma procesa norisi. Tā mūsu piemērā $N = 422$ st. mārč., $N' = 500$ st. mārč. Ja daļa 422 st. mārč. lielā kapitāla eksistē kā maksāšanas līdzekļu un pirkšanas līdzekļu fonds, kā naudas krājums, tad ar to ir domāts, ka, apstākļiem paliekot nemainīgiem, tā pilnīgi iekļausies riņķojumā un ka līdz ar to tā ir pietiekama šim mērķim. Bet rezerves fonds ir 78 st. mārč. lielās virsvērtības daļa; tas var iekļauties 422 st. mārč. lielā kapitāla riņķojuma procesā tikai tajā gadījumā, ja šis riņķojums notiek apstākļos, kas nav palikuši nemainīgi; tā taču ir uzkrājuma fonda daļa un figurē šai gadījumā bez jebkādas atražošanas mēroga paplašināšanās.

Uzkrājuma naudas fonds jau ir apslēptā naudas kapitāla

eksistence; tātad tā ir naudas pārvēršanās par naudas kapitālu.

Ražīgā kapitāla riņķojuma vispārīgā formula, kas aptver vienkāršo atražošanu un atražošanu paplašinātā mērogā, ir šāda:

$$R \dots \overbrace{P' - N'}^1 \cdot \overbrace{N - P}^2 < \frac{D}{Rl} \dots R(R').$$

Ja $R=R'$, tad $N_2= N'$ mīnus n ; ja $R=R'$, tad 2) posmā N lielāka nekā N' mīnus n , t. i., n pilnīgi vai pa daļai ir pārvērtusies par naudas kapitālu.

Ražīgā kapitāla riņķojums ir tā forma, kurā klasiskā politiskā ekonomija aplūko rūpnieciskā kapitāla riņķojuma procesu.

TREŠĀ NODAĻA

PREČU KAPITĀLA RIŅĶOJUMS

Vispārīgā formula preču kapitāla riņķojumam ir šāda:

$$P' - N' - P \dots R \dots P'$$

P' ir ne vien divu agrāk aplūkoto riņķojumu produkts, bet arī priekšnoteikums, jo tas, kas vienam kapitālam ir $N - P$, jau otram kapitālam ir $P' - N'$, — vismaz tiktāl, ciktāl daļa ražošanas līdzekļu pati ir citu individuālo, savā riņķojumā esošo kapitālu preču produkts. Mūsu gadījumā, piemēram, ogles, mašīnas utt. ir ogļrūpnieka, kapitālistiskā mašīnbūvētāja utt. preču kapitāls. Tālāk, I nodaļā, IV p., parādīts, ka jau pirmajā atkārtojumā $N \dots N'$, iekāms beidzas šis otrais naudas kapitāla riņķojums, paredzēts ne vien riņķojums $R \dots R$, bet arī riņķojums $P' \dots P'$.

Ja atražošana notiek paplašinātā mērogā, tad beigu P' ir lielāka par sākuma P' , tāpēc tā šeit apzīmējama ar P'' .

Trešās formas atšķirība no pirmajām divām izpaužas, pirmkārt, tā, ka šeit riņķojumu iesāk visa apgrozība ar abām savām pretējām fāzēm, turpretim I formā apgrozību pārtrauc ražošanas process, bet II formā visa apgrozība ar savām divām fāzēm, kas viena otru papildina, ir tikai atražošanas procesa starpniece, tāpēc tā ir starpnieciska kustība starp $R \dots R$. Riņķojumā $N \dots N'$ apgrozības forma ir $N - P \dots P' - N' = N - P - N'$. Riņķojumā $R \dots R$ apgrozības forma ir otrāda: $P' - N' \dots N - P = P - N - P'$. Riņķojumā $P' \dots P'$ apgrozībai arī ir šī pēdējā forma.

Otrkārt. I un II riņķojumam atkārtojoties, pat tad, ja beigu punkti N' un R' veido sākuma punktus atjaunotajam riņķojumam, tomēr izzūd tā forma, kurā ražoti šie N' un R' . $N' = N + n$ un $R' = R + r$ sāk jaunu procesu atkal kā N un R . Turpretim III formā izejas punkts P jāapzīmē ar P' pat tad, ja riņķojums atjaunojas iepriekšējā apmērā. Cēlonis tam ir šāds. I formā, tiklīdz N' kā tāda sāk jaunu riņķojumu, tā funkcionē kā naudas kapitāls N , kā naudas formā avansēta kapitālā vērtība, kam savā vērtībā jāpieaug.

Avansētā naudas kapitāla lielums, kas pieaudzis pirmā riņķojuma laikā notikušās uzkrāšanas dēļ, ir palielinājies. Bet, vai šis avansētā naudas kapitāla lielums ir 422 st. mār. vai 500 st. mār., tas neko negroza tai apstākli, ka tā ir vienkārši kapitālā vērtība. N' jau vairs neeksistē kā savā vērtībā pieaudzis vai ar virsvērtību apaugļots kapitāls, ne kā kapitālistiska attiecība. Tai [N'] vēl tikai jāveic vērtības pieaugšanas process. Tas pats attiecas arī uz $R \dots R'$; R' arī turpmāk pastāvīgi jāfunkcionē un jāatjauno riņķojums kā R , kā kapitālai vērtībai, kam jāražo virsvērtība. Turpretim preču kapitāla riņķojums sākas nevis vienkārši ar kapitālo vērtību, bet gan ar kapitālo vērtību, kas jau pieaugusi preču formā, tāpēc no paša sākuma tas ietver sevī ne vien preču formā eksistējošās kapitālās vērtības, bet arī virsvērtības riņķojumu. Tāpēc, ja šajā formā notiek vienkārša atražošana, tad beigu punktā parādās tāda paša lieluma P' kā sākuma punktā. Ja kapitāla riņķojumā iekļaujas daļa virsvērtības, tad, lai gan beigās P' vietā arī parādās P'' , t. i., parādās lielāka P' , tomēr nākamais riņķojums atkal jau sākas ar P' , kas reprezentē tikai lielāku P' , nekā bija iepriekšējā riņķojumā, un sāk savu jauno riņķojumu ar lielāku uzkrāto kapitālo vērtību un tāpēc arī ar attiecīgi lielāku no jauna ražotu virsvērtību. Visos gadījumos P' vienmēr sāk riņķojumu kā preču kapitāls, kas = kapitālajai vērtībai + virsvērtība.

P' parādās kā P atsevišķa rūpnieciskā kapitāla riņķojumā nevis kā šī kapitāla forma, bet gan kā cita rūpnieciskā kapitāla forma, ciktāl ražošanas līdzekļi ir šī rūpnieciskā kapitāla produkts. Pirmā kapitāla akts $N-P$ (t. i., $N-Rl$) ir šim otram kapitālam akts $P'-N'$.

Apgrozības aktā $N-P < \frac{D}{Rl} D$ un Rl ir identa loma tiktāl, ciktāl tās ir preces savu pārdevēju rokās, vienā gadījumā — strādnieku, kas pārdod savu darbaspēku, otrā gadījumā — ražošanas līdzekļu īpašnieku, kas pārdod ražošanas līdzekļus. Pircējam, kura nauda šeit funkcionē kā naudas kapitāls, D un Rl kā preces ir tikai tik ilgi, kamēr viņš tos vēl nav nopircis, tādat tik ilgi, kamēr tie kā citiem piederošas preces stāv pretim viņa kapitālam, kas eksistē naudas formā. Rl un D šeit atšķiras tikai tik daudz, cik Rl sava pārdevēja rokās = P' , tādat var būt kapitāls, ciktāl Rl reprezentē pārdevēja kapitāla preču formu, turpretim strādniekam D vienmēr ir tikai prece un par kapitālu kļūst tikai pircēja rokās kā R sastāvdaļa.

Tāpēc P' nekad nevar sākt riņķojumu kā vienkārša P , kā vienkārša kapitālās vērtības preču forma. Kā preču kapitālam tai vienmēr ir divējāds raksturs. No lietošanas vērtības viedokļa tā ir R funkcionēšanas produkts — šajā gadījumā dzija, — produkts, kura elementi D un Rl , kā preces ieradušies no apgrozības

sfēras, ir funkcionējuši kā šī produkta radīšanas faktori. Otrkārt, no vērtības viedokļa tā ir R kapitālā vērtība plus virsvērtība m , kas ražota R funkcionēšanas laikā.

Tikai pašas P' riņķojumā tās daļa $P=R$ =kapitālajai vērtībai var un tai vajag atdalīties no tās P' daļas, kurā eksistē virsvērtība, no virsprodukta, kurā ietverta virsvērtība, — neatkarīgi no tā, vai abas šīs daļas ir faktiski atdalāmas viena no otras — kā gadījumā ar dziju — vai arī ne — kā gadījumā ar mašīnu. Šīs vērtības daļas kļūst atdalāmas viena no otras katrreiz, tiklīdz P' pārveršas par N' .

Ja visu preču produktu var sadalīt patstāvīgos, viendabīgos daļu produktos, kā, piemēram, mūsu 10 000 mārciņas dzijas, un ja tāpēc aktu $P'-N'$ var iedomāties citu pēc cita izdarītu pārdevumu summas veidā, tad kapitālā vērtība preču formā var funkcionēt kā P , var atdalīties no P' , iekāms vēl realizēta virsvērtība, tātad iekāms vēl realizēta visa P' .

No 10 000 mārciņām dzijas 500 st. mērc. vērtībā 8440 mārciņu vērtība = 422 st. mērc., vienlīdzīga kapitālajai vērtībai, kas atdalīta no virsvērtības. Ja kapitālists pārdos tikai 8440 mārciņu dzijas par 422 st. mērc., tad šīs 8440 mārciņas dzijas izsaka P — kapitālo vērtību preču formā; turklāt tai pašā P' ietilpstošais virsprodukts 1560 mārciņu dzijas apmērā, vienlīdzīgs virsvērtībai 78 st. mērc. apmērā, iekļautos apgrozībā tikai vēlāk; kapitālists varētu izdarīt $P-N-P < \frac{D}{Rl}$ līdz tam laikam, kamēr notiks virsprodukta apgrozība, līdz $p-n-p$.

Vai, ja viņš pārdotu sākumā 7440 mārciņu dzijas 372 st. mērc. vērtībā un pēc tam 1000 mārciņu dzijas 50 st. mērc. vērtībā, tad ar P pirmo daļu varētu kompensēt ražošanas līdzekļus (kapitāla pastāvīgo daļu c), bet ar P otro daļu — kapitāla mainīgo daļu v , darbaspēku, — un tālāk jau tāpat kā agrāk.

Bet, ja notiek tādi secīgi pārdevumi un ja riņķojuma nosacījumi to atļauj, tad kapitālists nevis sadala visu P' $c+v+m$, bet gan var šo sadalījumu arī izdarīt ar kuru katru P' daļu.

Tā, piemēram, 7440 mārciņu dzijas = 372 st. mērc., kas, būdamas P' daļas (10 000 mārciņu dzijas = 500 st. mērc.), pārstāv kapitāla pastāvīgo daļu, savukārt pašas var tikt sadalītas, 5535,360 mārciņās dzijas 276,768 st. mērc. vērtībā, kas kompensē tikai kapitāla pastāvīgo daļu — 7440 mārciņu dzijas ražošanā patērēto ražošanas līdzekļu vērtību, 744 mārciņās dzijas 37,200 st. mērc. vērtībā, kas kompensē tikai mainīgo kapitālu, 1160,640 mārciņās dzijas 58,032 st. mērc. vērtībā, kas, būdamas virsprodukts, ir virsvērtības nesējas. Tātad, pārdevis 7440 mārciņas, kapitālists var kompensēt tajās ietilpstošo kapitālo vērtību, pārdodams 6279,360 mārciņas dzijas par 313,968 st. mērc., un virs-

produkta vērtību 1160,640 mārciņas = 58,032 st. mārc. iztērēt kā ienākumu.

Tālāk, gluži tāpat viņš var sadalīt 1000 mārciņas dzijas = 50 st. mārc. = mainīgajai kapitālajai vērtībai un attiecīgās daļās pārdot tās: 744 mārciņas dzijas 37,200 st. mārc. vērtībā — tā būs 1000 mārciņas dzijas ietilpstošā pastāvīgā kapitālā vērtība; 100 mārciņas dzijas 5,000 st. mārc. vērtībā — kapitāla mainīgā daļa tajās pašās 1000 mārciņās, tātad 844 mārciņas dzijas 42,200 st. mārc. vērtībā kompensētu 1000 mārciņas dzijas ietilpstošo kapitālo vērtību; beidzot, 156 mārciņas dzijas 7,800 st. mārc. vērtībā reprezentē tajā ietilpstošo virsproduktu, un to var patērēt kā tādu.

Beidzot, viņš var pārējās 1560 mārciņas dzijas 78 st. mārc. vērtībā sadalīt, ja tikai izdosies pārdot, tādā veidā, lai pārdotās 1160,640 mārciņas dzijas 58,032 st. mārc. vērtībā kompensētu 1560 mārciņas dzijas ietilpstošo ražošanas līdzekļu vērtību, bet pārdotās 156 mārciņas dzijas 7,800 st. mārc. vērtībā — mainīgā kapitāla vērtību; 1316,640 mārciņas dzijas = 65,832 st. mārc. kopā kompensē visu kapitālo vērtību; beidzot, paliek virsprodukts 243,360 mārciņas = 12,168 st. mārc., ko var izdot kā ienākumu.

Līdzīgi tam, kā katru dzijā ietilpstošo elementu c , v , m var savukārt sadalīt tādās pašās sastāvdaļās, — gluži tāpat var sadalīt arī katru atsevišķu mārciņu dzijas 1 šiliņa = 12 pensiem vērtībā.

$$\begin{array}{l} c=0,744 \text{ mārciņām dzijas} = 8,928 \text{ pensiem} \\ v=0,100 \quad \quad \quad \text{,,} \quad \quad \quad \text{,,} = 1,200 \quad \quad \quad \text{,,} \\ m=0,156 \quad \quad \quad \text{,,} \quad \quad \quad \text{,,} = 1,872 \quad \quad \quad \text{,,} \end{array}$$

$$c+v+m=1 \quad \text{mārciņai dzijas} = 12 \text{ pensiem}$$

Ja saskaitīsim triju iepriekš minēto daļējo pārdevumu rezultātus, tad iznāks tas pats rezultāts, kā pārdodot 10 000 mārciņu dzijas visas uzreiz.

Mums ir pastāvīgā kapitāla

1. pārdevumā	5535,360	mārciņu dzijas	= 276,768	st. mārc.
2. „	744,000	„ „	= 37,200	„ „
3. „	1160,640	„ „	= 58,032	„ „

Kopā 7440 mārciņu dzijas = 372 st. mārc.

Mainīgā kapitāla

1. pārdevumā	744,000	mārciņu dzijas	= 37,200	st. mārc.
2. „	100,000	„ „	= 5,000	„ „
3. „	156,000	„ „	= 7,800	„ „

Kopā 1000 mārciņu dzijas = 50 st. mārc.

Virsvērtības

1. pārdevumā	1160,640	mārciņu dzijas =	58,032	st. mār.
2. „	156,000	„ „	= 7,800	„ „
3. „	243,360	„ „	= 12,168	„ „

Kopā. 1560 mārciņu dzijas = 78 st. mār.

Pavisam kopā:

pastāvīgais kapitāls	7440	mārciņu dzijas =	372	st. mār.
mainīgais kapitāls	1000	„ „	= 50	„ „
virsvērtība	1560	„ „	= 78	„ „

Kopā. 10 000 mārciņu dzijas = 500 st. mār.

P' — N' pats par sevi nav nekas cits kā 10 000 mārciņu dzijas pārdošana. 10 000 mārciņu dzijas ir prece tāpat kā katrā cita dzija. Pircējam ir svarīga cena 1 šiliņš par mārciņu jeb 500 st. mār. par 10 000 mārciņām. Ja darījuma laikā viņš arī pievērs uzmanību kapitāla vērtības sastāvam, tad tikai ar viltīgu nodomu pierādīt, ka 1 mārciņu dzijas varētu pārdot lētāk nekā par 1 šiliņu un ka pat tādā gadījumā pārdevējam darījums būtu izdevīgs. Bet preces daudzums, ko pērk patērētājs, ir atkarīgs no viņa vajadzībām; piemēram, ja viņš ir austuves īpašnieks, tad šis daudzums atkarīgs no austuvē funkcionējoša viņa paša kapitāla sastāva, nevis no tā kapitāla sastāva, kāds ir vērtuves īpašniekam, no kura viņš pērk. Proporcijas, kādās P' , no vienas puses, jākompensē ražošanas procesā patērētais kapitāls (vai šī kapitāla daždās sastāvdaļas) un, no otras puses, jākalpo par virsproduktu, kas paredzēts vai nu virsvērtības izdošanai, vai arī kapitāla uzkrāšanai, — šīs proporcijas eksistē tikai tā kapitāla riņķojuma procesā, kura preces forma ir 10 000 mārciņu dzijas. Ar pārdošanu kā tādu tām nav nekā kopīga. Šeit turklāt tiek pieņemts, ka P' pārdod par tās vērtību un ka tātad runa ir tikai par tās pārvēršanu no preču formas naudas formā. P' kā šī atsevišķā kapitāla riņķojuma funkcionālai formai, no kuras jākompensē ražīgais kapitāls, protams, izšķiroša nozīme ir tam apstāklim, vai pārdošanā vērtība un cena viena no otras atšķiras un cik lielā mērā atšķiras; bet šeit, aplūkojot tikai formu atšķirību vien, mums pie šī jautājuma nav ko kavēties.

I formā, N — N' , ražošanas process noris vidū starp divām kapitāla apgrozības fāzēm, kas viena otru papildina un ir viena otrai pretējas; tas ir beidzies, iekāms iestājas beigu fāze P' — N' . Nauda tiek avansēta kā kapitāls sākumā ražošanas elementiem, ražošanas elementi pārvēršas par preču produktu, un šis preču produkts atkal pārvēršas par naudu. Tas ir pilnīgi noslēgts vei-

kala attiecību cikls, kura rezultāts ir visam un visiem noderīga nauda. Tāpēc procesa atjaunošana ir tādējādi dota tikai iespējā. $N \dots R \dots N'$ var būt tiklab pēdējais riņķojums, ar kuru beidzas individuālā kapitāla funkcijas gadījumā, ja to izņem no uzņēmuma, kā arī pirmais riņķojums individuālam kapitālam, kas pirmoreiz sāk savu funkciju. Vispārējā kustība šeit ir $N \dots N'$, no zināmas naudas summas uz lielāku naudas summu.

II formā, $R \dots P' - N' - P \dots R(R')$, viss apgrozības process seko pirmajam R un noris pirms otrā; bet tas noris I formai pretējā kārtībā. Pirmais R ir ražīgais kapitāls, un tā funkcija ir ražošanas process, kas ir tam sekojošā apgrozības procesa priekšnosacījums. Turpretim beigu R nav ražošanas process, tā ir tikai rūpnieciskā kapitāla otrreizējā atrašanās savā ražīgā kapitāla formā. Un turklāt šis R ir apgrozības pēdējā fāzē notikušās pārvērtības rezultāts, kad kapitālā vērtība pārvērtusies par $D + Rl$, par subjektīviem un objektīviem faktoriem, kas savā savienojumā veido ražīgā kapitāla eksistences formu. Kapitāls, vienalga, vai tas ir R vai R' , beigās atkal ir tādā formā, kādā tam no jauna jāfunkcionē kā ražīgajam kapitālam, jāizpilda ražošanas process. Kustības vispārējā forma $R \dots R$ ir atražošanas forma, un tā nenorāda, kā to dara $N - N'$, uz vērtības pieaugšanu kā uz procesa mērķi. Tāpēc šī forma jo vairāk atvieglo klasiskajai politiskajai ekonomijai iespēju ignorēt ražošanas procesa noteikto kapitālistisko formu un iztēlot ražošanu kā tādu par procesa mērķi, kas būtu izsakāms tā — iespējami vairāk un iespējami lētāk ražot un mainīt produktu pret iespējami dažādākiem citiem produktiem, kas kalpotu pa daļai ražošanas atjaunošanai ($N - P$), pa daļai patēriņam ($n - p$). Pie kam, tā kā N un n šeit tikai pārejoši ir apgrozības līdzeklis, tad tiklab naudas, kā arī naudas kapitāla īpatnības viegli var palikt nepamanītas un viss process šķiet vienkāršs un dabisks, t. i., tam piemīt banālā racionalisma dabiskums. Gluži tāpat, aplūkojot preču kapitālu, dažkārt aizmirst par peļņu, un, kad runa ir par ražošanas riņķojumu visumā, tad preču kapitāls figurē vienkārši kā prece, turpretim, kad runa ir par vērtības sastāvdaļām, tad tas figurē kā preču kapitāls. Protams, uzkrāšanu iztēlo tāpat kā ražošanu.

III formā, $P' - N' - P \dots R \dots P'$, riņķojumu iesāk apgrozības procesa divas fāzes un, proti, tai pašā kārtībā kā II formā, t. i., formā $R \dots R$; tālāk seko R , turklāt, tāpat kā I formā, ar savu funkciju, ar ražošanas procesu; ar ražošanas procesa rezultātu P' riņķojums beidzas. Līdzīgi tam, kā II formā tas beidzas ar R , ar ražīgā kapitāla vienkārši atkārtotu eksistenci, atdzimšanu, tā arī šeit tas beidzas ar P' , ar preču kapitāla atkārtotu eksistenci; līdzīgi tam, kā II formā kapitālam savā beigu formā R atkal jā-sāk process kā ražošanas process, — gluži tāpat arī šeit pēc rūpnieciskā kapitāla otrkārtējās parādīšanās preču kapitāla formā riņķojumam atkal jā-sākas ar apgrozības fāzi $P' - N'$. Abas riņķo-

juma formas paliek nepabeigtas, jo tās nebeidzas ar N' , ar atkal *naudā* pārvērstu, pieaugušu kapitālo vērtību. Tātad abas formas jāturpina, tāpēc tās ietver sevī atražošanu. Viss riņķojums III formā ir $P' \dots P'$.

Trešo formu no divām pirmajām atšķir tas apstāklis, ka tikai šai riņķojumā vērtības pieaugšanas procesa izejas punkts ir jau pieaugusi kapitālā vērtība, nevis sākotnējā kapitālā vērtība, kas vēl tikai palielināma. Seit izejas punkts ir P' , kas ir kapitālistiska attiecība; kā tāda tā noteicoši ietekmē visu riņķojumu, jo jau savā pirmajā fāzē šis riņķojums ietver sevī tiklab kapitālās vērtības riņķojumu, kā arī virsvērtības riņķojumu; turklāt virsvērtībai, ja arī ne katrā riņķojumā atsevišķi, tad caurmērā pa daļai jātiek izdotai kā ienākumam, jāizdara apgrozība $p-n-p$, pa daļai atkal jāfunkcionē kā kapitāla uzkrāšanas elementam.

Formā $P' \dots P'$ visa preču produkta patērišanu pieņem kā paša kapitāla riņķojuma normālas norises nosacījumu. Strādnieka individuālais patēriņš un neuzkrājamās virsprodukta daļas individuālais patēriņš aptver visu individuālo patēriņu. Tāpēc patērišana, visa kopā ņemta — gan kā individuālā, gan arī kā ražīgā patērišana —, ietilpst riņķojumā P' kā tā nosacījums. Ražīgo patērišanu (kur būtībā ietilpst arī strādnieka individuālais patēriņš, jo darbaspēks zināmās robežās ir strādnieka individuālās patērišanas pastāvīgais produkts) izdara tieši katrs individuālais kapitāls. Turpretim individuālais patēriņš, izņemot to, kas nepieciešams paša individuālā kapitālista eksistencei, paredzēts tikai kā sabiedriska akts, bet nepavisam ne kā individuālā kapitālista akts.

I un II formā visa kustība parādās kā avansētās kapitālās vērtības kustība. III formā savā vērtībā pieaugušais kapitāls, kas parādās kā preču kopprodukts, veido izejas punktu un tam ir kustīga kapitāla — preču kapitāla forma. Tikai pēc tam, kad tas ir pārvērties par naudu, šī kustība sazarojas kapitālās kustībā un ienākuma kustībā. Šajā formā kapitāla riņķojumā iekļaujas tiklab visa sabiedriskā produkta sadalījums, kā arī katra individuālā preču kapitāla produkta speciālais sadalījums — sadalījums, no vienas puses, individuālā patēriņa fondā, no otras puses, atražošanas fondā.

Formā $N \dots N'$ dota iespēja paplašināt riņķojumu atkarībā no tās n daļas lieluma, kas ieies atjaunotajā riņķojumā.

R formā $R \dots R$ var sākt jaunu riņķojumu ar to pašu vērtību, varbūt pat ar mazāku, — un tomēr tas var pārstāvēt atražošanu paplašinātā apmērā, tā, piemēram, tai gadījumā, ja preces elementi kļūst lētāki darba ražīguma celšanās dēļ. Un otrādi, pretējā gadījumā savā vērtībā pieaugušais ražīgais kapitāls var pārstāvēt atražošanu vieliskajā ziņā sašaurinātā apmērā, ja, piemēram, ražošanas elementi kļūst dārgāki. Tas pats attiecas arī uz $P' \dots P'$.

Formā $P' \dots P'$ kapitāla eksistence preču formā ir ražošanas priekšnoteikums; un atkal jau kā priekšnoteikums tas atgriežas tajā pašā riņķojumā otrajā P . Ja šī P vēl nav ražota vai nav atražota, riņķojums ir apturēts; šai P jātiek atražotai pa lielākajai daļai kā kāda cita rūpnieciskā kapitāla P' . Šajā riņķojumā P' eksistē kā kustības izejas punkts, pārejas punkts un beigu punkts, tāpēc tā vienmēr ir klāt. Tas ir atražošanas procesa pastāvīgais nosacījums.

$P' \dots P'$ atšķiras no I un II formas vēl ar vienu momentu. Visiem trim riņķojumiem ir kopējs tas, ka kapitāls beidz sava riņķojuma procesu tai pašā formā, kādā tas to iesāk, un tāpēc atkal pieņem sākotnējo formu, kurā tas no jauna sāk to pašu riņķojumu. Sākotnējā forma N , R , P' vienmēr ir tā forma, kurā tiek avansēta kapitālā vērtība (III formā ar tai pieaugušo virsvērtību); — tātad attiecībā pret riņķojumu vērtības sākotnējā forma; turpretim beigu forma N' , R , P' vienmēr ir kādas riņķojuma iepriekšējās funkcionālās formas pārvērstā forma, kas nav sākotnējā forma.

Tādējādi N' I formā ir P' pārvērstā forma, beigu R II formā ir N pārvērstā forma (tiklab I, kā arī II formā šo pārvēršanos sasniedz ar vienkāršu preču apgrozības aktu, precei un naudai formāli mainot vietas), III formā P' ir R — ražīgā kapitāla pārvērstā forma. Bet šeit, III formā, pārvēršanās skar, pirmkārt, ne vien kapitāla funkcionālo formu, bet arī tā vērtības lielumu un, otrkārt, pārvēršanās ir nevis vienkārši formālas, pie apgrozības procesa piederīgas pārvietošanās rezultāts, bet gan radies no istenas pārvēršanās, kas ražošanas procesā notikusi ar ražīgā kapitāla preču sastāvdaļu patērēšanas formu un vērtību.

Sākumā punktā forma N , R , P' dota jau iepriekš katram riņķojumam — I, II un III; formu, kas atkal atkārtojas galējā punktā, radījusi un tātad arī nosacījusi rinda pašā riņķojuma metamorfožu. Ar P' kā individuālā rūpnieciskā kapitāla riņķojuma beigu punktu tikai paredzēta pie apgrozības nepiederīga forma R , ko pieņem tas pats rūpnieciskais kapitāls, kura produkts ir P' ; ar N' kā beigu punktu I formā, kā P' pārvērstā formā ($P' - N'$), paredzēts, ka N atrodas pircēja rokās, eksistē ārpus riņķojuma $N \dots N'$ un tikai ar P' pārdošanu tiek iesaistīta šajā riņķojumā, kļūst tā pašā beigu forma. Tādējādi II formā ar beigu R paredzēti D un Rl (P) kā tādi, kas eksistē ārpus tā riņķojuma un ir tajā ietilpināmi kā akta beigu forma ar $N - P$ palīdzību. Bet, ja atstāj neievērotu pēdējo galējo punktu, tad ar individuālā naudas kapitāla riņķojumu nav paredzēta naudas kapitāla eksistence vispār, un ar individuālā ražīgā kapitāla riņķojumu nav paredzēta ražīgā kapitāla eksistence viņa riņķojumā. I formā N var būt pirmais naudas kapitāls un II formā R — pirmais ražīgais kapitāls, kas parādās vēstures arēnā, bet III formā P divreiz pie-

$$P' \left\{ \begin{array}{l} p- \\ -N' \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} N-P < \frac{D}{Rl} \dots R \dots P' \\ n-p \end{array} \right.$$

ņem kā eksistējošu ārpus riņķojuma. Pirmoreiz riņķojumā $P'-N'-P < \frac{D}{Rl}$. Šī P , ciktāl tā sastāv no Rl , ir prece pārdevēja rokās; tā pati ir preču kapitāls, ciktāl tas ir kapitālistiskā ražošanas procesa produkts; bet pat tad, ja tā nav, tas ir preču kapitāls tirgotāja rokās. Otrreiz tas ir paredzēts aktā $p-n-p$, otrajā p , kam gluži tāpat jābūt atrodamam preces veidā, lai to varētu pirkt. Katrā ziņā D un Rl , vienalga, vai tie ir preču kapitāls vai nav, tomēr ir tādas pašas preces kā P' un izturas viena pret otru kā preces. Gluži tāds pats stāvoklis ir arī ar otro p aktā $p-n-p$. Tātad, ciktāl $P' = P(D+Rl)$, tiktāl preces ir pašas P' rašanās elementi un apgrozībā tā jāaizstāj ar tādām pašām precēm; līdzīgi tam arī aktā $p-n-p$ otrā p arī jāaizstāj apgrozībā ar citām tādām pašām precēm.

Tālāk, pamatojoties uz kapitālistisko ražošanas veidu kā uz valdošo, katrai precei pārdevēja rokās jābūt preču kapitālam. Tāda tā joprojām paliek tirgotāja rokās vai arī tur kļūst par tādu, ja nav bijusi tāda agrāk. Vai arī — kā, piemēram, importa priekšmeti — tai jābūt tādai precei, kas kompensē sākotnējo preču kapitālu un tādējādi piešķir tam tikai citu eksistences formu.

Preču elementiem D un Rl , no kuriem sastāv ražīgais kapitāls R , kā R eksistences formām ir cits veids, nekā tiem bijis tajos dažādajos preču tirgos, kur tie iegādāti. Tagad tie savienoti un savā savienojumā tie var funkcionēt kā ražīgais kapitāls.

Apstākļi, ka tikai šai III formā pašā riņķojumā P ir P priekšnoteikums, izskaidrojams ar to, ka riņķojuma izejas punkts ir kapitāls preču formā. Riņķojums sākas ar P' (ciktāl tā funkcionē kā kapitālā vērtība, vienalga, vai tā ir palielināta ar virsvērtības pievienojumu vai nav) pārvēršanos par precēm, kas veido tās ražošanas elementus. Bet šī pārvēršanās aptver visu apgrozības procesu $P-N-P (=D+Rl)$ un ir tā rezultāts. Tātad šeit P ir abos galējos punktos, bet otrais galējais punkts, kas savu formu P ieguvis aktā $N-P$ no ārienes, no preču tirgus sfēras, nav riņķojuma pēdējais punkts, bet tikai tā divu pirmo stadiju, kas ietver apgrozības procesu, pēdējais punkts. Tā rezultāts ir R , kuras funkcija, ražošanas process, sākas pēc tam. Tikai kā šī pēdējā procesa rezultāts, nevis kā apgrozības procesa rezultāts P' ir riņķojuma noslēgums un pieņem to pašu formu kā sākuma punkts P' . Turpretim aktos $N \dots N'$ un $R \dots R$ beigu punkti N' un R ir apgrozības procesa tiešie rezultāti. Tātad šeit tikai riņķojuma beigās paredzēts, ka citu rokās ir N' pirmajā gadījumā un R —

otrajā gadījumā. Ciktāl riņķojums noris starp galējiem punktiem, tiktāl ne N vienā gadījumā, ne R otrā, t. i., ne N kā svešas naudas eksistence, ne R kā sveša ražošanas procesa eksistence, nav šo riņķojumu priekšnoteikums. Turpretim $P' \dots P'$ paredzēts, ka $P (=D+Rl)$ pārstāv svešas preces un atrodas svešās rokās, ka šīs preces ar apgrozības ievadījuma procesu tiek iesaistītas riņķojumā un pārvēršas par ražīgo kapitālu, bet šī pēdējā funkcionēšanas rezultātā P' atkal kļūst par riņķojuma beigu formu.

Bet tieši tāpēc, ka riņķojums $P' \dots P'$ paredz savā sfērā cita rūpnieciskā kapitāla eksistenci formā $P (=D+Rl)$ (bet Rl aptver dažādus citus kapitālus, piemēram, šajā gadījumā mašīnas, ogles, eļļu utt.), — tad jau aiz šī iemesla tas aplūkojams ne vien kā riņķojuma *vispārējā* forma, t. i., ne vien kā tāda sabiedriska forma, kurā var aplūkot katru atsevišķu rūpniecisko kapitālu (at-skaitot tos gadījumus, kad kapitālu iegulda pirmoreiz), tātad ne vien kā kustības forma, kas kopīga visiem individuālajiem rūpnieciskajiem kapitāliem, bet tai pašā laikā arī kā individuālo kapitālu summas, t. i., visa kapitālistu šķiras kapitāla kustības forma, kā tāda kustība, attiecībā pret kuru katra individuālā rūpnieciskā kapitāla kustība ir tikai daļēja kustība, kas savijas ar citu kapitālu kustībām un ir to nosacīta. Ja, piemēram, aplūkojam kādas zemes preču gada kopproduktu un analizējam kustību, ar kuras starpniecību viena šī produkta daļa kompensē ražīgo kapitālu visos individuālajos uzņēmumos, bet otra daļa ietilpst dažādu šķiru individuālā patēriņa sfērā, tad mēs aplūkojam formu $P' \dots P'$ kā kustības formu, kas piemīt tiklab sabiedriskajam kapitālam visumā, kā arī tā ražotajai virsvērtībai jeb virsproduktam. Sabiedriskais kapitāls vienlīdzīgs individuālo kapitālu summai (ietilpinot šeit akciju kapitālus un visa valsts kapitāla summu, ciktāl valdības izlieto ražīgo algoto darbu kalnrūpniecībā, uz dzelzceļiem utt. un tātad izpilda rūpniecības kapitālistu funkcijas), bet sabiedriskā kapitāla vispārējā kustība vienlīdzīga individuālo kapitālu kustību algebriskai summai. Šis apstāklis nekādā ziņā neizslēdz to, ka šī kustība kā savrupējā individuālā kapitāla kustība uzrāda citas parādības nekā tā pati kustība, ja to aplūko kā sabiedriskā kapitāla vispārējās kustības daļu, t. i., aplūko tās sakarā ar sabiedriskā kapitāla citu daļu kustībām. Reizē ar to tā atrisina tādas problēmas, kuras nepieciešams pieņemt kā atrisinātas, kad aplūko atsevišķa individuālā kapitāla riņķojumu, nevis secināt no tā.

$P' \dots P'$ ir vienīgais riņķojums, kurā sākotnēji avansētā kapitālā vērtība veido tikai daļu galējā punkta, no kura sākas kustība, un kur tādējādi šī kustība no paša sākuma pieteicas kā rūpnieciskā kapitāla kopkustība, kā kustība, kurā piedalās tiklab tā produkta daļa, kas kompensē ražīgo kapitālu, kā arī tā daļa, kas veido virsproduktu un parasti pa daļai tiek izdota kā ienākums, pa daļai — paredzēta kā uzkrāšanas elements. Ciktāl virsvērtības

kā ienākuma iztērēšana ietilpināta šai riņķojumā, tiktāl tajā tiek ietilpināts arī individuālais patēriņš. Bet šis patēriņš tiek ietilpināts, tālāk, arī vēl tāpēc, ka izejas punkts P , prece, eksistē kaut kāda patēriņa priekšmeta veidā; bet katrs kapitālistiski ražots priekšmets ir preču kapitāls, vienalga, vai tā patērēšanas forma to paredz ražīgajai vai individuālajai patērēšanai vai arī kā vienai, tā otrai. $N' \dots N'$ norāda tikai uz vienu pusi: uz vērtību, uz avansētās kapitālās vērtības pieaugumu kā uz visa procesa mērķi; $R \dots R(R')$ norāda uz kapitāla ražošanas procesu kā uz atražošanas procesu, pie kam ražīgā kapitāla lielums paliek agrākais vai arī pieaug (uzkrāšana); $P' \dots P'$, jau savā sākuma punktā parādīdamās kā kapitālistiskās preču ražošanas forma, kopš paša sākuma aptver tiklab ražīgo, kā arī individuālo patērēšanu; ražīgā patērēšana kopā ar tajā ietilpstošo vērtības pieaugumu šai formā ir tikai kustības daļa. Beidzot, tā kā P' var eksistēt tādā patērēšanas formā, kas nevar sākt nekādu ražošanas procesu, tad tas jau iepriekš rāda, ka produkta daļās izteiktajām dažādajām P' vērtības sastāvdaļām jāienem nevienāds stāvoklis atkarībā no tā, vai $P' \dots P'$ uzskata par visa sabiedriskā kapitāla kustības formu vai par individuālā rūpnieciskā kapitāla patstāvīgu kustību. Visās savās īpatnībās šis riņķojums pārsniedz pats savas robežas kā savrupējs vienkārši individuālā kapitāla riņķojums.

Figūrā $P' \dots P'$ preču kapitāla kustība, t. i., visa kapitālistiski ražotā produkta kustība, ne vien ir individuālā kapitāla patstāvīgā riņķojuma priekšnoteikums, bet ir arī savukārt tā nosacīta. Tāpēc, ja ir saprasts šīs figūras savdabīgums, tad vairs nepietiek aprobežoties ar norādījumu, ka metamorfozes $P'—N'$ un $N—P$ ir, no vienas puses, funkcionāli noteikti posmi kapitāla metamorfozē, bet, no otras puses, vispārējās preču apgrozības locekļi. Tagad kļūst nepieciešams skaidri attēlot viena individuālā kapitāla metamorfožu savījumus ar citu individuālo kapitālu metamorfozēm un ar to kopprodukta daļu, kas paredzēta individuālajam patēriņam. Tāpēc, analizējot individuālā rūpnieciskā kapitāla riņķojumu, mēs pamatā liekam galvenokārt divas pirmās formas.

Riņķojums $P' \dots P'$ ir atsevišķa individuālā kapitāla forma, piemēram, zemkopībā, kur tiek rēķināts no ražas līdz ražai. II figūrā izejas punkts ir sēja, bet III figūrā — pļauja jeb, kā saka fiziokrāti, pirmajā avances*, otrajā — reprises**. Kapitālās vērtības kustība III figūrā no paša sākuma ir produktu kopējās masas kustības daļa, turpretim I un II figūrā P' kustība ir tikai viens moments savrupēja kapitāla kustībā.

III figūrā preču eksistence tirgū ir ražošanas un atražošanas procesa pastāvīgais priekšnoteikums. Tāpēc, ja vērtību koncentrē

* — avansi. — Red.

** — atkārtoti ieņēmumi. — Red.

uz šo figūru, tad liekas, ka visi ražošanas procesa elementi nāk no preču apgrozības sfēras un ir tikai preces. Šī vienpusīgā izpratne atstāj neievērotus tādus ražošanas procesa elementus, kas nav preču elementi.

Tā kā riņķojumā $P' \dots P'$ izejas punkts ir viss produkts (visa vērtība), tad šeit atklājas, ka (atstājot neievērotu ārējo tirdzniecību) atražošana paplašinātā mērogā, ja ražīgums nemainās, var notikt tikai tai gadījumā, ja kapitalizācijai paredzētajā virsprodukta daļā jau ietilpst papildu ražīgā kapitāla vieliskie elementi; tātad šeit atklājas, ciktāl viena gada ražošana ir nākamā gada ražošanas priekšnoteikums vai ciktāl šī ražošana var notikt vienā gadā vienā laikā ar vienkāršās atražošanas procesu, ciktāl virsprodukts tiek ražots tūdaļ tādā formā, kas tam dod iespēju funkcionēt kā papildu kapitālam. Palielināts ražīgums var palielināt tikai kapitāla vielu, nepaceļot tā vērtību; bet tā tas rada papildu materiālu kapitāla vērtības pieaugšanai.

$P' \dots P'$ ir Keņē darba «Tableau économique»* pamatā, un tas apstākļi, ka viņš pretstatā formai $N \dots N'$ (formai, kuru kā vienīgo atzina merkantilisma sistēma) ir izraudzījis tieši šo formu, nevis formu $R \dots R$, liecina par viņa lielu pareizo taktu.

* «Ekonomiskās tabulas». — Red.

CETURTĀ NODAĻA

RIŅĶOJUMA PROCESA TRĪS FIGŪRAS

Ja *Apgr.* apzīmē visu apgrozības procesu, tad trīs figūras var attēlot šādi:

- I. $N—P \dots R \dots P'—N'$;
- II. $R \dots Apgr. \dots R$;
- III. $Apgr. \dots R(P')$.

Ja aplūkojam visas trīs formas kopumā, tad izrādās, ka visi riņķojuma procesa priekšnoteikumi ir tā rezultāts, viņa paša radīts priekšnoteikums. Katrs moments ir izejas punkts, pārejas punkts un atgriešanās punkts. Viss kopā riņķojuma process parādās kā ražošanas procesa un apgrozības procesa vienotība; ražošanas process kļūst par starplocēkli apgrozības procesā — un otrādi.

Visiem trim riņķojumiem kopīgs ir sekojošais: vērtības pieaugšana kā noteicošais mērķis, kā virzītājs motīvs. I tas izteikts pašā formā. II forma sākas ar *R*, ar pašu vērtības pieaugšanas procesu. III formā riņķojums sākas ar pieaugušo vērtību un beidzas ar atkal pieaugušu vērtību pat tad, ja kustība atkārtojas iepriekšējā mērogā.

Ciktāl $P—N$ pircējam ir $N—P$, bet $N—P$ pārdevējam ir $P—N$, tiktāl kapitāla apgrozība ir tikai parastā preces metamorfoze un attiecībā uz šo metamorfozi iztirzātie likumi («Kapitāls», I grāmata, III nodaļa, 2.), kas nosaka apgrozībā esošās naudas daudzumu, patur šeit savu nozīmi. Taču, ja nepakavējas pie šīs jautājuma formālās puses, bet aplūko reālo sakaru starp dažādo individuālo kapitālu metamorfozēm, tātad — ja tiešām aplūko individuālo kapitālu riņķojumu sakaru kā daļējo kustību sakaru visa sabiedriskā kapitāla atražošanas procesā, tad šo sakaru nevar izskaidrot ar vienkāršu naudas un preces formu maiņu.

Pastāvīgi rotejošā aplī katrs punkts ir vienā laikā gan izejas punkts, gan atgriešanās punkts. Ja šī rotācija pārtraukta, tad ne katrs izejas punkts ir atgriešanās punkts. Tā, piemēram, mēs re-

dzējām, ka ne vien katrs atsevišķs riņķojums paredz (implicite*) otru, bet arī ka riņķojuma atkārtotāšanās vienā formā paredz riņķojumu citās formās. Tādējādi visa atšķirība ir tīri formāla vai pat tīri subjektīva atšķirība, kas eksistē tikai vērotājam.

Ciktāl katru no šiem riņķojumiem aplūko kā īpašu kustības formu, kurā atrodas dažādi individuālie rūpnieciskie kapitāli, tiklīdz šī atšķirība arī vienmēr eksistē kā individuāla atšķirība. Turpretim īstenībā katrs individuālais rūpnieciskais kapitāls atrodas vienā laikā visos trijos riņķojumos. Trīs riņķojumi, triju kapitāla veidu atražošanas formas, nepārtraukti noris cits citam līdzās. Piemēram, kapitālās vērtības viena daļa, kas tagad funkcionē kā preču kapitāls, pārvēršas par naudas kapitālu, bet otra daļa tai pašā laikā iziet no ražošanas procesa un sāk apgrozību kā jauns preču kapitāls. Tādējādi pastāvīgi veidojas apļa forma $P' \dots P'$; gluži tas pats jāsaka arī par abām pārējām formām. Kapitāla atražošana katrā no tā formām un katrā no tā stadijām notiek tikpat nepārtraukti kā šo formu metamorfoze un secīgais gājiens cauri trim stadijām. Tātad šeit viss riņķojums ir īsta triju tā formu vienība.

Mūsu pētījumā bija domāts, ka visa kapitālā vērtība pilnā savā apmērā parādās visumā te kā naudas kapitāls, te kā ražīgais kapitāls, te kā preču kapitāls. Tā, piemēram, 422 st. mārč. mums vispirms visas bija naudas kapitāla veidā, pēc tam atkal pilnā savā apmērā pārvērtās par ražīgo kapitālu un beidzot kļuva par preču kapitālu: par dziju 500 st. mārč. vērtībā (to skaitā 78 st. mārč. virsvērtības). Dažādās stadijas šeit veido attiecīgu skaitu pārtraukumu. Piemēram, kamēr 422 st. mārč. joprojām paliek naudas formā, t. i., kamēr nav izdarīti pirkšanas akti $N-P (D+R)$, tikmēr viss kapitāls eksistē un funkcionē tikai kā naudas kapitāls. Tiklīdz tas pārvērties par ražīgo kapitālu, tas jau vairs nefunkcionē ne kā naudas kapitāls, ne kā preču kapitāls. Viss tā apgrozības process pārtrūkst līdzīgi tam, kā, no otras puses, pārtrūkst viss tā ražošanas process, kad tas — N veidā vai P' veidā — funkcionē vienā no divām apgrozības stadijām. Tātad šai gadījumā riņķojums $R \dots R$ nozīmētu ne vien periodisku ražīgā kapitāla atjaunošanos, bet arī tā funkcijas — ražošanas procesa pārtraukumu tik ilgi, kamēr nav paveikts apgrozības process; tādā kārtā ražošana notiktu nevis nepārtraukti, bet gan lēcieniem un atjaunotos tikai pēc nenoteikta ilguma starplaikiem atkarībā no tā, cik strauji vai lēni norisinās apgrozības procesa divas stadijas. Tāds ir stāvoklis, piemēram, ķīniešu amatniekam, kas strādā tikai privātiem pasūtītājiem un pārtrauc ražošanas procesu, kamēr nesaņem jaunus pasūtījumus.

Patiesībā teiktais attiecas uz katru atsevišķu kapitāla daļu, kas atrodas kustībā, un visas kapitāla daļas secīgi izdara šo kus-

* — ietver sevī. — Red.

tību. Tā, piemēram, 10 000 mārciņu dzijas ir vērtuves īpašnieka nedēļas produkts. Šīs 10 000 mārciņas dzijas pilnīgi izstājas no ražošanas sfēras un ieiet apgrozības sfērā; tajās ietilpstošajai kapitālajai vērtībai visai jāpārvēršas par naudas kapitālu, un, kamēr tā atrodas naudas kapitāla formā, tā nevar atkal ieiet ražošanas procesā; vispirms tai jāstājas apgrozībā un atkal jāpārvēršas par ražīgā kapitāla elementiem $D + Rl$. Kapitāla riņķojuma process ir pastāvīga pārtraukšana, vienas stadijas atstāšana, ievirzīšanās nākamajā, vienas formas nomešana, eksistēšana citā formā; katra no šīm stadijām ne vien nosaka citu, bet tai pašā laikā arī to izslēdz.

Bet nepārtrauktība ir kapitālistiskās ražošanas raksturīga pazīme; to nosaka šīs ražošanas tehniskais pamats, lai gan tā ne vienmēr katrā ziņā ir aizsniedzama. Palūkosimies, kā tas notiek īstenībā. Tā, piemēram, tai laikā, kad 10 000 mārciņu dzijas kā preču kapitāls parādās tirgū un izdara savu pārvēršanos par naudu (vienalga, vai šī nauda ir maksāšanas līdzeklis, pirkšanas līdzeklis vai pat vienkārši aprēķina nauda), to vietā ražošanas procesā stājas jauna kokvilna, jaunas ogles utt.; tātad šeit jau ir notikusi atpakaļpārvēršanās no naudas un preču formas ražīgā kapitāla formā un ražīgais kapitāls kā tāds sāk savu funkciju; tai pašā laikā, kad pirmās 10 000 mārciņas dzijas pārvēršas par naudu, agrāk ražotās 10 000 mārciņas dzijas jau veic savas apgrozības otro stadiju un atkal pārvēršas no naudas par ražīgā kapitāla elementiem. Visas kapitāla daļas pēc kārtas izdara riņķojuma procesu, vienā laikā atrodas dažādās šī riņķojuma stadijās. Tādējādi rūpnieciskais kapitāls, nepārtraukti izdarīdams savu riņķojumu, vienā laikā atrodas visās riņķojuma stadijās un tām atbilstošajās dažādajās funkcionālajās formās. Tai kapitāla daļai, kas no preču kapitāla pirmoreiz pārvēršas par naudu, riņķojums $P' \dots P'$ tikai sākas, turpretim rūpnieciskajam kapitālam kā kustībā esošai veselai vienībai riņķojums $P' \dots P'$ jau pabeigts. Ar vienu roku naudu avansē, ar otru — saņem; riņķojuma $N \dots N'$ sākums vienā punktā tai pašā laikā ir naudas atgriešanās citā punktā. Tāpat notiek arī ar ražīgo kapitālu.

Tāpēc rūpnieciskā kapitāla īstais riņķojums savā nepārtrauktībā ir ne vien apgrozības procesa un ražošanas procesa vienība, bet arī visu triju tā riņķojumu vienība. Bet tāda vienība tas var būt tikai tiktāl, ciktāl katra no dažādajām kapitāla daļām var secīgi iziet citu pēc citas sekojošās riņķojuma fāzes un pāriet no vienas fāzes, no vienas funkcionālās formas citā, tātad — ciktāl rūpnieciskais kapitāls kā šo daļu kopums vienā laikā atrodas dažādās fāzēs un funkcijās un tādā kārtā vienā laikā izdara visus trīs riņķojumus. Vienas daļas sekošanu citai šeit nosaka daļu eksistēšana cita citai līdzās, t. i., kapitāla dališanās. Tā, piemēram, fabriku darba dališanas sistēmā produkts pastāvīgi atrodas dažādās savas veidošanās procesa pakāpēs un pastāvīgi pāriet no

vienas ražošanas fāzes citā. Tā kā individuālais rūpnieciskais kapitāls ir noteikts lielums, kas atkarīgs no kapitālista līdzekļiem un kam katrā rūpniecības nozarē ir zināms minimums, tad tā dalīšanās jāievēro noteiktas skaitliskas proporcijas. Esošā kapitāla lielums nosaka ražošanas procesa apmērus, ražošanas procesa apmēri nosaka preču kapitāla un naudas kapitāla apmērus, jo tie funkcionē līdzās ražošanas procesam. Tomēr dažādu kapitāla daļu kopeksistence, kas tad arī nosaka ražošanas nepārtrauktību, iespējama tikai tad, ja notiek tāda kapitāla daļu kustība, kurā tās cita pēc citas iziet cauri dažādām riņķojuma stadijām. Vienu kapitāla daļu eksistence līdzās citām pati rodas tikai no šo daļu sekošanas cita citai. Ja, piemēram, kustība $P'—N'$ vienai kapitāla daļai apstājas un precī nevar pārdot, tad šīs daļas riņķojums pārtrūkst un to nekompensē viņas ražošanas līdzekļi; no ražošanas procesa kā P' iznākošo turpmāko daļu funkcionālās pārmaiņas aizkavē to priekšteces. Ja tāds stāvoklis ilgst zināmu laiku, tad ražošana sašaurinās un viss process var apstāties. Katra apstāšanās daļu secīgajā kustībā izjauc to kopeksistences kārtību; katra apstāšanās vienā stadijā rada lielāku vai mazāku apstāšanos ne vien visā kustībā apstājušās kapitāla daļas riņķojumā, bet arī visa individuālā kapitāla riņķojumā.

Nākamā forma, kādu pieņem process, ir fāžu secības forma: kapitāla pāreju jaunā fāzē nosaka tas, ka kapitāls atstāj iepriekšējo fāzi. Tāpēc jau arī katram atsevišķam riņķojumam tiklab izejas punkts, kā arī atgriešanās punkts ir viena no kapitāla funkcionālajām formām. No otras puses, viss process tiešām ir triju riņķojumu vienība, un tie ir dažādas formas, kurās izpaužas procesa nepārtrauktība. Viss riņķojums attiecībā pret katru kapitāla funkcionālo formu ir tās specifiskais riņķojums, un turklāt katrs no šiem riņķojumiem nosaka visa procesa nepārtrauktību: vienas funkcionālās formas apļa kustība nosaka citu formu apļa kustību. Visam ražošanas procesam, it īpaši sabiedriskajam kapitālam, nepieciešams nosacījums ir, lai ražošanas process tai pašā laikā būtu arī atražošanas process un tātad arī katra sava momenta riņķojuma process. Dažādas kapitāla daļas secīgi iziet dažādas stadijas un funkcionālās formas. Tāpēc arī katra funkcionālā forma, lai arī tajā savu izpausmi gūst aizvien jaunas kapitāla daļas, izdara vienā laikā ar citām savu pašas riņķojumu. Viena kapitāla daļa — kas tomēr vienmēr mainās, pastāvīgi tiek atražota, — eksistē kā preču kapitāls, kas pārvēršas par naudu, otra daļa — kā naudas kapitāls, kas pārvēršas par ražīgo kapitālu, trešā — kā ražīgais kapitāls, kas pārvēršas par preču kapitālu. Visu triju formu pastāvīgo eksistenci sasniedz ar to, ka viss kapitāls savā riņķojumā iziet tieši šīs trīs fāzes.

Tātad viss kapitāls vienā laikā atrodas savās dažādajās fāzēs, kas telpiski izvietotas cita citai līdzās. Bet katra daļa pastāvīgi pēc kārtas pāriet no vienas fāzes, no vienas funkcionālās formas

citā un tādā veidā pēc kārtas funkcionē visās formās. Tādējādi šīs formas ir plūstošas formas, kuru vienlaicīgumu nosaka to secīgums. Katra forma seko citai un noris pirms tās, tā ka kapitāla vienas daļas atgriešanos vienā formā nosaka citas daļas atgriešanās citā formā. Katra daļa nepārtraukti veic pati savu apriti, bet šai formā katreiz atrodas cita kapitāla daļa, un šīs īpašās aprites veido tikai vienlaicīgus un secīgus momentus visā procesā.

Tikai triju riņķojumu vienībā realizējas visa procesa nepārtrauktība agrāk attēlotās pārtrauktības vietā. Visam sabiedriskajam kopkapitālam vienmēr piemīt šī nepārtrauktība, un tā process vienmēr ir triju riņķojumu vienība.

Individuālajiem kapitāliem atražošanas nepārtrauktība dažkārt vairāk vai mazāk tiek traucēta. Pirmkārt, vērtības masas dažādos periodos bieži mēdz būt nevienādās daļās sadalītas pa dažādām stadijām un funkcionālām formām. Otrkārt, šīs daļas atkarībā no ražojamās preces rakstura, tāpat atkarībā no ražošanas īpašās sfēras, kurā ieguldīts kapitāls, arī var sadalīties dažādi. Treškārt, nepārtrauktība var lielākā vai mazākā mērā tikt traucēta tādās ražošanas nozarēs, kas atkarīgas no gadalaika — vai nu dabas apstākļu dēļ (zemkopība, siļķu zveja utt.), vai arī nosacītu apstākļu dēļ, piemēram, tā saucamajos sezonas darbos. Visregulārāk un vienveidīgāk process noris fabrikā un kalnrūpniecībā. Bet šī ražošanas nozaru dažādība nerada nekādu dažādību riņķojuma procesa vispārējās formās.

Kapitāls kā pašpieaugoša vērtība ietver ne vien šķiru attiecības, ne vien noteiktu sabiedrības raksturu, kas balstās uz to, ka darbs eksistē kā algots darbs. Kapitāls ir kustība, riņķojuma process, kas iziet dažādas stadijas un pats savukārt ietver sevī trīs dažādas riņķojuma procesa formas. Tāpēc kapitālu var saprast tikai kā kustību, bet ne kā lietu, kas atrodas mierā. Tie ekonomisti, kas vērtības patstāvīgo eksistenci aplūko tikai kā abstrakciju, aizmirst, ka rūpnieciskā kapitāla kustība ir šī abstrakcija in actu*. Vērtība šeit ievieidojas dažādās formās, veic dažādas kustības, kurās tā saglabājas un tai pašā laikā pieaug, palielinās. Tā kā mums šeit ir darīšana pirmām kārtām vienkārši ar kustības formu, tad mēs neaplūkosim tās revolūcijas, ko kapitālā vērtība var piedzīvot sava riņķojuma procesā; tomēr skaidrs, ka, par spīti visām vērtības revolūcijām, kapitālistiskā ražošana eksistē un var turpināt savu eksistenci tikai tik ilgi, kamēr kapitālā vērtība pieaug, t. i., kamēr tā kā vērtība, kas kļuvusi patstāvīga, izdara sava riņķojuma procesu, tāpat tik ilgi, kamēr revolūcijas, kurām pakļauta vērtība, kaut kādā veidā tiek pārvarētas un neitralizētas. Kapitāla kustības parādās kā atsevišķa rūpniecības kapitālista rīcība tādējādi, ka viņš funkcionē kā preču un darba pircējs, kā preču pārdevējs un kā ražīgais kapitālists, tāpat ar savu darbību

* — darbībā. — Red.

pastarpina riņķojumu. Ja sabiedriskā kapitāla vērtībā notiek revolūcija, tad var gadīties, ka attiecīgā kapitālista individuālais kapitāls kļūs par šīs revolūcijas upuri un ies bojā, jo tas nespēj ievērot šīs vērtības maiņas nosacījumus. Jo asākas un biežākas kļūst vērtības revolūcijas, jo arī vairāk patstāvīga kļuvusi vērtības automātiskā kustība, kas darbojas ar stihiska dabas procesa spēku, ņem virsroku pār atsevišķa kapitālista apdomību un aprēķinu, jo vairāk normālas ražošanas norise pakļaujas nenormālai spekulācijai, jo lielākas briesmas draud atsevišķu kapitālu eksistencei. Tātad šīs periodiskās vērtības revolūcijas apstiprina to, kas tām, varētu likties, jāatspēko, proti, apstiprina, ka vērtība kā kapitāls iegūst patstāvīgu eksistenci, ko tā saglabā un nostiprina ar savu kustību.

Šī kustībā esošā kapitāla metamorfožu mija ietver sevī riņķojumā notikušo kapitāla vērtības lieluma pārmaiņu nemitīgu salīdzināšanu ar sākotnējo vērtību. Ja vērtības kļūšana par patstāvīgu attiecībā pret spēku, kas rada vērtību, t. i., pret darbaspēku, sākas aktā $N-D$ (darbaspēka pirkšana) un realizējas ražošanas procesā kā darbaspēka ekspluatācija, tad šī vērtības kļūšana par patstāvīgu neparādās no jauna tai riņķojumā, kurā nauda, preces, ražošanas elementi ir tikai kustības procesā esošās kapitālās vērtības formas, kas mijas, un kurā vērtības agrākais lielums tiek salīdzināts ar tagadējo pārmainījušos kapitāla vērtības lielumu.

«Vērtība,» saka Beilijs, atspēkodams to, ka vērtība iegūst patstāvīgu eksistenci, kas raksturo kapitālistisko ražošanas veidu un ko viņš, Beilijs, traktē kā dažu ekonomistu ilūziju, «vērtība ir savstarpējs samērs starp vienā laikā eksistējošām precēm, jo tikai tādas preces var mainīt citu pret citu.»³¹

Viņš to izsaka kā argumentu pret preču vērtību salīdzināšanu dažādos periodos, pret salīdzināšanu, kas — tā kā naudas vērtība katram periodam precīzi noteikta — nozīmē tikai viena un tā paša veida preču ražošanai dažādos periodos vajadzīgā darba patēriņa salīdzināšanu. Sis uzskats izriet no viņa vispārīgā aplamā priekšstata, pēc kura maiņas vērtība ir vienlīdzīga vērtībai un vērtības forma ir pati vērtība; tātad preču vērtības nevar salīdzināt, ja tās aktīvi nefunkcionē kā maiņas vērtības, t. i., ja tās nav iespējams tiešām mainīt citu pret citu. Tādējādi viņš nemaz nenosauš, ka vērtība funkcionē kā kapitālā vērtība jeb kā kapitāls tikai tiktāl, ciktāl tā dažādās sava riņķojuma fāzēs, kas nepavisam nav «vienlaicīgas», bet seko cita citai, paliek identiska pati ar sevi un pati ar sevi tiek salīdzināta.

Lai izpētītu riņķojuma formulu tās tīrajā veidā, jāpamatojas ne vien uz pieņēmumu, ka preces pārdod pēc to vērtības, bet arī uz to, ka tas notiek, pārējiem apstākļiem paliekot nemainīgiem. Nemsim, piemēram, formu $R \dots R$ neatkarīgi ne no kādām ražošanas procesa tehnikas revolūcijām, kas var zināma kapitālista ražīgo kapitālu padarīt nevērtīgu, tāpat arī neatkarīgi ne no kā-

das atgriezeniskas iedarbības, ar ko ražīgā kapitāla vērtības elementu maiņa var ietekmēt esošā preču kapitāla vērtību, pie kam šī vērtība var palielināties vai pamazināties, ja ir tāda kapitāla krājums. Pieņemsim, ka P' — 10 000 mārciņu dzijas pārdotas pēc to vērtības par 500 st. mārc., 8440 mārciņu, = 422 st. mārc., kompensē kapitālo vērtību, kas ietilpst P' . Bet, ja kokvilnas, ogļu utt. vērtība palielinājusies (mēs šeit neņemam vērā vienkāršās cenu svārstības), tad ar šīm 422 st. mārc. nepietiks, lai pilnīgi kompensētu ražīgā kapitāla elementus; nepieciešams papildu naudas kapitāls — šai gadījumā naudas kapitāls tiek saistīts. Un otrādi, ja šīs cenas kritas, tad naudas kapitāls atbrīvojas. Process noris pilnīgi normāli tikai tai gadījumā, ja vērtības attiecības paliek pastāvīgas; faktiski tas notiek normāli tik ilgi, kamēr traucējumi riņķojuma atkārtojumā izlīdzinās; jo vairāk palielinās traucējumi, jo lielāks naudas kapitāls vajadzīgs rūpniecības kapitālistam, lai viņam būtu iespējams tos izlīdzināt; un, tā kā līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību paplašinās katra individuālā ražošanas procesa mērogi un līdz ar to pieaug arī avansējamā kapitāla minimālais lielums, tad šis apstāklis pievienojas vairākiem citiem, kuru dēļ rūpniecības kapitālista funkcija aizvien vairāk kļūst par lielo naudas kapitālistu — atsevišķo vai asociēto — monopolu.

Pie reizes šeit jāatzīmē, ka gadījumā, ja notiek ražošanas elementu vērtības maiņa, tad atklājas starpība starp formu $N \dots N'$, no vienas puses, un formu $R \dots R$ un $P' \dots P'$, no otras puses.

Formā $N \dots N'$ kā formulā no jauna ieguldāmajam kapitālam, kas sākumā parādās kā naudas kapitāls, kritoties ražošanas līdzekļu, piemēram, izejvielu, palīgmateriālu utt. vērtībai, zināmu apmēru uzņēmuma atvēršanai vajadzēs izdot mazāk naudas kapitāla, nekā bija nepieciešams pirms krišanās, jo ražošanas procesa apmēri (ja ražošanas spēku attīstības līmenis paliek nemainīgs) atkarīgi no to ražošanas līdzekļu masas un apmēra, ar kuriem var tikt galā attiecīgais darbaspēka daudzums; bet šie apmēri nav atkarīgi ne no ražošanas līdzekļu vērtības, ne no darbaspēka vērtības (darbaspēka vērtība ietekmē tikai vērtības pieauguma lielumu). Un otrādi, ja ceļas vērtība tiem preču ražošanas elementiem, kuri ir ražīgā kapitāla elementi, tad attiecīgu apmēru uzņēmuma dibināšanai vajadzēs vairāk naudas kapitāla. Abos gadījumos tiek skarts tikai no jauna ieguldāmajā naudas kapitāla lielums; ja attiecīgajā ražošanas nozarē parastajā veidā notiek jaunu individuālo rūpniecisko kapitālu pieaugums, tad pirmajā gadījumā naudas kapitāls paliek pāri, otrajā — naudas kapitāls tiek saistīts.

Riņķojumi $R \dots R$ un $P' \dots P'$ parādās $N \dots N'$ veidā tikai tiktāl, ciktāl R un P' kustība tai pašā laikā ir uzkrāšana, tātad ciktāl papildu n , nauda, pārvēršas par naudas kapitālu. Bet, ja to atstāj neievērotu, tad ražīgā kapitāla elementu vērtības maiņa šos riņķojumus ietekmē citādi nekā $N \dots N'$; šeit mēs atkal at-

stājam neievērotu atgriezenisko iedarbību, ar ko tāda vērtības maiņa ietekmē ražošanas procesā esošā kapitāla sastāvdaļas. Tiešai iedarbībai šai gadījumā padoti nevis sākotnējie izdevumi, bet gan rūpnieciskais kapitāls, kas atrodas savas atražošanas procesā un ne jau savā pirmajā riņķojumā; tātad ietekmēta tiek $P' \dots P < \frac{D}{Rl}$, preču kapitāla atpakaļpārvēršanās par tā ražošanas elementiem, ciktāl šie pēdējie ir preces. Vērtībai kritoties (resp., cenām kritoties), iespējami trīs gadījumi: atražošanas process turpinās tais pašos apmēros; tādā gadījumā atbrīvojas daļa līdzšinējā naudas kapitāla un notiek naudas kapitāla uzkrāšana, lai gan nav ne īstas uzkrāšanas (ražošanas paplašinātā mērogā), ne tās ievadītājas un pavadītājas n (virsvērtības) pārvēršanās par uzkrājuma fondu; vai, ja to atļauj tehniskās proporcijas, atražošanas procesa mērogs paplašinās vairāk, nekā tas notiktu iepriekšējos apstākļos; vai atkal notiek lielāku izejmateriālu krājumu veidošanās utt.

Ja ceļas to elementu vērtība, kuri kompensē preču kapitālu, tad notiek pretējais. Tad atražošana notiek ne vairs savos normālajos apmēros (piemēram, strādā īsāku laiku); vai arī, lai turpinātu to agrākajos apmēros, lietā jāliek papildu naudas kapitāls (naudas kapitāls tiek saistīts); vai atkal uzkrājuma naudas fonds, ja tāds eksistē, pilnīgi vai pa daļai kalpo nevis atražošanas procesa paplašināšanai, bet gan tā veikšanai agrākajā mērogā. Arī šeit naudas kapitāls tiek saistīts, tikai ar to starpību, ka šai gadījumā papildu naudas kapitāls nāk nevis no ārienes, nevis no naudas tirgus, bet gan no paša rūpniecības kapitālista līdzekļiem.

Bet formās $R \dots R$ un $P' \dots P'$ var gadīties apstākļi, kas rada tādas vai citādas pārmaiņas. Tā, piemēram, ja mūsu vērtuves īpašniekam ir liels krājums kokvilnas (t. i., ja prāva daļa viņa ražīgā kapitāla atrodas kokvilnas krājuma formā), tad daļa viņa ražīgā kapitāla, kokvilnas cenām kritoties, zaudē vērtību; un otrādi: ja cenas ceļušās, tad ceļas šis viņa ražīgā kapitāla daļas vērtība. No otras puses, ja viņš lielas vērtību masas fiksējis preču kapitāla formā, piemēram, kokvilnas dzijā, tad, kokvilnas cenām kritoties, vērtību zaudē daļa viņa preču kapitāla, tātad vispār daļa viņa kapitāla, kas atrodas riņķojumā; kokvilnas cenām ceļoties, notiek pretējais. Beidzot, procesā $P'—N—P < \frac{D}{Rl}$ notiek sekojošais: ja akts $P'—N$, t. i., preču kapitāla realizācija, noticis pirms P elementu vērtības maiņas, tad kapitāls tiek ietekmēts tikai tā, kā norādīts pirmajā gadījumā, un proti, otrajā apgrozības aktā $N—P < \frac{D}{Rl}$; bet, ja tas notiek pirms akta $P'—N$ pabeigšanas, tad, citiem apstākļiem paliekot tādiem pašiem, kokvilnas cenas krišanās rada attiecīgu dzijas cenas krišanos, un otrādi, kokvilnas

cenās celšanās rada dzijas cenas celšanos. Iedarbība uz dažādiem atsevišķiem kapitāliem, kas ieguldīti vienā un tai pašā ražošanas nozarē, var būt visai dažāda atkarībā no dažādiem apstākļiem, kādos tie atrodas. Naudas kapitāla atbrīvošanās un saistīšana gluži tāpat var rasties no dažādībām apgrozības procesa ilgumā, tātad no dažādībām apgrozības ātrumā. Tomēr tas jau attiecas uz aprītes pētīšanu. Šeit mūs interesē tikai tā patiesā atšķirība starp $N \dots N'$ un abām pārējām riņķojuma procesa formām, kas izpaužas sakarā ar ražīgā kapitāla elementu vērtības mainīšanos.

Jau attīstīta, tātad valdoša kapitālistiskā ražošanas veida laikmetā apgrozības stadijā $N-P < \frac{D}{Rl}$ liela daļa preču, no kurām sastāv Rl — ražošanas līdzekļi, pati ir funkcionējošs svešs preču kapitāls. No pārdevēja viedokļa šeit tātad notiek $P'-N'$, preču kapitāla pārvēršanās par naudas kapitālu. Bet tam nav absolūtas nozīmes. Gluži otrādi. Savā apgrozības procesā, kurā rūpnieciskais kapitāls funkcionē vai nu kā nauda, vai kā prece, rūpnieciskā kapitāla riņķojums — vienalga, vai rūpnieciskais kapitāls parādās kā naudas kapitāls vai kā preču kapitāls, — krustojas ar visdažādākajos sabiedriskās ražošanas veidos ražotu preču apgrozību, ciktāl šie ražošanas veidi tai pašā laikā ir preču ražošana. Vai preces ir uz verdzību dibinātas ražošanas produkts vai zemnieku ražošanas (ķīniešu, indiešu rajātu), kopienas ražošanas (Holandes Austrumindijā) vai valsts ražošanas (kā uz dzimtbūšanas dibinātas ražošanas, kas sastopama Krievijas vēstures agrākajos laikmetos) produkts, vai arī pusmežonīgo mednieku tautu ražošanas produkts utt. — viss vienalga: naudai un precēm, kuru veidā parādās rūpnieciskais kapitāls, tās nostājas pretim kā preces un nauda un ietilpst rūpnieciskā kapitāla riņķojumā un preču kapitālā ietilpstošās virsvērtības riņķojumā, ciktāl virsvērtību izdod kā ienākumu, — tātad ietilpst abos preču kapitāla apgrozības nozarojumos. Nav nozīmes, kāds raksturs ir ražošanas procesam, kura rezultāts tās ir; kā preces tās funkcionē tirgū, un kā preces tās arī stājas rūpnieciskā kapitāla riņķojumā un tāpat arī preču kapitālā ietvertās virsvērtības apgrozībā. Tātad to izcelšanās vispusīgais raksturs, tirgus kā pasaules tirgus eksistence, — tas tad arī iezīmē rūpnieciskā kapitāla apgrozības procesu. Kas teikts par svešām precēm, tas tādā pašā mērā attiecas arī uz svešu naudu; līdzīgi tam, kā preču kapitāls stāv pretim naudai tikai kā prece, tāpat arī šī nauda attiecībā pret preču kapitālu funkcionē tikai kā nauda; nauda šeit funkcionē kā pasaules nauda.

Bet šeit jāatzīmē divējādi apstākļi.

Pirmkārt. Preces (Rl), tiklīdz pabeigts akts $N-Rl$, pārstāj būt preces un kļūst par vienu rūpnieciskā kapitāla eksistences veidu šī kapitāla funkcionālajā formā R , ražīgā kapitāla formā. Bet līdz ar to izzūd pašu preču izcelšanās pēdas; preces turpmāk

eksistē tikai kā rūpnieciskā kapitāla eksistences formas, tās ietilpinātas rūpnieciskā kapitāla sastāvā. Tomēr pie tam paliek spēkā, ka to kompensēšanai nepieciešama to atražošana, un tiktāl kapitalistisko ražošanas veidu nosaka ražošanas veidi, kas atrodas citā attīstības stadijā nekā šis. Bet kapitalistiskā ražošanas veida tendence ir tāda, ka tas pēc iespējas katru ražošanu pārvērs par preču ražošanu; tam galvenais līdzeklis ir taisni šo ražošanas veidu ieraušana savā apgrozības procesā; bet attīstīta preču ražošana pati jau ir kapitalistiska preču ražošana. Rūpnieciskā kapitāla iespīšanās visur paātrina šo pārvēršanos un līdz ar to arī visu tiešo ražotāju pārvēršanos par algotiem strādniekiem.

Otrkārt. Preces, kas ietilpst rūpnieciskā kapitāla apgrozības procesā (šeit pieder arī nepieciešamie iztikas līdzekļi, par kuriem darbaspēka atražošanai pārvēršas mainīgais kapitāls, pēc tam kad tas izmaksāts strādniekiem), lai to izcelšanās būtu kāda būdama un lai tās radījušā ražošanas procesa sabiedriskā forma būtu kāda būdama, — šīs preces pašam rūpnieciskajam kapitālam stāv pretim jau preču kapitāla, preču tirdznieciskā jeb tirgotāju kapitāla formā; un šis pēdējais pēc savas paša dabas aptver preces, kas ražotas dažādos ražošanas veidos.

Glūži tāpat kā kapitalistiskais ražošanas veids paredz lielus ražošanas apmērus, tieši tāpat tas katrā ziņā paredz arī lielus realizācijas apmērus, tātad paredz preču pārdošanu tirgotājam, nevis atsevišķam patērētājam. Ciktāl pats šis patērētājs ir ražīgs patērētājs, t. i., rūpniecības kapitālists, tātad ciktāl vienas ražošanas nozares rūpnieciskais kapitāls piegādā ražošanas līdzekļus citai ražošanas nozarei, tiktāl arī (pasūtījuma formā utt.) viens rūpniecības kapitālists tieši pārdod preces daudziem citiem. Tāpēc katrs rūpniecības kapitālists ir tiešs pārdevējs, pat tirgotājs attiecībā pats pret sevi, starp citu, tiešs pārdevējs viņš arī ir, pārdodot preces tirgotājam.

Kapitalistiskajā ražošanā paredzēta preču tirdzniecība kā tirgotāju kapitāla funkcija, un tā aizvien vairāk attīstās līdz ar kapitalistiskās ražošanas attīstību. Tātad, ilustrējami atsevišķas kapitalistiskā apgrozības procesa puses, mēs reizē arī pieņemam, ka pastāv preču tirdzniecība; turpretim, vispārīgi analizējot kapitalistisko apgrozības procesu, mēs pieņemam, ka tiek pārdots tieši bez tirgotāja starpniecības, jo šī starpniecība noslēpj dažādus kustības momentus.

Pievērsīsimies Sismondī, kas jautājumu iztēlo mazliet naivi:

«Tirdzniecībā aizņemts arī prāvs kapitāls, kas pirmajā mirklī neliekas tā kapitāla daļa, par kuru attīstību mēs iepriekš rakstījām. Vadmalas tirgotāja noliktavās uzkrātās vadmalas vērtība šķiet kaut kas atšķirīgs no tās gada produkcijas daļas, ko bagātais atdod nabagam darba algas veidā tālab, lai viņš strādātu. Bet tirdznieciskais kapitāls visu laiku tikai aizstāj to, par kuru mēs līdz šim runājām. Lai pēc iespējas labāk noskaidrotu bagātības attīstību, mēs izsekojam šo attīstību no bagātības rašanās brīža līdz patērēšanas brīdim. Tā,

piemēram, vadmalas ražošanā aizņemtais kapitāls vienmēr šķita vienāds; apmainīts pret patērētāja ienākumiem, tas dalās divās daļās: viena no tām peļņas formā veido uzņēmēja ienākumu, otra kā darba alga par to laiku, kad strādnieki izgatavoja vadmalu, veido strādnieka ienākumu.

Bet vispārīgās intereses noteikti prasīja, lai šī kapitāla dažādās daļas, pildot noteiktas funkcijas, aizstātu cita citu, lai, ja visa preču apgrozījuma realizācijai starp fabrikantu un patērētāju pietiek ar simt tūkstošiem ekiju, šie simt tūkstoši sadalītos vienmērīgi starp fabrikantu, vairumtirgotāju un mazumtirgotāju. Fabrikants tagad ar vienas trešdaļas kapitāla palīdzību var ražot tikpat daudz preču, cik agrāk viņš ražoja ar visa kapitāla palīdzību, jo tagad brīdī, kad produkts ražots un nepieciešams to jo drīz pārdot, pircēju-tirgotāju var atrast daudz ātrāk, nekā varētu atrast pircēju no tiešo patērētāju vidus. Savukārt vairumtirgotāja kapitāls daudz ātrāk tiek kompensēts uz siktirgotāja kapitāla rēķina. Starpība starp avansētās darba algas summu un pirkšanas cenu, ko samaksā pēdējais patērētājs, ir kapitāla peļņa. Kopš tā laika, kad šīs funkcijas nošķirušās, tā sadalās starp fabrikantu, vairumtirgotāju un mazumtirgotāju, jo darījums bijis kopīgs, lai gan prasījis vienas personas vietā triju personu un viena kapitāla vietā trejāda veida kapitālu piedalīšanos» («Nouveaux Principes», I, p. 139, 140).

«Visi viņi» (tirgotāji) «netieši veicina ražošanu, jo ražošanu, kuras mērķis ir patērēšana, var atzīt par pabeigtu tikai tad, kad izgatavotā lieta sasniegusi patērētāju» (Ib., p. 137).

Aplūkojot riņķojuma vispārējās formas, kā arī vispār visā šai otrajā grāmatā mēs ar naudu saprotam metāla naudu un atstājam sāņus tiklab simbolisko naudu, vienkāršās vērtības zīmes, kas ir tikai zināmu valstu speciāls īpašums, kā arī kredītnaudu, ko mēs vēl neesam iztīrājuši. Šī pētīšanas gaita, pirmkārt, atbilst vēsturiskajai secībai: kapitālistiskās ražošanas sākotnējā periodā kredītnaudai nav nekādas nozīmes vai ir tikai niecīga nozīme. Otrkārt, tādas pētīšanas gaitas nepieciešamību teorētiski pierādījis tas, ka līdz šim visi Tūka un citu izdarītie kritiskie pētījumi par kredītnaudas apgrozību spieduši viņus atkal un atkal atgriezties pie tā, lai aplūkotu, kā jautājums attēlotos uz tīri metāliskās apgrozības pamata. Tomēr nevajag aizmirst, ka metāla nauda var funkcionēt gan kā pirkšanas līdzeklis, gan kā maksāšanas līdzeklis. Vienkāršības labad mēs vispār šai otrajā grāmatā aplūkojam to tikai jau minētajā pirmajā funkcionālajā formā.

Rūpnieciskā kapitāla apgrozības procesu, kas ir tikai šī kapitāla individuālā riņķojuma procesa daļa, nosaka agrāk iztīrātie («Kapitāla» I grāmatas III nodaļā) vispārīgie likumi, ciktāl tā ir tikai aktu virkne vispārīgās preču apgrozības ietvaros. Viens un tas pats naudas daudzums, piemēram, 500 st. mārč., pēc kārtas iesaista apgrozībā jo vairāk rūpniecisko kapitālu (jeb preču kapitālu formā esošo individuālo kapitālu), jo ātrāk apgrozās nauda, tātad jo ātrāk katrs atsevišķais kapitāls izdara savu preču vai naudas metamorfožu virkni. Tālab vienas un tās pašas kapitālās vērtības masas apgrozībai vajag jo mazāk naudas, jo vairāk nauda funkcionē kā maksāšanas līdzeklis — tātad jo lielākā mērā, kompensējot, piemēram, preču kapitālu ar tā ražošanas līdzekļiem, jāsamaksā tikai bilanču salīdzināšanā konstatētā starpība un jo

isāki ir maksājumu termiņi, piemēram, izmaksājot darba algu. No otras puses, ja pieņem, ka apgrozības ātrums un visi citi apstākļi paliek nemainīgi, tad naudas daudzumu, kam jāapgrozās naudas kapitāla veidā, nosaka preču cenu summa (cena, reizināta ar preču daudzumu) vai, ja dots preču daudzums un preču vērtības, tad pašas naudas vērtība.

Bet vispārīgās preču apgrozības likumi paliek spēkā tikai tiktāl, ciktāl kapitāla apgrozības process veido virkni vienkāršas apgrozības aktu, un nevis tiktāl, ciktāl šie akti ir funkcionāli noteikti individuālo rūpniecisko kapitālu riņķojuma posmi.

Lai to noskaidrotu, vislabāk būs, ja aplūkosim apgrozības procesu tā nepārtrauktajā sakarā, kāds tas ir šādās divās formās:

$$\text{II) } R \dots P' \left\{ \begin{array}{l} P- \left\{ \begin{array}{l} N-P < \frac{D}{Rl} \dots R(R') \\ -N' \end{array} \right. \\ p- \left\{ \begin{array}{l} n-p \end{array} \right. \end{array} \right.$$

$$\text{III) } P' \left\{ \begin{array}{l} P- \left\{ \begin{array}{l} N-P < \frac{D}{Rl} \dots R \dots P' \\ -N' \end{array} \right. \\ p- \left\{ \begin{array}{l} n-p \end{array} \right. \end{array} \right.$$

Apgrozības process (vienalga, vai tas ir $P-N-P$ veidā vai $N-P-N$ veidā), būdams vispār apgrozības aktu virkne, ir tikai divas pretējas preču metamorfožu virknes, no kurām katra atsevišķā metamorfoze savukārt ietver svešas preces vai svešas, šai precei pretim nostādītas naudas pretējo metamorfozi.

Tas, kas preču īpašniekam ir akts $P-N$, pircējam ir akts $N-P$; vienas preces pirmā metamorfoze aktā $P-N$ ir citas preces, kas parādās N veidā, otrā metamorfoze; pretējais notiek aktā $N-P$. Tātad tas, kas tika parādīts par preču metamorfozes savīšanas vienā tās stadijā ar citas preces metamorfozi citā stadijā, attiecas arī uz kapitāla apgrozību, ciktāl kapitālists funkcionē kā preces pircējs un pārdevējs, tāpēc viņa kapitāls funkcionē vai nu kā nauda, kas stāv pretim svešai precei, vai kā prece, kas stāv pretim svešai naudai. Bet šis preču metamorfožu savijums nav tai pašā laikā kapitālu metamorfožu savijuma izteiksme.

Pirmkārt, kā mēs redzējām, $N-P$ (Rl) var reprezentēt dažādu individuālo kapitālu metamorfožu savijumu. Tā, piemēram, dziļu, vērtuves īpašnieka preču kapitālu, pa daļai kompensē ogle. Daļa viņa kapitāla atrodas naudas formā un no tās pārvēršas preču formā, kamēr kapitālistiskā ogļrūpnieka kapitāls atrodas preču formā un tāpēc pārvēršas naudas formā; vienā un tai pašā apgrozības aktā šeit pārstāvētas divu (dažādām ražošanas

nozārēm piederošu) rūpniecisko kapitālu pretējās metamorfozes, tātad pārstāvēts šo kapitālu metamorfožu virknes savijums. Tomēr, kā mēs redzējām, Rl , par kuriem pārvēršas N , nav obligāti jābūt preču kapitālam šī vārda kategoriskajā nozīmē, t. i., rūpnieciskā kapitāla funkcionālajai formai, preču kapitālam, ko ražojis kapitālists. Šeit vienmēr vienā pusē ir $N—P$, otrā pusē $P—N$, bet ne vienmēr ir kapitālu metamorfožu savijums. Tālāk, $N—D$, darbaspēka pirkšana, nekad nav kapitālu metamorfožu savijums, jo, lai gan darbaspēks arī ir strādnieka prece, tomēr tas kļūst par kapitālu tikai pēc tam, kad tas pārdots kapitālistam. No otras puses, N' procesā $P'—N'$ nav obligāti jābūt pārvērstai preču kapitāla formai, tā var izteikt par naudu pārvērsto precī darbaspēku (darba alga) vai par naudu pārvērsto produktu, ko ražojis patstāvīgs strādnieks, vergs, dzimtcilvēks, kopiena.

Bet, otrkārt, lai izpildītu funkcionāli noteiktu lomu, kāda ir katrai individuālā kapitāla apgrozības procesā notiekošajai metamorfozei, nemaz nav vajadzīgs, lai šī metamorfoze pārstāvētu attiecīgo pretējo metamorfozi cita kapitāla riņķojumā, — pat ar to pieņēmumu, ka visa pasaules tirgus ražošana notiek kapitālistiski. Piemēram, N' riņķojumā $R...R$, kas pārvērš P' par naudu, pircējam var būt tikai viņa virsvērtība, pārvērsta par naudu (gadījumā, ja prece ir patēriņa priekšmets); vai arī aktā $N'—P' < \frac{D}{Rl}$ (kur kapitāls tātad ieiet jau uzkrāts) Rl pārdevējam

N' var ieiet viņa kapitāla apgrozībā tikai kā viņa avansētā kapitāla kompensācija vai pat arī nemaz neieiet viņa kapitāla apgrozībā, proti, ja N' nozarojas no šī kapitāla kā ienākumu izdošana.

Tātad jautājumu par to, kādā veidā apgrozības procesā cita citu aizstāj dažādās sastāvdaļas, kas veido visu sabiedrisko kapitālu, pret kuru atsevišķi kapitāli ir tikai patstāvīgi funkcionējošas sastāvdaļas, — šo jautājumu — tiklab runājot par kapitālu, kā arī par virsvērtību — neatrisina pētījums par vienkāršajiem preču apgrozības metamorfožu savijumiem, kas ir kopīgi tiklab kapitāla apgrozībai, kā arī katrai citai preču apgrozībai; šis jautājums prasa citu pētīšanas veidu. Turklāt līdz šim apmierinājās ar īrāzēm, kas, ja tās sīkāk analizē, nesatur nekā cita kā vien nenoteiktus priekšstatus, kuri aizgūti tikai no pētījumiem par tādiem metamorfožu savijumiem, kas raksturīgi katrai preču apgrozībai.

Viena no vistaustāmākajām rūpnieciskā kapitāla riņķojuma procesa un tātad arī kapitālistiskās ražošanas īpatnībām ir apstākļi, ka, no vienas puses, elementi, kas veido ražīgo kapitālu, jāņem no preču tirgus un pastāvīgi jāatjauno ar preču tirgus palīdzību, t. i., pastāvīgi jāpērk kā preces, bet, no otras puses, darba procesa produkts iziet no šī procesa kā prece un tas katreiz no

jauna jāpārdod kā prece. Salīdzināsim, piemēram, mūsdienu Lejas-skotijas fermeri ar veclaiku kontinentālo sīkzemnieku. Pirmais pārdod visu savu produktu, tāpēc viņam jākompensē tirgū visi tā elementi, pat sēkla; otrs tieši patērē lielāko daļu sava produkta, pēc iespējas mazāk pērk un pārdod un, cik iespējams, pats izgatavo darbarikus, drēbes utt.

Uz šī pamata naturālo saimniecību, naudas saimniecību un kredīta saimniecību nostādīja citu citai pretim kā sabiedriskās ražošanas kustības trīs raksturīgas ekonomiskās formas.

Pirmkārt, šīs trīs formas nepavisam nepārstāv līdzvērtīgas attīstības fāzes. Tā saucamā kredīta saimniecība pati ir tikai naudas saimniecības forma, ciktāl abi apzīmējumi izsaka maiņas funkcijas jeb maiņas veidus pašu ražotāju starpā. Attīstītā kapitālistiskajā ražošanā naudas saimniecība ir tikai kredīta saimniecības pamats. Tādējādi naudas saimniecība un kredīta saimniecība atbilst tikai dažādām kapitālistiskās ražošanas attīstības pakāpēm, bet nepavisam nav dažādas patstāvīgas maiņas formas pretstatā naturālajai saimniecībai. Gluži ar tādām pašām tiesībām varētu šīm divām formām pretim nostatīt kā līdzvērtīgas ļoti dažādas naturālās saimniecības formas.

Otrkārt, tā kā kategorijās — «naudas saimniecība» un «kredīta saimniecība» — uzsver un kā atšķirīgo pazīmi ņem nevis saimniecību, t. i., ne pašu ražošanas procesu, bet gan šai saimniecībai atbilstošo maiņas veidu starp dažādiem ražošanas aģentiem jeb ražotājiem, tad tas pats arī būtu jādara, aplūkojot pirmo kategoriju. Tātad «naturālās saimniecības» vietā iznāktu «maiņas saimniecība». Pilnīgi noslēgta naturālā saimniecība, piemēram, inku³² valsts Peru, neietilptu nevienā no šīm kategorijām.

Treškārt, naudas saimniecība piemīt katrai preču ražošanai, un produkts parādās preces veidā visdažādākajos sabiedriskos ražošanas organismos. Tātad kapitālistiskās ražošanas raksturīga iezīme šai gadījumā būtu tikai apmēri, kādos produkts ražo kā tirdzniecības priekšmetu, kā precī, un tātad arī apmēri, kādos elementiem, kas veido šo produktu, kā tirdzniecības priekšmetiem, kā precēm, atkal no jauna jāieiet tajā saimniecībā, no kurienes rodas šis produkts.

Istenībā kapitālistiskā ražošana ir tāda preču ražošana, kas kļuvusi par vispārēju ražošanas formu; bet tā ir tāda un savā attīstībā kļūst aizvien vairāk tāda tikai tāpēc, ka šeit pats darbs izrādās esam prece, tikai tāpēc, ka strādnieks pārdod darbu, t. i., sava darbaspēka funkciju, un turklāt, kā mēs pieņemam, pārdod pēc tā vērtības, ko nosaka tā atražošanas izmaksas. Tādā pakāpē, kādā darbs kļūst par algotu darbu, ražotājs kļūst par rūpniecības kapitālistu; tāpēc kapitālistiskā ražošana (tātad arī preču ražošana) visā savā apjomā parādās tikai tad, kad arī tiešais lauku ražotājs ir kļuvis par algotu strādnieku. Attiecībās starp kapitālistu un algoto strādnieku naudas attiecības, pircēja un pārdevēja

attiecības, kļūst par attiecībām, kas imanenti piemīt pašai ražošanai. Bet šīs attiecības savos pamatos balstās uz ražošanas, nevis uz maiņas veida sabiedrisko raksturu; maiņas veids turpretim izriet no ražošanas. Starp citu, buržuāziskajam redzeslokam, kur visu vērtību aizņem sīki veikalu darījumi, tieši atbilst uzskats, ka nevis ražošanas veida raksturs ir tam atbilstošā maiņas veida pamats, bet gan otrādi.⁷⁾

Kapitālists laiž apgrozībā mazāk vērtību naudas formā, nekā viņš no apgrozības iegūst, tāpēc ka viņš laiž tajā vairāk vērtību preču formā, nekā no tās preču formā ieguvis. Ciktāl viņš funkcionē tikai kā kapitāla personifikācija, kā rūpniecības kapitālists, tiktāl viņa preču vērtību piedāvājums vienmēr ir lielāks nekā viņa preču vērtību pieprasījums. Tāpēc, ja viņa piedāvājums un pieprasījums viens otru segtu, tas nozīmētu, ka viņa kapitāls savā vērtībā nepieaug; kapitāls nefunkcionētu kā ražīgais kapitāls, ražīgais kapitāls pārvērstos par virsvērtības neapaugļotu preču kapitālu; ražošanas procesa laikā viņš neiegūtu no darbaspēka virsvērtību preču formā, tātad vispār nefunkcionētu kā kapitāls. Kapitālistam tiešām vajag «pārdot dārgāk, nekā pircis»; bet tas viņam izdodas tikai tāpēc, ka ar kapitālistiskā ražošanas procesa palīdzību viņš nopirkto lētāko preci — tā kā tajā ietverts mazāk vērtības — pārvērš par preci, kurā ietverts lielāks vērtības daudzums, tātad par dārgāku preci. Viņš pārdod dārgāk nevis tāpēc, ka viņš savu preci pārdotu virs tās vērtības, bet gan tāpēc, ka viņš pārdod preci ar tādu vērtību, kas ir lielāka par tās ražošanas elementu vērtību summu.

Norma, kādā kapitālists palielina sava kapitāla vērtību, ir jo lielāka, jo lielāka ir starpība starp viņa piedāvājumu un viņa pieprasījumu, t. i., jo lielāks ir viņa piedāvātās preču vērtības pārpalikums virs viņa pieprasītās preču vērtības. Viņa mērķis ir nevis tas, lai pieprasījums un piedāvājums savstarpēji segtos, bet gan tas, lai tie, cik iespējams, nesegtos, lai viņa piedāvājums pārsniegtu viņa pieprasījumu.

Tas, kas ir spēkā attiecībā uz atsevišķu kapitālistu, paliek spēkā arī attiecībā uz kapitālistu šķiru.

Ciktāl kapitālists personificē tikai rūpniecisko kapitālu, tiktāl viņa pieprasījums ir tikai ražošanas līdzekļu un darbaspēka pieprasījums. Viņa pieprasījums pēc *RI*, ja šo pieprasījumu aplūko no vērtības viedokļa, ir mazāks nekā viņa avansētais kapitāls; viņš pērk ražošanas līdzekļus par mazāku vērtību nekā viņa kapitāla vērtība un tāpēc par vēl mazāku vērtību nekā tā vērtība, kas ir preču kapitālam, kuru viņš dod tirgum.

⁷⁾ Šeit beidzas V manuskripta teksts. Turpmākais līdz nodaļas beigām ir Marksa rakstiņš, kas atrodams 1877. g. vai 1878. g. burtnīcā starp izrakstiem no grāmatām.

Kas attiecas uz kapitālista pieprasījumu pēc darbaspēka, tad šī pieprasījuma apmēru no vērtības viedokļa nosaka viņa mainīgā kapitāla attiecība pret visu viņa kapitālu, t. i., attiecība $v:K$, tāpēc darbaspēka pieprasījums kapitālistiskajā ražošanā pieaug samērā mazāk nekā viņa ražošanas līdzekļu pieprasījums. Kapitālists aizvien lielākā mērā kļūst vairāk Rl pircējs nekā D pircējs.

Tā kā strādnieks savu darba algu pārvērš lielākoties dzīves iztikas līdzekļos un turklāt galvenokārt dzīvei nepieciešamajos iztikas līdzekļos, tad kapitālista pieprasījums pēc darbaspēka tai pašā laikā netieši ir arī pieprasījums pēc patērēšanas priekšmetiem, kas ietilpst strādnieku šķiras patēriņā. Bet šis pieprasījums ir vienlīdzīgs v , tas nav nevienu atomu lielāks par v (ja strādnieks ietaupa no savas darba algas — ikvienas kredīta attiecības mēs šeit aiz nepieciešamības atstājam neievērotas —, tad tas nozīmē, ka viņš daļu savas darba algas pārvērš par dārgumu krājumu un pro tanto* vairs neparādās kā persona, kas nāk ar pieprasījumu, kā pircējs). Maksimālās kapitālista pieprasījuma robežas = $= K = c + v$, turpretim viņa piedāvājums = $c + v + m$; tātad, ja viņa preču kapitāla struktūra ir $80_c + 20_v + 20_m$, tad viņa pieprasījums = $= 80_c + 20_v$, t. i., pieprasījums, ja to aplūko no tā vērtības viedokļa, ir par $\frac{1}{5}$ mazāks nekā viņa piedāvājums. Jo lielāka ir viņa ražotās m masas procentuālā attiecība (peļņas norma), jo mazāks kļūst viņa pieprasījums samērā ar viņa piedāvājumu. Lai gan kapitālista pieprasījums pēc darbaspēka un tātad netieši arī pēc nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem līdz ar ražošanas progresu progresīvi samazinās salīdzinājumā ar viņa pieprasījumu pēc ražošanas līdzekļiem, tomēr, no otras puses, nav jāaizmirst, ka viņa pieprasījums pēc Rl , rēķinot vidēji, vienmēr ir mazāks nekā viņa kapitāls. Tādējādi viņa pieprasījumam pēc ražošanas līdzekļiem nenovēršami jābūt vienmēr pēc vērtības mazākam nekā preču produktam, kuru ražo kapitālists, kas viņam piegādā šos ražošanas līdzekļus un kas strādā ar tādu pašu kapitālu pārējos vienādos apstākļos. Tas, ka īstenībā ir nevis viens kapitālists, bet gan daudzi kapitālisti, stāvokli nepavisam nemaina. Pieņemsim, ka viņa kapitāls = 1000 st. mārč., šī kapitāla pastāvīgā daļa = 800 st. mārč.; tādā gadījumā viņa pieprasījums visiem citiem kapitālistiem = 800 st. mārč.; savukārt tie visi kopā par savām 1000 st. mārč. (vienalga, cik no šīs summas nāktos katram viņiem atsevišķi un kādu visa viņa kapitāla daļu sastādītu summa, kas pieņākas katram), ja peļņas norma vienāda, piegādā ražošanas līdzekļus 1200 st. mārč. vērtībā; tātad kapitālista pieprasījums sedz tikai $\frac{2}{3}$ viņu piedāvājuma, bet viss viņa paša pieprasījums pēc tā vērtības lieluma ir tikai $\frac{4}{5}$ viņa paša piedāvājuma.

Tagad mums vēl pa ceļam jāaplūko kapitāla aprīte. Pieņemsim, ka viss attiecīgā kapitālista kapitāls = 5000 st. mārč., no kurām

* — attiecīgi. — Red.

4000 st. mārċ. ir pamatkapitāls un 1000 st. mārċ. — apgrozāmais kapitāls; šis 1000 saskaņā ar iepriekšējo pieņēmumu = $800_c + 200_v$. Lai viss viņa kapitāls apritētu vienu reizi gadā, viņa apgrozāmajam kapitālam jāaprit piecas reizes gadā; tādā gadījumā viņa preču produkts = 6000 st. mārċ., tātad tas ir par 1000 st. mārċ. lielāks nekā viņa avansētais kapitāls, kas atkal dod tādu pašu virsvērtības attiecību pret kapitālu, kāda bija agrāk:

5000 K: $1000m = 100(c+v) : 20m$. Tātad šī aprite negroza visa kapitālista pieprasījuma attiecību pret visu viņa piedāvājumu: pieprasījums joprojām par $\frac{1}{5}$ mazāks nekā piedāvājums.

Pieņemsim, ka viņa pamatkapitāls jāatjauno ik pēc 10 gadiem. Tātad ik gadu kapitālists amortizē $\frac{1}{10} = 400$ st. mārċ. Tādēļ pēc gada viņam ir vērtība par 3600 st. mārċ. pamatkapitāla + 400 st. mārċ. naudā. Ja ir vajadzīgs remonts un šis remonts nepārsniedz vidējos apmērus, tad tā izmaksas nav nekas cits kā vien kapitāla ieguldījums, ko kapitālists izdara tikai vēlāk. Mēs varam jautājumu aplūkot tādējādi, it kā kapitālists, nosacīdams sava ieguldāmā kapitāla vērtību, ciktāl tā ietilpst preču gada produktā, no paša sākuma ierēķinājis tajā remonta izmaksas, tā ka amortizācijā, kas vienlīdzīga $\frac{1}{10}$ pamatkapitāla vērtības, ietilpst arī tās. (Ja īstenībā vajadzība pēc remonta viņam mazāka par vidējo, tad tas viņam ir ieguvums, bet, ja lielāka, tad zaudējums. Bet visai kapitālistu šķirai, kas nodarbināti vienā un tai pašā rūpniecības nozarē, tādi ieguvumi un zaudējumi izlīdzinās.) Katrā gadījumā, lai arī viņa gada pieprasījums, ja viss viņa kapitāls izdara vienu apriņģi gadā, paliek vienlīdzīgs 5000 st. mārċ., t. i., vienlīdzīgs viņa sākotnēji avansētajai kapitālajai vērtībai, tomēr šis pieprasījums attiecībā uz kapitāla apgrozāmo daļu palielinās, bet attiecībā uz kapitāla pamatdaļu pastāvīgi samazinās.

Tagad aplūkosim atražošanu. Pieņemsim, ka kapitālists pats patērē visu virsvērtību n un no jauna par ražīgo kapitālu pārvērš tikai tādu summu kā sākotnējais kapitāls K . Tādā gadījumā kapitālista pieprasījums vērtības ziņā vienlīdzīgs viņa piedāvājumam. Bet nav vienlīdzīgs sakarā ar viņa kapitāla kustību; kā kapitālists viņš pieprasa tikai $\frac{4}{5}$ sava piedāvājuma (pēc vērtības lieluma); $\frac{1}{5}$ viņš patērē kā nekapitālists — ne savu kapitālista funkciju dēļ, bet gan savām personiskām vajadzībām vai izpriecām.

Viņa rēķins procentos ir šāds:

viņa kā kapitālista pieprasījums = 100,	piedāvājums = 120
viņa kā cilvēka, kam tik uzdzīvot,	
pieprasījums = 20,	piedāvājums = —

Pieprasījuma summa = 120, piedāvājuma = 120

Sis pieņēmums nozīmē to pašu, ko pieņēmums, ka kapitālistiskā ražošana neeksistē un tāpēc neeksistē arī pats rūpniecības

kapitālists: pieņēmums, ka virzītājs motīvs ir personiskā patērēšana, nevis pati bagātības vairošana, likvidē pašu kapitālisma pamatu.

Taču tas arī tehniski nav iespējams. Kapitālistam ne vien jārada rezerves kapitāls, lai nodrošinātu sevi pret cenu svārstībām un lai būtu iespējams nogaidīt visizdevīgāko konjunktūru pirkšanai un pārdošanai; viņam arī jāuzkrāj kapitāls, lai tādējādi paplašinātu ražošanu un ieviestu tehniskus uzlabojumus savā ražošanas organismā.

Lai uzkrātu kapitālu, kapitālistam pirmām kārtām jāizņem no apgrozības zināma daļa virsvērtības, ko viņam nes apgrozība naudas formā, un jāpalielina tā kā dārgumu krājums tik ilgi, kamēr tā sasniedz apmērus, kādi nepieciešami, lai paplašinātu veco uzņēmumu vai atvērtu jaunu uzņēmumu līdzās vecajam. Kamēr turpinās dārgumu krājuma veidošanās, tik ilgi tā nepalielina kapitālista pieprasījumu; nauda ir imobilizēta; tā neizņem no preču tirgus nekādu ekvivalentu preces veidā maiņā pret to naudas ekvivalentu, kas ņemts no tirgus par tirgū iepļudināto preci.

Kredīts šeit atstāts neievērots; bet uz kredīta lauku attiecas, piemēram, gadījums, kad kapitālists naudu, kad tā uzkrājas, nogulda bankā tekošajā kontā uz procentiem.

PIEKTĀ NODAĻA

APGROZĪBAS LAIKS⁸⁾

Kapitāla kustība cauri ražošanas sfērai un divām apgrozības sfēras fāzēm laika ziņā notiek, kā mēs redzējām, secīgi. Tā uzturēšanās ilgums ražošanas sfērā veido tā ražošanas laiku, uzturēšanās ilgums apgrozības sfērā — tā cirkulācijas jeb apgrozības laiku. Viss laiks, kurā kapitāls izdara savu riņķojumu, tāpēc ir vienlīdzīgs ražošanas laika un apgrozības laika summai.

Ražošanas laiks, dabiski, aptver darba procesa periodu, bet pēdējais neaptver visu ražošanas laiku. Pirmām kārtām atgādināsim, ka daļa pastāvīgā kapitāla eksistē tādu darba līdzekļu veidā, kādi ir, piemēram, mašīnas, ēkas utt., kas līdz pašām savas eksistences beigām kalpo vienos un tais pašos — atkal un atkal atkārtotos darba procesos. Periodiskais darba procesa pārtraukums, piemēram, nakti, gan pārtrauc šo darba līdzekļu funkcionēšanu, taču nepārtrauc to atrašanos ražošanas vietā. Tie tur paliek ne vien tad, kad tie funkcionē, bet arī tad, kad tie nefunkcionē. No otras puses, kapitālistam jābūt gatavam zināmam izejvielu un palīgmateriālu krājumam, lai ražošanas process ilgāku vai īsāku laiku notiktu iepriekš noteiktā mērogā neatkarīgi no tirgus nejausībām ikdienas preču piedāvājumā. Šo izejvielu utt. krājumu ražīgi patērē tikai pakāpeniski, mazpamazām. Tāpēc rodas starpība starp kapitāla ražošanas laiku⁹⁾ un tā funkcionēšanas laiku. Tātad ražošanas līdzekļu ražošanas laiks vispār aptver 1) laiku, kurā tie funkcionē kā ražošanas līdzekļi, t. i., kalpo ražošanas procesā, 2) pārtraukumus, kuru laikā ražošanas process un tātad arī tajā iekļauto ražošanas līdzekļu funkcionēšana apstājas, 3) laiku, kurā tie, gan būdami gatavībā kā procesa nosacījumi un tātad jau pārstāvēdami ražīgo kapitālu, tomēr vēl nav iekļāvušies ražošanas procesā.

⁸⁾ No šejienes IV manuskripta teksts.

⁹⁾ Ražošanas laiks šeit ņemts aktīvā nozīmē: ražošanas laiks ražošanas līdzekļiem šeit ir nevis tas laiks, kurā tos ražo, bet gan tas laiks, kurā tie piedalās preču produkta ražošanas procesā. — F. E.

Līdz šim aplūkotā starpība vienmēr ir starpība starp ražīgā kapitāla uzturēšanās laiku ražošanas sfērā un tā uzturēšanās laiku ražošanas procesā. Bet pats ražošanas process var nosacīt darba procesa un tāpēc arī darba laika pārtraukumus, nosacīt intervālus, kad darba priekšmets atstāts fizisko procesu iedarbībai bez tālākas cilvēka darba pielikšanas. Ražošanas process un tāpēc arī ražošanas līdzekļu funkcionēšana šai gadījumā turpinās, lai gan darba process un tātad arī ražošanas līdzekļu kā darba līdzekļu funkcionēšana pārtraukta. To rāda tādi piemēri kā grauds, kas iesēts, vīns, kas rūgst pagrabā, darba materiāls daudzās manufaktūrās, piemēram, ādas micētavās, kur šis materiāls padots ķīmiskiem procesiem. Ražošanas laiks šeit lielāks nekā darba laiks. Starpība starp abiem ir ražošanas laika pārpalikums virs darba laika. Šis pārpalikums vienmēr rodas vai nu tāpēc, ka ražīgais kapitāls *latentī* atrodas ražošanas sfērā, nefunkcionēdams pašā ražošanas procesā, vai arī tāpēc, ka tas funkcionē ražošanas procesā, bet neatrodas darba procesā.

Tā latentā ražīgā kapitāla daļa, kas sagādāta tikai kā nosacījums ražošanas procesam, piemēram, kokvilna, ogles utt. vērtuvē, nedarbojas ne kā produkta radīšanas faktors, ne kā vērtības radīšanas faktors. Tas ir dikā stāvošs kapitāls, lai gan tāda bezdarbība ir nepieciešams nosacījums nepārtrauktai ražošanas procesa norisei. Ēkas, aparāti utt., kas nepieciešami kā ražīgā krājuma (latentā kapitāla) glabātavas, ir ražošanas procesa nosacījumi, tāpēc ir avansētā ražīgā kapitāla sastāvdaļas. Tie veic savu ražīgā kapitāla sastāvdaļu glabātāju funkciju iepriekšējā stadijā. Ciktāl šai stadijā nepieciešami darba procesi, tiktāl šie procesi sadārdzina izejmateriālu utt., bet tas ir ražīgs darbs un rada virsvērtību, tāpēc ka daļa šī darba, tāpat kā katra cita algotā darba daļa, netiek samaksāta. Visa ražošanas procesa normālajos pārtraukumos, tātad starplaikos, kuros ražīgais kapitāls nefunkcionē, ne vērtība, ne virsvērtība netiek ražota. Te tad arī rodas tieksme likt strādāt arī nakti («Kapitāls», I grāmata, VIII nodaļa, 4.). Tādi darba laika pārtraukumi, kas darba priekšmetam jāpiedzīvo pašā ražošanas procesa laikā, nerada ne vērtību, ne virsvērtību; bet tie veicina produkta rašanos, ir daļa no tā dzīves, ir process, caur kuru tam jāiziet. Aparātu utt. vērtība tiek pārnesta uz produktu atbilstoši visam tam laikam, kurā tie funkcionē; pats darbs noved produktu šajā ražošanas stadijā, un šo aparātu lietošana tāpat ir ražošanas nosacījums kā vienas kokvilnas daļas saplucinašana putekļos, kas gan neietilpst produktā, tomēr pārnes uz to savu vērtību. Latentā kapitāla otra daļa, piemēram, ēkas, mašīnas utt., t. i., darba līdzekļi, kuru funkcionēšanu pārtrauc tikai ražošanas procesa regulārās pauzes — neregulārie pārtraukumi ražošanas sašaurināšanās, križu dēļ utt. nozīmē tirus zaudējumus, — šī latentā kapitāla daļa savu vērtību pievieno produktam, lai gan nepiedalās produkta veidošanā; visu vērtību, ko šī daļa pievieno

produktam, nosaka tās eksistences vidējais ilgums; tā zaudē savu vērtību, tāpēc ka zaudē lietošanas vērtību tiklab laikā, kad tā funkcionē, kā arī laikā, kad tā nefunkcionē.

Beidzot, kapitāla pastāvīgās daļas vērtība, kas joprojām atrodas ražošanas procesā, lai gan darba process ir pārtraukts, atkal parādās ražošanas procesa rezultātā. Pats darbs te ražošanas līdzekļus nolīcis tādos apstākļos, kuros tie paši par sevi iziet caur virkni zināmu dabisko procesu, un rezultātā rodas noteikts derīgs efekts vai to lietošanas vērtības formas maiņa. Darbs vienmēr pārnes ražošanas līdzekļu vērtību uz produktu, jo darbs tos patērē patiešām lietderīgi, kā ražošanas līdzekļus. Te neko nemaina tas, vai darbam, lai sasniegtu šo efektu, nepārtraukti jāiedarbojas uz darba priekšmetu ar darba līdzekļu palīdzību vai arī tam tikai jānodod pirmais impulss, noliekot ražošanas līdzekļus tādos apstākļos, kuru dēļ tie paši par sevi pakļauti iepriekš paredzētajai pārmaiņai, bez turpmākas darba līdzdalības, dabas procesu rezultātā.

Lai arī uz ko balstītos ražošanas laika pārsniegums virs darba laika — vai uz to, ka ražošanas līdzekļi veido tikai latentu ražīgo kapitālu, tādat vēl atrodas uz istā ražošanas procesa sliekšņa, vai uz to, ka ražošanas procesa laikā viņu funkcionešanu pārtrauc šī procesa pauzes, vai, beidzot, uz to, ka pats ražošanas process nosaka darba procesa pārtraukumus, — nevienā no šiem gadījumiem ražošanas līdzekļi nefunkcionē tādējādi, lai tie uzsūktu darbu. Ja tie neuzsūc darbu, tad neuzsūc arī virsdarbu. Tāpēc ražīgā kapitāla vērtība nepieaug, kamēr tas atrodas tajā sava ražošanas laika posmā, kas veido pārsniegumu virs darba laika, lai arī cik nešķirams ir vērtības pieaugšanas process no šīm viņa pauzēm. Skaidrs, jo vairāk saskan viens ar otru ražošanas laiks un darba laiks, jo lielāks ir attiecīgā ražīgā kapitāla ražīgums un vērtības pieaugums attiecīgajā laika posmā. No tā izriet kapitalistiskās ražošanas tendence pēc iespējas samazināt ražošanas laika pārpalikumu virs darba laika. Lai gan kapitāla ražošanas laiks arī var atšķirties no darba laika, tomēr tas vienmēr ietver sevī darba laiku un pats šis ražošanas laika pārpalikums virs darba laika ir ražošanas procesa nosacījums. Tādat ražošanas laiks vienmēr ir tas laiks, kurā kapitāls ražo lietošanas vērtības un palielina savu vērtību, t. i., funkcionē kā ražīgais kapitāls, kaut gan ražošanas laiks ietver sevī arī to laiku, kad kapitāls vai nu atrodas latentā stāvoklī, vai arī ražo produktus, nepalielinādams savu vērtību.

Apgrozības sfērā kapitāls atrodas preču kapitāla un naudas kapitāla veidā. Abi tā apgrozības procesi ir tādi, ka tas no preču formas pārvēršas naudas formā un no naudas formas preču formā. Apstākļi, ka preces pārvēršanās par naudu šeit tai pašā laikā ir precē ietvertās virsvērtības realizācija un ka naudas pārvēršanās par precī tai pašā laikā ir kapitālās vērtības pārvēršanās jeb atpakaļpārvēršanās tās ražošanas elementu formā, nekā nemaina

tai ziņā, ka šie procesi kā apgrozības procesi ir vienkāršās preču metamorfozes procesi.

Apgrozības laiks un ražošanas laiks savstarpēji izslēdz viens otru. Savas apgrozības laikā kapitāls nefunkcionē kā ražīgais kapitāls, tāpēc neražo ne preci, ne virsvērtību. Ja aplūkojam riņķojumu visvienkāršākajā formā, kad visa kapitālā vērtība katrā gadījumā uzreiz pāriet no vienas fāzes otrā, tad skaidri redzams, ka ražošanas process un tād arī kapitāla vērtības pašpieaugšana tiek pārtraukta tik ilgi, kamēr turpinās tā apgrozības laiks, un ka atkarībā no apgrozības laika ilguma ražošanas process atjaunosies straujāk vai gausāk. Turpretim, ja dažādas kapitāla daļas riņķojumu izdara citu pēc citas, tā ka visas kapitālās vērtības riņķojums realizējas secīgi tās dažādo daļu riņķojumā, tad ir skaidrs, ka, jo ilgāks tas laika posms, kurā kapitālās vērtības sastāvdaļas pastāvīgi aizkavējas apgrozības sfērā, jo mazāka būs tā vērtības daļa, kas pastāvīgi funkcionē ražošanas sfērā. Tāpēc apgrozības laika paplašināšanai un sašaurināšanai ir negatīvas robežas loma ražošanas laika sašaurināšanā vai paplašināšanā jeb tai pakāpē, kādā attiecīgā lieluma kapitāls funkcionē kā ražīgais kapitāls. Jo lielākā mērā kapitāla apgrozības metamorfozes ir tikai ideālas, t. i., jo vairāk apgrozības laiks kļūst vienlīdzīgs nullei vai tuvojas nullei, jo vairāk kapitāls funkcionē, jo lielāks kļūst tā ražīgums un tā vērtības pašpieaugums. Ja, piemēram, kapitālists strādā pēc pasūtījuma, saņem maksu, nododot produktu, un šī samaksa notiek ar viņa paša ražošanas līdzekļiem, tad apgrozības laiks tuvojas nullei.

Tādad kapitāla apgrozības laiks vispār ierobežo tā ražošanas laiku un tāpēc arī vērtības pieaugšanas procesu. Un turklāt tas ierobežo vērtības pieaugšanas procesu proporcionāli apgrozības laika ilgumam. Bet šis ilgums var palielināties vai samazināties ļoti dažādā mērā, tāpēc ļoti dažādā mērā var ierobežot kapitāla ražošanas laiku. Bet politiskā ekonomija redz tikai *ārējo izpausmi*, proti, tikai apgrozības laika ietekmi uz kapitāla vērtības pieaugšanas procesu vispār. Šo negatīvo ietekmi viņa uztver kā pozitīvu, jo tās sekas ir pozitīvas. Viņa jo vairāk pieķeras šai šķietamībai tāpēc, ka tā it kā dotu pierādījumu, ka kapitālam piemīt mistisks vērtības pašpieaugšanas avots, kas nav atkarīgs no kapitāla ražošanas procesa un tāpēc arī nav atkarīgs no darba ekspluatācijas, un ka šis avots tam nākot no apgrozības sfēras. Vēlāk mēs redzēsim, ka pat zinātniskā politiskā ekonomija ļauj sevi aprēķināt ar šo šķietamību. Šī šķietamība, kā vēlāk tiks parādīts, rod sev pastiprinājumu dažādās parādībās: 1) kapitālistiskajā peļņas aprēķināšanas veidā, kur negatīvais cēlonis figurē kā pozitīvais, jo kapitāliem, kas atrodas tādās dažādās ieguldījuma sfērās, kur dažāds ir tikai apgrozības laiks, ilgāks apgrozības laiks noder

par pamatu cenu pacelšanai, vārdu sakot, par vienu no iemesliem peļņas izlīdzināšanai. 2) Apgrozības laiks ir tikai daļa aprites laika; bet pēdējais ietver sevī ražošanas laiku resp. atražošanas laiku. Tas, kas patiesībā par savu eksistenci pateicību parādā atražošanas laikam, šķiet esam pateicību parādā apgrozības laikam. 3) Preču pārvēršanos par mainīgo kapitālu (darba algu) nosaka to iepriekšēja pārvēršanās par naudu. Tātad, kapitālu uzkrājot, preču pārvēršanās par papildu mainīgo kapitālu notiek apgrozības sfērā jeb notiek apgrozības laikā. Tāpēc liekas, ka tieši šim apgrozības laikam notikusī uzkrāšanās ir pateicību parādā par savu izcelšanos.

Apgrozības sfērā kapitāls jebkurā secībā pārdzīvo divas pretējas fāzes — $P-N$ un $N-P$. Tādējādi tā apgrozības laiks arī sadalās divās daļās: laikā, kas tam vajadzīgs, lai pārvērstos no preces par naudu, un laikā, kas tam vajadzīgs, lai pārvērstos no naudas par precī. Jau no vienkāršās preču apgrozības analīzes («Kapitāls», I grāmata, III nodaļa) zināms, ka $P-N$, pārdošana, ir pati grūtākā preces metamorfozes daļa, tāpēc parastos apstākļos aizņem apgrozības laika lielāko daļu. Naudas veidā vērtība atrodas tādā savā formā, kuru vienmēr var pārvērst citā. Bet preces veidā tā tikai ar pārvēršanos par naudu var iegūt to formu, kas noderīga tiešai maiņai, tāpēc katrā laikā gatava darboties. Taču kapitāla apgrozības procesā tā fāzē $N-P$ runa ir par naudas kapitāla pārvēršanos precēs, kas veido noteiktus ražīgā kapitāla elementus zināmā uzņēmumā. Var gadīties, ka ražošanas līdzekļu tirgū nav, ka tie vēl jāražo vai jāpiegādā no tāliem tirgiem vai ka to parastajā piedāvājumā gadījušies traucējumi, cenu maiņa utt., — vārdu sakot, var rasties milzum daudz apstākļu, kurus nav iespējams ņemt vērā vienkāršajā formas pārmaiņā $N-P$, bet kuru dēļ arī šai apgrozības fāzes daļai vajag te lielāku, te mazāku laika patēriņu. Kā $P-N$ un $N-P$ ir šķirtas laikā, tāpat tās var būt šķirtas arī telpā, iepirkšanas tirgus un pārdošanas tirgus var būt telpiski dažādi tirgi. Piemēram, fabrikās iepircējs un pārdevējs bieži ir pat divas dažādas personas. Preču ražošanā apgrozība ir tikpat nepieciešama kā pati ražošana, tātad arī apgrozības aģenti ir tikpat nepieciešami kā ražošanas aģenti. Atražošanas process ietver sevī abas kapitāla funkcijas un tātad arī nepieciešamību, lai šīs funkcijas pārstāvētu vai nu pats kapitālists, vai arī algoti strādnieki, t. i., kapitālista aģenti. Tomēr tas nekādā ziņā nedod pamatu, lai jauktu apgrozības aģentus ar ražošanas aģentiem un tāpat arī lai jauktu preču un naudas kapitāla funkcijas ar ražīgā kapitāla funkcijām. Apgrozības aģentiem jāsaņem samaksa no ražošanas aģentiem. Bet, ja kapitālisti, kas pērk cits no cita un pārdod cits citam, ar šo aktu nerada ne produktus, ne vērtības, tad šo stāvokli nepavisam nemaina tas, ka viņu darījumu apmēri dod viņiem iespēju vai piespiež viņus uzvelt citiem pirkšanas-pārdošanas funkcijas. Dažos uzņēmumos iepircējiem un pārdevējiem

maksā ar tantjēmām, t. i., ar daļu no peļņas. Frāze, it kā viņiem samaksājot patērētāji, neko neizskaidro. Patērētāji var samaksāt tikai par tik, par cik viņi paši kā ražošanas aģenti ražo ekvivalentu preču veidā vai piesavinās to sev no ražošanas aģentiem, pamatojoties uz kādu juridisku titulu (kā rūpniecības sabiedrības locekļi utt.) vai arī pamatojoties uz personiskiem pakalpojumiem.

Starp $P-N$ un $N-P$ pastāv atšķirība, kam nav nekā kopīga ar preces un naudas formas atšķirību, bet kas izriet no ražošanas kapitālistiskā rakstura. Pašas par sevi $P-N$ un tāpat arī $N-P$ ir vienkārša attiecīgās vērtības pārvēršanās no vienas formas citā. Bet $P'-N'$ tai pašā laikā ir precē P' ietilpstošās virsvērtības realizācija. Ne tāds ir stāvoklis ar $N-P$. Tāpēc pārdošana ir svarīgāka par pirkšanu. $N-P$ normālos apstākļos ir akts, kas nepieciešams ar N izteiktās vērtības pieaugšanai, bet nav virsvērtības realizācija; tas ir tās ražošanas ievads, nevis tās ražošanas beigu akts.

Preču kapitāla apgrozībai $P'-N'$ noteiktas robežas sprauž pati preču eksistences forma, to kā lietošanas vērtību eksistence. Lietošanas vērtības jau pēc savas dabas ir pārejošas. Tāpēc, ja zināmā laika posmā tās nenonāks ražīgā vai individuālā patēriņa sfērā atkarībā no tā, kam tās paredzētas, citiem vārdiem sakot, ja tās noteiktā laika posmā netiks pārdotas, tad tās sabojājas un līdz ar savu lietošanas vērtību zaudē īpašību būt par maiņas vērtības nesējām. Tajās ietilpstošā kapitālā vērtība līdz ar tai pieaugušo virsvērtību zūd. Lietošanas vērtības paliek gadiem saglabātas un pašpieaugošas kapitālās vērtības nesējas tikai tiktāl, ciktāl tās nepārtraukti tiek atjaunotas un atražotas, aizstātas ar jaunām, tādām pašām vai citādām lietošanas vērtībām. Bet to pārdošana gatavu preču veidā, tāpat to iekļaušanās ar pārdošanas starpniecību ražīgajā vai individuālajā patērēšanā, ir to atražošanas nosacījums, kas pastāvīgi atjaunojas. Noteiktā laika posmā tām jāmaina sava vecā patērēšanas forma, lai turpinātu eksistenci jaunā formā. Maiņas vērtība saglabājas tikai tādējādi, ka pastāvīgi atjaunojas preču ķermenis, kurā tā iemiesojas. Dažādu preču lietošanas vērtības bojājas straujāk vai gausāk; tāpēc starp to ražošanu un patērēšanu var paiet lielāks vai mazāks laika sprīdis. Tāpat tās var, neiedamas bojā, ilgāku vai īsāku laiku palikt apgrozības fāzē $P-N$ preču kapitāla veidā, preču veidā var izturēt ilgāku vai īsāku apgrozības laiku. Preču kapitāla apgrozības laika robeža, ko nosaka paša preču ķermeņa bojāšanās, ir absolūtā robeža tai apgrozības laika daļai vai tam apgrozības laikam, kurā preču kapitāls var eksistēt kā tāds. Jo ātrāk bojājas prece, jo drīzāk pēc savas ražošanas tā jāpatērē un tāpat arī jāpārdod, jo arī mazāks ir attālums, kur to var nogādāt no viņas ražošanas vietas, tāpat telpiski šaurāka ir tās apgrozības sfēra un vairāk vietējs raksturs ir tās pārdošanas tirgum. Tāpēc, jo drīzāk prece bojājas, jo vairāk ierobežota ir tās kā preces apgrozības laika

absolūtā robeža, ko nosaka tās fiziskās īpašības, jo arī mazāk tā noderīga būt par kapitālistiskās ražošanas priekšmetu. Tādu precī kapitālistiskā ražošana var pārņemt tikai biezi apdzīvotās vietās vai samērā ar to, kā līdz ar transporta līdzekļu attīstību samazinās attālumi starp ražošanas vietu un realizācijas tirgu. Taču kādas preces ražošanas koncentrācija nedaudzās rokās bieži apdzīvotos apvidos var radīt relatīvi lielu tirgu arī tādām precēm kā, piemēram, lielu alusdarītavu, pienotavu utt. produktiem.

SESTĀ NODAĻA

APGROZĪBAS IZMAKSAS

I. APGROZĪBAS TIRĀS IZMAKSAS

1) PIRKŠANAS UN PĀRDOŠANAS LAIKS

Kapitāla formas pārvēršanās no preces par naudu un no naudas par precī tai pašā laikā ir kapitālista tirdznieciskie darījumi — pirkšanas un pārdošanas akti. Laiks, kurā notiek šīs kapitāla formas pārvēršanās, subjektīvi no kapitālista viedokļa ir pārdošanas un pirkšanas laiks, t. i., laiks, kad kapitālists funkcionē tirgū kā pārdevējs un pircējs. Kapitāla apgrozības laiks ir tā atražošanas laika nepieciešama daļa; gluži tāpat tas laiks, kad kapitālists pērk un pārdod, kad viņš rosās pa tirgu, ir nepieciešama tā laika daļa, kad viņš funkcionē kā kapitālists, t. i., kā personificēts kapitāls. Tā ir viņa kā uzņēmēja laika daļa.

{Tā kā mēs esam pieņēmuši, ka preces tiek pirktas un pārdotas pēc to vērtības, tad šajos aktos runa ir tikai par vienas un tās pašas vērtības pārvēršanu no vienas formas citā, no preču formas naudas formā un no naudas formas preču formā, — runa ir tikai par stāvokļa maiņu. Ja preces pārdod pēc to vērtībām, tad vērtības lielums paliek nemainīgs tiklab pircēja, kā arī pārdevēja rokās, mainās tikai vērtības eksistences forma. Turpretim, ja preces pārdod ne pēc to vērtībām, tad nemainīga paliek pārvērsto vērtību summa: tas, kas vienai pusei ir pluss, otram ir mīnuss.

Bet metamorfozes $P-N$ un $N-P$ ir tirdznieciski darījumi, kas notiek starp pircēju un pārdevēju; viņiem vajadzīgs laiks, lai vienotos par darījumu jo vairāk tāpēc, ka šeit notiek cīņa, kurā katra puse cenšas nodarīt otram zaudējumus; viens otram pretim stāv veikalnieki, bet «when Greek meets Greek then comes the tug of war»*. Stāvokļa maiņa maksā laiku un darbaspēku, taču nevis tālab, lai radītu vērtību, bet gan tālab, lai pārvērstu vērtību no vienas formas citā. Pie tam neko negroza savstarpējā cenšanās piesavināties šai gadījumā lieku vērtības daudzumu. Šis darbs, ko

* «Ja grieķis sastop grieķi, iedegas nikna cīņa» — pārfrazēts izteiciens no angļu XVII gs. dramaturga N. Lī traģēdijas «Karalienes — sāncensēs jeb Aleksandra Lielā nāve». — Red.

Jaunprātīgi palielina abas puses, nerada vērtību, gluži tāpat kā tiesas procesā patērētais darbs nepalielina prāvas objekta vērtību. Ar šo darbu, kas ir nepieciešams moments visā kopējā kapitālistiskajā ražošanas procesā, pie kam šis process ietver sevī arī apgrozību vai ir ietverts tajā, — ar šo darbu ir tāds pats stāvoklis kā, piemēram, ar darbu, kas tiek darīts, sadedzinot kādu vielu, kuru izlieto, lai ražotu siltumu. Šis dedzināšanas darbs neražo siltumu, lai gan tas ir nepieciešams moments degšanas procesā. Tā, piemēram, lai izlietotu ogli kā kurināmo, man tā jāsavieno ar skābekli un turklāt no cietas vielas stāvokļa jāpārveido gāzveidīgā (jo ogļskābajā gāzē degšanas rezultātā ogle atrodas gāzes veidā), tāpat man jāmaina ogles eksistences fiziskā forma jeb tās fiziskais stāvoklis. Pirms jaunā savienojuma rašanās jānotiek vienā cietā ķermenī savienoto oglekļa molekulu atdalīšanai un pašu oglekļa molekulu sairšanai to atsevišķos atomos. Visam tam vajadzīgs zināms enerģijas patēriņš, un šī enerģija tādējādi nepārvēršas par papildu siltumu, bet gan tiek no tā atņemta. Tāpēc, ja preču īpašnieki ir nevis kapitālisti, bet gan patstāvīgi tiešie ražotāji, tad laiks, ko viņi izlieto pirkšanai un pārdošanai, ir atskaitījums no viņu darba laika. Tāpēc viņi arī vienmēr ir centušies (tiklab senajos, kā arī viduslaikos) tādas operācijas iekārtot svētku dienās.

Apmēri, kādus preču apgrozība sasniedz kapitālistu rokās, protams, nevar šo darbu, kas nerada vērtību, kas ir tikai starpnieks vērtības formas pārmaiņā, pārvērst par darbu, kas rada vērtību. Tāds darba pārvēršanās brīnums tikpat maz var notikt arī no transpozīcijas, t. i., no tā, ka rūpniecības kapitālisti nevis paši dara šo «dedzināšanas darbu», bet gan pārvērš to par vienīgo nodarbošanos trešajām personām, kuras tie algo. Protams, šīs trešās personas nenodos savu darbaspēku viņu rīcībā tikai viņu beaux yeux* dēļ. Taču rentes ievācējam, kas kalpo kādam zemesīpašniekam, vai bankas kalpotājam ir vienalga, ka viņu darbs ne par grasi nepalielina ne rentes, ne ar maisiem uz citu banku pārnesamo zelta stieņu vērtības lielumu.} ¹⁰⁾

Kapitālistam, kas liek citiem strādāt savā labā, pirkšana un pārdošana kļūst par galveno funkciju. Tā kā viņš piesavinās daudzu produktu, piesavinās to plašā sabiedriskā mērogā, tad tādā pašā mērogā viņam šis produkts jāpārdod un pēc tam atkal nauda jāpārvērš par ražošanas elementiem. Tomēr pirkšanas un pārdošanas laikā, tāpat kā agrāk, netiek radīta vērtība. Šeit ilūziju rada tirgotāju kapitāla funkcionēšana. Bet pat tad, ja šo jautājumu sīkāk neaplūko, pats par sevi ir skaidrs, ka no tā, ja kāda

* — skaisto acu. — Red.

¹⁰⁾ Iekavās liktais teksts ņemts no Marksa piezīmes VIII manuskripta beigās.

funkcija, kas pati par sevi nav ražīga, bet ir nepieciešams atražošanas moments, darba dalīšanas rezultātā no daudzu blakus funkcijas pārvēršas par nedaudzu vienīgo funkciju, par viņu īpašo nodarbošanos, — no tā pats funkciju raksturs nemainās. Iespējams, ka *viens* tirgotājs (šeit uzskatīts tikai kā preču formas pārvēršanas aģents, tikai kā pircējs un pārdevējs) ar savām operācijām *daudziem* ražotājiem saīsina to laiku, ko viņi patērējuši pirkšanai un pārdošanai. Tādā gadījumā viņu var uzskatīt par mašīnu, kas samazina nelietderīgo spēka patēriņu vai palīdz atbrīvot laiku ražošanai.¹¹⁾

Lai jautājumu vienkāršotu (jo mēs tikai vēlāk aplūkosim tirgotāju kā kapitālistu un tirgotāju kapitālu), mēs pieņemam, ka pirkšanas un pārdošanas aģents ir cilvēks, kas pārdod savu darbu. Savu darbaspēku un savu darba laiku viņš iztērē šīm operācijām *P—N* un *N—P*. Tātad viņš no tā eksistē tāpat, kā cits eksistē, piemēram, no vērpšanas vai no pilulu izgatavošanas. Viņš veic nepieciešamu funkciju, jo pats atražošanas process ietver sevī arī neražīgas funkcijas. Viņš strādā tāpat kā katrs cits, bet viņa darba saturs ir tāds, ka šis darbs nerada ne vērtību, ne produktu. Viņš pats pieder pie ražošanas *faux frais**. Viņš ir derīgs ne tāpēc, ka pārvērš neražīgu funkciju par ražīgu vai neražīgu darbu par ražīgu darbu. Būtu brīnums, ja tamlīdzīgu pārvēršanos varētu radīt tāda funkcijas pārvešana no vienas personas uz otru. Gluži otrādi, viņš ir derīgs tāpēc, ka viņa darbības dēļ mazāka sabiedrības darbaspēka un darba laika daļa aiziet šai neražīgajai funkcijai. Vēl vairāk. Pieņemsim, ka viņš ir vienkāršs algots strādnieks, lai arī labāk atalgots. Lai kā tiktu samaksāts viņa darbs, daļu sava laika viņš kā algots strādnieks strādā par velti. Varbūt viņš ik dienas saņem vērtību, ko no jauna radijis astoņās stundās, bet strādā desmit stundu. Divas stundas viņa darītā virsdarba tāpat nerada vērtību kā viņa astoņas stundas nepieciešamā darba, lai gan ar šo nepieciešamo darbu daļa sabiedriskā produkta pāriet viņam. Pirmkārt, tagad, tāpat kā agrāk, ja skatās no sabiedriskā viedokļa, darbaspēku visas desmit stundas patērē tikai šai apgrozības funkcijai. Darbaspēku nelieto nekam citam, nelieto arī ražīgam darbam. Bet, otrkārt, sabiedrība nesamaksā par šīm divām stundām virsdarba, lai gan persona, kas strādā-

¹¹⁾ «Tirdzniecības izmaksas, lai gan nepieciešamas, tomēr uzskatāmas par zaudējumiem» (*Quesnay*. «Analyse du Tableau Economique». — Izdevumā: Daire. «Physiocrates», 1-e partie. Paris, 1846, p. 71). — Pēc Kenē mācības, «peļņa», ko tirgotāju savstarpējā konkurence sagādā tieši ar to, ka spiež viņus «apmierināties ar mazāku atlīdzību jeb ieguvumu... stingri sakot, nav nekas cits kā vien zaudējuma samazināšana pārdevējam pirmajā instancē un patērējošam pircējam. Taču zaudējuma samazināšana nenozīmē reālu produktu jeb tirdzniecībā iegūtu bagātības pieaugumu, vai nu to aplūko kā vienkāršu maiņu, t. i., neatkarīgi no pārvadašanas izdevumiem, vai arī kopā ar tiem» (p. 145—146). «Tirdzniecības izmaksas vienmēr samaksā produktu pārdevējs, kas saņemtu visu cenu, kādu par produktiem dod pircēji, ja nebutu starpniecības izdevumu» (p. 163). Ipašnieki un ražotāji ir «salariants» — maksātāji; tirgotāji — «salariējs», tie, kam maksā, algotie (p. 164. *Quesnay*. «Dialogues sur le Commerce et sur les Travaux des Artisans». — Izdevumā: Daire. «Physiocrates», 1-e partie. Paris, 1846).

* — neražīgajām izmaksām. — *Red.*

jusi šo laiku, ir tās iztērējusi. Sabiedrība tāpēc negūst nekādu papildu produktu jeb papildu vērtību. Bet apgrozības izmaksas, kuru pārstāvis ir šī persona, samazinās par vienu piektdaļu — no desmit stundām uz astoņām. Sabiedrība nesamaksā nekādu ekvivalentu par piekto daļu tā īstenā apgrozības laika, kura aģents ir attiecīgā persona. Bet, ja šos aģentus izmanto kapitālists, tad nesamaksātās divas stundas samazina *viņa* kapitāla apgrozības izmaksas, kuras ir atskaitījums no viņa ienākuma. Viņam tas ir pozitīvs ieguvums, jo viņa kapitāla vērtības palielināšanās negatīvās robežas sašaurinās. Kamēr sīkie, patstāvīgie preču ražotāji iztērē daļu paši sava laika pirkšanai un pārdošanai, tas ir vai nu laiks, ko patērē tikai viņu ražīgās darbības starplaikos, vai arī laiks, kas atņemams no viņu ražošanas laika.

Visos apstākļos laiks, ko izlieto pirkšanai un pārdošanai, ir apgrozības izmaksas, kas nekā nepievieno vērtībām, kuras izdara savu pārvēršanos. Tās ir izmaksas, kas nepieciešamas, lai vērtības no preču formas pārvērstu naudas formā. Ciktāl kapitālistiskais preču ražotājs ir apgrozības aģents, viņš no tiešā preču ražotāja atšķiras tikai ar to, ka pārdod un pērk lielos apmēros, tāpēc arī lielākā apmērā funkcionē kā apgrozības aģents. Bet, ja uzņēmuma apmēri spiež viņu vai atļauj viņam pirkt (algot) īpašus apgrozības aģentus kā algotus strādniekus, tad lietas būtība no tā nemainās. Darbaspēks un darba laiks līdz zināmam mēram jāpatērē apgrozības procesam (ciktāl tā ir vienkārša formas pārmaiņa). Taču tagad šis patēriņš parādās kā kapitāla papildu patēriņš; daļa mainīgā kapitāla jāizdod, lai nopirktu šos darbaspēkus, kas funkcionē tikai apgrozības sfērā. Tāds kapitāla avansējums nerada ne produktu, ne vērtību. Tas pro tanto* samazina apmērus, kādos avansētais kapitāls funkcionē ražīgi. Tas ir tas pats, it kā daļa produkta būtu pārvērsta par mašīnu, kas pirktu un pārdotu pārējo produkta daļu. Šī mašīna ir atskaitījums no produkta. Tā nepiedalās ražošanas procesā, lai gan var samazināt apgrozības sfērā patērējamo darbaspēku utt. Tā veido vienkārši daļu apgrozības izmaksu.

2) GRĀMATVEDIBA

Atskaitot laiku pirkšanai un pārdošanai, darba laiks vēl tiek patērēts grāmatvedībai, kur turklāt ietilpst arī materializētais darbs (spalvas, tinte, papīrs, rakstāmgalds), t. i., kantora izdevumi. Tātad šai funkcijai patērē, no vienas puses, darbaspēku, no otras puses, darba līdzekļus. Šeit ir gluži tāpat kā ar laiku, ko izlieto pirkšanai un pārdošanai.

Kapitāls kā vienība savos riņķojumos, kā kustībā esoša vēr-

* — attiecīgi. — Red.

tība, vai nu tā atrastos ražošanas sfērā, vai arī divās apgrozības sfēras fāzēs, — kapitāls kā tāda vienība eksistē tikai ideāli, aprēķina naudas veidā vispirms preču ražotāja resp. kapitālistiskā preču ražotāja galvā. Ar grāmatvedību, kur pieder arī cenu noteikšana jeb preču cenu aprēķināšana (kalkulācija), šo kustību fiksē un kontrolē. Tādējādi ražošanas kustība un it īpaši vērtības pieaugšana — pie kam preces figurē tikai kā vērtības nesējas, kā nosaukumi lietām, kuru kā vērtību ideālā eksistence tiek fiksēta aprēķina naudā, — gūst simbolisku attēlu priekšstatā. Kamēr atsevišķajam preču ražotājam viņa grāmatvedība ir vai nu tikai viņa galvā (piemēram, zemniekam; tikai kapitālistiskā zemkopība rada fermeri, kam patiešām ir sava grāmatvedība), vai arī viņš savu izdevumu un ienākumu, maksājumu termiņu utt. grāmatu ved tikai starp citu, no ražošanas brīvajā laikā, tik ilgi ir pilnīgi skaidrs, ka šī funkcija un tai patērējamie darba līdzekļi, piemēram, papīrs u. tml., ir darba laika un darba līdzekļu papildu izlietojumi, tiesa, gan nepieciešami, taču atskaitījums tiklab no laika, ko viņš būtu varējis patērēt ražīgi, kā arī no darba līdzekļiem, kas funkcionē īstajā ražošanas procesā un piedalās produkta un vērtības veidošanā.¹²⁾ Pašas šīs funkcijas raksturs nemainās no apmēra, ko tā iegūst tāpēc, ka koncentrējas kapitālistiskā preču ražotāja rokās un no daudzu sīku preču ražotāju funkcijas kļūst par *viena kapitālista funkciju*, par funkciju lielu apmēru ražošanas procesā; šī funkcija nemainās arī no tā, ka viņa atdalās no ražīgajām funkcijām, kuru piedēklis viņa bijusi, ne arī no tā, ka viņa kļūst par patstāvīgu funkciju īpašiem aģentiem, kuriem vienīgi viņa tiek uzdots.

Darba dališana, kādas funkcijas kļūšana par patstāvīgu funkciju vēl nepadara to par funkciju, kas ražo produktu un vērtību, ja tā nav pati par sevi bijusi tāda, t. i., līdz tam laikam, kad tā ieguvusi patstāvību. Kapitālistam, kas no jauna iegulda savu kapitālu, daļa kapitāla jāizlieto, lai algotu grāmatvedi utt. no lai nopirktu līdzekļus grāmatvedībai. Ja viņa kapitāls jau funkcionē, atrodas pastāvīgā savas atražošanas procesā, tad kapitālistam, pārvēršot preču produkta daļu par naudu, šī daļa pastāvīgi no jauna jātērē grāmatveža, kantoristu u. tml. algošanai. Šī kapitāla daļa tiek atrauta no ražošanas procesa un pieder pie apgrozības izmaksām, pie atskaitījumiem no kopējā ieņēmuma. (Tas pats jāsapar par pašu darbaspēku, ko izlieto vienīgi tikai šai funkcijai.)

Tomēr ir zināma starpība starp grāmatvedības izmaksām,

¹²⁾ Viduslaikos grāmatvedība lauksaimniecībā sastopama tikai klosteros. Taču mēs redzējām («Kapitāls», I grāmata, 343. lpp.³³⁾, ka jau senindiešu kopienās figurē grāmatvedis zemkopībai. Grāmatvedība šeit izdalīta kā vienīgā kopienas amatpersonas funkcija. Ar tādu darba dališanu tiek ietaupīts laiks, darbs un izmaksas, taču ražošana un grāmatvedība attiecībā uz ražošanu paliek tādas pašas dažādas lietas kā kuģu piekraušana un kravas kvišu izrakstīšana. Grāmatveža personā daļa kopienas darbaspēka ir atrauta no ražošanas, un izmaksas, kas saistītas ar viņa darbību, kompensē ne ar viņa paša darbu, bet gan ar atskaitījumu no kopienas produkta. Ar kapitālista grāmatvedi stāvoklis mutatis mutandis [ar attiecīgām pārmaiņām] ir tāds pats kā ar indiešu kopienas grāmatvedi. {No II manuskripta.}

t. i., starp darba laika neražīgo patēriņu grāmatvedībai, no vienas puses, un laika patēriņu vienkārši pirkšanai un pārdošanai, no otras puses. Šis laika zudums izriet tikai no noteiktas ražošanas procesa sabiedriskās formas, no tā, ka tas ir preču ražošanas process. Grāmatvedība kā līdzeklis šī procesa kontrolei un vispārināšanai domās kļūst jo nepieciešamāka, jo vairāk process notiek sabiedriskā mērogā un zaudē tīri individuālo raksturu; tātad grāmatvedība ir vairāk nepieciešama kapitālistiskajā ražošanā nekā sadrumstalotajā amatnieku un zemnieku saimniecībā, tā ir vairāk nepieciešama sabiedriskajā ražošanā nekā kapitālistiskajā ražošanā. Bet grāmatvedības izmaksas samazinās līdz ar ražošanas koncentrāciju un samazinās jo vairāk, jo vairāk tā pārvēršas par sabiedrisku grāmatvedību.

Runa šeit ir tikai par vispārīgo raksturu, kāds piemīt apgrozības izmaksām, kas izriet vienīgi no formu metamorfozes. Šeit lieki aplūkot visas šo izmaksu formas detaļās. Bet, cik ļoti šīs izmaksu formas, kas attiecas uz vērtības formu tīrās pārvēršanās sfērā un tātad izriet no noteiktas ražošanas procesa sabiedriskās formas, — cik ļoti šīs formas, kas individuālajam preču ražotājam ir vienīgi ātri pārejoši un tikko manāmi momenti un noris līdztekus viņa ražīgajām funkcijām vai savijas ar tām, — cik ļoti tās var durties acīs, kad parādās kā apgrozības masveida izmaksas, — tas redzams no vienkārša naudas saņemšanas un izdošanas piemēra, kad šī operācija nošķirta un koncentrēta lielā mērogā kā vienīgi banku utt. vai individuāla uzņēmuma kasiera funkcija. Bet stingri jāiegaumē, ka šīs apgrozības izmaksas, mainīdamas savu veidu, nemaina savu raksturu.

3) NAUDA

Vai kāds produkts tiek ražots kā prece vai ne kā prece, šis produkts vienmēr ir bagātības vieliskā forma, lietošanas vērtība, kas paredzēta individuālajai vai ražīgajai patēriņai. Produkta kā preces vērtība ideāli eksistē cenā, kas neko nemaina tā īstenajā patērišanas formā. Apstākļi, ka zināmas preces, piemēram, zelts un sudrabs, funkcionē kā nauda un kā tāda uzturas vienīgi apgrozības procesā (pat dārgumu krājuma, rezerves utt. veidā tās, lai arī latentā veidā, paliek apgrozības sfērā), ir visnotaļ ražošanas procesa noteiktas sabiedriskās formas — preču ražošanas procesa produkts. Tā kā uz kapitālistiskās ražošanas pamata prece kļūst par produkta vispārējo formu, tā kā produkta lielum lielā masa tiek ražota kā prece un tāpēc tai jāpieņem naudas forma, tā kā preču masa, t. i., tā sabiedriskās bagātības daļa, kas funkcionē kā prece, nepārtraukti aug — tad šeit palielinās arī kā apgrozības līdzekļi, kā maksāšanas līdzekļi, kā rezerve utt. funkcionējošā zelta un sudraba daudzums. Šīs preces, kas

funkcionē kā nauda, neietilpst ne individuālajā, ne ražīgajā patērēšanā. Tas ir sabiedriska darbs, fiksēts tādā formā, kurā tas kalpo tikai kā apgrozības mašīna. Atskaitot to, ka daļa sabiedriskās bagātības ir saistīta šajā neražīgajā formā, naudas nolietošanās prasa tās pastāvīgu kompensāciju jeb aizvien lielāka daudzuma sabiedriskā darba pārvēršanu produkta formā par lielāku zelta un sudraba daudzumu. Šīs kompensācijas izmaksas kapitālistiski attīstītajām nācijām sasniedz prāvus apmērus, jo naudas formā esošā bagātības daļa vispār ir liela. Zelts un sudrabs kā naudas preces sabiedrībai ir apgrozības izmaksas, kas izriet tikai no ražošanas sabiedriskās formas. Tās ir preču ražošanas faux frais*, kas pieaug līdz ar preču ražošanas un it īpaši ar kapitālistiskās ražošanas attīstību. Tā ir sabiedriskās bagātības daļa, kas jāziedo apgrozības procesam.¹³⁾

II. GLABĀŠANAS IZMAKSAS

Apgrozības izmaksas, kas izriet no vērtības formas vienkāršās pārmaiņas, no tīrā veidā aplūktas apgrozības, neietilpst preču vērtībā. Tādējādi ieguldītās kapitāla daļas ir vienkārši atskaitījumi no ražīgi ieguldāmā kapitāla, ja mēs domājam kapitālistu. Cits raksturs ir tām apgrozības izmaksām, ko mēs aplūkosim tagad. Tās var izrietēt no ražošanas procesiem, kuri tikai turpinās apgrozībā un kuru ražīgo raksturu tādā apgrozības forma tikai notuše. No otras puses, no sabiedriskā viedokļa tās var būt tīras izmaksas, dzīvā vai materializētā darba neražīga patērēšana, bet tieši tālab tās var darboties tā, ka rada vērtību individuālajam kapitālistam, veido pieskaitījumu pie viņa preces pārdošanas cenas. Pēdējais izriet jau no tā, ka tādas izmaksas dažādās ražošanas sfērās ir dažādas un dažkārt dažādas arī dažādiem individuālajiem kapitāliem vienas un tās pašas ražošanas sfēras robežās. Veidodamas pieskaitījumu pie preces cenas, tās sadalās atbilstoši tam, cik iznāk katram individuālajam kapitālistam. Bet katrs darbs, kas pievieno vērtību, var pievienot arī virsvērtību un uz kapitālistiskās ražošanas pamata vienmēr pievienos virsvērtību, jo darba radītā vērtība ir atkarīga no viņa paša lieluma, bet viņa radītā virsvērtība atkarīga no apmēriem, kādos kapitālists darbu samaksā. Tādējādi izmaksas, kas sadārdzina precī, neko nepievienodamas tās lietošanas vērtībai, un tādā sabiedrībai veido ražošanas faux frais, var būt bagātības iegūšanas avots indivi-

* — neražīgās izmaksas. — Red.

¹³⁾ «Nauda, kas apgrozās kādā zemē, ir zināma daļa šīs zemes kapitāla, kas absolūti izņemta no ražošanas, lai atvieglotu vai palielinātu pārējās daļas ražīgumu; tādat zināma bagātības summa ir tikpat nepieciešama, lai zeltu varētu izlietot kā apgrozības līdzekli, cik tā nepieciešama, lai izgatavotu kādu mašīnu nolūkā atvieglot kādu citu ražošanu» («Economist»³⁴, vol. V, p. 520).

duālajam kapitālistam. No otras puses, šīs apgrozības izmaksas nezaudē neražīgo izmaksu raksturu no tā, ka pieskaitījums, ko tās pievieno preču cenai, tikai vienmērīgi sadala šīs izmaksas. Tā, piemēram, apdrošināšanas sabiedrības sadala individuālo kapitālistu zaudējumus visas kapitālistu šķiras starpā. Tomēr tādā veidā izlīdzinātie zaudējumi joprojām paliek zaudējumi attiecībā pret visu sabiedrisko kapitālu.

1) KRĀJUMA VEIDOŠANĀS VISPĀR

Tai laikā, kad produkts eksistē preču kapitāla veidā vai uzturas tirgū, t. i., visu starplaiku starp ražošanas procesu, kurā tas rodas, un patērēšanas procesu, kurā tas ieiet, tas veido preču krājumu. Kā prece tirgū un tātad krājuma veidā preču kapitāls divreiz parādās katrā riņķojumā — sākumā kā preču produkts no tā paša kustībā esošā kapitāla, kura riņķojums tiek aplūkots, pēc tam turpretim kā cita kapitāla preču produkts, kā produkts, kam jābūt tirgū, lai to varētu pirkt un pārvērst par ražīgo kapitālu. Protams, iespējams, ka šo pēdējo preču kapitālu ražo tikai pēc pasūtījuma. Tad iestājas pārtraukums uz visu laiku, kamēr to ražo. Bet ražošanas un atražošanas procesa norisei vajadzīgs, lai zināma preču (ražošanas līdzekļu) masa pastāvīgi atrastos tirgū un tātad būtu krājumā. Gluži tāpat ražīgais kapitāls ietver darbaspēka pirkšanu, un naudas forma šeit ir tikai vērtības forma nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem, kuru lielākā daļa strādniekam jāatrod tirgū. Šajā paragrāfā mēs šo jautājumu aplūkosim tuvāk. Bet jau šeit ir skaidrs sekojošais. Ja pamatojamies uz kustībā esošo kapitālo vērtību, kas pārvērtusies par preču produktu un tagad jāpārdod, t. i., jāpārvērš atpakaļ par naudu un kas tātad tagad funkcionē tirgū kā preču kapitāls, tad tāds preču kapitāla stāvoklis, kurā tas izveido krājumu, ir nelietderīga, piespiesta uzturēšanās tirgū. Jo drīzāk tiek pārdots, jo straujāk noris atražošanas process. Aizkavešanās, pārvēršot formu $P' - N'$, kavē īsto vielu maiņu, kam jānotiek kapitāla riņķojumā, un tālāko kapitāla kā ražīgā kapitāla funkcionēšanu. No otras puses, pastāvīga preces atrašanās tirgū, t. i., preču krājums attiecībā uz $N - P$, ir nosacījums, bez kura nevar norisēt ne atražošanas process, ne jauna vai papildu kapitāla ieguldīšana.

Lai preču kapitāls varētu palikt tirgū kā preču krājums, vajadzīgas dažādas ēkas, veikali, preču glabātavas, preču noliktavas, tātad jāiegulda pastāvīgais kapitāls un tāpat jāmaksā par darbaspēku, kas nepieciešams preču novietošanai glabātavās. Turklāt preces bojājas un ir pakļautas kaitīgām, stihiskām ietekmēm. Lai preces no tā pasargātu, jāiegulda papildu kapitāls, pa

daļai par darba līdzekļiem priekšmetiskā formā, pa daļai par darbaspēku.¹⁴⁾

Un tā nu kapitāla eksistēšana preču kapitāla formā un tātad preču krājuma veidā rada izmaksas, kas, nepiederēdamas pie ražošanas sfēras, uzskatāmas par apgrozības izmaksām. Šīs apgrozības izmaksas atšķiras no I punktā minētajām ar to, ka tās zināmā mērā ietilpst preču vērtībā un tātad preces sadārdzina. Visos apstākļos kapitāls un darbaspēks, ko izlieto preču krājuma uzturēšanai un glabāšanai, ir atrauts no tiešā ražošanas procesa. No otras puses, šeit ieguldītie kapitāli, ieskaitot arī darbaspēku kā kapitāla sastāvdaļu, jāatlīdzina no sabiedriskā produkta. Tāpēc to tērēšana iedarbojas tāpat kā darba ražīgā spēka samazināšanās, jo noteikta derīga efekta iegūšanai vajadzīgs lielāks daudzums kapitāla un darba. Tās ir *neražīgās izmaksas* [Unkosten].

Ciktāl apgrozības izmaksas, ko nosaka preču krājuma veidošanās, izriet tikai no tā perioda ilguma, kurā esošās vērtības no preču formas pārvēršas naudas formā, tātad ciktāl apgrozības izmaksas izriet tikai no ražošanas procesa noteiktās sabiedriskās formas (tikai no tā, ka produktu ražo kā precī un tāpēc tas jāpārvērš par naudu), tiktāl tās pēc sava rakstura ir pilnīgi vienādas ar I punktā minētajām apgrozības izmaksām. No otras puses, preču vērtība pie tam saglabājas vai palielinās tikai tāpēc, ka lietošanas vērtību, pašu produktu, noliek tādos noteiktos priekšmetiskos apstākļos, kas rada kapitāla patēriņu, un produktu pakļauj tādām operācijām, ar kuru starpniecību uz lietošanas vērtības iedarbojas papildu darbs. Turpretim preču vērtību aprēķināšana, grāmatvedība, kas reģistrē šo procesu, pirkšanas un pārdošanas operācijas, neiedarbojas uz lietošanas vērtību, kurā eksistē preču vērtība. Visām šīm operācijām ir sakars tikai ar preču vērtības formu. Tāpēc, kaut gan minētajā gadījumā* šīs neražīgās izmaksas krājuma izveidošanai (kas šini gadījumā ir piespiesta) izriet tikai no aizkavēšanās, formu pārvēršot, un no šīs pārvēršanas nepieciešamības, tomēr tās atšķiras no I punktā aplūkotajām neražīgajām izmaksām ar to, ka šo izmaksu mērķis ir nevis pārvērst vērtības formu, bet gan saglabāt vērtību, kas eksistē precē kā produktā, kā lietošanas vērtībā, un ko tāpēc var saglabāt tikai tā, ka saglabā produktu, saglabā pašu lietošanas vērtību. Lietošanas vērtība šeit nepaaugstinās un nepalielinās. Gluži otrādi, tā samazinās. Taču tās samazināšanās tiek zināmā

¹⁴⁾ Korbets 1841. gadā aprēķinājis izmaksas par kviešu uzglabāšanu 9 mēnešus ilgas sezonas laikā: kvieši zaudē 1/2% sava daudzuma, 3% par kviešu cenas procentiem, 2% par noliktavu nomāšanu, 1% nobiruma un pārvadāšanas maksas, 1/2% par izkraušanas darbiem, kopā 7% jeb, ja kviešu cena ir 50 šilīni, 3 šil. 6 pensus par kvarteru (*Th. Corbet. «An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals etc.»*, London, 1841 [p. 140]). Pēc Liverpūles tirgotāju liecībām, ko viņi devuši dzelzceļu komisijai, (tīrās) neražīgās izmaksas par labības glabāšanu 1865. g. bijušas 2 pensī par kvarteru jeb 9—10 pensī par tonnu mēnesī («Royal Commission on Railways», 1867. Evidence, p. 19, № 331).

* Markss te domājis T. Korbeta aprēķinus, kas minēti iepriekš, 14. zemsvītras piezīmē. — Red.

mērā ierobežota un lietošanas vērtība saglabājas. Precē eksistējošā avansētā vērtība šeit arī nepaaugstinās, bet tai pievienojas jauns darbs — tiklab materializētais, kā arī dzīvais darbs.

Tagad vēl jāaplūko, ciktāl šo neražīgo izmaksu izcelšanos noteic savdabīgais raksturs, kāds piemīt preču ražošanai vispār un preču ražošanai tās vispārīgajā, absolūtajā formā, t. i., kapitālistiskajai preču ražošanai, no otras puses, ciktāl šīs izmaksas piemīt katrai sabiedriskajai ražošanai un šeit, kapitālistiskajā ražošanā, tikai iegūst īpašu veidu, īpašu izpausmes formu.

Ā. Smits izvirzīja nepamatotu viedokli, ka krājuma veidošanās esot kapitālistiskās ražošanas specifiska pazīme.¹⁵⁾ Turpretim vēlākie ekonomisti, piemēram, Lalors, apgalvo, ka līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību krājuma veidošanās samazinoties. Sismondī pat saskata šeit kapitālistiskās ražošanas ēnas pusi.¹⁶⁾

Istenībā krājums eksistē trijās formās: ražīgā kapitāla formā, individuālās patērēšanas fonda formā un preču krājuma jeb preču kapitāla formā. Kad palielinās krājums vienā formā, tad krājums citā formā attiecīgi samazinās, lai gan pēc sava absolūtā lieluma tas var vienā laikā pieaugt visās trijās formās.

Pats par sevi skaidrs, ka tur, kur ražošanas tiešais mērķis ir apmierināt paša vajadzību, kur produktu tikainiecīgā apmērā ražo maiņai vai pārdošanai, kur tātad sabiedriskais produkts nemaz neiegūst preces formu vai iegūst to tikai nelielā savā daļā, tur krājums preces formā jeb preču krājums veido tikai nenozīmīgu un nemanāmu bagātības daļu. Kas attiecas uz patērēšanas fondu, tad tas šeit ir samērā liels, it īpaši tiešo eksistences līdzekļu fonds. Vajag tikai atcerēties senlaiku zemnieku saimniecību. Produkta lielum lielā daļa šeit tieši, neizveidojot preču krājumu, — tieši tāpēc, ka tā paliek sava īpašnieka rokās, — pārvēršas par rezerves ražošanas līdzekļiem vai rezerves eksistences līdzekļiem. Tā neiegūst preču krājuma formu, un tieši tāpēc, kā domā Ā. Smits, sabiedrībā, kas dibinātas uz tādu ražošanas veidu, neeksistējot nekāds krājums. Ā. Smits sajauc krājuma formu ar pašu krājumu un domā, ka sabiedrība līdz šim dzīvojusi no rokas mutē, paļaudamās uz rītdienas nejaušību.¹⁶⁾ Tas ir naivs pārpratums.

Krājums ražīgā kapitāla formā eksistē kā ražošanas līdzekļi,

¹⁵⁾ Book II. Introduction.³⁵⁾

¹⁶⁾ Ā. Smits iedomājas, ka krājuma veidošanās rodas tikai no produkta pārvēršanās par precī un no patērēšanas krājuma pārvēršanās par preču krājumu. Bet istenībā turpretim šī formas maiņa rada vislielākās krīzes ražotāju saimniecībā laikā, kad notiek pāreja no ražošanas pašu patēriņam uz preču ražošanu. Indijā, piemēram, līdz pēdējam laikam saglabājies «paradums sakraut klētīs lielus labības daudzumus, par ko bagātas ražas gados maz būtu varēts ieņemt» (Return. Bengal and Orissa Famine. H. of C., 1867, I, p. 230—231, №74). Amerikas Pilsoņu kara dēļ pēkšņi pieaugušais pieprasījums pēc kokvilnas, dzūtas utt. bija par cēloni tam, ka daudzās Indijas apvidos stipri sašaurinājās rīsa audzēšana, cēlās rīsa cenas un rīsa ražotāji pārdeva vecos krājumus. 1864—1866. g. tam pievienojās nepiedzīvots rīsa eksports uz Austrāliju, Madagaskaru utt. Tāpēc arī tik ļoti ass bija 1866. g. bads, kas vienā pašā Orisas apgabalā vien paņēma 1 miljonu cilvēku (I. c., p. 174, 175, 213, 214 un III: «Papers relating to the Famine in Behar», p. 32, 33, kur starp bada cēloņiem atzīmēta «vecu krājumu izsīkšana»). {No II manuskripta.}

kas atrodas jau ražošanas procesā vai vismaz ražotāja rokās, t. i., latentā veidā jau ražošanas procesā. Mēs iepriekš redzējām, ka, attīstoties darba ražīgumam un tātad arī attīstoties kapitālistiskajam ražošanas veidam, kas darba sabiedrisko ražīgo spēku ir attīstījis vairāk nekā visi iepriekšējie ražošanas veidi, pastāvīgi palielinās ražošanas līdzekļu masa, kuri uz visiem laikiem darba līdzekļu formā iekļāvušies ražošanas procesā un pastāvīgi atkal un atkal no jauna funkcionē tajā ilgāku vai īsāku laika posmu (ēkas, mašīnas utt.); mēs tāpat arī redzējām, ka šo ražošanas līdzekļu augšana ir tikpat darba sabiedriskā ražīgā spēka attīstības priekšnoteikums, kā arī sekas. Ne vien absolūtais, bet arī relatīvais bagātības pieaugums šai formā (sal. «Kapitāla» I grāmatu, XXIII nodaļu, 2.³⁷) raksturīgs pirmām kārtām kapitālistiskajam ražošanas veidam. Tomēr pastāvīgā kapitāla eksistences vieliskās formas, t. i., ražošanas līdzekļi, sastāv ne vien no tāda veida darba līdzekļiem, bet arī no darba materiāla visdažādākajās tā apstrādāšanas pakāpēs un no palīgmateriāliem. Ražošanas apmēram pieaugot un darba ražīgajam spēkam ar kooperācijas, darba dalīšanas, mašīnu lietošanas palīdzību utt. ceļoties, palielinās arī izejvielu, palīgmateriālu utt. masa, kas ietilpst atražošanas ikdienas procesā. Šiem elementiem jābūt atrodamiem ražošanas vietā. Tādējādi šī ražīgā kapitāla formā eksistējošā krājuma apmēri absolūti aug. Lai ražošanas process norisētu nepārtraukti — gluži neatkarīgi no tā, vai šis krājums atjaunojas ik dienas vai tikai noteiktos termiņos, — nepieciešams, lai ražošanas vietā pastāvīgi būtu atrodams lielāks krājums izejvielu utt., nekā tiek patērēts, piemēram, ik dienas vai ik nedēļas. Lai process būtu nepārtraukts, tam nepieciešamo nosacījumu esamība nedrīkst būt atkarīga ne no iespējamiem pārtraukumiem ikdienas iepirkumos, ne no tā, ka preču produkts tiek pārdots ik dienas vai ik nedēļas un tāpēc tas tikai neregulāri var pārvērsties atpakaļ par savas ražošanas elementiem. Taču acīm redzams, ka ražīgais kapitāls var ļoti dažādos apmēros būt latentā stāvoklī jeb izveidot krājumu. Tā, piemēram, ir liela starpība, vai vērptuves īpašniekam jāsigādā kokvilnas vai ogļu krājums uz trim mēnešiem vai uz vienu mēnesi. Tādējādi ir acīm redzams, ka šis krājums relatīvi var samazināties, lai gan absolūti tas palielinās.

Tas atkarīgs no dažādiem apstākļiem, kuri būtībā visi reducējami uz lielāku ātrumu, regularitāti un drošību, ar kādu var piegādāt izejvielu masu, kas nepieciešama, lai nekad nerastos pārtraukumi ražošanas procesā. Jo mazāk ievēroti šie nosacījumi, tātad jo mazāka ir piegādes drošība, regularitāte un ātrums, jo arī ražotājam jānodrošinās ar lielāku ražīgā kapitāla latentu daļu, t. i., ar izejvielu utt. krājumu, kas vēl gaida savu apstrādāšanu. Šie nosacījumi un tātad arī paša krājuma apmēri šai formā ir pretēji proporcionāli kapitālistiskās ražošanas un tāpēc arī sabiedriskā darba ražīgā spēka attīstības līmenim.

Taču tas, kas šeit šķiet (piemēram, Laloram) krājuma samazināšanās, nozīmē, ka pa daļai samazinās tikai krājums, kas ir preču kapitāla formā jeb tiešais preču krājums. Tātad tā ir tikai tā paša krājuma formas maiņa. Piemēram, ja kādā zemē ik dienas iegūstamo ogļu daudzums ir liels, tātad ja ogļu iegūšanas apmēri un intensitāte lieli, tad vērptuves īpašniekam nav vajadzīgs liels ogļu krājums noliktavā, lai sev nodrošinātu nepārtrauktu ražošanu. Pastāvīgi un regulāri atjaunota ogļu piegāde to dara lieku. Otrkārt, ātrums, ar kādu viena procesa produkts var kā ražošanas līdzekļi pāriet citā, atkarīgs no transporta un sakaru līdzekļu attīstības. Pie tam liela nozīme ir transporta lētumam. Piemēram, pastāvīgi atjaunojama ogļu piegāde no raktuvēm uz vērptuvi iznāktu dārgāka nekā apgāde ar lielāku ogļu daudzumu ilgākam laika posmam, ja ir samērā lētāks transports. Abus šos līdz šim aplūkotos apstākļus nosaka pats ražošanas process. Treškārt, zināmā mērā ietekmē arī kredīta sistēmas attīstība. Jo mazāk atkarīgs no tiešas savas dzijas pārdošanas ir vērptuves īpašnieks, atjaunodams savus kokvilnas, ogļu utt. krājumus, — un, jo vairāk attīstīta ir kredīta sistēma, jo arī mazāka ir šī tiešā atkarība —, jo arī mazāks var būt šo viņa krājumu relatīvais lielums, lai nodrošinātu nepārtrauktu dzijas ražošanu attiecīgajā mērogā, lai padarītu to neatkarīgu no dzijas pārdošanas nejaušībām. Bet, ceturtkārt, daudzu izejvielu veidu, pusfabrikātu utt. ražošanai vajadzīgi ilgāki laika posmi. Tas it sevišķi attiecas uz visām izejvielām, ko piegādā zemkopība. Tātad, lai nerastos pārtraukums ražošanas procesā, jābūt noteiktam tādu materiālu krājumam visam laika posmam, kurā jauns produkts nevar aizstāt veco. Ja šis krājums samazinās rūpniecības kapitālista rokās, tad tas tikai nozīmē, ka tas palielinās preču krājuma formā tirgotāja rokās. Transporta līdzekļu attīstība dod iespēju ātri pārvadāt, piemēram, no Liverpūles uz Mančestru kokuvilnu, kas atrodas ostā, kurā tā ievesta. Tādējādi fabrikants var pēc vajadzības atjaunot savu kokvilnas krājumu samērā nelielām daļām. Bet toties jo lielāka šīs pašas kokvilnas masa preču krājuma veidā atradīsies Liverpūles tirgotāju rokās. Tātad šeit notiek tikai krājuma formas pārmaiņa, ko atstāj neievērotu Lalors un citi. Bet, ja aplūko sabiedrisko kapitālu, tad abos gadījumos viens un tas pats produkta daudzums eksistē krājuma formā. Līdz ar transporta līdzekļu attīstību atsevišķai zemei samazinās tās nepieciešamās masas apmēri, kas jāsigatavo krājuma veidā, piemēram, gadam. Ja starp Ameriku un Angliju braukā daudzi tvaikoņi un buru kuģi, tad Anglijā varēs biežāk atjaunot kokvilnas krājumu, un tādējādi samazinās tā kokvilnas krājuma vidējais daudzums, kam jāatrodas noliktavās Anglijā. Tieši tāpat iedarbojas pasaules tirgus attīstība un ar to saistītā vienas un tās pašas preces iegūšanas avotu skaita palielināšanās. Preci ievēd pa daļām no dažādām zemēm un dažādos laikos.

2) ISTENĀIS PREČU KRĀJUMS

Mēs jau redzējām, ka uz kapitālistiskās ražošanas pamata prece kļūst par produkta vispārējo formu un toties vairāk kļūst par tādu, jo vairāk šī ražošana attīstās plašumā un dziļumā. Tātad pat tai gadījumā, ja ražošanas apmēri nemainās, produkta daļa, kas eksistē preces veidā, kļūst nesalīdzināmi lielāka, nekā tā bijusi, pastāvot agrākajiem ražošanas veidiem vai pastāvot kapitālistiskajam ražošanas veidam zemākā attīstības pakāpē. Taču katra prece, tātad arī katrs preču kapitāls, kas arī ir tikai prece, bet prece kā kapitālās vērtības eksistences forma, — katra prece, ja tā tieši nepāriet no savas ražošanas sfēras ražīgās vai individuālās patērēšanas sfērā, t. i., katra prece, kamēr tā atrodas tirgū, izveido preču krājuma elementu. Tāpēc līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību, lai arī ražošanas apmēri paliktu agrākie, pieaug arī preču krājums pats par sevi (t. i., pieaug šī produkta preču formas nošķiršanās un nostiprināšanās). Mēs jau redzējām, ka tā ir tikai krājuma formas pārmaiņa: vienā pusē krājums preču formā palielinās tikai tāpēc, ka otrā pusē tiešā ražošanas vai patērēšanas krājuma formā tas samazinās. Tā ir tikai krājuma pārvēidotā sabiedriskā forma. Ja līdz ar to pieaug ne vien preču krājuma relatīvais lielums salīdzinājumā ar visu sabiedrisko produktu, bet tāpat arī tā absolūtais lielums, tad tas notiek tāpēc, ka līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību palielinās arī visa produkta masa.

Līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību ražošanas mērogu aizvien mazākā mērā nosaka tiešais produkta pieprasījums un aizvien lielākā mērā nosaka individuālā kapitālista rīcībā esošā kapitāla apmēri, viņa kapitāla tieksme pieaugt savā vērtībā un nepieciešamība, lai viņa ražošanas process ritētu nepārtraukti un paplašinātā mērogā. Līdz ar to katrā atsevišķā ražošanas nozarē nepieciešami pieaug produkta masa, kas atrodas tirgū preces veidā vai meklē realizāciju. Aug kapitāla masa, kas ilgākam vai īsākam laikam fiksēta preču kapitāla formā. Tāpēc pieaug preču krājums.

Beidzot, lielākā daļa sabiedrības pārvēršas par algotiem strādniekiem, par cilvēkiem, kas dzīvo no rokas mutē, ik nedēļas saņem savu darba algu un ik dienas izdod to, kam tātad dzīves iztikas līdzekļi jāatrod tirgū, kur tie ir krājuma veidā. Lai atsevišķi šī krājuma elementi mainītos kā mainīdamies, vienai to daļai visu laiku jāpaliek nekustīgai, lai viss krājums vienmēr varētu palikt kustībā.

Visi šie momenti izriet no ražošanas formas un no tajā paredzētās formas pārvēršanās, kas produktam jāizdara apgrozības procesā.

Lai kāda būtu produktu krājuma sabiedriskā forma, krājuma saglabāšanai vajadzīgas izmaksas: ēkas, tilpnes utt., kas ir pro-

dukta glabātavas; atkarībā no produkta rakstura vajag arī vairāk vai mazāk darba un ražošanas līdzekļu, kas jāizlieto, lai novērstu kaitīgās ietekmes. Jo augstāka ir krājumu sabiedriskā koncentrācija, jo šīs izmaksas relatīvi kļūst mazākas. Šīs izmaksas vienmēr ir daļa sabiedriskā darba materializētā vai dzīvā formā — tātad kapitālistiskajā formā tās ir kapitāla ieguldījumi —, kas nepiedalās pašā produkta radīšanā, tāpēc ir atskaitījums no produkta. Šīs sabiedriskās bagātības neražīgās izmaksas ir nepieciešamas. Tās ir izmaksas sabiedriskā produkta saglabāšanai, vienalga, vai sabiedriskā produkta eksistence preču krājuma elementa veidā izriet tikai no ražošanas sabiedriskās formas, tātad no preču formas un nepieciešamajām tās pārvērtībām, vai arī aplūkosim preču krājumu tikai kā visām sabiedrībām piemītoša produktu krājuma speciālu formu, lai arī tādām krājumam nebūtu preču krājuma formas, šīs produktu krājuma formas, kas attiecas uz apgrozības procesu.

Tagad jājautā, kādā apmērā šīs izmaksas ietilpst preču vērtībā.

Ja kapitālists savu par ražošanas līdzekļiem un darbaspēku avansēto kapitālu ir pārvērtis par produktu, par pārdošanai paredzētu gatavu preču masu, un tā paliek noliktavās nepārdota, tad uz šo laiku apstājas ne viņa kapitāla vērtības pieaugšanas process vien. Izdevumi par ēkām, par papildu darbu utt., kas nepieciešami šī krājuma uzglabāšanai, ir tiešs zaudējums. Pircējs, kas beidzot būtu ieradies, izsmietu kapitālistu, ja tas teiktu: mana prece sešu mēnešu laikā netika pārdota, un tās uzglabāšana šais sešos mēnešos ne vien spieda palikt dikā tādām un tādām daudzumam mana kapitāla, bet turklāt prasīja x neražīgās izmaksas. Tant pis pour vous*, teiks pircējs. Jums līdzās ir cits pārdevējs, kura prece izgatavota tikai aizvakar. Jūsu prece ir nostāvējusi, un droši vien laika zobs to vairāk vai mazāk bojājis. Tāpēc jums jāpārdod lētāk nekā jūsu konkurentam. — Preces eksistences nosacījumus nepavisam negroza tas, vai preces ražotājs ir īstenais savas preces ražotājs vai arī kapitālistiskais ražotājs, t. i., būtībā tikai īsteno ražotāju pārstāvis. Viņam sava lieta jāpārvērš par naudu. Neražīgās izmaksas, ko viņam sagādājusi lietas fiksēšanās preču formā, attiecas uz viņa personisko risku, par kuru preces pircējam nav nekādas daļas. Pircējs viņam nemaksā par viņa preces apgrozības laiku. Pat tais gadījumos, kad kapitālists ar nodomu aiztur savu preci ārpus tirgus patiesas vai gaidāmas vērtības revolūcijas laikā, — arī tādos gadījumos tikai no patiesas šīs revolūcijas iestāšanās, no viņa spekulācijas pareizības vai nepareizības ir atkarīgs, vai viņš realizē savas papildu neražīgās izmaksas. Bet vērtības revolūcija nav viņa neražīgo izmaksu sekas. Tātad, ciktāl krājuma veidošanās ir apgrozības apstāšanās, ar to sagādātās izmaksas nepievieno precei nekādu

* — jo jaunāk jums. — Red.

vērtību. No otras puses, nekāds krājums nevar eksistēt bez uzturēšanās apgrozības sfērā, bez ilgākas vai īsākas kapitāla uzturēšanās savā preču formā; tāpat nav iespējams krājums bez apgrozības apstāšanās — gluži tāpat kā nav iespējama naudas apgrozība bez naudas rezerves izveidošanās. Tādējādi bez preču krājuma nav iespējama preču apgrozība. Ja krājuma izveidošana kapitālistam nekļūst nepieciešama aktā $P'—N'$, tad tā viņam rodas aktā $N—P$; ja tā nerodas attiecībā uz viņa preču kapitālu, tad rodas attiecībā uz preču kapitālu, kas pieder citiem kapitālistiem, kuri ražo viņam ražošanas līdzekļus un viņa strādniekiem dzīves iztikai nepieciešamos līdzekļus.

Varētu likties, ka jautājuma būtību nevar grozīt tas, vai krājuma veidošana notiek brīvprātīgi vai nebrīvprātīgi, t. i., vai preču ražotājs ar nodomu tur krājumu vai arī viņa preces izveido krājumu tās pretestības dēļ, ko paša apgrozības procesa apstākļi izrāda preces pārdošanai. Tomēr šī jautājuma izšķiršanai der zināt, ar ko krājuma brīvprātīga izveidošana atšķiras no nebrīvprātīgas. Krājuma nebrīvprātīga izveidošana izriet no apgrozības apstāšanās vai ir identa ar apgrozības apstāšanos, kas nav atkarīga no kapitālista paredzēšanas un ir pretrunā ar viņa gribu. Kas raksturo krājuma brīvprātīgu veidošanu? Abos gadījumos pārdevējs cenšas pēc iespējas drīzāk pārdot savu preci. Viņš pastāvīgi piedāvā produktu kā preci. Ja viņš atturēsies pārdot, tad produkts veidos tikai iespējamo ($\delta\upsilon\nu\acute{\alpha}\mu\epsilon\iota$), nevis īsteno ($\epsilon\upsilon\epsilon\rho\upsilon\epsilon\acute{\iota}\alpha$) preču krājuma elementu. Prece kā tāda viņam joprojām ir tikai maiņas vērtības nesēja, un šīnī savā kvalitātē tā var darboties tikai tad, ja tā nomet savu preces formu, un pēc tam, kad tā to nometusi, kad pieņēmusi naudas formu.

Preču krājumam jāsniedz zināmi apmēri, lai attiecīgajā periodā tas apmierinātu pieprasījuma apmērus. Pie tam jāreķinās ar pircēju loka pastāvīgu paplašināšanos. Piemēram, lai pietiktu vienai dienai, daļai tirgū esošo preču pastāvīgi jāaizkavējas preču formā, kamēr otra daļa plūst, pārvēršas par naudu. Pie tam tā daļa, kas iestrēgusi — kamēr otra daļa plūst —, pastāvīgi samazinās, kā samazinās paša krājuma apmēri, kamēr tas viss nav pārdots. Tādējādi preču iestrēgšana šeit ņemta vērā kā nepieciešams to pārdošanas noteikums. Tālāk, krājuma apjomam jābūt lielākiem nekā pārdošanas vidējiem apjomam vai pieprasījuma vidējiem apjomam. Citādi to pieprasījumu, kas sniedzas pāri pieprasījuma vidējam apjomam, nevarētu apmierināt. No otras puses, krājums pastāvīgi jāatjauno, jo tas pastāvīgi izsīkst. Šī atjaunošana galu galā notiek tikai ar ražošanas palīdzību, ar preču piegādi. Vai šīs preces nāk no ārzemēm vai ne, tas jautājumu nemaz negroza. Atjaunošanās atkarīga no laika ilguma, kas vajadzīgs preču atražošanai. Preču krājumam jābūt pietiekami lielam visam šim laikam. Apstākļi, ka krājums nepaliek sākotnējo ražotāju rokās, bet iziet cauri dažādām glabātavām, sākot ar

vairumtirgotāju un beidzot ar mazumtirgotāju, maina nevis lietas būtību, bet tikai tās ārējo izpausmi. No sabiedrības viedokļa abos gadījumos daļa kapitāla paliek preču krājuma formā tik ilgi, kamēr prece nenonāk ražīgās vai individuālās patērēšanas sfērā. Pats ražotājs cenšas panākt, lai noliktavā būtu tik liels preču krājums, kas atbilstu vidējam pieprasījumam pēc viņa preces, lai novērstu tiešo atkarību no ražošanas un nodrošinātu sev pastāvīgu pircēju loku. Atbilstoši ražošanas periodiem tiek noteikti iepirkšanas termiņi; ilgāku vai īsāku laiku preces veido krājumu, kamēr tās neaizstāj jauni tā paša veida eksemplāri. Tikai ar tādās krājuma veidošanas palīdzību tiek nodrošināts, ka apgrozības process un līdz ar to arī atražošanas process, kas ietver sevī arī apgrozības procesu, ir pastāvīgs un nepārtraukts.

Jāatceras, ka akts $P'—N'$ var jau notikt P ražotājiem, lai gan P vēl joprojām atrodas tirgū. Ja pats ražotājs gribētu turēt savu precī savās noliktavās tik ilgi, līdz tā tiktu pārdota galīgajam patērētājam, tad viņam būtu jālaiž darbā divkārtš kapitāls: viens kā preces ražotājam, otrs kā tirgotājam. Pašai precei — vienalga, vai to aplūko kā atsevišķu precī vai arī kā sabiedriskā kapitāla sastāvdaļu, — neko nemaina tas, vai krājuma veidošanās izmaksas jāsedz preces ražotājiem vai arī rindai tirgotāju, sākot ar A un beidzot ar Z .

Ciktāl preču krājums nav nekas cits kā vien preču forma produktam, kas attiecīgajā sabiedriskās ražošanas mērogā, neeksistēdams preču krājuma formā, tomēr eksistētu vai nu kā ražīgais krājums (latentais ražošanas fonds), vai arī kā patērēšanas fonds (patērēšanas priekšmetu krājums), tiktāl arī izmaksas, ko rada krājuma glabāšana, tātad krājuma veidošanās izmaksas, t. i., šai nolūkā izlietotais materializētais vai dzīvais darbs, — ir vienkārši transponētas sabiedriskā ražošanas fonda vai sabiedriskā patērēšanas fonda glabāšanas izmaksas. Preces vērtības celšanās, ko tās rada, tikai sadala šīs izmaksas pro rata* starp dažādām precēm, jo dažādiem preču veidiem tās ir dažādas. Krājuma veidošanas izmaksas joprojām paliek atskaitījumi no sabiedriskās bagātības, kaut arī tās ir šīs bagātības eksistences nosacījums.

Tikai ciktāl preču krājums ir preču apgrozības nosacījums un pat forma, kas nepieciešami rodas preču apgrozībā, tātad ciktāl šī šķietamā stagnācija ir pašas kustības forma — līdzīgi tam, kā naudas rezerves rašanās ir naudas apgrozības nosacījums, — tikai tiktāl šī stagnācija ir normāla. Un otrādi, ciktāl preces, iestrēgušas apgrozības rezervuāros, neatbrīvo vietu nākamajam ražošanas vilnim un tādējādi rezervuāri tiek pārpildīti, tiktāl preču krājums palielinās apgrozības apstāšanās dēļ, gluži tāpat kā aug dārgumu krājuma apmēri, kad notiek apstāšanās naudas apgrozībā. Pie tam ir vienalga, vai šī apstāšanās ir rūpniecības

* — proporcionāli. — Red.

kapitālistu glabātavās vai tirgotāja noliktavās. Tādā gadījumā preču krājums vairs nav nepārtrauktas pārdošanas nosacījums, bet gan ir sekas tam, ka preces neizdodas pārdot. Izmaksas paliek tās pašas, bet, tā kā tagad tās izriet vienīgi tikai no formas, proti, no nepieciešamības pārvērst preces par naudu un no šīs metamorfozes grūtībām, tad tās neietilpst preces vērtībā, bet ir atskaitījums, vērtības zaudējums vērtības realizācijā. Tā kā krājuma normālā un anomālā forma pēc formas viena no otras neatšķiras un abas ir apgrozības apstāšanās, tad šīs parādības var sajaukt. Pašus ražošanas agentus tās var jo vieglāk maldināt tāpēc, ka ražotājam viņa kapitāla apgrozības process var norisēt agrākajā kārtībā, kaut gan tirgotāja rokās pārgājušo viņa preču apgrozības process ir apstājies. Ja palielinās ražošanas un patērēšanas apmēri, tad, citiem apstākļiem paliekot tādiem pašiem, palielinās arī preču krājums. Tas atjaunojas un tiek uzsūkts tikpat ātri kā agrāk, taču tā apmēri kļūst lielāki. Tādējādi preču krājuma apjomu, kas apgrozības apstāšanās dēļ nesamērīgi palielinājies, var kļūdoties pieņemt par atražošanas procesa paplašināšanās simptomu; šī kļūda kļūst sevišķi iespējama, kad līdz ar kredīta sistēmas attīstību īstā kustība var mistificēties.

Krājuma veidošanās izmaksas sastāv no 1) produktu masas kvantitatīvās samazināšanās (piemēram, miltu krājumam izveidoties), 2) kvalitātes bojāšanās, 3) materializētā vai dzīvā darba, kas vajadzīgs krājuma saglabāšanai.

III. TRANSPORTA IZMAKSAS

Nav nepieciešams šeit aplūkot apgrozības izmaksas visās detaļās, piemēram, iesaiņošanu, šķirošanu utt. Vispārīgais likums ir tāds, ka visas tās apgrozības izmaksas, kas izriet tikai no preces formas pārvēršanās, nepievieno precei nekādu vērtību. Tās ir vienkārši vērtības realizācijas izmaksas jeb izmaksas, kas nepieciešamas, lai pārveidotu to no vienas formas otrā. Šīm izmaksām iztērētais kapitāls (ieskaitot arī kapitālam pakļauto darbu) pieder pie kapitālistiskās ražošanas faux frais. Šīs izmaksas jākompensē no virsprodukta, un tās, ja aplūko visu kapitālistu šķiru, ir atskaitījums no virsvērtības vai no virsprodukta — gluži tāpat kā tas laiks, kas strādniekam vajadzīgs, lai iepirktu nepieciešamos iztikas līdzekļus, ir viņam zaudēts laiks. Bet transporta izmaksām ir pārāk svarīga nozīme, tāpēc šeit nepieciešams tās īsi aplūkot.

Kapitāla riņķojumā un preču metamorfozes procesā, kas ir šī riņķojuma daļa, notiek sabiedriskā darba vielu maiņa. Šī vielu maiņa var nosacīt produktu pārvietošanos, to patieso pārvirzīšanos no vienas vietas uz citu. Bet preču apgrozība var notikt arī bez to fiziskās pārvirzīšanās, produktu transports — bez preču apgrozības un pat bez tiešas produktu maiņas. Māja, ko *A* pār-

dod *B*, apgrozās kā prece, bet tā stāv mierīgi savā vietā. Pārvielojamas preču vērtības, piemēram, kokvilna vai čuguns, joprojām paliek preču noliktavā tai pašā laikā, kad tās izdara desmitiem dažādu apgrozības procesu, kad spekulanti tās pērk un pārdod.¹⁷⁾ Īstenībā šeit pārvielojas tikai lietas īpašuma tituls, bet ne pati lieta. No otras puses, piemēram, inku valstī produktu pārvadāšanai bija liela loma, lai gan sabiedriskais produkts neapgrozījās kā prece un netika sadalīts ar maiņas tirdzniecības palīdzību.

Tāpēc, kaut gan produktu pārvadāšana uz kapitālistiskās ražošanas pamata šķiet apgrozības izmaksu cēlonis, tomēr šī apgrozības izmaksu izpausmes īpašā forma šai jautājumā nekā negroza.

Produkta daudzums nepalielinās no produkta pārvadāšanas. Visas pārmaiņas, ko pārvadāšana rada produktu dabiskajās īpašībās, ar dažiem izņēmumiem ir nevis iepriekš nodomāts derīgs efekts, bet gan nenovēršams ļaunums. Bet priekšmetu lietošanas vērtība realizējas tikai to patērēšanā, un tas var padarīt par nepieciešamu priekšmetu pārvielošanu, tātad transporta rūpniecības papildu ražošanas procesu. Transporta rūpniecībā ieguldītais ražīgais kapitāls tāpēc pievieno vērtību transportējamam produktam — pa daļai tā, ka pārnes transporta līdzekļu vērtību, pa daļai tā, ka vērtību pievieno darbs transportā. Šis pēdējais vērtības pielikums, kā jau vispār kapitālistiskajā ražošanā, sadalās darba algas kompensācijā un virsvērtībā.

Katrā ražošanas procesā liela loma ir darba priekšmeta pārvielošanai un tam nepieciešamajiem darba līdzekļiem un darbaspēkam, piemēram, kokvilna pārvielojas no kārstuves uz vērtuvi, ogles izceļ no šahtām virszemē. Tā pati parādība, tikai lielākā mērogā vērojama, kad gatavais produkts gatavas preces veidā pāriet no vienas patstāvīgas ražošanas vietas uz citu, telpiski no pirmās nošķirtu. Pēc produktu transportēšanas no ražošanas vietas uz citu vietu notiek arī gatavo produktu transportēšana no ražošanas sfēras uz patērēšanas sfēru. Produkts tikai tad ir gatavs patērēšanai, kad tas beidzis šo pārvielošanos.

Kā agrāk parādīts, preču ražošanas vispārīgais likums ir tāds: darba ražīgums ir pretēji proporcionāls tā radītajai vērtībai. Tas tāpat attiecas uz transporta rūpniecību kā uz ikvienu citu ražošanas nozari. Jo mazāk nedzīvā un dzīvā darba vajag preces pārvadāšanai attiecīgajā attālumā, jo lielāks ir darba ražīgais spēks — un otrādi.¹⁸⁾

¹⁷⁾ Storhs tādu apgrozību apzīmē par «circulation factice» [«iluzorisku apgrozību»].

¹⁸⁾ Rikārdos citē Seju, kas tirdzniecības svētīgumu saskata apstākļi, ka tā ar transporta izmaksām sadārdzina produktus jeb palielina to vērtību. «Tirdzniecība,» saka Sejs, «dod mums iespēju dabūt precīti tai vietā, kur to iegūst, un nogādāt to tur, kur to patērēs. Tāpēc tā dod mums iespēju palielināt preces vērtību par visu starpību starp tās cenu vienā vietā un tās cenu citā vietā.»³⁸ — Rikārdos šai sakarā piemēta: «Tiesa, bet kādā veidā šī papildu vērtība pievienojas? Tā, ka ražošanas izmaksām pievieno, pirmkārt, piegādes izmaksas, otrkārt, tirgotāja avansētā kapitāla peļņu. Tātad prece maksās vairāk to pašu iemeslu dēļ, kuru dēļ katra cita prece arī maksās vairāk, jo tās ražošanai un piegādei izērēts vairāk darba jau pirms tam, kad to nopircis patērētājs. Bet tā nekādā ziņā gan nav nekāda tirdzniecības priekšrocība» (Ricardo. «Principles of Pol. Econ.», 3-rd ed. London, 1821, p. 309—310).

Absolūtais vērtības lielums, ko transports pievieno precēm, ja pārējie apstākļi nemainās, ir pretēji proporcionāls transporta rūpniecības ražīgajam spēkam un tieši proporcionāls attālumiem, kādos preces pārvietojas.

Vērtības relatīvā daļa, ko transporta izmaksas, ja pārējie apstākļi nemainās, pievieno preces cenai, ir tieši proporcionāla preces lielumam un svaram. Bet ir daudzi modificējoši apstākļi. Piemēram, pārvadāšanai nepieciešami lielāki vai mazāki aizsardzības pasākumi, tāpēc jāpatērē vairāk vai mazāk darba un darba līdzekļu atkarībā no produkta relatīvā trausluma, bojāšanās ātruma un eksplodēšanas iespējas. Sai nozarē dzelzceļu magnāti fantastisku sugu izgudrošanā attīsta vēl lielāku ģenialitāti nekā botāniķi vai zoologi. Tā, piemēram, preču klasifikācija, kas pieņemta uz Anglijas dzelzceļiem, aizņem sējumus un pēc sava vispārīgā principa ir pamatota uz tendenci preču dabisko īpašību lielo daudzveidīgumu pārvērst par tikpat daudzām vainām no transporta viedokļa un par ieganstiem izspiešanai.

«Stikls, kas agrāk maksāja 11 st. mārč. par crate (noteikta tilpuma kaste iesaiņošanai), tagad, ievērojot rūpniecības panākumus un nodokļa atcelšanu stiklam, maksā tikai 2 st. mārč., bet transporta izmaksas ir tikpat lielas kā agrāk un ir kļuvušas vēl lielākas, pārvadājot pa kanāliem. Agrāk stikla un glazēšanā lietojamo stikla preču nosūtīšana 50 jūdžu tālu no Birmingemas maksāja 10 šil. par tonnu. Tagad transporta cena trīskārt palielināta, aizbildinoties ar risku preces trausluma dēļ. Bet dzelzceļa pārvalde taisni nesamaksa par to, ko tiešām saplēš.»¹⁹⁾

Tālāk, apstākļi, ka tā relatīvā vērtības daļa, ko pārvadāšanas izmaksas pievieno precei, ir pretēji proporcionāla tās vērtībai, dod dzelzceļu magnātiem īpašu pamatu noteikt preču tarifu — tieši proporcionālu preču vērtībai. Rūpnieku un tirgotāju sūdzības sakarā ar šo apstākli atkārtojas minētā ziņojuma liecinieku izteicienu katrā lappusē.

Kapitālistiskais ražošanas veids samazina transporta izmaksas atsevišķām precēm, tiklab attīstot transporta un sakaru līdzekļus, kā arī koncentrējot transportu (palielinot tā mērogu). Tas palielina to sabiedriskā darba — tiklab dzīvā, kā arī materializētā darba daļu, ko izlieto preču transportēšanai, — palielina tāpēc, ka, pirmkārt, pārvērs visu produktu lielumu lielo vairākumu par precēm un, otrkārt, vietējos tirgus aizstāj ar tāliniem tirgiem.

Cirkulācija, t. i., preču faktiskā pārvietošanās telpā, notiek, preces transportējot. No vienas puses, transporta rūpniecība ir patstāvīga ražošanas nozare un tāpēc arī īpaša ražīgā kapitāla ieguldīšanas sfēra. Bet, no otras puses, tā atšķiras ar to, ka tā ir ražošanas procesa turpinājums apgrozības procesa *ietvaros* un apgrozības procesa *labad*.

¹⁹⁾ «Royal Commission on Railways», p. 31, № 630.

OTRĀ DAĻA

KAPITĀLA APRITE

SEPTITĀ NODAĻA

APRITES LAIKS UN APRITU SKAITS

Kā redzējām, viss kāda kapitāla aprites laiks ir vienlīdzīgs tā apgrozības laika un tā ražošanas laika summai. Tas ir laika posms no brīža, kad kapitālā vērtība tiek avansēta noteiktā formā, līdz brīdim, kad kustībā esošā kapitālā vērtība atgriežas tai pašā formā.

Mērķis, kas nosaka kapitālistisko ražošanu, vienmēr ir avansētās vērtības pieaugšana, vienalga, vai vērtība avansēta savā patstāvīgajā formā, t. i., naudas formā, vai arī preces veidā, tā ka tās vērtības forma iegūst tikai ideālu patstāvību avansēto preču cenā. Abos gadījumos šī kapitālā vērtība savā riņķojumā iet caur dažādām eksistences formām. Tās identitāti pašai ar sevi konstatē kapitālista grāmatvedības grāmatās vai arī aprēķina naudas formā.

Vai nu mēs ņemsim formu $N \dots N'$, vai arī formu $R \dots R$, abas formas izsaka 1) ka avansētā vērtība funkcionējusi kā kapitālā vērtība un ir pati pieaugusi, 2) ka pēc procesa beigām tā atgriezies tai formā, kādā tā šo procesu sākusī. Avansētās vērtības N pieaugšana un tai pašā laikā kapitāla atgriešanās šai formā (naudas formā) skaidri redzama formā $N \dots N'$. Bet tas pats notiek arī otrajā formā. Patiesi, R sākuma punkts ir ražošanas elementu, zināmās vērtības preču eksistence. Šajā formā ietilpst vērtības pieaugšana (P' un N') un atgriešanās sākotnējā formā, jo otrajā R avansētā vērtība atkal iegūst to pašu ražošanas elementu formu, kurā tā sākotnēji bijusi avansēta.

Iepriekš mēs redzējām: «Ja ražošanai ir kapitālistiska forma, tad arī atražošanai ir tāda pati forma. Tāpat kā darba process kapitālistiskajā ražošanas veidā parādās tikai kā vērtības pieaugšanas procesa līdzeklis, gluži tāpat atražošana parādās tikai kā līdzeklis, lai atražotu avansēto vērtību kā kapitālu, t. i., kā pašpieaugošu vērtību» («Kapitāls», I grāmata, XXI nod., 588. lpp.³⁹).

Trīs formas — I) $N \dots N'$, II) $R \dots R$ un III) $P' \dots P'$ — cita

no citas atšķiras šādi: II formā ($R \dots R$) procesa atjaunošanās, atražošanas process, izteikts kā īstens, turpretim I formā tikai kā iespējams process. Bet abas šīs formas no III formas atšķiras ar to, ka avansētā kapitālā vērtība — vienalga, vai tā ir avansēta naudas veidā vai arī ražošanas vielisko elementu veidā, — ir izejas punkts un tāpēc arī atgriešanās punkts. Formā $N \dots N'$ atgriešanās izteikta ar $N' = N + n$. Ja process atjaunojas agrākajos apmēros, tad par izejas punktu atkal ir N un n tajā neietilpst, bet tikai rāda, ka N ir vērtībā pati pieaugusi kā kapitāls, tāpēc ir radījusi virsvērtību n , bet atstūmusi to no sevis. Formā $R \dots R$ izejas punkts atkal ir kapitālā vērtība, kas avansēta ražošanas elementu R formā. Šajā formā ietverta arī avansētās vērtības pieaugšana. Ja notiek vienkārša atražošana, tad tā pati kapitālā vērtība tai pašā formā R no jauna sāk savu kustību. Turpretim, ja notiek uzkrāšana, tad tagad procesu iesāk R' (pēc vērtības lieluma $= N' = P'$) kā pieaugusi kapitālā vērtība. Bet process no jauna sākas ar avansēto kapitālo vērtību sākotnējā formā, lai gan ar lielāku kapitālo vērtību nekā iepriekšējo reizi. Turpretim III formā kapitālā vērtība iesāk procesu nevis kā avansēta, bet gan jau kā pieaugusi kapitālā vērtība, kā visa preču formā esošā bagātība, no kuras avansētā kapitālā vērtība ir tikai daļa. Pēdējā forma ir svarīga trešajai daļai, kurā atsevišķu kapitālu kustība aplūkota sakarā ar visa sabiedriskā kapitāla kustību. Bet šī forma nav derīga, kad pēti kapitāla aprīti, kas vienmēr sākas ar kapitālās vērtības avansēšanu vai nu naudas vai preču formā un vienmēr nosaka cirkulējošās kapitālās vērtības atgriešanos tai formā, kādā tā tikusi avansēta. No riņķojumiem I un II jāpatur prātā pirmais, ja uzmanība pievērsta galvenokārt tam, kā aprīte ietekmē virsvērtības rašanos, otrs — ja runa ir par aprītes ietekmi uz produkta rašanos.

Ekonomisti, nenorobežodami dažādās riņķojumu formas, nav aplūkojuši tās nošķirti to attiecībās pret kapitāla aprīti. Parasti viņi ņem formu $N \dots N'$, tāpēc ka tā valda pār atsevišķo kapitālistu un noder viņam viņa aprēķinos, lai arī nauda būtu par izejas punktu tikai aprēķina naudas veidā. Citi liek pamatā izmaksās ražošanas elementu formā un aplūko kustību līdz tam brīdim, kad notiek atgriešanās, pie kam nav ne runas par šīs atgriešanās formu — par to, vai tā notiek preces vai naudas veidā. Piemēram:

«Ekonomiskais cikls... t. i., viss ražošanas process, sākot ar laiku, kad tiek izdarītas izmaksas, un beidzot ar brīdi, kad notiek to atgriešanās. Zemkopībā sējas laiks ir ekonomiskā cikla sākums un ražas novākšana — beigas» («Economic cycle... the whole course of production, from the time that outlays are made till returns are received. In agriculture, seed-time is its commencement, and harvesting its ending.» S. Ph. Newman. «Elements of Pol. Econ.». Andover and New York, [1835], p. 81).

Daži sāk ar P' (ar III formu):

«Var uzskatīt, ka ražošanas sakaru pasaule kustas pa apli, kuru mēs

nosauksim par ekonomisko ciklu un kurā katra aprīte beidzas, tiklīdz uzņēmums, izdarījis secīgu rindu savu operāciju, atkal nonāk tajā punktā, ar kuru aprīte sākusies. Par sākumu var uzskatīt to punktu, kad kapitālists saņem maksājumus, ar kuriem pie viņa atgriežas viņa kapitāls; no šī punkta viņš atkal sāk vervēt sev strādniekus un darba algas veidā sadalīt viņu starpā viņu eksistences līdzekļus vai, pareizāk sakot, spēku, kas nepieciešams, lai iegādātos šos līdzekļus, saņemot no viņiem izgatavotos priekšmetus, ko viņš ražo, nogādāt šos priekšmetus tirgū un tur noslēgt šīs kustību rindas riņķojumu, pārdodams šos priekšmetus un ar ieņēmumu par precēm saņemdamas kompensāciju par visiem saviem kapitāla ieguldījumiem» (Th. Chalmers. «On Pol. Econ.», 2-nd ed., London, 1832, p. 85, seq.).

Pēc tam kad visa kapitālā vērtība, ko atsevišķs kapitālists ieguldījis kādā ražošanas nozarē, ir pabeigusi savā kustībā riņķojumu, tā atkal atrodas savā sākotnējā formā un var atkal atkārtot to pašu procesu. Lai vērtība kļūtu mūžīga un kā kapitālā vērtība turpinātu pieaugt, tai šis riņķojums jāatkārto. Kapitāla dzīvē atsevišķs riņķojums ir tikai viens posms, kas pastāvīgi atkārtojas, tātad ir periods. Perioda $N \dots N'$ beigās kapitāls atkal atrodas naudas kapitāla formā, kurš atkal izies cauri rindai formas pārvērtību, kur ietilpst arī kapitāla atražošanas process jeb vērtības pieaugšanas process. Nobeidzot periodu $R \dots R$, kapitāls atkal atrodas ražošanas elementu formā, un tie ir priekšnoteikums viņa riņķojuma atjaunošanai. Kapitāla riņķojumu, kas definēts nevis kā atsevišķs akts, bet gan kā periodisks process, sauc par kapitāla aprīti. Šīs aprītes ilgumu nosaka tā ražošanas laika un tā apgrozības laika summa. Šī laika summa ir kapitāla aprītes laiks. Tātad tā ietver laika posmu no visas kapitālās vērtības riņķojuma viena perioda līdz nākamajam; tā norāda uz periodiskumu kapitāla dzīves procesā jeb, ja tik, uz vērtības pieaugšanas procesa jeb vienas un tās pašas kapitālās vērtības ražošanas procesa atjaunošanās, atkārtošāns laiku.

Ja atstāj neievērotas individuālas dēkas, kas atsevišķam kapitālam var paātrināt jeb saīsināt aprītes laiku, tad tas vispār ir dažāds atkarībā no atsevišķu kapitāla ieguldīšanas sfēru dažādībām.

Līdzīgi tam, kā funkcionējošam darbaspēkam par dabisko mēra vienību noder darba diena, tā funkcionējoša kapitāla aprītēm dabiskā mēra vienība ir gads. Tādas mēra vienības dabiskā bāze ir apstākļi, ka mērenajā joslā, kapitālistiskās ražošanas dzimtenē, svarīgākos zemkopības produktus saražo vienreiz gadā.

Ja gadu kā aprītes laika mēra vienību apzīmēsim ar A , noteikta kapitāla aprītes laiku ar a un viņa aprītu skaitu ar n , tad

$n = \frac{A}{a}$. Tātad, ja, piemēram, aprītes laiks a ir 3 mēneši, tad $n = \frac{12}{3} = 4$; kapitāls izdara 4 aprītes gadā jeb aprīt četras reizes. Ja $a = 18$ mēnešiem, tad $n = \frac{12}{18} = \frac{2}{3}$ jeb kapitāls gadā noiet tikai $\frac{2}{3}$ savas aprītes laika. Ja kapitāla aprītes laiks ir vairākus gadus ilgs, tad to tātad aprēķina ar vienu gadu, ņemtu vairākas reizes.

Kapitālistam viņa kapitāla aprītes laiks ir laiks, kurā viņam jāavansē savs kapitāls nolūkā, lai tas pieaugtu savā vērtībā un atgrieztos savā sākotnējā formā.

Iekāms tieši iztirzājam aprītes ietekmi uz ražošanas procesu un uz vērtības pieaugšanas procesu, jāaplūko divas jaunas formas, kuras iegūst kapitāls apgrozības procesā un kuras iedarbojas uz tā aprītes formu.

ASTOTĀ NODAĻA

PAMATKAPITĀLS UN APGROZĀMAIS KAPITĀLS

I. FORMAS ATŠKIRIBAS

Mēs redzējam («Kapitāla» I grāmatā, VI nod.), ka daļa pastāvīgā kapitāla saglabā to noteikto patērēšanas formu, ar kādu tas ieiet ražošanas procesā, un patur to attiecībā pret tiem produktiem, kuru radīšanā tas piedalās. Tātad garākos vai īsākos periodos, pastāvīgi atkārtotos darba procesos šī pastāvīgā kapitāla daļa nemitīgi veic vienas un tās pašas funkcijas. Pie tās pieder, piemēram, darba ēkas, mašīnas utt., īsāk sakot, viss, ko mēs apvienojam ar nosaukumu *darba līdzekļi*. Šī pastāvīgā kapitāla daļa nodod produktam savu vērtību tādā mērā, kādā tā līdz ar pašas lietošanas vērtību zaudē savu maiņas vērtību. Šo vērtības nodošanu vai šo tāda ražošanas līdzekļa vērtības pāriešanu uz produktu, kura veidošanā tas piedalās, nosaka pēc vidējā aprēķina; to mēri ar ražošanas līdzekļa funkcionēšanas vidējo ilgumu, kas aptver laiku no brīža, kad tas iekļaujas ražošanas procesā, līdz brīdim, kad tas ir galīgi nolietots, kļūst nederīgs, kad tas jāaizstāj ar jaunu tāda paša veida eksemplāru, jāatīza.

Tādējādi šīs pastāvīgā kapitāla daļas — pašu darba līdzekļu savdabīgums ir šāds.

Daļu kapitāla avansē pastāvīgā kapitāla, t. i., ražošanas līdzekļu formā, un tie funkcionē kā darba procesa faktori tik ilgi, kamēr saglabā to patstāvīgo patērēšanas formu, kurā viņi sāk darba procesu. Gatavais produkts un tātad arī produkta veidošanas faktori, ciktāl tie ir pārvērsti par produktu, tiek izstumti no ražošanas procesa, lai no ražošanas sfēras kā preces pārietu apgrozības sfērā. Turpretim darba līdzekļi, reiz iekļuvuši ražošanas sfērā, vairs nekad to neatstāj. Viņu funkcija viņus cieši notur ražošanas sfērā. Daļa avansētās kapitālās vērtības tiek *fiksēta* šajā formā, ko nosaka darba līdzekļu funkcija ražošanas procesā. Darba līdzekļa funkcionēšanas un no tās izrietošās nolietošanās rezultātā daļa šī līdzekļa vērtības tiek pārnesta uz produktu, bet otra daļa paliek fiksēta darba līdzeklī un tātad paliek ražošanas

procesā. Tādējādi fiksētā vērtība pastāvīgi samazinās, kamēr darba līdzeklis neatkalpos savu laiku; tāpēc tā vērtība ilgākā vai īsākā periodā sadalās uz produktu masu, kas rodas rindā pastāvīgi atkārtotu darba procesu. Bet, kamēr darba līdzeklis joprojām darbojas kā darba līdzeklis, tātad kamēr tas vēl nav jāaizstāj ar jaunu tā paša veida eksemplāru, pastāvīgā kapitālā vērtība visu laiku paliek tajā fiksēta, kamēr otra daļa sākotnēji tajā fiksētās vērtības tiek pārnesta uz produktu un tāpēc izdara apgrozību kā preču krājuma sastāvdaļa. Jo izturīgāks ražošanas līdzeklis, jo gausāk tas nolietojas, jo ilgāk pastāvīgā kapitālā vērtība paliek fiksēta šajā patērēšanas formā. Bet, lai darba līdzekļa izturības pakāpe būtu kāda būdama, tā pakāpe, kādā tas nodod savu vērtību, vienmēr ir pretēji proporcionāla darba līdzekļa funkcionēšanas vispārīgajam ilgumam. Ja no divām vienādas vērtības mašīnām viena nolietojas piecos gados, bet otra desmit gados, tad vienādā laika sprīdī pirmā atdod divreiz vairāk vērtības nekā otrā.

Šī kapitālās vērtības daļa, kas fiksēta darba līdzeklī, izdara apgrozību tāpat kā kura katra cita daļa. Mēs vispār redzējam, ka visa kapitālā vērtība atrodas pastāvīgā apgrozībā un šai nozīmē viss kapitāls tāpēc ir apgrozāmais kapitāls. Bet šeit aplūkojamās kapitāla daļas apgrozība ir īpatnēja. Pirmkārt, tā neapgrozās savā patērēšanas formā, apgrozās tikai tās vērtība un turklāt tikai pakāpeniski, pa daļām, tādā mērā, kādā tā no aplūkojamās kapitāla daļas tiek pārnesta uz produktu, kas apgrozās kā prece. Visā šīs daļas funkcionēšanas laikā zināma tiesa tās vērtības paliek tajā fiksēta, patur savu patstāvību attiecībā pret precēm, kuru ražošanu tā veicina. Tādas īpatnības dēļ šī pastāvīgā kapitāla daļa iegūst *pamatkapitāla* [*fixes Kapital*] formu. Pretstatā tam visas citas ražošanas procesam avansētā kapitāla vieliskās sastāvdaļas veido *apgrozāmo* jeb *plūstošo kapitālu* [*zirkulierendes oder flüssiges Kapital*].

Daļa ražošanas līdzekļu, proti, tādi palīgmateriāli, ko patērē paši darba līdzekļi savas funkcionēšanas laikā, kā tvaika mašīna patērē akmeņogles, vai kas tikai veicina procesu, piemēram, apgaismošanas gāze utt., — šī ražošanas līdzekļu daļa vieliski produktā neietilpst. Tikai tās vērtība veido daļu no produkta vērtības. Pats savā apgrozībā produkts ienes apgrozībā arī tādu ražošanas līdzekļu vērtību. Šī īpatnība tiem kopeja ar pamatkapitālu. Bet katrā darba procesā, kurā tie iekļaujas, tos pilnīgi patērē, tāpēc katram jaunam darba procesam tie pilnīgi jāaizstāj ar jauniem tā paša veida eksemplāriem. Savas funkcionēšanas laikā tie nesaglabā savu patstāvīgo patērēšanas formu. Tātad šīs ražošanas līdzekļu daļas funkcionēšanas laikā neviena kapitālās vērtības daļa nepaliek fiksēta savā agrākajā patērēšanas formā, šādu ražošanas līdzekļu naturālajā formā. Apstākļi, ka šī palīgmateriālu daļa vieliski produktā neieiet, bet ieiet produkta vērtībā tikai pēc

savas vērtības kā produkta vērtības daļa un ka sakarā ar to tādu materiālu funkcionēšana iesaistīta ražošanas sfērā, novirzījies tādu ekonomistu kā Remzijs uz to, ka viņš (sajaukdams tai pašā laikā pamatkapitālu un pastāvīgo kapitālu) iedalījis tos pamatkapitāla kategorijā.⁴⁰

Ražošanas līdzekļu daļa, kas lieliski ietilpst produktā, t. i., izejvielas utt., ar to iegūst pa daļai tādas formas, kurās tā vēlāk var ieiet individuālajā patēriņā kā patēriņa priekšmeti. Istie darba līdzekļi, pamatkapitāla lieliskie nesēji, tiek patērēti tikai ražīgi, un tie nevar ieiet individuālajā patēriņā, jo tie neietilpst produktā jeb tajā lietošanas vērtībā, kuras rašanos tie veicina, bet, gluži otrādi, saglabā attiecībā pret to savu patstāvīgo formu, kamēr galīgi nolietojas. Izņēmums ir transporta līdzekļi. Derīgais efekts, ko tie dod savas ražīgās funkcionēšanas laikā, tātad uzturēdamies ražošanas sfērā, — t. i., pārvietošana, — ietilpst tai pašā laikā arī individuālajā patēriņā, piemēram, pasažierim. Sai gadījumā pasažieris arī samaksā par lietošanu, tāpat kā samaksā par citu patēriņa priekšmetu lietošanu. Mēs redzējam,⁴¹ ka izejmateriāls un palīgmateriāli dažkārt saplūst cits ar citu, kā, piemēram, ķīmiskajā rūpniecībā. Tas pats mēdz notikt ar darba līdzekļiem, ar palīgmateriālu un izejmateriālu. Piemēram, zemkopībā augsnes uzlabošanai ieguldītās vielas pa daļai ietilpst augu valsts produktā kā šī produkta rašanās faktori. No otras puses, to darbība sadalās ilgākā periodā, piemēram, 4—5 gados. Tāpēc zināma to daļa lieliski ietilpst produktā un līdz ar to pārnes uz produktu savu vērtību, turpretim otra daļa, palikdama agrākajā patēriņa formā, fiksē tajā arī savu vērtību. Tā joprojām turpina eksistēt kā ražošanas līdzekļi, tāpēc saglabā pamatkapitāla formu. Kā darba lops vērsis ir pamatkapitāls. Bet, ja šo pašu vērsi izlieto gaļai, tad tas vairs nefunkcionē kā darba līdzeklis un tātad nav pamatkapitāls.

Tas, kas par ražošanas līdzekļiem izdotajai kapitālās vērtības daļai piešķir pamatkapitāla raksturu, meklējams vienīgi tikai savdabīgajā šīs kapitāla daļas apgrozības veidā. Sis īpašais apgrozības veids izriet no tā īpašā veida, kādā attiecīgais darba līdzeklis nodod produktam savu vērtību, vai no tās īpašās lomas, kāda darba līdzeklim kā vērtības radišanas faktoram ir ražošanas procesā laikā. Sis veids savukārt pats izriet no dažādu darba līdzekļu funkcionēšanas īpatnībām darba procesā.

Kā zināms, viena un tā pati lietošanas vērtība, kā produkts razdamās vienā darba procesā, ieiet citā kā ražošanas līdzeklis.⁴² Tikai funkcionēdams ražošanas procesā kā darba līdzeklis, produkts pārvēršas par pamatkapitālu. Turpretim, kad tas pats tikko kā radies procesā, tas vēl nekādā ziņā nav pamatkapitāls. Tā, piemēram, mašīna kā mašīnbūves rūpnīcas īpašnieka produkts jeb prece pieder pie viņa preču kapitāla. Par pamatkapitālu tā kļūst tikai pircēja — kapitālista rokās, kas to izmanto ražīgi.

Ja pārējie apstākļi ir vienādi, tad darba līdzekļa fiksējuma pa-

kāpe pieaug līdz ar darba līdzekļa mūža ilgumu. Tieši no šī mūža ilguma atkarīgs starpības lielums starp darba līdzeklī fiksēto kapitālo vērtību un to šīs vērtības daļu, kas atkārtotajos darba procesos tiek pārnesta uz produktu. Jo gausāk notiek šī vērtības pārņemšana — bet vērtību no darba līdzekļa pārnes katrā viena un tā paša darba procesa atkārtotumā —, jo lielāks ir fiksētais kapitāls, jo lielāka starpība starp ražošanas procesā lietoto kapitālu un tajā patērēto kapitālu. Kad šī starpība izzūd, tas nozīmē, ka darba līdzeklis ir savu mūžu nodzīvojis un līdz ar savu lietošanas vērtību zaudējis arī savu vērtību. Tas parstājis būt par vērtības nesēju. Tā kā darba līdzeklis, līdzīgi katram citam vieliskam pastāvīgā kapitāla nesējam, nodod produktam savu vērtību tikai tādā mērā, kādā tas līdz ar savu lietošanas vērtību zaudē arī vērtību, tad skaidrs, ka, jo gausāk zūd šī lietošanas vērtība, jo ilgāk tas noturas ražošanas procesā, jo arī garāks ir periods, kurā pastāvīgā kapitālā vērtība paliek šajā darba līdzeklī fiksēta.

Ja kāds ražošanas līdzeklis, kas nav darba līdzeklis šī jēdziena istajā nozīmē, piemēram, palīgmateriāls, izejviela, pusfabrikāts utt., — ja šis ražošanas līdzeklis vērtības pārņemšanas un tāpēc arī savas vērtības apgrozības veida ziņā atrodas tādā pašā stāvoklī kā darba līdzekļi, tad tas tāpat ir pamatkapitāla vieliskais nesējs, tā eksistences forma. Tieši tāds ir gadījums ar jau pieminētajiem augsnes uzlabojumiem, kad augsnei dod ķīmiskas vielas, kuru darbība ilgst daudzus ražošanas periodus jeb daudzus gadus. Šeit daļa to vērtības joprojām eksistē līdzās produktam savā pastāvīgajā formā jeb pamatkapitāla formā, turpretim vērtības otra daļa tiek pārnesta uz produktu, tāpēc kopā ar to izdara apgrozību. Šai gadījumā produktā ietilpst ne vien daļa pamatkapitāla vērtības, bet arī tā lietošanas vērtība, tā substance, kurā šī vērtības daļa eksistē.

Ja atstāj neievērotu galveno maldu — pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla kategoriju sajaukšanu ar pastāvīgā kapitāla un mainīgā kapitāla kategorijām —, tad līdzšinējais juceklis ekonomistu jēdzienu definējumā pamatojas galvenokārt uz sekojošo.

Noteiktas īpašības, kas piemīt darba līdzekļiem to naturālajā formā, viņi pārvērš tieši par pamatkapitāla īpašībām, teiksim, piemēram, mājas fizisko nekustīgumu. Bet ir taču viegli parādīt, ka citiem darba līdzekļiem, kuri kā tādi arī ir pamatkapitāls, piemīt pretējas īpašības, piemēram, fiziskais kustīgums, kā, teiksim, kuģim.

Vai atkal viņi sajauc formas ekonomisko noteiktību, ko nosaka vērtības apgrozība, ar pašai lietai piemītošo īpašību: it kā lietas, kas pašas par sevi vispār nav kapitāls, bet kļūst par tādu tikai noteiktās sabiedriskās attiecībās, varētu jau *pašas par sevi*, pēc savas dabas, būt kapitāls kaut kādā noteiktā formā, pamata vai apgrozāmais kapitāls. Mēs jau redzējām («Kapitāla» I grāmatā, V nodaļā), ka ražošanas līdzekļi ikvienā darba procesā, lai arī

kādos sabiedriskajos apstākļos tas notiktu, vienmēr dalās darba līdzekļos un darba priekšmetā. Bet tikai kapitalistiskajā ražošanas veidā tiklab darba līdzekļi, kā arī darba priekšmets kļūst par kapitālu, turklāt par «ražīgu kapitālu» tādā nozīmē, kādā tas definēts iepriekšējā daļā. Līdz ar to darba līdzekļu un darba priekšmeta atšķirība, kas izriet no darba procesa dabas, parādās jaunā formā — pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla atšķirības formā. Tikai ar šo brīdi lieta, kas funkcionē kā darba līdzeklis, kļūst par pamatkapitālu. Ja tā pēc savām vieliskajām īpašībām var veikt arī citas funkcijas, ne vien darba līdzekļa funkcijas, tad tā ir vai nav pamatkapitāls atkarībā no savu funkciju atšķirībām. Lopi kā darba lopi ir pamatkapitāls; kaušanai nobaroti lopi ir izejmateriāls, kas galu galā kā produkts iekļaujas apgrozībā, — tāpat tas ir nevis pamatkapitāls, bet gan apgrozāmais kapitāls.

Ja kāds ražošanas līdzeklis tikai samērā ilgu laiku fiksēts atkārtotos darba procesos, kas savstarpēji saistīti cits ar citu, ir nepārtraukti un tāpēc veido vienu ražošanas periodu, t. i., visu ražošanas laiku, kas nepieciešams, lai izgatavotu produktu, — šis stāvoklis, līdzīgi pamatkapitālam, liek kapitalistam izdarīt kapitāla avansējumus uz ilgāku vai īsāku laiku, bet vēl nepadara attiecīgo viņa kapitāla daļu par pamatkapitālu. Piemēram, sēkla nekādā ziņā nav pamatkapitāls, bet tikai izejmateriāls, kas gandrīz uz veselu gadu fiksēts ražošanas procesā. Katrs kapitāls, kamēr tas funkcionē kā ražīgais kapitāls, ir fiksēts ražošanas procesā, tāpat ražošanas procesā ir fiksēti arī visi ražīgā kapitāla elementi, lai kāda būtu to vieliskā forma, to funkcijas un to vērtības apgrozības veids. Vai šis fiksējums turpinās ilgāku vai īsāku laiku atkarībā no ražošanas procesa veida vai vēlāmā derīgā efekta — tas nav tas, kas rada atšķirību starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu.²⁰⁾

Darba līdzekļu daļa, pie kuras pieder arī vispārīgie darba nosacījumi, vai nu tiek piesaistīta noteiktā vietā, kad šī daļa kā darba līdzekļi ieiet ražošanas procesā vai arī kad tiek sagatavota ražīgajai funkcijai, piemēram, mašīnas. Vai atkal šī darba līdzekļu daļa kopš paša sākuma tiek ražota tādā nekustamā, ar vietu saistītā formā kā, piemēram, zemes uzlabojumi, fabriku ēkas, domnu krānsis, kanāli, dzelzceļi utt. Darba līdzekļu pastāvīgo piesaistījumu ražošanas procesam, kurā tiem jāfunkcionē, līdz ar to šeit nosaka to eksistences fiziskais veids. No otras puses, kaut kāds darba līdzeklis var fiziski pastāvīgi pārvietoties, kustēties, tomēr pastāvīgi atrasties ražošanas procesā, kā, piemēram, lokomotīve, kuģis, darba lopi utt. Pirmajā gadījumā nekustīgums nepiešķir tiem pamatkapitāla raksturu, bet otrajā gadījumā kustī-

²⁰⁾ Ievērojot, ka ir visai grūti definēt pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu, Lorencs Steina kungs domā, ka šī atšķirība esot ieviesta tikai tādēļ, lai iztirzājums kļūtu saprotamāks.

gums tiem šo raksturu neatņem. Taču apstākļi, ka darba līdzekļi ir lokāli saistīti, ka tie ir laiduši savas saknes zemē, piešķir šai pamatkapitāla daļai īpašu lomu nāciju ekonomiskajā dzīvē. Tos nevar nosūtīt uz ārzemēm, tie nevar apgrozīties kā preces pasaules tirgū. Šī pamatkapitāla īpašuma tituli var mainīties, to var pirkt un pārdot, un tiktāl tas var tikai ideāli ieiet apgrozībā. Šie īpašuma tituli var apgrozīties pat ārzemju tirgos, piemēram, akciju formā. Bet no tā, ka mainās personas, kas ir šī veida pamatkapitāla īpašnieki, nemainās kādas zemes bagātības nekustīgās, materiāli fiksētās daļas attiecība pret tās pašas bagātības kustīgo daļu.²¹⁾

No pamatkapitāla savdabīgās apgrozības izriet tā aprītes savdabīgums. Tā vērtības daļa, ko pamatkapitāls savā naturālajā formā zaudē nolietojšanās dēļ, apgrozās kā produkta vērtības daļa. Ar apgrozības palīdzību produkts no preces pārvēršas par naudu; tāpat par naudu pārvēršas arī tā darba līdzekļu vērtības daļa, ko produkts ienes apgrozībā, un turklāt šī vērtības daļa naudas veidā pa lāsei izsūcas no apgrozības procesa tādā mērā, kādā attiecīgais darba līdzeklis mitējas būt vērtības nesējs ražošanas procesā. Tātad šī darba līdzekļa vērtība tagad iegūst divējādu eksistenci. Daļa tās paliek saistīta ar šī darba līdzekļa patēriņa jeb naturālo formu, kas pieder ražošanas procesam, turpretim otra daļa naudas veidā atdalās no tās. Funkcionēšanas gaitā tā darba līdzekļa vērtības daļa, kas eksistē šī darba līdzekļa naturālajā formā, pastāvīgi samazinās, turpretim naudas formā pārvērtusies vērtības daļa pastāvīgi palielinās, līdz beidzot darba līdzeklis ir beidzis savu mūžu un visa tā vērtība, atdalījusies no attiecīgā darba līdzekļa liķa, ir pārvērtusies par naudu. Šeit izpaužas savdabīgums šī ražīgā kapitāla elementa aprītē. Tā vērtības pārvēršanās par naudu iet roku rokā ar šīs vērtības nesējas preces iekūņošanos naudas kūniņā. Bet tās atpakaļpārvēršanās no naudas formas patērēšanas formā atdalās no preces atpakaļpārvēršanās citos preces ražošanas elementos, un to nosaka jau paša darba līdzekļa atražošanas periods, t. i., laiks, kurā šis darba līdzeklis nodzīvo savu mūžu, tā ka tas jāaizstāj ar citu tā paša veida eksemplāru. Ja kādas mašīnas, teiksim, 10 000 st. mārč. vērtībā, funkcionēšanas ilgums ir, piemēram, 10 gadu, tad sākotnēji par šo mašīnu avansētās vērtības aprītes laiks būs 10 gadu. Pirms šī laika beigām tā nebūs jāaizstāj ar jaunu; tā joprojām darbojas savā naturālajā formā. Taču tās vērtība pa daļām nonāk apgrozībā kā daļa to preču vērtības, kuru nepārtrauktai ražošanai mašīna kalpo, un tādējādi tās vērtība pakāpeniski pārvēršas par naudu, kamēr beidzot pēc 10 gadiem tā pilnīgi pārvērtusies par naudu, bet no naudas pārvērtusies atpakaļ par mašīnu un tāpat

²¹⁾ Šeit beidzas IV manuskripta teksts. Tālāk seko II manuskripta teksts.

pabeigusi savu apriti. Kamēr pienāk šis atražošanas brīdis, mašīnas vērtība pakāpeniski uzkrājas rezerves naudas fonda formā.

Pārējie ražīgā kapitāla elementi sastāv pa daļai no pastāvīgā kapitāla elementiem, kas ietilpst izejvielās un palīgmateriālos, pa daļai no mainīgā kapitāla, kas izdots par darbaspēku.

Darba procesa un vērtības pieaugšanas procesa analīze («Kapitāla» I grāmatas V nodaļā) rādīja, ka dažādajām ražīgā kapitāla sastāvdaļām ir pavisam dažāda loma produkta radīšanā un vērtības radīšanā. No palīgmateriāliem un izejvielām sastāvošās pastāvīgā kapitāla daļas vērtība — tāpat kā no darba līdzekļiem sastāvošās tā daļas vērtība — atkal parādās produkta vērtībā kā tikai pārnesta vērtība, turpretim darbaspēks ar darba procesa starpniecību pievieno produktam savas vērtības ekvivalentu vai patiesi atražo savu vērtību. Tālāk, viena daļa palīgmateriālu — ogles apkurei, apgaismošanas gāze utt. — tiek patērēta darba procesā, lieliski neieejot produktā, turpretim otra to daļa lieliski ieiet produktā un veido tā substances materiālu. Bet nevienai no šīm atšķirībām nav nozīmes apgrozībā un tāpēc arī aprites veidos. Tā kā, radot zināmu produktu, palīgmateriāli un izejvielas tiek pilnīgi patērētas, tad tās pilnīgi pārnes uz produktu visu savu vērtību. Tāpēc produkts to visu ienes apgrozībā, tā pārvēršas par naudu, bet no naudas atpakaļ par preces ražošanas elementiem. Šis vērtības daļas aprīte nepārtrūkst kā pamatkapitāla aprīte, bet gan nepārtraukti iziet visu tās formu riņķojumu, jo šie ražīgā kapitāla elementi pastāvīgi tiek atjaunoti in natura*.

Kas attiecas uz ražīgā kapitāla mainīgo sastāvdaļu, ko izdod par darbaspēku, tad darbaspēku pērk uz noteiktu laiku. Kad kapitālists to nopircis un licis lietā ražošanas procesā, tas veido viņa kapitāla sastāvdaļu, proti, — kapitāla mainīgo sastāvdaļu. Tas darbojas ik dienas zināmu laika posmu, kurā tas pievieno produktam ne vien visu savu dienas vērtību, bet arī vēl zināmu uzviju, virsvērtību, par ko mēs šeit pagaidām nerunāsim. Pēc tam kad darbaspēks ir nopirkts un, piemēram, vienu nedēļu darbojies, tā pirkšana pastāvīgi jāatjauno noteiktos termiņos. Tam darbaspēka vērtības ekvivalentam, ko darbaspēks pastāvīgi pievieno produktam savas funkcionēšanas laikā un kas ar produkta apgrozību pārvēršas par naudu, pastāvīgi jāizdara atpakaļpārvēršanās no naudas par darbaspēku jeb pastāvīgi jāizdara pilns savu formu riņķojums, t. i., pastāvīgi jārit, lai nepārtrūktu nepārtrauktās ražošanas riņķojums.

Tātad ražīgā kapitāla vērtības daļa, kas avansēta par darbaspēku, tiek pilnīgi pārnesta uz produktu (virsvērtību mēs šeit visu laiku atstājam neievērotu), izdara kopā ar to abas metamorfozes, kas pieder pie apgrozības sfēras, un ar tādu pastāvīgu atjaunošanos pastāvīgi paliek iesaistīta ražošanas procesā. Tāpēc, lai arī

* — naturālā formā. — Red.

kā darbaspēks citādi, vērtības radīšanas ziņā, atšķirtos no tām pastāvīgā kapitāla sastāvdaļām, kas *nesastāda pamatkapitālu*, šīs vērtības aprītes veids darbaspēkam ir kopējs ar šīm sastāvdaļām un pretējs pamatkapitālam. Tādas kopības dēļ savas aprītes raksturā šīs ražīgā kapitāla sastāvdaļas, proti, tieši tās viņa vērtības daļas, kas izdotas par darbaspēku un par ražošanas līdzekļiem, kuri nesastāda pamatkapitālu, stāv pretim pamatkapitālam kā *apgrozāmais* jeb *plūstošais* kapitāls.

Kā mēs agrāk redzējām,⁴³ nauda, ko kapitālists samaksā strādniekam par darbaspēka patēriņu, īstenībā ir tikai strādniekam nepieciešamo iztikas līdzekļu vispārējā ekvivalentā forma. Tiktāl arī mainīgais kapitāls lieliski sastāv no dzīvei nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem. Bet šeit, aplūkojot aprīti, runa ir par formu. Kapitālists pērk nevis strādnieka dzīvei nepieciešamos iztikas līdzekļus, bet gan pašu viņa darbaspēku. Kapitālista kapitāla mainīgo daļu veido nevis strādnieka dzīvei nepieciešamie iztikas līdzekļi, bet gan darbībā izpaudies strādnieka darbaspēks. Darba procesā kapitālists ražīgi patērē pašu darbaspēku, nevis strādnieka dzīvei nepieciešamos iztikas līdzekļus. Strādnieks pats pārvērš par dzīvei nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem to naudu, ko viņš saņēmis par savu darbaspēku, lai pēc tam pārvērstu tos atpakaļ par darbaspēku, lai uzturētu savu eksistenci, gluži tāpat kā, piemēram, kapitālists pārvērš par dzīvei nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem pats sev zināmu daļu virsvērtības, kas ietverta precē, kuru viņš pārdevis par naudu, — un tomēr ar visu to nekādi nevar teikt, ka viņa preces pircējs samaksā viņam ar dzīvei nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem. Un pat tad, ja daļu darba algas strādniekam izmaksā dzīvei nepieciešamajos iztikas līdzekļos, t. i., in natura, tas šobrīd jau ir otrais darījums. Strādnieks pārdod savu darbaspēku par noteiktu cenu, un pie tam puses vienojas, ka daļu cenas viņš saņems dzīvei nepieciešamajos iztikas līdzekļos. Ar to mainās tikai maksāšanas forma, bet nemainās fakts, ka viņš īstenībā pārdevis savu darbaspēku. Tas ir otrais darījums, kas notiek ne vairs starp strādnieku un kapitālistu, bet gan starp strādnieku kā preces pircēju un kapitālistu kā preces pārdevēju; turpretim pirmajā darījumā strādnieks ir preces (sava darbaspēka) pārdevējs, bet kapitālists šīs preces pircējs. Viss ir gluži tāpat kā tad, ja kapitālists, pārdodams savu preci, piemēram, mašīnu dzelzs ceplim, gribētu saņemt par to citu preci — dzelzi. Tātad par apgrozāmo kapitālu pretēji pamatkapitālam kļūst nevis paši strādniekam nepieciešamie dzīves iztikas līdzekļi, nevis viņa darbaspēks, bet gan tā ražīgā kapitāla vērtības daļa, ko izdod par darbaspēku un kas ar savas aprītes formu iegūst šo raksturu, kurš tai ir kopīgs vēl ar dažām pastāvīgā kapitāla sastāvdaļām un pretējs dažām citām tā paša kapitāla sastāvdaļām.

Apgrozāmā kapitāla vērtību — darbaspēkā un ražošanas līdzekļos — avansē tikai uz laiku, kurā tiek izgatavots produkts, pie

tam avansē atbilstoši ražošanas mērogam, ko nosaka pamatkapitāla apmēri. Šī vērtība visa ieiet produktā un tāpēc ar produkta pārdošanu atkal visa atgriežas no apgrozības un var tikt no jauna avansēta. Ražošanas līdzekļi un darbaspēks, kuru veidā eksistē kapitāla apgrozāmā sastāvdaļa, tiek izņemti no apgrozības tādā mērā, cik tas ir nepieciešams ražošanai un gatavā produkta pārdošanai, bet tie pastāvīgi jāaizstāj un jāatjauno ar atjaunotu pirkšanu, ar atpakaļpārvēršanos no naudas formas par ražošanas elementiem. Katrā atsevišķā paņēmienā tos ņem no tirgus mazākās masās nekā pamatkapitāla elementus, bet toties biežāk tie jāņem atkal un atkal, tāpēc par tiem izdotā kapitāla avansēšana atjaunojas pēc samērā īsiem laika posmiem. Šī pastāvīgā atjaunošanās notiek ar produkta pastāvīgu realizāciju, kurā apgrozās visa to vērtība. Beidzot, tie nepārtraukti izdara visu metamorfožu riņķojumu ne vien pēc savas vērtības, bet arī pēc savas naturālās formas; no preces tie pastāvīgi pārvēršas atpakaļ par šīs pašas preces ražošanas elementiem.

Līdz ar savu paša vērtību darbaspēks pastāvīgi pievieno produktam virsvērtību, nesamaksātā darba iemiejumu. Tātad gatavais produkts pastāvīgi nes apgrozībā virsvērtību, kas kopā ar produktu pārvēršas par naudu, tāpat kā pārējie produkta vērtības elementi. Tomēr virsvērtību mēs pagaidām atstājam neievērotu, jo tagad mums ir runa pirmām kārtām par kapitālās vērtības apriti, nevis par virsvērtības apriti, kas notiek vienā laikā ar pirmo.

No iepriekš teiktā izriet sekojošais.

1) Pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla formas noteiktība izriet tikai no ražošanas procesā funkcionējošās kapitālās vērtības jeb *ražīgā kapitāla* aprites dažādībām. Šī aprites dažādība savukārt izriet no tā dažādā veida, ar kādu dažādās ražīgā kapitāla sastāvdaļas pārnes savu vērtību uz produktu, nevis no to dažādās piedalīšanās produkta vērtības ražošanā vai ne no to īpatnējās lomas vērtības pieaugšanas procesā. Beidzot, atšķirības vērtības nodošanā produktam un tāpēc arī dažādie veidi, kādos produkts šo vērtību ienes apgrozībā un kādos tā pēc produkta metamorfozēm atjaunojas savā sākotnējā naturālajā formā, — šīs atšķirības izriet no atšķirībām tajās vieliskajās formās, kurās eksistē ražīgais kapitāls un no kurām vienu daļu, veidojot atsevišķu produktu, patērē pilnīgi visu, turpretim otru daļu izlieto tikai pakāpeniski. Tātad tikai ražīgais kapitāls var dalīties pamatkapitālā un apgrozāmajā kapitālā. Šis pretstats turpretim nepastāv diviem citiem rūpnieciskā kapitāla eksistences veidiem, tātad ne preču kapitālam, ne naudas kapitālam; tas nepastāv arī kā šo divu formu pretstats attiecībā pret ražīgo kapitālu. Tas pastāv tikai *ražīgajam kapitālam un šī kapitāla ietvaros*. Lai naudas kapitāls un preču kapitāls funkcionē kā kapitāls — tie var apgrozīties, cik ātri apgrozīdamies, par apgrozāmo kapitālu pretstatā pamatkapitālam tie var kļūt tikai ar to nosacījumu, ja tie pārvērtīsies par

ražīgā kapitāla apgrozāmajām sastāvdaļām. Bet, tā kā šīs divas kapitāla formas eksistē apgrozības sfērā, tad, kā redzēsīm, politiskā ekonomija kopš Ā. Smita laikiem nav varējusi turēties pretim kārdinājumam bāzt tās vienā maisā ar ražīgā kapitāla apgrozāmo daļu, savienot tās kategorijā «apgrozāmais kapitāls». Īstenībā naudas kapitāls un preču kapitāls ir apgrozības kapitāls pretstatā ražīgajam kapitālam, nevis apgrozāmais kapitāls pretstatā pamatkapitālam.

2) Kapitāla pamatsastāvdaļas aprīte un tātad arī tam nepieciešamais aprītes laiks aptver vairākas kapitāla apgrozāmo sastāvdaļu aprītes. Laikā, kad pamatkapitāls izdara tikai vienu aprīti, apgrozāmais kapitāls pagūst izdarīt vairākas aprītes. Viena no ražīgā kapitāla vērtības sastāvdaļām iegūst pamatkapitāla formas noteiktību vienīgi tiktāl, ciktāl šo ražošanas līdzekli, kurā tā eksistē, nenolieto visu pilnīgi tai laika posmā, kad produkts tiek izgatavots un kā prece izstumts no ražošanas procesa. Vienai ražošanas līdzekļa vērtības daļai, kā agrāk, jāpaliek saistītai ar joprojām saglabājušos veco patērēšanas formu, bet otru daļu gatavais produkts ienes apgrozībā, pie tam produkta apgrozība ir reizē kapitāla apgrozāmas daļas visas vērtības apgrozība pretstatā pamatdaļai.

3) Par pamatkapitālu izdodamo ražīgā kapitāla vērtības daļu avansē pilnīgi, visu uzreiz, visam laikam, kurā funkcionē tā ražošanas līdzekļu daļa, no kuriem sastāv pamatkapitāls. Tātad kapitālists uzreiz laiž šo vērtību apgrozībā, bet no apgrozības atpakaļ to ņem tikai pa daļām, pakāpeniski, realizējot tās vērtības daļas, ko pamatkapitāls pa daļām pievieno ražotajām precēm. No otras puses, pašus ražošanas līdzekļus, kuros fiksēta viena no ražīgā kapitāla sastāvdaļām, izņem no apgrozības uzreiz, un tie uz visu savas funkcionēšanas laiku iekļaujas ražošanas procesā. Bet šajā laikā tie nav jāaizstāj ar jauniem tā paša veida eksemplāriem, nav jāatražo. Ilgāku vai īsāku laiku tie joprojām piedalās apgrozībā laižamo preču veidošanā, tomēr neņemdami no apgrozības elementus sevis pašu atjaunošanai. Tātad šai laikā tie arī neprasa no kapitālista atkārtotus avansējumus. Beidzot, par pamatkapitālu izdotā kapitālā vērtība laikā, kad funkcionē tie ražošanas līdzekļi, kuros tā eksistē, izdara savu formu riņķojumu ne vieliski, bet tikai pēc savas vērtības un arī tad tikai pa daļām un pakāpeniski. T. i., daļa pamatkapitāla vērtības nepārtraukti apgrozās kā preces vērtības daļa un pārvēršas par naudu, bet no naudas nepārvēršas atpakaļ savā sākotnējā — naturālajā formā. Šī naudas atpakaļpārvēršanās noteikta ražošanas līdzekļa naturālajā formā notiek tikai tā funkcionēšanas perioda beigās, kad šis ražošanas līdzeklis ir pilnīgi izmantots.

4) Lai ražošanas process notiktu nepārtraukti, apgrozāmā kapitāla elementiem jābūt tikpat pastāvīgi saistītiem šai procesā kā pamatkapitāla elementiem. Bet tādā veidā saistītie apgrozāmā

kapitāla elementi tiek pastāvīgi atjaunoti in natura (ražošanas līdzekļus aizstāj ar jauniem tā paša veida eksemplāriem, darbaspēku — ar pastāvīgi atjaunotu pirkšanu); turpretim, kas attiecas uz pamatkapitāla elementiem, tad visā savas eksistences laikā tie netiek atjaunoti un nav jāatjauno arī to pirkšanas akts. Ražošanas procesā vienmēr atrodas izejvielas un paligmateriāli, bet līdz ar to, ka vecos pilnīgi visus patērē gatavā produkta ražošanai, tos vienmēr aizstāj jauni tā paša veida eksemplāri. Gluži tāpat ražošanas procesā vienmēr atrodas arī darbaspēks, bet tikai tāpēc, ka pastāvīgi atjaunojas tā pirkšanas akts, kas bieži vien ir saistīts arī ar personu nomaiņu. Turpretim visu apgrozāmā kapitāla atkārtoto apritu laiku tajos pašos atkārtotajos ražošanas procesos joprojām funkcionē vienas un tās pašas ēkas, mašīnas utt.

II. PAMATKAPITĀLA SASTĀVDAĻAS, KOMPENSĀCIJA, REMONTS UN UZKRĀSANA

Vienā un tai pašā uzņēmumā atsevišķo pamatkapitāla elementu mūža ilgums ir dažāds, tāpēc dažāds ir arī to aprites laiks. Piemēram, uz dzelzceļiem sliežu, gulšņu, uzbērumu, staciju ēku, tiltu, tuneļu, lokomotīvu un vagonu funkcionēšanas ilgums un tāpēc arī atražošanas laiks ir dažāds, tātad dažāds ir arī tiem avansēto kapitāla daļu aprites laiks. Garā gadu virknē ēkas, platformas, ūdenstorņi, viadukti, tuneļi, zemes izrakumi un uzbērumi, īsāk sakot, viss, ko Anglijas dzelzceļu saimniecībā sauc par «works of art»,* nav jāatjauno. Priekšmeti, kas visvairāk nolietojas, ir sliežu ceļi un «ritošais sastāvs» («rolling stock»).

Sākumā, kad modernos dzelzceļus būvēja, valdīja pārliecība, kam pievienojās arī ievērojamākie inženieri praktiķi, ka pēc savas izturības dzelzceļš esot mūžīgs un sliežu nodilšana esot tik ļoti niecīga, ka tad, kad runa esot par jautājuma finansiālo un praktisko pusi, to varot ignorēt; labu sliežu eksistences ilgumu vērtēja uz 100—150 gadiem. Bet drīz atklājās, ka sliežu mūža ilgums, kas, protams, ir atkarīgs no lokomotīvu kustības ātruma, vilcienu smaguma un skaita, pašu sliežu biezuma un daudziem citiem blakusapstākļiem, caurmērā nepārsniedz 20 gadu. Pie atsevišķām stacijām, lieliem satiksmes centriem, sliedes nolietojas pat vienā gadā. Ap 1867. gadu sāka ieviest tērauda sliedes, kas gan maksā gandrīz divtik dārgi nekā dzelzs sliedes, bet toties iztur arī vairāk nekā divtik. Koka gulšņu eksistences ilgums ir 12—15 gadu. Kas attiecas uz ritošo sastāvu, tad pasažieru vagoni nolietojas krietni vien gausāk nekā preču vagoni. Lokomotīvu eksistences ilgumu 1867. gadā rēķināja uz 10—12 gadiem.

* — mākslīgajām izbūvēm. — Red.

Nolietošanās notiek pirmām kārtām ar pašu lietošanu. Vispār slīdes nolietojas vilcienu skaitam proporcionālā ātrumā («R. C.», № 17645)²²⁾. Palielinot vilcienu ātrumu, nolietošanās pieauga lielākā proporcijā nekā ātruma kvadrāts, t. i., divkārtšojot vilcienu ātrumu, nolietošanās pieauga vairāk nekā četrkārt («R. C.», № 17046).

Tālāk, nolietošanās cēlonis ir dabas spēku ietekme. Piemēram, gulšņi cieš ne vien no tiešās nolietošanās, bet arī no trunēšanas.

«Izdevumi dzelzceļa uzturēšanai atkarīgi ne tik daudz no nolietošanās, kas rodas no vilcienu kustības, cik no atmosfēras iedarbībai pakļautā koka, dzelzs un būvmateriālu kvalitātes. Viens stipra lietus mēnesis nodarīs dzelzceļam vairāk ļaunuma nekā vesels gads ekspluatācijas» (R. P. Williams. «On the Maintenance of Permanent Way». Priekšlasījums «Institution of Civil Engineers» 1867. g. rudenī)⁴⁴⁾.

Beidzot, šeit, tāpat kā viscaur lielrūpniecībā, morālās nolietošanās procesam arī ir sava loma: pēc 10 gadiem parasti par 30 000 st. mārc. var nopirkt tikpat daudz vagonu un lokomotīvu, par kuriem agrāk bija jāmaksā 40 000 st. mārc. Tādējādi šīs iekārtas cenas krišanās jāreķina 25% apmērā no tirgus cenas, lai gan nav notikusi nekāda lietošanas vērtības pazemināšanās (Lardner. «Railway Economy» [p. 120]).

«Cauruļu tiltus to tagadējā formā neatjauno.»

(Jo patlaban ir labākas tādu tiltu formas.)

«To parastais remonts, atsevišķu daļu izņemšana un apmaiņošana nav lietderīga» (W. B. Adams. «Roads and Rails». London, 1862 [p. 136]).

Rūpniecības progresa dēļ parasti notiek nemitīgi apvērsumi darba līdzekļos. Tāpēc tie tiek kompensēti nevis savā sākotnējā formā, bet gan formā, kas radusies apvērsumā. No vienas puses, apstākļi, ka pamatkapitāla masu iegulda uzņēmumā noteiktā naturālā formā un tai tajā jāeksistē zināmu vidējo mūža ilgumu, ir par cēloni tam, ka jaunas mašīnas utt. ievieš tikai pakāpeniski, tāpēc tas ir kavēklis uzlaboto darba līdzekļu straujai ieviešanai viscaur. No otras puses, konkurences cīņa, it īpaši izšķirošu tehnikas apvērsumu laikā, liek vecos darba līdzekļus vēl pirms to dabiskās nāves aizstāt ar jauniem darba līdzekļiem. Katastrofas, krīzes — tas ir tas, kas galvenokārt piespiež tādējādi pirms laika atjaunot uzņēmumu iekārtas plašā sabiedriskā mērogā.

Nolietošanās (atstājot neievērotu morālo nolietošanas) ir tā vērtības daļa, ko pamatkapitāls, to izlietojot, pakāpeniski nodod produktam — nodod tajā vidējā daudzumā, kādā tas zaudē savu lietošanas vērtību.

Šī nolietošanās ir daļēji tāda, ka pamatkapitālam piemīt zināms mūža vidējais ilgums; pamatkapitālu visu pilnīgi avansē

²²⁾ Citāti, kas apzīmēti ar «R. C.», ņemti no «Royal Commission on Railways. Minutes of Evidence taken before the Commissioners, presented to both Houses of Parliament». London, 1867. — Jautājumi un atbildes ir sanumurēti, un to numuri šeit norādīti.

šim laikam; tam beidzoties, pamatkapitāls atkal pilnīgi viss kompensējams. Dzīviem darba līdzekļiem, piemēram, zirgiem, atražošanas laiku nosaka pati daba. Viņu kā darba līdzekļu mūža vidējo ilgumu nosaka dabas likumi. Tiklīdz šis laiks beidzas, līdz galam nolietotie eksemplāri jāaizstāj ar jauniem. Zirgu nevar nomainīt pa daļām, to var nomainīt tikai ar citu zirgu.

Citiem pamatkapitāla elementiem iespējama periodiska jeb daļēja atjaunošana. Šeit jānorobežo daļējā jeb periodiskā kompensācija un uzņēmuma pakāpeniska paplašināšana.

Pamatkapitāls sastāv pa daļai no viendabīgiem sastāvelementiem, kuru eksistences ilgums tomēr nav vienāds un kuri atjaunojami daļēji pēc dažādiem starplaikiem. Tā, piemēram, sliedes pie stacijām jāatjauno biežāk nekā pārējā līnijas garumā. Tas pats ir ar gulšņiem, kas, pēc Lārdnera ziņām, uz Beļģijas dzelzceļiem 40. gados bija jāatjauno ik gadu 8% apmērā un kas tāpat visi tika atjaunoti 12 $\frac{1}{2}$ gados. Tādējādi stāvoklis šeit ir šāds: zināmu summu avansē noteikta veida pamatkapitālam, piemēram, uz 10 gadiem. Šīs izmaksas izdara uzreiz. Bet noteikta šī pamatkapitāla daļa, kuras vērtība ietilpusi produkta vērtībā un kopā ar to pārvērtusies par naudu, katru gadu tiek kompensēta in natura, turpretim otra daļa joprojām eksistē savā sākotnējā naturālajā formā. Šī izmaksa uzreiz un atražošana naturālajā formā tikai pa daļām tad nu ir tas, kas šo kapitālu atšķir kā pamatkapitālu no apgrozāmā kapitāla.

Citi pamatkapitāla elementi sastāv no nevien dabīgām daļām, kas nolietojas nevienādā laikā, tāpēc tās nav jākompensē vienā un tai pašā laikā. Tieši tā tas ir ar mašīnām. Ko mēs tikko kā teicām par pamatkapitāla dažādo sastāvdaļu dažādo mūža ilgumu, tas attiecas arī uz šī pamatkapitāla elementu — vienas un tās pašas mašīnas dažādo sastāvdaļu eksistences ilgumu.

Kas attiecas uz gadījumu, kad daļējas atjaunošanas gaitā uzņēmums pakāpeniski paplašinās, tad atzīmēsim sekojošo. Lai gan, kā mēs redzējām, pamatkapitāls in natura joprojām darbojas ražošanas procesā, daļa viņa vērtības, ko nosaka nolietojšanās vidējais lielums, apgrozās kopā ar produktu, pārvēršas par naudu un ir elements rezerves naudas fondā, kas noder kapitāla kompensācijai, kad pienāk laiks to atražot in natura. Šī pamatkapitāla vērtības daļa, kas tādējādi pārvērsta par naudu, var noderēt, lai paplašinātu uzņēmumu vai izdarītu mašīnas uzlabojumus, kas pastiprina to efektivitāti. Tādējādi pēc zināmiem laika posmiem notiek atražošana un turklāt, ja to aplūko no sabiedriskā viedokļa, atražošana paplašinātā mērogā — ekstensīvi paplašinātā, ja tiek paplašināts tikai ražošanas lauks, intensīvi paplašinātā, ja lieto efektīvākus ražošanas līdzekļus. Tāda atražošana paplašinātā mērogā izriet nevis no uzkrāšanas — no virsvērtības pārvēršanas par kapitālu, bet gan no vērtības atpakaļpārvēršanās, kad tā, nozarojusies, naudas formā atdalijusies no pamatkapitāla ķer-

meņa, ir pārvērtusies par jaunu — papildu vai efektīvāku tā paša veida pamatkapitālu. Protams, pa daļai no attiecīgā uzņēmuma īpašā rakstura ir atkarīgs, vai tas spēj tā pakāpeniski palielināties un kādā mērā; tāpat šis specifiskais raksturs arī nosaka, kādos apmēros jāsavāc rezerves fonds, lai to no jauna varētu ieguldīt tai pašā uzņēmumā, un kādos termiņos var notikt šī ieguldīšana. No otras puses, kas attiecas uz iespēju uzlabot esošo mašīnu detaļas, tad tā, protams, atkarīga no uzlabojumu rakstura un no pašas mašīnas konstrukcijas. Bet, cik ļoti, piemēram, dzelzceļu būvniecībā no paša sākuma jāpatur vērā šis moments, liecina Ādamss:

«Visa konstrukcija būtu jāveido pēc principa, kas valda bišu stropā, — spējas neierobežoti paplašināties. Izrādās, ka visas pārlietu solidās un it īpaši simetriskās būves ir ļaunums, paplašināšanas gadījumā tās jānojauc» (turpat, 123. lpp.).

Pa lielākajai daļai tas atkarīgs no rīcībā esošās vietas. Dažām ēkām iespējams virsū uzbūvēt kādus stāvus, citas jāpaplašina uz sāniem, tāpat vajag vairāk zemes. Kapitālistiskajā ražošanā, no vienas puses, izšķiež daudz līdzekļu, bet, no otras puses, uzņēmuma pakāpeniskajā paplašināšanā vērojami daudzi gadījumi, kad nelietderīgi paplašina uz sāniem (daļēji par ļaunu darbaspēkam); cēlonis ir tas, ka šeit nekas nenotiek pēc sabiedriskā plāna, bet viss atkarīgs no bezgala dažādiem apstākļiem, līdzekļiem utt., ar ko rēķinās atsevišķs kapitālists. No tā rodas milzīga ražošanas spēku izšķiešana.

Tāda rezerves naudas fonda (t. i., pamatkapitāla daļas, kas pārvērtusies atpakaļ par naudu) atkalieguldīšana pa daļām visvieglāk izdarāma zemkopībā. Telpā norobežots ražošanas lauks šeit visvairāk spēj pakāpeniski uzsūkt kapitālu. Gluži tas pats ir arī tajos gadījumos, kad notiek dabiskā atražošanās, piemēram, lopkopībā.

Pamatkapitāls prasa īpašas saglabāšanas izmaksas. Daļēji saglabāšana notiek ar pašu darba procesu; pamatkapitāls bojājas, ja tas nefunkcionē darba procesā (sk. «Kapitāla» I grāmatas VI nodaļu, 196. lpp., un XIII nodaļu, 423. lpp.⁴⁵; mašīnu nolietošanās, kas rodas no nelietošanas). Tāpēc Anglijā ar likumu atzīst par tiešu kaitējuma («waste») nodarīšanu gadījumumu, kad nomātus zemes gabalus nekopj šai zemē parastajā veidā (Barrister W. A. Holdsworth. «The Law of Landlord and Tenant». London, 1857, p. 96).

Šī saglabāšana, kas rodas no lietošanas darba procesā, ir bezmaksas dāvana, ko sagādā dzīvā darba daba. Tādam darba saglabājošam spēkam ir divējāds raksturs. No vienas puses, darbs saglabā darba materiālu vērtību, pārnesot to uz produktu; no otras puses, ciktāl tas nepārnes uz produktu darba līdzekļu vērtību, tas tomēr saglabā arī to vērtību, saglabādams to lietošanas vērtību, likdams tiem funkcionēt ražošanas procesā.

Bet vajadzīgs arī tiešs darba patēriņš, lai pamatkapitālu uzturētu lietošanas kārtībā. Mašīnas laiku pa laikam jātīra. Šeit ir darīšana ar papildu darbu, bez kura tās kļūst lietošanai nederīgas, ar kaitīgo stihisko ietekmju, kas nav šķiramas no ražošanas procesa, vienkāršu novēršanu, tātad runa ir par mašīnu saglabāšanu darba spējīgā stāvoklī šo vārdu burtiskajā nozīmē. Kā pats par sevi saprotams, pamatkapitāla eksistences normālo ilgumu nosaka, rēķinoties ar to, ka realizēsies nosacījumi, kuros tas var šai laikā normāli funkcionēt, gluži tāpat kā, pieņemot, ka cilvēks dzīvo vidēji 30 gadu, domā, ka viņš arī mazgājas. Tātad šeit ir runa nevis par mašīnā ietilpstošā darba kompensāciju, bet gan par pastāvīgu papildu darbu, kas kļūst nepieciešams mašīnas lietošanas dēļ. Šeit ir runa nevis par to darbu, ko veic mašīna, bet par to darbu, ko pieliek mašīnai, attiecībā pret kuru mašīna ir nevis ražošanas aģents, bet gan izejmateriāls. Kapitāls, ko iztērē šim darbam, — lai gan šis kapitāls neieiet tai darba procesā, kurā īstenībā rodas produkts, — pieder pie apgrozāmā kapitāla. Ražošanas procesā pastāvīgi jātērē kapitāls šādam darbam, tāpēc arī tā vērtība pastāvīgi jākompensē ar produkta vērtību. Par šo darbu iztērētais kapitāls pieder pie tās apgrozāmā kapitāla daļas, kam jāsedz vispārīgās neražīgās kapitālista izmaksas un kas jāsadala uz jaunradīto vērtību atbilstoši gada vidējam aprēķinam. Mēs redzējam,⁴⁶ ka pašā rūpniecībā šo tīrīšanas darbu strādnieki izdara bez maksas pārtraukumu laikā, bet ļoti bieži — un taisni tādēļ, ka to izdara bez maksas — tieši arī paša ražošanas procesa laikā, tas ir cēlonis lielākajai daļai nelaiemes gadījumu. Šis darbs netiek samaksāts produkta cenā. Šai nozīmē patērētājs to saņem bez maksas. No otras puses, kapitālists tādā veidā ietaupa izmaksas par savu mašīnu saglabāšanu. Strādnieks to iznes uz savas muguras, un te meklējams viens no tiem kapitāla pašsaglabāšanās noslēpumiem, kas būtībā pamato strādnieka juridisko pretenziju uz mašīnu un pat no buržuāzisko tiesību viedokļa padara viņu par mašīnas līdzīpašnieku. Tomēr dažādās ražošanas nozarēs, kur tīrīšanas nolūkā mašīnas jāizņem no ražošanas procesa un tāpēc tīrīšana nevar notikt starp citu — tāds ir stāvoklis, piemēram, ar lokomotīvēm —, šis saglabāšanas darbs pieder pie kārtējām izmaksām, t. i., veido apgrozāmā kapitāla elementu. Vislielākais, pēc triju dienu darba lokomotive jāsūta uz depo un tur jātīra; lai mazgānot nesabojātu katlu, tas iepriekš jāatdzesē («R. C.», № 17823).

Īstenajam remontam jeb lāpīšanas darbiem vajadzīgas tādas kapitāla un darba izmaksas, kas neietilpst sākotnēji avansētajā kapitālā un ko tātad nevar — vismaz vienmēr nevar — kompensēt un segt no tāda avota kā pamatkapitāla vērtības pakāpeniskā kompensācija. Ja, piemēram, pamatkapitāla vērtība = 10 000 st. mārč. un tā eksistences kopilgums = 10 gadiem, tad šis 10 000 st. mārč., pēc 10 gadiem visas pārvērtušās par naudu, kompensē tikai

sākotnēji ieguldītā kapitāla vērtību, bet nekompensē kapitālu vai darbu, kas šai laikā no jauna pievienots remonta darbos. Tā ir vērtības papildu sastāvdaļa; to arī neavansē uzreiz, bet atkarībā no vajadzībām, un tās avansēšanas dažādo momentu iestāšanās pēc būtības ir nejauša. Katram pamatkapitālam ir vajadzīgas tamlīdzīgas vēlākas, daļējas kapitāla papildizmaksas par darba līdzekļiem un darbaspēku.

Bojājumi, kas var rasties atsevišķās mašīnu daļās utt., pēc savas dabas ir nejauši, tāpēc tikpat nejaušs ir arī to dēļ nepieciešamais remonts. Tomēr daudzo remontdarbu skaitā izceļas divi remontdarbu veidi, kam ir vairāk vai mazāk pastāvīgs raksturs un kas gadās dažādos pamatkapitāla mūža periodos: slimības bērnībā un nesalīdzināmi lielāks skaits slimību vecumā, kurš pārsniedz mūža vidējā ilguma robežu. Piemēram, lai arī cik pilnīgas konstrukcijas mašīna stātos ražošanas procesā, to lietojot praksē, atklājas trūkumi, kas jāizlabo ar papildu darbu. No otras puses, jo vairāk tā pārsniedz sava vidējā vecuma robežu, tāpat jo vairāk palielinās normālā nolietošanās, un jo vairāk nolietots un uz vecumu vājš top materiāls, no kura tā taisīta, jo arī biežāki un lielāki kļūst remontdarbi, kas nepieciešami, lai uzturētu mašīnas eksistenci līdz mūža vidējā ilguma beigām; gluži tāpat kā vecam cilvēkam, lai viņš nenomirtu pirms laika, vairāk jātērē medicīniskajai palīdzībai nekā jaunības spēka pilnam cilvēkam. Tāpat, lai gan remontdarbiem ir nejaušs raksturs, tomēr tie sadalās nevienmērīgi dažādos pamatkapitāla eksistences periodos.

Tiklab no tā, kā arī vispār no mašīnai nepieciešamo remontdarbu nejaušā rakstura izriet sekojošais.

No vienas puses, istās darbaspēka un darba līdzekļu izmaksas remontdarbiem ir nejaušas, kā nejauši ir arī paši apstākļi, kas šo remontu dara nepieciešamu; nepieciešamā remonta apmēri nevienmērīgi sadalās pa dažādiem pamatkapitāla mūža periodiem. No otras puses, nosakot pamatkapitāla mūža vidējo ilgumu, pieņem, ka tas pastāvīgi tiek uzturēts aktīvā stāvoklī — pa daļai ar tīrīšanu (te pieder arī tīrības uzturēšana telpās), pa daļai ar labošanu, ko izdara katreiz, kad tas vajadzīgs. Vērtības pārvešanu, pamatkapitālam nolietojoties, aprēķina pēc tā eksistences vidējā ilguma, bet, šo vidējo periodu aprēķinot, savukārt pieņem, ka visu laiku avansēs papildu kapitālu, kas nepieciešams, lai to uzturētu lietošanas kārtībā.

No otras puses, tikpat skaidrs, ka šī vērtība, ko pievieno pamatkapitālam ar kapitāla un darba papildu izmaksām, nevar ietilpt preču cenā tai pašā laikā, kad notiek šīs izmaksas. Tā, piemēram, ja vērpšanas īpašniekam šonedēļ salūst ritenis vai pārtrūkst siksna, tad viņš nevar šonedēļ pārdot savu dziju dārgāk, nekā pārdeva to pagājušajā nedēļā. Vērpšanas vispārīgās izmaksas nemaz nav mainījušās šī nelaimes gadījuma dēļ atsevišķā fabrikā. Šeit, tāpat kā vispār, nosakot vērtību, izšķirējs ir vidējais

lielums. Pieredze rāda šādu negadījumu vidējo skaitu un uzturēšanas un remontdarbu vidējo apjomu, kas nepieciešami noteiktā ražošanas nozarē ieguldītā pamatkapitāla eksistences vidējā periodā. Šos vidējos izdevumus sadala uz pamatkapitāla eksistences vidējo periodu un pa attiecīgām daļām pievieno produkta cenai, tātad kompensē, pārdodot produktu.

Papildu kapitāls, ko tādā veidā kompensē, pieder pie apgrozāmā kapitāla, lai gan attiecīgajām izmaksām ir neregulārs raksturs. Tā kā ir ļoti svarīgi nekavējoties izlabot katru mašīnu bojājumu, tad katrā samērā lielā fabrikā līdzās tiešajiem fabrikas strādniekiem pastāv īpašs inženieru, galdnieku, mehāniķu, atslēdznieku utt. personāls. Viņu darba alga ir mainīgā kapitāla daļa, un viņu darba vērtība sadalās uz produktu. No otras puses, ražošanas līdzekļiem nepieciešamos izdevumus nosaka pēc vidējā aprēķina, un atbilstoši tam tie visu laiku veido produkta vērtības daļu, lai gan faktiski tos avansē neregulāros laika posmos, tāpēc tie neregulāros laika posmos ietilpst produktā resp. pamatkapitālā. Šis kapitāls, ko izdod īsteni par remontu, dažā ziņā ir īpaša veida kapitāls: to nevar attiecināt ne uz apgrozāmo, ne pamatkapitālu, bet tas tomēr vairāk pieder pie pirmā, jo ietilpst kārtējo izmaksu kategorijā.

Grāmatvedības veids, protams, neko nemaina to lietu īstenajā sakarā, attiecībā uz kurām šo grāmatvedību kārtā. Bet svarīgi atzīmēt, ka daudzās ražošanas nozarēs pamatkapitāla remonta un īstenās nolietojšanās izmaksas parasti rēķina kopā šādā veidā. Pieņemsim, ka avansētais pamatkapitāls ir 10 000 st. mārč., tā eksistences ilgums — 15 gadu; ar šādu nosacījumu ikgadējā nolietojšanās ir $666\frac{2}{3}$ st. mārč. Bet nolietojšanos aprēķina tikai uz 10 gadiem, t. i., pie ražoto preču cenas ik gadus pieskaita par pamatkapitāla nolietojšanos 1000 st. mārč., nevis $666\frac{2}{3}$, t. i., remontdarbiem utt. tiek rezervētas $333\frac{1}{3}$ st. mārč. (skaitļi 10 un 15 ņemti tikai piemēra dēļ). Tātad vidēji remontam izdod tādu summu, lai pamatkapitāls ar šo remontu eksistētu 15 gadu. Tāds rēķināšanas veids, protams, nekavē to, ka pamatkapitāls un remontam iztērējamais papildu kapitāls veido dažādas kategorijas. Pamatojoties uz tāda veida aprēķiniem, tika pieņemts, piemēram, ka minimālā izmaksu tāme, kas paredzēta tvaikoņu saglabāšanai un kompensēšanai, ir 15% gadā, tātad atražošanas laiks = $6\frac{2}{3}$ gada. 60. gados Anglijas valdība kompensēja sabiedrībai «Peninsular and Oriental C^o» šāda veida ikgadējos izdevumus 16% apmērā, kas atbilst $6\frac{1}{4}$ gada ilgam atražošanas laikam. Uz dzelzceļiem lokomotīves mūža vidējais ilgums ir 10 gadu, bet, ierēķinot remonta izmaksas, ikgadējo nolietojšanos nosaka uz $12\frac{1}{2}\%$, kas reducē lokomotīves mūža ilgumu uz 8 gadiem. Pasažieru un preču vagoniem ikgadējo nolietojšanos rēķina uz 9%, t. i., to mūža ilgumu nosaka uz $11\frac{1}{9}$ gada.

Likumdošana attiecībā uz nomāšanas kontraktiem par namiem

un citiem objektiem, kuri saviem īpašniekiem ir pamatkapitāls un kurus viņi kā tādu iznomā, viscaur atzīst atšķirību starp normālo nolietošanas, ko nosaka laiks, dabas spēku ietekme un pati normālā lietošana, un starp nejauso remontu, kas laiku pa laikam vajadzīgs nama eksistences normālā ilguma laikā, lai namu uzturētu kārtībā un to normāli lietotu. Parasti pirmā veida remonts izdarāms īpašniekam, otrā veida — nomniekam. Tālāk remonta darbi dalās parastajos un kapitālajos. Kapitālremonti ir pamatkapitāla daļēja atjaunošana tā naturālajā formā, un arī par tiem maksā īpašnieks, ja vien kontraktā tieši nav prasīts pretējais. Tā, piemēram, saskaņā ar Anglijas tiesībām

«nomnieka pienākums ir tikai uzturēt ēkas no gada gadā tādā stāvoklī, lai tajās nespīstos iekšā vējš un lietus, ciktāl tas iespējams bez kapitālremonta; un vispār viņa pienākums ir rūpēties tikai par tādu remontu, ko var saukt par parasto. Bet pat arī šai ziņā jāņem vērā attiecīgo ēkas daļu vecums un vispārīgais stāvoklis tai brīdī, kad nomnieks tās pārņēmis: nav viņa pienākums ne aizstāt veco un nolietoto materiālu ar jaunu, ne kompensēt nenovēršamo vērtības zudumu, kas rodas laika un regulāras lietošanas rezultātā» (Holdsworth. «Law of Landlord and Tenant», p. 90—91).

Tiklab no nolietojuma kompensēšanas, kā arī no saglabāšanas un remontdarbiem pilnīgi atšķiras *apdrošināšana* pret iespējamajiem postījumiem, ko nodara ārkārtējas dabas parādības: ugunsgrēki, plūdi utt. Apdrošināšanas maksas jāsedz no virsvērtības, un tas ir atskaitījums no tās. Vai, ja jautājumu aplūko no visas sabiedrības viedokļa, ir nepieciešams, lai vienmēr notiktu papildu ražošana, t. i., ražošana plašākos apmēros, nekā vajadzīgs esošās bagātības vienkāršai kompensācijai un atražošanai; papildu ražošana, ja iedzīvotāju skaita palielināšanos atstāj pilnīgi neievērotu, nepieciešama, lai būtu ražošanas līdzekļi, ar kuriem likvidēt nejaušību un dabas spēku nodarīto ārkārtējo postījumu sekas.

Praksē tikai niecīga daļa kompensācijai nepieciešamā kapitāla tiek ieskaitīta rezerves naudas fondā. Svarīgākā daļa šī kapitāla tiek izlietota pašas ražošanas apmēru paplašināšanai, kas pa daļai ir īsta paplašināšana, pa daļai — ražošanas nozarēs, kurās ražo pamatkapitālu, — ražošanas apjoma normālā pieauguma nepieciešamais nosacījums. Tā, piemēram, mašīnu fabriku ceļ ar tādu aprēķinu, ka, no vienas puses, fabrikas, kas pieder tās pircējiem, ik gadus paplašināsies un ka, no otras puses, daļai šo fabriku pastāvīgi vajadzēs pilnīgas vai daļējas atražošanas.

Nosakot tiklab nolietošanas, kā arī remonta izmaksas atbilstoši sabiedriskajai vidējai normai, nenovēršami atklājas lielas atšķirības pat vienāda lieluma kapitāliem, kas, vispār runājot, ieguldīti ar vieniem un tiem pašiem nosacījumiem vienā un tai pašā ražošanas nozarē. Praksē vienam kapitālistam mašīna utt. eksistē ilgāk par vidējo periodu, citam — ne tik ilgi. Remonta izmaksas vienam lielākas par vidējām, citam mazākas utt. Bet nolietošanās un remonta izmaksu nosacītais pielikums pie preču cenas ir viens

un tas pats: to nosaka pēc vidējā lieluma. Tādējādi ar šo pielikumu pie cenas viens saņem vairāk, nekā viņš īstenībā papildus izdevis, cits mazāk. Tas, tāpat kā visi citi apstākļi — kuri, lai gan darbaspēku ekspluatē vienādi, tomēr dažādu kapitālistu peļņu vienā un tai pašā ražošanas nozarē padara dažādu — veicina to, ka tiek apgrūtināta virsvērtības īstenā rakstura izpratne.

Robeža starp pašu remontu un kompensāciju, starp saglabāšanas izmaksām un atjaunošanas izmaksām ir vairāk vai mazāk nosacīta. Tā rodas mūžīgais strīds, piemēram, dzelzceļu transportā, vai zināmas izmaksas ir remonta vai kompensācijas izmaksas, vai tās sedzamas no akciju sabiedrības tekošajiem izdevumiem vai no pamatkapitāla. Remonta izmaksu attiecināšana uz kapitāla kontu, nevis uz ienākumu kontu ir pazīstams līdzeklis, ar kura palīdzību dzelzceļu pārvaldes mākslīgi uzskrūvē savas dividendes. Tomēr arī šai laukā pieredze jau devusi ļoti svarīgus atbalsta punktus. Tā, piemēram, papildu darbi dzelzceļa mūža pirmajā periodā

«nekādā ziņā nav remonts; tie jāuzskata par ceļa būves būtisku elementu, tāpat tie liekami uz kapitāla konta, jo tie izriet nevis no nolietošanās un nevis no kustības normālās darbības, bet ceļas no sākotnējās, nenovēršamās dzelzceļa būvdarbu nepilnības» (Lårdners, turpat, 40. lpp.).

«Turpretim vienīgā pareizā metode ir tāda, ka uz katra gada ienākumu kontu attiecina to vērtības zudumu, ar kuru bija jāreķinās, lai nopelnītu šos ienākumus, — vienalga, vai attiecīgā summa patiesi iztērēta vai nav» (kapteinis Ficmoriss. No paziņojuma Komitejā stavokļa izmeklēšanai sabiedrībā «Caledonian Railway», pārdrūkāts «Money Market Review», 25. I, 1868).

Praktiski nav iespējams norobežot pamatkapitāla kompensāciju un saglabāšanu zemkopībā, un to darīt ir bezmērķīgi vismaz tiktāl, ciktāl tā vēl nelieto tvaika mašīnas.

«Ja ir pilnīgs, tomēr ne pārlietu liels komplekts inventāra» (dažādu zemkopības un citu darbarīku un saimniecības piederumu), «inventāra ikgadējo nolietošanos un saglabāšanas izmaksas parasti nosaka ar vidējo skaitli 15% — 25% sākotnējā kapitāla atkarībā no katrreizējo apstākļu dažādības» (Kirchhof. «Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre». Dresden, 1852, S. 137).

Kad runa ir par dzelzceļa ritošo sastāvu, tad nemaz nav iespējams norobežot remontu un kompensāciju.

«Mēs uzturam ritošo sastāvu tādā daudzumā, kāds mums ir. Kāds lokomotīvu skaits mums ir, tādu skaitu mēs arī uzturam. Ja ar laiku lokomotive kļūst nederīga, tā ka izdevīgāk ir uzbūvēt jaunu, tad mēs arī būvējam tādu uz ienākumu rēķina, pie tam mēs, protams, ierakstām ienākumos no vecās mašīnas palikušo materiālu vērtību... Paliek pāri diezgan daudz. Rīteņi, asis, katls utt., vārdū sakot, paliek laba tiesa vecās lokomotīves» (D. Gučs, sabiedrības «Great Western Railway C^o» valdes priekšsēdētājs. «R. C.», № 17327, 17329).

«Remontēt nozīmē atjaunot; man neeksistē vārds «kompensācija»... ja jau dzelzceļu sabiedrība nopirkusi vagonu vai lokomotīvi, tad viņai tie tā jāremontē, lai tie varētu kalpot mūžīgi» (№ 17784). «Lokomotīvu izmaksas mēs reķinām 8 $\frac{1}{2}$ pēnsa par brauciena angļu jūdži. Par šiem 8 $\frac{1}{2}$ pēnsiem mums lokomotīve vienmēr jāuztur. Mēs atjaunojam savas mašīnas. Ja jūs gribēsīt nopirkt jaunu mašīnu, jūs izdosit vairāk naudas, nekā tas nepieciešams...

Vecajā mašīnā vienmēr atradīsies pāris riteņu, ass vai cita noderīga daļa; un tas dod iespēju lētāk uzbūvēt mašīnu, tikpat labu kā gluži jaunu» (№ 17790). «Tagad es katru nedēļu izgatavoju jaunu lokomotīvi, t. i., tikpat labu, kāda ir jauna, tāpēc ka tajā katls, cilindrs un rāmis ir jauns» (Arčibalds Staroks, sabiedrības «Great Northern Railway» vilces dienesta priekšnieks. «R. C.», № 17823, 1867).

Tas pats ar vagoniem:

«Ar laiku lokomotīvu un vagonu krājums pastāvīgi tiek atjaunots: gan uzliek jaunus riteņus, gan taisa jaunu rāmi. Tā pakāpeniski atjauno ritošās lokomotīvu un vagonu daļas, kuras visvairāk nolietojas; tā var izdarīt tādu mašīnu un vagonu remontu, ka daudzos no tiem no vecā materiāla nepaliek ne pēdas... Pat tad, ja vecās lokomotīves un vagoni kļūst remontam pavisam nederīgi, to atsevišķās daļas izmanto citu remontam, un tādējādi tie nekad dzelzceļam pilnīgi nezūd. Tāpēc ritošā sastāvā ieguldītais kapitāls atrodas pastāvīgas atražošanas stāvoklī; tas, kas dzelzceļa līnijā noteiktā laikā jāizdara uzreiz, proti, kad visu līniju pārliet no jauna, — tas ritošajā sastāvā pakāpeniski, no gada gadā. Tā eksistence ir mūžīga, tas pastāvīgi top atkal jauns» (Lārdners, turpat, 115., 116. lpp.).

Šis process, kā to šeit attēlojis Lārdners attiecībā uz dzelzceļu, nav vērojams visās detaļās atsevišķā fabrikā, bet tas dod mums ainu par pamatkapitāla pastāvīgo daļējo, ar remontu savijušos atražošanu jebkuras veselās rūpniecības nozares ietvaros vai arī vispār visas ražošanas ietvaros, ja to aplūko sabiedrības mērogā.

Te būs vēl kāds fakts, kas rāda, kādās plašās robežās veiklie dzelzceļu sabiedrību pārvalžu spekulanti var interpretēt remonta un kompensācijas jēdzienus, lai gūtu lielas dividendes. Pēc iepriekš citētā R. P. Viljamsa ziņojuma, dažādas Anglijas dzelzceļu sabiedrības vidēji pa vairākiem gadiem ierakstījušas ienākumu kontā un pēc tam norakstījušas dzelzceļu līnijas un ēku remonta un uzturēšanas izdevumos šādas summas (ik gadus uz vienu līnijas garuma angļu jūdži):

«London and North Western»	370 st. mārc.
«Midland»	225 „ „
«London and South Western»	257 „ „
«Great Northern»	360 „ „
«Lancashire and Yorkshire»	377 „ „
«South Eastern»	263 „ „
«Brighton»	266 „ „
«Manchester and Sheffield»	200 „ „

Šīs summu atšķirības tikai visniecīgākajā mērā rodas no īsteno izmaksu atšķirības: tās ceļas gandrīz vai vienīgi tikai no aprēķināšanas veida dažādībām, no tā, vai izdevumu posteņus attiecina uz kapitāla kontu vai uz ienākumu kontu. Viljams tieši saka:

«Mazāko izmaksu skaitli pieņem tāpēc, ka tas nepieciešams labai dividendei, bet lielāko skaitli uzrāda tāpēc, ka ir prāvāki ienākumi, kas var nodrošināt gan izmaksas, gan dividenžu saņemšanu.»

Zināmos gadījumos nolietošanās un tāpēc arī tās kompensācija top par lielumu, kas praktiski tuvojas nullei, jo rēķinās vienīgi tikai ar remonta izmaksām. Tas, ko Lārdners tālāk saka par «works of art» uz dzelzceļiem, vispār attiecas arī uz visām tādām kapitālām izbūvēm kā kanāli, doki, dzelzs un mūra tilti utt.

«Nolietošanās, kas ilgstošas laika iedarbības rezultātā ietekmē arī solidākās izbūves, samērā īsos laika posmos ietekmē gandrīz nemanāmi; tomēr pēc ilgāka laika, piemēram, pēc gadsimtiem, tā dara nepieciešamu pat pašu solidāko izbūvju pilnīgu vai daļēju atjaunošanu. Šīs nemanāmās nolietošanās attiecību pret citu ceļa daļu jutamāko nolietošanos var salīdzināt ar debess ķermeņu kustības mūžīgo noviržu attiecībām pret periodiskajām novirzēm. Laika iedarbība uz tādām samērā masīvām ceļa izbūvēm kā tilti, tuneli, viadukti utt. var noderēt par piemēru tam, ko var saukt par simtgadīgo nolietošanos. Straujākā un jutamākā vērtības zaudēšana, ko isākos starplaikos labo ar remonta un kompensācijas palīdzību, ir analoga periodiskām novirzēm. Ikgadējās remonta izmaksas ietilpst arī kompensācija par tiem nejaušajiem bojājumiem, kas laiku pa laikam tiek nodarīti pat samērā izturīgu izbūvju ārienei; bet arī neatkarīgi no tāda remonta laiks tam nepaļauj bez pēdām, un galu galā jāpienāk brīdim, lai tas būtu, cik tālu būdams, kad šo izbūvju stāvokļa dēļ būs nepieciešams tās uzcelt no jauna. Katrā ziņā, kas attiecas uz jautājuma finansiālo un ekonomisko pusi, tad šis laiks var būt pārāk tālu, lai to ņemtu vērā praktiskajos aprēķinos» (Lārdners, turpat, 38., 39. lpp.).

Tas attiecas uz visām tādām ilgi kalpojošām izbūvēm, kurās tātad nav pakāpeniski līdz ar viņu nolietošanos jākompensē par tām avansētāis kapitāls, bet ir jāpārnes uz produkta cenu tikai ikgadējās veidējās izmaksas par uzturēšanu kārtībā un remontu.

Kaut gan, kā jau redzējām, lielākā daļa naudas, kas ik gadus vai pat biežāk atgriežas pamatkapitāla nolietošanās kompensācijai, atkal pārvēršas atpakaļ šī kapitāla naturālajā formā, tomēr katram atsevišķam kapitālistam nepieciešams amortizācijas fonds tai pamatkapitāla daļai, kurai tikai pēc vairākiem gadiem uzreiz pienāk atražošanas termiņš un kura tad ir jākompensē visa pilnīgi. Pamatkapitāla prāva sastāvdaļa jau pati pēc savas dabas dara neiespējamu daļēju atražošanu. Turklāt, kad daļējā atražošana notiek tādā veidā, ka pēc īsiem starplaikiem vērtību zaudējušajam sastāvam pievienojas jauns, tad, lai šo kompensāciju padarītu iespējamu, nepieciešams iepriekš uzkrāt lielāku vai mazāku daudzumu naudas — atkarībā no attiecīgās ražošanas nozares specifiskā rakstura. Ne katra patvaļīga naudas summa ir tam pietiekama — tam vajadzīga noteiktu apmēru naudas summa.

Ja aplūkosim amortizācijas fonda veidošanos, pieņemot, ka ir tikai vienkārša naudas apgrozība, un atstājot pilnīgi neievērotu kredīta sistēmu, kura mums jāizpētī vēlāk,⁴⁷ tad kustības mehānisms ir šāds: ja viena daļa attiecīgajā sabiedrībā esošās naudas vienmēr atrodas bezdarbīgā stāvoklī dārgumu krājuma formā, bet otra funkcionē kā apgrozības līdzeklis vai kā tiešais rezerves fonds attiecībā pret naudu, kas jau apgrozās, tad proporcija, kādā visa naudas masa sadalās dārgumu krājumā un apgrozības līdzekļos, ir pakļauta pastāvīgām pārmaiņām. Tas parādīts «Ka-

pitāla» pirmajā grāmatā (III nodaļā, 3.a). Naudu, kas mūsu piemērā diezgan lielum kapitālistam jāuzkrāj samērā liela dārgumu krājuma veidā, iepērkot pamatkapitālu, uzreiz laiž apgrozībā. Pēc tam tā pati attiecīgajā sabiedrībā no jauna sadalās apgrozības līdzekļos un dārgumu krājumā. Ar amortizācijas fonda izveidošanos, kurā kā savā izejas punktā atgriežas pamatkapitāla vērtība, kas atbilst tā nolietojumam, daļa apgrozībā esošās naudas atkal uz īsāku vai ilgāku laiku izveido dārgumu krājumu tā paša kapitālista rokās, kura dārgumu krājums, pērkot pamatkapitālu, aizplūdis no viņa, pārvēršdamies par apgrozības līdzekli. Mums darišana ar sabiedrībā eksistējošā dārgumu krājuma vienmēr mainīgu sadalījumu, jo šis dārgumu krājums pārmaiņus funkcionē kā apgrozības līdzeklis un pēc tam dārgumu krājuma veidā atkal nodalās no apgrozībā esošās naudas masas. Līdz ar kredīta sistēmas attīstību, kas nepieciešami noris līdztekus lielrūpniecības un kapitālistiskās ražošanas attīstībai, šī nauda funkcionē ne vairs kā dārgumu krājums, bet gan kā kapitāls, tomēr ne tās īpašnieka rokās, bet gan citu kapitālistu rokās, kuru rīcībā tā nodota.

DEVITĀ NODAĻA

AVANSĒTĀ KAPITĀLA KOPEJĀ APRITE APRITU CIKLI

Mēs redzējām, ka ražīgā kapitāla pamata un apgrozāmās sastāvdaļas izdara savas aprites dažādā veidā un dažāda ilguma periodos un ka pamatkapitāla dažādajām sastāvdaļām vienā un tai pašā uzņēmumā savukārt arī ir dažādi aprites periodi atkarībā no to mūža ilguma un tātad arī atražošanas laika atšķirībām. (Par īstenām vai šķietamām atšķirībām apgrozāmā kapitāla dažādo sastāvdaļu aprītē vienā un tai pašā uzņēmumā sk. šīs nodaļas beigās, 6. punktā.)

1) Avansētā kapitāla kopējā aprite ir tā dažādo sastāvdaļu vidējā aprite; aprēķināšanas veids parādīts turpmāk. Ciktāl runa ir tikai par dažādiem laika periodiem, protams, nav nekā vienkāršāka kā aprēķināt no tiem vidējo; taču

2) šeit ir ne vien kvantitatīva, bet arī kvalitatīva atšķirība. Apgrozāmais kapitāls, kas ieiet ražošanas procesā, pārnes uz produktu visu savu vērtību, tāpēc, lai ražošanas process ritētu bez pārtraukumiem, apgrozāmais kapitāls pastāvīgi jākompensē in natura,* pārdodot produktu. Pamatkapitāls, kas ieiet ražošanas procesā, pārnes uz produktu tikai daļu savas vērtības (nolietojanos) un ar visu šo nolietojanos tomēr joprojām funkcionē ražošanas procesā; tāpēc tam tikai pēc ilgākiem vai īsākiem starplaikiem, katrā ziņā ne tik bieži kā apgrozāmajam kapitālam, vajadzīga kompensācija in natura. Šī kompensācijas nepieciešamība, atražošanas laiks dažādām pamatkapitāla sastāvdaļām ne vien kvantitatīvi ir dažāds; kā jau redzējām, pamatkapitāla viena daļa, kam ir ilgāks mūžs, var kompensēties un pievienoties in natura vecajam pamatkapitālam pa daļām katru gadu vai pēc īsākiem starplaikiem; kas turpretim attiecas uz tādu pamatkapitālu, kuram ir citādas īpašības, tad to, gluži otrādi, var kompensēt tikai uzreiz, kad beidzies tā mūžs.

* — naturālā formā. — Red.

To ievērojot, nepieciešams pamatkapitāla dažādo daļu īpašās aprītes reducēt uz vienveidīgu aprītes formu tā, lai tās cita no citas atšķirtos tikai kvantitatīvi, pēc aprītes ilguma.

Šī kvalitatīvā identitāte nav rodama, ja par izejas punktu ņemsim $R \dots R$, t. i., nepārtrauktā ražošanas procesa formu. Zināmi R elementi taču pastāvīgi jākompensē in natura, citi turpretim ne. Bet forma $N \dots N'$ neapšaubāmi dod tādu aprītes identitāti. Ņemsim, piemēram, mašīnu 10 000 st. mērc. vērtībā, tās eksistences ilgums — 10 gadu, tātad ik gadus par naudu atpakaļ pārvēršas $\frac{1}{10} = 1000$ st. mērc. Šīs 1000 st. mērc. pirmā gada laikā no naudas kapitāla ir pārvērtušās par ražīgo kapitālu, pēc tam par preču kapitālu un no pēdējā atkal par naudas kapitālu. Tās ir atgriezušās savā sākotnējā naudas formā, tāpat kā apgrozāmais kapitāls — ja apgrozāmo kapitālu aplūkosim šai formā —, un pie tam ir gluži vienalga, vai gada beigās 1000 st. mērc. lielais naudas kapitāls atkal pārvērties kādas mašīnas naturālajā formā vai arī ne. Tāpēc, rēķinādami avansētā ražīgā kapitāla kopējo aprīti, mēs fiksejam visus tā elementus naudas formā, jo atgriešanās naudas formā ir aprītes noslēgums. Mēs balstāmies uz pieņēmumu, ka vērtību vienmēr avansē naudā, pat nepārtrauktā ražošanas procesa apstākļos, kad šī vērtības naudas forma ir tikai aprēķina nauda. Tikai tādā veidā mēs varam aprēķināt vidējo lielumu.

3) No tā izriet, ka pat tai gadījumā, ja avansētā ražīgā kapitāla lielums lielā daļā ir pamatkapitāls, kura atražošanas laiks un tātad arī aprītes laiks aptver daudzu gadu ciklu, tomēr gada laikā aprītējusī kapitālā vērtība var būt lielāka nekā avansētā kapitāla kopvērtība; tas ir tāpēc, ka apgrozāmais kapitāls gadā izdara vairākas aprītes.

Pieņemsim, ka pamatkapitāls = 80 000 st. mērc., tā atražošanas laiks = 10 gadiem, tā ka 8000 st. mērc. ik gadus atgriežas savā naudas formā jeb pamatkapitāls izdara gadā $\frac{1}{10}$ savas aprītes. Pieņemsim, ka apgrozāmais kapitāls = 20 000 st. mērc. un izdara gadā piecas aprītes. Tātad viss kapitāls = 100 000 st. mērc. Aprītējušais pamatkapitāls = 8000 st. mērc.; aprītējušais apgrozāmais kapitāls = $20\,000 \times 5 = 100\,000$ st. mērc. Tātad gada laikā aprītējušais kapitāls = 108 000 st. mērc. — par 8000 st. mērc. lielāks nekā avansētais kapitāls. Ir aprītējis $1 + \frac{2}{25}$ kapitāla.

4) Tātad avansētā kapitāla vērtības aprīte laika ziņā nodalās no tā īstenās atražošanas jeb no tā sastāvdaļu reālās aprītes. Piemēram, pieņemsim, ka 4000 st. mērc. liels kapitāls aprīt piecas reizes gadā. Tādā gadījumā aprītējušais kapitāls = $4000 \times 5 = 20\,000$ st. mērc. Bet katras aprītes beigās atgriežas, lai atkal tiktu avansēts, ne kas cits kā vien sākotnēji avansētais kapitāls 4000 st. mērc. apmērā. Tā lielums nemainās no to aprītes periodu skaita, kuros tas atkal un atkal funkcionē kā kapitāls (virsvērtību neievērojot).

Tā tad 3. punkta piemērā saskaņā ar pieņēmumu gada beigās kapitālista rokās ir atgriezies a) 20 000 st. mārč. liela vērtības summa, ko viņš atkal tērē kapitāla apgrozāmajām sastāvdaļām, un b) 8000 st. mārč. liela summa, kas nolietošanās dēļ atdalījusies no avansētā pamatkapitāla vērtības; pie tam ražošanas procesā, kā agrāk, paliek joprojām tas pats pamatkapitāls, tikai tā vērtība ir samazinājusies no 80 000 st. mārč. līdz 72 000 st. mārč. Tā tad ražošanas procesam jāturpinās vēl deviņus gadus — un tikai tad avansētā pamatkapitāls būs nodzīvojis savu mūžu, mitēsies funkcionēt kā produkta un vērtības radītājs un būs jānomaina. Tādējādi avansētajai kapitālajai vērtībai jāveic zināms aprītu cikls, piemēram, šai gadījumā desmit gadu aprītu cikls, — un šo ciklu nosaka lietā liktā pamatkapitāla eksistences ilgums, tā tad atražošanas laiks jeb aprītes laiks.

Tā tad tādā pašā mērā, kā līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida attīstību pieaug lietā liktā pamatkapitāla vērtības apmēri un eksistences ilgums, — tādā pašā mērā rūpniecības un rūpnieciskā kapitāla mūžs katrā īpašā ieguldīšanas nozarē attīstās par ilggadēju mūžu, teiksim, vidēji rēķinot, par desmitgadēju mūžu. Ja, no vienas puses, pamatkapitāla attīstība pagarina šo mūžu, tad, no otras puses, tas saīsinās tāpēc, ka ražošanas līdzekļos pastāvīgi notiek apvērsumi, kas līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida attīstību arī pastāvīgi vairojas. Ar to saistīta arī ražošanas līdzekļu apmaiņa un nepieciešamība tos pastāvīgi kompensēt, tāpēc ka tie morāli nolietojas jau ilgi pirms tam, kad tie fiziski beidz savu mūžu. Var pieņemt, ka izšķirošajās lielrūpniecības nozarēs šis mūža cikls tagad ir, vidēji rēķinot, desmit gadu. Tomēr šeit nav svarīgs noteikts skaitlis. Katrā ziņā skaidrs ir sekojošais: ar šo ciklu, kas aptver vairākus gadus un sastāv no savā starpā saistītām aprītēm, kurās kapitāls ir nostiprināts ar savu pamatsastāvdaļu, ir dots materiālais pamats periodiskām krīzēm, pie tam cikla laikā komerciālā pasaule secīgi pārdzīvo atslābuma, vidējas rosības, strauja uzplaukuma un krīzes periodus. Lai gan periodi, kad iegulda kapitālu, ir visai dažādi un nekādā ziņā cits ar citu nesakrīt, tomēr krīze vienmēr ir izejas punkts jauniem, lieliem kapitāla ieguldījumiem. Tā tad, ja aplūko visu sabiedrību, tad krīze lielākā vai mazākā mērā rada jaunu materiālo pamatu nākamajam aprītu ciklam.^{22a)}

5) Kas attiecas uz aprītes aprēķināšanas veidu, tad paklausīsimies kādu amerikāņu ekonomistu⁴⁸:

«Dažās ražošanas nozarēs viss avansētais kapitāls pagūst atgriezties jeb aprītēt vairāk reižu gada laikā; dažās citās nozarēs viena daļa aprīt vairāk nekā vienreiz gadā, bet otra ne tik strauji. Kapitālistam sava peļņa jāaprēķina

^{22a)} «Ražošana pilsētās ir saistīta ar aprīti, kas aptver vairākas dienas, turpretim ražošana uz laukiem — ar aprīti, kas aptver gadus» (*Adam H. Müller*. «Die Elemente der Staatskunst». Berlin, 1809, III, S. 178). Tāds ir romantiķu naivais priekšstats par rūpniecību un zemkopību.

atbilstoši tam vidējam periodam, kas vajadzīgs visam viņa kapitālam, lai izietu caur viņa rokām jeb lai aprītētu vienu reizi. Pieņemsim, ka kāds ieguldījis zināmā uzņēmumā pusi sava kapitāla ēkās un mašīnās, ko atjauno vienreiz desmit gados, ceturto daļu — darbarīkos utt., ko atjauno divos gados, un ka pēdējā ceturtdaļa, kas izdota par darba algu un izejvielām, aprīt divreiz gadā. Pieņemsim, ka viss viņa kapitāls ir 50 000 dolāru. Tad viņa gada ieguldījums būs

$$\begin{array}{r} 50\,000 : 2 = 25\,000 \text{ dol. } 10 \text{ gados} = 2500 \text{ dol. vienā gadā} \\ 50\,000 : 4 = 12\,500 \text{ „ } 2 \text{ „ } = 6250 \text{ „ „ „} \\ 50\,000 : 4 = 12\,500 \text{ „ } \frac{1}{2} \text{ gadā} = 25\,000 \text{ „ „ „} \end{array}$$

$$1 \text{ gadā} = 33\,750 \text{ dol.}$$

...Tātad vidējais laiks, kurā viss kapitāls aprīt vienu reizi, ir 16 mēnešu⁴⁹.

Ņemsim citu gadījumu: iedomāsimies, ka ceturtdaļa visa 50 000 dolāru lielā kapitāla aprīt 10 gados, otra ceturtdaļa 1 gadā, atlikusi puse divreiz gadā. Tad gada ieguldījums būs

$$\begin{array}{r} 12\,500 : 10 = 1250 \text{ dol.} \\ 12\,500 : 1 = 12\,500 \text{ „} \\ 25\,000 \times 2 = 50\,000 \text{ „} \end{array}$$

$$1 \text{ gadā aprītējis} = 63\,750 \text{ dol.}$$

(Scrope. «Pol. Econ.», edit. Alonzo Potter. New York, 1841, p. 142—143).

6) Īstās un šķietamās atšķirības dažādu kapitāla daļu aprītē. — Tas pats Skrops tai pašā vietā raksta:

«Kapitāls, ko fabrikants, lauksaimnieks vai tirgotājs izdod darba algas izmaksai, aprīt visātrāk, tā ka šis kapitāls, ja izmaksas notiek ik nedēļas, aprītēs varbūt vienreiz nedēļā tāpēc, ka ieņēmumi no pārdošanas vai samaksātiem rēķiniem arī ir ik nedēļas. Kapitāls, kas izdots par izejvielām vai preču krājumiem, aprīt mazāk strauji; tas var izdarīt divas vai četras aprītes gadā atkarībā no tā, cik laika paiet starp izejvielu pirkšanu un preču pārdošanu, — mēs pieņemam, ka kreditu iepirkumiem un pārdošanai dod uz vienādu laiku. Kapitāls, kas ietverts darbarīkos un mašīnās, aprīt vēl gausāk, jo tas piecos vai desmit gados izdarīs varbūt vidēji tikai vienu aprīti, t. i., tiks patērēts un atjaunots; un tas ir tā, lai gan daži darbarīki jau pēc īsas operāciju virknes būs pilnīgi nolietoti. Kas attiecas uz ēkās, piemēram, fabrikās, veikalos, noliktavās, klētīs, kā arī ceļos, apūdeņošanas ierīcēs utt., ieguldīto kapitālu, tad liekas, ka tas vispār gandrīz nemaz neaprīt. Bet īstenībā arī šie ieguldījumi, veicinādami ražošanu, nolietojas gluži tāpat kā jau iepriekš minētie, un, lai ražotājs varētu turpināt savas operācijas, tie jāatzažo. Starpība ir tikai tā, ka tie tiek patērēti un atzažoti gausāk nekā pārējie... Tajos ieguldītais kapitāls izdara aprīti varbūt tikai 20 vai 50 gados» (turpat, 141.—142. lpp.).

Skrops šeit sajauc to apgrozāmā kapitāla noteikto daļu kustības atšķirību, ko individuālajam kapitālistam nosaka maksāšanas termiņi un kredīta attiecības, ar to aprītu atšķirību, kas izriet no kapitāla dabas. Viņš saka, ka darba alga ik nedēļas jāizmaksājot no iknedēļas ieņēmumiem par samaksātiem pārdevumiem vai rēķiniem. Pirmkārt, šeit jāatzīmē, ka pat attiecībā uz darba algu pastāv atšķirības atkarībā no maksājumu termiņa ilguma, t. i., no tā laika ilguma, kādā strādniekam jākreditē kapitālists, tātad atkarībā no tā, kāds ir darba algas izmaksas termiņš, — ik

nedēļas, ik mēneša, ik pa trim mēnešiem, reizi pusgadā utt. Šeit ir spēkā agrāk iztirzātais likums: «Nepieciešamā maksāšanas līdzekļu (t. i., uzreiz avansējamā naudas kapitāla) masa ir pretēji proporcionāla* maksāšanas periodu ilgumam» («Kapitāla» I grāmatas III nodaļa, 3.b, 124. lpp.⁵⁰).

Otrkārt, nedēļas produktā ietilpst pilnīgi ne vien jaunā vērtība, ko produktam tā ražošanas laikā pievienojis šīs nedēļas darbs, bet tāpat arī šai laikā produkta ražošanai patērēto izejvielu un palīgmateriālu vērtība. Līdz ar produktu apgrozās arī šī tajā ietvertā vērtība. Ar šī produkta pārdošanu vērtība iegūst naudas formu, un tagad tā atkal no jauna jāpārvērš par tiem pašiem ražošanas elementiem. Tas vienlīdz attiecas tiklab uz darbaspēku, kā arī uz izejvielām un palīgmateriāliem. Bet mēs jau redzējam (VI nod., II, 1.), ka nepārtrauktai ražošanai nepieciešams ražošanas līdzekļu krājums, kas ir dažāds dažādām ražošanas nozarēm, bet vienā un tai pašā nozarē atkal jau dažāds šī apgrozāmā kapitāla elementa dažādām sastāvdaļām, piemēram, oglēm un kokvilnai. Tāpēc, lai gan šos materiālus pastāvīgi vajag kompensēt in natura, tomēr nav vajadzīgs tos pastāvīgi iepirkt no jauna. Cik bieži jāatjauno iepirkšana, tas atkarīgs no sagatavotā krājuma lieluma, no tā, kādam laikam krājuma pietiks, kamēr tas nebūs izlietots. Kas attiecas uz darbaspēku, tad šeit tāda krājuma izveidošana nenotiek. Par darbu izdotās kapitāla daļas atpakaļpārvēršanās par naudu un par palīgmateriāliem un izejvielām izdotās daļas atpakaļpārvēršanās iet roku rokā. Bet naudas atpakaļpārvēršanās, no vienas puses, par darbaspēku, bet, no otras puses, par izejvielām notiek atsevišķi, jo pirkšanas un maksāšanas termiņi šīm divām sastāvdaļām ir dažādi; vienu no tām kā ražošanas krājumu pērk pēc samērā ilgiem starplaikiem, turpretim otru — darbaspēku — pēc samērā īsiem starplaikiem, piemēram, ik nedēļas. No otras puses, bez ražošanas krājuma kapitālistam vēl jābūt gatavu preču krājumam. Atstāsim neievērotas pārdošanas grūtības utt. Pieņemsim, ka zināms preču daudzums jāražo pēc pasūtījuma. Tai laikā, kad ražo tā pēdējo daļu, jau gatavā daļa paliek noliktavās līdz tam laikam, kamēr būs izpildīts viss pasūtījums. Citas atšķirības apgrozāmā kapitāla aprītē rodas tai gadījumā, ja vieniem tā elementiem ilgāk jāpaliek ražošanas procesa sagatavošanas stadijā (koka kaltēšana utt.) nekā citiem.

Kredīts, uz kuru šeit atsaucas Skrops, un tāpat arī tirdznieciskais kapitāls modificē aprīti atsevišķam kapitālistam. Turpretim sabiedriskā mērogā tas modificē aprīti tikai tiktāl, ciktāl paātrina ne vien ražošanu, bet arī patērēšanu.

* Redzams, Markss šeit rakstot kļūdiņies, jo starp vajadzīgo maksāšanas līdzekļu masu un maksāšanas periodu ilgumu ir nevis pretēja, bet gan tieša atkarība. — Red.

DESMITĀ NODAĻA

TEORIJA PAR PAMATKAPITĀLU UN APGROZĀMO KAPITĀLU. FIZIOKRĀTI UN ĀDAMS SMITS

Kenē darbos atšķirība starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu parādās kā atšķirība starp «avances primitives»* un «avances annuelles»**. Viņš pareizi attēlo šo atšķirību kā atšķirību, kas pastāv tikai ražīgā kapitāla ietvaros, t. i., tiešajā ražošanas procesā iesaistītā kapitāla ietvaros. Bet, tā kā viņš par vienīgo patiesi ražīgo kapitālu atzīst zemkopībā lietā likto kapitālu, t. i., ferma kapitālu, tad arī izrādās, ka šīs atšķirības ir tādas, kas attiecas tikai uz ferma kapitālu. Ar to arī izskaidrojams, kāpēc viņš vienai kapitāla daļai ņem aprites gada periodu, citai — ilgāku (desmit gadu). Attīstot tālāk savu mācību, fiziokrāti sāka pie reizes attiecināt šīs atšķirības arī uz citiem kapitāla veidiem, uz rūpniecisko kapitālu vispār. Sabiedrībai atšķirība starp ikgadējiem un ilggadējiem avansiem ir tik svarīga, ka daudzi ekonomisti pat pēc Ādama Smīta atgriezās pie šī formulējuma.

Atšķirība starp abiem avansu veidiem rodas tikai tad, kad avansētā nauda ir pārvērsta par ražīgā kapitāla elementiem. Šī atšķirība eksistē vienīgi tikai ražīgā kapitāla ietvaros. Tāpēc Kenē pat nenāk prātā naudu pieskaitīt pie sākotnējiem vai ikgadējiem avansiem. Kā avansi ražošanai, t. i., kā ražīgais kapitāls, abi avansu veidi stāv pretim tiklab naudai, kā arī tirgū esošajām precēm. Tālāk, atšķirību starp šiem diviem ražīgā kapitāla elementiem Kenē pareizi reducē uz to veidiem, ar kādiem šie elementi ieiet gatavā produkta vērtībā, tātad uz dažādību veidos, kā to vērtība apgrozās kopā ar produkta vērtību, tāpēc arī uz dažādību to kompensēšanas jeb to atražošanas veidiem, pie tam viena elementa vērtība ik gadus kompensējas pilnīgi, otra elementa vērtība — pa daļām, ilgākos periodos.²³⁾

* — «sākotnējiem avansiem». — Red.

** — «ikgadējiem avansiem». — Red.

²³⁾ Sal. *Quesnay*: «Analyse du Tableau Economique» («Physiocrates», ed. Daire, I-re partie, Paris, 1846). Tur mēs, piemēram, lasām: «Ikgadējie avansi ir izmaksas, ko ik gadus izdara par zemkopības darbiem. Šie avansi jāatšķir no sākotnējiem avansiem, kas veido

Vienīgais progress, ko šai jautājumā sasniedzis Ādams Smits, ir minēto kategoriju vispārinājums. Viņam tās jau attiecas ne tikai uz kapitāla speciālo formu, uz fermera kapitālu, bet arī vispār uz katru ražīgā kapitāla formu. No tā jau pats par sevi izriet, ka no zemkopības aizgūto atšķirību starp ikgadējo un ilggadējo apriti aizstāj dažāda ilguma apritu atšķirība vispār, pie kam pamatkapitāla aprite vienmēr aptver vairāk nekā vienu apgrozāmā kapitāla apriti, vienalga, vai šī apgrozāmā kapitāla aprite ilgst vienu gadu, vairāk nekā gadu vai mazāk nekā gadu. Tādējādi Smitam «*avances annuelles*» pārvēršas par apgrozāmo un «*avances primitives*» — par pamatkapitālu. Bet ar šo kategoriju vispārinājumu arī aprobežojas viņa spertais solis uz priekšu. Un ar to, kā viņš veic šo vispārinājumu, viņš paliek tālu iepakaļ Kenē.

Jau tas rupji empīriskais paņēmieni, ar kuru Smits sāk savu pētījumu, rada neskaidrību:

«Kapitālu var izlietot divos dažādos veidos, lai tas sagādātu ienākumu vai peļņu savam īpašniekam» («*Wealth of Nations*», book II, ch. I, p. 189. Edit. Aberdeen, 1848)⁵¹.

Paņēmieni, ar kādiem var ieguldīt vērtību, lai tā funkcionētu kā kapitāls un nestu savam īpašniekam virsvērtību, ir tikpat dažādi, tikpat daudzveidīgi kā kapitāla ieguldīšanas sfēras. Tas ir jautājums par dažādām ražošanas nozarēm, kurās var ieguldīt kapitālu. Bet tādā veidā formulēts jautājums ir vēl plašāks. Tas ietver sevī jautājumu par to, kā gan vērtība, pat ja tā nav ieguldīta kā ražīgais kapitāls, var sava īpašnieka labā izpildīt kapitāla funkciju, piemēram, kā kapitāls, kas nes procentus, kā tirgotāju kapitāls utt. Šeit mēs tādējādi esam bezgala tālu aizvirzījušies prom no mūsu analīzes istā priekšmeta, proti, no jautājuma: kādā veidā ražīgā kapitāla dalījumus dažādos tā elementos ietekmē šo elementu apriti neatkarīgi no to ieguldīšanas sfēru atšķirības?

Ā. Smits tūlīņ tālāk turpina:

«Pirmkārt, kapitālu var izmantot zemes kultivēšanai, manufaktūras ražošanā vai preču pirkšanai nolūkā pārdot tās tālāk ar peļņu» [III sēj., 254. lpp.].

Ā. Smits šeit tikai apgalvo, ka kapitālu vispār var izmantot zemkopībā, rūpniecībā un tirdzniecībā. Viņš tātad runā tikai par dažādām kapitāla ieguldīšanas sfērām un pie tam par tādām, kur, kā tas ir tirdzniecībā, kapitāls neieiet tiešajā ražošanas procesā, tātad nefunkcionē kā ražīgais kapitāls. Līdz ar to viņš jau atkāpjas no tā pamatojuma, uz kuru balstījās fiziokrāti, konstatē-

fondu lauksaimniecības iekārtošanai» (p. 59). Vēlākie fiziokrāti tādus «*avances*» [avansus] nereti tieši sauc par «*kapitālu*»: «*Capital ou avances*» — Dupont de Nemours. «*Maximes du Docteur Quesnay, ou Résumé de ses Principes d'Économie Sociale*» (Daire, I, p. 391); tālāk *Le Trons* raksta: «*Darba ražojumos, kas eksistē ilgāku vai īsāku laiku, nācijai pieder prāvs bagātību fonds, kas nav atkarīgs no tā ikgadējās atražošanas; šis fonds ir kapitāls, kas uzkrāts ilgā laikā un ko sākotnēji samaksā rūpniecība, — kapitāls, kas nepārtraukti atjaunojas un pieaug*» (Daire, II, p. 928—929). — Tirgo jau sistemātiskāk lieto vārdu «*kapitāls*» «*avansu*» vietā un vēl pilnīgāk identificē «*manufaktūristu*» avansu ar fermeru avansiem (*Turgot* «*Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses*», 1766).

dami ražīgā kapitāla atsevišķo daļu atšķirību un to ietekmi uz aprītes raksturu. Vēl vairāk, viņš tūdaļ jau min kā piemēru tirgotāju kapitālu, lai gan šai gadījumā runa ir vienīgi tikai par ražīgā kapitāla daļu atšķirībām produkta un vērtības radišanas procesā — par atšķirībām, kas savukārt rada atšķirības kapitāla aprītē un atražošanā.

Viņš turpina:

«Kapitāls, ko izlieto tādā veidā, nenes savam īpašniekam ienākumu vai peļņu, kamēr tas paliek viņa īpašumā vai arī patur vienu un to pašu formu» [II sēj., 254. lpp.].

«Kapitāls, ko izmanto tādā veidā!» Bet Ā. Smits taču runā par kapitālu, kas ieguldīts lauksaimniecībā vai rūpniecībā, un tālāk apgalvo, ka tādā veidā ieguldītais kapitāls sadaloties pamatkapitālā un apgrozāmajā kapitālā! Tātad kapitāla ieguldīšana minētajā veidā nevar pati par sevi padarīt kapitālu ne par pamatkapitālu, ne par apgrozāmo kapitālu.

Bet varbūt viņš grib teikt, ka kapitālam, ko izmanto, lai ražotu preces un pārdotu šīs preces ar peļņu, pēc pārvēršanās par precēm jātiek pārdotam un ar pārdošanas palīdzību, pirmkārt, jāpāriet no pārdevēja īpašuma pircēja īpašumā, otrkārt, jāpārmaina sava naturālā preces forma pret naudas formu un ka kapitāls tāpēc savam īpašniekam nekādi nenoder, «kamēr tas paliek viņa īpašumā vai patur» — īpašniekam — «vienu un to pašu formu»? Tomēr tad viss reducējas uz sekojošo: tā pati kapitālā vērtība, kas agrāk funkcionējusi ražīgā kapitāla formā, ražošanas procesam piemītošā formā, tagad funkcionē kā preču kapitāls un naudas kapitāls — apgrozības procesam piemītošajās formās —, tāpēc tas vairs nav ne pamata, ne apgrozāmais kapitāls. Un tas vienādā mērā attiecas tiklab uz tiem vērtības elementiem, ko pievieno izejvielas un palīgmateriāli, tātad apgrozāmais kapitāls, kā arī uz tiem, ko pievieno darba līdzekļu nolietošanās, tātad pievieno pamatkapitāls. Tādējādi mēs arī šeit ne par soli neesam tikuši tuvāk pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla atšķirības noskaidrošanai.

Tālāk:

«Tirgotāja preces nesagādās viņam ienākumu vai peļņu, iekāms viņš tās nepārdos par naudu, bet nauda viņam dos maz labuma, iekāms tā savukārt nebūs apmainīta pret precēm. Viņa kapitāls vienmēr aiziet no viņa vienā formā un atgriežas pie viņa citā formā, un tikai ar tādu apgrozību vai secīgām maiņām tas var sagādāt viņam kādu peļņu. Tāpēc tāda veida kapitālus var pilnīgi pareizi nosaukt par apgrozāmiem kapitāliem» [II sēj., 254. lpp.].

Ā. Smits šeit nosauc par apgrozāmo kapitālu to, ko es ieteicu saukt par *apgrozības kapitālu*. Tas ir kapitāls formā, kas piemīt apgrozības procesam, t. i., tai formu pārmaiņai, kas notiek ar maiņas starpniecību (vielas mainīšanās un īpašnieka mainīšanās), tātad tas ir preču un naudas kapitāls pretstatā ražīgajam kapitālam, t. i., tai kapitāla formai, kas piemīt ražošanas procesam. Tie nav divi dažādi veidi, kādos rūpniecības kapitālists sadala savu

kapitālu, bet gan dažādas formas, kuras viena un tā pati avansētā kapitālā vērtība secīgi pastāvīgi no jauna pieņem un noņem, veidama savu curriculum vitae*. Ā. Smits to sajauc — tādējādi sperdams lielu soli atpakaļ salīdzinājumā ar fiziokrātiem — ar tām formas atšķirībām, kas rodas kapitālās vērtības apgrozības ietvaros, kad kapitālā vērtība iziet cauri sava riņķojuma secīgajām stadijām, turklāt rodas tai laikā, kad kapitālā vērtība atrodas *ražīgā* kapitāla formā, un rodas tieši tāpēc, ka *ražīgā* kapitāla dažādie elementi dažādā veidā piedalās vērtības radīšanas procesā un pārnes savu vērtību uz produktu. Tālāk mēs aplūkosim sekas, ko rada šī *ražīgā* kapitāla un apgrozības sfērā esošā kapitāla (preču un naudas kapitāla) sajaukšana pašā pamatā, no vienas puses, un pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla sajaukšana, no otras puses. Pamatkapitālam avansētā kapitālā vērtība gluži tāpat apgrozās kopā ar produktu kā apgrozāmajam kapitālam avansētā vērtība, un ar preču kapitāla apgrozības palīdzību pirmā gluži tāpat pārvēršas par naudas kapitālu kā otrā. Atšķirība rodas tikai no tā, ka pamatkapitāla vērtība apgrozās pa daļām, tāpēc tā arī pa daļām ilgākos vai īsākos periodos jākompensē, jāatrazo tās naturālajā formā.

Ka Ā. Smits šeit ar apgrozāmo kapitālu nesaprot neko citu kā vien apgrozības kapitālu, t. i., kapitālo vērtību tajās savās formās, kas attiecas uz apgrozības procesu (preču kapitāls un naudas kapitāls), pierāda piemērs, ko viņš izvēlējis sevišķi neizdevīgi. Piemēram viņš ņem to kapitāla veidu, kas nepavisam neattiecas uz ražošanas procesu, bet eksistē vienīgi tikai apgrozības sfērā, sastāv tikai no apgrozības kapitāla: viņš ņem tirgotāju kapitālu.

Tūlīņ pēc tam Ā. Smits pats pasaka, cik muļķīgi ir sākt ar piemēru, kurā kapitāls vispār nefigurē kā *ražīgais kapitāls*:

«Tirgotāja kapitāls viss ir tikai apgrozāmais kapitāls» [II sēj., 255. lpp.].

Bet starpība starp apgrozāmo kapitālu un pamatkapitālu pati taču izriet, kā mums vēlāk darīs zināmu Ā. Smits, no būtiskajām atšķirībām, kādas ir paša *ražīgā* kapitāla ietvaros. No vienas puses, Ā. Smits domā fiziokrātu nodibināto atšķirību, no otras puses, atšķirību starp formām, kādas pieņem kapitālā vērtība sava riņķojuma procesā. Gan vienu, gan otru viņš sajauc vienā raibā jucekli.

Absolūti nesaprotams paliek, kādā veidā var rasties peļņa no naudas un preces formas pārmaiņas, no tā, ka vērtība no vienas šīs formas vienkārši pārvēršas otrā. Un izskaidrojums šeit nemaz nav iespējams, jo Smits sāk ar tirgotāju kapitālu, kas funkcionē tikai apgrozības sfērā. Mēs vēl atgriezīsimies pie tā, bet pagaidām paklausīsimies, ko viņš saka par pamatkapitālu [II sēj., 254.—255. lpp.]:

* — dzīves ceļi. — Red.

«Otrkārt, to» (kapitālu) «var izmantot zemes uzlabošanai, derīgu mašīnu un darbarīku vai citu tamlīdzīgu priekšmetu pirkšanai, kas sagādā ienākumu vai peļņu, nepārejot no viena īpašnieka pie cita vai tālāk neapgrozoties. Tāpēc tādus kapitālus ar pilnīgām tiesībām var saukt par pamatkapitāliem. Dažādās ražošanas nozarēs nepieciešams visai dažāds samērs starp tajās izmantotajiem pamatkapitāliem un apgrozāmajiem kapitāliem... Zināma daļa katra amatnieka vai manufaktūrista kapitāla jāfiksē viņa darbarīkos. Starp citu, šī daļa dažās ražošanas nozarēs ir pavisam nenozīmīga, turpretim citās ļoti liela... Bet toties krietni vien lielāka visu tādu uzņēmēju — amatnieku» (piemēram, drēbnieku, kurpnieku, audēju) «kapitāla daļa apgrozās viņu strādnieku darba algas vai viņu paērēto materiālu cenas veidā un ar viņu izstrādājumu cenu tiek kompensēta uzņēmējiem ar zināmu peļņu.»

Nerunājot nemaz par bērnišķīgi naivo peļņas avota definējumu, vājums un juceklība tūlī redzami jau no sekojošā: mašīnbūves fabrikas īpašniekam mašīna, piemēram, ir produkts, kas apgrozās kā preču kapitāls, tāpat, runājot Ā. Smita vārdiem, «atdalās, maina īpašnieku, apgrozās tālāk». Sai gadījumā mašīna saskaņā ar viņa paša definīciju būtu nevis pamatkapitāls, bet gan apgrozāmais kapitāls. Šis juceklis rodas atkal tāpēc, ka Smits sajauc pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla atšķirību, kas rodas no ražīgā kapitāla dažādo elementu nevienādajiem apgrozības veidiem, ar formu atšķirībām, kādas piedzīvo viens un tas pats kapitāls, ciktāl tas ražošanas procesa ietvaros funkcionē kā *ražīgais* kapitāls, turpretim apgrozības sfērā — kā apgrozības kapitāls, t. i., kā preču kapitāls vai naudas kapitāls. Tāpēc vienas un tās pašas lietas atkarībā no vietas, kāda tām ir kapitāla mūža procesā, var, pēc Ā. Smita domām, funkcionēt gan kā pamatkapitāls (kā darba līdzekļi, ražīgā kapitāla elementi), gan kā «apgrozāmais» kapitāls, preču kapitāls (kā produkts, kas no ražošanas sfēras izstumts apgrozības sfērā).

Bet Ā. Smits pēkšņi groza pašus kapitāla iedalījuma pamatus un nonāk pretrunā ar to, ar ko viņš pirms dažām rindām bija sācis visu pētījumu. Mēs te domājam viņa tēzi —

«Kapitālu var izlietot divos dažādos veidos, lai tas sagādātu ienākumu vai peļņu savam īpašniekam» [II sēj., 254. lpp.].

proti, vai nu kā apgrozāmo kapitālu vai kā pamatkapitālu. Seit acimredzot domāti dažādie izmantošanas veidi, dažādiem un citam no cita neatkarīgiem kapitāliem, kurus var ieguldīt, piemēram, vai nu rūpniecībā, vai zemkopībā. Bet tālāk lasām [II sēj., 255. lpp.]:

«Dažādās ražošanas nozarēs nepieciešams visai dažāds samērs starp tajās izlietotajiem pamatkapitāliem un apgrozāmajiem kapitāliem.»

Tagad pamatkapitāls un apgrozāmais kapitāls vairs nav dažādi patstāvīgi kapitāla ieguldījumi, bet ir viena un tā paša ražīgā kapitāla dažādas daļas, kas dažādās kapitāla ieguldījuma sfērās veido dažādas tā kopvērtības daļas. Tātad tās ir atšķirības, kas rodas no paša *ražīgā* kapitāla mērķtiecīgas sadalīšanas un tāpēc tādas ir tikai attiecībā uz šo ražīgo kapitālu. Bet ar to atkal pret-

runā ir apstākļi, ka tirdzniecisko kapitālu kā vienīgi tikai apgrozāmo kapitālu nostāda pretim pamatkapitālam, jo pats Smits saka:

«Tirgotāja kapitāls viss ir apgrozāmais kapitāls» [II sēj., 255. lpp.].

Istenībā tas taču ir kapitāls, kas funkcionē tikai apgrozības sfēras robežās, un kā tāds tas vispār stāv pretim ražīgajam kapitālam, t. i., ražošanas procesā iesaistītajam kapitālam, bet tieši tāpēc tas kā ražīgā kapitāla plūstošā (apgrozāmā) sastāvdaļa nevar stāvēt pretim ražīgā kapitāla pamatsastāvdaļai.

Piemēros, ko minējis Smits, viņš par pamatkapitālu definē «instruments of trade»*, par apgrozāmo kapitālu — to kapitāla daļu, kas ieguldīta darba algā un izejvielās, ieskaitot šeit arī paligmateriālus (kas «ar zināmu peļņu kompensēta ražojumu cenā»).

Tātad šeit Smits pirmām kārtām par izejas punktu ņem tikai darba procesa dažādos sastāvelementus: darbaspēku (darbu) un izejvielas, no vienas puses, darbarīkus, no otras puses. Bet šie darba procesa sastāvelementi ir kapitāla sastāvdaļas, jo par tiem izdota zināma vērtības summa, kam jāfunkcionē kā kapitālam. Tiktāl tie ir *ražīgā*, t. i., ražošanas procesā funkcionējošā kapitāla vieliskie elementi, eksistences veidi. Kāpēc tad vienu daļu sauc par pamatkapitālu? Tāpēc, ka

«dažām kapitāla daļām jābūt fiksētām darbarīkos» [II sēj., 254. lpp.].

Bet otra tā daļa taču arī ir «fiksēta» darba algā un izejvielās. Tālāk, mašīnas,

«darbarīki... un tamlīdzīgas lietas... sagādā ienākumu vai peļņu, nemainīdamas īpašnieku, tālāk neapgrozīdamās. Tāpēc tādus kapitālus ar pilnām tiesībām var nosaukt par pamatkapitāliem» [II sēj., 254. lpp.].

Piemēram ņemsim kalnrūpniecību. Izejmateriālu šeit vispār nelieta, jo darba priekšmets, piemēram, varš, ir dabas produkts, kas vēl jāiegūst ar darba palīdzību. Varš, kas vēl tikai iegūstams, ir procesa produkts, kas tikai pēc procesa beigām apgrozīsies kā prece resp. preču kapitāls; šis varš nav ražīgā kapitāla elements. Nekāda ražīgā kapitāla vērtības daļa varā nav ieguldīta. No otras puses, citi ražošanas procesa elementi — darbaspēks un paligmateriāli, kā ogles, ūdens u. tml., — vieliski arī produktā neietilpst. Ogles patērē pilnīgi visas, un tikai to vērtība ietilpst produktā, gluži tāpat kā produktā ietilpst daļa mašīnas vērtības utt. Beidzot, strādnieks patur tādu pašu patstāvību attiecībā uz produktu, varu, kā mašīna. Tikai viņa darba ražotā vērtība tagad ir vara vērtības sastāvdaļa. Tādējādi šai piemērā neviena no ražīgā kapitāla sastāvdaļām nemaina «saimnieku» («master») un neviena no šīm daļām neapgrozās tālāk, jo neviena no tām vieliski produktā neieiet. Tātad kur te ir apgrozāmais kapitāls? Pēc Ā. Smita

* — «darbarīkus». — Red.

paša definējuma, viss kapitāls, ko lieto kādas vara raktuves izmantošanā, būtu vienīgi pamatkapitāls.

Nesim, gluži pretēji, citu rūpniecības nozari, kur lieto izejvielas, kas veido produkta substanci, kā arī paligmateriālus, kas ietilpst produktā fiziski, nevis tikai pēc vērtības, piemēram, akmeņogles, ko izmanto apkurināšanai. Kopā ar produktu, piemēram, ar dziju, arī izejviela, no kā šis produkts sastāv, t. i., kokvilna, maina īpašnieku un no ražošanas procesa pāriet patērēšanas procesā. Bet, kamēr kokvilna funkcionē kā ražīgā kapitāla elements, īpašnieks to nepārdod, bet gan apstrādā, liek izgatavot no tās dziju. Īpašnieks kokvilnu neizlaiž no rokām. Vai, lietojot Ā. Smita rupji nepareizo un triviālo izteicienu, īpašnieks nedabū peļņu, «šķirdamies no produkta», likdams tam «mainīt saimnieku» vai «doties apgrozībā». Viņš nelaiž apgrozībā savus materiālus, gluži tāpat kā nelaiž arī savas mašīnas. Šie materiāli saistīti ražošanas procesā tāpat kā vērpjamās mašīnas un fabrikas ēkas. Daļai ražīgā kapitāla taču pastāvīgi jābūt saistītai ogļu, kokvilnas utt. formā gluži tāpat kā darba līdzekļu formā. Starpība ir tikai tā, ka kokvilna, ogles u. tml., kas nepieciešamas, piemēram, dzijas ražošanai nedēļas laikā, tiek pilnīgi patērētas nedēļas produkta ražošanai un tāpat tās pastāvīgi jākompensē ar jauniem kokvilnas, ogļu u. tml. eksemplāriem; tādējādi šie ražīgā kapitāla elementi gan paliek identīti pēc sava veida, taču tie pastāvīgi sastāv no jauniem tā paša veida eksemplāriem, bet viena un tā pati atsevišķā vērpjamā mašīna, viena un tā pati atsevišķā fabrikas ēka joprojām piedalās veselā rindā atkārtotu nedēļas ražošanas procesu, pie tam tās neaizstāj jauni šī veida eksemplāri. Kā ražīgā kapitāla elementi visas tā sastāvdaļas pastāvīgi saistītas ražošanas procesā, tāpēc ka bez tām ražošanas process vispār nevar notikt. Un visi ražīgā kapitāla elementi, tiklab pamata, kā arī apgrozāmie, sastādīdami ražīgo kapitālu, vienādi stāv pretim apgrozības kapitālam, t. i., preču kapitālam un naudas kapitālam.

Tas pats attiecas arī uz darbaspēku. Daļai ražīgā kapitāla pastāvīgi jābūt fiksētai darbaspēkā, pie tam jebkurā nozarē viens un tas pats kapitālists ilgāku vai īsāku laiku izmanto vienus un tos pašus savā starpā identus darbaspēkus līdzīgi tam, kā viņš izmanto vienas un tās pašas mašīnas. Starpība šeit starp darbaspēku un mašīnu ir nevis tā, ka mašīnu pērk vienreiz un uz visiem laikiem (tas nenotiek, piemēram, tad, kad par mašīnu nomaksā vairākos termiņos), bet strādnieku ne uz visiem laikiem, bet gan tā, ka strādnieka patērētais darbs viss pilnīgi ieiet produkta vērtībā, turpretī mašīnas vērtība pāriet uz produktu tikai pa daļām.

Smits sajauc dažādus apzīmējumus, šādos vārdos raksturodams apgrozāmo kapitālu pretstatā pamatkapitālam:

«Kapitāls, ko lieto šādā veidā, nenes savam īpašniekam ienākumu vai peļņu tik ilgi, kamēr tas paliek viņa īpašumā vai arī paliek vienā un tai pašā formā» [II sēj., 254. lpp.].

Viņš liek vienā plāksnē to tīri formālo preces metamorfozi, ko produkts, t. i., preču kapitāls, izdara apgrozības sfērā un kas ir starpniece preču pāriešanā no vienām rokām citās, ar to fizisko metamorfozi, ko izdara dažādi ražīgā kapitāla elementi ražošanas procesa laikā. Preces pārvēršanos par naudu un naudas pārvēršanos par precī, pirkšanu un pārdošanu, viņš šeit bez tālākas prātošanas sajauc ar ražošanas elementu pārvēršanos par produktu. Apgrozāmais kapitāls, ko viņš minējis kā piemēru, ir tirgotāju kapitāls, kas pārvēršas no preces par naudu, no naudas par precī; tā ir formas maiņa, kas raksturīga preču apgrozībai: $P-N-P$. Bet šāda formas maiņa apgrozības procesā funkcionējošam rūpnieciskajam kapitālam ir tādā ziņā svarīga, ka preces, par kurām pārvēršas atpakaļ nauda, ir ražošanas elementi (darba līdzekļi un darbspēks); tātad ar minēto formu maiņu realizējas rūpnieciskā kapitāla funkcionēšanas nepārtrauktība, realizējas ražošanas process kā nepārtraukts process jeb kā atražošanas process. Visa šī formu maiņa notiek *apgrozībā*; tieši šī formu maiņa ir starpniece preču īstenajā pāriešanā no rokām rokās. Turpretim metamorfozes, ko ražīgais kapitāls izdara savas ražošanas procesa ietvaros, ir metamorfozes, kas raksturīgas *darba procesam*, tās ir nepieciešamas, lai ražošanas elementus pārvērstu par produktu, kuru paredzēts ražot. Ā. Smits runā par to, ka daļa ražošanas līdzekļu (darba līdzekļi vārda īstajā nozīmē) kalpo darba procesā (ko viņš nepareizi izsaka ar vārdiem — «sagādā peļņu savam īpašniekam»), nemainīdama savu naturālo formu, nolietodamās tikai pakāpeniski; turpretim otra daļa, materiāli, mainās un tieši ar šo savu mainīšanos veic savu uzdevumu kā ražošanas līdzekļi. Tomēr šī dažādā loma, kāda veicama ražīgā kapitāla elementiem darba procesā, ir tikai izejas punkts atšķirībai starp pamatkapitālu un nepamatkapitālu, nevis pati šī atšķirība, kā kļūst skaidrs jau no tā, ka tā vienādā mērā eksistē visiem ražošanas veidiem — kapitālistiskajiem un nekapitālistiskajiem. Bet šai dažādajai vielskajai attiecībai atbilst noteikti veidi, kā *vērtība pāriet* uz produktu, un tiem atkal jau atbilst dažādi vērtības kompensēšanas veidi, pārdodot produktu; un tikai šie pēdējie ir mūsu meklētā atšķirība. Tādējādi kapitāls ir pamatkapitāls nevis tāpēc, ka tas ir fiksēts darba līdzekļos, bet gan tāpēc, ka darba līdzekļos ieguldītās viņa vērtības daļa paliek tajos fiksēta, kamēr otra daļa apgrozās kā produkta vērtības sastāvdaļa.

«Ja to» (kapitālu) «lieto, lai nākotnē saņemtu peļņu, tad tam šī peļņa jādod, vai nu paliekot pie viņa» (pie «īpašnieka»). «vai arī pārejot citās rokās. Pirmajā gadījumā tas būs pamatkapitāls, otrajā — apgrozāmais kapitāls» (189. lpp.).

Šeit pirmām kārtām duras acīs rupji empīriskais priekšstats par peļņas rašanos, kurš aizgūts no parastajiem kapitālista uzskatiem un ir pilnīgā pretrunā ar paša Ā. Smīta dziļāko, ezote-

risko uzskatu. Ar produkta cenu tiek kompensēta tiklab materiālu cena, kā arī darbaspēka cena un tai pašā laikā arī tā darbarīku vērtības daļa, kas, darbarīkiem nolietojoties, tiek pārnesta uz produktu. No šīs kompensācijas nekādā ziņā vēl nerodas peļņa. Atkarībā no tā, vai, pārdodot produktu, kompensē produkta ražošanai avansēto vērtību visu vai pa daļām, uzreiz vai pakāpeniski, var mainīties tikai kompensēšanas veids un laiks; bet abos gadījumos tā paliek jau iztērētās vērtības kompensēšana un nekādā ziņā nepārvēršas par virsvērtības radīšanu. Pamatā šeit ir parastais priekšstats, ka virsvērtība — ja jau tā realizējas tikai ar produkta pārdošanas palīdzību, ar tā apgrozības palīdzību, — arī var rasties tikai no pārdošanas, no apgrozības. Tas, ko Ā. Smits šeit saka par atšķirīgiem peļņas rašanās veidiem, īstenībā ir tikai nepareizs atspoguļojums faktam, ka ražīgā kapitāla dažādajiem elementiem ir dažāda loma, ka tie kā ražīgie elementi nevienādi funkcionē darba procesā. Galu galā šīs atšķirības tiek secinātas nevis no darba procesa resp. vērtības pieaugšanas procesa, ne no paša ražīgā kapitāla funkcijas, bet, pēc Ā. Smita domām, tām ir tikai subjektīva nozīme attiecībā uz atsevišķu kapitālistu, kam viena kapitāla daļa šķiet derīga vienā, cita — citā ziņā.

Turpretim Kenē šīs atšķirības secināja no paša atražošanas procesa un tā nepieciešamajām likumsakarībām. Lai šis process varētu norisināties nepārtraukti, gada laikā ražotā produkta vērtībai jākompensē pilnīgi visa ikgadējo avansu vērtība, turpretim pamatkapitāla [Anlagekapital] vērtība jākompensē pa daļām, jo tikai vairāku gadu laikā, piemēram, desmit gados, tā tiek kompensēta un tātad atražota pilnīgi visa (tiek aizstāta ar jauniem tā paša veida eksemplāriem). Tādējādi Ā. Smits sper lielu soli atpakaļ salīdzinājumā ar Kenē.

Tātad pamatkapitāla definīcijai Ā. Smitam paliek tikai viens, proti, tie ir darba līdzekļi, kas pretstatā produktiem, kuru radīšanu tie veicina, nemaina savu formu ražošanas procesā un kalpo ražošanai tik ilgi, kamēr pilnīgi nolietojas. Pie tam viņš aizmirst, ka visi ražīgā kapitāla elementi savā naturālajā formā (kā darba līdzekļi, materiāli un darbaspēks) nemainīgi stāv pretim produktam un turklāt produktam, kas apgrozās kā prece; viņš aizmirst arī, ka starpība starp daļu, kas sastāv no materiāliem un darbaspēka, un daļu, kas sastāv no darba līdzekļiem, attiecībā pret darbaspēku ir tikai tāda, ka darbaspēku pastāvīgi pērk no jauna (bet ne visam tā eksistences laikam, kā pērk darba līdzekļus), bet attiecībā pret materiāliem — tikai tāda, ka darba procesā funkcionē ne vieni un tie paši identiskie, bet gan pastāvīgi jauni tā paša veida eksemplāri. Līdz ar to rodas ilūzija, itin kā pamatkapitāla vērtība neieejot apgrozībā, lai gan Ā. Smits iepriekš norādījis, ka pamatkapitāla nolietošanās, protams, ir produkta cenas daļa.

Nostādīdams pretim apgrozāmo kapitālu pamatkapitālam,

Ā. Smits neuzsver, ka šis pretstats eksistē tikai tiktāl, ciktāl apgrozāmais kapitāls ir tā ražīgā kapitāla sastāvdaļa, kas *pilnīgi visa* jākompensē no produkta vērtības, tātad tai pilnīgi visai jāpiedalās tā metamorfozēs, turpretim attiecībā uz pamatkapitālu tas tā nav. Ā. Smits, gluži pretēji, sajauc apgrozāmo kapitālu ar tām formām, kādas pieņem kapitāls, pāriedams no ražošanas sfēras apgrozības sfērā, parādīdamies šeit kā preču kapitāls un naudas kapitāls. Bet abas šīs formas, preču kapitāls un naudas kapitāls, vienādā mērā ir tiklab ražīgā kapitāla apgrozāmās, kā arī pamatdaļas vērtības nesējas. Abas tās ir apgrozības kapitāls pretstatā ražīgajam kapitālam, nevis apgrozāmais (plūstošais) kapitāls pretstatā pamatkapitālam.

Beidzot, pavisam aplamais priekšstats, itin kā pamatkapitāls radot peļņu, palikdams ražošanas procesā, bet apgrozāmais kapitāls — atstādams ražošanas procesu un cirkulēdams apgrozības sfērā; tāds priekšstats noved pie sekojošā: tā vienādā forma, kādu *aprites procesā* pieņem mainīgais kapitāls un pastāvīgā kapitāla apgrozāmā daļa, noslēpj būtisko atšķirību to starpā *vērtības pieaugšanas* un *virsvērtības radīšanas procesā*, un tādējādi viss kapitālistiskās ražošanas noslēpums vēl vairāk aizplīvurojas. Vispārīgais apzīmējums «apgrozāmais kapitāls» iznīcina šo būtisko starpību. Politiskā ekonomija pēc Ā. Smita šai ziņā gājusi vēl tālāk, konstatējama pretstatu nevis starp pastāvīgo un mainīgo, bet gan starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu kā būtisko un vienīgo izšķirošo pretstatu.

Apzīmējis pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu par diviem dažādiem kapitāla ieguldīšanas veidiem, no kuriem katrs pats par sevi nesot peļņu, Ā. Smits saka:

«Nekāds pamatkapitāls nevar dot nekādu ienākumu citādi kā vien ar apgrozāmā kapitāla palīdzību. Pašas derīgākās mašīnas un ražošanas rīki nevar nekā ražot bez apgrozāmā kapitāla, kas piegādā materiālus, kurus tie pārstrādā, un nepieciešamos iztikas līdzekļus strādniekiem, kas mašīnas un rīkus lieto» (188. lpp.).

Šeit noskaidrojas, ko nozīmē agrākie izteicieni: «dot ienākumu», «gūt peļņu» utt.; proti, tie nozīmē, ka abas kapitāla daļas ir produkta radīšanas faktori.

Tālāk Ā. Smits min šādu piemēru:

«Tā fermeru kapitāla daļa, kas ieguldīta zemkopības darbarīkos, ir pamatkapitāls, bet tā, kas ieguldīta viņu strādnieku darba algā un iztikas līdzekļos, ir apgrozāmais kapitāls.»

Tātad šeit starpība starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu pareizi attiecināta tikai uz dažādo apgrozību, uz ražīgā kapitāla dažādo sastāvdaļu dažādo apriti.

«Fermeris gūst peļņu no pirmā, paturēdams to savā īpašumā, bet no otrā, šķirdamies no tā. Viņa darba lopu cena jeb vērtība ir pamatkapitāls,» —

Seit atkal pareizi ir tas, ka atšķirības pamatā likta vērtība, nevis vieliskais elements,

«gluži tāpat kā viņa saimniecības darbarīku cena; lopbarība, ko izlieto to» (darba lopu) «uzturēšanai, ir apgrozāmais kapitāls, tāpat arī līdzekļi strādnieku uzturēšanai. Fermeris gūst peļņu, paturēdams savā īpašumā darba lopus un šķirdamies no lopbarības.»

Fermeris patur lopbarību, nepārdod to. Viņš to izlieto tieši kā lopbarību, bet pašus lopus izmanto kā darbarīkus. Starpība ir tikai šāda: lopbarība, ko izlieto darba lopu ēdināšanai, tiek patērēta pilnīgi visa, un tā pastāvīgi jākompensē ar jaunu lopbarību tieši no zemkopības produkta vai ar šī produkta pārdošanu; turpretim pašus lopus aizstāj tikai tādā mērā, kādā atsevišķi to eksemplāri kļūst darbanespējīgi.

«Ja lopus pērk un baro ne darbam, bet gan pārdošanai, tad tiklab to cena, kā arī lopbarība ir apgrozāmais kapitāls. Fermeris gūst savu peļņu, tos pārdodams» [II sēj., 255.—256. lpp.].

Katrs preču ražotājs un tātad arī kapitālistiskais ražotājs pārdod savu produktu, sava ražošanas procesa rezultātu, bet no tā viņa produkts vēl nekļūst ne par viņa *ražīgā* kapitāla pamatdaļu, ne apgrozāmo daļu. Gluži otrādi, viņa produkts tagad atrodas tādā formā, kādā tas tiek izstumts no ražošanas procesa un tam jāfunkcionē kā preču kapitālam. Barojamie lopi funkcionē ražošanas procesā kā izejmateriāls, nevis kā darbarīki, kā tas ir ar darba lopiem. Tāpēc tie ietilpst produktā kā substance un visa to vērtība pilnīgi tiek pārnesta uz šo produktu, tāpat kā palīgmateriālu {lopbarības} vērtība. Tieši tāpēc tie arī ir ražīgā kapitāla apgrozāmā daļa — un nepavisam ne tāpēc, ka pārdotajam produktam, t. i., nobarotajiem lopiem, šeit ir tā pati naturālā forma kā izejvielām, t. i., vēl nenobarotajiem lopiem. Tas ir pavisam nējaušs apstāklis. Tai pašā laikā Ā. Smits būtu varējis šai piemērā saskatīt, ka nevis ražošanas elementa vieliskais raksturs nosaka tajā ietvertu vērtību par pamatvērtību vai apgrozāmo vērtību, bet tikai šī elementa funkcija ražošanas procesā.

«Tāpat arī visa sēklas vērtība patiesībā ir pamatkapitāls. Kaut arī sēkla visu laiku pārvietojas no klēts uz tīrumu un atpakaļ, tā nekad nemaina īpašnieku un tātad neizdara apgrozību īstajā nozīmē. Fermeris savu peļņu saņem nevis no sēklas pārdošanas, bet gan no tās pieauguma» [II sēj., 256. lpp.].

Seit sevišķi spilgti atklājas, cik aplama ir Smits konstatētā atšķirība. Pēc viņa teorijas, sēkla būtu pamatkapitāls, ja nenotiktu «īpašnieka maiņa», t. i., ja sēkla tiktu tieši kompensēta no gada produkta, tieši ieturēta no tā. Turpretim tā būtu apgrozāmais kapitāls, ja pārdotu visu produktu un daļu produkta vērtības izlietotu sēklas iepirkšanai no cita īpašnieka. Vienā gadījumā notiek «īpašnieka maiņa», otrā ne. Smits šeit atkal sajauc apgrozāmo kapitālu ar preču kapitālu. Produkts ir preču kapitāla vie-

liskais nesējs. Bet, protams, šis nesējs ir tikai tā preču kapitāla daļa, kas tiešām ieiet apgrozībā un atkal tieši neieiet kā ražošanas līdzekļi tai pašā ražošanas procesā, kurā tā radusies kā produkts.

Vai sēkla tiek ieturēta tieši kā produkta daļa vai arī pārdod visu produktu un daļa tā vērtības pārvēršas par sēklu, ko pērk citā vietā, — abos gadījumos notiek tikai vērtības kompensēšana, un ar šo kompensēšanu nerodas nekāda peļņa. Vienā gadījumā sēkla kopā ar pārējo produkta daļu kā prece ieiet apgrozībā, otrā gadījumā tā figurē tikai grāmatvedībā kā avansētā kapitāla vērtības sastāvdaļa. Bet abos gadījumos tā paliek ražīgā kapitāla apgrozāmā sastāvdaļa. Tā tiek pilnīgi visa patērēta, izgatavojot produktu, un tā pilnīgi visa jākompensē no produkta, lai kļūtu iespējama atražošana.

«Izejmateriāls un palīgvielas zaudē to patstāvīgo formu, kādā tie iegājuši darba procesā kā lietošanas vērtības. Citādi tas ir ar darba līdzekļiem vārda tiešajā nozīmē. Instruments, mašīna, fabrikas ēka, muca utt. kalpo darba procesā tikai tik ilgi, kamēr tie patur savu sākotnējo formu, kamēr tie rīt var ieiet darba procesā tai pašā formā kā vakar. Tāpat kā savas dzīves, t. i., darba procesa laikā tie saglabā attiecībā pret produktu savu patstāvīgo formu, tāpat tie saglabā to arī pēc savas nāves. Mašīnu, darbarīku, darbnīcu utt. liķi joprojām pastāv atsevišķi no produktiem, kurus tie palīdzēja radīt» («Kapitāls», I grāmatas VI nodaļa, 192. lpp.⁵²).

Šos dažādos veidus, kā izlieto ražošanas līdzekļus produkta radīšanai, kad vieni ražošanas līdzekļi saglabā savu patstāvīgo formu attiecībā pret produktu, bet citi maina vai pilnīgi zaudē to, — šo atšķirību, kas piemīt darba procesam kā tādām, lai arī tā mērķis būtu vienīgi tikai pašu, piemēram, patriarhālas ģimenes vajadzību apmierināšana, bez jebkādas maiņas, bez preču ražošanas, Ā. Smits attēlo nepareizā gaismā, jo viņš 1) iedala šeit pilnīgi nepiederīgo peļņas kategoriju, kad vieni ražošanas līdzekļi sagādā savam īpašniekam peļņu, saglabādami savu formu, citi — to zaudēdami, jo viņš 2) ražošanas elementu daļas pārmaiņas darba procesā sajauc ar to formas mainīšanos, kas piemīt produktam maiņai, preču apgrozībai (pirkšanai un pārdošanai), un kas ietver sevī tai pašā laikā apgrozībā esošo preču īpašuma maiņu.

Ar apřiti paredzēts, ka atražošanā starpniecē ir apgrozība, t. i., produkta pārdošana, tā pārvēršanās par naudu un atpakaļpārvēršanās no naudas par tā ražošanas elementiem. Bet, ciktāl kapitālistiskajam ražotājam daļa viņa paša produkta tieši kalpo atkal par ražošanas līdzekļi, ražotājs it kā pārdod šo produktu pats sev, un tieši tādā veidā šī operācija figurē viņa grāmatvedībā. Tātad šī atražošanas daļa realizējas ne ar apgrozības starpniecību, bet gan tieši. Bet tā produkta daļa, kas tādā veidā no jauna noder par ražošanas līdzekļi, kompensē apgrozāmo kapitālu, nevis pa-

matkapitālu, ciktāl 1) attiecīgās kapitāla daļas vērtība pilnīgi visa ieiet produktā un 2) ciktāl šī pati kapitāla daļa in natura pilnīgi visa jākompensē ar jaunu eksemplāru no jauna produkta.

Ā. Smits pēc tam mums saka, no kā sastāv apgrozāmais kapitāls un pamatkapitāls. Viņš nosauc arī tos priekšmetus, tos vieliskos elementus, kas veido pamatkapitālu, un tos, kas veido apgrozāmo kapitālu, itin kā tāda nolemtība piemistu priekšmetiem vieliski, no dabas, bet neizrietētu, gluži otrādi, no noteiktām šo priekšmetu funkcijām kapitālistiskajā ražošanas procesā. Un tomēr tai pašā nodaļā viņš piebilst, ka zināms priekšmets, piemēram, dzīvojamā māja, kas paredzēta tiešam patēriņam.

«var sagādāt ienākumu savam īpašniekam un tādejādi veikt viņam kapitāla funkciju, bet tā nespēj dot nekādu ienākumu sabiedrībai jeb veikt tai kapitāla funkciju, un visas tautas ienākums tādā veidā nekad nevar ne vismazākajā mērā palielināties» (II grāmata, II nod., 186. lpp.).

Šeit Ā. Smits tātad pilnīgi skaidri izsaka domu, ka īpašība būt par kapitālu piemīt lietām nevis kā tādām un nevis katros apstākļos, bet gan tā ir funkcija, ko tās atkarībā no apstākļiem gan veic, gan neveic. Bet, kas ir pareizi attiecībā uz kapitālu vispār, tas ir pareizi arī attiecībā uz tā apakšiedalījumiem.

Vienas un tās pašas lietas veido apgrozāmā vai pamata kapitāla sastāvdaļu atkarībā no tā, kādu funkciju tās veic darba procesā. Tā, piemēram, lopi kā darba lopi (darba līdzeklis) ir pamatkapitāla vieliskais iemiesojums; turpretim kā kaušanai barojamie lopi (izejmateriāls) tie ir fermera apgrozāmā kapitāla sastāvdaļa. No otras puses, viena un tā pati lieta var funkcionēt gan kā ražīgā kapitāla sastāvdaļa, gan piederēt pie tiešā patēriņa fonda. Tā, piemēram, māja, funkcionējama kā darba telpa, ir ražīgā kapitāla pamatdaļa; funkcionējama kā dzīvojamā māja, tā nemaz nav kapitāla forma, bet ir vienkārši dzīvojamā māja. Vieni un tie paši darba līdzekļi daudzos gadījumos var funkcionēt gan kā ražošanas līdzekļi, gan kā patēriņa priekšmeti.

Tāda ir viena kļūda, kas izriet no Smīta uzskatiem, — pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla raksturīgās īpašības uzskata par īpašībām, kas piemīt lietām. Jau darba procesa analīze («Kapitāls», I grāmatas V nodaļa) rāda, ka darba līdzekļu, darba materiāla un produkta definīcijas mainās atkarībā no dažādām lomām, kādas vienai un tai pašai lietai ir šai procesā. Bet pamatkapitāla un nepamatkapitāla definīcijas savukārt pamatojas uz tām noteiktajām lomām, kādas šiem elementiem ir darba procesā un tātad arī vērtības radīšanas procesā.

Turklāt, nosaucot lietas, no kurām sastāv pamatkapitāls un apgrozāmais kapitāls, kļūst pilnīgi skaidrs, ka Ā. Smits sajauc atšķirību starp kapitāla pamata un apgrozāmajām sastāvdaļām, atšķirību, kas ir derīga un jēgpilna tikai attiecībā uz ražīgo kapitālu (kapitālu tā ražīgajā formā), ar atšķirību starp ražīgo kapi-

tālu un formām, kas piemīt kapitālam tā apgrozības procesā, t. i., preču kapitālu un naudas kapitālu. Tai pašā vietā viņš saka:

«Apgrozāmais kapitāls sastāv... no pārtikas, materiāliem un visāda veida gataviem izstrādājumiem, kas atrodas attiecīgo pārdevēju rokās, un no naudas, kas nepieciešama to apgrozībai un sadalīšanai...»

Istenībā, ja ielūkosimies ciešāk, redzēsim, ka šeit pretējī iepriekš teiktajam apgrozāmais kapitāls atkal identificēts ar naudas kapitālu un ar preču kapitālu, t. i., ar divām kapitāla formām, kas nepavisam nepiemīt ražošanas procesam, kas veido nevis apgrozāmo (plūstošo) kapitālu pretstatā pamatkapitālam, bet gan apgrozības kapitālu pretstatā ražīgajam kapitālam. Tikai *līdzās* šīm kapitāla formām figurē atkal ražīgā kapitāla sastāvdaļas, kas avansētas par materiāliem (izejvielām vai pusfabrikātiem) un tiešām iesaistītas ražošanas procesā. Ā. Smits saka:

«... Trešā un pēdējā no trim daļām, kurās dabiski sadalās viss sabiedrības kapitāls, ir apgrozāmais kapitāls, kas raksturojams ar to, ka tas nes ienākumu tikai apgrozības procesā jeb mainot īpašniekus. Tātad tas savukārt sastāv no četrām daļām: pirmkārt, no naudas...»

Bet nauda nekad nav ražīgā, ražošanas procesā funkcionējošā kapitāla forma. Tā vienmēr ir tikai viena no tām formām, kuras kapitāls pieņem savas apgrozības procesā.

«Otrkārt, no pārtikas krājumiem, kādi ir miesniekam, lopkopim, fermerim... un no kuru pārdošanas viņi cer iegūt peļņu... Beidzot, ceturtkārt, no izstrādājumiem, kas jau izgatavoti un pabeigti, bet vēl atrodas tirgotāja vai manufaktūrista rokās». Un «treškārt, no materiāliem, pavisam negataviem vai vairāk vai mazāk apstrādātiem, no drēbēm, istablietām, ēkām, kas vēl nav ieguvušas galīgi nevienu no šīm trim formām un paliek lauksaimnieku, manufaktūristu, zīda un vadmālas tirgotāju, būvkoķu tirgotāju, galdnieku un namdaru, mūrnieku u. tml. rokās» (187., 188. lpp.).

2. un 4. punkts nesatur nekā cita kā vien produktus, kas kā tādi izstumti no ražošanas procesa un jāpārdod; vārdu sakot, tie ir produkti, kas funkcionē tagad kā preces, tāpēc attiecīgi kā preču kapitāls, tātad tiem ir tāda forma un procesā tāda vieta, ka tie neveido ražīgā kapitāla elementu, lai to beigu uzdevums būtu kāds būdams, t. i., vai tie galu galā saskaņā ar to mērķi, kādam tiem jākalpo (atbilstoši to lietošanas vērtībai), ieiet individuālajā vai ražīgajā patēriņā. 2. punktā šie produkti ir pārtikas līdzekļi, 4. punktā — visi citi gatavie produkti, kas tātad atkal jau sastāv tikai no gataviem darba līdzekļiem vai gataviem patēriņa priekšmetiem (citiem nekā 2. punktā ietilpinātie pārtikas līdzekļi).

Ja Ā. Smits turklāt runā arī par tirgotāju, tad tas tikai parāda visu viņa jucekli. Ja ražotājs pārdevis tirgotājam savu produktu, tad šis produkts vispār vairs neveido nekādu viņa kapitāla formu. No sabiedrības viedokļa šis produkts, tiesa, vēl joprojām ir preču

kapitāls, lai arī tas jau atrodas citās rokās, nevis sava ražotāja rokās; bet tieši tāpēc, ka tas ir preču kapitāls, tas nevar būt ne pamatkapitāls, ne apgrozāmais kapitāls.

Katrā ražošanā, kuras mērķis nav paša ražotāja tiešais patēriņš, produktam jāapgrozās kā precei, t. i., tas jāpārdod, nevis lai tādā veidā iegūtu peļņu, bet gan lai ražotājs vispār varētu eksistēt. Kapitālistiskajā ražošanā tam vēl pievienojas tas apstāklis, ka, pārdodot preci, realizējas arī tajā ietvertā virsvērtība. Produkta preces veidā atstāj ražošanas procesu, tāpēc vairs nav ne šī procesa pamatelements, ne apgrozāmais elements.

Pie reizes jāsaka, ka Ā. Smits šeit atspēko pats sevi. Visi gatavie produkti, lai to vieliskā forma vai to lietošanas vērtība un derīgais efekts būtu kāds būdams, šeit ir preču kapitāls, t. i., kapitāls vienā no formām, kas pieder pie apgrozības procesa. Kā tādi, kas atrodas šai formā, tie nepavisam nav sava īpašnieka ražīgā kapitāla sastāvdaļas; šis apstāklis, protams, nepavisam negroza to, ka pārdoti tie pircēja rokās *kļūst* par ražīgā kapitāla sastāvdaļām, vienalga, apgrozāmā vai pamatkapitāla sastāvdaļām. Šeit atklājas, ka tās pašas lietas, kas zināmu laiku atradās tirgū kā preču kapitāls pretstatā ražīgajam kapitālam, vēlāk, kad tās izņemtas no tirgus, var funkcionēt vai nefunkcionēt kā ražīgā kapitāla pamatdaļa vai apgrozāmā daļa.

Kokvilnas vērtuves īpašnieka produkts, t. i., dzija, ir viņa kapitāla preču forma, ir viņam preču kapitāls. Dzija nevar no jauna funkcionēt kā viņa ražīgā kapitāla sastāvdaļa ne darba materiāla lomā, ne darba līdzekļa lomā. Bet austuves īpašniekam, kas nopircis šo dziju, tā ieaug viņa ražīgajā kapitālā kā viena no šī kapitāla apgrozāmajām sastāvdaļām. Vērtuves īpašniekam dzija ir viņa kapitāla — tiklab pamatkapitāla, kā arī apgrozāmā (virsvērtību mēs atstājam neievērotu) — daļas vērtības nesēja. Gluži tāpat mašīna kā mašīnu fabrikanta produkts šim fabrikantam ir viņa kapitāla preču forma, ir viņam preču kapitāls; un, ciktāl tā patur šo formu, tā nav ne apgrozāmais, ne pamata kapitāls. Pārdota kādam fabrikantam, kas to lieto savā ražošanā, tā kļūst par ražīgā pamatkapitāla sastāvdaļu. Pat tai gadījumā, ja produktam ir tāda patēriņa forma, ka tas daļēji var kā ražošanas līdzeklis no jauna ieiet tajā pašā procesā, no kura tas iznācis, piemēram, ogles ogļu ražošanā, — pat šeit tieši tā produkta daļa, tā ogļu daļa, kas paredzēta pārdošanai, nav ne apgrozāmais kapitāls, ne pamatkapitāls, bet gan ir preču kapitāls.

No otras puses, produktam var būt tāda patēriņa forma, kuras dēļ tas ir pavisam nederīgs, lai būtu par kādu ražīgā kapitāla elementu, tas nevar būt ne par darba materiālu, ne par darba līdzekļiem. Tādi ir, piemēram, dažī nepieciešamie iztikas līdzekļi. Taču saviem ražotājiem produkts tomēr ir preču kapitāls, tiklab pamatkapitāla, kā arī apgrozāmā kapitāla vērtības nesējs — pirmā vai otrā atkarībā no tā, vai to ražošanai izlietotais kapitāls

kompensējams pilnīgi vai pa daļām, vai šis kapitāls savu vērtību uz produktu pārnes pilnīgi vai pa daļām.

Smitam 3. punktā figurē izejmateriāls (izejvielas, pusfabrikāts, paligmateriāls), no vienas puses, ne kā sastāvdaļa, kas jau ietverta ražīgajā kapitālā, bet pēc būtības tikai kā īpašs lietošanas vērtību veids, no kurām vispār sastāv sabiedriskais produkts kā īpašs preču veids līdzās 2. un 4. punktā nosauktajiem citiem sabiedriskā produkta vieliskajiem elementiem, t. i., nepieciešamajiem eksistences līdzekļiem utt. No otras puses, šie paši izejmateriāli minēti kā ražīgajā kapitālā ietverti un tād kā šī kapitāla elementi, kas atrodas ražotāja rokās. Juceklis parādās tai apstākļi, ka tos aplūko te kā tādus, kas funkcionē ražotāja rokās («fermeru, manufaktūristu rokās» utt.), te, no otras puses, kā tādus, kas funkcionē tirgotāju rokās («zīda un vadmalas tirgotāju, būvkoķu tirgotāju»), kuriem tie ir tikai preču kapitāls, nevis ražīgā kapitāla sastāvdaļas.

Patiesībā Ā. Smits šajā apgrozāmā kapitāla elementu uzskaitījumā pavisam aizmirst pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla atšķirību, kas ir spēkā tikai attiecībā uz ražīgo kapitālu. Turpretim preču kapitālu un naudas kapitālu, t. i., abas kapitāla formas, kas piemīt apgrozības procesam, viņš nostāda pretim ražīgajam kapitālam, bet arī to neapzināti.

Beidzot raksturīgi, ka Ā. Smits, nosaucot apgrozāmā kapitāla sastāvdaļas, aizmirst darbaspēku. Un tam ir divējāds cēlonis.

Mēs tikko redzējām: ja atstāj neievērotu naudas kapitālu, tad apgrozāmais kapitāls viņam ir tikai cits preču kapitāla nosaukums. Bet, ciktāl darbaspēks apgrozās tirgū, tas nav kapitāls, nav nekāda preču kapitāla forma. Tas vispār nav kapitāls, un strādnieks nav kapitālists, kaut arī viņš nes tirgū preci, un proti, pats sevi. Tikai pēc tam, kad darbaspēks jau pārdots un iesaistīts ražošanas procesā, — tād tikai pēc tam, kad tas mitēties apgrozīties kā prece, tas kļūst par ražīgā kapitāla sastāvdaļu, un proti, par mainīgo kapitālu kā virsvērtības avotu un par ražīgā kapitāla apgrozāmo sastāvdaļu attiecībā pret darbaspēkā ieguldītās kapitālās vērtības apriti. Tā kā Smits šeit sajauc apgrozāmo kapitālu ar preču kapitālu, tad viņš nespēj ierindot darbaspēku savā apgrozāmā kapitāla ailē. Tapēc mainīgais kapitāls viņam parādās to preču formā, kuras strādnieks pērk par savu darba algu, — eksistences līdzekļu formā. Šai formā par darba algu izdotā kapitālā vērtība, pēc Smīta domām, pieder pie apgrozāmā kapitāla. Bet tas, kas iesaistās ražošanas procesā, ir darbaspēks, ir pats strādnieks, nevis nepieciešamie iztikas līdzekļi, ar kuriem strādnieks uztur savu eksistenci. Starp citu, mēs jau redzējām («Kapitāls», I grāmatas XXI nodaļa), ka no sabiedriskā viedokļa paša strādnieka atražošana ar viņa individuālā patēriņa palīdzību arī pieder pie sabiedriskā kapitāla atražošanas procesa. Bet to nevar teikt par atsevišķu, pašu sevi noslēgtu ražošanas procesu, ko mēs

šeit pētījam. «Iegūtās un derīgās spējas» (187. lpp.), ko Smits min pamatkapitāla ailē, īstenībā veido apgrozāmā kapitāla sastāvdaļas, ciktāl tās ir algota strādnieka «spējas» un ciktāl strādnieks pārdod savu darbu kopā ar savām «spējām».

Smits izdara lielu kļūdu ar to, ka viņš visu sabiedrisko bagātību sadala 1) tiešā patēriņa fondā, 2) pamatkapitālā, 3) apgrozāmajā kapitālā. Saskaņā ar iepriekš iztīrīto visa bagātība būtu sadalāma 1) patēriņa fondā, kas nemaz nav funkcionējošā sabiedriskā kapitāla daļa, lai gan atsevišķas tā daļas vienmēr *varētu* funkcionēt kā kapitāls, un 2) kapitālā. Saskaņā ar to viena bagātības daļa funkcionē kā kapitāls, otra daļa — kā nekapitāls jeb kā patēriņa fonds. Tātad katram kapitālam šeit rodas nenovēršama nepieciešamība būt vai nu pamatkapitālam, vai apgrozāmajam kapitālam līdzīgi tam, kā katram zīdītājam absolūti nepieciešams būt vai nu tēviņam, vai mātītei. Taču mēs redzējam, ka pretstats starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu attiecināms tikai uz *ražīgā* kapitāla elementiem, ka tātad līdzās tiem pastāv vēl ļoti prāva kapitāla masa — preču kapitāls un naudas kapitāls, kas atrodas tādā formā, kurā tā *nevar būt* ne pamatkapitāls, ne apgrozāmais kapitāls.

Tā kā uz kapitālistiskā pamata visa sabiedriskās ražošanas produktu masa apgrozās tirgū kā preču kapitāls, izņemot to produkta daļu, kuru tās naturālajā formā tieši — bez pārdošanas vai pirkšanas no jauna patērē atsevišķi kapitālistiskie ražotāji kā ražošanas līdzekļus, tad ir acīm redzams, ka no preču kapitāla jāņem tiklab *ražīgā* kapitāla pamatelementi un apgrozāmie elementi, kā arī visi patēriņa fonda elementi. Faktiski tas nozīmē, ka ražošanas līdzekļi un patēriņa priekšmeti uz kapitālistiskās ražošanas pamata sākumā parādās kā preču kapitāls, kaut arī tiem būtu lemts turpmāk kalpot par patēriņa priekšmetiem vai par ražošanas līdzekļiem; līdzīgā kārtā arī pats darbaspēks atrodas tirgū preces veidā, kaut gan ne preču kapitāla veidā.

To nesaprazdams, A. Smits pieļauj šādu jaunu jucekli. Viņš saka:

«No šīm četrām daļām»

«apgrozāmā kapitāla», t. i., kapitāla tā preču kapitāla formā un naudas kapitāla formā, — formās, kas pieder pie apgrozības procesa, — divas daļas, kas pārvēršas par četrām tāpēc, ka Smits preču kapitāla sastāvdaļas daļa atkal jau uz vielisko pazīmju pamata,

«trīs daļas, un proti, pārtika, materiāli un gatavie izstrādājumi, regulāri ik gadus vai ilgākos jeb īsākos periodos tiek izņemtas no apgrozāmā kapitāla un ieguldītas pamatkapitālā vai krājumos, kas paredzēti tiešajam patēriņam. Katrs pamatkapitāls sākotnēji rodas no apgrozāmā kapitāla, un tas pastāvīgi jāpapildina no tā paša avota. Visas derīgās mašīnas un ražošanas rīki sākotnēji rodas no apgrozāmā kapitāla, kas piegādā materiālus, no kuriem tos

izgatavo, un eksistences līdzekļus strādniekiem, kas tos izgatavo. Tā paša veida kapitāls nepieciešams arī to pastāvīgajam remontam» (188. lpp.).

Izņemot to produkta daļu, ko ražotāji nemitīgi atkal izlieto kā ražošanas līdzekļus, kapitalistiskajā ražošanā ir spēkā šāda vispārīga tēze: visi produkti nāk tirgū kā preces, tāpēc tie kapitalistam apgrozās kā viņa kapitāla preču forma, kā preču kapitāls, neatkarīgi no tā, vai šiem produktiem vajag un vai tie pēc savas naturālās formas, pēc savas lietošanas vērtības var funkcionēt kā ražīgā kapitāla elementi (kā ražošanas procesa elementi), t. i., kā ražošanas līdzekļi un tāpat kā ražīgā kapitāla pamatelementi vai apgrozāmie elementi, vai arī tie var kalpot tikai par individuālās, nevis ražīgās patērēšanas līdzekļiem. Visus produktus kā preces laiž tirgū; tāpēc visi ražošanas un patērēšanas līdzekļi, visi ražīgās un individuālās patērēšanas elementi no jauna kā preces jāizņem no tirgus ar pirkšanas starpniecību. Šis truisms, protams, ir pareizs. Tātad tas vienādi piemērojams tiklab ražīgā kapitāla pamatelementiem, kā arī apgrozāmajiem elementiem, darba līdzekļiem un darba materiāliem visās to formās. (Smits pie tam vēl aizmirst, ka pastāv ražīgā kapitāla elementi, kas pašas dabas doti, tāpat nav darba produkti.) Mašīnu pērk tirgū gluži tāpat kā kokvilnu. Bet no tā nekādā ziņā neizriet, ka katrs pamatkapitāls sākotnēji rodas no apgrozāmā kapitāla, — tas izriet tikai no tā, ka Smits sajauc apgrozības kapitālu ar apgrozāmo jeb plūstošo, t. i., nepamatkapitālu. Un turklāt vēl Smits pats sevi atspēko. Mašīnas kā prece, pēc viņa paša vārdiem, izveido 4. punktā minētā apgrozāmā kapitāla daļu. Tādējādi to izcelšanās no apgrozāmā kapitāla tikai nozīmē, ka tās funkcionējušas kā preču kapitāls, iekāms sākušas funkcionēt kā mašīnas, bet ka vieliski tās rodas pašas no sevis; līdzīgā kārtā kokvilna kā vērptuves īpašnieka kapitāla apgrozāmais elements rodas no kokvilnas, kas apgrozās tirgū. Bet, ja tālākajā iztīrījumā Smits pamatkapitālu secina no apgrozāmā kapitāla uz tā pamata, ka mašīnbūvei nepieciešams darbs un izejmateriāli, tad, pirmkārt, lai taisītu mašīnas, nepieciešami arī darba līdzekļi, t. i., pamatkapitāls, un, otrkārt, lai izgatavotu izejmateriālus, arī nepieciešams pamatkapitāls — mašīnas utt., jo ražīgais kapitāls vienmēr ietver sevī darba līdzekļus, bet ne vienmēr darba materiālu. Smits pats tūdaļ tālāk saka:

«Zemes, raktuvju un zvejas vietu ekspluatācijai vajadzīgs tiklab pamatkapitāls, kā arī apgrozāmais kapitāls,» —

tātad viņš atzīst, ka ne vien apgrozāmais kapitāls, bet arī pamatkapitāls nepieciešams izejmateriālu ražošanai:

«Un» (šeit jauni maldi) «to produkts kompensē ar zināmu peļņu ne vien šos kapitālus, bet arī *visus citus sabiedrības kapitālus*» (188. lpp.).

Tas ir pavisam nepareizi. To produkts piegādā izejmateriālu, palīgmateriālus utt. visām pārējām rūpniecības nozarēm. Bet to vērtība nekompensē visu citu sabiedrisko kapitālu vērtību; tā kom-

pensē tikai pati savu kapitālo vērtību (+ virsvērtība). Seit Ā. Smita darbos atkal jūtama fiziokrātu ietekme.

No sabiedrības viedokļa ir pareizi, ka preču kapitāla daļa, kas sastāv no produktiem, kuri var noderēt tikai par darba līdzekļiem, tiešām agrāk vai vēlāk funkcionēs kā darba līdzekļi — ja tikai šie darba līdzekļi nav ražoti vispār bez kāda labuma, nepaliek nepārdoti; citiem vārdiem sakot, uz kapitālistiskās ražošanas pamata darba līdzekļi, mitējušies būt preces, saskaņā ar savu uzdevumu kļūst par īstiem sabiedriskā ražīgā kapitāla pamatdaļas elementiem.

Seit ir atšķirība, kas izriet no produkta naturālās formas.

Tā, piemēram, vērļjamai mašīnai nav lietošanas vērtības, ja to nelieto vērļšanai, nelieto kā ražošanas elementu, tāpat ja tā no kapitālistiskā viedokļa nefunkcionē kā kaut kāda ražīga kapitāla pamatsastāvdaļa. Bet vērļjamā mašīna ir kustama. To var eksportēt no zemes, kurā tā ražota, un pārdot citā zemē, apmaiņot — tieši vai netieši — pret izejmateriāliem u. tml. vai pret šampanieti. Zemē, kur tā ražota, tā tādā gadījumā funkcionē tikai kā preču kapitāls, bet nekādā ziņā nefunkcionē — pat pēc pārdošanas ne — kā pamatkapitāls.

Turpretim produkti, kas, būdami saistīti ar zemi, ir saauguši ar noteiktu vietu un ko tāpēc var izlietot tikai tajā pašā vietā, piemēram, fabrikas ēkas, dzelzceļi, tilti, tuneļi, dokī u. tml., augšnes meliorācija utt., — visi šādi produkti fiziski nav eksportējami tādā veidā, kādā tie eksistē. Tie ir nekustami. Tie vai nu vispār neatrod izlietojumu, vai arī, ja tie pārdoti, tiem jāfunkcionē kā pamatkapitālam tai zemē, kur tie ražoti. Kapitālistiskajam ražotājam, kas spekulācijas dēļ pārdošanas nolūkā ceļ fabrikas vai uzlabo zemes gabalus, šīs lietas ir viņa preču kapitāla forma, tāpat, pēc Ā. Smita domām, apgrozāmā kapitāla forma. Bet, ja lūkojas no visas sabiedrības viedokļa, tad šīm lietām, lai tās nepaliktu bez noderības, galu galā jāfunkcionē savā pašu zemē kā pamatkapitālam, jāfunkcionē ražošanas procesā, kas fiksēts to atrašanās vietā. No tā nekādā ziņā neizriet, ka nekustamas lietas kā tādas jau pašas par sevi būtu pamatkapitāls; tās, kā, piemēram, dzīvojamās mājas utt., var piederēt pie patēriņa fonda un tādējādi vispār neietilpt sabiedriskā kapitāla sastāvā, tomēr būdamas sabiedriskās bagātības elements, un attiecībā pret šo bagātību viss kapitāls ir tikai daļa. Šo lietu ražotājs, ja lieto Smita izteicienu, gūst peļņu, tās pārdodams. Tāpat tās ir apgrozāmais kapitāls! Cilvēks, kas tās lieto, to pēdējais pircējs, var tās izmantot, tikai lietojot tās ražošanas procesā. Tāpat tās ir pamatkapitāls!

Īpašuma tituli, piemēram, uz dzelzceļu, var ik dienas pāriet no rokas rokā, un to īpašnieki, pārdodot šos titulus pat uz ārzemēm, var gūt peļņu — tā kā dzelzceļa īpašuma titulus pretstatā pašam dzelzceļam var eksportēt. Un tomēr pašam šīm lietām tai zemē,

kur tās lokalizētas, vai nu jāguļ dīkā, vai arī jāfunkcionē kā ražīgā kapitāla pamatdaļai. Tādā pašā veidā fabrikants *A* var gūt peļņu, pārdodams savu fabriku fabrikantam *B*, kas tomēr nekavē fabrikai tagad, tāpat kā agrāk, funkcionēt kā pamatkapitālam.

Tādējādi zināmā vietā saistītiem, no zemes nešķiramiem darba līdzekļiem jau pēc viņu uzdevuma neizbēgami jāfunkcionē savā zemē kā pamatkapitālam, lai gan savam ražotājam tie varētu funkcionēt kā preču kapitāls, nebūdami *viņa* pamatkapitāla elementi (viņam šis pamatkapitāls sastāv no darba līdzekļiem, kas tam vajadzīgi ēku, dzelzceļu utt. būvei). Bet no tā nekādā ziņā neizriet pretējais secinājums, it kā pamatkapitālam nenovēršami būtu jā sastāv no nekustamām lietām. Kuģis vai lokomotive darbojas tikai kustībā, tomēr tie funkcionē — ne savam ražotājam, bet tam, kas tos ekspluatē, — kā pamatkapitāls. No otras puses, ražīgā kapitāla apgrozāmās sastāvdaļas ir lietas, kas tiešām saistītas ražošanas procesā, veic tajā visu sava mūža gaitu un, ja tajā iegājušas, vairs nekad to nepamet, — piemēram, ogles, ko patērē mašīnas darbināšanai ražošanas procesā, gāze, kas noder fabrikas ēkas apgaismošanai, utt. Tās ir apgrozāmas ne tāpēc, ka tās fiziski kopā ar produktu atstāj ražošanas procesu un apgrozās kā prece, bet tāpēc, ka to vērtība pilnīgi visa ieiet preces vērtībā — preces, kuras ražošanu tās veicina, — un tā tad tā itin visa jākompensē, pārdodot precī.

Tikko citētajā vietā no *Ā. Smita* darbiem ir jāievēro vēl šāda frāze:

«Apgrozāmais kapitāls, kas piegādā... eksistences līdzekļus strādniekiem, kuri tās» (mašīnas utt.) «izgatavo.»

Fiziokrātu darbos kapitāla daļa, kas avansēta darba algas veidā, pareizi figurē ar nosaukumu «*avances annuelles*» pretstatā «*avances primitives*». No otras puses, viņu darbos kā fermēra izlietotā ražīgā kapitāla sastāvdaļa minēts ne darbaspēks pats, bet gan nepieciešamie iztikas līdzekļi, ko izsniedz laukstrādniekiem («strādnieku eksistences līdzekļi», kā izsakās *Smits*). Tas ir ciešā sakarā ar viņu specifisko doktrīnu. Un proti, viņi vērtības daļu, ko darbs pievieno produktam (gluži tāpat kā to vērtības daļu, ko produktam pievieno izejmateriāli, darbariki utt., īsi sakot, pastāvīgā kapitāla vieliskās sastāvdaļas), uzskata tikai par vienlīdzīgu to iztikas līdzekļu vērtībai, kuri strādniekiem izmaksāti un kuri tiem jāpatērē, lai uzturētu savu kā darbaspēka funkciju. Fiziokrātiem pati viņu doktrīna neļāva atklāt starpību starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu. Ja virsvērtību ražo darbs (virs savas paša cenas atražošanas), tad tas to ražo rūpniecībā taisni tāpat kā zemkopībā. Bet, tā kā pēc fiziokrātu sistēmas darbs to ražo tikai vienā ražošanas nozarē, zemkopībā, tad tā rodas nevis no darba, bet gan no dabas īpašās darbības (palīdzības) šai ražošanas nozarē. Un tikai tāpēc viņiem darbs zemkopībā ir ražīgais darbs atšķirībā no visiem citiem darba veidiem.

Ā. Smits strādnieku eksistences līdzekļus apzīmē par apgrozāmo kapitālu pretstatā pamatkapitālam

1) tāpēc, ka viņš apgrozāmo kapitālu, nostādot to pretim pamatkapitālam, sajauc ar kapitāla formām, kas pieder pie apgrozības sfēras, ar apgrozības kapitālu; tas ir sajaukums, ko nekritizēdami no viņa mantojuši vēlākie ekonomisti. Tāpēc viņš sajauc preču kapitālu ar ražīgā kapitāla apgrozāmo sastāvdaļu; un pats par sevi saprotams, ka tur, kur sabiedriskais produkts pieņem preces formu, strādnieku, tāpat kā nestrādnieku eksistences līdzekļus, materiālus un arī pašus darba līdzekļus var dabūt tikai no preču kapitāla,

2) bet arī fiziokrātu priekšstati pavīd Smita darbos, lai gan tie ir pretrunā ar viņa paša pētījumu ezoterisko, t. i., patiesi zinātnisko daļu.

Avansētais kapitāls vispār pārvēršas par ražīgo kapitālu, t. i., iegūst ražošanas elementu formu, bet tie paši ir iepriekšējā darba produkts. (Šeit pieder arī darbaspēks.) Tikai šai formā avansētais kapitāls var funkcionēt ražošanas procesā. Un, ja pašu darbaspēku, par kuru pārvērsta kapitāla mainīgā daļa, aizstāj ar strādnieka eksistences līdzekļiem, tad ir acīm redzams, ka šiem iztikas līdzekļiem kā tādiem ir vērtības veidošanas procesā tā pati loma kā citiem ražīgā kapitāla elementiem, kā izejmateriāliem, darba lopu barībai u. tml. Pamatojoties uz to, Smits iepriekš citētajā vietā arī liek tos vienā plāksnē, sekodams fiziokrātu paraugam. Iztikas līdzekļi paši par sevi nevar palielināt savu vērtību vai pievienot tai virsvērtību. To vērtība, tāpat kā citu ražīgā kapitāla elementu vērtība, var tikai no jauna parādīties produkta vērtībā. Iztikas līdzekļi nevar pievienot produktam vairāk vērtības, nekā ir viņiem pašiem. No pamatkapitāla, kas sastāv no darba līdzekļiem, tie, tāpat kā izejmateriāls, pusfabrikāti u. tml., atšķiras tikai ar to, ka tos (vismaz kapitālistam, kas par tiem samaksā) pilnīgi izlieto, lai ražotu produktu, kura radīšanā tie piedalās, ka tādā to vērtība jākompensē pilnīgi visa, turpretim attiecībā uz pamatkapitālu tas notiek tikai pakāpeniski, pa daļām. Tādad ražīgā kapitāla daļa, kas avansēta par darbaspēku (resp. par strādnieka eksistences līdzekļiem), tagad no citiem ražīgā kapitāla vieliskajiem elementiem atšķiras tikai vieliski vien, nevis pēc savas lomas darba un vērtības pieaugšanas procesā. Tā atšķiras tikai tiktāl, ciktāl tā iekļūst apgrozāmā kapitāla kategorijā kopā ar produkta veidotāju objektīvo faktoru vienu daļu («materiālu», lietojot Smita vispārējo apzīmējumu) atšķirībā no produkta veidotāju objektīvo faktoru otras daļas, kas pieder pie pamatkapitāla kategorijas.

Tam apstāklim, ka kapitāla daļa, kas iztērēta par darba algu, pieder pie ražīgā kapitāla apgrozāmās daļas un pretstatā tā pamatdaļai tai piemīt ritēšanas īpašība, kas tai kopēja ar produkta veidotāju priekšmetisko faktoru vienu daļu, t. i., ar izejvielām

utt., — šim apstāklim nav absolūti nekādas daļas gar to lomu, kāda vērtības pieaugšanas procesā ir mainīgajam kapitālam pretstatā pastāvīgajam kapitālam. Šeit runa ir tikai par to, kādā veidā šī avansētās kapitālās vērtības daļa ar apgrozības starpniecību jākompensē no produkta vērtības un tāpēc ar apgrozības procesa starpniecību jāatjauno, t. i., jāatzažo. Darbaspēka pirkšanas atkārtotie akti pieder pie apgrozības procesa. Bet tikai ražošanas procesā par darbaspēku iztērētā vērtība no noteikta, pastāvīga lieluma pārvēršas (nevis strādniekam, bet gan kapitālistam) par mainīgu, un tā tad vispār tikai tāpēc avansētā vērtība pārvēršas par kapitālo vērtību, par kapitālu, par pašpieaugošu vērtību. Bet, tā kā par ražīgā kapitāla apgrozāmo sastāvdaļu uzskata, līdzīgi Smitam, nevis to vērtību, kas iztērēta par darbaspēku, bet gan to, kas iztērēta par strādnieka eksistences līdzekļiem, tad šī iemesla dēļ kļūst neiespējams izprast atšķirību starp mainīgo un pastāvīgo kapitālu un tā tad arī izprast kapitālistiskās ražošanas procesu vispār. Šis kapitāla daļas apzīmējums par mainīgo kapitālu pretstatā pastāvīgajam kapitālam, kas iztērēts par produkta radīšanas priekšmetiskajiem faktoriem, šeit pilnīgi aprakts zem apzīmējuma, kurš saka, ka pēc savas lomas apritē kapitāla daļa, kas iztērēta par darbaspēku, piederot pie ražīgā kapitāla apgrozāmās daļas. So aprakšanu beidz ar to, ka darbaspēka vietā par ražīgā kapitāla elementu min strādnieka eksistences līdzekļus. Jautājuma būtību negroza tas, vai darbaspēka vērtību avansē naudas veidā vai tieši eksistences līdzekļu veidā. Lai gan, protams, šis pēdējais gadījums uz kapitālistiskās ražošanas pamata var būt tikai izņēmums.²⁴⁾

Ar to, ka šo apgrozāmā kapitāla definīciju Smits tādējādi bija konstatējis par izšķirošo kapitālajai vērtībai, kas iztērēta par darbaspēku, — no fiziokrātiem aizgūto definīciju bez fiziokrātu priekšnoteikuma — Smits savus sekotājus laimīgi noveda līdz pilnīgai neiespējai par darbaspēku iztērēto kapitāla daļu izprast kā mainīgo kapitālu. Dziļākas un pareizākas domas, ko pats Ā. Smits izkaisījis citās vietās, neguva virsroku, uzvarēja tieši šī kļūda. Vel vairāk, vēlākie literāti gāja vēl tālāk: viņiem izšķirošais apzīmējums par darbaspēku iztērētajai kapitāla daļai ir ne vien tas, ka tā ir apgrozāmais kapitāls pretstatā pamatkapitālam, — viņi apgrozāmā kapitāla galveno raksturojumu reducē uz to, ka šo kapitālu izdod par strādnieku eksistences līdzekļiem. No tā neizbēgami izriet mācība par darba fondu⁵³⁾, kas sastāv no nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem, kā par dotu lielumu, kā lielumu, kas, no vienas puses, fiziski ierobežo strādnieku daļu sabiedriskajā produktā, bet, no otras puses, visā savā apjomā jāpatērē darbaspēka pirkšanai.

²⁴⁾ Cik ļoti Ā. Smits pats noslēdz sev ceļu uz darbaspēka lomas izpratni vērtības pieaugšanas procesā, pierāda šāda frāze, kurā strādnieku darbs pilnīgi fiziokrātu garā tiek pielīdzināts lopu darbam: «Ne vien viņa» (fermera) «strādnieki — kalpi, bet arī viņa darba lopi ir ražīgie darbinieki» (II grāmatas V nod., 243. lpp.).

VIENPADSMITĀ NODĀLA

TEORIJA PAR PAMATKAPITĀLU
UN APGROZĀMO KAPITĀLU. RIKĀRDO

Rikārdo min atšķirību starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu tikai tālab, lai noskaidrotu izņēmumus no vērtības likuma, un proti, tādus gadījumus, kad darba algas «norma» ietekmē cenas. Par to mēs runāsim tikai III grāmatā.⁵⁴

Taču galvenā neskaidrība jau kopš paša sākuma parādās šādā paviršā salīdzinājumā:

«Šī atšķirība ir pamatkapitāla izturības pakāpē un daudzveidīgajās proporcijās, kādās var kombinēties šie divi kapitāla veidi.»²⁵⁾

Ja nu jautāsim, kādi ir «šie divi kapitāla veidi», tad saņemsim šādu atbildi:

«Turklāt proporcijas starp kapitālu, kas paredzēts samaksai par darbu, un kapitālu, kas ieguldīts darbarikos, mašīnās un ēkās, var kombinēties visai dažādā veidā.»²⁶⁾

Tātad pamatkapitāls = darba līdzekļiem un apgrozāmais kapitāls = kapitālam, kas izdots par darbu. «Kapitāls, kas paredzēts, lai uzturētu darbu,» — tas jau ir nodrāzts teiciens, aizgūts no Ā. Smita. Seit apgrozāmo kapitālu jaut, no vienas puses, ar mainīgo kapitālu, t. i., ar ražīgā kapitāla daļu, kas izdota par darbu. Bet, no otras puses, tā kā šis pretnostatījums ņemts nevis no vērtības pieaugšanas procesa, kur kapitāls iedalīts pastāvīgajā un mainīgajā, bet gan no apgrozības procesa (vecais Smita juceklis), tad rezultātā iznāk divkārt nepareizas definīcijas.

Pirmkārt. Seit par līdzvērtīgu tiek atzīta atšķirība pamatkapitāla izturības pakāpē un atšķirība visa kapitāla uzbūvē, kas sastāv no pastāvīgās un mainīgās daļas. Taču pēdējā atšķirība

²⁵⁾ «This difference in the degree of durability of fixed capital, and this variety in the proportions in which the two sorts of capital may be combined.» — «Principles», p. 25.

²⁶⁾ «The proportions too, in which the capital that is to support labour, and the capital that is invested in tools, machinery and buildings, may be variously combined.» — L. c.

nosaka atšķirību virsvērtības ražošanā; turpretim pirmā atšķirība, ciktāl runa ir par vērtības pieaugšanas procesu, skar tikai tos veidus, ar kādiem attiecīgā ražošanas līdzekļu vērtība tiek pārnesta uz produktu; bet, ciktāl domāts apgrozības process, tā attiecas tikai uz iztērētā kapitāla atjaunošanas periodu jeb, citiem vārdiem sakot, uz periodu, uz kuru avansēts kapitāls. Ja neatklāj kapitālistiskā ražošanas procesa iekšējo kustību, bet aplūko tikai izveidojušās parādības, tad šīs atšķirības tiešām sakrīt. Sadalot sabiedrisko virsvērtību starp kapitāliem, kas ieguldīti dažādās ražošanas nozarēs, sava ietekme ir gan atšķirībām periodos, uz kādiem kapitāls avansēts (piemēram, pamatkapitāla eksistences dažāda ilgums), gan atšķirībām kapitāla organiskajā sastāvā (tātad arī atšķirībai pastāvīgā un mainīgā kapitāla apgrozībā). Tiklab viens, kā otrs veicina vispārējās peļņas normas izlīdzināšanos un vērtību pārvēršanos par ražošanas cenām.

Otrkārt. No apgrozības procesa viedokļa vienā pusē ir darba līdzekļi, t. i., pamatkapitāls, otrā pusē — darba materiāls un darba alga, t. i., apgrozāmais kapitāls. Turpretim no darba procesa un vērtības pieaugšanas procesa viedokļa vienā pusē ir ražošanas līdzekļi (darba līdzekļi un darba materiāls), t. i., pastāvīgais kapitāls, otrā pusē — darbaspēks, t. i., mainīgais kapitāls. Kapitāla organiskā sastāva ziņā («Kapitāls», I grāmatas XXIII nodaļa, 2., 647. lpp.⁵⁵) ir gluži vienalga, vai attiecīgais pastāvīgā kapitāla vērtības daudzums sastāv no liela daudzuma darba līdzekļu un neliela daudzuma darba materiāla vai arī otrādi — no liela daudzuma darba materiāla un neliela daudzuma darba līdzekļu; kapitāla organisko sastāvu pilnīgi nosaka attiecība starp kapitālu, kas iztērēts par ražošanas līdzekļiem, un kapitālu, kas iztērēts par darbaspēku. Un otrādi: no apgrozības procesa viedokļa, no pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla atšķirības viedokļa ir gluži tāpat vienalga, kādā proporcijā attiecīgais apgrozāmā kapitāla vērtības daudzums sadalās darba materiālos un darba algā. No viena viedokļa darba materiāli pieder pie vienas kategorijas ar darba līdzekļiem, būdami pretstatā kapitālajai vērtībai, kas iztērēta par darbaspēku. No otra viedokļa kapitāla daļa, kas iztērēta par darbaspēku, kopā ar kapitāla daļu, kas iztērēta par darba materiāliem, tiek apvienotas vienā kategorijā un nostādītas pretim kapitāla daļai, kas iztērēta par darba līdzekļiem.

Tāpēc Rikārdo darbos kapitālās vērtības daļa, kas iztērēta par darba materiāliem (izejvielām un palīgmateriāliem), neparādās ne vienā, ne otrā pusē. Tā pilnīgi pazūd. Un proti, tā neiederas pamatkapitāla kategorijā, jo pēc savas apgrozības veida tā pilnīgi sakrīt ar to kapitāla daļu, kas iztērēta par darbaspēku. No otras puses, to nevar pieskaitīt pie apgrozāmā kapitāla, jo līdz ar to pati par sevi izzustu pretnostatījuma — pamatkapitāls un apgrozāmais kapitāls — identificēšana ar pretnostatījumu — pastāvīgais un mainīgais kapitāls. Taču Rikārdo pārņem no Ā. Smita

un klusuciešot saglabā šo divu pretstatu identificējamu. Rikārdo ir pietiekami spēcīgs loģiskais instinkts, lai viņš to nesajustu, tāpēc arī minētā kapitāla daļa viņam pavisam izzūd.

Šeit jāpiemin, ka kapitālists, kā saka politiskā ekonomija, par darba algu izdodamo kapitālu avansē dažādos termiņos atkarībā no tā, vai darba algu maksā, piemēram, ik nedēļas, ik mēnesi vai reizi pa trim mēnešiem. Istenībā stāvoklis ir taisni pretējs. Strādnieks avansē kapitālistam savu darbu uz nedēļu, uz mēnesi, uz trim mēnešiem atkarībā no tā, vai darba algu viņam izmaksā ik nedēļas, ik mēnesi vai reizi pa trim mēnešiem. Ja kapitālists *pirktu* darbaspēku, nevis samaksātu par to pēc tā izlietošanas, ja viņš tāpat maksātu strādniekam darba algu par dienu, nedēļu, mēnesi vai trim mēnešiem uz priekšu, tad varētu būt runa par avansēšanu uz šiem laika posmiem. Bet, tā kā viņš maksā tikai pēc tam, kad darbs *jau* ildzis dienas, nedēļas, mēnešus, nevis pērk darbu un samaksā par to uz laika posmu, kurā tam vajag turpināties, tad tas viss kopā ir kapitālistisks quid pro quo*: avanss, ko strādnieks izsniedz kapitālistam darba veidā, pārveršas par avansu, ko kapitālists izsniedz strādniekam naudas veidā. Jautājumu necik nemaina tas, ka kapitālists strādnieku darba produktu iegūst tikai pēc ilgāka vai īsāka laika posma atkarībā no dažādi ilgā laika, kas nepieciešams produkta izgatavošanai; jautājumu tāpat nemaina arī tas, ka kapitālists šo produktu realizē jeb atgūst no apgrozības tā vērtību (līdz ar tajā iemiesoto virsvērtību) tikai tad, kad pagājis dažāda ilguma laiks atkarībā no tā dažādā laika ilguma, kas vajadzīgs produkta apgrozībai. Pārdevējam ir gluži vienalga, ko īsti pircējs domā darīt ar viņa precī. Kapitālistam mašīnu nepadara lētāku tas, ka viņam uzreiz jāavansē visa tās vērtība, turpretim viņš šo vērtību saņem atpakaļ no apgrozības procesa tikai pakāpeniski un pa daļām; gluži tāpat viņš nemaksā par kokvilnu vairāk aiz tā iemesla, ka kokvilnas vērtība pilnīgi visa ietilpst no tās izgatavotā produkta vērtībā un tāpat pilnīgi visa uzreiz tiek kompensēta, kad produktu pārdod.

Atgriezīsimies pie Rikārdo.

1) Mainīgā kapitāla raksturīga īpatnība ir tā, ka šeit noteiktu dotu (tātad šai ziņā pastāvīgu) kapitāla daļu, dotu vērtības summu (pieņem, ka tā vienlīdzīga darbaspēka vērtībai, lai gan šai gadījumā ir vienalga, vai darba alga vienlīdzīga darbaspēka vērtībai, lielāka vai mazāka par to) maina pret vērtībā pašpieaugošu spēku, kas rada vērtību, — pret darbaspēku, kas ne vienmēr atražo kapitālista izmaksāto paša vērtību, bet tai pašā laikā ražo virsvērtību — vērtību, kas agrāk nav eksistējusi un kas nav samaksāta ne ar kādu ekvivalentu. Šī par darba algu iztērētās kapitāla daļas raksturīgā īpašība, kas to coelo* atšķir to kā mainīgo

* Burtiski — cits cita vietā; šeit — jēdzienu sajaukums. — Red.

* — visumā. — Red.

kapitālu no pastāvīgā kapitāla, izzūd, ja kapitāla daļu, kas iztērēta par darba algu, aplūko tikai no apgrozības procesa viedokļa un tādējādi iedomājas par apgrozāmo kapitālu pretstatā pamatkapitālam, kas iztērēts par darba līdzekļiem. Tas izriet jau no apstākļa, ka tad vienā un tai pašā ailē — apgrozāmā kapitāla ailē — par darbaspēku iztērētā kapitāla daļa apvienojas ar pastāvīgā kapitāla daļu, kas iztērēta par darba materiālu, un tiek nostādīta pretim citai pastāvīgā kapitāla daļai, kas iztērēta par darba līdzekļiem. Virsvērtība, t. i., tieši tas nosacījums, kas iegulcito vērtības summu pārvērs par kapitālu, pie tam paliek pilnīgi neievērota. Nav ievērots arī fakts, ka vērtības daļa, ko produktam pievieno par darba algu iztērētais kapitāls, ir ražota no jauna (tātad tiešām atražota), turpretim vērtības daļa, ko produktam pievieno izejmateriāli, nav ražota no jauna, nav tiešām atražota, bet tikai saglabāta produkta vērtībā, konservēta, tāpēc tikai parādās no jauna kā produkta vērtības sastāvdaļa. Atšķirība, kāda tā iztēlojas tagad no apgrozāmā un pamatkapitāla pretstata viedokļa, ir tikai šāda: preces ražošanai lietoto darba līdzekļu vērtība tikai pa daļām ieiet preces vērtībā un tāpēc arī pa daļām tiek kompensēta, precī pārdodot, un tātad arī vispār tiek kompensēta tikai pa daļām un pakāpeniski. No otras puses, preces ražošanai izlietotā darbaspēka un darba priekšmetu (izejvielu u. tml.) vērtība pilnīgi visa ietilpst precē un tāpēc pilnīgi visa tiek kompensēta, precī pārdodot. Šai ziņā attiecībā uz apgrozības procesu viena kapitāla daļa parādās kā pamatkapitāls, otra — kā plūstošais jeb apgrozāmais kapitāls. Abos gadījumos runa ir par zināmas, avansētas vērtības pārvešanu uz produktu un par tās kompensēšanu no jauna, produktu pārdodot. Starpība tagad ir tikai tāda, ka dažos gadījumos šī vērtības pārvešana un tātad arī vērtības kompensēšana notiek pa daļām un pakāpeniski, bet citos gadījumos uzreiz. Līdz ar to izzūd kardinālā atšķirība starp mainīgo un pastāvīgo kapitālu, tātad tiek notušēts viss virsvērtības rašanās un kapitālistiskās ražošanas noslēpums, t. i., tiek notušēti apstākļi, kas zināmas vērtības un lietas, kurās šīs vērtības iemiesojas, pārvērs par kapitālu. Visas kapitāla sastāvdaļas te atšķiras tikai pēc savas apgrozības veida (bet preces apgrozībai, protams, ir darišana tikai ar jau esošām zināmām vērtībām); pie tam ipašais apgrozības veids ir kopējs tiklab kapitālam, kas iztērēts par darba algu, kā arī tai kapitāla daļai, kas iztērēta par izejvielām, pusfabrikātiem, palīgmateriāliem, — pretstatā kapitāla daļai, kas iztērēta par darba līdzekļiem.

No tā saprotams, kāpēc buržuāziskā politiskā ekonomija instinktīvi saglabājusi Smita izdarīto kategoriju — «pastāvīgais kapitāls» un «mainīgais kapitāls» — sajaukumu ar kategorijām — «pamatkapitāls» un «apgrozāmais kapitāls» — un bez jebkādas kritikas gandrīz veselu gadsimtu ilgi nodevusi tālāk no paaudzes paaudzē šo jucekli. Tajā par darba algu iztērētā kapitāla daļa

vairs nemaz neatšķiras no tās kapitāla daļas, kas iztērēta par izejvielām, un tikai formāli — tikai ar to, vai tā apgrozās pa daļām vai pilnīgi visa kopā ar produktu, — atšķiras no pastāvīgā kapitāla. Tādējādi ar vienu triecienu ir sagrauts pamats, kas nepieciešams, lai saprastu kapitālistiskās ražošanas un tātad arī kapitālistiskās ekspluatācijas īsteno kustību. Runa ir tikai par to, ka avansētā vērtība parādās no jauna.

Šis nekritiski no Ā. Smita aizgūtais juceklis kavē Rikārdo konsekventi attīstīt savu teoriju. Tas viņu kavē ne vien vairāk kā vēlākos apoloģētus, kuru mērķus jēdzienu sajukums drīzāk veicina, bet arī vairāk nekā pašu Ā. Smitu, jo Rikārdo pretēji Smitam, būtībā sekodams Ā. Smita ezoteriskajai mācībai pret ekzoterisko Ā. Smitu, konsekventāk un asāk attīsta savu vērtības un virsvērtības teoriju.

Fiziokrātiem nav šī jucekļa. Viņiem starpība starp «*avances annuelles*»* un «*avances primitives*»** attiecas tikai uz dažādo kapitāla un turklāt speciāli zemkopības kapitāla sastāvdaļu dažādajiem atrāžošanas periodiem; turklāt viņu uzskati par virsvērtības ražošanu ir viņu teorijas daļa, kas nav atkarīga no šī norobežojuma, un pie tam daļa, ko viņi izvirza par savas teorijas galveno punktu. Virsvērtības rašanos šeit izskaidro ne no kapitāla kā tāda, bet piedēvē tikai vienai noteiktai kapitāla ieguldīšanas sfērai — zemkopībai.

2) Mainīgā kapitāla definīcijai — un tātad arī katras vērtības summas pārvēršanai par kapitālu — būtisks ir tas, ka kapitālists noteiktu, zināmu (un šai nozīmē pastāvīgu) vērtības lielumu apmaina pret spēku, kas rada vērtību; noteikts vērtības daudzums tiek apmainīts pret vērtības ražošanu, pret tās pašpieaugšanas procesu. Vai kapitālists strādniekam maksā nauda vai ar eksistences līdzekļiem — tas šo būtisko definīciju necik nemaina. Mainās tikai kapitālista avansētās vērtības eksistences veids; vienā gadījumā vērtība pieņem naudas formu un par naudu strādnieks pats pērk tirgū savus iztikas līdzekļus, otrā gadījumā — iztikas līdzekļu formu un tos strādnieks patērē tieši. Istenībā attīstītā kapitālistiskā ražošanā paredzēts, ka strādniekam maksā nauda, jo te vispār paredzēts ražošanas process, kura starpnieks ir apgrozības process, t. i., paredzēta naudas saimniecība. Bet virsvērtības radišana — un tāpēc arī avansētās vērtības summas pārvēršana par kapitālu — neizriet ne no darba algas jeb no darbspēka pirkšanai iztērētā kapitāla naudas formas, ne naturālās formas. Tā izriet no vērtības apmaiņas pret spēku, kas rada vērtību, no pastāvīga lieluma pārvēršanas mainīgā lielumā.

Vai darba līdzekļi ir vairāk vai mazāk saistīti — tas atkarīgs no to izturības pakāpes, t. i., no to noteiktām fiziskajām īpašībām.

* — «gadskārtējiem avansiem». — *Red.*

** — «sākotnējiem avansiem». — *Red.*

Atkarībā no izturības pakāpes tie, ja pārējie apstākļi ir vienādi, nolietojas ātrāk vai lēnāk, tātad funkcionē kā pamatkapitāls ilgāku vai īsāku laiku. Bet tie funkcionē kā pamatkapitāls ne tikai tāpēc vien, ka tiem ir fiziska izturības īpašība. Izejvielas metālapstrādāšanas fabrikās ir tikpat izturīgas kā mašīnas, ar kuru palīdzību izejvielas apstrādā, un izturīgākas par daudzām šo mašīnu sastāvdaļām — ādu, koku u. tml. Tomēr metāls, kas noder par izejvielu, ir apgrozāmā kapitāla daļa, bet funkcionējošais darba līdzeklis, kas var būt izgatavots no tā paša metāla, ir pamatkapitāla daļa. Tādējādi te nav runas par vielas fizisko dabu; ne jau lielākas vai mazākas izturības dēļ pret dilšanu to pašu metālu vienreiz ievieto pamatkapitāla ailē, citreiz — apgrozāmā kapitāla ailē. Gluži otrādi, šī starpība izriet no tās lomas, kāda tam ir ražošanas procesā vienā gadījumā kā darba priekšmetam, otrā — kā darba līdzeklim.

Darba līdzekļa funkcijai ražošanas procesā, vispār runājot, vajag, lai šis darba līdzeklis ilgākā vai īsākā periodā atkal un atkal tiktu lietots atkārtotos darba procesos. Tāpēc jau darba līdzekļa funkcija prasa, lai tā materiāls būtu ar vairāk vai mazāk ilgu mūžu. Bet mūža ilgums, kāds piemīt materiālam, no kura darba līdzeklis izgatavots, pats par sevi nepadara to par pamatkapitālu. Tā pati viela kā izejmateriāls kļūst par apgrozāmo kapitālu; un ekonomistiem, kas jauc starpību starp preču kapitālu un ražīgo kapitālu ar starpību starp apgrozāmo kapitālu un pamatkapitālu, tā pati viela, tā pati mašīna kā produkts ir apgrozāmais kapitāls, kā darba līdzeklis — pamatkapitāls.

Taču, lai gan darba līdzeklis par pamatkapitālu kļūst nevis izturības dēļ, kas piemīt vielai, no kuras tas izgatavots, tomēr tam, pildot darba līdzekļa lomu, vajadzīgs, lai tas būtu no samērā izturīga materiāla. Tātad tā vielas izturība ir nosacījums, lai tas varētu funkcionēt kā darba līdzeklis, un reizē ar to materiālais pamats tam apgrozības veidam, kas to dara par pamatkapitālu. Ja citi apstākļi ir vienādi, tad darba līdzekļa materiāla lielāka vai mazāka nolietojamība uzspiež tam lielākā vai mazākā mērā saistījuma zīmogu un tātad atrodas būtiskā sakarībā ar darba līdzekļa kā pamatkapitāla kvalitāti.

Bet, ja kapitāla daļu, kas iztērēta par darbaspēku, aplūko tikai no apgrozāmā kapitāla viedokļa, tātad aplūko pretstatā pamatkapitālam, ja tāpēc atšķirības starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu sajauc ar atšķirībām starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu, tad ir dabiski — pieņemot, ka darba līdzekļa vieliskā realitāte ir tā kā pamatkapitāla rakstura būtiskais pamats, — secināt apgrozāmā kapitāla raksturu pretstatā pamatkapitālam no vieliskās realitātes, kāda piemīt par darbaspēku iztērētajam kapitālam, un pēc tam no jauna definēt apgrozāmo kapitālu ar mainīgā kapitāla vieliskās realitātes palīdzību.

Par darba algu iztērētā kapitāla īstenais materiāls ir pats

darbs, t. i., darbaspēks, kas izpaužas darbībā, kas rada vērtību, dzīvais darbs, kuru kapitālists apmainījis pret nedzīvo materializēto darbu un ietilpinājis savā kapitālā; tikai tāpēc kapitālista rokās esošā vērtība pārvēršas par pašpieaugošu vērtību. Bet šo spēku, kas rada vērtības pašpieaugšanu, kapitālists nepārdod. Šis spēks vienmēr veido tikai viņa ražīgā kapitāla sastāvdaļu, tāpat kā viņa darba līdzekļi, bet nekad tas neveido viņa preču kapitāla sastāvdaļu, kādi ir, piemēram, tie gatavie produkti, ko viņš pārdod. Ražošanas procesā darba līdzekļi kā ražīgā kapitāla sastāvdaļas nestāv pretim darbaspēkam kā pamatkapitāls, gluži tāpat darba materiāls un palīgmateriāli nesakrīt ar darbaspēku kā apgrozāmais kapitāls; kā vienam, tā otram darbaspēks stāv pretim kā personisks faktors lietiskiem faktoriem — tas no darba procesa viedokļa. Tiklab viens, kā otrs stāv pretim darbaspēkam kā pastāvīgais kapitāls mainīgajam kapitālam — tas no vērtības pieaugšanas procesa viedokļa. Vai, ja runa ir par vielisko atšķirību, ciktāl tā ietekmē apgrozības procesu, tad šī atšķirība ir tikai šāda: no vērtības dabas, jo vērtība nav nekas cits kā materializēts darbs, un no funkcionējošā darbaspēka dabas, jo darbaspēks nav nekas cits kā darbs, kas materializējas, izriet, ka darbaspēks savas funkcionēšanas periodā nepārtraukti rada vērtību un virsvērtību, — pie tam tas, kas darbaspēka pusē parādās kā kustība, kā vērtības radīšana, darbaspēka produkta pusē miera stāvokļa formā parādās kā jau radīta vērtība. Ja darbaspēks jau ir parādījis darbībā, tad kapitāls vairs nesastāv no darbaspēka, no vienas puses, un no ražošanas līdzekļiem, no otras puses. Kapitālā vērtība, kas bija iztērēta par darbaspēku, tagad ir vērtība, kas (+ virsvērtība) pievienota produktam. Lai atkārtotu procesu, jāpārdod produkts un par ieņemto naudu atkal un atkal no jauna jāpērk darbaspēks un jāiesaista tas ražīgajā kapitālā. Tas tad arī piešķir par darbaspēku iztērētajai kapitāla daļai — tāpat kā arī par darba materiālu utt. iztērētajām tā daļām — apgrozāmā kapitāla raksturu pretstatā tam kapitālam, kas paliek saistīts darba līdzekļos.

Turpretim, ja apgrozāmā kapitāla vienas daļas sekundāro definējumu, kas tai kopējs ar pastāvīgā kapitāla daļu (izejvielas un palīgmateriāli), pārvērš par būtisku definējumu kapitāla daļai, kas ieguldīta darbaspēkā, — un, proti, ja pamatojas uz to, ka vērtību, kas iztērēta par darbaspēku, itin visu pārnes uz produktu, kura ražošanā šo darbaspēku patērē, nevis pakāpeniski un pa daļām, kā tas ir ar pamatkapitālu, ka tā tad šī vērtība arī pilnīgi visa jākompensē, pārdodot produktu, — tad, lietojot šādu definējumu, darba algās ieguldītajam kapitālam vieliski jā sastāv nevis no funkcionējošā darbaspēka, bet gan no tiem vieliskajiem elementiem, ko strādnieks pērk par savu darba algu, t. i., no sabiedriskā preču kapitāla daļas, kas ietilpst strādnieka patēriņā, — no eksistences līdzekļiem. Tādā gadījumā pamatkapitāls sastāv no darba līdzekļiem, kas nolieojas samērā gausi un tāpēc nav bieži

jākompensē, turpretim kapitāls, kas iztērēts par darbaspēku, sastāv no eksistences līdzekļiem, kas drīzāk kompensējami.

Tomēr robežas starp lietu ātrāku un lēnāku nolietojamību izzūd.

«Pārtikai un drēbēm, ko strādnieks lieto, ēkai, kurā viņš strādā, rīkiem, ko viņš lieto darbā, — tam visam ir pārejošs raksturs. Tomēr ir milzīga starpība laika ziņā, kādu šie dažādie kapitāli var kalpot ražošanā: tvaika mašīna kalpo ilgāk nekā kuģis, kuģis — ilgāk nekā strādnieka drēbes, bet strādnieka drēbes — ilgāk nekā pārtika, ko viņš patērē.»²⁷⁾

Pie tam Rikārdo aizmirst māju, kurā strādnieks dzīvo, viņa mēbeles, viņa patēriņa priekšmetus, piemēram, nažus, dakšiņas, traukus u. tml., kam visiem raksturīgs lietošanas ilgums, tāpat kā darba līdzekļiem. Tās pašas lietas, tie paši lietu veidi vienā gadījumā parādās kā patēriņa priekšmeti, citā gadījumā — kā darba līdzekļi.

Starpība, pēc Rikārdo vārdiem, ir šāda:

«Atkarībā no tā, vai kapitāls nolietojas ātri un tas bieži jāatražo, vai atkal to patērē lēnām, to uzskata vai nu par apgrozāmo kapitālu, vai par pamatkapitālu.»²⁸⁾

Sai vietā viņš raksta šādu piezīmi:

«Iedalījums nav būtisks, un tajā norobežojuma līniju nav iespējams precīzi novilkt.»²⁹⁾

Tādējādi mēs atkal laimīgi esam nonākuši pie fiziokrātiem, kam starpība starp «avances annuelles» un «avances primitives» bija lietošanas ilguma starpība un tāpat arī lietotā kapitāla atražošanas laika starpība. Bet tikai tas, kas viņiem izsaka sabiedriskajai ražošanai svarīgu faktu un «Tableau économique» nosaukts arī sakarā ar apgrozības procesu, šeit ir pārvērst par subjektīvu un, pēc paša Rikārdo vārdiem, lieku šķirošanu.

Ja jau kapitāla daļa, kas iztērēta par darbu, no kapitāla daļas, kas iztērēta par darba līdzekļiem, atšķiras tikai ar savas atražošanas periodu, tāpat ar savas apgrozības ilgumu, ja viena daļa sastāv no eksistences līdzekļiem, tāpat kā otra daļa no darba līdzekļiem, tā ka darba līdzekļi no eksistences līdzekļiem atšķiras tikai ar lielāku izturīgumu, pie kam arī eksistences līdzekļiem, protams, ir savukārt dažādas izturīguma pakāpes, — ja tas ir tā, tad *differentia specifica** starp kapitālu, kas iztērēts par darba-

²⁷⁾ «The food and clothing consumed by the labourer, the buildings in which he works, the implements with which his labour is assisted, are all of a perishable nature. There is however a vast difference in the time for which these different capitals will endure: a steam-engine will last longer than a ship, a ship than the clothing of the labourer, and the clothing of the labourer longer than the food which he consumes.» Ricardo, etc., p. 26.

²⁸⁾ «According as capital is rapidly perishable, and requires to be frequently reproduced, or is of slow consumption, it is classed under the heads of circulating, or of fixed capital.»

²⁹⁾ «A division not essential, and in which the line of demarcation cannot be accurately drawn.»

* — specifiskā atšķirība. — Red.

spēku, un kapitālu, kas iztērēts par ražošanas līdzekļiem, dabiski, pavisam izzūd.

Tas ir pilnīgā pretrunā ar Rikārdo mācību par vērtību un tāpat arī ar viņa peļņas teoriju, kas faktiski ir virsvērtības teorija. Atšķirību starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu viņš vispār aplūko tikai tiktāl, ciktāl dažādi kvantitatīvi samēri starp tiem dažādās ražošanas nozarēs, ja kapitāli lieluma ziņā vienādi, ietekmē vērtības likumu, un proti, viņš aplūko, kā šo apstākļu dēļ darba algas celšanās vai pazemināšanās ietekmē produkta cenu. Bet pat šī pētījuma ierobežotajos ietvaros viņš, sajaucdams pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu ar pastāvīgo un mainīgo, izdara jo lielas kļūdas un patiesībā savā pētījumā balstās uz galīgi aplama pamata. Un proti: 1) ciktāl apgrozāmais kapitāls pilnīgi tiek reducēts uz to kapitālās vērtības daļu, kas iztērēta par darbaspēku, tiktāl nepareizi tiek attīstīti paša apgrozāmā kapitāla formulējumi un it īpaši tie nosacījumi, kas par darbu iztērēto kapitāla daļu iedala šai ailē; 2) tiek sajaukta definīcija, saskaņā ar kuru par darbu iztērētā kapitāla daļa ir mainīgais kapitāls, ar to, saskaņā ar kuru tā ir apgrozāmais kapitāls pretstatā pamatkapitālam.

Jau no paša sākuma acīm redzams, ka darbaspēka pirkšanai iztērētā kapitāla definējums par apgrozāmo jeb plūstošo ir sekundārs definējums, kurā izdzēstas tā differentia specifica ražošanas procesā, tāpēc ka tādā definējumā, no vienas puses, kapitāli, kas iztērēti par darbu, un kapitāli, kas iztērēti par izejvielām u. tml., ir ekvivalenti; ailē, kurā identificēta pastāvīgā kapitāla daļa ar mainīgo kapitālu, pilnīgi ignorēta mainīgā kapitāla differentia specifica pretstatā pastāvīgajam kapitālam. No otras puses, kapitāla daļas, kas iztērētas par darbu un kapitāla daļas, kas iztērētas par darba līdzekļiem, šinī definējumā, kaut arī tiek nostādītas pretim viena otrai, taču nekādā ziņā ne tai nozīmē, ka tās pavisam dažādā veidā ieietu vērtības ražošanā, bet vienīgi tai nozīmē, ka abas tās pārnes uz produktu savu zināmo vērtību, tomēr tikai dažādos laika posmos.

Visos šajos gadījumos runa ir tikai par to, kā attiecīgo vērtību, kas iztērēta preces ražošanas procesā, — vienalga, vai tā ir darba alga, izejvielu cena vai darba līdzekļu cena, — kā to pārnes uz produktu, tā tad kā tā ar produkta palīdzību apgrozās un ar produkta pārdošanas palīdzību atgriežas savā izejas punktā jeb kompensējas. Vienīgā starpība šeit ir šajā «kā», šīs vērtības pārnesšanas un tā tad arī apgrozības īpašajā veidā.

Iepriekš ar līgumu noteikto darbaspēka cenu var samaksāt gan naudā, gan eksistences līdzekļos, tiklab vienā, kā arī otrā gadījumā tās raksturs nemainās, bet tiklab vienā, kā arī otrā gadījumā tā ir zināma, iepriekš noteikta cena. Taču, maksājot darba algu naudā, ir acīm redzams, ka pati nauda neieiet ražošanas procesā līdzīgi ražošanas līdzekļiem, kuriem ne vien vērtība, bet

arī pati viela ieiet ražošanas procesā. Bet, ja eksistences līdzekļus, ko strādnieks pērk par savu darba algu, iedala tieši vienā ailē ar izejvielām u. tml. kā apgrozāmā kapitāla vielisko formu un liek pretim darba līdzekļiem, tad tas piešķir jautājumam citu šķietamību. Vienu lietu, t. i., ražošanas līdzekļu vērtību darba procesā pārnes uz produktu, turpretim citu lietu, t. i., eksistences līdzekļu vērtība atkal parādās darbaspēkā, kas tos patērējis, un ar darbaspēka funkcionēšanu atkal jau tiek pārnesta uz produktu. Abos gadījumos runa vienādi ir par ražošanas laikā avansēto vērtību vienkāršu atkārtotu parādīšanos produktā. (Fiziokrāti to domāja nopietni, tāpēc noliedza, ka rūpniecības darbam ir spēja ražot virsvērtību.) Tā, piemēram, Veilends raksta jau citētajā vietā:⁵⁶

«Ir pilnīgi vienalga, kādā tieši formā kapitāls parādās no jauna... Dažādie pārtikas, drēbju un dzīvokļu veidi, kas nepieciešami cilvēku eksistencei un labklājībai, arī mainās. Tos ar laiku patērē, un to vērtība parādās no jauna.» — utt. («Elements of Polit. Econ.», p. 31, 32).

Kapitālās vērtības, kas avansētas ražošanai ražošanas līdzekļu un eksistences līdzekļu veidā, šeit vienādi parādās no jauna produkta vērtībā. Tādā veidā laimīgi sasniegta kapitālistiskā ražošanas procesa pārvēršanās par vispilnīgāko mistēriju un produktā ietilpstošās virsvērtības rašanās paliek pilnīgi ārpus redzes loka.

Tālāk, līdz ar to noslēdzas buržuāziskajai politiskajai ekonomijai piemītošais fetišisms, kas sabiedrisko ekonomisko raksturu, ko lietām piešķir sabiedriskais ražošanas process, pārvērš par kaut kādu dabisku, no pašas šo lietu vieliskās dabas izrietošu raksturu. Tā, piemēram, «darba līdzekļi ir pamatkapitāls» ir sholastiska definīcija, kas rada pretrunas un jucekli. Pētījot darba procesu («Kapitāls», I grāmatas V nodaļa), tika parādīts, ka no tās lomas, kāda priekšmetiskajiem elementiem ir noteiktā darba procesā katrā atsevišķā gadījumā, no to funkcijas pilnīgi atkarīgs, vai tie funkcionē kā darba līdzekļi, darba materiāls vai produkts. Gluži tāpat darba līdzekļi, pirmkārt, tikai tai gadījumā ir pamatkapitāls, ja ražošanas process vispār ir kapitālistisks ražošanas process, tāpēc arī ražošanas līdzekļi vispār ir kapitāls, t. i., ja tiem piemīt kapitāla ekonomiskā noteiktība, sabiedriskais raksturs; un, otrkārt, tie ir pamatkapitāls tikai tai gadījumā, ja tie īpašā veidā pārnes savu vērtību uz produktu. Ja tā nav, tie paliek darba līdzekļi, nekļūdami par pamatkapitālu. Gluži tāpat palīgmateriāli, piemēram, mēslošanas līdzekļi, ja tie savu vērtību nodod tālāk tādā pašā īpašā veidā kā lielākā daļa darba līdzekļu, kļūst par pamatkapitālu, lai gan tie nav darba līdzekļi. Šeit runa nav par definīcijām, kurām var pakārtot lietas. Runa ir par noteiktām funkcijām, kuras rod savu izteiksmi noteiktās kategorijās.

Ja jau eksistences līdzekļiem kā tādiem piedēvē īpašību jebkuros apstākļos būt kapitālam, kas iztērēts par darba algu, tad šī īpašība «uzturēt darbu», «to support labour» {Rikārd, 25. lpp.}, pārvēršas par īpašību, kas piemīt šim «apgrozāmajam kapitālam».

Tātad iznāk, ka eksistences līdzekļi, ja tie nebūtu «kapitāls», nespētu uzturēt darbaspēku; taču patiesībā tieši to raksturs, kas piemīt tiem kā kapitālam, dod viņiem īpašību uzturēt kapitālu ar sveša darba palīdzību.

Ja eksistences līdzekļi paši par sevi ir apgrozāmais kapitāls — pēc tam kad apgrozāmais kapitāls ir pārvērties par darba algu —, tad no tā, tālāk, izriet, ka darba algas lielums ir atkarīgs no attiecības starp strādnieku skaitu un attiecīgo apgrozāmā kapitāla masu, — tāda ir ekonomistu iemīļotā tēze; bet patiesībā eksistences līdzekļu masa, ko strādnieks ņem no tirgus, un eksistences līdzekļu masa, kas ir kapitālista rīcībā viņa paša patēriņam, atkarīga no attiecības starp virsvērtību un darba cenu.

Rikārdos un tāpat arī Bartons^{29a)} viscaur jauc attiecību starp mainīgo un pastāvīgo kapitālu ar attiecību starp apgrozāmo kapitālu un pamatkapitālu. Vēlāk redzēsīm, kādā aplamā ceļā tāpēc ievirzās Rikārdos pētījums par peļņas normu⁵⁸.

Tālāk, atšķirību starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu Rikārdos identificē ar tām atšķirībām, kas rodas aprītes procesā pavisam citu cēloņu ietekmē. Viņš raksta:

«Tāpat arī jāpiemin, ka apgrozāmais kapitāls var aprītēt jeb atgriezties pie sava saimnieka visai nevienādos laika posmos. Kvieši, ko fermeris nopircis sējai, ir pamatkapitāls salīdzinājumā ar kviešiem, ko nopircis maiznieks, lai izgatavotu no tiem maizi. Pirmais tos atstāj zemē un nevar saņemt atpakaļ ātrāk kā pirms gada, otrs var tos samalt miltos, maizes veidā pārdot saviem pircējiem, un pēc nedēļas viņa kapitāls atbrīvosies, lai atjaunotu to pašu operāciju vai lai sāktu kādu jaunu pasākumu.»³⁰⁾

Seit raksturīgi, ka kvieši, lai gan kā sēkla tie ir nevis eksistences līdzekļi, bet gan izejmateriāls, pirmkārt, pieder pie apgrozāmā kapitāla, jo paši par sevi tie ir eksistences līdzekļi, un, otrkārt, tie pieder pie pamatkapitāla, tāpēc ka to atgriešanās ilgst veselu gadu. Taču ne tikai ilgāka vai drīzāka atgriešanās padara kādu ražošanas līdzekli par pamatkapitālu, bet arī noteikts veids, kādā tā vērtība tiek pārnesta uz produktu.

Juceklis, kas sācies jau Ā. Smita darbos, tātad devis šādus rezultātus:

1) atšķirību starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu jauc ar atšķirību starp ražīgo kapitālu un preču kapitālu. Tā, piemēram, viena un tā pati mašīna ir apgrozāmais kapitāls, ja tā kā prece atrodas tirgū, un pamatkapitāls, ja tā iesaistīta ražošanas procesā. Pie tam paliek pavisam nesaprotams, kāpēc kādam no-

^{29a)} «Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society.» London, 1817. Attiecīgā vieta citēta I grāmatā, 655. lappusē, 79. piezīmē.⁵⁷

³⁰⁾ «It is also to be observed that circulating capital may circulate, or be returned to its employer, in very unequal times. The wheat bought by a farmer to sow is comparatively a fixed capital to the wheat purchased by a baker to make into loaves. One leaves it in the ground, and can obtain no return for a year; the other can get it ground into flour, sell it as bread to his customers, and have his capital free to renew the same, or commence any other employment in a week» (p. 26—27).

teiktam kapitāla veidam jābūt vairāk pamatkapitālam vai vairāk apgrozāmajam kapitālam nekā jebkuram citam kapitāla veidam;

2) visu apgrozāmo kapitālu identificē ar kapitālu, kas iztērēts vai kas iztērējams par darba algu. Tā, piemēram, tas ir Dž. St. Milla⁵⁹ u. c. darbos;

3) atšķirība starp mainīgo un pastāvīgo kapitālu, ko jau Bārtons, Rikārdo u. c. jauc ar atšķirību starp apgrozāmo kapitālu un pamatkapitālu, galu galā reducējas tikai uz šo pēdējo atšķirību. Tā, piemēram, Remzijam, kam visi ražošanas līdzekļi, izejvielas utt., gluži tāpat arī darba līdzekļi, ir pamatkapitāls un tikai par darba algu iztērētais kapitāls ir apgrozāmais kapitāls.⁶⁰ Bet, tā kā redukcija notiek tieši šai formā, tad īstā atšķirība starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu paliek nesaprasta;

4) jaunāko laiku angļu un it īpaši skotu ekonomistiem, proti, Makleodam⁶¹, Patersonam⁶² u. c., kas visu aplūko no bankjeru komija neizsakāmi aprobežotā viedokļa, atšķirība starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu pārvēršas par atšķirību starp «money at call» un «money not at call» (naudas noguldījumiem, ko var saņemt atpakaļ bez iepriekšēja pieteikuma, un naudas noguldījumiem, ko izsniedz tikai pēc iepriekšēja paziņojuma).

DIVPADSMITĀ NODAĻA

DARBA PERIODS

Nemsim divas ražošanas nozares, kurās noteiktā vienāda garuma darbadiena, teiksim, desmit stundu darba process; pieņemsim, ka tās būtu, piemēram, kokvilnas vērptuves un lokomotīvu būves rūpnīcas. Vienā nozarē ik dienas, ik nedēļas tiek dots noteikts daudzums gatava produkta — kokvilnas džijas; otrā nozarē darba procesam jāatkārtojas varbūt veselus trīs mēnešus, lai radītu vienu gatavu produktu, vienu lokomotīvi. Vienā gadījumā produkts pēc savas dabas ir dalāms un viens un tas pats darbs ik dienas vai ik nedēļas atsākas no jauna. Otrā gadījumā darba process ir nepārtraukts, tas aptver vairāk vai mazāk lielu skaitu ikdienas darba procesu, kas savā saistībā, savu operāciju nepārtrauktībā dod gatavu produktu tikai pēc vairāk vai mazāk ilga perioda. Lai gan darba procesa ikdienas ilgums šeit viens un tas pats, tomēr vērojama visai liela atšķirība ražošanas akta ilgumā, t. i., atkārtoto darba procesu ilgumā, kuri nepieciešami, lai radītu gatavu produktu, nosūtītu to kā precī tirdū un tātad no ražīgā kapitāla pārvērstu par preču kapitālu. Atšķirībai starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu šeit nav nekāda sakara. Minētā atšķirība saglabātos arī tai gadījumā, ja abās ražošanas nozarēs pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu lietotu gluži vienādās proporcijās.

Šīs atšķirības ražošanas akta ilgumā ir ne vien starp dažādām ražošanas sfērām, bet arī vienas un tās pašas ražošanas sfēras ietvaros atkarībā no izgatavojamā produkta apmēriem. Parasto dzīvojamo māju var uzcelt īsākā laikā nekā lielu fabriku, tāpēc mājas celšanai vajag mazāku skaitu nepārtraukto darba procesu. Lokomotīves būve aizņem trīs mēnešus, turpretim bruņukuģa būvei vajag vienu vai vairākus gadus. Labības ražošana aizņem gandrīz veselu gadu, liellopu ražošana vairākus gadus; mežu audzēšana var aptvert periodu no 12 līdz 100 gadiem; lauku ceļu var ierīkot dažos mēnešos, bet dzelzceļa būvei vajag varbūt

daudzus gadus; parastu paklāju var izgatavot varbūt vienā nedēļā, gobelēnu gatavo gadiem utt. Tātad atšķirības ražošanas akta ilgumā ir bezgala daudzveidīgas.

Ja kapitāla ieguldījumi ir vienādi, tad atšķirībai ražošanas aktu ilgumā acīmredzot ir jārada atšķirība kapitāla aprites ātrumā, t. i., atšķirība periodos, uz kādiem avansēts attiecīgais kapitāls. Pieņemsim, ka mašīnizēta vērptuve un lokomotīvu rūpnīca izlieto pēc lieluma vienādus kapitālus, ka kapitāla dalījums pastāvīgajā un mainīgajā kapitālā un tāpat arī pamata un apgrozāmajās sastāvdaļās abos gadījumos ir vienāds; beidzot, pieņemsim, ka darba diena ir vienādi gara un vienādā proporcijā dalās nepieciešamajā darbā un virsdarbā. Tālāk, lai novērstu visus apstākļus, kas rodas no apgrozības procesa un uz šo gadījumu neattiecas, pieņemsim, ka dziju un lokomotīves gatavo pēc pasūtījuma un par tiem samaksā pēc gatavā produkta piegādāšanas. Nedēļas beigās, nodevis gatavo dziju, vērptuves īpašnieks (virsvērtību mēs šeit atstājam neievērotu) saņem atpakaļ uzņēmumā ieguldīto apgrozāmo kapitālu un līdz ar to arī dzijas vērtībā ietilpstošo pamatkapitāla nolietoto daļu. Tātad viņš ar to pašu kapitālu var atkal atkārtot to pašu riņķojumu. Šis kapitāls savu apriti ir beidzis. Turpretim lokomotīvu fabrikantam trīs mēnešus ilgi ik nedēļas jātērē aizvien jauns kapitāls darba algai un izejmateriāliem, un tikai pēc trim mēnešiem, pēc lokomotīves nodošanas, apgrozāmais kapitāls, kas šajā laikā pakāpeniski tērēts vienam un tam pašam ražošanas aktam, vienas un tās pašas preces izgatavošanai, atkal pieņem formu, kurā tas var no jauna sākt savu riņķojumu; tāpat arī mašīnu nolietošanās šajos trijos mēnešos tiek kompensēta tikai tagad. Vienam jāizdara izmaksas uz vienu nedēļu, otra izmaksas vienlīdzīgas nedēļas izmaksām, reizinātām ar 12. Ja pieņemam, ka visi pārējie apstākļi ir vienādi, vienam vajag divpadsmitkārt lielāku apgrozāmo kapitālu savā rīcībā nekā otram.

Tam apstāklim, ka ik nedēļas avansētie kapitāli ir vienlīdzīgi, šeit nav nekādas nozīmes. Lai avansētais kapitāls būtu, cik liels būdams, vienā gadījumā tas avansēts tikai uz vienu nedēļu, otrā gadījumā — uz divpadsmit nedēļām, un tikai pēc šo termiņu beigām ar to var operēt no jauna, atkārtojot to pašu operāciju vai sākot kādu citu.

Starpība aprites ātrumā vai laikā, uz kuru jāavansē atsevišķi kapitāli un līdz kura beigām tā pati kapitālā vērtība nevar noderēt jaunam darba procesam jeb jaunam vērtības pieaugšanas procesam, šeit rodas no sekojošā.

Pieņemsim, ka lokomotīves vai kādas citas mašīnas būvei vajag 100 darbadienu. Attiecībā uz strādniekiem, kas nodarbināti tiklab vērpsnā, kā arī mašīnbūvniecībā, šis 100 darbadienas veido pārtrauktu (dalītu) lielumu, kas saskaņā ar pieņēmumu sastāv no 100 vienādu, cits citam sekojošu atsevišķu desmit stundu darba

procesu. Bet attiecībā uz produktu — mašīnu — šīs 100 darbadienas veido nepārtrauktu lielumu, tā sakot, 1000 darbastundu garu vienu darbadienu, vienu vienlaidu ražošanas aktu. Tādu darbadienu, kas sastāv no rindas secīgu, vairāk vai mazāk daudzu un savā starpā saistītu darbadienu, es saucu par *darba periodu*. Runādami par darbadienu, mēs ar to domājam darbalaika ilgumu, kurā strādniekam ik dienas jāpatērē savs darbaspēks, kurā tam ik dienas jāstrādā. Ja mēs turpretim runājam par darba periodu, tad tas nozīmē noteiktu skaitu savā starpā saistītu darbadienu, kas zināmā ražošanas nozarē nepieciešamas gatava produkta iegūšanai. Katras darbadienas produkts šeit ir tikai daļējs produkts; tas dienu no dienas jāgatavo tālāk, līdz beidzot, ilgāka vai īsāka darba laika perioda beigās, tas iegūst savu pabeigto veidu, kļūst par gatavu lietošanas vērtību.

Pārtraukumi, traucējumi sabiedriskajā ražošanas procesā, piemēram, krīžu dēļ, tāpēc pavisam dažādi ietekmē tos darba produktus, kas pēc savas dabas ir dalāmi, un tos, kuru ražošanai vajadzīgs ilgāks, sakarīgs darba periods. Noteikta daudzuma dzijas, ogļu utt. ražošanai šodien vienā gadījumā rit nesekos jauna dzijas, ogļu u. tml. ražošana. Citāds stāvoklis ir ar kuģiem, ēkām, dzelzceļiem utt. Šeit tiek pārtraukts ne vien darbs, bet tiek pārtraukts arī sakarīgais ražošanas akts. Ja būvēšana neturpinās, tad ražošanas līdzekļi un darbs, kas patērēti tajā, ir veltīgi izšķiesti. Pat tad, ja vēlāk būvēšanu atjaunos, starplaikā nenovēršami notiks daži bojājumi.

Visa darba perioda laikā it kā slāņiem uzkrājas tā vērtības daļa, ko pamatkapitāls diendienā atdod produktam līdz tā pilnīgai gatavībai. Un šeit tai pašā laikā atklājas, cik praktiski svarīga ir atšķirība starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu. Ražošanas procesā pamatkapitālu avansē uz ilgāku laiku, tas nav jāatjauno agrāk kā pirms šī — varbūt daudzgadīgā perioda beigām. Vai tvaika mašīna savu vērtību ik dienas pa daļām pārnes uz dziju, t. i., uz pārtraucamā darba procesa produktu, vai arī tā triju mēnešu laikā atdod savu vērtību lokomotīvei, t. i., nepārtraukta ražošanas akta produktam, — šīs apstākļi it nemaz neatspoguļojas tvaika mašīnas pirkšanai nepieciešamā kapitāla patērēšanā. Vienā gadījumā tās vērtība atplūst atpakaļ sīkās devās, piemēram, ik nedēļas, otrā — lielākām daļām, piemēram, pēc katriem trim mēnešiem. Bet abos gadījumos tvaika mašīna atjaunojas tikai vienreiz, teiksim, 20 gados. Ja katrs atsevišķais periods, kurā tvaika mašīnas vērtība ar produkta pārdošanas palīdzību pa daļām atplūst atpakaļ, ir īsāks nekā mašīnas pašas eksistences periods, šī pati tvaika mašīna funkcionē tālāk ražošanas procesā vairāku darba periodu laikā.

Citādi ir ar avansētā kapitāla apgrozāmajām sastāvdaļām. Šai nedēļai pirktais darbaspēks šīs nedēļas laikā ir iztērēts un iemiesojies produktā. Šīs nedēļas beigās par darbaspēku jāsa-

maksā. Un tāds kapitāla ieguldījums par darbaspēku ik nedēļas atkārtojas, teiksim, trīs mēnešus, tā ka šis kapitāla daļas izlietojums šonedēļ nepaglabj kapitālistu no nepieciešamības nākamnedēļ no jauna pirkt darbu. Darbaspēka samaksai ik nedēļas jāterē jauns papildu kapitāls, un, ja atstāj neievērotas visas kredīta attiecības, kapitālistam jābūt spējīgam izmaksāt darba algu par trim mēnešiem, lai arī faktiski viņam tā jāmaksā tikai pa daļām — ik nedēļu. Tas pats attiecas arī uz otru apgrozāmā kapitāla daļu, uz izejvielām un palīgmateriāliem. Viens darba slānis pēc otra nogulstas uz produktu. Ne vien patērētā darbaspēka vērtība, bet arī virsvērtība nepārtraukti tiek pārnesta uz produktu darba procesa laikā, bet uz tādu produktu, kas vēl nav gatavs, kas vēl nav pieņēmis gatavas preces formu un tātad nav spējīgs stāties apgrozībā. Tas pats attiecas arī uz kapitālo vērtību, kas it kā slāņiem tiek pārnesta no izejvielām un palīgmateriāliem uz produktu.

Atkarībā no darba perioda lielāka vai mazāka ilguma, ko nosaka izgatavojamā produkta specifiskā daba vai arī tas derīgais efekts, kuru cenšas sasniegt, produktu izgatavojot, ir nepieciešami pastāvīgi apgrozāmā kapitāla (darba algas, izejvielu un palīgmateriālu) papildieguldījumi, pie tam neviena šī kapitāla daļa neatrodas formā, kas spēj apgrozīties, un tātad nevar noderēt vienas un tās pašas operācijas atjaunošanai; gluži otrādi, katra daļa secīgi tiek piesaistīta ražošanas sfērā kā topošā produkta sastāvdaļa, tiek saistīta ražīgā kapitāla formā. Bet aprītes laiks ir vienlīdzīgs kapitāla ražošanas laika un apgrozības laika summai. Tātad ražošanas laika pagarināšanās samazina kapitāla aprītes ātrumu tādā pašā mērā kā apgrozības laika pagarināšanās. Bet šajā gadījumā vērtība jāpievērš diviem apstākļiem.

Pirmkārt, kapitāla ilgāka uzturēšanās ražošanas sfērā. Tā, piemēram, kapitāls, kas pirmajā nedēļā avansēts darbam, izejmateriāliem utt., gluži tāpat kā pamatkapitāla vērtības daļas, kas jau pārnestas uz produktu, visu triju mēnešu ilgo periodu paliek saistītas ražošanas sfērā un, kā ietilpinātas produktā, kas vēl tikai top, kas vēl nav gatavs, nevar stāties apgrozības procesā kā prece.

Otrkārt, tā kā darba periods, kas vajadzīgs ražošanas aktam, ilgst trīs mēnešus un īstenībā ir tikai viens sakarīgs darba process, tad katru nedēļu jaunai apgrozāmā kapitāla daļai jāpievienojas iepriekšējām. Tātad, pagarinoties darba periodam, pieaug secīgi avansētā papildu kapitāla daudzums.

Mēs pieņemām, ka vērptuvē un mašīnbūves rūpnīcā ieguldītie kapitāli ir vienlīdzīgi pēc lieluma, ka šie kapitāli vienādā proporcijā sadalās pastāvīgajā un mainīgajā kapitālā un tāpat arī pamatkapitālā un apgrozāmajā kapitālā, ka darbadienas ir vienāda garuma, īsāk sakot, ka vienādi ir visi apstākļi, izņemot darba perioda ilgumu. Pirmajā nedēļā izmaksas abos gadījumos

ir vienlīdz lielas, bet vērptuves īpašnieka produktu jau var pārdot, par ieņemto naudu var nopirkt jaunu darbaspēku, jaunas izejvielas utt., vārdu sakot, ražošana var notikt tālāk tai pašā mērogā. Turpretim mašīnu fabrikants tikai pēc trim mēnešiem, kad viņa produkts jau pilnīgi gatavs, var pārvērst par naudu apgrozāmo kapitālu, kas izdots pirmajā nedēļā, un sākt ar to jaunas operācijas. Tātad, pirmkārt, ir starpība laika ziņā, kad viens un tas pats daudzums izlietotā kapitāla atplūst atpakaļ. Otrkārt, trijos mēnešos vērptuvē un mašīnbūves rūpnīcā likti lietā vienāda lieluma ražīgie kapitāli, bet iztērētā kapitāla izdevumu lielums vērptuves īpašniekam un mašīnbūves fabrikantam ir gluži dažāds, jo viens un tas pats kapitāls vienā gadījumā drīz atjaunojas un tātad var no jauna atkārtot to pašu operāciju, otrā gadījumā tas atjaunojas tikai samērā gausi, tātad līdz tā atjaunošanās brīdim jauni kapitāla daudzumi pastāvīgi jāpievieno vecajiem. Tādejādi dažādi ir periodi, kuru laikā atjaunojas zināmas kapitāla daļas, vai dažādi ir periodi, uz kuriem kapitālu avansē; dažādas ir arī kapitāla masas (lai gan ik dienas un ik nedēļas tiek izlietoti vienādi kapitāli), kas jāavansē atkarībā no darba procesa ilguma. Šis apstāklis jāatzīmē tāpēc, ka dažos gadījumos, piemēram, gadījumos, ko aplūkosim nākamajā nodaļā, laika ilgums, uz kuru avansē kapitālu, var pieaugt, neradot proporcionālu avansētā kapitāla pieaugumu. Tātad, ja kapitāls jāavansē uz ilgāku laiku, tad lielāki kapitāla daudzumi tiek saistīti ražīgā kapitāla formā.

Kapitālistiskās ražošanas mazāk attīstītajās pakāpēs uzņēmumus, kam vajadzīgs garš darba periods un tātad lieli kapitāla ieguldījumi uz ilgu laiku — it īpaši ja tie realizējami tikai lielā mērogā —, vai nu nemaz nevada kapitālistiski, bet uz sabiedrības vai valsts rēķina, kā, piemēram, ceļu, kanālu u. tml. būve (senākos laikos tos pa lielākajai daļai veica ar piespiedu darbu, ciktāl runa ir par darbaspēku). Vai arī tādus produktus, kuru izgatavošanai vajadzīgs samērā ilgs darba periods, tikainiecīgā daļā fabricē uz pašu kapitālistu rēķina. Tā, piemēram, namu būvējot, tā privātpersona, kam nams tiek celts, laiku pa laikam dod avansus būvuzņēmējam. Tātad faktiski šī privātpersona tādā veidā samaksā par māju pa daļām samērā ar to, kā virzās uz priekšu šīs mājas būvēšanas process. Turpretim attīstīta kapitālisma laikmetā, kad, no vienas puses, prāvas kapitāla masas koncentrētas atsevišķu personu rokās un kad, no otras puses, līdzās atsevišķajiem kapitālistiem parādās asociētais kapitālists (akciju sabiedrība) un tai pašā laikā jau ir attīstīta kredīta sistēma, kapitālistiskais būvuzņēmējs tikai izņemuma veidā ceļ ēkas atsevišķām privātpersonām pēc pasūtījuma. Viņš uzņemas būvēt tirgum veselu rindu namu, veselus pilsētu kvartālus līdzīgi tam, kā citi atsevišķi kapitālisti uzņemas būvēt dzelzceļus pēc darbuzņēmuma līguma.

Kādu apvērsumu kapitālistiskā ražošana radījusi Londonas namu būvniecībā, mēs dabūjam zināt no kāda būvuzņēmēja lie-

cībā 1857. g. Banku darbības komisijai. Pēc viņa vārdiem, tai laikā, kad viņš vēl bijis jauns, nami parasti celti pēc pasūtījuma, pie tam izmaksas uzņēmējam maksātas pakāpeniski, samērā ar to, kā tikušas pabeigtas atsevišķas būves stadijas. Spekulācijas nolūkā celts pavisam maz; uzņēmēji to darījuši galvenokārt tikai tālab, lai sagādātu regulāru nodarbošanos saviem strādniekiem un tādējādi neļautu tiem izklist. Pēdējos 40 gados tas viss pārmaiņīes. Pēc pasūtījuma būvē ļoti maz. Kam vajadzīgs jauns nams, tam jāizvēlas sev viens no tiem, kas jau uzcelti spekulatīvos nolūkos vai vēl patlaban tiek būvēti. Uzņēmējs tagad strādā ne vairs pasūtītājiem, bet gan tirgum; tāpat kā ikvienam citam rūpniekam, viņam jāgādā, lai tirgū viņam būtu gatavas preces. Agrāk uzņēmējs spekulatīvos nolūkos būvēja vienā laikā kādus trīs četrus namus, turpretim tagad viņam jāpērk prāvs zemes gabals (t. i., lietojot kontinentā izplatīto izteiksmes veidu, jānomā parasti uz 99 gadiem) un jāuzceļ tur 100 vai 200 namu, tādējādi uzsākot uzņēmumu, kas divdesmitkārt, piecdesmitkārt pārsniedz viņa mantības apmērus. Līdzekļus iegūst ar nekustamā īpašuma ieķīlāšanu, pie tam uzņēmējs naudu dabū savā rīcībā samērā ar to, kā virzās uz priekšu atsevišķu māju būve. Ja iestājas krīze, kas aizkavē kārtējo avansu nomaksu, tad parasti sabrūk viss uzņēmums; labākajā gadījumā nami paliek nepabeikti līdz labvēlīgākam laikam, sliktākajā gadījumā tos pārdod ūtrupē par puscenu. Bez spekulatīvām būvēm un turklāt lielā apjomā tagad nevar iztikt neviens uzņēmējs. Peļņa no pašām būvēm ārkārtīgi maza; uzņēmēja galvenais ieguvums ir no zemes rentes paaugstināšanas, būvlaukuma prasmīgas izvēles un izmantošanas. Ar tādām spekulatīvām operācijām, kurās jau iepriekš paredzēts pieprasījums pēc namiem, uzbūvēta visa Belgravija un Tiburnija un tāpat arī daudzi tūkstoši vasarnīcu Londonas apkaimē. (Saīsināts atstāstījums no «Report from the Select Committee on Bank Acts». Part I, 1857. Liecinieku liecības, atbildes uz jautājumiem №№ 5413—5418, 5435—5436.)

Tādu darbu veikšana, kuriem vajadzīgs ļoti ilgs darba periods, strādājot plašā apjomā, kapitalistiskās ražošanas rokās pilnīgi nokļūst tikai tad, kad kapitāla koncentrācija jau ļoti liela un kad, no otras puses, kredīta sistēmas attīstība dod kapitalistam iespēju izdevīgi avansēt svešu kapitālu sava paša kapitāla vietā un tātad arī riskēt ar svešu kapitālu. Bet, pats par sevi saprotams, kapitāla aprites ātrumu un kapitāla aprites laiku nepavisam neietekmē tas apstāklis, ka dažos gadījumos avansētais kapitāls pieder, citos nepieder tam, kas to avansē ražošanai.

Apstākļi, kas veicina katras atsevišķās darbadienas produkta palielināšanos, tādi kā kooperācija, darba dalīšana, mašīnu lietošana, tai pašā laikā saīsina darba periodu, kas sastāv no savstarpēji saistītiem ražošanas aktiem. Piemēram, mašīnas saīsina namu, tiltu utt. būves laiku; pļaujmašīnas, kuļmašīnas utt. saīsina

darba periodu, kas nepieciešams, lai nogatavojušos labību pārvērstu par gatavu preci. Uzlabojumi kuģu būvē, palielinādami kuģu ātrumu, saīsina kuģniecībā ieguldītā kapitāla aprītes laiku. Bet šie uzlabojumi, saīsina darba periodu un reizē ar to arī laiku, uz kuru jāavansē apgrozāmais kapitāls, parasti ir saistīti ar palielinātu pamatkapitāla patēriņu. No otras puses, dažās nozarēs darba periodu var saīsina, vienkārši paplašinot kooperāciju, piemēram, dzelzceļa būves laiks saīsina, ja darbā laiž lielas strādnieku armijas, kas sāk darbu uzreiz daudzās vietās. Aprītes laiks šeit saīsina tāpēc, ka pieaug avansētais kapitāls. Visos tādos gadījumos kapitālista rīcībai jāapvieno vairāk ražošanas līdzekļu un vairāk darbaspēka.

Tātad darba perioda saīsinašana lielākoties saistīta ar to, ka palielinās uz īsāku laiku avansētais kapitāls, tā ka līdz ar to, ka saīsina termiņš, uz kuru kapitāls avansēts, pieaug avansētā kapitāla masa. Tāpēc šeit jāatgādina, ka, abstrahējoties vispār no sabiedriskā kapitāla masas, viss atkarīgs no tā, kādā mērā sadrumstaloti vai koncentrēti atsevišķu kapitālistu rokās ražošanas līdzekļi un eksistences līdzekļi vai tiesības rīkoties ar tiem, — tātad no tā, kādus apmērus jau sasniegusi kapitāla koncentrācija. Ciktāl kredīts veicina kapitāla koncentrāciju vienās rokās, paātrina un kāpina, tiktāl tas veicina darba perioda un tātad arī aprītes laika saīsinašanos.

Ražošanas nozarēs, kur darba periodu, vienalga, vai tas ir nepārtraukts vai pārtraukts, nosaka noteikti dabas apstākļi, ar iepriekš minēto līdzekļu palīdzību nav iespējams to saīsina.

«Teicīnu «ātrāka aprīte» nevar piemērot labības ievākšanai, jo šeit ir iespējama tikai viena aprīte gadā. Kas attiecas uz lopkopību, tad mēs gribētu vienkārši jautāt: kā iespējams paātrināt divgadīgu vai trīsgadīgu aitu un četrgadīgu vai piecgadīgu vērsu aprīti?» (W. Walter Good. «Political, Agricultural and Commercial Fallacies». London, 1866, p. 325.)

Nepieciešamība pēc iespējas drīzāk iegūt skaidru naudu (piemēram, tādiem stingri noteiktiem maksājumiem, kādi ir nodokļi, zemes rente utt.) liek šo jautājumu atrisināt tādā veidā, ka, piemēram, lopus, nodarot lielu zaudējumu zemkopībai, pārdod un nokauj agrāk, nekā tie sasnieguši ekonomiski normālo vecumu; galu galā tas rada arī gaļas cenu celšanos.

«Cilvēki, kas agrāk nodarbojās galvenokārt ar lopu barošanu un vasarā izmantoja midland counties* ganības, bet ziemu — austrumu grāfistu stajļus... labības cenu svārstību un krišanās dēļ ir tā pagrimuši, ka tagad priecājas, ja viņiem izdodas gūt labumu no augstām sviesta un siera cenām; sviestu viņi ik nedēļas ved tirgū, lai, to pārdodami, segtu kārtējos izdevumus; par sieru viņi ņem avansus no uzpircēja, kas paņem produktu, tiklīdz tas ir pārvadājams, un, protams, nosaka pats savas cenas. Tā paša iemesla dēļ un tāpat arī tādēļ, ka lauksaimniecību pārvalda politiskās ekonomijas likumi, teļus, ko agrāk no piensaimniecības apvidiem sūtīja uz dienvidiem barošanai, tagad apkauj lielā skaitā bieži vien 8—10 dienu vecumā Birmingemas, Mančestras,

* — centrālo grāfistu. — Red.

Liverpūles un citu kaimiņu lielpilsētu kautuvēs. Tomēr, ja iesals nebūtu aplikts ar nodokli, tad ne vien fermeri gūtu vairāk peļņas un tādējādi varētu paturēt sev jaunlopus, kamēr tie kļūst vecāki un smagāki, bet arī cilyēki, kam nav govju, varētu lietot piena vietā iesalu teļu barošanai un pašreizējais drausmīgais jaunlopu trūkums būtu lielā mērā likvidēts. Bet, ja tagad ieteic šiem siksaimniecīpiem uzbarot teļus, viņi atbild: mēs ļoti labi zinām, ka uzbarošana ar pienu atmaksātos, bet, pirmkārt, tādā gadījumā mums vajadzētu izdot skaidru naudu, bet to mēs nevaram, un, otrkārt, mums būtu ilgi jāgaida, kamēr mēs atkal dabūsim atpakaļ šo naudu, kamēr piensaimniecībā mēs to saņemam tūda]» (turpat, 11.—12. lpp.).

Ja aprites perioda pagarināšanai ir tādas sekas pat Anglijas sīko fermeru dzīvē, tad viegli saprast, kādas grūtības tai jārada kontinenta sīkzemnieku dzīvē.

Atbilstoši darba perioda un tātad arī apgrozībai derīgas preces izgatavošanai nepieciešamā laika perioda ilgumam daļa vērtības, ko it kā slāņiem pārnes no pamatkapitāla uz produktu, uzkrājas un šīs vērtības daļas atpakaļplūsma kļūst gausāka. Bet šī palēnināšanās nerada jaunu pamatkapitāla patēriņu. Mašīna turpina darboties ražošanas procesā neatkarīgi no tā, vai tās nolietotās daļas kompensējums naudas formā atplūst atpakaļ gausāk vai ātrāk. Citādi ir ar apgrozāmo kapitālu: ne vien ieguldītajam kapitālam jābūt ilgāku laiku saistītam atbilstoši darba perioda ilgumam, bet tāpat arī pastāvīgi jāavansē jauns kapitāls darba algai, izejvielām un palīgmateriāliem. Tāpēc palēninātā atpakaļplūsma dažādi ietekmē pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu. Vienalga, vai atpakaļplūsma ir gausāka vai straujāka, pamatkapitāls darbojas joprojām. Turpretim apgrozāmais kapitāls, ja atpakaļplūsma aizkavējas, zaudē spējas funkcionēt, ciktāl tas saistīts nepārdota vai negatava, pārdošanai vēl nederīga produkta formā un ciktāl nav papildu kapitāla, lai atjaunotu to in natura.

«Laikā, kad zemnieks mirst badā, viņa lopiem klājas labi. Lijis lietus, un zāle barībai izaugusi bagātīgi. Bet indiešu zemnieks gatavs nomirt badā līdzās savam treknajam vērsim. Māņticības prasījumi skarbi attiecībā pret atsevišķu individu, tomēr to mērķis ir saglabāt visu sabiedrību; darba lopu saglabāšana nodrošina zemkopības turpināšanos un līdz ar to arī nākamo eksistences līdzekļu un nākamās bagātības avotus. Indijā vieglāk aizstāt cilvēku nekā vērsi — tas varbūt skan nežēlīgi un skumji, bet tas tā ir» («Return, East India. Madras and Orissa Famine», p. 44, № 4).

Salīdziniet ar to šādu «Manava darmašastras»⁶³ izteicienu:

«Nesavtīga dzīvības upurēšana, lai saglabātu priesteru vai govju dzīvību... var nodrošināt svētīlaimību šim zema dzimuma ciltim» (X nod., 62. §).

Nav, protams, nekādas iespējas vest tirgū piecus gadus vecu dzīvnieku agrāk, iekāms viņš sasniedzis piecu gadu vecumu. Bet zināmos ietvaros iespējams, mainot dzīvnieku kopšanas paņēmienus, īsākā laikā sagatavot viņus savam uzdevumam. Tieši to arī sasniedza Beikvels. Laverns raksta, ka agrāk angļu aitas, tāpat kā franču aitas tagad, t. i., 1855. gadā, nederēja kaušanai pirms ceturtā vai piektā dzīvības gada. Pēc Beikvela sistēmas aitu var:

nobarot kaušanai viena gada laikā un divu gadu vecumā katrā ziņā tā ir pilnīgi izaugusi. Ar rūpīgu atlasi Beikvels, Dišleigrendžas fermeris, panācis aītām minimālu kaulu skeletu, kas nepieciešams to eksistencei. Viņa aitas nosauktas par Ņūleisteras aītām.

«Aitkopis tagad var nogādāt tirgū trīs aitas tai pašā laikā, kas agrāk bija vajadzīgs, lai nobarotu vienu aitu, un turklāt tām ir resnākas, apaļākas un spēcīgāk attīstītas tās daļas, kas dod visvairāk gaļas. Gandrīz viss viņu svars ir gaļa vien» (Lavergne. «The Rural Economy of England etc.», 1855, p. 20).

Metodes, kas saīsina darba periodu, dažādās ražošanas nozarēs lietojamas ļoti dažādās pakāpēs un nemaz nespēj izlīdzināt starpību dažādu darba periodu ilgumā. Tā, piemēram, mūsu gadījumā jaunu darbgaldu lietošana var absolūti saīsina darba periodu, kas nepieciešams vienas lokomotīves izgatavošanai. Bet, ja uzlabojumu rezultātā vērpsšanas procesos vēl ātrāk palielinās ik dienas un ik nedēļas ražotā gatavā produkta, t. i., dzijas daudzums, tad relatīvi — salīdzinājumā ar vērpsšanu — darba perioda ilgums mašīnbūvniecībā tomēr palielināsies.

TRISPADSMITĀ NODAĻA

RAŽOŠANAS LAIKS

Darba laiks vienmēr ir ražošanas laiks, t. i., laiks, kurā kapitāls saistīts ražošanas sfērā. Turpretim ne katrs laiks, kurā kapitāls atrodas ražošanas procesā, katrā ziņā jau tāpēc ir darba laiks.

Šeit nav runas par tiem darba procesa pārtraukumiem, ko nosaka paša darbaspēka iespēju dabiskās robežas, lai gan mēs arī redzējam, ka par vienu no svarīgiem motīviem darba procesa nedabiskai pagarināšanai un nepārtraukta dienas un nakts darba ieviešanai kļuvis jau tas fakts vien, ka pamatkapitāls — fabrikas ēkas, mašīnas utt. stāv nelietotas darba procesa pārtraukumu laikā.⁶⁴ Šeit runa ir par pārtraukumu, kas nav atkarīgs no darba procesa ilguma, bet ko nosaka pati produkta daba un tā izgatavošanas veids, par pārtraukumu, kura laikā darba priekšmets pakļauts vairāk vai mazāk ilgiem dabiskiem procesiem un tam jāiztur fiziskas, ķīmiskas un fizioloģiskas pārmaiņas, kuru laikā darba process pilnīgi vai daļēji apstājas.

Jaunam vīnam, piemēram, sākumā kādu laiku jārūgst un pēc tam atkal zināmu laika posmu jāstāv, lai sasniegtu noteiktu pilnības pakāpi. Daudzās rūpniecības nozarēs produkts jākaltē, kā, piemēram, podniecībā, vai arī jāpakļauj zināmiem apstākļiem, kas maina tā ķīmiskās īpašības, kā, piemēram, balināšanā. Ziemas kviešiem vajag, teiksim, 9 mēnešus, lai izaugtu un nobriestu. Starplaikā starp sēju un pļauju darba process gandrīz pilnīgi pārtrūkst. Mežkopībā pēc sējas beigšanas un tai nepieciešamajiem priekšdarbiem vajag varbūt veselu gadsimtu, lai rastos gatavais produkts; visā šai laikā mežam vajadzīga tikai samērā niecīga darba ietekme.

Visos šajos gadījumos ražošanas laika lielākajā daļā papildu darbs tiek pievienots tikai retumis. Iepriekšējā nodaļā ir aprakstīti apstākļi, kuros ražošanas procesā jau ieguldītajam kapitālam jāpievieno jauns papildu kapitāls un darbs; šeit tas notiek tikai ar ilgākiem vai īsākiem pārtraukumiem.

Tādējādi visos šajos gadījumos avansētā kapitāla ražošanas laiks sastāv no diviem periodiem: pirmais periods, kurā kapitāls atrodas darba procesā; otrais periods, kurā kapitāla eksistences forma — vēl negatavā produkta forma — tiek ļauta dabas procesu iedarbībai, nebūdamā pie tam darba procesā. Stāvokli nepavisam nemaina tas, ja abi šie periodi dažkārt daļēji krustojas un viens iespraucas otrā. Darba periods un ražošanas periods šeit nesakrīt. Ražošanas periods ir garāks nekā darba periods. Bet tikai pēc ražošanas perioda beigām produkts ir gatavs, nobriedis, un tād tad var no ražīgā kapitāla formas pārvērst preču kapitāla formā. Tādā atbilstoši ražošanas laika tās daļas ilgumam, kas nav darba laiks, pagarinās arī kapitāla aprītes periods. Ciktāl ražošanas laiku, kas ir pāri palicis virs darba laika, uz visiem laikiem nenosaka attiecīgi dabas likumi, kā tas ir ar labības nobriešanu, ozola izaugšanu u. tml., aprītes periodu nereti var vairāk vai mazāk saīsināt, mākslīgi saīsinot ražošanas laiku. Tas notiek, piemēram, kad ar ķīmisko balināšanu aizstāj balināšanu pļavā, kad sāk lietot efektīvākus kaltēšanas aparātus kaltēšanas procesos. Miecēšanā ar veco metodi bija vajadzīgi 6—18 mēneši, kamēr mieciskābe ietekmēja ādu, turpretim ar jauno metodi — ar gaisa sūkņa lietošanu šī operācija saīsinājusies līdz $1\frac{1}{2}$ —2 mēnešiem (J. G. Courcelle-Seneuil. «Traité théorique et pratique des entreprises industrielles etc.» Paris, 1857, 2 éd.). Visizcilākais piemērs, kā mākslīgi saīsinā to ražošanas laika daļu, ko aizņem vienīgi dabas procesi, dod dzelzs ražošanas vēsture — it īpaši čuguna pārvēršana par tēraudu — pēdējos 100 gados, sākot ar 1780. gadā atklāto pudlīngēšanu un beidzot ar moderno Besemera procesu un citām kopš tā laika ieviestajām jaunākajām metodēm. Ražošanas laiks ir saīsinājies kolosāli, bet tādā pašā mērā ir palielinājušies arī pamatkapitāla ieguldījumu apmēri.

Savdabīgu piemēru, kā ražošanas laiks var atšķirties no darba laika, rāda kurpju liestu fabrikācija Amerikā. Šeit krietni liela daļa neražīgo izmaksu ceļas no tā, ka koks jākaltē līdz 18 mēnešus ilgi, lai gatavā lieste vēlāk nesarauktos, nemainītu savu formu. Šai laikā koks nav pakļauts nekādam citam darba procesam. Tāpēc uzņēmumā ieguldītā kapitāla aprītes periodu nosaka ne vien laiks, kas nepieciešams pašai liestu izgatavošanai, bet arī laiks, kurā ieguldītais kapitāls guļ dīkā žūstošā koka veidā. 18 mēnešus koks atrodas ražošanas procesā, iekāms tas stājas darba procesā vārda tiešajā nozīmē. Šis piemērs reizē arī rāda, cik dažādi var būt visa apgrozāmā kapitāla dažādo daļu aprītes periodi atkarībā no apstākļiem, kādi rodas nevis apgrozības sfērā, bet gan ražošanas procesā.

Starpība starp ražošanas laiku un darba laiku it sevišķi uzskatāmi parādās lauksaimniecībā. Mūsu mērenā klimata apstākļos zeme labības ražu dod vienreiz gadā. Ražošanas perioda (ziemāju sējumiem tas ir vidēji deviņi mēneši) saīsināšana vai paga-

rināšana savukārt ir atkarīga no labvēlīgo un nelabvēlīgo gadu maiņas, tāpēc to nevar precīzi iepriekš noteikt un kontrolēt, kā tas ir rūpniecībā šī vārda istajā nozīmē. Tikai blakusproduktus, kā pienu, sieru utt., var pastāvīgi ražot un pārdot samērā īsos periodos. Turpretim darba laiks te ir, piemēram, šāds:

«Dažādos Vācijas apvidos atkarībā no mainīgiem klimatiskiem un citiem apstākļiem, kas arī iedarbojas, darbadienu skaitu trim galvenajiem darba periodiem vidēji var pieņemt šādu: pavasara periodam — no marta vidus vai aprīļa sākuma līdz maija vidum — 50—60 darbadienu, vasaras periodam — no jūnija sākuma līdz augusta beigām — 65—80 darbadienu, rudens periodam — no septembra sākuma līdz oktobra beigām vai novembra vidum vai beigām — 55—75 darbadienas. Ziemā veicami tikai tādi darbi, ko var darīt šai laikā, piemēram, mēslošanas līdzekļu izvešana, malkas vešana, braukšana uz tirgu, būvmateriālu pievešana u. tml.» (F. Kirchhof. «Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre». Dresden, 1852, S. 160).

Tāpēc, jo nelabvēlīgāks klimats, jo īsāks ir darba periods lauksaimniecībā un tād arī īsāks laiks, kurā tiek patērēts kapitāls un darbs. Ņemsim, piemēram, Krieviju. Tur dažos ziemeļu apgabalos lauku darbi iespējami tikai 130—150 dienu gadā. Viegli iedomāties, kāds zaudējums Krievijai būtu, ja tās Eiropas daļā 50 miljoni no 65 miljoniem iedzīvotāju paliktu bez nodarbošanās sešus vai astoņus ziemas mēnešus, kad nepieciešamības dēļ pārtraukti visi lauku darbi. Neieskaitot 200 000 zemnieku, kas strādā 10 500 fabrikās, Krievijas sādžās viscaur attīstījusies sava mājraūpniecība. Tā, piemēram, ir sādžas, kur visi zemnieki no paaudzes uz paaudzi ir audēji, ādmiņi, kurpnieki, atslēdznieki, nažu kalēji utt.; tas it sevišķi vērojams Maskavas, Vladimiras, Kalugas, Kostromas un Pēterburgas guberņā. Pie reizes jāsaka, šī mājraūpniecība tagad aizvien vairāk un vairāk spiesta kalpot kapitālistiskajai ražošanai: piemēram, audējiem velkus un audus piegādā vai nu tieši uzpircēji, vai arī starpnieki — tirdzniecības aģenti. (Saīsināti pēc «Reports by H. M. Secretaries of Embassy and Legation, on the Manufactures, Commerce etc.», 1865, p. 86, 87, № 8.) No tā redzams, kā ražošanas perioda un darba perioda nesaskaņa, pie kam darba periods ir tikai daļa ražošanas perioda, veido dabisko pamatu zemkopības savienošanai ar lauku blakus peļņas darbiem un kā, no otras puses, šie blakus peļņas darbi savukārt kļūst par atbalsta punktu kapitālistam, kas sākumā šeit iespēžas kā uzpircējs. Kad kapitālistiskā ražošana vēlāk jau pabeidz manufaktūras atdalīšanu no zemkopības, lauku strādnieks kļūst arvien vairāk un vairāk atkarīgs no tīri nejaušas blakus nodarbošanās, tāpēc viņa stāvoklis pasliktinās. Kapitālam, kā vēlāk redzēsim, visas atšķirības ar rītē nolīdzinās, bet strādniekam turpretim — ne.

Apstrādājošās rūpniecības nozaru lielākajā daļā, kalnrūpniecībā, transportā utt. ražošana noris vienmērīgi, no gada gadā tiek izlietots vienāds darba laiks un — ja atstāj neievērotas cenu svārstības, traucējumus komerciālās dzīves norisē u. tml. kā nenormālas novirzes — izmaksas par kapitālu, kas vajadzīgs ikdie-

nas apgrozības procesā, arī sadalās vienmērīgi. Tāpat arī, ja pārējie tirgus apstākļi nemainās, apgrozāmais kapitāls atplūst atpakaļ jeb atjaunojas gada laikā arī pēc vienmērīgiem starplaikiem. Turpretim tajās nozarēs, kur darba laiks ir tikai ražošanas laika daļa, apgrozāmais kapitāls dažādos gada periodos tiek izdots visai nevienmērīgi, turpretim atpakaļ tas atplūst tikai uzreiz brīdī, ko nosaka dabas apstākļi. Tādējādi šeit, ja uzņēmuma mērogs ir tāds pats, t. i., ja avansētais apgrozāmais kapitāls ir tikpat liels, šis kapitāls jāavansē uzreiz lielākās masās un uz ilgāku laiku nekā uzņēmumos ar nepārtrauktiem darba periodiem. Pamatkapitāla mūža ilgums šeit arī stipri vairāk atšķiras no tā laika posma, kurā tas tiešām funkcionē ražīgi. Pats par sevi saprotams — ja jau ir starpība starp darba laiku un ražošanas laiku, tad arī lietā liktā pamatkapitāla patērēšanas laiks pastāvīgi tiek pārtraukts uz vairāk vai mazāk ilgiem periodiem; piemēram, zemkopībā tā tas ir ar darba lopiem, darbarīkiem un mašīnām. Ciktāl šis pamatkapitāls ir darba lopi, tam nepārtraukti vajadzīgas vienādas vai gandrīz vienādas izmaksas par lopbarību utt. tiklab tai laikā, kad lopus izmanto darbā, kā arī tai laikā, kad tos nenodarbina. Kas attiecas uz nedzīvajiem darba līdzekļiem, tad arī to nelietošana saistīta ar zināmu vērtības zaudējumu. Tātad produkts vispār kļūst dārgāks, jo vērtības nodošanu produktam aprēķina ne vien par laiku, kad pamatkapitāls funkcionē, bet arī attiecīgi par laiku, kad tas zaudē vērtību. Sajās ražošanas nozarēs pamatkapitāla bezdarbīgums, vienalga, vai tas saistīts ar kārtējam izmaksām vai ne, ir tāds pats tā normālās lietošanas nosacījums kā, piemēram, zināma daudzuma kokvilnas zudums vērpjot; tāpat katrā darba procesā, kas notiek normālos tehniskos apstākļos, neražīgais, bet nenovēršamais darbaspēka patēriņš gluži tāpat jāierēķina kā ražīgais. Katrs uzlabojums, kas samazina darba līdzekļu, izejvielu un darbaspēka neražīgos izdevumus, samazina arī produkta vērtību.

Lauksaimniecībā ir gan samērā ilgs darba periods, gan liela starpība starp darba laiku un ražošanas laiku. Šai sakarā Hodžskins pareizi piezīmē:

«Starpība starp laiku» {viņš, starp citu, šeit neatšķir darba laiku no ražošanas laika}, «kas nepieciešams, lai izgatavotu lauksaimniecības produktus, un to laiku, kas vajadzīgs produktu izgatavošanai citās darba nozarēs, ir lauksaimnieku visai lielās atkarības galvenais cēlonis. Viņi nevar savas preces nogādāt tirgū ātrāk kā pēc gada. Visā šai laika posmā viņiem jāņem uz parāda no kurpnieka, drēbnieka, kalēja, ratnieka un dažādiem citiem ražotājiem, kuru produkti viņiem vajadzīgi un kuru produktus var izgatavot nedaudzās dienās vai nedēļās. Šī dabiskā apstākļa dēļ un tādēļ, ka citās darba nozarēs bagātība palielinās ātrāk, zemespašnieki, kas monopolizējuši visas valsts zemi un vēl turklāt piesavinājušies arī likumdošanas monopolu, tomēr nespēj paglābt sevi, savus kalpus un nomniekus no likteņa būt par visatkarīgākajiem cilvēkiem zemē» (Thomas Hodgskin. «Popular Political Economy». London, 1827, p. 147, piezīme).

Visas metodes, ar kuru palīdzību zemkopībā, no vienas puses,

izmaksas par darba algu un darba līdzekļiem sadala vienmērīgāk visa gada laikā, no otras puses, saīsina aprites laiku, kā, piemēram, ražojot dažāda veida produktus, kas dod iespēju vienā un tai pašā gadā ievākt ražas dažādā laikā, — visas šīs metodes prasa, lai palielinātu ražošanai avansēto apgrozāmo kapitālu, ko izlieto darba algai, mēslošanai, sēklai utt. Tā notiek, pārejot no saimniecības triju lauku sistēmas ar papuvi uz augmaiņas saimniecību bez papuves. Tāpat notiek Flandrijā, kur ir «cultures dérobées» sistēma.

«Cultures dérobées» sistēmā audzē sakņaugus; vienā un tai pašā tīrumā vispirms izaudzē labību, linus, rapšus cilvēka vajadzību apmierināšanai, bet pēc nopļaušanas to apsēj ar sakņaugiem, kas paredzēti lopu barošanai. Šī sistēma, kad liellopi visu laiku var palikt kūtiš, dod lielu mēslu uzkrājumu un tādējādi kļūst par augmaiņas saimniecības pamatu. Smilšzemes apvidos vairāk nekā trešdaļu apstrādātās platības apsaimnieko pēc «cultures dérobées»; rezultāts iznāk gluži tāds pats kā tad, ja apstrādātās zemes platība būtu palielinājusies par trešdaļu.»

Līdzās sakņaugiem kultivē āboliņu un citus lopbarības zāļaugus.

«Zemkopībai, kas sasniegusi tādu intensitāti, ka tā kļūst par sakņdārzu kultūru, protams, vajag samērā lielus kapitāla ieguldījumus. Anglijā kapitāla ieguldījumus nosaka uz 250 frankiem par hektāru. Flandrijā mūsu zemnieki droši vien atzitu 500 fr. lielu kapitāla ieguldījumu uz hektāra par pārāk niecīgu» («Essais sur l'Economie Rurale de la Belgique» par Emile de Laveleye. Paris, 1863, p. 45, 46, 48).

Ņemsim, beidzot, mežkopību.

«Meža audzēšana būtiski atšķiras no pārējo ražošanas nozaru lielākās daļas ar to, ka šeit dabas spēks darbojas patstāvīgi un, dabiski atjaunojot, nav jāpieliek cilvēka vai kapitāla spēks. Starp citu, pat tur, kur mežus ataudzē mākslīgi, cilvēka un kapitāla spēka patēriņš salīdzinājumā ar dabas spēku iedarbību ir niecīgs. Turklāt mežs var labi augt tādās augsnēs un vietās, kur labība neaug vai arī tās ražošana neatmaksājas. Bet mežu audzēšanai, ja pareizi saimnieko, vajadzīga lielāka platība nekā labības kultūrai, jo mazās parcelēs nevar mežu saimnieciski izcirst, gandrīz nav iespējams gūt blakus ienākumus, grūtāk nokārtot meža aizsardzību utt. Tomēr ražošanas process saistīts ar tādiem gariem termiņiem, ka tas pārsniedz privātsaimniecības plānu ietvarus, atsevišķos gadījumos pat vienas paaudzes robežās. Kapitāls, kas izdots zemes gabalu iegūšanai mežam»,

{sabiedriskās ražošanas apstākļos nav vajadzīgs, un jautājums ir tikai tāds, cik zemes attiecīgā sabiedrība var ņemt no tīrumiem un ganībām mežu audzēšanai, kas}

«dod redzamus augļus tikai pēc ilga laika un apriet tikai daļēji; turpretim pilnīgai apritei dažām koku šķirnēm vajag līdz 150 gadu. Turklāt ilgstošā mežsaimniecībā vajadzīgs, lai pastāvīgi būtu krājumā augošs mežs, kas 10 līdz 40 reizu pārsniegtu ikgadējo izlietojumu. Tāpēc tas, kam nav citu ienākumu avotu un kam ir tikai prāvas meža platības, nespēj turpināt regulāru mežsaimniecību» (Kirrhofs, 58. lpp.).

Garais ražošanas laiks (kas ietver sevī relatīvi tikai niecīgu darba laiku) un tāpēc arī lielais aprites periodu ilgums dara mežu

audzēšanu par nozari, kas ir neizdevīga privātajai un tātad arī kapitālistiskajai ražošanai, — kapitālistiskā ražošana taču pēc savas būtības ir privāta ražošana, pat tad, ja atsevišķa kapitālista vietā stājas asociēts kapitālists. Kultūras un rūpniecības attīstība vispār kopš seniem laikiem ir tik enerģiski izpaudusies mežu iznīcināšanā, ka salīdzinājumā ar to viss, ko tā darijusi meža uzturēšanai un dēstīšanai, ir pavisam niecīgs lielums.

Sevišķi vēra liekama ir šāda vieta jau minētajā Kirhhofa citātā:

«Turklāt regulārā mežsaimniecībā vajadzīgs, lai pastāvīgi būtu rezervē augošs mežs, kas 10 līdz 40 reizu pārsniegtu ikgadējo izlietojumu.»

Tas nozīmē, ka viena aprīte notiek 10 līdz 40 un vairāk gadus.

Tas pats ir arī lopkopībā. Daļa ganāmpulka (lopu rezerve) paliek ražošanas procesā, turpretim ganāmpulka otru daļu pārdod kā ikgadējo produktu. Tikai viena kapitāla daļa šeit ik gadus aprīt, gluži tāpat kā tas notiek ar pamatkapitālu — mašīnām, darba lopiem u. tml. Lai gan šis kapitāls ir kapitāls, kas ražošanas procesā iesaistīts uz samērā ilgu laiku un tāpēc palēnina visa kapitāla aprīti, tomēr tas nav pamatkapitāls šī jēdziena kategoriskajā nozīmē.

Tas, ko šeit sauc par rezervi — noteikts daudzums augoša meža vai dzīvu lopu, nosacītā nozīmē atrodas ražošanas procesā (vienlaikus kā darba līdzekļi un kā darba materiāls); saskaņā ar meža vai lopu atražošanas dabiskajiem nosacījumiem, ja pareizi saimnieko, prāvai to daļai pastāvīgi jāatrodas šai formā, rezerves veidā.

Aprīti līdzīgi ietekmē vēl cits rezervju veids, kas gan ir tikai potenciāls ražīgais kapitāls, bet paša saimniecības rakstura dēļ tas jāuzkrāj lielākās vai mazākās masās un tātad jāavansē ražošanai uz samērā ilgu laiku, lai gan tas tikai mazpamazām iesaistās aktīvā ražošanas procesā. Šeit pieder, piemēram, mēslošanas līdzekļi, kamēr tie vēl nav izvesti tūrumā, tāpat arī labība, siens utt. un tādi iztikas līdzekļu krājumi, ko lieto lopu ražošanai.

«Prāva daļa uzņēmuma kapitāla ietverta saimnieciskos krājumos. Tomēr šie krājumi var lielākā vai mazākā mērā zaudēt savu vērtību, ja to uzglabāšanai nepieciešamos piesardzības soļus neievēro pietiekami rūpīgi; nepietiekamas uzraudzības dēļ daļa produkta krājuma taču var pat aiziet saimniecībai pilnīgi zudumā. Tāpēc šeit vajadzīga sevišķi citīga uzraudzība pār klētīm, lopbarības un labības šķūņiem, pagrabiem, tāpat rūpīgi jānoslēdz telpas, kur glabājas krājumi, turklāt tās jāuztur tīras, jāvedina utt.; labību un citus klētīs glabājamus ražojumus laiku pa laikam vajag pārbārstīt, kā pienākas, kartupeļus un bietes sargāt tiklab no sala, kā arī no ūdens un pušanas» (Kirhhofs, 292. lpp.). «Aprēķināt savas pašu saimniecības vajadzības, it īpaši to, kas vajadzīgs lopu uzturēšanai, pie tam sadalīšana jāizdara atkarībā no esošo produktu daudzuma un mērķa, jāpatur prātā ne vien zināmās vajadzības segšana, bet arī jācenšas, lai paliktu zināms krājums, ja gadītos kādi neparedzēti apstākļi. Un, ja pie tam izrādās, ka ar pašu saimniecības ražojumiem nevar pilnīgi segt vajadzību, tad pirmām kārtām jāpadomā, vai iztrūkumu nevar segt ar citiem produktiem (surogātiem) vai vismaz trūkstošo vietā iegādāties tādus pēc iespējas lētāk. Tā, piemēram, ja atklājas, ka trūkst siena, tad to

var aizstāt ar saknēm un salmu piedevu. Vispār šeit pastāvīgi jāreķinās ar dažādo produktu saimniecisko vērtīgumu un tirgus cenu un saskaņā ar to jāizšķir patērēšanas jautājums; ja, piemēram, auzas dārgas, turpretim zirņu un rudzu cenas samērā zemas, tad ir izdevīgi daļu auzu zirgu barībā aizstāt ar zirņiem vai rudziem un tādejādi pāri palikušās auzas pārdot» (turpat, 300. lpp.).

Iepriekš, aplūkojot krājumu veidošanos,* jau bija minēts, ka nepieciešams noteikts lielāks vai mazāks daudzums potenciāla ražīgā kapitāla, t. i., vajadzīgs noteikts daudzums ražošanai paredzēto ražošanas līdzekļu, kam lielākā vai mazākā masā jāatrodas krājumā un tikai mazpamazām jāieiet ražošanas procesā. Pie tam arī tika atzīmēts, ka attiecīgā uzņēmumā vai noteiktu apmēru kapitālistiskajā ražošanā šī ražošanas krājuma lielums atkarīgs no lielākām vai mazākām grūtībām tā atjaunošanā, no iepirkumu tirgus relatīvā tuvuma, no transporta un sakaru līdzekļu attīstības utt. Visi šie apstākļi nosaka kapitāla minimumu, kādam jābūt ražīgā krājuma formā, un tāvad ietekmē laika ilgumu, uz kādu kapitāli jāavansē, un vienā reizē avansējamā kapitāla masas apmērus. Sos kapitāla masas apmērus, kas tāvad ietekmē arī apriņi, nosaka ilgākais vai īsākais laiks, kurā apgrozāmais kapitāls ir saistīts ražīgā krājuma formā tikai kā potenciālais ražīgais kapitāls. No otras puses, ciktāl šī apgrozāmā kapitāla apstāšanās atkarīga no lielākas vai mazākas iespējas ātri kompensēt — no tirgus apstākļiem u. tml., tiktāl pašu to nosaka apgrozības laiks, apstākļi, kas pieder pie apgrozības sfēras.

«Tālāk, tādiem inventāra priekšmetiem vai piederumiem kā rokas instrumenti, sieti, grozi, virves, ratu ziede, naglas utt. jābūt krājumā gadījumam, kad nepieciešama ātra nomaiņa, un, jo lielākā krājumā, jo mazāk var cerēt uz iespēju tos drīz saimniecības tuvumā iegādāties. Beidzot, ik gadus ziemas laikā viss inventārs rūpīgi jāapskata; pēc tam tūdaļ jārupējas, lai tiktu izdarīti visi šī inventāra nepieciešamie papildinājumi un izlabojumi. Vispār runājot, cik prāviem jābūt inventāra krājumiem, tas galvenokārt atkarīgs no vietējiem apstākļiem. Tur, kur tuvumā nav amatnieku un veikalu, tur jātur lielāki krājumi nekā tur, kur veikalī un meistari ir uz vietas vai tuvumā. Bet, ja, pārējiem apstākļiem nemainoties, nepieciešamos krājumus iepērk uzreiz samērā lielā daudzumā, tad parasti rodas tāds labums, ka iepirkums iznāk lētāks, it sevišķi ja tam izraugās labvēlīgu brīdi; tiesa, pie tam no uzņēmuma apgrozāmā kapitāla izņem uzreiz lielāku summu, bez kuras šis uzņēmums ne vienmēr viegli var iztikt» (Kirrhofs, 301. lpp.).

Kā redzējam, starpība starp ražošanas laiku un darba laiku var rasties ļoti dažādos gadījumos. Apgrozāmais kapitāls var atrasties ražošanas periodā, iekāms tas ieiet darba procesā vārda īstajā nozīmē (liestu izgatavošana) vai arī atrodas ražošanas periodā pēc tam, kad tas jau nobeidzis darba procesu vārda īstajā nozīmē (vīns, sēja), vai arī vispārējā ražošanas laikā darba laiks ietilpst ar pārtraukumiem (zemkopība, mežkopība); lielākā daļa apgrozīties spējīgā produkta paliek aktīvajā ražošanas procesā,

* Sk. šī sējuma 131.—135. lpp. — Red.

turpretim nesalīdzināmi mazāka tā daļa ieiet ikgadējā apgrozībā (mežkopība un lopkopība); ilgāks vai īsāks ir laiks, uz kuru jāizdod apgrozāmais kapitāls potenciālā ražīgā kapitāla formā un uz kuru tātad lielāka vai mazāka kapitāla masa jāizdod uzreiz, — to pa daļai nosaka paša ražošanas procesa raksturs (zemkopība), pa daļai atkal tas atkarīgs no tirgu tuvuma utt., īsāk sakot, no apstākļiem, kas pieder pie apgrozības sfēras.

Vēlāk («Kapitāla» III grāmatā) redzēsim, pie kādām nejēdzīgām teorijām nonākuši Makulohs, Džeimss Mills un citi, mēģinādami identificēt ražošanas laiku, kas novirzās no darba laika, ar darba laiku, — mēģinājumi, kas savukārt izriet no vērtības teorijas nepareizas lietošanas.

Aprītes ciklu, ko aplūkojām iepriekš, nosaka ražošanas procesam avansētā pamatkapitāla mūža ilgums. Tā kā šis cikls aptver garāku vai īsāku gadu rindu, tad tas aptver arī vairākas pamatkapitāla gada aprītes, resp., gada laikā atkārtotas aprītes.

Zemkopībā tādu aprītes ciklu nosaka laukkopības sistēma.

«Nomas laika ilgums nekādā ziņā nedrīkst būt īsāks par aprītes laiku, kas atbilst praktizējamajai laukkopības sistēmai, — tātad triju lauku saimniecības sistēmā mums šeit vienmēr ir darīšana ar skaitļiem 3, 6, 9 utt. Ja pieņemta triju lauku sistēma ar melno papuvi, tad katru tīrumu sešos gados apstrādā tikai četras reizes, pie tam apstrādāšanas gados to apsēj ar ziemājiem vai vasarājiem un, ja augsnes īpašības atļauj vai prasa, tad secīgi ar kviešiem un rudziem, miežiem un auzām. Katra labības kultūra vienā un tai pašā augsnē dod lielākas vai mazākas ražas nekā citas kultūras, katrai ir cita vērtība, un to pārdod par citu cenu. Tāpēc ienākums no tīruma katrā attiecīgajā apstrādāšanas gadā atšķiras no iepriekšējā gada ienākuma un visas aprītes pirmajā pusē (pirmajos trijos gados) tas nebūs tāds kā otrajā pusē. Pat vidējais ienākums aprītes laika pirmajā un otrajā pusē nebūs vienāds, jo auglība atkarīga ne vien no augsnes labuma, bet arī no laika apstākļiem; tāpat arī cenas nosaka visdažādākie apstākļi. Ja nu tagad aprēķināsim ienākumus no tīruma, ņemdami vērā vidējo auglību un vidējās cenas visā aprītes sešu gadu periodā, tad dabūsim kopēju ikgadējā ienākuma skaitli tiklab aprītes pirmajam, kā arī otrajam periodam. Tomēr tas tā nebūs, ja ienēmumu aprēķināsim tikai par aprītes puslaiku, t. i., tikai par trim gadiem, jo tad ienākuma kopskaitļi nesakrītis. No tā izriet, ka triju lauku saimniecības sistēmā nomas laika ilgums nosakāms vismaz uz sešiem gadiem. Bet daudz vēlāmāk tiklab nomniekam, kā arī iznomātājam, lai nomas laiks būtu daudzkārtīgs nomas laiks» {sic!} «un tādējādi triju lauku saimniecības sistēmā būtu noteikts nevis uz sešiem, bet gan uz 12, 18 un vairāk gadiem, septiņu lauku sistēmā — nevis uz septiņiem, bet uz 14, 28 gadiem» (Kirhhofs, 117., 118. lpp.).

{Marksa manuskriptā šeit lasām: «Augmaīņas saimniecība Anglijā. Šeit izdarīt piezīmi.»}

CETRPADSMITĀ NODAĻA

APGROZĪBAS LAIKS

Visi apstākļi, ko līdz šim esam apskatījuši un kas rada dažādās ražošanas nozarēs ieguldīto dažādo kapitālu aprites periodu dažādību un tāpēc arī dažādību laikā, uz kuru jāavansē kapitāls, rodas pašā ražošanas procesā kā pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla atšķirība, kā darba periodu atšķirība utt. Tomēr kapitāla aprites laiks ir vienlīdzīgs tā ražošanas laika un tā apgrozības jeb cirkulācijas laika summai. Tāpēc pats par sevi saprotams, ka apgrozības laika dažāda ilgums dažādu dara aprites laiku un tātad arī aprites perioda ilgumu. Tas kļūst acīm redzami skaidrs, ja salīdzina divus dažādus kapitāla ieguldījumus, kam dažāds tikai apgrozības laiks, bet visi pārējie apstākļi, kas modificē apriti, ir vienādi, vai ja ņem noteiktu kapitālu ar noteiktu pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla samēru, pastāvot noteiktam darba periodam utt., un hipotētiski maina tikai tā apgrozības laiku.

Viena apgrozības laika daļa — relatīvi pati svarīgākā — ir pārdošanas laiks, t. i., laika periods, kad kapitāls atrodas preču kapitāla stāvoklī. Atbilstoši šī laika posma relatīvajam ilgumam pagarinās vai saīsina apgrozības laiks un tāpēc arī aprites periods vispār. Uzglabāšanas izmaksu dēļ utt. var būt vajadzīgs arī kapitāla papildu patēriņš. Pats par sevi skaidrs, ka laiks, kas nepieciešams gatavo preču pārdošanai, var būt ļoti dažāds atsevišķiem kapitālistiem vienā un tai pašā ražošanas nozarē, tātad dažāds ne vien dažādās ražošanas nozarēs ieguldīto kapitālu masai, bet arī dažādiem patstāvīgiem kapitāliem, kas īstenībā ir tikai visa vienā un tai pašā ražošanas sfērā ieguldītā kapitāla nošķirušās daļas. Ja citi apstākļi ir vienādi, pārdošanas periods vienam un tam pašam individuālajam kapitālam mainīsies atbilstoši vispārīgajām svārstībām tirgus attiecībās vai šo attiecību svārstībām atsevišķā ražošanas nozarē. Pie tā mēs tagad ilgāk nekavēsimies. Mēs tikai konstatējam vienkāršu faktu: visiem apstākļiem, kas vispār rada atšķirību dažādās ražošanas nozarēs ieguldīto

kapitālu aprītes periodu ilgumā, ja šie kapitāli darbojas individuāli (piemēram, ja vienam kapitālistam ir iespējams pārdot ātrāk nekā viņa konkurentam, ja viens vairāk nekā otrs lieto metodes, kas saīsina darba periodu, utt.), sekas ir atšķirība vienā un tai pašā ražošanas nozarē esošo dažādo individuālo kapitālu aprītē.

Viens no cēloņiem, kas pastāvīgi rada starpību pārdošanas laika un tāpēc arī aprītes laika ilgumā vispār, ir preces pārdošanas tirgus attālums no vietas, kur precī izgatavo. Visu savu ceļojuma laiku līdz tirgum kapitāls paliek saistīts preču kapitāla stāvoklī; ja precī ražo pēc pasūtījuma, tad kapitāls paliek saistīts līdz brīdim, kad precī izsniedz pasūtītājam, ja ne pēc pasūtījuma, tad ceļojuma laikam līdz tirgum vēl pievienojas laiks, kurā prece atrodas tirgū, gaidīdama pārdošanu. Sakaru un transporta līdzekļu uzlabošanās absolūti saīsina preču ceļošanas periodu, bet neiznīcina no šīs ceļošanas izrietošo relatīvo atšķirību apgrozības laikā dažādiem preču kapitāliem vai pat viena un tā paša preču kapitāla dažādajām daļām, kas ceļo uz dažādiem tirgiem. Piemēram, uzlabotie buru kuģi un tvaikoņi, kas saīsina preču pārvadāšanas laiku, saīsina to tiklab līdz tuvajām, kā arī līdz tālajām ostām. Relatīvā starpība paliek, lai gan tā bieži samazinās. Bet, transporta un sakaru līdzekļiem attīstoties, relatīvās atšķirības laika ziņā, kad preces ir ceļā, var mainīties tādējādi, ka šīs atšķirības neatbilst ģeogrāfiskajiem attālumiem. Tā, piemēram, dzelzceļš, kas ved no ražošanas vietas uz galveno iekšzemes centru, kur koncentrējušies iedzīvotāji, var ģeogrāfiski tuvu iekšzemes punktu, kur nepieiet dzelzceļš, padarīt par absolūti vai relatīvi tālāku, nekā ir kāds cits, kas atrodas ģeogrāfiski lielākā attālumā; gluži tāpat tā paša iemesla dēļ var mainīties pat ražošanas vietu relatīvais attālums no lielākajiem pārdošanas tirgiem, ar ko arī izskaidrojama tā veco ražošanas centru pagrimšana un jaunu rašanās, kas seko pārmaiņām transporta un sakaru līdzekļos. (Tam vēl pievienojas relatīvi lētākais transports lielos attālumos salīdzinājumā ar maziem.) Reizē ar transporta līdzekļu attīstību ne vien palielinās pārvietošanās ātrums, un rezultātā telpiskais attālums saīsina laika ziņā. Pie tam attīstās ne vien transporta un sakaru līdzekļu masa, tā ka, piemēram, vienā laikā daudz kuģu dodas uz vienu un to pašu ostu, vairāki vilcieni pa dažādiem dzelzceļiem vienā laikā uztur kustību starp diviem punktiem, bet arī, piemēram, preču kuģi dažādās nedēļas dienās secīgi dodas no Liverpūles uz Ņujorku, vai preču vilcieni dažādās diennakts stundās iet no Mančestras uz Londonu. Tiesa gan, šī pēdējā apstākļa dēļ, ievērojot transporta līdzekļu pārvadāšanas spējas, absolūtais ātrums — tātad arī apgrozības laika atbilstošā daļa — paliek bez pārmaiņām. Taču secīgus preču daudzumus var nosūtīt pēc īsākiem, viens otram sekojošiem starplaikiem, un tādējādi tie var secīgi parādīties tirgū, neuzkrādamies lielos daudzumos kā potenciāls preču kapitāls, līdz to īstenai nosūtīšanai. Tāpēc arī kapitāla

atpakaļatplūšana notiek pa daļām, pēc samērā īsiem, secīgiem laika posmiem, tā ka viena daļa pastāvīgi jau pārvēršas par naudas kapitālu, kamēr otra apgrozās preču kapitāla veidā. Ar tādu atpakaļplūsmas sadalīšanos pa vairākiem secīgiem periodiem saīsinās viss apgrozības laiks, tāpēc saīsinās arī aprites laiks. Pirmām kārtām lielākā vai mazākā mērā attīstās transporta līdzekļu funkcionēšanas intensitāte; piemēram, dzelzceļa vilcienu skaits palielinās, no vienas puses, līdz ar to, ka kādā ražošanas vietā producē aizvien vairāk, līdz ar to, ka tā izveidojas par lielāku ražošanas centru un turklāt vilcienu skaits palielinās virzienā uz jau pastāvošo pārdošanas tirgu, tātad virzienā uz lieliem ražošanas un apdzīvotības centriem, uz eksportostām utt. Bet, no otras puses, šis īpašais satiksmes vieglums un tā rezultātā paātrinātā kapitāla aprīte (ciklāl to nosaka apgrozības laiks) turpretim rada ražošanas centra paātrinātu attīstību, kā arī tā stāvokļa nostiprināšanos noieta tirgos. Līdz ar tādējādi paātrināto cilvēku masu un kapitālu masu koncentrāciju noteiktos punktos palielinās šo kapitālu masu koncentrācija nedaudzu rokās. Tai pašā laikā notiek jauna ražošanas vietu un tirgu pārvirzīšanās un pārvietošanās sakarā ar to relatīvā stāvokļa pārmaiņām, ko rada pārmaiņas transporta un sakaru līdzekļos. Izrādās, ka kāda ražošanas vieta, kam tās stāvoklis pie liela ceļa vai pie kanāla bija devis īpašas priekšrocības, tagad atrodas pie viena paša dzelzceļa atzarojuma, kas darbojas tikai ar samērā lielām pauzēm, turpretim cita kāda vieta, kas bijusi pavisam sāņus no galvenajiem satiksmes ceļiem, tagad atrodas vairāku ceļu mezgla punktā. Otrais rajons attīstās, pirmās panīkst. Tātad pārmaiņas transporta līdzekļos rada vietējas atšķirības preču apgrozības laikā, pirkšanas un pārdošanas apstākļos utt. vai arī citādi sadala jau pastāvošās vietējās atšķirības. Cik svarīgs šis apstāklis kapitāla aprītē, tas parādās dažādu apvidu tirgotāju un rūpnieku pārstāvju nemitīgos strīdīņos ar dzelzceļu pārvaldēm. (Skaties, piemēram, iepriekš citēto Zilo grāmatu «Railway Committee».)

Tāpēc visas ražošanas nozares, kas pēc savu produktu rakstura domātas galvenokārt vietējam tirgum, kā, piemēram, alus darītavas, līdz visai prāviem apmēriem attīstās galvenajos iedzīvotāju koncentrācijas centros. Kapitāla straujākā aprīte šeit pa daļai kompensē dažu ražošanas apstākļu — apbūves vietas utt. lielāku dārdzību.

No vienas puses, līdz ar kapitālistiskās ražošanas progresu transporta un sakaru līdzekļu attīstība saīsinā apgrozības laiku zināmam preču daudzumam, taču tas pats progress un ar transporta un sakaru līdzekļu attīstību izveidojušies apstākļi rada nepieciešamību strādāt aizvien tālākiem tirgiem — pasaules tirgum. Ceļā esošo preču masa, ko sūta uz tālīnām vietām, ārkārtīgi pa-

* Sk. šī sējuma 142. lpp. — Red.

lielinās, tāpēc absolūti un relatīvi palielinās arī tā sabiedriskā kapitāla daļa, kas pastāvīgi uz ilgākiem termiņiem paliek preču kapitāla stadijā, apgrozības laika ietvaros. Tai pašā laikā palielinās arī tā sabiedriskās bagātības daļa, kas nevis tieši noder par ražošanas līdzekli, bet ko izlieto transportam un sakaru līdzekļiem, kā arī šo līdzekļu ekspluatācijai nepieciešamajam pamatkapitālam un apgrozāmajam kapitālam.

Dažādaīlgs, kamēr prece ir ceļā no ražošanas vietas uz pārdošanas vietu, rada atšķirības ne vien apgrozības laika pirmajā daļā, pārdošanas laikā, bet arī otrajā daļā, naudai atpakaļpārveršoties par ražīgā kapitāla elementiem, pirkšanas laikā. Piemēram, precī sūta uz Indiju. Tas ilgst, teiksim, četrus mēnešus. Pieņemsim arī, ka pārdošanas laiks = 0, t. i., precī sūta pēc pasūtījuma, un naudu pēc piegādes samaksā ražotāja aģentam. Naudas atpakaļpārsūtīšana (šeit ir vienalga, kādā formā to sūta) ilgst, teiksim, vēl četrus mēnešus. Tādējādi kopā paiet astoņi mēneši, iekāms tas pats kapitāls no jauna gūst iespēju funkcionēt kā ražīgais kapitāls un tāpat iekāms var atjaunoties tā pati operācija. Tādējādi radītās dažādības aprītes ilgumā ir viens no materiālajiem pamatiem dažādiem kredīta termiņiem līdzīgi tam, kā aizjūras tirdzniecība, piemēram, Venēcijai un Dženovai, vispār ir viens no pašas kredīta sistēmas rašanās avotiem.

«1847. g. krīze deva tā laika bankām un tirdzniecības firmām iespēju saīsināt Indijas un Ķīnas vekseļu maksāšanas termiņus» (laiku, kas nepieciešams vekseļu pārvietošanās procesam starp šīm zemēm un Eiropu) «no 10 mēnešiem pēc izrakstīšanas uz 6 mēnešiem pēc uzrādīšanas; tagad, kad pagājuši 20 gadi, ar satiksmes paātrināšanos un telegrāfa līniju ierīkošanu kļuvis nepieciešams tālāk saīsināt šo laiku no 6 mēnešiem pēc uzrādīšanas līdz 4 mēnešiem pēc izrakstīšanas vai arī, kas ir pirmais solis uz to, — noteikt laiku 4 mēnešus pēc uzrādīšanas. Buru kuģa brauciens no Kalkutas līdz Londonai apkārt Labās Cerības ragam ilgst vidēji mazāk par 90 dienām. Četru mēnešu termiņš pēc uzrādīšanas nozīmētu apmēram to pašu, ko 150 dienas ceļā. Pašreizējais 6 mēnešu termiņš pēc uzrādīšanas ir apmēram tas pats, kas 210 dienas ceļā» («Economist». London, 1866. g. 16. jūnijs).

Turpretim

«no Brazīlijas nākušo vekseļu maksāšanas termiņu vēl joprojām nosaka uz diviem un trim mēnešiem pēc uzrādīšanas, vekseļus no Antverpenes (uz Londonu) izdod uz trim mēnešiem pēc izrakstīšanas, un pat Mančestra un Bredforda izdod vekseļus uz Londonu uz trim mēnešiem un ilgākiem termiņiem. Pēc vienošanās klusuciešot tirgotājam tādējādi dod pietiekamu iespēju realizēt savu precī — ja arī ne agrāk, tad tomēr apmēram līdz tam laikam, kad beidzas viņa izdoto vekseļu termiņš. Tāpēc Indijas vekseļu diskonta termiņš nav pārmērīgs. Indijas produktus, ko Londonā pārdod pa lielākajai daļai ar trīs mēnešu maksāšanas termiņu, nevar, ja pieskaita zināmu laiku pārdošanai, realizēt daudz isākā laikā nekā piecos mēnešos; un vēl vidēji pieci mēneši paiet starp iepirkšanu Indijā un nodošanu noliktavās Anglijā. Seit mums ir desmit mēnešu periods, turpretim par šim precēm izsniegto vekseļu termiņš nepārsniedz septiņus mēnešus» («Economist». London, 1866. g. 30. jūnijs).

«1866. g. 2. jūlijā piecas lielas Londonas bankas, kam ir sakari galvenokārt ar Indiju un Ķīnu, un tāpat arī Parīzes «Comptoir d'Escompte» paziņoja,

ka ar 1867. g. 1. janvāri to filiāles un aģentūras Austrumos pirks un pārdos tikai tādus vekseļus, ko izdod ne vairāk kā uz četriem mēnešiem pēc uzrādīšanas» («Economist». London, 1866. g. 7. jūlijs).

Šo vekseļu diskonta termiņa saīsinājumu īstenot tomēr neizdevās, un tas bija jāatceļ. {Vēlāk Suecas kanāls visus šos termiņus radikāli mainīja.}

Protams, jo garāks ir preču apgrozības laiks, jo vairāk palielinās risks, ka cenas pārdošanas tirgū var mainīties, tāpēc ka pagarinās periods, kurā var notikt cenu pārmaiņa.

Starpība apgrozības laikā — pa daļai individuāla starpība starp vienas un tās pašas ražošanas nozares dažādajiem atsevišķiem kapitāliem, pa daļai starpība starp dažādām nozarēm atkarībā no dažādiem maksāšanas termiņiem tais gadījumos, kad tūdaļ netiek maksāts skaidrā naudā, — šī starpība izriet no dažādiem maksāšanas termiņiem pērkot un pārdodot. Mēs šeit sīkāk neaplūkosim šo punktu, kas svarīgs kredīta jautājumā.

Atšķirības kapitāla aprites laika ilgumā ir atkarīgas arī no piegādes darījumu lieluma, kurš pieaug līdz ar kapitālistiskās ražošanas apjoma un mēroga pieaugumu. Piegādes līgums kā darījums starp pārdevēju un pircēju ir operācija, kas attiecas uz tirgu, apgrozības sfēru. No tā izrietošās atšķirības aprites laika ilgumā tāpat izriet no apgrozības sfēras, bet tās tieši atspoguļojas ražošanas sfērā un turklāt pilnīgi neatkarīgi no maksājumu termiņiem un citiem kredīta nosacījumiem, tāpat tās atspoguļojas ražošanas sfērā arī tad, ja maksā skaidrā naudā. Tā, piemēram, ogles, kokvilna, dzija utt. ir daļami produkti. Katra darba procesa diena dod noteiktu daudzumu gatava produkta. Bet, ja vērptuves vai raktuvju īpašnieks uzņemas piegādāt tādu produktu daudzumu, kam vajag, teiksim, četru nedēļu vai sešu nedēļu perioda citu citai sekojošu darbadienu, tad attiecībā uz tā laika ilgumu, uz kuru jāavansē kapitāls, tas ir gluži tas pats, it kā šai darba procesā būtu ieviests nepārtraukts četru vai sešu nedēļu darba periods. Šeit, protams, pieņem, ka viss pasūtītais produkta daudzums jāpiegādā uzreiz vai arī ka par to samaksās tikai pēc tam, kad viss būs piegādāts. Tādējādi katra darba procesa diena atsevišķi ir devusi savu noteiktu gatavā produkta daudzumu. Bet šis gatavais daudzums katrā brīdī ir tikai daļa tā daudzuma, kas pēc līguma pasūtītājam piegādājams. Šai gadījumā, ja pasūtītās preces izgatavotā daļa vairs neatrodas ražošanas procesā, tad tā tomēr jau guļ noliktavā, taču guļ tikai kā potenciāls kapitāls.

Tagad aplūkosim apgrozības laika otro periodu — pirkšanas laiku jeb periodu, kurā kapitāls no naudas formas atkal pārvēršas par ražīgā kapitāla elementiem. Šajā periodā tam ilgāku vai īsāku laiku jāpaliek savā naudas kapitāla stāvoklī, tāpat zināmai visa avansētā kapitāla daļai nepārtraukti jāatrodas naudas kapitāla stāvoklī, lai gan šī daļa sastāv no elementiem, kas pastāvīgi no mainās. Kādā noteiktā uzņēmumā no visa avansētā kapitāla

naudas kapitāla formā jāatrodas, piemēram, 100 st. mārc. $\times n$, un, kamēr visas šo 100 st. mārc. $\times n$ sastāvdaļas nemitīgi pārvēršas par ražīgo kapitālu, šī summa tomēr pastāvīgi no jauna tiek papildināta ar pieplūdumu no apgrozības, no realizētā preču kapitāla. Tādējādi zināma daļa avansētā kapitāla vērtības visu laiku atrodas naudas kapitāla stāvoklī, tātad formā, kas pieder nevis pie kapitāla ražošanas sfēras, bet gan pie apgrozības sfēras.

Mēs jau redzējām, ka noieta tirgus tūluma dēļ pagarinās laiks, kurā kapitāls paliek saistīts preču kapitāla formā, un šis apstāklis tieši padara gausāku naudas atpakaļplūsmu, tātad aizkavē arī kapitāla pārvēršanos no naudas kapitāla par ražīgo kapitālu.

Tālāk, kas attiecas uz preču iepirkšanu, mēs redzējām (VI nod.), kā pirkšanai nepieciešamais laiks, lielāks vai mazāks attālums no galvenajiem izejmateriāla iegūšanas avotiem piespiež pirt izejmateriālu samērā ilgiem periodiem un uzglabāt to derīgu lietošanai ražīgā krājuma veidā, latentā jeb potenciālā ražīgā kapitāla veidā; tātad, ražošanas mērogam nemainoties, galveno izejmateriālu avotu lielāks attālums palielina arī kapitāla masu, kas jāavansē uzreiz, un laiku, uz kādu tas jāavansē.

Dažādās ražošanas nozarēs līdzīga ietekme ir periodiem — ilgākiem vai īsākiem, kad tirgū tiek laistas samērā lielas izejmateriālu masas. Tā, piemēram, Londonā pēc katriem trim mēnešiem notiek lielas vilnas ūtrupes, kas izšķiroši ietekmē visu vilnas tirgu; turpretim kokvilnas tirgus atjaunojas no ražas līdz ražai vispār nepārtraukti, lai arī ne vienmēr vienmērīgi. Tādi periodi noteic galvenos šīs izejvielas iepirkšanas termiņus un sevišķi ietekmē spekulatīvos iepirkumus, kas prasa vairāk vai mazāk ilgus avansējumus par šiem ražošanas elementiem, — ietekmē gluži tāpat, kā ražoto preču raksturs iedarbojas uz spekulatīvo, tišo ilgāku vai īsāku produkta aizturēšanu potenciāla preču kapitāla formā.

«Tātad lauksaimniekam arī jābūt zināmā mērā spekulantam, tāpēc viņam jāatturas pārdot savus produktus, pielāgojoties laika apstākļiem...»

Tālāk nāk daži vispārēji noteikumi:

«Tomēr, produktus pārdodot, pats galvenais galu galā atkarīgs no cilvēka, no paša produkta un no apvidus. Kad cilvēkam ir ne vien izmaņa un laime» (!), «bet arī pietiekami apgrozāmā kapitāla, tad viņš nav jāpeļ, ja neparasti zemu cenu laikā viņš ļaus savai ievāktajai labībai gulēt kaut vai veselu gadu; turpretim, kam nepietiek apgrozāmā kapitāla vai vispār» (!) «spekulācijas gara, tas centīsies dabūt parastu vidējo cenu, un tātad tam vajadzēs pārdot, tiklīdz radīsies izdevība. Ja vilnai ļauj nostāvēt vairāk par gadu, tad tas gandrīz vienmēr sagādā tikai zaudējumus, turpretim graudu labību un eļļas augu sēklas var uzglabāt vairākus gadus, nekaitējot to īpašībām un labumam. Tādus produktus, kuru cenas parasti stipri ceļas vai krītas īsos laika posmos, kā, piemēram, eļļas augu sēklas, apiņi, uzkārsāmie čiekuriņi u. tml., pilnīgi pamatoti atstāj nepārdotus tais gados, kad to cenas ir stipri zemākas par to ražošanas cenām. Vis-mazāk kavēties var, pārdodot tādus priekšmetus, kuru uzturēšana ik dienas rada izdevumus, piemēram, nobaroti lopi, vai kuri bojājas, kā augļi, kartupeļi utt. Dažos apvidos kādu noteiktu produktu zināmā gada laikā pārdod vidēji

par pašu zemāko, turpretim citā laikā — par visaugstāko cenu. Tā, piemēram, labības vidējā cena ap Mārtiņiem dažās vietās ir zemāka nekā starp ziemas-svētkiem un lieldienām. Tālāk, citos apvidos dažus produktus labi pārdot var tikai zināmā laikā, piemēram, vilnu vilnas gadatirgos tādās vietās, kur, atskaitot gadatirgus, tirdzniecība ar vilnu parasti niecīga, utt.» (Kirhhofs, 302. lpp.).

Aplūkojot apgrozības laika otru pusi, kad nauda atkal pārvēršas par ražīgā kapitāla elementiem, jāņem vērā ne vien šī pārvēršanās pati par sevi, ne vien laiks, kurā nauda pagūst atgriezties atpakaļ atkarībā no tā tirgus tāluma, kurā produktu pārdod; pirmām kārtām jāņem vērā arī tās avansētā kapitāla daļas apmēri, kurai pastāvīgi jāatrodas naudas formā, naudas kapitāla stāvokli.

Atstājot neievērotu katru spekulāciju, tās preces, kam pastāvīgi jābūt atrodamām kā ražīgam krājumam, jāiepērk tādā apmērā, kas atkarīgs no šī krājuma atjaunošanas termiņiem, tātad no apstākļiem, kas savukārt atkarīgi no tirgus nosacījumiem un tāpēc ir dažādi dažādiem izejmateriāliem utt.; tātad šeit laiku pa laikam jāavansē nauda uzreiz samērā lielos daudzumos. Atbilstoši kapitāla aprites ilgumam nauda atplūst atpakaļ ātrāk vai lēnāk, taču vienmēr pa daļām. Daļa naudas ar taisni tādu pašu pastāvību no jauna tiek izdota pēc īsiem starplaikiem, proti, tā daļa, kas atkal pārvēršas par darba algu. Bet otra daļa, kas jāpārvērš atpakaļ par izejmateriālu u. c., samērā ilgu laiku jāuzkrāj kā rezerves fonds, kas noder iepirkumiem vai maksājumiem. Tātad šī daļa eksistē naudas kapitāla formā, lai gan apmērs, kurā tā kā tāda eksistē, pastāvīgi mainās.

Nākamajā nodaļā redzēsīm, kā citi apstākļi — vienalga, vai tie izriet no ražošanas procesa vai no apgrozības procesa, — dara nepieciešamu noteiktas avansētā kapitāla daļas pastāvīgu atrašanos naudas formā. Taču vispār jāatzīmē, ka ekonomisti ļoti tiecas aizmirst, ka daļa uzņēmumam nepieciešamā kapitāla ne vien secīgi iziet trīs formas: naudas kapitāla, ražīgā kapitāla un preču kapitāla formu, bet ka dažādas tā daļas pastāvīgi arī eksistē cita citai līdzās šajās trijās formās, pie tam šo daļu relatīvais lielums pastāvīgi mainās. Ekonomisti aizmirst tieši to daļu, kas pastāvīgi eksistē naudas kapitāla veidā, kaut gan tieši šis apstāklis ir ļoti svarīgs, lai saprastu buržuāzisko saimniecību, tāpēc tas liek sevi manīt arī praksē.

PIECPADSMITĀ NODAĻA

APRITES LAIKA IETEKME UZ AVANSĒTĀ
KAPITĀLA LIELUMU

Šajā un nākamajā — sešpadsmitajā nodaļā mēs izpētīsim aprites laika ietekmi uz kapitāla vērtības pieaugšanu.

Ņemsim preču kapitālu, kas ir, piemēram, deviņu nedēļu ilga darba perioda produkts. Pagaidām atstāsim neievērotu tiklab to produkta vērtības daļu, kas tam pievienota pamatkapitāla vidējās nolietojšanās rezultātā, kā arī virsvērtību, kas tam pievienota ražošanas procesa laikā, tā ka šī produkta vērtība būs vienlīdzīga tā ražošanai avansētā apgrozāmā kapitāla, t. i., darba algas un produkta ražošanai patērēto izejvielu un paligmateriālu vērtībai. Pieņemsim, ka šī vērtība vienlīdzīga 900 st. mārč., tā ka iknedēļas izmaksas sasniedz 100 st. mārč. Tātad ražošanas periods, kas šeit sakrīt ar darba periodu, ir 9 nedēļas. Pie tam ir vienalga, vai mēs pieņemsim, ka runa šeit ir par darba periodu nedalāmam produktam vai arī par nepārtrauktu darba periodu dalāmam produktam; tas kļūst vienalga, ja tikai tirgū piegādā uzreiz tādu dalāmā produkta daudzumu, kas maksā 9 nedēļas darba. Apgrozības laiks ilgst, teiksim, 3 nedēļas. Tātad viss aprites periods ilgst 12 nedēļu. Pēc 9 nedēļām avansētais ražīgais kapitāls pārvērties par preču kapitālu, bet pēc tam tas vēl trīs nedēļas atrodas apgrozības periodā. Tātad jaunais ražošanas periods var atsākties tikai ar 13. nedēļu un ražošanai būtu jāapstājas uz trim nedēļām jeb uz ceturto daļu visa aprites perioda. Pie tam atkal ir vienalga, vai pieņem, ka šis laiks ilgst vidēji tik ilgi, kamēr precī pārdod, vai arī ka šo laiku nosaka tirgus tālums vai maksājumu termiņi par pārdoto preci. Ja pēc katriem trim mēnešiem ražošana apstājas uz trim nedēļām, tad gada laikā tā tātad apstāsies uz $3 \times 4 = 12$ nedēļām = 3 mēnešiem = $\frac{1}{4}$ gada aprites perioda. Tāpēc ražot nepārtraukti nedēļu pēc nedēļas vienādos apmēros ir iespējams tikai divējādi.

Vai nu ražošanas mērogs jāsašaurina tā, lai par 900 st. mārč. varētu uzturēt darbu pilnā gaitā tiklab darba perioda laikā, kā

arī pirmās aprites apgrozības laikā. Tad ar 10. nedēļas sākumu sākas otrais darba periods, tātad arī otrais aprites periods, — sākas agrāk, nekā beidzies pirmais aprites periods, jo aprites periods ir divpadsmit nedēļas, bet darba periods deviņas nedēļas. 900 st. mārč., sadalītas uz 12 nedēļām, dod 75 st. mārč. nedēļā. Pirmām kārtām ir skaidrs, ka ar tādu sašaurinātu uzņēmuma mērogu ir paredzēta pamatkapitāla apmēru pārmaiņa, tātad ar to vispār paredzēta ieguldījumu sašaurināšana uzņēmumā. Tālāk rodas jautājums, vai tāda sašaurināšana vispār var notikt, jo atbilstoši ražošanas attīstībai dažādos uzņēmumos eksistē kapitāla ieguldījuma noteikta minimālā norma, un, ja izmaksas ir mazākas par šo minimumu, tad atsevišķs uzņēmums nespēs izturēt konkurenci. Pati šī minimālā norma līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību savukārt pastāvīgi palielinās un tātad nav pastāvīga. Bet starp katreizējo minimālo un maksimālo normu, kas pastāvīgi pieaug, ir milzum daudz starppakāpju; vidus pieļauj ļoti dažādas kapitāla ieguldījumu pakāpes. Tāpēc šī vidus ietvaros iespējams tāds kapitāla ieguldījumu sašaurinājums, kam robeža ir katreiz noteikta minimālā norma. Ja ražošanā ir traucējumi, tirgi pārpildīti, izejvielas kļuvušas dārgas u. c., tad, ja pamatkapitāla lielums dots, apgrozāmā kapitāla patēriņa normas samazināšana notiek, ierobežojot darba laiku, tā ka strādā tikai, piemēram, pusi dienas; gluži tāpat uzplaukuma laikos, ja pamatkapitāla lielums dots, apgrozāmā kapitāla pārmērīga paplašināšana notiek, pa daļai pagarinot darba laiku, pa daļai to intensificējot. Uzņēmumos, kur jau iepriekš paredzētas tādas svārstības, stāvokli cenšas labot pa daļai ar agrāk minētajiem līdzekļiem, pa daļai tā, ka vienā laikā nodarbina lielāku skaitu strādnieku, kas saistīts ar rezerves pamatkapitāla lietā likšanu, piemēram, rezerves lokomotīvē uz dzelzceļiem utt. Bet šeit, pieņemot, ka ir normāli apstākļi, mēs tādas nenormālas svārstības neņemam vērā.

Tātad mūsu piemērā, lai ražošana būtu nepārtraukta, tā paša apgrozāmā kapitāla izmaksas jāsadala uz ilgāku laiku, uz 12 nedēļām, nevis uz 9. Tātad katrā attiecīgajā laika posmā funkcionē samazināts ražīgais kapitāls; ražīgā kapitāla apgrozāmā daļa ir samazināta no 100 uz 75 jeb par vienu ceturtdaļu. Visa summa, par kādu samazinās ražīgais kapitāls, kas funkcionē deviņu nedēļu ilgā darba periodā, ir $25 \times 9 = 225$ st. mārč. jeb ceturtdaļa no 900 st. mārč. Bet apgrozības laika attiecība pret aprites periodu joprojām ir $\frac{3}{12} = \frac{1}{4}$. No tā izriet: lai par preču kapitālu pārvērstā ražīgā kapitāla apgrozības laikā ražošana neapstātos, lai tā nepārtraukti turpinātos nedēļu pēc nedēļas, tad to, ja šai vajadzībai nav īpaša apgrozāmā kapitāla, var sasniegt tikai tā, ka samazina ražošanas apjomu, sašaurinot funkcionējošā ražīgā kapitāla apgrozāmo sastāvdaļu. Kapitāla apgrozāmā daļa, kas tādā veidā atbrīvota, lai turpinātu ražošanu apgrozības laikā, attiecas pret visu avansēto apgrozāmo kapitālu, kā apgrozības laiks attiecas pret aprites

periodu. Kā jau atzīmējām, tas ir spēkā tikai attiecībā uz tādām ražošanas nozarēm, kurās darba process notiek vienādā mērogā nedēļu pēc nedēļas, kur tātad nav kā zemkopībā dažādos darba periodos jāizdod dažādas kapitāla summas.

Turpretim, ja pieņemsim, ka pēc uzņēmuma rakstura nav iespējams sašaurināt ražošanas mērogu un tāpat nav iespējams sašaurināt arī iknedēļas avansējamā apgrozāmā kapitāla apmērus, tad nepārtrauktu ražošanu var sasniegt tikai ar papildus avansēta apgrozāmā kapitāla palīdzību, iepriekš minētajā gadījumā ar papildus avansētu 300 st. mārč. palīdzību. Aprītes divpadsmit nedēļu periodā secīgi tiks avansētas 1200 st. mārč., no tām 300 ir ceturtdaļa, tāpat kā 3 nedēļas attiecībā pret 12. Pēc 9 nedēļu darba perioda beigām 900 st. mārč. liela kapitāla vērtība no ražīgā kapitāla formas pārvērtusies preču kapitāla formā. Tas pirmais darba periods ir pabeigts, bet nākamais nevar atjaunoties ar to pašu kapitālu. Triju nedēļu laikā, kamēr šis kapitāls atrodas apgrozības sfērā, funkcionēdams kā preču kapitāls, tas attiecībā pret ražošanas procesu atrodas tādā stāvoklī, it kā tas vispār neeksistētu. Mēs šeit atstājam neievērotas visas kredīta attiecības, tāpēc pieņemam, ka kapitālists saimnieko tikai ar savu pašu kapitālu. Bet, kad pirmajam darba periodam avansētais kapitāls, beidzis ražošanas procesu, 3 nedēļas ilgi aizkavējas apgrozības procesā, tad šai laikā funkcionē papildus izdotais kapitāls 300 st. mārč., tā ka ražošanas nepārtrauktība netiek izjaukta.

Te jāatzīmē sekojošais.

Pirmkārt, pašā sākumā avansētā, 900 st. mārč. lielā kapitāla darba periods beidzas pēc 9 nedēļām, bet kapitāls atplūst atpakaļ ne agrāk kā pēc 3 nedēļām, tātad tikai 13. nedēļas sākumā. Taču jauns darba periods sākas tūdaļ ar 300 st. mārč. lielā papildu kapitāla palīdzību. Tieši ar to tiek uzturēta ražošanas nepārtrauktība.

Otrkārt, 900 st. mārč. lielais sākotnējais kapitāls un pirmā deviņu nedēļu darba perioda beigās no jauna pievienotais 300 st. mārč. lielais kapitāls, kas iesāk otro darba periodu tieši pēc pirmā beigām, aprītes pirmajā periodā ir savās funkcijās precīzi norobežoti viens no otra vai vismaz tos var norobežot, turpretim aprītes otrā perioda laikā to funkcijas savijas.

Iedomāsimies to uzskatāmāk.

Pirmais aprītes periods ilgst 12 nedēļas. Pirmais darba periods — 9 nedēļas; tam avansētā kapitāla aprīte beidzas 13. nedēļas sākumā. Pēdējo triju nedēļu laikā funkcionē 300 st. mārč. lielais papildu kapitāls, kas sāk otro deviņu nedēļu darba periodu.

Otrais aprītes periods. 13. nedēļas sākumā 900 st. mārč. atplūst atpakaļ un var sākt jaunu aprīti. Bet otrais darba periods ir sācies jau desmitajā nedēļā ar papildu 300 st. mārč. palīdzību, tāpēc 13. nedēļas sākumā jau beidzas trešdaļa darba perioda, 300 st. mārč. no ražīgā kapitāla ir pārvērtušās par produktu. Tā kā otrā

darba perioda pabeigšanai vajadzīgas vēl tikai 6 nedēļas, tad otrā darba perioda ražošanas procesā var ieiet tikai divas trešdaļas no atpakaļ atplūdušā 900 st. mārč. lielā kapitāla, proti, tikai 600 st. mārč. No sākotnējām 900 st. mārč. atbrīvojušās 300 st. mārč., lai veiktu to pašu uzdevumu, ko pirmajā darba periodā veica 300 st. mārč. lielais papildu kapitāls. Aprites otrā perioda 6. nedēļas beigās beidzas otrais darba periods. Tam izlietotais 900 st. mārč. lielais kapitāls atgriežas pēc 3 nedēļām, tātad aprites otrā divpadsmit nedēļu perioda 9. nedēļas beigās. Tā apgrozības laika trijās nedēļās darbā stājas 300 st. mārč. lielais atbrīvotais kapitāls. Ar to aprites otrā perioda 7. nedēļā jeb gada 19. nedēļā sākas 900 st. mārč. lielā kapitāla trešais darba periods.

Trešais aprites periods. Otrā aprites perioda 9. nedēļas beigās no jauna atplūst atpakaļ 900 st. mārč. Bet trešais darba periods sācies jau otrā aprites perioda 7. nedēļā, un, aprites trešajam periodam sākoties, sešas tā nedēļas jau būs pagājušas. Tāpēc trešajā aprites periodā tas turpināsies vēl tikai 3 nedēļas. Tādējādi no atpakaļ saņemtajām 900 st. mārč. ražošanas procesā trešajā aprites periodā ieiet tikai 300 st. mārč. Ceturtais darba periods aizņem šī aprites perioda pārējās 9 nedēļas, tādējādi ar gada 37. nedēļu sākas vienā laikā ceturtais aprites periods un piektais darba periods.

Otrajā piemērā, lai vienkāršotu aprēķinu, pieņemsim, ka darba periods ir 5 nedēļas, apgrozības laiks 5 nedēļas, tātad aprites periods 10 nedēļas; gadu rēķināsim 50 nedēļas, kapitāla iknedēļas patēriņu pieņemsim 100 st. mārč. Tātad darba periodam vajag 500 st. mārč. lielu apgrozāmo kapitālu un apgrozības laikam vajag papildu kapitālu — vēl 500 st. mārč. Darba periodi un aprītu periodi tad izskatīsies šādi:

1. darba per.	1.— 5. ned.	(500 st. mārč. preces)	atgr.	10. ned.	beigās
2. " "	6.—10. "	(500 " " ")	" "	15. "	" "
3. " "	11.—15. "	(500 " " ")	" "	20. "	" "
4. " "	16.—20. "	(500 " " ")	" "	25. "	" "
5. " "	21.—25. "	(500 " " ")	" "	30. "	" "

utt.

Ja apgrozības laiks = 0, t. i., aprites periods vienlīdzīgs darba periodam, tad aprītu skaits vienlīdzīgs darba periodu skaitam gadā. Tātad, ja darba periods ir piecas nedēļas, tad šis skaits būtu $\frac{50}{5} = 10$ nedēļas un aprītējušā kapitāla vērtība būtu $= 500 \times 10 = 5000$. Tabulā, kur apgrozības laiks pieņemts 5 nedēļas, ik gadu ražojamo preču vērtība arī ir 5000 st. mārč., bet no tām $\frac{1}{10} = 500$ st. mārč. pastāvīgi atrodas preču kapitāla veidā un atgriežas naudas formā tikai pēc piecām nedēļām. Šai gadījumā gada beigās desmitā darba perioda (46.—50. darba nedēļa) produkts beigs tikai pusi sava aprites laika, pie tam tā apgrozības laiks iekrītis nākamā gada pirmajās 5 nedēļās.

Ņemsim vēl trešo piemēru: darba periods — 6 nedēļas, apgrozības laiks — 3 nedēļas, iknedēļas avansējums darba procesam — 100 st. mārc.

1. darba periods: 1.—6. nedēļa. 6. nedēļas beigās ir 600 st. mārc. liels preču kapitāls, kas atgriezīsies 9. nedēļas beigās.
2. darba periods: 7.—12. nedēļa. No 7. līdz 9. nedēļai avansēts 300 st. mārc. liels papildu kapitāls. 9. nedēļas beigās atgriežas 600 st. mārc. No tām 10.—12. nedēļas laikā avansētas 300 st. mārc.; tāpat 12. nedēļas beigās ir brīvas 300 st. mārc. naudā un preču kapitālā 600 st. mārc., kas atgriežas 15. nedēļas beigās.
3. darba periods: 13.—18. nedēļa. No 13. līdz 15. nedēļai avansētas iepriekš minētās 300 st. mārc., pēc tam atplūst atpakaļ 600 st. mārc., no tām 300 st. mārc. tiek avansētas 16.—18. nedēļai. 18. nedēļas beigās ir brīvas 300 st. mārc. naudā, 600 st. mārc. ir preču kapitālā, tās atplūst atpakaļ 21. nedēļas beigās. (Sīkāku šī gadījuma iztirzājumu skatīsim tālāk, II punktā.)

Tātad 9 darba periodos (=54 nedēļām) būs ražotas preces par $600 \times 9 = 5400$ st. mārc. Devītā darba perioda beigās kapitālistam būs 300 st. mārc. naudā un 600 st. mārc. precēs, kas vēl nav beigušas savu apgrozības laiku.

Salīdzinot šos trīs piemērus, mēs, pirmkārt, redzam, ka tikai otrajā piemērā notiek 500 st. mārc. lielā I kapitāla un tāda paša lieluma II papildu kapitāla secīga nomainīšana, tā ka šīs divas kapitāla daļas kustas atsevišķi viena no otras; cēlonis ir tikai tas, ka šeit pieņemts pilnīgs izņēmuma gadījums, un proti: darba periods un apgrozības laiks veido aprītes perioda divas vienādas puses. Visos citos gadījumos, lai kāda būtu nevienlīdzība starp visa aprītes laika diviem periodiem, abu kapitālu kustības savā starpā savijas, jau sākot ar otro aprītes periodu, kā I un III piemērā. Visos šajos gadījumos II papildu kapitāls kopā ar I kapitāla daļu veido kapitālu, kas funkcionē aprītes otrajā periodā, turpretim I kapitāla pārpalikuma daļa atbrīvojas II kapitāla sākotnējai funkcijai. Kapitāls, kas darbojas preču kapitāla apgrozības laikā, šeit nav identisks ar II kapitālu, kas sākotnēji avansēts šim mērķim, bet ir vienlīdzīgs ar to pēc vērtības un veido gluži tādu pašu visa avansētā kapitāla daļu.

Otrkārt, kapitāls, kas funkcionējis darba periodā, apgrozības laikā stāv dīkā. Otrajā piemērā kapitāls funkcionē darba perioda 5 nedēļas un stāv nelietots apgrozības laika 5 nedēļas. Tātad viss laiks kopā, kad I kapitāls stāv dīkā, šai gadījumā gadā būs pusgads. Šajā laikā tad tiek likts lietā II papildu kapitāls, kas tātad pieņemtajam gadījumam pats arī pusgadu paliek neizlietots. Bet papildu kapitālu, kas vajadzīgs, lai uzturētu nepārtrauktu ražošanu apgrozības laikā, nosaka ne jau viss apgrozības laika lielums, t. i., ne jau visa apgrozības laika summa gadā, bet tikai apgrozības laika attiecība pret aprītes periodu. (Šeit, protams, pieņemts,

ka visas aprites notiek vienādos apstākļos.) Tāpēc II piemērā vajag 500 st. mārč. papildu kapitāla, nevis 2500 st. mārč. Tas notiek vienkārši tāpēc, ka papildu kapitāls iestājas aprītē gluži tāpat kā sākotnēji avansētais un tātad gluži tāpat, kā tas kompensē savu lielumu ar savu apritu skaitu.

Treškārt, ja ražošanas laiks ir garāks par darba laiku, tas neko nemaina šeit aplūkotajos apstākļos. No tā, protams, pagarināsies aprites periodi, kopā ņemot, bet no šī aprites pagarinājuma darba procesam nebūs vajadzīgs nekāds papildu kapitāls. Papildu kapitāla mērķis ir tikai aizpildīt robus, kas radušies darba procesā apgrozības laika dēļ; tātad tikai jāpasargā ražošana no tiem traucējumiem, kuru avots ir apgrozības laiks; turpretim traucējumus, kas rodas no īpašiem ražošanas apstākļiem, var novērst citā veidā, ko mēs šeit neaplūkosim. Bet ir tādi uzņēmumi, kuros darbs notiek tikai palaikam, uz pasūtījumu, kur tātad var rasties pārtraukumi starp darba periodiem. Tādos uzņēmumos pro tanto atkrit nepieciešamība pēc papildu kapitāla. No otras puses, pat lielākajā daļā sezonas darba gadījumu kapitāla atgriešanās laikam ir zināmas robežas. To pašu darbu nākamajā gadā nevar atjaunot ar to pašu kapitālu, ja šī kapitāla apgrozības laiks vēl nav beidzies. Turpretim apgrozības laiks var būt arī īsāks par starplaiku no viena ražošanas perioda līdz nākamajam. Šai gadījumā kapitāls stāv dikā, ja šai starplaikā to citur nelieto.

Ceturtkārt, kapitālu, kas avansēts vienam darba periodam, piemēram, 600 st. mārč. trešajā piemērā, izlieto pa daļai izejvielām un palīgmateriāliem, ražīgajam krājumam darba periodā, t. i., pastāvīgajam apgrozāmajam kapitālam, pa daļai mainīgajam apgrozāmajam kapitālam, t. i., samaksai par pašu darbu. Par pastāvīgo apgrozāmo kapitālu izdotā daļa var eksistēt ražīgā krājuma formā nevienu ilgu laiku, piemēram, ar izejmateriālu var nodrošināties ne uz visu darba periodu, ogles var iepirkt ik divas nedēļas. Tā kā šeit kredīts vēl nav paredzēts, tad šai kapitāla daļai, ciktāl ar to vēl nevar rīkoties ražīgā krājuma formā, jāpaliek gatavībā naudas formā, lai tā pēc vajadzības pārvērstos par šādu ražīgo krājumu. Tas nemaz nemaina uz 6 nedēļām avansējamā pastāvīgā apgrozāmā kapitāla vērtības lielumu. Turpretim darba algu — ja neņem vērā naudas krājumu neparedzētiem izdevumiem, t. i., pašu rezerves fondu traucējumu novēršanai, — izmaksā biežāk, lielākoties ik nedēļas. Tātad, ja vien kapitālists nepiespiež strādnieku avansēt viņam savu darbu uz ilgāku laiku, tad darba algai nepieciešamajam kapitālam jābūt naudas formā. Tātad pēc kapitāla atgriešanās tā viena daļa jāpatur naudas formā samaksai par darbu, turpretim otru daļu var pārvērst par ražīgo krājumu.

Papildu kapitāls dalās gluži tāpat kā sākotnējais kapitāls. Bet no I kapitāla to atšķir (ja atstāj neievērotas kredīta attiecības) sekojošais: lai tas būtu rīcībā savam paša darba periodam, tas

avansējams jau I kapitāla visa pirmā darba perioda laikā — tā perioda laikā, kurā papildu kapitāls neieiet. Iespējams, ka jau šajā laikā tas vismaz daļēji pārvēršas par pastāvīgo apgrozāmo kapitālu, ko avansē uz visu aprītes periodu. Kādos apmēros tas pieņem šo formu vai cik ilgu laiku tas paliek papildu naudas kapitāla formā, kamēr kļūst nepieciešama tāda pārvēršanās, tas pa daļai atkarīgs no īpašiem ražošanas apstākļiem noteiktās ražošanas nozarēs, pa daļai no vietējiem apstākļiem, pa daļai no izejvielu cenu svārstībām utt. Aplūkojot visu sabiedrisko kapitālu, izrādās, ka vairāk vai mazāk prāva šī papildu kapitāla daļa vienmēr atrodas naudas kapitāla stāvoklī samērā ilgu laiku. Turpretim, kas attiecas uz to II kapitāla daļu, kas jāavansē darba algai, tad tā vienmēr tikai pakāpeniski pārvērtīsies par darbaspēku samērā ar to, kā aizrit un tiek samaksāti samērā īsie darba periodi. Tātad šī II kapitāla daļa visa pirmā darba perioda laikā atradīsies naudas kapitāla formā, kamēr, pārvēršdamās par darbaspēku, tā nepiedalīsies ražīgā kapitāla funkcionēšanā.

Tātad sakarā ar šo papildu kapitāla pievienošanu, kas nepieciešama, lai I kapitāla apgrozības laiku pārvērstu par ražošanas laiku, palielinās ne vien avansētā kapitāla apmēri un laika ilgums, uz kuru nepieciešams avansēt visu kapitālu, bet it sevišķi palielinās arī tā avansētā kapitāla daļa, kas eksistē naudas krājuma veidā, tātad atrodas naudas kapitāla stāvoklī un ir ieguvusi potenciāla naudas kapitāla formu.

Tas pats notiek — tiklab attiecībā uz avansēšanu ražīgā krājuma formā, kā arī attiecībā uz avansēšanu naudas krājuma formā — tai gadījumā, ja apgrozības laika radītā kapitāla sadalīšanās divās daļās, t. i., kapitālā pirmajam darba periodam un kapitālā, kas to aizstāj apgrozības laikā, — ja šī sadalīšanās notiek, nevis palielinot izdodamo kapitālu, bet gan samazinot ražošanas apmērus. Salīdzinājumā ar ražošanas mērogu naudas formā saistāmais kapitāls šai gadījumā vēl vairāk palielinās.

Ar tādu kapitāla sadalījumu sākotnēji ražīgā un papildu kapitālā vispār sasniedz darba periodu nepārtrauktu secību, sasniedz to, ka visu laiku pēc lieluma vienāda avansētā kapitāla daļa funkcionē kā ražīgais kapitāls.

Ielūkosimies II piemērā. Kapitāls, kas pastāvīgi atrodas ražošanas procesā, ir 500 st. mērc. Tā kā darba periods = 5 nedēļām, tad 50 nedēļu laikā (ko mēs pieņemam par gadu) šis kapitāls būs darbā 10 reizi. Tāpēc arī produkts, ja virsvērtību atstāj neievērotu, ir vienlīdzīgs $500 \times 10 = 5000$ st. mērc. Tātad no ražošanas procesā tieši un nemitīgi strādājošā kapitāla viedokļa — no 500 st. mērc. lielās kapitālās vērtības viedokļa — apgrozības laiks, šķiet, pilnīgi izzūd. Aprītes periods sakrīt ar darba periodu; apgrozības laiks vienlīdzīgs nullei.

Turpretim, ja 500 st. mērc. lielā kapitāla ražīgo darbību regulāri pārtrauktu piecu nedēļu apgrozības periods, tā ka tas no

jauna kļūtu spējīgs ražošanas darbībai tikai pēc visa desmit nedēļu aprites perioda beigām, tad gada 50 nedēļās mums būtu piecas desmitnedēļu aprites; tajās ietilpst pieci piecnedēļu ražošanas periodi, tātad pavisam 25 ražošanas nedēļas ar kopējo produkta daudzumu par $500 \times 5 = 2500$ st. mērc., turklāt vēl pieci piecnedēļu apgrozības periodi, tātad pavisam apgrozības laiks arī ir 25 nedēļas. Ja mēs šeit sakām, ka 500 st. mērc. lielais kapitāls ir gada laikā apritējis 5 reizes, tad ir acīm redzams un skaidrs, ka pusi katra aprites perioda šis 500 st. mērc. lielais kapitāls nemaz nav funkcionējis kā ražīgais kapitāls un ka kopumā tas ir funkcionējis tikai pusgadu, turpretim otru pusgadu nemaz nav funkcionējis.

Mūsu piemērā uz visu šo piecu apgrozības periodu laiku lietā tiek likts 500 st. mērc. liels papildu kapitāls, tāpēc aprīte pieaug no 2500 uz 5000 st. mērc. Bet toties arī avansētais kapitāls tagad ir 1000, nevis 500 st. mērc. 5000, dalīti ar 1000, ir 5. Tātad 10 apritu vietā ir tikai 5. Tā īstenībā arī rēķina. Bet, kad saka, ka 1000 st. mērc. liels kapitāls apritējis gada laikā 5 reizes, tad kapitālista tukšajā paurī izzūd pat atmiņas par apgrozības laiku un rodas juceklīgs priekšstats, it kā šis kapitāls 5 secīgu apritu laikā pastāvīgi funkcionējis ražošanas procesā. Bet, ja mēs sakām, ka 1000 st. mērc. liels kapitāls ir apritējis 5 reizes, tad šajās apritēs ietilpst ir apgrozības laiks, ir ražošanas laiks. Patiesi, ja 1000 st. mērc. tiešām nepārtraukti būtu funkcionējušas ražošanas procesā, tad, ievērojot mūsu priekšnoteikumus, produktam būtu bijis jābūt 10 000 st. mērc., nevis 5000. Bet tādā gadījumā, lai ražošanas procesā pastāvīgi būtu 1000 st. mērc., tad vispār būtu bijis jāavansē 2000 st. mērc. Ekonomisti, kuru darbos vispār nevar atrast nekā skaidra par aprites mehānismu, pastāvīgi atstāj neievērotu tieši šo galveno momentu — ka ražošana notiks bez pārtraukuma tikai ar nosacījumu, ja ražošanas procesā pastāvīgi būs faktiski aizņemta tikai daļa rūpnieciskā kapitāla. Kamēr viena daļa atrodas ražošanas periodā, otrai daļai pastāvīgi jāatrodas apgrozības periodā. Jeb, citiem vārdiem sakot, viena daļa var funkcionēt kā ražīgais kapitāls tikai ar to nosacījumu, ka otra daļa preču vai naudas kapitāla formā paliek atrauta no ražošanas vārda tiešajā nozīmē. Pamest to neievērotu nozīmē vispār nepamāt naudas kapitāla nozīmi un lomu.

Mums tagad jāizpētī, kāda atšķirība aprītē radīsies atkarībā no tā, vai aprites perioda abas daļas — darba periods un apgrozības periods — būs vienādas viena ar otru vai arī darba periods būs lielāks vai mazāks par apgrozības periodu, un pēc tam jāizpētī, kā tas ietekmē kapitāla saistīšanu naudas kapitāla formā.

Pieņemsim, ka ik nedēļas avansējamais kapitāls visos gadījumos vienlīdzīgs 100 st. mērc. un aprites periods 9 nedēļām; tātad katram aprites periodam avansējamais kapitāls vienlīdzīgs 900 st. mērc.

I. DARBA PERIODS VIENLIDZĪGS APGROZĪBAS PERIODAM

Lai gan šis gadījums īstenībā sastopams tikai kā rets izņēmums, tomēr tas jālieto par pētījuma izejas punktu, jo šeit attiecības parādās visvienkāršākajā un uzskatāmākajā veidā.

Divi kapitāli (I kapitāls, ko avansē pirmajam darba periodam, un II — papildu kapitāls, kas funkcionē I kapitāla apgrozības periodā) nomaina viens otru savās kustībās, nesavīdamies savā starpā. Tāpēc, izņemot pirmo periodu, katru no šiem diviem kapitāliem avansē tikai uz viņa paša aprītes periodu. Pieņemsim, ka aprītes periods ir, tāpat kā nākamajos piemēros, 9 nedēļas; tātad darba periods un apgrozības periods katrs ir $4\frac{1}{2}$ nedēļas. Tad mums ir šāda gada shēma:

I TABULA

I kapitāls

Aprītes periodi	Darba periodi	Avansēts	Apgrozības periodi
I. 1.— 9. ned.	1.— $4\frac{1}{2}$ ned.	450 st. mār.	$4\frac{1}{2}$ — 9. ned.
II. 10.—18. „	10.— $13\frac{1}{2}$ „	450 „ „	$13\frac{1}{2}$ —18. „
III. 19.—27. „	19.— $22\frac{1}{2}$ „	450 „ „	$22\frac{1}{2}$ —27. „
IV. 28.—36. „	28.— $31\frac{1}{2}$ „	450 „ „	$31\frac{1}{2}$ —36. „
V. 37.—45. „	37.— $40\frac{1}{2}$ „	450 „ „	$40\frac{1}{2}$ —45. „
VI. 46.—(54.) „	46.— $49\frac{1}{2}$ „	450 „ „	$49\frac{1}{2}$ —(54.) „ ³¹⁾

II kapitāls

Aprītes periodi	Darba periodi	Avansēts	Apgrozības periodi
I. $4\frac{1}{2}$ — $13\frac{1}{2}$ ned.	$4\frac{1}{2}$ — 9. ned.	450 st. mār.	10.— $13\frac{1}{2}$ ned.
II. $13\frac{1}{2}$ — $22\frac{1}{2}$ „	$13\frac{1}{2}$ —18. „	450 „ „	19.— $22\frac{1}{2}$ „
III. $22\frac{1}{2}$ — $31\frac{1}{2}$ „	$22\frac{1}{2}$ —27. „	450 „ „	28.— $31\frac{1}{2}$ „
IV. $31\frac{1}{2}$ — $40\frac{1}{2}$ „	$31\frac{1}{2}$ —36. „	450 „ „	37.— $40\frac{1}{2}$ „
V. $40\frac{1}{2}$ — $49\frac{1}{2}$ „	$40\frac{1}{2}$ —45. „	450 „ „	46.— $49\frac{1}{2}$ „
VI. $49\frac{1}{2}$ —(58. $\frac{1}{2}$) „	$49\frac{1}{2}$ —(54.) „	450 „ „	(55.—58. $\frac{1}{2}$) „

51 nedēļas laikā, ko mēs šeit pieņemam par gadu, I kapitāls ir pabeidzis sešus pilnus darba periodus, tātad ražojis preces par $450 \times 6 = 2700$ st. mār., bet II kapitāls piecos pilnos darba periodos ražojis par $450 \times 5 = 2250$ st. mār. Turklāt II kapitāls gada pēdējās $1\frac{1}{2}$ nedēļās (no 50. nedēļas vidus līdz 51. nedēļas beigām) ir ražojis vēl par 150 st. mār., t. i., pavisam kopā 51 nedēļā ražots produkta par 5100 st. mār. Tātad no tiešās virsvēr-

³¹⁾ Nedēļas, kas iekrīt aprītes otrajā gadā, liktas iekavās.

tības ražošanas viedokļa, jo virsvērtību ražo tikai darba perioda laikā, viss 900 st. mērc. lielais kapitāls būtu apritējis $5\frac{2}{3}$ reižu ($900 \times 5\frac{2}{3} = 5100$ st. mērc.). Bet, ja aplūkosim īsto apriti, tad redzēsim, ka I kapitāls ir apritējis $5\frac{2}{3}$ reižu, tā ka 51. nedēļas beigās tam vēl 3 nedēļu laikā jāpabeidz savs sestais aprites periods; $450 \times 5\frac{2}{3} = 2550$ st. mērc.; bet II kapitāls ir apritējis $5\frac{1}{6}$ reižu, jo ir pagājušas tikai $1\frac{1}{2}$ nedēļas no viņa sestā aprites perioda, tāpat vēl $7\frac{1}{2}$ viņa nedēļas iekritis nākamajā gadā; $450 \times 5\frac{1}{6} = 2325$ st. mērc.; visa īstā aprite = 4875 st. mērc.

Mēs aplūkojam I kapitālu un II kapitālu kā divus pilnīgi vienu no otra neatkarīgus kapitālus. Savās kustībās tie ir pilnīgi patstāvīgi; šīs kustības viena otru papildina tikai tāpēc, ka šo kapitālu darba periodi un apgrozības periodi tieši nomaina viens otru. Tos var uzskatīt par diviem pilnīgi neatkarīgiem kapitāliem, kas pieder dažādiem kapitālistiem.

I kapitāls ir nogājis piecus pilnus aprites periodus un divas trešdaļas sestā perioda. Gada beigās tas atrodas preču kapitāla formā, kuram vajadzēs vēl 3 nedēļas, lai tas normāli realizētos. Šajā laikā tas nevar ieiet ražošanas procesā. Tas funkcionē kā preču kapitāls: tas apgrozās. Šis kapitāls ir paveicis tikai $\frac{2}{3}$ sava pēdējā aprites perioda. To var izteikt tā: viņš ir apritējis tikai $\frac{2}{3}$ reizes, tikai $\frac{2}{3}$ visas tā vērtības ir veikušas pilnu apriti. Mēs sakām: 450 st. mērc. izdara savu apriti 9 nedēļās, tāpat 300 st. mērc. — 6 nedēļās. Tādā izteiksmes veidā ignorētas organiskās attiecības starp divām specifiski dažādām aprites laika sastāvdaļām. Izteiksme, ka avansētais 450 st. mērc. lielais kapitāls ir izdarījis $5\frac{2}{3}$ aprites, precīzi nozīmē tikai to, ka tas izdarījis 5 pilnas aprites un tikai $\frac{2}{3}$ sestās. Turpretim izteiksmē — apritējušais kapitāls vienlīdzīgs avansētajam kapitālam, ņemtam $5\frac{2}{3}$ reizes, t. i., iepriekš minētajā gadījumā tas ir vienlīdzīgs 450 st. mērc. $\times 5\frac{2}{3} = 2550$ st. mērc., — šai izteiksmē pareizs ir tas, ka gadījumā, ja šis 450 st. mērc. lielais kapitāls nebūtu papildināts ar citu 450 st. mērc. lielu kapitālu, tad īstenībā vienai tā daļai būtu bijis jāatrodas ražošanas procesā, bet otrai — apgrozības procesā. Ja aprites laiku gribam izteikt ar apritējušā kapitāla masu, tad to vienmēr var izteikt tikai ar esošās vērtības masas (īstenībā — gatavā produkta masas) palīdzību. Apstākļi, ka viss avansētais kapitāls nav tādā stāvoklī, kurā tas no jauna var sākt ražošanas procesu, — šis apstākļi izpaužas tādējādi, ka tikai daļa no tā atrodas ražošanai derīgā formā, vai arī tādējādi, ka kapitālam, ja tam jāatrodas nepārtrauktas ražošanas procesā, atbilstoši ražošanas un apgrozības periodu savstarpējam samēram jāsadalās daļās, no kurām viena pastāvīgi atrastos ražošanas periodā, bet otra — pastāvīgi atrastos apgrozības periodā. Šeit darbojas tas pats likums, saskaņā ar kuru pastāvīgi funkcionējošā ražīgā kapitāla masu nosaka apgrozības laika attiecība pret aprites laiku.

51. nedēļas beigās, ko mēs šeit pieņemam par gada beigām,

II kapitāla, tad sabiedriskā kapitāla aprītei šajā sfērā būtu piemērojams tas pats aprēķins, kādu mēs piemērojām šeit viena un tā paša privātā kapitāla divām sastāvdaļām, I un II. Turpinot tālāk, tādu pašu aprēķinu var izdarīt katrai visa sabiedriskā kapitāla daļai, kas ieguldīta kādā īpašā ražošanas sfērā. Un galu galā visa sabiedriskā kapitāla aprītu skaits ir vienlīdzīgs dažādās ražošanas sfērās aprītejušā kapitāla summai, dalītai ar šajās ražošanas sfērās avansētā kapitāla summu.

Tālāk jāatzīmē, ka līdzīgi tam, kā šeit vienā un tai pašā privātā uzņēmumā I un II kapitāls, runājot pēc būtības, nesakrīt pēc savas aprītes gadiem (tā kā II kapitāla aprītu cikls sākas par $4\frac{1}{2}$ nedēļām vēlāk nekā I kapitāla, tad I kapitāla gads tāpēc beidzas par $4\frac{1}{2}$ nedēļām agrāk nekā II kapitāla gads), tā arī dažādie individuālie kapitāli vienā un tai pašā ražošanas sfērā sāk savas operācijas pavisam dažādos laika posmos, tāpēc beidz savu gada aprīti gada laikā dažādos termiņos. Bet arī šai gadījumā pietiek, ja lieto tādu pašu vidējā lieluma aprēķināšanas paņēmieni, kādu mēs lietojām agrāk attiecībā uz I un II kapitālu, lai reducētu sabiedriskā kapitāla dažādo patstāvīgo daļu aprītes gadus uz vienu kopīgu aprītes gadu.

II. DARBA PERIODS LIELĀKS NEKĀ APGROZĪBAS PERIODS

I un II kapitāla darba periodi un aprītes periodi nevis pēc kārtas nomaina cits citu, bet krustojas savā starpā. Tai pašā laikā šeit atbrīvojas kapitāls; tas nenotika iepriekš aplūkotajā gadījumā.

Bet tādējādi nemaz nemainās tas, ka tagad, tāpat kā agrāk, 1) visa avansētā kapitāla darba periodu skaits vienlīdzīgs abu avansēto kapitāla daļu ikgadējā produkta vērtības summai, dalītai ar visu avansēto kapitālu, un 2) visa kapitāla aprītu skaits vienlīdzīgs abu aprītu rezultātu summai, dalītai ar abu avansēto kapitālu summu. Pie tam mums arī šeit abas kapitāla daļas jāaplūko tādā veidā, it kā to izdarītās aprītes būtu pilnīgi neatkarīgas cita no citas.

Tātad mēs atkal pieņemsim, ka darba procesam ik nedēļas avansē 100 st. mār. Darba periods ilgst 6 nedēļas; tātad katrreiz jāavansē 600 st. mār. (I kapitāls). Apgrozības periods ir 3 nedēļas; tātad aprītes periods, tāpat kā agrāk, — 9 nedēļas. 300 st. mār. lielais II kapitāls tiek likts lietā I kapitāla apgrozības triju nedēļu periodā. Ja tos abus uzskata par kapitāliem, kas viens no otra nav atkarīgi, tad gada aprītes shēma būs šāda:

II TABULA

I kapitāls, 600 st. mārč.

Aprītes periodi	Darba periodi	Avansēts	Apģozības periodi
I. 1.—9. ned.	1.—6. ned.	600 st. mārč.	7.—9. ned.
II. 10.—18. "	10.—15. "	600 " "	16.—18. "
III. 19.—27. "	19.—24. "	600 " "	25.—27. "
IV. 28.—36. "	28.—33. "	600 " "	34.—36. "
V. 37.—45. "	37.—42. "	600 " "	43.—45. "
VI. 46.—(54.) "	46.—51. "	600 " "	(52.—54.) "

II papildu kapitāls, 300 st. mārč.

Aprītes periodi	Darba periodi	Avansēts	Apģozības periodi
I. 7.—15. ned.	7.—9. ned.	300 st. mārč.	10.—15. ned.
II. 16.—24. "	16.—18. "	300 " "	19.—24. "
III. 25.—33. "	25.—27. "	300 " "	28.—33. "
IV. 34.—42. "	34.—36. "	300 " "	37.—42. "
V. 43.—51. "	43.—45. "	300 " "	46.—51. "

Ražošanas process turpinās visu cauru gadu bez pārtraukuma vienādos apmēros. Abi kapitāli, I un II, paliek pilnīgi nošķirti. Bet, lai iedomātos tos nošķirtus, mums bija jāsarauj to patiesā krustošanās un savišanās, tāpēc bija jāmaina arī aprītu skaits. Proti, saskaņā ar iepriekš minēto tabulu aprītetu šāda summa:

$$\begin{aligned} \text{I kapitāls } & 600 \times 5^{2/3} = 3400 \text{ st. mārč.} \\ \text{II } & \text{,, } 300 \times 5 = 1500 \text{ ,, } \end{aligned}$$

tātad viss kapitāls. . . $900 \times 5^{4/9} = 4900$ st. mārč.

Bet tāds aprēķins nav pareizs, jo, kā redzēsīm, īstie ražošanas un apģozības periodi nesakrīt absolūti ar minētās shēmas periodiem, kur galvenais mērķis bija parādīt abus kapitālus, I un II, neatkarīgus vienu no otra.

Taču īstenībā II kapitālam nav ne īpaša darba perioda, ne apģozības perioda, kas būtu atsevišķi no I kapitāla atbilstošajiem periodiem. Darba periods ilgst 6 nedēļas, apģozības periods — 3 nedēļas. Tā kā II kapitāls vienlīdzīgs tikai 300 st. mārč., tad tas var aizpildīt tikai daļu darba perioda. Tā tas arī īstenībā ir. 6. nedēļas beigās produkts 600 st. mārč. vērtībā stājas apģozībā un 9. nedēļas beigās atgriežas naudas veidā. Reizē ar to 7. nedēļas sākumā sāk darboties II kapitāls un sedz nākamā darba perioda vajadzības no 7. līdz 9. nedēļai. Bet, pēc mūsu pieņēmuma, 9. nedēļas beigās darba periods beidzas tikai pa pusei. Tātad 10. nedē-

Ļas sākumā no jauna sāk darboties tikko kā atgriezies 600 st. mārč. lielais I kapitāls un ar savām 300 st. mārč. sedz avansējumu, kas nepieciešami no 10. līdz 12. nedēļai. Ar to noslēdzas otrais darba periods. Apgrozībā atrodas produkts 600 st. mārč. vērtībā, un 15. nedēļas beigās tās atgriezīsies atpakaļ; bet bez tam vēl ir atbrīvojušās 300 st. mārč. — sākotnējā II kapitāla summa, kas var funkcionēt nākamā darba perioda pirmajā pusē, t. i., laikā no 13. līdz 15. nedēļai. Kad tās beidzas, atkal atgriežas 600 st. mārč.; no tām ar 300 st. mārč. pietiks līdz šī darba perioda beigām, bet 300 st. mārč. paliek brīvas nākamajam.

Tādējādi norise ir šāda:

I aprites periods: 1.—9. nedēļa.

1. darba periods: 1.—6. nedēļa. Funkcionē I kapitāls, 600 st. mārč.

1. apgrozības periods: 7.—9. nedēļa. 9. nedēļas beigās 600 st. mārč. ieplūst atpakaļ.

II aprites periods: 7.—15. nedēļa.

2. darba periods: 7.—12. nedēļa.

Pirmā puse: 7.—9. nedēļa. Funkcionē II kapitāls, 300 st. mārč.

9. nedēļas beigās 600 st. mārč. ieplūst atpakaļ naudas formā (I kapitāls).

Otrā puse: 10.—12. nedēļa. Funkcionē I kapitāla 300 st. mārč. I kapitāla otras 300 st. mārč. paliek brīvas.

2. apgrozības periods: 13.—15. nedēļa.

15. nedēļas beigās 600 st. mārč. (kas radušās pa pusei no I kapitāla, pa pusei no II kapitāla) ieplūst atpakaļ naudas veidā.

III aprites periods: 13.—21. nedēļa.

3. darba periods: 13.—18. nedēļa.

Pirmā puse: 13.—15. nedēļa. Atbrīvojušās 300 st. mārč. sāk funkcionēt. 15. nedēļas beigās 600 st. mārč. ieplūst atpakaļ naudas veidā.

Otrā puse: 16.—18. nedēļa. No atpakaļ ieplūdušajām 600 st. mārč. funkcionē 300 st. mārč., otras 300 st. mārč. atkal paliek brīvas.

3. apgrozības periods: 19.—21. nedēļa, kurām beidzoties no jauna naudas veidā atgriežas 600 st. mārč.; šajās 600 st. mārč. I kapitāls un II kapitāls tagad tā saplūduši, ka tos vairs nevar atšķirt vienu no otra.

Tādējādi līdz 51. nedēļas beigām iznāk astoņi pilni 600 st. mārč. lielā kapitāla aprites periodi (I: 1.—9. nedēļa; II: 7.—15.; III: 13.—21.; IV: 19.—27.; V: 25.—33.; VI: 31.—39.; VII: 37.—45.; VIII: 43.—51. nedēļa). Bet, tā kā 49.—51. nedēļa iznāk astotajā apgrozības periodā, tad šajā laikā jāsāk darboties un jāuztur ražošanas norise 300 st. mārč. lielajam atbrīvotajam kapitālam. Līdz ar to gada beigās aprīte izskatīsies šādi: 600 st. mārč. astoņas.

reizes izdarījušas savu riņķojumu, tas ir 4800 st. mārč. Tam jāpievieno pēdējo 3 nedēļu (49.—51.) produkts, bet tas izdarījis tikai trešdaļu sava deviņu nedēļu riņķojuma, tātad pie aprītes summas jāpieskaita tikai produkta lieluma trešā daļa, t. i., 100 st. mārč. Tātad, ja gada produkts, skaitot gadā 51 nedēļu, vienlīdzīgs 5100 st. mārč., tad aprītejušais kapitāls būs tikai $4800 + 100 = 4900$ st. mārč., tātad viss avansētais, 900 st. mārč. lielais kapitāls ir aprītejis $5\frac{4}{9}$ reizi, t. i., tikai nedaudz vairāk nekā I gadījumā.

Minētajā piemērā pieņemts, ka darba laiks ir $\frac{2}{3}$ un apgrozības laiks $\frac{1}{3}$ aprītes perioda, t. i., pieņemts, ka darba laiks ir ar veselu skaitli reizināts apgrozības laiks. Rodas jautājums: vai iepriekš konstatētā kapitāla atbrīvošanās notiks, ja šāda nosacījuma nebūs?

Pieņemsim, ka darba periods = 5 nedēļām, apgrozības laiks = 4 nedēļām, iknedēļas avansējamais kapitāls = 100 st. mārč.

I aprītes periods: 1.—9. nedēļa.

1. darba periods: 1.—5. nedēļa. Funkcionē I kapitāls = 500 st. mārč.

1. apgrozības periods: 6.—9. nedēļa. 9. nedēļas beigās 500 st. mārč. ieplūst atpakaļ naudas veidā.

II aprītes periods: 6.—14. nedēļa.

2. darba periods: 6.—10. nedēļa.

Pirmā daļa: 6.—9. nedēļa. Funkcionē II kapitāls = 400 st. mārč., 9. nedēļas beigās ieplūst atpakaļ naudas veidā I kapitāls = 500 st. mārč.

Otrā daļa: 10. nedēļa. No atpakaļ ieplūdušajām 500 st. mārč. funkcionē 100 st. mārč. Pārējās 400 st. mārč. paliek brīvas nākamajam darba periodam.

2. apgrozības periods: 11.—14. nedēļa. 14. nedēļas beigās 500 st. mārč. ieplūst atpakaļ naudas veidā.

Līdz 14. nedēļas beigām (11.—14.) funkcionē agrāk atbrīvojušās 400 st. mārč., no vēlāk atpakaļ ieplūdušajām 500 st. mārč. 100 st. mārč. papildina trešā darba perioda (11.—15. nedēļas) vajadzībām trūkstošo summu, tā ka no jauna atbrīvojas 400 st. mārč. ceturtajam darba periodam. Tā pati parādība atkārtojas katrā darba periodā; tam sākoties, jau ir 400 st. mārč., kuru pietiek pirmajām 4 nedēļām. 4. nedēļas beigās ieplūst atpakaļ naudas veidā 500 st. mārč., no kurām tikai 100 st. mārč. vajadzīgas pēdējai nedēļai; pārējās 400 st. mārč. paliek brīvas nākamajam darba periodam.

Tālāk ņemsim 7 nedēļu darba periodu ar 700 st. mārč. lielu I kapitālu, 2 nedēļu apgrozības laiku ar 200 st. mārč. lielu II kapitālu.

Tādā gadījumā pirmais aprītes periods ilgst no 1. līdz 9. nedēļai, no tām pirmais darba periods — no 1. līdz 7. nedēļai ar 700 st. mārč. avansējumu un pirmais apgrozības periods no 8. līdz

9. nedēļai. 9. nedēļas beigās 700 st. mārč. ieplūst atpakaļ naudas veidā.

Otrais aprītes periods no 8. līdz 16. nedēļai ietver sevī otro darba periodu no 8.—14. nedēļai. Pie tam 8. un 9. nedēļas vajadzības sedz II kapitāls. 9. nedēļas beigās atgriežas agrākās 700 st. mārč., no tām uzņēmumā līdz darba perioda beigām (10.—14. nedēļai) izlieto 500 st. mārč., 200 st. mārč. paliek brīvas nākamajam darba periodam. Otrais apgrozības periods ilgst 15. un 16. nedēļu; 16. nedēļas beigās atkal atgriežas 700 st. mārč. Pēc tam katrā darba periodā atkarojas tā pati parādība. Vajadzību pēc kapitāla pirmajās divās nedēļās sedz ar 200 st. mārč., kas atbrīvojušās iepriekšējā darba perioda beigās; 2. nedēļas beigās atgriežas 700 st. mārč., bet no darba perioda atlikušas vēl tikai 5 nedēļas, tā ka tam var izdot tikai 500 st. mārč., tātad 200 st. mārč. pastāvīgi paliek brīvas nākamajam darba periodam.

Tātad izrādās, ka mūsu gadījumā, kur mēs pieņemām, ka darba periods ir lielāks par apgrozības periodu, katra darba perioda beigās jebkādos apstākļos ir brīvs naudas kapitāls, tikpat liels kā apgrozības periodam avansētais II kapitāls. Mūsu trijos piemēros II kapitāls bija vienlīdzīgs: pirmajā — 300 st. mārč., otrajā — 400 st. mārč., trešajā — 200 st. mārč.; atbilstoši tam darba perioda beigās atbrīvojies kapitāls bija secīgi 300, 400 un 200 st. mārč.

III. DARBA PERIODS MAZĀKS NEKĀ APGROZĪBAS PERIODS

Pirmām kārtām mēs atkal pieņemam, ka aprītes periods ir 9 nedēļas; no tām 3 nedēļas ir darba periods, kuru vajadzībām ir I kapitāls = 300 st. mārč. Apgrozības periodu ņemsim 6 nedēļas. Šim 6 nedēļām vajag 600 st. mārč. papildu kapitāla, ko atkal varam tālāk sadalīt divos kapitālos, katru pa 300 st. mārč., pie tam katrs no tiem aizņem vienu darba periodu. Tādējādi mums ir trīs kapitāli pa 300 st. mārč.; no tām 300 st. mārč. vienmēr aizņemtas ražošanā, bet 600 st. mārč. atrodas apgrozības sfērā.

III TABULA

I kapitāls

Aprītes periodi	Darba periodi	Apgrozības periodi
I. 1.— 9. ned.	1.— 3. ned.	4.— 9. ned.
II. 10.—18. „	10.—12. „	13.—18. „
III. 19.—27. „	19.—21. „	22.—27. „
IV. 28.—36. „	28.—30. „	31.—36. „
V. 37.—45. „	37.—39. „	40.—45. „
VI. 46.—(54.),,	46.—48. „	49.—(54.),,

(tabulas turpinājums)

II kapitāls

Aprītes periodi	Darba periodi	Apģrozģbas periodi
I. 4.—12. ned.	4.—6. ned.	7.—12. ned.
II. 13.—21. „	13.—15. „	16.—21. „
III. 22.—30. „	22.—24. „	25.—30. „
IV. 31.—39. „	31.—33. „	34.—39. „
V. 40.—48. „	40.—42. „	43.—48. „
VI. 49.—(57.) „	49.—51. „	(52.—57.) „

III kapitāls

Aprītes periodi	Darba periodi	Apģrozģbas periodi
I. 7.—15. ned.	7.—9. ned.	10.—15. ned.
II. 16.—24. „	16.—18. „	19.—24. „
III. 25.—33. „	25.—27. „	28.—33. „
IV. 34.—42. „	34.—36. „	37.—42. „
V. 43.—51. „	43.—45. „	46.—51. „

Mums ņeit ir darišana ar precģzu I gadģjuma lģdzģbu, tikai ar to starģpģbu, ka tagad mģjas trģs kapitģli, nevis divi. Kapitģlu krus-tošanās vai savģšanās nenotiek; katru atseviņko kapitģlu var savrup izsekot lģdz gada beigģm. Tģtad, tģpat kģ I gadģjumģ, ņeit darba perioda beigģs nenotiek kapitģla atbrģvošanās. I kapitģlu pilnģgi visu izdod lģdz 3. nedģļas beigģm, tas pilnģgi viss atģriežas 9. nedģļas beigģs un 10. nedģļas sģkumģ no jauna sģk atģcionģt. Tas pats notiek ar II un III kapitģlu. Kapitģlu regulģri un pilnģgi nomaina kapitģls, un tas padara neiespģjamu jebkģdu kapitģla at-brģvošanu.

Visa aprģte aprģķģnģma ņģdi:

I kapitģls	300 st. mģrc.	$\times 5\frac{2}{3} = 1700$ st. mģrc.
II „	300 „ „	$\times 5\frac{1}{3} = 1600$ „ „
III „	300 „ „	$\times 5 = 1500$ „ „

Viss kapitģls 900 st. mģrc. $\times 5\frac{1}{3} = 4800$ st. mģrc.

— Tagad ņemsim vģl vienu piemģru, kur apģrozģbas periods nav precģzi vienlģdzģgs ar veselu skaitli reizinģtam darba periodam: piemģram, darba periods ir 4 nedģļas, apģrozģbas periods 5 nedģļas; tģdģ gadģjumģ atbilstoņie kapitģla apmģri bģtu: I kapitģls = 400 st. mģrc., II kapitģls = 400 st. mģrc., III kapitģls = 100 st. mģrc. Dodam tikai pirmo triju aprģtu ņģmu:

IV TABULA

I kapitāls

Aprites periodi	Darba periodi	Apģrozības periodi
I. 1.— 9. ned.	1.— 4. ned.	5.— 9. ned.
II. 9.—17. „	9., 10.—12. „	13.—17. „
III. 17.—25. „	17., 18.—20. „	21.—25. „

II kapitāls

Aprites periodi	Darba periodi	Apģrozības periodi
I. 5.—13. ned.	5.— 8. ned.	9.—13. ned.
II. 13.—21. „	13., 14.—16. „	17.—21. „
III. 21.—29. „	21., 22.—24. „	25.—29. „

III kapitāls

Aprites periodi	Darba periodi	Apģrozības periodi
I. 9.—17. ned.	9. ned.	10.—17. ned.
II. 17.—25. „	17. „	18.—25. „
III. 25.—33. „	25. „	26.—33. „

Kapitālu savīšanās šeit notiek tikai tiktāl, ciktāl III kapitālam, kura pietiek tikai vienai nedēļai un kuram tāpēc nav sava patstāvīgā darba perioda, darba periods sakrīt ar I kapitāla pirmo darba nedēļu. Toties tiklab I kapitāla, kā arī II kapitāla darba perioda beigās atbrīvojas tikpat liela summa kā III kapitāls — 100 st. mārċ. Patiesi, ja III kapitāls aizpilda I kapitāla otrā darba perioda pirmo nedēļu un visu sekojošo darba periodu pirmo nedēļu un šīs pirmās nedēļas beigās ieplūst atpakaļ viss I kapitāls, 400 st. mārċ., tad I kapitāla darba perioda atlikusī daļa vienlīdzīga pavisam 3 nedēļām un atbilstošais kapitāla patēriņš būs 300 st. mārċ. Ar tādējādi atbrīvotajām 100 st. mārċ. pēc tam pietiks II kapitāla tieši sekojošā darba perioda pirmajai nedēļai; šīs nedēļas beigās atgriežas viss 400 st. mārċ. lielais II kapitāls; bet, tā kā jau sācies darba periods var uzsūkt tikai vēl 300 st. mārċ., tad, tam beidzoties, atkal paliek brīvas 100 st. mārċ. un tā tālāk. Tātad tai gadījumā, kad apģrozības laiks nav vienkārši vienlīdzīgs ar veselu skaitli reizinātam darba periodam, darba perioda beigās notiek kapitāla atbrīvošanās, pie tam šīs atbrīvojies kapitāls ir vienlīdzīgs tai kapitāla daļai, kam jāaizpilda laiks, par kuru apģrozības periods ir garāks nekā darba periods vai ar veselu skaitli reizināts darba periods.

Visos izpētītajos gadījumos tika pieņemts, ka katrā no šeit

aplūkotajiem uzņēmumiem tiklab darba periods, kā arī apgrozības laiks visu gadu paliek vienāds. Šis pieņēmums bija nepieciešams, ja gribējām noskaidrot apgrozības laika ietekmi uz aprīti un uz avansējamā kapitāla apmēriem. Stāvokli nemaz nemaina tas, ka īstenībā tāds pieņēmums ne vienmēr realizējas tik nenovēršami un bieži vien arī nepavisam neatbilst īstenībai.

Visā šai daļā aplūkojam tikai apgrozāmā kapitāla aprītes, bet neaplūkojam pamatkapitāla aprītes tā vienkāršā iemesla dēļ, ka apspriežamajam jautājumam nav nekāda sakara ar pamatkapitālu. Ražošanas procesā lietojamie darba līdzekļi utt. ir pamatkapitāls tikai tiktāl, ciktāl to lietošanas laika ilgums ir lielāks nekā apgrozāmā kapitāla aprītes periods, ciktāl laiks, kad šie darba līdzekļi turpina kalpot pastāvīgi atjaunos darba procesos, ir garāks nekā apgrozāmā kapitāla aprītes periods, ciktāl tād tas ir vienlīdzīgs apgrozāmā kapitāla aprītes n periodiem. Neatkarīgi no tā, vai kopējais laika ilgums, ko veido šie apgrozāmā kapitāla aprītes n periodi, būs ilgāks vai īsāks, tā ražīgā kapitāla daļa, kas uz šo laiku avansēta kā pamatkapitāls, šī laika ietvaros vairs netiks no jauna avansēta. Tā funkcionē tālāk savā agrākajā patērēšanas formā. Atšķirība ir tikai šāda: atbilstoši katrā apgrozāmā kapitāla aprītes periodā ietilpstošā atsevišķā *darba perioda* dažādajam ilgumam pamatkapitāls nodod lielāku vai mazāku daļu savas sākotnējās vērtības šī darba perioda produktam, un atbilstoši arī katrā aprītes periodā ietilpstošā apgrozības laika ilgumam šī uz produktu pārnestā pamatkapitāla vērtības daļa ātrāk vai lēnāk atgriežas atpakaļ naudas formā. Šai daļā apcerējamā priekšmeta, t. i., ražīgā kapitāla apgrozāmās daļas aprītes daba izriet no pašas šīs kapitāla daļas dabas. Apgrozāmo kapitālu, kas likts lietā vienā darba periodā, nevar likt lietā jaunā darba periodā, iekāms tas nav beidzis savu aprīti, nav pārvērties par preču kapitālu, no tā — par naudas kapitālu, bet no šī pēdējā — atkal par ražīgo kapitālu. Tāpēc, lai pirmajam darba periodam tūdaļ bez pārtraukuma sekotu otrs, no jauna jāavansē kapitāls un jāpārvērš tas par ražīgā kapitāla apgrozāmajiem elementiem — un turklāt jāavansē pietiekamā daudzumā, lai aizpildītu robu, kas rodas pirmajam darba periodam avansētā apgrozāmā kapitāla apgrozības perioda dēļ. No tā arī izriet apgrozāmā kapitāla darba perioda ilguma ietekme uz darba procesa mērogu attiecīgajā ražošanā un uz to, kādā veidā avansētais kapitāls sadalās daļās, resp., ietekme uz papildus avansējamo jauno kapitāla daļu apmēru. Bet tas jau arī ir taisni tas, kas mums bija jāpētījam šai daļā.

IV. SECINĀJUMI

No iepriekšējā pētījuma izriet:

A. Dažādās daļas, kādās jāsadala kapitāls, lai tā viena daļa pastāvīgi varētu atrasties darba periodā, kamēr citas daļas at-

rodas apgrozības periodā, — šīs daļas nomaina cita citu kā dažādi patstāvīgi individuālie kapitāli divos gadījumos: 1) ja darba periods vienlīdzīgs apgrozības periodam, tātad ja aprītes periods sadalās divās vienlīdzīgās daļās, 2) ja apgrozības periods ilgāks par darba periodu, bet reizē ar to tas ir vienlīdzīgs darba perioda reizinājumam ar veselu skaitli, tā ka viens apgrozības periods = n darba periodiem, kur n jābūt veselam skaitlim. Šajos gadījumos neviena daļa secīgi avansējamā kapitāla neatbrīvojas.

B. Turpretim visos gadījumos, kad 1) apgrozības periods ir lielāks par darba periodu un nav tā vienkāršs reizinājums ar veselu skaitli un 2) kad darba periods ir lielāks par apgrozības periodu, — šajos gadījumos katra darba perioda beigās, sākot ar otro aprīti, pastāvīgi un periodiski atbrīvojas zināma daļa visa apgrozāmā kapitāla. Un proti, ja darba periods lielāks par apgrozības periodu, šis atbrīvojies kapitāls vienlīdzīgs visa kapitāla daļai, kas avansēta apgrozības periodam, bet, ja apgrozības periods lielāks par darba periodu, tad šis kapitāls ir vienlīdzīgs kapitāla daļai, kas aizpilda apgrozības perioda pārpalikumu virs darba perioda vai virs darba periodu reizinājuma ar veselu skaitli.

C. No tā izriet, ka visam sabiedriskajam kapitālam, ja to aplūko no tā apgrozāmās daļas viedokļa, kapitāla atbrīvošanai jābūt kā likumam, bet ražošanas procesā secīgi funkcionējošā kapitāla daļu vienkāršai savstarpējai nomaiņai jābūt izņēmumam. Jo darba perioda un apgrozības perioda vienlīdzībai vai apgrozības perioda vienlīdzībai ar lielumu, kas iegūts, darba periodu reizinot ar veselu skaitli, — šai aprītes perioda divu sastāvdaļu pareizajai proporcionalitātei nav nekā kopīga ar lietas būtību, tāpēc tā vispār var būt sastopama tikai kā izņēmums.

Tātad ļoti prāva daļa sabiedriskā apgrozāmā kapitāla, kas izdara vairākas aprītes gada laikā, ikgada aprītu ciklā periodiski atradīsies atbrīvotā kapitāla formā.

Tālāk, ir skaidrs, ka, pieņemot visus pārējos apstākļus par nemainīgiem, šī atbrīvotā kapitāla lielums pieaug līdz ar darba procesa apmēriem vai ar ražošanas mērogu, tātad vispār reizē ar kapitālistiskās ražošanas attīstību. Ar B2) apzīmētajā gadījumā tas pieaug tāpēc, ka palielinās viss avansētais kapitāls, gadījumā B1) — tāpēc, ka līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību palielinās apgrozības ilgums un tātad arī aprītes perioda ilgums, pie tam darba periods mazāks par apgrozības periodu* un nav pareiza samēra abu periodu starpā.

Pirmajā gadījumā mums ik nedēļas bija jāizdod, piemēram, 100 st. mārč. Sešu nedēļu darba periodam 600 st. mārč., triju nedēļu apgrozības periodam 300 st. mārč., pavisam kopā 900 st. mārč. Šai gadījumā pastāvīgi atbrīvosies 300 st. mārč. Turpretim, ja iknedēļas izdevumi būs 300 st. mārč., tad darba periodam

* Vārdi «mazāks par apgrozības periodu» 1893. g. vācu izdevumā kļūdas dēļ izlaisti. Labots, pamatojoties uz Marksa manuskriptu un Engelsa manuskriptu. — Red.

mums ir 1800 st. mārč., apgrozības periodam 900 st. mārč., tātad periodiski atbrīvosies ne vairs 300 st. mārč., bet jau 900 st. mārč.

D. Viss kapitāls, piemēram, 900 st. mārč. liels, jāsadala, tāpat kā agrāk, divās daļās: 600 st. mārč. darba periodam un 300 st. mārč. apgrozības periodam. Daļa, kas tiešām tiek izdota darba procesam, tādēļ samazināsies par vienu trešdaļu, no 900 līdz 600 st. mārč., tāpēc ražošanas apjoms sašaurināsies par vienu trešdaļu. No otras puses, 300 st. mārč. funkcionē tikai tālab, lai darba periods nepārtrūktu, lai katrā gada nedēļā darba procesam varētu izdot pa 100 st. mārč.

Runājot abstrakti, ir gluži vienalga, vai 600 st. mārč. strādā $8 \times 6 = 48$ nedēļas ilgi (produkts = 4800 st. mārč.) vai arī viss 900 st. mārč. lielais kapitāls tiek izdots darba procesam 6 nedēļu laikā un pēc tam apgrozības perioda 3 nedēļās tas stāv dīkā. Pēdējā gadījumā 48 nedēļu laikā būtu $5\frac{1}{3} \times 6 = 32$ darba nedēļas (produkts = $900 \times 5\frac{1}{3} = 4800$ st. mārč.) un 16 nedēļas kapitāls stāvētu dīkā. Bet pat tad, ja neievērotu samērā lielo pamatkapitāla bojāšanos tā bezdarbības laikā 16 nedēļās un darba sadārdzināšanos, jo par darbu jāmaksā visu gadu, kaut gan tas darbojas tikai daļu gada, tādi regulāri ražošanas procesa pārtraukumi vispār nav savienojami ar modernās lielrūpniecības praksi. Šī nepārtrauktība pati ir darba ražīgais spēks.

Ja tagad tuvāk aplūkosim atbrīvoto kapitālu — īstenībā kapitālu, kura darbība uz laiku atlikta, — tad izrādīsies, ka prāvai tā daļai pastāvīgi jābūt naudas kapitāla formā. Ņemsim piemēru: darba periods — 6 nedēļas, apgrozības periods — 3 nedēļas, iknedēļas izdevumi — 100 st. mārč. Otrā darba perioda vidū, 9. nedēļas beigās, atgriežas 600 st. mārč., no kurām atlikušajā darba perioda daļā būs jāizdod tikai 300 st. mārč. Tātad otrā darba perioda beigās no šīs summas atbrīvosies 300 st. mārč. Kādā stāvoklī atrodas šīs 300 st. mārč.? Pieņemsim, ka $\frac{1}{3}$ jāizdod par darba algu, $\frac{2}{3}$ par izejvielām un palīgmateriāliem. Tātad no atpakaļ ieplūdušajām 600 st. mārč. 200 st. mārč., kas paredzētas darba algai, atrodas naudas formā, bet 400 st. mārč. atrodas ražīgā krājuma formā, pastāvīgā ražīgā kapitāla apgrozāmās daļas elementu formā. Bet, tā kā otrā darba perioda otrajai pusei vajadzīga tikai puse šī ražīgā krājuma, tad otra tā puse 3 nedēļu laikā atrodas lieka ražīgā krājuma, t. i., viena darba perioda vajadzības pārsniegšana krājuma formā. Bet kapitālists zina, ka no šīs atpakaļ ieplūdušā kapitāla (400 st. mārč.) daļas kārtējam darba periodam viņam vajadzēs tikai pusi = 200 st. mārč. Tātad no tirgus apstākļiem būs atkarīgs, vai viņš jau tūdaļ šīs 200 st. mārč. pilnīgi visas vai tikai daļu pārvērtīs par lieko ražīgo krājumu vai arī, nogaidot labvēlīgākus tirgus apstākļus, paturēs tās pilnīgi visas vai arī daļu naudas kapitāla veidā. No otras puses, pats par sevi saprotams, ka daļu, kas izdodama par darba algu un kas vienlīdzīga 200 st. mārč., patur naudas formā. Kapitālists, nopircis darba-

spēku, nevar to turēt noliktavā kā izejmateriālu. Viņam tas jāiesaista ražošanas procesā un jāmaksā par to katras nedēļas beigās. Tātad no atbrīvotā 300 st. mērc. lielā kapitāla vismaz šim 100 st. mērc. būs atbrīvota, t. i., darba periodam nevajadzīga naudas kapitāla forma. Tādējādi kapitālam, kas atbrīvojies naudas kapitāla formā, jābūt vienlīdzīgam vismaz kapitāla mainīgajai daļai, kas izdota darba algai; šī naudas kapitāla maksimums var saņiegt visa atbrīvotā kapitāla summu. Īstenībā tā lielums pastāvīgi svārstās starp šo minimumu un maksimumu.

Tādējādi tikai ar aprītu kustības mehānismu vien atbrīvotajam naudas kapitālam (līdzās naudas kapitālam, kas rodas no pamatkapitāla secīgas atgriešanās, un naudas kapitālam, kas katrā darba procesā nepieciešams mainīgā kapitāla vajadzībām) jābūt nozīmīgam faktoram, kredīta sistēmai attīstoties, un tajā pašā laikā jābūt par vienu no tās pamatiem.

Pieņemsim, ka mūsu piemērā apgrozības laiks saīsinās no trim nedēļām līdz divām. Pieļausim, ka tā ir nevis normāla parādība, bet tikai labas konjunktūras, maksājumu termiņu saīsināšanās utt. rezultāts. 600 st. mērc. lielais kapitāls, kas izdots darba perioda laikā, atgriežas nedēļu agrāk, nekā nepieciešams, tātad tas uz šo nedēļu atbrīvojas. Tālāk, darba perioda vidū, tāpat kā agrāk, atbrīvojas 300 st. mērc. (daļa to 600 st. mērc.), bet atbrīvojas uz 4 nedēļām, nevis, kā agrāk, uz 3. Tātad naudas tirgū vienas nedēļas laikā atrodas 600 st. mērc. un 300 st. mērc. atrodas 4 nedēļas ilgi, nevis, kā agrāk, 3. Tā kā tas skar nevis vienu kapitālistu vien, bet daudzus un notiek dažādos periodos dažādās ražošanas nozarēs, tad no tā tirgū ir radies vairāk brīva naudas kapitāla. Ja tāds stāvoklis turpinās samērā ilgi, tad tur, kur to apstākļi atļauj, ražošana paplašinās. Kapitālisti, kuri strādā ar kapitālu, kas dabūts uz kredīta, nāks ar mazāku pieprasījumu naudas tirgū, un tas tādā pašā mērā atvieglos stāvokli šai tirgū kā aizdevu kapitāla piedāvājuma palielināšanās; vai, beidzot, summas, kas kļuvušas liekas apgrozības mehānismam, tiks galīgi laistas naudas tirgū.

Apgrozības laikam saīsinoties no 3 līdz 2 nedēļām un tātad aprītes periodam no 9 līdz 8 nedēļām, $\frac{1}{9}$ visa avansētā kapitāla kļūst lieka. Sešu nedēļu darba periods tagad var noritēt bez pārtraukuma ar 800 st. mērc., tāpat kā agrāk ar 900 st. mērc. Tāpēc preču kapitālā vērtības daļa, kas vienlīdzīga 100 st. mērc., pārvērtusies par naudu, paliek tādā stāvoklī, naudas kapitāla veidā, un vairs nefunkcionē tālāk kā ražošanas procesam avansēta kapitāla daļa. Kamēr ražošana turpinās iepriekšējos apmēros un pārējie apstākļi nemainās, un proti, paliekot tām pašām cenām utt., avansētā kapitāla vērtības summa samazinās no 900 līdz 800 st. mērc. Sākotnēji avansētās vērtības atlikums 100 st. mērc. izdalās naudas kapitāla formā. Kā tāds tas nāk naudas tirgū un veido šeit funkcionējošo kapitālu papildu daļu.

No tā redzams, kā var rasties naudas kapitāla pārpalikums un ne vien tai nozīmē, ka naudas kapitāla piedāvājums ir lielāks nekā pieprasījums pēc tā: tāds pārpalikums vienmēr ir tikai relatīvs pārpalikums, kāds sastopams, piemēram, «melanholiskajā periodā», ar kuru sākas jauns cikls pēc krīzes beigām. Nē, tas ir pārpalikums tādā nozīmē, ka noteikta avansētās kapitālās vērtības daļa izrādās lieka visa sabiedriskā atražošanas procesa (kas ietver arī apgrozības procesu) turpināšanai, tāpēc izdalās naudas kapitāla formā; tas ir pārpalikums, kas rodas, pastāvot nemainīgam ražošanas mērogam un nemainīgām cenām, vienīgi tikai tādēļ, ka saīsinās aprītes periods. Vai apgrozībā atrodas lielāks vai mazāks naudas daudzums — tam šai gadījumā nav nekādas ietekmes.

Pieņemsim, otrādi, ka apgrozības periods pagarinās, teiksim, no 3 nedēļām līdz 5. Tad jau nākamajā aprītē avansētais kapitāls atgriežas par 2 nedēļām vēlāk. Šī darba perioda ražošanas procesa pēdējā daļa ar paša avansētā kapitāla aprītes mehānisma starpniecību nevar turpināties. Ja tāds stāvoklis vairāk ieilgst, var iestāties ražošanas procesa sašaurināšanās, ražošanas līdzšīnējā apmēra sašaurināšanās, — kā iepriekšējā gadījumā notika tā paplašināšanās. Bet, lai procesu turpinātu iepriekšējā mērogā, avansētais kapitāls jāpalielina par $\frac{2}{9}$ tā apmēra = 200 st. mārc., pie tam šis palielinājums attiecas uz visu apgrozības perioda pagarināšanās laiku. Šo papildu kapitālu var dabūt tikai naudas tirgū. Ja apgrozības perioda pagarināšanās notiek vienā vai vairākās lielās ražošanas nozarēs, tad tā var izdarīt spiedienu uz naudas tirgu, ja vien tādu ietekmi neparalizē pretēja ietekme no otras puses. Šai gadījumā tāpat ir acīm redzams un rokām taustāms, ka tādām spiedienam, tāpat kā iepriekš naudas kapitāla pārpalikumam, nav sakara ne ar preču cenu mainīšanos, ne ar esošo apgrozības līdzekļu daudzuma mainīšanos.

{Šis nodaļas sagatavošana iespēšanai radīja lielas grūtības. Lai cik stiprs Markss bija algebra, tomēr skaitliskie aprēķini, īpaši tirdznieciskie, viņam ne visai padevās, kaut gan, starp citu, ir biezs burtņīcu sainis, kurās viņš pats daudzos piemēros izrēķinājis visus tirdzniecisko aprēķinu veidus līdz pēdējiem sīkumiem. Taču zināt atsevišķus rēķinvedības paņēmienus un ik dienas vingrināties tirgotāja praktiskajā rēķinvedībā nekādā ziņā nav viens un tas pats, tādēļ arī Markss sapinās sīkos aprītu aprēķinos, tā ka līdzās nepabeigtiem aprēķiniem iezagušās arī šādas tādas kļūdas un pretrunas. Iepriekš iespiestajās tabulās esmu paturējis tikai visvienkāršāko un aritmētiski pareizo galvenokārt aiz šādiem apsvērumiem.

Šo sīko aprēķinu nenoteiktie rezultāti noveduši pie tā, ka Markss sācis piešķirt nepelnīti lielu nozīmi kādam, manuprāt, faktiski mazsvarīgam apstāklim. Es te domāju to, ko viņš sauc par

naudas kapitāla «atbrīvošanos». Jautājuma istā būtība, atstājot iepriekšējos pieņēmumus, ir tāda.

Lai darba perioda un apgrozības laika ilguma attiecība būtu kāda būdama, tātad lai I kapitāla attiecība pret II kapitālu būtu kāda būdama, pēc pirmās aprites beigām kapitālistam tā kā tā pēc regulāriem starplaikiem, kas pēc ilguma vienlīdzīgi darba periodam, naudas formā atgriežas kapitāls, kas nepieciešams vienam darba periodam, tātad tā kā tā atgriežas summa, kas vienlīdzīga I kapitālam.

Ja darba periods = 5 nedēļām, apgrozības laiks = 4 nedēļām, I kapitāls = 500 st. mārč., tad katreiz atgriežas 500 st. mārč. liela naudas summa 9., 14., 19., 24., 29. utt. nedēļas beigās.

Ja darba periods = 6 nedēļām, apgrozības laiks = 3 nedēļām, I kapitāls = 600 st. mārč., tad pa 600 st. mārč. atgriežas 9., 15., 21., 27., 33. utt. nedēļas beigās.

Beidzot, ja darba periods = 4 nedēļām, apgrozības laiks = 5 nedēļām, I kapitāls = 400 st. mārč., tad katru 400 st. mārč. atgriešanās notiks 9., 13., 17., 21., 25. utt. nedēļas beigās.

Vai daļa šīs atgriezušās naudas būs lieka kārtējam darba periodam, tātad vai tā atbrīvosies un kādi tās apmēri, tas ir gluži vienalga. Pieņem, ka ražošana notiek nepārtraukti tādā pašā mērogā, bet, lai tas būtu iespējams, vajadzīga nauda, tātad tai jāatgriežas, vienalga, vai tā «atbrīvojas» vai ne. Ja ražošana pārtrūkst, tad izbeidzas arī atbrīvošanās.

Citiem vārdiem sakot: naudas atbrīvošanās, tātad latentā, tikai potenciāla kapitāla veidošanās naudas formā, protams, notiek, bet tā notiek jebkādos apstākļos, nevis tikai ar īpašiem, tekstā sīkāk nospraustiem nosacījumiem; un tā notiek lielākā mērogā, nekā tas tekstā paredzēts. Attiecībā pret apgrozāmo I kapitālu rūpniecības kapitālists katras aprites beigās atrodas gluži tādā pašā stāvoklī, kā uzņēmumu dibinot, — viņš atkal uzreiz ir saņēmis visu apgrozāmo kapitālu, turpretim no jauna pārvērst to par ražīgu kapitālu viņš varēs tikai pakāpeniski.

Galvenais Marksa tekstā ir pierādījums, ka, no vienas puses, prāvai rūpnieciskā kapitāla daļai pastāvīgi jāeksistē naudas formā, no otras puses, vēl prāvākai tā daļai uz laiku jāpieņem naudas forma. Manas papildu piezīmes noder ne vairāk kā šī pierādījuma pastiprinājums. — *F. E.*}

V. CENU MAINĪSANĀS IETEKME

Iepriekš mēs pieņēmām nemainīgas cenas un nemainīgu ražošanas mērogu, no vienas puses, apgrozības laika saīsināšanos vai pagarināšanos, no otras puses. Turpretim tagad pieņemsim nemainīgu aprites perioda ilgumu un nemainīgu ražošanas mērogu, bet, no otras puses, cenu mainīšanos, t. i., izejmateriālu un palīg-

materiālu, kā arī darba vai tikai divu pirmo šo ražīgā kapitāla elementu cenu pazemināšanos vai celšanos. Pieņemsim, ka izejvielu un palīgmateriālu cena un tāpat arī darba alga pazeminājusies uz pusi. Tad mūsu piemērā ik nedēļas būtu jāavansē nevis 100, bet gan 50 st. mārč. liels kapitāls, bet deviņu nedēļu aprītes periodam — 450 st. mārč., nevis 900 st. mārč. Pirmkārt, 450 st. mārč. avansētās kapitālās vērtības izdalās kā naudas kapitāls, bet ražošanas process turpinās tai pašā mērogā, ar to pašu aprītes periodu un ar tā agrāko iedalījumu darba periodā un apgrozības periodā. Gada laikā saražotā produkta daudzums arī paliks tāds pats kā agrāk, bet tā vērtība samazināsies uz pusi. Šo mainīšanos, kam seko vienā laikā pārmaiņas naudas kapitāla piedāvājumā un pieprasījumā pēc tā, radījusi nevis apgrozības paātrināšanās un nevis apgrozībā esošās naudas daudzuma mainīšanās. Gluži otrādi. Ražīgā kapitāla elementu vērtības resp. cenas pazemināšanās uz pusi pirmām kārtām ietekmētu tādejādi, ka uzņēmuma *X* vadišanai agrākajos apmēros avansētu uz pusi samazinātu kapitālo vērtību; bet, tā kā uzņēmums *X* avansē šo kapitālo vērtību vispirms naudas formā, t. i., kā naudas kapitālu, tad tas nozīmē, ka uzņēmums laistu tirgū tikai pusi agrākā naudas daudzuma. Tā kā ražošanas elementu cenas pazeminājušās, tad apgrozībā laistās naudas daudzums samazinātos. Tādas būtu pirmās sekas.

Bet, otrkārt, sākotnēji avansētās 900 st. mārč. lielās kapitālās vērtības puse, = 450 st. mārč., kas a) pārmaiņus pieņēma naudas kapitāla, ražīgā kapitāla un preču kapitāla formu, b) vienlaikus atradās pa daļai naudas kapitāla formā, pa daļai ražīgā kapitāla formā un pa daļai preču kapitāla formā, pie tam šīs daļas pastāvīgi eksistēja līdzās viena otrai, — šī puse izdalītos no uzņēmuma *X* riņķojuma un tāpēc, kā papildu naudas kapitāls parādījusies naudas tirgū, iedarbotos uz to kā naudas kapitāla papildu sastāvdaļu. Šī atbrīvojusies nauda, 450 st. mārč., darbojas kā naudas kapitāls nevis tāpēc, ka tā ir nauda, kas kļuvusi lieka uzņēmuma *X* darbībai, bet gan tāpēc, ka tā ir sākotnējās kapitālās vērtības sastāvdaļa un tāpat tai joprojām jādarbojas kā kapitālam, nevis jātiek izdotai kā vienkāršam apgrozības līdzeklim. Vislabākais veids, lai piespiestu to darboties kā kapitālu, ir laist to naudas tirgū kā naudas kapitālu. No otras puses, būtu iespējams arī divkārt palielināt ražošanas apmērus (pamatkapitālu atstājam neievērotu). Ar to pašu avansēto, 900 st. mārč. lielo kapitālu varētu vadīt ražošanas procesu divkārtotā mērogā.

No otras puses, ja ražīgā kapitāla apgrozāmo elementu cenas celtos uz pusi, tad ik nedēļas 100 st. mārč. vietā būtu vajadzīgas 150 st. mārč., tāpat nevis 900 st. mārč., bet jau 1350 st. mārč. Lai uzņēmums darbotos tai pašā mērogā, vajadzētu 450 st. mārč. papildu kapitāla, un tas atkarībā no naudas tirgus stāvokļa izdarītu uz to pro tanto lielāku vai mazāku spiedienu. Ja pēc visa brīvā kapitāla tirgū būtu pieprasījums, tad rastos pastiprināta konku-

rence brīvā kapitāla dēļ. Ja zināma tā daļa stāvētu dikā, tad to pro tanto iesaistītu darbībā.

Bet iespējams arī trešais gadījums: paliekot tam pašam ražošanas apmēram, nemainoties aprites ātrumam un nemainoties apgrozāmā ražīgā kapitāla elementu cenām, uzņēmuma X produktu cena var pazemināties vai celties. Ja uzņēmuma X tirgum piegādāto preču cena pazeminās, tad tā preču kapitāla cena no 600 st. mārč., ko tas pastāvīgi laidis apgrozībā, krītas, piemēram, līdz 500 st. mārč. Tātad avansētā kapitāla vērtības sestdaļa neatgriežas no apgrozības procesa; tā šai procesā pazūd (preču kapitālā ietvertā virsvērtība te nav ņemta vērā). Bet, tā kā ražošanas elementu vērtība un atbilstoši arī cena paliek iepriekšējā, tad atgriezušos 500 st. mārč. pietiks tikai tam, lai kompensētu pastāvīgi ražošanas procesā aizņemtā, 600 st. mārč. lielā kapitāla $\frac{5}{6}$. Tātad, lai turpinātu ražošanu agrākajā mērogā, būtu jāizdod 100 st. mārč. papildu naudas kapitāla.

Un otrādi: ja uzņēmuma X produktu cena celsies, tad celsies arī preču kapitāla cena, piemēram, no 600 uz 700 st. mārč. Preču kapitāla cenas septītdaļa, = 100 st. mārč., nenāk no ražošanas procesa, tā nebija tam avansēta, bet tā pieplūst no apgrozības procesa. Tomēr, lai kompensētu ražošanas elementus, vajag tikai 600 st. mārč.; tātad 100 st. mārč. atbrīvojas.

Cēloņu pētīšana, kāpēc pirmajā gadījumā aprites periods saīsinās vai pagarinās, kāpēc otrajā gadījumā izejmateriāla un darba cenas, bet trešajā gadījumā tirgū nogādāto produktu cenas ceļas vai krītas, — šo cēloņu pētīšana neietilpst jautājumu lokā, kurus mēs līdz šim esam iztīrājuši.

Bet šo jautājumu lokā, protams, ietilpst sekojošais.

I gadījums. Nemainīgs ražošanas mērogs, nemainīgas ražošanas elementu un produktu cenas, pārmaiņas apgrozības periodā un tātad arī aprites periodā.

Kā mēs savā piemērā pieņēmām, saīsinoties apgrozības periodam, vajadzēs avansēt kapitāla par $\frac{1}{9}$ mazāk; tāpēc kapitāls samazināsies no 900 st. mārč. uz 800 st. mārč. un izdalīsies 100 st. mārč. liels naudas kapitāls.

Tāpat kā agrāk, uzņēmums X dod tais pašas sešas nedēļas tādas pašas 600 st. mārč. lielas vērtības produktu, un, tā kā strādā visu cauru gadu bez pārtraukuma, tad 51 nedēļā tas dod agrāko produkta daudzumu 5100 st. mārč. vērtībā. Tātad daudzuma un cenas ziņā produkts, ko uzņēmums laiž apgrozībā, nekādi nemainās; nav pārmaiņas arī termiņos, kādos uzņēmums laiž produktu tirgū. Bet ir izdalījušās 100 st. mārč., jo apgrozības perioda saīsināšanās dēļ ražošanas process ir piesātināts, avansējot pavisam tikai 800 st. mārč. kapitāla agrāko 900 st. mārč. vietā. Šis

izdalītā kapitāla 100 st. mērc. eksistē naudas kapitāla formā. Bet tās nekādā ziņā nereprezentē to avansētā kapitāla daļu, kam pastāvīgi būtu jāfunkcionē naudas kapitāla formā. Pieņemsim, ka no avansētā apgrozāmā, 600 st. mērc. lielā I kapitāla $\frac{4}{5}$, = 480 st. mērc., pastāvīgi tiek izdotas par ražošanas materiāliem un $\frac{1}{5}$, = 120 st. mērc., darba algai. Tātad ik nedēļas 80 st. mērc. izdod par ražošanas materiāliem, 20 st. mērc. darba algai. Tādā kārtā II kapitāls, = 300 st. mērc., gluži tāpat jāsadala — $\frac{4}{5}$, = 240 st. mērc., ražošanas materiālu pirkšanai un $\frac{1}{5}$, = 60 st. mērc., darba algas izmaksai. Kapitāls, kas izdodams darba algai, pastāvīgi jāavansē naudas formā. Tiklīdz preču produkts 600 st. mērc. kopvērtībā no jauna pārvērtīsies naudas formā, tiklīdz tas būs pārdots, tā 480 st. mērc. no šīs summas no jauna var pārvērst par ražošanas materiāliem (par ražošanas krājumu), bet 120 st. mērc. patur savu naudas formu, lai noderētu darba algas izmaksai 6 nedēļu laikā. Šīs 120 st. mērc. ir tas atpakaļ ieplūdušā, 600 st. mērc. lielā kapitāla minimums, kas pastāvīgi tiek atjaunots un kompensēts naudas kapitāla formā un kam tāpēc pastāvīgi jābūt atrodamam kā naudas formā funkcionējošai avansētā kapitāla daļai.

Tālāk, ja no 300 st. mērc., kas periodiski atbrīvojas uz 3 nedēļām un kas attiecīgi sadalās 240 st. mērc. ražošanas krājumam un 60 st. mērc. darba algas izmaksai, apgrozības laikam saīsinoties, izdalās naudas kapitāla formā 100 st. mērc., kas tiks pilnīgi izmestas no aprītes mehānisma, tad no kurienes gan nāk nauda šim 100 st. mērc. naudas kapitāla? Taču tikai to piektdaļa sastāv no naudas kapitāla, kas periodiski atbrīvojas aprītu ietvaros. Bet $\frac{4}{5}$, = 80 st. mērc., jau kompensētas ar papildu ražošanas krājumu tādā pašā vērtībā. Kādā veidā šis papildu ražošanas krājums pārvēršas par naudu, un no kurienes nāk nauda šai pārvērtībai?

Ja jau kādā brīdī notikusi apgrozības laika saīsināšanās, tad no iepriekš minētajām 600 st. mērc. par ražošanas krājumu pārvērtīsies tikai 400 st. mērc., nevis 480. Pārējās 80 st. mērc. paliek savā naudas formā, un kopā ar iepriekš minētajām 20 st. mērc., kas paredzētas darba algai, ir izdalījies kapitāls 100 st. mērc. apmērā. Lai gan šīs 100 st. mērc. nāk no apgrozības, pārdotot 600 st. mērc. lielo preču kapitālu, un tagad tiek izņemtas no apgrozības, jo tās no jauna neizdod darba algai un ražošanas elementiem, tomēr nav jāaizmirst, ka, būdamas naudas formā, tās tikai no jauna ir parādījušās tai pašā formā, kurā tās sākotnēji bija laistas apgrozībā. Sākumā par ražošanas krājumu un par darba algu izdeva 900 st. mērc. naudā. Tagad, lai uzturētu to pašu ražošanas procesu, vajag vairs tikai 800 st. mērc. Šī iemesla dēļ naudas formā izdalījušās 100 st. mērc. tagad veido jaunu naudas kapitālu, kas grib, lai to iegulda, jaunu naudas tirgus sastāvdaļu. Lai gan tās arī agrāk periodiski pieņēma atbrīvota naudas kapitāla un papildu ražīgā kapitāla formu, taču tāds latents stā-

voklis pats bija ražošanas procesa norises nosacījums, jo tas bija tā nepārtrauktības nosacījums. Tagad 100 st. mērc. šim mērķim vairs nav vajadzīgas, tāpēc tās veido jaunu naudas kapitālu, vienu no naudas tirgus sastāvdaļām, lai gan tās nepavisam neveido ne papildu elementu jau esošajam sabiedriskajam naudas krājumam (jo tās jau eksistēja, kad uzņēmums sāka darboties, un tas laida tās apgrozībā), ne no jauna uzkrātus dārgumus.

Tagad šīs 100 st. mērc. faktiski tiek izņemtas no apgrozības, ciktāl tās ir avansētā naudas kapitāla daļa, ko jau vairs neizlieto tajā pašā uzņēmumā. Bet tā izņemt ir iespējams tikai tāpēc, ka par vienu nedēļu paātrinājusies preču kapitāla pārvēršanās par naudu un šīs naudas pārvēršanās par ražīgo kapitālu, $P'-N-P$, tātad ir paātrinājusies arī šai procesā iesaistītās naudas apgrozība. Šī nauda ir izņemta no tā, tāpēc ka tā vairs nav vajadzīga kapitāla X aprītei.

Seit pieņem, ka avansētais kapitāls pieder tam, kas to lieto. Ja kapitāls būtu ņemts uz kredīta, tad no tā nekas nemainītos. Apgrozības laikam saīsinoties, kapitālistam X vajadzētu ne vairs 900 st. mērc., bet tikai 800 st. mērc. uz kredīta iegūtā kapitāla. Kreditoram atdotās 100 st. mērc., tāpat kā agrāk, veido jaunu 100 st. mērc. lielu naudas kapitālu — tikai ar to starpību, ka tagad tas ir ne vairs X rokās, bet gan Y rokās. Tālāk, ja kapitālists X ņēmis uz kredīta ražošanas materiālus 480 st. mērc. vērtībā, tā ka viņam pašam naudā bijis jāavansē tikai 120 st. mērc. darba algai, tad tagad viņam vajadzētu ņemt uz kredīta ražošanas materiālus par 80 st. mērc. mazāk, un tātad šīs 80 st. mērc. ir pārpalikušais preču kapitāls tam kapitālistam, kas dod uz kredīta, turpretim kapitālistam X 20 st. mērc. izdalītos naudā.

Papildu ražošanas krājums tagad ir samazinājies par $\frac{1}{3}$. Būdam $\frac{4}{5}$ no 300 st. mērc., tas bija vienlīdzīgs II papildu kapitālam = 240 st. mērc.; tagad tas vienlīdzīgs tikai 160 st. mērc., t. i., veido papildu krājumu 2 nedēļām, nevis 3. Tagad tas atjaunosies pēc katrām 2 nedēļām, nevis pēc 3, taču pie tam tikai uz 2 nedēļām, nevis uz 3. Iepirkumi, piemēram, kokvilnas tirgū, tādējādi atkārtojas biežāk un mazākām partijām. No tirgus ņem to pašu kokvilnas daudzumu, jo produkta daudzums paliek agrākais. Bet iepirkumi sadalās citādi laika ziņā un ieilgst uz garāku laika posmu. Pieņemsim, piemēram, ka runa ir par apgrozības laika samazināšanos no 3 uz 2 mēnešiem; pieņemsim, ka kokvilnas gada patēriņš kapitālista X uzņēmumā ir 1200 ķīpu. Pirmajā gadījumā pārdos

1. janvārī	300 ķīpu,	noliktavā	paliek	900 ķīpu
1. aprīlī	300	„	„	600 „
1. jūlijā	300	„	„	300 „
1. oktobrī	300	„	„	0 „

Turpretim otrajā gadījumā

1. janvārī	pārdotas	200,	noliktavā	paliiek	1000	ķīpu
1. martā	„	200	„	„	800	„
1. maijā	„	200	„	„	600	„
1. jūlijā	„	200	„	„	400	„
1. septembrī	„	200	„	„	200	„
1. novembrī	„	200	„	„	0	„

Tā tad par kokvilnu izdotā nauda visa atgriežas tikai mēnesi vēlāk — nevis oktobrī, bet novembrī. Tā nu, ja, apgrozības laikam un līdz ar to arī aprītei saīsinoties, naudas kapitāla formā izdalās $\frac{1}{9}$ avansētā kapitāla = 100 st. mārč. un ja šīs 100 st. mārč. sastāv no 20 st. mārč. — darba algas iknedēļas izmaksai paredzētā naudas kapitāla pārpalikuma, kas periodiski atkārtojas, un no 80 st. mārč., kuras periodiski rodas kā ražošanas krājuma pārpalikums uz vienu nedēļu, tad šī ražošanas krājuma pārpalikuma samazināšanās fabrikantam par 80 st. mārč. parādās kā preču krājuma palielināšanās kokvilnas tirgotājam. Jo ilgāk tā pati kokvilna atrodas tirgotāja noliktavās kā prece, jo mazāk tā stāv fabrikanta noliktavās kā ražošanas krājums.

Līdz šim mēs pieņēmām, ka apgrozības laika saīsināšanās kapitālista X uzņēmumā izriet no tā, ka X ātrāk pārdod savas preces vai drīzāk saņem par tām naudu, respektīvi, ja ir kredīts, tad no tā, ka saīsinās maksāšanas termiņš. Tā tad šī apgrozības laika saīsināšanās izriet no preces ātrākas pārdošanas, no preču kapitāla ātrākas pārvēršanās par naudas kapitālu, no $P'—N$, no apgrozības procesa pirmās fāzes. Tā var izrietēt arī no otrās fāzes, no $N—P$, tā tad no pārmaiņām vienā laikā gan darba periodā, gan apgrozības laikā, kāds ir kapitāliem Y, Z utt., kas piegādā kapitālistam X viņa apgrozāmā kapitāla ražošanas elementus.

Ja, piemēram, kokvilna, ogles utt. agrākajos transporta apstākļos 3 nedēļas atradās ceļā no savas ražošanas vietas vai no noliktavām līdz kapitālista X ražošanas vietai, tad X ražošanas krājuma minimumam bija jāpietiek vismaz 3 nedēļām, līdz pienāk jauni krājumi. Kamēr kokvilna un ogles atrodas ceļā, tās nevar noderēt par ražošanas līdzekļiem. Gluži pretēji, šai laikā tās ir darba priekšmets transporta rūpniecībai un tajā ieguldītajam kapitālam, tās tāpat ir arī savā apgrozībā esošs ogļu rūpnieka vai kokvilnas tirgotāja preču kapitāls. Ja transports labāks, atrašanās ceļā saīsinās līdz 2 nedēļām. Tādējādi ražošanas krājums no triju nedēļu krājuma var pārvērsties par divu nedēļu krājumu. Reizē ar to atbrīvojas tam avansētais papildu kapitāls, 80 st. mārč., un tāpat arī 20 st. mārč., kas bija paredzētas darba algai, jo aprītejušais 600 st. mārč. lielais kapitāls atgriežas nedēļu agrāk.

No otras puses, ja, piemēram, saīsinās darba periods kapitālam, kas piegādā izejvielas (par to piemēri minēti iepriekšējās no-

daļās), tātad ja rodas iespēja biežāk atjaunot izejvielas, tad ražošanas krājums var samazināties, starplaiks no viena atjaunošanas perioda līdz otram var saīsināties.

Ja turpretim apgrozības laiks un tāpēc arī aprites periods pagarinās, tad nepieciešams avansēt papildu kapitālu — no paša kapitālista kabatas, ja viņam ir šāds papildu kapitāls. Bet tādā gadījumā šo kapitālu kaut kādā formā jau lietos kā naudas tirgū esošā kapitāla daļu; lai ar to varētu rīkoties, tas jāatbrīvo no vecās formas, piemēram, jāpārdod akcijas, jāizņem noguldījumi, tā ka arī šai gadījumā netieši tiks ietekmēts naudas tirgus. Vai arī kapitālistam papildu kapitāls jādabū uz kredīta. Kas attiecas uz darba algas izmaksāšanai nepieciešamo papildu kapitāla daļu, tad normālos apstākļos tā pastāvīgi jāavansē kā naudas kapitāls, tāpēc kapitālists *X* no savas puses izdara tiešu spiedienu uz naudas tirgu. Tā kapitāla daļa, kas jāiegulda ražošanas materiālos, naudas kapitāla veidā neizbēgami jāavansē tikai tai gadījumā, ja kapitālistam par tiem jāmaksā skaidrā naudā. Ja viņš tos var dabūt uz kredīta, tad tas tieši neietekmē naudas tirgu, tāpēc ka tad papildu kapitālu tieši avansē kā ražošanas krājumu, nevis kā naudas kapitālu no paša sākuma. Ja kreditors savukārt no kapitālista *X* saņemto vekseli tieši laiž naudas tirgū, liek to diskontēt utt., tad tas netieši, ar otras personas starpniecību, ietekmēs naudas tirgu. Bet, ja kreditors šo vekseli izlietos, piemēram, lai pirms termiņa nomaksātu savu parādu, kas dzēšams tikai vēlāk, tad šis papildu avansētais kapitāls ne tieši, ne netieši neietekmēs naudas tirgu.

II gadījums. Ražošanas materiālu cena mainās, visi citi apstākļi nemainās.

Iepriekš mēs pieņēmām, ka no visa 900 st. mārč. lielā kapitāla $\frac{4}{5}$, = 720 st. mārč., tiek izdotas par ražošanas materiāliem un $\frac{1}{5}$, = 180 st. mārč., — darba algai.

Ja ražošanas materiālu cena pazeminās uz pusi, tad par tiem sešu nedēļu darba periodam vajag tikai 240 st. mārč., nevis 480 st. mārč. un II papildu kapitālam vajag tikai 120 st. mārč., nevis 240 st. mārč. Tātad I kapitāls samazinās no 600 st. mārč. līdz $240 + 120 = 360$ st. mārč. un II kapitāls — no 300 st. mārč. līdz $120 + 60 = 180$ st. mārč. Viss kapitāls no 900 st. mārč. samazinās līdz $360 + 180 = 540$ st. mārč. Tātad izdalās 360 st. mārč.

Šis izdalījies un tagad nenodarbinātais naudas kapitāls, kas tāpēc meklē izlietojumu naudas tirgū, nav nekas cits kā 900 st. mārč. lielā, sākotnēji naudas kapitāla veidā avansētā kapitāla daļa, kas kļuvusi lieka, krītoties to ražošanas elementu cenām, par kuriem tā periodiski pārvēršas, — kļuvusi lieka, ja uzņēmums nepaplašinās, bet strādā tālāk agrākajā mērogā. Ja tādu cenu krišanos radījuši nevis nejauši apstākļi (piemēram, sevišķi bagā-

tīga raža, pārmērīgs preču piedāvājums utt.), bet gan darba ražīgā spēka palielināšanās tai nozarē, kas piegādā izejvielas, tad šis naudas kapitāls būtu absolūts pieaugums naudas tirgum un vispār brīvajam kapitālam, kas atrodas naudas kapitāla formā, jo šis kapitāls vairs nebūtu jau lietā liktā kapitāla nepieciešama sastāvdaļa.

III gadījums. Paša produkta tirgus cena mainās.

Sai gadījumā ar produkta cenas pazemināšanos daļa kapitāla kapitālistam *X* iet zudumā, tāpēc tā jākompensē ar jaunu naudas kapitāla avansējumu. So pārdevēja zaudējumu savukārt var laimēt pircējs: tieši, ja produkta tirgus cena pazeminājusies tikai nejausās konjunktūras dēļ un pēc tam atkal paceļas līdz savam normālajam augstumam; netieši, ja cenas pārmaiņu radījusi vērtības pārmaiņa, kas atspoguļojas arī vecajā produktā, un ja šis produkts kā ražošanas elements atkal ieiet citā ražošanas sfērā un pro tanto atbrīvo šeit kapitālu. Abos gadījumos kapitālu, ko kapitālists *X* zaudējis — un, lai to kompensētu, šis kapitālists izdara spiedienu uz naudas tirgu —, viņa veikalu partneri var tam piegādāt kā jaunu papildu kapitālu. Tādā gadījumā notiek tikai kapitāla pārvietošanās.

Turpretim, ja produkta cena ceļas, tad no apgrozības sfēras kapitālists *X* piesavinās kapitāla daļu, ko viņš nav avansējis. Tā nav ražošanas procesam avansētā kapitāla organiska daļa, tāpēc, ja ražošana nepaplašinās, veido izdalījušos naudas kapitālu. Tā kā šeit, pēc mūsu pieņēmuma, produkta elementu cenas bija dotas agrāk, nekā šis produkts kā preču kapitāls parādījās tirgū, tad produkta cenu paaugstināšanos šeit būtu varējusi radīt īsta vērtības mainīšanās, ciktāl šī mainīšanās būtu bijusi ar pretēju iedarbību, piemēram, ja izejmateriāli pēc tam būtu cēlušies cenā. Sai gadījumā kapitālists *X* būtu ieguvis ar savu produktu, kas apgrozās kā preču kapitāls, un ar ražošanas krājumu, kāds viņam ir. Sis ieguvums dotu viņam papildu kapitālu, kas tagad būs vajadzīgs, lai, jaunām — augstākām ražošanas elementu cenām pastāvot, turpinātu viņa uzņēmumu.

Vai arī ražošanas elementu cenu celšanās būs tikai pārejoša. Tad tas, kas kapitālistam *X* vajadzīgs kā papildu kapitāls, otrai pusei izrādīsies atbrīvojies kapitāls, un otrādi, ciktāl kapitālista *X* produkts ir elements citām ražošanas nozarēm. Ko viens zaudējis, to otrs laimējis.

SESPADSMITĀ NODAĻA

MAINĪGĀ KAPITĀLA APRITE

I. VIRSVĒRTĪBAS GADA NORMA

Pieņemsim, ka apgrozāmais kapitāls ir 2500 st. mārč. liels, turklāt tāds, ka tā $\frac{4}{5}$, = 2000 st. mārč., veido pastāvīgo kapitālu (ražošanas materiālus), bet $\frac{1}{5}$, = 500 st. mārč., — mainīgo kapitālu, kas izdodams par darba algu.

Pieņemsim, ka aprites periods ir 5 nedēļas, darba periods = 4 nedēļām, apgrozības periods = 1 nedēļai. Tad I kapitāls, = 2000 st. mārč., sastāvēs no 1600 st. mārč. pastāvīgā kapitāla un 400 st. mārč. mainīgā kapitāla, II kapitāls = 500 st. mārč., no tām 400 st. mārč. pastāvīgā un 100 st. mārč. mainīgā kapitāla. Katras darba nedēļas laikā izdod 500 st. mārč. lielu kapitālu. Gada laikā, kas sastāv no 50 nedēļām, ražo gada produktu $500 \times 50 = 25\,000$ st. mārč. Tātad I kapitāls, kas ir 2000 st. mārč. liels, pastāvīgi aizņemts darba periodā, aprit $12\frac{1}{2}$ reizes. $2000 \times 12\frac{1}{2} = 25\,000$ st. mārč. No šīm 25 000 st. mārč. $\frac{4}{5}$, = 20 000 st. mārč., ir pastāvīgais kapitāls, kas izdots par ražošanas līdzekļiem, un $\frac{1}{5}$, = 5000 st. mārč., — mainīgais kapitāls, kas izdots par darba algu. Turpretim viss 2500 st. mārč. lielais kapitāls aprit $\frac{25\,000}{2500} = 10$ reižu.

Ražošanas laikā izdotais mainīgais apgrozāmais kapitāls var no jauna atkal kalpot apgrozības procesā tikai tiktāl, ciktāl izdodas pārdot produktu, kurā atražota tā vērtība, ciktāl tas no preču kapitāla pārvēršas par naudas kapitālu, kas atkal varētu tikt izdots samaksai par darbaspēku. Bet taisni tāds pats stāvoklis ir arī ar ražošanai izdoto pastāvīgo apgrozāmo kapitālu (ražošanas materiāliem), kura vērtība no jauna parādās produktā kā produkta vērtības daļa. Abu šo daļu, t. i., apgrozāmā kapitāla mainīgās un pastāvīgās daļas kopējā īpašība un to atšķirība no pamatkapitāla nav tai apstākļi, ka to vērtība, pārnesta uz produktu, apgrozās ar preču kapitāla starpniecību, produktam apgrozoties preces veidā. Zināma daļa produkta vērtības un turklāt tāda produkta, kas ap-

grozās preces veidā, zināma daļa preču kapitāla vienmēr sastāv no pamatkapitāla nolietojšanās, t. i., no tās pamatkapitāla vērtības daļas, ko pamatkapitāls pārnesis uz produktu ražošanas laikā. Bet atšķirība ir šāda: pamatkapitāls joprojām funkcionē ražošanas procesā savā vecajā patērēšanas formā apgrozāmā kapitāla (tas ir vienlīdzīgs apgrozāmajam pastāvīgajam kapitālam + apgrozāmais mainīgais kapitāls) ilgāka vai īsāka aprītes periodu cikla laikā; turpretim katras atsevišķas aprītes nosacījums ir kompensēt visu apgrozāmo kapitālu, kas preču kapitāla veidā no ražošanas sfēras ir iegājis apgrozības sfērā. Apgrozības pirmā fāze, $P'—N'$, ir kopēja apgrozāmajam pastāvīgajam un apgrozāmajam mainīgajam kapitālam. Otrajā fāzē tie sadalās. Nauda, par kuru ir pārvērtusies prece, pa daļai pārvēršas par ražošanas krājumu (apgrozāmais pastāvīgais kapitāls). Atbilstoši tāda krājuma sastāvdaļu iepirkšanas dažādajiem termiņiem viena daļa šīs naudas var agrāk pārvērsties par ražošanas materiāliem, cita vēlāk, taču galu galā visa šī nauda pārvēršas par ražošanas materiāliem. Otra daļa naudas, kas ieņemta par pārdoto precī, paliek naudas krājuma veidā, un to pamazām izdod samaksai par ražošanas procesā iesaistīto darbaspēku. Šī naudas daļa veido apgrozāmo mainīgo kapitālu. Tomēr kapitāla aprītē, tam pārvēršoties par produktu, no produkta par precī, no preces par naudu, katreiz notiek pilnīga kādas apgrozāmā kapitāla daļas kompensēšana. Tieši tāpēc mēs iepriekšējā nodaļā aplūkojām apgrozāmā kapitāla — pastāvīgā un mainīgā — aprīti atsevišķi un kopā, nepievērsdami uzmanību pamatkapitālam.

Jautājumā, kas tagad aplūkojams, mums jāspēr vēl viens solis uz priekšu un jāaplūko apgrozāmā kapitāla mainīgā daļa tā, it kā tā viena pati sastādītu visu apgrozāmo kapitālu. T. i., mēs neņemsim vērā pastāvīgo apgrozāmo kapitālu, kas izdara aprītes kopā ar mainīgo daļu.

Avansēts 2500 st. mārč., un gada produkta vērtība = 25 000 st. mārč. Bet apgrozāmā kapitāla mainīgā daļa ir 500 st. mārč., tāpēc mainīgais kapitāls, kas ietilpst 25 000 st. mārč., ir vienlīdzīgs $\frac{25\,000}{5} = 5000$ st. mārč. Ja 5000 st. mārč. dalīsim ar 500, tad dabūsim aprītu skaitu 10, gluži tādu pašu kā visam 2500 st. mārč. lielajam kapitālam.

Šis vidējais aprēķins, kad gada produkta vērtību dala ar avan-sētā kapitāla vērtību, nevis ar šī kapitāla pastāvīgi vienā darba periodā nodarbinātās daļas vērtību (tātad mūsu gadījumā nevis ar 400, bet ar 500, nevis ar I kapitālu, bet gan ar I kapitālu + II kapitāls), šis vidējais aprēķins ir absolūti precīzs šeit, kur runa ir tikai par virsvērtības ražošanu. Vēlāk redzēsīm, ka no cita viedokļa tas nav gluži precīzs, kā jau vispār šis vidējais aprēķins nav visai precīzs. T. i., aprēķins ir pietiekams kapitālista

praktiskajiem mērķiem, bet tas precīzi vai pienācīgi neizsaka visus reālos apstākļus, kas pavada aprīti.

Līdz šim mēs nepavisam neņēmām vērā vienu preču kapitāla vērtības daļu, proti, tajā ietverto virsvērtību, kas ražošanas procesa laikā ražota un pievienota produktam. Tagad mums tai jāpievērš uzmanība.

Ja pieņem, ka ik nedēļas izdodamais, 100 st. mērc. lielais mainīgais kapitāls ražo 100% virsvērtības = 100 st. mērc., tad 500 st. mērc. lielais mainīgais kapitāls, ko izdod aprītes piecu nedēļu periodā, ražos 500 st. mērc. virsvērtības, t. i., puse darba dienas sastāv no virsdarba.

Bet, ja 500 st. mērc. mainīgā kapitāla ražo 500 st. mērc. virsvērtības, tad 5000 st. mērc. ražo $500 \times 10 = 5000$ st. mērc. virsvērtības. Tomēr avansētais mainīgais kapitāls = 500 st. mērc. Visas gada laikā ražotās virsvērtības masas attiecību pret avansētā mainīgā kapitāla vērtības summu nosauksim par virsvērtības gada normu. Tātad šai gadījumā virsvērtības gada norma ir $\frac{5000}{500} = 1000\%$. Ja šo normu sīkāk analizē, tad izrādās, ka tā vienlīdzīga virsvērtības normai, ko avansētais mainīgais kapitāls ražo viena aprītes perioda laikā, reizinātai ar mainīgā kapitāla aprītu skaitu (kas sakrīt ar visa apgrozāmā kapitāla aprītu skaitu).

Viena aprītes perioda laikā avansētais mainīgais kapitāls šai gadījumā = 500 st. mērc., šai laikā ražotā virsvērtība arī = 500 st. mērc. Tāpēc virsvērtības norma viena aprītes perioda laikā ir $\frac{500m}{500v} = 100\%$. Šie 100%, reizināti ar 10, ar aprītu skaitu gadā, dod $\frac{5000m}{500v} = 1000\%$.

Tas attiecas uz virsvērtības gada normu. Kas turpretim attiecas uz virsvērtības masu, ko iegūst noteikta aprītes perioda laikā, tad šī masa vienlīdzīga šī perioda laikā avansētā mainīgā kapitāla vērtībai, šeit = 500 st. mērc., reizinātai ar virsvērtības normu, šeit tātad $500 \times \frac{100}{100} = 500 \times 1 = 500$ st. mērc. Ja avansētais kapitāls būtu = 1500 st. mērc., tad, pastāvot vienādai virsvērtības normai, virsvērtības masa būtu = $1500 \times \frac{100}{100} = 1500$ st. mērc.

500 st. mērc. lielo mainīgo kapitālu, kas aprīti 10 reižu gadā un gada laikā ražo 5000 st. mērc. lielu virsvērtību, mainīgo kapitālu, kam virsvērtības gada norma tātad = 1000%, sauksim par kapitālu A.

Tagad pieņemsim, ka otru mainīgo kapitālu B, 5000 st. mērc. lielu, avansē uz veselu gadu (t. i., šai gadījumā uz 50 nedēļām),

tāpēc tas aprīt tikai vienreiz gadā. Tālāk pieņemsim, ka gada beigās par produktu samaksā tai pašā dienā, kad tas gatavs, un naudas kapitāls, par kuru tas pārvēršas, tātad atgriežas tai pašā dienā. Tātad apgrozības periods šeit = 0, aprītes periods = darba periodam, proti, vienam gadam. Tāpat kā iepriekšējā gadījumā, darba procesā katru nedēļu atrodas 100 st. mērc. liels mainīgais kapitāls, tātad 50 nedēļās — 5000 st. mērc. liels mainīgais kapitāls. Tālāk, virsvērtības normu pieņemsim tādu pašu, = 100%, t. i., darbadienas garums ir vienāds un puse tās ir virsdarbs. Ja aplūkojam 5 nedēļas, tad ieguldītais mainīgais kapitāls būs vienlīdzīgs 500 st. mērc., virsvērtības norma = 100%, tātad 5 nedēļās ražotā virsvērtības masa = 500 st. mērc. Pie tam ekspluatētā darbaspēka daudzumu un tā ekspluatācijas pakāpi šeit pieņem gluži tādu pašu kā kapitālam *A*.

Izlietotais 100 st. mērc. lielais mainīgais kapitāls ik nedēļas ražo 100 st. mērc. lielu virsvērtību, tāpēc 50 nedēļās izlietotais kapitāls $100 \times 50 = 5000$ st. mērc. ražo 5000 st. mērc. lielu virsvērtību. Izrādās, ka ik gadus ražojamās virsvērtības masa ir tāda pati kā iepriekšējā gadījumā, = 5000 st. mērc., bet virsvērtības gada norma ir pavisam citāda. Tā vienlīdzīga gada laikā ražotajai virsvērtībai, dalītai ar avansēto mainīgo kapitālu, $\frac{5000m}{5000v} = 100\%$, turpretim agrāk kapitālam *A* tā bija vienlīdzīga 1000%.

Piemērā ar kapitālu *A* un tāpat arī piemērā ar kapitālu *B* mēs ik nedēļas izdevām 100 st. mērc. mainīgā kapitāla; vērtības pieaugšanas pakāpe jeb virsvērtības norma ir gluži tāda pati = 100%; mainīgā kapitāla lielums arī ir vienāds = 100 st. mērc. Ekspluatē pilnīgi vienādu darbaspēka daudzumu, ekspluatācijas lielums un pakāpe abos gadījumos vienāda, darbadienas vienādas un vienādi sadalās nepieciešamajā darbā un virsdarbā. Gada laikā lietā liktā mainīgā kapitāla summa pēc lieluma vienāda = 5000 st. mērc., tā iedarbina to pašu darba masu un izspiež no darbaspēka, ko iedarbina divi vienādi kapitāli, vienādu virsvērtības masu, 5000 st. mērc. Un tomēr kapitālu *A* un *B* virsvērtības gada normas starpība ir 900%.

Šī parādība, protams, rada tādu iespaidu, it kā virsvērtības norma būtu atkarīga ne vien no mainīgā kapitāla iedarbinātā darbaspēka masas un ekspluatācijas pakāpes, bet bez tam vēl no kaut kādām neizskaidrojamām ietekmēm, kas rodas no apgrozības procesa; patiesi, šo parādību izskaidroja tieši tādējādi, pie tam ja arī ne šai tīrajā, bet gan savā vairāk sarežģītajā un slēptajā formā (peļņas gada normas formā) tā kopš 20. gadu sākuma radīja pilnīgu nesaskaņu Rikārdos skolā.

Šīs parādības noslēpumainība tūdaļ zūd, ja mēs ne tikai šķietami, bet īstenībā noliksim kapitālu *A* un kapitālu *B* gluži vienādos apstākļos. Apstākļi būs vienādi tikai tai gadījumā, ja mainīgo

kapitālu *B* visā tā apjomā izdos darbaspēka samaksai tai pašā laika posmā, kad kapitālu *A*.

Šai gadījumā kapitāla *B* 5000 st. mērc. izdod 5 nedēļu laikā, izdevums pa 1000 st. mērc. nedēļā izveido gadā 50 000 st. mērc. Ievērojot mūsu pieņēmumu, virsvērtība tad arī izveido 50 000 st. mērc. Aprītējušais kapitāls = 50 000 st. mērc., dalīts ar avansēto kapitālu = 5000 st. mērc., dod aprītu skaitu = 10. Virsvērtības

norma = $\frac{5000m}{5000v} = 100\%$, reizināta ar aprītu skaitu = 10, dod virs-

vērtības gada normu $\frac{50\,000m}{5000v} = \frac{10}{1} = 1000\%$. Tā nu tagad virs-

vērtības gada normas kapitālam *A* un kapitālam *B* ir vienādas, proti, 1000%, bet virsvērtības masas: kapitālam *B* — 50 000 st. mērc., kapitālam *A* — 5000 st. mērc.; ražotās virsvērtības masas tagad attiecas viena pret otru tāpat kā avansēto kapitālu *B* un *A* vērtība, proti, kā 5000 : 500 = 10 : 1. Bet toties kapitāls *B* tai pašā laikā ir iedarbinājis desmitreiz vairāk darbaspēka nekā kapitāls *A*.

Tikai mainīgais kapitāls, kas patiesi lietots darba procesā, rada virsvērtību, un tikai uz to attiecas visi līdz šim konstatētie virsvērtības ražošanas likumi, tātad arī likums, ka virsvērtības masu, ja tās norma ir dota, nosaka mainīgā kapitāla lielums⁶⁵.

Pašu darba procesu mēri ar laiku. Ja darbadienas garums ir dots (kā šeit, kur mēs pieņemam visus apstākļus kapitāliem *A* un *B* vienādus, lai skaidri parādītu virsvērtības gada normas starpību), tad darba nedēļa sastāv no noteikta darbadienu skaita. Vai arī mēs varam uzskatīt kādu darba periodu, piemēram, šajā gadījumā piecu nedēļu darba periodu, par nepārtrauktu darbadienu, kas sastāv no 300 stundām, ja darbadiena = 10 stundām un nedēļa = 6 darbadienām. Bet pēc tam mums šis skaitlis jāreizina ar strādnieku skaitu, kas ik dienas vienā laikā nodarbināti kopā vienā un tai pašā darba procesā. Ja šis strādnieku skaits būtu, piemēram, 10, tad darba nedēļa būtu vienlīdzīga $60 \times 10 = 600$ stundām, bet piecu nedēļu darba periods būtu vienlīdzīgs $600 \times 5 = 3000$ stundām. Tātad, kad virsvērtības norma ir vienāda un darbadienas ilgums vienāds, lieto vienāda lieluma mainīgos kapitālus, ja tajā pašā laika posmā iedarbina vienādas darbaspēka masas (kuras aprēķina, reizinot vienu dotās cenas darbaspēku ar šo spēku skaitu).

Tagad atgriezīsimies pie mūsu sākotnējiem piemēriem. Abos gadījumos, piemēros *A* un *B*, gada laikā katru nedēļu liek lietā vienāda lieluma mainīgos kapitālus, pa 100 st. mērc. nedēļā. Tāpēc lietotie, patiesi darba procesā funkcionējošie mainīgie kapitāli ir vienlīdzīgi, bet avansētie mainīgie kapitāli nepavisam nav vienlīdzīgi. Piemērā *A* katrām 5 nedēļām avansē pa 500 st. mērc., no kurām ik nedēļas liek lietā 100 st. mērc. Piemērā *B* jau pirmajam piecu nedēļu periodam jāavansē 5000 st. mērc., bet no tām izlieto

tikai pa 100 st. mārč. nedēļā, tātad 5 nedēļās tikai 500 st. mārč. = $\frac{1}{10}$ avansētā kapitāla. Otrajā piecu nedēļu periodā jāavansē 4500 st. mārč., bet izlieto tikai 500 st. mārč. utt. Mainīgais kapitāls, ko avansē uz noteiktu laika periodu, pārvēršas par lietā likto, t. i., patiesi funkcionējošu un darbīgu mainīgo kapitālu tikai tādā mērā, kādā tas tiešām stājas darba procesa piepildītajos šī laika perioda posmos, ciktāl tas tiešām funkcionē darba procesā. Starplaikā, kad vienu tā daļu avansē tikai tālab, lai to liktu lietā vēlākā laika posmā, šī daļa it kā pilnīgi neeksistē darba procesam, tāpēc tā nekādi neietekmē ne vērtības, ne arī virsvērtības radīšanu. Tāds, piemēram, ir stāvoklis piemērā ar 500 st. mārč. lielo kapitālu *A*. Tas ir pilnīgi viss avansēts uz 5 nedēļām, bet darba procesā no tā secīgi ieiet katru nedēļu tikai 100 st. mārč. Pirmajā nedēļā izlieto $\frac{1}{5}$ no tā apmēra; $\frac{4}{5}$ jau ir avansētas, lai gan vēl nav radušas izlietojumu; tām jābūt krājumā četru sekojošo nedēļu darba procesam, tāpēc tās jāavansē.

Apstākļi, kas rada atšķirību attiecībā starp avansēto un lietā likto mainīgo kapitālu, ietekmē virsvērtības ražošanu — ja virsvērtības norma ir noteikta — tikai tiktāl un tikai tādā veidā, ka tie dara dažādu to mainīgā kapitāla daudzumu, ko tiešām var izlietot noteiktā laika periodā, piemēram, 1 nedēļā, 5 nedēļās utt. Avansētais mainīgais kapitāls funkcionē kā mainīgais kapitāls tikai tiktāl un tikai tajā laikā, ciktāl un kad to tiešām lieto, nevis tai laikā, kad tas paliek avansēts krājuma veidā, neatrazdams īstenu izlietojumu. Bet visi apstākļi, kas maina attiecības starp avansēto un lietā likto mainīgo kapitālu, reducejas uz aprītes periodu starpību (kas rodas tādēļ, ka ir starpība vai nu darba perioda, vai apgrozības perioda, vai arī gan viena, gan otra ilgumā). Tāds ir virsvērtības ražošanas likums, ka, pastāvot vienādei virsvērtības normai, vienlīdzīgas funkcionējošā mainīgā kapitāla masas ražo vienlīdzīgas virsvērtības masas. Tātad, ja kapitāli *A* un *B* vienādos laika posmos, pastāvot vienādei virsvērtības normai, liek lietā vienlīdzīgas mainīgā kapitāla masas, tām vienādos laika posmos jāražo vienlīdzīgas virsvērtības masas, lai cik dažāda būtu šī zināmā laika posmā lietotā mainīgā kapitāla attiecība pret mainīgo kapitālu, kas avansēts tam pašam laika posmam, un tātad lai cik dažāda būtu ražotās virsvērtības masas attiecība nevis pret izlietoto, bet pret vispār visu avansēto mainīgo kapitālu. Šīs attiecības atšķirības necik nav pretrunā ar mūsu izvirzītajiem virsvērtības ražošanas likumiem, gluži otrādi, tās apstiprina šos likumus un ir to neizbēgamas sekas.

Aplūkosim kapitāla *B* pirmo piecu nedēļu ražošanas periodu. 5. nedēļas beigās jau lietā liktas un patērētas 500 st. mārč. No jauna radītā vērtība = 1000 st. mārč., tātad $\frac{500m}{500v} = 100\%$ — gluži tāpat, kā tas ir ar kapitālu *A*. Apstākļi, ka kapitālam *A*

virsvērtība realizēta kopā ar avansēto kapitālu, bet kapitālam B nav realizēta, — šis apstāklis mūs šeit neskar, jo pagaidām runa ir tikai par virsvērtības ražošanu un par virsvērtības attiecību pret mainīgo kapitālu, kas avansēts tās ražošanas laikā. Turpretim, ja mēs kapitālam B virsvērtības attiecību aprēķināsim nevis pret to 5000 st. mārč. lielā avansētā kapitāla daļu, kas likta lietā un tāpēc arī patērēta šīs virsvērtības ražošanas laikā, bet pret visu avansēto kapitālu, tad iegūsim $\frac{500m}{5000v} = \frac{1}{10} = 10\%$. Tātad kapitālam

B minētā attiecība ir 10%, bet kapitālam A — 100%, t. i., 10 reižu lielāka. Ja šai sakarā būtu teikts: tāda starpība virsvērtības normā vienādi lieliem kapitāliem, kas iedarbina vienādu darba daudzumu un turklāt darbu, kurš dalās vienādās daļās samaksātajā un nesamaksātajā darbā, — tāda starpība ir pretrunā ar virsvērtības ražošanas likumiem, tad atbilde būtu vienkārša un rastos, jau tikai uzmetot pirmo skatu faktiskajām attiecībām: kapitālam A aprēķinā ir izteikta istā virsvērtības norma, t. i., 5 nedēļu laikā 500 st. mārč. lielā mainīgā kapitāla ražotās virsvērtības attiecība pret šo 500 st. mārč. lielo mainīgo kapitālu. Turpretim kapitālam B aprēķins izdarīts tādā veidā, kam nav nekāda sakara ne ar virsvērtības ražošanu, ne ar tai atbilstošo virsvērtības normas noteikšanu. Un proti, šajā aprēķinā 500 st. mārč. virsvērtības, ko ražojis 500 st. mārč. liels mainīgais kapitāls, ņemtas patiesībā ne to attiecībā pret 500 st. mārč. mainīgā kapitāla, kas avansēts šīs virsvērtības ražošanas laikā, bet gan to attiecībā pret 5000 st. mārč. lielu kapitālu, kura $\frac{9}{10}$, 4500 st. mārč., nav nekādas daļas gar šīs 500 st. mārč. lielās virsvērtības ražošanu un, gluži otrādi, nākamo 45 nedēļu laikā tikai pakāpeniski jāiesaistās darbībā; tātad ražošanai pirmajās 5 nedēļās, par kurām šeit tikai vienīgi ir runa, tās nemaz neeksistē. Tātad šai gadījumā starpība kapitālu A un B virsvērtības normā nerada nekādu problēmu.

Salīdzināsim tagad virsvērtības gada normas kapitāliem B un A . Kapitālam B mums ir $\frac{5000m}{5000v} = 100\%$, kapitālam A $\frac{5000m}{500v} = 1000\%$. Bet virsvērtības normu attiecība ir tāda pati kā agrāk. Tad mums bija

$\frac{\text{kapitāla } B \text{ virsvērtības norma}}{\text{kapitāla } A \text{ virsvērtības norma}} = \frac{10\%}{100\%}$, bet tagad mums ir

$\frac{\text{kapitāla } B \text{ virsvērtības gada norma}}{\text{kapitāla } A \text{ virsvērtības gada norma}} = \frac{100\%}{1000\%}$;

bet $\frac{10\%}{100\%} = \frac{100\%}{1000\%}$, tātad tā pati attiecība, kas bija agrāk.

Tomēr tagad ir atklājusies problēmas otra puse. Kapitāla B gada norma, kas vienlīdzīga $\frac{5000m}{5000v} = 100\%$, nav nekāda novirzī-

šanās, pat nav šķietamības, ka notikusi novirzīšanās no mums zināmajiem virsvērtības ražošanas likumiem un šiem likumiem atbilstošās virsvērtības normas. $5000v$, avansētas un ražīgi patērētas gada laikā, ir ražojušas $5000m$. Tātad virsvērtības norma izsakāma ar iepriekš minēto daļskaitli $\frac{5000m}{5000v} = 100\%$. Gada norma sakrīt ar virsvērtības īsto normu. Tātad šoreiz nevis kapitāls B , kā agrāk, bet gan kapitāls A ir anomālija, kas jāizskaidro.

Mums šai gadījumā kapitālam A ir virsvērtības gada norma $\frac{5000m}{500v} = 1000\%$. Bet, ja pirmajā gadījumā $500m$, 5 nedēļu produktu, aprēķināja tā attiecībā pret 5000 st. mārč. lielo avansēto kapitālu, kura $\frac{9}{10}$ netika lietotas šīs virsvērtības ražošanā, tad tagad $5000m$ tiek aprēķināts tā attiecībā pret $500v$, t. i., tikai pret mainīgā kapitāla $\frac{1}{10}$, kas patiesi lietots $5000m$ ražošanā, jo šis $5000m$ ir 50 nedēļu laikā ražīgi patērētā 5000 st. mārč. lielā mainīgā kapitāla produkts, nevis tikai viena paša piecu nedēļu perioda laikā patērētā 500 st. mārč. lielā mainīgā kapitāla produkts. Pirmajā gadījumā 5 nedēļās ražoto virsvērtību aprēķinājām tās attiecībā pret kapitālu, kas avansēts uz 50 nedēļām, t. i., pret desmitkārt lielāku kapitālu nekā tas, kas patērēts 5 nedēļu laikā. Tagad 50 nedēļās ražoto virsvērtību aprēķinām tās attiecībā pret kapitālu, kas avansēts uz 5 nedēļām, t. i., pret desmitkārt mazāku kapitālu nekā tas, kas patērēts 50 nedēļu laikā.

Kapitālu A , 500 st. mārč., nekad neavansē vairāk kā uz 5 nedēļām. Kad tās beigušās, tas ieplūst atpakaļ un, veicot gada laikā desmit aprītu, var atkārtot to pašu procesu desmit reizi. No tā izriet divi secinājumi.

Pirmkārt. Avansētais kapitāls A ir tikai pieckārt lielāks par kapitāla daļu, ko pastāvīgi izlieto ražošanas procesā nedēļas laikā. Turpretim kapitāls B , kas 50 nedēļās aprīt tikai vienu reizi un kas tātad jāavansē uz 50 nedēļām, ir piecdesmitkārt lielāks par to savu daļu, ko pastāvīgi var izlietot nedēļas laikā. Tāpēc aprīte modificē attiecību starp kapitālu, ko avansē ražošanas procesam gada laikā, un kapitālu, ko pastāvīgi var izlietot noteiktā ražošanas periodā, piemēram, vienā nedēļā. Šeit mums ir darišana ar pirmo gadījumu, kad piecu nedēļu virsvērtību aprēķina nevis tās attiecībā pret kapitālu, ko izlieto šo 5 nedēļu laikā, bet gan attiecībā pret kapitālu, kas ir desmitkārt lielāks un izlietojams 50 nedēļu laikā.

Otrkārt. Kapitāla A aprītes piecu nedēļu periods ir tikai $\frac{1}{10}$ gada, tāpēc gadā ietilpst 10 tādu aprītes periodu, kuros 500 st. mārč. lielais kapitāls A tiek likts lietā pastāvīgi no jauna. Lietā liktais kapitāls šeit vienlīdzīgs kapitālam, kas avansēts uz 5 nedēļām un reizināts ar aprītes periodu skaitu gadā. Kapitāls, kas izlietots gada laikā, $= 500 \times 10 = 5000$ st. mārč. Kapitāls, kas avan-

sēts gada laikā, $= \frac{5000}{10} = 500$ st. mārč. Tik tiešām, lai gan pastāvīgi no jauna liek lietā 500 st. mārč., taču vienmēr katras 5 nedēļas no jauna avansē ne vairāk par šīm 500 st. mārč. No otras puses, kapitāla B gadījumā 5 nedēļu laikā izlieto un šīm 5 nedēļām avansē tikai 500 st. mārč.; bet, tā kā aprītes periods šeit $= 50$ nedēļām, tad kapitāls, kas likts lietā gada laikā, vienlīdzīgs kapitālam, ko avansē nevis 5 nedēļām, bet gan 50 nedēļām. Bet ik gadu ražojamā virsvērtības masa, ja virsvērtības norma noteikta, ir tieši atkarīga no kapitāla, ko izlieto gada laikā, nevis kapitāla, kas avansēts gada laikā. Tātad šīm 5000 st. mārč. lielajam kapitālam, kas aprīt vienu reizi, šī virsvērtības masa nav lielāka kā 500 st. mārč. lielam kapitālam, kas aprīt 10 reizu, un tā tikai tāpēc ir tik liela, ka kapitāls, kas aprīt vienreiz gadā, pats ir desmitkārt lielāks par kapitālu, kas aprīt desmit reizu.

Gada laikā aprītējušais mainīgais kapitāls — tātad tam atbilstošā gada produkta daļa vai tai vienlīdzīga gada izmaksu daļa — ir mainīgais kapitāls, kas tiešām izlietots, ražīgi patērēts gada laikā. No tā izriet: ja gada laikā aprītējušais mainīgais kapitāls A un gada laikā aprītējušais mainīgais kapitāls B ir vienādi lieli un ja tos lieto ar vienādiem vērtības pieaugšanas nosacījumiem, ja virsvērtības norma tātad abiem vienāda, tad arī ik gadu ražotajai virsvērtības masai tāpat jābūt abiem vienādai; tātad, tā kā lietoto kapitālu masas vienādas, tad jābūt vienādai arī uz gadu aprēķinātajai virsvērtības normai, ciktāl to izsaka ar formulu $\frac{\text{gada laikā ražotās virsvērtības masa}}{\text{gada laikā aprītējušais mainīgais kapitāls}}$. Vai, to izsakot vispārējā formā, lai aprītējušo mainīgo kapitālu relatīvais lielums būtu kāds būdams, to gada laikā ražotās virsvērtības normu nosaka tā virsvērtības norma, ko attiecīgie kapitāli devuši vidējos darba periodos (piemēram, vidēji nedēļā vai dienā).

Tādas ir vienīgās sekas, kas izriet no virsvērtības ražošanas likumiem un virsvērtības normas noteikšanas likumiem.

Tālāk palūkosimies, ko izsaka attiecība $\frac{\text{gada laikā aprītējušais kapitāls}}{\text{avansētais kapitāls}}$ (pie tam mēs, kā jau teikts, runājam tikai par mainīgo kapitālu). Dalījums dod gada laikā avansētā kapitāla aprītu skaitu.

Kapitālam A mums ir $\frac{5000 \text{ st. mārč. gada laikā aprītējušā kapitāla}}{500 \text{ st. mārč. avansētā kapitāla}}$, kapitālam B $\frac{5000 \text{ st. mārč. gada laikā aprītējušā kapitāla}}{5000 \text{ st. mārč. avansētā kapitāla}}$.

Abās šajās attiecībās skaitītājs izsaka avansēto kapitālu, reizinātu ar aprītu skaitu — kapitālam A — 500×10 , kapitālam B — 5000×1 — vai arī reizinātu ar attiecībā uz gadu izrēķināta aprītes laika apgriezto daļskaitli. Aprītes laiks kapitālam A — $\frac{1}{10}$ gada;

apgriezts aprītes laika daļskaitlis — $^{10}/_1$ gada, tātad $500 \times ^{10}/_1 = 5000$; kapitālam B — $5000 \times ^1/_1 = 5000$. Saucējs izsaka aprītējušo kapitālu, reizinātu ar aprītu *skaita* apgriezto daļskaitli, — kapitālam A — $5000 \times ^1/_10$, kapitālam B — $5000 \times ^1/_1$.

Attiecīgās darba masas (samaksātā un nesamaksātā darba summa), ko iedarbina abi gada laikā aprītējušie mainīgie kapitāli, šeit ir vienlīdzīgas, tāpēc ka paši aprītējušie kapitāli ir vienlīdzīgi un to vērtības pieaugšanas normas arī ir vienlīdzīgas.

Gada laikā aprītējušā mainīgā kapitāla attiecība pret avansēto mainīgo kapitālu rāda 1) attiecību, kādā avansējamais kapitāls atrodas pret mainīgo kapitālu, ko izlieto noteiktā darba periodā. Ja aprītu skaits = 10 kā kapitālam A un gadu pieņem 50 nedēļu ilgu, tad aprītes laiks = 5 nedēļām. Mainīgais kapitāls jāavansē uz šīm 5 nedēļām, un šīm uz 5 nedēļām avansētajam kapitālam jābūt 5 reizes lielākam par mainīgo kapitālu, ko izlieto vienas nedēļas laikā. T. i., vienas nedēļas laikā tikai vienu piektdaļu avansētā kapitāla (šeit 500 st. mārč.) var izlietot. Turpretim gadījumā ar kapitālu B aprītu skaits = $^{1}/_1$, aprītes laiks = 1 gadam = 50 nedēļām. Tātad avansētā kapitāla attiecība pret ik nedēļas izlietoto kapitālu ir 50:1. Ja kapitālistam B šī attiecība būtu tāda pati kā kapitālistam A , tad B ik nedēļas būtu jāiegulda uzņēmumā 1000 st. mārč., nevis 100. 2) No tā izriet, ka kapitālistam B jāliek lietā desmitkārt lielāks kapitāls (5000 st. mārč.) nekā kapitālistam A , lai iedarbinātu tādu pašu mainīgā kapitāla masu, tātad, pastāvot dotajai virsvērtības normai, tādu pašu darba (samaksātā un nesamaksātā darba) masu, un lai tādejādi gada laikā ražotu tādu pašu virsvērtības masu, kādu ražo kapitālists A . Īstā virsvērtības norma neizsaka neko citu kā vien noteiktā laika posmā izlietota mainīgā kapitāla attiecību pret tai pašā laika posmā ražotu virsvērtību; citiem vārdiem sakot, tā izsaka to nesamaksātā darba masu, ko iedarbina šai laika posmā lietā liktais mainīgais kapitāls. Tai nav absolūti nekāda sakara ar to mainīgā kapitāla daļu, kas gan bijusi avansēta, bet šobrīd vēl nav atradusi sev izlietojumu; tāpēc tā gluži tāpat nemaz neskar attiecību starp kapitāla daļu, kas avansēta noteiktam laika posmam, un to kapitāla daļu, kas atradusi izlietojumu šai laika posmā, — attiecību, kas modificējas un ir dažāda dažādiem kapitāliem, tāpēc ka dažāds ir to aprītes periodu ilgums.

No iepriekš iztirzātā turpretim izriet, ka virsvērtības gada norma tikai vienā gadījumā sakrīt ar īsto virsvērtības normu, kas izsaka darba ekspluatācijas pakāpi, — proti, tai gadījumā, kad avansētais kapitāls aprīt tikai vienreiz gadā; tāpēc avansētais kapitāls ir vienlīdzīgs gada laikā aprītējušajam kapitālam, tāpēc gada laikā ražotās virsvērtības masas attiecība pret kapitālu, kas gada laikā izlietots tās ražošanai, sakrīt un ir identa ar gada laikā ražotās virsvērtības masas attiecību pret kapitālu, kas gada laikā avansēts.

A) Virsvērtības gada norma vienlīdzīga

$\frac{\text{gada laikā ražotās virsvērtības masa}}{\text{avansētais mainīgais kapitāls}}$. Bet gada laikā ražotās virsvērtības

masa vienlīdzīga istajai virsvērtības normai, reizinātai ar mainīgo kapitālu, kas izlietots tās ražošanai. Kapitāls, kas izlietots virsvērtības gada masas ražošanai, ir vienlīdzīgs avansētajam kapitālam, reizinātam ar tā aprītu skaitu, ko apzīmēsim ar n . Tāpēc formula A pārvēršas par šādu formulu:

B) virsvērtības gada norma vienlīdzīga

$\frac{\text{istā virsvērtības norma} \times \text{avansētais mainīgais kapitāls} \times n}{\text{avansētais mainīgais kapitāls}}$.

Tā, piemēram, kapitālam B tā ir $= \frac{100\% \times 5000 \times 1}{5000}$ jeb 100% .

Tikai tad, ja $n=1$, t. i., ja avansētais mainīgais kapitāls aprīt tikai vienreiz gadā, tātad ir vienlīdzīgs gada laikā izlietotam vai aprītējušam kapitālam, — tikai tai gadījumā virsvērtības gada norma vienlīdzīga virsvērtības istajai normai.

Ja virsvērtības gada normu apzīmēsim ar M' , virsvērtības īsto normu ar m' , avansēto mainīgo kapitālu ar v , aprītu skaitu ar n , tad $M' = \frac{m'vn}{v} = m'n$; tātad $M' = m'n$ un tikai tai gadījumā $= m'$, ja $n=1$; tātad $M' = m' \times 1 = m'$.

Tālāk, no iepriekšējā izriet: virsvērtības gada norma vienmēr $= m'n$, t. i., vienlīdzīga virsvērtības istajai normai, ko vienā aprītes periodā ražojis šai periodā patērētais mainīgais kapitāls, reizinātai ar šī mainīgā kapitāla aprītu skaitu gada laikā jeb reizinātai (kas ir tas pats) ar tā attiecībā pret gadu kā pret vienību ņemtā aprītes *laika* apgriezto daļskaitli. (Ja mainīgais kapitāls aprīt 10 reižu gadā, tad tā aprītes laiks $= \frac{1}{10}$ gada; tātad aprītes laika apgrieztais daļskaitlis $= \frac{10}{1} = 10$.)

Tālāk, no iepriekšējā izriet: $M' = m'$, ja $n=1$. M' ir lielāka nekā m' , ja n lielāks par 1, t. i., ja avansētais kapitāls aprīt vairāk nekā vienreiz gadā vai ja aprītējušais kapitāls lielāks par avansēto.

Beidzot, M' mazāka par m' , ja n mazāks par 1, t. i., ja gada laikā aprītējušais kapitāls ir tikai avansētā kapitāla daļa, tātad ja aprītes periods ilgst vairāk par vienu gadu.

Isi aplūkosim pēdējo gadījumu.

Paturēsim spēkā visus mūsu iepriekšējā piemēra pieņēmumus, vienīgi tikai aprītes periods lai pagarinās līdz 55 nedēļām. Darba procesam vajag ik nedēļas 100 st. mārč. mainīgā kapitāla, tātad aprītes periodam — 5500 st. mārč., un tas ik nedēļas ražo 100m; tātad m' , tāpat kā agrāk, ir 100% . Aprītu skaits n šeit vienlīdzīgs

$\frac{50}{55} = \frac{10}{11}$, tāpēc ka aprītes laiks $1 + \frac{1}{10}$ gada (pieņemot gadā 50 nedēļu) = $\frac{11}{10}$ gada.

$M' = \frac{100\% \times 5500 \times \frac{10}{11}}{5500} = 100 \times \frac{10}{11} = \frac{1000}{11} = 90 \frac{10}{11} \%$, t. i., mazāka par 100%. Patiesi, ja virsvērtības gada norma būtu 100%, tad 5500*v* gada laikā būtu jāražo 5500*m*, bet tam vajadzīgs $\frac{11}{10}$ gada.

Šīs 5500*v* gada laikā ražo tikai 5000*m*, tāvad virsvērtības gada norma = $\frac{5000m}{5500v} = \frac{10}{11} = 90 \frac{10}{11} \%$.

Virsvērtības gada norma jeb gada laikā ražotās virsvērtības salīdzinājums ar vispār visu *avansēto* mainīgo kapitālu (atšķirībā no gada laikā *apritējušā* mainīgā kapitāla) tāpēc nav tikai subjektīvs salīdzinājums: to rada pati kapitāla istā kustība. Gada beigās kapitāla *A* īpašniekam ir atgriezies viņa *avansētais*, 500 st. mārc. lielais mainīgais kapitāls un bez tam viņš vēl iegūst 5000 st. mārc. virsvērtības. Viņa *avansētā* kapitāla lielumu izsaka nevis tā kapitāla masa, ko viņš gada laikā lietojis, bet gan tā, kas periodiski pie viņa atgriežas. Attiecībā uz aplūkojamo jautājumu nav nekādas nozīmes, vai gada beigās kapitāls eksistē pa daļai ražošanas krājuma veidā, pa daļai preču vai naudas kapitāla veidā un kādā proporcijā tas dalās šajos dažādajos lielumos. Kapitāla *B* īpašniekam ir atgriezušās 5000 st. mārc. viņa *avansētā* kapitāla, un viņš vēl ieguvis 5000 st. mārc. virsvērtības. Kapitāla *C* (pēdējā — mūsu aplūkotā 5500 st. mārc. lielā kapitāla) īpašniekam gada laikā ražotas 5000 st. mārc. virsvērtības (kad izdots 5000 st. mārc. un virsvērtības norma ir 100%), bet viņa *avansētais* kapitāls un tāpat arī ražotā virsvērtība vēl nav atgriezies pie viņa.

$M' = m'n$ izsaka, ka virsvērtības norma, kas ir spēkā viena aprītes perioda laikā lietotajam mainīgajam kapitālam, tas ir,

$\frac{\text{viena aprītes perioda laikā ražotā virsvērtības masa}}{\text{viena aprītes perioda laikā lietotais mainīgais kapitāls}}$, — šī norma jārei-

zina ar aprītes periodu skaitu vai ar *avansētā* mainīgā kapitāla atražošanas periodu skaitu, t. i., ar periodu skaitu, kuros tas atjauno savu riņķojumu.

«Kapitāla» I grāmatā, IV nod. («Naudas pārvēršanās kapitālā») un pēc tam XXI nod. («Vienkāršā atražošana»), mēs jau redzējām, ka kapitālo vērtību vispār *avansē*, bet neiztērē, jo šī vērtība, iziedama dažādas sava riņķojuma fāzes, atkal atgriežas savā sākuma punktā, turklāt atgriežas, kļuvusi bagātāka ar virsvērtību. Tas raksturo to kā *avansētu* vērtību. Laiks, kas paiet no tās kustības sākuma punkta līdz tās atgriešanās brīdim, tad arī

ir laiks, uz kuru tā avansēta. Viss riņķojums, ko izdara kapitālā vērtība, ir mērījams ar laiku no tās avansēšanas līdz tās atgriešanās brīdim, veido tās aprīti, un šīs aprītes ilgums veido vienu aprītes periodu. Kad šis periods pagājis un riņķojums beidzies, tā pati kapitālā vērtība atkal var sākt to pašu riņķojumu, tātad no jauna var pati pieaugt, ražot virsvērtību. Ja mainīgais kapitāls, kā piemērā A , aprīt desmitreiz gadā, tad gada laikā viens un tas pats avansētais kapitāls desmitreiz ražos tādu virsvērtības masu, kas atbilst vienam aprītes periodam.

Mums jānoskaidro avansēšanas būtība no kapitālistiskās sabiedrības viedokļa.

Kapitālu A , kas gada laikā aprīt desmitreiz, gada laikā avansē desmitreiz. Katram jaunam aprītes periodam to avansē no jauna. Bet reizē ar to gada laikā kapitālists A nekad neavansē vairāk kā vienu un to pašu 500 st. mārc. lielo kapitālo vērtību, un īstenībā tam kapitāla nekad nav vairāk par šīm 500 st. mārc. mūsu aplūkotā ražošanas procesa vajadzībām. Tiklīdz šīs 500 st. mārc. pabeidz vienu riņķojumu, kapitālists A liek tām sākt no jauna tādu pašu riņķojumu; kapitāls pēc savas dabas patur kapitāla raksturu tieši tāpēc, ka tas atkārtotos ražošanas procesos pastāvīgi funkcionē kā kapitāls. Arī šajā gadījumā to nekad neavansē ilgāk kā uz 5 nedēļām. Ja aprīte turpināsies ilgāk, tad kapitāla nepietiks. Ja aprītes laiks saīsinās, tad daļa kapitāla kļūst lieka. Šeit avansē nevis desmit kapitālu pa 500 st. mārc., bet gan *vienu* 500 st. mārc. lielu kapitālu avansē desmitreiz secīgos laika periodos. Virsvērtības gada normu tāpēc reķina nevis par 500 st. mārc. lielu kapitālu, ko avansē desmitreiz, vai par 5000 st. mārc. lielu kapitālu, bet gan par 500 st. mārc. lielu kapitālu, kas avansēts vienreiz; te ir gluži tāpat, kā kad 1 dālderis, kas apgrozās desmitreiz, vienmēr ir tikai viens vienīgs apgrozībā esošs dālderis, lai arī tas veic 10 dāldeļu funkciju. Bet tais rokās, kurās tas atrodas katrā darijumā, tā joprojām paliek viena un tā pati 1 dāldeļa vērtība.

Gluži tāpat arī kapitāls A ar katru savu atgriešanos, kā arī ar savu atgriešanos gada beigās rāda, ka viņa ipašnieks vienmēr operē tikai ar vienu un to pašu 500 st. mārc. lielo kapitālo vērtību. Tāpēc viņa rokās katreiz atgriežas tikai 500 st. mārc. Tāpēc viņa avansētais kapitāls nekad nepārsniedz 500 st. mārc. Un tāpēc avansētais, 500 st. mārc. lielais kapitāls veido saucēju tajā daļskaitlī, kas izsaka virsvērtības gada normu. Formula virsvērtības

gada normai agrāk mums bija tāda: $M' = \frac{m'vn}{v} = m'n$. Tā kā virs-

vērtības īstā norma $m' = \frac{m}{v}$, t. i., vienlīdzīga virsvērtības masai, dalītai ar mainīgo kapitālu, kas to ražojis, tad locekļi $m'n$ mēs

varam ielikt šī m' nozīmi, t. i., $\frac{m}{v}$, un tad dabūsim citu formulu —

$$M' = \frac{mn}{v}.$$

Bet ar savu desmitkārtīgo aprīti un tāpēc ar tā avansēšanas desmitkārtīgo atjaunošanos 500 st. mārc. liels kapitāls veic desmitkārt lielāka kapitāla — 5000 st. mārc. liela kapitāla funkciju; te ir gluži tāpat, kā kad 500 monētu viena dāldera vērtībā, apgrozīdamās desmitreiz gadā, veic 5000 tādu pašu monētu funkciju, kad tās apgrozās tikai vienreiz.

II. ATSEVIŠKA MAINĪGĀ KAPITĀLA APRĪTE

«Lai arī kāda būtu ražošanas procesa sabiedriskā forma, tam katrā ziņā jābūt nepārtrauktam, t. i., periodiski jāiziet arvien no jauna vienas un tās pašas stadijas... Tāpēc ikviens sabiedriskais ražošanas process, aplūkots tā pastāvīgajā sakarā un tā atjaunošanās nepārtrauktajā plūsmā, ir tai pašā laikā atražošanas process... Kā kapitālās vērtības periodisks pieaugums jeb funkcionējošā kapitāla periodisks auglis virsvērtība iegūst *ienākuma* formu, kurš rodas no kapitāla» («Kapitāls», I grām., XXI nod., 558., 559. lpp.⁶⁶).

Mūsu piemērā kapitālam A ir 10 piecu nedēļu aprītes periodi; pirmajā aprītes periodā avansē 500 st. mārc. mainīgā kapitāla, t. i., katru nedēļu maina pret darbaspēku 100 st. mārc., tā ka pirmā aprītes perioda beigās par darbaspēku būs izdotas 500 st. mārc. Šīs 500 st. mārc., kas sākotnēji bijušas visa avansētā kapitāla daļa, vairs nav kapitāls. Tās ir izmaksātas par darba algu. Strādnieki savukārt tās tērē, pirkdami sev iztikas līdzekļus; tātd strādnieki patērē iztikas līdzekļus 500 st. mārc. vērtībā. Tādējādi tiek iznīcināts zināms daudzums preču tieši par šo vērtības summu (tas, ko strādnieks ietaupa, piemēram, naudas veidā utt., arī nav kapitāls). Šī preču masa ir patērēta strādniekam neražīgi, izņemot to, ka tā uztur strādātspējīgu viņa darbaspēku, t. i., kapitālistam nepieciešamo rīku. Bet, otrkārt, kapitālistam šīs 500 st. mārc. ir apmainītas pret tādas pašas vērtības (resp. cenas) darbaspēku. Kapitālists ražīgi patērē darbaspēku darba procesā. Piektais nedēļas beigās ir no jauna radīta 1000 st. mārc. liela vērtība. Puse tās, 500 st. mārc., ir samaksai par darbaspēku iztērētā mainīgā kapitāla atražotā vērtība. Otra puse, 500 st. mārc. ir no jauna ražota virsvērtība. Bet tas piecu nedēļu darbaspēks, par kuru ar maiņas starpniecību pārvērtusies daļa kapitāla, reizē ar to pārvērždamās par mainīgo kapitālu, gluži tāpat ir izdots, patērēts, kaut arī ražīgi patērēts. Darbs, kas darbojās vakar, nav tas darbs, kas darbojas šodien. Tā vērtība plus viņa radītā virsvērtība tagad eksistē kā no paša darbaspēka atšķirīgas lietas vērt-

tība, kā produkta vērtība. Bet, tā kā produkts ir pārvērsts par naudu, produkta vērtības daļa, kas vienlīdzīga avansētā mainīgā kapitāla vērtībai, var no jauna tikt pārvērsta par darbaspēku, tāpēc tā var no jauna funkcionēt kā mainīgais kapitāls. Tam apstāklim, ka par kapitālo vērtību, kas ne vien atražota, bet arī jau pārvērsta atpakaļ naudas formā, tiks pieņemti tie paši strādnieki, t. i., tie paši darbaspēka nesēji, nav nekādas nozīmes. Iespējams, ka aprītes otrajā periodā kapitālists izmantos citus strādniekus, nevis agrākos.

Tātad 10 piecu nedēļu aprītes periodos par darba algu secīgi tiks izdots īstenībā 5000 st. mārč., nevis 500 st. mārč. liels kapitāls, un savukārt šo darba algu strādnieki izdos par eksistences līdzekļiem. Tādējādi 5000 st. mārč. lielais avansētais kapitāls ir patērēts. Tas vairs neeksistē. No otras puses, ražošanas procesā secīgi iesaistās darbaspēks nevis 500 st. mārč., bet gan 5000 st. mārč. vērtībā; tas ne vien atražo pats savu vērtību, kas vienlīdzīga 5000 st. mārč., bet arī ražo uzviju, 5000 st. mārč. lielu virsvērtību. 500 st. mārč. lielais mainīgais kapitāls, ko avansē aprītes otrajam periodam, nav idents ar 500 st. mārč. lielo kapitālu, kas bija avansēts pirmajā aprītes periodā. Šis kapitāls ir patērēts, izdots par darba algu. Bet tas ir kompensēts ar jaunu 500 st. mārč. lielu mainīgo kapitālu, kas pirmajā aprītes periodā bija ražots preču formā un atkal pārvērsts naudas formā. Tātad šis jaunais — 500 st. mārč. lielais naudas kapitāls ir pirmajā aprītes periodā no jauna ražotās preču masas naudas forma. Tas apstāklis, ka kapitālista rokās atkal atrodas tieši tāda pati naudas summa, 500 st. mārč., t. i., ja virsvērtību atstāj neievērotu, taisni tāds pats naudas kapitāla daudzums, kādu viņš sākotnēji avansējis, — šis apstāklis notušē faktu, ka kapitālists operē ar jaunražotu kapitālu. (Kas attiecas uz citām preču kapitāla vērtības sastāvdaļām, kuras kompensē pastāvīgā kapitāla elementus, tad to vērtība netiek no jauna ražota; mainās tikai forma, kurā eksistē šī vērtība.) Ņemsim trešo aprītes periodu. Seit acīm redzams, ka 500 st. mārč. lielais kapitāls, kas avansēts trešoreiz, ir nevis vecais, bet jaunražots kapitāls, tāpēc ka tas ir otrajā, nevis pirmajā aprītes periodā ražotās preču masas naudas forma, t. i., šīs preču masas tās daļas naudas forma, kuras vērtība ir vienlīdzīga avansētā mainīgā kapitāla vērtībai. Pirmajā aprītes periodā ražotā preču masa ir pārdota. Tās vērtības daļa, vienlīdzīga avansētā kapitāla vērtības mainīgajai daļai, bija apmainīta pret jaunu otrā aprītes perioda darbaspēku un ražoja jaunu preču masu, kas savukārt tika pārdota, un tagad tās vērtības daļa veido 500 st. mārč. lielu kapitālu, ko avansē trešajā aprītes periodā.

Un tādējādi tas turpinās desmit aprītes periodus. So periodu laikā no jauna ražotās preču masas (kuru vērtība, ciktāl tā kompensē mainīgo kapitālu, arī tiek no jauna ražota, nevis vienkārši atkal parādās kā kapitāla pastāvīgās apgrozāmās daļas vērtība).

pēc katrām piecām nedēļām tiek laistas tirgū, tāpēc ražošanas procesā pastāvīgi iesaistās jauns darbaspēks.

Tātad ar 500 st. mārč. lielā avansētā mainīgā kapitāla desmitkārtīgo aprīti sasniedz nevis to, ka šo 500 st. mārč. lielo kapitālu var desmitreiz ražīgi patērēt, un arī ne to, ka mainīgo kapitālu, ar ko pietiek piecām nedēļām, var izlietot 50 nedēļu ilgi. Gluži otrādi, 50 nedēļās būs lietots mainīgais kapitāls, vienlīdzīgs 500 st. mārč. $\times 10$, un 500 st. mārč. liela kapitāla vienmēr pietiks tikai 5 nedēļām, bet pēc piecām nedēļām tas būs jākompensē ar 500 st. mārč. lielu no jauna ražotu kapitālu. Tas attiecas uz kapitālu *A* gluži tāpat kā uz kapitālu *B*. Bet šeit sākas atšķirība.

Pirmā piecu nedēļu perioda beigās kapitālists *B*, tāpat kā kapitālists *A*, ir avansējis un iztērējis 500 st. mārč. lielu mainīgo kapitālu. Tiklab kapitālists *B*, kā arī kapitālists *A* ir pārvērtis tā vērtību par darbaspēku un kompensējis to ar šī darbaspēka no jauna ražotā produkta vērtības daļu, kas vienlīdzīga avansētā 500 st. mārč. lielā mainīgā kapitāla vērtībai. Tiklab kapitālistam *B*, kā arī kapitālistam *A* darbaspēks ne vien kompensē iztērētā 500 st. mārč. lielā mainīgā kapitāla vērtību ar jaunu vērtību par tādu pašu summu, bet arī pievieno tai virsvērtību, pēc mūsu pieņēmuma, tāda paša lieluma virsvērtību.

Bet tā no jauna radītā vērtība, kas kompensē avansēto mainīgo kapitālu un palielina tā vērtību ar virsvērtību, kapitālistam *B* vairs nav tai formā, kurā tā no jauna var funkcionēt kā ražīgais kapitāls resp. kā mainīgais kapitāls. Kapitālistam *A* tā ir tieši tādā formā. Pie tam līdz gada beigām mainīgais kapitāls, ko *B* izdod pirmajās piecās nedēļās un pēc tam secīgi katras 5 nedēļas, kaut arī tas tiek kompensēts ar jaunražoto vērtību plus virsvērtība, neatrodas tādā formā, kurā tas var no jauna funkcionēt kā ražīgais kapitāls resp. kā mainīgais kapitāls. Kaut gan tā vērtība ir kompensēta ar jaunu vērtību, t. i., ir atjaunota, bet tā vērtības forma (šeit vērtības absolūtā forma, tās naudas forma) nav atjaunota.

Tātad otrā piecu nedēļu perioda vajadzībām (un tādā pašā veidā secīgi ik piecām nedēļām gada laikā) gluži tāpat jābūt krājumā turpmākajām 500 st. mārč. kā pirmā perioda vajadzībām. Tātad, ja atstāj neievērotas kredīta attiecības, tad gada sākumā jābūt krājumā 5000 st. mārč. kā latentajam avansētajam naudas kapitālam, kaut gan īstenībā tās izlietos, īstenībā tikai pamazām pārvērtīs darbaspēkā, visa gada laikā.

Tā kā kapitālistam *A* turpretim riņķojums, t. i., avansētā kapitāla aprīte, pilnīgi beidzas jau pēc 5 nedēļām, tad kompensēšanai noderīgā vērtība jau pēc pirmajām piecām nedēļām atrodas tādā formā, kurā tā var iedarbināt jaunu darbaspēku uz 5 nedēļām, t. i., tā atrodas savā sākotnējā formā, naudas formā.

Otrajā piecu nedēļu periodā kapitālists *A*, tāpat kā kapitālists *B*, izlieto jaunu darbaspēku un samaksai par šo darbaspēku

izdod jaunu 500 st. mārč. lielu kapitālu. Par pirmajām 500 st. mārč. nopirktie strādnieku eksistences līdzekļi ir patērēti, vismaz to vērtība ir zudusi no kapitālista rokām. Par otrajām 500 st. mārč. pērk jaunu darbaspēku, no tirgus izņem jaunus eksistences līdzekļus. Isi sakot, tiek izdots jauns 500 st. mārč. liels kapitāls, nevis vecais. Bet kapitālistam *A* šis jaunais — 500 st. mārč. lielais kapitāls ir naudas forma no jauna ražotajai vērtībai, kas kompensē agrāk izdotās 500 st. mārč. Kapitālistam *B* šī kompensējošā vērtība ir tādā formā, kurā tā nevar funkcionēt kā mainīgais kapitāls. Tā eksistē, bet ne mainīgā kapitāla formā. Tāpēc ražošanas procesa turpināšanai nākamajās piecās nedēļās jābūt atrodamam un jātiek avansētam tādām gadījumam obligātajā naudas formā 500 st. mārč. lielam papildu kapitālam. Tādējādi 50 nedēļu laikā tiklab kapitālists *A*, kā arī kapitālists *B* izdod apmēru ziņā vienādu mainīgo kapitālu, samaksā un izlieto vienādu daudzumu darbaspēka. Bet kapitālistam *B* par to jāmaksā, avansējot visai tā vērtībai vienlīdzīgu kapitālu = 5000 st. mārč., turpretim kapitālists *A* samaksā par to secīgi ar vērtību, ko pastāvīgi atjauno naudas formā, ražo ik piecu nedēļu laikā un kas kompensē uz katrām piecām nedēļām avansējamo kapitālu 500 st. mārč. Tātad kapitālists *A* nekad neavansē naudas kapitālu vairāk kā uz 5 nedēļām, t. i., nekad neavansē kapitālu, lielāku par 500 st. mārč., kas avansētas pirmajām piecām nedēļām. Ar šīm 500 st. mārč. pietiek visam gadam. Tāpēc ir skaidrs, ka, pastāvot vienādai darba ekspluatācijas pakāpei, pastāvot vienādai virsvērtības īstajai normai, virsvērtības gada normām kapitālistiem *A* un *B* jābūt pretēji proporcionālām mainīgo naudas kapitālu lielumam, kuri jāavansē, lai gada laikā iedarbinātu vienādu darbaspēka masu. Kapitālistam *A*: $\frac{5000m}{500v} = 1000\%$, un kapitālistam *B*: $\frac{5000m}{5000v} = 100\%$. Bet $500v : 5000v = 1 : 10 = 100\% : 1000\%$.

Atšķirība izriet no starpības aprītes periodos, t. i., tajos periodos, kuriem beidzoties vērtība, kas kompensē noteiktā laika posmā izlietoto mainīgo kapitālu, atkal var funkcionēt kā kapitāls, tātad kā jauns kapitāls. Kapitālistam *B*, tāpat kā kapitālistam *A*, notiek tā pati vienos un tais pašos periodos izlietotā mainīgā kapitāla vērtības kompensēšana. Pie tam vienos un tais pašos periodos vienādi pieaug arī virsvērtība. Bet, kaut gan kapitālistam *B* arī ik 5 nedēļas notiek 500 st. mārč. lielās vērtības kompensēšana un vēl pieaug 500 st. mārč. virsvērtības, tomēr vērtība, kas noder kompensēšanai, vēl neveido jaunu kapitālu, jo tā neatrodas naudas formā. Kapitālistam *A* ne vien vecā kapitāla vērtība tiek kompensēta ar jaunu, bet pie tam tā arī atjaunojas savā naudas formā, tātad tā tiek kompensēta kā jauns, funkcionētspējīgs kapitāls.

Vai kompensējošā vērtība agrāk vai vēlāk pārvēršas par naudu, t. i., pārvēršas tādā formā, kādā avansē mainīgo kapitālu, — šis apstāklis acimredzot pašai virsvērtības ražošanai ir gluži vienā-

dzīgs. Virsvērtības ražošana ir atkarīga no lietotā mainīgā kapitāla lieluma un no darba ekspluatācijas pakāpes. Bet minētais apstāklis maina tā naudas kapitāla lielumu, kas jāavansē, lai gada laikā iedarbinātu noteiktu darbaspēka daudzumu, un tātad tas nosaka virsvērtības gada normu.

III. MAINĪGĀ KAPITĀLA APRĪTE NO SABIEDRISKĀ VIEDOKĻA

Aplūkosim īsumā mainīgā kapitāla aprīti no sabiedriskā viedokļa. Pieņemsim, ka viens strādnieks izmaksā nedēļā 1 st. mārč., darbadiena = 10 stundām. Kapitālistam *A* un tāpat arī kapitālistam *B* gada laikā nodarbināti 100 strādnieki (100 st. mārč. nedēļā 100 strādniekiem iznāk 5 nedēļās 500 st. mārč. un 50 nedēļās 5000 st. mārč.); strādnieki strādā 6 dienas nedēļā, pa 60 darba stundām katrs. Tātad 100 strādnieku nostrādās nedēļā 6000 darba stundu un 50 nedēļās — 300 000 darba stundu. Tiklab kapitālists *A*, kā arī kapitālists *B* stingri nodarbina šo darbaspēku, un tātad sabiedrība to nevar izmantot nekam citam. Šai ziņā no sabiedriskā viedokļa stāvoklis ir vienāds tiklab kapitālistam *B*, kā kapitālistam *A*. Tālāk, kapitālistam *B* un tāpat arī kapitālistam *A* katri 100 strādnieki dabū gadā 5000 st. mārč. darba algas (tātad visi 200 strādnieki kopā saņem 10 000 st. mārč.) un ņem no sabiedrības par šo summu eksistences līdzekļus. Arī šai ziņā no sabiedriskā viedokļa stāvoklis atkal ir vienāds tiklab kapitālista *A* strādniekiem, kā arī kapitālista *B* strādniekiem. Tā kā abos gadījumos strādnieki algu saņem ik nedēļas, tad viņi ik nedēļas arī ņem no sabiedrības eksistences līdzekļus, par kuriem viņi abos gadījumos ik nedēļas atkal laiž apgrozībā naudas ekvivalentu. Bet šeit sākas atšķirība.

Pirmkārt. Nauda, ko apgrozībā laiž kapitālista *A* strādnieks, ir ne vien viņa darbaspēka vērtības naudas forma kā kapitālista *B* strādniekam (īstenībā tā ir maksāšanas līdzeklis par jau paveikto darbu); jau ar otro aprītes periodu kopš uzņēmuma atklāšanas šī nauda ir *viņa paša jaunradītās*, aprītes pirmajā periodā ražotās vērtības naudas forma (= darbaspēka cenai plus virsvērtība); ar šo vērtību tad arī samaksā viņa darbu aprītes otrā perioda laikā. Kapitālistam *B* ir citāds stāvoklis. Lai gan attiecībā pret strādnieku nauda arī šeit ir maksāšanas līdzeklis par strādnieka jau padarīto darbu, taču par šo jau paveikto darbu samaksā nevis ar viņa jaunradīto vērtību, kas pārvērtusies par naudu (ne ar šī paša darba ražotās vērtības naudas formu). Samaksa no šī avota var sākties tikai kopš otrā gada, kad strādniekam kapitālists *B* maksās ar strādnieka paša iepriekšējā gadā jaunradīto un naudā pārvērsto vērtību.

Jo īsāks ir kapitāla aprītes periods — jo īsāki tāpēc ir starplaiki, pēc kuriem gada laikā atkārtojas tā atražošana, — jo ātrāk kapitāla mainīgā daļa, ko kapitālists sākotnēji avansējis naudas

formā, pārvēršas strādnieka radītās jaunražotās vērtības (tā piedevām sevī ietver vēl virsvērtību) naudas formā šī mainīgā kapitāla kompensēšanai; tātad, jo arī īsāks ir laiks, uz kuru kapitālistam jāavansē nauda pašam no sava fonda, jo mazāks salīdzinājumā ar attiecīgajiem ražošanas apmēriem ir tas kapitāls, ko viņš vispār avansē, un jo relatīvi lielāka ir tā virsvērtības masa, ko viņš, pastāvot attiecīgajai virsvērtības normai, izspiež no strādniekiem gada laikā. Cēlonis ir šāds: jo īsāks ir kapitāla aprītes periods, jo arī biežāk kapitālists var no jauna pirkt strādnieku par paša strādnieka radītās vērtības naudas formu, jo biežāk viņš var no jauna iedarbināt strādnieka darbu.

Dotajos ražošanas apmēros avansējamā mainīgā naudas kapitāla (tāpat kā apgrozāmā kapitāla vispār) absolūtais lielums samazinās, bet virsvērtības gada norma palielinās proporcionāli aprītes perioda saīsināšanai. Ar dotā lieluma avansēto kapitālu ražošanas apmēri un tāpēc ar doto virsvērtības normu arī tās absolūtā masa, ko ražo viena aprītes perioda laikā, pieaug reizē ar virsvērtības gada normas palielināšanos, ko rada atražošanas periodu saīsināšanās. Vispār iepriekšējā pētījuma rezultātā izrādās, ka atbilstoši dažādam aprītes perioda ilgumam jāavansē ļoti dažāda lieluma naudas kapitāls, lai ar vienu un to pašu darba ekspluatācijas pakāpi iedarbinātu vienādu ražīgā apgrozāmā kapitāla masu un vienādu darba masu.

Otrkārt — un tas ir saistīts ar pirmo atšķirību — kapitālista *B* un tāpat arī kapitālista *A* strādnieks par eksistences līdzekļiem, ko viņš pērk, maksā ar mainīgo kapitālu, kas viņa rokās pārvēršas par apgrozības līdzekļiem. Tā, piemēram, viņš ne vien ņem no tirgus kviešus, bet arī kompensē tos ar naudas ekvivalentu. Bet, tā kā nauda, ar ko kapitālista *B* strādnieks samaksā par saviem eksistences līdzekļiem, kurus viņš dabū tirgū, nav naudas forma jaunradītajai vērtībai, ko viņš gada laikā laiž tirgū, kā tas ir kapitālista *A* strādniekam, tad, lai gan viņš piegādā naudu iztikas līdzekļu pārdevējam, tomēr viņš nepiegādā nekādas preces — ne ražošanas līdzekļus, ne eksistences līdzekļus —, ko attiecīgais pārdevējs varētu nopirkt par ieņemto naudu, kā tas turpretim notiek gadījumā ar kapitālista *A* strādnieku. Tāpēc no tirgus tiks paņemts darbaspēks, eksistences līdzekļi šim darbaspēkam, pamatkapitāls darba līdzekļu formā, kurus lieto kapitālists *B*, ražošanas materiāli un kompensācijai par visu to tirgū tiks laists ekvivalents naudas veidā; bet gada laikā tirgū netiek laists nekāds produkts, kas kompensētu no tirgus paņemtos ražīgā kapitāla vieliskos elementus. Ja iedomāsimies nevis kapitālistisku, bet gan komunistisku sabiedrību, tad pirmām kārtām pilnīgi atkrit naudas kapitāls, tātad atkrit arī visi tie darijumu maskējumi, kas no tā rodas. Jautājums reducējas vienkārši uz to, ka sabiedrībai uz priekšu jāaprēķina, cik darba, cik ražošanas līdzekļu un eksistences līdzekļu tā var bez kādiem zaudējumiem

tērēt tādām ražošanas nozarēm, kuras, kā, piemēram, dzelzceļu būve, samērā ilgu laiku, gadu vai vairāk, nedod ne ražošanas līdzekļus, ne eksistences līdzekļus un vispār nedod nekādu derīgo efektu, bet, protams, atņem no visas gada produkcijas gan darbu, gan ražošanas līdzekļus, gan eksistences līdzekļus. Turpretim kapitālistiskajā sabiedrībā, kur sabiedriskais saprāts vienmēr tikai post festum* atklājas, var būt lieli traucējumi un tādiem pastāvīgi jābūt. No vienas puses, notiek spiediens uz naudas tirgu; turklāt, otrādi, labs naudas tirgus stāvoklis savukārt rada milzumu tādu uzņēmumu, tātad rada tieši tādus apstākļus, kas vēlāk ir par cēloni spiedienam uz naudas tirgu. Naudas tirgū izjūtams spiediens, jo pie tam pastāvīgi jāavansē naudas kapitāls lielā mērogā uz ilgu laiku. Mēs jau nemaz nerunājam par to, ka rūpnieki un tirgotāji laiž dzelzceļu u. tml. spekulācijās naudas kapitālu, kas viņiem nepieciešams viņu pašu uzņēmumu vadīšanai, un kompensē to ar aizņēmumiem naudas tirgū. — No otras puses, stipri aug pieprasījums pēc sabiedrības brīvā ražīgā kapitāla. Tā kā no tirgus pastāvīgi izņem ražīgā kapitāla elementus un to vietā tirgū laiž tikai naudas ekvivalentu, tad aug maksātspējīgais pieprasījums, kas tomēr nesatur nekādus piedāvājuma elementus. Tāpēc ceļas tiklab iztikas līdzekļu, kā arī ražošanas materiālu cenas. Turklāt parasti tādā laikā attīstās ažiotaža un notiek liela kapitāla pārvietošanās. Spekulantu, uzņēmēju, inženieru, advokātu u. tml. banda iedzīvojas bagātībā. Viņi rada tirgū pastiprinātu pieprasījumu pēc patēriņa priekšmetiem; reizē ar to ceļas arī darba alga. Kas attiecas uz pieprasījumu pēc pārtikas produktiem, tad tas, protams, paātrina arī lauksaimniecības attīstību. Bet, tā kā pārtikas produktu daudzumu nevar palielināt uzreiz, viena gada laikā, tad palielinās to imports, kā arī vispār ārzemju pārtikas produktu (kafijas, cukura, vīna u. c.) un greznuma lietu imports. Rezultātā rodas pārmērīgs imports un spekulācija šajā importa daļā. No otras puses, tajās rūpniecības nozarēs, kurās ražošanu var strauji paplašināt (īstā apstrādājošā rūpniecība, kalnrūpniecība utt.) cenu celšanās rada pēkšņu paplašināšanos, kam drīz vien seko krahs. Tāda pati iedarbība parādās arī darba tirgū, lai pievilktu jaunajām ražošanas nozarēm plašas latentās relatīvās pārpalīdzības masas un pat jau nodarbinātos strādniekus. Vispār tādi lieli uzņēmumi kā dzelzceļi atņem darba tirgum zināmu daudzumu darbaspēka, kas var nākt vienīgi no dažām nozarēm, piemēram, lauksaimniecības, kur izmanto parasti stiprus puišus. Šī parādība vērojama arī pēc tam, kad jaunie uzņēmumi jau kļuvuši par izveidojušos ražošanas nozari, un tādēļ arī pēc tam, kad radies šiem uzņēmumiem nepieciešamais klejojošo strādnieku slānis. Tā, piemēram, tas notiek, tikko dzelzceļu būvi pēkšņi sāk izvērst lielākā mērogā nekā parastais — vidējais. Tad tiek uzsūkta daļa tās strādnieku rezerves armijas, kuras spiediens bija

* — pēc notikušā. — Red.

pazeminājis darba algu. Šai gadījumā notiek vispārēja darba algas celšanās — pat tajās darba tirgus daļās, kur strādnieki arī pirms tam bija pilnīgi nodarbināti. Tas turpinās tik ilgi, kamēr neizbēgamais krahs atkal neatbrīvo strādnieku rezerves armiju; tad darba alga no jauna pazeminās līdz savam minimumam un pat zemāk par to.³²⁾

Ciktāl aprītes perioda lielāks vai mazāks ilgums atkarīgs no darba perioda īstajā nozīmē, t. i., no perioda, kas vajadzīgs, lai izgatavotu produktu tirgum, tas pamatojas uz ražošanas materiāļajiem nosacījumiem, kas ir pilnīgi noteikti dažādiem kapitāla ieguldījumiem. Šiem nosacījumiem zemkopībā ir vairāk dabisko ražošanas nosacījumu raksturs, bet apstrādājošā rūpniecībā un lielākajā daļā iegūstošās rūpniecības tie mainās līdz ar paša ražošanas procesa sabiedrisko attīstību.

Ciktāl darba perioda ilgumu nosaka pēc iegādājamo preču daudzuma (pēc produktu daudzuma, kādu parasti laiž tirgū preču veidā), šim ilgumam ir nosacīts raksturs. Bet pašas šīs nosacītības materiālā bāze ir ražošanas mērogs, tāpēc nejausa tā ir tikai tad, ja to aplūko nošķirti.

Beidzot, ciktāl aprītes perioda ilgums ir atkarīgs no apgrozības perioda ilguma, to pa daļai nosaka pastāvīgā tirgus konjunktūras mainīšanās, iespēja vieglāk vai grūtāk pārdot un no tā izrietošā nepieciešamība laist produktu pa daļām tuvākā vai tālākā tirgū. Ja neievēro pieprasījuma apmērus vispār, tad cenu kustībai šeit ir galvenā loma: kad cenas pazeminās, pārdošanu tīšām ierobežo, bet ražošana turpinās kā agrāk; turpretim, ja cenas ceļas, ražošana un pārdošana neatpaliek viena no otras vai precī var pārdot pat pirms tās izgatavošanas. Tomēr par īsto materiālo bāzi jāuzskata patiesais ražošanas vietas attālums no pārdošanas tirgus.

Tā, piemēram, Anglijas kokvilnas audumu vai dziju pārdod Indijā. Pieņemsim, ka tirgotājs eksportieris par to maksā angļu kokvilnas fabrikantam (tirgotājs to dara labprāt tikai tad, ja naudas tirgū stāvoklis labs. Bet, ja fabrikants pats kompensē savu naudas kapitālu ar kredīta operāciju palīdzību, tad tas nozīmē, ka viņam vairs neiet gludi). Vēlāk eksportieris pārdod savu kokvilnas preci Indijas tirgū, no kurienes viņam atgriežas viņa avansētais kapitāls. Līdz šīs atgriešanās brīdim fabrikanta stāvoklis ir gluži tāds pats kā tai gadījumā, kad darba perioda ilgums nepieciešami prasa avansēt jaunu naudas kapitālu, lai uzturētu ražoša-

³²⁾ Manuskrīptā Markss šeit iestarpinājis šādu piezīmi ar nolūku vēlāk to attīstīt plašāk: «Pretruna kapitālistiskajā ražošanas veidā: strādnieki kā preces pircēji ir svarīgi tirgum. Bet kapitālistiskajai sabiedrībai ir tendence ierobežot strādniekus kā savas preces — darbaspēka pārdevējus ar cenas minimumu. Tālākā pretruna: tie periodi, kad kapitālistiskā ražošana sasprindzina visus savus spēkus, parasti, izrādās, ir pārprodukcijas periodi, jo ražošanas iespējas nekad nevar izmantot tāda veidā, lai varētu ne vien ražot, bet arī realizēt vairāk vērtības; bet preču pārdošanu, preču kapitāla un tādat arī virs- vērtības realizāciju ierobežo nevis sabiedrības patēriņa vajadzības vispār, bet gan tādas sabiedrības patēriņa vajadzības, kuras milzīgs vairākums vienmēr dzīvo nabadzībā un spiesti vienmēr palikt nabadzīgi. Bet tas attiecas tikai uz nākamo daļu.»

nas procesu agrākajā mērogā. Naudas kapitāls, ar ko fabrikants maksā saviem strādniekiem, kā arī atjauno sava apgrozāmā kapitāla pārējos elementus, nav viņa ražotās dzijas naudas forma. Tas tā var būt tikai tad, ja šīs dzijas vērtība atgriezīsies Anglijā naudas vai produkta veidā. Šī nauda, tāpat kā agrākajos gadījumos, ir papildu naudas kapitāls. Atšķirība ir tikai tā, ka to avansē nevis fabrikants, bet gan tirgotājs, kas varbūt savukārt to iegūvis ar kredīta operāciju palīdzību. Gluži tāpat, iekāms šo naudu laiž tirgū vai vienlaikus ar to, Anglijas tirgū netiek laists papildu produkts, ko varētu nopirkt par šo naudu un kas varētu ieiet ražīgās vai personiskās patērēšanas sfērā. Ja tāds stāvoklis noturas ilgu laiku un samērā lielā mērogā, tad tam vajag radīt tādas pašas sekas, kādas radīja agrāk aplūkotā darba perioda pagarināšana.

Iespējams, tālāk, ka pašā Indijā dziju atkal pārdod uz kredīta. Par šo kredītu Indijā iepērk tās produktu un samaksas veidā izsūta uz Angliju vai uz Angliju pārved vekseli par atbilstošu summu. Ja tāds stāvoklis ieilgst, tad tas radīs spiedienu uz Indijas naudas tirgu, bet tas savukārt var radīt Anglijā krīzi. Savukārt krīze Anglijā, pat tad, ja tā saistīta ar celmetālu izvešanu uz Indiju, rada Indijā jaunu krīzi, jo bankrotē angļu tirdzniecības firmas un to Indijas nodaļas, kurām bija kredīts Indijas bankās. Tā vienā laikā rodas krīze tiklab tai tirgū, kuram tirdzniecības bilance izrādās *nelabvēlīga*, kā arī tai tirgū, kuram tā ir *labvēlīga*. Šī parādība var būt vēl sarežģītāka. Tā, piemēram, Anglija ir nosūtījusi uz Indiju sudraba stienus, bet Indijas angļu kreditori šai laikā iesniedz tur savas prasības, un Indijai drīz vien vajadzēs savus sudraba stienus sūtīt atpakaļ uz Angliju.

Iespējams, ka preču eksports uz Indiju un preču imports no Indijas aptuveni nolīdzsvarojas, lai gan pēdējo (izņemot īpašus apstākļus, kā kokvilnas sadārdzināšanās utt.) pēc tā apmēriem nosaka un stimulē pirmais. Tirdzniecības bilance starp Angliju un Indiju var likties līdzsvarota vai uzrādīt tikai niecīgas svārstības uz vienu vai otru pusi. Bet, tiklīdz Anglijā sākas krīze, atklājas, ka kokvilnas preces guļ noliktavās Indijā nepārdotas (tātad tās nav no preču kapitāla pārvērtušās par naudas kapitālu, t. i., no šī viedokļa ir pārprodukcija), un, no otras puses, izrādās, ka Anglijā ne vien guļ nepārdoti Indijas produktu krājumi, bet ka lielākā daļa pārdoto un patērēto krājumu arī vēl nemaz nav samaksāta. Tāpēc tas, kas šķiet krīze naudas tirgū, īstenībā pauž anomālijas pašā ražošanas un atražošanas procesā.

Treškārt. Kas attiecas uz pašu lietā likto apgrozāmo kapitālu (mainīgo un pastāvīgo), tad aprītes perioda ilgums, ciktāl tas atkarīgs no darba perioda ilguma, rada šādu atšķirību: ja gada laikā ir vairākas aprītes, tad zināmu daļu mainīgā vai pastāvīgā apgrozāmā kapitāla var iegūt no šī paša kapitāla produkta, kā, piemēram, ogļrūpniecībā, gatavu apģērbu darbnīcās utt. Citā gadījumā tas nav iespējams, vismaz nav iespējams gada laikā.

SEPTIŅPADSMITĀ NODAĻA

VIRSVĒRTĪBAS APGROZĪBA

Mēs jau agrāk redzējām, ka atšķirība aprites periodā rada atšķirību virsvērtības gada normā pat tad, ja ik gadus ražojamās virsvērtības masa nemainās.

Bet tālāk nepieciešami rodas atšķirība virsvērtības kapitalizācijā, *uzkrāšanā*, un tiktāl, pastāvot vienādai virsvērtības normai, rodas arī atšķirība tās masā, ko ražo gada laikā.

Pirmām kārtām atzīmēsim, ka kapitāls *A* (iepriekšējās nodaļas piemērā) dod periodisku kārtēju ienākumu, tātad, izņemot pirmo aprites periodu pēc uzņēmuma laišanas darbā, kapitālists savu paša patēriņu gada laikā sedz no savas ražošanā iegūtās virsvērtības, šī patēriņa vajadzībām viņam nav jāavansē nauda no sava paša fonda. Pretēji gan notiek ar kapitālistu *B*. Lai gan vienos un tais pašos laika periodos viņš ražo tikpat daudz virsvērtības kā kapitālists *A*, tomēr viņa virsvērtība nav realizēta, tāpēc to nevar patērēt ne individuāli, ne ražīgi. Ciktāl ir runa par personisko patērēšanu, virsvērtību vienkārši anticipē. Šai patērēšanai jāavansē īpašs fonds.

Ražīgā kapitāla daļa, ko grūti iedalīt noteiktā ailē, proti, papildu kapitāls, kas nepieciešams remontam un pamatkapitāla uzturēšanai kārtībā, — šī kapitāla daļa tagad arī parādās jaunā gaismā.

Kapitālists *A* šo kapitāla daļu ražošanas sākumā neavansē ne visu pilnīgi, ne lielāko tiesu. Tai nav jābūt kapitālista rīcībā, kapitālistam var pat pavisam tās nebūt. Tā rodas uzņēmuma funkcionēšanas procesā, tieši pārvēršot virsvērtību par kapitālu, t. i., tieši lietojot to kā kapitālu. Gada laikā ne vien periodiski ražotās, bet arī realizētās virsvērtības daļa var segt remontam utt. nepieciešamos izdevumus. Tādējādi kapitāla daļu, kas nepieciešama uzņēmuma darbībai tā sākotnējā mērogā, rada uzņēmuma darba gaitā pats uzņēmums, kapitalizēdams zināmu daļu virsvērtības. Kapitālistam *B* tas nav iespējams. Viņam tai kapitāla daļai, par

kuru ir runa, jābūt sākotnēji avansējamā kapitāla daļai. Abos gadījumos šī kapitāla daļa kapitālista grāmatās figurē kā avansētais kapitāls, kas tā arī īstenībā ir, jo, pēc mūsu pieņēmuma, tā ir daļa ražīgā kapitāla, kas nepieciešams uzņēmuma darbībai attiecīgajā mērogā. Bet ir milzīga starpība, no kāda fonda to avansē. Kapitālistam *B* tā tiešām ir daļa sākotnēji avansējamā kapitāla vai kapitāla, kam ir jābūt kapitālista rīcībā. Turpretim kapitālistam *A* tā ir daļa virsvērtības, ko lieto kā kapitālu. Šis pēdējais gadījums rāda, ka ne vien uzkrātais kapitāls, bet arī daļa sākotnēji avansētā kapitāla var būt vienkārši kapitalizēta virsvērtība.

Līdz ar kredīta attīstību sākotnēji avansētā kapitāla un kapitalizētās virsvērtības attiecības kļūst vēl sarežģītākas. Tā, piemēram, kapitālists *A* aizņemas no bankiera *C* daļu ražīgā kapitāla, ar kuru tas sāk vai turpina uzņēmumu gada laikā. Sākumā viņam nav sava kapitāla, ar ko pietiktu uzņēmuma darbībai. Bankieris *C* aizdod viņam summu, kas sastāv tikai no uzņēmēju *D*, *E*, *F* utt. bankā nogulditās virsvērtības. No kapitālista *A* viedokļa pie tam vēl nav ne runas par uzkrātu kapitālu. Bet īstenībā uzņēmējiem *D*, *E*, *F* utt. kapitālists *A* nav nekas cits kā vien aģents, kas kapitalizē viņu piesavināto virsvērtību.

Mēs jau redzējām («Kapitāla» I grāmatas XXII nod.), ka uzkrāšana, virsvērtības pārvēršana par kapitālu, pēc sava reālā satura ir atražošanas process paplašinātā mērogā neatkarīgi no tā, vai tāda paplašināšanās izpaužas ekstensīvi, kad vecajām fabrikām pievieno jaunceltās, vai arī intensīvi, palielinot attiecīgajā uzņēmumā ražošanas mērogu.

Ražošanas apmēru paplašināšanās var notikt pamazām, proti, tais gadījumos, kad daļu virsvērtības izlieto tādiem uzlabojumiem, kas vai nu tikai palielina lietā liktā darba ražīgo spēku, vai arī reizē ar to dod iespēju intensīvāk ekspluatēt darbu. Vai arī — tais gadījumos, kad darba dienas garumu neierobežo likums, — ražošanas apmēru paplašināšanai pietiek ar apgrozāmā kapitāla papildu izdošanu (ražošanas materiāliem un darba algai), nepalielinot pamatkapitālu; tādējādi pamatkapitāla ikdienas izlietošanas laiks tikai pagarinās, turpretim tā aprītes periods kļūst attiecīgi īsāks. Vai, ja tirgus konjunktūra ir labvēlīga, kapitalizētā virsvērtība dod iespēju spekulēt ar izejvielām, t. i., veikt tādas operācijas, kurām sākotnēji avansētā kapitāla nepietiktu, utt.

Tomēr ir skaidrs, ka tajos gadījumos, kad aprītes periodu skaita palielināšanai seko biežāka virsvērtības realizācija gada laikā, agri vai vēlū pienāks laika periodi, kad vairs nevarēs ne pagarināt darbadienu, ne izdarīt daļēju uzlabojumus; no otras puses, proporcionāli paplašināt visu uzņēmumu iespējams tikai zināmās, vairāk vai mazāk šaurās robežās, ko nosaka pa daļai uzņēmuma vispārīgais raksturs, piemēram, ēkas, pa daļai apstrādājamā tīrums apmēri, kā lauksaimniecībā; turklāt tam vajag tik

lielu papildu kapitālu, ka to var dot tikai ilggadīgs virsvērtības uzkrājums.

Tāpat līdztekus īstajai uzkrāšanai jeb virsvērtības pārvēšanai par ražīgo kapitālu (un atbilstošai atražošanai paplašinātā mērogā) notiek naudas uzkrāšana, virsvērtības daļas savākšana latentā naudas kapitāla veidā, kas tikai vēlāk, sasniedzis zināmu lielumu, funkcionēs kā aktīvs papildu kapitāls.

Tā jautājums izskatās no atsevišķa kapitālista viedokļa. Tomēr reizē ar kapitālistiskās ražošanas attīstību attīstās arī kredīta sistēma. Naudas kapitālu, ko kāds kapitālists vēl nevar likt lietā pats savā uzņēmumā, izlieto citi kapitālisti, kas viņam maksā par to procentus. Šis kapitāls viņam funkcionē kā naudas kapitāls specifiskā nozīmē, kā īpaša veida kapitāls, kas atšķiras no ražīgā kapitāla. Bet tas darbojas kā kapitāls cita rokās. Skaidrs, ja virsvērtība biežāk tiek realizēta un ja palielinās mērogs, kādā to ražo, tad pieaug proporcija, kādā jauno naudas kapitālu jeb naudu kapitāla veidā laiž naudas tirgū, bet no šejienes tā, vismaz tās lielākā daļa, no jauna tiek uzsūkta ražošanas paplašināšanai.

Vienkāršākā forma, kuru var pieņemt šis latentais papildu naudas kapitāls, ir dārgumu krājuma forma. Iespējams, ka šis dārgumu krājums ir papildu zelts vai sudrabs, dabūts tieši vai netieši apmaiņā ar zemēm, kur iegūst cēlmetālus. Un tikai tādā veidā naudas dārgumu krājums attiecīgajā zemē palielinās absolūti. No otras puses, iespējams — un tāda ir lielākā daļa gadījumu —, ka šāds dārgumu krājums nav nekas cits kā vien nauda, kas izņemta no apgrozības iekšzemē un pieņēmusi dārgumu krājuma formu atsevišķu kapitālistu rokās. Tālāk, ir iespējams, ka šis latentais naudas kapitāls eksistē vienkārši vērtības zīmēs — kredīta naudu mēs vēl joprojām atstājam sāņus — vai arī vienkāršās, ar oficiāliem dokumentiem apstiprinātās kapitālistu pretenzijās (juridiskos titulos) pret trešām personām. Visos šajos gadījumos, lai šī papildu naudas kapitāla eksistences forma būtu kāda būdama, ciktāl tas ir kapitāls in spe*, tas nav nekas cits kā kapitālista papildu juridiskais tituls, ko viņš glabā rezervē sabiedrības gada produkcijas nākamajai papildu daļai.

«Patiesi uzkrātās bagātības masa, ja to aplūko no kvantitatīvā viedokļa... ir tik nenozīmīga salīdzinājumā ar tās sabiedrības ražošanas spēkiem, kam bagātība pieder, vienalga, kādā civilizācijas pakāpē atrodas šī sabiedrība, vai pat salīdzinājumā ar šīs pašas sabiedrības īsto patēriņu tikai nedaudzu gadu laikā, — tā ir tik ļoti nenozīmīga, ka likumdevēju un politekonomistu galvenā vēriba būtu jāveltī ražošanas spēkiem un to nākamajai brīvajai attīstībai, nevis, kā tas bijis līdz šim, vienīgi tikai uzkrātajai bagātībai, kas duras acīs. Nesalīdzināmi lielāka daļa tā saucamās uzkrātās bagātības ir tikai nomināla un sastāv nevis no īstiem priekšmetiem, kuģiem, namiem, kokvilnas precēm, melioratīvām izbūvēm, bet tikai no juridiskiem tituliem vien, no pretenzijām pret sabiedrības nākamajiem gada ražošanas spēkiem, no juridiskiem tituliem, ko radījuši un saglabājuši mūžos nenodrošinātības stāvoklim raksturīgie

* — perspektīvā. — Red.

līdzekļi un institūti... Tādu priekšmetu» (uzkrātu, fiziski eksistējošu lietu jeb īstās bagātības) «lietošanu par vienkāršu līdzekli, kas noder to īpašniekiem, lai piesavinātos bagātību, kura vēl jārada sabiedrības nākamajiem ražošanas spēkiem, — šo lietošanu viņiem pakāpeniski atņemtū dabiskie sadalīšanas likumi, nelietojot varu; ar kooperatīva darba palīdzību («co-operative labour») to viņiem atņemtū nedaudzus gados» (William Thompson. «Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth». London, 1850, p. 453. — Šis grāmatas pirmais izdevums nāca klajā 1824. gadā).

«Tikai nedaudzi domā par to, bet vairākums pat nenojauš, cik niecīgs tiklab pēc lieluma, kā arī pēc savas ietekmes ir sabiedrības faktiskais uzkrājums salīdzinājumā ar cilvēces ražošanas spēkiem, pat ar vienas paaudzes parasto patēriņu tikai nedaudzus gados. Cēlonis tam ir acīm redzams, bet ietekme ļoti postoša. Bagātība, ko ik gadus patērē, pazūd līdz ar patērēšanu, tā atrodas acu priekšā tikai vienu mirkli un rada iespaidu tikai tīkmēr, kamēr to bauda vai arī kamēr to patērē. Bet daļa bagātības, ko patērē lēnām, — mēbeles, mašīnas, ēkas — ir mūsu acu priekšā no mūsu bērnības līdz vecumam kā paliekoši cilvēku pūliņu pieminekļi. Turēdami savā īpašumā šo stabilo, paliekošo, tikai lēnām patērējamo sabiedriskās bagātības daļu — zemi un izejmateriālus, kam tiek pielikts darbs, un darbarīkus, ar kuriem tiek veikts darbs, mājas, kas dod pajumti darba laikā, — turēdami tos savā īpašumā, šo priekšmetu īpašnieki sava personiskā labuma dēļ sagrābj visu patiesi ražīgo sabiedrības darbinieku gada ražošanas spēkus, lai cik nenozīmīgi ir šie priekšmeti salīdzinājumā ar šī darba pastāvīgi atjaunotajiem produktiem. Britānijā un Irījā ir 20 miljonu iedzīvotāju; katra cilvēka — vīrieša, sievietes vai bērna vidējais patēriņš gadā droši vien ir ap 20 st. mārc.; tāpēc ik gadus patērētais darba produkts ir apmēram 400 miljonu st. mārc. liela bagātība. Uzkrātā kapitāla kopsommu šajās zemēs vērtē par tādu, kas nepārsniedz 1200 miljonus jeb trīskāršu darba gada produktu; sadalot līdzīgās daļās, dabūsim 60 st. mārc. kapitāla uz cilvēku. Šeit mums svarīgāka ir lieluma attiecība nekā daudzumam precīzs šo pieņemto summu absolūtais rezultāts. Ar visa šī kapitāla procentiem pietiktu, lai uzturētu visus iedzīvotājus viņu tagadējā dzīves līmenī apmēram divus mēnešus gadā, bet paša uzkrātā kapitāla (ja tam atļauts pircēji) pietiktu šo iedzīvotāju uzturēšanai, nestrādājot trīs gadus! Šim laikam beidzoties, cilvēkiem, kas zaudējuši mitekļus, drēbes un pārtiku, būtu jāiet bojā aiz bada vai arī jāklūst par vergiem tiem, kas viņus bija uzturējuši šos trīs gadus. Kā 3 gadi attiecas pret vienas veselīgas paaudzes mūža ilgumu, teiksim, pret 40 gadiem, tā īstenās bagātības lielums un nozīme, pat pašas bagātākās zemes uzkrātais kapitāls attiecas pret tās ražošanas spēku, pret vienas cilvēku paaudzes ražošanas spēkiem vien, t. i., ne pret to, ko viņi varētu ražot, ja būtu saprātīga kārtība, ja visi būtu vienādi nodrošināti un it īpaši ja būtu kooperatīvs darbs, bet pret to, ko viņi tiešām absolūti ražo, pastāvot nepilnīgai kārtībai, pastāvot vispārējai nenodrošinātībai, kas laupa gara mundrumu!... Un, lai saglabātu un padarītu mūžīgu savā pašreizējā piespiestas sadalīšanas stāvoklī šo šķietami milzīgo esošā kapitāla masu vai, labāk sakot, lai saglabātu un padarītu mūžīgu ar tās starpniecību iegūto tiesību rīkoties ar darba gada produktu un monopoli uz to, jāpadara mūžīgs viss drausmīgais mehānisms ar tā netikumiem, noziegumiem un ciešanām nenodrošinātības dēļ. Neko nevar uzkrāt, kamēr nebūs apmierinātas nepieciešamās vajadzības, un cilvēku centienu lielā straume meklē apmierinājumu; ar to izskaidrojams sabiedrības īstenās bagātības summas relatīvais nenozīmīgums katrā atsevišķā brīdī. Tas ir ražošanas un patērēšanas mūžīgais riņķojums. Tādā milzīgā gadskārtējās ražošanas un patērēšanas apjomā sabiedrība nezin vai var iztikt bez saujiņas īsta uzkrājuma, tomēr galvenā vēriba bijusi pievērsta nevis ražošanas spēku masai, bet gan šai uzkrājuma saujiņai. Taču nedaudzi sagrābuši šo saujiņu un padarījuši to par rīku, lai piesavinātos darba produktus, ko gadu no gada pastāvīgi atjauno lielum lielais cilvēku vairākums. Ar to izskaidrojams, kāpēc tāds rīks šiem nedaudzajiem ir tik ārkārtīgi svarīgs... Apmēram trešdaļu nacionālā gada produkta tagad ražotājiem atņem sabiedrisko nodokļu veidā, un to neražīgi patērē cil-

vēki, kas par to nedod nekādu ekvivalentu, t. i., neko tādu, kam būtu ekvivalenta nozīme ražotājiem... Pūlis izbrīnā lūkojas uz uzkrātajām masām, it sevišķi ja tās koncentrētas nedaudzu rokās. Bet ik gadus ražotās masas kā mūžīgi, neskaitāmi varenas straumes vilņi plūst garām un pazūd uz neatgriešanos patēriņa okeānā. Un tomēr šis mūžīgais patēriņš nosaka ne vien visas baudas, bet arī visa cilvēku dzimuma eksistenci. Šī gada produkta daudzums un tā sadalīšana vispirms jāpadara par pētīšanas priekšmetu. Istenajai uzkrāšanai ir pavisam mazsvarīga nozīme, un arī šo nozīmi tā iegūst gandrīz vienīgi ar savu ietekmi uz gada produkta sadalīšanu... Istenā uzkrāšana un sadalīšana šeit» (Tompsona darbā) «pastāvīgi tiek aplūkota attiecībā pret sabiedrības ražošanas spēku un kā faktori, kas pakļauti šim spēkam. Gandrīz visās citās sistēmās ražošanas spēks aplūkots tā attiecībā pret uzkrāšanu un pastāvošā sadalīšanas veida mūžīgu saglabāšanu kā tām pakļautu. Salīdzinājumā ar šī pastāvošā sadalīšanas veida saglabāšanu visa cilvēku dzimuma nabadzību vai labklājību, kas pastāvīgi atjaunojas, atzīst par tādu, kas nepelna ievēribu. Mūžīgi saglabāt varmācības, krāpšanas un nejausību rezultātus — tas nosaukts par drošību; un, lai saglabātu šo šķietamo drošību, bez zēlastības ziedo visus cilvēku dzimuma ražošanas spēkus» (turpat, 440.—443. lpp.).

Ja atstāj neievērotus traucējumus, kas apgrūtina atražošanu pat agrākajā mērogā, tad ir iespējami tikai divi normāli atražošanas gadījumi:

vai nu notiek vienkāršā atražošana,

vai arī notiek virsvērtības kapitalizācija, t. i., uzkrāšana.

I. VIENKĀRSĀ ATRAŽOSANA

Vienkāršajā atražošanā virsvērtību, ko ik gadus vai — ja ir vairākas aprites — periodiski gada laikā ražo un realizē, individuāli, t. i., neražīgi, itin visu patērē tās īpašnieki kapitālisti.

Tas apstāklis, ka produkta vērtība sastāv daļai no virsvērtības, daļai no tās vērtības daļas, ko rada produktā atražotais mainīgais kapitāls, plus produktam patērētais pastāvīgais kapitāls, — šis apstāklis absolūti nekā nemaina ne daudzumā, ne vērtībā visam produktam, kas pastāvīgi ieiet apgrozībā preču kapitāla veidā un gluži tāpat pastāvīgi tiek izņemts no apgrozības ražīgajam vai individuālajam patēriņam, t. i., lai noderētu par ražošanas līdzekli vai par patēriņa priekšmetu. Ja pastāvīgo kapitālu atstāj neievērotu, tad šis apstāklis ietekmē tikai gada produkta sadalījumu starp strādniekiem un kapitālistiem.

Tāpēc, pat ja domāta tikai vienkāršā atražošana, daļai virsvērtības pastāvīgi jāatrodas naudas veidā, nevis produktu veidā, jo pretējā gadījumā to nevar no naudas pārvērst par produktu, kas noder patēriņam. Mums šeit pamatīgāk jāizpētī šī virsvērtības pārvēršanās no tās sākotnējās preču formas par naudu. Lai jautājumu vienkāršotu, pieņemsim uzdevumu visvienkāršākajā veidā, proti, ka apgrozībā ir tikai metāla nauda, t. i., nauda, kas ir īsts ekvivalents.

Saskaņā ar vienkāršās preču apgrozības likumiem, kas iztir-

zāti agrāk («Kapitāls», I grām., III nod.), kādā zemē esošās metāla naudas daudzumam jābūt pietiekamam ne vien preču apgrozībai. Tam jābūt pietiekamam arī naudas apgrozības svārstībās, kas rodas pa daļai no apgrozības ātruma nepastāvības, pa daļai no preču cenu mainīšanās, pa daļai to dažādo un mainīgo proporciju dēļ, kādās nauda funkcionē kā maksāšanas līdzeklis vai kā apgrozības līdzeklis vārda īstajā nozīmē. Attiecība, kādā esošais naudas daudzums sadalās dārgumu krājumā un naudā, kas ir apgrozībā, pastāvīgi mainās, bet naudas kopējais daudzums vienmēr ir vienlīdzīgs naudas summai, ko veido nauda, kas atrodas dārgumu krājuma formā un apgrozībā esošās naudas veidā. Šis naudas daudzums (cēlmetāla daudzums) ir pakāpeniski uzkrāts sabiedrības dārgumu krājums. Ciktāl daļa šī dārgumu krājuma iznīkst nodiluma dēļ, tai ik gadu jākompensējas kā jebkuram citam produktam. Istenībā šī kompensācija notiek tā, ka daļu kādas zemes gada produkta tieši vai netieši apmaina pret zeltu un sudrabu iegūstošo zemju produktu. Bet tāds internacionāls darījuma raksturs noslēpj, cik tas vienkāršs. Tāpēc, lai problēmu reducētu līdz tās vienkāršākajai un skaidrākajai izteiksmei, jāpieņem, ka zeltu un sudrabu ražo attiecīgajā zemē un tā tad to ražošana ir šīs zemes visas sabiedriskās ražošanas daļa.

Ja atstāj neievērotu zeltu un sudrabu, ko ražo greznuma priekšmetiem, tad zelta un sudraba ikgadējās produkcijas minimumam jābūt tikpat liels, cik liels ir naudas metāla nodilums, ko rada naudas ikgadējā apgrozība. Tālāk, ja palielinās ik gadus ražotās un apgrozībā esošās preču masas vērtības summa, tad jāpalielinās arī zelta un sudraba ikgadējai produkcijai, ciktāl apgrozībā esošo preču vērtības pieaugušo summu un naudas daudzumu, kas nepieciešams to apgrozībai (un attiecīga dārgumu krājuma veidošanai), nekompensē lielāks naudas apgrozības ātrums un plašāka naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcionēšana, t. i., biežāka savstarpēja maksājumu dzēšana par pirkumiem un pārdevumiem bez īstenās naudas piedalīšanās.

Tā tad daļa sabiedriskā darbaspēka un daļa sabiedrisko ražošanas līdzekļu ik gadus jātērē zelta un sudraba ražošanai.

Tā kā mēs šeit pieņemam vienkāršo atražošanu, tad šai gadījumā kapitālisti, kas nodarbojas ar zelta un sudraba iegūšanu, ierobežo savu ražošanu zelta un sudraba gada vidējā nodiluma un tā nosacītā gada vidējā patēriņa ietvaros; savu virsvērtību, ko viņi, pēc mūsu pieņēmuma, ik gadus patērē, nekā no tās nekaptalizēdami, viņi laiž apgrozībā tieši naudas formā, kas viņiem šeit ir produkta naturālā, nevis pārvērstā forma kā citās ražošanas nozarēs.

Tālāk, kas attiecas uz darba algu, t. i., naudas formu, kurā avansēts mainīgais kapitāls, — tad šeit arī to kompensē nevis ar produkta pārdošanu, nevis ar tā pārvēršanu par naudu, bet ar

tādu produktu, kura naturālā forma no paša sākuma ir naudas forma.

Beidzot, tas pats notiek arī ar to produkta — cēlmetāla daļu, kas vienlīdzīga periodiski patērētā pastāvīgā kapitāla — tiklab pastāvīgā apgrozāmā, kā arī gada laikā patērētā pastāvīgā pamatkapitāla vērtībai.

Aplūkosim cēlmetālu ražošanā ieguldītā kapitāla riņķojumu, respektīvi, apriņķi, pirmām kārtām formā $N-P \dots R \dots N'$. Ciktāl P aktā $N-P$ sastāv ne vien no darbaspēka un ražošanas līdzekļiem, bet arī no pamatkapitāla, no kura vērtības tikai daļu patērē R , tad skaidrs, ka N' produkts ir naudas summa, vienlīdzīga par darba algu izdotajam mainīgajam kapitālam plus apgrozāmais pastāvīgais kapitāls, kas izdots par ražošanas līdzekļiem, plus vērtības daļa, kas atbilst pamatkapitāla nolietojumam, plus virsvērtība. Ja, zelta vispārīgajai vērtībai nemainoties, šī summa būtu mazāka, tas nozīmētu vai nu to, ka attiecīgās zelta raktuves ir neražīgas, vai arī — ja šī parādība iegūst vispārīgu raksturu — zelta vērtība salīdzinājumā ar precēm, kuru vērtība nemainās, nākotnē palielinātos, t. i., preču cenas kristos, tātad nākotnē naudas summa, ko izdod aktā $N-P$, kļūtu mazāka.

Pirmām kārtām aplūkodami tikai formas $N-P \dots R \dots N'$ izejas punktā N avansētā kapitāla apgrozāmo daļu, redzam, ka noteiktu naudas summu avansē, laiž apgrozībā, lai samaksātu par darbaspēku un pirktu ražošanas materiālus. Bet ar šī kapitāla riņķojumu to no jauna neizņems no apgrozības, lai atkal laistu apgrozībā. Produkts ir nauda jau savā naturālajā formā, tātad tam nav jāpārvēršas par naudu ar maiņas starpniecību, ar apgrozības procesa starpniecību. No ražošanas procesa apgrozības sfērā tas ieiet nevis preču kapitāla formā, kuram jāpārvēršas atpakaļ par naudas kapitālu, bet kā naudas kapitāls, kam jāpārvēršas atpakaļ par ražīgo kapitālu, t. i., no jauna jāpērk darbaspēks un ražošanas materiāli. Par darbaspēku un ražošanas līdzekļiem izlietotā apgrozāmā kapitāla naudas formu kompensē nevis ar produkta pārdošanas starpniecību, bet gan ar paša produkta naturālo formu; tātad to kompensē, nevis izņemot atpakaļ no apgrozības tās vērtību naudas formā, bet gan ar papildu naudu, no jauna ražotu naudu.

Pieņemsim, ka šis apgrozāmais kapitāls = 500 st. mārč., apriņķes periods = 5 nedēļām, darba periods = 4 nedēļām, apgrozības periods = tikai vienai nedēļai. Nauda no paša sākuma pa daļai jāavansē uz 5 nedēļām ražošanas krājumam, pa daļai pašai jāpaliek krājumā, lai pakāpeniski no tās izmaksātu darba algu. 6. nedēļas sākumā atgriežas 400 st. mārč. un atbrīvojas 100 st. mārč. Tas pastāvīgi atkārtojas. Šeit, tāpat kā agrāk, zināmu apriņķes laiku 100 st. mārč. pastāvīgi atradīsies atbrīvojušās naudas formā. Bet, gluži tāpat kā pārējās 400 st. mārč., tās sastāv no

papildu naudas, jaunražotās naudas. Mūsu gadījumā mums ir 10 aprītu gadā un ražotais gada produkts = 5000 st. mārc. zeltā. (Apgrozības periods šeit veidojas nevis no tā laika, kas vajadzīgs preces pārvēršanai par naudu, bet gan no tā, kas vajadzīgs naudas pārvēršanai par ražošanas elementiem.)

Ikvienam citam 500 st. mārc. lielam kapitālam, kas aprīti tādus pašos apstākļos, pastāvīgi atjaunojamā naudas forma ir pārvērstā forma ražotajam preču kapitālam, ko pēc katrām 4 nedēļām laiž apgrozībā un kas pastāvīgi ar pārdošanas starpniecību — tātad periodiski izņemot tādu naudas daudzumu, kāds sākotnēji ir iekļāvis procesā, — no jauna pieņem naudas formu. Turpretim šeit katrā aprītes periodā no paša ražošanas procesa kapitālists laiž apgrozībā jaunu papildu naudas summu, 500 st. mārc. lielu, lai pastāvīgi izņemtu no apgrozības ražošanas materiālus un darbaspēku. So apgrozībā laisto naudu pēc tam vairs neizņem no tās ar šī paša kapitāla riņķojumu, bet, gluži otrādi, tā pastāvīgi palielinās ar jaunražotajām zelta masām.

Ja aplūkosim šī apgrozāmā kapitāla mainīgo daļu un pieņemsim, tāpat kā iepriekš, ka tā vienlīdzīga 100 st. mārc., tad parasto preču ražošanā ar šīm 100 st. mārc., ja ir desmit aprītu gadā, pietiktu, lai pastāvīgi samaksātu par darbaspēku. Šeit, zelta ražošanā, pietiks ar tādu pašu summu, bet atgriezušās 100 st. mārc., ar kurām ik 5 nedēļas samaksā par darbaspēku, ir nevis šī darbaspēka produkta pārvērstā forma, bet gan daļa paša šī pastāvīgi atjaunotā produkta. Zelta rūpnieks maksā saviem strādniekiem tieši ar viņu pašu ražotā zelta daļu. Tādējādi 1000 st. mārc., ko ik gadus izdod par darbaspēku un ko strādnieki laiž apgrozībā, ar apgrozības starpniecību neatgriežas savā izejas punktā.

Tālāk, kas attiecas uz pamatkapitālu, tad, dibinot uzņēmumu, jāizdod samērā liels naudas kapitāls, kas tādējādi tūdaļ tiek laists apgrozībā. Kā ikviens pamatkapitāls — tas atgriežas tikai pa daļām vairāku gadu laikā. Bet tas atgriežas kā produkta — zelta tiešā daļa nevis ar produkta pārdošanas starpniecību un ar šī produkta pārvēršanu par naudu. Tātad tas pakāpeniski iegūst savu naudas formu nevis ar naudas izņemšanu no apgrozības, bet gan ar attiecīgas produkta daļas uzkrāšanu. Tādā veidā atražotais naudas kapitāls nav naudas summa, kas pakāpeniski izņemta no apgrozības, lai segtu to naudas summu, kas pašā sākumā bija laista apgrozībā pamatkapitāla iegādāšanai. Tas ir papildu naudas daudzums.

Beidzot, kas attiecas uz virsvērtību, tad tā savukārt ir vienlīdzīga tai jaunā produkta — zelta daļai, ko katrā jaunā aprītes periodā laiž apgrozībā, lai saskaņā ar mūsu pieņēmumu itin visu izdotu neražīgi, lai ar pilnīgi visu samaksātu par eksistences līdzekļiem un par greznuma priekšmetiem.

Bet saskaņā ar mūsu pieņēmumu visa šī zelta gada produk-

cija, kas pastāvīgi izņem no tirgus darbaspēku un ražošanas materiālus un neizņem no tā naudu, bet gan atkal un atkal apgādā to ar papildu naudu, — visa šī zelta produkcija tikai kompensē naudu, kas nodilst gada laikā, tātad veicina tikai to, lai sabiedrībā pilnīgi saglabātos tas naudas daudzums, kas pastāvīgi, lai gan mainīgās proporcijās, eksistē divās formās — dārgumu krājuma formā un apgrozībā esošās naudas formā.

Pēc preču apgrozības likuma, naudas kopējam daudzumam jābūt vienlīdzīgam ar preču apgrozībai nepieciešamās naudas daudzumu plus naudas daudzums, kas atrodas dārgumu krājuma formā; pēdējais palielinās vai samazinās atkarībā no apgrozības sfēras sašaurināšanās vai paplašināšanās; tas arī noder nepieciešamā maksāšanas līdzekļu rezerves fonda veidošanai. Ciktāl nenotiek maksājumu savstarpēja dzēšana, tad preču vērtība jāsamaksā naudā. Jautājumu nemaz nemaina tas, ka zināma daļa šīs vērtības sastāv no virsvērtības, t. i., nekā nav maksājusi preču pārdevējam. Pieņemsim, ka visi ražotāji ir patstāvīgi savu ražošanas līdzekļu īpašnieki, tātad apgrozība notiek pašu tiešo ražotāju starpā. Ja atstāj neievērotu viņu kapitāla pastāvīgo daļu, tad viņu gadā jaunradīto vērtību pēc analogijas ar stāvokli kapitālistiskajā sabiedrībā varētu iedalīt divās daļās: viena *a*, kas tikai kompensē viņiem iztikas līdzekļus, otra *b*, kuru viņi pa daļai izdod par greznuma priekšmetiem, pa daļai izlieto ražošanas paplašināšanai. Tādā gadījumā *a* ir mainīgais kapitāls, *b* — virsvērtība. Bet tāds sadalījums nekādi neietekmētu tā naudas daudzuma lielumu, kas nepieciešams visa viņu produkta apgrozībai. Ja citi apstākļi nemainās, visa apgrozāmā preču daudzuma vērtība būtu tā pati un tātad arī tam nepieciešamais naudas daudzums būtu agrākais. Ja aprites periodi sadalīti vienādi, ražotājiem būtu vajadzīgi vienādi naudas krājumi, t. i., pastāvīgi vajadzētu naudas formā turēt vienu un to pašu sava kapitāla daļu, jo saskaņā ar mūsu pieņēmumu viņu ražošana, tāpat kā agrāk, paliktu preču ražošana. Tātad tas apstāklis, ka daļa preču vērtības sastāv no virsvērtības, nemaz nemaina naudas daudzumu, kas nepieciešams visai ražošanai.

Viens no Tūka pretiniekiem, «pieķēries» formulai $N-P-N'$, jautā viņam, kā gan kapitālistam izdodoties pastāvīgi izņemt no apgrozības vairāk naudas, nekā viņš laiž apgrozībā. Pilnīgi saprotams. Šeit runa nav par virsvērtības radišanu. Virsvērtības radišana, kas ir vienīgais noslēpums, no kapitālistiskā viedokļa ir pati par sevi saprotama. Lietā liktā vērtības summa taču nebūtu kapitāls, ja tā nekļūtu bagātāka ar virsvērtību. Tātad, tā kā saskaņā ar pieņēmumu tā ir kapitāls, tad virsvērtības radišana ir saprotama pati par sevi.

Jautājums tātad ir nevis tāds, kur rodas virsvērtība, bet gan tāds, kur rodas nauda, par kuru pārvēršas virsvērtība.

Bet buržuāziskajai politiskajai ekonomijai virsvērtības eksistence ir pati par sevi saprotama. Tātad paredzēts ne vien, ka pastāv virsvērtība, bet reizē ar to tālāk arī paredzēts, ka daļa apgrozībā laistās preču masas sastāv no virsprodukta, tātad reprezentē tādu vērtību, ko kapitālists nav laidis apgrozībā kopā ar savu kapitālu, ka tātad kapitālists reizē ar savu produktu laiž apgrozībā un pēc tam atkal izņem no apgrozības zināmu pārpalikumu salīdzinājumā ar savu kapitālu.

Preču kapitālam, ko kapitālists laiž apgrozībā, ir lielāka vērtība (no kurienes tā rodas, to nepaskaidro vai arī tas paliek nesaprotams, bet no attiecīgā kapitālista viedokļa *c'est un fait**) nekā ražīgajam kapitālam, ko viņš izņēmis no apgrozības darbaspēka un ražošanas līdzekļu veidā. Ar šo pieņēmumu ir skaidrs, kāpēc ne vien kapitālists *A*, bet arī kapitālisti *B*, *C*, *D* utt. pastāvīgi var izņemt no apgrozības ar savu preču maiņas starpniecību lielāku vērtību nekā sākotnēji avansētā un pēc tam atkal un atkal avansējamā kapitāla vērtība. Kapitālisti *A*, *B*, *C*, *D* utt. pastāvīgi laiž apgrozībā preču kapitāla formā lielāku preču vērtību nekā tā, ko viņi izņem no apgrozības ražīgā kapitāla formā, — šī operācija ir tikpat daudzpusīga, cik daudzveidīgi ir patstāvīgi funkcionējošie kapitāli. Tātad kapitālistiem pastāvīgi jāsadala savā starpā vērtības summa, kas vienlīdzīga viņu respektīvi viņu avansēto ražīgo kapitālu vērtības summai (t. i., katram no savas puses jāizņem no apgrozības atbilstošā masa ražīgā kapitāla elementu); gluži tāpat viņiem pastāvīgi jāsadala savā starpā tā vērtības summa, ko viņi no visām pusēm laiž apgrozībā preču formā — laiž kā preču vērtības atbilstošo pārpalikumu virs šo preču ražošanas elementu vērtības.

Bet preču kapitāls, iekāms tas pārvērtīsies atpakaļ par ražīgo kapitālu un iekāms būs iztērēta tajā ietilpstošā virsvērtība, jāpārvērš par naudu. Kur tiek ņemta nauda šai vajadzībai? Pirmajā mirklī šis jautājums šķiet grūts, un ne Tūks, ne kāds cits līdz šim nav devuši uz to atbildi.

Pieņemsim, ka 500 st. mārč. lielais apgrozāmais kapitāls, kas avansēts naudas kapitāla formā, vienalga, kāds ir tā aprītes periods, reprezentē visu sabiedrības, t. i., kapitālistu šķiras apgrozāmo kapitālu. Virsvērtību pieņemsim 100 st. mārč. Kādā gan veidā visa kapitālistu šķira var pastāvīgi izņemt no apgrozības 600 st. mārč., ja tā pastāvīgi laiž tajā tikai 500 st. mārč.?

Pēc tam kad 500 st. mārč. lielais naudas kapitāls ir pārvērties par ražīgo kapitālu, šis pēdējais ražošanas procesā pārvēršas par 600 st. mārč. lielu preču vērtību, un tādejādi apgrozībā atrodas ne vien 500 st. mārč. liela preču vērtība, kas vienlīdzīga sākotnēji avansētajam naudas kapitālam, bet arī no jauna ražotā 100 st. mārč. lielā virsvērtība.

* — tas ir fakts. — Red.

Šī 100 st. mārc. lielā papildu vērtība, virsvērtība ir laista apgrozībā preču formā. Par to nav nekādu šaubu. Bet tāda operācija nerada papildu naudu šīs papildu preču vērtības apgrozībai.

Šīs grūtības nevajag mēģināt apiet ar šķietami ticamu izlocīšanasos.

Piemēram, tādā veidā: kas attiecas uz pastāvīgo apgrozāmo kapitālu, tad ir skaidrs, ka ne visi to izdod vienā laikā. Tai laikā, kad kapitālists *A* pārdod savu preci, tātad viņa avansētais kapitāls pieņem naudas formu, pircējam *B* viņa kapitāls, kas atrodas naudas formā, gluži otrādi, pieņem viņa ražošanas līdzekļu formu, tieši to ražošanas līdzekļu, ko ražo *A*. Ar to pašu aktu, ar kuru kapitālists *A* no jauna piešķir paša ražotajam preču kapitālam naudas formu, kapitālists *B* no jauna piešķir ražīgu formu savam kapitālam, pārvērš to no naudas formas par ražošanas līdzekļiem un par darbaspēku; viena un tā pati naudas summa funkcionē divpusīgā procesā kā katrā vienkāršā pirkšanā *P—M*. No otras puses, ja kapitālists *A* atkal pārvērš naudu par ražošanas līdzekļiem, viņš tos pērk no kapitālista *C*, bet šis ar to pašu naudu maksā kapitālistam *B* utt. Jautājums būtu izskaidrots tādā veidā. Bet —

neviens likums, ko mēs esam konstatējuši attiecībā uz naudas daudzumu, kas apgrozās preču apgrozībā («Kapitāls», I grām., III nod.), nepavisam nemainās ražošanas procesa kapitālistiskā rakstura dēļ.

Tātad, ja runā, ka sabiedrības apgrozāmais kapitāls, ko avansē naudas formā, ir 500 st. mārc., tad pie tam jau ņemts vērā, ka, no vienas puses, šī summa avansēta vienā laikā un ka, no otras puses, tā iedarbina vairāk ražīgā kapitāla nekā 500 st. mārc., tāpēc ka tā pārmaiņus ir dažādu ražīgo kapitālu naudas fonds. Tātad šis izskaidrojuma veids pieņem, ka jau ir atrodama tā nauda, kuras eksistence tam bija jāizskaidro.

Tālāk varētu teikt tā: kapitālists *A* ražo tādus izstrādājumus, ko kapitālists *B* patērē individuāli, neražīgi. Tātad kapitālista *B* nauda pārvērš par naudu kapitālista *A* preču kapitālu, un tādējādi viena un tā pati naudas summa noder, lai pārvērstu par naudu kapitālista *B* virsvērtību un kapitālista *A* apgrozāmo pastāvīgo kapitālu. Bet šeit vēl tiešāk pieņem par atrisinātu to pašu jautājumu, uz kuru jādod atbilde. Proti, kur gan kapitālists *B* ņem šo naudu sava ienākuma segšanai? Kādā veidā viņš pats ir pārvērtis par naudu to sava produkta daļu, kas veido virsvērtību?

Tālāk varētu teikt, ka apgrozāmā mainīgā kapitāla daļa, ko kapitālists *A* pastāvīgi avansē saviem strādniekiem, pastāvīgi arī atgriežas pie viņa no apgrozības; un tikai zināma tās daļa, kas mainās, pastāvīgi paliek pie viņa paša darba algas izmaksai. Tomēr starp naudas izdošanas brīdi un par darba algu izdotās naudas atgriešanās brīdi paiet zināms laiks, kurā šī nauda, starp

ciņu, var kalpot arī virsvērtības pārvēršanai par naudu. Bet, pirmkārt, mēs zinām, jo ilgāks šis laiks, jo lielākai jābūt naudas krājuma masai, kas kapitālistam *A* pastāvīgi jāglabā in petto*. Otrkārt, strādnieks izdod naudu, pērk par to preces un tādējādi pro tanto pārvērš par naudu šajās precēs ietilpstošo virsvērtību. Tātad tā pati nauda, ko avansē mainīgā kapitāla formā, pro tanto noder arī virsvērtības pārvēršanai par naudu. Neiedziļinādamies šai jautājumā vēl vairāk, mēs šeit piezīmēsim tikai sekojošo: visa kapitālistu šķira un no viņiem atkarīgās neražīgās personas patērē vienā laikā ar strādnieku šķiru; tātad tajā pašā laikā, kad strādnieki laiž apgrozībā savu naudu, apgrozībā sava nauda jālaiž arī kapitālistiem, lai izdotu savu virsvērtību kā ienākumu; tātad nauda šai vajadzībai jāizņem no apgrozības. Tikko kā minētais izskaidrojums tikai samazinātu nepieciešamās naudas daudzumu, bet nelikvidētu nepieciešamību pēc tās.

Beidzot, varētu teikt: pirmoreiz ieguldot pamatkapitālu, apgrozībā taču vienmēr laiž lielu daudzumu naudas, pie tam šo naudu tikai pakāpeniski, pa daļām vairāku gadu laikā izņem no apgrozības tas, kas to tajā laidis. Vai tad ar šo summu nepietiek, lai virsvērtību pārvērstu par naudu? — Uz to jāatbild, ka minētā 500 st. mārč. lielā summa (kas ietver sevī arī iespēju veidot dārgumu krājumu nepieciešamajam rezerves fondam) jau paredz iespēju izmantot tās attiecīgu daļu pamatkapitāla elementu pirkšanai — ja ne tam, kas to laidis apgrozībā, tad kādam citam. Turklāt tiek arī pieņemts, ka ar summu, ko izdod, lai iegādātos preces, kuras noder par pamatkapitālu, ir samaksāta arī šajās precēs ietvertā virsvērtība, bet jautājums ir tieši tas, no kurienes rodas šī nauda.

Vispārīga atbilde uz šo jautājumu jau dota: ja jāapgrozās preču masai, kuras vērtība ir 1000 st. mārč. $\times X$, tad šai apgrozībai nepieciešamās naudas daudzumu nemaz nemainīs tas, vai šīs preču masas vērtība satur virsvērtību vai ne, vai šī preču masa ir ražota kapitālistiski vai ne. *Tātad pati problēma neeksistē*. Ja doti citi nosacījumi, t. i., ja dots naudas apgrozības ātrums utt., tad 1000 st. mārč. $\times X$ lielas preču vērtības apgrozībai vajadzīga noteikta naudas summa, kas it nemaz nav atkarīga no tā apstākļa, daudz vai maz šīs vērtības tiek šo preču tiešajiem ražotājiem. Ciktāl šeit tomēr eksistē problēma, tā sakrīt ar vispārīgo problēmu: no kurienes rodas naudas summa, kas nepieciešama preču apgrozībai kādā zemē?

Bet no kapitālistiskās ražošanas viedokļa, protams, rodas *šķietamība*, it kā šeit meklējama kāda īpaša problēma. Proti, izejas punkts, no kurienes naudu laiž apgrozībā, šeit ir kapitālists. Nauda, ko strādnieks izdod, lai samaksātu par saviem iztikas līdzekļiem, sākumā eksistē kā mainīgā kapitāla naudas forma,

* — pie sevis. — Red.

tāpēc sākotnēji kapitālists to laiž apgrozībā kā pirkšanas līdzekli vai kā maksāšanas līdzekli par darbaspēku. Turklāt kapitālists laiž apgrozībā naudu, kas sākumā viņam bija viņa pastāvīgā — pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla naudas forma; viņš to izdod kā pirkšanas vai maksāšanas līdzekli par darba līdzekļiem un par ražošanas materiāliem. Lai gan tas tā, tomēr kapitālists jau vairs nav apgrozībā esošās naudas masas izejas punkts. Bet eksistē taču vispār tikai divi izejas punkti: kapitālists un strādnieks. Visu kategoriju trešajām personām nauda vai nu jādabū no šīm divām šķirām par kaut kādiem pakalpojumiem, vai, ciktāl tās saņem naudu bez jebkādiem pakalpojumiem, viņas ir virsvērtības līdzīpašnieces rentes, procentu formā utt. Tam apstāklim, ka virsvērtība pilnīgi visa nepaliek rūpniecības kapitālista kabatā un ka viņam tajā jādalās ar citām personām, nav nekāda sakara ar aplūkojamo jautājumu. Jautājums ir tāds, kādā veidā kapitālists savu virsvērtību pārvērš par naudu, nevis tāds, kā vēlāk tiek sadalīta par to ieņemtā nauda. Tātad mūsu gadījumā mums vēl vienmēr jāuzskata kapitālists par vienīgo virsvērtības īpašnieku. Kas attiecas uz strādnieku, tad jau teikts, ka viņš ir tikai sekundārais izejas punkts, turpretim kapitālists ir primārais izejas punkts tai naudai, ko strādnieks laiž apgrozībā. Nauda, kas sākumā avansēta kā mainīgais kapitāls, izdara jau savu otro apgrozījumu, kad strādnieks to izdod, lai samaksātu par eksistences līdzekļiem.

Tātad kapitālistu šķira paliek vienīgais naudas apgrozības izejas punkts. Ja viņai, lai samaksātu par ražošanas līdzekļiem, vajag 400 st. mārč. un, lai samaksātu par darbaspēku, 100 st. mārč., tad viņa laiž apgrozībā 500 st. mārč. Bet produktā ietvertā virsvērtība, ja virsvērtības norma ir 100%, vienlīdzīga 100 st. mārč. vērtībai. Kā gan kapitālistu šķira var pastāvīgi izņemt no apgrozības 600 st. mārč., ja tā pastāvīgi laiž tajā tikai 500 st. mārč.? No nekā nekas nerodas. Visa kapitālistu šķira nevar izņemt no apgrozības nekā tāda, kas iepriekš nav apgrozībā laists.

Seit mēs atstājam neievērotu to apstākli, ka ar 400 st. mārč. lielu naudas summu, pastāvot desmitkārtīgai aprītei, varbūt pietiek ražošanas līdzekļu 4000 st. mārč. vērtībā un darba 1000 st. mārč. vērtībā apgrozībai un ar pārējām 100 st. mārč. gluži tāpat pietiek 1000 st. mārč. lielās virsvērtības apgrozībai. Šī naudas summas attiecība pret preču vērtību, kas apgrozās ar naudas starpniecību, nemaz negroza jautājuma būtību. Problēma paliek tā pati. Ja viena un tā pati monēta neapgrozītos vairākkārt, tad apgrozībā būtu jālaiž 5000 st. mārč. kapitāla veidā un 1000 st. mārč. būtu nepieciešamas, lai virsvērtību pārvērstu par naudu. Jājautā, no kurienes nāk šī nauda, vienalga, vai tās būtu 1000 vai 100 st. mārč. Katrā gadījumā tas ir pārpalikums salīdzinājumā ar apgrozībā laisto naudas kapitālu.

Patiešām, lai cik paradoksāli tas liktos pirmajā mirklī, kapitālistu šķira pati laiž apgrozībā to naudu, kas noder precēs ietvertās virsvērtības realizācijai. Tomēr nota bene*: viņa to laiž apgrozībā ne kā avansētu naudu, tātad ne kā kapitālu. Viņa to izdod kā pirkšanas līdzekli savam individuālajam patēriņam. Tātad kapitālistu šķira neavansē šo naudu, lai gan ir šīs naudas apgrozības izejas punkts.

Ņemsim atsevišķu kapitālistu, kas sāk savu uzņēmumu, piemēram, fermeri. Pirmajā gadā viņš avansē, teiksim, 5000 st. mār. lielu naudas kapitālu, lai samaksātu par ražošanas līdzekļiem (4000 st. mār.) un par darbaspēku (1000 st. mār.). Pieņemsim, ka virsvērtības norma ir 100%, viņa piesavinātā virsvērtība = 1000 st. mār. Iepriekš minētajās 5000 st. mār. ietilpst visa nauda, ko viņš avansē kā naudas kapitālu. Taču cilvēkam jādzīvo, bet līdz gada beigām viņš nedabūs atpakaļ nekādu naudu. Pieņemsim, ka viņa gada patēriņš ir 1000 st. mār. Viņam šai naudai jābūt. Lai gan viņš saka, ka viņam šīs 1000 st. mār. jāavansējošot pirmā gada laikā, tomēr šī avansēšana — kam šeit ir tikai subjektīva nozīme — nozīmē tikai to, ka pirmajā gadā viņam savs individuālais patēriņš jāsedz no savas kabatas, nevis no nesamaksātās savu strādnieku produkcijas. Viņš šo naudu neavansē kā kapitālu. Viņš to izdod, maksā ar to kā ar ekvivalentu par tiem eksistences līdzekļiem, ko viņš patērē. Šo vērtību viņš izdod naudas veidā, laiž apgrozībā un izņem no tās preču vērtību veidā. Šīs preču vērtības viņš ir patērējis. Tātad ir izbeigusies jebkāda viņa attiecība pret to vērtību. Nauda, ar kuru viņš par šo vērtību samaksājis, tagad eksistē kā apgrozībā esošas naudas elements. Bet šīs naudas vērtību viņš ir izņēmis no apgrozības produktu veidā, un līdz ar produktiem, kuros vērtība eksistēja, ir iznīcināta arī to vērtība. Tā visa ir izzudusi. Bet tad gada beigās viņš laiž apgrozībā 6000 st. mār. lielu preču vērtību un pārdod to. Līdz ar to pie viņa atgriežas 1) viņa avansētais naudas kapitāls 5000 st. mār. apmērā, 2) par naudu pārvērstā virsvērtība 1000 st. mār. apmērā. Viņš avansēja 5000 st. mār. kā kapitālu, laida to apgrozībā, bet tagad izņem no apgrozības 6000 st. mār. — 5000 st. mār. kapitāla vietā un 1000 st. mār. virsvērtības. Šīs 1000 st. mār. ir pārvērtušās par naudu ar tās naudas palīdzību, ko viņš pats laidis apgrozībā nevis kā kapitālists, bet gan kā patērētājs, ko viņš nevis avansējis, bet gan izdevis. Tagad tās atgriežas pie viņa atpakaļ kā viņa ražotās virsvērtības naudas forma. Un kopš šī laika tāda operācija atkārtojas ik gadus. Bet, sākot ar otro gadu, 1000 st. mār., ko viņš iztērē personiski, jau vienmēr ir viņa ražotās virsvērtības pārvērstā forma, naudas forma. Viņš tās iztērē ik gadus, un tās ik gadus atkal atgriežas pie viņa atpakaļ.

* — ievēro labi. — Red.

Ja viņa kapitāls veiktu gada laikā lielāku aprītu skaitu, tad no tā nemaz nemainītos jautājuma būtība, bet, protams, mainītos laika ilgums un tāpēc arī tās summas lielums, kas kapitālistam būtu jālaiž apgrozībā savam individuālajam patēriņam virs sava avansētā naudas kapitāla.

So naudu kapitālists laiž apgrozībā nevis kā kapitālu. Bet tāpēc jau viņš arī ir kapitālists, lai varētu, kamēr atgriežas virsvērtība, dzīvot ar tiem līdzekļiem, kas viņam jau pieder.

Šai gadījumā mēs pieņemām, ka naudas summa, ko kapitālists laiž apgrozībā, lai segtu savu individuālo patēriņu turpmāk, līdz pirmoreiz atgriežas viņa kapitāls, ir tieši vienlīdzīga virsvērtībai, ko kapitālists ražojis un kas tāpēc pārvēršama par naudu. Acīm redzams, ka attiecībā uz atsevišķu kapitālistu tāds pieņēmums ir patvaļīgs. Bet tam jābūt pareizam visai kapitālistu šķīrai, ciktāl mēs pieņemam vienkāršo atražošanu. Tajā izpaužas tikai tas, kas jau ietverts šai pēdējā pieņēmumā, proti, visu virsvērtību un tikai virsvērtību vien patērē neražīgi, t. i., neražīgi nepatērē ne vismazāko daļu no sākotnējā kapitāla.

Iepriekš bija pieņemts, ka visas cēlmetālu produkcijas (= 500 st. mārč.) pietiek, lai tikai kompensētu naudas nodilumu.

Kapitālisti, kas ražo zeltu, visu savu produktu saņem zeltā, tiklab tās viņa daļas, kas kompensē pastāvīgo un mainīgo kapitālu, kā arī to daļu, kas sastāv no virsvērtības. Tātad daļa sabiedriskās virsvērtības sastāv no zelta, nevis no tāda produkta, kas par zeltu pārvēršas tikai apgrozības procesā. Šī daļa no paša sākuma sastāv no zelta, un to laiž apgrozībā tālab, lai izņemtu no tās produktus. Šai gadījumā tas pats attiecas arī uz darba algu, uz mainīgo kapitālu un uz avansētā pastāvīgā kapitāla kompensēšanu. Tātad, ja viena kapitālistu šķiras daļa laiž apgrozībā preču vērtību, kas lielāka (par virsvērtības tiesu) nekā viņu avansētais naudas kapitāls, tad otra kapitālistu daļa laiž apgrozībā lielāku naudas vērtību (lielāku par virsvērtības tiesu) nekā preču vērtība, ko viņi pastāvīgi izņem no apgrozības zelta ražošanai. Ja daļa kapitālistu pastāvīgi izsūc no apgrozības vairāk naudas, nekā tā laiž apgrozībā, tad daļa kapitālistu — tā, kas ražo zeltu, — pastāvīgi iepludina apgrozībā vairāk naudas, nekā izņem no tās ražošanas līdzekļu veidā.

Lai gan daļa šī produkta, t. i., zelta 500 st. mārč. vērtībā, ir zelta rūpnieku virsvērtība, tomēr visa summa paredzēta tikai preču apgrozībai nepieciešamās naudas kompensēšanai; pie tam ir vienā alga, cik no šīs summas iet precēs ietvertās virsvērtības pārvēršanai par naudu un cik citu vērtības sastāvdaļu pārvēršanai par naudu.

Jautājums absolūti nemainās, ja zelta ražošanu pārceļ no vienas zemes uz citām zemēm. Daļa sabiedriskā darbaspēka un sabiedrisko ražošanas līdzekļu zemē A pārvērsti par produktu, pie-

mēram, par audeklu 500 st. mārč. vērtībā, ko izved uz zemi *B*, lai tur pirktu zeltu. Ražīgais kapitāls, ko tādā veidā izlieto zemē *A*, gluži tāpat nelaiž zemes *A* tirgū preces — to vietā tas laiž tirgū naudu —, it kā šis kapitāls tieši būtu izlietots zelta ražošanai. Šis zemes *A* produkts ir pārstāvēts 500 st. mārč. zelta un nāk zemes *A* apgrozības sfērā tikai kā nauda. Daļa sabiedriskās virsvērtības, kas ietverta šai produktā, eksistē tieši naudas veidā un zemei *A* nekad neeksistē citādi kā vien naudas formā. Kaut gan kapitālistiem, kas ražo zeltu, tikai daļa produkta pārstāv virsvērtību, bet otra daļa kompensē kapitālu, taču atrisinājums jautājumam, kāds šī zelta daudzums, ja atstāj neievērotu apgrozāmo pastāvīgo kapitālu, kompensē mainīgo kapitālu un kāds daudzums pārstāv virsvērtību, — šī jautājuma atrisinājums ir atkarīgs tikai no tās attiecības, kādā darba alga un virsvērtība atrodas pret apgrozībā esošo preču vērtību. Daļa, kas veido virsvērtību, sadalās starp dažādiem kapitālistu šķiras pārstāvjiem. Lai gan viņi šo vērtības daļu pastāvīgi izdod personiskajam patēriņam un atkal no jauna saņem, pārdodami jaunu produktu, — vispār tieši tikai šī pirkšana un pārdošana arī liek viņu starpā cirkulēt tai naudai, kas nepieciešama virsvērtības pārvēršanai par naudu, — tomēr zināma daļa sabiedriskās virsvērtības, lai arī mainīgas daļās, pastāvīgi atrodas naudas formā kapitālistu kabatā; gluži tāpat kā daļa darba algas vismaz dažas dienas nedēļā naudas formā uzskavējas strādnieku kabatās. Un šīs sabiedriskās virsvērtības daļas lielumu neierobežo tā naudas produkta daļa, kas sākotnēji sastādīja zelta ražotāju kapitālistu virsvērtību; kā jau teikts, to ierobežo proporcija, kādā iepriekš minētais 500 st. mārč. lielais produkts vispār sadalās starp kapitālistiem un strādniekiem un kādā apgrozībai paredzēto preču krājums sastāv no virsvērtības un no citiem vērtības elementiem.

Tomēr virsvērtības daļa, kas eksistē nevis citu preču veidā, bet gan naudas veidā līdzās citām precēm, tikai tiktāl sastāv no ik gadus ražojamā zelta daļas, kādā šī zelta gada produkcijas daļa apgrozās, lai realizētu virsvērtību. Naudas otra daļa, kas mainīgos lielumos pastāvīgi atrodas kapitālistu šķiras rokās kā viņu virsvērtības naudas forma, nav ik gadus ražojamā zelta elements, bet ir daļa agrāk valstī uzkrātās naudas masas.

Pēc mūsu pieņēmuma, ar 500 st. mārč. lielo zelta gada produkciju tieši pietiek tikai tam, lai kompensētu ikgadējo naudas nodilumu. Tātad, ja mēs paturēsim prātā tikai šīs 500 st. mārč. un abstrahēsimies no tās ik gadus ražojamās preču masas daļas, kuras apgrozībai noder agrāk uzkrātā nauda, tad preču formā ražotā virsvērtība jau tāpēc atrod apgrozībā naudu, lai varētu pārvērsties par naudu, ka otrajā pusē ik gadus ražo virsvērtību zelta formā. Tas pats attiecas arī uz citām 500 st. mārč. lielā zelta produkta daļām, kas kompensē avansēto naudas kapitālu.

Mums tagad jāizsaka divas piezīmes.

No iepriekš iztirzātā izriet, pirmkārt, ka virsvērtība, ko kapitālisti izdod naudas veidā, un tāpat arī mainīgais un pārējais ražīgais kapitāls, ko viņi avansē naudas veidā, patiesībā ir strādnieku, proti, zelta rūpniecībā nodarbināto strādnieku produkts. Viņi ražo no jauna tiklab to zelta produkta daļu, ko viņiem «avansē» kā darba algu, tā arī to zelta produkta daļu, kurā tieši pārstāvēta kapitālistu — zelta rūpnieku virsvērtība. Beidzot, kas attiecas uz to zelta produkta daļu, kas tikai kompensē zelta ražošanai avansēto pastāvīgo kapitālo vērtību, tad tā no jauna parādās naudas formā (un vispār jebkurā produktā) tikai ar strādnieku gada darbu. Dibinādams uzņēmumu, kapitālists to atdevis prom nevis tādas naudas veidā, kas gūta šai uzņēmumā, bet gan tādas naudas veidā, kas bijusi sabiedrībā apgrozījušās naudas masas daļa. Turpretim, ciktāl šī naudas daļa kompensējas ar jaunu produktu, papildu zeltu, tā jau ir strādnieka gada produkts. Avansēšana, ko izdara kapitālists, arī šeit ir avansēšana tikai pēc formas, tāpēc ka strādnieks nav pats savu ražošanas līdzekļu īpašnieks un zelta ražošanas laikā viņa rīcībā nav eksistences līdzekļu, ko ražojusi citi strādnieki.

Bet, otrkārt, kas attiecas uz to naudas masu, kas eksistē neatkarīgi no šī ikgadējā 500 st. mārč. lielā kompensējuma un atrodas pa daļai dārgumu krājuma, pa daļai apgrozībā esošās naudas veidā, tad ar to jābūt — t. i., sākotnēji bija jābūt, — gluži tādām pašām stāvoklim, kāds tas ik gadus ir ar šīm 500 st. mārč. Pie šī punkta mēs vēlreiz atgriezīsimies šīs apakšnodaļas beigās*. Bet tagad vēl dažas citas piezīmes.

Pētījot apriti, redzējām, ka, citiem apstākļiem nemainoties, līdz ar aprites periodu lieluma maiņu mainās arī naudas kapitāla masas, kas nepieciešamas, lai uzturētu ražošanu tai pašā mērogā. Tātad naudas apgrozības elastībai jābūt pietiekami lielai, lai tā varētu pielāgoties šai aprites periodu pagarināšanās un saīsināšanās mijai.

Tālāk, ja pieņemsim, ka, citiem apstākļiem nemainoties — nemainoties arī darba dienas ilgumam, intensitātei un ražīgumam —, *mainās tikai jaunražotās vērtības sadalījums* starp darba algu un virsvērtību, tā ka vai nu pirmā palielinās un otrā samazinās, vai arī otrādi, tad tas nekādi neietekmēs apgrozībā esošās naudas masu. Tāda jaunradītās vērtības sadales pārmaiņa var notikt bez jebkādas apgrozībā esošās naudas masas palielināšanās vai samazināšanās. Aplūkosim it īpaši gadījumu, kad notiek vispārēja darba algas celšanās un tāpēc — ar iepriekš pieņemtajiem nosacījumiem — notiek vispārēja virsvērtības normas pazemināšanās un

* Sk. šī sējuma 308. lpp. — Red.

turklāt, arī saskaņā ar pieņēmumu, nenotiek nekāda pārmaiņa apgrozībā esošās preču masas vērtībā. Šai gadījumā, protams, palielinās naudas kapitāls, kas jāavansē kā mainīgais kapitāls, tātad palielinās arī tā naudas masa, kas kalpo šādai funkcijai. Bet tieši tiktāl, ciktāl palielinās mainīgā kapitāla funkcijai vajadzīgās naudas masa, — tieši tiktāl samazinās virsvērtība, tātad samazinās arī naudas masa, kas nepieciešama tās realizācijai. Preču vērtības realizācijai nepieciešamo naudas masu tas tāpat nemaz neietekmē kā pašu šo preču vērtību. Preces ražošanas izmaksas palielinās atsevišķam kapitālistam, bet preces ražošanas sabiedriskā cena paliek nemainīga. Pie tam, ja atstāj neievērotu vērtības pastāvīgo daļu, mainās tikai tā attiecība, kādā preču ražošanas cena dalās darba algā un peļņā.

Bet mums var teikt, ka mainīgā naudas kapitāla lielāks patēriņš (naudas vērtību, protams, pieņem par nemainīgu) nenozīmē neko citu kā tikai tādas pašas naudas līdzekļu masas palielināšanos strādnieku rokās. Rezultātā palielināsies strādnieku pieprasījums pēc precēm. Tālākās sekas būs šo preču cenu celšanās. Vai arī var teikt: ja palielinās darba alga, tad kapitālisti paaugstina savu preču cenas. Abos gadījumos vispāreja darba algas celšanās rada preču cenu celšanos. Tāpēc preču apgrozībai vajadzēs lielāku naudas masu neatkarīgi no tā, ar kuru no šiem cēloņiem izskaidro cenu celšanos.

Atbilde uz iebildumu pirmajā formulējumā: darba algas celšanās dēļ sevišķi palielinās strādnieku pieprasījums pēc nepieciešamajiem eksistences līdzekļiem. Daudz mazākā mērā palielinās viņu pieprasījums pēc greznuma priekšmetiem vai rodas pieprasījums pēc tādiem izstrādājumiem, kas agrāk neietilpa viņu patēriņa sfērā. Pēkšņi un lielākā apmērā pieaugušais pieprasījums pēc nepieciešamajiem eksistences līdzekļiem katrā ziņā nekavējoties cels to cenu. Sekas būs tādas, ka lielāko daļu sabiedriskā kapitāla izlietos nepieciešamo eksistences līdzekļu ražošanai un mazāko daļu — greznuma priekšmetu ražošanai, jo to cena pazemināsies, tāpēc ka samazināsies virsvērtība, un rezultātā samazināsies kapitālistu pieprasījums pēc greznuma priekšmetiem. Turpretim, tā kā strādnieki paši pērk greznuma priekšmetus, viņu darba algas celšanās — mēs te domājam summu, ko strādnieki patiešām izdod greznuma priekšmetu pirkšanai, — neietekmēs nepieciešamo eksistences līdzekļu cenu celšanos, bet tikai pārmainīs greznuma priekšmetu pircēju sastāvu. Vairāk greznuma priekšmetu nekā līdz šim tagad aiziet strādnieku patēriņam un relatīvi mazāk — kapitālistu patēriņam. Voilā tout.* Pēc dažām svārstībām apgrozībā būs tādas pašas vērtības preču masa kā agrāk. Kas attiecas uz īslaicīgām svārstībām, tad tām būs tikai tāds rezultāts, ka neaizņemtais naudas kapitāls, kas līdz šim bija meklējis sev izlietošanu

* Tas ir viss. — Red.

spekulatīvos biržas pasākumos vai ārzemēs, tagad nonāks apgrozībā iekšzemē.

Atbilde uz iebildumu otrajā formulējumā: ja kapitālistiskie ražotāji spētu patvaļīgi paaugstināt savu preču cenas, tad viņi to varētu izdarīt un arī darītu, nepaaugstinādami darba algu. Viņi nekad nepieļautu darba algas celšanos arī tad, ja preču cenas kristos. Kapitālistu šķira nekad nepretotos tredjūnijām, ja tā pastāvīgi un visādos apstākļos varētu darīt to, ko tā tiešām dara tagad izņēmuma veidā noteiktos, īpašos, tā teikt, vietējos apstākļos, proti, ja tā katru darba algas palielināšanos varētu izmantot tā, lai daudz lielākā mērā celtu preču cenas, tātad lai bāztu kabatā lielāku peļņu.

Apgalvojums, ka kapitālisti varot paaugstināt greznuma priekšmetu cenas, tāpēc ka samazinās pieprasījums pēc tiem (jo samazināties to kapitālistu pieprasījums, kuriem samazinājusies greznuma priekšmetu pirkšanai domāto līdzekļu summa), — šis apgalvojums būtu visai oriģināls pieprasījuma un piedāvājuma likuma lietojums. Ciktāl notiek ne vien šo priekšmetu pircēju sastāva mainīšanās, ne tikai kapitālistu aizstāšana ar strādniekiem, — un, ciktāl tāda aizstāšana notiek, tiktāl strādnieku pieprasījums pēc greznuma priekšmetiem nerada nepieciešamo eksistences līdzekļu cenu celšanos, jo strādnieki nevar par nepieciešamajiem eksistences līdzekļiem izdot to papildu izpeļņas daļu, ko viņi tērē par greznuma priekšmetiem, — tiktāl greznuma priekšmetu cenas kritas pieprasījuma samazināšanās dēļ. Tāpēc kapitālu izņem no greznuma priekšmetu ražošanas tik ilgi, kamēr to piedāvājums samazinās līdz tādiem apmēriem, kas atbilst to mainītajai lomai sabiedriskajā ražošanas procesā. Ražošanai tādējādi samazinoties, greznuma priekšmetu cenas, pat ja šo priekšmetu vērtība nemainās, atkal ceļas līdz savam normālajam līmenim. Tik ilgi, kamēr notiek tāda sašaurināšanās vai tāds izlīdzināšanās process, nepieciešamo eksistences līdzekļu ražošana, to cenām ceļoties, pastāvīgi saistīs tik daudz papildu kapitāla, cik tā būs izņemts no greznuma priekšmetu ražošanas nozarēm. Tas turpināsies tik ilgi, kamēr pieprasījums pēc eksistences līdzekļiem tiks apmierināts. Tad atkal iestājas līdzsvars, un visa procesa beigās iznāk tādas, ka sabiedriskais kapitāls un tāpēc arī naudas kapitāls sadalās starp nepieciešamo eksistences līdzekļu ražošanu un greznuma priekšmetu ražošanu mainītā proporcijā.

Abi šie iebildumi ir kapitālistu un viņu sikofantu-ekonomistu tukšs šāviens.

Tādam tukšam šāvienam iegāstu dod trejāda veida fakti:

1) naudas apgrozības vispārīgais likums ir tāds, ka, gadījumā, ja apgrozībā esošo preču cenu summa palielinās — pie tam vienalga, vai tāda cenu summas palielināšanās notiek agrākajai vai palielinātai preču masai, — tad, citiem apstākļiem paliekot

nemainīgiem, palielinās apgrozībā esošā naudas masa. Un te nu sekas sajauc ar cēloni. Darba alga palielinās līdz ar nepieciešamo eksistences līdzekļu cenu celšanos (lai gan palielinās reti, un proporcionāli cenu pacēlumam tā palielinās tikai izņēmuma gadījumos). Darba algas palielināšanās ir preču cenu celšanās sekas, nevis cēlonis;

2) darba algai ceļoties daļēji vai vietēji — t. i., tai ceļoties tikai atsevišķās ražošanas nozarēs, — no tā var rasties vietēja cenu celšanās šo nozaru produktiem. Bet pat tas ir atkarīgs no daudziem apstākļiem. Piemēram, cenu celšanās iespējama tikai tajās nozarēs, kur darba alga agrāk nav bijusi ārkārtīgi zema un peļņas norma tāpēc — ārkārtīgi augsta; tā iespējama, ja tirgus šo nozaru precēm nesašaurinās to cenu celšanās dēļ (tātad, ja šo preču cenu celšanai nav vajadzīgs iepriekš samazināt to piedāvājumu) utt.;

3) darba algai vispār ceļoties, ražoto preču cena ceļas tajās rūpniecības nozarēs, kur pārsvarā ir mainīgais kapitāls, bet toties krītas tajās, kur pārsvarā ir pastāvīgais vai pamatkapitāls.

Pētījot vienkāršo preču apgrozību («Kapitāls», I grām., III nod., 2.), atklājās, ka, lai gan ikviena noteikta preču daudzuma apgrozības procesā preču naudas forma ir tikai pārejoša, tomēr nauda, preces metamorfozē īsu laiku pabijusi vienas personas rokās, obligāti pāriet citas personas rokās; tātad preces pirmām kārtām ne vien apmainās visos virzienos vai aizstāj cita citu, bet šīs aizstāšanas starpniece un pavadone ir arī vispusīga naudas nogulsnešanās. «Pateicoties tam, ka vienu precī aizstāj otra prece, trešās personas rokām pielīp naudas prece. Apgrozība nepārtraukti izdala no sevis naudas sviedrus» («Kapitāls», I grām., 92. lpp.⁶⁷).

Uz kapitālistiskās preču ražošanas pamata pilnīgi identisks fakts izpaužas tā, ka daļa kapitāla pastāvīgi eksistē naudas kapitāla formā un daļa virsvērtības gluži tāpat pastāvīgi atrodas tās īpašnieku rokās naudas formā.

Ja to atstāj neievērotu, tad *naudas riņķojums, t. i., naudas atgriešanās savā izejas punktā* — ciktāl tas ir moments kapitāla aprītē —, ir pilnīgi atšķirīga, pat pretēja parādība *naudas apgrozībai*,³³ kas izsaka naudas pastāvīgo *attālināšanos* no izejas

³³ Kaut gan fiziokrāti vēl jauc abas šīs parādības, tomēr viņi pirmie vērsuši uzmanību uz naudas atgriešanos savā izejas punktā kā uz būtisku kapitāla apgrozības formu, kā uz apgrozības formu, kas ir atražošanas starpniece. «Palūkojieties uz «Ekonomisko tabulu», un jūs ieraudzīsiet, ka ražīgā šķira piegādā naudu, ar kuras palīdzību citas šķiras pērk no tās ražošanas produktus un kuru tās viņai atdod atpakaļ, nākamgad ierazdamās izdarīt pie viņas tādus pašus iepirkumus... Tātad jūs šeit neredzēsiet cita riņķojuma kā vien to, ko rada izmaksas, kurām seko atražošana, un atražošanu, kurai seko izmaksas; šo riņķojumu izdara arī naudas apgrozība, pie kam ar naudu mērī izmaksas un atražošanu» (Quesnay. «Dialogues sur le Commerce et sur les Travaux des

punkta ar veselu rindu pārvietošanos no rokas rokā («Kapitāls, I grām., 94. lpp.⁶⁸). Tomēr kapitāla paātrināta aprīte eo ipso* ietver sevī paātrinātu naudas apgrozību.

Pirmkārt, kas attiecas uz mainīgo kapitālu: ja, piemēram, 500 st. mārč. liels naudas kapitāls mainīgā kapitāla formā aprīt desmitreiz gadā, tad ir skaidrs, ka šī visas apgrozībā esošās naudas masas daļa apgroza desmitkārt lielāku vērtības summu = 5000 st. mārč. Gada laikā tā apgrozās desmit reižu starp kapitālistu un strādnieku. Gada laikā strādnieks desmit reižu saņem darba algu un desmit reižu pats maksā ar vienu un to pašu apgrozībā esošās naudas masas sastāvdaļu. Ja, pastāvot vienādiem ražošanas apmēriem, šis mainīgais kapitāls izdarītu tikai vienu aprīti gadā, tad notiktu tikai vienreizējs 5000 st. mārč. liels apgrozījums.

Tālāk, pieņemsim, ka apgrozāmā kapitāla pastāvīgā daļa = 1000 st. mārč. Ja kapitāls aprīt desmit reižu, tad kapitālists pārdod savu preci un tāpat arī tās vērtības pastāvīgo apgrozāmo daļu desmit reižu gadā. Viena un tā pati apgrozībā esošās naudas masas sastāvdaļa (=1000 st. mārč.) desmitreiz gadā pāriet no savu īpašnieku rokām kapitālista rokās. Desmitreiz notiek šīs naudas pārvietošanās no rokām rokās. Otrkārt, kapitālists desmitreiz gadā pērk ražošanas līdzekļus; tas atkal ir desmit apgrozības aktu, vēl desmitkārtīga naudas pārvietošanās no rokām rokās. Ar 1000 st. mārč. lielas naudas summas palīdzību rūpniecības kapitālists pārdod preci par 10 000 st. mārč. un pēc tam iepērk preci par 10 000 st. mārč. Ar 1000 st. mārč. lielas naudas summas divdesmitkārtīgas apgrozības palīdzību apgrozās 20 000 st. mārč. liels preču krājums.

Beidzot, ja aprīte paātrināta, tad straujāk apgrozās arī tā naudas daļa, kas kalpo virsvērtības realizācijai.

Be, otrādi, straujāka naudas apgrozība neparedz obligāti straujāku kapitāla aprīti un tāpēc arī straujāku naudas apgrozījumu, t. i., neparedz obligāti atražošanas procesa saīsināšanos un drīzāku atjaunošanos.

Straujāka naudas apgrozība notiek tad, kad ar tā paša naudas daudzuma palīdzību notiek lielāks skaits darījumu. Tas var notikt, arī kapitāla atražošanas periodiem paliekot tādiem pašiem, ja mainās naudas apgrozības tehnika. Tālāk, var palielināties darījumu skaits, kuros naudas apgrozība neizsaka īsto preču maiņu (darījumi uz kursa starpību biržā utt.). No otras puses, var arī būt, ka naudas apgrozība nemaz nav vajadzīga. Tā, piemēram, kur lauksaimnieks pats ir zemes īpašnieks, tur starp nomnieku un zemes

Artisans». — Izdevumā: Daire, «Physiocr.», I, p. 208, 209). — «Šie pastāvīgie avansi un to pastāvīgā atgriešanās jau ir tas, kas jānosauc par naudas apgrozību, tā derīgā un auglīgā naudas apgrozība, kas atdzīvina visus darba veidus sabiedrībā, uztur kustību un dzīvību politiskajā ķermenī un ko ļoti pamatoti salīdzina ar asinsriti dzīvnieka organismā» (*Turgot*. «Réflexions etc.». Oeuvres. — Izd.: Daire, I, p. 45).

* — līdz ar to. — Red.

īpašnieku nekāda naudas apgrozība nenotiek; kur rūpniecības kapitālists pats ir kapitāla īpašnieks, tur nav vietas apgrozībai starp viņu un kreditoru.

Kas attiecas uz naudas dārgumu krājuma sākotnējo izveidošanos kādā zemē un uz to, ka šo krājumu piesavinās nedaudzas personas, tad šeit nav vajadzīgs to sīkāk aplūkot.

Kapitālistiskais ražošanas veids, kura bāze ir algotais darbs un tāpēc arī samaksa strādniekam ar naudu un vispār naturālo maksājumu pārvēršana par naudas maksājumiem, var attīstīties samērā plašā mērogā, sasniegt dziļāku un pilnīgāku attīstību tikai tai zemē, kur atrodams naudas daudzums, kas pietiekams apgrozībai un apgrozības nosacītajai dārgumu krājuma (rezerves fonda utt.) izveidošanai. Tāds ir vēsturiskais priekšnoteikums, kaut gan jautājums nav jāsaprot tā, ka sākumā izveidotos pietiekams naudas daudzums dārgumu krājuma veidā un pēc tam sāktos kapitālistiskā ražošana. Tā attīstās vienā laikā ar nosacījumu attīstīšanos šai ražošanai, un viens tāds nosacījums ir pietiekams cēlmetālu piedāvājums. Tāpēc pastiprinātais cēlmetālu ievadums, sākot ar XVI gadsimtu, ir būtisks moments kapitālistiskās ražošanas attīstības vēsturē. Bet, ciktāl runa ir par naudas materiāla turpmākā piedāvājuma nepieciešamību jau uz kapitālistiskā ražošanas veida bāzes, tad, no vienas puses, virsvērtību laiž apgrozībā produkta veidā, bez naudas, kas nepieciešama tās pārvēršanai par naudu, un, no otras puses, virsvērtību laiž apgrozībā zelta veidā, iepriekš nepārvēršot produktu par naudu.

Papildu preces, kam jāpārvēršas par naudu, atrod šādai pārvērtībai nepieciešamo naudas summu, tāpēc ka no otras puses nevis ar maiņas starpniecību, bet gan pašā ražošanā tiek laists apgrozībā papildu zelts (un sudrabs), kam jāpārvēršas par precēm.

II. UZKRĀSANA UN PĀPLASINĀTĀ ATRAŽOŠANA

Skaidrs, ka, ciktāl uzkrāšana notiek paplašināta mēroga atražošanas formā, tā attiecībā uz naudas apgrozību nerada nekādu jaunu problēmu.

Pirmām kārtām, kas attiecas uz papildu naudas kapitālu, kas vajadzīgs, lai funkcionētu pieaugošais ražīgais kapitāls, tad to jau dod tā realizētās virsvērtības daļa, ko attiecīgais kapitālists laiž apgrozībā kā naudas kapitālu, nevis kā sava ienākuma naudas formu. Nauda jau atrodas kapitālistu rokās. Tikai tās izlietošana ir citāda.

Bet, tā kā tagad funkcionē papildu ražīgais kapitāls, tad apgrozībā tiek laista papildu preču masa kā šī kapitāla produkts.

Reize ar šo papildu preču masu apgrozībā tika laista daļa papildu naudas, kas nepieciešama šīs preču masas realizācijai, — tieši tik daudz, cik daudz šīs preču masas vērtība vienlīdzīga tās ražošanā patērētā ražīgā kapitāla vērtībai. Šī papildu naudas masa tieši avansēta kā papildu naudas kapitāls, tāpēc tā atgriežas pie kapitālista atpakaļ viņa kapitāla aprites rezultātā. Šeit mums rodas tas pats jautājums, kas bija agrāk. No kurienes rodas papildu nauda, lai realizētu papildu virsvērtību, kas tagad atrodas preču formā?

Vispārīgā atbilde atkal ir tā pati. Apgrozībā esošās preču masas cenu summa ir palielinājusies nevis tāpēc, ka attiecīgo preču masas cenas cēlušās, bet gan tāpēc, ka tagad apgrozībā esošo preču masa ir lielāka nekā agrāk apgrozībā bijušo preču masa, pie tam šo starpību neizlīdzina cenu pazemināšanās. Papildu nauda, kas nepieciešama, lai apgrozītos šī lielākā preču masa, kurai ir lielāka vērtība, jāiegūst, vai nu ekonomiskāk izmantojot apgrozībā esošo naudas masu — pie tam vienalga, vai šādu ekonomiju sasniedz, savstarpēji dzēšot maksājumus utt., vai arī ar līdzekļiem, kas paātrina vienas un tās pašas naudas apgrozību, — vai arī pārvēršot naudu no dārgumu krājuma formas apgrozībā esošas naudas formā. Šai pēdējā veidā ietilpst ne vien tas, ka naudas kapitāls, kas stāvējis nelietots, sāk funkcionēt kā pirkšanas līdzeklis vai kā maksāšanas līdzeklis, ne vien tas, ka naudas kapitāls, kas jau funkcionē kā rezerves fonds, izpildidams savam īpašniekam šādu funkciju, aktīvi apgrozās sabiedrības labā (piemēram, kā ar noguldījumiem bankās, no kurām to pastāvīgi izsniedz aizdevumos), tātad izpilda divējādu funkciju, — te ietilpst arī tas, ka tiek ekonomiskāk izmantoti rezerves fondi, kas sastinguši monētu veidā.

«Lai nauda pastāvīgi plūstu monētas veidā, monētai pastāvīgi jānogulsnējas naudas veidā. Monētas pastāvīgo apgrozību nosaka tās pastāvīgā aizkavēšanās lielākos vai mazākos daudzumos monētu rezerves fondu veidā, kuri visur rodas apgrozības sfērā un līdz ar to nosaka šo apgrozību; šo rezerves fondu izveidošanās, sadalīšanās, izzušana un atjaunošanās pastāvīgi mainās, to eksistence pastāvīgi izzūd, to izzušana notiek pastāvīgi. Ādams Smits šo monētas nemitīgo pārvēršanos par naudu un naudas nemitīgo pārvēršanos par monētu izteicis tā, ka katram preču īpašniekam līdzās tai īpašai precei, kuru viņš pārdod, vienmēr vajagot turēt krājumā zināmu summu vispārīgas preces, ar kuru viņš pērk. Mēs redzējam, ka apgrozībā $P-N-P$ otrais loceklis $N-P$ sašķēlas vairākos pirkumos, kas nenotiek uzreiz, bet laika ziņā secīgi, tā ka viena N daļa apgrozās kā monēta, kamēr otra daļa atrodas miera stāvoklī kā nauda. Nauda šeit īstenībā ir tikai atlikta monēta, un apgrozībā esošā monētu daudzuma atsevišķas sastāvdaļas vienmēr parādās pārmaiņus te vienā, te citā formā. Tātad šī apgrozības līdzekļa pirmā pārvēršanās par naudu izteic

tikai pašas naudas apgrozības tehnisko momentu» (Karl Marx. «Zur Kritik der Politischen Oekonomie». Berlin, 1859, S. 105, 106.⁶⁹ — Termins «monēta» pretstatā terminam «nauda» šeit lietots, lai apzīmētu naudu, kas funkcionē kā vienkāršs apgrozības līdzeklis pretstatā citām naudas funkcijām).

Ciktāl ar visiem šiem līdzekļiem nepietiek, tiktāl jāražo papildu zelts vai — kas iznāk tas pats — daļa papildu produkta tieši vai netieši jāapmaina pret zeltu, pret cēlmetālu ražotāju zemju produktu.

Visa darbaspēka un sabiedrisko ražošanas līdzekļu masa, kas ik gadus tiek patērēta zelta un sudraba kā apgrozības rīku ražošanai, veido prāvu daļu visu faux frais* kapitālistiskajā ražošanas veidā un vispār jebkurā ražošanas veidā, kas dibināts uz preču ražošanu. Šī zelta un sudraba kā apgrozības rīku ražošana atrauj sabiedrības izlietošanai attiecīgu summu iespējamu papildu ražošanas līdzekļu un patēriņa priekšmetu, t. i., īstenās bagātības. Ciktāl, attiecīgajam ražošanas mērogam nemainoties vai attiecīgā ražošanas paplašināšanās pakāpē atrodoties, samazinās izmaksas par šo dārgo apgrozības mehānismu, tiktāl arī tāpēc palielinās sabiedriskā darba ražīgais spēks. Tātad, ciktāl tādā veidā iedarbojas palīglīdzekļi, kas attīstās reizē ar kredīta sistēmu, tiktāl tie tieši palielina kapitālistisko bagātību — vai nu tāpēc, ka sabiedriskās ražošanas procesa un sabiedriskā darba procesa lielākā daļa notiek bez jebkādas īstenās naudas iejaukšanās, vai arī tāpēc, ka palielinās patiesi apgrozībā esošās naudas masas funkcionēšanas spējas.

Ar to ir atrisināts arī muļķīgais jautājums, vai kapitālistiskā ražošana savos tagadējos apmēros būtu iespējama bez kredīta sistēmas (pat tad, ja to aplūko tikai no šī viedokļa), t. i., vienīgi ar metālnaudas apgrozību. Acīmredzot ne. Gluži otrādi, to ierobežotu cēlmetālu ražošanas apmēri. No otras puses, nevajag radīt nekādus mistiskus priekšstatus par kredīta ražīgo spēku, jo kredīts tikai dod rīcībā naudas kapitālu vai iedarbina to. Tomēr šīs domas tālāka iztirzāšana te neiederas.

Tagad mums jāaplūko gadījums, kad nenotiek īsta uzkrāšana, t. i., tieša ražošanas apmēru paplašināšanās, bet kad daļa realizētās virsvērtības ilgāku vai īsāku laiku tiek uzkrāta rezerves naudas fonda veidā, lai vēlāk pārvērstos par ražīgo kapitālu.

Ciktāl tādā veidā uzkrājamā nauda ir papildu nauda, jautājums pats par sevi saprotams. Tā var būt tikai daļa liekā zelta, kas atvests no zelta ražotājām zemēm. Pie tam jāaizrāda, ka šai zemē jau vairs nav tā nacionālā produkta, par kuru šis zelts importēts. Produkts eksportēts uz ārzemēm apmaiņai pret zeltu.

Turpretim, ja pieņem, ka kādā zemē paliek agrākais naudas

* — neražīgo izmaksu. — Red.

daudzums, tad nauda, kas uzkrāta un kas uzkrājas, pieplūst no apgrozības; mainās tikai naudas funkcija. No apgrozībā esošās naudas tā kļūst par pakāpeniski topošu, latentu naudas kapitālu.

Nauda, kas šai gadījumā uzkrājas, ir pārdoto preču naudas forma, proti, naudas forma tai preču vērtības daļai, kas to īpašniekiem ir virsvērtība (šeit pieņemts, ka kredīta sistēma nepastāv). Kapitālists, kas uzkrājis šo naudu, pro tanto* ir pārdevis nepirkdams.

Šim procesam, ja to iedomājas kā atsevišķu gadījumu, nav vajadzīgi nekādi paskaidrojumi. Daļa kapitālistu aiztur daļu naudas — ko tie ieņēmuši, pārdodot savu produktu, — nepērkot par to produktu tirgū. Turpetim cita kapitālistu daļa pārvērš par produktu visu savu naudu, izņemot pastāvīgi atpakaļ atplūstošo naudas kapitālu, kas nepieciešams ražošanas uzturēšanai. Daļa produkta, kas ir virsvērtības nesēja un ko laiž tirgū, sastāv no ražošanas līdzekļiem vai no reāliem mainīgā kapitāla elementiem, t. i., no nepieciešamajiem eksistences līdzekļiem. Tātad šī produkta daļa var tūdaļ jau noderēt ražošanas paplašināšanai. Mēs taču nepavisam nepieņemam, ka tikmēr, kamēr viena daļa kapitālistu uzkrāj naudas kapitālu, cita kapitālistu daļa patērē pilnīgi visu savu virsvērtību; mēs tikai pieņemam, ka viena kapitālistu daļa uzkrāj kapitālu naudas formā, veido latentu naudas kapitālu, turpetim cita kapitālistu daļa patiesi uzkrāj, t. i., paplašina ražošanas apmērus, patiesi palielina savu ražīgo kapitālu. Īstenībā esošā naudas masa ir pietiekama apgrozības vajadzībām pat tad, ja pārmaiņus viena kapitālistu daļa naudu uzkrāj, turpetim otra paplašina ražošanas mērogu, un otrādi. Turklāt vēl naudas uzkrāšana vienā pusē var notikt bez skaidras naudas, uzkrājot tikai parādzīmes vien.

Grūtības rodas tad, kad mēs naudas kapitāla uzkrāšanu pieņemam nevis par atsevišķu gadījumu, bet gan par vispārīgu parādību kapitālistu šķirai. Pēc mūsu pieņēmuma, t. i., pieņemot, ka pastāv vispārēja un tikai kapitālistiska ražošanas kundzība, — izņemot kapitālistu šķiru, vispār nepastāv nekādas citas šķiras kā vien strādnieku šķira. Viss, ko pērk strādnieku šķira, ir vienlīdzīgs viņas darba algas summai, vienlīdzīgs visas kapitālistu šķiras avansētā mainīgā kapitāla summai. Kapitālistiem šī nauda atgriežas, kad viņi pārdod savu produktu strādnieku šķirai. No tā viņu mainīgais kapitāls atkal iegūst savu naudas formu. Pieņemsim, ka mainīgā kapitāla summa, t. i., nevis avansētā, bet patiesi gada laikā izlietotā mainīgā kapitāla summa, ir vienlīdzīga 100 st. mārč. $\times X$; šeit aplūkojamajā jautājumā nav nekādas nozīmes tam, daudz vai maz — atkarībā no aprites ātruma — vajag naudas, lai gada laikā avansētu tādas vērtības mainīgo kapitālu. Ar šo 100 st. mārč. $\times X$ kapitāla palīdzību kapitālistu šķira

* — attiecīgi. — Red.

pērk zināmu daudzumu darbaspēka jeb izmaksā darba algu zināmam strādnieku skaitam, t. i., notiek pirmais darījums. Strādnieki par to pašu summu pērk no kapitālistiem zināmu daudzumu preču, un summa 100 st. mār. $\times X$ atgriežas kapitālistu rokās, t. i., notiek otrais darījums. Un tas pastāvīgi atkārtojas. Tātad 100 st. mār. $\times X$ lielā summa nekad nedod strādnieku šķirai iespēju nopirkt produkta daļu, kura reprezentē pastāvīgo kapitālu, nemaz jau nerunājot par to daļu, kas reprezentē kapitālistu šķiras virsvērtību. Par 100 st. mār. $\times X$ strādnieki vienmēr var nopirkt tikai to sabiedriskā produkta vērtības daļu, kas vienlīdzīga tai vērtības daļai, kura reprezentē avansētā mainīgā kapitāla vērtību.

Neievērosim gadījumu, kad šī naudas uzkrāšana, kas notiek visur, neizsaka neko citu kā vien papildus importētā cēlmetāla sadalīšanu dažādu atsevišķu kapitālistu starpā, pie tam vienalga, kādā proporcijā. Kādā gan veidā tādā gadījumā visa kapitālistu šķira var uzkrāt naudu?

Visiem viņiem vajadzētu pārdot daļu sava produkta, nekā tā vietā nepērkot. Protams, nav nekā noslēpumaina tai apstākli, ka viņiem pieder zināms naudas fonds, ko viņi laiž apgrozībā, izdodami to kā apgrozības līdzekli savam patēriņam, un ka pēc tam katrs no viņiem atkal dabū atpakaļ no apgrozības zināmu šī fonda daļu. Bet tādā gadījumā šis naudas fonds eksistē tieši kā apgrozības fonds, kas radies, virsvērtībai pārvēršoties par naudu, bet nekādā ziņā par latentu naudas kapitālu.

Ja jautājumu aplūko tā, kā tas patiesībā notiek, tad latentais naudas kapitāls, ko uzkrāj vēlākai izlietošanai, sastāv

1) no noguldījumiem bankās. Noguldījumi veido relatīvi niecīgu tās naudas summu, kas patiesībā ir banku rīcībā. Naudas kapitāls pie tam uzkrājas tikai nomināli. Tas, kas pie tam patiesām uzkrājas, ir naudas pretenzijas, kas pārvēršas par naudu (ja vien tās kādreiz pārvēršas par naudu) tikai tāpēc, ka nodibinās līdzsvars starp noguldījumiem bankā un naudas summu, ko pieprasa atpakaļ noguldītāji. Bet naudas veidā bankā atrodas tikai samērā neliela summa;

2) no valsts vērtspapīriem. Tie vispār ir nevis kapitāls, bet gan tikai parādu prasījumi pret nācijas gada produktu;

3) no akcijām. Ja nav tikai spekulatīvs pasākums, tad akcijas ir īpašuma tituls uz kādai korporācijai piederošu reālu kapitālu un apliecība, lai saņemtu virsvērtību, ko ik gadus ienes šis kapitāls.

Nevienā no šiem gadījumiem nekāda naudas uzkrāšana nenotiek: kas vienā pusē ir naudas kapitāla uzkrāšana, tas otrā pusē ir pastāvīga īsta naudas izdošana. Vai naudu izdod tā persona, kam nauda pieder, vai cita, tās personas parādniece, tas lietas būtību nemaz negroza.

Uz kapitālistiskās ražošanas pamata dārgumu krājuma veidošana pati par sevi nekad nav mērķis; tā rodas vai nu kā rezultāts no sastrēguma apgrozībā — kad lielāks naudas daudzums nekā parasti pieņem dārgumu krājuma formu —, vai arī tā ir kapitāla aprites nosacītu uzkrājumu rezultāts, vai, beidzot, dārgumu krājums nozīmē tikai to, ka veidojas naudas kapitāls — pagaidām vēl latentā formā —, kam paredzēts funkcionēt kā ražīgajam kapitālam.

Tāpēc, ja, no vienas puses, daļu naudā realizētās virsvērtības izņem no apgrozības un uzkrāj dārgumu krājuma veidā, tad, no otras puses, tai pašā laikā cita virsvērtības daļa pastāvīgi pārvēršas par ražīgo kapitālu. Izņemot gadījumu, kad kapitālistu šķiras starpā sadala papildu cēlmetālu, kapitāla uzkrāšana naudas formā nekad nenotiek vienā laikā visos punktos.

Viss, kas teikts attiecībā uz gada produkta daļu, kura reprezentē virsvērtību preču formā, attiecas arī uz gada produkta otru daļu. Tās apgrozībai vajadzīga zināma naudas summa. Šī naudas summa gluži tāpat pieder kapitālistu šķirai kā ik gadus ražojamais preču daudzums, kas reprezentē virsvērtību. Sākotnēji šo naudas summu laiž apgrozībā pati kapitālistu šķira. Pats apgrozības process to pastāvīgi no jauna sadala kapitālistu starpā. Kā jau vispār monētu apgrozībā, viena daļa šīs naudas summas pastāvīgi iestrēgst drīz vienā, drīz otrā punktā, turpretim tās otra daļa nepārtraukti apgrozās. Lieta nemaz nemainās, ja tāda uzkrāšanās notiek pa daļai ar nolūku, lai veidotu naudas kapitālu.

Seit mēs atstājam neievērotus tos izņēmuma gadījumus apgrozības laukā, kad viens kapitālists sagrauj otra kapitālista virsvērtības un pat kapitāla daļu un tāpēc notiek tiklab naudas kapitāla, kā arī ražīgā kapitāla vienusīga uzkrāšana un centralizācija. Tā, piemēram, daļa virsvērtības, ko kapitālists *A* piesavinās un uzkrāj kā naudas kapitālu, var reprezentēt kapitālista *B* virsvērtības daļu, kas vairs pie viņa neatgriežas.

TRESĀ DAĻA

VISA SABIEDRISKĀ KAPITĀLA ATRAŽOŠANA UN APGROZĪBA

ASTONPADSMITĀ NODAĻA³⁴⁾

IEVADS

I. PĒTĪSANAS PRIEKŠMETS

Kapitāla ražošanas tiešais process ir kapitāla darba process un vērtības pieaugšanas process, t. i., process, kura rezultāts ir preču produkts, bet noteicošais motīvs — virsvērtības ražošana.

Kapitāla atražošanas process aptver tiklab šo tiešo ražošanas procesu, kā arī paša apgrozības procesa abas fāzes, t. i., kapitāla atražošanas process aptver visu riņķojumu, kurš kā periodisks process — kā process, kas pēc noteiktiem laika periodiem atkal un atkal atkārtojas, — veido kapitāla apriti.

Vai mēs riņķojumu aplūkosim $N \dots N^1$ formā vai arī $R \dots R$ formā, tiešais ražošanas process R vienmēr ir tikai viens šī riņķojuma posms. Vienā formā ražošanas process ir apgrozības procesa starpnieks, otrā formā apgrozības process ir ražošanas procesa starpnieks. Ražošanas procesa nemitīgo atjaunošanos, kapitāla arvien atkārtoto parādīšanos ražīgā kapitāla formā abos gadījumos nosaka kapitāla pārvērtības apgrozības procesā. No otras puses, ražošanas process, kas nemitīgi atjaunojas, ir nosacījums tām pārvērtībām, ko kapitāls nemitīgi atkal un atkal izdara apgrozības sfērā, t. i., nosacījums tam, ka kapitāls pārmaiņus parādās gan naudas kapitāla formā, gan preču kapitāla formā.

Tomēr katrs atsevišķais kapitāls ir tikai atdalījusies, tā sakot, ar individuālu dzīvi apveltīta visa sabiedriskā kapitāla daļa līdzīgi tam, kā katrs atsevišķais kapitālists ir tikai kapitālistu šķiras individuālais elements. Sabiedriskā kapitāla kustību veido no kapitāla atdalījušos daļu kustību kopums, individuālo kapitālu apritu kopums. Kā atsevišķas preces metamorfoze ir posms preču pasaules, t. i., preču apgrozības metamorfožu ķēdē, gluži tāpat individuālā kapitāla metamorfoze, tā aprite, ir posms sabiedriskā kapitāla riņķojumā.

Viss šis process kopumā aptver tiklab ražīgo patēriņu (tiešo

³⁴⁾ No II manuskripta.

ražošanas procesu) kopā ar formas pārvērtībām (maiņām, ja jautājumu aplūko no vieliskās puses), kas ir tā starpnieces, kā arī individuālo patēriņu ar formu pārvērtībām jeb maiņām kā tā starpniecēm. Tas aptver, no vienas puses, mainīgā kapitāla pārvēršanos par darbaspēku un tāpēc arī darbaspēka iesaistišanu kapitālistiskajā ražošanas procesā. Te strādnieks nāk kā savas preces — darbaspēka pārdevējs, bet kapitālists — kā tās pircējs. Bet, no otras puses, preču pārdošanā ieskaitīts, ka strādnieku šķira tās pirkis, tātad ieskaitīts individuālais patēriņš. Šeit strādnieku šķira parādās kā pircējs, bet kapitālisti — kā preču pārdevēji strādniekiem.

Preču kapitāla apgrozība ietver arī virsvērtības apgrozību un tātad arī tos pirkšanas un pārdošanas aktus, ar kuru starpniecību realizējas kapitālistu individuālais patēriņš, virsvērtības patēriņš.

Tātad individuālo kapitālu riņķojums to apvienojumā sabiedriskajā kapitālā, t. i., visā tā kopumā, aptver ne tikai kapitāla apgrozību, bet arī preču vispārējo apgrozību. Pēdējā var sākumā sastāvēt tikai no divām sastāvdaļām: 1) no paša kapitāla riņķojuma un 2) no riņķojuma, ko izdara preces, kuras ietilpst individuālajā patēriņā, t. i., preces, par kurām strādnieks izdod savu darba algu, bet kapitālists — savu virsvērtību (vai daļu savas virsvērtības). Kapitāla riņķojums katrā ziņā aptver arī virsvērtības apgrozību, ciktāl tā ir preču kapitāla daļa, kā arī mainīgā kapitāla pārvēršanos par darbaspēku, darba algas samaksu. Bet šī virsvērtības un darba algas iztērēšana par precēm neietilpst kā posms kapitāla apgrozībā, lai gan vismaz darba algas iztērēšana nosaka šo apgrozību.

I grāmatā kapitālistiskais ražošanas process tika analizēts gan kā atsevišķs akts, gan arī kā atražošanas process, tika analizēta virsvērtības ražošana un paša kapitāla ražošana. To formu mainīšanos un to vielu pārmaiņu, ko kapitāls izdara apgrozības sfērā, mēs pieņemām kā priekšnoteikumu, pie kura mēs ilgāk nepakavējamies. Tātad mēs pieņemām, ka, no vienas puses, kapitālists pārdo produktus pēc tā vērtības un ka, no otras puses, apgrozības sfērā viņš atrod materiālos ražošanas līdzekļus, kas nepieciešami, lai procesu atjaunotu vai lai to nepārtraukti turpinātu. Vienīgais apgrozības sfēras akts, pie kura mums tur nācās pakavēties, bija darbaspēka pirkšanas un pārdošanas akts kā kapitālistiskās ražošanas pamatnosacījums.

Šīs II grāmatas pirmajā daļā mēs aplūkojām dažādās formas, kādas kapitāls pieņem savā riņķojumā, un paša šī riņķojuma dažādās formas. I grāmatā aplūkotajam darba laikam tagad pievienojas apgrozības laiks.

Otrajā daļā mēs aplūkojām kapitāla riņķojumu kā periodisku riņķojumu, t. i., kā kapitāla apriti. Pie tam mēs parādījām, no vienas puses, kā kapitāla dažādās sastāvdaļas (pamatkapitāls un

apgrozāmais kapitāls) iziet formu riņķojumu dažādos laika posmos un dažādā veidā; no otras puses, mēs izpētījām apstākļus, kas nosaka darba perioda un apgrozības perioda dažādo ilgumu. Mēs parādījām, kā riņķojuma periods un tā sastāvdaļu dažādie samēri ietekmē tiklab paša ražošanas procesa apmērus, kā arī virsvērtības gada normu. Tiešām, pirmajā daļā tika aplūkotas galvenokārt tās secīgās formas, kādas kapitāls savā riņķojumā nemitīgi pieņem un nomet, turpretim otrajā daļā mēs aplūkojām, kādā veidā šajā kustībā un secīgajā formu maiņā zināma lieluma kapitāls vienlaikus, kaut gan mainīgā attiecībā, sadalās dažādās formās: ražīgajā kapitālā, naudas kapitālā un preču kapitālā, pie tam šīs formas ne tikvien nomaina cita citu, bet visas kapitālās vērtības dažādās daļās arī nemitīgi pastāv cita citai līdzās un funkcionē šajos dažādajos stāvokļos. Konkrēti, naudas kapitāls parādīja turklāt īpatnību, kas nebija parādīta I grāmatā. Mēs šeit atradām tos noteiktos likumus, pēc kuriem zināma kapitāla sastāvdaļām, dažādām pēc lieluma — atkarībā no aprites nosacījumiem —, ir vienmēr jātiek avansētām un atjaunotām naudas kapitāla formā, lai dotā apmēra ražīgais kapitāls varētu nepārtraukti funkcionēt.

Bet tiklab pirmajā, kā arī otrajā daļā runa vienmēr bija tikai par individuālo kapitālu, par kustību, ko izdara sabiedriskā kapitāla daļa, kura atdalījusies no tā.

Individuālo kapitālu riņķojumi tomēr savijas cits ar citu, paredz un nosaka cits citu un tieši ar šo pašu savīšanos rada visa sabiedriskā kapitāla kustību. Kā vienkāršajā preču apgrozībā visa preces metamorfoze parādījās kā posms preču pasaules metamorfožu ķēdē, tā tagad individuālā kapitāla metamorfoze ir posms sabiedriskā kapitāla metamorfožu rindā. Bet, ja vienkāršā preču apgrozība nekādā ziņā neietvēra sevī kā nepieciešamu kapitāla apgrozību, jo preču apgrozība var notikt uz nekapitālistiskas ražošanas pamata, tad visa sabiedriskā kapitāla riņķojums, kā jau atzīmēts, ietver sevī arī preču riņķojumu, kas atrodas ārpus atsevišķa kapitāla riņķojuma sfēras, t. i., ietver sevī arī to preču apgrozību, kuras nav kapitāls.

Tagad mums jāaplūko individuālo kapitālu kā visa sabiedriskā kapitāla sastāvdaļu apgrozības process (kas savā kopībā ir atražošanas procesa forma), t. i., jāaplūko visa sabiedriskā kapitāla apgrozības process.

II. NAUDAS KAPITĀLA LOMA

{Lai gan turpmākais attiecas tikai uz tālāku izklāstu šai daļā, mēs tomēr sāksim pētīt naudas kapitālu tūlī, proti, pētīt to kā visa sabiedriskā kapitāla sastāvdaļu.}

Aplūkojot individuālā kapitāla apriti, tika atklātas divas naudas kapitāla puses.

Pirmkārt, naudas kapitāls ir tā forma, kurā katrs individuālais kapitāls uznāk arēnā, sāk savu procesu kā kapitāls. Tāpēc tas uzstājas kā primus motor*, kas dod impulsu visam procesam.

Otrkārt, atkarībā no aprites perioda dažādā ilguma un no dažādās attiecības starp šī perioda abām sastāvdaļām — darba periodu un apgrozības periodu — mainās arī relatīvais lielums tai avansētās kapitālās vērtības sastāvdaļai, kura nemitīgi jāavansē un jāatjauno naudas formā: mainās tās lielums attiecībā pret ražīgo kapitālu, ko tā iedarbina, t. i., attiecībā pret pastāvīgo ražošanas apjomu. Bet, lai kāda būtu šī attiecība, visos apstākļos to kustībā esošās kapitālās vērtības daļu, kas var pastāvīgi funkcionēt kā ražīgais kapitāls, ierobežo tā avansētās kapitālās vērtības daļa, kurai pastāvīgi jāeksistē naudas formā līdzās ražīgajam kapitālam. Runa te ir tikai par normālu apriti, par abstraktu vidējo lielumu. Pie tam mēs neņemam vērā naudas papildu kapitālu, kas nepieciešams, lai izlīdzinātu apgrozības traucējumus.

Pie pirmā punkta. Preču ražošana paredz preču apgrozību, bet preču apgrozība paredz, ka prece rod sev izteiksmi naudā, paredz naudas apgrozību; preces sadalīšanās precē un naudā tad arī ir produkta kā preces izpausmes likums. Gluži tāpat kapitālistiskā preču ražošana, lai kā to aplūko — vai nu no sabiedriskā, vai arī no individuālā viedokļa —, paredz kapitāla eksistenci naudas formā jeb naudas kapitāla eksistenci tiklab kā primus motor katram no jauna topošam uzņēmumam, kā arī kā pastāvīgu dzinējspēku. Apgrozāmais kapitāls it īpaši paredz, ka pēc īsiem laika sprīžiem vienmēr no jauna parādās naudas kapitāls kā dzinējspēks. Visu avansēto kapitālo vērtību, t. i., visas kapitāla sastāvdaļas, kas sastāv no precēm, — darbaspēku, darba līdzekļus un ražošanas materiālus —, nemitīgi nākas atkal un atkal pirkt par naudu. Kas te teikts par individuālo kapitālu, tas attiecas arī uz sabiedrisko kapitālu, kurš funkcionē tikai daudzu individuālu kapitālu formā. Bet, kā jau parādīts I grāmatā, no tā nepavisam neizriet, ka kapitāla funkcionēšanas arēna, ražošanas apjoms pat uz kapitālistiskās bāzes savās *absolūtajās* robežās būtu atkarīgi no funkcionējošā naudas kapitāla apmēra.

Ražīgais kapitāls satur sevī ražošanas elementus, kuru lielums zināmās robežās nav atkarīgs no avansētā naudas kapitāla lieluma. Darbaspēka vienādas samaksas apstākļos to var ekstensīvi vai intensīvi stiprāk ekspluatēt. Ja šādas pastiprinātas ekspluatācijas gadījumā palielinās arī naudas kapitāls (t. i., ceļas darba alga), tad tas palielinās neproporcionāli ekspluatācijas pastiprināšanai, tātad tas nepavisam nepalielinās pro tanto**.

Ražīgi ekspluatējamais dabas materiāls, kas neveido kapitāla vērtības elementu, — zeme, jūra, rūdas, meži utt. —, vairāk sa-

* — primārais dzinējs. — Red.

** — tai pašā mērā. — Red.

sprindzinot vienu un to pašu darbaspēka daudzumu, var tikt intensīvi vai ekstensīvi stiprāk ekspluatēts, nepalielinot avansējamo naudas kapitālu. Tādējādi ražīgā kapitāla reālie elementi palielinās, neprasot naudas kapitāla papildu ieguldījumu. Bet, ja šis kapitāls būs vajadzīgs papildu paligmateriāliem, tad naudas kapitāls, kura formā tiek avansēta kapitālā vērtība, palielinās neproporcionāli ražīgā kapitāla paaugstinātajai efektivitātei, tātad nepavisam nepalielinās pro tanto.

Vienus un tos pašus darba līdzekļus, t. i., vienu un to pašu pamatkapitālu, var izmantot efektīvāk, tiklab pagarinot tā ikgadējo lietošanas laiku, kā arī palielinot tā lietošanas intensitāti, pie tam nav vajadzīgas naudas papildzmaksas pamatkapitālam. Tādā gadījumā notiek tikai pamatkapitāla ātrāka aprīte, bet toties arī tā atražošanas elementi tiek sagādāti ātrāk.

Neņemot vērā dabas materiālus, ražošanas procesā var tikt iesaistīti dabas spēki kā aģenti, kas darbojas vairāk vai mazāk efektīvi, un tie kapitālistam neko nemaksā. To efektivitātes pakāpe atkarīga no to lietošanas metodēm un no zinātnes progresa, kas kapitālistam atkal neko nemaksā.

Tas pats attiecas arī uz darbaspēka sabiedrisko kombinēšanu ražošanas procesā un uz prasmi, ko ieguvuši atsevišķi strādnieki. Kērijs aprēķinājis, ka zemesīpašnieks nekad nesaņemot pietiekami, jo viņam netiekot samaksāts viss kapitāls respektīvi viss darbs, kas no senseniem laikiem ieguldīts augsnē, lai tā gūtu savu tagadējo auglību. (Protams, par to auglību, kas tai tiek atņemta, netiek minēts.) Tad jau katram atsevišķam strādniekam vajadzētu samaksāt par to darbu, ko patērējusi visa cilvēce, lai mežoni pārvērstu par moderno strādnieku-mehāniķi. Vajadzētu spriest tieši otrādi: ja aprēķinātu visu zemē ieguldīto nesamaksāto darbu, ko zemesīpašnieks un kapitālists pārvērtis naudā, tad izrādītos, ka viss zemē ieguldītais kapitāls ir daudzkārt atmaksāts atpakaļ un turklāt ar augļotāja procentiem; tādējādi zemesīpašumu sabiedrība ir jau sen un daudzkārt izpirkusi.

Darba ražīgā spēka celšana, ciktāl tā neparedz kapitālo vērtību papildzmaksas, tiesa, pirmām kārtām palielina tikai produkta daudzumu, nevis tā vērtību; izņēmums ir gadījums, kad tā ļauj ar to pašu darba daudzumu atražot vairāk pastāvīgā kapitāla, tātad arī saglabāt lielāka kapitāla vērtību. Bet tai pašā laikā darba ražīgā spēka celšana rada jaunu materiālu kapitālam, tātad rada bāzi pastiprinātai kapitāla uzkrāšanai.

Ciktāl pati sabiedriskā darba organizācija un tātad arī sabiedriskā darba ražīgā spēka celšana prasa, lai ražošana notiktu lielā mērogā un lai atsevišķi kapitālisti avansētu lielus naudas kapitāla daudzumus, to daļēji panāk, kā jau parādīts I grāmatā⁷⁰, centralizējot kapitālus nedaudzu rokās, pie tam nav nekādas vajadzības, lai pie visa tā absolūti palielinātos funkcionējošo kapitālo vērtību apmērs un tātad arī apmēra ziņā tas naudas kapitāls,

kura formā tās tiek avansētas. Ar centralizāciju nedaudzu rokās atsevišķu kapitālu lielums var augt, reizē nepieaugot šo kapitālu sabiedriskajai summai. Te ir tikai mainījies atsevišķu kapitālu sadalījums.

Beidzot, iepriekšējā daļā tika parādīts, ka gadījumā, kad aprites periods saīsinās, tas ļauj ar mazāku naudas kapitālu iedarbināt to pašu ražīgo kapitālu vai ar to pašu naudas kapitālu iedarbināt lielāku ražīgo kapitālu.

Bet visam tam acīmredzot nav tomēr nekā kopīga ar jautājumu par pašu naudas kapitālu. Tas tikai rāda, ka avansētais kapitāls — zināmā vērtības summa, kas savā brīvajā formā, vērtības formā, sastāv no noteiktas naudas summas, — pēc tam kad tas pārvērties par ražīgo kapitālu, satur sevī ražošanas iespējas, kuru robežas nenosaka vērtības lielums, bet kuras zināmos ietvaros var darboties ar dažādas pakāpes ekstensitāti vai intensitāti. Ja ražošanas elementu — ražošanas līdzekļu un darbaspēka cenas ir dotas, tad ar to ir noteikts, cik lielam jābūt naudas kapitālam, kas nepieciešams, lai nopirktu noteiktu daudzumu šo ražošanas elementu, kuri eksistē preču veidā. Citiem vārdiem sakot, ar to ir noteikts avansējamā kapitāla vērtības lielums. Bet apmēri, kuros šis kapitāls darbojas kā faktors, kas rada vērtību un produktu, ir elastīgi un mainīgi.

Pie otrā punkta. Pats par sevi saprotams, ka tā sabiedriskā darba un ražošanas līdzekļu daļa, kas ik gadus jāpatērē naudas ražošanai vai pirkšanai, lai aizstātu nodilušās monētas, ir pro tanto atskaitījums no sabiedriskās ražošanas. Bet, kas attiecas uz naudas vērtību, kas funkcionē daļēji kā apgrozības līdzeklis, daļēji kā dārgumu krājums, tad, ja jau tāda pastāv, ja jau ir iegūta, tā eksistē blakus darbaspēkam, saražotajiem ražošanas līdzekļiem un dabiskajiem bagātības avotiem. To nevar uzskatīt par kaut ko, kas šos pēdējos ierobežotu. Pārvēršot to par ražošanas elementiem, izdarot apmaiņu ar citām zemēm, ražošanas apmērus varētu paplašināt. Tas tomēr paredz, ka naudai šai gadījumā, tāpat kā agrāk, ir pasaules naudas loma.

Atkarībā no aprites perioda ilguma vajadzīgs lielāks vai mazāks naudas kapitāla daudzums, lai iedarbinātu ražīgo kapitālu. Gluži tāpat mēs redzējām, ka zināms aprites perioda dalījums darba laikā un apgrozības laikā nosaka naudas formā apslēptā vai, citiem vārdiem sakot, lietojumā apturētā kapitāla palielināšanos.

Ciktāl aprites periodu nosaka darba perioda ilgums, to nosaka, pārējiem apstākļiem nemainoties, ražošanas procesa materiālā daba, tāpat to nosaka nevis šī ražošanas procesa specifiski sabiedriskais raksturs. Tomēr uz kapitālistiskās ražošanas pamata samērā plašas, ilgstošāka rakstura operācijas prasa lielāku naudas kapitāla avansēšanu uz ilgāku laiku. Tāpat ražošanu tādās sfērās ierobežo tas, cik liels naudas kapitāls ir atsevišķa kapitālista

ričībā. Šis robežas izpleš kredīta sistēma un ar to saistītā asociēšanās, piemēram, akciju sabiedrības. Tāpēc traucējumi, kas notiek naudas tirgū, aptur tādu uzņēmumu darbību, un otrādi: šie uzņēmumi savukārt rada traucējumus naudas tirgū.

Uz sabiedriskās ražošanas bāzes jānosaka mērogs, kurā var norisināties tādas operācijas, kas ilgstoši atrauj darbaspēku un ražošanas līdzekļus, nesagādājot visā šai laikā nekādu produktu derīga efekta veidā, jānosaka, kādā mērogā var norisināties šīs operācijas, nekaitējot tādām ražošanas nozarēm, kas pastāvīgi vai vairākkārt gadā ne tikai atrauj darbaspēku un ražošanas līdzekļus, bet arī sagādā eksistences līdzekļus un ražošanas līdzekļus. Sabiedriskajā, tāpat kā kapitālistiskajā ražošanā tie strādnieki, kas aizņemti ražošanas nozarēs ar samērā īsiem darba periodiem, tikai uz īsu laiku atraus produktus, nedodot vietā jaunu produktu; bet ražošanas nozares ar gariem darba periodiem nepārtraukti atrauj produktus uz ilgāku laiku, pirms pašas sāk dot produktus. Tātad šis apstāklis izriet no attiecīgā darba procesa lietiskajiem nosacījumiem, nevis no tā sabiedriskās formas. Sabiedriskās ražošanas apstākļos naudas kapitāls atkrīt. Sabiedrība sadala darbaspēku un ražošanas līdzekļus starp dažādām ražošanas nozarēm. Ražotāji var saņemt varbūt papīra apliecības, ar kurām viņi dabū no sabiedrības patēriņa priekšmetu krājumiem to produktu daudzumu, kas atbilst viņu darba laikam. Šīs apliecības nav nauda. Tās neapgrozās.

Tātad, ciktāl vajadzība pēc naudas kapitāla izriet no darba perioda ilguma, to nosaka divi apstākļi: *pirmkārt*, nauda ir vispār tā forma, kurā jāfigurē katram individuālajam kapitālam (kreditu mēs neņemam vērā), lai pārvērstos par ražīgo kapitālu. Tas izriet no kapitālistiskās ražošanas būtības, vispār no preču ražošanas būtības. *Otrkārt*, nepieciešami avansējamās naudas summas lielumu nosaka tas apstāklis, ka uz ilgāku vai īsāku laiku sabiedrībai pastāvīgi tiek atņemts darbaspēks un ražošanas līdzekļi, pie tam šai laikā tai netiek atdots atpakaļ nekāds produkts, ko varētu pārvērst par naudu. Pirmo apstākli, proti, to, ka avansējamo kapitāls jāavansē naudas formā, nenovērs pati šīs naudas forma, vai nu tā ir metāla nauda, kredītnauda, vērtības zīmes utt. Otro apstākli nepavisam neietekmē tas, ar kādiem naudas līdzekļiem vai kādā ražošanas formā tiek atrauts darbs, eksistences un ražošanas līdzekļi, kad turklāt netiek laists atpakaļ apgrozībā nekāds ekvivalents.

LIDZŠINĒJIE PRIEKŠSTATI PAR PRIEKŠMETU

I. FIZIOKRĀTI

Kenē savā «Tableau économique»* nedaudzos lielos vilcienos parāda, kā noteiktas vērtības nacionālās ražošanas gada produkts ar apgrozības palīdzību tiek sadalīts tā, lai, pārējiem apstākļiem nemainoties, varētu notikt šī produkta vienkārša atražošana, t. i., atražošana līdzšinējā mērogā. Ražošanas perioda izejas punkts pēc būtības ir pēdējā gada raža. Neskaitāmie individuālie apgrozības akti no paša sākuma apvienojas raksturīgi sabiedriskā masveida kustībā — apgrozībā starp lielām funkcionāli noteiktām ekonomiskām sabiedrības šķirām. Šeit mūs interesē sekojošais: viena daļa no visa produkta — līdzīgi jebkurai citai produkta daļai tā patērīna priekšmeta veidā reprezentē jaunu pagājušā gada darba rezultātu — ir tai pašā laikā tikai vecās līdzšinējā naturālaja formā no jauna izpaustās kapitālās vērtības nesēja. Šī produkta daļa neapgrozās, bet paliek tās ražotāju — fermeru šķiras rokās, lai tur atkal sāktu kalpot kā kapitāls. Šajā gada produkta daļā, kas ir pastāvīgais kapitāls, Kenē ietver arī šeit nepiederīgus elementus, bet viņam ir izdevies uztvert lietas būtību sava aprobežotā redzesloka dēļ; Kenē uzskata, ka zemkopība ir vienīgā lietošanas sfēra cilvēka darbam, kas ražo virsvērtību, t. i., no kapitalistiskā viedokļa — vienīgā tiešām ražīgā darba sfēra. Atražošanas ekonomiskais process, lai kāds būtu tā specifiski sabiedriskais raksturs, šai sfērā (zemkopībā) vienmēr savijas ar dabisko atražošanas procesu. Ļoti skaidrie dabiskā atražošanas procesa nosacījumi met gaisu arī uz atražošanas ekonomiskā procesa nosacījumiem un nepieļauj maldus, kādus rada apgrozības mirāžas.

Uzskatu sistēmas etiķete atšķiras no citu preču etiķetēm, starp citu, ar to, ka tā apkrāpj ne tikai pircēju, bet bieži vien arī pārdevēju. Pats Kenē un viņa tuvākie skolnieki ticēja savai feodālajai izkārtnei līdzīgi tam, kā mūsu zinātnieki pedanti tic tai līdz šim

³⁵⁾ Šeit sākas VIII manuskripts.

* — «Ekonomiskajā tabulā». — Red.

laikam. Bet patiesībā fiziokrātu sistēma ir kapitālistiskās ražošanas pirmā sistemātiskā koncepcija. Rūpnieciskā kapitāla pārstāve — fermeru šķira — virza visu ekonomisko kustību. Zemkopība tiek vadīta kapitālistiski, t. i., kā kapitālistiska fermiera lielu uzņēmums; zemes tiešais apstrādātājs ir algotais strādnieks. Ražošanas procesā rada ne tikai patēriņa priekšmetus, bet arī to vērtību; ražošanas ierosinātājs motīvs taču ir iegūt virsvērtību, kuras dzimšanas vieta ir ražošanas sfēra, nevis apgrozības sfēra. No trim šķirām, kas Kenē darbos figurē kā apgrozības pastarpinātā sabiedriskā atražošanas procesa pārstāves, «ražīgā» darba tiešais ekspluatators — virsvērtības ražotājs, kapitālistiskais fermieris — atšķiras no tiem, kas to vienkārši piesavinās⁷¹.

Fiziokrātiskās sistēmas kapitālistiskais raksturs jau tās ziedu laikā izraisīja Lengē un Mablī opozīciju, no vienas puses, un brīvā zemes sīkīpašuma aizstāvju opozīciju, no otras puses.

Ā. Smits savā atražošanas procesa analizē ir gājis atpakaļ,³⁶⁾ un tas jo vairāk duras acis tāpēc, ka visā pārējā viņš ne tikai dod Kenē pareizās analīzes tālāku izstrādājumu, kā, piemēram, vispārīna viņa «avances primitives»* un «avances annuelles»** jēdzienā «pamata» un «apgrozāmais» kapitāls,³⁷⁾ bet vietumis arī pilnīgi iestieg fiziokrātu maldos. Lai pierādītu, piemēram, ka fermieris ražo lielāku vērtību nekā jebkura cita veida kapitālists, Ā. Smits saka:

«Neviens cits tikpat liela apmēra kapitāls neiedarbina lielāku ražīgā darba daudzumu par fermiera kapitālu. Jo ne tikai viņa strādnieki — kalpi, bet arī viņa darba lopi ir ražīgi strādnieki.» {Patīkams kompliments strādniekiem!} «Zemkopībā arī daba strādā kopā ar cilvēku, un, lai gan tās darbs neprasa nekādas izmaksas, tās produktam ir sava vērtība, gluži tāpat kā arī visdārgāk atalgoto strādnieku produktam. Vissvarīgāko zemkopības darbu mērķis nav tik daudz palielināt dabas auglību — kaut gan tie dara arī to —, cik virzīt auglību cilvēkam visderīgāko augu valsts produktu ražošanai. Erkskiem un krūmiem aizaudzis lauks bieži vien var dot tādu pašu augu valsts produktu masu kā visrūpīgāk kopts vīna dārzs vai labības lauks. Sēja un augsnes apstrādāšana bieži vien ne tik daudz modina kā virza dabas darbīgo auglību, un pēc visiem zemkopja pūliņiem krietni daudz darba vienmēr jāveic dabai. Tāpēc strādnieki un darba lopi (!), kas nodarbināti zemkopībā, atražo ne tikai vērtību, kas vienlīdzīga viņu pašu patēriņam vai tā kapitāla vērtībai, kurš dod viņiem nodarbošanos, kopā ar šī kapitāla īpašnieka peļņu, kā to redzējam attiecībā uz manufaktūras strādniekiem, bet arī daudz lielāku vērtību. Viņš fermiera kapitāla un visas viņa peļņas viņi regulāri atražo zemes īpašnieka renti. So renti var uzskatīt par produktu, ko devuši dabas spēki, kuru izman-

³⁶⁾ «Kapitāls», I sēj., 2. izd., 612. lpp., 32. piezīme⁷².

* — «sākotnējais avansus». — Red.

** — «ikgadējais avansus». — Red.

³⁷⁾ Arī te ceļu viņam atīrīja daži fiziokrāti, pirmām kārtām Tirgo. Tirgo jau biežāk nekā Kenē un citi fiziokrāti lieto vārdu «kapitāls» «avances» [«avansi»] vietā un vēl vairāk identificē manufaktūristu un fermiera avansus «avances» jeb «capitiaux» [«kapitāls»]. Piemēram: «Līdzīgi šiem pēdējiem» («manufaktūristiem—uzņēmējiem», «viņiem» (les fermiers, t. i., kapitālistiskajiem fermieriem) «vajag dabūt bez kapitāliem, kas atgriežas atpakaļ, utt.» (*Turgot. «Oeuvres», éd. Daire. Paris, 1844. Tome I, p. 40.*)

tošanu zemes īpašnieks par noteiktu maksu nodod fermerim. Rente ir augstāka vai zemāka atkarībā no šo spēku paredzamā lieluma jeb, citiem vārdiem, no zemes paredzamās dabiskās vai mākslīgi radītās auglības. Rente ir dabas produkts, kas paliek, kad atskaita un kompensē visu to, ko var atzīt par cilvēka roku darbu. Tā reti mēdz būt mazāka par visa produkta ceturto daļu, bet bieži vien ir augstāka par tā trešdaļu. Tāds pats manufaktūrās patērēts ražīgā darba daudzums nekad nedos tik lielu atražojumu. Manufaktūrās daba nedara neko — visu dara cilvēks, un iegūtajam produktam vienmēr jābūt proporcionālam to darbojošos spēku apmēriem, kuri to rada. Tādējādi zemkopībā ieguldītais kapitāls ne tikai iedarbina lielāku daudzumu ražīgā darba nekā tāda paša apmēra kapitāls, kas ieguldīts manufaktūrā, bet arī attiecībā pret tā izlietotā ražīgā darba daudzumu pievieno daudz lielāku vērtību zemes un darba gada produktam valstī, tās iedzīvotāju īstenajai bagātībai un ienākumam» (II grām., 5. nod., 242. lpp.).

Citā vietā Ā. Smits saka:

«Tāpat arī visa sēklas vērtība patiesībā ir pamatkapitāls» (II grām., 1. nod.).

Tātad šeit kapitāls = kapitālajai vērtībai; tā eksistē savā «pamata» formā.

«Lai arī sēkla visu laiku pārvietojas no klēts uz tīrumu un atpakaļ, tā nekad nemaina īpašnieku un tātad neizdara apgrozību šī vārda tiešajā nozīmē. Fermeris gūst savu peļņu nevis no sēklas pārdošanas, bet gan no tās pieauguma» (turpat, 186. lpp.).

Aprobežotība šeit izpaužas tā, ka Smits neredz, kā to jau redzēja Kenē, ka pastāvīgā kapitāla vērtība atkārtoti parādās atjaunotā formā, tātad neredz svarīgo atražošanas procesa momentu, bet redz tikai lieku ilustrāciju — turklāt vēl arī nepareizu — savai atšķirībai starp apgrozāmo kapitālu un pamatkapitālu. Pāriedams no jēdzieniem «avances primitives» un «avances annuelles» uz jēdzieniem «fixed capital»* un «circulating capital»**, Smits iet soli tālāk vārda «kapitāls» lietošanā; šis jēdziens tiek vispārināts, kļūst neatkarīgs no fiziokrātiem raksturīgās sevišķās vērtības tā lietošanai «zemkopības» sfērā. Solis atpakaļ ir tas, ka atšķirības starp «pamata» un «apgrozāmo» kapitālu tiek pieņemtas un patu-rētas kā izšķirošas atšķirības.

II. ĀDAMS SMITS

1) SMITA VISPĀRĒJĀS TEZES

Ā. Smits saka:

«Katrā sabiedrībā jebkuras preces cena galu galā reducējas uz vienu no šīm trim daļām (darba algu, peļņu un zemes renti) vai arī sadalās uz visām šīm trim daļām, un katrā attīstītā sabiedrībā visas šīs trīs sastāvdaļas vairāk

* — «pamatkapitāls». — Red.

** — «apgrozāmais kapitāls». — Red.

vai mazāk ietilpst lielum lielā preču vairākuma cenā»³⁸⁾ (I grāmata, 6. nod., 42. lpp.).

«Darba alga, peļņa un zemes rente ir katra ienākuma, tāpat kā *katras maiņas vērtības trīs sākotnējie avoti*» (63. lpp.).

Turpmāk mēs sīkāk aplūkosim šo Ā. Smits mācību par «preču cenas sastāvdaļām» jeb atbilstoši «katras maiņas vērtības» sastāvdaļām. Tālāk Ā. Smits saka:

«Tā kā tas attiecas uz katru vienu, atsevišķi ņemtu preci, tad tam jāattiecas arī uz visu preču kopumu, kas sastāda katras valsts zemes un darba *gada produktu*. Šī gada produkta *kopcenai jeb maiņas vērtībai jāsastāv* no tādām pašām trijām daļām, un tās *jāsadala* starp dažādiem zemes iedzīvotājiem vai nu kā darba *alga* par viņu darbu, kā *peļņa* no viņu kapitāla, vai kā *rente* no viņu zemesīpašuma» (II grāmata, 2. nod., 190. lpp.).

Pēc tam kad Ā. Smits tiklab visu atsevišķi ņemto preču cenu, kā arī «katras valsts zemes un darba gada produkta . . . visu cenu jeb maiņas vērtību» tādējādi sadalījis uz trim ienākumu avotiem, kādi ir algotam strādniekam, kapitālistam un zemesīpašniekam, — uz darba algu, peļņu un zemes renti —, viņam tomēr aplinku, kontrabandas ceļā bija jāietilpina ceturtais elements, proti, kapitāla elements. Tas tiek panākts, saskatot atšķirību starp bruto ienākumu un tīro ienākumu.

«Visu kādas zemes iedzīvotāju *bruto* ienākums sastāv no *visa* viņu zemes un darba *gada produkta*; viņu *tīrais* ienākums ir tā *daļa*, kas paliek viņu rīcībā, kad *atskaita* uzturēšanas izmaksas, pirmkārt, par viņu *pamatkapitālu* un, otrkārt, par viņu *apgrozāmo kapitālu*, jeb, citiem vārdiem, tā daļa, ko viņi, neskarot savu kapitālu, var likt krājumā, kas domāts tiešam patēriņam, vai arī iztērēt savam uzturam, ērtībām un izpriecām. Viņu istā bagātība arī ir proporcionāla nevis viņu bruto ienākumam, bet gan tīrajam ienākumam» (turpat, 190. lpp.).

Attiecībā uz to mēs piezīmēsim:

1) Ā. Smits te, bez šaubām, aplūko tikai vienkāršo atražošanu, nevis atražošanu paplašinātā mērogā jeb uzkrāšanu. Viņš runā tikai par izdevumiem funkcionējošā kapitāla uzturēšanai («maintaining»). «Tīrais» ienākums vienlīdzīgs tai, pie tam vienai, vai nu visas sabiedrības, vai individuālā kapitālista gada produkta daļai, kura var ietilpt «patēriņa fondā», bet šī fonda apmēri, nedrīkst «skart» funkcionējošo kapitālu («encroach upon capital»). Tātad daļa tiklab individuālā, kā arī sabiedriskā produkta vērtības netiek reducēta ne uz darba algu, ne uz peļņu, ne zemes renti, bet tiek reducēta uz kapitālu;

2) Ā. Smits atsakās no savas paša teorijas, izmantodams vārdu

³⁸⁾ Lai lasītāju nemaldinātu attiecībā uz frāzes — «lielum lielā preču vairākuma cenā» — jēgu, minēsim šādu citātu, kas liecina, kā Ā. Smits pats izskaidro šo izteicienu: piemēram, jūras zivju cena rente neietilpst, ietilpst tikai darba alga un peļņa; scotch pebbles [Skotijas oļi] cenā ietilpst tikai darba alga, proti: «Dažos Skotijas apvidos trūcīgi rod sev nodarbošanos, savācot jūras krastā raibus akmentīnus, kas pazīstami ar nosaukumu — Skotijas oļi. Cena, kādu akmens gravētāji viņiem maksā par šiem akmentīniem, sastāv tikai no darba algas, jo ne zemes rente, ne peļņa pat vismazākajā mērā neietilpst cenā.»

spēli, radīdams atšķirību starp vārdiem «gross» un «net revenue» — starp bruto ienākumu un tīro ienākumu. Individuālais kapitālists, tāpat kā visa kapitālistu šķira vai tā saucamā nācija, ražošanā patērētā kapitāla vietā iegūst preču produktu. Šī pēdējā vērtība — to varētu attēlot paša produkta proporcionālās daļās —, no vienas puses, kompensē patērēto kapitālo vērtību, tāpēc izveido ienākumu vai, kā saka Ā. Smits, burtiski, «revenue» («revenu» — divdabis no darbības vārda «revenir» — «atgriezties»), tomēr nota bene* izveido «capital revenue» jeb «ienākumu no kapitāla»; no otras puses, produkta vērtības sastāvdaļas, kuras «tiek sadalītas starp zemes dažādiem iedzīvotājiem vai nu kā darba alga par viņu darbu, kā peļņa no viņu kapitāla, vai kā rente no viņu zemesīpašuma», veido tieši to, ko ikdienas dzīvē sauc par ienākumu. Pēc šī uzskata, visa produkta — vai tas ir individuālā kapitālista vai visas zemes produkts — vērtība veido ienākumu kaut kam, bet veido, no vienas puses, ienākumu no kapitāla un, no otras puses, no tā atšķirīgu «revenue» formu. Tādējādi, tas, kas tika novērsts, sadalot preces vērtību tās sastāvdaļās, tiek atkal ievadīts pa pakalpurvīm ar divdomīgo vārdu «revenue». Bet «piesavināties kā ienākumu» var tikai tādas produkta vērtības sastāvdaļas, kas tajā jau ir. Lai kapitāls varētu dot ienākumu, «revenue», tas iepriekš jāiztērē.

Citā vietā Ā. Smits saka:

«Minimālai parastai peļņas normai vienmēr jābūt nedaudz lielākai par to, kas ir pietiekama, lai segtu tos nejaušos zaudējumus, kuri iespējami jebkuras kapitāla ieguldīšanas gadījumā. Tikai šis pārpalikums ir tīrā jeb neto peļņa.»

{Bet kurš kapitālists gan saprot ar peļņu kapitāla nepieciešamās izmaksas?}

«Tas, ko dēvē par bruto peļņu, bieži vien ietver sevī ne tikai šo pārpalikumu, bet arī to summu, kas tiek ieturēta norādīto ārkārtējo zaudējumu kompensēšanai» (I grāmata, 9. nod., 72. lpp.).

Bet tas tikai nozīmē, ka virsvērtības daļai, ko uzskata par bruto peļņas daļu, jāizveido ražošanas apdrošināšanas fonds. Šo apdrošināšanas fondu rada no virsdarba daļas, kurš tiktāl tieši ražo kapitālu, t. i., fondu, kas domāts atražošanai. Bet, kas attiecas uz izmaksām pamatkapitāla «uzturēšanai» utt. (sk. iepriekš citētās vietas), tad patērētā pamatkapitāla kompensēšana ar jaunu kapitālu nerada jaunu kapitāla ieguldījumu, bet ir tikai vecās kapitālās vērtības atjaunošana jaunā formā. Kas attiecas uz pamatkapitāla remonta izmaksām, ko Ā. Smits arī pieskaita tā uzturēšanas izmaksām, tad tās ietilpst avansētā kapitāla cenā. Ka kapitālistam šī kapitāla daļa nav jāiegulda uzreiz, ka viņš to iegulda kapitāla funkcionēšanas laikā tikai pakāpeniski, pēc vajadzības, un šim mērķim var izmantot jau iegūto peļņu — šis apstāklis nepa-

* — ievēro labi. — Red.

visam negroza šīs peļņas avotu. Tā vērtības sastāvdaļa, kas ir šīs peļņas avots, tikai rāda, ka strādnieks dod virsdarbu tiklab apdrošināšanas fondam, kā arī remontu izmaksām paredzētajam fondam.

Tālāk Ā. Smits mums stāsta, ka no tirā ienākuma, t. i., no ienākuma specifiskā nozīmē, vajagot izslēgt visu pamatkapitālu, kā arī visu to apgrozāmā kapitāla daļu, kura vajadzīga pamatkapitāla uzturēšanai un remontam, kā arī tā atjaunošanai, t. i., patiesībā jāizslēdz viss kapitāls, kas neatrodas tādā naturālā formā, kādā tas paredzēts patēriņā fondam.

«Visas izmaksas pamatkapitāla uzturēšanai acīmredzot vajag izslēgt no sabiedrības tirā ienākuma. Tirajā ienākumā nekad nevar ietilpt ne izejmateriāli, kas nepieciešami derīgo mašīnu un darbarīku uzturēšanai kārtībā... ne darba produkts, kas nepieciešams šo materiālu pienācīgai sakārtošanai. Bet šī darba *cena*, protams, var būt daļa no tirā ienākuma, jo strādnieki, kas nodarbināti šai darbā, var visu savas darba algas vērtību pārvērst par savu krājumu, kurš paredzēts tiešajam patēriņam. Bet citos darba veidos tiklab darba *cena*» (t. i., par šo darbu samaksātā alga), «kā arī *produkts*» (kurā šis darbs ir iemiesots) «ietilpst šai patēriņa krājumā: cena — krājumā strādniekiem, produkts — krājumā citām personām, kuru patēriņš, ērtības un izpriecās pieaug šo strādnieku darba dēļ» (II grāmata, 2. nod., 190., 191. lpp.).

Šeit Ā. Smits atdurās pret ļoti svarīgu atšķirību starp strādniekiem, kas nodarbināti *ražošanas līdzekļu* ražošanā, un strādniekiem, kas nodarbināti *patēriņa priekšmetu* tiešajā ražošanā. Pirmās kategorijas strādnieku preču produkta vērtība satur sevī sastāvdaļu, kas vienlīdzīga viņu darba algu summai, t. i., viņu darbaspēka pirkšanai izdotās kapitāla daļas vērtībai. Šī vērtības daļa eksistē fiziski kā zināma šo strādnieku saražoto ražošanas līdzekļu daļa. Nauda, ko viņi saņēmuši kā darba algu, ir viņiem ienākums, bet viņu darbs ne viņiem pašiem, ne citiem nav saražojis individuālajam patēriņam derīgus produktus. Tātad šie produkti neveido elementu tai gada produkta daļai, kuras uzdevums ir sagādāt sabiedrisko patēriņa fondu, to fondu, vienīgi kurā var realizēties «tirā ienākums». Ā. Smits aizmirst šeit piebilst, ka par darba algu teiktais vienādi attiecas arī uz to ražošanas līdzekļu vērtības sastāvdaļu, kura kā virsvērtība peļņas un rentes kategoriju veidā veido (pirmām kārtām) rūpniecības kapitalistu ienākumu. Šīs vērtības sastāvdaļas arī eksistē ražošanas līdzekļu formā, individuālajam patēriņam nederīgu priekšmetu formā. Tikai pēc tam, kad tie pārvērtušies par naudu, var pirkt to cenai atbilstošu daudzumu patēriņa priekšmetu, ko ražojuši otrās kategorijas strādnieki, un pārnest to uz šo ražošanas līdzekļu īpašnieku individuālā patēriņa fondu. Ā. Smitam vajadzēja to redzēt jo vairāk tāpēc, ka ik gadus ražojamo ražošanas līdzekļu vērtības daļa, kas vienlīdzīga šajā ražošanas sfērā funkcionējošo ražošanas līdzekļu vērtībai — t. i., vienlīdzīga to ražošanas līdzekļu vērtībai, ar kuriem tiek ražoti ražošanas līdzekļi, — tātad daļa vērtības, kas vienlīdzīga šeit izlietotā pastāvīgā kapitāla vērtībai,

absolūti nevar būt sastāvdaļa vērtībā, kas veido ienākumu, ne tikai naturālās formas dēļ, kādā šī daļa eksistē, bet arī tādēļ, ka tā funkcionē kā kapitāls.

Attiecībā uz otro strādnieku kategoriju, t. i., tiem strādniekiem, kuri tieši ražo patēriņa priekšmetus, Ā. Smīta definējumi nav visai precīzi. Proti, viņš saka, ka tādās darba nozarēs tiešā patēriņa fondā «ietilpst» («go to») gan darba cena, gan produkts:

«Cena» (t. i., nauda, kas saņemta kā darba alga) «— strādnieku patēriņa fondā, produkts — citu personu («that of other people») patēriņa fondā; šo personu patēriņš, ērtības un izpriecas palielinās šo strādnieku darba dēļ.»

Bet strādnieks nevar dzīvot tieši no sava darba «cenas», t. i., no tās naudas, kurā viņam izsniedz darba algu; viņš šo naudu realizē, pārņemt par to patēriņa priekšmetus; šie priekšmeti var daļēji sastāvēt no tām precēm, kuras strādnieks pats ir ražojis. No otras puses, viņa paša produkts var būt tāds, ka tas ietilpst tikai darba ekspluatatoru patēriņā.

Tādējādi pilnīgi izslēdzis pamatkapitālu no valsts «netto revenue»*, Ā. Smīta turpinā:

«Bet, ja visu pamatkapitāla uzturēšanas izmaksu summa tādējādi nepieciešami tiek izslēgta no sabiedrības tirā ienākuma, tad citādi tas ir ar izmaksām apgrozāmā kapitāla uzturēšanai. No četrām šī kapitāla sastāvdaļām, proti, naudas, eksistences līdzekļiem, izejmateriāliem un gataviem izstrādājumiem, trīs pēdējās, kā jau teikts, tiek no tā pastāvīgi izņemtas un ieguldītas vai nu sabiedrības pamatkapitālā, vai arī tās krājumos, kas paredzēti tiešajam patēriņam. Tā šo patēriņa priekšmetu daļa, ko nelieto pirmā {pamatkapitāla} «uzturēšanai, pilnīgi visa ietilpst pēdējo sastāvā» {krājumā, kas paredzēts tiešajam patēriņam} «un veido sabiedrības tirā ienākuma daļu. Tāpēc šo apgrozāmā kapitāla triju daļu uzturēšana samazina sabiedrības tiro ienākumu tikai par to gada produkta daļu, kas nepieciešama, lai uzturētu pamatkapitālu» (II grāmata, 2. nod., 192. lpp.).

Ā. Smīta apgalvojums, ka apgrozāmā kapitāla daļa, kas nekalpo ražošanas līdzekļu ražošanai, ietilpst patēriņa priekšmetu ražošanā, t. i., gada produkta daļā, kura paredzēta visas sabiedrības patēriņa fonda izveidošanai, — tā ir vienkārši tautoloģija. Bet svarīgs ir tas, kas pēc tā tieši seko:

«Sabiedrības apgrozāmais kapitāls šai ziņā atšķiras no atsevišķas personas apgrozāmā kapitāla. Atsevišķas personas apgrozāmais kapitāls ir pilnīgi izslēgts no viņas tirā ienākuma un nekad nevar būt šī ienākuma kaut kāda daļa; atsevišķas personas tīrais ienākums var sastāvēt vienīgi no viņas peļņas. Bet, lai gan katras atsevišķas personas apgrozāmais kapitāls arī ir daļa no tās sabiedrības apgrozāmā kapitāla, pie kuras šī persona pieder, tomēr tas neatņem apgrozāmajam kapitālam iespēju būt arī daļai no sabiedrības tirā ienākuma. Lai gan visas preces, kas atrodas mazumtirgotāja veikaliņā, nekādā ziņā nevar tikt ieskaitītas viņa paša tiešajam patēriņam paredzētajos krājumos, tomēr tās var ietilpt patēriņa fondos citiem cilvēkiem, kuri ar ienākumu, ko tie iegūst no citiem avotiem, var regulāri kompensēt mazumtirgotājam preču vērtību kopā ar peļņu, nepavisam nesamazinot ne viņa kapitālu, ne savus pašu kapitālus» (turpat).

* — «tirā ienākuma». — Red.

Tātad šeit mēs uzzinām:

1) tiklab katra individuālā kapitālista pamatkapitāls un tā atražošana (funkcionēšanu Ā. Smits aizmirst) un uzturēšanai nepieciešamais apgrozāmais kapitāls, kā arī apgrozāmais kapitāls, kas funkcionē patēriņa priekšmetu ražošanā, tiek pilnīgi izslēgti no *viņa* tīrā ienākuma, kurš var sastāvēt tikai no viņa peļņas. Tātad tā viņa preču produkta daļa, kas kompensē viņa kapitālu, nav sadalāma vērtības sastāvdaļās, kuras izveido viņam ienākumu;

2) katra individuālā kapitālista apgrozāmais kapitāls veido sabiedrības apgrozāmā kapitāla daļu, gluži tāpat kā katrs individuālais pamatkapitāls veido sabiedrības pamatkapitāla daļu;

3) sabiedrības apgrozāmajam kapitālam, lai gan tas ir tikai individuālo apgrozāmo kapitālu summa, piemīt raksturīga īpatnība, kas to atšķir no katra individuālā kapitālista apgrozāmā kapitāla. Pēdējais nekad nevar izveidot *individuālā kapitālista ienākuma* daļu; turpretim sabiedrības apgrozāmā kapitāla daļa (proti, tā daļa, kas sastāv no patēriņa priekšmetiem) tai pašā laikā var izveidot daļu no *sabiedrības ienākuma* jeb, kā Ā. Smits iepriekš teica, šai kapitāla daļai sabiedrības tīrais ienākums nav nepieciešami jāsamazina par zināmu gada produkta daļu. Patiesībā tas, ko Ā. Smits šeit sauc par apgrozāmo kapitālu, ir ik gadus ražotais preču kapitāls, ko kapitālisti, kuri ražo patēriņa priekšmetus, ik gadus laiž apgrozībā. Viss šis viņu gada preču produkts sastāv no patēriņam derīgiem priekšmetiem, tāpēc izveido fondu, kurā realizējas vai par kuru tiek izdoti sabiedrības tīrie ienākumi (ieskaitot arī darba algu). Kā piemēru Ā. Smitam vajadzēja ņemt nevis preces, kas atrodas mazumtirgotāja veikaliņā, bet gan tās produktu masas, kuras guļ rūpniecības kapitālistu noliktavās.

Ja Ā. Smits būtu sakopojis tās atsevišķās domas, kuras viņu nodarbināja agrāk, aplūkojot, kā tiek atražots kapitāls, ko viņš sauc par pamatkapitālu, un tagad aplūkojot, kā tiek atražots kapitāls, kuru viņš sauc par apgrozāmo, tad viņš būtu nonācis pie šāda rezultāta.

I. Sabiedriskais gada produkts sastāv no diviem nodalījumiem: pirmais aptver ražošanas līdzekļus, otrais — patēriņa priekšmetus. Katrs no šiem nodalījumiem jāaplūko atsevišķi.

II. No *ražošanas līdzekļiem* sastāvošās gada produkta daļas kopvērtība sadalās šādi: viena to vērtības daļa ir tikai šo ražošanas līdzekļu pagatavošanai patērēto ražošanas līdzekļu vērtība, tātad tā ir kapitālā vērtība, kas tikai parādās jaunā formā. Otra daļa vienlīdzīga darbaspēkam iztērētā kapitāla vērtībai jeb arī vienlīdzīga darba algu summai, ko izmaksājuši šis ražošanas sfēras kapitālisti. Beidzot, trešā vērtības daļa izveido šī nodalījuma rūpniecības kapitālistu peļņas avotu, ieskaitot arī zemes renti.

Pirmā sastāvdaļa, pēc Ā. Smita domām — visu šai pirmajā nodalījumā nodarbināto individuālo kapitālu atražotā pamat-

kapitāla daļa —, «itin visa izslēgta un nekad nevar izveidot kaut kādu tīrā ienākuma daļu» nedz individuālajiem kapitālistiem, nedz arī visai sabiedrībai. Tā pastāvīgi funkcionē kā kapitāls un nekad nefunkcionē kā ienākums. Šai ziņā katra individuālā kapitālista «pamatkapitāls» ne ar ko neatšķiras no visas sabiedrības pamatkapitāla. Tomēr tai pašā laikā citas šī no ražošanas līdzekļiem sastāvošā sabiedrības gada produkta vērtības daļas — vērtības daļas, kas tātad eksistē kā visas šīs ražošanas līdzekļu masas attiecīgās daļas, — veido *ienākumus visiem aģentiem, kas piedalās šai ražošanā*, — darba algu strādniekiem, peļņu un renti kapitālistiem. *Sabiedrībai* tās veido nevis ienākumu, bet *kapitālu*, lai gan sabiedrības gada produkts sastāv tikai no šai sabiedrībai piederīgo individuālo kapitālistu produktu summas. Jau pēc savas dabas šie produkti lielākoties var funkcionēt tikai kā ražošanas līdzekļi, un pat tiem no šiem produktiem, kuri vajadzības gadījumā varētu funkcionēt kā patēriņa priekšmeti, ir paredzēts būt par izejvielu vai palīgmateriālu jaunai ražošanai. Tie funkcionē kā tādi, t. i., kā kapitāls, tomēr ne savu ražotāju rokās, bet to rokās, kuri tos lieto, proti:

III. Otrā nodalījumā kapitālistu — *patēriņa priekšmetu* tiešo ražotāju rokās. Šie ražošanas līdzekļi kompensē viņiem patēriņa priekšmetu ražošanai izlietoto kapitālu (ciktāl šis kapitāls nepārvēršas par darbaspēku, t. i., ciktāl tas nesastāda šī otrā nodalījuma strādnieku darba algu summu). Bet šis izlietotais kapitāls, kas patēriņa priekšmetu formā tagad atrodas to kapitālistu rokās, kuri tādus ražo, savukārt, t. i., no sabiedriskā viedokļa, *izveido patēriņa fondu, kurā pirmā nodalījuma kapitālisti un strādnieki realizē savus ienākumus*.

Ja Ā. Smits savu analīzi būtu turpinājis līdz šīm robežām, tad viņš būtu pienācis gandrīz cieši klāt pie visas problēmas atrisinājuma. Būtībā viņš tam jau bija piegājis pavisam tuvu, jo viņš jau bija pamanījis, ka noteiktas preču kapitālu *viena* veida (ražošanas līdzekļu) vērtības daļas, no kurām sastāv viss sabiedrības gada produkts, kaut gan veido to individuālo strādnieku un kapitālistu ienākumu, kuri tos ražo, tomēr neveido sabiedrības ienākuma sastāvdaļu; turpretim *otra* veida preču kapitālu (patēriņa priekšmetu) vērtības daļa, kaut arī veido kapitālo vērtību šīs daļas individuālajiem īpašniekiem, t. i., kapitālistiem, kas nodarbināti šajā kapitāla ieguldīšanas sfērā, — tomēr veido tikai daļu sabiedriskā ienākuma.

Bet no visa iepriekš teiktā izriet:

pirmkārt, kaut gan sabiedriskais kapitāls ir vienlīdzīgs tikai individuālo kapitālu summai un tāpēc arī sabiedrības gada preču produkts (jeb preču kapitāls) ir vienlīdzīgs šo individuālo kapitālu preču produktu summai, kaut gan no visa tā izriet, ka preču vērtības sadalījumam tās sastāvdaļās, kurš ir pareizs jebkuram individuālam preču kapitālam, jābūt pareizam, un galu galā iz-

rādās, ka tas ir pareizs arī visas sabiedrības kapitālam, tomēr tā izpausmes forma, kādā šis sastāvdaļas parādās visā sabiedriskajā atražošanas procesā, tiem ir *dažāda*;

otrkārt, pat uz vienkāršās atražošanas pamata notiek ne tikai darba algas (mainīgā kapitāla) un virsvērtības ražošana, bet arī tieša jaunas pastāvīgas kapitālās vērtības ražošana, lai gan darbadiena sastāv tikai no divām daļām: no vienas daļas, kuras laikā strādnieks kompensē mainīgo kapitālu, t. i., patiesībā ražo ekvivalentu, kas nepieciešams viņa darbaspēka pirksanai, un no otras daļas, kuras laikā viņš ražo virsvērtību (peļņu, renti utt.). Tieši tas ikdienas darbs, kuru patērē ražošanas līdzekļu atražošanai un kura vērtība arī sadalās darba algā un virsvērtībā, — tieši šis darbs realizējas jaunos ražošanas līdzekļos, kas kompensē patēriņa priekšmetu ražošanai izdoto pastāvīgo kapitāla daļu.

Galvenās grūtības, kuru lielākā tiesa atrisināta jau iepriekšējā iztirzājumā, parādās, nevis aplūkojot uzkrāšanu, bet vienkāršo atražošanu. Tieši tāpēc, kad runa ir par sabiedrības gada produkta kustību un tā atražošanu, kuras starpniece ir apgrozība, Ā. Smits (II grāmatā) un pirms viņa arī Kenē savā darbā «*Tableau économique*» pamatojas uz vienkāršo atražošanu.

2) SMITA IZDARITĀIS MAINĀS VĒRTĪBAS SADALIJUMS UZ $v+m$

Saskaņā ar Ā. Smita dogmu cena jeb «maiņas vērtība» («exchangeable value») katrai atsevišķai precei un tātad arī visām kopā ņemtām precēm, kuras veido sabiedrības gada produktu (viņš pareizi visur kā priekšnoteikumu pieņem kapitalistisku ražošanu), izveidojas no trijām «sastāvdaļām» («component parts») vai «sadalās» («resolves itself into») darba algā, peļņā un rentē. Šo dogmu var reducēt uz to, ka preču vērtība = $v+m$, t. i., vienkāršīga avansētā mainīgā kapitāla vērtībai plus virsvērtība. Šādu peļņas un rentes reducēšanu uz to kopējo vienību, ko mēs saucam par m , mēs varam izdarīt ar Ā. Smita tiešo piekrišanu; tas redzams no turpmākajiem citātiem, kuros mēs vispirms atmetam visus blakus punktus, t. i., visus šķietamos vai faktiskos novirzienus no dogmas, saskaņā ar kuru preču vērtība sastāv vienīgi no elementiem, ko mēs apzīmējam ar $v+m$.

Rūpniecībā

«vērtība, ko strādnieki pievieno materiālu vērtībai, sadalās... divās daļās, no kurām vienu izlieto viņu darba algas samaksai, bet otru — viņu uzņēmēja peļņas samaksai no visa kapitāla, ko viņš avansējis materiāliem un darba algai» (I grāmatā, 6. nod., 41. lpp.).

«Lai gan uzņēmējs avansē manufaktūristam» (rūpniecības strādniekam) «viņa darba algu, tomēr patiesībā tā viņam neprasa nekādas izmaksas, jo šis darba algas vērtība viņam parasti saglabājas («reserved») kopā ar peļņu tā priekšmeta palielinātajā vērtībā, kuram bija pievienots strādnieka darbs» (II grāmatā, 3. nod., 221. lpp.).

«Kapitāla» («stock») daļa, kas izdota

«...ražīgā darba uzturēšanai, izpildījusi savu kapitāla funkciju viņam» (uzņēmējam), «...veido ienākumu šiem pēdējiem» (strādniekiem) (II grāmata, 3. nod., 223. lpp.).

Ā. Smits nupat citētajā II grāmatas nodaļā tieši saka:

«Viss katras valsts zemes un darba gada produkts... pats par sevi («naturally») sadalās divās daļās. Viena no šīm daļām — un bieži vien vislielākā — paredzēta, lai pirmām kārtām kompensētu kapitālu vai arī lai atjaunotu pārtiku, materiālus un gatavos produktus, kuri bija ņemti no kapitāla; otra daļa noteikta, lai izveidotu vai nu kapitāla īpašnieka ienākumu kā *peļņu no viņa kapitāla*, vai arī kādai citai personai kā renti no šīs personas *zemes-īpašuma*» (222. lpp.).

Tikai viena daļa kapitāla, kā mēs iepriekš uzzinājām no Ā. Smita, tai pašā laikā kaut kam veido ienākumu, proti, tā daļa, kas iztērēta ražīgā darba pirkšanai. Šī daļa — mainīgais kapitāls — sākumā «funkcionē kā kapitāls» uzņēmēja rokās un viņam par labu, bet vēlāk «izveido ienākumu» pašiem ražīgajiem strādniekiem. Daļu savas kapitālās vērtības kapitālists pārvērš par darbaspēku un tieši ar to pārvērš šo daļu par mainīgo kapitālu; tikai šādas pārvērtības dēļ ne tikai šī kapitāla daļa, bet arī viss viņa kapitāls funkcionē kā rūpnieciskais kapitāls. Strādnieks — darbaspēka pārdevējs — dabū šī darbaspēka vērtību darba algas formā. Viņa rokās darbaspēks ir tikai pārdošanai derīga prece — prece, no kuras pārdošanas viņš dzīvo un kura tāpēc ir viņa vienīgais ienākuma avots. Kā mainīgais kapitāls darbaspēks funkcionē tikai darbaspēka pircēja — kapitālista rokās, un pašu darbaspēka pirkšanas cenu kapitālists avansē tikai šķietami, jo tā vērtību viņš saņēmis no strādnieka jau iepriekš.

Pēc tam kad Ā. Smits mums ir tādējādi parādījis, ka rūpniecības produkta vērtība = $v+m$ (kur m = kapitālista peļņai), viņš mums saka, ka zemkopībā strādnieki ne vien

«...atražo vērtību, kas vienlīdzīga viņu pašu patēriņam jeb tam kapitālam, kurš dod viņiem nodarbošanos» (mainīgajam kapitālam), «kopā ar kapitālista peļņu», — ne vien «atražo fermeru kapitālu un visu viņa *peļņu*, bet regulāri «atražo arī vēl zemes īpašnieka *renti*» (II grāmata, 5. nod., 243. lpp.).

Apstāklim, ka rente nonāk zemes īpašnieka rokās, nav nekādas nozīmes attiecībā uz mūsu aplūkojamo jautājumu. Pirms rente nonāk viņa rokās, tai jābūt fermeru, t. i., rūpniecības kapitālista rokās. Pirms tā kļūst kaut kam par ienākumu, tai jāveido produkta vērtības sastāvdaļa. Tātad tiklab rente, kā arī peļņa pašam Ā. Smitam ir tikai virsvērtības sastāvdaļas, ko ražīgais strādnieks pastāvīgi atražo vienlaikus ar savu paša darba algu, t. i., kopā ar mainīgā kapitāla vērtību. Tātad rente un peļņa ir virsvērtības m daļas, tāpēc Ā. Smitam visu preču cena sadalās uz $v+m$.

Dogma, saskaņā ar kuru visu preču cena (tātad arī preču gada produkta cena) sadalās darba algā plus peļņa, plus zemes

rente, — šī dogma pat visur jaušamajā Smita darba ezoteriskajā daļā pieņem tādu formu, ka jebkuras preces vērtība, tātad arī sabiedrības preču gada produkta vērtība = $v + m$, ir vienlīdzīga kapitālajai vērtībai, kas izdota par darbaspēku un ko pastāvīgi atražo strādnieki, plus virsvērtība, kuru strādnieki pievieno ar savu darbu.

Šis Ā. Smita galīgais secinājums tai pašā laikā atklāj mums — sk. tālāk — avotu viņa vienpusīgajai analīzei par sastāvdaļām, kādās var tikt sadalīta preču vērtība. Ka šīs sastāvdaļas vienlaikus veido dažādus ienākuma avotus dažādām šķirām, kas funkcionē ražošanā, — šim apstāklim nav nekādas nozīmes, ne nosakot katras šīs atsevišķās sastāvdaļas lielumu, ne nosakot šo sastāvdaļu vērtību summas lielumu.

Kad Smits saka:

«Darba alga, peļņa un zemes rente ir katra ienākuma, tāpat kā katras maiņas vērtības trīs sākotnējie avoti. Ikviens cits ienākums galarezultātā rodas no viena vai otra šī avota» (I grāmata, 6. nod., 48. lpp.), —

tad te samestās vienā kaudzē visvisādas quid pro quo.»*

1) Visi sabiedrības locekļi, kas tieši nepiedalās atražošanā, t. i., nestrādā materiālās ražošanas sfērā vai vispār nestrādā, var dabūt savu tiesu preču gadskārtējā produkta, t. i., sava patēriņa priekšmetus, pirmām kārtām tikai no to šķiru rokām, kuras kā pirmās saņem produktu, — no ražīgo strādnieku, rūpniecības kapitālistu un zemesīpašnieku rokām. Tiktāl viņu ienākumi materialiter** rodas no (ražīgo strādnieku) darba algas, peļņas un zemes rentes, tāpēc attiecībā pret šiem sākotnējiem ienākumiem ir atvasināti ienākumi. Bet, no otras puses, šos tādā ziņā atvasinātos ienākumus gūst to saņēmēji savu sabiedrisko funkciju dēļ — kā karaļi, garīdznieki, profesori, prostitūtas, kareivji utt.; tas tad arī dod viņiem iespēju uzskatīt šīs savas funkcijas kā savu ienākumu sākotnējos avotus.

2) Tieši te Ā. Smita rupjā kļūda arī sasniedz savu kulminācijas punktu: iesācis ar preces vērtības sastāvdaļu un šajās daļās iemiesoto jaunradīto vērtību summas pareizu definīciju, norādījis pēc tam, kā šīs sastāvdaļas veido tādu pašu daudzumu dažādu ienākuma avotu,³⁹⁾ secinot tādējādi ienākumus no vērtības, viņš pēc tam rīkojas pretējā kārtībā un pārvērš ienākumus no «sastāvdaļām» («component parts») par «katras maiņas vērtības pirm-avotiem», un tas palicis viņam valdošais priekšstats; ar to viņš plaši atvēris durvis vulgārajai politiskajai ekonomijai. (Sk. mūsu Rošeru⁷³⁾.)

* — aplamības. — Red.

** — materiālā ziņā. — Red.

³⁹⁾ Es citēju šo frāzi vārdu pa vārdam tajā vietā, kurā tā ir Marksa manuskriptā, lai gan tā savā tagadējā kopsakarā šķiet pretrunā tiklab ar iepriekšējo, kā arī tieši ar turpmāko izklāstu. Šī šķietamā pretruna atrisinās tālāk, 4. punkta: «A. Smits par kapitālu un ienākumu». — F. E.

3) KAPITĀLA PASTĀVIGĀ DAĻA

Tagad palūkosimies, ar kādas burvestības palīdzību Ā. Smits cenšas izdzīt no preču vērtības kapitālās vērtības pastāvīgo daļu.

«Labības cenā, piemēram, viena cenas daļa tiek izlietota zemes īpašnieka rentes samaksai.»

Šīs vērtības sastāvdaļas izcelšanās nav nekādā sakarā ar to apstākli, ka tā tiek maksāta zemes īpašniekam un rentes formā veido viņa ienākumu; gluži tāpat arī tam apstāklim, kā radušās citas vērtības sastāvdaļas, nav nekāda sakara ar to, ka tās kā peļņa un darba alga arī izveido ienākuma avotus.

«Otra daļa sedz darba algu jeb to strādnieku» {un darba lopu, viņš piebilst} «uzturu, kuri nodarbināti šīs labības ražošanā, bet trešā daļa veido fermēra peļņu. Šīs trīs daļas, kā liekas» {«seem», tiešām tā *liekas*}, «vai nu tieši, vai arī galarezultātā sastāda visu labības cenu.»⁴⁰⁾

Visa šī cena, t. i., visa tās lieluma noteikšana, nepavisam nav atkarīga no šīs cenas sadalījuma starp minētajām trijām personu kategorijām.

«Var likties, ka nepieciešama vēl ceturtdā daļa, lai kompensētu fermēra kapitālu, t. i., lai kompensētu viņa darba lopu un citu saimniecības rīku nolietošanu. Bet jāievēro, ka jebkura saimniecības darbarīka, kaut vai darba zirga cena savukārt sastāv no tādām pašām trijām daļām: no rentes par zemi, uz kuras šis zirgs izaudzēts, no darba, kas patērēts tā kopšanai, un no fermēra peļņas, kurš avansējis renti par zemi un darba algu par darbu. Un tāpēc, kaut gan labības cena, iespējams, kompensē tiklab zirga cenu un uztura samaksu, tomēr visa labības cena joprojām vai nu tieši, vai arī galarezultātā pilnīgi sadalās tais pašās trijās daļās: zemes rentē, darbā» (viņš ar «darbu» te domājis darba algu) «un peļņā» (I grāmata, 6. nod., 42. lpp.).

Tas, burtiski, ir viss, ko Ā. Smits min, lai pamatotu savu neticamo doktrīnu. Viņa pierādījums ir vienkāršs viena un tā paša apgalvojuma atkārtojums. Piemēra veidā viņš pieļauj, ka labības cena sastāv ne tikai no $v+m$, bet bez tam arī no labības ražošanai lietoto ražošanas līdzekļu cenas, tātad no kapitālās vērtības, ko fermēris nav iztērējis par darbaspēku. Tomēr, viņš saka, visu šo ražošanas līdzekļu cenas, tāpat kā labības cena, savukārt sadalās uz $v+m$. Ādams Smits tikai aizmirst piebilst: bez tam uz viņu pašu ražošanai izlietoto ražošanas līdzekļu cenu. No vienas ražošanas nozares viņš noraida pie otras, no otrās noraida atkal pie trešās. Apgalvojums, ka visa preču cena «tieši» vai «galarezultātā» («ultimately») sadalās uz $v+m$, tikai tai gadījumā nebūtu tukša izvairīšanās, ja būtu parādīts, ka preču produkti, kuru cena tieši sadalās uz c (patērēto ražošanas līdzekļu cena) $+v+m$, galu galā tiek kompensēti ar preču produktiem, kuri atlīdzina šos «iz-

⁴⁰⁾ Mēs šeit jau nepavisam nerunājam par to, ka Ādamam nemaz nav veicies ar viņa piemēru. Labības vērtība tikai tāpēc sadalās darba algā, peļņā un rentē, ka darba lopu apēsto barību Ā. Smits ir parādījis kā darba lopu darba algu un darba lopus — kā algotus strādniekus, tāpēc arī savukārt algoto strādnieku — kā darba lopu. {Papildinājums no II manuskripta.}

lietotos ražošanas līdzekļus» visā to apjomā un kuri ir ražoti pretēji pirmajiem preču produktiem, izdodot tikai mainīgo kapitālu, t. i., kapitālu, kuru izdod tikai par darbaspēku. Tādā gadījumā pēdējo preču produktu cena tieši būtu $= v + m$. Tāpēc arī pirmo preču produktu cenu $c + v + m$, kur c figurē kā kapitāla pastāvīgā daļa, galarezultātā varētu reducēt uz $v + m$. Ādams Smits pats nedomāja, ka viņš dod tāda veida pierādījumu, minot savu piemēru ar «scotch pebbles»* lasītājiem, kuri, starp citu, saskaņā ar viņa apgalvojumu 1) nesagādā nekādu virsvērtību, bet ražo tikai savu pašu darba algu, 2) nelieto nekādus ražošanas līdzekļus (tomēr arī viņi taču lieto ražošanas līdzekļus grozu, maisu un citas taras veidā šo akmentiņu aiznešanai).

Mēs jau iepriekš redzējām, ka Ā. Smits vēlāk pats apgāž savu paša teoriju, neapzinoties tomēr savas pretrunas. Bet to avots meklējams tieši Ā. Smita zinātniskajos izejas punktos. Kapitāls, kas apmainīts pret darbu, ražo lielāku vērtību nekā viņa paša vērtība. Kādā veidā? Tādējādi, saka Ā. Smits, ka strādnieki ražošanas procesa laikā piešķir apstrādājamiem priekšmetiem tādu vērtību, kura bez priekšmetu pašu pirkšanas cenas ekvivalenta izveido virsvērtību (peļņu un renti), ko saņem nevis viņi, bet tie, kas lieto viņu darbu. Bet tas arī ir viss, ko viņi sagādā un var sagādāt. Kas ir pareizi attiecībā uz vienas dienas rūpniecisko darbu, tas ir pareizi arī attiecībā uz to darbu, ko visa kapitālistu šķira iedarbina gada laikā. Tāpēc tās gada vērtības kopmasa, ko sabiedrība no jauna radījusi, var tikt sadalīta tikai uz $v + m$, t. i., uz ekvivalentu, ar kuru strādnieki kompensē viņu pašu pirkšanas cenas veidā iztērēto kapitālo vērtību, un uz papildu vērtību, kura viņiem bez tam jāzagādā savam uzņēmējam. Bet abi šie preču vērtības elementi tai pašā laikā rada ienākuma avotus dažādām šķirām, kas piedalās atražošanā, — pirmais — darba algu, strādnieku ienākumu, otrais — virsvērtību, no kuras rūpniecības kapitālists patur sev vienu daļu peļņas veidā, bet otru daļu rentes veidā atdod zemes īpašniekam kā viņa ienākumu. Tātad no kurienes būtu varējusi rasties vēl viena vērtības sastāvdaļa, ja gada laikā jaunradītā vērtība nesatur nekādus citus elementus, kā tikai $v + m$? Seit esam domājuši vienkāršo atražošanu. Ja visa darba gada summa sadalās darbā, kas nepieciešams, lai atrāžotu par darbaspēku patērēto kapitālo vērtību, un darbā, kas nepieciešams, lai radītu virsvērtību, no kurienes tad vispār vēl būtu varējis rasties darbs, lai ražotu kapitālo vērtību, kas patērēta ne par darbaspēku?

Lieta ir šāda.

1) Ā. Smits nosaka preces vērtību ar to darba daudzumu, ko algotais strādnieks «pievieno» («adds») darba priekšmetam. Viņš, burtiski, saka: «materiāliem», tāpēc ka viņam runa ir par manu-

* — «Skotijas oļņu»; sk. šī sējuma 324. lpp., 38. piezīmi. — Red.

faktūru, kas pati jau pārstrādā darba produktus; bet lietas būtību tas nepavisam negroza. Vērtība, ko strādnieks «pievieno» (un šis «adds» ir Ādama izteiciens) priekšmetam, nepavisam nav atkarīga no tā apstākļa, vai *pirms* šī momenta priekšmetam, kam tiek pievienota vērtība, pašam bijusi vai nav bijusi vērtība. Tātad strādnieks rada jaunu vērtību preču formā. Daļa šīs jaunradītās vērtības, pēc Ā. Smita domām, ir strādnieka darba algas ekvivalents; tātad šo daļu nosaka viņa darba algas vērtības apmērs. Lai ražotu vai atražotu vērtību, vienlīdzīgu viņa darba algai, viņam vajadzēs pievienot lielāku vai mazāku darba daudzumu atkarībā no tā, cik liela ir viņa darba alga. Bet, no otras puses, strādnieks virs tādējādi noteiktās robežas pievieno turpmāko darbu, kas rada virsvērtību kapitālistam, kurš viņu salīdzis. Vai šī virsvērtība itin visa paliek kapitālista rokās, vai arī daļa tās jāatdod trešajām personām — tas absolūti nekā negroza ne kvalitatīvajā (tai ziņā, ka šī vērtība vispār ir virsvērtība), ne kvantitatīvajā (lieluma ziņā) algotā strādnieka pievienotās virsvērtības raksturā. Tā ir tāda pati vērtība kā jebkura cita produkta vērtības daļa, bet tā atšķiras ar to, ka strādnieks nav par to saņēmis nekādu ekvivalentu un arī vēlāk to nesaņems; kapitālists turpretim to piesavinās bez ekvivalenta. Preces kopvērtību nosaka darba daudzums, ko strādnieks patērējis tās ražošanai. Daļu šīs kopvērtības nosaka tas, ka tā vienlīdzīga darba algas vērtībai, t. i., ir tās ekvivalents. Tāpēc otru daļu, virsvērtību, nepieciešami nosaka gluži tāpat, proti, tā ir vienlīdzīga produkta kopvērtībai mīnus tā produkta vērtības daļa, kura ir darba algas ekvivalents; tātad tā vienlīdzīga pārpalikumam jaunajā vērtībā, kas radīta, ražojot precī, salīdzinājumā ar to šīs jaunās vērtības daļu, kura vienlīdzīga darba algas ekvivalentam.

2) Kas ir pareizi attiecībā pret precī, ko atsevišķā rūpniecības uzņēmumā ražo katrs atsevišķs strādnieks, tas ir pareizi arī attiecībā pret visu ražošanas nozaru gada produktu kopā. Kas attiecas uz individuālā ražīgā strādnieka dienas darbu, tas attiecas arī uz visu gada darbu, ko iedarbinājusi visa ražīgā strādnieku šķira. Gada produktā šī šķira «fiksē» (Smita izteiciens) kopvērtību, kas nosakāma ar gada laikā patērētā darba daudzumu, un šī kopvērtība sadalās divās daļās: vienu daļu nosaka tas gada darba daudzums, ar kuru strādnieku šķira rada savas gada darba algas ekvivalentu, t. i., patiesībā pašu šo darba algu; otru daļu nosaka gada papilddarbs, ar kuru strādnieks rada virsvērtību kapitālistu šķirai. Tātad gada produktā ietvertā gada laikā jaunradītā vērtība sastāv tikai no diviem elementiem: no strādnieku šķiras saņemtās gada darba algas ekvivalenta un no gada virsvērtības, kas sagādāta kapitālistu šķirai. Bet gada darba alga ir strādnieku šķiras ienākums, virsvērtības gada summa — kapitālistu šķiras ienākums; tātad abas vērtības daļas reprezentē (un šis viedoklis ir pareizs, ja runa ir par vienkāršo atražošanu) re-

latīvas daļas patēriņa gada fondā un tajā realizējas. Tādējādi nemaz nepaliek vietas pastāvīgajai kapitālajai vērtībai, ražošanas līdzekļu formā funkcionējošā kapitāla atražošanai. Bet sava darba ievadā Ā. Smits tieši saka, ka visas preču vērtības daļas, kas funkcionē kā ienākums, sakrīt ar sabiedrības patēriņa fondam paredzēto darba gada produktu:

«Pirmo četru grāmatu uzdevums ir noskaidrot, kas bija tautas ienākums jeb kādas dabas bija tie fondi, kuri... nodrošināja («supplied») nāciju gada patēriņu» (12. lpp.).

Un jau pirmajā šī ievada frāzē teikts:

«Katras nācijas gada darbs ir sākotnējais fonds, kas tai apgādā visus eksistencei nepieciešamos līdzekļus... kurus tā patērē gada laikā un kuri vienmēr sastāv vai nu no šī darba tiešā produkta, vai arī no priekšmetiem, kas par šo produktu ir pirkti no citām nācijām» (11. lpp.).

Ā. Smits pirmā kļūda ir tā, ka viņš gada *produkta vērtību* identificē ar *gada laikā jaunradīto vērtību*. Pēdējā ir *tikai* pagājušā gada darba produkts; pirmajā ietilpst bez tam visi tie vērtības elementi, kuri patērēti gada produkta ražošanai, bet kuri *ražoti iepriekšējā gadā un daļēji arī vēl agrākos gados*, — ražošanas līdzekļi, kuru vērtība *tikai parādās no jauna* un kurus, kas attiecas uz viņu vērtību, pēdējā gada laikā patērētais darbs nav ne ražojis, ne atražojis. Tā sajaukums divas dažādas lietas, Ā. Smits pilnīgi atmet gada produkta vērtības pastāvīgo daļu. Pati šī sajaukšana ir sekas no kādas citas kļūdas viņa pamatuzskatos: viņš neatšķir paša darba divējādo raksturu, t. i., neatšķir darba, ciktāl tas kā darbaspēka izlietojums rada vērtību, un darba, ciktāl tas kā konkrēts derīgs darbs rada patēriņa priekšmetus (lietošanas vērtību). Gadā ražoto preču kopsumma, t. i., *viss gada produkts*, ir pēdējā gadā funkcionējušā *derīgā* darba produkts; visas šīs preces eksistē tikai tāpēc, ka sabiedriski izlietotais darbs patērēts dažādu veidu derīgā darba daudzveidīgi sazarotajā sistēmā. Tikai tāpēc ražoto preču kopvērtībā saglabājusies preču ražošanā izlietoto ražošanas līdzekļu vērtība, atkal parādīdamās jaunā naturālā formā. Tātad viss *gada produkts* ir gada laikā patērētā *derīgā* darba rezultāts. Bet gada laikā tiek no jauna radīta tikai daļa gada *produkta vērtības*; šī daļa ir *gada laikā jaunradītā vērtība*, kurā iemiesota šī gada laikā iedarbinātā darba summa.

Tātad, kad Ā. Smits nupat citētajā vietā saka:

«Katras nācijas gada darbs ir sākotnējais fonds, kas tai apgādā visus iztikai un dzīves ērtībām nepieciešamos produktus, kurus tā patērē gada laikā utt.» —

tad viņš vienpusīgi ņem vērā tikai vienkārši derīgo darbu, kurš tad arī ir pārveidojis šos eksistences līdzekļus lietošanai derīgā formā. Bet viņš aizmirst pie tam, ka tas nebūtu iespējams

bez iepriekšējos gados sagādāto darba līdzekļu un darba priekšmetu palīdzības un ka tāpēc «gada darbs», ciktāl tas radījis vērtību, nekādā gadījumā nav radījis visu ar tā palīdzību ražotā produkta vērtību; Smits aizmirst, ka jaunradītā vērtība ir mazāka par produkta vērtību.

Ja arī Ā. Smitam nevar pārmet, ka šai analizē viņš ir gājis tikai tikpat tālu kā visi viņa sekotāji (lai gan pareizi atrisināt jautājumu pirmoreiz mēģinājuši jau fiziokrāti), tad tālāk viņš, gluži otrādi, maldās haosā un galvenokārt tieši tāpēc, ka viņa preču vērtības «ezoteriskā» izpratne vispār vienmēr mijas ar «ekzoterisko» izpratni, kuras izklāsts lielākoties ņem pārsvaru. Tiesa gan, viņa zinātniskais instinkts laiku pa laikam atkal un atkal liek izvīrīt ezoterisko viedokli.

4) Ā. SMITS PAR KAPITĀLU UN IENĀKUMU

Katras preces (un tāpēc arī gada produkta) vērtības daļa, kas veido tikai darba algas ekvivalentu, ir vienlīdzīga kapitālam, ko kapitālists avansējis darba algai, t. i., vienlīdzīga visa viņa avansētā kapitāla mainīgajai sastāvdaļai. Šo avansētās kapitālās vērtības sastāvdaļu kapitālists saņem atpakaļ ar algoto strādnieku sagādātās jaunražotās preces vērtības sastāvdaļas palīdzību. Vai nu mainīgais kapitāls tiek avansēts tai nozīmē, ka kapitālists samaksā naudā strādniekam pienākošos daļu produkta, kurš vēl nav gatavs pārdošanai vai arī ir jau gatavs, bet kapitālists to vēl nav pārdevis, vai arī viņš samaksā strādniekam ar naudu, kura jau saņemta, pārdodot strādnieka ražoto preci, vai arī ar kredītu anticipē šīs naudas saņemšanu, — visos šajos gadījumos kapitālists iztērē mainīgo kapitālu, kas nonāk pie strādniekiem naudas veidā, un, no otras puses, visos šajos gadījumos viņam pieder šīs kapitālās vērtības ekvivalents kā tā preču vērtības daļa, kurā strādnieks ir no jauna ražojis sev pienācīgo daļu kopvērtības jeb, citiem vārdiem, kurā viņš ir ražojis savas paša darba algas vērtību. Šo vērtības daļu kapitālists nedod vis strādniekam paša strādnieka ražotā produkta naturālajā formā, bet gan šo vērtības daļu samaksā viņam naudā. Tādējādi kapitālistam viņa avansētās kapitālās vērtības mainīgā sastāvdaļa eksistē tagad preču formā, turpretim strādnieks par savu pārdoto darbaspēku ir saņēmis ekvivalentu naudas formā.

Tātad, kamēr kapitālista avansētā kapitāla daļa, kura ar darbaspēka pirkšanu pārvērsta par mainīgo kapitālu, funkcionē pašā ražošanas procesā kā darbaspēks, kas izpaužas darbībā, kamēr, patērējot šo spēku, avansētā kapitāla mainīgā daļa tiek no jauna ražota preču formā kā jauna vērtība, t. i., tiek atražota — tātad notiek atražošana, t. i., avansētās kapitālās vērtības jauna ražošana, — šai pašā laikā strādnieks iztērē savu pārdotā darbaspēka

vērtību respektīvi cenu par iztikas līdzekļiem, par sava darbaspēka atražošanas līdzekļiem. Naudas summa, kas vienlīdzīga mainīgajam kapitālam, ir strādnieka ienākums — tāds ienākums, kuru var saņemt tik ilgi, kamēr strādnieks ir spējīgs pārdot savu darbaspēku kapitālistam.

Algotā strādnieka prece — viņa paša darbaspēks funkcionē kā prece tikai tiktāl, ciktāl tā ietilpst kapitālista kapitālā, ciktāl tā funkcionē kā kapitāls; no otras puses, kapitālista kapitāls, ko iztērē naudas kapitāla veidā, lai pirktu darbaspēku, funkcionē darbaspēka pārdevēja — algotā strādnieka rokās kā ienākums.

Te savijas dažādi apgrozības un ražošanas procesi, ko Ā. Smits nenorobežo.

Pirmkārt. Akti, kas attiecas uz *apgrozības* procesu: strādnieks pārdod savu preci — darbaspēku kapitālistam; nauda, par kuru kapitālists to pērk, ir viņam nauda, kas lietojama, lai palielinātu vērtību, t. i., naudas kapitāls; šis kapitāls nav iztērēts, bet avansēts. (Šī ir «avansēšanas» istā jēga — fiziokrātu «avance» — pie tam pilnīgi neatkarīgi no tā, no kurienes pats kapitālists ņem naudu. Kapitālistam avansēta ir ikviena vērtība, ko viņš izdod ražošanas procesa īstenošanai neatkarīgi no tā, vai tas notiek pirms tā pabeigšanas vai post festum*. Tā tiek avansēta pašam ražošanas procesam.) Seit notiek tikai tas pats, kas notiek jebkurā preču pārdošanā, — pārdevējs atdod lietošanas vērtību (šai gadījumā darbaspēku) un saņem tās vērtību (realizē tās cenu) naudas formā; pircējs atdod savu naudu un saņem tās vietā pašu preci — šai gadījumā darbaspēku.

Otrkārt. *Ražošanas* procesā pirktais darbaspēks veido daļu funkcionējošā kapitāla, bet pats strādnieks šeit funkcionē tikai kā šī kapitāla īpaša naturālā forma, atšķirīga no tiem viņa elementiem, kas eksistē ražošanas līdzekļu naturālajā formā. Ražošanas procesa laikā strādnieks, patērēdams savu darbaspēku, pievieno ražošanas līdzekļiem, kurus viņš pārvērš produktā, vērtību, kas vienlīdzīga viņa darbaspēka vērtībai (virsvērtību mēs neņemam vērā); tāvad preču formā viņš atražo kapitālistam to kapitāla daļu, kuru viņam kapitālists avansējis vai kura kapitālistam jāavansē darba algas veidā; strādnieks ražo kapitālistam šīs algas ekvivalentu, t. i., viņš kapitālistam ražo kapitālu, ko kapitālists var atkal «avansēt» darbaspēka pirkšanai.

Treškārt. Pārdodot preci, daļa pārdošanas cenas tāpēc kompensē kapitālistam viņa avansēto mainīgo kapitālu, un ar to kapitālistam tiek radīta iespēja no jauna pirkt darbaspēku, bet strādniekam — no jauna to pārdot.

Visos preču pirkšanas un pārdošanas aktos — ciktāl runa ir tikai par pašiem šiem darījumiem — ir pilnīgi vienalga, ko pārdevējs darīs ar naudu, ko viņš saņēmis par savu preci, un ko darīs

* — šeit: pēc. — Red.

pircējs ar saviem nopirktajiem patēriņa priekšmetiem. Tātad, ciktāl runa ir tikai par apgrozības procesu, nepavisam nav nozīmes arī tam apstāklim, ka kapitālista nopirktais darbaspēks atražo viņam kapitālo vērtību un ka, no otras puses, par pārdoto darbaspēku saņemtā nauda ir strādnieka ienākums. Vērtības lielums precei, ar kuru tirgojas strādnieks, viņa darbaspēka vērtības lielums, nepavisam nav atkarīgs no tā, ka tas veido viņa «ienākumu», tāpat kā no tā, ka pircējs, lietojams strādnieka pārdoto precī, atražo sev kapitālo vērtību.

Darba alga kļūst par ienākumu, no kura strādniekam jāeksistē, tāpēc ka darbaspēka vērtību, t. i., adekvāto cenu, par kādu šī prece tiek pārdota, nosaka tā atražošanai nepieciešamais darba daudzums, bet pašu šī darba daudzumu šeit nosaka tas darba daudzums, kas vajadzīgs strādniekam nepieciešamo iztikas līdzekļu ražošanai, t. i., viņa dzīvības uzturēšanai nepieciešamais darba daudzums.

Pilnīgi nepareizs ir šāds Ā. Smita apgalvojums:

«*Kapitāla daļa*, kas izdota ražīgā darba uzturēšanai, izpildījusi savu kapitāla funkciju viņam» (uzņēmējam), «...veido ienākumu šiem pēdējiem» (strādniekiem) (II grāmata, III nod., 223. lpp.).

Nauda, ar kuru kapitālists samaksā sev pirktu darbaspēku, pilda viņam «kapitāla funkciju» tiktāl, ciktāl viņš ar šo naudu pievieno darbaspēku sava kapitāla lietiskajām sastāvdaļām, un tikai tas vispār ļauj funkcionēt viņa kapitālam kā ražīgam kapitālam. Mums skaidri jāizprot šāda atšķirība: darbaspēks strādniekam ir *prece*, nevis kapitāls; tas nosaka viņa ienākumu tikai tiktāl, ciktāl viņš var pastāvīgi atkārtot tā pārdošanu; kā kapitāls tas funkcionē *pēc* pārdošanas, kapitālista rokās, paša ražošanas procesa laikā. Tieši darbaspēks kalpo šeit divējādi: strādniekam tas ir prece, ko pārdod par tās vērtību; kapitālistam, kurš to nopircis, tas ir spēks, kas ražo vērtību un lietošanas vērtību. Bet naudu strādnieks saņem no kapitālista tikai pēc tam, kad viņš savu darbaspēku atdevis kapitālistam lietošanai, tikai pēc tam, kad viņa darbaspēks jau realizēts darba produkta vērtībā. Kapitālists jau ir šīs vērtības īpašnieks, pirms viņš par to samaksājis. Tātad ne nauda ir tā, kas divreiz funkcionē — sākumā kā mainīgā kapitāla naudas forma, vēlāk — kā darba alga. Divreiz funkcionē darbaspēks — pirmkārt, kā *prece*, kad darbaspēku pārdod (nosakot izmaksājamās darba algas lielumu, naudai ir vienkārši ideāla vērtības mēra loma, pie tam tā var vēl arī nebūt kapitālista rokās), otrkārt, ražošanas procesā, kur darbaspēks kapitālista rīcībā funkcionē kā *kapitāls*, t. i., kā elements, kas rada lietošanas vērtību un vērtību. Preces formā darbaspēks ir jau sagādājis to ekvivalentu, kas būs jāizmaksā strādniekam, pie tam sagādājis šo ekvivalentu, pirms vēl kapitālists to būs izmaksājis strādniekam naudas formā. Tādējādi strādnieks pats rada mak-

sāšanas fondu, no kura kapitālists viņu atalgo. Bet tas vēl nav viss.

Saņemto naudu strādnieks iztērē sava darbaspēka uzturēšanai, tātad — ja aplūko kapitālistu šķiru un strādnieku šķiru kopumā — šo naudu strādnieks iztērē, lai kapitālistam saglabātu darbarīku, ar kura palīdzību viņš tikai var joprojām vēl palikt kapitālists.

Tādējādi darbaspēka pastāvīgā pirkšana un pārdošana padara, no vienas puses, darbaspēku par mūžīgu kapitāla elementu; tāpēc liekas, ka kapitāls rada preces, t. i., lietošanai paredzētus priekšmetus, kam ir vērtība; tālāk, tā paša ceļoņa dēļ tā kapitāla daļa, par kuru pērk darbaspēku, pastāvīgi atjaunojas ar šī darbaspēka paša produkta palīdzību, un tātad pats strādnieks pastāvīgi rada to kapitāla fondu, no kura viņam maksā. No otras puses, darbaspēka pastāvīgā pārdošana kļūst par pastāvīgi atjaunojošos avotu, no kā saglabāt strādnieka dzīvību, un tātad viņa darbaspēks parādās kā tāds īpašums, no kura viņš saņem ienākumu savai iztikai. Strādnieka ienākums šai gadījumā nenozīmē neko citu kā vērtību piesavināšanos ar to, ka pastāvīgi atkārtoti preces (darbaspēka) pārdošanu, pie tam šīs vērtības pašas kalpo tikai tādas preces pastāvīgai atražošanai, kuru strādnieks spiests pastāvīgi pārdot. Un tikai tiktāl Ā. Smitam ir taisnība, kad viņš saka, ka par ienākuma avotu strādniekam kļūst strādnieka paša radītā produkta tā vērtības daļa, par kuru kapitālists izmaksā viņam ekvivalentu darba algas formā. Bet šis apstāklis neko nemaina ne šīs preces vērtības daļas dabā, ne lielumā; gluži tāpat nekas nemainās ražošanas līdzekļu vērtībā no tā, ka tie funkcionē kā kapitālas vērtības, tāpat kā nemainās taisnas līnijas būtība un garums no tā, vai šī līnija veido trijstūra pamatni vai kalpo kā elipses ass. Darbaspēka vērtību joprojām nosaka tikpat neatkarīgi no norādītā apstākļa kā ražošanas līdzekļu vērtību. Šī preces vērtības daļa *nesastāv* no strādnieka ienākuma kā viena no patstāvīgajiem faktoriem, kas šo vērtību veido, un *nesadalās* uz viņa ienākumu. Lai gan šī jaunā vērtība, ko strādnieks nemitīgi atražo, veido viņam ienākuma avotu, tomēr tādēļ viņa ienākums, gluži otrādi, neveido viņa radītās jaunās vērtības sastāvdaļu. Tās daļas lielums, ko viņam izmaksā no viņa radītās jaunās vērtības, nosaka tikai viņa ienākuma apmēru pēc vērtības, nevis otrādi. Tas apstāklis, ka šī jaunradītās vērtības daļa veido viņam ienākumu, norāda tikai uz to, par ko vērtība pārvēršas, norāda uz tās lietošanas raksturu, bet tam gluži tāpat nav nekāda sakara ar tās izcelšanos kā ar jebkuras citas vērtības izcelšanos. Ja es ik nedēļas saņemtu desmit dālderu, tad tas fakts, ka es ik nedēļas saņemtu šo ienākumu, neko negroza ne desmit dālderu vērtības *dabā*, ne to vērtības *lielumā*. Darbaspēka vērtību, tāpat kā jebkuras citas preces vērtību, nosaka tās atražošanai nepieciešamais darba daudzums; raksturīgs šai precei (darbaspēkam) ir tas apstāklis, ka

šo darba daudzumu jau noteikusi strādniekam nepieciešamo iztikas līdzekļu vērtība, t. i., ka tas vienlīdzīgs darbam, kas nepieciešams pašu strādnieka dzīves nosacījumu atražošanai. Bet šis apstāklis tikpat raksturīgs darbaspēka vērtībai, kā darba lopu vērtībai ir raksturīgs tas, ka to nosaka šo lopu uzturēšanai nepieciešamo eksistences līdzekļu vērtība, t. i., tas cilvēka darba daudzums, kas nepieciešams šo eksistences līdzekļu ražošanai.

Bet visu Ā. Smitu piemeklējušo cēlonis šai jautājumā ir «ienākuma» kategorija. Dažādie ienākumu veidi Ā. Smitam veido «component parts», t. i., ik gadus ražojamās, jaunradāmās preču vērtības «sastāvdaļas», turpretim tās divas daļas, kurās šī preču vērtība sadalās *kapitālistam*, — darbu pārkot, naudas formā avansētā mainīgā kapitāla ekvivalents, un otra šīs vērtības daļa, t. i., virsvērtība, kura arī pieder viņam, lai gan tā viņam neko nav maksājusi, — izveido, gluži otrādi, ienākumu avotus. Mainīgā kapitāla ekvivalents no jauna tiek avansēts darbaspēkam un tiktāl veido strādnieka ienākumu viņa darba algas formā. Otra daļa — virsvērtība nekalpo kapitālistam kaut kādas avansētā kapitāla daļas kompensēšanai, tāpēc viņš var to iztērēt patēriņa priekšmetiem (nepieciešamiem patēriņa priekšmetiem, kā arī greznuma priekšmetiem), var pilnīgi iztērēt to kā ienākumu, nepārvēršot par kāda veida kapitālo vērtību. Šo ienākumu gūšanas priekšnoteikums ir pati preču vērtība, un tās sastāvdaļas ir kapitālistam atšķirīgas tikai tiktāl, ciktāl tās veido vai nu ekvivalentu *par* viņa avansēto mainīgo kapitālo vērtību, vai arī pārpalikumu *vis* avansētās mainīgās kapitālās vērtības. Abas daļas sastāv vienīgi no darbaspēka, kas patērēts preces ražošanas laikā, iedarbināts darba procesā. Tās nav vis «ieņēmums» jeb «ienākums», bet gan ir patēriņš, darba patēriņš.

Atbilstoši šim *quid pro quo**, kur ienākums kļūst par preču vērtības avotu, nevis preču vērtība ir ienākuma avots, preču vērtība Ā. Smitam, izrādās, ir «sastādīta» no dažāda veida ienākumiem. Tie viņam ir nosacīti neatkarīgi cits no cita un preces kopvērtība tiek nosacīta, saskaitot šo ienākumu vērtības lielumus. Bet nu jājauc, kā nosakāma vērtība katram no šiem ienākumiem, no kuriem jārodas preču vērtībai. Kas attiecas uz darba algu, tad to var noteikt, tāpēc ka tā ir attiecīgas preces — darbaspēka vērtība, un šī vērtība nosakāma (līdzīgi jebkuras citas preces vērtībai) ar šīs preces atražošanai nepieciešamo darbu. Bet kā var noteikt virsvērtību jeb — saskaņā ar Ā. Smitu — virsvērtības divas formas — peļņu un zemes renti? Te Ā. Smits tiek vaļā ar tukšu pļāpāšanu. Reizēm viņš uzskata darba algu un virsvērtību (respektīvi darba algu un peļņu) kā divas sastāvdaļas, no kurām «veidojas» preču vērtība respektīvi cena, reizēm — un bieži vien gandrīz vienā elpas vilcienā — apskata tās kā daļas, kādās «sa-

* — šeit: viens likts otra vietā. — *Red.*

dalās» («resolves itself») preces cena, bet tas nozīmē teikt tieši pretējo, ka preču vērtība ir iepriekš dota un ka šīs jau dotās vērtības dažādās daļas dažādu ienākumu veidā nonāk dažādām personām, kuras piedalās ražošanas procesā. Šis pēdējais Ā. Smīta apgalvojums nekādā gadījumā nav identisks ar to, ka vērtība sastāv no minētajām trim «sastāvdaļām». Piemēram, ja es patvaļīgi noteikšu triju dažādu taisnu līniju garumu, bet pēc tam, paņēmis šīs trīs līnijas kā «sastāvdaļas», izveidošu ceturto taisno līniju, kas pēc garuma vienlīdzīga pirmo triju līniju summai, tad tā nepavisam nav tā pati procedūra, kāda būtu, ja manā priekšā atrastos, gluži pretēji, jau dota taisna līnija un es to tādā vai citādā nolūkā sāktu dalīt, zināmā veidā to «sadalīt» trijās dažādās daļās. Pirmajā gadījumā visas līnijas garums neizbēgami mainās, mainoties to triju līniju garumiem, no kuru summas tā sastāv; pēdējā gadījumā garumu katrai no līnijas trim daļām jau iepriekš ierobežo tas, ka tās ir vienas dotā garuma līnijas daļas.

Tomēr īstenībā, ja mēs ņemsim vērā to, kas Ā. Smīta attēlojumā ir pareizs, proti, ka *ar gada darbu jaunradītā vērtība*, kas ietilpst sabiedrības preču gada produktā (kā arī jebkurā atsevišķā precē vai arī dienas, nedēļas utt. produktā), vienlīdzīga avansētā mainīgā kapitāla (t. i., atkal darbaspēka pirkšanai paredzētās vērtības daļas) vērtībai plus virsvērtība, ko kapitālists var realizēt — pastāvot vienkāršai atražošanai un pārējiem apstākļiem nemainoties — sava individuālā patēriņa priekšmetos, atceroties, tālāk, ka Ā. Smīts jauc darbu, ciktāl tas rada vērtību un ir darbaspēka patēriņš, un darbu, ciktāl tas rada lietošanas vērtību, t. i., tiek patērēts derīgā, mērķtiecīgā formā, — tad īstenībā visa Ā. Smīta priekšstata būtība ir šāda: katras preces vērtība ir darba produkts, tātad tāda ir arī darba gada produkta vērtība jeb sabiedriskā preču gada produkta vērtība. Bet katrs darbs sadalās 1) nepieciešamajā darba laikā, kad strādnieks tikai atražo viņa darbaspēka pirkšanai avansētā kapitāla ekvivalentu, un 2) virsdarbā, ar kura palīdzību viņš sagādā kapitālistam vērtību, par ko pēdējais nemaksā nekādu ekvivalentu, t. i., sagādā kapitālistam virsvērtību; tādējādi saskaņā ar Ā. Smīta priekšstatu katra preču vērtība var sadalīties tikai šajās divās dažādajās sastāvdaļās, un galarezultātā darba algas formā tā veido strādnieku šķiras ienākumu un kā virsvērtība — kapitālistu šķiras ienākumu. Bet, kas attiecas uz pastāvīgo kapitālo vērtību, t. i., uz gada produkta ražošanai patērēto ražošanas līdzekļu vērtību, tad, lai gan Ā. Smīts arī nevar pasacīt (izņemot frāzi, ka kapitālists, pārdodot savu preci, pieskaita to pircējam), kādā veidā šī vērtība ietilpst jaunā produkta vērtībā, tomēr, tā kā paši ražošanas līdzekļi ir darba produkts, tad «galu galā» («ultimately») šī vērtības daļa, pēc Ā. Smīta domām, atkal var sastāvēt tikai no mainīgā kapitāla ekvivalenta un no virsvērtības — no nepieciešamā darba un virsdarba produkta. Ja šo ražošanas līdzekļu vērtības tiem, kas tās lieto, funkcionē kā

kapitālas vērtības, tad tas, tā teikt, netraucē, ka «sākotnēji», t. i., ja nonāk līdz to izcelsmei, citu rokās, t. i., vēl agrāk, tie sadalījušies tais pašās divās vērtības daļās, tātad divos dažādos ienākuma avotos.

Pareizs visā šai lietā ir tas, ka sabiedriskā kapitāla, t. i., individuālo kapitālu kopuma kustībā jautājums izskatās citādi nekā katram individuālam kapitālam, ko aplūko atsevišķi, t. i., kā tas izskatās no katra atsevišķā kapitālista viedokļa. Atsevišķam kapitālistam preču vērtība sadalās 1) pastāvīgajā elementā («ceturtajā elementā», kā saka Smits) un 2) darba algas un virsvērtības summā jeb atbilstoši darba algā, peļņā un zemes rentē. Turpretim no sabiedriskā viedokļa Smitsa «ceturtais elements», pastāvīgā kapitālā vērtība, izzūd.

5) SECINĀJUMI

Aplamā formula, saskaņā ar kuru trīs ienākuma veidi, t. i., darba alga, peļņa un rente, izveido trīs preču vērtības «sastāvdaļas», Ā. Smitam izriet no vairāk ticamas formulas, saskaņā ar kuru preču vērtība «sadalās» («resolves itself») šais trijās sastāvdaļās. Tomēr arī tas nav pareizi, nav pareizi, pat ja pieņem, ka preču vērtība var tikt sadalīta patērētā darbaspēka ekvivalentā un darbaspēka radītā virsvērtībā. Bet šie Ā. Smits maldi šeit jau atkal balstās uz dziļāku, pareizāku pamatu. Kapitālistiskā ražošana pamatojas uz to, ka ražīgais strādnieks pārdod kapitālistam savu paša darbaspēku kā savu preci un ka kapitālista rokās tā vēlāk funkcionē tikai kā viņa ražīgā kapitāla elements. Šis apgrozības sfērai piederīgais darījums, t. i., darbaspēka pārdošana un pirkšana, ne tikai ievada ražošanas procesu, bet arī nosaka implicite* tā specifisko raksturu. Lietošanas vērtības ražošana un pat preces ražošana (jo to var izdarīt arī neatkarīgi ražīgi darbinieki) šeit ir tikai līdzeklis, lai ražotu kapitālistam absolūto un relatīvo virsvērtību. Tāpēc, analizējot ražošanas procesu, mēs redzējam, kādā veidā absolūtās un relatīvās virsvērtības ražošana nosaka 1) ikdienas darba procesa ilgumu, 2) visu kapitālistiskā ražošanas procesa sabiedrisko un tehnisko iekārtu. Pašā ražošanas procesā realizējas atšķirība starp vērtības (pastāvīgās kapitālās vērtības) vienkāršu saglabāšanu, avansētās vērtības (darbaspēka ekvivalenta) īsteno atražošanu un virsvērtības ražošanu, t. i., vērtības, kuras ražošanai kapitālists nav avansējis nekādu ekvivalentu un neavansē to post festum**.

Lai gan virsvērtības, t. i., vērtības, kas reprezentē pārpalikumu virs kapitālista avansētās vērtības ekvivalenta, piesavināšanos sagatavo darbaspēka pirkšana un pārdošana, tomēr šī piesavinā-

* — šeit: ar sevi. — *Red.*

** — ar atpakāejošu datumu. — *Red.*

šanās ir akts, kas notiek pašā ražošanas procesā un veido tā būtisku momentu.

Ievada akts, kas reprezentē apgrozības aktu, t. i., darbaspēka pirkšana un pārdošana, savukārt pamatojas uz ražošanas *elementu* sadalīšanu, kas notiek pirms sabiedrisko *produktu* sadalīšanas un ir tās priekšnoteikums, proti, pamatojas uz darbaspēka kā strādnieka preces atdalīšanu no ražošanas līdzekļiem kā no nestrādnieku īpašuma.

Bet reizē ar to šī virsvērtības piesavināšanās jeb šī vērtības ražošanas sadalīšana avansētās vērtības atražošanai un tādas jaunas vērtības (virsvērtības) ražošanai, ko nekompensē nekāds ekvivalents, neko negroza ne pašā vērtības substancē, ne tās ražošanas dabā. Vērtības substance vienmēr ir tikai patērētais darbaspēks, t. i., darbs neatkarīgi no šī darba īpašā derīgā rakstura, bet vērtības ražošana nav nekas cits kā šīs darbaspēka patērēšanas process. Tā, piemēram, dzimtcilvēks sešas nedēļas dienas tērē savu darbaspēku, t. i., strādā sešas dienas ilgi, un attiecībā pret pašu šo darbaspēka patērēšanas faktu nav nekādas nozīmes tam, ka no šīm darbadienām dzimtcilvēks strādā, piemēram, trīs dienas sev, savā paša laukā, bet trīs pārējās dienas — savam muižniekam viņa laukā. Tiklab brīvprātīgais darbs sev, kā arī piespiedu darbs kungam ir vienādā mērā darbs. Vai mēs aplūkosim dzimtcilvēka sešu dienu darbu attiecībā pret viņa radītajām vērtībām vai attiecībā pret viņa radītajiem derīgajiem produktiem, mēs šai darbā neatradīsim nekādas atšķirības. Atšķirība meklējama tikai tajos dažādajos apstākļos, uz kuriem pamatojas viņa darbaspēka patēriņš sešu dienu darba laika divās pusēs. Gluži tāpat tas ir ar algotā strādnieka nepieciešamo darbu un virsdarbu.

Ražošanas process apdziest precē. Fakts, ka preces ražošanai patērēts darbaspēks, tagad parādās kā preces lieliskā īpašība — kā preces īpašība ietvert sevī vērtību; šīs vērtības lielumu mērī ar patērētā darba lielumu; nekādās citās daļās preču vērtība nesadalās, un ne no kā cita tā nesastāv. Ja es esmu novilcis noteikta garuma taisnu līniju ar tādu paņēmienu, kādu lieto pēc zināmiem, no manis neatkarīgiem nosacījumiem (likumiem), tad es pirmām kārtām esmu «producējis» taisnu līniju (tiesa, «producējis» tikai simboliski, ko es jau iepriekš zinu). Ja es šo līniju pēc tam sadalīšu trijos nogriežņos (kuru garumam savukārt jāatbilst noteikta uzdevuma nosacījumiem), tad katrs no šiem trim nogriežņiem joprojām, tāpat kā iepriekš, paliek taisna līnija un visa līnija, kuras daļas tie veido, tādas dalīšanas rezultātā nepārvērtīsies par kaut ko atšķirīgu no taisnas līnijas, piemēram, par kaut kādu likni. Gluži tāpat es nevarētu zināma garuma līniju sadalīt tā, lai šo daļu summa būtu lielāka nekā pati šī līnija pirms tās sadalīšanas; tā tad visas līnijas garumu nenosaka arī patvaļīgi noteikti tās daļu garumi. Taisni otrādi, šo pēdējo relatīvos garumus jau pašā sākumā ierobežo visas līnijas ietvari, kuras daļas tās ir.

Sai ziņā kapitālista ražota prece ne ar ko neatšķiras no precēm, ko ražojis patstāvīgs strādnieks, darbaļaužu kopienas [Arbeitergemeinden] vai vergi. Tomēr mūsu aplūkotajā gadījumā viss darba produkts, tāpat kā visa tā vērtība, pieder kapitālistam. Tāpat kā jebkuram citam ražotājam, viņam vispirms pārdodot jāpārvērš prece par naudu, lai gūtu iespēju izdarīt turpmākās operācijas, viņam prece jāpārvērš vispārīga ekvivalenta formā.

Aplūkosim preču produktu pirms tā pārvēršanās par naudu. Tas pilnīgi pieder kapitālistam. No otras puses, kā derīgs darba produkts, kā lietošanas vērtība tas ir pilnīgi pagājušā darba procesa produkts; ne tā ir ar viņa vērtību. Daļa šīs vērtības ir tikai preces ražošanā patērēto ražošanas līdzekļu vērtība, kas parādījusies atkal jaunā formā; šī vērtība nav ražota attiecīgās preces ražošanas procesa laikā; ražošanas līdzekļiem šī vērtība piemita jau pirms ražošanas procesa neatkarīgi no tā; tie stājas šai procesā kā šīs vērtības nesēji; atjaunojās un mainījās tikai tās izpausmes forma. Šī preču vērtības daļa rada kapitālistam preces ražošanas laikā patērētās avansētās pastāvīgās kapitālās vērtības daļas ekvivalentu. Agrāk tā eksistēja ražošanas līdzekļu formā; tagad tā eksistē kā jaunražotās preces vērtības sastāvdaļa. Tiklīdz prece pārvērsta par naudu, šī vērtība, kas tagad eksistē naudas veidā, no jauna jāpārvērš par ražošanas līdzekļiem, savā sākotnējā formā, ko nosaka ražošanas process un pastāvīgās kapitālās vērtības funkcija šai procesā. Preces vērtības raksturā nekas nemainās sakarā ar to, ka šī vērtība funkcionē kā kapitāls.

Otra preces vērtības daļa ir vērtība, kāda ir darbaspēkam, kuru algotais strādnieks pārdod kapitālistam. Šo vērtību, tāpat kā ražošanas līdzekļu vērtību, nosaka neatkarīgi no tā ražošanas procesa, kurā jāieiet darbaspēkam, un, iekāms tas tur ieiet, šī vērtība tiek fiksēta apgrozības akta laikā, darbaspēka pirksnā un pārdošanā. Funkcionējot, patērējot savu darbaspēku, algotais strādnieks ražo preču vērtību, kas vienlīdzīga tai vērtībai, kura kapitālistam jāsamaksā viņam par viņa darbaspēka lietošanu. Strādnieks dod kapitālistam šo vērtību preces formā, kapitālists samaksā to strādniekam naudas formā. Ka šī preču vērtības daļa kapitālistam ir tikai darba algai avansētā mainīgā kapitāla ekvivalents, šis apstāklis gluži neko negroza tai faktā, ka šī vērtība ir ražošanas procesa laikā jaunradītā preču vērtība, kas nesastāv ne no kā cita kā vien no tā paša, no kā sastāv arī virsvērtība, proti, no darbaspēka notikušā patēriņa. Šo faktu nepavisam neietekmē arī tas apstāklis, ka darbaspēka vērtība, ko kapitālists strādniekam samaksā darba algas formā, parādās strādniekam ienākuma formā un ka tāpēc pastāvīgi tiek atražots ne tikai darbaspēks, bet arī algoto strādnieku šķira kā tāda un reizē ar to tiek atražots arī visas kapitālistiskās ražošanas pamats.

Bet abu šo vērtības daļu summa vēl nav visa preču vērtība. Virs abu daļu summas paliek pārpalikums, t. i., virsvērtība. Šī

pēdējā, tāpat kā tā vērtības daļa, kas kompensē darba algai avansēto mainīgo kapitālu, ir ražošanas procesa laikā strādnieka jaunradītā vērtība, ir sastindzis darbs. Atšķirība ir tikai tā, ka visa produkta īpašniekam, kapitālistam, virsvērtība neko nemaksā. Šis apstāklis tiešām ļauj kapitālistam patērēt to pilnīgi kā ienākumu, pilnīgi tad, ja viņam daļa tās nav jādod citiem dalībniekiem, kā, piemēram, zemes rente zemes īpašniekiem, pie tam šai gadījumā attiecīgās daļas veido šādu trešo personu ienākumu. Sis pats apstāklis ir bijis tas pamudinošais motīvs, kas vispār licis mūsu kapitālistam nodarboties ar preču ražošanu. Bet virsvērtību kā tādu neietekmē ne kapitālista sākotnējais labais nodoms iegūt virsvērtību, ne arī tas, ka šo virsvērtību kapitālists un citi iztērē vēlāk kā ienākumu. Tas viss neko negroza apstākli, ka tā ir sastindzis nesamaksāts darbs, un tāpat nemaz negroza tās lielumu, ko nosaka gluži citi apstākļi.

Bet, tā kā Ā. Smits, jau aplūkodams preču vērtību, vēlējās nodarboties arī ar vērtības dažādo daļu lomas pētīšanu visā atražošanas procesā, tad viņam bija skaidrs: ja jau atsevišķas vērtības daļas funkcionē kā ienākums, tad citas tikpat pastāvīgi funkcionē kā kapitāls, tāpēc saskaņā ar viņa loģiku tās būtu jānosauc par daļām, kas veido preču vērtību, jeb par daļām, kurās tā sadalās.

Preču ražošanu vispār Ā. Smits identificē ar kapitālistisko preču ražošanu; ražošanas līdzekļi viņam kopš paša sākuma ir «kapitāls», darbs — kopš paša sākuma algots darbs, tāpēc viņam:

«Derīgo un ražīgo strādnieku skaits visur... proporcionāls viņu nodarbināšanai izlietotā kapitāla lielumam» («to the quantity of capital stock which is employed in setting them to work») («Ievads», 12. lpp.).

Vārdu sakot, dažādie darba procesa faktori, tiklab lietiskie, kā arī personiskie, jau pašā sākumā parādās maskās, kas raksturīgas kapitālistiskās ražošanas laikmetam. Tāpēc Ā. Smits, analizējot preču vērtību, reizē ar to tieši noskaidro, ciktāl šī vērtība izveido, no vienas puses, vienkāršu patērētā kapitāla ekvivalentu un ciktāl, no otras puses, tā izveido «brīvu» vērtību, kura nekompensē kaut kādu avansētu kapitālo vērtību, t. i., virsvērtību. Tādējādi no šī viedokļa cita ar citu salīdzinātās preču vērtības daļas nemanāmi pārvēršas par vērtības patstāvīgām «sastāvdaļām» un beidzot par «katras vērtības avotu». Tālākās sekas ir tās, ka preču vērtība izveidojas no dažāda veida ienākumiem vai, kā tas ir citās Ā. Smita izklāsta vietās, tā «sadalās» dažāda veida ienākumos; tādējādi Ā. Smitam nevis ienākumi sastāv no preču vērtības, bet gan preču vērtība sastāv no «ienākumiem». Bet tas apstāklis, ka preču vērtība vēlāk funkcionē kā kāda ienākums, arī negroza šīs vērtības dabu, tāpat kā preču vērtības kā tādas vai naudas kā tādas daba nepavisam negrozās, ja tās funkcionē kā kapitālās vērtības. Prece, ar kuru Ā. Smitam jārīkojas,

jau pašā sākumā ir preču kapitāls (kas bez preču ražošanā patērētās kapitālās vērtības ietver sevī vēl virsvērtību), t. i., šī prece kopš paša sākuma ir kapitālistiski ražota prece, kapitālistiski ražošanas procesa rezultāts. Tāpēc būtu vajadzējis sākumā analizēt šo pēdējo un reizē ar to arī tajā ietilpstošo vērtības pieaugšanas un izveidošanās procesu. Bet, tā kā kapitālistiskā ražošanas procesa priekšnoteikums savukārt ir preču apgrozība, tad tā attēlošana arī prasa, lai iepriekš un neatkarīgi no tā tiktu analizēta prece. Pat tad, kad Ā. Smits «ezoteriski» reizēm nonāk uz pareizā ceļa, — pat tad viņš vērtības ražošanai pievērš uzmanību, tikai analizējot precī, t. i., analizējot preču kapitālu.

III. VĒLĀKIE EKONOMISTI⁴¹⁾

Rikārdo gandrīz burtiski atkārtō Ā. Smita teoriju:

«Nevajag aizmirst, ka visi kādas zemes produkti tiek patērēti, bet ir milzīgi liela starpība, vai tos patērē tie, kas no jauna atražo citu vērtību, vai arī tie, kuri to neatražo. Kad mēs sakām, ka ienākums tiek saglabāts un pievienots kapitālam, tad ar to mēs domājam, ka to ienākuma daļu, par ko runā, ka tā tiek pievienota kapitālam, — ka to patērē ražīgie strādnieki, nevis neražīgie» («Principles», p. 163).

Un tiešām, Rikārdo ir pilngi pieņēmis Ā. Smita teoriju par preču cenas sadalīšanos darba algā un virsvērtībā (jeb mainīgajā kapitālā un virsvērtībā). Par ko viņš ar Smitu polemizē, tas ir 1) par virsvērtības sastāvdaļām: no tās nepieciešamajiem elementiem viņš izslēdz zemes renti; 2) Rikārdo *sadala* preces cenu šajās sastāvdaļās. Tātad vērtības lielums viņam ir prius*. Rikārdo domā, ka preces cenas sastāvdaļu summa ir dots lielums; viņš uz to pamatojas pretēji Ā. Smitam, kas bieži vien krasā atšķirībā ar savu paša dziļāko uzskatu definēja preces vērtības lielumu, post festum** saskaitot sastāvdaļas.

Remzijs iebilst pret Rikārdo:

«Rikārdo aizmirst, ka viss produkts sadalās ne tikai darba algā un peļņā, bet ka daļa produkta ir nepieciešama pamatkapitāla kompensēšanai» («An Essay on the Distribution of Wealth». Edinburgh, 1836, p. 174).

Ar pamatkapitālu Remzijs saprot to pašu, ko es saprotu ar pastāvīgu kapitālu:

«Pamatkapitāls eksistē tādā formā, kurā tas, kaut arī veicina apstrādāšanas procesā esošas preces ražošanu, tomēr neveicina strādnieku uzturēšanu» (turpat, 59. lpp.).

Ā. Smits iebilda pret nepieciešamo secinājumu no sava paša apgalvojuma, ka preču vērtība un tātad arī sabiedriskā gada produkta vērtība sadalās darba algā un virsvērtībā, tātad vienkāršos ienākumos, t. i., iebilda pret secinājumu, saskaņā ar kuru varētu

⁴¹⁾ No šejienes līdz pat nodaļas beigām papildu teksts no II manuskripta.

* — iepriekš notikušais, sākotnējais. — Red.

** — ar atpakaļejošu datumu. — Red.

tikt patērēts viss gada produkts. Oriģināli domātāji nekad nedara absurds secinājumus. To viņi atstāj Sejiem un Makulohiem.

Un tiešām, Sejs diezgan viegli tiek galā ar šo lietu. Viņš uzskata, ka tas, kas vienam ir kapitāla avansēšana, tas otram ir ienākums, tīrais produkts, vai arī ir tāds bijis. Atšķirība starp bruto produktu un tīro produktu ir tīri subjektīva, un

«...tādā veidā visu produktu kopvērtība sabiedrībā ir sadalījusies kā ienākums» (Say. «Traité d'Econ. Pol.», 1817, II, p. 64). «Ikviena produkta kopvērtība izveidojas no zemes īpašnieku, kapitālistu un rūpniecībā strādājošo peļņas» {darba alga šeit figurē kā «profits des industriels»*!}, «kuri sekmējuši tā ražošanu. Rezultātā sabiedrības ienākums vienlīdzīgs saražotajai bruto vērtībai, nevis tikai zemes tīrajam produktam, kā domāja ekonomistu sekta» {fiziokrāti} (turpat, 63. lpp.).

Šo Seja atklājumu ir piesavinājies, starp citu, arī Prudons.

Storhs, kas arī principā pieņem Ā. Smita doktrīnu, tomēr uzskata, ka tas, kā Sejs to praksē lieto, neizturot kritiku.

«Ja atzīst, ka nācijas ienākums ir vienlīdzīgs tās bruto produktam, itin nemaz neatskaitot kapitālu» {vajadzēja teikt: pastāvīgo kapitālu}, «tad vajag arī atzīt, ka šī nācija var nerāzīgi patērēt visu sava gada produkta vērtību, nenodarot savam nākamajam ienākumam ne mazāko zaudējumu... Produkti, kuri sastāda nācijas» {pastāvīgo} «kapitālu, nevar tikt patērēti» (Storch. «Considérations sur la nature du revenu national». Paris, 1824, p. 147, 150).

Bet Storhs aizmirsis pateikt, kā šis pastāvīgās kapitāla daļas eksistence saskaņojama ar to cenas analīzi, kuru viņš aizguvis no Smita un saskaņā ar kuru preču vērtība satur sevī tikai darba algu un virsvērtību, bet nesatur nevienu daļu pastāvīgā kapitāla. Tikai ar Seja palīdzību viņam kļūst skaidrs, ka šāda cenas analīze noved pie absurdiem rezultātiem, un viņa galavārds šai jautājumā skan:

«Nepieciešamo cenu nav iespējams sadalīt tās vienkāršākajos elementos» («Cours d'Econ. Pol.». Pétersbourg, 1815, II, p. 141).

Sismondī, nopūlēdamies speciāli aplūkot kapitāla attiecību pret ienākumu un patiesībā padarīdams šīs attiecības īpašo formulējumu par differentia specifica** saviem «Nouveaux Principes», nav sacījis nevienu zinātniska vārda, nav devis ne atoma problēmas atrisināšanā.

Bartons, Remzijs un Šerbiljē mēģina pacelties pāri Smita izpratnei. Bet viņi cieš neveiksmi, jo pašā sākumā izvirza problēmu vienpusīgi, nenovelkot skaidru robežu starp pastāvīgās un mainīgās kapitālās vērtības atšķirību un starp pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla atšķirību.

Arī Džons Stjuarts Mills ar viņam parasto augstprātību atkārtō šo doktrīnu, ko no Ā. Smita pārņēmuši viņa sekotāji.

Rezultāts: Smita jēdzienu juceklis joprojām pastāv līdz mūsu dienām, un Smita dogma ir politiskās ekonomijas ortodoksālais ticības simbols.

* — «rūpniecībā nodarbināto strādnieku peļņa». — Red.

** — raksturīgu atšķirību. — Red.

DIVDESMITĀ NODAĻA
VIENKĀRSĀ ATRAŽOŠANA

I. JAUTĀJUMA NOSTĀDNE⁴²⁾

Ja aplūkosim, kāds gada funkcionēšanas rezultāts ir sabiedriskajam kapitālam, t. i., visam kapitālam kopumā, attiecībā pret kuru individuālie kapitāli ir tikai tā daļas, pie tam šo daļu kustība, būdama to individuāla kustība, ir tai pašā laikā nepieciešams sastāva posms visa kapitāla kustībā, — t. i., ja aplūkosim preču produktu, ko sagādā sabiedrība gada laikā, tad kļūs skaidrs, kā notiek sabiedriskā kapitāla atražošanas process, kādas raksturīgas iezīmes atšķir šo atražošanas procesu no individuālā kapitāla atražošanas procesa un kādas iezīmes ir tiem abiem kopējas. Gada produkts satur sevī tiklab tās sabiedriskā produkta daļas, kuras kompensē kapitālu, t. i., kas vajadzīgas sabiedriskā kapitāla atražošanai, kā arī tās daļas, kas ietilpst patēriņa fondā un ko patērē strādnieki un kapitālisti, tātad gada produkts ietver sevī tiklab ražīgo, kā arī individuālo patēriņu. Šis patēriņš ietver tiklab kapitālistu šķiras, kā arī strādnieku šķiras atražošanu (t. i., saglabāšanu) un tāpēc arī visa ražošanas procesa kapitālistiskā rakstura atražošanu.

Acīmredzot mums jāanalizē apgrozības figūra

$$P' - \begin{cases} N - P \dots R \dots P' \\ n - p \end{cases},$$

pie tam patēriņam te nepieciešami ir zināma loma, jo izejas punkts $P' = P + p$, t. i., preču kapitāls, satur sevī tiklab pastāvīgo un mainīgo kapitālo vērtību, kā arī virsvērtību. Tāpēc tā kustība aptver tiklab individuālo, kā arī ražīgo patēriņu. Riņķojumos $N - P \dots R \dots P' - N'$ un $R \dots P' - N' - P \dots R$ izejas un gala punkts ir kapitāla kustība. Protams, līdz ar to šai kustībā ietilpst arī patēriņš, jo precei, produktam, jātiek pārdotam. Bet, ja tiek pieņemts, ka prece pārdota, tad atsevišķa kapitāla kustībai būs

⁴²⁾ Tālāk turpinās teksts no II manuskripta.

vienalga, kas ar šo precī notiks tālāk. Turpretim kustībā $P' \dots P'$ sabiedriskās atražošanas nosacījumi liek sevi manīt tieši tāpēc, ka te vajag parādīt, kas notiks ar katru visa šī kopprodukta P' vērtības daļu. Viss atražošanas process šeit ietver sevī tādā pašā mērā patēriņa procesu ar apgrozību kā starpnieci, kā arī pašu kapitāla atražošanas procesu.

Ievērojot šo mūsu mērķi, mums jāapskata atražošanas process no kompensācijas viedokļa — tiklab no P' atsevišķo sastāvdaļu vērtības, kā arī no to naturālās formas kompensācijas viedokļa. Tagad mēs vairs nevaram apmierināties — kā tas bija, analizējot atsevišķa kapitāla produkta vērtību, — ar pieņēmumu, ka atsevišķais kapitālists, pārdodams savu preču produktu, var sava kapitāla sastāvdaļas sākumā pārvērst par naudu, bet vēlāk, no jauna sapērkot preču tirgū ražošanas elementus, atkal tos pārvērst par ražīgo kapitālu. Ciktāl šie ražošanas elementi pēc savas dabas ir lietas, tie gluži tāpat veido sabiedriskā kapitāla sastāvdaļu kā tas individuālais gatavais produkts, pret ko tie tiek apmainīti un ko tie kompensē. No otras puses, kustība, ko izdara sabiedriskā preču produkta daļa, kuru patērē strādnieks, izdodams savu darba algu, un kapitālists, izdodams virsvērtību, — šis sabiedriskā preču produkta daļas kustība ir ne tikai nepieciešams sastāva posms visa kopprodukta kustībā, bet arī savijas ar individuālo kapitālu kustību, tāpēc šo procesu nevar izskaidrot vienkārši ar pieņēmumu, ka tas notiek.

Jautājums, kas mums tieši izvirzās, ir šāds: kādā veidā ražošanas procesā patērētais kapitāls tiek kompensēts no gada produkta pēc savas vērtības, un kādā veidā šis kompensēšanas process savijas ar patērēšanu, kapitālistiem patērējot virsvērtību un strādniekiem patērējot darba algu? Tātad pirmām kārtām runa ir par atražošanu nemainīgā mērogā. Tālāk tiek pieņemts ne tikai tas, ka produkti tiek mainīti pēc savas vērtības, bet arī tas, ka ražīgā kapitāla sastāvdaļu vērtībā nenotiek nekādi apvērsumi. Kas attiecas uz cenu novirzīšanos no vērtībām, tad šim apstāklim, protams, nevar būt nekādas ietekmes uz sabiedriskā kapitāla kustību. Tādā gadījumā visumā apmainītos vieni un tie paši produktu daudzumi, kaut gan atsevišķi kapitālisti pie tam dabūtu vērtības daļas, kas nebūtu vairs proporcionālas viņu attiecīgajiem kapitāla avansējumiem un tiem virsvērtības daudzumiem, kurus ražojis katrs no viņiem atsevišķi. Kas attiecas uz apvērsumiem vērtības lielumā, tad, ja tiem ir vispārīgs raksturs un ja tie skar vienmērīgi visas ražošanas nozares, tie nerada nekādas pārmaiņas visa gada produkta vērtības sastāvdaļu samēros. Turpretim, ja tiem ir parcelārs raksturs un tie neskar visas ražošanas nozares vienmērīgi, tad tie ir tādi traucējumi, kuri, pirmkārt, var tikt saprasti kā traucējumi tikai ar to nosacījumu, ja mēs tos uzskatīsim par *novirzieniem* no nemainīgajām vērtības attiecībām; bet, otrkārt, ja jau ir pierādīts likums, ka viena daļa gada produkta vērtības kom-

pensē pastāvīgo, otra — mainīgo kapitālu, tad šai likumā neko negrozītu neviena revolūcija, kas attiektos uz vērtības lielumu, vienalga, vai tā notiktu pastāvīgā vai arī mainīgā kapitāla vērtībā. Tā grozītu tikai relatīvo lielumu tām vērtības daļām, kuras funkcionē kā viens vai otrs kapitāls, jo sākotnējo vērtību vietā nāktu citas vērtības.

Kamēr mēs aplūkojam vērtības ražošanu un kapitāla kā individuālā kapitāla produkta vērtību, mūsu analīzei preču produkta naturālā forma bija pilnīgi vienaldzīga — vienalga, vai preču produkts, piemēram, sastāv no mašīnām vai no labības, vai arī no spoguļiem. Katrā gadījumā šīs naturālās formas bija mums tikai piemēri, un ikviena ražošanas nozare vienādi varēja derēt ilustrācijai. Mums bija darišana ar pašu tiešo ražošanas procesu, kas katrā atsevišķā gadījumā ir individuālā kapitāla process. Ciktāl mēs aplūkojam kapitāla atražošanu, mums pietika jau ar vienu pieņēmumu: preču produkta daļa, kas reprezentē kapitālo vērtību, apgrozības sfērā atrod iespēju pārvērsties atpakaļ savos ražošanas elementos un tā tad atkal pieņemt ražīgā kapitāla formu; gluži tāpat mums pietika ar pieņēmumu, ka strādnieks un kapitālists katrā ziņā atrod tirgū preces, par kurām viņi iztērē darba algu un virsvērtību. Bet šis tīri formālais iztirzājuma paņēmieni nav vairs pietiekams, kad mēs aplūkojam visu sabiedrisko kapitālu un tā produkta vērtību. Ka viena daļa produkta vērtības ir pārvērtusies atpakaļ par kapitālu un ka otra daļa ietilpst kapitālistu šķiras un strādnieku šķiras individuālajā patēriņā, tas izveido kustību pašas tās produkta vērtības ietvaros, kurā izpaudās visa kopējā kapitāla funkcionēšanas rezultāts; un šī kustība ir ne tikai vērtības kompensēšana, bet arī produkta naturālās formas kompensēšana, tāpēc to vienādā mērā nosaka tiklab sabiedriskā produkta vērtības sastāvdaļu savstarpējais samērs, kā arī to lietošanas vērtība, to naturālā forma.

Vienkāršā atražošana,⁴³⁾ t. i., atražošana nemainīgā mērogā, ir abstrakcija tiktāl, ciktāl, no vienas puses, kapitālisma apstākļos jebkādas uzkrāšanas vai paplašināta mēroga atražošanas trūkums ir neticams pieņēmums un ciktāl, no otras puses, apstākļi, kuros notiek ražošana, dažādos gados nepaliek absolūti nemainīgi (bet tie tiek pieņemti nemainīgi). Mūsu pieņēmums ir tāds, ka zināmas vērtības sabiedriskais kapitāls tiklab pagājušajā, kā arī šajā gadā no jauna sagādā līdzšinējo preču vērtību daudzumu un apmierina līdzšinējo vajadzību daudzumu, kaut arī preču formas atražošanas procesā būtu mainījušās. Starp citu, pat tad, ja notiek uzkrāšana, vienkāršā atražošana vienmēr ir tās daļa, tā tad vienkāršo atražošanu var aplūkot pašu par sevi, tā ir reāls uzkrāšanas faktors. Gada produkta vērtība var samazināties, kaut gan lietošanas vērtību daudzums paliek līdzšinējais; vērtība var palikt līdz-

⁴³⁾ Šī rindkopa ņemta no VIII manuskripta.

šinējā, kaut gan lietošanas vērtību daudzums samazinās; vērtības daudzums un atražoto lietošanas vērtību daudzums var samazināties vienlaikus. Un no visa tā iznāk, ka atražošana notiek vai nu labvēlīgākos apstākļos nekā līdz šim, vai arī pasliktinātos apstākļos, pie tam pēdējo rezultāts var būt nepilnīga vai nepietiekama atražošana. Tomēr tas viss attiecas tikai uz dažādo atražošanas elementu kvantitatīvo pusi, nevis uz to lomu, kāda tiem ir kopējā procesā kā atražojamam kapitālam vai arī kā atražotam ienākumam.

II. DIVI SABIEDRISKĀS RAŽOŠANAS NODALĪJUMI⁴⁴⁾

Viss sabiedrības produkts, tātad arī visa sabiedriskā ražošana sadalās divos lielos nodalījumos:

I. *Ražošanas līdzekļi*, t. i., preces, kam ir tāda forma, kādā tām jāietilpst vai vismaz kādā tās var ietilpt ražīgajā patēriņā.

II. *Patēriņa priekšmeti*, t. i., preces, kam ir tāda forma, kādā tās ietilpst kapitālistu šķiras un strādnieku šķiras individuālajā patēriņā.

Katrā no šiem nodalījumiem dažādu ražošanas nozaru kopums, kas pieder pie šī nodalījuma, izveido vienu vienīgu lielu ražošanas nozari: vienā gadījumā — ražošanas līdzekļu ražošanas nozari, otrā gadījumā — patēriņa priekšmetu ražošanas nozari. Viss kapitāls, ko iegulda katrā no abām šīm ražošanas nozarēm, izveido īpašu, lielu sabiedriskā kapitāla nodalījumu.

Kapitāls katrā nodalījumā sadalās divās sastāvdaļās.

1) *Mainīgais kapitāls*. Aplūkots no vērtības puses, tas ir vienlīdzīgs šai ražošanas nozarē izlietotā sabiedriskā darbaspēka vērtībai, tātad ir vienlīdzīgs darba algas summai, kas izmaksāta par šo darbaspēku. Aplūkots no savas naturālās formas puses, tas sastāv no paša darbaspēka, kas parādās darbībā, t. i., no dzīvā darba, kuru iedarbina šī kapitālā vērtība.

2) *Pastāvīgais kapitāls*, t. i., visu šai nozarē ražošanā lietoto ražošanas līdzekļu vērtība. Ražošanas līdzekļi savukārt sadalās pamatkapitālā — mašīnas, darbarīki, ēkas, darba lopi utt. — un apgrozāmajā pastāvīgajā kapitālā — ražošanas materiāli, kā, piemēram, izejmateriāli un palīgmateriāli, pusfabrikāti utt.

Ar šī mainīgā un pastāvīgā kapitāla palīdzību katrā no abiem nodalījumiem ražotā visa gada produkta vērtība sadalās vērtības daļā, kas pārstāv ražošanā patērēto un pēc savas vērtības uz produktu tikai pārnesto pastāvīgo kapitālu *c*, un vērtības daļā, ko produktam pievienojis viss darbs gada laikā. Šī pēdējā gada produkta vērtības daļa savukārt sadalās avansētā mainīgā kapitāla *v* kompensējumā un pārpalikumā virs tā, kurš veido virsvērtību *m*.

⁴⁴⁾ Tālāk seko teksts galvenokārt no II manuskripta. Shēma ņemta no VIII manuskripta.

Tātad, līdzīgi katras atsevišķas preces vērtībai, arī visa gada produkta vērtība katrā nodalījumā sadalās uz $c+v+m$.

Vērtības daļa, proti, c , kas pārstāv ražošanā *patērēto* pastāvīgo kapitālu, lieluma ziņā nesakrīt ar ražošanā *lietotā* pastāvīgā kapitāla vērtību. Tiesa, ražošanas materiāli pie tam tiek patērēti pilnīgi, tāpēc to vērtība tiek pilnīgi pārnesta uz produktu. Bet tikai zināma daļa lietotā *pamat*kapitāla tiek patērēta pilnīgi, un tātad tikai šīs daļas vērtība pāriet uz produktu. Pamatkapitāla otra daļa, t. i., mašīnas, ēkas utt., pastāv un joprojām funkcionē kā līdz šim, lai gan šī pamatkapitāla vērtība gada laikā notikušās nolietošanās dēļ ir samazinājusies. Kad mēs apskatām produkta vērtību, šī joprojām funkcionējošā pamatkapitāla daļa mums neeksistē. Tā sastāda kapitālās vērtības daļu, kas nav atkarīga no šīs jaunradītās preču vērtības un eksistē tai līdzās. Tas jau atklājās, aplūkojot atsevišķa kapitāla produkta vērtību («Kapitāls», I grām., VI nod., 192. lpp.⁷⁴). Bet šeit mums pagaidām jāabstrahējas no tur lietotā aplūkošanas veida. Aplūkojot atsevišķa kapitāla produkta vērtību, redzējam, ka vērtība, ko pamatkapitāls zaudē nolietošanās dēļ, tiek pārnesta uz preču produktu, kurš ražots šīs nolietošanās laikā, pie tam vienalga, vai šai laikā no šīs pārnestās vērtības tiek kompensēta daļa pamatkapitāla in natura* vai arī ne. Turpretim šeit, aplūkojot visu sabiedrisko produktu un tā vērtību, ir nepieciešams, vismaz uz laiku, neņemt vērā šo vērtības daļu, kas gada laikā tiek pārnesta uz gada produktu pamatkapitāla nolietošanās rezultātā. Mums ir jāabstrahējas no tās, ciktāl šis pamatkapitāls attiecīgā gada laikā netiek kompensēts in natura. Vienā no turpmākajām šīs nodaļas apakšnodaļām speciāli iztīrāsīm arī šo punktu.

Mūsu vienkāršās atražošanas pētījuma pamatā liksim šādu shēmu, kurā c = pastāvīgajam kapitālam, v = mainīgajam kapitālam, m = virsvērtībai un vērtības pieaugšanas pakāpe $\frac{m}{v}$ ir pieņemta par 100%. Skaitļi var nozīmēt miljonus marku, franku vai sterliņu mārciņu.

I. Ražošanas līdzekļu ražošana:

$$\text{kapitāls} \dots \dots \dots 4000c + 1000v = 5000,$$

$$\text{preču produkts} \dots \dots \dots 4000c + 1000v + 1000m = 6000,$$

kas eksistē ražošanas līdzekļu veidā.

II. Patēriņa priekšmetu ražošana:

$$\text{kapitāls} \dots \dots \dots 2000c + 500v = 2500,$$

$$\text{preču produkts} \dots \dots \dots 2000c + 500v + 500m = 3000,$$

kas eksistē patēriņa priekšmetu veidā.

* — naturālā formā. — Red.

Nemot kopā, viss preču kopprodukts gadā veido:

I. $4000c + 1000v + 1000m = 6000$ ražošanas līdzekļos;

II. $2000c + 500v + 500m = 3000$ patēriņa priekšmetos.

Kopprodukta vērtība ir vienlīdzīga 9000, pie tam saskaņā ar mūsu pieņemto nosacījumu no šīs summas izslēgta pamatkapitāla vērtība, kas joprojām funkcionē savā naturālajā formā.

Ja tagad uz vienkāršās atražošanas pamata, kad visa virsvērtība tiek patērēta neražīgi, aplūkosim nepieciešamos apgrozījumus un pie tam sākumā neņemsim vērā naudas apgrozību, kura ir šo apgrozījumu starpniece, tad pirmām kārtām dabūsim trīs būtiskus atbalsta punktus.

1) $500v$ strādnieku darba alga, un $500m$, II nodalījuma kapitālistu virsvērtība, jāizdod par patēriņa priekšmetiem. Bet to vērtība eksistē patēriņa priekšmetos ar vērtību 1000, kuri, atrazdamies II nodalījuma kapitālistu rokās, kompensē viņu avansētos $500v$ un pārstāv viņiem $500m$. Tātad II nodalījumā strādnieku darba alga un kapitālistu virsvērtība tiek apmainīta II nodalījuma robežās pret šī nodalījuma produktu. Reizē ar to no kopprodukta pazūd $(500v + 500m)II = 1000$ patēriņa priekšmetu veidā.

2) $1000v + 1000m$ I nodalījumā arī jāizdod par patēriņa priekšmetiem, t. i., par II nodalījuma produktu. Tātad tie jāapmaina pret pārējo II nodalījuma produkta daļu, kas pēc apmēra ir vienlīdzīga kapitāla $2000c$ pastāvīgajai daļai. Par to II nodalījumā dabū vienlīdzīgu summu ražošanas līdzekļu veidā, dabū I nodalījuma produktu, kurš iemieso I nodalījuma vērtību $1000v + 1000m$. Ar to no aprēķina izzūd $2000IIc$ un $(1000v + 1000m)I$.

3) Paliek vēl $4000Ic$. Tie ietverti tajos ražošanas līdzekļos, kuri var tikt izmantoti tikai I nodalījumā un kalpo tajā patērētā pastāvīgā kapitāla kompensēšanai; tāpēc jautājumu par tiem atrisina ar savstarpēju apmaiņu starp atsevišķiem I nodalījuma kapitālistiem, gluži tāpat kā attiecībā $(500v + 500m)II$ tas ir atrisināts ar apmaiņu starp strādniekiem un kapitālistiem respektīvi starp atsevišķiem II nodalījuma kapitālistiem.

Visam tam pagaidām pieskārieties tikai tāpēc, lai labāk izprastu turpmāko.

III. APGROZĪJUMS STARP ABIEM NODALĪJUMIEM:

$I(v+m)$ PRET $IIc^{45)}$

Sākam ar liela mēroga apmaiņu starp abiem nodalījumiem. $(1000v + 1000m)I$ — šīs vērtības, kas savu ražotāju rokās eksistē ražošanas līdzekļu naturālajā formā, tiek apmainītas pret $2000IIc$ — pret vērtībām, kuras eksistē patēriņa priekšmetu naturālajā formā. Šīs apmaiņas rezultātā II nodalījuma kapitālisti

⁴⁵⁾ Seit sākas atkal VIII manuskripta teksts.

savu pastāvīgo kapitālu = 2000 no patēriņa priekšmetu formas ir pārvērtuši par patēriņa priekšmetu ražošanas līdzekļiem, formā, kurā tas atkal var funkcionēt kā darba procesa faktors, bet attiecībā uz vērtības pieauguma procesu — kā pastāvīgā kapitālā vērtība. No otras puses, šīs apmaiņas rezultātā I nodalījuma darbaspēka vērtības ekvivalents (1000 Iv) un I nodalījuma kapitālistu virsvērtība (1000 Im) ir realizējušies patēriņa priekšmetos; tiklab viens, kā otrs no savas naturālās ražošanas līdzekļu formas ir pārvērties tādā naturālā formā, kurā tie var tikt patērēti kā ienākums.

Bet tāda savstarpēja apmaiņa realizējas ar naudas apgrozību, kura ir tās starpniece tādā pašā mērā, kādā apgrūtinā tās izpratni, un kurai ir izšķiroši svarīga loma, tāpēc ka kapitāla mainīgajai daļai atkal un atkal jāparādās naudas formā, jāparādās kā naudas kapitālam, kas no naudas formas pārvēršas par darbaspēku. Visās ražošanas nozarēs, kas vienlaikus darbojas cita citai blakus visā attiecīgās sabiedrības teritorijā, vienalga, vai tās pieder pie I vai pie II nodalījuma, mainīgais kapitāls jāavansē naudas formā. Kapitālists pērk darbaspēku, pirms tas stājies ražošanas procesā, bet viņš samaksā par to tikai līgumā nosacītos termiņos, tikai pēc tam, kad tas jau patērēts lietošanas vērtības ražošanai. Līdzīgi produkta vērtības pārējai daļai, kapitālistam pieder arī tā šī produkta daļa, kas ir tikai darbaspēka samaksai iztērētās naudas ekvivalents, t. i., tā produkta vērtības daļa, kas pārstāv mainīgo kapitālo vērtību. Ar pašas šīs produkta vērtības daļu strādnieks kapitālistam jau ir sagādājis savas darba algas ekvivalentu. Bet tikai preces atpakaļpārvēršana par naudu, tās pārdošana atjauno kapitālistam viņa mainīgo kapitālu kā naudas kapitālu, ko viņš atkal var avansēt, lai pirktu darbaspēku.

Tātad I nodalījumā kapitālists, aplūkots kā kopkapitālists, ir samaksājis strādniekiem 1000 st. mārč. (es saku «sterliņu mārčīņu» vienkārši tāpēc, lai atzīmētu, ka tā ir vērtība *naudas formā*) = 1000 v par to I nodalījuma produkta vērtību, kas jau eksistē daļas v veidā, t. i., strādnieku saražoto ražošanas līdzekļu veidā. Par šīm 1000 st. mārč. strādnieki pērk no II nodalījuma kapitālistiem tādas pašas vērtības patēriņa priekšmetus un tādējādi pusi pastāvīgā II kapitāla pārvērš naudā; II nodalījuma kapitālisti savukārt par šīm 1000 st. mārč. pērk ražošanas līdzekļus no I nodalījuma kapitālistiem vērtībā par 1000; līdz ar to I nodalījuma kapitālistu mainīgā kapitālā vērtība = 1000 v , kas eksistē kā viņu produkta daļa ražošanas līdzekļu naturālajā formā, atkal ir pārvērsta par naudu un tagad I nodalījuma kapitālistu rokās var atkal funkcionēt kā naudas kapitāls, kurš pārvēršas par darbaspēku, tātad par ražīgā kapitāla visbūtiskāko elementu. Tādējādi I nodalījuma kapitālistiem, realizējot daļu sava preču kapitāla, atplūst atpakaļ mainīgais kapitāls naudas formā.

Bet, kas attiecas uz naudu, kura nepieciešama, lai šo I nodalī-

juma preču kapitāla daļu m apmainītu pret II nodalījuma kapitāla pastāvīgās daļas otru pusi, tad tā var tikt avansēta dažādā veidā. Šī apgrozība īstenībā aptver bezgalīgu daudzumu atsevišķu pirkšanas un pārdošanas aktu, kurus izdara abu nodalījumu individuālie kapitālisti, pie tam naudai visos apstākļos jānāk no šiem kapitālistiem, jo ar to naudas daudzumu, ko apgrozībā laiduši strādnieki, rēķins ir jau nobeigts. Vai nu II nodalījuma kapitālists daļu sava naudas kapitāla, kas eksistē līdzās viņa ražīgajam kapitālam, var izlietot, lai pirktu ražošanas līdzekļus no I nodalījuma kapitālistiem, vai, otrādi, I nodalījuma kapitālists var pirkt patēriņa priekšmetus no II nodalījuma kapitālistiem uz tā naudas fonda rēķina, kas paredzēts personiskiem izdevumiem, nevis kapitāla izdevumiem. Kā jau iepriekš parādīts I un II daļā, mums jāpieņem, ka kapitālistu rokās visos apstākļos blakus ražīgajam kapitālam ir zināmas naudas rezerves, pie tam vienalga, vai tās paredzētas kapitāla avansēšanai vai ienākuma patērēšanai. Iedomāsimies — mūsu nolūkiem proporcija te ir pilnīgi vienaldzīga —, ka pusi naudas II nodalījuma kapitālisti avansē ražošanas līdzekļu pirkšanai, lai kompensētu savu pastāvīgo kapitālu, bet otru pusi iztērē I nodalījuma kapitālisti patēriņam. Tādā gadījumā II nodalījums avansē 500 st. mārč., pērk par tām no I nodalījuma ražošanas līdzekļus un ar to kompensē (ieskaitot iepriekš minētās 1000 st. mārč., kuras nāk no I nodalījuma strādniekiem) $\frac{3}{4}$ sava pastāvīgā kapitāla in natura; I nodalījums par tādā veidā saņemtajām 500 st. mārč. pērk no II nodalījuma patēriņa priekšmetus, un līdz ar to tās I nodalījuma preču kapitāla daļas puse, kas sastāv no m , ir izdarījusi apgrozību $p-n-p$, un šī nodalījuma produkts tādējādi ir realizēts patēriņa fondā. Šī otrā procesa rezultātā 500 st. mārč. atgriežas atpakaļ II nodalījuma kapitālistu rokās kā naudas kapitāls, kas pieder II nodalījuma kapitālistiem līdz ar viņu ražīgo kapitālu. No otras puses, I nodalījuma kapitālisti par to sava preču kapitāla m pusi, kura vēl joprojām guļ viņiem noliktavā produkta veidā, pirms šīs daļas pārdošanas anticipē naudas izdošanu 500 st. mārč. apmērā, lai iepirktu no II nodalījuma patēriņa priekšmetus. Par šīm pašām 500 st. mārč. II nodalījums pērk ražošanas līdzekļus no I nodalījuma un tādējādi kompensē in natura visu savu pastāvīgo kapitālu ($1000+500+500=2000$), turpretim I nodalījums ir realizējis patēriņa priekšmetos visu savu virsvērtību. Koprezultātā preču apgrozījums par 4000 st. mārč. lielu summu būtu noticis ar naudas apgrozības palīdzību 2000 st. mārč. apmērā; pie tam šīs pēdējās summas lielumu nosaka tikai tas, ka saskaņā ar mūsu izklāstu viss gada produkts tiek laists apgrozībā uzreiz, nedaudzus lielos kvantumos. Svarīgs pie tam ir tikai tas apstāklis, ka II nodalījums ne tikai atkal pārvērtis ražošanas līdzekļu formā savu patēriņa priekšmetos atražoto pastāvīgo kapitālu, bet ka pie tā bez tam atgriezušās ražošanas līdzekļu pirkšanas nolūkā apgrozībai avan-

sētās 500 st. mārč. un ka I nodalījums gluži tāpat savu mainīgo kapitālu, ko tas atražojis ražošanas līdzekļu formā, ne tikai atkal dabūjis naudas formā, kā naudas kapitālu, ko no jauna var tieši pārvērst par darbaspēku, bet ka viņam bez tam atgriezušās atpakaļ 500 st. mārč., ko tas, anticipēdams sava preču kapitāla virsvērtības daļas pārdošanu, vēl pirms šīs pārdošanas bija izdevis, lai pirktu patēriņa priekšmetus. Bet šī nauda atgriezusies viņam atpakaļ ne tāpēc, ka noticis izdošanas akts, bet tāpēc, ka tas vēlāk pārdevis to preču produkta daļu, kas sevī nes pusi viņa virsvērtības.

Abos gadījumos ne tikai II nodalījuma pastāvīgais kapitāls no produkta formas atkal pārvēršas ražošanas līdzekļu naturālajā formā, kurā vienīgajā tas var funkcionēt kā kapitāls; un gluži tāpat ne tikai I nodalījuma kapitāla mainīgā daļa pārvēršas naudas formā un virsvērtības daļa, kas iemiesota I nodalījuma ražošanas līdzekļos, pārvēršas tādā formā, kādā tā derīga lietošanai un var tikt patērēta kā ienākums. II nodalījumā bez tam ieplūst atpakaļ 500 st. mārč. naudas kapitāla, ko tas avansējis, lai pirktu ražošanas līdzekļus, pirms tas bija pārdevis pastāvīgā kapitāla attiecīgo, šīs 500 st. mārč. kompensējošo vērtības daļu, kas atradās patēriņa priekšmetu formā; un, tālāk, I nodalījumā atgriežas 500 st. mārč., ko tas anticipando* iztērējis, lai pirktu patēriņa priekšmetus. Ja II nodalījumā atgriežas atpakaļ nauda, ko tas avansējis uz sava preču produkta pastāvīgās daļas rēķina, un I nodalījumā — nauda, ko tas avansējis uz tās sava preču produkta daļas rēķina, kura satur virsvērtību, tad tā atgriežas tikai tāpēc, ka tiklab viena, kā arī otra kapitālistu kategorija laidusi apgrozībā naudu vēl par 500 st. mārč.: viena — bez II nodalījumā preču formā eksistējošā pastāvīgā kapitāla, otra — bez I nodalījumā preču formā eksistējošās virsvērtības. Galarezultātā pilnīgi norēķinājušies viens ar otru, apmainīdamies ar saviem attiecīgajiem preču ekvivalentiem. Tā nauda, ko tie kā šīs preču maiņas līdzekļus laiduši apgrozībā virs savu preču vērtības kopsummas, atgriežas atpakaļ pie katra no tiem no apgrozības pro rata** tai daļai, ko katrs no tiem laidis apgrozībā. No tā tie nav ne par grasi kļuvuši bagātāki. II nodalījumam bija pastāvīgais kapitāls = 2000 patēriņa priekšmetu formā + 500 naudas formā; tagad tam ir 2000 ražošanas līdzekļos un 500 naudā, t. i., tam ir tāda pati summa, kāda bija agrāk; gluži tāpat I nodalījumam, tāpat kā agrāk, ir virsvērtība 1000 (precēs un ražošanas līdzekļos, kas tagad pārvērsti par patēriņa fondu) + 500 naudā. Kopsecinājums tāds: no naudas, ko rūpniecības kapitālisti laiž apgrozībā, lai apkalpotu savu pašu preču apgrozību, pie tam vienalga, vai tas notiek uz preces vērtības pastāvīgās daļas rēķina, vai arī uz precēs esošās virsvērtības rēķina, ciktāl to patērē kā ienākumu, — no šīs

* agrāk. — Red.

** — proporcionāli. — Red.

naudas attiecīgo kapitālistu rokās atgriežas atpakaļ tik, cik viņi ir avansējuši naudas apgrozībai.

Kas attiecas uz I nodalījuma mainīgā kapitāla atpakaļpārvēršanos naudas formā, tad šī I nodalījuma kapitālistiem pēc tam, kad viņi to iztērējuši par darba algu, tas sākumā eksistē tai preču formā, kādā strādnieki to sagādājuši kapitālistiem. Kapitālisti to izmaksājuši strādniekiem naudas formā kā strādnieku darbaspēka cenu. Tiktāl kapitālisti ir samaksājuši to sava preču produkta vērtības sastāvdaļu, kas ir vienlīdzīga šim naudas veidā iztērētajam mainīgajam kapitālam. Tāpēc viņi ir arī šīs preču produkta daļas īpašnieki. Bet viņu nodarbinātā strādnieku šķiras daļa nepavisam nav šo strādnieku saražoto ražošanas līdzekļu pircēja. Šī strādnieku daļa ir II nodalījumā ražoto patēriņa priekšmetu pircēja. Tātad mainīgais kapitāls, kas avansēts I nodalījumā darbaspēka samaksai naudā, neatgriežas pie I nodalījuma kapitālistiem tiešā ceļā. Strādnieku izdarīto pirkšanas aktu rezultātā tas pāriet strādniekiem nepieciešamo un vispārpieejamo preču kapitālistisko ražotāju rokās, t. i., II nodalījuma kapitālistu rokās, un tikai tāpēc, ka II nodalījuma kapitālisti šo naudu izlieto, lai pirktu ražošanas līdzekļus, — tikai tādā aplinku ceļā tā atgriežas atpakaļ I nodalījuma kapitālistu rokās.

Izrādās, ka vienkāršajā atražošanā I nodalījuma preču kapitāla vērtību summai $v+m$ (un tātad arī visa I nodalījuma preču produkta attiecīgajai proporcionālajai daļai) jābūt vienlīdzīgai pastāvīgajam kapitālam Ic , atdalītam arī kā proporcionālai daļai no visa II nodalījuma preču produkta, jeb $I(v+m) = Ic$.

IV. APGROZIJUMS II NODALIJUMA ROBEŽĀS. NEPIECIEŠAMIE EKZISTENCES LIDZEKĻI UN GREZNUMA PRIEKŠMETI

No II nodalījuma preču produkta vērtības mums atliek vēl izpētīt sastāvdaļas $v+m$. To apskatīšanai nav nekāda sakara ar visai svarīgo jautājumu, kas mūs šeit interesē, proti, ciktāl katrā individuālā kapitālistiski ražotā preču produkta vērtības sadalīšanās uz $c+v+m$ ir spēkā arī attiecībā uz visa gada produkta vērtību, pat ja šīs sadalīšanās starpnieces ir dažādas izpausmes formas. Šis jautājums tiek atrisināts, no vienas puses, apgrozījumā $I(v+m)$ pret Ic un, no otras puses, uz vēlāku laiku atliktajā pētījumā par to, kā Ic tiek atražots I nodalījuma preču gada produktā. Tā kā $II(v+m)$ eksistē patēriņa priekšmetu naturālajā formā, tā kā mainīgais kapitāls, kas avansēts strādniekiem, samaksājot darbaspēku, visā visumā viņiem jāizdod par patēriņa priekšmetiem un tā kā preces vērtības daļa, kas pārstāv m , ja pieņemam vienkāršo atražošanu, faktiski kā ienākums tiek iztērēta par patēriņa priekšmetiem, tad prima facie* ir skaidrs, ka par

* — pirmām kārtām. — Red.

darba algu, kas saņemta no II nodalījuma kapitālistiem, II nodalījuma strādnieki izpērk savu pašu produkta daļu, atbilstošu tiem naudas vērtības apmēriem, kuru tie saņēmuši kā darba algu. Tādējādi II nodalījuma kapitālisti pārvērš atpakaļ naudas formā savu naudas kapitālu, kas avansēts darbaspēka samaksai; stāvoklis pilnīgi tāds, it kā šie kapitālisti samaksātu strādniekiem vienkārši ar vērtības zīmēm [Wertmarken]. Ciktāl strādnieki realizē šīs vērtības zīmes, pērkot daļu viņu pašu ražotā un kapitālistiem piederošā preču produkta, šīs vērtības zīmes atgriezīsies kapitālistiem atpakaļ; starpība ir tikai tāda, ka te vērtības zīmes ne tikai pārstāv vērtību, bet ka tām pašām ir vērtība zelta vai sudraba iemiesojumā. Turpmāk sīkāk izpētīsim šo veidu, kā naudas formā avansētais mainīgais kapitāls atgriežas atpakaļ, pie kam atgriešanās realizējas kā process, kurā strādnieku šķira ir pircēja, bet kapitālistu šķira — pārdevēja. Bet šeit ir runa par citu jautājumu, kas jāapskata sakarā ar mainīgā kapitāla atgriešanos savā izejas punktā.

Preču gada produkcijas II nodalījums sastāv no visdažādākajām rūpniecības nozarēm, kuras — atkarībā no šo nozaru produkta — var tomēr iedalīt divos lielos apakšnodalījumos:

a) patēriņa priekšmeti, kas ietilpst strādnieku šķiras patēriņā un, ciktāl tie ir nepieciešamie eksistences līdzekļi, sastāda arī kapitālistu šķiras patēriņa daļu, lai gan šai gadījumā tie kvalitātes un vērtības ziņā bieži vien atšķiras no strādnieku eksistences līdzekļiem. Mūsu pētījuma nolūkos mēs visu šo apakšnodalījumu varam ietvert ailē — *nepieciešamie* patēriņa priekšmeti, pie tam ir gluži vienalga, vai attiecīgais produkts, piemēram, tabaka, no fizioloģiskā viedokļa ir vai nav nepieciešams patēriņa priekšmets; pietiek ar to, ka tas parasti ir nepieciešams patēriņa priekšmets;

b) *greznuma* priekšmeti, kas ietilpst tikai kapitālistu šķiras patēriņā, tātad var tikt apmainīti tikai pret iztērojamo virsvērtību, kuru nekad neiegūst strādnieks. Attiecībā uz pirmo aili ir skaidrs, ka mainīgajam kapitālam, kas avansēts šai ailē ietilpstošo preču veidu ražošanai, ir tieši jāieplūst atpakaļ naudas formā II nodalījuma kapitālistu tai daļā (tātad II *a* kapitālistiem), kas ražo šos nepieciešamos eksistences līdzekļus. Šie kapitālisti pārdod tos saviem pašu strādniekiem par mainīgā kapitāla summu, kas viņiem izsniegta kā darba alga. Attiecībā uz visu šo II nodalījuma kapitālistu apakšnodalījumu *a* tāda atgriešanās ir *tieša*, lai cik daudz būtu darījumu starp dažādo šim apakšnodalījumam piederīgo rūpniecības nozaru kapitālistiem, sadalot pro rata šo atpakaļieplūstošo mainīgo kapitālu. Tie ir tādi apgrozības procesi, kuriem apgrozības līdzekļus sagādā tieši strādnieki, iztērējot savu saņemto naudu. Citādi ir ar II *b* apakšnodalījumu. Visa tā jaunradītā vērtības daļa, ar kuru mums šeit darišana, II *b* ($v+m$), eksistē greznuma priekšmetu naturālajā formā, t. i., tādu priekšmetu formā, kurus strādnieku šķira tāpat nevar nopirkt kā preču vērt-

tību *Iv*, kas eksistē ražošanas līdzekļu formā, lai gan tiklab šie greznuma priekšmeti, kā arī šie ražošanas līdzekļi ir šo strādnieku ražoti produkti. Tātad tā atpakaļejošā plūsma, ar kādu šajā apakšnodalījumā avansētais mainīgais kapitāls atgriežas atpakaļ kapitālistiskajam ražotājam savā naudas formā, nevar notikt tieši, bet tai jānotiek ar starpnieku palīdzību, tāpat kā gadījumā ar *Iv*.

Pieņemsim, piemēram, tāpat kā agrāk, visam II nodalījumam, ka $v=500$ un $m=500$, bet lai mainīgais kapitāls un tam atbilstošā virsvērtība sadalās šādi:

apakšnodalījums *a*, nepieciešamie eksistences līdzekļi: $v=400$, $m=400$; tātad preču masa nepieciešamo patēriņa priekšmetu veidā ar vērtību $400v+400m=800$ jeb

II *a* ($400v+400m$);

apakšnodalījums *b*: greznuma priekšmeti ar vērtību $100v+100m=200$ jeb

II *b* ($100v+100m$).

II *b* apakšnodalījuma strādnieki kā samaksu par savu darbspēku saņēmuši 100 naudas veidā, teiksim, 100 st. mārc.; par tām strādnieki pērk no II *a* apakšnodalījuma kapitālistiem patēriņa priekšmetus par summu 100. Šī kapitālistu kategorija pēc tam pērk precī II *b* arī par summu 100, un tādā veidā II *b* apakšnodalījuma kapitālistiem atgriežas atpakaļ naudas formā viņu mainīgais kapitāls.

II *a* apakšnodalījuma kapitālistu rokās pēc apmaiņas ar viņu pašu strādniekiem jau atkal ir $400v$ naudas formā; bez tam ceturtā daļa no tās viņu produkta daļas, kura reprezentē virsvērtību, ir aizgājusi II *b* apakšnodalījuma strādniekiem un par to ir saņemts greznuma precēs II *b* ($100v$).

Ja tagad iedomāsimies, ka II *a* un II *b* apakšnodalījumu kapitālisti savu ienākumu iztērē vienādās proporcijās par nepieciešamajiem eksistences līdzekļiem un par greznuma priekšmetiem — pieņemsim, piemēram, ka vieni un otri iztērē $\frac{3}{5}$ par nepieciešamajiem eksistences līdzekļiem, $\frac{2}{5}$ par greznuma priekšmetiem, — tad II *a* apakšnodalījuma kapitālisti iztērē $\frac{3}{5}$ savas virsvērtības jeb sava $400m$ ienākuma, t. i., 240 par saviem pašu produktiem, par nepieciešamajiem eksistences līdzekļiem, un $\frac{2}{5}=160$ viņi iztērē par greznuma priekšmetiem. II *b* apakšnodalījuma kapitālisti sadalīs savu virsvērtību = $100m$ tādā pašā veidā — $\frac{3}{5}=60$ par nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem un $\frac{2}{5}=40$ par greznuma priekšmetiem; pēdējos ražo un apgroza viņu pašu apakšnodalījuma robežās.

Summa 160 greznuma priekšmetu veidā, kurus iegūst II *a* apakšnodalījuma kapitālisti par atbilstošu summu no (II *a*) m , nonāk pie II *a* kapitālistiem šādā kārtā: no (II *a*) $400m$, kā mēs jau redzējām, summa 100 nepieciešamo iztikas līdzekļu formā tiek apmainīta pret vienlīdzīgu summu (II *b*) v , kura eksistē greznuma priekšmetu veidā, bet pārējā summa 60 nepieciešamo iztikas

līdzekļu veidā tiek apmainīta pret summu (II *b*) 60*m* greznuma priekšmetu veidā.

Koprezultāts visām maiņām tādos nosacījumos parādās šādā veidā:

II *a*: 400*v* + 400*m*; II *b*: 100*v* + 100*m*.

1) 400*v* (*a*) patērē II *a* apakšnodalījuma strādnieki, kuru produkta daļa (nepieciešamie eksistences līdzekļi) ir šie 400*v* (*a*); strādnieki pērk tos no sava apakšnodalījuma kapitālistiskajiem ražotājiem. Tādā veidā šiem ražotājiem atgriežas atpakaļ 400 st. mārc. naudā, t. i., atgriežas viņu mainīgā kapitālā vērtība = 400, kas izdota kā darba alga šiem pašiem strādniekiem; par šo vērtību kapitālisti var atkal pirkt darbaspēku.

2) Daļa summas 400*m* (*a*), kas vienlīdzīga summai 100*v* (*b*), t. i., vienlīdzīga $\frac{1}{4}$ virsvērtības (*a*), realizējas greznuma priekšmetos šādā veidā: strādnieki (*b*) saņem no sava apakšnodalījuma (*b*) kapitālistiem 100 st. mārc. kā darba algu; par šo summu viņi pērk ceturto daļu *m*, t. i., pērk preces, kas sastāv no nepieciešamajiem eksistences līdzekļiem; par šo naudu *a* apakšnodalījuma kapitālisti pērk greznuma priekšmetus par tādu pašu vērtības summu = 100*v* (*b*), t. i., pērk pusi no visiem ražotajiem greznuma priekšmetiem. Tādā veidā *b* apakšnodalījuma kapitālistiem naudas formā atgriežas viņu mainīgais kapitāls, un viņi, atjaunojuši darbaspēka pirkšanu, var atkal uzsākt savu atražošanu, jo visa II nodalījuma viss pastāvīgais kapitāls ir jau kompensēts ar I (*v* + *m*) maiņu pret II *c*. Tātad greznuma priekšmetu ražošanas apakšnodalījumā nodarbināto strādnieku darbaspēku tikai tāpēc var pārdot no jauna, ka viņu pašu produkta daļu, kas radīta kā viņu darba algas ekvivalents, ir paņēmuši II *a* apakšnodalījuma kapitālisti savā patēriņa fondā, pārvērtuši naudā. (Tas pats attiecas arī uz darbaspēka pārdošanu I nodalījumā, tāpēc ka II *c*, pret ko tiek apmainīts I (*v* + *m*), sastāv tiklab no greznuma priekšmetiem, kā arī no nepieciešamajiem eksistences līdzekļiem, bet tas, ko atjauno ar apmaiņu pret I (*v* + *m*), sastāv tiklab no greznuma priekšmetu, kā arī nepieciešamo eksistences līdzekļu ražošanas līdzekļiem.)

3) Pārejam pie apmaiņas starp *a* un *b* apakšnodalījumiem, ciktāl tagad tā ir apmaiņa tikai starp abu apakšnodalījumu kapitālistiem. Iepriekšējā izklāstā ir atrisināts jautājums par mainīgo kapitālu (400*v*) un par daļu virsvērtības (100*m*) apakšnodalījumā *a*, atrisināts arī jautājums par mainīgo kapitālu (100*v*) apakšnodalījumā *b*. Mēs pieņemam tālāk, ka vidējais kapitālistiskā ienākuma patēriņa samērs abos apakšnodalījumos ir $\frac{2}{5}$ par greznuma priekšmetiem un $\frac{3}{5}$ par dzīvei nepieciešamajām vajadzībām. Tāpēc bez 100, kas jau iztērēts par greznuma priekšmetiem, visā *a* apakšnodalījumā atliek vēl greznuma priekšmetiem 60 un *b* apakšnodalījumā tadā pašā proporcijā — 40.

Tātad summa (II *a*) *m* sadalās šādi: 240 par eksistences līdzek-

ļiem un 160 par greznuma priekšmetiem = $240 + 160 = 400m$ (II a).

Summa (II b) m sadalās šādā veidā: 60 par iztikas līdzekļiem un 40 par greznuma priekšmetiem: $60 + 40 = 100m$ (II b). Pēdējos 40 šis apakšnodalījums ņem patēriņam no sava paša produkta ($\frac{2}{5}$ savas virsvērtības); 60 iztikas līdzekļu formā tas dabū tādējādi, ka 60 no sava virsprodukta apmaina pret $60m$ (a).

Tātad visiem II nodalījuma kapitālistiem mums ir (pie tam $v+m$ a apakšnodalījumā eksistē iztikas līdzekļos, bet b apakšnodalījumā — greznuma priekšmetos)

II a $(400v + 400m) +$ II b $(100v + 100m) = 1000$; ar apgrozības starpniecību realizācija notiek tā: $500v$ (a+b) {realizējas kā $400v$ (a) un $100m$ (a)} + $500m$ (a+b) {realizējas kā $300m$ (a) + $100v$ (b) + $100m$ (b)} = 1000.

Attiecībā uz a un b apakšnodalījumiem, apskatot katru par sevi, realizācija mums iegūst šādu izskatu:

$$a) \frac{v}{400v(a)} + \frac{m}{240m(a) + 100v(b) + 60m(b)} = 800;$$

$$b) \frac{v}{100m(a)} + \frac{m}{60m(a) + 40m(b)} \dots\dots\dots = \frac{200}{1000}.$$

Ja izklāsta vienkāršības labad paturēsim iepriekš pieņemto attiecību starp mainīgo un pastāvīgo kapitālu (kas, starp citu, nepavisam nav nepieciešami), tad uz $400v$ (a) nāksies ņemt pastāvīgā kapitāla = 1600, bet uz $100v$ (b) pastāvīgā kapitāla = 400 un attiecībā uz II nodalījumu mēs dabūsim šādus divus apakšnodalījumus a un b :

$$\text{II a) } 1600c + 400v + 400m = 2400,$$

$$\text{II b) } 400c + 100v + 100m = 600$$

jeb kopsummā

$$2000c + 500v + 500m = 3000.$$

Atbilstoši tam no 2000 IIc, kas atrodas patēriņa priekšmetu veidā un ir apmaināmi pret 2000 I($v+m$), 1600 tiek apmainīti pret eksistences līdzekļu ražošanas līdzekļiem un 400 — pret greznuma priekšmetu ražošanas līdzekļiem.

Tādējādi šie 2000 I($v+m$) savukārt sadalītos uz $(800v + 800m)$ I, apakšnodalījumam $a = 1600$ eksistences līdzekļu ražošanas līdzekļu veidā, un uz $(200v + 200m)$ I, apakšnodalījumam $b = 400$ greznuma priekšmetu ražošanas līdzekļu veidā.

Prāva daļa ne tikai pašu darba līdzekļu, bet arī izejvielu un paligmateriālu utt. ir vienveidīga abiem nodalījumiem. Bet, kas attiecas uz visa produkta I($v+m$) vērtības dažādo daļu apmaiņu, tad šādam sadalījumam nebūtu nekādas nozīmes. Tiklab iepriekš

minētie 800 Iv , kā arī 200 Iv realizējas tāpēc, ka I nodalījuma strādnieku darba alga tiek izdota par patēriņa priekšmetiem 1000 Ic , tātad tai avansētais naudas kapitāls pēc atgriešanās attiecīgā veidā tiek sadalīts starp I nodalījuma kapitālistiskajiem ražotājiem, no jauna pro rata kompensējot naudā viņu avansēto mainīgo kapitālu. No otras puses, kas attiecas uz 1000 Im realizāciju, tad arī šai gadījumā I nodalījuma kapitālisti vienmērīgi (proporcionāli viņu m lielumam) dabūs savu daļu no visas otrās puses $Ic = 1000$, t. i., viņi dabūs 600 Ia un 400 Ib patēriņa priekšmetu veidā; tātad tie no viņiem, kas kompensē pastāvīgo kapitālu $II a$ apakšnodalījumam, dabūs

$480 \left(\frac{3}{5}\right)$ no 600 c ($II a$) un $320 \left(\frac{2}{5}\right)$ no 400 c ($II b$) = 800, bet tie, kuri kompensē pastāvīgo kapitālu $II b$ apakšnodalījumam, dabūs

$120 \left(\frac{3}{5}\right)$ no 600 c ($II a$) un $80 \left(\frac{2}{5}\right)$ no 400 c ($II b$) = 200.
Summa = 1000.

Kas te patvaļīgi ņemts tiklab I, kā arī II nodalījumam, tā ir mainīgā kapitāla attiecība pret pastāvīgo, kā arī tas, ka šī attiecība ir identiska kā I, tā II nodalījumā un to apakšnodalījumos. Kas attiecas uz šo identitāti, tad tā šeit pieņemta tikai izklāsta vienkāršošanas labad, un, ja mēs būtu pieņēmuši dažādas proporcijas, tas problēmas nosacījumos un tās atrisināšanā absolūti neko negrozītu. Bet, pieņemot vienkāršo atražošanu, mēs katrā gadījumā nepieciešami nonākam pie šāda rezultāta:

1) jaunā vērtība (kas sadalāma uz $v+m$), ko radījis gada darbs ražošanas līdzekļu naturālajā formā, ir vienlīdzīga patēriņa priekšmetu formā atražotajai pastāvīgajai kapitālajai vērtībai c , kuru radījusi gada darba otra daļa un kura ietverta produkta vērtībā. Ja šī jaunā vērtība būtu mazāka par Ic , tad II nodalījums nevarētu pilnīgi kompensēt savu pastāvīgo kapitālu; ja tā būtu lielāka, tad pārpalikums paliktu neizmantots. Abos gadījumos būtu pārkāpts pieņēmums, ka notiek vienkāršā atražošana;

2) ja aplūko gada produktu, kas atražots patēriņa priekšmetu formā, tad mainīgo kapitālu v , kas avansēts tā ražošanai naudas formā, var realizēt tā saņēmēji — ciktāl tie ir strādnieki, kas ražo greznuma priekšmetus, — tikai tajā eksistences līdzekļu daļā, kurā prima facie iemiesota šo līdzekļu kapitālistisko ražotāju virsvērtība; tātad greznuma priekšmetu ražošanai patērētais v pēc savas vērtības apmēriem ir vienlīdzīgs eksistences līdzekļu formā ražotajai attiecīgajai daļai m , tāpēc tai jābūt mazākai par visu šo m , t. i., jābūt mazākai par ($II a$) m , pie tam, tikai realizējot minēto v , apmainot pret šo m daļu, kapitālistiskajiem greznuma priekšmetu ražotājiem atgriežas atpakaļ naudas formā viņu avansētais mainīgais kapitāls. Šī parādība ir pilnīgi analoga $I(v+m)$ realizēšanai, izdarot apmaiņu ar Ic ; starpība ir tikai tā, ka aplūkojamā gadījumā ($II b$) v realizējas, izdarot apmaiņu ar ($II a$) m daļu, kas pēc vērtības lieluma vienlīdzīga ($II b$) v . Šīs kvantita-

tīvās proporcijas saglabā kvalitatīvi noteicošu nozīmi jebkurā visa gada produkta sadalījumā, ciktāl tas tiešām ietilpst gada atražošanas procesā, kura starpniece ir apgrozība. $I(v+m)$ var tikt realizēts tikai apmaiņā ar Ic , bet Ic savukārt, lai funkcionētu kā ražīgā kapitāla sastāvdaļa, var tikt atjaunots tikai ar šīs realizācijas palīdzību; gluži tāpat ($II b$) v var realizēties tikai apmaiņā ar ($II a$) m un tikai tādā veidā ($II b$) v var atkal pārvērsties savā naudas kapitāla formā. Pats par sevi saprotams, teiktais ir spēkā tikai tiktāl, ciktāl tas viss ir tiešām paša atražošanas procesa rezultāts, tātad ciktāl, piemēram, $II b$ apakšnodalījuma kapitālisti nedabū naudas kapitālu v avansēšanai ar kredīta palīdzību nokaucot kādiem citiem avotiem. Turpretim, kas attiecas uz kvantitatīvo pusi, tad gada produkta dažādo daļu apmaiņas var notikt ar tādu proporcionalitāti, kā attēlots iepriekš, tikai tiktāl, ciktāl ražošanas mērogs un vērtību attiecības paliek nemainīgas un ciktāl šīs stabili izveidojušās attiecības nemainās ārējās tirdzniecības ietekmē.

Ja tagad kāds tāpat kā Ā. Smits sacītu, ka $I(v+m)$ «sadalās» uz Ic , bet Ic «sadalās» uz $I(v+m)$ jeb, kā Ā. Smits vēl biežāk un vēl aplamāk teic, $I(v+m)$ izveidojot Ic cenas (respektīvi vērtības, viņš saka «value in exchange»*) «sastāvdaļas», bet Ic vērtība izveidojot visu $I(v+m)$ vērtības «sastāvdaļu», tad viņš varētu un viņam vajadzētu tāpat arī sacīt, ka ($II b$) v «sadalās» uz ($II a$) m jeb ($II a$) m «sadalās» uz ($II b$) v , jeb ($II b$) v izveido $II a$ virsvērtības vienu vienīgu «sastāvdaļu», un vice versa**; visa virsvērtība tādējādi sadalītos darba algā respektīvi mainīgajā kapitālā, bet mainīgais kapitāls izveidotu virsvērtības vienīgu «sastāvdaļu». Šāda aplamība tiešām sastopama Ā. Smita darbos tiktāl, ciktāl pēc viņa domām, darba algu nosaka nepieciešamo eksistences līdzekļu vērtība, bet šīs preču vērtības savukārt nosaka tajos ietvertās darba algas (mainīgā kapitāla) un virsvērtības vērtība. Ā. Smita uzmanību tiktāl saista to vērtības daļu aplūkošana, kurās kapitālistiskajā ražošanā var sadalīties vienā darba dienā jaunradītā vērtība, proti, $v+m$, ka viņš pilnīgi aizmirst apstākli, ka vienkāršajā preču maiņā ir pilnīgi vienalga, vai dažādās naturālās formās eksistējošie ekvivalenti sastāv no samaksāta vai nesamaksāta darba: abos gadījumos taču tie izmaksājuši vienādu darba daudzumu, kas patērēts to ražošanai, ka šai apmaiņā tāpat ir vienalga, vai kādai personai A piederošā prece ir ražošanas līdzeklis, bet kādai personai B piederošā prece — patēriņa priekšmets, vai viena prece pēc pārdošanas funkcionēs kā kapitāla sastāvdaļa, bet otra turpretim ieies patēriņa fondā un secundum Adam*** tiks patērēta kā ienākums. Kā individuālais pircējs izlieto savu preci, tas nenotiek ne maiņas procesā, ne apgrozības sfērā un ne-

* — «maiņas vērtības». — Red.

** — otrādi. — Red.

*** — saskaņā ar Adamu. — Red.

skar preces vērtību. Tas nepavisam nemainās no tā, ka, analizējot visu sabiedrības gada produkta apgrozību, jāievēro noteikts šī produkta dažādo sastāvdaļu lietošanas raksturs, patēriņa moments.

Apmainot, kā iepriekš aplūkots, (II *b*) *v* pret vērtībā vienlīdzīgu daļu (II *a*) *m*, kā arī turpmākajās apmaiņās starp (II *a*) *m* un (II *b*) *m*, nepavisam netiek pieņemts, ka kapitālisti — vai nu tie būs atsevišķi II *a* un II *b* apakšnodalījuma kapitālisti, vai arī attiecīgas šo kapitālistu grupas — vienādā proporcijā daļa savu virsvērtību starp nepieciešamajiem patēriņa priekšmetiem un greznuma priekšmetiem. Viens var vairāk izdot par vienu patēriņa veidu, otrs — par otru. Paliekot uz vienkāršās atražošanas pamata, mēs tikai pieņemam, ka visai virsvērtībai vienlīdzīgā vērtības summa realizējas patēriņa fondā. Vispārīgās robežas tādējādi ir dotas. Bet katra apakšnodalījuma robežās viens kapitālists var vairāk izdot par *a* apakšnodalījuma produktiem, cits — par *b* apakšnodalījuma produktiem, bet šeit iespējama savstarpēja kompensācija, tā ka kapitālisti *a* un *b* apakšnodalījumos, ņemot katru no tām, vienādā proporcijā piedalīsies *a* un *b* apakšnodalījumu produktu patērēšanā. Bet vērtību attiecības — tā proporcionālā daļa, kura II nodalījuma produktu kopvērtībā pienākas katrai *a* un *b* produktu ražotāju kategorijai, — un tātad arī noteikta kvantitatīva attiecība starp ražošanas nozarēm, kas sagādā minētos produktus, — šīs vērtību attiecības katrā konkrētajā gadījumā nepieciešami ir noteikts lielums; hipotētiska ir tikai attiecība, kas figurē piemēra dēļ; ja pieņemtu citu attiecību, tas neko negrozītu kvalitātes momentos; mainīsies tikai kvantitatīvie apzīmējumi. Bet, ja tādu vai citādu apstākļu dēļ tiešām notiktu pārmaiņa *a* un *b* produktu vērtības relatīvajā lielumā, tad attiecīgi mainītos arī vienkāršās atražošanas nosacījumi.

No tā apstākļa, ka (II *b*) *v* realizējas (II *a*) *m* ekvivalentajā daļā, izriet sekojošais: attiecīgi tam, kā pieaug gada produkta daļa, kura sastāv no greznuma priekšmetiem, — tātad attiecīgi tam, ka palielinās darbaspēka daudzums, ko uzsūc greznuma priekšmetu ražošana, — tādā pašā mērā (II *b*) *v* avansētā mainīgā kapitāla atpakaļpārvēršanos naudas kapitālā, kas atkal funkcionēs kā mainīgā kapitāla naudas forma, un līdz ar to II *b* apakšnodalījumā nodarbinātās strādnieku šķiras daļas eksistenci un atražošanu, t. i., iespēju šai strādnieku daļai dabūt nepieciešamos patēriņa priekšmetus, nosaka kapitālistu šķiras izšķērdība, viņu virsvērtības lielas daļas pārvēršana par greznuma priekšmetiem.

Katra krīze uzreiz samazina greznuma priekšmetu patēriņu; tā palēnina, aizkavē (II *b*) *v* atpakaļpārvēršanos par naudas kapitālu, dara iespējamu tikai daļēju pārvēršanos un līdz ar to daļu

strādnieku, kuri ražo greznuma priekšmetus, izmet uz ielas, un tai pašā laikā, no otras puses, tieši ar to pašu tā bremsē un samazina nepieciešamo patēriņa priekšmetu pārdošanu. Mēs jau nerunājam par to, ka vienlaikus tiek atlaisti neražīgie strādnieki, kuri par saviem pakalpojumiem saņem no kapitālistiem daļu no tā, ko kapitālisti izdod par greznuma lietām (paši šie strādnieki ir pro tanto* greznuma priekšmets), un kuri tieši ļoti piedalās arī nepieciešamo eksistences līdzekļu patērēšanā. Pretēja parādība vērojama uzplaukuma periodā, it īpaši kad šai periodā uzplaukst spekulācija, kad relatīvā, precēs izteiktā naudas vērtība krītas jau citu cēloņu dēļ (nevis tādēļ, ka notiek īstens apvērsums vērtībā), tāpēc preču cena neatkarīgi no pašu preču vērtības ceļas. Šai laikā pieaug ne tikai eksistences līdzekļu patēriņš; strādnieku šķira (kurā tagad aktīvi iestājas visa viņas rezerves armija) uz kādu laiku arī piedalās citkārt tai nepieejamo greznuma priekšmetu patērēšanā, kā arī patērē to nepieciešamo patēriņa priekšmetu kategoriju, kuri parasti lielākoties ir «nepieciešami» patēriņa priekšmeti tikai kapitālistu šķirai; tas savukārt rada cenu celšanos.

Teikt, ka krīzes rodas no maksāt spējīga patēriņa vai maksāt spējīgu patērētāju trūkuma, būtu vienkārši tautoloģija. Kapitālistiskā sistēma nepazīst citus patēriņa veidus kā vienīgi maksājamo patēriņu, izņemot patēriņu sub forma pauperis** vai «krāpnieka» patēriņu. Ka preces nevar tikt pārdotas, tas nozīmē vienīgi to, ka šīm precēm nerodas maksātspējīgi pircēji, t. i., patērētāji (ciktāl preces galu galā pērk ražīgai vai individuālai patērēšanai). Bet, kad šai tautoloģijai grib dot šķietami dziļāku pamatojumu, apgalvojot, ka strādnieku šķira dabū pārāk mazu daļu no sava pašas produkta un ka tā tad te var līdzēt ar to, ja tā dabūtu lielāku daļu produkta, t. i., ja tās darba alga palielinātos, tad atbildei pietiek, ja tikai min, ka krīzes ikreiz sagatavo tieši tāds periods, kad notiek darba algas vispārēja paaugstināšana un strādnieku šķira tiešām saņem lielāku daļu no tās gada produkta daļas, kura paredzēta patēriņam. Šādam periodam — no šo veselīgā un «vienkāršā» (!) cilvēka saprāta bruņinieku viedokļa — vajadzētu, taisni otrādi, attālināt krīzi. Tātad redzams, ka kapitālistiskā ražošana ietver sevī nosacījumus, kuri nav atkarīgi no labas vai ļaunas gribas un kuri pieļauj strādnieku šķiras relatīvo labklājību tikai uz īsu laiku un arī tad vienmēr tikai kā kārtējās krīzes vēstnesi.⁴⁷⁾

Iepriekš mēs redzējām, kā proporcionālā attiecība starp nepieciešamo patēriņa priekšmetu ražošanu un greznuma priekšmetu ražošanu nosaka attiecīgo lieluma $II(v+m)$ sadali starp $II a$ un $II b$ apakšnodalījumiem — un tā tad arī attiecīgo lieluma IIc sadali starp $(II a) c$ un $(II b) c$. Tādējādi šai sadalei ir izšķiroša

* — atbilstoši. — Red.

** — ubaga patēriņa formā. — Red.

47) Ad notam [zināšanai] iespējamiem Rodbertusa krīžu teorijas piekritējiem. — F. E.

nozīme ražošanas raksturā un kvantitatīvajās attiecībās un tas ir moments, kas būtiski nosaka visu ražošanas iekārtu.

Vienkāršās atražošanas mērķis būtībā ir patēriņš, kaut gan virsvērtības iegūšana arī šeit ir individuālo kapitālistu ierosinātais motīvs; bet virsvērtībai — lai kāds būtu tās relatīvais lielums — galu galā jākalpo šeit tikai kapitālista individuālajam patēriņam.

Ciktāl vienkāršā atražošana veido daļu, turklāt visievērojamāko daļu arī katrā paplašinātā mēroga gadskārtējā atražošanā, šis motīvs, t. i., personiskais patēriņš, saglabā savu nozīmi, izpauzdamies kopā ar bagātības saraušanas motīvu, un ir pretstatā tam kā tādām. Istenībā lieta ir sarežģītāka, tāpēc ka ieguvuma, t. i., kapitālista virsvērtības dalībnieki («partners») parādās kā no kapitālista neatkarīgi patērētāji.

V. NAUDAS APGROZĪBA KĀ APGROZIJUMA STARPNIECE

Saskaņā ar līdzšinējo pētījumu apgrozība starp dažādu nodalījumu ražotājiem noritēja pēc šādas shēmas:

1) starp I nodalījumu un II nodalījumu —

$$\text{I. } 4000c + 1000v + 1000m$$

$$\text{II. } \dots\dots\dots 2000c \dots\dots\dots + 500v + 500m.$$

Apgrozība $IIc=2000$ ir pabeigta, tā jau apmainīta pret $I(1000v+1000m)$.

Tā kā $4000 Ic$ mēs pagaidām neņemam vērā, paliek vēl apgrozība $v+m$ II nodalījuma robežās. Šie $II(v+m)$ sadalās starp II a un II b apakšnodalījumiem šādā veidā:

$$2) \text{ II. } 500v + 500m = a(400v + 400m) + b(100v + 100m).$$

$400v$ (a) izdara apgrozību sava paša apakšnodalījuma robežās; strādnieki, kuriem samaksā ar šiem $400v$ (a), pērk par tiem no saviem darba devējiem, no II a nodalījuma kapitālistiem, savus pašu ražotos nepieciešamos iztikas līdzekļus.

Tā kā abu apakšnodalījumu kapitālisti izdod savu virsvērtību $\frac{3}{5}$ apmērā par II a apakšnodalījuma produktiem (par iztikas līdzekļiem) un $\frac{2}{5}$ apmērā par II b apakšnodalījuma produktiem (par greznuma priekšmetiem), tad $\frac{3}{5} a$ apakšnodalījuma kapitālistu virsvērtības, t. i., 240, tiek patērētas paša II a apakšnodalījuma ietvaros; gluži tāpat $\frac{2}{5} b$ apakšnodalījuma kapitālistu virsvērtības (kas ražota un eksistē greznuma priekšmetu veidā) — II b apakšnodalījuma ietvaros.

Tātad starp II a un II b apakšnodalījumiem paliek vēl apmaiņai

$$\text{II } a \text{ apakšnodalījuma pusē — } 160m,$$

$$\text{II } b \text{ apakšnodalījuma pusē — } 100v + 60m. \text{ Šīs summas savstar-$$

pēji apmainās bez atlikuma. II *b* apakšnodalījuma strādnieki par saviem 100 naudā, ko viņi saņēmuši darba algas formā, pērk no II *a* apakšnodalījuma kapitālistiem iztikas līdzekļus par summu 100. II *b* apakšnodalījuma kapitālisti par $\frac{3}{5}$ savas virsvērtības, t. i., par summu, kas vienlīdzīga 60*m*, savukārt pērk iztikas līdzekļus no II *a* apakšnodalījuma kapitālistiem. Šo divu maiņas procesu rezultātā II *a* apakšnodalījuma kapitālisti saņem naudu, kas nepieciešama, lai, kā iepriekš jau pieņemts, patērētu $\frac{2}{5}$ savas virsvērtības, t. i., summu = 160*m*, par greznuma priekšmetiem, kas ražoti II *b* apakšnodalījumā (par 100*v*, kuri ir kapitālistiem II *b* apakšnodalījumā kā produkts, kas kompensē viņu samaksāto darba algu, un par 60*m*). Tātad rodas šāda shēma:

$$\begin{array}{l} 3) \text{ II } a. [400v] + [240m] + 160m \\ \quad b. \dots\dots\dots 100v + 60m + [40m], \end{array}$$

pie tam iekavās likti tie lielumi, kas izdara apgrozību un tiek patērēti tikai sava paša apakšnodalījuma ietvaros.

Tas fakts, ka mainīgā kapitāla veidā avansētais naudas kapitāls tieši atgriežas tikai II *a* apakšnodalījuma kapitālistiem, kuri ražo eksistences līdzekļus, — šis fakts ir tikai ar īpašiem nosacījumiem modificēta izpausme vispārīgajam, iepriekš minētajam likumam, ka preču ražotājiem, kas avansē naudu apgrozībai, šī nauda, preču apgrozībai normāli noritot, atgriežas atpakaļ. No tā, starp citu, izriet: ja aiz preču ražotāja vispār stāv naudas kapitālists, kas savukārt avansē rūpniecības kapitālistam naudas kapitālu (šī jēdziena visprecīzākajā nozīmē, t. i., kapitālo vērtību naudas formā), tad īstais šīs naudas atgriešanās punkts ir šī naudas kapitālista kabata. Tādējādi, lai gan nauda savā apgrozībā iziet lielākā vai mazākā mērā caur visādām rokām, apgrozībā esošās naudas masa pieder naudas kapitālistiem, t. i., naudas kapitāla nodalījumam, kas organizēts un koncentrēts banku formā utt.; veids, kā šis nodalījums avansē savu kapitālu, nosaka galu galā to, ka šis kapitāls pastāvīgi atplūst tam atpakaļ naudas formā, lai gan kā starpposms pie tam ir atkal rūpnieciskā kapitāla atpakaļpārvēršanās par naudas kapitālu.

Preču apgrozībai vienmēr nepieciešamas divējāda veida lietas: apgrozībā laistas preces un apgrozībā laista nauda. «Apgrozības process nebeidzas, kā tas ir ar tiešo produktu maiņu, pēc tam kad lietošanas vērtības ir pārmainījušās vietām un īpašniekiem. Nauda nepazūd tāpēc, ka tā beigās izkrīt no dotās preces metamorfožu rindas. Tā arvien no jauna nogulsņējas tajos apgrozības procesa punktos, kurus atbrīvo viena vai otra prece,» — utt. («Kapitāls», I grāmata, III nodaļa, 92. lpp.⁷⁵).

Piemēram, iztīrējot apgrozību starp IIc un I(*v*+*m*), pieņemām, ka II nodalījums ir avansējis šai apgrozībai 500 st. mārē.

naudā. Tā kā ir bezgalīgi daudz tādu apgrozības procesu, kuros sadalās apgrozība starp lielām sabiedriskām ražotāju grupām, tad te vienas, te citas grupas pārstāvis uzstājas pircēja lomā kā pirmais — tātad kā pirmais arī laiž naudu apgrozībā. Nemaz neņemot vērā individuālos apstākļus, to nosaka jau ražošanas periodu ilguma atšķirība un tātad dažādu preču kapitālu apritu ilguma atšķirība. Tātad II nodalījums par 500 st. mārč. pērk no I nodalījuma ražošanas līdzekļus par tādu pašu vērtības summu, bet I nodalījums pērk no II nodalījuma patēriņa priekšmetus par 500 st. mārč.; tātad nauda atplūst atpakaļ II nodalījumā; II nodalījums nemaz nekļūst bagātāks no šī atpakaļatplūduma. Sākumā šis nodalījums laidis apgrozībā 500 st. mārč. naudā un tās pašas summas vērtībā ieguvis no apgrozības preces, pēc tam tas pārdod preces par 500 st. mārč. un izņem no apgrozības tādas pašas vērtības naudas summu; tādējādi 500 st. mārč. atplūst atpakaļ. Tātad faktiski II nodalījums ir laidis apgrozībā par 500 st. mārč. naudu un par 500 st. mārč. preces, t. i., kopsummā 1000 st. mārč.; tas izņem no apgrozības par 500 st. mārč. preces un 500 st. mārč. naudu. Lai apmainītu 500 st. mārč. preču (I nodalījuma) un 500 st. mārč. preču (II nodalījuma), apgrozībai vajag tikai 500 st. mārč. naudā; tātad, kas cita preces pirkšanai ir avansējis naudu, tas saņem to atpakaļ, pārdodot pats savu preci. Tāpēc, ja I nodalījums pirmais būtu pircis no II nodalījuma preci par 500 st. mārč., bet pēc tam būtu pārdevis II nodalījumam preci par 500 st. mārč., tad 500 st. mārč. būtu atgriezušās atpakaļ pie I nodalījuma, nevis pie II nodalījuma.

I nodalījumā par darba algu izdotā kapitālistu nauda, t. i., naudas formā avansētais mainīgais kapitāls, atgriežas pie viņiem šai formā nevis tieši, bet netieši, aplinku ceļā. II nodalījumā turpretim 500 st. mārč. darba algas no šī nodalījuma strādniekiem tieši atgriežas pie kapitālistiem, kā arī vispār šī atgriešanās ir tieša visos gadījumos, kad pirkšana un pārdošana starp vienām un tām pašām personām pastāvīgi atkārtojas tādā veidā, ka šīs personas pārmaiņus nostājas cita citai pretī te kā preču pircējas, te kā to pārdevējas. II nodalījuma kapitālists samaksā par darbaspēku naudā; tādējādi viņš ieslēdz darbaspēku savā kapitālā, un tikai šī apgrozības akta dēļ, kas viņam parādās tikai kā naudas kapitāla pārvēršana par ražīgo kapitālu, viņš kā rūpniecības kapitālists stāv pretī strādniekam kā savam algotajam strādniekam. Bet strādnieks, kas pirmajā stadijā bija pārdevējs, kas tirgojās ar savu paša darbaspēku, otrajā stadijā kā pircējs, kā naudas īpašnieks, stāv pretim kapitālistam kā preču pārdevējam; tādējādi par darba algu izdotā kapitālista nauda atplūst viņam atpakaļ. Ciktāl šo preču pārdošana nav saistīta ar krāpšanu utt., ciktāl te preču un naudas veidā apmainās ekvivalenti, tiktāl tāda pārdošana nav īpašs process, ar kura palīdzību kapitālists iedzīvojas bagātībā. Viņš nesamaksā strādniekam divreiz — sākumā naudā,

bet vēlāk precēs; kapitālista nauda atgriežas viņam atpakaļ, kad strādnieks apmaina naudu pret šī kapitālista precī.

Bet par mainīgo kapitālu pārvērstajam naudas kapitālam, t. i., darba algai avansētajai naudai, ir galvenā loma pašā naudas apgrozībā; tā kā strādnieku šķirai jādzīvo no rokas mutē un tāpēc tā nevar kreditēt rūpniecības kapitālistus uz kaut kādu ilgāku laiku, tad, lai cik dažādi būtu kapitālu aprites periodi dažādās rūpniecības nozarēs, neskaitāmos teritoriāli dažādos dotās sabiedrības punktos mainīgais kapitāls vienlaikus jāavansē naudas formā zināmos īsos termiņos, piemēram, ik nedēļas utt., — samērā ātri atkārtotajos laika posmos (jo īsāki šie starplaiki, jo relatīvi mazāka var būt visa tā naudas summa, ko ikreiz laiž apgrozībā caur šo kanālu). Tādā veidā avansētais naudas kapitāls visās kapitālistiskās ražošanas zemēs sastāda lielumu lielo daļu visā apgrozībā — jo vairāk tāpēc, ka šī pati nauda, pirms atgriežas izejas punktā, iespiežas visdažādākajos kanālos un funkcionē kā apgrozības līdzeklis bezgalīgā citu operāciju daudzumā.

Aplūkosim tagad apgrozību starp I($v+m$) un IIc no cita viedokļa.

I nodalījuma kapitālisti avansē darba algas izmaksai 1000 st. mārč., par kurām strādnieki pērk eksistences līdzekļus no II nodalījuma kapitālistiem par 1000 st. mārč., bet šie kapitālisti savukārt pērk par to pašu naudu ražošanas līdzekļus no I nodalījuma kapitālistiem. Tagad šiem pēdējiem naudas formā ir atgriezies viņu mainīgais kapitāls, turpretim II nodalījuma kapitālisti pusi sava pastāvīgā kapitāla no preču kapitāla formas ir pārvērtuši atpakaļ par ražīgo kapitālu. II nodalījuma kapitālisti avansē vēl 500 st. mārč. naudā, lai iegādātos ražošanas līdzekļus no I nodalījuma kapitālistiem; I nodalījuma kapitālisti izdod šo naudu par II nodalījuma patēriņa priekšmetiem; tādā veidā šīs 500 st. mārč. atgriežas atpakaļ II nodalījuma kapitālistiem; viņi no jauna avansē šo naudu, lai pārvērstu ražīgā naturālā formā sava pastāvīgā — precē pārvērstā kapitāla pēdējo ceturtdaļu. Šī nauda atkal atgriežas atpakaļ pie I nodalījuma kapitālistiem, un pēdējie no jauna iegūst no II nodalījuma kapitālistiem patēriņa priekšmetus par tādu pašu summu; līdz ar to 500 st. mārč. atplūst atpakaļ II nodalījumā; šī nodalījuma kapitālistiem, tāpat kā agrāk, ir 500 st. mārč. naudā un 2000 st. mārč. pastāvīgajā kapitālā, kas tomēr atkal ir pārvērsti no preču kapitāla formas par ražīgo kapitālu. 5000 st. mārč. preču masas apgrozība ir notikusi ar 1500 st. mārč. naudas summas palīdzību, proti: 1) I nodalījuma kapitālisti samaksā strādniekiem 1000 st. mārč. par tādas pašas vērtības darbaspēku; 2) šie strādnieki par šīm pašām 1000 st. mārč. pērk no II nodalījuma kapitālistiem eksistences līdzekļus; 3) II nodalī-

juma kapitālisti par to pašu naudu pērk ražošanas līdzekļus no I nodalījuma kapitālistiem, kam tādā veidā naudas formā tiek atjaunots mainīgais kapitāls — 1000 st. mār.; 4) II nodalījuma kapitālisti par 500 st. mār. pērk ražošanas līdzekļus no I nodalījuma kapitālistiem; 5) I nodalījuma kapitālisti par šīm pašām 500 st. mār. pērk patēriņa priekšmetus no II nodalījuma kapitālistiem; 6) II nodalījuma kapitālisti par šīm pašām 500 st. mār. pērk ražošanas līdzekļus no I nodalījuma kapitālistiem; 7) I nodalījuma kapitālisti par šīm pašām 500 st. mār. pērk eksistences līdzekļus no II nodalījuma kapitālistiem. Pie II nodalījuma kapitālistiem ir atgriezušās atpakaļ 500 st. mār., kuras viņi bija laiduši apgrozībā virs savām 2000 st. mār. precēs un par kurām viņi no apgrozības nav ieguvuši nekādu ekvivalentu preces veidā.⁴⁸⁾

Tātad apmaiņa notiek šādā veidā:

1) I nodalījuma kapitālisti maksā 1000 st. mār. naudā par darbaspēku, t. i., maksā par precī = 1000 st. mār.;

2) strādnieki par savu darba algu, kuras summa 1000 st. mār. naudā, pērk no II nodalījuma kapitālistiem patēriņa priekšmetus, t. i., pērk precī = 1000 st. mār.;

3) II nodalījuma kapitālisti par 1000 st. mār., kas saņemtas no strādniekiem, pērk no I nodalījuma kapitālistiem ražošanas līdzekļus tādā pašā vērtībā, t. i., pērk precī = 1000 st. mār.

Līdz ar to pie I nodalījuma kapitālistiem ir atgriezušās 1000 st. mār. naudā kā mainīgā kapitāla naudas forma;

4) II nodalījuma kapitālisti pērk no I nodalījuma kapitālistiem par 500 st. mār. ražošanas līdzekļus, t. i., pērk precī = 500 st. mār.;

5) I nodalījuma kapitālisti pērk par šīm pašām 500 st. mār. patēriņa priekšmetus no II nodalījuma kapitālistiem, t. i., pērk precī = 500 st. mār.;

6) II nodalījuma kapitālisti pērk par šīm pašām 500 st. mār. ražošanas līdzekļus no I nodalījuma kapitālistiem, t. i., pērk precī = 500 st. mār.;

7) I nodalījuma kapitālisti pērk par tām pašām 500 st. mār. patēriņa priekšmetus no II nodalījuma kapitālistiem, t. i., pērk precī = 500 st. mār.

Apmainīto preču vērtību summa = 5000 st. mār.

500 st. mār., ko II nodalījuma kapitālisti bija avansējuši ražošanas līdzekļu piršanai, ir atgriezušās tiem atpakaļ.

Rezultāts ir šāds:

1) I nodalījuma kapitālistiem ir mainīgais kapitāls naudas formā — 1000 st. mār., kuras viņi sākumā bija avansējuši apgrozībai; bez tam viņi ir izdevuši savam individuālajam patēriņam

⁴⁸⁾ Šeit iztirzājums nedaudz novirzās no tā, kas teikts iepriekš (374. lpp.) [ši sējuma 356.—358. lpp.]. Tur I nodalījuma kapitālisti no savas puses arī laiž apgrozībā neatkarīgu summu 500. Šeit tikai II nodalījuma kapitālisti sagādā papildu naudas materiālu apgrozībai. Tas tomēr neko negroza galasecinājumā. — F. E.

1000 st. mārč. sava pašu preču produkta veidā, t. i., viņi ir izdevuši naudu, ko saņēmuši, pārdodami ražošanas līdzekļus 1000 st. mārč. vērtībā.

No otras puses, darbaspēks, t. i., tā naturālā forma, kurā no jauna jāpārvēršas mainīgajam kapitālam, kas tagad eksistē naudas formā, ar patēriņa palīdzību ir saglabājusies, ir atražota un atkal eksistē kā savu īpašnieku vienīgais tirdzniecības priekšmets, kas viņiem jāpārdod, ja viņi grib dzīvot. Tādā veidā ir atražota arī attiecība starp algotajiem strādniekiem un kapitālistiem;

2) II nodalījuma pastāvīgais kapitāls ir kompensēts in natura, un 500 st. mārč., ko apgrozībai avansējuši šī paša II nodalījuma kapitālisti, ir atgriezušās tiem atpakaļ.

I nodalījuma strādniekiem minētā apgrozība ir vienkārša apgrozība $P-N-P$:

$\overset{1}{P}$ (darbaspēks) — $\overset{2}{N}$ (1000 st. mārč., I nodalījuma mainīgā kapitāla naudas forma) — $\overset{3}{P}$ (eksistences līdzekļi 1000 st. mārč. apmērā); šis 1000 st. mārč. pārvērš naudā par tādu pašu vērtības summu II nodalījuma pastāvīgo kapitālu, kas eksistē preces formā, eksistences līdzekļu formā.

II nodalījuma kapitālistiem šis process ir $P-N$, viņu preču produkta daļas pārvēršanās naudas formā, no kuras tas pārvēršas atpakaļ ražīgā kapitāla sastāvdaļās, proti, šiem kapitālistiem nepieciešamo ražošanas līdzekļu daļā.

Kad II nodalījuma kapitālisti avansē N (500 st. mārč.), lai pirktu sev nepieciešamo ražošanas līdzekļu pārējo daļu, tad ar to viņi anticipē tās Ic daļas pārvēršanu naudas formā, kura vēl eksistē preču formā (patēriņa priekšmetu formā); aktā $N-P$, kurā II nodalījuma kapitālisti pērk par N , bet I nodalījuma kapitālisti pārdod P , nauda (II nodalījuma kapitālistu) pārvēršas par ražīgā kapitāla daļu, turpretim P (I nodalījuma kapitālistu) izdara aktu $P-N$, pārvēršas naudā; bet šī nauda ir I nodalījuma kapitālistiem nevis kapitālās vērtības sastāvdaļa, bet gan naudā pārvērsta virsvērtība, ko viņi izdod vienīgi par patēriņa priekšmetiem.

Apgrozībā $N-P \dots R \dots P'-N'$ pirmais akts, $N-P$, ir viena kapitālista akts, pēdējais, $P'-N'$, ir otra kapitālista akts (vai akta daļa). Vai tā P , ar kuras palīdzību N pārvēršas par ražīgo kapitālu, ir P pārdevējam (kurš tādā veidā pārvērš šo P naudā) kapitāla pastāvīgā sastāvdaļa, kapitāla mainīgā sastāvdaļa vai virsvērtība, — tam pašā preču apgrozībā nav nekādas nozīmes.

Kas attiecas uz I nodalījumu, tad attiecībā uz šī nodalījuma preču produkta sastāvdaļu $v+m$ šis nodalījums ieguvis no apgrozības vairāk naudas, nekā tajā laidis. Pirmkārt, pie šī I nodalījuma kapitālistiem atgriežas 1000 st. mārč. viņu mainīgā kapi-

tāla; otrkārt, viņi pārdod (sk. iepriekš, apmaiņa 4. nr-ā) ražošanas līdzekļus par 500 st. mārč.; tādejādi pārvēršas naudā puse to virsvērtības; pēc tam (apmaiņa 6. nr-ā) tie pārdod ražošanas līdzekļus vēl par 500 st. mārč., t. i., otru pusi savas virsvērtības, un līdz ar to visa viņu virsvērtība ir izņemta no apgrozības naudas formā. Tātad secīgā kārtībā 1) mainīgais kapitāls pārvēršas atpakaļ naudā = 1000 st. mārč., 2) puse virsvērtības pārvēršas naudā = 500 st. mārč., 3) pārvēršas naudā arī otra virsvērtības puse = 500 st. mārč.; tādejādi naudā pārvērsta summa $1000v + 1000m = 2000$ st. mārč. Lai gan I nodalījuma kapitālisti (ņemot vērā vēlāk aplūkojamās apmaiņas, kas ir starpnieces Ic atražošanā) sākotnēji ir laiduši apgrozībā tikai 1000 st. mārč. mainīgā kapitāla, tie no apgrozības ieguvuši divreiz vairāk. Protams, par naudu kļuvušais I nodalījuma kapitālistu m (kas pārvērties par N) tūlīt pāriet citās rokās (II nodalījuma kapitālistu rokās), tāpēc ka šī nauda tiek izdota par patēriņa priekšmetiem. Pārvēršot m naudā, I nodalījuma kapitālisti ir ieguvuši *naudas* formā tikai tik, cik viņi pēc vērtības ir laiduši apgrozībā *preču* formā; fakts, ka šī vērtība ir virsvērtība, t. i., ka tā kapitālistiem neko nemaksā, absolūti neko negroza pašā šo preču vērtībā; tātad šis fakts ir absolūti nesvarīgs, ciktāl runa ir par vērtības pārvēršanos preču apgrozībā. Virsvērtības atrašanās naudas formā ir, protams, īslaicīga, tāpat kā īslaicīgas ir visas citas formas, kādas savas pārvērtības procesā pieņem un nomet avansētais kapitāls. Tā ilgst tieši tik ilgu laiku, kāds paiet no I nodalījuma preces pārvēršanās naudā līdz tai sekojošai I nodalījuma naudas pārvēršanai II nodalījuma precē.

Ja mēs pieņemtu īsākas aprites vai, aplūkojot jautājumu no vienkāršās preču apgrozības viedokļa, straujāku naudas apgrozību, tad pietiktu ar vēl mazāku daudzumu naudas, lai notiktu apmaiņamo preču vērtību apgrozība; šo naudas summu — pastāvot zināmam skaitam secīgu apmaiņu — pastāvīgi nosaka cenu summa respektīvi apgrozībā esošo preču vērtību summa. Pie tam ir pilnīgi vienalga, kādā proporcijā šī vērtību summa sastāv no virsvērtības, no vienas puses, un no kapitālās vērtības, no otras puses.

Ja mūsu piemērā darba alga I nodalījuma strādniekiem tiktu izmaksāta četrreiz gadā, tad $250 \times 4 = 1000$. Tātad 250 st. mārč. naudā pietiktu vērtības $Iv - \frac{1}{2}Ic$ apgrozībai, kā arī apgrozībai starp mainīgo kapitālu Iv un I nodalījuma darbaspēku. Gluži tāpat, ja apgrozība starp Im un Ic notiktu četrās aprītēs, tam būtu nepieciešamas tikai 250 st. mārč., tātad kopumā būtu nepieciešama naudas summa respektīvi naudas kapitāls 500 st. mārč. apmērā, lai preces apgrozītos par 5000 st. mārč. summu. Tad virsvērtība pārvērstos naudā ne divās reizēs secīgi pa pusei, bet četrās reizēs secīgi pa ceturtdaļai.

Ja 4. n-ra apmaiņā pircējs ir nevis II nodalījuma kapitālisti,

bet gan I nodalījuma kapitālisti un tātad pēdējie izdod naudā 500 st. mārč. par tādas pašas vērtības patēriņa priekšmetiem, tad 5. n-ra apmaiņā II nodalījuma kapitālisti pērk par tām pašām 500 st. mārč. ražošanas līdzekļus; 6. n-ra apmaiņā I nodalījuma kapitālisti par tām pašām 500 st. mārč. pērk patēriņa priekšmetus; 7. n-ra apmaiņā II nodalījuma kapitālisti par šīm 500 st. mārč. pērk ražošanas līdzekļus; tātad 500 st. mārč. galu galā atgriežas pie I nodalījuma kapitālistiem — tāpat kā agrāk atgriezās pie II nodalījuma kapitālistiem. Virsvērtība šeit pārvēršas naudā ar tās naudas palīdzību, kuru pats kapitālistiskais ražotājs izdod savam individuālajam patēriņam un kura ir anticipēts ienākums, anticipēts ieņēmums no virsvērtības, kas ietverta precē, kura vēl jāpārdod. Virsvērtības pārvēršana naudā nenotiek ar 500 st. mārč. atpakaļatplūšanas palīdzību: I nodalījuma kapitālisti taču bez 1000 st. mārč. *lv* preces veidā 4. n-ra apmaiņas beigās laida apgrozībā 500 st. mārč. naudā, pie tam, kā mums jau zināms, šī nauda ir papildu nauda, nevis ieņēmums no pārdotās preces. Kad šī nauda atplūst atpakaļ pie I nodalījuma kapitālistiem, tad pēdējie līdz ar to tikai dabū atpakaļ savu papildu naudu, nevis pārvērš naudā savu virsvērtību. I nodalījuma kapitālistu virsvērtības pārvēršana naudā notiek, tikai pārdodot preces *lv*, kurās ietverta šī virsvērtība, un tās atrašanās naudas veidā ikreiz turpinās tikai tik ilgi, kamēr par pārdoto preci ieņemtā nauda no jauna nav iztērēta par patēriņa priekšmetiem.

I nodalījuma kapitālisti par papildu naudu (500 st. mārč.) pērk no II nodalījuma kapitālistiem patēriņa priekšmetus; šo naudu I nodalījuma kapitālisti ir iztērējuši un dabūjuši par to ekvivalentu II nodalījuma preces formā; pirmoreiz nauda atplūst atpakaļ tāpēc, ka II nodalījuma kapitālisti pērk no I nodalījuma kapitālistiem preci par 500 st. mārč.; tātad tā atgriežas kā I nodalījuma kapitālistu pārdotās preces ekvivalents, bet šī prece I nodalījuma kapitālistiem nemaksā neko, t. i., tā veido I nodalījuma kapitālistu virsvērtību, un tādējādi *nauda, ko viņi paši laiduši apgrozībā, pārvērš naudā viņu pašu virsvērtību*; gluži tāpat otrajā pirkumā (6. n-ra apmaiņā) I nodalījuma kapitālisti saņem ekvivalentu II nodalījuma kapitālistu precē. Ja pieņemtu, ka II nodalījuma kapitālisti nepērk no I nodalījuma kapitālistiem ražošanas līdzekļus (7. n-ra apmaiņā), tad I nodalījuma kapitālisti tiešām samaksātu par patēriņa priekšmetiem 1000 st. mārč., t. i., patērētu visu virsvērtību kā ienākumu, proti, samaksātu 500 ar savām precēm I (ražošanas līdzekļiem) un 500 naudā; turpretim tiem paliktu vēl noliktavās 500 st. mārč. precēs I (ražošanas līdzekļos) un viņi būtu izdevuši neatgūstamas 500 st. mārč. naudā.

Pretēji tam II nodalījuma kapitālisti tikai trīs ceturtdaļas sava pastāvīgā kapitāla būtu pārvērtuši no preču kapitāla formas par ražīgo kapitālu; pārējā ceturtdaļa pārvērstos naudas kapitāla formā (500 st. mārč.) — faktiski par dikā stāvošu naudu jeb

naudu, kas pārtraukusi savu funkcionēšanu un nogaida. Ja šāds stāvoklis ieilgtu, tad II nodalījuma kapitālisti būtu spiesti par vienu ceturtdaļu samazināt atražošanas mērogu. Bet, kas attiecas uz tiem 500 ražošanas līdzekļu veidā, kuri paliek uz kakla I nodalījuma kapitālistiem, tad tie nav vis virsvērtība, kas eksistē preču formā; tie palikuši avansētās naudas — 500 st. mārc. vietā, kas piederēja I nodalījuma kapitālistiem līdzās viņu 1000 st. mārc. virsvērtībai preču formā. Kā nauda tie atrodas tādā formā, kurā tos vienmēr var realizēt; būdami preces formā, tie nevar tikt pārdoti tūlīt. No tā ir skaidrs, ka vienkāršā atražošana, kurā jātiek kompensētam katram ražīgā kapitāla elementam tiklab II nodalījumā, kā arī I nodalījumā, kļūst iespējama šeit tikai ar nosacījumu, ka 500 zelta putni atgriezīsies atpakaļ I nodalījumā, kurš sākumā tos izlaidis.

Ja kapitālists (šeit joprojām mēs domājam tikai rūpniecības kapitālistus, kas tai pašā laikā ir visu citu virsvērtības patērētāju pārstāvji) izdod naudu par patēriņa priekšmetiem, tad tas nozīmē, ka ar šo naudu viņam viss izbeigts, ka tā ir aizgājusi savu pasaulīgo ceļu. Ja tā atgriezīsies viņam atpakaļ, tad tas varēs notikt tikai tai gadījumā, ja viņš to izmaksājerēs no apgrozības ar preču palīdzību, t. i., ar savu preču kapitālu. Līdzīgi visa viņa preču gadskārtējā produkta (kas viņam = preču kapitālam) vērtībai katra šī produkta elementa vērtība, t. i., katras atsevišķās preces vērtība, var kapitālistam tikt sadalīta pastāvīgajā kapitālajā vērtībā, mainīgajā kapitālajā vērtībā un virsvērtībā. Tātad katras preces vienības (kuras kā elementi izveido preču produktu) pārvēršana naudā tai pašā laikā ir zināmas visā preču produktā ietvertās virsvērtības daļas pārvēršana naudā. Tādējādi šai gadījumā burtiskā nozīmē ir pareizi, ka kapitālists pats laidis apgrozībā to naudu — laidis, izdodams to par patēriņa priekšmetiem, — ar kuras palīdzību pārvēršas naudā jeb realizējas viņa virsvērtība. Protams, te nav runa par vienām un tām pašām naudas vienībām, bet par zināmu metāla naudas daudzumu, vienlīdzīgu tai summai (vai vienlīdzīgu tās summas daļai), kuru viņš laidis apgrozībā, lai apmierinātu savas personiskās vajadzības.

Praksē tas notiek divējādi: ja uzņēmums sācis darboties tikai šajā gadā, tad paies labs laiks, labākajā gadījumā vairāki mēneši, iekāms kapitālistam radies iespēja izdot savam personiskajam patēriņam naudu no paša uzņēmuma ienākumiem. Bet šī iemesla dēļ viņš ne par vienu mirkli nenoidzina savu patēriņu. Viņš pats avansē sev naudu par virsvērtību, kas vēl tikai būs jāsaņem (pie tam ir pilnīgi vienalga, vai viņš avansē šo naudu no savas paša vai no cita kabatas ar kredīta palīdzību), bet līdz ar to viņš avansē arī līdzekļus tikai vēlāk realizējamās virsvērtības realizēšanai. Turpretim, ja uzņēmums strādā normāli jau samērā ilgu laiku, tad maksājumi un ieņēmumi sadalās dažādos termiņos visa gada laikā. Bet, kas notiek nepārtraukti, tas ir kapitālistu patē-

riņš, kuru anticipē un kura apmērus aprēķina zināmā proporcijā ar parastajiem vai paredzētajiem ienākumiem. Pārdodot jebkuru preču partiju, realizējas arī daļa virsvērtības, kas jāsarāžo gada laikā. Bet, ja visa gada laikā būtu pārdots tikai tik daudz saražotās preces, cik nepieciešams, lai kompensētu tajā ietverto pastāvīgo un mainīgo kapitālo vērtību, vai ja cenas būtu tiktāl kritušās, ka, pārdodot visu preču gadskārtējo produktu, izdotos realizēt tikai tajā ietverto avansēto kapitālo vērtību, tad minētajā naudas izdošanā skaidri parādītos ienākuma anticipācija, aprēķins attiecībā uz nākamo virsvērtību. Ja mūsu kapitālists bankrotēs, tad viņa kreditori un tiesa sāks izmeklēt, vai viņa personiskie izdevumi, kas izdarīti, cerot uz turpmāko ienākumu, ir bijuši pienācīgā samērā pret viņa uzņēmuma apmēriem un pret ienākumu, t. i., virsvērtību, kas parasti vai normāli atbilst viņa uzņēmuma apmēriem.

Tomēr attiecībā pret visu kapitālistu šķiru tas stāvoklis, ka viņai pašai jālaiž apgrozībā nauda, lai realizētu savu virsvērtību (respektīvi arī lai laistu apgrozībā savu kapitālu, pastāvīgo un mainīgo), ne tikvien neliekas paradokšāls, bet arī ir nepieciešams visa mehānisma nosacījums, jo tie taču ir tikai divas šķiras: strādnieku šķira, kam tik vien ir kā tās darbaspēks, un kapitālistu šķira, kuras monopolīpašumā atrodas sabiedriskie ražošanas līdzekļi un nauda. Būtu paradokss, ja strādnieku šķira pirmā avansētu no saviem pašas līdzekļiem naudu, kas nepieciešama precēs ietvertās virsvērtības realizācijai. Bet atsevišķs kapitālists vienmēr izdara šo avansēšanu tikai tādā formā, ka viņš rīkojas kā pircējs, *izdod* naudu, lai pirktu patēriņa priekšmetus, vai arī *avansē* naudu, lai pirktu sava ražīgā kapitāla elementus, pie tam vienalga — vai nu darbaspēku, vai ražošanas līdzekļus. Viņš vienmēr atdod naudu tikai par ekvivalentu. Naudu viņš avansē, laižot to apgrozībā tikai tādā pašā veidā, kā avansē savu preci, arī laižot to apgrozībā. Gan vienā, gan otrā gadījumā viņš rīkojas kā apgrozības izejas punkts.

Norises patieso gaitu aptumšo divējādi apstākļi:

1) rūpnieciskā kapitāla apgrozības procesā parādās *tirdznieciskais kapitāls* (kura pirmā forma vienmēr ir nauda, tāpēc ka līgotājs kā tāds nerada nekādu «produktu» vai «precī») un *naudas kapitāls* kā īpašas kapitālistu kategorijas manipulāciju priekšmets;

2) virsvērtības — kas pirmām kārtām vienmēr nepieciešami nonāk rūpniecības kapitālista rokās — sadalīšanās dažādās kategorijās, kuru pārstāvji līdzās rūpniecības kapitālistam ir zemes īpašnieks (zemes rentei), augļotājs (procentiem) utt., kā arī vēl valdība ar saviem ierēdņiem, rantjē utt. Visi šie zeļļi attiecībā pret rūpniecības kapitālistu ir pircēji, un tiktāl viņi pārvērš viņa preces naudā; arī viņi pro parte* laiž «naudu» apgrozībā, un kapi-

* — attiecīgajos apmēros. — Red.

tālists saņem šo naudu no viņiem. Pie tam vienmēr tiek aizmirsts, no kāda avota viņi sākumā šo naudu dabūjuši un no kurienes viņi ikreiz atkal to dabū.

VI. I NODALIJUMA PASTĀVIGAIS KAPITĀLS^{48a)}

Mums atliek vēl izpētīt I nodalījuma pastāvīgo kapitālu = 4000 Ic. Šī vērtība ir vienlīdzīga šīs preču masas ražošanā patērēto ražošanas līdzekļu vērtībai, kas no jauna parādās preču produktā I. Šī no jauna parādījusies vērtība, kas nav ražota I nodalījuma ražošanas procesā, bet iegājusi tajā iepriekšējā gadā kā pastāvīga vērtība, kā noteikta šī nodalījuma ražošana līdzekļu vērtība, tagad eksistē visā tās I nodalījuma preču masas daļā, ko nav uzsūkuši II nodalījuma kapitālisti; šai preču masai, kas tādējādi palikusi I nodalījuma kapitālistu rokās, ir vērtība = $\frac{2}{3}$ visa viņu preču gada produkta vērtības. Par atsevišķu kapitālistu, kas ražo kaut kādus īpaša veida ražošanas līdzekļus, varētu sacīt: viņš pārdod savu preču produktu, pārvērš to naudā. Pārvēršot to naudā, viņš pārvērš atpakaļ naudā arī sava produkta vērtības pastāvīgo daļu. Par šo naudā pārvērsto vērtības daļu viņš pēc tam no jauna pērk sev ražošanas līdzekļus no citiem preču pārdevējiem vai pārvērš sava produkta vērtības pastāvīgo daļu tai naturālajā formā, kurā tā var atkal funkcionēt kā ražīgais pastāvīgais kapitāls. Turpretim mūsu gadījumā šāds pieņēmums nav iespējams. I nodalījuma kapitālistu kategorija aptver visus tos kapitālistus, kuri ražo ražošanas līdzekļus. Bez tam viņu rokās pēc mūsu aplūkotajām apmaiņām palikušais preču produkts 4000 apmērā ir sabiedriskā produkta tā daļa, ko nevar apmainīt ne pret kādu citu, tāpēc ka tādai apmaiņai jau vairs neeksistē nekādas citas gada produkta daļas. Izņemot šos 4000, viss gada produkta atlikums jau ir atradis sev vietu: tā daļu ir uzsūcis sabiedriskais patēriņa fonds, bet otrai daļai jākompensē pastāvīgais kapitāls II nodalījumā, kas jau ir apmainījis visu, ar ko tas varēja rīkoties apmaiņā ar I nodalījumu.

Grūtības atrisinās ļoti vienkārši, ja ievērojam, ka viss I nodalījuma preču produkts pēc savas naturālās formas sastāv no ražošanas līdzekļiem, t. i., no paša pastāvīgā kapitāla vieliskajiem elementiem. Te atklājas tā pati parādība, ko agrāk jau redzējām II nodalījumā, tikai citādā veidā. II nodalījumā viss preču produkts sastāvēja no patēriņa priekšmetiem, tāpēc daļu no tā, ko mērī ar šajā preču produktā ietvertu darba algu plus virsvērtība, varēja patērēt paši šīs produkta daļas ražotāji. Šeit, I nodalījumā, viss preču produkts sastāv no ražošanas līdzekļiem: ēkām, mašīnām, tvertņēm, izejmateriāliem, palīgmateriāliem utt. Tāpēc to

48a) Šeit sākas teksts no II manuskripta.

daļa, kas kompensē šajā ražošanas sfērā lietojamo pastāvīgo kapitālu, savā naturālajā formā var nekavējoties sākt atkal funkcionēt kā ražīgā kapitāla sastāvdaļa. Ciktāl tā stājas apgrozībā, tā apgrozās I nodalījuma robežās. II nodalījumā daļu preču produkta in natura individuāli patērē paši tā ražotāji, turpretim I nodalījumā daļu produkta in natura ražīgi patērē šī produkta kapitālistiskie ražotāji.

Mūsu aplūkojamā I nodalījuma preču produkta daļas = 4000c, pastāvīgā kapitālā vērtība, kas patērēta šai nodalījumā, parādās no jauna un turklāt parādās tādā naturālā formā, kādā tā nekavējoties var sākt funkcionēt kā ražīgais pastāvīgais kapitāls. II nodalījumā visa preču produkta 3000 tā daļa, kuras vērtība ir vienlīdzīga darba algai plus virsvērtība (kopsummā = 1000), tieši ietilpst II nodalījuma kapitālistu un strādnieku individuālajā patēriņā; turpretim šī preču produkta pastāvīgā kapitālā vērtība (= 2000) nevar no jauna ietilpt II nodalījuma kapitālistu ražīgajā patēriņā, bet tā jākompensē apmaiņas kārtībā ar I nodalījumu.

Pretēji tam I nodalījumā visa preču produkta, kura vērtība ir 6000, daļa, kuras vērtība ir vienlīdzīga darba algai plus virsvērtība (kopsummā = 2000), neietilpst un pēc savas naturālās formas arī nevar ietilpt šī produkta ražotāju individuālajā patēriņā. Sākumā jānotiek šīs daļas apmaiņai ar II nodalījuma produktu. Turpretim I nodalījuma produkta vērtības pastāvīgā daļa, kas vienlīdzīga 4000, atrodas tādā naturālā formā, kādā tā — ja I nodalījuma kapitālistus aplūko to kopumā — atkal var tieši funkcionēt kā I nodalījuma pastāvīgais kapitāls. Citiem vārdiem: viss I nodalījuma produkts sastāv no tādām lietošanas vērtībām, kuras pēc savas naturālās formas — pastāvot kapitālistiskajam ražošanas veidam — var kalpot tikai kā pastāvīgā kapitāla elementi. Tātad no šī produkta ar kopvērtību 6000 viena trešdaļa (2000) kompensē II nodalījuma pastāvīgo kapitālu un pārējās $\frac{2}{3}$ — I nodalījuma pastāvīgo kapitālu.

I nodalījuma pastāvīgais kapitāls sastāv no dažādu kapitāla grupu masas kopuma; šīs kapitāla grupas ieguldītas dažādās ražošanas līdzekļu ražošanas nozarēs: tik un tik daudz domnās, tik un tik daudz akmeņogļu šahtās utt. Katra no šīm kapitāla grupām vai katrs no šiem sabiedriskajiem grupu kapitāliem savukārt sastāv no lielāka vai mazāka daudzuma patstāvīgi funkcionējošu atsevišķu kapitālu. Pirmkārt, viss sabiedrības kapitāls, piemēram, 7500 (kas var apzīmēt miljonus utt.), sadalās dažādās kapitāla grupās; sabiedrības kapitāls 7500 vērtībā ir sadalījies īpašās daļās, un katra no tām ir ieguldīta īpašā ražošanas nozarē; katrā īpašā ražošanas nozarē ieguldītā sabiedriskās kapitālās vērtības daļa pēc savas naturālās formas sastāv daļēji no katras īpašās ražošanas sfēras ražošanas līdzekļiem, daļēji no darbaspēka, kas nepieciešams ražošanas līdzekļu ekspluatācijai šajā sfērā, ir atbilstīgi kvalificēts un dažādi modificējas darba dališanas rezultātā

atkarībā no katrā atsevišķā ražošanas sfērā veicamā darba specifiskā rakstura. Katrā īpašajā ražošanas nozarē ieguldītā sabiedriskā kapitāla daļa savukārt sastāv no tajā ieguldīto patstāvīgi funkcionējošo atsevišķo kapitālu summas. Pats par sevi saprotams, ka tas vienādi attiecas uz abiem nodalījumiem — tiklab uz I, kā arī uz II.

Kas attiecas uz I nodalījuma pastāvīgo kapitālo vērtību, kas šī nodalījuma preču produkta formā no jauna parādās, tad tā daļēji atkal ieiet kā ražošanas līdzekļi tajā īpašajā ražošanas sfērā (vai pat tajā individuālajā uzņēmumā), no kuras tā nākusi kā produkts, piemēram, graudi no jauna ieiet graudu ražošanā, ogles — ogļu ieguves procesā, dzelzs mašīnu veidā — dzelzs ražošanā utt.

Bet, ciktāl atsevišķie produkti, no kuriem sastāv I nodalījuma pastāvīgā kapitālā vērtība, tieši neietilpst no jauna savā īpašajā vai individuālajā ražošanas sfērā, tiktāl tie tikai maina savu vietu. Tie naturālā formā ietilpst citā I nodalījuma ražošanas sfērā, turpretim citu I nodalījuma ražošanas sfēru produkts kompensē tos in natura. Tā ir tikai šo produktu pārvietošanās no vietas vietā. Visi tie no jauna ietilpst ražošanas procesā kā faktori, kas kompensē I nodalījuma pastāvīgo kapitālu, bet tikai vienas I nodalījuma uzņēmumu grupas vietā tie ieiet citā. Ciktāl te notiek apmaiņa starp atsevišķiem I nodalījuma kapitālistiem, tiktāl tā ir vienas pastāvīgā kapitāla naturālās formas apmaiņa pret otru pastāvīgā kapitāla naturālo formu, viena ražošanas līdzekļu veida apmaiņa pret otru ražošanas līdzekļu veidu. Tā ir I nodalījuma kapitāla dažādo individuālo pastāvīgo daļu savstarpēja maiņa. Produkti, ciktāl tie nekalpo tieši kā ražošanas līdzekļi savā pašu ražošanas nozarē, no savas ražošanas vietas pāriet uz citu ražošanas vietu un tādējādi savstarpēji kompensē cits citu. Citiem vārdiem (līdzīgi tam, kā II nodalījumā notiek ar virsvērtības sadalīšanu): katrs I nodalījuma kapitālists proporcionāli tam, ciktāl viņš ir šī pastāvīgā kapitāla — 4000 līdzpašnieks, iegūst no šīs preču masas sev nepieciešamos ražošanas līdzekļus. Ja ražošana būtu sabiedriska, nevis kapitālistiska, tad skaidrs, ka šie I nodalījuma produkti atražošanas nolūkos ne mazāk pastāvīgi sadalītos no jauna kā ražošanas līdzekļi starp šī nodalījuma ražošanas nozarēm: viena daļa tieši paliktu tajā ražošanas sfērā, no kuras tā nākusi kā produkts, turpretim otra pārietu uz citām nozarēm, un tādējādi starp dažādām šī nodalījuma ražošanas nozarēm nodibinātos pastāvīga kustība pretējos virzienos.

VH. MAINIGAIS KAPITĀLS UN VIRSVĒRTĪBA ABOS NODALIJUMOS

Tātad visa gada laikā ražoto patēriņa priekšmetu vērtība ir vienlīdzīga gada laikā atražotajai II nodalījuma mainīgajai kapitālajai vērtībai plus II nodalījuma jaunražotā virsvērtība (t. i.,

vienlīdzīga vērtībai, kas gada laikā saražota II nodalījumā), plus gada laikā atražotā I nodalījuma mainīgā kapitālā vērtība un I nodalījuma jaunražotā virsvērtība (tātad plus vērtība, kas gada laikā saražota I nodalījumā).

Ja pieņem, ka notiek vienkārša atražošana, tad visa gada laikā saražoto patēriņa priekšmetu vērtība būs vienlīdzīga jaunradītajai gadskārtējai vērtībai, t. i., vienlīdzīga visai vērtībai, ko sabiedriskais darbs saražojis gada laikā, — un tai jābūt vienlīdzīgai, jo vienkāršajā atražošanā tiek patērēta visa šī vērtība.

Visa sabiedriskā darbadiena sadalās divās daļās: 1) nepieciešamajā darbā; gada laikā šis darbs rada vērtību $1500v$; 2) virsdarbā; tas rada papildu vērtību jeb virsvērtību $1500m$. Šo vērtību summa, = 3000, ir vienlīdzīga gadā ražoto patēriņa priekšmetu vērtībai (3000). Tātad visa gada laikā ražoto patēriņa priekšmetu vērtība ir vienlīdzīga visai tai vērtībai, ko ražojusi kopējā sabiedriskā darbadiena gada laikā, ir vienlīdzīga sabiedriskā mainīgā kapitāla vērtībai plus sabiedriskā virsvērtība, t. i., vienlīdzīga visam jaunajam gadskārtējam produktam.

Bet mēs zinām, ka šie divi vērtības lielumi apmaiņā savstarpēji gan sedzas, tomēr nepavisam ne visa II nodalījuma preču, t. i., patēriņa priekšmetu vērtība ir ražota šajā sabiedriskās ražošanas nodalījumā. Tie savstarpēji sedzas, tāpēc ka pastāvīgā kapitālā vērtība, kas no jauna parādās II nodalījuma produkta vērtībā, ir vienlīdzīga vērtībai (mainīgajai kapitālajai vērtībai plus virsvērtība), kas no jauna ražota I nodalījumā; tāpēc $I(v+m)$ var nopirkt to II nodalījuma produkta daļu, kas šī produkta ražotājiem (II nodalījumā) pārstāv pastāvīgo kapitālo vērtību. No tā redzams, kāpēc, lai gan II nodalījuma kapitālistiem viņu produkta vērtība sadalās uz $c+v+m$, šī produkta vērtība, aplūkota no visas sabiedrības viedokļa, var tikt sadalīta uz $v+m$. Bet tā tas notiek tikai tāpēc, ka šeit IIc vienlīdzīgs $I(v+m)$ un ka šīs divas sabiedriskā produkta sastāvdaļas ar maiņas palīdzību savstarpēji apmainās savām naturālajām formām, tā ka pēc šāda apgrozījuma vērtība IIc atkal eksistē ražošanas līdzekļu veidā, bet $I(v+m)$ turpretim patēriņa priekšmetu veidā.

Sis apstāklis tad arī devis Ā. Smitam ieganstu apgalvot, ka visa gada produkta vērtība sadaloties uz $v+m$. Tas ir pareizi 1) tikai tai gada produkta daļai, kas sastāv no patēriņa priekšmetiem, 2) pareizi ne tajā nozīmē, ka šī vērtība ir pilnīgi visa ražota II nodalījumā un ka tātad II nodalījuma produkta vērtība ir vienlīdzīga šai II nodalījumā avansētā mainīgā kapitāla vērtībai plus tai pašā nodalījumā ražotā virsvērtība. Tas ir pareizi tikai tajā nozīmē, ka $II(c+v+m) = II(v+m) + I(v+m)$, jeb tāpēc, ka $IIc = I(v+m)$.

No tā tālāk izriet sekojošais.

Gada sabiedriskā darbadiena (t. i., darbs, ko patērējusi visa strādnieku šķira visa gada laikā), līdzīgi jebkurai individuālai

darbadienai, sadalās tikai divās daļās, proti, nepieciešamajā darbā un virsdarbā; tāpēc šīs darbadienas ražotā vērtība arī sadalās tikai divās daļās, proti, mainīgajā kapitālajā vērtībā, t. i., tajā vērtības daļā, par kuru strādnieks pērk sevis paša atražošanas līdzekļus, un virsvērtībā, ko kapitālists var iztērēt savam paša individuālajam patēriņam. Tomēr no visas sabiedrības viedokļa daļa sabiedriskās darbadienas tiek patērēta vienīgi tam, lai ražotu jaunu pastāvīgo kapitālu, t. i., produktus, kas paredzēti vienīgi tam, lai tie funkcionētu darba procesā kā ražošanas līdzekļi un tāpat kā pastāvīgais kapitāls vērtības pieaugšanas procesā, kas saistīts ar darba procesu. Saskaņā ar mūsu pieņēmumu visa sabiedriskā darbadiena izpaužas naudas vērtībā 3000, no kuriem tikai $\frac{1}{3}$, kas vienlīdzīga vērtībai 1000, ražota II nodalījumā, kas ražo patēriņa priekšmetus, t. i., preces, kurās galu galā realizējas visa sabiedrības mainīgā kapitālā vērtība un visa virsvērtība. Tāpat saskaņā ar šo pieņēmumu $\frac{2}{3}$ sabiedriskās darbadienas tiek izlietas jauna pastāvīgā kapitāla ražošanai. Kaut arī no I nodalījuma individuālo kapitālistu un strādnieku viedokļa šīs $\frac{2}{3}$ sabiedriskās darbadienas kalpo vienīgi tam, lai ražotu tikai mainīgo kapitālo vērtību plus virsvērtība, gluži tāpat kā pārējā trešdaļa sabiedriskās darbadienas II nodalījumā, tomēr, ja jautājumu aplūko no sabiedriskā viedokļa, kā arī ja ņem vērā I nodalījuma produkta lietošanas vērtību, šīs $\frac{2}{3}$ sabiedriskās darbadienas ražotikai ražīgā patēriņa procesā esošā vai pilnīgi patērētā pastāvīgā kapitāla kompensējumu. Arī no individuālā viedokļa, kaut gan visa šajās $\frac{2}{3}$ darbadienas ražotā vērtība vienlīdzīga tikai mainīgajai kapitālajai vērtībai plus virsvērtība tās ražotājiem, tomēr šajās $\frac{2}{3}$ darbadienas nepavisam netiek ražotas tādas lietošanas vērtības, lai par tām varētu izdot darba algu vai virsvērtību; šo $\frac{2}{3}$ darbadienas produkts ir ražošanas līdzekļi.

Pirmām kārtām jāatzīmē, ka neviena sabiedriskās darba dienas daļa ne I nodalījumā, ne II nodalījumā nekalpo, lai ražotu šajās divās lielajās ražošanas sfērās jau lietotā un tajās funkcionējošā pastāvīgā kapitāla vērtību. Abu šo nodalījumu strādnieki ražo tikai papildu vērtību $2000 I(v+m) + 1000 II(v+m)$ — papildu pie pastāvīgās kapitālās vērtības, kas vienlīdzīga $4000 Ic + 2000 IIc$. Jaunā vērtība, kas tiek ražota ražošanas līdzekļu formā, vēl nav pastāvīgais kapitāls. Tā ir tikai paredzēta tam, lai kā tāds funkcionētu nākotnē.

Viss II nodalījuma produkts, t. i., patēriņa priekšmeti, ko aplūko no tā lietošanas vērtības puses, konkrēti, tā naturālajā formā, ir II nodalījumā patērētās sabiedriskās darbadienas vienas trešdaļas produkts; tas ir produkts, ko dod darbs savā konkrētajā formā, kā audēja darbs, maiznieka darbs utt., kuri strādājuši šajā nodalījumā, t. i., produkts, ko dod darbs, ciktāl tas funkcionē kā darba procesa subjektīvais elements. Turpretim, kas attiecas uz šī II nodalījuma visa produkta vērtības pastāvīgo daļu, tad tā

tikai atkal parādās jaunā lietošanas vērtībā, jaunā naturālā formā, patēriņa priekšmetu formā, bet agrāk tā eksistēja ražošanas līdzekļu formā. Darba procesa rezultātā šīs daļas vērtība no tās agrākās naturālās formas pārnests uz jaunu naturālo formu. Bet šīs gada produkta $\frac{2}{3}$ vērtības vērtība, kas vienlīdzīga 2000, nav ražota II nodalījuma kapitāla vērtības pieaugšanas procesā, kas noticis šogad.

Līdzīgi tam, kā no darba procesa viedokļa aplūkotais II nodalījuma produkts ir no jauna funkcionējošā dzīvā darba un tam dotā, šo darbu noteicošo ražošanas līdzekļu rezultāts, kuros šis darbs realizējas kā savos priekšmetiskajos nosacījumos, gluži tāpat no vērtības pieaugšanas procesa viedokļa visa II nodalījuma produkta vērtība, vienlīdzīga 3000, izveidojas no jaunās vērtības ($500v + 500m = 1000$), ko ražojusi jaunpievienotā $\frac{1}{3}$ sabiedriskās darbadienas, un no pastāvīgās vērtības, kurā materializētas $\frac{2}{3}$ pagājušās sabiedriskās darbadienas, kas apritējuši pirms te aplūkotā ražošanas procesa sākuma II nodalījumā. Šī II nodalījuma produkta vērtības daļa izpaužas vienā paša produkta daļā. Tā eksistē zināmā daudzumā patēriņa priekšmetu ar kopējo vērtību $2000 = \frac{2}{3}$ sabiedriskās darbadienas. Tā ir tā jaunā lietošanas forma, kurā no jauna parādās pastāvīgā vērtības daļa. Tādējādi patēriņa priekšmetu daļas, kas vērtības ziņā vienlīdzīga 2000 IIc, apmaiņa pret ražošanas līdzekļiem, kas izgatavoti I nodalījumā un vērtības ziņā vienlīdzīgi $I(1000v + 1000m)$, būtībā nozīmē, ka visas darbadienas $\frac{2}{3}$, kuras nesatur ne mazākās šī gada darba daļas un kuras apritējušas pirms šī gada sākuma, apmaina pret darbadienas $\frac{2}{3}$, kuras pievienotas no jauna šogad. Šī gada $\frac{2}{3}$ sabiedriskās darbadienas nevarētu tikt lietotas pastāvīgā kapitāla ražošanā un tai pašā laikā veidot mainīgo kapitālo vērtību plus virsvērtība saviem ražotājiem, ja tās netiktu apmainītas pret to daļu vērtības, kas ir ik gadus patērējamiem patēriņa priekšmetiem, kuros ietvertas $\frac{2}{3}$ darbadienas, kas patērētas un realizētas pirms šī gada, nevis šī gada laikā. Tā ir šī gada $\frac{2}{3}$ darbadienas apmaiņa pret darbadienas $\frac{2}{3}$, kuras patērētas pirms šī gada, šī gada darba laika apmaiņa pret pagājušā gada darba laiku. Tātad tas izskaidro mums miklu, kāpēc visas sabiedriskās darbadienas laikā jaunradītā vērtība var sadalīties mainīgajā kapitālajā vērtībā plus virsvērtība, kaut gan $\frac{2}{3}$ šīs darbadienas tiek patērētas, nevis lai ražotu priekšmetus, kuros varētu realizēties mainīgais kapitāls vai virsvērtība, bet, gluži otrādi, lai ražotu ražošanas līdzekļus, kuri kalpo gada laikā patērētā kapitāla kompensēšanai. Tas izskaidrojams vienkārši tādējādi, ka tās II nodalījuma produkta vērtības $\frac{2}{3}$, kurās I nodalījuma kapitālisti un strādnieki realizē savu saražoto mainīgo kapitālo vērtību plus virsvērtība (un kuras sastāda $\frac{2}{9}$ visas gadskārtējā produkta vērtības), pēc savas vērtības ir pirms šī gada apritējušās sabiedriskās darbadienas $\frac{2}{3}$ produkts.

Lai gan I un II nodaļuma sabiedriskā produkta summa, ražošanas līdzekļi un patēriņa priekšmeti, ja tos aplūko pēc viņu lietošanas vērtības, konkrēti, viņu naturālajā formā, ir šī gada darba produkts, tomēr tikai tiktāl, ciktāl pats šis darbs tiek aplūkots kā derīgs konkrēts darbs, nevis kā darbaspēka patēriņš, nevis kā darbs, kas rada vērtību. Pie tam pirmais ir pareizi tikai tai nozīmē, ka ražošanas līdzekļi ir pārvērtušies jaunā produktā, šī gada produktā tikai tā, ka tiem pievienots dzīvais darbs, kas ar tiem operējis. Un otrādi, bez ražošanas līdzekļiem, kas eksistē neatkarīgi no attiecīgā gada darba, bez darba līdzekļiem un ražošanas materiāliem šī gada darbs nevarētu pārvērsties par produktu.

VIII. PASTĀVĪGAIS KAPITĀLS ABOS NODALĪJUMOS

Kas attiecas uz visa produkta vērtību 9000 un tām kategorijām, kurās tā sadalās, tad to analīze nav grūtāka par atsevišķā kapitāla produkta vērtības analīzi un, taisni otrādi, tā ir identiska ar to.

Viss sabiedrības gada produkts saskaņā ar mūsu pieņēmumu ietver trīs viengadīgas sabiedriskas darbadienas. Katras šīs darbadienas vērtības izteiksme = 3000; tāpēc visa produkta vērtības izteiksme = $3000 \times 3 = 9000$.

Tālāk, *pirms* tā viengadīgā ražošanas procesa sākuma, kura produktu mēs analizējam, no visa šī darba laika apritējušas I nodaļumā $\frac{4}{3}$ darbadienas (jaunradītā vērtība 4000) un II nodaļumā — $\frac{2}{3}$ darbadienas (jaunradītā vērtība 2000). Kopā 2 sabiedriskās darbadienas, kas devušas jaunu vērtību = 6000. Tāpēc $4000 Ic + 2000 IIc = 6000c$ figurē kā ražošanas līdzekļu vērtība jeb kā pastāvīgā kapitāla vērtība, kas no jauna parādās visā sabiedriskā produkta vērtībā.

I nodaļumā, tālāk, $\frac{1}{3}$ jaunpievienotās sabiedriskās gada darbadienas ir nepieciešamais darbs jeb darbs, kas kompensē mainīgā kapitāla vērtību, 1000 Iv , un samaksā I nodaļumā izlietotā darba cenu. Gluži tāpat II nodaļumā $\frac{1}{6}$ sabiedriskās darbadienas ir nepieciešamais darbs, kas summā dod vērtību 500. Tātad $1000 Iv + 500 IIv = 1500v$, t. i., sabiedriskās darbadienas puses vērtības izteiksme, vērtības izteiksme visai tai šogad pievienotās darbadienas pirmajai pusei, kura sastāv no nepieciešamā darba.

Beidzot, I nodaļumā $\frac{1}{3}$ visas darbadienas, jaunradītā vērtība = 1000, ir virsdarbs; II nodaļumā $\frac{1}{6}$ darbadienas, jaunradītā vērtība = 500, ir virsdarbs; summā tās dod visas jaunpievienotās darbadienas otru pusi. Tāpēc visa saražotā virsvērtība = $1000 Im + 500 II m = 1500m$.

Tātad sabiedriskā produkta vērtības pastāvīgā kapitālā daļa (c):

2 darbadienas, kas patērētas pirms aplūkojamā ražošanas procesa; vērtības izteiksme = 6000.

Gada laikā patērētais nepieciešamais darbs (v):

puse darbadienas, kas patērēta ražošanai gada laikā; vērtības izteiksme = 1500.

Gada laikā patērētais virsdarbs (m):

puse darbadienas, kas patērēta ražošanai gada laikā; vērtības izteiksme = 1500.

Gada darba jaunradītā vērtība ($v+m$) = 3000.

Visa produkta vērtība ($c+v+m$) = 9000.

Tātad grūtības ir nevis paša sabiedriskā produkta vērtības analizē. Tās rodas, kad salīdzina sabiedriskā produkta vērtības sastāvdaļas ar tā *lietiskajām* sastāvdaļām.

Pastāvīgā vērtības daļa, kas tikai no jauna parādās, ir vienlīdzīga tai sabiedriskā produkta vērtības daļai, kura sastāv no ražošanas līdzekļiem; tā iemiesojas šajā sabiedriskā produkta daļā.

Gada laikā jaunradītā vērtība, t. i., summa $v+m$, ir vienlīdzīga tai vērtībai, kas ir produkta daļai, kura sastāv no *patēriņa* priekšmetiem; tā iemiesojas šajā produkta daļā.

Bet, ja neņem vērā šeit nenozīmīgos izņēmumus, ražošanas līdzekļi un patēriņa priekšmeti ir pilnīgi dažādi preču veidi, pilnīgi dažādas naturālās vai lietošanas formas produkti, tātad pilnīgi dažādu konkrētu darba veidu produkti. Darbs, kas lieto mašīnas, lai ražotu eksistences līdzekļus, pilnīgi atšķiras no darba, kas izgatavo mašīnas. Liekas, ka visa kopējā gada darbadiena, kuras vērtības izteiksme = 3000, patērēta, lai ražotu patēriņa priekšmetus, = 3000, kuros no jauna neparādās nekāda vērtības pastāvīgā daļa, jo šie 3000, vienlīdzīgi summai $1500v+1500m$, sadalās tikai mainīgajā kapitālajā vērtībā + virsvērtība. No otras puses, pastāvīgā kapitālā vērtība, kas vienlīdzīga 6000, no jauna parādās tāda veida produktos, kuri pilnīgi atšķiras no patēriņa priekšmetiem, — ražošanas līdzekļu veidā. Taču liekas, it kā šo jauno produktu ražošanai nav patērēta ne mazākā sabiedriskās darbadienas daļa; gluži otrādi, liekas, it kā visa šī darbadiena sastāvētu tikai no tādiem darba veidiem, kuru rezultāts ir nevis ražošanas līdzekļi, bet gan patēriņa priekšmeti. Noslēpums ir jau atklāts. Ar gada darbu jaunradītā vērtība ir vienlīdzīga II nodaļuma produkta vērtībai, visai jaunražoto patēriņa priekšmetu vērtībai. Bet šī produkta vērtība ir par $\frac{2}{3}$ lielāka nekā patēriņa priekšmetu ražošanai (II nodaļumā) patērētā gada darba daļa. To ražošanai patērēta tikai $\frac{1}{3}$ gada darba; $\frac{2}{3}$ šī gada darba patērētas ražošanas līdzekļu ražošanai, tātad patērētas I nodaļumā. Pa šo laiku I nodaļumā saražotā jaunā vērtība, kas ir vienlīdzīga I nodaļumā saražotajai mainīgajai kapitālajai vērtībai un virsvērtībai, ir vienlīdzīga II nodaļuma pastāvīgajai kapitālajai vērtībai, kas no jauna parādās šai nodaļumā ražoto patēriņa priekš-

metu veidā. Tātad tās var tikt apmainītas viena pret otru, var in natura aizstāt viena otru. Tāpēc visa II nodalījumā ražoto patēriņa priekšmetu vērtība ir vienlīdzīga I un II nodalījumā jaunražotās vērtības summai jeb $II(c+v+m) = I(v+m) + II(v+m)$, tātad vienlīdzīga tās jaunās vērtības summai $v+m$ formā, ko saražojis gada darbs.

No otras puses, visa ražošanas līdzekļu (I) vērtība ir vienlīdzīga pastāvīgās kapitālās vērtības summai, kas no jauna parādās ražošanas līdzekļu (I) formā un patēriņa priekšmetu (II) formā, tātad vienlīdzīga pastāvīgās kapitālās vērtības summai, kas no jauna parādās visā sabiedrības produktā. Visa šī vērtība ir vienlīdzīga $\frac{4}{3}$ I nodalījumā pirms ražošanas procesa sākuma patērētās, pagājušās darbadienas vērtības izteiksmei un $\frac{2}{3}$ II nodalījumā šogad pirms ražošanas procesa sākuma patērētās pagājušās darbadienas, t. i., kopsummā vienlīdzīga divu kopēju darbadienu vērtības izteiksmei.

Tātad grūtības, analizējot visu sabiedrisko gada produktu, rodas no tā, ka vērtības pastāvīgā daļa ir pārstāvēta ražošanas līdzekļos — gluži cita veida produktos nekā pie šīs vērtības pastāvīgās daļas pievienotā jaunā vērtība $v+m$, kas pārstāvēta patēriņa priekšmetos. Tas izskatās tā, it kā $\frac{2}{3}$ patērētās produktu masas — ja tos aplūko no vērtības puses — ir atkal jaunā formā, parādās kā jauns produkts, lai gan tā ražošanai sabiedrība nav patērējusi nekādu darbu. Ar atsevišķu kapitālu tas nenotiek. Katrs individuālais kapitālists lieto noteiktu konkrētu darba veidu, kas šim darbam atbilstošos ražošanas līdzekļus pārvērš par kaut kādu zināmu produktu. Pieņemsim, piemēram, ka kapitālists būs mašīnu būvētājs, gada laikā patērētais pastāvīgais kapitāls = $6000c$, mainīgais = $1500v$, virsvērtība = $1500m$, produkts = 9000 ; pieņemsim, ka šis produkts reprezentē 18 mašīnas, katras šīs mašīnas vērtība ir vienlīdzīga 500. Viss produkts šeit eksistē vienā un tai pašā formā, mašīnu formā. (Ja mašīnbūvētājs ražo vairāku veidu mašīnas, tad katram veidam aprēķins ir īpašs.) Viss preču produkts ir gada laikā mašīnbūvniecībā patērētā darba produkts, ir viena un tā paša konkrētā darba veida savienojums ar vieniem un tiem pašiem ražošanas līdzekļiem. Tāpēc dažādās produkta vērtības daļas reprezentētas vienā un tai pašā naturālajā formā: 12 mašīnās ietverti $6000c$, 3 mašīnās — $1500v$, pārējās 3 mašīnās — $1500m$. Šeit ir skaidrs, ka 12 mašīnu vērtība = $6000c$ nevis tāpēc, ka šajās 12 mašīnās iemiesots tikai pirms mašīnbūvniecības sākuma patērētais darbs un nav iemiesots pašai mašīnbūvniecībai šajā gadā patērētais darbs. 18 mašīnu izgatavošanai nepieciešamo ražošanas līdzekļu vērtība pati par sevi nepārvērtās par 12 mašīnu vērtību, bet šo 12 mašīnu vērtība (kas savukārt sastāv no $4000c + 1000v + 1000m$) ir vienkārši vienlīdzīga visai pastāvīgajai kapitālajai vērtībai, kas ietverta 18 mašīnu vērtībā. Tāpēc mašīnbūvētajam no 18 mašīnām jāpārdod 12, lai kom-

pensētu savu patērēto pastāvīgo kapitālu, kas viņam nepieciešams 18 jaunu mašīnu atražošanai. Turpretim lieta nebūtu izskaidrojama, ja izrādītos — lai gan lietotais darbs ietverts tikai mašīnbūvniecībā, tā rezultāts ir, no vienas puses, 6 mašīnas = $1500v + 1500m$, no otras puses, dzelzs, varš, skrūves, siksnas utt., kopvērtībā 6000 *c*, t. i., mašīnu ražošanas līdzekļi savā naturālajā formā, kurus, kā zināms, atsevišķs kapitālists mašīnbūvētājs pats neražo, bet kuri viņam jākompensē ar apgrozības procesa starpniecību. Un tomēr no pirmā acu uzmetiena liekas, it kā sabiedriskā gada produkta atražošana notiek tieši šādā absurdā veidā.

Individuālā kapitāla produktam, t. i., jebkurai sabiedriskā kapitāla daļai, kura funkcionē patstāvīgi un kurai ir sava dzīve, var būt jebkāda naturālā forma. Vienīgais nosacījums ir tas, lai tam tiešām būtu lietošanas forma, lietošanas vērtība, kas uzspiestu tam zīmogu, ka tas ir apgrozības spējīgs preču pasaules loceklis. Pie tam gluži nesvarīgs un nejaušs ir apstāklis, vai tas kā ražošanas līdzeklis var atkal stāties tai pašā ražošanas procesā, no kura tas iznācis kā produkts, tātad vai tai šī produkta vērtības daļai, kurā pārstāvēta kapitāla pastāvīgā daļa, ir tāda naturālā forma, kurā tā faktiski var no jauna funkcionēt kā pastāvīgais kapitāls. Ja tā nav, tad produkta vērtības norādītā daļa ar pārdošanu un pirkšanu atkal pārvēršas šī produkta ražošanas lietisko elementu formā, bet pastāvīgais kapitāls tādējādi tiek atražots tajā naturālajā formā, kurā tas kā tāds var funkcionēt.

Citādi ir ar visa sabiedriskā kapitāla produktu. Visiem atražošanas lietiskajiem elementiem savā naturālajā formā jāizveido paša šī produkta daļas. Kapitāla patērētā pastāvīgā daļa var tikt kompensēta ar visas ražošanas palīdzību tikai tad, ja visa kapitāla pastāvīgā daļa, kas no jauna parādās gada produktā, parādās jaunu ražošanas līdzekļu naturālajā formā, kuri tiešām var funkcionēt kā pastāvīgais kapitāls. Tāpēc — pieņemot vienkāršo atražošanu — tai produkta daļai, kura sastāv no ražošanas līdzekļiem, pēc vērtības jābūt vienlīdzīgai sabiedriskā kapitāla vērtības pastāvīgajai daļai.

Tālāk, ja jautājumu aplūko individuālā aspektā, tad ar jaunpievienojamā darba palīdzību kapitālists ražo tikai savu mainīgo kapitālu plus virsvērtība, kuri ieiet viņa produkta vērtībā, turpretim vērtības pastāvīgā daļa tiek pārnesta uz produktu jaunpievienojamā darba konkrētā rakstura dēļ.

Ja jautājumu aplūko visas sabiedrības aspektā, tad tā sabiedriskās darbadienas daļa, kas ražo ražošanas līdzekļus, tātad pievieno tiem jaunu vērtību un pārnes uz tiem ražošanai patērēto ražošanas līdzekļu vērtību, — šī sabiedriskās darbadienas daļa neražo neko citu kā vienīgi jaunu *pastāvīgo kapitālu*, kura uzdevums ir kompensēt tiklab I, kā arī II nodalījumā veco ražošanas līdzekļu formā patērēto pastāvīgo kapitālu. Šī sabiedriskās darbadienas daļa ražo tikai produktu, kas paredzēts ražīgajam patēriņam. Tā-

tad visa šī produkta vērtība ir vērtība, kura atkal var funkcionēt tikai kā pastāvīgais kapitāls, par kuru no jauna var pirkt tikai pastāvīgo kapitālu tā naturālajā formā un kura tātad, ja jautājumu aplūko no visas sabiedrības viedokļa, nesadalās ne mainīgajā kapitālā, ne virsvērtībā. No otras puses, tā sabiedriskās darbadienas daļa, kas ražo patēriņa priekšmetus, neražo nekā pastāvīgā sabiedriskā kapitāla kompensēšanai. Tā ražo tikai produktus, kas savā naturālajā formā paredzēti, lai tajos realizētu I un II nodalījuma mainīgā kapitāla vērtību un virsvērtību.

Aplūkojot jautājumu no visas sabiedrības viedokļa, tātad aplūkojot visu sabiedrisko produktu, kas ietver sevī tiklab sabiedriskā kapitāla atražošanas elementus, kā arī individuālā patēriņa elementus, nevajag pārņemt manieri, ko Prudons aizguvis no buržuāziskās politiskās ekonomijas, un skatīties uz lietu tā, it kā sabiedrība ar kapitalistisko ražošanas veidu, ja sabiedrību aplūko en bloc, t. i., kā veselu vienību, zaudētu šo savu specifisko vēsturiski ekonomisko raksturu. Gluži otrādi. Tādā gadījumā iznāk darīšana ar kopkapitalistu. Viss sabiedrības kapitāls parādās it kā visa atsevišķo kapitalistu kopuma akciju kapitāls. Ar daudzām citām akciju sabiedrībām šādai akciju sabiedrībai ir kopējs tas, ka katrs zina, ko viņš ieguldījis, bet nezina, ko viņš dabūs atpakaļ.

IX. ATSKATS UZ Ā. SMITU, STORHU UN REMZIJU

Visa sabiedriskā produkta vērtība ir $9000 = 6000c + 1500v + 1500m$, citiem vārdiem: 6000 atražo ražošanas līdzekļu vērtību, un 3000 — patēriņa priekšmetu vērtību. Tātad sabiedriskā ienākuma vērtība ($v + m$) sastāda tikai $\frac{1}{3}$ visa produkta vērtības un patērētāju kopums — strādnieki un kapitalisti — tikai par šīs trešdaļas vērtības summu var ņemt no visa sabiedriskā produkta preces, produktus, un ietilpināt tos sava patēriņa fondā. Turpretī 6000, kas ir vienlīdzīgi $\frac{2}{3}$ produkta vērtības, ir pastāvīgā kapitāla vērtība, kurš jākompensē in natura. Tātad ražošanas līdzekļi par tādu summu atkal jāietilpina ražošanas fondā. Ka tas nepieciešams, to redzēja jau Storhs, lai gan viņš nevarēja šo nepieciešamību pierādīt:

«Skaidrs, ka gada produkta vērtība dalās pa daļai kapitālā un pa daļai peļņā un ka katra no šim gada produkta vērtības daļām regulāri pārēk produktus, kas nācijai nepieciešami tiklab sava kapitāla atjaunošanai, kā arī sava patēriņa fonda kompensēšanai... Produkti, kas sastāda nācijas kapitālu, nav patērējami» (Storch. «Considérations sur la nature du revenu national». Paris, 1824, p. 134—135, 150).

Bet Ā. Smits ir izvīrījis savu pārsteidzošo dogmu — kuru līdz šim akli no viņa aizgūst — ne tikai jau minētajā formā, it kā visa sabiedriskā produkta vērtība sadalās ienākumā — darba algā plus virsvērtība — jeb, kā viņš to izsaka, darba algā plus peļņa

(procenti), plus zemes rente. Viņš to izvirzījis arī tajā vēl populārākajā formā, it kā «galu galā» («ultimately») *patērētājiem* vajag samaksāt ražotājiem *visu produkta vērtību*. Šī tēze līdz šim paliek viena no neapstrīdamām nodeldētām patiesībām vai pat viena no mūžīgajām patiesībām tā sauktajā politiskās ekonomijas zinātnē. Tādu priekšstatu cenšas padarīt uzskatāmu ar šāda šķietami ticama paņēmiena palīdzību. Ņemsim kaut kādu izstrādājumu, piemēram, linu audekla kreklus. Linu vērpšanas ierīcēm pirmām kārtām jāsamaksā linu ražotājam visa linu vērtība, t. i., sēklas, mēslošanas līdzekļu, darba lopu barības utt. vērtība, kā arī tā vērtības daļa, ko linu ražotāja pamatkapitāls nodod produktam, kā ēkas, lauksaimniecības inventārs utt.; bez tam viņam jākompensē linu ražošanas laikā izmaksātā darba alga, jāatmaksā virsvērtība (peļņa, zemes rente), kas ietverta linos, beidzot, jākompensē izmaksas par linu pārvešanu no ražošanas vietas līdz vērpstuvei. Pēc tam austuves ierīcēm savukārt jāatdod linu fabrikantam atpakaļ ne tikai šī linu cena, bet arī tā mašīnu, ēku utt. vērtības daļa, vārdu sakot, pamatkapitāla vērtības daļa, kas pārnesta uz liniem; tālāk, austuves ierīcēm jāsamaksā par visiem vērpšanas procesā patērētajiem paligmateriāliem, jāsamaksā vērpēju darba alga, virsvērtība utt. — un gluži tādā pašā veidā tas turpinās ar gatavā audekla balinātavas ierīcēm, ar izmaksām par gatavā audekla transportu, beidzot, ar kreklu fabrikantu, kas samaksā visu cenu visiem tiem iepriekšējiem ražotājiem, kuri viņam sagādājuši tikai izejmateriālu. Viņa fabrikā notiek tālāka vērtības pievienošana: daļēji ar kreklu fabricēšanas darba līdzekļu, paligmateriālu formā utt. patērētā pastāvīgā kapitāla vērtību un daļēji ar turklāt patērēto darbu, kas pievieno šo kreklu izgatavotāju — strādnieku darba algas vērtību plus kreklu fabrikanta virsvērtība. Pieņemsim, ka viss šis produkts, t. i., kreklis, galu galā maksā 100 st. mērc. un ka šajā skaitlī izpaužas tā visas gada produkta vērtības daļa, ko sabiedrība iztērē par krekiem. Kreklu patērētāji samaksā 100 st. mērc., tātad viņi samaksā visu kreklos ietverto ražošanas līdzekļu vērtību, kā arī darba algu un linu ražotāja, linu vērpšanas, austuves un balinātavas ierīcēm, kreklu fabrikanta, tāpat attiecīgo transporta sfēras uzņēmēju virsvērtību. Tas ir pilnīgi pareizi. Tas tiešām saprotams katram bērnam. Bet pēc tam saka: tā tas ir arī ar visu citu preču vērtību. Vajadzēja teikt: tā tas ir ar *visu patēriņa priekšmetu vērtību* — ar vērtību, kāda piemīt tai sabiedriskā produkta daļai, kas ietilpst patēriņa fondā, tātad ar to sabiedriskā produkta vērtības daļu, kas var tikt patērēta kā ienākums. Visu šo preču vērtības summa, protams, ir vienlīdzīga visu tām patērēto ražošanas līdzekļu (pastāvīgā kapitāla patērēto daļu) vērtībai plus vērtība, ko radījis pēdējo reizi pievienotais darbs (darba alga plus virsvērtība). Tātad patērētāju kopums var samaksāt visu šo vērtību summu, jo, lai gan katras atsevišķas preces vērtība sastāv no $c+v+m$,

tomēr visu patēriņa fondā ietilpstošo preču vērtības summa kopā pēc maksimālā lieluma var būt vienlīdzīga tikai tai sabiedriskā produkta vērtības daļai, kas sadalās uz $v+m$, t. i., var būt vienlīdzīga tikai tai vērtībai, ko gada laikā patērētais darbs ir pievienojis jau esošajiem ražošanas līdzekļiem, pastāvīgā kapitāla vērtībai. Bet, kas attiecas uz pastāvīgo kapitālo vērtību, tad, kā redzējam, tā kompensējas no sabiedriskā produkta masas divējādā veidā. Pirmkārt, II nodalījuma kapitālisti, kas ražo patēriņa priekšmetus, izdara apmaiņu ar I nodalījuma kapitālistiem, kuri ražo ražošanas līdzekļus. Te arī cēlusies frāze, it kā tas, kas vieniem ir kapitāls, citiem ir ienākums. Patiesais stāvoklis nepavisam nav tāds. Tie 2000 IIc, kas eksistē kā patēriņa priekšmeti ar vērtību 2000, sastāda II nodalījuma kapitālistiem pastāvīgo kapitālo vērtību. Tātad paši II nodalījuma kapitālisti nevar patērēt šo vērtību, lai gan viņu produkts pēc savas naturālās formas ir paredzēts patēriņam. No otras puses, 2000 I($v+m$) ir darba alga plus virsvērtība, ko saražojuši I nodalījuma kapitālisti un strādnieki. Šī vērtība eksistē ražošanas līdzekļu naturālajā formā — tādās lietās, kurās viņu pašu vērtība nevar tikt patērēta. Tātad visumā mums te ir vērtības summa 4000, no kuras — kā pirms, tā arī pēc apmaiņas — puse kalpo tikai pastāvīgā kapitāla kompensēšanai un otra puse sastāda tikai ienākumu. Bet, otrkārt, I nodalījuma pastāvīgais kapitāls kompensējas in natura daļēji ar apmaiņu starp I nodalījuma kapitālistiem, daļēji ar kompensāciju in natura katrā atsevišķā uzņēmumā.

Frāze, it kā visa gada produkta vērtība galu galā esot jāsamaksā patērētājiem, būtu pareiza tikai ar nosacījumu, ka ar patērētājiem saprastu divus pilnīgi dažādus patērētāju veidus — individuālos patērētājus un ražīgos patērētājus. Bet, ja daļa produkta jāpatērē *ražīgi*, tad tas nozīme tikai vienu: tai jāfunkcionē kā kapitālam, un tā nevar tikt patērēta kā ienākums.

Ja visa produkta vērtību, kas vienlīdzīga 9000, sadalīsim uz $6000c + 1500v + 1500m$ un $3000(v+m)$ sāksim uzskatīt tikai par ienākumu, tad, gluži otrādi, liksies, it kā mainīgais kapitāls būtu izzudis un sabiedriskā aspektā aplūkotais kapitāls sastāvētu vienīgi no pastāvīgā kapitāla. Jo tas, kas sākumā bija kā $1500v$, tagad reducēts par sabiedriskā ienākuma daļu — darba algu, strādnieku šķiras ienākumu, un reizē ar to pazudis šīs daļas kā kapitāla raksturs. Remzijs tiešām nācis pie šāda secinājuma. Pēc Remzija domām, no visas sabiedrības viedokļa aplūkotais kapitāls sastāv tikai no pamatkapitāla, bet ar pamatkapitālu viņš saprot pastāvīgo kapitālu, ražošanas līdzekļos ietvertu vērtības masu, pie tam viņam ir vienalga, vai šie ražošanas līdzekļi būtu darba līdzekļi, vai arī darba materiāls, kā izejvielas, pusefabrikāts, palīgmateriāls utt. Mainīgo kapitālu viņš nosauc par apgrozāmo:

«Apgrozāmais kapitāls sastāv vienīgi no eksistences līdzekļiem un citiem nepieciešamiem priekšmetiem, kurus strādniekiem avansē, kamēr tiek gatavs

viņu darba produkts... Tikai pamatkapitāls, nevis apgrozāmais, ir, stingri ņemot, nacionālās bagātības avots... Apgrozāmais kapitāls nav tiešs ražošanas aģents, un vispār tam nav ražošanā būtiskas nozīmes; tas ir tikai nosacījums, kas kļuvis nepieciešams tautas masas nožēlojamās nabadzības dēļ... No nacionālā viedokļa tikai pamatkapitāls sastāda ražošanas izmaksu elementu» (Ramsay, l. c., p. 23—26 passim).

Sīkāk Remzijs tā definē pamatkapitālu, ar kuru viņš saprot pastāvīgo kapitālu:

«Tā laika ilgums, kura gaitā kaut kāda šī darba» (proti, kādas preces izgatavošanā izlietotā darba) «produkta daļa eksistēja kā pamatkapitāls, t. i., tādā formā, kurā šī produkta daļa, lai gan veicina nākamās preces ražošanu, tomēr *netiek izlietota strādnieku uzturēšanai*...» (turpat, 59. lpp.).

Seit atkal sastopamies ar to postu, ko nodarījis Ā. Smits, pastāvīgā un mainīgā kapitāla atšķirību noslīcinādams pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla atšķirībā. Pēc Remzija uzskata, pastāvīgais kapitāls sastāv no darba līdzekļiem, bet apgrozāmais kapitāls — no iztikas līdzekļiem, abi ir zināmas vērtības preces, ne vienas, ne otras vienlīdz nevar ražot kaut kādu virsvērtību.

X. KAPITĀLS UN IENĀKUMS: MAINIGAIS KAPITĀLS UN DARBA ALGA⁴⁹⁾

Viss gadskārtējais atražojums, viss šī gada produkts ir derīgā darba produkts šai gadā. Bet visa šī produkta vērtība ir lielāka nekā tā viņa vērtības daļa, kurā iemiesojas gada darbs, t. i., darbaspēks, kas patērēts šogad. *Jaunā gadskārtējā vērtība*, šī gada laikā preču formā jaunradītā vērtība, ir mazāka nekā *produkta vērtība*, nekā visa gada laikā saražotās preču masas vērtība. Starpība, ko dabūjam, ja no visas gada produkta vērtības atskaitām vērtību, ko tai pievienojis šī gada darbs, nav īstenībā atražotā vērtība, bet vērtība, kas tikai no jauna parādījusies jaunā eksistences formā, vērtība, kas pārnesta uz gada produktu no tās vērtības, kura eksistēja pirms šī produkta, kura — atkarībā no tā, cik ilgs mūžs ir pastāvīgā kapitāla sastāvdaļām, kas piedalījušās šī gada sabiedriskā darba procesā, — var būt ražota tālākā vai nesenā pagātnē, kura cēlusies no tādu ražošanas līdzekļu vērtības, kas nākuši pasaulē varbūt pagājušajā gadā vai vairāku iepriekšējo gadu laikā. Katrā gadījumā tā ir vērtība, kas no iepriekšējos gados izgatavotiem ražošanas līdzekļiem pārnesta uz šī gada produktu.

Ja pievērsīsimies mūsu shēmai, tad pēc līdz šim aplūkoto elementu apmaiņas starp I un II nodaļījumu un II nodaļījuma robežās dabūjam

I) $4000c + 1000v + 1000m$ (pēdējie 2000 realizējas patēriņa priekšmetos II c) = 6000;

⁴⁹⁾ Tālāk seko teksts no VIII manuskripta.

$$\text{II) } 2000c \text{ (atražojas, apmainoties ar } I(v+m)) + 500v + 500m = 3000.$$

Vērtības summa = 9000.

Gada laikā jaunražoto vērtību ietver tikai v un m . Tātad šī gada laikā jaunradītās vērtības summa ir vienlīdzīga summai $v+m=2000 I(v+m)+1000 II(v+m)=3000$. Visas pārējās šī gada produkta vērtības daļas reprezentē tikai vērtību, kas pārnesta no agrāko gadskārtējā ražošanā patērēto ražošanas līdzekļu vērtības. Līdzās vērtībai 3000 šī gada darbs nav radījis nekādu citu vērtību; tā ir visa vērtība, ko gada laikā darbs no jauna radījis.

Bet $2000 I(v+m)$, kā redzējam, kompensē II nodalījumam $2000 IIc$ ražošanas līdzekļu naturālajā formā. Tātad gadskārtējā darba divas trešdaļas, kas patērētas I nodalījumā, no jauna saražojušas II nodalījuma pastāvīgo kapitālu, saražojušas tiklab visu tā vērtību, kā arī tā naturālo formu. Tādējādi, aplūkojot no visas sabiedrības viedokļa, gada laikā patērētā darba divas trešdaļas ir ražojušas jaunu pastāvīgo kapitālo vērtību, kas realizēta II nodalījumam atbilstošā naturālā formā. Tātad gadskārtējā sabiedriskā darba lielākā daļa ir patērēta jauna pastāvīgā kapitāla (ražošanas līdzekļu veidā eksistējošās kapitālās vērtības) ražošanai, lai kompensētu patēriņa priekšmetu ražošanai patērēto pastāvīgo kapitālo vērtību. Sai ziņā kapitālistiskā sabiedrība no mežonja neatšķiras nebūt ne ar to, ko par atšķirību saskata Seniors,⁵⁰⁾ kurš domā, ka mežonim ir sevišķa privilēģija reizēm iztērēt savu darbu tā, ka tas mežonim nedod nekādus produktus, kas pārvērstos ienākumā, t. i., patēriņa priekšmetos. Patiesībā atšķirība ir šāda:

a) kapitālistiskā sabiedrība lielāko daļu no tās rīcībā esošā gada darba izlieto, ražojot ražošanas līdzekļus (tātad pastāvīgo kapitālu), kurus nevar sadalīt ienākumos nedz darba algas veidā, nedz virsvērtības veidā un kuri var funkcionēt tikai kā kapitāls;

b) ja mežonis izgatavo stopu, bultas, akmens veserus, cirvjus, grozus u. tml., tad viņš pilnīgi skaidri apzinās, ka tam patērēto laiku viņš nav izlietojis patēriņa priekšmetu ražošanai, t. i., ka viņš apmierinājis savu vajadzību pēc ražošanas līdzekļiem un neko citu. Bez tam mežonis izdara smagu ekonomisku apgrēcību, nepavisam nerūpēdamies par to, cik daudz laika viņš šim mērķim patērē; piemēram, kā stāsta Tailors,⁵¹⁾ bieži vien viņš patērē veselu mēnesi, lai izgatavotu vienu bultu.

Izplatītais priekšstats, ar kura palīdzību daļa politekonomistu cenšas izvairīties no teorētiskajām grūtībām, t. i., reālo sakaru izpratnes, — priekšstats, it kā tas, kas vienam ir kapitāls, otram ir ienākums, un otrādi, — šis priekšstats ir daļēji pareizs, bet

⁵⁰⁾ «Ja mežonis izgatavo stopu, tad viņš nodarbojas ar rūpniecību, bet nepraktizē atturību» (Senior. «Principes fondamentaux de l'Econ. Pol.», trad., Arrivabene. Paris, 1836, p. 342—343). «Jo sabiedrība vairāk progresē, jo vairāk atturības tā prasa» (turpat, 342. lpp.). — Sal. «Kapitāls», I grāmata, XXII nod. 3, 612. lpp.⁷⁸

⁵¹⁾ E. B. Tylor. «Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit», übersetzt von H. Müller. Leipzig, ohne Datum, S. 240.

klūst pilnīgi maldīgs (tātad saistīts ar gadskārtējā atražošanā notiekošā visa apmaiņas procesa pilnīgu neizpratni, t. i., ar to, ka nav izprasts faktiskais pamats tam, kas ir daļēji pareizs minētajā priekšstatā), tiklīdz tam piešķir vispārīguma raksturu.

Tagad rezumēsīm tās faktiskās attiecības, uz kurām pamatojas šī priekšstata daļējā pareizība, un te nu uzreiz parādīsies, cik nepareiza ir šo attiecību izpratne.

1) Mainīgais kapitāls funkcionē kā kapitāls kapitālista rokās un kā ienākums algotā strādnieka rokās.

Sākumā mainīgais kapitāls eksistē kapitālista rokās kā *naudas kapitāls*; tas funkcionē kā *naudas kapitāls*, kad kapitālists pārka par to darbaspēku. Kamēr tas viņa rokās ir naudas formā, tas nav nekas cits kā zināma naudas formā eksistējoša vērtība, tātad tas ir pastāvīgs, nebūt ne mainīgs lielums. Tas ir tikai potenciāli mainīgais kapitāls tieši tāpēc, ka to var pārvērst par darbaspēku. Par īstu mainīgo kapitālu tas kļūst tikai tad, kad tas noņem savas naudas formu, kad tas pārvērsts par darbaspēku un kad pēdējais sāk funkcionēt kapitālistiskajā procesā kā ražīgā kapitāla sastāvdaļa.

Nauda, kas sākumā kapitālistam funkcionē kā mainīgā kapitāla naudas forma, tagad strādnieka rokās funkcionē kā naudas forma viņa darba algai, kuru viņš pārvērš par eksistences līdzekļiem, tātad funkcionē kā naudas forma tam *ienākumam*, kuru viņš saņem, pastāvīgi atkārtodams sava darbaspēka pārdošanu.

Te mūsu priekšā ir tikai tas vienkāršais fakts, ka pircēja *nauda*, šai gadījumā kapitālista nauda, no viņa rokām pāriet pārdevēja rokās, šai gadījumā darbaspēka pārdevēja — strādnieka rokās. Šeit divreiz funkcionē — kā kapitāls kapitālistam, kā ienākums strādniekam — nevis mainīgais *kapitāls*, bet viena un tā pati *nauda*, kas sākumā eksistēja kapitālista rokās kā viņa mainīgā kapitāla naudas forma, tātad kā potenciāls mainīgais kapitāls, un kas, tiklīdz kapitālists to pārvērtis darbaspēkā, kalpo strādnieka rokās kā pārdošanas darbaspēka ekvivalents. Bet tas, ka viena un tā pati nauda pārdevēja rokās rod citādu izlietojumu nekā pircēja rokās, — šī parādība ir ikkatrai preču pirksanai un pārdošanai piemītoša īpašība.

Apoloģēti ekonomisti sagroza lietas būtību. Vislabāk tas redzams, ja, pagaidām nerūpējoties par turpmāko izklāstu, savu uzmanību veltīsim vienīgi apgrozības aktam $N-D (=N-P)$, naudas pārvēršanai darbaspēkā kapitālistiskā pircēja pusē, $D-N (=P-N)$, preces — darbaspēka pārvēršanai naudā pārdevēja — strādnieka pusē. Šie ekonomisti saka: viena un tā pati nauda šeit realizē divus kapitālus; pircējs — kapitālists pārvērš savu naudas kapitālu par dzīvo darbaspēku, ko viņš pievieno savam ražīgajam kapitālam; no otras puses, pārdevējs — strādnieks pārvērš savu preci — darbaspēku par naudu, ko viņš iztērē kā ienākumu; sakarā ar to viņš tieši arī ir spējīgs atkal un atkal pār-

dot un tādejādi saglabāt savu darbaspēku; tātad pats viņa darbaspēks ir viņa kapitāls preču formā, ir pastāvīgs viņa ienākuma avots. Bet patiesībā darbaspēks ir viņa manta (kas pastāvīgi atjaunojas, atražojas), nevis kapitāls. Tā ir vienīgā prece, ko viņš vienmēr var pārdot un kas viņam jāpārdod, lai dzīvotu, un kas darbojas kā kapitāls (mainīgais) tikai pircēja — kapitālista rokās. Tas apstāklis, ka cilvēks ir pastāvīgi spiests atkal un atkal pārdot trešai personai savu darbaspēku, t. i., pats sevi, pierādot, kā domā minētie ekonomisti, ka viņš esot kapitālists, jo viņam nemitīgi jāpārdod «prece» (viņš pats). Šajā nozīmē arī vergs kļūst kapitālists, lai gan viņu uz visiem laikiem trešā persona pārdod kā preci, tāpēc ka šīs preces — darba verga daba ir tāda, ka pircējs ne tikai piespiež viņu katru dienu atkal strādāt, bet arī dod viņam tos iztikas līdzekļus, kuri dod viņam iespēju atkal un atkal strādāt. (Salīdzini attiecībā uz to Sismondī un Seju vēstulēs *Malтусam*.⁷⁷)

2) Tātad tas, kas $1000 Iv + 1000 Im$ mainā pret $2000 Iic$ ir pastāvīgais kapitāls vieniem ($2000 Iic$), kļūst par mainīgo kapitālu un virsvērtību, tātad kļūst vispār par ienākumu citiem; un tas, kas ir mainīgais kapitāls un virsvērtība ($2000 I(v+m)$), tātad vispār ienākums vieniem, kļūst par pastāvīgo kapitālu citiem.

Aplūkosim sākumā Iv maiņu pret Iic un pie tam pirmām kārtām no strādnieka viedokļa.

I nodalījuma kopstrādnieks ir savu darbaspēku pārdevis tā paša nodalījuma kopkapitālistam par 1000; šī vērtība viņam samaksāta naudā darba algas formā. Par šo naudu viņš pērk no II nodalījuma kapitālista patēriņa priekšmetus par to pašu vērtības summu. II nodalījuma kapitālists stāv strādniekam pretī tikai kā preču pārdevējs un nekas vairāk, kaut arī strādnieks pirkto no sava paša kapitālista kā, piemēram, iepriekš (380. lpp.*), $500 Iv$ apmaiņā. Apgrozības forma, ko izdara strādnieka prece, darbaspēks, ir vienkāršās preču apgrozības forma, un šīs apgrozības nolūks ir vienīgi apmierināt vajadzības, patērēt: P (darbaspēks) — $N—P$ (patēriņa priekšmeti, II nodalījuma kapitālista prece). Šī apgrozības akta rezultāts ir tāds: strādnieks saglabājis sevi kā darbaspēku I nodalījuma kapitālistam, un, lai saglabātu sevi turpmāk kā tādu, strādniekam atkal un atkal jāatkārto process $D(P)—N—P$. Viņa darba alga realizējas patēriņa priekšmetos, tā tiek iztērēta kā ienākums un, ja ņem visu strādnieku šķiru, nemitīgi atkal un atkal tiek iztērēta kā ienākums.

Aplūkosim tagad to pašu apmaiņu Iv pret Iic no kapitālista viedokļa. Viss II nodalījuma preču produkts sastāv no patēriņa priekšmetiem, tātad sastāv no lietām, kas paredzētas gadskārtējam patēriņam, t. i., lai noderētu kādam — šeit aplūkojamā gadījumā I nodalījuma kopstrādniekam — ienākuma realizēšanai.

* Sk. šī sējuma 362. lpp. — Red.

Bet II nodalījuma kopkapitālistam viņa preču produkta daļa, kas vienlīdzīga 2000, tagad ir precē pārvērtusies pastāvīgās kapitālās vērtības forma viņa ražīgajam kapitālam, kuru no šīs preču formas nepieciešams atkal pārvērst atpakaļ tajā naturālajā formā, kādā tas atkal var funkcionēt kā ražīgā kapitāla pastāvīgā daļa. Līdz šim II nodalījuma kapitālists panāca to, ka pusi (=1000) savas pastāvīgās preču formā (patēriņa priekšmetos) atražotās kapitālās vērtības viņš no jauna bija pārvērtis naudas formā, pārdodot I nodalījuma strādniekam. Tādējādi šajā pirmajā pastāvīgās kapitālās vērtības IIc pusē ir pārvērties nevis mainīgais kapitāls Iv , bet gan nauda, kas apmaiņā pret darbaspēku funkcionēja I nodalījuma kapitālistam kā naudas kapitāls un tādējādi nonāca darbaspēka pārdevēja īpašumā, pie tam pēdējam tā reprezentē nevis kapitālu, bet gan ienākumu naudas formā, t. i., viņš to iztērē kā pirkšanas līdzekli patēriņa priekšmetu pirkšanai. No otras puses, nauda = 1000, kas no I nodalījuma strādniekiem atplūdusi II nodalījuma kapitālistiem, nevar funkcionēt kā II nodalījuma ražīgā kapitāla pastāvīgais elements. Tā ir pagaidām tikai viņa preču kapitāla naudas forma, kurai vēl jāpārvēršas par pastāvīgā kapitāla pamata vai apgrozāmām sastāvdaļām. Tātad II nodalījuma kapitālists par to naudu, kas ieņemta no I nodalījuma strādniekiem, viņa preces pircējiem, pērk no I nodalījuma kapitālista ražošanas līdzekļus par 1000. Tādā veidā II nodalījuma pastāvīgā kapitālā vērtība par visu savas kopsummā pusi atjaunojas tajā naturālajā formā, kurā tā no jauna var funkcionēt kā šī nodalījuma ražīgā kapitāla elements. Apgrozības forma pie tam bija $P-N-P$: patēriņa priekšmeti ar vērtību 1000 — nauda = 1000 — ražošanas līdzekļi ar vērtību 1000.

Bet $P-N-P$ šai gadījumā ir kapitāla kustība. Strādniekam pārdotā P pārvēršas par N , bet šī N pārvēršas par ražošanas līdzekļiem; tā ir atpakaļpārvēršanās no preces par vieliskajiem elementiem, kas veido šo precī. No otras puses, līdzīgi tam kā II nodalījuma kapitālists attiecībā pret I nodalījuma kapitālistu ir tikai preces pircējs, tāpat I nodalījuma kapitālists attiecībā pret II nodalījuma kapitālistu šeit funkcionē tikai kā preces pārdevējs. Sākumā I nodalījums par 1000 naudā, kuras uzdevums bija funkcionēt kā mainīgajam kapitālam, nopirka darbaspēku 1000 vērtībā; tātad tas dabūja ekvivalentu par savu 1000 v , kas bija atdots naudas formā; tagad nauda pieder strādniekam, kas to izdod, pērkot patēriņa priekšmetus no II nodalījuma kapitālistiem; šo naudu, kura tādā veidā nonākusi II nodalījuma kasē, I nodalījums var dabūt atpakaļ tikai tādējādi, ka tas šo naudu izmakšķerē atpakaļ, pārdodot preces par tādu pašu vērtības summu.

Sākumā I nodalījuma kopkapitālistam bija noteikta naudas summa = 1000, kuras uzdevums bija funkcionēt kā kapitāla mainīgajai daļai; pēc tam tā funkcionē kā mainīgais kapitāls tāpēc, ka tā ir pārvērsta par tādas pašas vērtības darbaspēku. Bet

strādnieks tam kā ražošanas procesa rezultātu sagādājis zināmu preču (ražošanas līdzekļu) daudzumu 6000 vērtībā, no kurām $\frac{1}{6}$ jeb 1000 pēc savas vērtības ir naudā avansētās mainīgās kapitāla daļas ekvivalents. Kā agrāk savā naudas formā, tā arī tagad savā preču formā mainīgā kapitāla vērtība nefunkcionē kā mainīgais kapitāls; tā var funkcionēt tādejādi tikai pēc tam, kad būs notikusi tās pārvēršanās par dzīvo darbaspēku, un tikai tik ilgi, kamēr pēdējais funkcionē ražošanas procesā. Paliekot naudas veidā, mainīgā kapitāla vērtība tikai potenciāli bija mainīgais kapitāls. Bet šī vērtība eksistēja tādā formā, kādā to varēja tieši pārvērst par darbaspēku. Paliekot preces formā, tā pati mainīgā kapitālā vērtība pagaidām ir tikai potenciāla naudas vērtība; sākotnējā naudas formā tā var atkal tikt atjaunota, tikai pārdodot preci, t. i., šai gadījumā tādejādi, ka II nodalījuma kapitālists pērk no I nodalījuma kapitālista preci par 1000. Apgrozības kustība šeit ir tāda: $1000v$ (nauda) — darbaspēks 1000 vērtībā — 1000 precē (mainīgā kapitāla ekvivalents) — $1000v$ (nauda), tātad $N-P \dots P-N$ ($=N-D \dots P-N$). Pats ražošanas process, kas norisinās starp $P \dots P$, nepieder pie apgrozības sfēras; tas neparādās dažādo gadskārtējās atražošanas elementu apmaiņā citam pret citu, lai gan šī apmaiņa ietver sevī visu ražīgā kapitāla elementu atražošanu — tiklab pastāvīgo elementu, kā arī mainīgā elementa — darbaspēka atražošanu. Visi šīs apmaiņas aģenti ir tikai pircēji vai pārdevēji — vai arī tiklab pirmie, kā otrie; strādnieki tajā ir tikai preču pircēji, kapitālisti — pārmaiņus pircēji un pārdevēji, bet noteiktās robežās — tikai vienpusīgi preces pircēji vai vienpusīgi preces pārdevēji.

Rezultāts ir tāds: I nodalījuma kopkapitālistam atkal pieder viņa kapitāla vērtības mainīgā daļa naudas formā, no kuras šo viņa kapitāla daļu tikai var tieši pārvērst par darbaspēku, t. i., tam atkal kapitāla vērtības mainīgā daļa pieder tajā vienīgajā formā, kurā to tiešām var avansēt kā viņa ražīgā kapitāla mainīgo elementu. No otras puses, lai strādnieks gūtu iespēju atkal darboties kā preces pircējs, viņam tagad no jauna jādarbojas sākumā kā preces pārdevējam, kā sava darbaspēka pārdevējam.

Attiecībā pret II nodalījuma mainīgo kapitālu ($500 Iv$) apgrozības process starp vienu un tā paša ražošanas nodalījuma kapitālistiem un strādniekiem — ciktāl mēs šo procesu aplūkojam tā, it kā tas notiktu starp II nodalījuma kopkapitālistu un II nodalījuma kopstrādnieku, — notiek tiešā formā, bez jebkādiem starposmiem.

II nodalījuma kopkapitālists avansē $500v$, lai par to pašu vērtības summu pirktu darbaspēku; šai gadījumā kopkapitālists ir pircējs, kopstrādnieks — pārdevējs. Pēc tam strādnieks ar naudu, ko viņš saņēmis par darbaspēku, nāk kā daļas savu paša ražoto preču pircējs. Tātad kapitālists šeit ir pārdevējs. Strādnieks ar daļu saražotā II nodalījuma preču kapitāla, proti, ar $500v$ precēs,

ir kompensējis kapitālistam par darbaspēka pirkšanu strādniekam izmaksāto naudu; tagad kapitālistam preču formā pieder tas pats v , kāds tam naudas formā piederēja agrāk, pirms naudas pārvēršanās par darbaspēku; no otras puses, strādnieks sava darbaspēka vērtību ir realizējis naudā, bet tagad savukārt realizē šo naudu, iztērējot to kā ienākumu savam patēriņam, lai pirktu daļu savu paša ražoto patēriņa priekšmetu. Tā ir strādnieka naudas ienākuma apmaiņa pret viņa paša preču formā atražoto preces sastāvdaļu 500 v , kas pieder kapitālistam. Tādējādi šī nauda atgriežas atpakaļ II nodalījuma kapitālistam kā viņa mainīgā kapitāla naudas forma. Ienākuma ekvivalentā vērtība naudas formā kompensē šeit mainīgo kapitālo vērtību preču formā.

Kapitālists nekļūst bagāts no tā, ka viņš naudu, ko samaksājis strādniekam par pirktu darbaspēku, atkal atņem strādniekam, pārdojot viņam ekvivalentu daudzumu preču. Būtībā viņš strādniekam samaksātu divreiz, ja viņš sākumā samaksātu viņam 500, pārkot viņa darbaspēku, un bez tam vēlāk dotu viņam var velti to preču daudzumu 500 vērtībā, kuras viņš licis strādniekam saražot. Otrādi, ja strādnieks nebūtu ražojis kapitālistam nekā vairāk kā tikai 500 preču formā, t. i., nekā cita kā tikai sava darbaspēka cenas 500 ekvivalentu, tad pēc šīs operācijas kapitālists paliktu tajā pašā punktā kā pirms operācijas. Bet strādnieks ir atražojis produktu 3000 vērtībā; viņš ir saglabājis produkta vērtības pastāvīgo daļu, t. i., produktam patērēto ražošanas līdzekļu vērtību = 2000, pārvēršot tos par jaunu produktu; bez tam pie šīs dotās vērtības viņš pievienojis vērtību 1000($v+m$). (Priekšstatu, ka kapitālists iedzīvojoties bagātībā tai nozīmē, ka viņš saņemot virsvērtību no tā, ka naudas veidā atpakaļ atplūst 500, attīsta Destits de Trasi, par ko sīkāk šīs nodaļas XIII nodalījumā.)

Tā kā II nodalījuma strādnieks pērk patēriņa priekšmetus 500 vērtībā, šī nodalījuma kapitālistam vērtība 500 II v , kura viņam nule bija precē, atkal atgriežas naudā, tai formā, kurā viņš to sākumā avansējis. Darījuma tiešais rezultāts, tāpat kā jebkurā citā preču pārdošanas gadījumā, ir zināmās vērtības pārvēršanās no preču formas naudas formā. Arī tas nav nekas sevišķs, ka ar šo darījumu nauda atgriezusies savā izejas punktā. Ja II nodalījuma kapitālists par 500 naudā būtu pircis no I nodalījuma kapitālista precī un pēc tam būtu savukārt pārdevis I nodalījuma kapitālistam precī par summu 500, tad viņam tāpat atgrieztos 500 naudā. Šie 500 naudā būtu kalpojuši tikai preču masas 1000 apmaiņai un saskaņā ar iepriekš norādīto vispārīgo likumu atgrieztos atpakaļ tam, kas pirmais laidis naudu apgrozībā šīs preču masas apmaiņai.

Bet tie 500 naudā, kuri atgriežās atpakaļ II nodalījuma kapitālistam, tai pašā laikā ir atjaunots potenciāls mainīgais kapitāls naudas formā. Kāpēc tā? Nauda un tātad arī naudas kapitāls ir potenciāls mainīgais kapitāls tikai tāpēc un tiktāl, ciktāl tā var

tikt pārvērsta par darbaspēku. So 500 st. mār. naudas atgriešanas II nodalījuma kapitālistam pavada II nodalījuma darbaspēka atgriešanās darba tirgū. Naudas un darbaspēka atgriešanas pretējos polos — tā tad arī to, ka šie 500 naudā parādās atkal ne tikai kā nauda, bet arī kā mainīgais kapitāls naudas formā, — nosaka viena un tā pati procedūra. Nauda = 500 atgriežas II nodalījuma kapitālistam, tāpēc ka viņš pārdevis šī nodalījuma strādniekam patēriņa priekšmetus par summu 500, tā tad tāpēc, ka strādnieks iztērējis savu darba algu un tādejādi guvis iespēju uzturēt sevi un ģimeni un līdz ar to arī uzturēt savu darbaspēku. Lai strādniekam būtu iespējams arī turpmāk eksistēt un būt preču pircējam, viņam no jauna jāpārdod savs darbaspēks. Tādejādi šo 500 naudā atgriešanās II nodalījuma kapitālistam ir tai pašā laikā darbaspēka atgriešanās respektīvi saglabāšanās preces veidā, ko var nopirkt par šiem 500 naudā, tāpēc šie 500 naudā atgriežas kā potenciāls mainīgais kapitāls.

Kas attiecas uz kapitālistiem II *b* apakšnodalījumā, kurš ražo greznuma priekšmetus, tad ar tā *v* — (II *b*) *v* ir gluži tāds pats stāvoklis kā ar I *v*. Nauda, kas II *b* apakšnodalījuma kapitālistiem atjauno viņu mainīgo kapitālu naudas formā, nonāk pie viņiem aplinku ceļā, caur II *a* apakšnodalījuma kapitālistu rokām. Bet tomēr ir atšķirība, vai strādnieki savus iztikas līdzekļus pērk tieši no tiem kapitālistiskajiem ražotājiem, kuriem viņi pārdod savu darbaspēku, vai arī pērk tos no citas kapitālistu kategorijas, ar kuru starpniecību nauda atgriežas pirmajiem tikai aplinku ceļā. Tā kā strādnieku šķira dzīvo no rokas mutē, tad tā pērk, kamēr var pirkt. Citādi ir ar kapitālistu, piemēram, apmainot 1000 II *c* pret 1000 I *v*. Kapitālists nedzīvo no rokas mutē. Viņam ierosinošais motīvs ir iespējami lielāks sava kapitāla vērtības pieaugums. Tāpēc, ja rodas tādi apstākļi, kuru dēļ II nodalījuma kapitālistam liekas izdevīgāk nekavējoties neatjaunot savu pastāvīgo kapitālu, bet kaut daļēji noturēt to ilgāku laiku naudas formā, tad šo 1000 II *c* (naudā) atgriešanās pie I nodalījuma kapitālista palēninās; tā tad palēninās arī 1000 I *v* atjaunošana naudas formā un I nodalījuma kapitālists var turpināt darbu līdzšinējā mērogā tikai ar to nosacījumu, ja viņa rīcībā ir rezerves nauda — kā vispār vajadzīgs rezerves kapitāls naudā, lai varētu nepārtraukti turpināt darbu neatkarīgi no tā, vai mainīgā kapitālā vērtība naudā atgriežas ātrāk vai lēnāk.

Pētījot šī gada atražošanas dažādo elementu apmaiņu, nepieciešams izpētīt arī pagājušā gada darba, jau apritējušā gada darba rezultātu. Ražošanas process, kura rezultāts ir šis gada produkts, ir jau pagātnē, jau pagājis, saplūdis ar savu produktu; tā tad vēl jo vairāk tas attiecināms uz apgrozības procesu, kas ir ražošanas procesa priekštecis vai arī notiek paralēli tam, uz potenciālā mainīgā kapitāla pārvēršanos par īsteno mainīgo kapitālu, t. i., uz darbaspēka pirkšanu un pārdošanu. Darba tirgus jau nav

vairs daļa tā preču tirgus, ar ko mums te darīšana. Šeit strādnieks ir ne tikai jau pārdevis savu darbaspēku, bet precē līdztekus virsvērtībai ir sagādājis arī sava darbaspēka cenas ekvivalentu; no otras puses, darba alga ir jau viņam kabatā, un apmaiņā viņš figurē tikai kā preces (patēriņa priekšmetu) pircējs. Bet, tālāk, gada produktam jāsaturs sevī visi atražošanas elementi, jāatjauno visi ražīgā kapitāla elementi, tātad jāatrazo pirmām kārtām svarīgākais elements — mainīgais kapitāls. Un mēs tiešām redzējam, ka attiecībā pret mainīgo kapitālu apmaiņas rezultāts ir šāds: strādnieks kā preces pircējs, iztērēdams savu darba algu un patērēdams nopirkto preci, līdz ar to saglabā un atražo savu darbaspēku kā vienīgo preci, ko viņš var un ko viņam vajag pārdot; mēs arī redzējam: tāpat kā nauda, ko šī darbaspēka pirkšanai avansējis kapitālists, atgriežas kapitālistam, tā arī darbaspēks kā prece, kura apmaināma pret šo naudu, atgriežas darba tirgū; rezultātā — te speciāli gadījumam ar 1000 I ν — mēs dabūjam I nodalījuma kapitālistu pusē — 1000 ν naudā, pretējā pusē, I nodalījuma strādnieku pusē, — darbaspēku 1000 vērtībā, tā ka viss šī nodalījuma atražošanas process var sākties no jauna. Tas ir viens apmaiņas procesa rezultāts.

No otras puses, I nodalījuma strādnieki, iztērēdami savu darba algu, iegūst no II nodalījuma kapitālistiem patēriņa priekšmetus par summu 1000 c un tādējādi pārvērš tos no preču formas naudas formā; II nodalījuma kapitālisti no šīs naudas formas pārvērš tos atpakaļ sava pastāvīgā kapitāla naturālajā formā, pārvērtuši pārkot preces par summu 1000 ν no I nodalījuma kapitālistiem, kas tādā veidā atkal dabūjuši atpakaļ savu mainīgo kapitālo vērtību naudas formā.

I nodalījuma mainīgais kapitāls izdara trīs pārvērtības, kuras nepavisam neparādās gada produkta apmaiņā vai arī parādās tikai kā mājiens.

1) Pirmā forma, 1000 I ν naudā, kas pārvēršas par tādas pašas vērtības darbaspēku. Pati šī pārvēršanās neparādās preču apmaiņā starp I un II nodalījumu, bet tās rezultāts parādās tā, ka I nodalījuma strādnieki ar savu 1000 naudā stāv pretī II nodalījuma preču pārdevējam, gluži tāpat kā II nodalījuma strādnieki, saņēmuši 500 naudā, stāv pretī preču pārdevējam — 500 II ν preču formā.

2) Otrā forma — vienīgā, kur mainīgais kapitāls tiešām mainās, funkcionē kā mainīgais, kur spēks, kas rada vērtību, parādās dotās — pret to apmainītās vērtības vietā, — šī forma attiecas vienīgi uz ražošanas procesu, kas jau beidzies.

3) Trešā forma, kurā mainīgais kapitāls sevi kā tādu ir parādījis ražošanas procesa rezultātā, ir gada laikā jaunradītā vērtība, tātad I nodalījumam vienlīdzīga $1000\nu + 1000m = 2000 I(\nu + m)$. Mainīgā kapitāla sākotnējās vērtības, kas vienlīdzīga 1000 naudā, vietā parādījusies divreiz lielāka vērtība, kas vienlīdzīga 2000

precē. Un tāpēc mainīgā kapitāla vērtība, kas vienlīdzīga 1000 precē, izveido tikai pusi tās jaunās vērtības, ko mainīgais kapitāls kā ražīgā kapitāla elements ir no jauna radījis. Šie 1000 Iv precē ir precīzs ekvivalents tai pēc sava uzdevuma mainīgajai visa kapitāla daļai, kuru sākumā avansēja I nodalījuma kopkapitālists, t. i., precīzs ekvivalents 1000 v naudā; bet, eksistējot preču formā, tā ir nauda tikai potenciāli (kļūs tiešām par naudu tikai tad, kad precī pārdos) un tāpat vēl mazākā mērā tas ir tieši mainīgais naudas kapitāls. Galarezultātā tas kļūst par tādu, tikai pārdodot precī 1000 Iv , pie tam pircējs ir IIC , un darbaspēkam tūliņ no jauna parādoties kā precei, ko var pirkt, kā materiālam, kurā var pārvērsties 1000 v naudā.

Visu šo pārvērtību laikā mainīgais kapitāls vienmēr paliek I nodalījuma kapitālista rokās: 1) sākumā kā naudas kapitāls, 2) pēc tam kā viņa ražīgā kapitāla elements, 3) vēl vēlāk kā viņa preču kapitāla vērtības daļa, tāpat preču vērtības veidā, 4) beidzot atkal naudas veidā, kam atkal stāv pretī darbaspēks, kurā tā var tikt pārvērsta. Darba procesa gaitā mainīgais kapitāls atrodas kapitālista rokās kā darbaspēks, kas parādās darbībā, rada vērtību, nevis kā zināma lieluma vērtība; bet, tā kā kapitālists vienmēr samaksā strādniekam tikai pēc tam, kad strādnieka spēks ir jau darbojies noteiktu ilgāku vai īsāku laiku, tad, pirms par to samaksājis, viņš kā kompensāciju par pašu šo spēku jau dabū savās rokās šī spēka radītu vērtību plus virsvērtība.

Tā kā mainīgais kapitāls tādā vai citādā formā pastāvīgi atrodas kapitālista rokās, tad nepavisam nevar apgalvot, ka tas kaut kam pārvēršas par ienākumu. Gluži otrādi, 1000 Iv precē pārvēršas par naudu, kad šo precī pārdod II nodalījumam, kam tiek kompensēta in natura puse viņa pastāvīgā kapitāla.

Ienākumā pārvēršas nevis I nodalījuma mainīgais kapitāls, nevis 1000 v naudas formā. Šī nauda, tiklīdz tā pārvērsta par darbaspēku, vairs nefunkcionē kā I nodalījuma mainīgā kapitāla naudas forma, tāpat kā jebkura cita preču pircēja nauda vairs nav nekas tāds, kas viņam pieder, tiklīdz tā tiek pārvērsta par kāda pārdevēja precī. Pārvērtības, kādas strādnieku šķiras rokās izdara nauda, kas saņemta kā darba alga, ir nevis mainīgā kapitāla pārvērtības, bet gan naudā pārvērstās strādnieku šķiras darbaspēka vērtības pārvērtības, gluži tāpat kā strādnieka jaunradītās vērtības (2000 $I(v+m)$) pārvēršanās ir tikai kapitālistam piederošās preces pārvēršanās, kas nepavisam neskar strādnieku. Bet kapitālists — un vēl lielākā mērā viņa teorētiskais iztulko-tājs, politekonomists, — tikai ar grūtībām var atbrīvoties no fantāzijas, ka strādniekam izmaksātā nauda joprojām ir viņa — kapitālista nauda. Ja kapitālists ir zelta ražotājs, tad vērtības mainīgā daļa, t. i., tas ekvivalents preces formā, kas viņam kompensē darba pirkšanas cenu, pati tieši parādās naudas formā un tāpēc atkal bez atgriešanās aplinku ceļā var funkcionēt kā mainīgais

naudas kapitāls. Bet, kas attiecas uz strādnieku II nodalījumā — ja neņem vērā strādniekus, kuri ražo greznuma priekšmetus, — tad pats 500*v* eksistē kā strādnieka patēriņam paredzētās preces, kuras viņš, ja aplūko viņu kā kopstrādnieku, tieši atkal nopērk no tā paša kopkapitālista, kam viņš pārdevis savu darbaspēku. II nodalījuma kapitāla vērtības mainīgā daļa pēc savas naturālās formas sastāv no patēriņa priekšmetiem, kas lielākoties paredzēti strādnieku šķiras patēriņam. Bet tas, ko strādnieks tādā formā iztērē, ir nevis mainīgais kapitāls, bet strādnieka darba alga, strādnieka nauda, kura tieši ar šo savu realizēšanos šajos patēriņa priekšmetos atjauno kapitālistam mainīgo kapitālu 500 II*v* naudas formā. Mainīgais kapitāls II*v* ir atražots patēriņa priekšmetos, tāpat kā pastāvīgais kapitāls 2000 II*c*; tiklab viens, kā arī otrs vienlīdz nevar būt II nodalījuma kapitālista ienākums. Abos gadījumos pārvēršas ienākumā tikai darba alga.

Bet tas apstāklis, ka, iztērējot darba algu kā ienākumu, atjaunojas vienā gadījumā 1000 II*c* un tādā pašā aplinku ceļā 1000 I*v*, bet otrā gadījumā atjaunojas 500 II*v*, tātad naudas kapitāla veidā atjaunojas pastāvīgais un mainīgais kapitāls (pēdējais atgriežas daļēji tieši, daļēji netieši), — šis apstāklis ir svarīgs fakts gada produkta apgrozījumā.

XI. PAMATKAPITĀLA KOMPENSĒSANA

Attēlojot gadskārtējās atražošanas apgrozījumus, ir šādas lielas grūtības. Ja ņemsim visvienkāršāko formu, kurā parādās šī lieta, tad dabūsim

$$(I) 4000c + 1000v + 1000m +$$

$$(II) 2000c + 500v + 500m = 9000,$$

kas galarezultātā sadalās šādi:

$4000 I_c + 2000 II_c + 1000 I_v + 500 II_v + 1000 I_m + 500 II_m = 6000c + 1500v + 1500m = 9000$. Daļa pastāvīgā kapitāla vērtības, proti, ciktāl tas sastāv no darba līdzekļiem vārda īstajā nozīmē (kā no īpaša ražošanas līdzekļu nodalījuma), ir no darba līdzekļiem pārnesta uz darba produktu (preci); šie darba līdzekļi joprojām funkcionē kā ražīgā kapitāla elementi, pie tam tie saglabā savu veco naturālo formu; to nolietošanās, t. i., tā vērtība, ko tie, funkcionējot noteiktu laika periodu, pamazām zaudē, — lūk, kas parādās no jauna kā ar šiem darba līdzekļiem ražoto preču vērtības elements, un tiek pārņemts no darbarīka uz darba produktu. Tātad, ciktāl runa ir par gadskārtējo atražošanu, tad te pirmām kārtām jāievēro tikai tādas pamatkapitāla sastāvdaļas, kuras eksistē ilgāk par gadu. Ja attiecīgā gada laikā tās savu mūžu nodzīvo, tad tās pilnīgi jākompensē un jāatjauno ar gadskārtējās atražošanas palīdzību, tāpēc izvirzītais jautājums uz tām nepavisam neattiecas. Var notikt — un bieži vien tā notiek —, ka mašīnu un citu sa-

mērā ilggadēju pamatkapitāla formu zināmas atsevišķas daļas prasa pilnīgu kompensējumu gada laikā, lai gan visa ēka vai visa mašīna dzīvo ilgu mūžu. Šis atsevišķās daļas pieder pie tās pašas pamatkapitāla elementu kategorijas, kuri jākompensē gada laikā.

Gada laikā kompensējamo preču vērtības elementu nepavisam nevajag sajaukt ar izmaksām par remontu. Kad prece būs pārdota, šis vērtības elements, tāpat kā citi, pārvērtīsies naudā; bet pēc tā pārvēršanās naudā parādās viņa atšķirība no citiem vērtības elementiem. Lai no jauna sāktos preču atražošana (lai vispār preču ražošanas process būtu nepārtraukts), preces ražošanai patērētie izejmateriāli un palīgmateriāli jākompensē in natura; to ražošanai patērētais darbaspēks gluži tāpat jākompensē ar svaigu darbaspēku. Tātad par precī ieņemto naudu vajag atkal un atkal pārvērst par šiem ražīgā kapitāla elementiem, pārvērst no naudas formas par preču formu. Lietas būtība nemaz nemainās, ja, piemēram, izejmateriālus un palīgmateriālus pēc zināma laika iepērk samērā lielos daudzumos, tā ka tie izveido ražošanas krājumus, tātad ja šos ražošanas līdzekļus zināmu laiku nevajag pīrkt no jauna, tāpēc, preces pārdodot, ieņemtā nauda, ciktāl tai jākalpo krājumu iepirkšanai, vai uzkrāties tik ilgi, kamēr pietiek esošo ražošanas līdzekļu, pie tam šī pastāvīgā kapitāla daļa pagaidām ir naudas kapitāls, kura aktīvā funkcionēšana ir atlikta. Šis kapitāls nav ienākums; tas ir naudas formā aizturēts ražīgais kapitāls. Ražošanas līdzekļu atjaunošanai jānotiek pastāvīgi, lai gan šis atjaunošanas forma attiecībā uz apgrozību var būt dažāda. Jauns iepirkums, t. i., tā operācija apgrozības sfērā, ar kuras palīdzību tos atjauno, kompensē, var notikt pēc ilgākiem termiņiem — tādā gadījumā notiek lieli naudas ieguldījumi, kas tiek izdarīti uzreiz un ko kompensē attiecīgs ražošanas krājums, — vai arī šī operācija notiek termiņos, kuri drīz seko citam, — un tad naudas izdošana notiek samērā nelielās summās, kas ātri seko cita citai, bet ražošanas krājumi ir niecīgi. Pašu lietas būtību tas nemaz nemaina. Tas pats ar darbaspēku. Kur ražošana notiek nepārtraukti gada laikā vienā un tai pašā mērogā — tur patērētais darbaspēks pastāvīgi tiek aizstāts ar jaunu darbaspēku; kur darbam ir sezonas raksturs vai arī kur dažādos periodos lieto dažādus darba daudzumus, kā zemkopībā, — tur atbilstoši tam pērk te mazāku, te lielāku darbaspēka daudzumu. Turpretim par pārdoto precī ieņemtā nauda, ciktāl tā reprezentē to preces vērtības daļu, kas vienlīdzīga pamatkapitāla nolietojumam, nepārvēršas atkal par tā ražīgā kapitāla sastāvdaļu, kura zaudēto vērtību tā kompensē. Tā nogulsņējas un saglabājas savā naudas formā līdzās ražīgajam kapitālam. Tāda naudas nogulsņēšanās atkārtojas, kamēr apritējis no lielāka vai mazāka gadu skaita sastāvošais atražošanas periods, kura laikā pastāvīgā kapitāla pamatelements savā vecajā naturālajā formā joprojām funkcionē ražošanas procesā. Ap to laiku, kad pastāvīgā kapitāla pamatelements — ēkas, mašī-

nas utt. būs savu mūžu nodzīvojušas, zaudējušas spēju funkcionēt ražošanas procesā, — ap to laiku viņa vērtība jau eksistē tam līdzās, ir pilnīgi kompensēta naudā, t. i., naudas nogulšņu summā, vērtībās, kas pakāpeniski pārnestas no pamatkapitāla uz precēm, kuru ražošanā tas piedalījies, un kas pārgājušas naudas formā ar preču pārdošanu. Pēc tam šī nauda kalpo, lai in natura kompensētu pamatkapitālu (vai tā elementus, jo dažādiem pamatkapitāla elementiem ir dažāds mūža garums) un tādējādi tiešām atjaunotu šo ražīgā kapitāla sastāvdaļu. Tātad šī nauda ir pastāvīgās kapitālās vērtības daļa, tās pamatdaļas naudas forma. Tātad šī dārgumu uzkrāšana pati ir kapitālistiskā atražošanas procesa elements, pamatkapitāla vai tā atsevišķo elementu vērtības atražošana un koncentrēšana naudas formā tik ilgi, kamēr pamatkapitāls būs savu mūžu nodzīvojis un tātad atdevis visu savu vērtību ražotajām precēm, tā ka to vajadzēs atjaunot in natura. Un tikai tad, kad šī nauda pārvēršas atpakaļ jaunos pamatkapitāla elementos, lai kompensētu savu mūžu nodzīvojušos kapitāla elementus, — tikai tad tā zaudē savu dārgumu krājuma formu un tāpēc atkal aktīvi piedalās kapitāla atražošanas procesā, kura starpniecība ir apgrozība.

Kā vienkāršā preču apgrozība nav identiska ar vienkāršo produktu maiņu, tāpat arī preču gada produkta apgrozību nevar reducēt uz vienkāršu, nepastarpinātu tā dažādo sastāvdaļu savstarpēju apmaiņu. Naudai tajā ir specifiska loma, kas izpaužas it īpaši pamatkapitālās vērtības atražošanas veidā. (Vēlāk būs jāizpēti, kā tas viss izpaustos citādi, ja pieņemtu, ka ražošana ir kolektīva un tai nav preču ražošanas formas.)

Tagad, atgriežoties pie pamatshēmas, mums ir II nodalījumam $2000c + 500v + 500m$. Visu gada laikā saražoto patēriņa priekšmetu summa šeit ir vienlīdzīga vērtībai 3000; un katrs no dažādajiem preču elementiem, no kuriem sastāv šī preču summa, pēc savas vērtības sadalās uz $\frac{2}{3}c + \frac{1}{6}v + \frac{1}{6}m$ jeb — procentos — uz $66\frac{2}{3}c + 16\frac{2}{3}v + 16\frac{2}{3}m$. Dažādie II nodalījuma preču veidi var saturēt pastāvīgā kapitāla vērtību dažādās proporcijās; gluži tāpat pastāvīgā kapitāla pamatdaļas vērtība šajās precēs arī var būt dažāda, gluži tāpat arī kapitāla pamatdaļu mūža ilgums un tātad arī nolietojšanās gadā vai tā vērtības daļa, ko tās pro rata pārnēs uz precēm, kuru ražošanā tās piedalās. Visam tam šeit nav itin nekādas nozīmes. Aplūkodami sabiedrisko atražošanas procesu, runājam tikai par apmaiņu starp II nodalījumu un I nodalījumu. Bet II un I nodalījums šeit stāv viens otram pretī tikai to sabiedriskajās, masu attiecībās; II nodalījuma preču produkta vērtības daļa c proporcionālais lielums (vienīgi šai daļai ir izšķiroša nozīme tā jautājuma risināšanā, ko tagad aplūkojam) tāpēc ir tā vidējā attiecība, ko dabūs, ja izdaris kopsavilkumu par visām II nodalījumā ietilpstošajām ražošanas nozarēm.

Tādējādi katrs no preču veidiem (bet tie ir lielākoties vieni un

tie paši preču veidi), kuru kopvērtība ir apzīmēta ar $2000c + 500v + 500m$, pēc savas vērtības ir vienādi vienlīdzīgs $66\frac{2}{3}\%c + 16\frac{2}{3}\%v + 16\frac{2}{3}\%m$. Tas attiecas uz jebkurām 100 preču vienībām, vai nu tās figurē c veidā, vai v veidā, vai m veidā.

Preces, kurās iemiesoti $2000c$, pēc vērtības savukārt var sadalīt:

$$1) 1333\frac{1}{3}c + 333\frac{1}{3}v + 333\frac{1}{3}m = 2000c;$$

gluži tāpat $500v$ var sadalīt:

$$2) 333\frac{1}{3}c + 83\frac{1}{3}v + 83\frac{1}{3}m = 500v;$$

beidzot, $500m$ var sadalīt:

$$3) 333\frac{1}{3}c + 83\frac{1}{3}v + 83\frac{1}{3}m = 500m.$$

Tagad, ja saskaitīsim visas c daļas, kas ir minētas 1., 2. un 3. punktā, tad dabūsim $1333\frac{1}{3}c + 333\frac{1}{3}c + 333\frac{1}{3}c = 2000$. Gluži tāpat, saskaitot visas v daļas, dabūsim $333\frac{1}{3}v + 83\frac{1}{3}v + 83\frac{1}{3}v = 500$, un tas pats būs, saskaitot visas m daļas; visu šo rezultātu saskaitīšana, tāpat kā iepriekš, dos kopsummu ar vērtību 3000. Tātad visa pastāvīgā kapitālā vērtība, kas ietverta II nodaļuma preču masā ar kopvērtību 3000, ietilpina sevī $2000c$, bet nedz $500v$, nedz $500m$ nesatur neviena atoma šīs vērtības c . Tas pats attiecas savukārt arī uz v un uz m .

Citiem vārdiem sakot: visa tā II nodaļuma preču masas daļa, kas reprezentē pastāvīgā kapitāla vērtību un tāpēc atkal ir pārvēršama — vai nu tā naturālajā, vai arī naudas formā —, ir ietverta $2000c$. Tātad viss, kas attiecas uz II nodaļuma preču pastāvīgās vērtības apmaiņu, ir aprobežots ar vērtības 2000 IIc kustību; un šī apmaiņa var notikt tikai ar vērtību I ($1000v + 1000m$).

Gluži tāpat I nodaļumam viss, kas attiecas uz šajā nodaļumā ietilpstošās pastāvīgās kapitālās vērtības apmaiņu, jāierobežo ar 4000 Ic aplūkošanu.

1) NOLIETOSANĀS REZULTĀTĀ ZAUDETĀS PAMATKAPITĀLA VĒRTĪBAS DAĻAS KOMPENSESANA NAUDAS FORMĀ

Ja tagad pirmām kārtām ņemsim

$$I. 4000c + \underline{1000v + 1000m}$$

$$II. \dots\dots\dots 2000c + 500v + 500m,$$

tad preču 2000 IIc apmaiņā pret tās pašas vērtības I ($1000v + 1000m$) precēm paredzētu, ka 2000 IIc in natura pilnīgi no jauna pārvēršas par I nodaļuma ražotām II nodaļuma pastāvīgā kapitāla naturālajām sastāvdaļām; bet preču vērtība 2000 , kuras veidā pēdējais eksistē, satur sevī elementu, kas kompensē pamatkapitāla vērtības zudumu, bet ko nevajag nekavējoties kompensēt in natura; šim elementam jāpārvēršas naudā, kuru pakāpeniski sakrāj kopsummā tik ilgi, kamēr pienāk laiks atjaunot pamatkapitālu tā naturālajā formā. Katrs gads ir miršanas gads

pamatkapitālam, kas jākompensē te vienā, te otrā atsevišķā uzņēmumā vai te vienā, te otrā rūpniecības nozarē; vienā un tai pašā individuālajā kapitālā jākompensē te viena, te otra pamatkapitāla daļa (jo tā daļām ir dažāds mūža ilgums). Apskatot gadskārtējo atražošanu — kaut vai nemainīgā mērogā, t. i., abstrahējoties no jebkādas uzkrāšanas, — nesāksim ab ovo*; aplūkosim vienu gadu no daudzu gadu rindas, nevis kapitālistiskās ražošanas pirmo dzīves gadu. Tātad dažādās II nodalījuma ražošanas nozarēs ieguldītajiem dažādajiem kapitāliem ir dažāds vecums, un līdzīgi tam, kā ik gadus mirst šajās rūpniecības nozarēs strādājošie cilvēki, — gluži tāpat arī pamatkapitālu masas ik gadus sasniedz sava mūža galu un tās jāatjauno *in natura* no uzkrātā naudas fonda. Tiktāl 2000 IIc maiņa pret 2000 I($v+m$) ieslēdz sevī 2000 IIc pārvēršanos no tā preču formas (patēriņa priekšmetiem) par naturāliem elementiem, kas sastāv ne tikai no izejmateriāliem un palīgmateriāliem, bet arī no pamatkapitāla naturālajiem elementiem — mašīnām, darbarīkiem, ekām utt. Tāpēc nolietojšanās, kas vērtībā 2000 IIc kompensējama *naudā*, nepavisam neatbilst funkcionējošā pamatkapitāla apmēriem, jo daļu šī kapitāla ik gadus vajag kompensēt *in natura*; tāpēc tiek pieņemts, ka iepriekšējos gados II nodalījuma kapitālistu rokās ir uzkrājušies šai apmaiņai nepieciešamā nauda. Bet šis pieņēmums tādā pašā mērā, kā to pieņem pagājušajiem gadiem, attiecas uz šo gadu.

Apmaiņā starp I ($1000v+1000m$) un 2000 IIc pirmām kārtām jāatzīmē, ka vērtības summā I($v+m$) nav pastāvīgās vērtības elementu, tātad nav vērtības elementu, kas vajadzīgi, lai kompensētu nolietojšanos, t. i., nav vērtības, kas pārnesta no pastāvīgā kapitāla pamatsastāvdaļas uz tām precēm, kuru naturālajā formā eksistē $v+m$. Turpretim IIc vērtībā šis elements ir, un tieši tā vērtības elementa daļa, kuras eksistenci nosaka pamatkapitāls, nav tieši jāpārvērš no naudas formas naturālajā formā, bet tā sākumā jā saglabā naudas formā. Tāpēc, apmainot I ($1000v+1000m$) pret 2000 IIc, mēs tūlīt pat atduramies pret tādām grūtībām, ka I nodalījuma ražošanas līdzekļi, kuru naturālajā formā eksistē 2000($v+m$), par visu savas vērtības summu 2000 jāapmaina pret ekvivalentu, kas eksistē II nodalījuma patēriņa priekšmetu veidā; turpretim, no otras puses, patēriņa priekšmeti 2000 IIc nevar tikt apmainīti pret I nodalījuma ražošanas līdzekļiem ($1000v+1000m$) par visu savas vērtības summu, jo zināmai to vērtības daļai — kas vienlīdzīga kompensējamam nolietojumam jeb vienlīdzīga pamatkapitāla vērtības zudumam — sākumā jānogulsnējas *naudā*, kura jau vairs nefunkcionēs atkal kā apgrozības līdzeklis te aplūkojamā šī gada atražošanas perioda laikā. Bet nauda, kurā pārvēršas nolietojšanās elements, kas ietverts preču

* — no paša sākuma. — Red.

vērtībā 2000 IIc, — šī nauda var ienākt tikai no I nodalījuma kapitālistiem, tāpēc ka II nodalījuma kapitālisti nevar samaksāt paši sev, bet dabū samaksu, tikai pārdodot savu preci, un tāpēc ka saskaņā ar pieņēmumu $I(v+m)$ pērk visu preču summu 2000 IIc, tātad ar šīs pirkšanas palīdzību I nodalījumam minētais II nodalījuma pamatkapitāla nolietojums jāpārvērš par naudu. Bet saskaņā ar iepriekš iztirzāto likumu apgrozībai avansētā nauda atgriežas atpakaļ kapitālistiskajam ražotājam, kas vēlāk laiž apgrozībā vienlīdzīgu daudzumu preces veidā. Skaidrs, ka I nodalījums, pirkdams IIc, nevar dot II nodalījumam par 2000 precēs un turklāt vēl papildu naudas summu reizi par visām reizēm (dot to tā, lai summa neatgrieztos tam atpakaļ ar maiņas operācijas palīdzību). Tas vispār nozīmētu, ka preču masa IIc tiek pirktā virs savas vērtības. Ja II nodalījums apmaiņā pret saviem 2000c tiešām dabū I ($1000v+1000m$), tad tam neatliek no I nodalījuma nekā vairāk ko prasīt un nauda, kas apgrozījusies šajā apmaiņā, atgriežas atpakaļ pie I vai II nodalījuma kapitālistiem atkarībā no tā, kurš no viņiem laidis naudu apgrozībā, t. i., kurš no viņiem pirmais bijis pircējs. Reizē ar to II nodalījums tādā gadījumā pārvērstu savu preču kapitālu par visu tā vērtības summu ražošanas līdzekļu naturālajā formā, bet mēs esam pieņēmuši, ka zināma šī preču kapitāla daļa, kas pārdota šī gada atražošanas periodā, nepārvēršas no naudas atkal par II nodalījuma pastāvīgā kapitāla pamatelementu naturālo formu. Tātad galīgā starpība naudas formā varētu atgriezties II nodalījumā tikai ar to nosacījumu, ja šis nodalījums pārdotu I nodalījumam tieši par 2000, bet pirktu no tā mazāk nekā par 2000, piemēram, tikai par 1800; tad I nodalījumam vajadzētu ar naudu segt saldo 200 apmērā, kuri neatgrieztos viņam atpakaļ, tāpēc ka šī apgrozībai avansētā naudas summa netiktu atkal izņemta no tās, laižot apgrozībā preces, kuru vērtība 200. Tādā gadījumā II nodalījumam mums būtu naudas fonds tā pamatkapitāla nolietošanās kontā; bet otrā pusē, t. i., I nodalījuma pusē, mums būtu ražošanas līdzekļu pārprodukcija par summu 200; tādējādi būtu sagrauts viss shēmas pamats, proti, būtu sagrauta atražošanas nemainīgā mērogā, kurā paredzēta pilnīga proporcionalitāte starp dažādiem ražošanas nodalījumiem. Viena veida grūtības būtu novērstas tikai ar citām — daudz nepatīkamākām grūtībām.

Tā kā šī problēma saistīta ar sevišķām grūtībām un līdz šim politiskās ekonomijas pārstāvji to vispār nav aplūkojuši, tad mēs secīgi aplūkosim visus iespējamus (vismaz šķietami iespējamus) pašas problēmas atrisinājumus jeb, precīzāk, tās nostādnes.

Pirmām kārtām mēs tikko pieņemām, ka II nodalījums pārdod I nodalījumam preces par 2000, bet pērk no tā tikai par 1800. Preču vērtībā 2000 IIc ietilpst vērtība 200 pamatkapitāla nolietošanās kompensēšanai; šo vērtību vajag saglabāt naudas formā, dārgumu krājuma formā; tādējādi vērtība 2000 IIc sadalās uz

1800, ko vajag apmainīt pret I nodalījuma ražošanas līdzekļiem, un pret 200 pamatkapitāla nolietojšanās kompensēšanai, kuri (pēc 2000*c* pārdošanas I nodalījumam) jāpatur naudā. Vai arī attiecībā uz savu vērtību 2000 II*c* būtu vienlīdzīgi 1800*c*+200*c* (d), kur $d = \text{déchet}$ {nolietojšanās}.

Tādā gadījumā mums vajadzētu apgrozījumu

I. $1000v + 1000m$

II. $1800c + 200c$ (d).

Par 1000 st. mārč., ko darba algas veidā saņēmuši strādnieki kā samaksu par savu darbaspēku, I nodalījums pērk patēriņa priekšmetus, kam vērtība 1000 II*c*; II nodalījums par šīm pašām 1000 st. mārč. pērk ražošanas līdzekļus, kam vērtība 1000 I*v*. Tādējādi I nodalījuma kapitālistiem atgriežas atpakaļ viņu mainīgais kapitāls naudas formā un nākamajā gadā viņi var pirkt par to darbaspēku tādā pašā vērtībā, t. i., var kompensēt in natura sava ražīgā kapitāla mainīgo daļu. Tālāk, II nodalījums par avansētajām 400 st. mārč. pērk ražošanas līdzekļus I*m*, bet I*m* par tām pašām 400 st. mārč. pērk patēriņa priekšmetus II*c*. Tās 400 st. mārč., ko II nodalījums avansējis apgrozībai, tādējādi ir atgriezušās šī nodalījuma kapitālistiem, bet atgriezušās tikai kā ekvivalents par pārdoto preci. I nodalījums par avansētajām 400 st. mārč. pērk patēriņa priekšmetus; II nodalījums pērk no I nodalījuma ražošanas līdzekļus par 400 st. mārč., un ar to šīs 400 st. mārč. atgriežas atpakaļ pie I nodalījuma kapitālistiem. Tātad rēķins līdz šim ir šāds:

I nodalījums laiž apgrozībā $1000v + 800m$ preču veidā; tālāk, tas laiž apgrozībā naudas veidā 1000 st. mārč. darba algai un 400 st. mārč. apmaiņai ar II nodalījumu. Pēc apmaiņas izbeigšanās I nodalījumam pieder 1000*v* naudā, 800*m*, kas pārvērsti par 800 II*c* (patēriņa priekšmeti), un 400 st. mārč. naudā.

II nodalījums laiž apgrozībā 1800*c* preču veidā (patēriņa priekšmeti) un 400 st. mārč. naudas veidā; pēc apmaiņas izbeigšanās tam ir 1800 I nodalījuma precēs (ražošanas līdzekļi) un 400 st. mārč. naudā.

Tagad mums paliek vēl I nodalījuma pusē 200*m* (ražošanas līdzekļos), II nodalījuma pusē — 200*c* (d) (patēriņa priekšmetos).

Saskaņā ar pieņēmumu I nodalījums par 200 st. mārč. pērk patēriņa priekšmetus *c* (d) kopvērtībā 200, bet II nodalījums aiztur šīs 200 st. mārč., jo 200*c* (d) reprezentē pamatkapitāla nolietojanos, tātad tās nav tieši pārvēršamas par ražošanas līdzekļiem. Tātad 200 I*m* nevar tikt pārdoti; I nodalījuma $\frac{1}{3}$ virsvērtības, kas ir kompensējama, nevar tikt realizēta, nevar pārvērsties no savas ražošanas līdzekļu naturālās formas par patēriņa priekšmetu naturālo formu.

Tas ne tikai ir pretrunā ar pieņēmumu par vienkāršo atražošanu; tā pati par sevi nav hipotēze, lai izskaidrotu, kā notiek

200c (d) pārvēršanās naudā. Gluži pretēji — tas nozīmē, ka tāda pārvēršanās vispār nav izskaidrojama. Tā kā nevar parādīt, kādā veidā 200c (d) var pārvērsties par naudu, tad pieņem, ka I nodaļums aiz laipnības pārvērš tos par naudu tieši tāpēc, ka tas nav spējīgs pārvērst par naudu savu paša atlikumu 200m. Saskatīt šeit normālu apmaiņas operāciju ir tas pats, it kā mēs pieņemtu, ka 200 st. mārc. ik gadus krīt no debesīm, lai regulāri 200c (d) pārvērstu par naudu.

Bet šādas hipotēzes aplamība tik tieši neduras acīs, kad *Im* neparādās savā sākotnējā eksistences formā, proti, neparādās kā ražošanas līdzekļu vērtības sastāvdaļa, t. i., kā vērtības sastāvdaļa precēs, kuras to kapitālistiskajiem ražotājiem jārealizē naudā, tās pārdodot, bet gan nonāk to rokās, ar kuriem kapitālisti daļa virsvērtību, piemēram, kā zemes rente tā nokļūst zemes īpašnieku rokās vai kā procenti — kreditoru, naudas aizdevēju rokās. Bet, ja tā precēs ietvertās virsvērtības daļa, kura rūpniecības kapitālistam jāatdod kā zemes rente vai kā procenti citiem virsvērtības līdzīpašniekiem, — ja šī virsvērtības daļa ilgāku laiku nevar tikt realizēta, pārdodot pašas preces, tad tas nozīmē, ka pienācis gals arī rentes vai procentu nomaksai, tāpēc ne zemes īpašnieki, ne procentu saņēmēji nevar ar rentes un procentu patērēšanu noderēt kā *dei ex machina**, lai pēc sava ieskata pārvērstu par naudu noteiktas gadskārtējās atražošanas daļas. Tāpat ir arī ar visu tā saucamo neražīgo darbinieku — valsts ierēdņu, ārstu, advokātu utt. izdevumiem un vispār visu to, kuri «lielās publikas» veidā izdara politiskās ekonomijas pārstāvjiem tādu «pakalpojumu», ka izskaidro to, ko viņi nav izskaidrojuši.

Tikpat maz šai jautājumā palīdz tas, kad tiešas apmaiņas vietā starp I un II — starp šiem diviem lielajiem pašu kapitālistisko ražotāju nodalījumiem — par starpnieku pieaicina tirgotāju un ar viņa «naudas» palīdzību izklūst no visām grūtībām. Tā, piemēram, šajā gadījumā 200 *Im* galarezultātā jābūt galīgi pārdotiem II nodalījuma rūpniecības kapitālistiem. Lai tie iziet caur daudzu tirgotāju rokām — tomēr pēdējais no viņiem saskaņā ar hipotēzi būs tadā pašā stāvoklī attiecībā pret II nodalījuma kapitālistiem, kādā no sākuma bija I nodalījuma kapitālistiskie ražotāji, t. i., tirgotāji nevar pārdot II nodalījuma kapitālistiem 200 *Im*, un viņu iztērētā pirkšanas summa 200 *Im* nevar atjaunot to pašu procesu I nodalījumam.

No tā redzams, ka, pat neievērojot mūsu īsto mērķi, ir pilnīgi nepieciešams aplūkot atražošanas procesu tā pamatformā, kur novērsti visi neskaidrie blakus apstākļi, kā tas nepieciešams, lai atbrīvotos no viltīgās izlocīšanās, kas rada «zinātniska» izskaidrojuma šķietamību, jau no paša sākuma padarot par analizes

* — burtiski: «dievs no mašinas» (antikajā teātrī aktieri, kas tēloja dievus, parādījās uz skatuves ar īpašu mehānismu palīdzību); pārnestā nozīmē ar izteicienu «dievs no mašinas» saprot pēkšņi parādījušos personu, kas glābj situāciju. — *Red.*

priekšmetu sabiedrisko atražošanas procesu tā sarežģītajā konkrētajā formā.

Tātad likums, saskaņā ar kuru naudai, ko kapitālistiskais ražotājs avansējis apgrozībai, normālā atražošanas gaitā (vai nu vienkāršā, vai arī paplašinātā mērogā) jāatgriežas savā izejas punktā (pie tam vienalga, vai nauda pieder kapitālistiskajiem ražotājiem vai arī viņi to aizņēmušies), — šis likums uz visiem laikiem izslēdz hipotēzi, ka 200 IIc (d) pārvēršas par naudu ar I nodalījuma avansētās naudas palīdzību.

2) PAMATKAPITĀLA KOMPENSEŠANA IN NATURA

Noraidot nupat aplūkoto hipotēzi, mums atliek pieņemt vēl tikai tādas iespējas, kuras bez pamatkapitāla nolietotās daļas kompensācijas naudā ietver arī savu mūžu pilnīgi nodzīvojušā pamatkapitāla kompensāciju in natura.

Līdz šim pieņēmām

a) ka 1000 st. mārč., ko I nodalījums izmaksājis kā darba algu, strādnieki iztērē par tās pašas vērtības IIc, t. i., ka viņi par šīm 1000 st. mārč. pērk patēriņa priekšmetus.

Ka I nodalījums avansē šeit minētās 1000 st. mārč. naudā, tas ir tikai fakta konstatējums. Attiecīgajiem kapitālistiskajiem ražotājiem jāizmaksā darba alga naudā; pēc tam strādnieki šo naudu iztērē par eksistences līdzekļiem, un tā savukārt no jauna kalpo eksistences līdzekļu pārdevējiem par apgrozības līdzekli, kad viņi savu pastāvīgo kapitālu pārvērš no preču kapitāla par ražīgo kapitālu. Tiesa, šī nauda pie tam iziet caur daudziem kanāliem (mazumtirgotāji, namīpašnieki, nodokļu vācēji, neražīgie darbinieki, kā ārsti utt., kuri vajadzīgi pašam strādniekam), tāpēc tikai tās daļa tieši no I nodalījuma strādnieku rokām ieplūst II nodalījuma kapitālistu rokās. Šīs naudas plūsma var vairāk vai mazāk aizkavēties, tāpēc var izrādīties, ka nepieciešamas jaunas naudas rezerves kapitālistu pusē. Aplūkojot atražošanas pamatformu, mēs visu to neņemam vērā.

b) Mēs arī agrāk pieņēmām, ka vienreiz I nodalījums, lai pirktu no II nodalījuma, avansē papildus vēl 400 st. mārč. naudā, kuras atplūst viņam atpakaļ, bet otrreiz II nodalījums, lai pirktu no I nodalījuma, arī avansē 400 st. mārč., kuras atgriežas viņam atpakaļ. Šis pieņēmums ir nepieciešams, jo patvaļīgs būtu pretējs pieņēmums, ka vai nu I nodalījuma kapitālisti, vai II nodalījuma kapitālisti vienpusīgi avansē apgrozībai naudu, kas nepieciešama preču apgrozījumam. Tā kā iepriekšējā paragrāfā 1) tika parādīts, ka jānoraida kā aplama tā hipotēze, saskaņā ar kuru papildu naudu, kas nepieciešama, lai 200 IIc (d) pārvērstu par naudu, laiž apgrozībā I nodalījums, tad acīmredzot paliek vēl tikai viena hipotēze, kas liekas vēl aplamāka, proti, II nodalījums pats laiž

apgrozībā naudu, ar kuras palīdzību naudas formā pārvēršas tā preces vērtības sastāvdaļa, kam jākompensē pamatkapitāla nolietojšanās. Tā, piemēram, tā vērtības daļa, ko ražošanā zaudējusi *X* kga vērpjamā mašīna, no jauna parādās kā dzijas vērtības daļa; ko vienā pusē viņa vērpjamā mašīna zaudējusi vērtībā, tai nolietojoties, tam vajag koncentrēties viņam otrā pusē naudas veidā. Pieņemsim, ka kapitālists *X* pērk, piemēram, par 200 st. mērc. kokvilnu no kapitālista *Y* un tādējādi avansē apgrozībai 200 st. mērc. naudā; kapitālists *Y* pērk no tā dziju par šim pašam 200 st. mērc. un šis 200 st. mērc. kalpo tagad kapitālistam *X* kā fonds, lai kompensētu vērpjamās mašīnas nolietojanos. Tas vienkārši būtu tā, it kā kapitālista *X* rīcībā neatkarīgi no tā, ko viņš ražo, no ražošanas produkta un šī produkta pārdošanas, būtu in petto* 200 st. mērc., lai viņš samaksātu pats sev par vērpjamās mašīnas vērtības zudumu, t. i., it kā viņam bez viņa vērpjamās mašīnas vērtības zuduma, kas izpaužas 200 st. mērc., vajadzētu ik gadus pielikt no savas kabatas vēl pa 200 st. mērc. naudā, lai galu galā gūtu iespēju nopirkt jaunu vērpjamo mašīnu.

Bet aplamība ir tikai šķietama. II nodalījums sastāv no kapitālistiem, kuru pamatkapitāls atrodas pilnīgi dažādās savas atražošanas stadijās. Vieniem jau pienācis laiks, kad šis kapitāls pilnīgi atjaunojams in natura. Citiem pamatkapitāls ir vairāk vai mazāk tālu no šīs stadijas; visiem pēdējās kapitālistu grupas locekļiem kopējs ir tas, ka viņu pamatkapitāls netiek atražots reāli, t. i., neatjaunojas in natura, netiek kompensēts ar tā paša veida jaunu eksemplāru, bet ka tā vērtība tiek secīgi savākta naudas formā. Bet pirmā kapitālistu grupa atrodas pilnīgi (vai daļēji, kam te nav nozīmes) tādā pašā stāvoklī kā savu uzņēmumu dibināšanas laikā, kad kapitālisti nāca tirgū ar naudas kapitālu, lai to pārvērstu, no vienas puses, par pastāvīgo (pamata un apgrozāmo) kapitālu, bet, no otras puses, par darbaspēku, par mainīgo kapitālu. Tāpat kā toreiz, arī tagad viņiem atkal jāavansē šis naudas kapitāls apgrozībai — tātad jāavansē pastāvīgā pamatkapitāla vērtība gluži tāpat kā apgrozāmā un mainīgā kapitāla vērtība.

Tātad tiek pieņemts, ka no 400 st. mērc., ko II nodalījuma kapitālisti laiž apgrozībā apmaiņai ar I nodalījumu, viena puse nāk no tādiem II nodalījuma kapitālistiem, kuriem ne tikai ar savu preču pārdošanu vajag kompensēt savus uz apgrozāmo kapitālu attiecināmos ražošanas līdzekļus, bet arī ar savas naudas avansējumu palīdzību atjaunot savu pamatkapitālu in natura, turpretim II nodalījuma kapitālistu otra puse ar savu naudu kompensē in natura tikai sava pastāvīgā kapitāla apgrozāmo daļu, bet neatjauno savu pamatkapitālu in natura. Šāda pieņēmuma gadījumā nav gluži nekā pretrunīga tai apstākli, ka tās 400 st. mērc., kas atgriežas atpakaļ (atgriežas, kad I nodalījums pērk par tām pa-

* — šeit: savā makā. — Red.

tēriņa priekšmetus), dažādi sadalās starp šīm divām II nodalījuma kapitālistu grupām. Tās atplūst atpakaļ II nodalījuma kapitālistiem, tomēr neatgriežas līdzšinējās rokās, bet dažādi sadalās pašā šajā nodalījumā, pāriet no tās kapitālistu vienas daļas uz otru.

Viena daļa II nodalījuma kapitālistu bez ražošanas līdzekļu daļas, ko galarezultātā sedz šo kapitālistu preces, 200 st. mārč. naudā pārvērtusi par jauniem pamatkapitāla elementiem in natura. Viņu tādā veidā iztērētā nauda, tāpat kā uzņēmuma sākumā, tikai daudzu gadu laikā pakāpeniski atgriežas atpakaļ viņiem no apgrozības kā pamatkapitāla nolietojumam atbilstoša ar šī pamatkapitāla palīdzību ražoto preču vērtības sastāvdaļa.

Turpretim II nodalījuma kapitālistu otra daļa par 200 st. mārč. nav saņēmusi nekādas preces no I nodalījuma kapitālistiem, bet I nodalījuma kapitālisti maksā par viņu precēm ar to naudu, par kuru II nodalījuma kapitālistu pirmā daļa pirkusi pamatkapitāla elementus. Vienai daļai II nodalījuma kapitālistu atkal ir sava pamatkapitālā vērtība atjaunotā naturālā formā, otra — vēl joprojām aizņemta ar šīs vērtības koncentrēšanu naudas formā, lai vēlāk kompensētu savu pamatkapitālu in natura.

Tēze, kas mums jāliek pamatā, ir šāda: pēc līdzšinējiem apgrozījumiem maināmo preču atlikums abās pusēs izpaužas kā 400m I nodalījumam, kā 400c — II nodalījumam.⁵²⁾ Pieņemam, ka II nodalījums avansē 400 naudā šo preču apgrozījumam summā par 800. Puse no šiem 400 naudā (=200) visos apstākļos jāiztērē tai IIc daļai, kas iekrājusi 200 naudas formā kā pamatkapitāla nolietošanās vērtību un kam tagad atkal jāpārvērš tie atpakaļ sava pamatkapitāla naturālajā formā.

Glūži tāpat kā pastāvīgā kapitālā vērtība, mainīgā kapitālā vērtība un virsvērtība, kādās var tikt sadalīta I un II nodalījuma preču kapitālu vērtība, var tikt reprezentēta pašu II respektīvi I nodalījuma preču īpašās proporcionālās daļās; glūži tāpat var tikt reprezentēta pašas pastāvīgās kapitālās vērtības robežās arī tā vērtības daļa, ko vēl nevajag pārvērst pamatkapitāla naturālajā formā, bet kas pagaidām pamazām jāuzkrāj naudas formā kā dārgumu krājums. Zināms II nodalījuma preču daudzums (tātad mūsu piemērā — puse atlikuma = 200) šeit izteic tikai šo pamatkapitāla nolietošanās vērtību, kurai ar maiņas palīdzību būs jānogulsnējas naudas formā. (II nodalījuma kapitālistu pirmā daļa, kas atjauno pamatkapitālu in natura, reizē ar pamatkapitāla nolietošanās vērtību, kas ietverta tai preču masā, no kuras te figurē tikai atlikums, ir varbūt jau realizējusi sev zināmu daļu pamatkapitāla nolietojuma vērtības; bet tādējādi viņiem atliek vēl realizēt 200 naudā.)

Tālāk, kas attiecas uz otro daļu (=200) no tām 400 st. mārč., ko II nodalījums laidis apgrozībā šai noslēguma operācijā, tad

⁵²⁾ Skaitļi atkal nesaskan ar agrāk pieņemtajiem. Bet tas nav svarīgi, jo te ir runa tikai par noteiktām proporcijām. — F. E.

par to no I nodalījuma tiek pirktas pastāvīgā kapitāla apgrozāmās sastāvdaļas. Daļu no šīm 200 st. mērc. laidušas apgrozībā varbūt abas II nodalījuma kapitālistu grupas vai arī tikai tā grupa, kas neatjauno in natura vērtības pamatsastāvdaļu.

Tātad ar 400 st. mērc. no I nodalījuma ir izņemtas 1) par 200 st. mērc. lielu summu tādas preces, kas sastāv tikai no pamatkapitāla elementiem, 2) par 200 st. mērc. lielu summu tādas preces, kuras naturālā formā tikai kompensē II nodalījuma pastāvīgā kapitāla apgrozāmās daļas elementus. I nodalījums tagad ir pārdevis visu savu preču gada produktu, ciktāl tas bija jāpārdod II nodalījumam, bet šī produkta vienas piektdaļas vērtība, t. i., 400 st. mērc., tagad ir I nodalījuma rīcībā naudas formā. Tomēr šī nauda ir naudā pārvērsta virsvērtība, un tā kā ienākums jāiztērē par patēriņa priekšmetiem. Tātad I nodalījums par šīm 400 pērk II nodalījuma preču krājumu = 400. Tādējādi, iedarbinot II nodalījuma preci, nauda atplūst atpakaļ šajā pašā nodalījumā.

Ņemsim tagad trīs gadījumus. Pie tam to II nodalījuma kapitālistu daļu, kas kompensē pamatkapitālu in natura, mēs nosauksim par «1. daļu», bet to, kura uzkrāj naudas formā pamatkapitāla nolietojšanās vērtību, nosauksim par «2. daļu». Trīs gadījumi ir šādi: a) zināmai daļai no tiem 400, kas kā atlikums preču veidā vēl eksistē II nodalījumā, jākompensē zināma daļa no pastāvīgā kapitāla apgrozāmām daļām 1. daļai un 2. daļai (teiksim, pa $\frac{1}{2}$); b) 1. daļa ir jau pārdevusi visu savu preci, tātad 2. daļai vēl jāpārdod 400; c) 2. daļa ir pārdevusi visu, izņemot tos 200, kuros ietverta pamatkapitāla nolietojšanās vērtība.

Tad dabūsim šādus sadalījumus.

a) No preču vērtības = 400c, kas vēl paliek II nodalījuma rokās, 1. daļai pieder 100 un 2. daļai — 300; 200 no šiem 300 reprezentē pamatkapitāla nolietojšanos. Šai gadījumā no tām 400 st. mērc. naudā, kuras I nodalījums tagad dod atpakaļ, lai dabūtu II nodalījuma preces, 1. daļa sākumā bija patērējusi 300, proti, naudā 200, par kuriem tā izņēma no I nodalījuma pamatkapitāla elementus in natura, un tāpat vēl naudā 100, lai pastarpinātu savu preču apmaiņu ar I nodalījumu; turpretī 2. daļa no šiem 400 avansējusi tikai $\frac{1}{4}$, t. i., 100, — arī lai pastarpinātu savu preču apgrozījumu ar I nodalījumu.

No šiem 400 naudā 1. daļa tātad avansējusi 300 un 2. daļa avansējusi 100.

Bet no šiem 400 atgriežas atpakaļ

1. daļai — 100, tātad tikai $\frac{1}{3}$ avansētās naudas. Bet pārējo $\frac{2}{3}$ vietā tai ir atjaunots pamatkapitāls vērtībā par 200. Par šo kapitāla pamatelementu vērtībā 200 tā devusi I nodalījumam naudu, bet pēc tam nav pārdevusi savu preci. Ciktāl runa ir par šiem 200 naudā, 1. daļa attiecībā pret I nodalījumu parādās tikai kā pircēja, bet neparādās pēc tam kā pārdevēja. Tātad šī nauda nevar atgriezties 1. daļai; citādi iznāktu, ka tā ir saņēmusi pamat-

kapitāla elementus kā dāvanu no I nodalījuma. Ciktāl runa ir par atlikušo trešdaļu naudas, ko avansējusi 1. daļa, tiktāl šī 1. daļa sākumā parādās kā sava pastāvīgā kapitāla apgrozāmo sastāvdaļu pircēja. Par šo pašu naudu I nodalījums pērk no 1. daļas tās preces atlikumu 100 vērtībā. Tātad nauda atgriežas tai (II nodalījuma 1. daļai) atpakaļ, tāpēc ka tā nāk kā preces pārdevēja tūlīt pat pēc tam, kad tā parādījusies kā pircēja. Ja nauda neatgriezta atpakaļ, tad iznāktu tā, ka II nodalījums (1. daļa) par precēm summā 100 sākumā atdotu I nodalījumam 100 naudā un pēc tam vēl virs tā 100 preču formā, tātad uzdāvinātu tam savu preci.

Turpretim 2. daļai, kas iztērējusi 100 naudā, atgriežas atpakaļ 300 naudā: 100 tāpēc, ka tā kā pircēja laidusi apgrozībā sākumā 100 naudā un pēc tam saņēmusi to atpakaļ kā preču pārdevēja, 200 tāpēc, ka tā funkcionē tikai kā preču pārdevēja par vērtības summu 200, bet ne kā pircēja. Tātad nauda nevar atgriezties atpakaļ pie I nodalījuma. Tādējādi pamatkapitāla nolietojšanās tiek kompensēta naudā, ko II nodalījums (1. daļa) laidis apgrozībā, lai pirktu pamatkapitāla elementus; bet tā nonāk 2. daļas rokās nevis kā 1. daļas nauda, bet gan kā nauda, kas pieder I nodalījumam.

b) Šāda pieņēmuma gadījumā IIc atlikums sadalās tā, ka 1. daļai pieder 200 naudā, bet 2. daļai pieder 400 preču formā.

1. daļa pārdevusi visas savas preces, bet 200 naudā reprezentē pārvērstā formā tās pastāvīgā kapitāla pamatsastāvdaļu, kas atjaunojama in natura. Tātad 1. daļa šeit parādās tikai kā pircēja un savas naudas vietā par to pašu vērtības summu saņem I nodalījuma preci pamatkapitāla naturālo elementu veidā. 2. daļai jārīko apgrozībā (tādā gadījumā, ja I nodalījuma kapitālisti nemaz nav avansējuši naudu preču apgrozījumam starp I un II nodalījumu) maksimāli tikai 200 st. mārč., jo savas preču vērtības puses apmēros tā ir tikai pārdevēja I nodalījumam, nevis pircēja no šī nodalījuma.

2. daļai atgriežas no apgrozības 400 st. mārč.: 200 atgriežas tāpēc, ka tā tās avansējusi kā preču pircēja un saņem atpakaļ kā preču pārdevēja vērtībā par 200; pārējās 200 atgriežas tāpēc, ka tā pārdod I nodalījumam preces vērtībā par 200, neiegūstot par to preču ekvivalentu no I nodalījuma.

c) 1. daļai ir 200 naudā un 200c precēs; 2. daļai ir 200c (d) precēs.

Šāda pieņēmuma gadījumā 2. daļai nekas nav jāavansē naudā, tāpēc ka tā attiecībā pret I nodalījumu vispār jau funkcionē nevis kā pircēja, bet tikai kā pārdevēja, tātad tai jāgaida, kamēr preces no tās pirks.

1. daļa avansē 400 st. mārč. naudā — 200 avansē savstarpējai preču apmaiņai ar I nodalījumu, pārējās 200 — vienkārši kā pir-

cēja no I nodalījuma. Ar šīm 200 st. mārc. naudā tā pērk pamatkapitāla elementus.

I nodalījums ar 200 st. mārc. naudā pērk no I. daļas preces vērtībā par 200, tāpēc šai daļai atgriežas atpakaļ tās 200 st. mārc. naudā, ko tā avansējusi šai preču apmaiņai; ar pārējām 200 st. mārc., kuras arī saņemtas no 1. daļas, I nodalījums pērk preces vērtībā par 200 no 2. daļas, tāpēc šai kapitālistu daļai tās pamatkapitāla nolietošanās nogulsņējas naudas veidā.

Lieta nemaz nemainītos, ja mēs būtu pieņēmuši, ka c) gadījumā nevis II nodalījums (1. daļa), bet gan I nodalījums avansē naudā 200, lai apmainītu jau ražotās preces. Ja I nodalījums pirmais pērks no II nodalījuma 2. daļas preces vērtībā par 200 — tiek pieņemts, ka 2. daļai vajag pārdot tikai šo preču atlikumu, — tad šīs 200 st. mārc. neatgriezīsies I nodalījumam tāpēc, ka šī II nodalījuma daļa savukārt neparādīsies kā pircēja; bet tādā gadījumā II nodalījumam, I. daļai, ir jāpērk par 200 st. mārc. naudā, kā arī jāapmaina preces vērtībā par 200 — tātad šim nodalījumam būs apmaiņas ceļā no I nodalījuma jādabū preces kopvērtībā par 400. Tad 200 st. mārc. naudā no II nodalījuma I. daļas atgriežas atpakaļ pie I nodalījuma. Ja I nodalījums atkal tās iztērē, lai pirktu preču atlikumu 200 vērtībā no II nodalījuma I. daļas, tad šī nauda tam atgriezīsies, kad II nodalījums, I. daļa, ņems no I nodalījuma otru pusi no 400 precēs. II nodalījuma I. daļa iztērējusi 200 st. mārc. naudā vienkārši kā pamatkapitāla elementu pircēja, tāpēc šī nauda neatgriežas viņai, bet kalpo, lai pārvērstu naudā 200c — II nodalījuma 2. daļas preču atlikumu, turpretim pie I nodalījuma nauda, ko tas iztērējis preču apmaiņai, proti, 200 st. mārc., atgriežas atpakaļ nevis no II nodalījuma 2. daļas, bet gan no 1. daļas. Par precēm 400 vērtībā I nodalījumam atgriezies preču ekvivalents 400 apmērā; 200 st. mārc. naudā, ko tas avansējis, lai apmainītu preces kopvērtībā par 800, arī atgriezušās viņam — un tādējādi viss ir kārtībā.

Grūtības, kas bija sastopamas apgrozījumā:

I. $1000v + 1000m$, izrādījās, bija grūtības atlikumu apmaiņai:

II. $2000c$

I. 400m.

II. (1.) 200 naudā + 200c precēs + (2.) 200c precēs jeb, lai parādītu vēl skaidrāk,

I. $200m + 200m$;

II. (1.) 200 naudā + 200c precēs + (2.) 200c precēs.

Tā kā II nodalījumam, 1. daļai, 200c preces apmainās pret 200 Im (precēs) un tā kā visa nauda, kas apgrozās starp I un II nodalījumu šajā preču apmaiņā kopvērtībā par 400, atgriežas tam, kurš to avansējis, — I nodalījumam vai II nodalījumam —,

tad šī nauda, kas ir maiņas elements starp abiem nodalījumiem, būtībā nav tās problēmas elements, kuru mēs te aplūkojam. Jeb, iztēlojoties lietu citādi, ja pieņemsim, ka apmaiņā starp 200 *Im* (precēs) un 200 *Ic* (precēs no II nodalījuma 1. daļas) nauda funkcionē kā maksāšanas līdzeklis, nevis kā pirkšanas līdzeklis un tāpat arī ne kā «apgrozības līdzeklis» pašā šaurākajā šī termina nozīmē, tad ir skaidrs — jo precēs 200 *Im* un 200 *Ic* (1. daļas) ir vērtības lielumā vienlīdzīgas —, ka ražošanas līdzekļi 200 vērtībā tiek apmainīti pret patēriņa priekšmetiem 200 vērtībā, ka nauda šeit funkcionē tikai ideāli un ka patiesībā nepavisam nevajag naudu laist apgrozībā, lai nomaksātu bilances starpību vienā vai otrā pusē. Tātad problēma parādās savā tīrajā veidā tikai tad, kad abās pusēs, t. i., I un II nodalījumā, izslēgsim precī 200 *Im* un tās ekvivalentu — precī 200 *Ic* (1. daļā).

Tātad pēc atbrīvošanās no šiem diviem vienādas vērtības (I un II) preču lielumiem, kas savstarpēji sedzas, paliek apmaiņai tāds atlikums, kurā problēma parādās savā tīrajā veidā, proti:

I. 200*m* precēs;

II. (1.) 200*c* naudā + (2.) 200*c* precēs.

Šeit ir skaidrs: II nodalījums, 1. daļa, par 200 naudā pērk 200 *Im*, t. i., pērk sava pamatkapitāla sastāvdaļas; tāpēc II nodalījuma 1. daļas pamatkapitāls ir atjaunots in natura, bet I nodalījuma virsvērtība 200 apmērā no preču formas (no ražošanas līdzekļiem, proti, no pamatkapitāla elementu formas) pārvērsta naudas formā. Par šo naudu I nodalījums pērk patēriņa priekšmetus no II nodalījuma 2. daļas; rezultāts II nodalījumam ir tāds, ka 1. daļai noteiktā apmērā ir atjaunota in natura tās pastāvīgā kapitāla pamatsastāvdaļa, bet 2. daļai otra tās pamatkapitāla sastāvdaļa (kas kompensē pamatkapitāla nolietošanos) ir nogulsnējusies naudas veidā, pie tam ik gadus tas turpinās tik ilgi, kamēr arī šo pastāvīgā kapitāla sastāvdaļu vajadzēs atjaunot in natura.

Iepriekšējs nosacījums šeit ir acīmredzot tas, lai šī II nodalījuma pastāvīgā kapitāla pamatsastāvdaļa, kas visas savas vērtības apmērā no jauna pārvēršas par naudu un tāpēc ik gadus jāatjauno in natura (1. daļa), — lai šīs pastāvīgā kapitāla daļas vērtība būtu vienlīdzīga II nodalījuma pastāvīgā kapitāla otrās pamatsastāvdaļas nolietojumam gada laikā; šī sastāvdaļa vēl joprojām funkcionē savā vecajā naturālajā formā, un tās nolietojums, t. i., vērtības zudums, ko pārnes uz precēm, kuru ražošanā šī daļa funkcionē, sākumā ir kompensējams naudā. Tāpēc šāds līdzsvars būtu likums atražošanai nemainīgā mērogā; citiem vārdiem sakot, tas nozīmē, ka proporcionālai darba sadalei I nodalījumā, kas ražo ražošanas līdzekļus, jāpaliek nemainīgai, ciktāl šis nodalījums piegādā, no vienas puses, pastāvīgā kapitāla apgrozāmās sastāvdaļas un, no otras puses, pamatsastāvdaļas II nodalījumam.

Pirms izpētījam to sīkāk, mums jāpaskatās, kāds būs rezultāts, ja atlikums Ic (1.) nav vienlīdzīgs atlikumam Ic (2.); tas var būt lielāks vai mazāks par šo atlikumu. Aplūkosim abus šos gadījumus vienu pēc otra.

Pirmais gadījums

I. 200m.

II. (1.) 220c (naudā) + (2.) 200c (precēs).

Seit Ic (1.) par 200 st. mār. naudā pērk preces 200 Im , bet I nodalījums par to pašu naudu pērk preces 200 Ic (2.), tātad to II (2.) kapitālistu pamatkapitāla sastāvdaļu, kurai jānogulsnējas naudas veidā; tātad tā ir pārvērsta par naudu. Bet 20 Ic (1.) naudā nevar pārvērsties atpakaļ pamatkapitālā in natura.

Sai nelaimē acīmredzot var palīdzēt, ja pieņemsim, ka atlikums Im ir vienlīdzīgs nevis 200, bet gan 220 un ka tātad agrāk no I 2000 bija apmainīti nevis 1800, bet tikai 1780. Tādā gadījumā būs

I. 220m;

II. (1.) 220c (naudā) + (2.) 200c (precēs).

Ic , 1. daļa, par 220 st. mār. naudā pērk 220 Im , bet I nodalījums par 200 st. mār. pērk pēc tam 200 Ic (2.) precēs. Bet tad I nodalījuma pusē paliek 20 st. mār. naudā, t. i., tāda virsvērtības daļa, ko I nodalījums var saglabāt tikai naudas formā, nevis iztērēt par patēriņa priekšmetiem. Tādā veidā grūtības ir tikai pārbīdītas no Ic (1. daļas) uz Im .

Pieņemsim tagad, ka Ic , 1. daļa, gluži otrādi, ir mazāka par Ic (2. daļu), tātad

Otrais gadījums

I. 200m (precēs);

II. (1.) 180c (naudā) + (2.) 200c (precēs).

II nodalījums (1. daļa) par 180 st. mār. naudā pērk preces 180 Im ; par šo naudu I nodalījums pērk no II nodalījuma (2. daļas) preces tādā pašā vērtībā, t. i., 180 Ic (2.); vienā pusē paliek 20 Im , ko nevar pārdot, un gluži tāpat paliek 20 Ic (2.) otrā pusē; šīs preces kopvērtībā 40 nevar tikt pārvērstas par naudu.

Ja mēs pieņemtu, ka preču atlikums I nodalījumam = 180, tas mums nepavisam nepalīdzētu; tiesa, tad I nodalījumā nepaliktu nekāda pārpalikuma, bet no summas Ic (2. daļā) joprojām paliktu preču pārpalikums 20, ko nevar pārdot, pārvērst par naudu.

Pirmajā gadījumā, kur II (1.) vērtība lielāka par II (2.), Ic (1.) pusē paliek pārpalikums naudā, kas nav pārvēršams atpakaļ pamatkapitālā, vai, ja pieņemsim, ka atlikums $Im = Ic$ (1.), tad izrādīsies, ka Im pusē ir tāds pats pārpalikums naudā, kas nav pārvēršams par patēriņa priekšmetiem.

Otrajā gadījumā, kur Ic (1.) mazāks par Ic (2.), izrādās, ir naudas deficīts 200 Im un Ic (2.) pusē, kā arī abās pusēs vie-

nāds preces pārpalikums vai, ja pieņem, ka atlikums $Im = I Ic$ (1.), tad deficīts naudā un pārpalikums precēs ir $I Ic$ (2.) pusē.

Ja pieņemsim, ka atlikumi Im abos gadījumos ir vienmēr vienlīdzīgi $I Ic$ (1.) — jo ražošanas apjomu nosaka pasūtījumi un atražošana nepavisam nemainās no tā, ja šai gadā vairāk saražots II un I nodalījuma pastāvīgā kapitāla pamatsastāvdaļu, bet nākamajā gadā vairāk apgrozāmo sastāvdaļu, — tad pirmajā gadījumā Im varētu pilnīgi pārvērst par patēriņa priekšmetiem tikai ar to nosacījumu, ja I nodalījums nopirktu par savu pārpalikumu naudā daļu virsvērtības no II nodalījuma, tātad šī virsvērtības daļa netiktu patērēta, bet tiktu uzkrāta II nodalījumā naudas veidā; otrajā gadījumā nelaimē varētu līdzēt, ja I nodalījums pats iztērētu šo naudu, bet tā ir hipotēze, ko paši esam jau noraidījuši.

Ja $I Ic$ (1.) lielāks par $I Ic$ (2.), tad naudas pārpalikuma Im realizēšanai nepieciešams ārzemju preču imports. Ja $I Ic$ (1.) mazāks par $I Ic$ (2.), tad, lai realizētu ražošanas līdzekļos to daļu $I Ic$, kas reprezentē pamatkapitāla nolietojumu, nepieciešams, gluži otrādi, II nodalījuma preču (patēriņa priekšmetu) eksports. Tātad abos gadījumos nepieciešama ārējā tirdzniecība.

Pat pieļaujot to, ka, pētiot atražošanu nemainīgā mērogā, jāpieņem, ka visās ražošanas nozarēs darba ražīgums un tātad arī attiecīgās šo nozaru preču produktu vērtību attiecības nemainās, — abi pēdējie gadījumi, kur $I Ic$ (1.) lielāks vai mazāks par $I Ic$ (2.), tomēr allaž radītu interesi, pētiot paplašināta mēroga atražošanu, kur, bez šaubām, šādi gadījumi būs.

3) SECINĀJUMI

Kas attiecas uz pamatkapitāla kompensēšanu, tad vispār jāatzīmē sekojošais.

Ja — pieņemot, ka visi pārējie apstākļi ir nemainīgi, t. i., ne tikai ražošanas mērogs, bet, konkrēti, arī darba ražīgums, — gada laikā atmirst $I Ic$ vērtības pamatelementa lielāka daļa nekā iepriekšējā gadā un tāpēc arī šī elementa lielāka daļa ir atjaunojama in natura, tad šādos apstākļos tai pamatkapitāla daļai, kam jāatmirst un kas līdz nāves brīdim kompensējama pagaidām naudā, jāsamazinās tādā pašā proporcijā, jo saskaņā ar pieņēmumu kapitāla pamatdaļas summa, kas funkcionē II nodalījumā (tāpat arī vērtības summa), paliek tā pati. Bet tā sekas ir šādi apstākļi. *Pirmkārt*, ja I nodalījuma preču kapitāla lielākā daļa sastāv no pamatkapitāla $I Ic$ elementiem, tad atbilstoši mazākā daļa — no $I Ic$ apgrozāmām sastāvdaļām, jo visa I nodalījuma ražošana attiecībā pret nodalījumu $I Ic$ paliek nemainīga. Ja vienas daļas ražošana pieaug, tad otras daļas ražošana samazinās, un otrādi. Bet, no otras puses, visa II nodalījuma ražošana arī saglabā agrākos apmērus. Kā tad tas iespējams, ja tam samazinās izejvielu, pusefabrikātu, paligmateriālu (t. i., II nodalījuma pastāvīgā kapi-

tāla apgrozāmo elementu) daudzums? *Otrkārt*, lielāka daļa pamatkapitāla *I*c, kas atkal atjaunots naudas formā, plūst uz *I* nodalījumu, lai no naudas formas pārvērstos atpakaļ naturālajā formā. Tātad uz *I* nodalījumu plūst vairāk naudas, nekā vajadzīgs tikai preču apgrozībai starp abiem nodalījumiem, plūst vairāk tādas naudas, kas nekalpo kā starpniece savstarpējā preču apmaiņā, bet tikai vienpusīgi parādās pirkšanas līdzekļa funkcijā. Tai pašā laikā proporcionāli samazinātos tā *I*c preču masa, kas reprezentē pamatkapitāla nolietošanās vērtības kompensāciju, tātad samazinātos tā *II* nodalījuma preču masa, kura jāpārvērš nevis par *I* nodalījuma precēm, bet tikai par *I* nodalījuma naudu. No *II* nodalījuma pie *I* atplūstu vairāk naudas vienkārši pirkšanas līdzekļu veidā, un *II* nodalījumam būtu mazāk preču, attiecībā pret kurām *I* nodalījums funkcionētu tikai kā pircējs. Tā kā *I* ir jau pārvērsts par *II* nodalījuma precēm, tad, skaidrs, krietni liela daļa *Im* nevarētu tikt pārvērsta par *II* nodalījuma precēm; šī daļa *Im* būtu jāsaglabā naudas formā.

Pretejs gadījums ir tad, kad kādam gadam *II* nodalījuma atmirusā pamatkapitāla atražošana ir mazāka, turpretim daļa, ar ko kompensē pamatkapitāla nolietošanos, lielāka; pēc iepriekš teiktā šis gadījums nav sīkāk aplūkojams.

Un tādējādi, lai gan atražošana notiktu nemainīgā mērogā, sāktos krīze — pārprodukcijas krīze.

Vārdu sakot, ja vienkāršās atražošanas gadījumā, pārējiem apstākļiem nemainoties, t. i., konkrēti, pastāvot nemainīgam darba ražīgumam, kopējam daudzumam un intensitātei, mēs pieņemām nepastāvīgu attiecību starp atmiruso (kas jāatjauno) un joprojām vecajā naturālajā formā darbīgo (pievienojot produktiem tikai vērtību, kas kompensē tā nolietošanos) pamatkapitālu, tad vienā gadījumā atražojamo apgrozāmo sastāvdaļu masa paliktu tā pati, bet pieaugtu atražojamo pamatsastāvdaļu masa; tātad visai *I* nodalījuma ražošanai būtu jāpalielinās vai arī, pat neņemot vērā naudas attiecības, izrādītos, ka šo pamatkapitāla daļu atražošanā ir deficīts.

Otrā gadījumā: ja *II* nodalījuma in natura atražojamā pamatkapitāla relatīvais lielums samazinātos un tāpēc tai pašā attiecībā palielinātos *II* nodalījuma tā pamatkapitāla sastāvdaļa, kas pagaidām kompensējama tikai naudā, tad *I* nodalījuma atražoto *II* nodalījuma pastāvīgā kapitāla apgrozāmo sastāvdaļu masa paliktu nemainīga, bet atražojamo pamatdaļu masa turpretim samazinātos. Tātad vai nu viss *I* nodalījuma ražošanas apjoms samazinātos, vai arī rastos pamatkapitāla pārpalikums (kā agrāk bija deficīts), pie tam pārpalikums, kas nav pārvēršams naudā.

Tiesa, pirmajā gadījumā tas pats darbs, palielinot tā ražīgumu, ilgumu vai intensitāti, varētu sagādāt lielāku produktu, tādējādi šai gadījumā būtu iespējams segt deficītu; šāda pārmaiņa tomēr

nevarētu notikt, nepārvietojot darbu un kapitālu no vienas I nodalījuma ražošanas nozares citā tā nozarē, bet katrs šāds pārvietojums nekavējoties radītu traucējumus. Un otrām kārtām I nodalījumam vajadzētu (ciktāl pieaudzis darba ilgums un intensitāte) apmainīt lielāku vērtību pret mazāku II nodalījuma vērtību, tātad I nodalījuma produkta vērtība samazinātos.

Protējais notiktu otrajā gadījumā, kur I nodalījums ir spiests samazināt savu ražošanu, kas nozīmē krīzi šeit nodarbinātajiem strādniekiem un kapitālistiem, vai arī I nodalījums dod pārpalikumu, kas atkal ir krīze. Paši par sevi šādi pārpalikumi nav nekāda nelaime, bet gan labums, tomēr kapitālistiskajā ražošanā tā ir nelaime.

Abos gadījumos varētu palīdzēt ārējā tirdzniecība: pirmajā gadījumā — lai naudas formā aizturamo precī I nodalījums pārvērstu par patēriņa priekšmetiem, otrajā gadījumā — lai realizētu preču pārpalikumu. Bet ārējā tirdzniecība, ciktāl tā nav vienkārši kapitāla elementu kompensācija (arī pēc vērtības lieluma), tikai atvirza pretrunas plašākā sfērā, atklāj tām plašāku darba lauku.

Novēršot atražošanas kapitālistisko formu, lietas būtība būs tāda, ka atmirstošās un tāpēc in natura kompensējamās pamatkapitāla (šeit kapitāla, kas funkcionē patēriņa priekšmetu ražošanā) daļas apmēri dažādos secīgos gados pārmainās. Ja vienā gadā šī daļa ir ļoti liela (pārsniedz vidējo atmiršanas normu līdzīgi tam, kā tas ir ar cilvēku mirstību), turpretim nākamajā gadā tā, bez šaubām, būs krietni vien mazāka. Ja pieņem, ka pārējie apstākļi nav mainījušies, tad izejvielu, pusfabrikātu un palīgmateriālu daudzums, kas nepieciešams patēriņa priekšmetu gadskārtējai ražošanai, pamatkapitāla kompensējuma minēto pārmaiņu dēļ nesamazinās; tātad visai ražošanas līdzekļu ražošanai vienā gadījumā vajadzētu paplašināties, otrā — sašaurināties. Šis svārstības var novērst tikai ar pastāvīgu, relatīvu pārprodukciju; pie tam, no vienas puses, zināms daudzums pamatkapitāla tiek ražots vairāk, nekā tieši vajadzīgs, no otras puses, tiek radīts izejvielu utt. krājums, kas pārsniedz tiešās gadskārtējās vajadzības (tas galvenokārt attiecas uz eksistences līdzekļiem). Tāds pārprodukcijas veids ir tas pats, kas sabiedrības kontrole pār viņas pašas atražošanas materiālajiem līdzekļiem. Bet kapitālistiskās sabiedrības ietvaros pārprodukcija ir viens no vispārējās anarhijas elementiem.

Šis piemērs ar pamatkapitālu — atražošanas apmēriem nemanoties — ir visai pārliecinošs. Nesamērība pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla ražošanā ir viens no ekonomistu iecienītākajiem krīžu izskaidrošanas cēloņiem. Ka pamatkapitāla vienkāršās saglabāšanas gadījumā tāda nesamērība var rasties un tai jārodas, ka tā var rasties un tai jārodas, pieņemot, ka pastāv ideāla norma ražošana, ka jau funkcionējošais sabiedriskais kapitāls tiek vienkārši atražots, — tas viņiem ir kaut kas jauns.

XII. NAUDAS MATERIĀLA ATRAŽOŠANA

Līdz šim nepavisam nepievērsām uzmanību vienam momentam, proti, zelta un sudraba gadskārtējai atražošanai. Kā vienkāršs materiāls greznuma priekšmetu izgatavošanai, apzeltījumiem utt. zelts un sudrabs, līdzīgi jebkuriem citiem produktiem, nepelnītu, lai tos šeit sevišķi piemin. Turpretim kā naudas materiālam un tātad kā potenciālai naudai tiem ir svarīga loma. Vienkāršības labad šeit par naudas materiālu uzskatīsim tikai zeltu.

Pēc samērā veciem datiem, visa zelta gada kopprodukcija bija 800—900 tūkstošu mārciņu, kas vērtības ziņā vienlīdzīgas apaļos skaitļos 1100 vai 1250 miljoniem marku. Turpretim, pēc Zetbēra⁵³⁾, 1871.—1875. gadā vidēji ražoti tikai 170 675 kilogrami zelta ar vērtību — apaļos skaitļos 476 miljoni marku. No šī daudzuma Austrālija devusi aptuveni par 167, Savienotās Valstis par 166 un Krievija par 93 miljoniem marku. Atlikums sadalās starp dažādām zemēm summās, kas mazākas par 10 miljoniem marku uz katru. Sudraba gada vidējā produkcija par to pašu laiku bija nedaudz mazāka par 2 miljoniem kilogramu 354¹/₂ miljonu marku vērtībā; no šī daudzuma Meksika devusi apaļos skaitļos par 108, Savienotās Valstis devušas par 102, Dienvidamerika devusi par 67, Vācija — par 26 miljoniem marku utt.

No valstīm, kur valda kapitālistiskā ražošana, tikai Savienotās Valstis ražo zeltu un sudrabu; Eiropas kapitālistiskās zemes gandrīz visu savu zeltu un lielum lielo daļu sava sudraba dabū no Austrālijas, Savienotajām Valstīm, Meksikas, Dienvidamerikas un Krievijas.

Bet mēs pārnesīsim zelta atradnes tajā kapitālistiskās ražošanas zemē, kuras gadskārtējo atražošanu šeit analizējam, un to darīsim šādu apsvērumu dēļ.

Kapitālistiskā ražošana vispār neeksistē bez ārējās tirdzniecības. Bet, ja pieņem normālu gadskārtēju atražošanu zināmos apmēros, tad ar to jau pieņem, ka ārējā tirdzniecība tikai aizstāj iekšzemes izstrādājumus ar cita patēriņa vai naturālās formas izstrādājumiem, neskarot nedz vērtības attiecības un tātad arī tās vērtības attiecības, kurās savā starpā apmainās divas kategorijas — ražošanas līdzekļi un patēriņa priekšmeti —, nedz attiecības starp pastāvīgo kapitālu, mainīgo kapitālu un virsvērtību, kuros sadalās katras šīs kategorijas produkta vērtība. Ārējās tirdzniecības ieviešana ik gadus atražojamās produkta vērtības analizē var tātad tikai sajaukt lietu, nedodot jaunu momentu nedz pašā uzdevumā, nedz tā atrisinājumā. To tātad nemaz nevajag ņemt vērā; tāpēc zeltu šeit vajag aplūkot kā tiešu gadskārtējās atražošanas elementu, nevis kā preču elementu, ko maiņas ceļā iaved no ārienes.

⁵³⁾ Ad. Soetbeer. «Edelmetall-Produktion». Gotha, 1879.

Zelta ieguve, kā arī vispār metāla ražošana, pieder pie I nodalījuma, pie kategorijas, kas aptver ražošanas līdzekļu ražošanu. Pieņemsim, ka gada produkta vērtība zelta veidā = 30 (ērtības labad; bet faktiski šis skaitlis ir pārāk liels salīdzinājumā ar mūsu shēmas skaitļiem); pieņemsim, ka šī vērtība sadalās uz $20c + 5v + 5m$; $20c$ ir apmaināms pret citiem Ic elementiem, un tas mums jāaplūko vēlāk*; bet $5v + 5m$ (I) jāapmaina pret Ic elementiem, t. i., pret patēriņa priekšmetiem.

Kas attiecas uz $5v$, tad ikviens zelta ieguves uzņēmums pirmām kārtām sāk funkcionēt ar to, ka pērk darbaspēku; šo darbaspēku pērk nevis par zeltu, kas ražots šai pašā uzņēmumā, bet gan par zināmu naudas daļu, kas attiecīgajā valstī ir krājumā. Par šiem $5v$ strādnieki iegādājas patēriņa priekšmetus no II nodalījuma, bet pēdējais par šo naudu pērk no I nodalījuma ražošanas līdzekļus. Ja pieņemam, ka II nodalījums pērk no I nodalījuma par 2 zeltu kā preču izgatavošanas materiālu u. tml. (t. i., pērk sava pastāvīgā kapitāla sastāvdaļu), tad I nodalījuma kapitālists — zelta ražotājam atgriežas naudā $2v$, kas jau agrāk bijuši apgrozībā. Ja II nodalījums tālāk nepērk no I nodalījuma zeltu kā materiālu, tad I nodalījums pērk preces no II nodalījuma, savu zeltu laižot apgrozībā kā naudu, jo par zeltu var nopirkt jebkuru preci. Atšķirība ir tikai tā, ka I nodalījums šeit parādās nevis kā pārdevējs, bet gan tikai kā pircējs. I nodalījuma zeltrūpnieki var savu preci pārdot jebkurā laikā; tā vienmēr atrodas tādā formā, kādā tā var tikt tieši apgrozīta.

Pieņemsim, ka vērptuves īpašnieks ir samaksājis saviem strādniekiem $5v$, par ko viņi tam saražojusi — neņemot vērā virsvērtību — dziju, produktu, kas pēc vērtības vienlīdzīgs 5 ; strādnieki par 5 pērk no summas Ic preces, II nodalījums pērk par 5 naudā dziju no I nodalījuma, un tādējādi $5v$ naudā atgriežas atpakaļ vērptuves īpašniekam. Turpretim tikko pieņemtajā gadījumā kapitālists Iz (tā mēs apzīmēsim zeltrūpnieku) avansē saviem strādniekiem $5v$ naudā, kas jau agrāk atradās apgrozības sfērā; strādnieki iztērē šo naudu par eksistences līdzekļiem, bet no šiem 5 naudā tikai 2 atgriežas no II nodalījuma atpakaļ pie kapitālista Iz . Tomēr kapitālists Iz , gluži tāpat kā vērptuves īpašnieks, var no jauna sākt atražošanas procesu: viņa strādnieki saražojusi tam vērtību 5 zelta formā, no kuras viņš pārdevis 2 , pārējie 3 viņam pieder zelta formā, — tāpat viņam vajag tikai izkalt no tā monētu⁵⁴⁾ vai pārvērst to banknotēs, un viss viņa mainīgais kapitāls tieši, bez tālākas II nodalījuma starpniecības, atkal atrodas viņa rokās naudas formā.

Bet jau šajā pirmajā gadskārtējās atražošanas procesā ir no-

* Sk. F. Engelsa 55. piezīmi 423. lpp. — *Red.*

⁵⁴⁾ «Prāvu daudzumu zelta stieņu (gold bullion) ... zelta meklētāji piegādā tieši Sanfrancisko naudas kalnveiviem.» «Reports by H. M. Secretaries of Embassy and Legation», 1879, Part III, p. 337.

tikusi pārmaiņa reāli vai potenciāli apgrozībā esošās naudas daudzumā. Mēs pieņemām, ka II nodalījums par daļu Ic nopircis $2v$ (Iz) kā materiālu; pieņemsim, ka 3 kā mainīgā kapitāla Iz naudas forma tiek savukārt iztērēta II nodalījuma robežās. Tātad no kopējā jaunradītās naudas daudzuma 3 palikuši II nodalījuma robežās un nav atgriezušies I nodalījumā. Saskaņā ar mūsu pieņēmumu II nodalījums jau apmierinājis savu vajadzību pēc zelta kā materiāla. Tāpēc minētie 3 paliek viņa rokās kā zelta dārgumu krājums. Tā kā tie nevar veidot kaut kādu viņa pastāvīgā kapitāla elementu un tā kā II nodalījumam jau agrāk piederēja pietiekams naudas kapitāls, lai pirktu darbaspēku, tā kā, tālāk, šie papildu $3z$, izņemot pamatkapitāla nolietojšanās kompensējumu, nepilda nekādu funkciju Ic robežās, pret kura daļu tie ir apmaiņīti (tie varētu kalpot tam, lai pro tanto segtu pamatkapitāla nolietojanos tikai tai gadījumā, ja Ic (1.) mazāks par Ic (2.), kam ir gadījuma raksturs), tā kā, no otras puses, tieši izslēdzot pamatkapitāla nolietojanos, visam preču produktam Ic jātiek apmaiņītam pret ražošanas līdzekļiem $I(v+m)$ — tad visa šī nauda ir pārnesama no Ic uz IIm , pie tam vienalga, vai pēdējā eksistē nepieciešamo iztikas līdzekļu vai greznuma priekšmetu formā; un otrādi, atbilstošā preču vērtība pārnesama no IIm uz Ic . Rezultāts: daļa II nodalījuma virsvērtības uzkrājas kā naudas dārgumu krājums.

Otrajā atražošanas gadā, ja gluži tāda pati daļa gadskārtējā sarazotā zelta joprojām tiek izmantota kā materiāls, 2 atkal atgriezīsies pie Iz , bet 3 tiks kompensēti in natura, t. i., atkal atbrīvosies II nodalījumā kā dārgumu krājums utt.

Attiecībā uz mainīgo kapitālu vispār kapitālistam Iz , tāpat kā jebkuram citam, vienmēr jāavansē šis kapitāls naudā, lai pirktu darbu. Bet par šo v nevis viņam, bet gan viņa strādniekiem jāpērk no II nodalījuma; tātad nekad nevar notikt tāds gadījums, ka šis kapitālists nāktu kā pircējs, t. i., ka viņš pats iemaksātu II nodalījumā zeltu bez pēdējā iniciatīvas. Bet, ciktāl II nodalījums pērk no viņa materiālu, ciktāl šim nodalījumam savs pastāvīgais kapitāls Ic jāpārvērš par zelta materiālu, tiktāl daļa (Iz) v atgriežas no II nodalījuma pie kapitālista Iz gluži tāpat kā pie citiem I nodalījuma kapitālistiem; bet, ciktāl tas nenotiek, viņš kompensē savu v zeltā tieši no sava produkta. Bet samērā ar to, ka naudas formā avansētais v neatgriežas viņam no II nodalījuma, daļa naudas, kas apgrozās II nodalījuma robežās (nauda, kas šim nodalījumam pieplūdusi no I nodalījuma un nav atgrieziesies pie pēdējā), pārvēršas II nodalījumā par dārgumu krājumu, tāpēc šī nodalījuma virsvērtības attiecīgā daļa netiek iztērēta par patēriņa priekšmetiem. Tā kā pastāvīgi atklājas jaunas zelta atradnes vai arī atjaunojas darbs vecajās, tad zināma daļa naudas, kas kapitālistam Iz jāiztērē par v , vienmēr sastāda zināmu daļu tā naudas daudzuma, kas bija pirms jauna zelta ražošanas; šo naudu kapitā-

lista Iz strādnieki laiž II nodalījumā, un, ciktāl tā no šī nodalījuma neatgriežas atpakaļ pie kapitālista Iz, tā veido tur elementu dārgumu uzkrāšanai.

Bet, kas attiecas uz (Iz)m, tad kapitālists Iz var ar šo summu vienmēr parādīties kā pircējs; viņš laiž apgrozībā savu *m* zelta veidā un par to iegūst patēriņa priekšmetus Iic. II nodalījumā zelts daļēji tiek izmantots kā materiāls, tāpēc tas funkcionē kā ražīgā kapitāla pastāvīgās sastāvdaļas *c* īstens elements; bet, ciktāl tā nenotiek, tas atkal kļūst par elementu dārgumu uzkrāšanai kā IIm daļa, kura sastingusi naudas formā. No tā redzams — pat ja neņem vērā Ic, kas aplūkojams vēlāk,⁵⁵⁾ — kādā veidā pat vienkāršajā atražošanā, lai gan te tiek izslēgta uzkrāšana šī vārda īstajā nozīmē, t. i., tiek izslēgta atražošanas paplašinātā mērogā, tomēr nepieciešami jāpieņem, ka nauda tiek uzkrāta jeb notiek dārgumu uzkrāšana. Un, tā kā šī naudas uzkrāšana ik gadus atkārtojas no jauna, tad ar to izskaidrojams pieņēmums, kas mums bija par izejas punktu, pētījot kapitālistisko ražošanu, proti, pieņēmums, ka atražošanas sākumā I un II nodalījuma kapitālistu rokās atrodas preču apmaiņai atbilstošs daudzums naudas līdzekļu. Tāda naudas uzkrāšana notiek pat tad, ja atskaita zeltu, kas iet zudumā sakarā ar apgrozībā esošās naudas nodilšanu.

Pats par sevi saprotams — jo vecāka ir kapitālistiskā ražošana, jo lielāka ir visu kapitālistu uzkrātā naudas masa un tā tad jo relatīvi mazāka ir tā daļa, ko zelta jaunā gadskārtējā produkcija pievieno šai masai, lai gan šis papildinājums pēc sava absolūtā lieluma arī var būt nozīmīgs. Atgriezīsimies vēlreiz pie iebilduma*, kas tika izteikts Tūkam: kā iespējams, ka katrs kapitālists saņem no gada produkta virsvērtību naudas formā, t. i., izņem no apgrozības vairāk naudas, nekā laidis apgrozībā, — galu galā taču tieši kapitālistu šķira jāuzskata par avotu, no kura nauda vispār tiek laista apgrozībā?

Uz to atbildēdami, resumējot iepriekš (XVII nodaļā) teikto, atzīmēsim sekojošo.

1) Vienīgais šeit nepieciešamais pieņēmums ir tāds, ka vispār naudas ir pietiekami, lai notiktu gadskārtējās atražošanas masas dažādo elementu apmaiņa; šo pieņēmumu nemaz neskar tas apstāklis, ka daļa preču vērtības sastāv no virsvērtības. Ja pieņemtu, ka visa ražošana pieder pašiem strādniekiem un viņu virsdarbs ir virsdarbs tikai viņiem pašiem, nevis kapitālistiem, tad apgrozībā esošās preču vērtības masa paliktu tāda pati un, pārējiem apstākļiem nemainoties, prasītu savai apgrozībai agrāko naudas daudzumu. Tātad abos gadījumos jautājums ir tikai šāds: no kurienes tiek ņemta nauda visas šīs preču vērtības apmaiņai? — bet

⁵⁵⁾ Pētījumi par jaunražotā zelta apmaiņu, kas notiek I nodalījuma pastāvīgā kapitāla robežās, Marksa manuskriptā nav atrasti. — F. E.

* Sk. šī sējuma 295. lpp. — Red.

nepavisam ne tāds: no kurienes tiek ņemta nauda, lai virsvērtību pārvērstu par naudu?

Protams, katras atsevišķas preces vērtība — mēs vēlreiz atgriezīamies pie tā — sastāv no $c+v+m$, un tā tad visas preču masas apgrozībai nepieciešama, no vienas puses, noteikta naudas summa kapitāla $c+v$ apgrozībai, bet, no otras puses, cita naudas summa kapitālistu ienākuma — virsvērtības m apgrozībai. Kā atsevišķiem kapitālistiem, tā arī visai kapitālistu šķirai nauda, kuru kapitālisti avansē kā kapitālu, atšķiras no naudas, kuru tie izdod kā ienākumu. No kurienes tiek ņemta šī pēdējā nauda? Gluži vienkārši — no tās naudas, kas atrodas kapitālistu šķiras rokās; tā tad visā visumā no naudas kopējās masas, kas ir attiecīgajā sabiedrībā, viena daļa kalpo kapitālistu ienākuma apgrozībai. Jau redzējām, ka katrs kapitālists, kas nodibina jaunu uzņēmumu, sākumā izdod naudu par patēriņa priekšmetiem savam uzturam, bet vēlāk, kad uzņēmums sāk darboties, no jauna «izzvejo» to kā naudu, kas viņam noder, lai pārvērstu skanošās monētās savu virsvērtību. Bet, vispār runājot, visas grūtības, atbildot uz izvirzīto jautājumu, izriet no diviem avotiem.

Pirmkārt, ja aplūkosim tikai kapitāla apgrozību un apriti, tā tad arī ja kapitālistu aplūkosim tikai kā kapitāla personifikāciju, nevis kā kapitālistisku patērētāju un cilvēku, kas bauda dzīvi, tad, lai gan redzēsīm, ka viņš vienmēr laiž apgrozībā virsvērtību kā sava preču kapitāla sastāvdaļu, tomēr nekad neredzēsīm viņa rokās naudu kā ienākuma formu, nekad neredzēsīm, ka viņš laistu apgrozībā naudu, lai patērētu virsvērtību.

Otrkārt, ja kapitālistu šķira laiž apgrozībā zināmu naudas summu ienākuma formā, tad liekas, ka tā samaksā ekvivalentu arī par attiecīgu visa gada produkta daļu un tā tad pēdējā it kā vairs nereprezentē virsvērtību. Bet virsprodukts, kurā reprezentēta virsvērtība, nekā nemaksā kapitālistu šķirai. Kā šķirai tai pieder virsprodukts, un tā izmanto to par velti, un naudas apgrozība te nekā nevar mainīt. Pārmaiņa, ko rada naudas apgrozība, ir vienīgi tāda, ka katrs kapitālists nevis patērē savu virsproduktu in natura, kas lielākoties nemaz nav iespējams, bet gan no visas sabiedriskā gadskārtējā virsprodukta masas izņem un piesavinās dažāda veida preces par piesavinātās virsvērtības summu. Bet apgrozības mehānisma analīze parādījusi, ka kapitālistu šķira, ja arī tā laiž apgrozībā naudu, lai iztērētu ienākumu, šo pašu naudu atkal izņem no apgrozības un tādējādi var pastāvēti no jauna iesākt šo pašu procesu, ka tā tad, ja to aplūko kā kapitālistu šķiru, tās īpašumā joprojām paliek šī naudas summa, kas nepieciešama virsvērtības pārvēršanai par naudu. Tā tad, ja kapitālists ne tikai izņem no preču tirgus savam patēriņa fondam virsvērtību preču formā, bet tai pašā laikā iegūst atpakaļ arī naudu, par kuru viņš pircis šīs preces, tad ir skaidrs, ka viņš iegūvis no apgrozības preces bez ekvivalenta no savas puses. Tās viņam neko nemaksā, lai gan viņš

samaksājis par tām naudā. Ja es pārku preces par sterliņu mārciņu un šo preču pārdevējs man atdod atpakaļ sterliņu mārciņu par virsproduktu, kas man neko nav maksājis, tad es acīmredzot esmu šis preces dabūjis par velti. Šīs operācijas pastāvīga atkārtošana neko negroza tai faktā, ka es pastāvīgi iegūstu preces un pastāvīgi palieku sterliņu mārciņas īpašnieks, lai gan preču iegūšanai es uz laiku šķiros no savas sterliņu mārciņas. Kapitālists pastāvīgi saņem šo naudu atpakaļ kā naudā pārvērstu virsvērtību, kas viņam neko nav maksājusi.

Mēs redzējam, ka Ā. Smitam visa sabiedriskā produkta vērtība sadalās ienākumos, $v+m$, tātad pastāvīgā kapitāla vērtība tiek pieņemta vienlīdzīga nullei. No tā nepieciešami izriet, ka gadskārtējā ienākuma apgrozībai vajadzīgā nauda ir pietiekama arī visa gada produkta apgrozībai, ka tātad mūsu gadījumā ar naudu, kas nepieciešama patēriņa priekšmetu apgrozībai 3000 vērtībā, pietiek arī visa gada produkta apgrozībai 9000 vērtībā. Tāds ir patiesībā Ā. Smita uzskats, un T. Tūks šo uzskatu atkārtō. Šis pilnīgi nepareizais priekšstats par to, kādā attiecībā atrodas naudas daudzums, kas nepieciešams ienākuma pārvēršanai naudā, pret to naudas daudzumu, kurš nepieciešams visa sabiedriskā produkta apgrozībai, nenovēršami izriet no neizpratnes, no neapjēgta priekšstats par to, kādā veidā atražojas un ik gadus kompensējas visa gada produkta dažādie vieliskie elementi un vērtības elementi. Tāpēc tas ir jau atspēkots.

Paklausīsimies pašu Smitu un Tūku.

Smits saka:

«Katraš zemes apgrozību var sadalīt divās daļās: apgrozībā, kas notiek starp tirgotājiem, un apgrozībā, kas notiek starp tirgotājiem un patērētājiem. Lai gan vienas un tās pašas naudaszīmes — papīra vai metāla — var tikt lietotas gan vienā, gan otrā apgrozības daļā, tomēr, ciktāl abi šie apgrozības procesi notiek vienā un tai pašā laikā un viens otram blakus, katrs no tiem, lai varētu norisināties, prasa noteiktu viena vai otra naudas veida summu. Precēm, kas apgrozās starp dažādiem tirgotājiem, nekad nevar būt lielāka vērtība nekā tām precēm, kas apgrozās starp tirgotājiem un patērētājiem, ciktāl visu, ko tirgotāji pērk, galarezultātā vajag pārdot patērētājiem. Vairumtirdzniecības rakstura apgrozība starp tirgotājiem parasti prasa diezgan lielu summu katram atsevišķam darījumam. Turpretim apgrozība starp tirgotājiem un patērētājiem, ciktāl tai ir galvenokārt mazumtirdzniecības raksturs, bieži vien prasa tikai ļoti nelielas summas — nereti pietiek ar šiliņu vai pat ar puspensu. Bet sīkās summas apgrozās daudz ātrāk par lielajām... Tāpēc, lai gan visu patērētāju iepirkumi gada laikā pēc vērtības vismaz» {labs gan ir šis «vismaz»!} «vienlīdzīgi visu tirgotāju iepirkumiem gada laikā, tomēr pirmie iepirkumus parasti var izdarīt ar daudz mazāku naudas daudzumu,» — utt. (II grāmata, II nod.).

Sakarā ar šo vietu Ādama Smita grāmatā T. Tūks piezīmē:

«Nav ne mazāko šaubu, ka šeit izdarītā atšķirība būtībā ir pareiza... Apmaina starp tirgotājiem un patērētājiem ietver sevī arī darba algas izmaksu, bet tā ir patērētāju galvenais ienākums» («the principal means»)... «Visas apmaiņas starp tirgotājiem, t. i., visi pārdošanas veidi, sākot ar ražotājiem vai importieriem un beidzot ar mazumtirgotāju vai tirgotāju eksportieri, — pie

tam preces iziet visas rūpnieciskās apstrādes pakāpes u. tml. — var tikt reducētas uz kapitāla pārvietojumiem. Bet šie kapitāla pārvietojumi nepieciešami neparedz un praksē tiešām nenoved pie tā, ka lielos apmaiņas daudzumos pārvietojuma laikā notiktu faktiskā banknošu vai monētu nodošana — es te domāju materiālo, nevis fiktīvo nodošanu... Apgrozījumu koprezultāts tirgotāju starpā galu galā jānosaka un jāierobežo apgrozījumu summai starp tirgotājiem un patērētājiem» (Th. Tooke. «An Inquiry into the Currency Principle». London, 1844, p. 34—36 passim).

Ja pēdējo frāzi ņemtu atsevišķi, tad varētu domāt: Tūks tikai konstatē to, ka pastāv zināms samērs savstarpējos apgrozījumos starp tirgotājiem un apmaiņās starp tirgotājiem un patērētājiem, citiem vārdiem sakot, samērs starp visa gada ienākuma vērtību un tā kapitāla vērtību, ar kura palīdzību tiek ražots ienākums. Tomēr tā tas nav. Tūks tieši pievienojas Ā. Smita izpratnei. Tāpēc nav nekādas vajadzības īpaši kritizēt viņa apgrozības teoriju.

2) Katrs rūpnieciskais kapitāls sākumā uzreiz laiž apgrozībā naudu, lai nopirktu visu savu pamatsastāvdaļu, kuras vērtību viņš vēlāk iegūst no apgrozības tikai pakāpeniski, daudzu gadu laikā, pārdodot savu gadskārtējo produktu. Tātad sākumā viņš laiž apgrozībā vairāk naudas, nekā iegūst no tās. Tas atkārtojas ikreiz, kad viss kapitāls tiek atjaunots in natura; tas atkārtojas katru gadu noteiktam skaitam uzņēmumu, kuru pamatkapitāls jāatjauno in natura; daļēji tas atkārtojas pamatkapitāla katra remonta, katras — kaut tikai daļējas tā atjaunošanas gadījumā. Tātad, ja viena puse iegūst no apgrozības vairāk naudas, nekā laiž tajā, tad otra puse, gluži otrādi, laiž apgrozībā vairāk naudas, nekā no apgrozības iegūst.

Visās rūpniecības nozarēs, kurās ražošanas periods (kā no darba perioda atšķirīgs lielums) aptver samērā ilgu laiku, kapitālistiskie ražotāji šī perioda laikā nemitīgi laiž naudu apgrozībā — daļēji izmantojamā darbaspēka samaksai, daļēji, lai iepirktu patērējamos ražošanas līdzekļus; tādējādi ražošanas līdzekļus iegūst tieši no preču tirgus, bet patēriņa priekšmetus iegūst daļēji netieši, proti, strādnieki, kas iztērē savu darba algu, daļēji tieši — paši kapitālisti, kuri nepavisam neiztiek bez patēriņa, pie tam šie kapitālisti sākumā nelaiž tirgū nekādu ekvivalentu preču formā. Nauda, ko viņi laiž apgrozībā, šai periodā kalpo preču vērtības pārvēršanai naudā, ieskaitot arī preču vērtībā ietilpstošo virsvērtību. Ļoti svarīgs šis apstāklis kļūst attīstītā kapitālistiskajā ražošanā, kad akciju sabiedrības utt. nodibina ilgi pastāvošus uzņēmumus, piemēram, būvē dzelzceļus, kanālus, dokus, lielas pilsētas celtnes, dzelzs kuģus, veic augsnes drenāžu plašos apmēros utt.

3) Kamēr citi kapitālisti — ja nerēķina viņu izmaksas par pamatkapitālu — iegūst no apgrozības vairāk naudas, nekā tajā laiduši, pārkot darbaspēku un apgrozāmos elementus, tikmēr tie kapitālisti, kas ražo zeltu un sudrabu — ja neņem vērā cēlmetālu, kas kalpo kā izejmateriāls, — laiž apgrozībā tikai naudu, bet

iegūst no apgrozības tikai preces. Pastāvīgo kapitālu, izņemot to daļu, kas kompensē pamatkapitāla nolietojumu, mainīgā kapitāla lielāko daļu un visu virsvērtību, izņemot varbūt dārgumu krājumu, kas uzkrājas viņu pašu rokās, — to visu viņi laiž apgrozībā naudas veidā.

4) No vienas puses, preču veidā apgrozās visdažādākās lietas, kas nav šī gada ražošanas produkts, — zemes gabali, mājas utt.; tālāk, apgrozās arī produkti, kuru ražošanas periods aptver vairāk nekā gadu, — lopi, koki, vīns utt. Attiecībā pret šīm un citām parādībām apgrozības sfērā ir svarīgi ievērot, ka līdz ar naudas summu, kas nepieciešama tiešai preču apgrozībai, zināms naudas daudzums pastāvīgi atrodas latentā stāvoklī, nefunkcionē, bet, dabūjis impulsu, var sākt funkcionēt. Turklāt tādu produktu vērtība nereti nonāk apgrozībā pa daļām un pakāpeniski, piemēram, namu vērtība stājas apgrozībā īres maksas veidā daudzu gadu laikā.

No otras puses, ne visu atražošanas procesa kustību starpniecē ir naudas apgrozība. Viss ražošanas process, tiklīdz iegūti tā elementi, tiek izslēgts no apgrozības. Tālāk, tiek izslēgts viss produkts, ko tieši patērē pats ražotājs, pie tam vienalga, vai šis produkts ietilpst personiskajā vai ražīgajā patēriņā; te pieskaitāms arī laukstrādnieku atalgojums natūrā.

Tā tad naudas daudzums, ar kura palīdzību apgrozās gada produkts, jau ir sabiedrībā kā pakāpeniski uzkrāts. Tas, izņemot varbūt zeltu, kas kompensē nodilušās monētas, neveido tās jaunās vērtības daļu, kura radīta šai gadā.

Lai gan uz metāla naudas apgrozības pamata vien nauda var funkcionēt, starp citu, arī kā maksāšanas līdzeklis un vēsturiski ir tiešām tā funkcionējusi, lai gan uz šī pamata ir attīstījusies kredīta sistēma un noteiktas tās mehānisma puses, tomēr mūsu iztīrījumā tiek pieņemta tikai cēlmetāla naudas apgrozība, turklāt tikai tās vienkāršākā forma — pirkšana un pārdošana par skaidru naudu.

Tas tiek pieņemts ne tikai aiz metodoloģiskiem apsvērumiem, kuru svarīgums izpaužas jau tai apstākļi, ka tiklab Tūks un viņa skola, kā arī viņu pretinieki savās kontroversēs, pētījot banknošu apgrozību, vienmēr bija spiesti atgriezties pie tīras metāla naudas apgrozības hipotēzes. Viņi bija spiesti to darīt post festum, bet, pie tās atgriezdami, viņi to novērtēja ļoti pavisā, kas bija nenovērtami, jo šim izejas punktam tādējādi viņu analizē bija tikai maznozīmīga loma.

Taču jau pati vienkāršākā naudas apgrozības aplūkošana, parādot šo apgrozību tās *sākotnējā* formā — bet šeit šī naudas apgrozība ir imanents atražošanas gada procesa moments —, rāda:

a) ja pieņemsim attīstītu kapitālistisko ražošanu, tā tad pieņemsim algoņa darba sistēmas kundzību, tad naudas kapitālam acīmredzot ir galvenā loma, ciktāl tas ir forma, kurā tiek avansēts

mainīgais kapitāls. Samērā ar to, kā attīstās algotā darba sistēma, katrs produkts pārvēršas par preci, tāpēc — ar dažiem svarīgiem izņēmumiem — tam pilnīgi jāizdara pārvēršanās par naudu kā savas kustības fāze. Apgrozībā esošās naudas daudzumam jābūt pietiekamam, lai preces pārvērstos par naudu, un lielāko daļu šī daudzuma piegādā darba algas veidā, kā naudu, ko avansējuši rūpniecības kapitālisti kā mainīgā kapitāla naudas formu darbaspēka samaksai un kas funkcionē strādnieku rokās — lielākoties tikai kā apgrozības līdzeklis (pirkšanas līdzeklis). Tas ir pilnīgs pretstats naturālajai saimniecībai, kas ir dominējošā uz ikvienas personiskās atkarības sistēmas pamata (ieskaitot arī dzimtbūtniecisko atkarību) un vēl lielākā mērā dominē uz vairāk vai mazāk primitīvu kopienu pamata, pie tam vienalga, vai šajās kopienās ir personiskās atkarības vai verdzības attiecības vai to nav.

Verdzības sistēmas apstākļos darbaspēka pirkšanai patērētajam naudas kapitālam ir pamatkapitāla naudas formas loma un šis kapitāls kompensējas tikai pakāpeniski, verga dzīves aktīvā perioda laikā. Tāpēc atēnieši to peļņu, ko vergu īpašnieks guva tieši, rūpnieciski izmantodams savu vergu, vai netieši, iznomādams viņu citām personām, kuras lietoja vergu darbu rūpniecībā (piemēram, kalnraktuvēs), uzskatīja vienkārši kā procentus (kopā ar amortizāciju) par avansēto naudas kapitālu, gluži tāpat kā kapitālistiskajā ražošanā daļu virsvērtības plus pamatkapitāla nolietojumā rūpniecības kapitālists rēķina kā sava pamatkapitāla procentus un kompensējumu; tā to parasti dara kapitālisti, kas iznomā pamatkapitālu (namus, mašīnas utt.). Vienkāršie mājas vergi, vai nu viņi izdara nepieciešamos pakalpojumus, vai arī noder tikai tam, lai demonstrētu greznību, šeit nav ņemami vērā, viņi atbilst mūsu apkalpotāju šķirai. Bet arī verdzības sistēma, ciktāl tā ir ražīgā darba valdošā forma zemkopībā, manufaktūrā, kuģniecībā utt., kā tas bija attīstītajās Grieķijas valstīs un Romā, saglabā naturālās saimniecības elementu. Pats vergu tirgus vienmēr saņem savas preces — darbaspēka papildinājumu ar kara, jūras laupīšanas utt. palīdzību. Un visa šī laupīšanas sistēma savukārt iztiek bez apgrozības procesa starpniecības un ir sveša darbaspēka naturāla piesavināšanās ar tiešiem fiziskiem spaidiem. Pat Savienotajās Valstīs, pēc tam kad apgabals starp algotā darba štatiem ziemeļos un verdzības štatiem dienvidos kļuva par apgabalu, kur audzēja vergus Dienvidiem, kur paši tirgū laistie vergi tātad tika pārvērsti par gadskārtējās atražošanas elementu, — izrādījās, ka ar laiku šis avots kļuva nepietiekams, tāpēc ilgu laiku, kamēr vien bija iespējams, vergu tirgus papildināšanai turpinājās Āfrikas vergu tirdzniecība;

b) uz kapitālistiskās ražošanas bāzes stihiski notiekoši naudas bēgumi un paisumi, apmainot gada produktu; pamatkapitālu vienreizēji avansējumi par visu viņu vērtības lielumu un pakāpeniska, daudzgadu periodus ilgstoša to vērtības izņemšana no apgrozi-

bas, tātad to pakāpeniska atjaunošana naudas formā ar ikgadēju dārgumu uzkrāšanu — uzkrāšanu, kas savā būtībā pilnīgi atšķiras no tās dārgumu uzkrāšanas, kas notiek tai paralēli un dibinās uz ikgadēju jauna zelta iegūšanu; dažāds tā laika ilgums, uz kādu atkarībā no preču ražošanas perioda garuma tiek avansēta nauda, un tātad nepieciešamība, lai tā jau laikus būtu dārgumu krājuma formā pirms tam, iekāms to varēs iegūt atpakaļ no apgrozības, pārdodot precī; dažāda ilguma naudas avansēšanas laiks, kas ir atkarīgs kaut vai no ražošanas vietas dažādā attāluma no noieta tirgus; tāpat arī atšķirība naudas summu lielumā un to atgriešanās termiņā atkarībā no ražošanas krājumu stāvokļa vai relatīvā lieluma dažādos uzņēmumos un dažādiem atsevišķiem vienas un tās pašas ražošanas nozares kapitālistiem, tātad atšķirības pastāvīgā kapitāla elementu iepirkšanas termiņos — un tas viss viena atražošanas gada laikā. Vajag tikai, pamatojoties uz praksi, ievērot visus šos stihiskās kustības dažādos momentus un pievērst tiem uzmanību, lai tos plānveidīgi izmantotu tiklab kredīta sistēmas mehāniskajiem palīglīdzekļiem, kā arī lai tiešām izmaksāretu tos faktiskos kapitālus, kurus var izsniegt aizdevuma veidā.

Tam vēl pievienojas atšķirība starp tādām nozarēm, kurās ražošana vispār normālos apstākļos nepārtraukti notiek vienos un tajos pašos apmēros, un tādām, kuras dažādos gada periodos lieto darbaspēku dažādā daudzumā, kā, piemēram, lauksaimniecībā.

XIII. DESTITA DE TRASI ATRAŽOŠANAS TEORIJA⁵⁶⁾

Kā piemērs politiskās ekonomijas pārstāvju juceklīgajam un tai pašā laikā pretenciozajam loģiskās domāšanas trūkumam, aplūkojot sabiedrisko atražošanu, var noderēt «lielais loģiķis» Destīts de Trasi (sal. I grām., 146. lpp., 30. piezīmi⁷⁸⁾), pret kuru pat Rikārdo izturējās nopietni, nosaucot viņu par «visai izcilu rakstnieku» («Principles», p. 333).

Sis «izcilais rakstnieks» dod šādus norādījumus par visu sabiedrisko atražošanas un apgrozības procesu:

«Man jautās, kā šie rūpniecības uzņēmēji iegūst tik lielu peļņu un no kurienes viņi to iegūst. Es atbildu, ka viņi to panāk, pārdodot visu saražoto dārgāk, nekā viņiem maksā ražošana; viņi pārdod

1) cits citam visu to, kas ietilpst viņu patēriņā, viņu vajadzību apmierināšanai, un to viņi samaksā ar daļu no savas peļņas,

2) algotiem strādniekiem — tiklab tiem, kurus algo viņi paši, kā arī tiem, kurus algo dikā dzīvojošie kapitālisti; tādējādi viņi no šiem algotajiem strādniekiem dabū atpakaļ visu šiem strādniekiem izmaksāto darba algu, izņemot varbūt tikai nelielus strādnieku ietaupījumus,

3) dikā dzīvojošiem kapitālistiem, kuri viņiem samaksā ar to daļu sava ienākuma, kas vēl nav izdots viņu tieši salīgto strādnieku atalgošanai, tā ka

⁵⁶⁾ No II manuskripta.

visa rente, ko uzņēmēji ik gadus nomaksā dikā dzīvojošiem kapitālistiem, pa vienu vai otru no šiem ceļiem atgriežas atpakaļ pirmajiem» (Destutt de Tracy. «Traité de la volonté et de ses effets». Paris, 1826, p. 239).

Tātad kapitālisti iedzīvojas bagātībā, pirmām kārtām savstarpēji cits citu apkrāpdami, kad tiek apmainīta tā virsvērtības daļa, kuru viņi paredzējuši personiskam patēriņam vai arī kuru patērē kā ienākumu. Citiem vārdiem: ja šī viņu virsvērtības respektīvi viņu peļņas daļa ir vienlīdzīga 400 st. mārč., tad šīs 400 st. mārč. pārvēršas, piemēram, par 500 st. mārč. tādā veidā, ka katrs šo 400 st. mārč. līdzpašnieks pārdod savu daļu otram par 25% dārgāk. Tā kā to dara visi, tad rezultāts iznāk tāds pats, it kā viņi pārdotu cits citam par faktisko vērtību. Tikai 400 st. mārč. lielās preču vērtības apgrozībai viņiem būs vajadzīgs 500 st. mārč. liels naudas daudzums, bet tā ir drīzāk metode nonākt nabadzībā nekā iedzīvoties bagātībā, jo liela daļa visa sava īpašuma viņiem neražīgi jāsauglabā nederīgā apgrozības līdzekļu formā. Visa šīs lietas būtība ir tā, ka kapitālistu šķira, lai gan viņu preču cenas vispār nomināli paaugstinās, var sadalīt savā starpā savam personiskajam patēriņam preču kapitālu tikai 400 st. mārč. vērtībā, bet ka viņi pie tam sagādā cits citam abpusēju prieku, laižot apgrozībā 400 st. mārč. preču vērtību ar tāda naudas daudzuma palīdzību, kāds nepieciešams 500 st. mārč. preču vērtībai.

Mēs jau nemaz neņemam vērā, ka šeit jau ir paredzēta «daļa viņu peļņas» un tātad vispār paredzēts preču krājums, kurā reprezentēta peļņa. Bet Destīts mums gribējis izskaidrot tieši to, no kurienes nāk šī peļņa. Jautājums par preču apgrozību nepieciešamo naudas daudzumu ir pavisam mazsvarīgs jautājums. Preču masa, kurā reprezentēta peļņa, pēc Destīta domām, ir cēlusies no tā, ka kapitālisti ne tikai pārdod šo preču masu cits citam, lai gan arī šī «doma» ir ļoti laba un dziļa, bet ka visi viņi cits citam pārdod dārgāk. Tātad tagad zinām vienu avotu, kā kapitālisti iedzīvojas bagātībā. Šī avota būtība ir «entspektora Breziga»⁷⁹ noslēpums, proti, liela nabadzība ceļas no lielas pauvretē*.

2) Tālāk, tie paši kapitālisti pārdod preces

«algotiem strādniekiem, tiklab tiem, kurus algo viņi paši, kā arī tiem, kurus algo dikā dzīvojošie kapitālisti; tādējādi viņi no šiem algotajiem strādniekiem dabū atpakaļ visu šiem strādniekiem izmaksāto darba algu, izņemot varbūt tikai nelielus strādnieku ietaupījumus».

Ja naudas kapitāls, kura formā kapitālisti strādniekam avansējuši darba algu, atgriežas atpakaļ kapitālistiem, tad tas, pēc Destīta kunga domām, šiem pašiem kapitālistiem ir otrs avots, no kā viņi iedzīvojas bagātībā.

Tātad, ja kapitālistu šķira ir izdevusi strādniekiem darba algas veidā, piemēram, 100 st. mārč., bet pēc tam šie paši strādnieki pērk no tās pašas kapitālistu šķiras preces par tādu pašu

* — nabadzības. — Red.

vērtību — 100 st. mār. un tāpēc 100 st. mār. lielā summa, ko kapitālisti avansējuši kā darbaspēka pircēji, ieplūst viņiem atpakaļ, pārdodot saviem strādniekiem preces par 100 st. mār., tad ar to kapitālisti *iedzīvojas bagātībā*. No veselā saprāta viedokļa kļūst acīm redzams, ka kapitālisti ar šīs procedūras starpniecību atkal atgūst tās 100 st. mār., kuras viņiem bija pirms procedūras. Procedūras sākumā viņiem bija 100 st. mār. naudā, par šīm 100 st. mār. viņi nopirka darbaspēku. Par šīm 100 st. mār. naudas nopirktais darbs ražo preces, ciktāl mēs no Destīta līdz šim zinām, 100 st. mār. vērtībā. Pārdodami strādniekiem šīs 100 st. mār. precēs, kapitālisti dabū atpakaļ 100 st. mār. naudā. Tātad kapitālistiem atkal ir 100 st. mār. naudā, bet strādniekiem — par 100 st. mār. prece, ko ražojuši viņi paši. Grūti saprast, kā kapitālisti varētu ar to iedzīvoties bagātībā. Ja 100 st. mār. naudā neatplūstu viņiem atpakaļ, tad viņiem vajadzētu, pirmkārt, samaksāt strādniekiem par viņu darbu 100 st. mār. naudā un, otrkārt, par velti atdot viņiem šī darba produktu, patērīga priekšmetus par 100 st. mār. Tātad naudas atgriešanās atpakaļ varētu, vislielākais, izskaidrot, kāpēc kapitālisti šīs operācijas rezultātā nekļūst nabagāki, bet nepavisam neizskaidro, kāpēc viņi šīs operācijas rezultātā iedzīvojas bagātībā.

Protams, gluži cits jautājums ir tas, kā kapitālistiem rodas šīs 100 st. mār. naudā un kāpēc strādniekiem jāmaina savs darbaspēks pret šīm 100 st. mār., nevis pašiem jāražo preces uz sava rēķina. Bet tas ir kaut kas tāds, kas tāda kalibra domātājiem, kāds ir Destīts, pats par sevi saprotams.

Destīts pats nav visai apmierināts ar šo atrisinājumu. Viņš taču nav mums teicis, ka iedzīvošanās bagātībā notiek tāpēc, ka sākumā tiek izdota naudas summa 100 st. mār. un pēc tam atkal atgriežas naudas summa 100 st. mār., t. i., viņš nav teicis, ka iedzīvošanās bagātībā notiek tāpēc, ka atgriežas 100 st. mārciņas naudā; pēdējais fakts parāda tikai to, kāpēc 100 st. mār. nav gājušas zudumā. Viņš teicis mums, ka kapitālisti iedzīvojas bagātībā,

«pārdodot visu saražoto dārgāk, nekā viņiem maksā ražošana».

Tādējādi iznāk, ka kapitālistiem viņu darījumā ar strādniekiem jāiedzīvojas bagātībā arī tāpēc, ka viņi strādniekiem pārdod pārāk dārgi. Lieliski!

«Viņi izmaksā darba algu... un tas viss atplūst viņiem atpakaļ ar visu šo ļaužu izdevumu starpniecību, jo viņi maksā par tiem» {par produktiem} «dārgāk par to, cik viņiem» {kapitālistiem} «tie izmaksā šīs darba algas dēļ» (turpat, 240. lpp.).

Tātad kapitālisti izmaksā strādniekiem 100 st. mār. darba algā, bet pēc tam pārdod strādniekiem viņu pašu produktu par 120 st. mār., tā kā kapitālistiem atplūst atpakaļ ne tikai šīs 100 st. mār., bet viņi vēl nopelna 20 st. mār.? Tas nav iespējams.

Strādnieki var maksāt tikai tik daudz naudā, cik viņi saņēmuši darba algas formā. Ja viņi no kapitālistiem saņēmuši 100 st. mārč. darba algas, tad viņi var pirkt tikai par 100 st. mārč., nevis par 120 st. mārč. Tātad tā tas nevar notikt. Bet ir vēl viens ceļš. Strādnieki pērk no kapitālistiem precī par 100 st. mārč., bet faktiski saņem precī tikai 80 st. mārč. vērtībā. Tāpēc viņi ir noteikti aprāpti par 20 st. mārč. Bet kapitālisti ir noteikti kļuvuši bagātāki par 20 st. mārč., tāpēc ka viņi faktiski ir samaksājuši par darbaspēku 20% zem tā vērtības jeb aplinku ceļā no nominālās darba algas izdarijuši atvilkumu 20% apmērā.

Kapitālistu šķira būtu sasniegusi to pašu mērķi, ja tā jau pašā sākumā būtu strādniekiem izmaksājusi darba algu tikai par 80 st. mārč., bet pēc tam par šīm 80 st. mārč. naudā būtu sagādājuši viņiem preču vērtību tiešām 80 st. mārč. apmērā. Tāds acīmredzot — ja aplūko visu kapitālistu šķiru — ir normālais ceļš, tāpēc ka saskaņā ar paša Destīta kunga domām strādnieku šķirai jādabū «pietiekama darba alga» (turpat, 219. lpp.), jo šīs darba algas jāpietiek vismaz tam, lai uzturētu tās eksistenci un darbaspējas, lai strādnieki varētu «iegādāties visnepieciešamākos iztikas līdzekļus» (turpat, 180. lpp.). Ja strādnieki nesaņem šādu pietiekamu darba algu, tad saskaņā ar tā paša Destīta domām tā ir — «rūpniecības nāve» (208. lpp.), tātad acīmredzot tas nepavisam nav līdzeklis, lai kapitālisti iedzīvotos bagātībā. Bet, lai kādi būtu darba algas apmēri, kuru kapitālistu šķira samaksā strādnieku šķirai, tai ir noteikta vērtība, piemēram, 80 st. mārč. Tātad, ja kapitālistu šķira samaksā strādniekiem 80 st. mārč., tad tai par šīm 80 st. mārč. jāsaņem viņiem 80 st. mārč. liela preču vērtība, tāpēc šo 80 st. mārč. atgriešanās atpakaļ nepadara kapitālistu šķiru bagātāku. Bet, ja tā samaksā viņiem naudā 100 st. mārč., un par 100 st. mārč. pārdod 80 st. mārč. lielu preču vērtību, tad tā samaksā strādniekiem naudā 25% vairāk par viņu normālo darba algu, bet par šo naudu piegādā viņiem preču par 25% mazāk.

Citiem vārdiem: fondu, no kura kapitālistu šķira vispār iegūst savu peļņu, izveidotu atvilkumi no normālās darba algas, samaksājot par darbaspēku zem tā vērtības, t. i., zem to eksistences līdzekļu vērtības, kādi vajadzīgi, lai normāli atražotu darbaspēku algoto strādnieku veidā. Tātad, ja tiktu maksāta normāla darba alga, kam saskaņā ar Destīta uzskatu arī jānotiek, tad nebūtu nekāda peļņas fonda ne rūpniekiem, ne dikā dzīvojošiem kapitālistiem.

Tātad visu noslēpumu, kā kapitālistu šķira iedzīvojas bagātībā, Destīta kungam vajadzētu izteikt šādi: kapitālistu šķira iedzīvojas bagātībā ar atvilkumu no darba algas. Tādā gadījumā nepastāvētu citi virsvērtības fondi, par kuriem viņš runā savā 1. un 3. punktā.

Tātad nevienā zemē, kur strādnieku darba alga naudā ir reducēta uz viņu kā šķiras eksistencei nepieciešamo patēriņa priekšmetu vērtību, neeksistētu ne kapitālistu patēriņa fonds, ne

uzkrājuma fonds viņiem, tātad nebūtu arī kapitālistu šķiras eksistēšanai nepieciešamā fonda un tātad nebūtu arī kapitālistu šķiras. Saskaņā ar Destīta domām tieši tā arī būtu visās bagātajās, attīstītajās, vecās civilizācijas zemēs, tāpēc ka šeit,

«mūsu vecajās, iesakņojušajās sabiedrībās, fonds, no kura maksā darba algu... ir gandrīz pastāvīgs lielums» (turpat, 202. lpp.).

Arī darba algu apcērpot, kapitālistu iedzīvošanās bagātībā neizriet no tā, ka viņi sākumā samaksā strādniekam 100 st. mār. naudā, bet pēc tam par šīm 100 st. mār. naudā sagādā viņam 80 st. mār. precēs — tātad šai gadījumā 80 st. mār. preču formā faktiski tiek laistas apgrozībā ar 100 st. mār. lielu naudas summu, kas lielāka par 25%, — bet gan no tā, ka kapitālists piesavinās no strādnieku produkta ne tikai virsvērtību — to produkta daļu, kurā reprezentēta virsvērtība, — bet bez tam vēl 25% no tās produkta daļas, kuru darba algas formā būtu vajadzējis saņemt strādniekam. Ar tādu aplamu paņēmieni, kā to iedomājas Destīts, kapitālistu šķira absolūti nekā neiegūtu. Tā izmaksā strādniekiem 100 st. mār. kā darba algu un par šīm 100 st. mār. atdod atpakaļ strādniekam no viņa paša produkta 80 st. mār. preču vērtības. Bet nākamajā operācijā kapitālistu šķirai atkal jāavansē tai pašai procedūrai 100 st. mār. Tātad tā tikai nododas vēltīgai izpriecai, avansēdama 100 st. mār. naudā un sagādādama par tām 80 st. mār. precēs, turpretim vajadzētu avansēt 80 st. mār. naudā un sagādāt par tām 80 st. mār. precēs. Tātad kapitālistu šķira bez kāda labuma pastāvīgi avansē sava mainīgā kapitāla apgrozībai par 25% lielāku naudas kapitālu, un tā ir pavisam oriģināla metode iedzīvoties bagātībā.

3) Beidzot, kapitālistu šķira pārdod precēs

«dikā dzīvojošiem kapitālistiem, kuri tai samaksā ar to daļu sava ienākuma, kas vēl nav izdots šo dikā dzīvojošo kapitālistu tieši salīgto strādnieku algošanai, tā ka visa rente, ko uzņēmēji ik gadus nomaksā kapitālistiem» (dikā dzīvojošiem), «pa vienu vai otru no šiem ceļiem atgriežas pirmajiem atpakaļ».

Iepriekš redzējām, ka rūpniecības kapitālisti

«ar daļu no savas peļņas» samaksā visu to, «kas vajadzīgs viņu patēriņam, viņu vajadzību apmierināšanai».

Tātad pieņemsim, ka viņu peļņa = 200 st. mār. Lai, piemēram, 100 st. mār. viņi izdod individuālajam patēriņam. Bet otra puse, kas vienlīdzīga 100 st. mār., nepieder vis viņiem, bet dikā dzīvojošiem kapitālistiem, t. i., zemes rentes saņēmējiem un kapitālistiem, kas aizdod naudu procentiem. Tātad rūpniecības kapitālistiem jāsamaksā šai kompānijai 100 st. mār. naudā. No šīs naudas dikā dzīvojošiem kapitālistiem vajag, teiksim, 80 st. mār. viņu pašu patēriņam un 20 st. mār. apkalpotāju utt. algošanai. Tātad par šīm 80 st. mār. dikā dzīvojošie kapitālisti pērk no rūpniecības kapitālistiem patēriņa priekšmetus. Ar to no pēdējiem aiziet produkts par 80 st. mār., bet tai pašā laikā viņiem atgrie-

žas atpakaļ 80 st. mārč. naudā jeb $\frac{4}{5}$ no tām 100 st. mārč., kuras viņi samaksājuši dikā dzīvojošiem kapitālistiem kā renti, procentus utt. Tālāk, apkalpotāju šķira, dikā dzīvojošo kapitālistu tiešie algotie strādnieki, saņēmuši no saviem kungiem 20 st. mārč. Par tām viņi pērk — arī no rūpniecības kapitālistiem — patēriņa priekšmetus par 20 st. mārč. Tādā veidā tai laikā, kad no šiem kapitālistiem aiziet produkts par 20 st. mārč., viņiem ieplūst atpakaļ 20 st. mārč. naudā jeb pēdējā piektdaļa no tām 100 st. mārč. naudā, kuras viņi samaksājuši dikā dzīvojošiem kapitālistiem kā renti, procentus utt.

Izrādās, ka pēc darījuma izbeigšanās 100 st. mārč. naudā, kuras rūpniecības kapitālisti samaksājuši kā renti, procentus utt. dikā dzīvojošiem kapitālistiem, ir atgriezušās viņiem atpakaļ, turpretīm puse viņu virsprodukta, kas vienlīdzīga 100 st. mārč., no viņu rokām ir pārgājusi dikā dzīvojošo kapitālistu patēriņa fondā.

Tātad, lai atrisinātu jautājumu, par kuru te ir runa, acīmredzot ir pilnīgi lieki kaut kādā veidā ietilpināt šo 100 st. mārč. dalīšanu starp dikā dzīvojošiem kapitālistiem un viņu tiešajiem algotajiem strādniekiem. Lieta ir vienkārša: viņu renti, procentus, vārdu sakot, to daļu, ko viņi saņem no virsvērtības, kas vienlīdzīga 200 st. mārč., rūpniecības kapitālisti izmaksā viņiem naudas formā — 100 st. mārč. veidā. Par šīm 100 st. mārč. viņi tieši vai netieši pērk no rūpniecības kapitālistiem patēriņa priekšmetus. Tātad viņi samaksā tiem atpakaļ 100 st. mārč. naudā un saņem no viņiem par 100 st. mārč. patēriņa priekšmetus.

Tādējādi atgriezušās atpakaļ pie rūpniecības kapitālistiem tās 100 st. mārč. naudā, ko viņi samaksājuši dikā dzīvojošiem kapitālistiem. Vai šī naudas atgriešanās, kā Destīts fantazē, ir līdzeklis, kā rūpniecības kapitālistiem iedzīvoties bagātībā? Pirms darījuma viņiem bija 200 st. mārč. liela vērtības summa, no tās 100 st. mārč. naudas formā un 100 st. mārč. patēriņa priekšmetu formā. Pēc darījuma viņiem ir tikai puse no sākotnējās vērtības summas. Viņiem atkal ir šīs 100 st. mārč. naudā, bet viņi ir zaudējuši 100 st. mārč. patēriņa priekšmetos, kas pārgājuši dikā dzīvojošo kapitālistu rokās. Tātad viņi nav vis kļuvuši bagātāki par 100 st. mārč., bet gan nabagāki par 100 st. mārč. Ja viņi nebūtu gājuši šādu aplinku ceļu — sākumā samaksāt 100 st. mārč. naudā, pēc tam saņemt šīs 100 st. mārč. atpakaļ naudā kā samaksu par 100 st. mārč. patēriņa priekšmetu —, bet gan būtu tieši samaksājuši renti, procentus utt. sava produkta naturālajā formā, tad viņiem no apgrozības nebūtu atgriezušās nekādas 100 st. mārč. naudā, jo viņi nebūtu laiduši apgrozībā nekādas 100 st. mārč. naudā. Lietojot samaksu naturā, tas viss attēlotos vienkārši tā, ka viņi no virsprodukta 200 st. mārč. vērtībā vienu pusi būtu paturējuši sev, bet otru pusi bez ekvivalenta būtu atdevuši dikā dzīvojošiem kapitālistiem. Pat Destīts nebūtu kritis kārdinājumā pasludināt to par līdzekli iedzīvoties bagātībā.

Protams, zeme un kapitāls, ko rūpniecības kapitālisti nomājuši vai aizņēmušies no dikā dzīvojošiem kapitālistiem un par ko viņiem pēdējiem jāmaksā daļa virsvērtības zemes rentes, procentu utt. formā, bija tiem ienesīgi, jo tas ir viens no nosacījumiem tiklab produkta ražošanai vispār, kā arī tās produkta daļas ražošanai, kura izveido virsproduktu vai kurā izpaužas virsvērtība. Šī peļņa izriet no nomātās zemes un patapinātā kapitāla izmantošanas, nevis no cenas, kas par tiem samaksāta. Gluži otrādi, šī cena ir atvilkums no peļņas. Citādi vajadzētu apgalvot, ka rūpniecības kapitālisti būtu kļuvuši nevis bagātāki, bet gan nabagāki, ja viņi varētu paturēt paši sev arī otru pusi virsvērtības, neatdodot to nevienam. Bet šāds juceklis iznāk, kad apgrozības parādības, kā, piemēram, naudas atpakaļatgriešanos, samet vienā gubā ar produkta sadali, kam šādas apgrozības parādības ir tikai starpnieces.

Un tomēr tas pats Destīts ir tik viltīgi gudrs, ka piezīmē:

«No kurienes rodas šo dikā dzīvojošo ļaužu ienākumi? Vai tie nerodas no rentes, ko no savas peļņas viņiem samaksā cilvēki, likdami lietā pirmo kapitālus, t. i., cilvēki, kas no pirmo fonda samaksā darbu, kurš ražo vairāk, nekā tas maksā, vārdu sakot, rūpnieki? Tāpēc, lai atklātu ikvienas bagātības avotu, vienmēr jāatgriežas pie rūpniekiem. Istenībā tieši viņi ir tie, kas uztur strādniekus, kurus nodarbina pirmie» (turpat, 246. lpp.).

Tā tad rentes samaksa utt. tagad ir atvilkums no rūpnieku peļņas. Agrāk tā viņiem bija līdzeklis iedzīvoties bagātībā.

Bet mūsu Destītam tomēr vēl ir palicis viens mierinājums. Šie brašie rūpnieki izturas pret dikā dzīvojošiem kapitālistiem tāpat kā cits pret citu un pret strādniekiem. Viņi pārdod tiem visas preces dārgāk, piemēram, par 20%. Šeit iespējami divi gadījumi. Pārdodot tām 100 st. mārc., ko ik gadus dikā dzīvotāji saņem no rūpniekiem, viņiem ir vēl vai nu cita veida naudas līdzekļi, vai arī tādu nav. Pirmajā gadījumā rūpnieki viņiem pārdod savas preces 100 st. mārc. vērtībā, teiksim, par cenu — 120 st. mārc. Tā tad, pārdodot preces, rūpniekiem atgriežas atpakaļ ne tikai tās 100 st. mārc., ko tie samaksājuši dikā dzīvotājiem, bet bez tam ienāk vēl 20 st. mārc., kuras viņiem ir tiešām jauna vērtība. Kāds tad tagad izskatīsies rēķins? Rūpnieki par velti atdevuši preces par 100 st. mārc., jo tās 100 st. mārc. naudā, kuras viņiem daļēji samaksātas, bija viņu pašu nauda. Tā tad par savu pašu precī viņi samaksājuši ar savu pašu naudu. Tā tad — 100 st. mārc. ir zaudējums. Bet viņi bez tam saņēmuši 20 st. mārc. kā cenas pārpalikumu virs vērtības. Tā tad — 20 st. mārc. peļņa; atskaitot šo peļņu no 100 st. mārc. zaudējuma, paliek 80 st. mārc. zaudējuma — tā tad vienmēr būs minuss, nevis pluss. Dikā dzīvotāju aprāpšana samazinājusi rūpnieku zaudējumu, bet no tā viņu bagātības samazināšanās nav viņiem kļuvusi par līdzekli iedzīvoties bagātībā. Bet šādu metodi nevar ilgu laiku lietot, jo dikā dzīvotāji nevar gadu pēc gada maksāt 120 st. mārc. naudā, ja viņi katru gadu ieņem tikai 100 st. mārc. naudā.

Vai arī vēl cita metode: rūpnieki pārdod precī 80 st. mārč. vērtībā par tām 100 st. mārč. naudā, kuras viņi samaksājuši dikā dzīvotājiem; šai gadījumā, tāpat kā agrāk, viņi par velti atdod 80 st. mārč. rentes, procentu utt. formā. Ar šādu krāpšanu viņi samazinājuši nodevu dikā dzīvotājiem, bet tā pastāv tāpat kā agrāk, un saskaņā ar to pašu teoriju, pēc kuras cenas ir atkarīgas no pārdevēju labās gribas, dikā dzīvotāji agrāko 100 st. mārč. vietā var turpmāk pieprasīt 120 st. mārč. rentes, procentu utt. par savu zemi un kapitālu.

Šis lieliskais pētījums ir pilnīgi tā dziļā domātāja cienīgs, kurš, no vienas puses, noraksta no Ā. Smita, ka

«darbs ir ikkatras bagātības avots» (turpat, 242. lpp.),

ka rūpniecības kapitālisti

«lieto savu kapitālu, lai samaksātu par darbu, kas ražo šo kapitālu kopā ar peļņu» (turpat, 246. lpp.),

bet, no otras puses, turpat secina, ka šie rūpniecības kapitālisti

«uztur visus pārējos cilvēkus», ka «tikai viņi vairo sabiedrības bagātību un rada visus mūsu baudas priekšmetus» (turpat, 242. lpp.),

ka nevis strādnieki uztur kapitālistus, bet gan kapitālisti — strādniekus un tas viss uz tā lieliskā pamata, ka nauda, kuru maksā strādniekiem, nepaliek viņu rokās, bet pastāvīgi atgriežas kapitālistiem kā samaksa par strādnieku ražotajām precēm.

«Viņi saņem tikai ar vienu roku, bet ar otru atdod atpakaļ. Tātad viņu patēriņš jāuzskata par tādu, ko radījuši tie, kuri viņus algo» (turpat, 235. lpp.).

Tik vispusīgi attēlojis, kā naudas apgrozība ir starpniece sabiedriskajā atražošanā un patērēšanā, Destīts turpina:

«Lūk, ar ko tiek papildināta šī bagātības perpetuum mobile* — ar kustību, kas, lai gan slikti saprasta» («mal connu» — patiešām gan!), «pareizi tiek dēvēta par apgrozību, tāpēc ka tā tiešām ir riņķojums un pastāvīgi atgriežas savā izejas punktā. Šis punkts ir tā vieta, kur notiek ražošana» (turpat, 239.—240. lpp.).

Destīts, šis «visai izcilais rakstnieks», Francijas Institūta⁸⁰ un Filadelfijas Filozofijas biedrības loceklis un tiešām savā ziņā spīdekļis vulgāro ekonomistu vidū, noslēgumā lūdz lasītājus apbrīnot to pārsteidzošo skaidrību, ar kādu viņš attēlojis sabiedriskā procesa gaitu, to gaismas straumi, kādai viņš līcis plūst pār šo priekšmetu, un ir pat tik labvēlīgs, ka lasītājam paziņo, no kurienes nāk visa šī gaisma. Tas jācītē oriģinālā:

«On remarquera, j'espère, combien cette manière de considérer la consommation de nos richesses est concordante avec tout ce que nous avons dit

* — mūžīgā kustība. — Red.

à propos de leur production et de leur distribution, et en même temps *quelle clarté elle répand sur toute la marche de la société*. D'où viennent cet accord et cette *lucidité*? De ce que nous avons rencontré la vérité. Cela rappelle l'effet de ces miroirs où les objets se peignent nettement et dans leurs justes proportions, quand on est placé dans leur vrai point de vue, et où tout paraît confus et désuni, quand on en est trop près ou trop loin» (turpat, 242., 243. lpp.).*

Voilà le crétinisme bourgeois dans toute sa béatitude!**

* «Es ceru, ka pievērsīs uzmanību tam, cik ļoti tāds uzskats par mūsu bagātību patērēšanu ir saskaņā ar visu to, kas teikts par to ražošanu un to sadalīšanu, un tāl pašā laikā *kādu skaidrību tas ienes visas sabiedriskās dzīves gaitās apskatā*. No kurienes nāk šī saskaņa un šī *gaišma*? No mūsu atklātās patiesības. Tā atgādina mums tos spoguļus, kas precīzi un pareizās proporcijās atspoguļo visu, kas nolikts to priekšā istajā vietā, bet visu to, kas ir tuvāk vai tālāk par šo vietu, attēlo neskaidru un izplūdušu.» — Red.

** — Te redzams buržuāziskais kretinisms visā tā krāšņumā! — Red.

UZKRĀŠANA UN PAPLAŠINĀTĀ ATRAŽOŠANA

I grāmatā tika parādīts, kā notiek uzkrāšana atsevišķam kapitālistam. Preču kapitālam pārvērtoties naudā, pārvēršas naudā arī virsprodukts, kas reprezentē virsvērtību. Šo tādējādi naudā pārvērsto virsvērtību kapitālists no jauna pārvērš par sava ražīgā kapitāla naturālajiem papildementiem. Nākamajā ražošanas riņķojumā palielinātais kapitāls sagādā lielāku daudzumu produkta. Bet tam, kas notiek ar individuālo kapitālu, jāparādās arī visā gadskārtējā atražošanā, gluži tāpat kā mēs to redzējām, aplūkojot vienkāršo atražošanu, kur — individuālā kapitāla atražošanas apstākļos — tā izlietoto pamatsastāvdaļu secīga nogulsnešanās naudas veidā, kura tiek uzkrāta kā dārgumu krājums, izpaužas arī gadskārtējā sabiedriskajā atražošanā.

Ja individuālais kapitāls = $400c + 100v$, bet gadskārtējā virsvērtība = 100, tad preču produkts = $400c + 100v + 100m$. Šie 600 pārvēršas naudā. No šīs naudas $400c$ atkal pārvēršas pastāvīgā kapitāla naturālajā formā, $100v$ — darbaspēkā, un, ja visa virsvērtība uzkrājas, tad vēl $100m$ pārvēršas par papildu pastāvīgo kapitālu, apmainoties pret ražīgā kapitāla naturālajiem elementiem. Pie tam tiek pieņemts 1) ka dotajos tehniskajos nosacījumos ar šo summu pietiek, tiklab lai pavairotu funkcionējošo pastāvīgo kapitālu, kā arī lai radītu jaunu rūpniecības uzņēmumu. Bet mēdz būt arī tā, ka nepieciešams nesalīdzināmi ilgākā laikā pārvērst virsvērtību naudā un uzkrāt šo naudu dārgumu krājuma veidā, pirms var realizēties šis process, tā tad pirms var sākties īsta uzkrāšana, ražošanas paplašināšana. 2) Tiek pieņemts, ka būtībā jau agrāk ir notikusi ražošanas paplašināšana, jo, lai naudu (naudas veidā uzkrāto virsvērtību) varētu pārvērst par ražīgā kapitāla elementiem, šiem elementiem jātiek jau pārdotiem tirgū kā precēm; pie tam ir pilnīgi vienalga, ja tie netiek pirkti gatavu

⁵⁷⁾ No šīs vietas līdz grāmatas beigām teksts no VIII manuskripta.

preču veidā, bet tiek pagatavoti uz pasūtījumu. Par tiem tiks samaksāts tikai tad, kad tie būs saņemti, un katrā ziņā pēc tam, kad attiecībā pret tiem jau būs notikusi īsta atražošanas paplašinātos apmēros, būs notikusi līdz tam laikam normālās ražošanas paplašināšana. Tiem vajadzēja eksistēt potenciāli, t. i., savos elementos, jo, lai tie tiešām tiktu ražoti, bija vajadzīgs tikai pasūtīšanas stimulš, t. i., preces pirkšana kā priekštece tās eksistencei un preces pārdošanas anticipēšana. Nauda vienā pusē pie tam rada paplašināto atražošanu otrā pusē, tāpēc ka paplašinātās atražošanas iespēja ir jau bez naudas, jo nauda pati par sevi nav īstās atražošanas elements.

Ja, piemēram, kapitālists *A* viena gada vai vairāku gadu laikā pārdod savus pakāpeniski ražotos preču produkta daudzumus, tad ar to viņš pārvērš naudā arī virsproduktu, t. i., to preču produkta daļu, kurā ietverta virsvērtība, tātad viņš pakāpeniski pārvērš naudā pašu virsvērtību, ko viņš saražojis preču formā, pakāpeniski uzkrāj naudu un tādējādi rada jaunu potenciālu naudas kapitālu — potenciālu tāpēc, ka tas spēj pārvērsties par ražīgā kapitāla elementiem, un tāds ir arī tā uzdevums. Bet faktiski kapitālists uzkrāj tikai vienkāršu dārgumu krājumu, kas nav īstās atražošanas elements. Pie tam sākumā šī kapitālista darbība izpaužas tikai tā, ka viņš pakāpeniski iegūst no apgrozības tur cirkulējošo naudu; to darot, protams, nav izslēgta varbūtība, ka šī nauda, ko viņš tādējādi tur aiz atslēgas, pirms nākusi apgrozībā, pati ir bijusi cita dārgumu krājuma daļa. Šis kapitālista *A* dārgumu krājums, kas potenciāli ir jauns naudas kapitāls, tādā pašā mērā nav sabiedrības papildu bagātība, it kā šī nauda būtu iztērēta par patēriņa priekšmetiem. Bet no apgrozības iegūtā nauda, tātad tāda, kas pirms tam atradās apgrozībā, varēja jau agrāk gulēt dārgumu krājuma veidā kā tā sastāvdaļa vai arī būt darba algas naudas forma; tā varēja noderēt, lai pārvērstu naudā ražošanas līdzekļus vai citas preces, lai apgrozītos kapitāla pastāvīgā daļa vai kapitālista ienākums. Tā tāpat nereprezentē jaunu bagātību kā no vienkāršās preču apgrozības viedokļa aplūkotā nauda — kas ir tikai sevī ietvertās vērtības nesēja —, nereprezentē desmitkārtīgu vērtību tāpēc, ka tā apgrozījiesies 10 reīžu dienā un ir realizējusi desmit dažādu preču vērtību. Preces eksistē bez naudas, un pati nauda paliek tā, kas tā ir (vai nodilšanas rezultātā vēl samazinās), vienalga, vai tā apgrozījiesies vienreiz vai desmitreiz. Tikai zelta rūpniecībā tiek radīta jauna bagātība (potenciāla nauda), ciktāl produkts zelta formā satur sevī virsproduktu, kas ir virsvērtības nesējs, un, tikai ciktāl viss jaunais produkts naudas formā stājas apgrozībā, tas pavairo naudas materiālu potenciāliem jauniem naudas kapitāliem.

Nebūdana jauna papildu sabiedrības bagātība, šī naudas forma uzkrātā virsvērtība reprezentē tomēr jaunu potenciālu naudas kapitālu tās funkcijas dēļ, kurai tā uzkrāta. (Vēlāk redzēsim,

ka jauns naudas kapitāls var rastiēs ne tikai tā, ka virsvērtība pakāpeniski tiek pārvērsta naudā.)

Naudu izņem no apgrozības un uzkrāj dārgumu krājuma veidā ar preces pārdošanu, kam neseko pirkšana. Tātad, ja iedomājas, ka šai operācijai ir vispārīgs raksturs, tad acimredzot nevar saprast, kur radīsies preču pircēji, jo šai procesā — un tas jāiedomājas kā vispārīgs, tāpēc ka katrs individuālais kapitāls var atrasties uzkrāšanas stadijā, — visi vēlas pārdot, lai uzkrātu dārgumu krājumus, bet neviens negrib pirkt.

Ja iedomājas, ka apgrozības process starp dažādām gadskārtējās atražošanas daļām notiek it kā pa taisnu līniju — tas nav pareizi, jo ar nedaudziem izņēmumiem tas vienmēr sastāv no savstarpēji pretējām kustībām, — tad būs jāsāk no zelt rūpnieka (respektīvi sudraba ražotāja), kas pērk nepārdodot, un jāpieņem, ka visi citi pārdod viņam. Tādā gadījumā viss gadskārtējais sabiedrības virsprodukts (kas reprezentē visu virsvērtību) pārietu viņam, bet visi citi kapitālisti pro rata sadalītu savā starpā viņa virsproduktu, kas no dabas eksistē naudas veidā un reprezentē tā virsvērtības dabisko iemiesojumu zeltā, tāpēc ka zelt rūpnieka produkta daļa, kam jākompensē viņa funkcionējošais kapitāls, ir jau saistīta un attiecīgi izmantota. Zelta veidā saražotā zelt rūpnieka virsvērtība tādā gadījumā būtu vienīgais fonds, no kura visi pārējie kapitālisti iegūtu materiālu, lai pārvērstu naudā savu gadskārtējo virsproduktu. Tātad pēc vērtības lieluma tai vajadzētu būt vienlīdzīgai visai gadskārtējai sabiedrības virsvērtībai, kurai vēl tikai sagaidāma pārvēršanās kūniņā — dārgumu krājuma formā. Šādi pieņēmumi ir gan aplami, gan nederīgi, tie mums tikai varētu, vislielākais, izskaidrot vispārīgas, vienlaicīgas dārgumu uzkrāšanas iespēju, pie tam pati atražošana, izņemot atražošanu pie zelt rūpniekiem, nepavirzītos ne par soli uz priekšu.

Pirms atrisinām šo šķietamo grūtību, mums jānorobežo uzkrāšana I nodalījumā (ražošanas līdzekļu ražošanā) un II nodalījumā (patēriņa priekšmetu ražošanā). Sāksim ar I nodalījumu.

I. UZKRĀŠANA I NODALIJUMĀ

1) DĀRGUMU KRĀJUMA IZVEIDOSANA

Skaidrs, ka tiklab tie kapitāli, kas ieguldīti daudzajās rūpniecības nozarēs, kuras veido I nodalījumu, kā arī dažādie individuālie kapitāli katrā no šīm rūpniecības nozarēm atkarībā no šo kapitālu vecuma, t. i., no to jau notecējušās funkcionēšanas ilguma, — mēs nemaz neņemam vērā viņu lielumu, tehniskos nosacījumus, tirgus apstākļus utt., — ka visi šie kapitāli atrodas dažādās tā procesa pakāpēs, kad virsvērtība pakāpeniski pārvēršas par potenciālo naudas kapitālu, vienalga, kurai no abām

ražošanas paplašināšanas formām vēlāk kalpotu šis naudas kapitāls — vai nu funkcionējošā kapitāla pavairošanai, vai arī jaunu rūpniecības uzņēmumu radīšanai. Tāpēc viena daļa kapitālistu savu potenciālo naudas kapitālu, kas pieaudzis līdz atbilstošam lielumam, pastāvīgi pārvērš par ražīgo kapitālu, t. i., par naudu, kura uzkrāta, pārvēršot naudā virsvērtību, pērk ražošanas līdzekļus, pastāvīgā kapitāla papildu elementus; turpretim otra kapitālistu daļa ir vēl aizņemta ar sava potenciālā naudas kapitāla uzkrāšanu. Tātad šo divu kategoriju kapitālisti stāv viens otram pretī: vieni kā pircēji, otri kā pārdevēji, un turklāt katrs, kas pieder pie vienas no abām kategorijām, uzstājas tikai vienā no šīm lomām.

Tā, piemēram, kapitālists *A* pārdod kapitālistam *B* (kas var pārstāvēt arī vairākus pircējus) $600 (= 400c + 100v + 100m)$. Viņš pārdevis preces par 600, par 600 naudā, no kuras 100 reprezentē virsvērtību; šo 100 viņš izņem no apgrozības, uzkrāj kā naudu, bet šis 100 naudā ir tikai naudas forma virsproduktam, kurš bija vērtības lieluma 100 nesējs. Dārgumu krājuma izveidošana vispār nav ražošana, un tātad pirmām kārtām tā nav arī ražošanas palielināšana. Kapitālista darbība pie tam izpaužas vienīgi tā, ka viņš izņem no apgrozības, patur pie sevis un saglabā neskartu to naudu, ko ieguvis, pārdodot virsproduktu 100. Šī operācija notiek ne tikai pie kapitālista *A* — tā notiek daudzos apgrozības sfēras punktos un arī pie citiem kapitālistiem: *A'*, *A''*, *A'''* utt.; visi viņi tikpat cītīgi strādā, lai šādā veidā izveidotu dārgumu krājumus. Šie daudzie punkti, kuros nauda tiek izņemta no apgrozības un uzkrāta daudzu individuālo dārgumu krājumu respektīvi potenciālu naudas kapitālu veidā, ir tikpat daudzi kavēkli apgrozībai, tāpēc ka tie imobilizē naudu un uz ilgāku vai īsāku laiku laupa tai apgrozības spēju. Bet jāievēro, ka dārgumu krājumu izveidošana notiek jau vienkāršajā preču apgrozībā, jau ilgi pirms tam, kad šī apgrozība sāk norisināties uz kapitālistiskās preču ražošanas pamata; arī sabiedrībā esošais naudas daudzums ir vienmēr lielāks par to tās daļu, kas atrodas aktīvā apgrozībā, kaut arī šī daļa atkarībā no apstākļiem te palielinās, te samazinās. Šeit atkal sastopam tādus pašus dārgumu krājumus un tādu pašu šo dārgumu krājumu izveidošanu, bet šoreiz jau kā kapitālistiskajam ražošanas procesam piemītošu momentu.

Var saprast patiku, kad kredīta sistēmas apstākļos visi šie potenciālie kapitāli, koncentrēdamies banku utt. rokās, kļūst par rīcības kapitālu, par «loanable capital»*, naudas kapitālu, turklāt ne vairs par pasīvu, ne par «nākotnes mūziku»⁸¹, bet par aktīvu kapitālu, augļošanas kapitālu (te augļošanas kapitāls domāts augšanas nozīmē).

Bet kapitālists *A* veido šādu dārgumu krājumu tikai tiktāl, cik-

* — «aizdevu kapitālu». — Red.

tāl viņš — attiecībā pret savu virsproduktu — ir tikai pārdevējs, nebūdamas vēlāk pircējs. Tādējādi virsprodukta — naudā pārvēršamās viņa virsvērtības nesēja secīga ražošana ir priekšnosacījums viņa dārgumu krājuma veidošanai. Šajā gadījumā, kur apgrozību aplūkojam tikai I nodalījuma robežās, naturālā forma virsproduktam, tāpat kā visam produktam, kura daļa ir virsprodukts, ir naturālā forma vienam no I nodalījuma pastāvīgā kapitāla elementiem, t. i., virsprodukts pieder pie tādas kategorijas, kāda ir ražošanas līdzekļu ražošanas līdzekļi. Kas no šī virsprodukta iznāk, t. i., kādai funkcijai tas kalpo pircēju B , B' , B'' utt. rokās, to tūlīt redzēsīm.

Bet pirmām kārtām jāatceras sekojošais: lai gan kapitālists A izņem naudu no apgrozības savas virsvērtības apmērā un uzkrāj to dārgumu krājuma formā, viņš, no otras puses, laiž apgrozībā preces, neiegūstot pret tām citas preces; sakarā ar to kapitālisti B , B' , B'' utt. savukārt var laist apgrozībā naudu un pret to iegūt no apgrozības tikai precī. Sai gadījumā šī prece tiklab pēc savas naturālās formas, kā arī pēc sava uzdevuma ietilpst kā pamata vai apgrozāmais elements kapitālistu B , B' utt. pastāvīgajā kapitālā. Par pēdējo runāsim sīkāk, kad mums būs darīšana ar virsprodukta pircējiem, ar kapitālistiem B , B' utt.

Starp citu, atzīmēsīm šeit sekojošo. Tāpat kā iepriekš, pētījot vienkāršo atražošanu, šeit atkal redzam, ka dažādu gada produkta sastāvdaļu apmaiņa, t. i., to apgrozība (kurai tai pašā laikā jāapver arī kapitāla atražošana un turklāt tā atjaunošana dažādās formās: pastāvīgā, mainīgā, pamata, apgrozāmā, naudas kapitāla un preču kapitāla formā), nepavisam neparedz vienkāršu preces pirkšanu, ko papildina sekojoša pārdošana, vai pārdošanu, kuru papildina sekojoša pirkšana, tā ka faktiski notiktu tikai vienas preces apmaiņa pret otru, kā to pieņem politiskā ekonomija, it īpaši frītrēderu skola kopš fiziokrātu un Ādama Smita laikiem. Mēs zinām, ka pamatkapitāls, ja jau tas ir vienreiz ieguldīts, pēc tam neatjaunojas visā savas funkcionēšanas laikā, bet joprojām darbojas vecajā formā, kamēr tā vērtība pakāpeniski nogulsņējas naudas veidā. Mēs redzējām, ka kapitāla Ic pamatsastāvdaļas periodiska atjaunošana (pie tam visa Ic kapitālā vērtība tiek apmainīta pret elementiem vērtībā $I(v+m)$) paredz, no vienas puses, kapitālās vērtības Ic daļas *vienkāršu pirkšanu*; šī daļa reprezentē pamatkapitālu un pārvēršas no naudas formas atpakaļ naturālā formā, pie tam šai pirkšanai atbilst vienkārša Im pārdošana; no otras puses, tā paredz *vienkāršu pārdošanu*, ko izdara Ic , tās pamatkapitāla vērtības daļas (pamatkapitāla nolietotās daļas vērtības) pārdošanu, kura nogulsņējas naudas veidā, pie tam šai pārdošanai atbilst vienkārša Im pirkšana. Lai šai gadījumā apmaiņa notiktu normāli, jāpieņem, ka Ic izdarītā

vienkāršā pirkšana pēc vērtības lieluma vienlīdzīga vienkāršai pārdošanai, ko izdara Ic , tāpat kā vienkāršā pārdošana, ko izdara Im , pārdojot Ic 1. daļai, ir vienlīdzīga vienkāršai pirkšanai, ko izdara Ic 2. daļa (440. lpp.).* Citādi vienkāršā atražošana tiks traucēta; vienkāršā pirkšana vienā pusē jāsedz ar vienkāršo pārdošanu otrā pusē. Gluži tāpat te nepieciešams pieņemt, ka daļas Im , kas kapitālistiem A, A', A'' ir dārgumu krājuma veido-tāja, vienkāršo pārdošanu līdzsvaro daļas Im vienkāršā pirkšana, ko izdara kapitālisti B, B', B'' , kuri savus dārgumu krājumus pārvērš par papildu ražīgā kapitāla elementiem.

Ciktāl līdzsvars atjaunojas ar to, ka pircējs vēlāk nāk kā pārdevējs par tādu pašu vērtības summu — un otrādi, tiktāl nauda atgriežas tai pusei, kas to avansējusi pērkot un pārdevusi, pirms tā atkal pirka. Bet īsto līdzsvaru pašā preču apmaiņā, gada produkta dažādo daļu apmaiņā, nosaka savstarpēji apmaināmo preču vērtības summu vienlīdzība.

Bet, ciktāl notiek tikai vienpusīgi apgrozījumi, daudz vienkāršu pirkumu, no vienas puses, daudz vienkāršu pārdevumu, no otras, — un mēs redzējam, ka gada produkta normāls apgrozījums uz kapitālistiskā pamata nosaka šādas vienpusīgas metamorfoses, — tiktāl līdzsvars realizējas tikai ar pieņēmumu, ka vienpusīgo pirkumu vērtības summa un vienpusīgo pārdevumu vērtības summa sedz viena otru. Fakts, ka preču ražošana ir kapitālistiskās ražošanas vispārīgā forma, jau ietver sevī to lomu, kāda tajā ir naudai ne tikai kā apgrozības līdzeklim, bet arī kā naudas kapitālam, un rada zināma, šim ražošanas veidam piemētoša normāla apgrozījuma nosacījumus, tā tad tiklab vienkāršās, kā arī paplašinātā mēroga atražošanas normālās gaitas nosacījumus, kuri pārvēršas par tikpat daudziem atražošanas nenormālas gaitas nosacījumiem, par tikpat daudzām krīžu iespējām, jo arī līdzsvars — ievērojot šīs ražošanas haotisko raksturu — ir nejaušība.

Gluži tāpat redzējam, ka, apmainot vērtības summu Iv pret attiecīgu Ic vērtības summu, tieši Ic labā galarezultātā notiek II nodalījuma kopkapitālista preces kompensēšana ar I nodalījuma kopkapitālista preces vērtības vienlīdzīgu summu, un tā tad II nodalījuma kopkapitālists vēlāk papildina savas preces pārdošanu ar to, ka pērk I nodalījuma kopkapitālista precī par tādu pašu vērtības summu. Šāda kompensācija notiek; tomēr starp pašiem I un II nodalījuma kapitālistiem šajā viņu preču pārvēršanās gadījumā nenotiek apmaiņa. Kapitālisti, Ic īpašnieki, pārdod savas preces I nodalījuma strādniekiem; pēdējie stāv tiem pretī vienpusīgi kā preču pircēji, bet Ic īpašnieki stāv strādniekiem pretī vienpusīgi kā preču pārdevēji; ar tādā veidā ieņemto naudu Ic īpašnieki stāv pretī I nodalījuma kopkapitālistam vien-

* Sk. šī sējuma 414.—415. lpp. — Red.

pusīgi kā preču pircēji, bet I nodalījuma kopkapitālists vienpusīgi stāv tiem pretī kā preču pārdevējs par summu Iv . Tikai ar šo preču pārdošanu I nodalījums galarezultātā no jauna atražo savu mainīgo kapitālu naudas kapitāla formā. Ja I nodalījuma kapitāls stāv pretī II nodalījuma kapitālam vienpusīgi kā preces pārdevējs par summu Iv , tad I nodalījuma strādniekiem tas vienpusīgi stāv pretī kā viņu preces, viņu darbaspēka pircējs; un, ja I nodalījuma strādnieki stāv pretī II nodalījuma kapitālistam vienpusīgi kā preces pircēji (proti, kā eksistences līdzekļu pircēji), tad I nodalījuma kapitālistam viņi stāv pretī vienpusīgi kā preces pārdevēji, proti, kā sava darbaspēka pārdevēji.

I nodalījuma strādnieku pastāvīgais darbaspēka piedāvājums, I nodalījuma preču kapitāla daļas atpakaļpārvēšanās šī nodalījuma mainīgā kapitāla naudas formā, II nodalījuma preču kapitāla daļas kompensēšana ar pastāvīgā kapitāla Ic naturālajiem elementiem — visi šie nepieciešamie atražošanas priekšnoteikumi savstarpēji nosaka cits citu, bet to starpnieks ir ļoti sarežģīts process, kas ietver sevī trīs apgrozības procesus, kuri notiek neatkarīgi cits no cita, bet savijas savā starpā. Pati procesa lielā komplikētība ir bieži vien tā nenormālās gaitas cēlonis.

2) PAPILDU PASTĀVIGAIS KAPITĀLS

Virsprdukts, virsvērtības nesējs, nekā nemaksā I nodalījuma kapitālistiem, šī virsprodukta piesavinātājiem. Viņiem nekādā formā nav jāavansē ne nauda, ne preces, lai to dabūtu. Avanss («avance») jau fiziokrātiem ir vispārīga vērtības forma, kas materializēta ražīgā kapitāla elementos. Tātad I nodalījuma kapitālisti avansē tikai savu pastāvīgo un mainīgo kapitālu. Ar savu darbu strādnieks ne tikai saglabā viņiem pastāvīgo kapitālu, viņš ne tikai kompensē tiem mainīgo kapitālo vērtību ar attiecīgu jaunradītu vērtības daļu preces formā; ar savu virsdarbu viņš bez tam sagādā tiem virsvērtību, kas eksistē virsprodukta formā. Pakāpeniski pārdodot šo virsprudktu, viņi veido dārgumu krājumu, papildu potenciālu naudas kapitālu. Šeit aplūkojamā gadījumā šis virsprdukts no paša sākuma sastāv no ražošanas līdzekļu ražošanas līdzekļiem. Tikai I nodalījuma kapitālistu B, B', B'' utt. rokās šis virsprdukts funkcionē kā papildu pastāvīgais kapitāls; bet potenciāli tas ir tāds jau pirms pārdošanas, jau I nodalījuma kapitālistu A, A', A'' rokās, kuri tagad veido dārgumu krājumu. Kamēr aplūkojam tikai atražošanas vērtības apmēru I nodalījuma pusē, mēs vēl atrodamies vienkāršās atražošanas ietvaros, tāpēc ka nekāds papildu kapitāls nav iedarbināts, lai radītu šo potenciālo papildu pastāvīgo kapitālu (virsprudktu), nav arī iedarbināts lielāks virsdarba daudzums par to, kāds tika patērēts uz vienkāršās atražošanas pamata. Atšķirība šeit ir tikai lietojamā

virsdarba formā, tā īpatnējā derīgā rakstura konkrētajā dabā. Tas tika patērēts ražošanas līdzekļiem nevis Ic , bet Ic labā, ražošanas līdzekļu ražošanas līdzekļiem, nevis patēriņa priekšmetu ražošanas līdzekļiem. Vienkāršajā atražošanā tika pieņemts, ka visa I nodalījuma virsvērtība tiek iztērēta kā ienākums, t. i., tiek pilnīgi iztērēta par II nodalījuma precēm; tātad tā sastāvēja tikai no tādiem ražošanas līdzekļiem, kam vajadzēja kompensēt pastāvīgo kapitālu Ic tā naturālajā formā. Tādējādi, lai notiktu pāreja no vienkāršās uz paplašināto atražošanu, I nodalījuma ražošanai jābūt spējīgai radīt mazāk pastāvīgā kapitāla elementu II nodalījumam, bet tikpat daudz vairāk I nodalījumam. Šo pāreju, kas ne vienmēr notiek bez grūtībām, atvieglo fakts, ka daži I nodalījuma produkti var noderēt par ražošanas līdzekļiem abos nodalījumos.

No tā izriet — ja jautājumu aplūko tikai no vērtības lieluma viedokļa —, ka vienkāršās atražošanas ietvaros tiek radīts paplašinātās atražošanas materiālais substrāts. To veido vienkārši I nodalījuma strādnieku virsdarbs, kas patērēts tieši ražošanas līdzekļu ražošanai, I nodalījuma potenciālā papildu kapitāla radīšanai. Tātad potenciālā papildu naudas kapitāla veidošanās I nodalījuma kapitālistu A , A' , A'' pusē — secīgi pārdodot viņu virsproduktu, kas rodas bez jebkādas kapitālistiskas naudas izdošanas, — šeit vienkārši ir papildus ražoto I nodalījuma ražošanas līdzekļu naudas forma.

Tātad potenciālā papildu kapitāla ražošana mūsu gadījumā (jo, kā redzēsīm, tas var veidoties arī pavisam citādi) neizsaka neko citu kā paša ražošanas procesa parādību: tā ir ražošana noteiktā formā — ražīgā kapitāla elementu ražošana.

Tātad potenciālā papildu naudas kapitāla ražošana lielā mērogā — daudzos apgrozības perifērijas punktos — nav nekas cits kā potenciālā papildu ražīgā kapitāla daudzpusīgās ražošanas rezultāts un izpausme, pie tam paša šī kapitāla rašanās neparedz rūpniecības kapitālistiem nekādus papildu naudas izdevumus.

Šī potenciālā papildu ražīgā kapitāla pakāpeniskā pārvēršana par potenciālo naudas kapitālu (dārgumu krājumu), pārvēršana, ko izdara I nodalījuma kapitālisti A , A' , A'' utt. un ko nosaka A , A' , A'' virsprodukta secīga pārdošana — tātad atkārtota vienus pusīga preces pārdošana bez papildinošas pirkšanas —, notiek, atkārtoti izņemot no apgrozības naudu un attiecīgi izveidojot dārgumu krājumu. Tāda dārgumu krājuma izveidošana — izņemot gadījumu, kad pircējs ir zeltrūpnieks, — nepavisam neparedz papildu bagātības izveidošanos cēlmetālu veidā; tā tikai paredz pārmaiņu līdz tam apgrozībā bijušās naudas funkcijā. Līdz šim tā funkcionēja kā apgrozības līdzeklis, tagad tā funkcionē kā dārgumu krājums, kā topošs jauns potenciāls naudas kapitāls. Tātad papildu naudas kapitāla rašanās un valsti esošā cēlmetāla daudzums nav savstarpēji saistīti ne ar kādu cēlonības sakaru.

No tā tālāk izriet: jo lielāks ir ražīgais kapitāls, kas jau fun-

kcionē attiecīgajā zemē (ieskaitot arī tajā ietverto darbaspēku, virsprodukta ražotāju), jo vairāk attīstīts darba ražīgais spēks un tātad jo vairāk attīstīti tehniskie līdzekļi ražošanas līdzekļu ražošanas straujai paplašināšanai, tātad jo lielāka ir virsprodukta masa kā pēc savas vērtības, tā arī pēc lietošanas vērtību daudzuma, kurās tas izteikts, jo arī lielāks

1) potenciālais papildu ražīgais kapitāls virsprodukta formā kapitālistu A, A', A'' utt. rokās un

2) šī naudā pārvērstā virsprodukta, tātad potenciālā papildu naudas kapitāla masa kapitālistu A, A', A'' rokās. Tādējādi, ja, piemēram, Fullartons negrib ne dzirdēt par pārprodukciju parastajā nozīmē, bet atzīst kapitāla, proti, naudas kapitāla pārprodukciju, tad tas vēlreiz pierāda, ka pat labākie buržuāziskie ekonomisti absolūti nekā nesaprot savas sistēmas mehānismā.

Ja virsprodukts, ko tieši ražo un piesavinās I nodalījuma kapitālisti A, A', A'' , ir kapitāla uzkrāšanas, t. i., paplašinātās atražošanas reālā bāze, lai gan tādā lomā tas aktīvi funkcionēs tikai I nodalījuma kapitālistu B, B', B'' utt. rokās, — tad, gluži otrādi, savā naudas kūniņā — kā dārgumu krājums, kā pakāpeniski vēl tikai topošais potenciālais naudas kapitāls — tas ir absolūti neražīgs un, lai gan kustas šajā formā paralēli ražošanas procesam, tomēr atrodas ārpus tā. Tā ir kapitālistiskās ražošanas nedzīvā krava («dead weight»). Kāre izlietot tiklab peļņas, kā arī «ienākuma» iegūšanai šo virsvērtību, kas tiek uzkrāta dārgumu krājuma veidā, kā potenciālu naudas kapitālu, rod sev apmierinājumu kredīta sistēmā un «papīriņos»*. Tādēļ naudas kapitāls citādā formā gūst milzīgu ietekmi uz ražošanas kapitālistiskās sistēmas gaitu un vareno attīstību.

Par potenciālo naudas kapitālu pārvērstā virsprodukta masa būs jo lielāka, jo lielāks bijis kopsummā jau funkcionējošais kapitāls, no kura funkcionēšanas radies šis produkts. Bet, ik gadus atražojamā potenciālā naudas kapitāla apmēriem absolūti paliecinoties, kļūst arī vieglāka tā segmentācija, tā ka tas var tikt ātrāk ieguldīts īpašā uzņēmumā, pie tam vienalga, vai šis uzņēmums atrodas tā paša kapitālista vai citu (piemēram, sadalot mantojumu viņa ģimenes locekļiem utt.) rokās. Naudas kapitāla segmentācija šeit jāsaprot tādā nozīmē, ka tas pilnīgi atdalās no sākotnējā kapitāla un kā jauns naudas kapitāls tiek ieguldīts jaunā, patstāvīgā uzņēmumā.

Ja virsprodukta pārdevēji, I nodalījuma kapitālisti A, A', A'' utt., to ieguvuši kā tiešu šāda ražošanas procesa rezultātu un šis virsprodukts, izņemot arī vienkāršajā atražošanā nepieciešamos avansējumus pastāvīgajam un mainīgajam kapitālam, neparedz tālākus apgrozības aktus, tālāk, ja viņi tādējādi rada reālu bāzi atražošanai paplašinātā mērogā un īstenībā ražo potenciālo pa-

* Domāti vērtspapīri (akcijas, obligācijas u. tml.). — Red.

pildu kapitālu, tad, gluži otrādi, I nodalījuma kapitālistu B , B' , B'' utt. stāvoklis ir citāds. 1) Tikai viņu rokās kapitālistu A , A' , A'' utt. virsprodukts aktīvi funkcionēs kā papildu pastāvīgais kapitāls (otru ražīgā kapitāla elementu, papildu darbaspēku, tātad papildu mainīgo kapitālu, pagaidām neņemam vērā); 2) lai virsprodukts nokļūtu viņu rokās, nepieciešams apgrozības akts. Viņiem šis virsprodukts jāpērk.

Pie 1) punkta šeit jāpiezīmē, ka lielākā daļa virsprodukta (potenciālā papildu pastāvīgā kapitāla), ko ražojusi I nodalījuma kapitālisti A , A' , A'' , lai gan tā ražota šajā gadā, tomēr kā rūpnieciskais kapitāls aktīvi var funkcionēt I nodalījuma kapitālistu B , B' , B'' rokās tikai nākamajā gadā vai pat vēlāk; pie 2) punkta rodas jautājums, no kurienes tiek ņemta nauda, kas nepieciešama šim apgrozības procesam.

Ciktāl produkti, ko ražo I nodalījuma kapitālisti B , B' , B'' utt., atkal in natura stājas tai pašā ražošanas procesā, pats par sevi saprotams, ka viņu pašu virsprodukta pro tanto daļa tieši (bez apgrozības starpniecības) tiek pārnesta uz viņu ražīgo kapitālu un ietilpst tajā kā pastāvīgā kapitāla papildu elements. Bet pro tanto tie nav tādi kapitālisti, kas pārvērsī naudā I nodalījuma kapitālistu A , A' utt. virsproduktu. Ja atstāj to neievērotu, no kurienes tad tiek ņemta nauda? Mēs zinām, ka I nodalījuma kapitālisti B , B' , B'' utt. izveidojuši savu dārgumu krājumu tāpat kā kapitālisti A , A' utt., pārdodot attiecīgos virsproduktus, un tagad ir sasnieguši mērķi: tagad viņu dārgumu krājuma veidā uzkrātajam pagaidām tikai potenciālajam naudas kapitālam tiešām jāfunkcionē kā papildu naudas kapitālam. Bet tā mēs tikai grozāmies kā apburtā lokā. Joprojām paliek jautājums, no kurienes tiek ņemta nauda, ko I nodalījuma B grupas kapitālisti agrāk izņēmuši no apgrozības un uzkrājuši. Tomēr jau no vienkāršās atražošanas izpētīšanas zinām, ka I un II nodalījuma kapitālistu rokās jāatrodas zināmam daudzumam naudas viņu virsprodukta apmaiņai. Vienkāršajā atražošanā nauda, kas kalpoja tikai kā ienākums, lai to izdotu par patēriņa priekšmetiem, atgriezās atpakaļ kapitālistiem tādā apmērā, kādā kapitālisti to avansēja savu attiecīgo preču masu apgrozījumam; paplašinātajā atražošanā atkal parādās tā pati nauda, bet tās funkcija ir mainījusies. I nodalījuma A un B grupas kapitālisti pārmaiņus piegādā naudu, lai virsproduktu pārvērstu par potenciālu papildu naudas kapitālu, un pārmaiņus atkal laiž apgrozībā jaunradīto naudas kapitālu kā pirkšanas līdzekli.

Vienīgais pieņēmums šeit ir tas, ka valstī esošās naudas daudzums (tiek pieņemts, ka apgrozības ātrums utt. ir nemainīgs) pietiekams tiklab aktīvai apgrozībai, kā arī dārgumu krājuma rezerves radīšanai; tātad šis ir tas pats pieņēmums, kam, kā redzējām, jātiek ievērotam arī vienkāršajā preču apgrozībā. Tikai dārgumu krājuma funkcija šeit ir cita. Bez tam skaidrās naudas

daudzumam jābūt lielākam 1) tāpēc, ka kapitālistiskajā ražošanā katrs produkts tiek ražots kā prece, tātad tam jāpārvēršas par naudas kūniņu (izņēmums ir tikai jaunražojamie cēlmetāli un tie relatīvi nedaudzie produkti, ko patērē pats ražotājs), 2) tāpēc, ka uz kapitālistiskā pamata preču kapitāla masa un tā vērtības lielums ir ne tikai absolūti lielāks, bet arī pieaug ar nesalīdzināmi lielāku ātrumu, 3) arvien pieaugošajam mainīgajam kapitālam pastāvīgi jāpārvēršas par naudas kapitālu, 4) tāpēc, ka jaunu naudas kapitālu rašanās iet roku rokā ar ražošanas paplašināšanos, tātad jābūt arī materiālam to uzkrāšanai dārgumu krājuma formā. Ja tas viss ir pareizi vismaz attiecībā uz pirmo kapitālistiskās ražošanas fāzi, kad pat kredīta sistēmu pavada galvenokārt metāla apgrozība, tad tas ir pareizi arī visvairāk attīstītā kredīta sistēmas fāzē, ciktāl tās bāze paliek metāla apgrozība. No vienas puses, cēlmetālu papildu ražošana, ciktāl tā pārmaiņus te palielinās, te samazinās, var radīt traucējumus preču cenās ne tikai samērā ilgākos, bet arī ļoti īsos laika periodos; no otras puses, viss kredīta mehānisms ir pastāvīgi virzīts uz to, lai ar visdažādākajām operācijām, paņēmieniem, tehniskām ierīcēm novestu faktisko metāla apgrozību pie relatīvi arvien mazāka minimuma, tāpēc attiecīgi pieaug visa mehānisma mākslīgums un pavairojas iespējas traucēt tā normālo gaitu.

Dažādie I nodalījuma kapitālisti B , B' , B'' utt., kuru jaunais potenciālais naudas kapitāls sāk darboties, var pirkt cits no cita un pārdot cits citam savus produktus (sava virsprodukta daļas). Normālos apstākļos virsprodukta apgrozībai avansētā nauda pro tanto atgriežas dažādiem B grupas kapitālistiem tādā pašā proporcijā, kādā katrs no viņiem avansējis šo naudu savu attiecīgo preču apgrozībai. Ja nauda apgrozās kā maksāšanas līdzeklis, tad jāsamaksā tikai bilances starpība maksājumos, ciktāl savstarpējie pirkumi un pārdevumi cits citu nesedz. Bet ir svarīgi it visur, kā to darām šeit, sākumā pieņemt, ka notiek metāla apgrozība tās visvienkāršākajā, vissākotnējākā formā, tāpēc ka tādējādi naudas uzplūdi un atplūdi, bilances starpības nolīdzināšana, īsāk sakot, visi momenti, kas kredīta sistēmā parādās kā apzināti neregulēti procesi, šeit parādās kā tādi, kas pastāv neatkarīgi no kredīta sistēmas, un tas viss parādās savā vēl sākotnējā formā, nevis vēlākajā — atspoguļotajā formā.

3) PAPILDU MAINIGAIS KAPITĀLS

Tagad mums jāpievēršas papildu mainīgā kapitāla aplūkošanai, jo līdz šim mums bija runa tikai par papildu pastāvīgo kapitālu.

I grāmatā tika sīki iztirzāts, kāpēc uz kapitālistiskās ražošanas pamata darbaspēks ir vienmēr krājumā un kādā veidā nepiecieša-

mības gadījumā var iedarbināt vairāk darba, nepalielinot nodarbināto strādnieku skaitu jeb darbaspēka daudzumu. Tāpēc šeit nav vajadzīgs vēlreiz pie tā pakavēties; gluži otrādi, mums jāpieņem, ka jaunradītā naudas kapitāla daļa, kas pārvēršama par mainīgo kapitālu, vienmēr atrod darbaspēku, par kuru tai jāpārvēršas. I grāmatā tika arī iztirzāts, kā dotais kapitāls bez uzkrāšanas var zināmās robežās paplašināt savas ražošanas apmērus. Bet šeit ir runa par kapitāla uzkrāšanu specifiskā nozīmē, jo ražošanas paplašināšanu nosaka virsvērtības pārvēršanās par papildu kapitālu, tātad to nosaka arī visa tā kapitāla palielināšanās, uz kura pamata notiek ražošana.

Zeltrūpnieks kādu daļu savas virsvērtības var uzkrāt zelta formā kā potenciālu naudas kapitālu; tiklīdz šis kapitāls būs sasniedzis nepieciešamo lielumu, rūpnieks var to tieši pārvērst par jaunu mainīgo kapitālu, šai nolūkā viņam nevajag iepriekš pārdot savu virsproduktu; gluži tāpat viņš var šo potenciālo naudas kapitālu pārvērst par pastāvīgā kapitāla elementiem. Tomēr pēdējā gadījumā viņam šie sava pastāvīgā kapitāla lietiskie elementi jāatrod kā jau eksistējoši, pie tam ir vienalga, vai katrs ražotājs, kā mēs pieņemām iepriekšējā iztirzājumā, strādā krājuma radīšanai, t. i., sākumā uzkrāj preces noliktavā un pēc tam laiž tirgū savas gatavās preces, vai arī viņš strādā uz pasūtījumu. Abos gadījumos ir paredzēta reāla ražošanas paplašināšana, t. i., paredzēts virsprodukts, kas pirmajā gadījumā tiešām pastāv, bet otrajā gadījumā eksistē potenciāli, var tikt sagādāts.

II. UZKRĀŠANA II NODALIJUMĀ

Līdz šim pieņemām, ka I nodalījuma kapitālisti A , A' , A'' pārdod savu virsproduktu kapitālistiem B , B' , B'' utt., kas pieder pie tā paša I nodalījuma. Bet pieņemsim, ka I nodalījuma kapitālists A pārvērš naudā savu virsproduktu, pārdodot to kapitālistam B II nodalījumā. Tas var notikt tikai tāpēc, ka I nodalījuma kapitālists A , pārdevis II nodalījuma kapitālistam B ražošanas līdzekļus, nepērk pēc tam patēriņa priekšmetus, tātad tikai sakarā ar viņa vienpusīgo pārdošanu. Iļc no preču kapitāla formas var pārvērsties pastāvīgā ražīgā kapitāla naturālajā formā tikai tāpēc, ka ne vien Iļb, bet arī vismaz kāda Im daļa tiek apmainīta pret kādu Iļc daļu, kura eksistē patēriņa priekšmetu formā; bet tagad kapitālists A pārvērš naudā savu Im tikai tāpēc, ka šī apmaiņa nenotiek; turpretim mūsu kapitālists A naudu, kas iegūta II nodalījumā, pārdodot savu Im , izņem no apgrozības, to neizlietojot patēriņa priekšmetu Iļc pirkšanai; pie tam, lai gan I nodalījuma kapitālista A pusē izveidojas potenciāls papildu naudas kapitāls, tomēr otrā pusē ir preču kapitāla formā nostiprināta pēc vērtības lieluma vienlīdzīga II nodalījuma kapitālista B pastāvīgā kapitāla

daļa, kas nevar pārvērsties pastāvīgā ražīgā kapitāla naturālajā formā. Citiem vārdiem: daļa II nodalījuma kapitālista B preču un turklāt prima facie* tā daļa, ko nepārdodot II nodalījuma kapitālists B nevar visu savu pastāvīgo kapitālu no jauna pārvērst ražīgajā formā, neatrod sev noietu; tāpēc attiecībā pret šo daļu rodas pārprodukcija, kas apgrūtina šīs preču daļas atražošanu pat tad, ja notiek atražošana nemainīgā mērogā.

Tātad, lai gan šai gadījumā papildu potenciālais naudas kapitāls I nodalījuma kapitālista A pusē ir virsprodukts (virsvērtība), kas pieņēmis naudas formu, tomēr virsprodukts (virsvērtība), ja to aplūko kā tādu, šai gadījumā ir vienkāršās atražošanas parādība, bet tas vēl nemaz nepārstāv atražošanu paplašinātā mērogā. Precēm $I(v+m)$ — sacītais vismaz attiecas uz kādu m daļu — galarezultātā jātiek apmainītām pret IIc , lai IIc atražošana varētu notikt nemainīgos apmēros. I nodalījuma kapitālists A , pārdevis II nodalījuma kapitālistam B savu virsproduktu, ir sagādājis šim II nodalījuma kapitālistam B attiecīgu daļu pastāvīgā kapitāla vērtības naturālajā formā, bet reizē ar to, izņemot naudu no apgrozības un nepapildinot pārdošanu ar sekojošu pirkšanu, viņš padarījis par neiespējamu pārdot pēc vērtības lieluma vienlīdzīgu II nodalījuma kapitālista B preču daļu. Tātad, ja runājam par visu sabiedrisko atražošanu, kas vienādi aptver I un II nodalījuma kapitālistus, tad I nodalījuma kapitālista A virsprodukta pārvēršana par potenciālu naudas kapitālu izsaka to, ka pēc vērtības lieluma vienlīdzīgam II nodalījuma kapitālista B preču kapitālam nav iespējams pārvērsties atpakaļ par ražīgo (pastāvīgo) kapitālu; tātad šī pārvēršanās neizsaka vis iespēju ražot paplašinātā mērogā, bet gan vienkāršās atražošanas traucējumu, tātad izsaka deficītu vienkāršajā atražošanā. Tā kā pati I nodalījuma kapitālista A virsprodukta rašanās un tā pārdošana ir vienkāršās atražošanas normālas parādības, tad mums šeit jau uz vienkāršās atražošanas pamata ir šādas savstarpēji nosacītas parādības: potenciālā papildu naudas kapitāla rašanās I nodalījumā (tāpēc nepilnīgs patēriņš no II nodalījuma viedokļa); preču krājumu aizkavēšanās II nodalījumā, jo tos nevar pārvērst atpakaļ par ražīgo kapitālu (tātad relatīva pārprodukcija II nodalījumā); naudas kapitāla pārpalikums I nodalījumā un deficīts atražošanā II nodalījumā.

Nekavējoties pie šī punkta ilgāk, atzīmēsim tikai sekojošo: atēlojot vienkāršo atražošanu, tika pieņemts, ka visa I un II nodalījuma virsvērtība tiek patērēta kā ienākums. Tomēr patiesībā viena daļa virsvērtības tiek patērēta kā ienākums, bet otra daļa pārvēršas par kapitālu. Tikai ar šo pieņēmumu notiek istā uzkrāšana. Apgalvojums, ka uzkrāšana notiek uz patērēšanas rēķina, ja to saprot šādā vispārīgā veidā, jau pats par sevi ir ilūzija, kas ir

* — pirmām kārtām. — Red.

pretrunā ar kapitālistiskās ražošanas būtību, jo tad tiek pieņemts, ka kapitālistiskās ražošanas mērķis un ierosinošais motīvs ir patēriņš, nevis virsvērtības iegūšana un tās kapitalizācija, t. i., uzkrāšana.

Aplūkosim tagad mazliet tuvāk uzkrāšanu II nodaļumā.

Pirmās grūtības attiecībā uz Ic , t. i., attiecībā uz tā atpakaļpārvēršanos no II nodaļuma preču kapitāla sastāvdaļas II nodaļuma pastāvīgā kapitāla naturālajā formā, skar vienkāršo atražošanu. Ņemsim agrāko shēmu:

$(1000v + 1000m)$ I tiek apmainīti pret
2000 Ic .

Ja, piemēram, puse I nodaļuma virsprodukta, t. i., $\frac{1000}{2} m$ jeb 500 Im , atkal tiek ietverta kā pastāvīgais kapitāls I nodaļumā, tad šī virsprodukta daļa, kas paturēta I nodaļumā, nevar kompensēt nevienu Ic daļu. Sai Im daļai jāpārvēršas nevis par patēriņa priekšmetiem (bet šeit, šajā apgrozības nodaļumā — atšķirībā no 1000 Ic kompensēšanas, mainot ar 1000 Iv , kas notiek ar I nodaļuma strādnieku palīdzību, — starp I un II notiek īsta savstarpēja apmaiņa, tātad notiek divpusīga preču pārvietošanās), bet gan jākalpo par papildu ražošanas līdzekļiem pašā I nodaļumā. Tā nevar izpildīt šo funkciju vienlaikus I un II nodaļumā. Kapitālists nevar iztērēt sava virsprodukta vērtību par patēriņa priekšmetiem un tai pašā laikā ražīgi patērēt pašu virsproduktu, t. i., pievienot to savam ražīgajam kapitālam. Tātad 2000 $I(v + m)$ vietā apmaiņā pret 2000 Ic ienāk tikai 1500, proti, $(1000v + 500m)$ I ; tātad 500 Ic no savas preču formas nevar pārvērsties par II nodaļuma ražīgo (pastāvīgo) kapitālu. Tādējādi II nodaļumā notiktu pārprodukcija, kas pēc saviem apmēriem precīzi atbilstu I nodaļumā notikušās ražošanas paplašināšanās apmēriem. Iespējams, ka pārprodukcija II nodaļumā tik spēcīgi ietekmēs I nodaļumu, ka pat 1000, ko I nodaļuma strādnieki iztērējuši par II nodaļuma patēriņa priekšmetiem, atgriezīsies atpakaļ tikai daļēji, tātad šis 1000 pilnībā neatgriezīsies atpakaļ I nodaļuma kapitālistu rokās mainīgā naudas kapitāla formā. Šiem pēdējiem pat atražošana agrākajā mērogā būtu apgrūtināta un turklāt tikai sakarā ar tās paplašināšanas mēģinājumu vien. Turklāt jāievēro, ka faktiski I nodaļumā ir notikusi tikai vienkāršā atražošana un ka tās elementi, kā tie attēloti mūsu shēmā, tikai citādi sagrupēti ar nolūku to paplašināt nākotnē, piemēram, nākamajā gadā.

Varētu mēģināt apiet šīs grūtības tādā veidā: 500 Ic , kas kapitālistiem atrodas noliktavā un nevar tikt tieši pārvērsti par ražīgo kapitālu, nepavisam neiezīmē pārprodukciju, bet, otrādi, reprezentē nepieciešamu atražošanas elementu, kuru līdz šim ne-

tikām ievērojuši. Mēs redzējām, ka naudas rezervei jāuzkrājas daudzos punktos, tātad nauda jāizņem no apgrozības daļēji tādēļ, lai kļūtu iespējams izveidot jaunu naudas kapitālu pašā I nodaļījumā, daļēji tādēļ, lai pamazām patērējamā pamatkapitāla vērtība kādu laiku noturētos naudas formā. Bet, tā kā, konstruējot shēmu, tiek pieņemts, ka visa nauda un visas preces jau no paša sākuma atrodas vienīgi I un II nodaļījuma kapitālistu rokās, un tā kā pie tam nav ne tirgoņu, ne naudas tirgotāju, ne baņķieru, ne tādu šķiru, kas tikai patērē un tieši nepiedalās preču ražošanā, tad, lai atražošanas mehānisms nepārtraukti darbotos, šeit nepieciešams, lai pašiem attiecīgajiem ražotājiem pastāvīgi izveidotos preču rezerves. Tātad 500 IIc, kas atrodas II nodaļījuma kapitālistu noliktavās, reprezentē patēriņa priekšmetu preču krājumu, kas nodrošina to, lai patērēšanas process, kuru paredz atražošanas, būtu nepārtraukts, tātad šai gadījumā nodrošina pāreju no viena gada uz otru. Patēriņa fonds, kas pie tam vēl atrodas tā pārdevēju un reizē ar to ražotāju rokās, nevar šai gadā samazināties līdz nullei, nevar samazināties tā, lai nākamais gads sāktos ar nulli, gluži tāpat kā tas nav iespējams, pārejot no šodienas uz rītidienu. Tā kā tādas preču rezerves pastāvīgi jārada no jauna, lai gan to apmēri mainās, tad mūsu II nodaļījuma kapitālistisko ražotāju rīcībā jābūt rezerves naudas kapitālam, kas viņiem dotu iespēju nepārtraukti turpināt ražošanas procesu, kaut arī daļa viņu ražīgā kapitāla pagaidām tiktu aizturēta preču formā. Jo saskaņā ar pieņēmumu viņi pilnīgi savieno savās rokās tirdzniecības uzņēmumu ar ražošanas uzņēmumu; tātad viņu rīcībā jābūt arī tādām papildu naudas kapitālam, kas, atdalot atražošanas procesa atsevišķās funkcijas kā dažādu kapitālistu kategoriju funkcijas, atrastos tirgotāju rokās.

Pret to var iebilst šādi: 1) šāda krājumu radīšana un tās nepieciešamība ir nozīmīga visiem kapitālistiem — tiklab I, kā arī II nodaļījuma kapitālistiem. Ja viņus aplūko kā vienkāršus preču pārdevējus, tad viņi atšķiras cits no cita tikai ar to, ka pārdod dažāda veida preces. Preču krājums II nodaļījumā paredz, ka jau agrāk ir bijis preču krājums I nodaļījumā. Ja neievērojam šo krājumu vienā pusē, mums nav jāievēro tas arī otrā pusē. Bet, ja tos ievērojam abās pusēs, tad problēma nemaz nemainās; 2) ja II nodaļījumā šis gads beidzas ar preču krājumu nākamajam gadam, tad tas šai pašā II nodaļījumā sākas ar preču krājumu, kas pārnācis no pagājušā gada. Tātad, analizējot gada laikā notiekošo atražošanu, kas reducēta līdz tās abstraktākajai izteiksmei, mums abos gadījumos jāizsvītro preču krājums. Ja visu ražošanu attiecināsim uz šo gadu, tātad arī to gada produkta daļu, ko tas nākamajam gadam nodod kā preču krājumu, bet, no otras puses, atskaitīsim no šī preču krājuma preču krājumu, ko tas saņēmis no iepriekšējā gada, tad ar to pašu tiešām dabūsim kā mūsu analīzes priekšmetu visu vidējo gada produktu; 3) tas vienkāršais

apstākļi, ka, pētījot vienkāršo atražošanu, mēs neatdūrāmies pret grūtībām, kas tagad jāpārvar, pierāda, ka šeit mums ir darišana ar pavisam īpatnēju parādību, ko rada tikai citāds I nodalījuma produkta elementu grupējums (attiecībā pret atražošanu), — ar tādu pārgrozītu grupējumu, bez kura vispār nav iespējama nekāda atražošana paplašinātā mērogā.

III. UZKRĀŠANAS SHEMATISKS ATTĒLOJUMS

Tagad aplūkosim atražošanu pēc šādas shēmas:

$$\text{shēma a) } \left. \begin{array}{l} \text{I. } 4000c + 1000v + 1000m = 6000. \\ \text{II. } 1500c + 376v + 376m = 2252. \end{array} \right\} \text{ Summa} = 8252.$$

Pirmām kārtām atzīmēsim, ka gada sabiedriskā produkta kopsumma, = 8252, mazāka nekā pirmajā shēmā, kur tā bija = 9000. Gluži tāpat mēs būtu varējuši ņemt daudz lielāku summu, piemēram, būtu varējuši to desmitkārsot. Mēs paņēmām mazāku summu nekā I shēmā tieši tāpēc, lai skaidri parādītu, ka atražošanai paplašinātā mērogā (ko šai gadījumā saprotam tikai kā ražošanu, kas notiek ar lielāku kapitālu) nav nekāda sakara ar produkta absolūto lielumu, ka dotajai preču masai tā paredz tikai dotā produkta dažādo elementu citādu izvietojumu vai citādu funkcionālo uzdevumu, tātad pēc vērtības lieluma sākumā tā ir tikai vienkāršā atražošana. Sākumā mainās nevis vienkāršās atražošanas doto elementu daudzums, bet kvalitatīvais uzdevums, un tāda pārmaiņa ir sekojošās paplašinātā mēroga atražošanas materiālais priekšnoteikums.⁵⁸⁾

So shēmu mēs varētu iedomāties citādi, ja būtu citāda attiecība starp mainīgo un pastāvīgo kapitālu, piemēram, šādā veidā:

$$\text{shēma b) } \left. \begin{array}{l} \text{I. } 4000c + 875v + 875m = 5750. \\ \text{II. } 1750c + 376v + 376m = 2502. \end{array} \right\} \text{ Summa} = 8252.$$

Šādā veidā shēma liktos sastādīta vienkāršajai atražošanai — tā, ka visa virsvērtība tiek patērēta kā ienākums, nevis uzkrāta. Abos gadījumos, tiklab shēmā a), kā arī shēmā b), mums ir vienāda vērtības lieluma gada produkts, tikai gadījumā b) tā elementi grupējas pēc savām funkcijām tādejādi, ka atkal sākas atražošana agrākajā mērogā, turpretim gadījumā a) tiek radīts materiālais pamats atražošanai paplašinātā mērogā. Proti, shēmā b) $(875v + 875m)I = 1750I(v + m)$ apmainās bez atlikuma pret

⁵⁸⁾ Tas uz visiem laikiem dara galu I grāmatā (XXII nodaļa, 5., 634. lpp., 65. piezīme⁸²⁾ no cita viedokļa aplūkotajam strīdam starp Džeimsu Millu un S. Beiliju par kapitāla uzkrāšanu, proti, strīdam par rūpnieciskā kapitāla darbības paplašināšanu, tā lielumam nemainoties. Pie tā jāatgriežas vēlāk.

1750 IIc, turpretim shēmā a) $(1000v + 1000m)I = 2000 I(v + m)$ apmaiņā pret 1500 IIc atliek pārpalikums 500 Im uzkrāšanai I nodalījumā.

Tagad sāksim shēmas a) sīkāku analīzi. Pieņemsim, ka tiklab I, kā arī II nodalījumā puse virsvērtības netiek patērēta kā ienākums, bet tiek uzkrāta, t. i., pārvēršas par papildu kapitāla elementu. Tā kā pusei 1000 Im = 500 jātiek kaut kādā formā uzkrātai, lietotai kā papildu naudas kapitālam, t. i., tai jāpārvēršas par ražīgo papildu kapitālu, tad kā ienākums tiks iztērēti tikai $(1000v + 500m)I$. Tāpēc kā normāls lielums IIc šeit savukārt figurē tikai 1500. Apmaiņu starp 1500 I(v + m) un 1500 IIc nav vajadzīgs tālāk pētīt, jo kā vienkāršās atražošanas process šī apmaiņa ir jau attēlota; gluži tāpat nav jāaplūko 4000 Ic, jo tā jauno izvietojumu no jauna sāktajai atražošanai (kas šoreiz notiek paplašinātā mērogā) arī jau esam aplūkojuši kā vienkāršās atražošanas procesu.

Tātad mums atliek šeit izpētīt tikai 500 Im un $(376v + 376m)II$, ciktāl tiek aplūkotas, no vienas puses, iekšējās attiecības tiklab I, kā arī II nodalījumā, bet, no otras puses, kustība starp tiem abiem. Tā kā tiek pieņemts, ka II nodalījumā arī jāuzkrājas pusei virsvērtības, tad šeit par kapitālu jāpārvēršas 188, no tiem par mainīgo kapitālu $\frac{1}{4} = 47$; par mainīgo kapitālu jāpārvēršas apaļos skaitļos, teiksim, 48, bet pārējiem 140 jāpārvēršas par pastāvīgo kapitālu.

Šeit mēs atduramies pret jaunu problēmu, un pašai šīs problēmas pastāvēšanai jāliekas dīvainai no tā izplatītā viedokļa, saskaņā ar kuru viena veida preces tiek apmainītas pret cita veida precēm jeb, kas ir tas pats, preces tiek apmainītas pret naudu, bet šī nauda tiek atkal apmainīta pret cita veida precēm. Šie 140 IIIm tikai tāpēc var pārvērsties par ražīgo kapitālu, ka tos kompensē daļa preču Im par to pašu vērtības summu. Pats par sevi saprotams, ka pret IIIm apmaināmajai daļai Im jā sastāv no ražošanas līdzekļiem, kas var ietilpt tiklab I nodalījumā, kā arī II nodalījuma ražošanā vai arī vienīgi II nodalījuma ražošanā. Šāda kompensēšana var notikt tikai ar vienpusīgu pirkšanu, ko izdara II nodalījums, jo visam virsproduktam 500 Im, kurš mums vēl jāizpētī, jākalpo uzkrāšanai I nodalījuma ietvaros, tātad tas nevar tikt apmainīts pret II nodalījuma precēm; citiem vārdiem, I nodalījuma kapitālisti nevar šo virsproduktu vienlaikus gan uzkrāt, gan apēst. Tātad II nodalījumam jāpērķ 140 Im par skaidru naudu, turklāt šī nauda neatgriezīsies pie II nodalījuma atpakaļ ar to, ka vēlāk tas pārdos I nodalījumam savu precī. Bet šis process taču pastāvīgi atkārtojas katrā jaunā gadskārtējā ražošanā, ciktāl tā ir atražošana paplašinātā mērogā. Kur tad II nodalījums ņem naudu šai ražošanai?

II nodalījumam turpretī ir acīmredzot augstākajā mērā ne-labvēlīga vide, lai rastos jauns naudas kapitāls, kas pavada īsto uzkrāšanu un ir tās nosacījums kapitālistiskās ražošanas apstāk-

los, pie tam faktiski šī jaunā naudas kapitāla rašanās sākumā parādās kā vienkārša dārgumu krājuma izveidošana.

Pirmām kārtām mums ir summa 376 II v ; naudas kapitāls par summu 376, kas avansēts darbaspēkam, preces pārko no II nodalījuma, pastāvīgi atgriežas atpakaļ II nodalījuma kopkapitālistam kā mainīgais kapitāls naudas formā. Tāda pastāvīgi atkārtota naudas aizplūšana no izejas punkta — no kapitālista kabatas — un atgriešanās viņam atpakaļ nepavisam nepalielina naudas daudzumu, kas izdara šo riņķojumu. Tātad tas nav naudas uzkrāšanās avots; šī nauda nevar arī tikt izņemta no minētās apgrozības, lai uzkrātu kā dārgumu krājumu potenciāli jaunu naudas kapitālu.

Bet pagaidiet! Vai te nevar izsist kādu mazu peļņu?

Nedrīkstam aizmirst, ka II nodalījumam ir tā priekšrocība pret I nodalījumu, ka II nodalījumā nodarbinātajiem strādniekiem no jauna jāpērk no šī nodalījuma kapitālistiem preces, ko viņi paši ražojuši. Izrādās, ka II nodalījums pērk darbaspēku un reizē ar to pārdod preces šai nodalījumā izmantotā darbaspēka īpašniekiem. Tātad II nodalījuma kapitālisti var

1) — un tas viņiem ir kopējs ar I nodalījuma kapitālistiem — vienkārši pazemināt darba algu zem tās normālā vidējā līmeņa. Tā rezultātā atbrīvojas daļa naudas, kas funkcionējusi kā mainīgā kapitāla naudas forma, un, tādām procesam pastāvīgi atkārtojoties, tas varētu kļūt par normālu dārgumu krājuma veidošanas avotu un tātad arī par avotu, lai radītu potenciālu papildu naudas kapitālu II nodalījumā. Protams, šeit, kur ir runa par normālu kapitāla radīšanu, mums nav nekādas daļas par gadījuma peļņu, kas gūta ar strādnieku krāpšanu. Bet nevajag aizmirst, ka tiešām samaksājamā normālā darba alga (kas ceteris paribus* nosaka mainīgā kapitāla lielumu) tiek samaksāta nepavisam ne kapitālistu labsirdības dēļ, bet gan tāpēc, ka, ievērojot pastāvošās attiecības, tā jāsamaksā. Tādējādi šis izskaidrošanas veids noraidāms. Ja pieņemam, ka mainīgais kapitāls, kas jāiztērē II nodalījumam, ir 376 v , tad, lai izskaidrotu atkal radušos problēmu, mēs nevaram pēkšņi izvirzīt hipotēzi, ka II nodalījums avansē tikai 350 v , nevis 376 v .

2) Bet, no otras puses, kā jau teicām, II nodalījumam, ja to aplūko kā veselu vienību, ir tā priekšrocība pret I nodalījumu, ka, pirkdams darbaspēku, tas reizē ar to pārdod savas preces saviem paša strādniekiem. Kā šo priekšrocību var ekspluatēt — kā nomināli var tikt samaksāta parastā darba alga, bet faktiski tās daļu kapitālisti ņem atpakaļ, nedodami strādniekiem attiecīgu preču ekvivalentu, alias** strādniekus apzagdami, kā to var izdarīt daļēji ar trucksystem*** palīdzību, daļēji ar apgrozībā esošas naudas

* — pārējiem apstākļiem nemainoties. — Red.

** — citiem vārdiem. — Red.

*** — sistēma, kur atalgojumu izsniedz precēs. — Red.

falsifikāciju (lai gan šī falsifikācija dažkārt var būt likumam neatvērama), — par to ir visneapstrīdamākie dati katrā rūpniecības zemē, piemēram, Anglijā un Savienotajās Valstīs. (Attiecībā uz to vajag minēt dažus spilgtus piemērus.) Tā ir tā pati operācija, kas 1) punktā, tikai tā ir maskota un tiek realizēta aplinku ceļā. Tātad tā ir gluži tāpat noraidāma kā agrāk minētā. Šeit ir runa nevis par nomināli, bet gan par faktiski izmaksājamo darba algu.

Mēs redzam, ka, objektīvi analizējot kapitālistisko mehānismu, nav vajadzības izmantot tam piemītošos ārkārtīgos kauna traipus kā līdzekli, lai novērstu teorētiskas grūtības. Bet lielais vairums manu buržuāzisko kritiķu dīvainā kārtā kliedz, it kā es, piemēram, «Kapitāla» I grāmatā ar savu pieņēmumu, ka kapitālists samaksā darbaspēka īsto vērtību, ko viņš lielākoties nedara, — it kā es esot tādējādi bijis netaisnīgs pret šo pašu kapitālistu! (Šeit var ar to pašu «augstsirdību», kādu piedēvē man, citēt Sefli.)

Tāpat summa 376 *Iv* minētajam mērķim nemaz neder.

Bet ar summu 376 *IIm* rodas acīmredzot vēl vairāk grūtību. Šeit stāv viens otram pretī tikai viena un tā paša nodalījuma kapitālisti, kuri pārdod cits citam un pērk cits no cita viņu saražotos patēriņa priekšmetus. Šādai apmaiņai nepieciešamā nauda pie tam funkcionē tikai kā apgrozības līdzeklis, un lietu normālā gaitā tai jāatgriežas atpakaļ pie dalībniekiem atbilstoši viņu avansiem apgrozībai, lai pēc tam atkal un atkal turpinātu vienu un to pašu ceļu.

Izņemt šo naudu no apgrozības, lai radītu potenciālu papildu naudas kapitālu, acīmredzot var tikai divējādi. Vai nu viena daļa *II* nodalījuma kapitālistu piekrāpj otru daļu kapitālistu un tādējādi naudu nolaupa. Kā zinām, lai radītu jaunu naudas kapitālu, nepavisam nav vajadzīgs iepriekš palielināt apgrozībā esošās naudas daudzumu; šim nolūkam nav vajadzīgs nekas cits kā vienīgi tas, lai nauda no zināmām pusēm tiktu izņemta no apgrozības un uzkrāta dārgumu krājuma veidā. Apstākļi, ka nauda var tikt nozagta un tāpēc papildu naudas kapitāla radišana vienai daļai *II* nodalījuma kapitālistu var saistīties ar to, ka naudu tieši zaudē otra daļa, — šis apstākļi nepavisam negroza lietas būtību. Apkrāptajai *II* nodalījuma kapitālistu daļai nāktos dzīvot ne tik izšķērdīgi kā līdz šim — un tas ir viss.

Vai arī daļa *IIm*, kas ietverta eksistencei nepieciešamajos līdzekļos, tieši pārvēršas par jaunu mainīgo kapitālu *II* nodalījuma ietvaros. Kā tas notiek, to izpētīsim šīs nodaļas beigās (*IV* punktā).

1) PIRMAIS PIEMERS

A) Vienkāršās atražošanas shēma:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4000c + 1000v + 1000m = 6000. \\ \text{II. } 2000c + 500v + 500m = 3000. \end{array} \right\} \text{Summa} = 9000.$$

B) Izejas shēma atražošanai paplašinātā mērogā:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4000c + 1000v + 1000m = 6000. \\ \text{II. } 1500c + 750v + 750m = 3000. \end{array} \right\} \text{Summa} = 9000.$$

Pieņemot, ka shēmā B) uzkrājas puse I nodalījuma virsvērtības, t. i., 500, vispirms dabūsim, ka $(1000v + 500m)I$ jeb $1500 I(v + m)$ jākompensē ar $1500 IIc$; I nodalījumā tādā gadījumā paliek $4000c + 500m$, no kuriem pēdējie ir uzkrājami. Kompensējot $(1000v + 500m)I$ ar $1500 IIc$, notiek vienkāršās atražošanas process, kas tika jau izskaidrots, to pētījot.

Pieņemsim, ka 400 no 500 Im jāpārvēršas par pastāvīgo kapitālu, 100 — par mainīgo. Mēs jau aplūkojām I nodalījuma ietvaros apmaiņu, ko izdara šie 400 m , kuriem tādejādi jātiek kapitalizētiem; tātad šie 400 m bez tālākiem paskaidrojumiem var tikt pievienoti pie Ic , un tad dabūsim I nodalījumam

$$4400c + 1000v + 100m \text{ (100 } m \text{ apmaināmi pret } 100v \text{)}.$$

Uzkrāšanas nolūkā II nodalījums savukārt pērk no I nodalījuma šos 100 Im (tie eksistē ražošanas līdzekļu veidā), kuri tagad rada II nodalījuma papildu pastāvīgo kapitālu, bet 100 naudā, ko tas samaksājis par šiem ražošanas līdzekļiem, pārvēršas I nodalījuma papildu mainīgā kapitāla naudas formā. Tad I nodalījumam mums ir kapitāls $4400c + 1100v$ (pēdējais naudas veidā) = 5500.

II nodalījumā tagad ir pārvēršanai pastāvīgajā kapitālā 1600 c ; izmantošanai ražošanas procesā tam jāpievieno vēl 50 v naudā, lai pirktu jaunu darbaspēku, tā ka tā mainīgais kapitāls pieaugs no 750 līdz 800. Sis II nodalījuma pastāvīgā un mainīgā kapitāla paplašinājums kopumā par 150 tiek segts no tā virsvērtības; tātad no 750 $IIIm$ tikai 600 m paliek kā II nodalījuma kapitālistu patēriņa fonds un viņu gada produkts tagad sadalās šādi:

$$\text{II. } 1600c + 800v + 600m \text{ (patēriņa fonds)} = 3000.$$

150 m , kas ražoti patēriņa priekšmetu veidā un šeit apmainīti pret $(100c + 50v) II$, savā naturālajā formā pilnīgi ietilpst strādnieku patēriņā: 100 patērē I nodalījuma strādnieki (100 Iv), bet 50 — II nodalījuma strādnieki (50 IIv), kā tas parādīts iepriekš. Patiesībā II nodalījumā, kur viss kopprodukts tiek izgatavots uzkrāšanai nepieciešamā formā, virsvērtības daļai, kas palielināta par 100, jātiek atražotai nepieciešamo patēriņa priekšmetu veidā. Ja

tiešām sākas atražošanas paplašinātā mērogā, tad šie 100 I nodalījuma mainīgā naudas kapitāla, iziedami caur tā strādnieku rokām, atgriežas II nodalījumā; II nodalījums turpretim nodod 100*m* preču krājuma veidā I nodalījumam un tai pašā laikā nodod 50 preču krājuma veidā saviem paša strādniekiem.

Kopprodukta izvietojums, kas grozīts uzkrāšanas nolūkā, tagad parādās šādā veidā:

$$\text{I. } 4400c + 1100v + 500 \text{ patēriņa fonds} = 6000;$$

$$\text{II. } 1600c + 800v + 600 \text{ patēriņa fonds} = 3000.$$

$$\text{Summa} = 9000, \text{ tāpat kā agrāk.}$$

Pie tam kapitālu veido

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4400c + 1100v \text{ (naudā)} = 5500 \\ \text{II. } 1600c + 800v \text{ (naudā)} = 2400 \end{array} \right\} = 7900,$$

turpretim ražošanas sākumā bija

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4000c + 1000v = 5000 \\ \text{II. } 1500c + 750v = 2250 \end{array} \right\} = 7250.$$

Ja istā uzkrāšana tagad notiek uz šī pamata, t. i., ja ražošana tiešām notiek ar šādu palielinātu kapitālu, tad nākamā gada beigās mums būs

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4400c + 1100v + 1100m = 6600 \\ \text{II. } 1600c + 800v + 800m = 3200 \end{array} \right\} = 9800.$$

Pieņemsim, ka uzkrāšana I nodalījumā tagad turpinās tādā pašā proporcijā; tātad 550*m* tiks iztērēti kā ienākums un pārējie 550*m* tiks uzkrāti. Tādā gadījumā pirmām kārtām 1100 I*v* tiks kompensēti ar 1100 II*c*; tālāk vēl jārealizē 550 I*m* vienlīdzīgas vērtības II nodalījuma precēs, t. i., kopsummā jārealizē 1650 I(*v* + *m*). Bet kompensējamais II nodalījuma pastāvīgais kapitāls ir tikai 1600, tātad pārējie 50 jāpapildina no 800 II*m*. Ja uz laiku neņem vērā naudu, tad šāda darījuma rezultātā būs sekojošais:

I. 4400*c* + 550*m* (kas ir kapitalizējami); bez tam kapitālistu un strādnieku patēriņa fondā 1650 (*v* + *m*), kas realizēti II*c* precēs;

II. 1650*c* (to skaitā 50, kā iepriekš teikts, pievienoti no II*m*) + +800*v* + 750*m* (kapitālistu patēriņa fonds).

Bet, ja II nodalījumā starp *v* un *c* saglabājas līdzšinējā proporcija, tad par 50*c* vajadzēs iztērēt vēl 25*v*; tos var paņemt no 750*m*; tādā veidā dabūsim

$$\text{II. } 1650c + 825v + 725m.$$

I nodalījumā ir kapitalizējami 550*m*; ja tiek saglabāta līdzšinējā proporcija starp *v* un *c*, tad 440 no tiem ir pastāvīgais kapitāls un 110 mainīgais kapitāls. Šie 110 var tikt aizgūti no 725 II*m*, t. i., patēriņa priekšmetus vērtībā 110 patērēs nevis II nodalījuma kapitālisti, bet I nodalījuma strādnieki, tātad pirmie būs spiesti šos 110*m*, ko viņi nevar patērēt, pārvērst par kapitālu. Tātad no 725 II*m* paliek 615 II*m*. Bet, ja II nodalījums tādējādi pārvērš šos 110 par papildu pastāvīgo kapitālu, tad tam vajadzēs vēl 55 papildu mainīgā kapitāla; tie tam būs jāņem atkal no savas virsvērtības; ja šos 55 atskaita no 615 II*m*, tad II nodalījuma kapitālistu patēriņam paliks 560; izdarījuši visus šos īstos un potenciālos pārvietojumus, mēs dabūsim šādu kapitālo vērtību:

$$\text{I. } (4400c + 440c) + (1100v + 110v) = 4840c + 1210v = 6050;$$

$$\begin{aligned} \text{II. } (1600c + 50c + 110c) + (800v + 25v + 55v) &= 1760c + 880v = \\ &= \frac{2640}{8690}. \end{aligned}$$

Lai viss norisinātos normāli, uzkrāšanai II nodalījumā jānotiek straujāk nekā I nodalījumā, jo citādi daļa I(*v*+*m*), kurai jātiek apmainītai pret precēm II*c*, pieaugtu ātrāk nekā II*c*, pret ko tā tikai var tikt apmainīta.

Ja atražošana uz šādas bāzes, pārējiem apstākļiem nemainoties, turpinās, tad nākamā gada beigās dabūjam

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4840c + 1210v + 1210m = 7260 \\ \text{II. } 1760c + 880v + 880m = 3520 \end{array} \right\} = 10\,780.$$

Pirmām kārtām, ja virsvērtības dalīšanās norma paliek nemainīga, I nodalījumā vajadzēs iztērēt kā ienākumu 1210*v* un pusī *m* = 605, kopā 1815. Šis patēriņa fonds atkal ir par 55 lielāks nekā II*c*. Ja šos 55 atskaita no 880*m*, paliek 825. Ja 55 II*m* pārvēršas par II*c*, tad tas paredz tālāku atvilkumu no II*m* atbilstošam mainīgajam kapitālam = 27¹/₂; paliek patēriņam 797¹/₂ II*m*.

Tagad I nodalījumā jākapitalizē 605*m* — no tiem 484 pastāvīgā kapitāla un 121 mainīgā; pēdējā summa jāatskaita no II*m*, kas tagad = 797¹/₂; paliek 676¹/₂ II*m*. Tātad II nodalījums pārvērš par pastāvīgo kapitālu vēl 121, un šim nolūkam tam vajadzīgs jauns mainīgais kapitāls = 60¹/₂; pēdējo gluži tāpat ņem no 676¹/₂; paliek patēriņam 616.

Tad mums būs kapitāla:

$$\text{I. Pastāvīgā } 4840 + 484 = 5324.$$

$$\text{Mainīgā } 1210 + 121 = 1331.$$

$$\text{II. Pastāvīgā } 1760 + 55 + 121 = 1936.$$

$$\text{Mainīgā } 880 + 27\frac{1}{2} + 60\frac{1}{2} = 968.$$

$$\left. \begin{array}{l} \text{Kopā: I. } 5324c + 1331v = 6655 \\ \text{II. } 1936c + 968v = 2904 \end{array} \right\} = 9559,$$

bet gada beigās mums būs produkta:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 5324c + 1331v + 1331m = 7986 \\ \text{II. } 1936c + 968v + 968m = 3872 \end{array} \right\} = 11\,858.$$

Atkārtojot šo aprēķinu un noapaļojot daļskaitļus, nākamā gada beigās dabūsim produktu:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 5856c + 1464v + 1464m = 8784 \\ \text{II. } 2129c + 1065v + 1065m = 4259 \end{array} \right\} = 13\,043.$$

Bet pēc tam nākamā gada beigās:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 6442c + 1610v + 1610m = 9662 \\ \text{II. } 2342c + 1172v + 1172m = 4686 \end{array} \right\} = 14\,348.$$

Paplašināta mēroga atražošanas piecos gados viss I un II nodaļuma kapitāls pieaudzis no $5500c + 1750v = 7250$ līdz $8784c + 2782v = 11\,566$, tātad attiecībā $100 : 160$. Visa virsvērtība sākumā bija 1750, tagad tā ir 2782. Patērētā virsvērtība sākumā bija 500 I nodaļumam un 600 II nodaļumam, kopā = 1100; pēdējā gadā tā ir 732 I nodaļumam un 745 II nodaļumam, kopā = 1477. Tā tātad pieaugusi attiecībā $100 : 134$.

2) OTRAIS PIEMERS

Ņemsim tagad gada produktu 9000, kas pilnīgi atrodas rūpniecības kapitālistu šķiras rokās preču kapitāla veidā, formā, kurā vispārējā vidējā attiecība starp mainīgo un pastāvīgo kapitālu ir $1 : 5$. Tas paredz jau stipri attīstītu kapitālistisko ražošanu un attiecīgi attīstītu sabiedriskā darba ražīgo spēku, krietni lielu, jau agrāk notikušu ražošanas mēroga paplašināšanos, beidzot, visu to apstākļu attīstību, kas rada relatīvu pārapsdzīvotību strādnieku šķirā. Minētajos mainīgā un pastāvīgā kapitāla attiecības apstākļos, noapaļojot daļskaitļus, gada produkts sadalīsies šādā veidā:

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 5000c + 1000v + 1000m = 7000 \\ \text{II. } 1430c + 285v + 285m = 2000 \end{array} \right\} = 9000.$$

Pieņemsim tagad, ka I nodaļuma kapitālisti pusi virsvērti-

bas = 500 patērē, bet otru pusi uzkrāj. Tad $(1000v + 500m)$ $I = 1500$ būtu apmaināmi pret 1500 IIc . Bet, tā kā IIc šai gadījumā ir tikai 1430, tad 70 jāpapildina no virsvērtības; atskaitot tos no 285 IIm , dabūjam atlikumā 215 IIm . Tātad mums ir

I. $5000c + 500m$ (kas kapitalizējami) + 1500 $(v + m)$ kapitālistu un strādnieku patēriņa fondā,

II. $1430c + 70m$ (kas kapitalizējami) + $285v + 215m$.

Tā kā 70 IIm II nodalījumā tieši pievienojas pie IIc , tad, lai iedarbinātu šo papildu pastāvīgo kapitālu, vajadzīgs mainīgais kapitāls $\frac{70}{5} = 14$; šos 14 savukārt ņem no 215 IIm ; paliek 201 IIm , un mums ir

II. $(1430c + 70c) + (285v + 14v) + 201m$.

1500 $I(v + \frac{1}{2}m)$ apmaiņa pret 1500 IIc ir vienkāršās atražošanas process, un par to jau viss pateikts. Tomēr mums te jāatzīmē vēl dažas īpatnības, kas izriet no tā, ka tādā gadījumā, ja atražošana ir savienota ar uzkrāšanu, $I(v + \frac{1}{2}m)$ kompensējas ne tikai ar IIc vien, bet arī ar summu IIc plus daļa IIm .

Pats par sevi saprotams, ciktāl paredzēta uzkrāšana, tad $I(v + m)$ lielāks par IIc , nevis vienlīdzīgs IIc , kā tas ir vienkāršajā atražošanā, tāpēc ka 1) I nodalījums ietver daļu sava virsprodukta savā pašā ražīgajā kapitālā un $\frac{5}{6}$ šīs daļas pārvērš par pastāvīgo kapitālu, tātad viņš nevar tai pašā laikā kompensēt šīs $\frac{5}{6}$ ar II nodalījuma patēriņa priekšmetiem, 2) I nodalījumam no sava virsprodukta jātagādā materiāls pastāvīgajam kapitālam, kas nepieciešams sakarā ar uzkrāšanu II nodalījuma ietvaros, gluži tāpat kā II nodalījumam jātagādā I nodalījumam materiāls mainīgajam kapitālam, kam jāiedarbina tā I nodalījuma virsprodukta daļa, kuru pats I nodalījums izlieto kā papildu pastāvīgo kapitālu. Mēs zinām, ka īstais mainīgais kapitāls, tātad arī papildu mainīgais kapitāls, sastāv no darbaspēka. I nodalījuma kapitālistam nav jāpērk no II nodalījuma kapitālistiem iztikas līdzekļi krājumam vai jāuzkrāj tie papildu darbaspēkam, kas vēl tikai būs jālieto, kā tas bija jādara vergu īpašniekam. Paši strādnieki pērk preces no II nodalījuma kapitālistiem. Bet tas nav šķērslis tam, ka no kapitālista viedokļa papildu darbaspēka patēriņa priekšmeti ir tikai līdzekļi viņa iespējamā papildu algotā darbaspēka ražošanai un saglabāšanai, tātad viņa mainīgā kapitāla naturālā forma. Viņa pašā tuvākā operācija, ko šai gadījumā izpilda I nodalījumā, ir tikai tā, ka viņš krāj nepieciešamo jauno naudas kapitālu, kas vajadzīgs papildu darbaspēka pirkšanai. Tiklīdz viņš pievieno to savam kapitālam, nauda kļūst šim darbaspēkam par līdzekli, lai pirktu II nodalījuma preces; tātad strādniekiem jau jāatrod sev vajadzīgie attiecīgie patēriņa priekšmeti.

Starp citu. Kapitālista kungs un viņa prese bieži vien ir neapmierināti ar to veidu, kā strādnieki iztērē savu naudu, un ar tām

II nodalījuma precēm, kurās tie realizē šo naudu. Viņš filozofē sakarā ar to, plāpā par kultūru, izliekas par filantropu, kā to dara, piemēram, Dramonda kgs, Anglijas sūtniecības sekretārs Vašingtonā. Viņš saka, ka «The Nation» {avīze} 1879. g. oktobra beigās esot ievietojusi «interesantu rakstu», kurā, starp citu, teikts:

«Kultūras ziņā strādnieki atpalikuši no izgudrojumu progresā; viņiem kļuvuši pieejami daudzi priekšmeti, kurus viņi nelieto un kuriem viņi tātad nerada tirgu.» {Katrs kapitālists, protams, grib, lai strādnieks pirktu viņa preci.} «Nav nekāda pamata domāt, ka strādnieks negribētu dzīvot ar tādām pašām ērtībām kā mācītājs, advokāts vai ārsts, kas saņem tikpat daudz, cik viņš.» {Var gan tiešām daudz ērtību atļauties, ja ir velēšanās, šāda veida advokāti, mācītāji un ārsti!} «Bet viņš tā nedzīvo. Jautājums joprojām ir tāds, kā ar racionāliem un veselīgiem līdzekļiem varētu pacelt viņa kā patērētāja līmeni; šis jautājums nav viegls, tāpēc ka visa viņa godkāre neiet tālāk par darba stundu samazināšanu un demagogi drīzāk gan kūda viņu tieši uz to, nevis uz to, lai viņš uzlabotu savu stāvokli, pilnveidojot savas prāta un morālās spējas» («Reports by H. M.'s Secretaries of Embassy and Legation on the Manufactures, Commerce etc. of the Countries in which they reside». London, 1879, p. 404).

Garā darbadiena ir acīmredzot to «racionālo un veselīgo līdzekļu» noslēpums, kuriem «jāuzlabo» strādnieka «stāvoklis», «pilnveidojot viņa prāta un morālās spējas», un jāpadara viņš par «racionālu» patērētāju. Lai kļūtu par šādu «racionālu» kapitālistu preču patērētāju, strādniekam jāšāk — bet to traucē demagogs! — ar to, ka viņam jāatļauj savam paša kapitālistam patērēt viņa darbaspēku neracionālā un veselībai kaitīgā veidā. Kā kapitālists saprot «racionālu» patēriņu, to parāda trucksystem, kurā kapitālista labvēlība sniedz tikpat, ka viņš tieši iejaucas savu paša strādnieku patēriņā, pie kam viens no daudzajiem šīs sistēmas paveidiem ir dzīvokļu piešķiršana strādniekiem, tā ka kapitālists reizē ar to kļūst par dzīvokļu īpašnieku saviem strādniekiem.

Tas pats cēlsirdīgais Dramonds, kurš jūsmo par kapitālistu mēģinājumiem celt strādnieku šķiras līmeni, tai pašā pārskatā stāsta, starp citu, par kokvilnas paraugvērptuvēm Louelas un Lorensas pilsētās. Ēdnīcas un fabrikas meiteņu dzīvojamās telpas pieder tai pašai akciju sabiedrībai, kam pieder arī pašas fabrikas; šo māju pārziņes ir šīs pašas sabiedrības kalpotājas, un tās nosaka meitenēm uzvedības normas; neviena meitene nedrīkst atgriezties mājās vēlāk par pulksten 10 vakarā. Bet, lūk, pārle: speciālas akciju sabiedrības policijas patruļas novēro tuvākajā apkārtnē, lai šīs mājas reglaments netiktu pārkāpts. Pēc pulksten 10 vakarā neviena meitene netiek izlaista no mājas un netiek tajā ielaista. Katrai meitenei visādā ziņā jādzīvo teritorijā, kas pieder akciju sabiedrībai, kurai katra māja šajā teritorijā ienes ik nedēļas ap 10 dolāriem īres naudas, un te mēs redzam «racionālos» patērētājus visā godībā.

«Tā kā daudzās labākajās mājās strādnieču rīcībā ir nekur neiztrūkstošais pianīno, tad mūzikai, dziedāšanai un dejošanai ir ļoti svarīga loma, vismaz attiecībā uz tām no viņām, kurām pēc vienmuļā, nepārtrauktā desmitstundu

darba pie stellēm nodarbību pārmaiņa ir vairāk nepieciešama nekā istā atpūta» (turpat, 412. lpp.).

Bet galvenais noslēpums, kā strādnieku padarīt par «racionālu» patērētāju, ir vēl priekšā. Dramonda kungs apmeklējis nažu fabriku Tērnersfollā (pie Konektikutas upes), pie tam Okmena kungs, šis akciju sabiedrības kasieris, pastāstījis viņam, ka Amerikas galda naži ar savām īpašībām pārspējot Anglijas nažus, turpina:

«Mēs pārspesim Angliju arī ar cenām; mēs jau tagad pārspējam to kvalitātes ziņā, tas ir atzīts, bet mums jāpārdod par zemākām cenām, un mēs to panāksim, ja dabūsim lētāk mūsu tēraudu un pazemināsim algu par mūsu darbu» (turpat, 427. lpp.).

Darba algas pazemināšana un gara darbadiena — tādi būtībā ir «racionālie un veselīgie pasākumi», kuriem jāpaceļ strādnieks «racionāla» patērētāja kārtā, lai viņš radītu tirgu priekšmetu masai, kuri kļuvuši viņam pieejami kultūras un izgudrojumu progresā rezultātā.

Tātad tāpat kā I nodalījumam jātagādā no sava virsprodukta papildu pastāvīgais kapitāls II nodalījumam, tā arī II nodalījums tagādā šai nozīmē papildu mainīgo kapitālu I nodalījumam. Ciktāl runa ir par mainīgo kapitālu, tiktāl II nodalījums uzkrāj I nodalījumam un pats sev, atražojot lielāko daļu visa sava produkta un tātad arī sava virsprodukta nepieciešamo patēriņa priekšmetu formā.

Ražojot uz pieaugošā kapitāla bāzes, $I(v+m)$ jābūt vienlīdzīgam IIc plus tā virsprodukta daļa, kas no jauna pievienojas kapitālam, plus pastāvīgā kapitāla papildu daļa, kas nepieciešama, lai paplašinātu ražošanu II nodalījumā; bet šim paplašinājuma minimumam jābūt tādā, bez kura nav īstenojama patiesa uzkrāšana, t. i., patiesa ražošanas paplašināšana pašā I nodalījumā.

Ja atgriezīsimies pie pēdējā mūsu aplūkotā gadījuma, tad izrādās, ka tam ir tā īpatnība, ka IIc mazāks nekā $I(v+\frac{1}{2}m)$, nekā I nodalījuma produkta daļa, kas iztērējama kā ienākums par patēriņa priekšmetiem, tā ka, apmainot 1500 $I(v+m)$, līdz ar to uzreiz realizējas arī daļa II nodalījuma virsprodukta, kas vienlīdzīga 70. Kas attiecas uz $IIc=1430$, tad tam, lai varētu notikt vienkāršā atražošanā II nodalījumā, pārējiem apstākļiem nemainoties, jātiek kompensētam no $I(v+m)$ pret tādu pašu vērtības summu, un tiktāl tas nav te vairāk aplūkojams. Citādi ir ar papildu 70 IIm . Kas I nodalījumam ir vienkārša ienākuma aizstāšana ar patēriņa priekšmetiem, vienkārši preču maiņa patērēšanas nolūkos, tas II nodalījumam šeit ir nevis vienkārši viņa pastāvīgā kapitāla atpakaļpārvēršanās no preču kapitāla formas naturālajā formā kā vienkāršajā atražošanā, bet gan tiešs uzkrāšanas pro-

cess, tā virsprodukta daļas pārvēršanās no patēriņa priekšmetu formas pastāvīgā kapitāla formā. Ja I nodalījums par 70 st. mār. naudā (naudas rezerve virsvērtības pārvēršanai) pērk šos 70 Im un ja II nodalījums pēc tam nepērk 70 Im , bet šis 70 st. mār. uzkrāj kā naudas kapitālu, tad pēdējā, protams, izpaužas papildu produkts (proti, II nodalījuma virsprodukts, kura daļa tas ir), kaut arī ne tāds, kas atkal stātos ražošanā; bet tādā gadījumā šī naudas uzkrāšana II nodalījuma pusē tai pašā laikā izteiktu, ka 70 Im ražošanas līdzekļu veidā nevar tikt pārdoti. Tātad I nodalījumā notiktu relatīva pārprodukcija, kas atbilstu minētajai vienlaicīgai atražošanai II nodalījuma pusē agrākajā apjomā.

Bet neatkarīgi no tā tik ilgi, kamēr šie 70 naudā, kas ienākuši no I nodalījuma, nav vēl atgriezušies tam vai atgriezušies tikai daļēji, tāpēc ka II nodalījums pērk zināmu daļu 70 Im , šie 70 naudā pilnīgi vai daļēji figurē II nodalījuma kapitālistu rokās kā papildu potenciāls naudas kapitāls. Tas attiecas uz jebkuru apgrozījumu starp I un II nodalījumu, kamēr preču savstarpējā kompensēšana no abām pusēm būs novedusi pie tā, ka nauda atgriezies savā izejas punktā. Bet normālā lietu gaitā nauda šeit figurē šai lomā tikai pagaidām. Tomēr kredīta sistēmā, kad visai naudai, kas papildus atbrīvojusies kaut vai uz īsu laiku, tūlīt jāfunkcionē aktīvi kā papildu naudas kapitālam, tāds tikai pagaidām brīvs naudas kapitāls var tikt iesaistīts uzņēmumā, piemēram, var noderēt jauniem uzņēmumiem I nodalījumā, kaut gan tam būtu jārealizē citos šī nodalījuma uzņēmumos iegulušais papildu produkts. Tālāk jāatzīmē, ka 70 Im pievienošana pie II nodalījuma pastāvīgā kapitāla līdz ar to prasa palielināt II nodalījuma mainīgo kapitālu par summu 14. Tas paredz — līdzīgi tam, kā I nodalījumā tieši pievienojot virsproduktu Im kapitālam Ic , — ka atražošana II nodalījumā jau notiek ar tendenci tālāk kapitalizēties, tātad ka tā ietver sevī tās virsprodukta daļas palielināšanos, kura sastāv no nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem.

Kā redzējām, otrajā piemērā, ja 500 Im jākapitalizē, tad produktam 9000 atražošanas nolūkos jāsadalās šādi. Pie tam mēs ņemam vērā tikai preces un neņemam vērā naudas apgrozību.

I. $5000c + 500m$ (kas kapitalizējami) + $1500(v + m)$ patēriņa fonda = 7000 preču formā.

II. $1500c + 299v + 201m = 2000$ preču formā. Kopsumma: 9000 preču produktā.

Kapitalizācija tagad notiek šādā veidā:

I nodalījumā 500 m , kas jākapitalizē, sadalās uz $\frac{5}{6} = 417c + \frac{1}{6} = 83v$. Šie 83 v izņem tādu pašu summu no $II m$, par kuru II nodalījuma kapitālisti pērk pastāvīgā kapitāla elementus un kura tādējādi pievienojas pie IIc . IIc palielināšanās par 83 nosaka IIv palielināšanos par $\frac{1}{5}$ no $83 = 17$. Tātad pēc apmaiņas mums ir

$$I. (5000c + 417m)c + (1000v + 83m)v = 5417c + 1083v = 6500;$$

$$II. (1500c + 83m)c + (299v + 17m)v = 1583c + 316v = 1899.$$

Kopā: 8399.

I nodalījumā kapitāls pieaudzis no 6000 līdz 6500, t. i., par $\frac{1}{12}$.
 II nodalījumā kapitāls pieaudzis no 1715 līdz 1899, t. i., gandrīz par $\frac{1}{9}$.

Atražošana uz šāda pamata otrā gadā dod gada beigās kapitālu:

$$I. (5417c + 452m)c + (1083v + 90m)v = 5869c + 1173v = 7042;$$

$$II. (1583c + 42m + 90m)c + (316v + 8m + 18m)v = 1715c + 342v = 2057,$$

bet trešā gada beigās būs produkta:

$$I. 5869c + 1173v + 1173m;$$

$$II. 1715c + 342v + 342m.$$

Ja I nodalījums uzkrāj pie tam, tāpat kā agrāk, pusi virsvērtības, tad $I(v + \frac{1}{2}m)$ dod $1173v + 587(\frac{1}{2}m) = 1760$, t. i., vairāk nekā visi 1715 IIc, proti, par 45 vairāk. Tādējādi šī starpība atkal jāsedz, pārnesot uz IIc par tādu pašu summu ražošanas līdzekļus. Tātad IIc palielinās par 45, kas nosaka IIv pieaugumu par $\frac{1}{5} = 9$. Pēc tam kapitalizētie 587 Im tiek sadalīti uz $\frac{5}{6}$ un $\frac{1}{6}$, t. i., uz 489c un 98v; šie 98 nosaka II nodalījumā jaunu papildinājumu 98 pie pastāvīgā kapitāla, bet tas savukārt rada II nodalījuma mainīgā kapitāla palielināšanos par $\frac{1}{5} = 20$. Tad mums ir

$$I. (5869c + 489m)c + (1173v + 98m)v = 6358c + 1271v = 7629;$$

$$II. (1715c + 45m + 98m)c + (342v + 9m + 20m)v = 1858c + 371v = 2229.$$

Viss kapitāls = 9858.

Tātad pieaugošās atražošanas apstākļos viss I nodalījuma kapitāls trijos gados pieaudzis no 6000 līdz 7629, II nodalījuma kapitāls pieaudzis no 1715 līdz 2229, viss sabiedriskais kapitāls — no 7715 līdz 9858.

3) IIc APMAIŅA UZKRĀŠANAS APSTĀKĻOS

No iepriekš teiktā izriet, ka, apmainot $I(v + m)$ pret IIc, mēdz būt dažādi gadījumi.

Vienkāršajā atražošanā abiem šiem lielumiem jābūt vienlīdzīgiem un jākompensē vienam otrs, jo pretējā gadījumā, kā redzējam iepriekš, vienkāršā atražošana nevar notikt bez šķēršļiem.

Uzkrāšanā pirmām kārtām jāpievērš uzmanība uzkrāšanas normai. Līdz šim mēs visos gadījumos pieņēmām, ka uzkrāšanas norma I nodalījumā $= \frac{1}{2}m$ I, un pieņēmām arī, ka dažādos gados tā palikusi pastāvīga. Mēs pieļāvām mainīties tikai proporcijai, kurā šis uzkrātais kapitāls dalās pastāvīgajā un mainīgajā kapitālā. Pie tam bija trīs gadījumi:

1) $I(v + \frac{1}{2}m) = Iic$, kas tātad mazāks par $I(v + m)$. Tam tā jābūt vienmēr, citādi I nodalījumā nenotiktu uzkrāšana;

2) $I(v + \frac{1}{2}m)$ lielāks par Iic . Šai gadījumā kompensēšanu panāk ar to, ka pie Iic pievieno attiecīgo daļu Iim , tā ka to summa $= I(v + \frac{1}{2}m)$. Seit apmaiņa II nodalījumam nav vairs vienkārša viņa pastāvīgā kapitāla atražošana, bet jau uzkrāšana, šī pastāvīgā kapitāla palielināšana par daļu virsprodukta, ko II nodalījums apmaina pret I nodalījuma ražošanas līdzekļiem; šāda pastāvīgā kapitāla palielināšana tai pašā laikā paredz, ka II nodalījums bez tam attiecīgi palielina savu mainīgo kapitālu, pie tam par avotu šai palielināšanai noder viņa paša virsprodukts;

3) $I(v + \frac{1}{2}m)$ mazāks par Iic . Šai gadījumā II nodalījums nepilnīgi atražo savu pastāvīgo kapitālu ar apgrozījuma palīdzību, tāpēc tam jākompensē pastāvīgā kapitāla iztrūkums, pērkot no I nodalījuma. Bet tas nerada II nodalījumā mainīgā kapitāla tālāku uzkrāšanos, jo tā pastāvīgais kapitāls ar šādas operācijas palīdzību tiek tikai pilnīgi atražots pēc sava lieluma. No otras puses, tā I nodalījuma kapitālistu daļa, kas uzkrāj tikai papildu naudas kapitālu, ar tādu apgrozījumu ir jau daļēji izdarījusi šāda veida uzkrāšanu.

Pieņēmums, kas pieļaujams attiecībā uz vienkāršo atražošanu, proti, ka $I(v + m) = Iic$, nav savienojams ar kapitālistisko ražošanu; tas, starp citu, neizslēdz, ka 10—11 gadu garā rūpniecības ciklā kaut kāda viena gada laikā ražošanas kopapjoms bieži vien mēdz būt mazāks nekā iepriekšējā gadā, tā ka salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu nenotiek pat vienkāršā atražošana. Bez tam apstākļos, kad notiek ikgadējais iedzīvotāju dabiskais pieaugums, vienkāršā atražošana varētu notikt tikai tiktāl, ciktāl attiecīgi lielāks daudzums neražīgo apkalpotāju piedalītos to 1500 patērēšanā, kuri pārstāv visu virsvērtību. Turpretim kapitāla uzkrāšana, t. i., īstā kapitālistiskā ražošana, pie tam nebūtu iespējama. Tāpēc fakts, ka kapitālistiskā uzkrāšana notiek, padara pilnīgi neiespējamu to, ka $Iic = I(v + m)$. Tomēr pat kapitālistiskajā uzkrāšanā var gadīties, ka sakarā ar uzkrāšanas procesu, kas norisinājies daudzos agrākajos ražošanas periodos, Iic būs ne tikai vienlīdzīgs $I(v + m)$, bet arī lielāks par to. Tas nozīmētu pārprodukciju II nodalījumā, un to likvidēt var tikai liels krahs, kura rezultātā II nodalījuma kapitāls pārvietotos uz I nodalījumu. $I(v + m)$ attiecība pret Iic nepavisam nemainās, ja daļa II nodalījuma pastāvīgā kapitāla atražo pati sevi; tam kā piemēru var minēt pašražotās sēklas lietošanu zemkopībā. Apmaiņā starp I un II nodalī-

jumu šī daļa IIc nav jāievēro aprēķinā, gluži tāpat kā arī Ic. Lieta nemaz nemainās arī tai gadījumā, ja II nodalījuma produktu daļa savukārt spēj stāties I nodalījumā kā ražošanas līdzekļi. Tos sedz daļa ražošanas līdzekļu, ko sagādājis I nodalījums, un šo daļu vajag laikā izslēgt abās pusēs, ja gribam tirā, neaptumšotā veidā izpētīt apgrozījumu starp sabiedriskās ražošanas abiem lielajiem nodalījumiem — starp ražošanas līdzekļu ražotājiem un patēriņa priekšmetu ražotājiem.

Tātad kapitālistiskajā ražošanā $I(v+m)$ nevar būt vienlīdzīgs IIc un tie abi nevar apmaiņā segt viens otru. Turpretim, ja $I \frac{m}{x}$ ir tā Im daļa, ko patērē kā ienākumu I nodalījuma kapitālisti, tad $I \left(v + \frac{m}{x} \right)$ var būt vienlīdzīgs IIc, lielāks vai mazāks par to; bet $I \left(v + \frac{m}{x} \right)$ vienmēr jābūt mazākam par $II(c+m)$ un turklāt mazākam par to daļu $II m$, kas II nodalījuma kapitālistiem jāpatērē pašiem jebkādos apstākļos.

Jāatzīmē, ka šajā uzkrāšanas attēlojumā nav precīzi attēlota pastāvīgā kapitāla vērtība, ciktāl tā ir preču kapitāla vērtības daļa, kura ražošanā šis pastāvīgais kapitāls piedalās. Jaunuzkrātā pastāvīgā kapitāla pamatdaļa ietilpst preču kapitālā tikai pakāpeniski un periodiski, atbilstoši šo pamatkapitāla elementu dažādajai dabai; tāpēc tais gadījumos, kad izejvielas, pusfabrikāti utt. lielākā daudzumā stājas preču ražošanā, vislielākā daļa šī preču kapitāla sastāv no apgrozāmā pastāvīgā kapitāla un mainīgā kapitāla sastāvdaļu kompensācijas. (Tomēr tādu izklāsta metodi var lietot apgrozāmo sastāvdaļu aprites dēļ; tādējādi tiek pieņemts, ka apgrozāmā daļa kopā ar to pamatkapitāla vērtības daļu, kas tai pievienota, gada laikā aprit tik daudz reižu, ka izgatavoto preču vērtības kopsumma ir vienlīdzīga visa attiecīgā gada produkcijā ietilpstošā kopkapitāla vērtībai.) Bet tur, kur mašīnizētajā ražošanā iestājas nevis izejvielas, bet tikai palīgmateriāli, darba elementam = v no jauna jāparādās preču kapitālā kā tā lielākajai sastāvdaļai. Kamēr, nosakot peļņas normu, virsvērtību aprēķina attiecībā uz visu kapitālu neatkarīgi no tā, maz vai daudz vērtības pamatkapitāla sastāvdaļas periodiski nodod produktam, — katra periodiski ražojama preču kapitāla vērtību noteicot, pastāvīgā kapitāla pamatdaļu vajag ņemt vērā tikai tiktāl, ciktāl tā caurmērā nolietojšanās rezultātā nodod vērtību pašam produktam.

IV. PAPILDU PIEZĪMES

Kā sākotnējs naudas avots II nodalījumam kalpo zeltrūpnieku $v+m$ summa I nodalījumā, kas apmaināma pret daļu IIc; tikai ciktāl zeltrūpnieks uzkrāj virsvērtību vai pārvērš to par I noda-

lijuma ražošanas līdzekļiem, tātad ciktāl paplašina savu ražošanu, tiktāl viņa $v+m$ neietilpst II nodalījumā; no otras puses, ciktāl paša zeltrūpnieka uzkrātā nauda galu galā noved pie paplašinātās atražošanas, zelta rūpniecības virsvērtības daļa, ko patērē nevis kā zeltrūpnieka ienākumu, bet gan kā viņa papildu mainīgo kapitālu, ietilpst II nodalījumā, veicina šeit jaunu dārgumu krājumu izveidošanos vai arī dod jaunus līdzekļus pirkt no I nodalījuma, savukārt tam tieši nepārdodot. No naudas, kas nākusi no šī zelta rūpniecības I($v+m$), daļa zelta aiziet zināmās II nodalījuma ražošanas nozarēs, kam tas vajadzīgs kā izejmateriāls u. tml., isāk sakot, kā elements, kas kompensē II nodalījuma pastāvīgo kapitālu. Elements dārgumu krājumu provizoriskai izveidošanai — atražošanas turpmākas paplašināšanas nolūkos — apmaiņā starp I un II nodalījumu ir šādos gadījumos: I nodalījumam tikai tai gadījumā, kad daļu Im II nodalījumam pārdod vienpusīgi, bez attiecīgiem pirkumiem, un kalpo šeit, II nodalījumā, par papildu pastāvīgo kapitālu; II nodalījumam tai gadījumā, ja to pašu dara I nodalījums, lai to pārvērstu par papildu mainīgo kapitālu; bez tam gadījumā, ja daļa virsvērtības, ko I nodalījums iztērējis kā ienākumu, netiek segta ar Ic , tā ka par to tiks pirktā un tādējādi pārvērsta naudā daļa IIm . Ja $I\left(v + \frac{m}{x}\right)$ lielāks nekā Ic , tad vienkāršai atražošanai Ic nenākas kompensēt no I nodalījuma ar precēm to, ko I nodalījums paņēmis patēriņam no IIm . Jājautā, kādā mērā var notikt II nodalījuma kapitālistu dārgumu krājumu izveidošanās savstarpējas apmaiņas ietvaros, tās apmaiņas ietvaros, kura var būt tikai IIm savstarpēja apmaiņa. Mēs zinām, ka II nodalījuma robežās tiešā uzkrāšana notiek sakarā ar to, ka daļa IIm tieši pārvēršas par mainīgo kapitālu (gluži tāpat kā I nodalījumā daļa Im tieši pārvēršas par pastāvīgo kapitālu). Pastāvot dažādam uzkrāšanas ilgumam II nodalījuma dažādās ražošanas nozarēs un katras atsevišķās nozares atsevišķiem kapitālistiem, lieta izskaidrojama mutatis mutandis* gluži tāpat kā I nodalījumā. Vieni atrodas vēl dārgumu krājumu veidošanas stadijā, pārdod nepērkot; citi jau sasnieguši atražošanas īstās paplašināšanas punktu, pērk nepārdodot. Tiesa, sākumā tiek iztērēts papildu mainīgais naudas kapitāls papildu darbaspēkam, bet strādnieki savukārt pērk iztikai nepieciešamos līdzekļus no tiem strādnieku patēriņā ietilpstošo papildu patēriņa priekšmetu īpašniekiem, kuri vēl veido dārgumu krājumus. No šiem īpašniekiem nauda pro rata** dārgumu krājuma izveidošanai katram no viņiem neatgriežas atpakaļ savā izejas punktā; viņi to uzkrāj.

* — ar attiecīgiem grozījumiem. — Red.

** — atbilstoši. — Red.

PIEZĪMES RĀDĪTĀJI

1. Runa ir par E. N. Šolovu, kurš 1859. g. jaunā gadā (1859. g. 1. jūlijs) ir dzimis. — 10.
2. Savo nodomu aplēsi E. N. Šolova attiecībā uz to, ka viņš ir bijis sešpadsmit gadus, raksturo raksts No 1936. g. 1. jūlija un 1961. g. 1. jūlija, kurā ir minēti, ka viņš ir bijis sešpadsmit gadus, un raksturo raksts No 1961. g. 1. jūlija, kurā ir minēti, ka viņš ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
3. No daudzajiem rakstiem, kas ir parādījušies šajā sējumā, jāmin raksts "Jepinisms mūsu laimīgajā pilsētā" (M. 1961. g. 1. jūlijs), kurā ir minēti, ka viņš ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
4. Maršal K. Filadelfijas raksts E. N. Šolova, kurā ir minēti, ka viņš ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
5. Engela ir domas, ka viņš ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
6. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
7. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
8. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
9. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
10. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
11. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
12. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
13. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
14. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
15. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
16. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
17. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
18. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
19. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
20. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
21. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
22. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
23. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
24. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
25. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
26. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
27. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
28. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
29. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.
30. Šolova ir bijis sešpadsmit gadus. — 10.

PIEZĪMES
RĀDĪTĀJI

PIEZĪMES

- ¹ Runa ir par K. Marksa darbu «Par politiskās ekonomijas kritiku», kas iznāca 1859. g. jūnijā Berlinē (K. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, изд. 2, том 13, с. 1—167). — 10.
- ² Savu nodomu izdot K. Marksa «Virsvērtības teorijas» kā «Kapitāla» ceturto sējumu Engelss nepaguva realizēt. No 1905. līdz 1910. g. «Virsvērtības teorijas» izdeva K. Kautskis, taču daudzās vietās viņš patvarīgi atkāpās no autora manuskripta, izdarīja pārstatījumus un isinājumus. No 1954. līdz 1961. g. «Virsvērtības teorijas» par jaunu izdeva PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūts krievu valodā. K. Маркс. «Теории прибавочной стоимости» (IV том «Капитала»), часть I (М., 1954), часть II (М., 1957), часть III (М., 1961). — 10.
- ³ No daudzajām Marksa šī perioda izrakstu burtnīcām PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūts daļēji publicējis Marksa izrakstus no krievu avotiem. Архив Маркса и Энгельса, том XI (М., 1948), том XII (М., 1952), том XIII (М., 1955). — 13.
- ⁴ Markss K. Filozofijas nabadzība. R., 1968, 7.—22. lpp. — 15.
- ⁵ Engelss te domā vēstuli, ko Rodbertuss bija rakstījis J. Celleram 1875. g. 14. martā un kas pirmoreiz bija publicēta 1879. g. Tībingenes žurnālā «Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft».
«Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft» («Kopējo Valsts Zinātņu žurnāls») — liberāls politiski ekonomisks apskats, kas ar pārtraukumiem iznāca Tībingenē no 1844. līdz 1943. g. — 15.
- ⁶ «Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie» («Jaunā Reinas Avīze. Demokrātijas orgāns») iznāca ik dienas Ķelnē Marksa redakcijā no 1848. g. 1. jūnija līdz 1849. g. 19. maijam. Avīzes redakcijas sastāvā bija F. Engelss, kā arī V. Volfs, G. Vērts, F. Volfs, E. Dronke, F. Freiligrāts un H. Birgerss.
Šis kaujinieciskais demokrātijas proletāriskā spārna orgāns audzināja tautas masas un cēla tās uz cīņu pret kontrevolūciju. Ievadrakstus, kas noteica avīzes nostāju svarīgākajos 1848. un 1849. g. Vācijas un Eiropas revolūcijas jautājumos, parasti rakstīja Markss un Engelss.
Avīzes enerģiskā un nesamierināmā nostāja, tās kaujinieciskais internacionālisms, tajā iespēstie politiskie atmaskojumi, kas bija vērsti pret Prūsijas valdību un vietējiem Ķelnes varas orgāniem, — tas viss jau kopš pirmajām avīzes pastāvēšanas dienām izraisīja vajāšanu feodāli monarhistiskajā un liberāli buržuāziskajā presē, un to sāka vajāt arī valdība — it īpaši pēc kontrevolucionārā apvērsuma Prūsijā 1848. g. novembrī un decembrī.
Lai gan pret avīzi «Neue Rheinische Zeitung» bija vērstas šīs vajāšanas un policijas radītie šķēršļi, tā virišķīgi aizstāvēja revolucionārās demokrā-

tijas un proletariāta intereses. 1849. g. maijā, kad notika vispārējs kontr-revolūcijas uzbrukums, Prūsijas valdība izdeva pavēli par Marksa izsūtīšanu no Prūsijas. Sakarā ar Marksa izsūtīšanu un represijām pret citiem avīzes «Neue Rheinische Zeitung» redaktoriem tās iznākšana beidzās. «Neue Rheinische Zeitung» pēdējais — 301. numurs iznāca 1849. g. 19. maijā, iespiests ar sarkanu krāsu. Atvadu uzrunā strādniekiem avīzes redaktori paziņoja, ka viņu «pēdējais vārds vienmēr un visur būs: strādnieku šķiras atbrīvošanai!».

- Avīzē «Neue Rheinische Zeitung» publicēto kritiku par Rodbertusa rīcību un viņa teiktajām runām sk. *Сочинения К. Маркса и Ф. Энгельса*, изд. 2, том 5, с. 103, 104, 169, 287, 418, 424, 425; том 6, с. 2. — 16.
- 7 Markss K. *Filozofijas nabadzība*. R., 1968. — 16.
- 8 Markss K., Engelss F. *Darbu izlase divos sējumos*, 1. sēj., 1950, 44.—78. lpp. — 16.
- 9 Rodbertus I. K. «*Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie.*» Berlin, 1851, S. 87. — 17.
- 10 Маркс, К. «*Теории прибавочной стоимости.*» Часть II, М., 1957, с. 3. — 17.
- 11 Smith A. «*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.*» A new edition in four volumes. London, 1843, vol. I, p. 131, 132. — 17.
- 12 Smith A. «*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.*» A new edition in four volumes. London, 1843, vol. I, p. 134.—13. — 17.
- 13 Markss K. *Virsvērtības teorijas*, 1. d. R., 1964, 49. lpp. — 18.
- 14 Smith A. «*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.*» A new edition in four volumes. London, 1843, vol. I, p. 172—173. — 14.—18.
- 15 Markss K. *Virsvērtības teorijas*, 1. d. R., 1964, 52. lpp. — 18.
- 16 Markss K. *Virsvērtības teorijas*, 1. d. R., 1964, 49. lpp. — 18.
- 7 Markss K. *Kapitāls*, 1. sēj. R., 1973, 424.—427. lpp. — 19.
- 8 Markss K. *Kapitāls*, 1. sēj. R., 1973, 482. lpp. — 19.
- 19 «*Neticamais lāpītājs*» — tā Makulohu nosaucis autors brošūrai «*Some Illustrations of Mr. M'Culloch's Principles of Political Economy.*» Edinburgh, 1826. Šī brošūra iznāca ar M. Mulliona pseidonīmu; tās autors bija Dž. Vilsons. — 20.
- 20 Маркс, К. «*Теории прибавочной стоимости.*» Часть III, М., 1961, с. 222—223. — 20.
- 21 Маркс, К. «*Теории прибавочной стоимости.*» Часть III, М., 1961, с. 237—238. — 20.
- 22 Markss K. *Virsvērtības teorijas*, 1. d. R., 1964, 62. lpp. — 21.
- 23 Rodbertus-Jagetzow I. K. «*Briefe und socialpolitische Aufsätze.*» Herausgegeben von Dr. R. Meyer. Berlin, [1881], Bd. I, S. 111. — 21.—24.
- 24 Sk. 4. piezīmi. — 24.
- 25 Runa ir par Marksa darbu «*Virsvērtības teorijas*» (Маркс, К. «*Теории прибавочной стоимости.*» Часть II, М., 1957, гл. 8). — 24.
- 26 Маркс, К. «*Теории прибавочной стоимости.*» Часть II, М., 1957, с. 13—18, 54—62, 166—228, 428—474. — 27.
- 27 Markss K. *Kapitāls*, 3. sēj., pirmā un otrā daļa. — 27.
- 28 *Virsrakstu devis PSKP CK Marksisma-lenīnisma institūts.* — 29.
- 29 Markss K. *Kapitāls*, 1. sēj., septītā daļa. — 40.
- 30 Markss K. *Kapitāls*, 1. sēj. R., 1973, 494. lpp. — 46.
- 31 [Bailey, Samuel.] «*A Critical Dissertation on the Nature, Measures, and Causes of Value; chiefly in Reference to the Writings of Mr. Ricardo and his Followers. By the author of Essays on the Formation and Publication of Opinions.*» London, 1825, p. 72. — 104.
- 32 *Inku valsts* — verdzības valsts, kura no XV gs. sākuma līdz XVI gs. vidum pastāvēja mūsdienu Peru teritorijā un kurā diezgan stipri bija saglabājušās pirmatnējās kopienas iekārtas paliekas. — 112.
- 33 Markss K. *Kapitāls*, 1. sēj. R., 1973, 300. lpp. — 128.
- 34 «*The Economist*» («*Ekonomists*») — angļu nedēļas žurnāls ekonomikas un

- politikas jautājumos, iznāk Londonā kopš 1843. g.; rūpniecības lielburžuāzijas preses orgāns. — 130.
- 35 Smith A. «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». A new edition in four volumes. London, 1843, vol. II, p. 249—252. — 133.
- 36 Lalor J. «Money and Morals: a Book for the Times». London, 1852, p. 43, 44. J. C. L. Simonde de Sismondi. «Études sur l'économie politique». Tome I. Bruxelles, 1837, p. 49 etc. — 133.
- 37 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 508.—514. lpp. — 134.
- 38 Say J. B. «Traité d'économie politique». Troisième édition. Paris, 1817, tome II, p. 433. — 141.
- 39 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 464.—465. lpp. — 143.
- 40 Маркс, К. «Теории прибавочной стоимости». Часть III, М., 1961, с. 306—308. — 149.
- 41 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 160. lpp. — 149.
- 42 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 160. lpp. — 149.
- 43 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 148. lpp. — 154.
- 44 Seit un tālāk, 166. lpp., Markss citē R. P. Viljamsa referātu, kas bija publicēts izdevumā «Money Market Review» («Naudas Tirgus Apskats») 1867. g. 2. decembrī. — 158.
- 45 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 179., 180., 334. lpp. — 160.
- 46 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 351., 352. lpp., 190.^a piezīme. — 161.
- 47 K. Markss kapitalistiskā kredīta sistēmu izpētījis «Kapitāla» III sējumā. — 167.
- 48 Seit citēta A. Potera grāmata «Political Economy: its Objects, Uses, and Principles: considered with Reference to the Condition of the American People». New York, 1841. Kā no ievada redzams, šīs grāmatas lielāko daļu veido Anglijā 1833. gadā publicētās Dž. Skropa grāmatas «Principles of Political Economy» pirmo desmit nodaļu pārdrūkājums (ar A. Potera izdarītiem grozījumiem). — 171.
- 49 Manuskriptā Markss norāda, ka šāda metode kapitāla aprites laika aprēķināšanai nav pareiza. Citātā minētais vidējais aprites laiks (16 mēneši) aprēķināts ar peļņu $7\frac{1}{2}\%$ no visa kapitāla — 50 000 dolāru. Neņemot vērā peļņu, šī kapitāla aprites laiks ir 18 mēneši. — 172.
- 50 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 130. lpp. — 173.
- 51 Gadījumos, kad Markss nenorāda citētā A. Smita darba izdevuma lappuses, redakcija kvadrātiekvāsvēdevusi izdevuma lappuses: Smith A. «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». A new edition in four volumes. London, 1843. — 175.
- 52 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 177. lpp. — 185.
- 53 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 498.—500. lpp. — 195.
- 54 Markss K. Kapitāls, 3. sēj. R., 1975, 187.—190. lpp. — 196.
- 55 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 509., 510. lpp. — 197.
- 56 Markss te domā «Kapitāla» 1. sējumu. Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 180.—181. lpp., 25. piezīme. — 205.
- 57 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 516. lpp. — 206.
- 58 Markss K. Kapitāls, 3. sēj., I. d., 1.—3. nod. — 206.
- 59 Mill J. St. «Essays on some unsettled Questions of Political Economy». London, 1844, p. 164. — 207.
- 60 Ramsay G. «An Essay on the Distribution of Wealth». Edinburgh, 1836, pp. 21—24. — 207.
- 61 Macleod H. D. «The Elements of Political Economy». London, 1858, pp. 76—80. — 207.
- 62 Patterson R. H. «The Science of Finance. A practical Treatise». Edinburgh and London, 1868, pp. 129—144. — 207.
- 63 «Manavadharmaśāstra» jeb Manu likumi — senindiešu reliģisko un tiesisko priekšrakstu un rituālu krājums, kas noteica katra indusa pienākumus saskaņā ar brahmanisma dogmām. Šo likumu sastādīšanu indiešu tradīcija piedēvēja Manu — mītiskam cilvēku ciltstēvam.

- Markss citē pēc grāmatas «Manava Dharma Sastra, or the Institutes of Manu according to the gloss of Kulluka, comprising the indian System of duties, religious and civil». Third edition. Madras, 1863, p. 281. — 215.
- 64 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 219.—224. lpp. — 217.
- 65 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 255.—262. lpp. — 267.
- 66 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 464., 465. lpp. — 267.
- 67 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 108. lpp. — 304.
- 68 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 109., 110. lpp. — 305.
- 69 Markss K. Par politiskās ekonomijas kritiku. R., 1952, 119. lpp. — 308.
- 70 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 511.—513., 616.—617. lpp. — 316.
- 71 Kenē «Ekonomisko tabulu» Markss sīkāk analizē «Virsvērtības teorijās» (Markss K. «Virsvērtības teorijas». Pirmā daļa. R., 1964, 262.—298. lpp.). — 320.
- 72 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 484. lpp. — 320.
- 73 Roscher W. «System der Volkswirtschaft. Band I: Die Grundlagen der Nationalökonomie». Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage. Stuttgart und Augsburg, 1858. — 330.
- 74 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 177., 178. lpp. — 351.
- 75 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 108. lpp. — 366.
- 76 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 489. lpp. — 389.
- 77 Say J. B. «Lettres à M. Malthus sur différens sujets d'économie politique, notamment sur les causes de la stagnation générale du commerce». Paris, 1820. — 391.
- 78 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 146. lpp. — 426.
- 79 «Entšpektors Brēzigs» («Entspektor Bräsig») — vairāku vācu humorista F. Reitera (1810—1874) darbu persona. — 427.
- 80 Francijas institūts — augstākā zinātniskā iestāde, sastāv no vairākām nodaļām jeb akadēmijām; pastāv kopš 1795. gada. Destīts de Trasī bija Morālo un politisko zinātņu akadēmijas loceklis. — 433.
- 81 Izteicnes «nākotnes mūzika» radies sakarā ar 1850. gadā publicēto vācu komponista Riharda Vāgnera grāmatu «Nākotnes mākslas darbs»; R. Vāgnera uzskatu pretinieki muzikālajā jaunradē piešķīra šim izteicienam ironisku jēgu. — 438.
- 82 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 499. lpp., 64. piezīme. — 450.

PERSONU RĀDĪTAJS

A

Ādamss (Adams) Viljams Bridžess (1797—1872) — angļu inženieris; sarakstījis darbus par dzelzceļbūves jautājumiem. — 158, 160.

B

Bārtons (Barton) Džons (XVIII gs. beigas — XIX gs. sākums) — angļu ekonomists, klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 206, 207, 346.

Beikvels (Bakewell) Roberts (1725—1795) — angļu fermeris, lopkopis selekcionārs. — 215, 216.

Beiljs (Bailey) Semjuels (1791—1870) — buržuāzisks angļu ekonomists un filozofs; no vulgārās politiskās ekonomijas pozīcijām nostājās pret Rikārdo darba vērtības teoriju; vienlaikus pareizi pamanīja dažas pretrunas Rikārdo ekonomiskajos uzskatos. — 104, 450.

Bernšteins (Bernstein) Eduards (1850—1932) — vācu sociāldemokrāts, avīzes «Der Sozialdemokrat» redaktors (1881—1890); pēc Engelsa nāves, 90. gadu otrā pusē, atklāti sludināja marksisma revīziju no reformistiskām pozīcijām; viens no Vācijas Sociāldemokrātijas oportunistiskā spārna un II Internacionāles lideriem. — 15.

Besemers (Bessemer) Henrijs (1813—1898) — angļu inženieris un ķīmiķis; izgudroja jaunu, ekonomisku

čuguna un tērauda izstrādāšanas paņēmieni. — 218.

C

Cellers (Zeller) J. — vācu ekonomists. — 15.

Ķ

Čalmerss (Chalmers) Tomass (1780—1847) — angļu protestantu teologs un buržuāzisks ekonomists, Maltusa piekritējs. — 144—145.

Čuprovs Aleksandrs (1842—1908) — krievu buržuāzisks ekonomists un statistiķis, dzelzceļu transporta ekonomikas speciālists, liberāls sabiedrisks darbinieks un publicists. — 59.

D

Dalambērs (D'Alembert) Žans (1717—1783) — franču filozofs un matemātiķis, viens no izcilākajiem XVIII gs. buržuāziskās apgaismības pārstāvjiem. — 79.

Dērs (Daire) Eižens (1798—1847) — buržuāzisks franču ekonomists; izdeva grāmatas par politisko ekonomiju. — 126, 174, 175, 305, 320.

Destits de Trasi (Destutt de Tracy) Antuāns Luijs Klods, grāfs (1754—1836) — franču vulgārais ekonomists, filozofs sensuālists, konstitu-

cionālās monarhijas piekritējs. — 394, 426—434.

Dipons de Nemūrs (Dupont de Nemours) Pjērs Samuēls (1739—1817) — franču politisks darbinieks un ekonomists fiziokrāts. — 175.

Dramonds (Drummond) Viktors Arturs Velingtons (1833—1907) — angļu diplomāts. — 459, 460.

E

Edmondss (Edmonds) Tomass Rou (1803—1889) — angļu ekonomists, utopiskais sociālists; izmantoja sociālistiskiem secinājumiem Rikārdo teoriju. — 21.

Engelss (Engels) Frīdrihs (1820—1895) (biogrāfiski dati). — 9, 10, 13, 14—16, 21, 24, 28, 29, 254, 255.

F

Fulartons (Fullarton) Džons (1780—1849) — buržuāzisks angļu ekonomists; sarakstījis darbus par naudas apgrozības un kredīta jautājumiem, naudas kvantitatīvās teorijas pretinieks. — 443.

G

Gučs (Gooch) Daniels — angļu dzelzceļu sabiedrības «Great Western Railway Co» valdes priekšsēdētājs. — 165.

Guds (Good) Viljams Volters — angļu fermeris, ekonomists, fritrēderisma pretinieks; sarakstījis darbus par lauksaimniecības ekonomiku. — 214, 215.

H

Hodžskins (Hodgskin) Tomass (1787—1869) — angļu ekonomists un publicists; aizstāvēja proletariāta intereses un kritizēja kapitalismu no utopiskā sociālisma pozīcijām; Rikārdo teoriju izmantoja sociālistiskiem secinājumiem. — 21, 220.

Holdsvorts (Holdsworth) V. A. — angļu advokāts. — 160, 164.

K

Kautskis (Kautsky) Kārlis (1854—1938) — vācu sociāldemokrāts, publicists, žurnāla «Neue Zeit» redaktors (1883—1917); viens no Vācijas Sociāldemokrātijas un II Internacionāles līderiem, sākumā marksists, vēlāk marksisma renegāts, oportūnisma visbīstamākā un kaitīgākā paveida — centrisma (kautskisma) ideologs; pirmā pasaules kara laikā — sociāļšovinists; pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas atklāti nostājās pret proletariāta diktatūru un padomju varu. — 15.

Kenē (Quesnay) Fransuā (1694—1774) — ievērojams franču ekonomists, fiziokrātu skolas dibinātājs, pēc profesijas ārsts. — 98, 126, 174, 175, 182, 304—305, 319—320, 328.

Kērijs (Carey) Henrijs Čārlzs (1793—1879) — amerikāņu vulgārais buržuāziskais ekonomists, autors reakcionārajai teorijai par šķiru interešu harmoniju kapitalistiskā sabiedrībā. — 316.

Kīrhhojs (Kirchhof) Frīdrihs — buržuāzisks vācu ekonomists XIX gs. — 165, 219, 221—224, 230, 231.

Korbets (Corbett) Tomass — buržuāzisks angļu ekonomists XIX gs. — 131, 132.

Kozaks (Kozak) Teofilis — Rodbertusa atstāto manuskriptu izdevējs. — 15.

Kursels-Senejs (Courcelle-Seneuil) Žans Gistavs (1813—1892) — buržuāzisks franču ekonomists; sarakstījis vairākus darbus par rūpniecības uzņēmumu ekonomiku, kā arī par kredīta un banku jautājumiem. — 218.

L

Lalors (Lalor) Džons (1814—1856) — buržuāzisks angļu publicists un ekonomists. — 133, 134, 135.

Lārdners (Lardner) Daionaisjuss (1793—1859) — angļu zinātnieks; sarakstījis daudzus populārus darbus par dabaszinātņu, filozofijas un politiskās ekonomijas jautājumiem. — 158, 159, 165—167.

Lasāls (Lassalle) Ferdinands (1825—1864) — sīkburžuāzisks vācu publi-

- cists, advokāts; 1848.—1849. g. piedalījās demokrātiskā kustībā Reinas provincē; 60. gadu sākumā pieslējās strādnieku kustībai un bija viens no Vispārējās vācu strādnieku savienības dibinātājiem (1863); politikā atbalstīja Vācijas apvienošanu «no augšas» zem Prūsijas hegemonijas; iesāka oportūnisma virzienu Vācijas strādnieku kustībā. — 16.
- Lavelē* (Laveleye) Emīls Luijs Viktors de (1822—1892) — buržuāzisks beļģu vēsturnieks un ekonomists. — 221.
- Laverns* (Lavergne) Luijs Gabriels Leons Gilo de (1809—1880) — buržuāzisks franču politisks darbinieks un ekonomists; sarakstījis vairākus darbus par lauksaimniecības ekonomiku. — 215, 216.
- Lavuazjē* (Lavoisier) Antuāns Lorāns (1743—1794) — ievērojams franču ķīmiķis; atspēkoja flogistona hipotēzi; nodarbojās arī ar politiskās ekonomijas un statistikas problēmām. — 21, 22, 23, 24.
- Le Trons* (Le Trosne) Gijoms Fransuā (1728—1780) — franču ekonomists fiziokrāts. — 175.
- Lengē* (Linguet) Simons Nikolā Anri (1736—1794) — franču advokāts, publicists, vēsturnieks un ekonomists; kritizēja fiziokrātus un buržuāzisko liberālismu no feodālā absolūtisma pozīcijām, tomēr izteikdams vairākas dziļas kritiskas piezīmes par buržuāziskajām brīvībām un īpašumu. — 320.
- Lī* (Lee) Natenjels (1653—1692) — angļu dramaturgs. — 124.
- Lists* (List) Frīdrihs (1789—1846) — vācu vulgārais buržuāziskais ekonomists; propagandēja galēju protekcionismu. — 11.
- Makleods* (Macleod) Henrijs Dannings (1821—1902) — angļu vulgārais buržuāziskais ekonomists; attīstīja tā saucamo kredīta kapitālražošo teoriju. — 207.
- Maltuss* (Malthus) Tomass Roberts (1766—1834) — angļu garīdznieks, ekonomists, buržuāziskojušās agrārās aristokrātijas ideologs, kapitalisma apoloģēts, apdzīvotības cilvēknaidīgās teorijas sludinātājs. — 391.
- Marksa* (Marx) Ženija, dzimusi fon Vestfālena (1814—1881) — Kārļa Marksa sieva, viņa uzticamais draugs un palīgs. — 28.
- Marksa-Evelinga* (Marx-Aveling) Eleonora (1855—1898) — ievērojama angļu un starptautiskās strādnieku kustības darbiniece, Marksa jaunākā meita, no 1884. g. E. Evelinga sieva. — 14, 15.
- Markss* (Marx) Kārlis (1818—1883) (biogrāfiski dati). — 9, 10, 13—24, 27, 28, 34, 79, 113, 254, 255, 308.
- Meijers* (Meyer) Rūdolfs Hermanis (1839—1899) — buržuāzisks vācu ekonomists un publicists, Rodbertusa biogrāfs. — 15, 21.
- Millers* (Müller) Ādams Heinrihs (1779—1829) — vācu publicists un ekonomists; pārstāvēja tā saucamo romantisko skolu, kas puda feodālās aristokrātijas intereses; Ā. Smita ekonomiskās mācības pretinieks. — 171.
- Mills* (Mill) Džeimss (1773—1836) — buržuāzisks angļu ekonomists un filozofs, Rikārdo teorijas vulgarizētājs. — 224, 450.
- Mills* (Mill) Džons Stjuarts (1806—1873) — buržuāzisks angļu ekonomists un filozofs pozitīvis, politiskās ekonomijas klasiskās skolas epigonis. — 207, 346.

M

- Mablī* (Mably) Gabriels (1709—1785) — ievērojams franču sociologs, utopiskā nolīdzinošā komunisma pārstāvis. — 320.
- Makulohs* (MacCulloch) Džons Remzijs (1789—1864) — angļu buržuāzisks ekonomists, Rikārdo ekonomiskās mācības vulgarizētājs, dedzīgs kapitalisma apoloģēts. — 20, 224, 346.

N

- Nūmens* (Newman) Semjuels Filips (1797—1842) — buržuāzisks amerikāņu filozofs un ekonomists. — 144.

O

- Okmens* (Oakman) — akciju sabiedrības mantzinis Ternersfolā (ASV). — 460.

Ouens (Owen) Roberts (1771—1858) — ievērojams angļu utopiskais sociālists. — 21.

P

Patersons (Patterson) Roberts Hogarts (1821—1886) — angļu publicists un vulgārais buržuāziskais ekonomists. — 207.

Poters (Potter) Alonso (1800—1865) — amerikāņu bīskaps; mācīja teoloģiju vairākās mācību iestādēs. — 171, 172.

Pristlijs (Priestley) Džozefs (1733—1804) — pazīstams angļu ķīmiķis, filozofs materiālists un progresīvs sabiedriskais darbinieks, rūpniecības apvērsuma laikmeta angļu buržuāzijas radikālās daļas ideologs; 1774. g. atklāja skābekli. — 22—24.

Prudons (Proudhon) Pjērs Žozefs (1809—1865) — franču publicists, ekonomists un sociologs, sīkburžuāzijas ideologs, viens no anarhisma ciltstēviem. — 15, 21, 346, 385.

R

Rau (Rau) Kārlis Heinrihs (1792—1870) — vācu vulgārais buržuāziskais ekonomists; atsevišķos jautājumos piekrita Smita un Rikārdo uzskatiem. — 16.

Reinstons (Ravenstone) Pērsijs (m. 1830) — angļu ekonomists rikārdietis; aizstāvēja proletariāta intereses; maltusisma pretinieks. — 21.

Remzijs (Ramsay) Džordžs (1800—1871) — angļu ekonomists, viens no pēdējiem klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem. — 149, 207, 345, 346, 385, 387, 388.

Rikārdo (Ricardo) Dāvids (1772—1823) — angļu ekonomists, izcils klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 18—21, 23, 24, 27, 141, 142, 196, 197, 198, 200, 203, 204, 205—207, 266, 345, 426.

Rodbertuss-Jagecovs (Rodbertus-Jagetzow) Johans Kārlis (1805—1875) — vācu vulgārais ekonomists un politisks darbinieks, buržuāziskojušos prūšu junkuru ideologs; sludināja reakcionārās prūšu «valsts sociālisma» idejas. — 15, 24, 27, 28, 364.

Rosko (Roscoe) Henrijs Enfilds (1833—1915) — angļu ķīmiķis, vairāku ķīmijas rokasgrāmatu autors. — 22.

Rošers (Roscher) Vilhelms Georgs Frīdrihs (1817—1894) — vācu vulgārais ekonomists; dibinājis tā saucamo vēsturisko skolu politiskajā ekonomijā. — 330.

S

Sejs (Say) Žans Batists (1767—1832) — franču vulgārais buržuāziskais ekonomists; pirmais sistemātiski izklāstīja «tris ražošanas faktoru» apoloģētisko teoriju. — 141, 346, 391.

Seniors (Senior) Nasavs Viljams (1790—1864) — angļu vulgārais buržuāziskais ekonomists, kapitālisma apoloģēts; nostājās pret darbadienas saīsināšanu. — 389.

Sismondi (Sismondi) Žans Šarls Leonārs *Simonds de* (1773—1842) — Sveices ekonomists, sīkburžuāzisks kapitālisma kritiķis, ievērojams ekonomiskā romantisma pārstāvis. — 24, 108, 109, 133, 346, 391.

Skrops (Scrope) Džordžs Džjūljuss Polets (1797—1876) — buržuāzisks angļu ekonomists, maltusisma pretinieks, ģeologs, parlamenta loceklis. — 172, 173.

Smits (Smith) Ādams (1723—1790) — angļu ekonomists, viens no izcilākajiem klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem. — 13, 14, 17—19, 20, 21, 133, 156, 174—195, 196, 197, 200, 206, 307, 320—337, 338—341, 344—346, 362, 378, 385, 388, 422, 423, 433, 439.

Staroks (Sturrock) Arčibalds — angļu dzelzceļa sabiedrības «Great Northern Railway C^o» vilces dienesta priekšnieks. — 165—166.

Stjuarts (Steuart) Džeimss (1712—1780) — buržuāzisks angļu ekonomists, viens no beidzamajiem merkantilisma pārstāvjiem, naudas kvantitatīvās teorijas pretinieks. — 17.

Š

Sefle (Schäffle) Alberts Eberhards Frīdrihs (1831—1903) — vācu vul-

- gārais buržuāziskais ekonomists un sociologs; sakarā ar K. Marksa «Kapitāla» I sējuma iznākšanu sludināja buržuāzijas un proletariāta šķiru mieru un «sadarbibu». — 15, 453.
- Sēle* (Scheele) Kārlis Vilhelms (1742—1786) — zviedru ķīmiķis. — 22.
- Serbiljē* (Cherbuliez) Antuāns Elizē (1797—1869) — Šveices ekonomists, Sismondi piekritējs; Sismondi teoriju savienoja ar Rikārdo teorijas elementiem. — 346.
- Sorlemmers* (Schorlemmer) Kārlis (1834—1892) — ievērojams vācu organiskās ķīmijas speciālists, profesors Mančestrā, dialektiskais materiālists, Vācijas sociāldemokrātiskās partijas biedrs, Marksa un Engelsa draugs. — 22.
- Steins* (Stein) Lorencs (1815—1890) — vācu jurists, valsts tiesību speciālists, vēsturnieks, tiegārais ekonomists. — 151.
- Storhs* Andrejs (Heinrihs) (1766—1835) — krievu ekonomists, statistiķis un vēsturnieks, Pēterburgas Zinātņu akadēmijas loceklis, klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas epigonis. — 141, 346, 385.

T

- Tailors* (Tylor) Eduards Bernets (1832—1917) — ievērojams angļu etnogrāfs; nodibinājis evolūcijas skolu kultūras vēsturē un etnogrāfijā. — 389.
- Tirgo* (Turgot) Anns Robērs Zaks (1727—1781) — franču ekonomists un valsts darbinieks; viens no ievē-

- rojamākajiem fiziokrātu skolas pārstāvjiem, finansu ģenerālkontrolieris (1774—1776). — 175, 305, 320.
- Tompsons* (Thompson) Viljams (apm. 1785—1833) — iru ekonomists, utopiskais sociālists, R. Ouenta piekritējs; Rikārdo teoriju izmantoja sociālistiskiem secinājumiem. — 21, 287—289.
- Tūks* (Tooke) Tomass (1774—1858) — buržuāzisks angļu ekonomists; pieslēgās politiskās ekonomijas klasiskajai skolai, kritizēja Rikārdo nau-
das teoriju. — 75, 109, 293, 294, 420, 422, 423, 424.

V

- Vāgners* (Wagner) Ādolfs (1835—1917) — vācu vulgārais buržuāziskais ekonomists; pārstāvēja tā saucamo sociāli tiesisko skolu politiskajā ekonomijā; katedras sociālists. — 21.
- Veilends* (Wayland) Frānsiss (1796—1865) — sarakstījis populāras mācību grāmatas ētikā, politiskajā ekonomijā un citās zinātnēs; universitātes prezidents ASV pilsētā Providensā, garīdznieks. — 205.
- Viljamss* (Williams) Ričards Preiss — angļu inženieris, dzelzceļu transporta ekonomikas speciālists. — 158, 166.

Z

- Zetbērs* (Soetbeer) Georgs Ādolfs (1814—1892) — buržuāzisks vācu ekonomists un statistiķis. — 417.

CITĒTAS UN PIEMINĒTAS LITERATURAS RĀDĪTĀJS*

- Чупров А. Железнодорожное хозяйство. Том I. Его экономические особенности и его отношения к интересам страны. М., 1875 (*Cuprov A. Dzelzceļu saimniecība. Tās ekonomiskās īpatnības un tās sakari ar valsts interesēm. M., 1875*). — 59.
- Adams W. B. Roads and rails and their sequences, physical and moral. London, 1862 (*Ādams V. B. Ceļi un sliedes un to fiziskā un morālā nolietošanas. Londona, 1862*). — 158, 160.
- [Bailey S.] A Critical dissertation on the nature, measures, and causes of value; chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the author of Essays on the formation and publication of opinions. London, 1825 (*Beilijs S.*) Kritisks pētījums par vērtības dabu, mēru un cēloņiem; galvenokārt sakarā ar Rikardo kga un viņa sekotāju darbiem. Sacerējis grāmatas «Apcerējumi par uzskatu veidošanos un publicēšanu» autors. Londona, 1825). — 104.
- Barton J. Observations on the circumstances which influence the condition of the labouring classes of society. London, 1817 (*Bārtons Dž.*) Piezīmes par apstākļiem, kas ietekmē sabiedrības darbaļaužu šķiru stāvokli. Londona, 1817). — 206.
- Chalmers Th. On political economy in connexion with the moral state and moral prospects of society. Second edition. Glasgow, 1832 (*Čālmerss T. Par politisko ekonomiju sakarā ar sabiedrības morālo stāvokli un morālajām perspektīvām. Otrais izdevums. Glazgova, 1832*). — 144—145.
- Corbett Th. An Inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals; or the Principles of trade and speculation explained. London, 1841 (*Korbets T. Pētījums par atsevišķu personu bagātības cēloņiem un veidiem, kā tā iegūta; jeb Tirdzniecības un spekulācijas principu izskaidrojums. Londona, 1841*). — 131—132.
- * Courcelle-Seneuil J. G. Traité théorique et pratique des entreprises industrielles, commerciales et agricoles ou Manuel des affaires. Deuxième édition. Paris, 1857 (*Kursels-Seneijs Ž. G. Rokasgrāmata teorētiskai un praktiskai rūpniecības, tirdzniecības un lauksaimniecības uzņēmumu pētišanai jeb Praktiskā cilvēka rokasgrāmata. Otrais izdevums. Parīze, 1857*). — 218.
- Destutt de Tracy A. L. C. Eléments d'idéologie. IV-e et V-e parties. Traité de la volonté et de ses effets. Paris, 1826 (*Destits de Trasi A. L. K. Ideoloģijas elementi. IV un V daļa. Traktāts par gribu un tās darbību. Parīze, 1826*). — 426—430, 432—434.

* Kvadrātiekvāvs likti noskaidrotie anonīmi iznākušo grāmatu autoru vārdi. Ar zvaigznītē atzīmēti krievu valodā tulkotie darbi.

- Dupont de Nemours P. S.* Maximes du docteur Quesnay, ou Résumé de ses principes d'économie sociale. In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Partie I. Paris, 1846 (*Dipons de Nemours P. S.* Doktora Kenē tēzes jeb Viņa sociālās ekonomijas pamatprincipu rezumējums. — Grām.: Fiziokrāti. Ar E. Dēra ievadu un komentāriem. I daļa. Parīze, 1846). — 174—175.
- Good W. W.* Political, agricultural and commercial fallacies; or, the prospect of the nation after twenty years' «free-trade». London [1866] (*Guds V. V.* Maldīšanās politikā, lauksaimniecībā un tirdzniecībā jeb nācījas perspektīvas pēc 20 gadiem «brīvās tirdzniecības». Londona [1866]). — 214, 215.
- * *Hodgskin Th.* Popular political economy. Four lectures delivered at the London Mechanics' Institution. London, 1827 (*Hodžskins T.* Tautas politiskā ekonomija. Cētras lekcijas, kas nolasītas Londonas strādnieku skolā. Londona, 1827). — 21, 220.
- Holdsworth W. A.* The Law of landlord and tenant, with a copious collection of useful forms. London, 1857 (*Holdsvorts V. A.* Likumdošana par lendlordiem un nomniekiem ar derīgu paraugu kopiju pielikumu. Londona, 1857). — 160, 164.
- Kirchhof F.* Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre. Ein Leitfaden für praktische Landwirthe zur zweckmäßigen Einrichtung und Verwaltung der Landgüter. Dessau—Dresden, 1852 (*Kirchhofs F.* Saimniekošanas rokasgrāmata lauksaimniecībā. Vadonis lauksaimniecības praktiķiem muižu lietderīgai iekārtošanai un pārvaldīšanai. Desava—Drēzdene, 1852). — 165, 219, 221—224, 230, 231.
- Lalor J.* Money and morals: a book for the times. London, 1852 (*Lalors Dž.* Nauda un morāle: grāmata mūsu laikiem. Londona, 1852). — 133, 134, 135.
- Lardner D.* Railway economy: a treatise on the new art of transport, its management, prospects, and relations, commercial, financial, and social. London, 1850 (*Lārdners D.* Dzelzceļu saimniecība: traktāts par jauno transporta veidu, tā pārvaldīšanu, perspektīvām, komerciālajām, finansiālajām un sociālajām attiecībām. Londona, 1850). — 158, 165, 166, 167.
- Laveleye E. de.* Essai sur l'économie rurale de la Belgique. Deuxième édition. Paris—Bruxelles—Leipzig, 1863 (*Lavelē E. de.* Apcerējums par Beļģijas lauksaimniecības ekonomiku. Otrais izdevums. Parīze—Brisele—Leipzig, 1863). — 221.
- * *Lavergne L. de.* The Rural economy of England, Scotland and Ireland. Translated from the French. Edinburgh and London, 1855 (*Laverns L. de.* Anglijas, Skotijas un Irijas lauksaimniecības ekonomika. Tulkojums no franču valodas. Edinburga un Londona, 1855). — 215, 216.
- Le Trosne G. F.* De l'intérêt social, par rapport à la valeur, à la circulation, à l'industrie et au commerce intérieur et extérieur. In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Partie II. Paris, 1846 (*Le Trons G. F.* Par sabiedrisko labumu no tā, kas skar vērtību, apgrozību, rūpniecību, iekšējo un ārējo tirdzniecību. — Grām.: Fiziokrāti. Ar E. Dēra ievadu un komentāriem. II. daļa. Parīze, 1846). — 175.
- Macleod H. D.* The Elements of political economy. London, 1858 (*Makleods H. D.* Politiskās ekonomijas pamati. Londona, 1858). — 207.
- Manava Dharma Sastra, or the Institutes of Manu according to the gloss of Kulluka, comprising the indian system of duties religious and civil.* Third edition. Madras, 1863 (*Manava Dharma Sastra jeb Manu likumi pēc Kulluka komentāriem, ietver indusu reliģisko un civilo pienākumu sistēmu.* Madrasa, 1863). — 215.
- * *Marx K.* Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons «Philosophie des Elends». Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorwort und Noten von Friedrich Engels. Stuttgart, 1885 (*Markss K.* Filozofijas nabadzība. Atbilde uz Prudona «Nabadzības filozofiju». E. Bernšteina un K. Kautska tulkojums vācu valodā. Ar Frīdriha Engelsa priekšvārdu un piezīmēm. Stutgarte, 1885). — 15.

- * *Marx K.* Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Erster Band. Buch I. Zweite verbesserte Auflage. Hamburg, 1872 (*Markss K.* Kapitāls. Politiskās ekonomijas kritika. Pirmais sējums. I grāmata. Otrais — izlabotais izdevums. Hamburga, 1872). — 10, 14, 19, 21, 33, 36, 37, 40, 43, 46, 55, 56, 70, 80, 99, 109, 118, 121, 128, 134, 141, 143, 147, 150, 153, 154, 160, 161, 167, 173, 185, 186, 189, 195, 197, 205, 206, 217, 267, 274, 276, 286, 290, 295, 304, 305, 313, 315, 316, 320, 341, 351, 366, 389, 426, 435, 445, 446, 450, 453.
- * [*Marx K.*] Lohnarbeit und Kapital. In: «Neue Rheinische Zeitung». April, 1849 ([*Markss K.*] Algotais darbs un kapitāls. Publicēts avīzē «Neue Rheinische Zeitung». 1849. gada aprīlis). — 16.
- * *Marx K.* Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris—Bruxelles, 1847 (*Markss K.* Filozofijas nabadzība. Atbilde uz Prudona kga «Nabadzības filozofiju». Parīze—Brielse, 1847). — 16, 20—21, 24.
- * *Marx K.* Zur Kritik der politischen Oekonomie. Erstes Heft. Berlin, 1859 (*Markss K.* Par politiskās ekonomijas kritiku. Pirmais laidniens. Berlīne, 1859). — 10, 307—308.
- Meyer R.* Der Emancipationskampf des vierten Standes. Berlin, 1874 (*Meijers R.* Ceturtās kārtas emancipācijas cīņa. Berlīne, 1874). — 15, 16.
- Mill J. St.* Essays on some unsettled questions of political economy. London, 1844 (*Mills Dž. St.* Apcerējums par dažiem neatrisinātiem politiskās ekonomijas jautājumiem. Londona, 1844). — 207.
- Müller A. H.* Die Elemente der Staatskunst. Theil III. Berlin, 1809 (*Millers A. H.* Valsts pārvaldīšanas mākslas pamati. III daļa. Berlīne, 1809). — 171.
- Newman S. Ph.* Elements of political economy. Andover and New York, 1835 (*Nūmens S. F.* Politiskās ekonomijas pamati. Endavera un Ņujorka, 1835). — 144.
- Patterson R. H.* The Science of finance. A practical treatise. Edinburgh and London, 1868 (*Patersons R. H.* Zinātne par finansēm. Praktisks kurss. Edinburga un Londona, 1868). — 207.
- Potter A.* Political economy: its objects, uses, and principles: considered with reference to the condition of the american people. New York, 1841 (*Poters A.* Politiskā ekonomija: tās priekšmets, uzdevums un pamati, aplūkoti, pamatojoties uz amerikāņu tautas dzīvi. Ņujorka, 1841). — 171—172.
- * *Quesnay F.* Analyse du Tableau économique. In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Partie I. Paris, 1846 (*Kenē F.* Ekonomiskās tabulas analīze. — Grām.: Fiziokrāti. Ar E. Dēra ievadu un komentāriem. I daļa. Parīze, 1846). — 126, 174—175.
- * *Quesnay F.* Dialogues sur le commerce et sur les travaux des artisans. In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Partie I. Paris, 1846 (*Kenē F.* Dialogi par tirdzniecību un par amatnieku darbu. — Grām.: Fiziokrāti. Ar E. Dēra ievadu un komentāriem. I daļa. Parīze, 1846). — 126, 304—305.
- Ramsay G.* An Essay on the distribution of wealth. Edinburgh, 1836 (*Remzijs Dž.* Pētījums par bagātības sadalījumu. Edinburga, 1836). — 207, 345, 387—388.
- Ravenstone P.* Thoughts on the funding system, and its effects. London, 1824 (*Reivnstons P.* Domas par valsts parādu sistēmu un tās sekām. Londona, 1824). — 21.
- * *Ricardo D.* On the principles of political economy, and taxation. Third edition. London, 1821 (*Rikārdo D.* Politiskās ekonomijas pamati un aplikšana ar nodokļiem. Trešais izdevums. Londona, 1821). — 141—142, 196, 203, 205, 206, 345, 426.
- Rodbertus-Jagetzow I. K.* Briefe und socialpolitische Aufsätze. Herausgegeben von Dr. R. Meyer. Band I. Berlin [1881] (*Rodbertuss-Jagetzow I. K.* Vēstules un sociālpolitiski raksti. Dr. R. Meijera izdevums. I sējums. Berlīne [1881]). — 15, 16, 17, 24.
- * *Rodbertus-Jagetzow C.* Das Kapital. Vierter socialer Brief an von Kirchmann. Herausgegeben und eingeleitet von Th. Kozak. Berlin, 1884

- (*Rodbertuss-Jagecovs K.* Kapitāls. Ceturtā sociālā vēstule fon Kirhmanim. Izdevis un ievadu uzrakstījis T. Kozaks. Berlīne, 1884). — 15.
- * *Rodbertus I. K.* Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie. Berlin, 1851 (*Rodbertuss I. K.* Sociālās vēstules fon Kirhmanim. Trešā vēstule: Rikārdo zemes rentes mācības atspēkojums un jaunas rentes teorijas pamatojums. Berlīne, 1851). — 16—17.
- Rodbertus-Jagetzow I. K.* Zur Erkenntniß unserer staatswirtschaftlichen Zustände. Neubrandenburg und Friedland, 1842 (*Rodbertuss-Jagecovs I. K.* Mūsu ekonomisko apstākļu izziņāšanai. Neibrandenburga un Fridlande, 1842). — 15, 19, 27.
- Roscher W.* System der Volkswirtschaft. Band I: Die Grundlagen der Nationalökonomie. Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage. Stuttgart und Augsburg, 1858 (*Rošers V.* Tautas saimniecības sistēma. I sējums: Politiskās ekonomijas pamati. Trešais — papildinātais un pārļabotais izdevums. Stutgarte un Augsburga, 1858). — 330.
- Roscoe H. E.* und *Schorlemmer C.* Ausführliches Lehrbuch der Chemie. Erster Band: Nichtmetalle. Braunschweig, 1877 (*Rosko H. E.* un *Sorlemmers K.* Sika ķīmijas mācību grāmata. Pirmais sējums: Nemetāli. Braunšveiga, 1877). — 22.
- Say J. B.* Lettres à M. Malthus, sur différens sujets d'économie politique, notamment sur les causes de la stagnation générale du commerce. Paris, 1820 (*Sejs Z. B.* Vēstules Maltusa kgm par dažādiem politiskās ekonomijas jautājumiem, īpaši par vispārējās stagnācijas cēloņiem tirdzniecībā. Parīze, 1820). — 391.
- * *Say J. B.* Traité d'économie politique, ou Simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses. Troisième édition. Tome II. Paris, 1817 (*Sejs Z. B.* Traktāts par politisko ekonomiju jeb Vienkāršs izklāsts, kādā veidā bagātības rodas, tiek sadalītas un patērētas. Trešais izdevums. II sējums. Parīze, 1817). — 141, 346.
- Scrope G.* Principles of political economy. — Sk. *Potter.* Political economy.
- Senior N. W.* Principes fondamentaux de l'économie politique, tirés de leçons édités et inédites de Mr. N. W. Senior par le c-te Jean Arrivabene. Paris, 1836 (*Seniors N. V.* Politiskās ekonomijas pamatprincipi, kurus grāfs Zans Arrivabene sakopojis no N. V. Seniora publicētajām un nepublicētajām lekcijām. Parīze, 1836.) — 389.
- Sismondi J. C. L. Simonde de.* Etudes sur l'économie politique. Tome I. Bruxelles, 1837 (*Sismondi Z. S. L. Simonds de.* Politiskās ekonomijas apcerējumi. I sējums. Brisele, 1837). — 133.
- * *Sismondi J. C. L. Simonde de.* Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population. Tome I. Paris, 1819 (*Sismondi Z. S. L. Simonds de.* Jauni politiskās ekonomijas pamati jeb Par bagātību tās attiecībā pret iedzīvotāju skaitu. I sējums. Parīze, 1819). — 24, 108—109.
- * *Smith A.* An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Ed. E. G. Wakefield. A new edition in four volumes. Vol. I and II. London, 1843. (*Smits Ā.* Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem. E. G. Veikfilda izdevums. Jauns izdevums četros sējumos. I un II sējums. Londona, 1843). — 17, 18, 133, 175—179, 180, 181, 183—187, 190, 191, 193, 195, 320—325, 328—331, 334, 337, 344, 422.
- Soetbeer A.* Edelmetall-Produktion und Werthverhältniss zwischen Gold und Silber seit der Entdeckung Amerika's bis zur Gegenwart. Gotha, 1879 (*Zetbērs A.* Cēlmetālu ieguve un zelta un sudraba vērtības attiecība no Amerikas atklāšanas līdz mūsdienām. Gota, 1879). — 417.
- The Source and remedy of the national difficulties, deduced from principles of political economy, in a letter to Lord John Russell. London, 1821 (Nacionālo grūtību avots un atrisinājums, secināti no politiskās ekonomijas pamatprincipiem. Vēstule

- lordam Džonam Raselam. Londona, 1821). — 19—21.
- Storch H.* Considérations sur la nature du revenu national. Paris, 1824 (*Storhs H.* Piezīmes par nacionālā ienākuma dabu. Parīze, 1824). — 346, 385.
- * *Storch H.* Cours d'économie politique, ou Exposition des principes, qui déterminent la prospérité des nations. Tome II. St.-Petersbourg, 1815. (*Storhs H.* Politiskās ekonomijas kurss jeb Izklāsts par pamatiem, kas noteic tautu labklājību. II sējums. S.-Pēterburga, 1815). — 346.
- Thompson W.* An Inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness. A new edition. London, 1850 (*Tompsons V.* Pētījums par bagātības sadalīšanas principiem, kas vislabāk veicina cilvēku laimi. Jauns izdevums. Londona, 1850). — 21, 287—289.
- Tooke Th.* An Inquiry into the currency principle; the connection of the currency with prices, and the expediency of a separation of issue from banking. Second edition. London, 1844 (*Tūks T.* Naudas apgrozības likumu pētījums; naudas apgrozības sakars ar cenām un banknošu izlaides un banku šķiršanas mērķtiecīgums. Otrais izdevums. Londona, 1844). — 422—423.
- * *Turgot.* Réflexions sur la formation et la distribution des richesses. In: Oeuvres de *Turgot*. Nouvelle édition par M. E. Daire. Tome I. Paris, 1844 (*Tirgo.* Pārdomas par bagātību radīšanu un sadali. — Grām.: *Tirgo* raksti. Jauns E. Dēra izdevums. I sējums. Parīze, 1844). — 175, 305, 320.
- * *Tyler [Tylor] E. B.* Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit und die Entwicklung der Civilisation. Aus dem Englischen von H. Müller. Leipzig (*Tailors E. B.* Cilvēces pirmvēstures un civilizācijas rašanās pētījumi. No angļu valodas tulkojis H. Millers. Leipciga). — 389.
- Wayland Fr.* The Elements of political economy. Boston, 1843 (*Veilends Fr.* Politiskās ekonomijas pamati. Bostona, 1843). — 205.
- Williams R. P.* On the maintenance of permanent way (*Viljamss R. P.* Par dzelzceļa saglabāšanu.) Referāts Cīvilo inženieru institūtā. 1867. — 158, 166.

PARLAMENTA PĀRSKATI UN CITAS OFICIĀLAS PUBLIKĀCIJAS

- East India (Bengal and Orissa famine). Papers and correspondence relative to the famine in Bengal and Orissa, including the report of the Famine Commission and the minutes of the Lieutenant Governor of Bengal and the Governor General of India. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 31 May 1867 (Austrumindija (bads Bengālijā un Orisā). Dokumenti un sarakstīšanās par badu Bengālijā un Orisā, ietverot pārskatu, ko sniegusi Komisija cīņai pret badu, un Bengālijas vicegubernatora un Indijas ģenerālgubernatora ziņojums. Publicēts pēc apakšnama 1867. g. 31. maija rīkojuma). — 133.
- East India (Bengal and Orissa famine). Papers relating to the famine in Behar, including Mr. F. R. Cockrell's report. Part III. Ordered, by the House of Commons, to be printed; 31 May 1867 (Austrumindija (bads Bengālijā un Orisā). Dokumenti par badu Biharā, ietverot F. R. Kokerela kga pārskatu. III daļa. Publicēts pēc apakšnama 1867. g. 31. maija rīkojuma). — 133.
- East India* (Madras and Orissa famine). Return to an address of the honourable the House of Commons, dated 4 July 1867. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 30 July 1867 (Austrumindija (bads Madrasā un Orisā). Pēc godājamā apakšnama rīkojuma 1867. g. 4. jūlijā sniegtais pārskats. Publicēts pēc apakšnama 1867. g. 30. jūlija rīkojuma). — 215.
- Report from the select committee on bank acts; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Part I. Report and Evidence. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 30 July 1857 (Ipašās banku likumdošanas komitejas pār-

skats; komitejas darbi, liecību protokoli, pielikums un rādītājs. I daļa. Pārskats un liecības. Publicēts pēc apakšnama 1857. g. 30. jūlija rīkojuma). — 212—213.

Reports by Her Majesty's secretaries of embassy and legation, on the manufactures, commerce, &c., of the countries in which they reside. No. 8. London, 1865 (Viņas majestātes vēstniecību un misiju sekretāru pārskati par rūpniecību, tirdzniecību utt. viņu akreditēšanās zemēs. № 8. Londona, 1865). — 219.

Reports by Her Majesty's secretaries of embassy and legation on the manufactures, commerce, &c., of the countries in which they reside. Part

III. London, 1879 (Viņas majestātes vēstniecību un misiju pārskati par rūpniecību, tirdzniecību utt. viņu akreditēšanās zemēs. III daļa. Londona, 1879). — 418, 459, 460.

Royal commission on railways. Minutes of evidence taken before the commissioners, March 1865 to May 1866. Presented of both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London, 1867 (Karaliskā dzelzceļu komisija. Komisijas locekļu no 1865. g. marta līdz 1866. g. maijam sniegto liecību protokoli. Iesniegti abām parlamenta palātām pēc viņas majestātes rīkojuma. Londona, 1867). — 132, 142, 158, 161, 165—166, 227.

PERIODISKIE IZDEVUMI

«The Economist» («Economists»). Londona, V sēj., I d., 1847. g. 8. maijs. — 130.

— XXIV sēj., 1866. g. 16. jūnijs, 30. jūnijs, 7. jūlijs. — 228—229.

«Money Market Review» («Naudas Tirgus Apskats»). Londona, 1867. g. 2. decembrī. — 158.

— 1868. g. 25. janvārī. — 165.

«Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie» («Jaunā Reinas Avīze. Demokrātijas orgāns»). Ķelne, № 24,

1848. g. 24. jūnijā; № 34, 1848. g. 4. jūlijā; № 56, 1848. g. 26. jūlijā; № 99, 1848. g. 10. septembrī; № 100, 1848. g. 12. septembrī; № 138, 1848. g. 9. novembrī. — 16.

— № 264—267 un 269, 1849. g. 5.—8. un 11. aprīlī. — 16.

«Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft» («Vispārīgās Valsts Zinātnes Žurnāls»). Tbingene, 35. sēj., 1879. — 15, 16.

CITĒTO GRĀMATU KRIEVU TULKOJUMU RĀDITĀJS*

- Годскин, Т.* Популярная политическая экономия (в кн.: *Годскин, Т. Сочинения.* М., 1938). — 21, 220 (136).
- Кенз Ф.* Анализ Экономической таблицы (в кн.: *Кенз Ф. Избранные экономические произведения.* М., 1960). — 126 (375), 174—175 (301).
- Кенз Ф.* О ремесленном труде. Второй диалог (в кн.: *Кенз Ф. Избранные экономические произведения.* М., 1960). — 304—305 (494—495).
- Кенз Ф.* О торговле. Первый диалог между М. Х. и М. Н. (в кн.: *Кенз Ф. Избранные экономические произведения.* М., 1960). — 126 (382, 405, 406).
- Курсель-Сенель* (в настоящем издании: *Курсель-Сеней, Ж. Г.*). Руководство к теоретическому и практическому изучению предприятий промышленных, торговых и земледельческих. Перевод с французского, изданный под редакцией В. Вешнякова. Спб., 1860. — 218 (47—48).
- Лавернь Т. Л. де.* Сельское хозяйство в Англии, Шотландии и Ирландии. М., 1859. — 215, 216 (17—18).
- Рикардо Д.* Начала политической экономии и налогового обложения. М., 1955 (*Рикардо. Сочинения.* Перевод под редакцией М. Н. Смит. Том 1). — 141—142 (219), 196 (49), 203 (49), 205 (49), 206 (50), 345 (129—130), 426 (233).
- Родбертус К.* К познанию нашего государственно-хозяйственного строя. Перевод Н. Поспеловой под редакцией и с предисловием В. Серебрякова. Л., 1936. — 15, 19, 27 (164).
- Родбертус.* Капитал. Четвертое социальное письмо к фон Кирхману Карла Родбертуса-Ягцова. Перевод с немецкого И. Давыдова. Спб., 1906. — 15.
- Родбертус.* Социальные письма к фон Кирхману. Письмо третье: Опровержение учения Рикардо о земельной ренте и обоснование новой теории ренты (в кн.: *Родбертус К. Экономические сочинения.* Перевод И. Плотникова. Л., 1936). — 16—17 (289).
- Рошер В.* Система народного хозяйства. Том 1: Начала народного хозяйства. Перевод И. Бабста. Том 1. Отделение первое. М., 1860. — 330.
- Сисмонди.* Новые начала политической экономии, или О богатстве в его отношении к народонаселению. Том I. М., 1937. — 24 (314), 108—109 (208—209, 207).
- Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов. Том 1. М.—Л., 1935. — 17 (46, 47), 18 (61), 133, 175 (231), 176 (231—232), 177—178 (232), 179 (231, 232), 180 (231), 181 (237), 183 (235), 183—184 (232), 184 (233), 186 (233), 187 (235), 190 (234), 190—191 (235), 191 (236), 193

* Sai rādītājā ietverti Marksa citēto un pieminēto grāmatu beidzamie tulkojumi krievu valodā. Norādītas šī sējuma lappuses, kurās Markss attiecīgo darbu citē vai min, un blakus iekavās — citētās grāmatas attiecīgās lappuses.

(235), 195 (307), 320—321 (307—308, 233), 321—322 (233, 47, 49, 48), 322 (48, 238, 239), 323 (87), 324 (239), 325 (239, 240—241), 328 (46, 278, 280), 329 (279—280, 307), 330 (49), 331 (47—48), 334 (5, 4), 337 (280), 344 (5), 422 (270—271).

Сэй, Ж. Б. (в настоящем издании: Сэй, Ж. Б.). Трактат политической экономии. Перевод Е. Н. Каменецкой. М., 1896 (перевод отдельных глав). — 141, 346.

Тэйлор, Е. Б. (в настоящем издании: Тэйлор, Э. Б.) Доисторический быт человечества и начало цивилизации. Перевел с английского под редакцией профессора Ф. Мильгаузена Е. Валицкий. М., 1868. — 389 (249).

Тюрго. Размышления о создании и распределении богатств. Перевод и дополнения проф. А. Н. Миклашевского. Юрьев, 1905. — 175, 305 (39), 320 (34).

PRIEKŠMETU RĀDĪTĀJS

A

Abstrakcija

— kā pētišanas metode — 33—34, 80, 91—92, 103, 108—109, 116, 124, 128, 167, 232, 250, 255, 264—265, 289—290, 299, 301—302, 309—310, 348—351, 361, 400—402, 403, 406, 413—414, 417, 436—437, 439—440, 445, 447, 450—451, 452—453, 462—464.

Abstraktais darbs — 334—335, 381.

Āfrika — 426.

Aizdevu kapitāls — 168, 253, 286—287, 307, 366, 405, 438—439.

Sk. arī *Bankas, Kredits*.

Aizņēmumi — 282.

Sk. arī *Aizdevu kapitāls, Kredits*.

Akcija — 152, 193, 261, 310, 443.

Akciju sabiedrības — 105, 122, 131, 165, 166, 212, 275—276, 310, 318, 385, 423, 459—460.

Akciju kapitāls — 96, 385, 443.

Algots darbs — 38, 40—42, 96, 112, 118, 126, 136, 153—154, 206, 306, 343, 367, 424—425.

Amatnieciskā ražošana — 100.

Amerika — sk. *Amerikas Savienotās Valstis, Dienvidamerika*.

Amerikas Savienotās Valstis — 133—134, 417, 425, 459—460.

Anglija — 21, 70—71, 112, 131—132, 135, 142, 160, 164, 166, 213, 214—215, 216, 224, 226, 228—229, 230, 283—284, 288—289, 322, 452—453, 460;

— *tredjūnijas* — 303.

Apdrošināšanas sabiedrības — 131.

Apdrošināšanas sabiedrības

— definīcija — 148—149, 151, 153—155, 156—157, 169, 182, 184, 185, 186, 193, 194—195, 197, 199, 200—202, 203—205, 250;

— tā atšķirība no pamatkapitāla — 148—151, 155—157, 159, 169—170, 182, 183, 190, 194, 197—199, 200—203, 206—207, 210—211, 215—216, 221—222, 233—234, 249, 250, 263—264, 416;

— tā aprites īpatnības — 115, 156, 157, 169, 172, 173, 198—199, 218—219, 221, 223, 233, 249—252, 263—264;

— mainīgais kapitāls kā tā sastāvdaļa — 153—155, 156—157, 193—195, 198—199, 201—202, 203—205, 210—211, 237, 263—264, 305;

— un pastāvīgais kapitāls — 153, 198—199, 200—202, 237—238, 263—264, 305, 350, 464;

— un remonta izmaksas — 162—163; — buržuāzisko ekonomistu doto apdrošināšanas kapitāla definīciju kritika — 150—151, 156, 172, 173—180, 181—207, 319—321, 325—328, 387—388.

Apdrošināšanas izmaksas

— to vispārīgais raksturojums — 119, 124—129, 133, 140—141;

— preču pārdošanas un pirkšanas izmaksas — 124—127, 225—231;

— grāmatvedības izmaksas — 127—129;

— ar naudas apgrozību saistītās izmaksas — 129—130, 308—317;

— krājumu izveidošanas un glabāšanas izmaksas — 130—140, 223, 225, 229—231, 399;

- transporta izmaksas — 59—60, 140—142, 226—228, 386.
 - Apgrozības kapitāls* — 156, 176—179, 180—183, 186—187, 189.
 - Apgrozības laiks*
 - definīcija — 117, 120, 121, 124;
 - pārdošanas laiks kā apgrozības laika daļa — 73—74, 100—101, 120—127, 128—129, 131—132, 225—230, 283.
 - pirkšanas laiks kā apgrozības laika daļa — 74, 78, 79, 100—101, 120—122, 124—127, 128—129, 131—132, 228—231;
 - kā visa aprites laika daļa — 117, 121, 143, 145, 211, 225, 283—284, 313—314, 315, 317;
 - tā ietekme uz apgrozību un uz avansējamā kapitāla lielumu — 232—243, 249—251, 252—256, 257—261, 313—317;
 - un ražošanas laiks — 117, 120—121, 232—234, 236—239, 249—256, 313—315, 317—318;
 - un apgrozības izmaksas — 124—133, 135—142.
 - Aprites laiks*
 - definīcija — 117, 121, 143, 145—146, 169—172, 225, 274—275;
 - apgrozības kapitāla — 115, 169—171, 175, 201, 209—211, 215—216, 217—224, 249—252, 253—255, 263—267, 274—284, 291—292, 295—296, 313—314, 315;
 - pamatkapitāla — 115, 152—153, 169—172, 174, 175, 200—201, 210, 215, 217—224, 249—250, 264, 286, 313—314, 316, 398—400, 401—402, 426, 439—440, 464;
 - visa avansētā kapitāla — 169—172, 223—224, 274—275, 298—299;
 - tā ietekme uz avansētā kapitāla lielumu — 232—245, 246—262, 315, 316—317;
 - tā ilguma dažādības cēloņi — 120—121, 172—173, 206—207, 209, 211, 213—224, 225—231, 233—234, 249—252, 253—254, 255—261, 268, 283—284, 315, 317—318;
 - un virsvērtības norma un masa — 263—281, 285, 286—287, 314.
 - Aprites periods* — sk. *Aprites laiks*.
 - Arābi* — 42.
 - Ārējā tirdzniecība*
 - un kapitālistiskā atražošana — 107, 414, 416, 417;
 - un kapitālisma pretrunas — 282, 283—284, 414, 416;
 - ar cēlmetāliem — 79—80, 283—284, 287, 290, 299—300, 306, 308, 309, 317, 417;
 - un kredīts — 228—229, 283—284;
 - un virsvērtības realizācijas problēma — 289—290, 299—301, 305—306, 309, 414;
 - un preču krājuma apjomi attiecīgajā zemē — 135, 138—139.
- Atēnas (Senās)* — 425.
- Atražošana*
 - kā Markss izstrādāja atražošanas teoriju, un tās nozīme — 13—24, 27—28, 33, 111—112, 143, 276, 286—287, 313—314, 348—349, 405—406, 435;
 - definīcija un galvenās īpatnības kapitālismā — 41, 67—68, 76, 79—80, 99—100, 102—103, 116, 121, 122, 125—126, 143—145, 169—171, 185—186, 289, 308, 312—316, 347—350, 363—365, 378—379, 385, 388—390, 398—400, 402, 405—406, 412, 415—416, 424, 435—437, 439—442, 447—448, 449—450, 460, 462—464;
 - dabiskā — 160, 319—320;
 - individuālā rūpniecības kapitāla — 67—68, 71—72, 74—78, 79—80, 83—89, 92—93, 97—100, 101—104, 105—106, 115—116, 126, 128—129, 144, 145, 156—157, 158—160, 169—171, 185, 312—315, 316, 347—349, 375, 383—384, 435—436, 437—438, 443;
 - visa sabiedriskā kapitāla — 93, 96—100, 102, 140, 144, 159—160, 164, 189, 289—290, 299—300, 312—313, 314—315, 347—352, 361—363, 378—379, 383—385, 388—389, 393, 398—402, 412—413, 417, 426, 439—441, 442—445, 447—448, 450—451, 460, 462—464;
 - zelta un sudraba kā naudas materiāla — 129—130, 289—290, 292—293, 299—301, 306, 308, 317, 417—421, 423, 424, 436—437, 465;
 - sabiedriskās bagātības — 164, 323—324;
 - kapitālistisko ražošanas attiecību — 38—42, 108, 112, 309—310, 313, 336—339, 341—342, 343, 347, 370, 373—374, 379, 393, 395—396, 463;
 - darbaspēka un strādnieku šķiras — 24, 38—39, 40—42, 62, 77, 93, 108, 112, 153—154, 157, 189, 194—195, 198, 276, 282—283, 309—310, 313, 335—340, 343, 347, 363—364, 367—370, 378—379, 390—392, 393—396, 399, 445—446, 452—453, 457;

- fiziokrātu traktējumā — 97, 175, 182, 193—194, 200, 203, 304, 319—320, 321, 328, 335, 441;
- buržuāzisko atražošanas un kapitāla apgrozības teoriju kritika — 23—28, 44, 71, 72, 76—77, 86, 92—93, 103—104, 108—109, 111—113, 120, 133, 144—145, 182—183, 190, 198—200, 203—206, 231, 239, 266, 287—289, 293—296, 302—303, 319—335, 339—341, 344—346, 362—365, 374, 378—379, 385—388, 389—391, 394, 397—398, 403, 405—406, 417, 422—423, 426—434, 439—440, 442—443, 447—448, 458—460.
- Sk. arī *Paplašinātā atražošana, Vienkāršā atražošana.*
- Augļotāju kapitāls* — 374, 438.
- Augsnes auglība*
- tās noplicināšana kapitālismā — 316;
- celšanas metodes — 149.
- Austrālija* — 133, 417.

B

- Bagātība (sabiedriskā)*
- tās avoti — 316—317;
- tās lietiskās formas — 129—130, 133, 134, 144, 151—152, 190, 192, 227—228, 308, 317, 436—437;
- tās augšana kapitālismā — 129—130, 227—228, 287—289, 436—437;
- tās vienkāršās atražošanas nosacījumi — 164;
- un apgrozības izmaksas — 129—130, 137, 139, 227—228, 308;
- Ā. Smita nepareizais sabiedriskās bagātības iedalījums — 190.
- Bankas* — 13, 84, 116, 125, 129, 228—229, 284, 307, 310, 366, 438.
- Sk. arī *Aizdevu kapitāls, Kredits.*
- Banknotes* — 418, 424.
- Beļģija* — 159, 221.
- Bezdarbs* — sk. *Relatīvā pārapsdzīvotība.*
- Bilance* — sk. *Maksāšanas bilance, Tirdzniecības bilance.*
- Bioloģija* — 190.
- Birža* — 303, 305.
- Botānika* — 142.
- Brazīlija* — 228.
- Buržuāzija* — sk. *Kapitālists, Kapitālistu šķira.*
- Būtība un parādība* — 120—121, 138—139.

C

- Cēlmetāli* — 43, 60, 129—130, 287, 289—291, 306, 308, 311, 417—418, 424, 442, 445.
- Cēlonis un sekas* (atsevišķas tēzes) — 50, 120—121, 303—304.
- Celtniecība* (dzīvokļu) — 70—71, 212—213.
- Cena*
- vispārīgas tēzes — 37, 44, 70, 106, 121, 128, 129, 130, 143, 163, 164—165, 182, 229, 261—262, 283—284, 302—304, 306—307, 348, 364, 374, 445;
- cenu maiņas ietekme uz kapitāla apriti — 105—107, 255—262, 283—284;
- un darba alga — 282—283, 301—304, 364—365.
- Sk. arī *Vērtība.*
- Cikls* — sk. *Ražošanas cikls.*
- Cilvēces pirmatnējais stāvoklis* — 389.

D

- Daba*
- kapitāls ekspluatē dabas materiālu — 97, 179—180, 191, 315—316;
- kapitāls ekspluatē dabas spēkus — 118—119, 125, 141, 173, 215, 217—219, 315—316;
- dabisko apstākļu izraisītie pārtraukumi ražošanas procesā — 103, 117—119, 145, 160, 161, 214, 217—221;
- dabiskā atražošana — 160, 319—320;
- apdrošināšana pret dabas katastrofām — 164;
- un pamatkapitāla nolietojšanās — 156—158, 160—164, 166—167, 184—185, 210, 220;
- un preču glabāšanas izmaksas — 122—123, 131—133, 136—137, 140—142.
- Darba alga*
- Engelsa sniegtais Marksa izstrādātās darba algas teorijas raksturojums — 24;
- kā darbaspēka vērtības (cenas) pārvērsta forma — 24, 27, 34—35, 36, 37, 74—75, 111, 112, 131, 153—154, 198—199, 204—205, 329, 332—333, 336—337, 339, 343—344, 391—392, 395—396, 453;
- nominālā un reālā — 282—283, 428—430, 451—453;

- tās celšanās vai krišanās cēloņi — 281—283, 301—304, 315, 364, 428—430, 452—453, 458—460;
 - tās izmaksas formas un termiņi — 40, 42, 64—65, 136, 153—154, 172—173, 194—195, 197—198, 200—201, 204—205, 237, 242, 306, 335, 353, 452—453, 458—460;
 - kā strādnieki to izlieto — 114, 131, 136, 140, 153—154, 189, 193—194, 200, 276, 280—281, 295—296, 297, 300, 302—303, 309—310, 313, 324—325, 330, 335—336, 337—338, 348, 349, 352, 356—358, 363—366, 367—370, 390—392, 393—396, 406—407, 423;
 - tās nozīme visa sabiedriskā produkta dažādo daļu apmaiņā (un atražošanā) — 348—350, 351—354, 356—370, 388—398, 403—407, 451—453, 458—459, 462—465;
 - kā strādnieku ienākuma forma — 36, 322—325, 326—327, 329—330, 332—333, 336—339, 340, 343, 385—388, 389—395, 397—398;
 - un naudas apgrozība — 23, 36—39, 41—42, 64—65, 109—110, 242, 264, 274—275, 282—283, 290—293, 295—296, 299—303, 304—307, 309—310, 337—338, 356—370, 371, 373—374, 390—398, 403—407, 417—420, 423—425, 452—453, 465;
 - un darba intensifikācija — 233, 286, 315—316;
 - un kā strādnieki kreditē kapitālistu — 35, 73—74, 172—173, 193—194, 197—198, 237, 287—289, 337—338, 353, 368, 394, 397—398;
 - un kapitāla uzkrāšana — 83—84, 114, 281—283, 309—310, 315—316, 451—453, 461—465;
 - un apgrozāmais kapitāls — 172—173, 180—189, 193—207, 209—215, 221, 231, 232, 237—238, 242, 250—253, 255, 257—259, 260—261, 263—264, 280—283, 286, 290—291, 295—296, 371, 399;
 - un mainīgais kapitāls — 40, 64—65, 113—114, 126—127, 131, 153—155, 160—161, 162—163, 172—173, 189, 193—202, 204—207, 237, 252—253, 263—279, 289, 301—302, 304, 305, 309—310, 326—327, 329, 331, 335—337, 343, 350, 353—354, 356—358, 361—369, 377—381, 387—398, 425, 458—459;
 - un virsvērtība — 19, 46, 204—205, 263—276, 279, 280—281, 301—303, 332—334, 339—341, 342—344, 345, 363—366, 371, 373—374, 399;
 - un peļņa — 301—303, 322, 352—353, 428—430, 451—453;
 - un rūpniecības cikls — 281—283, 363—364;
 - un arodbiedrības — 302—303;
 - un darbadiena — 459—460;
 - un strādnieku ietaupījumi — 114, 276;
 - un preču cenas — 281—283, 301—305, 348—349, 428—430, 451—453;
 - un naudas viltošana — 452—453;
 - darba algas buržuāzisko teoriju kritika — 16—19, 24, 27, 193—207, 320—321, 344—346, 385—391, 396—398, 426—430, 433—434, 452—453, 458—460.
- Darba dalīšana*
- fabrikā — 101;
 - sabiedriskā — 42, 60, 125—126, 128, 129, 134, 213, 376—377, 412—413.
- Darbadiena*
- definīcija un vispārīgs raksturojums — 145, 209—210, 267, 378, 379, 381—382.
 - saīsināta — 233;
 - un darba intensifikācija — 233, 286, 315—316.
- «Darba fonds» — 195.
- Darba intensifikācija* — 118, 161, 217, 233, 286, 315—316, 415—416, 445—446.
- Darba līdzekļi*
- vispārīgs raksturojums — 56, 59, 117—119, 147—148, 149—152, 158—159, 181—182, 185—186, 191—193; 197—198, 200—202, 205, 398;
 - kā pastāvīgā vai pamata kapitāla naturālā forma — 56, 59, 117—119, 134, 147—151, 153, 186, 197, 200—202, 249—250;
 - to fiziskā un morālā nolietošanās — 147—148, 157—158, 397—400.
- Sk. arī *Darbarīki, Mašīnas, Pamatkapitāls*.
- Darba lopi* — 149, 158—159, 184, 186, 195, 220, 222, 331, 339, 350, 385—386.
- Darba materiāls* — 134, 160, 186, 188, 191, 197, 202, 205, 222, 332—333, 387.
- Sk. arī *Darba priekšmets*.
- Darba periods* — 208—216, 218, 219, 220, 232, 234, 239—240, 247, 249—

- 252, 267, 283, 284, 315, 317—318, 423—424.
- Darba priekšmets* — 118—119, 141, 151, 179, 199, 217, 260, 332—333, 335.
- Sk. arī *Darba materiāls*.
- Darba ražīgums* — 75, 83, 93, 98, 105, 132, 134, 141—142, 159—160, 220, 252, 286, 308, 315—316, 443, 457;
- tā celšanas metodes — 83—84, 134, 213, 220, 286, 316.
- Darbarīki* — 59, 182, 184, 193, 402.
- Darba sabiedriskā dalīšana* — sk. *Darba dalīšana*.
- Darba tirgus* — 33, 34, 37, 47, 55, 62, 95, 96, 113, 114, 282, 283, 395—396.
- Darbaspēka ekspluatācija, ko izdara kapitāls* — 43, 47, 104, 113, 118, 159—161, 200, 217, 233, 280—281, 320, 445—446, 452—453, 458—460;
- tās pakāpes izpausme — 46, 265—266, 272;
- tās intensīvā un ekstensīvā palielināšana — 286, 315.
- Sk. arī *Darba intensifikācija, Darbaspēks, Strādnieku šķira*.
- Darbaspēks*
- kā prece — 21—24, 27, 34, 35—39, 41, 43, 62, 76, 82, 88, 104, 111, 112—114, 153—154, 182, 189, 190, 194—195, 197—198, 210, 281, 291, 309, 313, 329, 335—339, 341, 342, 353, 367, 370, 390—392, 407, 423;
- tā vērtība (cena) — 21—24, 27, 34—35, 36, 37, 74—75, 111, 112, 131, 153—154, 198, 204, 329, 332—334, 337—340, 343, 391, 395, 429, 453;
- tā patērēšanas process — 38, 39, 41, 42, 44, 62, 104, 105, 111, 154, 195, 198, 202, 242, 264, 276, 316, 335, 337, 338, 342—343, 353;
- kā ražīgā kapitāla sastāvdaļa — 35, 43, 131—132, 145, 153, 180, 182, 189, 193—194, 201, 367;
- un mainīgais kapitāls — 153—154, 189, 198, 201, 210—211, 276—283, 291, 313—314, 329, 335—336, 350, 370, 390—398;
- un virsvērtība — 130, 154, 155, 183, 193, 198, 201, 242—243, 266—267, 281, 291, 310, 333, 338;
- tā atražošana — 27, 39, 40—42, 62, 93, 108, 112, 153—154, 157, 189, 194—195, 198, 276, 282—283, 310, 335—340, 347, 363—364, 367—370, 379, 390—392, 393—396, 399, 445, 452—453, 457.
- Darbs* — 41, 43, 81—82, 118—119, 124—126, 140—142, 160—161, 201—202, 252, 328, 379—380, 399;
- darba procesa divējālais raksturs kapitālismā — 65, 160—161, 193, 312, 334, 340, 342, 381, 382, 383—385;
- kā vērtības substance — 19, 23—24, 27, 37, 44—46, 160, 193, 332—333, 334—335, 340, 342—344, 362, 378—383;
- nepieciešamais — 27, 126, 193, 209, 337, 342, 378—379, 381—382;
- virsdarbs — 17—20, 23, 34, 35, 37, 44, 60, 71, 126, 193, 209, 266, 323—324, 340, 342, 378—379, 381—382, 441—442.
- Sk. arī *Darba intensifikācija, Darba ražīgums, Darbaspēks*.
- Derīgais darbs* — sk. *Konkrētais darbs*.
- Dienvidamerika* — 417.
- Dzelzeļi* — 59—60, 96, 141—142, 151, 157—160, 161, 163, 165—167, 192, 193, 209—210, 212, 214, 226—227, 233—234, 281—283, 423.
- Dzimtbūšana* — 40, 107, 342, 425.
- Dzīvei nepieciešamie iztikas līdzekļi*
- vispārīgs raksturojums — 42, 62—63, 74, 108, 114, 154, 186, 292—293, 302—304, 337, 339, 356—357, 361, 363—364, 458, 460;
- un darba algas naturālā forma — 154, 200—201, 204—205, 284, 452—453, 459—460;
- un mainīgais kapitāls — 74—75, 108, 114, 153—154, 189—190, 193—195, 200—206, 276—277, 278—279, 280, 281—282, 284, 296—297, 301—304, 336—339, 361—364, 365—366, 390—391, 397—398, 406—407;
- un individuālā patēriņa sabiedriskais fonds — 133, 139, 186, 190, 192, 324, 326—327, 347, 350, 449;
- un darbaspēka vērtība — 336—337, 338—339, 429;
- un «darba fonda» teorija — 195;
- un fiziokrātu teorija — 193—194;
- to cenas pieauguma cēloņi kapitālismā — 214—215, 281—282, 301—304, 363—364;
- to ražošanas un patērēšanas plānošanas nepieciešamība komunismā — 281—282.

Sk. arī *Individuālā patēriņa priekšmeti*.
Dženova — 228.

E

Ekonomiskās krīzes
 — vispārīgs raksturojums — 77—79, 118, 158, 170—171, 209—210, 213, 253—254, 282—284, 414—416, 439—441, 463;
 — to ietekme uz strādnieku šķiras stāvokli — 281—283, 463—464;
 — un naudas tirgus — 77—78, 284;
 — atsevišķi piemēri — 24, 228;
 — buržuāzisko teoriju kritika — 76—77, 442—443.
Ekonomiskie likumi — sk. *Naudas apgrozības likumi, Vērtības likums, Virsvērtības likumi*.
Eksports — sk. *Ārējā tirdzniecība*.

F

Fabrika
 — vispārīgs raksturojums — 103, 162—163, 164;
 — darba dalīšana fabrikā — 101—102.
Fermeris — 112, 128, 174, 215, 320, 329, 331.
Fetišisms (preču) — 120, 186, 199—200, 205.
Fizika — 79, 217.
Fiziokrāti — 97, 174—177, 182, 192, 193—195, 200, 203—205, 304—305, 319—321, 328, 335, 336, 346, 439, 441.
Forma un saturs — 34, 39.
Frītrēderisms — 439.

G

Grāmatvedības uzskaitē — 64, 143, 163, 185, 254, 286;
 — tās būtība un nepieciešamība — 64, 128—129;
 — tās izmaksu raksturs — 127—129, 132;
 — sabiedriskā ražošanā — 129;
 — tās attīstības vēsture — 128, 129.
Grieķija (Senā) — 425.

Ģ

Ģimene
 — patriarhālā — 185;

— strādnieka — 395;
 — kapitālista — 69, 443.

H

Hipotēka — 213.
Hipotēze — 363, 404—405, 406—407, 424.
Holande — 107, 228.

I

Ienākums
 — atsevišķa strādnieka un strādnieku šķiras — 324—325, 329, 332, 333—334, 336, 337, 338, 390—392, 394, 397—398;
 — atsevišķa kapitālista un kapitālistu šķiras — 70, 71—72, 74, 80, 92—93, 107, 111, 166, 276, 332, 333—334, 339, 343—344, 352—353, 373—374, 443, 447—448;
 — citu iedzīvotāju slāņu ienākumi — 296, 297, 327, 329—331, 332—333, 344, 374;
 — ienākuma buržuāzisko jēdzienu kritika — 24, 72, 321—331, 333—334, 337, 339, 340, 341, 344—346, 362—363, 385—386, 390—391, 394, 397—398, 426—434, 447—448.
Iespējamība un īstenība — 92, 93, 138, 349—350, 463.
Imports — sk. *Ārējā tirdzniecība*.
Indija — 42, 60, 107, 133, 215, 228—229, 283, 284.
Individuālā patēriņa fonds — 93, 133, 139, 186, 190, 192, 322, 324, 325, 326—327, 333—334, 347, 350, 363, 386—387, 449.
Individuālā patēriņa priekšmeti
 — nepieciešamie iztikas līdzekļi — 36, 42, 62, 63, 74, 108, 114, 154, 186, 203, 292—293, 302—304, 326—327, 337, 339, 356—357, 361, 363—365;
 — greznuma priekšmeti — 282, 290, 292—293, 302—303, 356—357, 361, 363—365, 417.
 Sk. arī *Dzīvei nepieciešamie iztikas līdzekļi, Individuālā patēriņa fonds*.
Indonēzija — 107.
Ipašums (kapitālistiskais) — 38—39, 185, 192, 342—343, 374.
 Sk. arī *Zemesipašums*.
Izejmateriāls — 134, 135, 148—150, 151, 153, 157, 179—180, 185, 188—189, 199, 201, 230, 260, 327, 350, 360, 387, 399, 416.

K

K. Marksa «Kapitāls»

- tā rašanās vēsture — 9—16, 23—24, 27—28;
- I sējuma pētišanas priekšmets un atsevišķas tēzes — 10, 19, 21—24, 33, 36—37, 40, 43, 46, 55, 58, 70, 79—80, 99, 109, 118, 121, 134, 141—142, 143, 147, 150—151, 153, 160—161, 167—168, 172—173, 185, 186, 189, 195, 197, 205, 217, 267, 269, 274—275, 276, 286—287, 289—290, 295, 304—305, 313—314, 315—317, 341, 342, 351, 366, 389, 435, 445—446, 450, 453;
- II sējuma pētišanas priekšmets — 13—14, 23, 27—28, 33—34, 46, 109—112, 143—146, 225—226, 232, 280—281, 285, 289—290, 296, 301, 306—307, 309—310, 312—318, 347—350, 358—361, 373—377, 385—387;
- III sējuma satura raksturojums — 10—13, 14—15, 18—19, 23, 27—28, 167, 196, 206;
- IV sējuma satura raksturojums un atsevišķas tēzes — 10—13, 16—18, 19—20, 24, 27, 148—149, 320;
- Marksa izstrādātās vērtības un virsvērtības teorijas nozīme — 18—19, 22—28;
- F. Engelsa darbs «Kapitāla» II un III sējuma izdošanā — 9—15, 27—28, 29—30.
- Kaln rūpniecība* — 96, 103, 135, 179—180, 191, 219, 282, 315—316, 376—377, 425.
- Kanāli* — 142, 151, 167, 212, 227;
- Suecas kanāls — 229.
- Kapitāla aprīte*
 - definīcija un vispārīgs raksturojums — 102—103, 143—146, 169—171, 274—275, 312—315, 316—318;
 - avansētā kapitāla aprītes laiks un aprītu skaits — 143—146, 169—172, 242—243, 274—275, 280—281, 283—284;
 - aprītu cikli — 170—171, 223—224, 253—254, 264;
 - atšķirības dažādu kapitāla daļu aprītē — 115, 147—151, 155—157, 172—173;
 - individuālā kapitāla vispārīgās aprītes aprēķināšanas paņēmieni — 169—172;
 - apgrozāmā kapitāla aprītes īpatnības — 115, 148—149, 153—157, 169—171, 172—173, 193, 198—199, 209, 210—211, 221, 223—224, 233—234, 249—252, 263—264, 291—292, 464;
 - pamatkapitāla aprītes īpatnības — 115, 147—150, 151—153, 155—171, 192—193, 198—199, 200—201, 210, 249—250, 351, 464;
 - mainīgā kapitāla aprīte — 153—155, 194—195, 198—199, 201—202, 203—205, 263—283;
 - faktori, kas groza kapitāla aprītes ātrumu — 120—121, 172—173, 206—207, 209—211, 213—216, 218—222, 223—224, 225—231, 249—252, 260—261, 283, 284, 286;
 - aprītes laika ietekme uz avansētā kapitāla lielumu — 232—255, 258—259, 280—281, 315, 316—318, 371;
 - cenu mainīšanās ietekme — 255—262;
 - un naudas apgrozība — 231, 301—302, 304—306, 371;
 - un virsvērtības norma un masa — 263—268, 279—281;
 - buržuāzisko ekonomistu atsevišķu tēžu kritika — 144—145, 150—151, 172—173, 205—207, 231, 239.
- Sk. arī *Aprītes laiks*.
- Kapitāla avansēšana*
 - būtība un mērķis — 49—50, 55—56, 61—62, 64—65, 143—145, 274—276, 280—281, 314—318, 336, 342—344;
 - dažādās formas — 35—36, 48—49, 51, 56, 59, 61—62, 64—65, 73, 127, 137, 143—145, 150—151, 176—177, 193—194, 204—205, 229—230, 231, 237, 238, 285—286, 301, 314, 315, 318, 353, 356—257, 396—397;
 - avansējamā kapitāla minimums — 79—80, 83—84, 105—106, 116, 233—234, 316—318, 435—436;
 - mainīgā kapitāla avansēšanas īpatnības — 38—39, 64—65, 73—75, 153—154, 193—195, 198, 200—201, 204—205, 210—211, 237, 238, 267—269, 272, 274—275, 277—278, 280—283, 290, 329, 335—338, 353, 356—357, 361, 366, 367—368, 370, 373—374, 390, 396—397, 419, 423—425;
 - pamatkapitāla avansēšanas īpatnības — 56, 59, 147—149, 156—157, 158—159, 161—163, 169—171, 177, 198—199, 210, 224, 292, 296, 316, 401—402, 423—424, 425—426, 439;
 - apgrozības laika ietekme uz avansējamā kapitāla lielumu — 232—255, 280—281, 315, 316—317;

- avansējamā kapitāla vispārīgā apgrozība — 169—172;
- un kredīts — 105, 172—173, 212, 213, 259—260, 318, 373—374;
- un darba perioda ilgums — 209, 210, 211—216, 221—223;
- fiziokrātu mācībā — 97, 174—175, 182, 193—194, 200, 203—205, 304, 320—321, 336, 441.
- Kapitāla centralizācija* — 214, 311, 317.
- Kapitāla koncentrācija* — 212—214, 227.
- Kapitāla organiskā uzbūve* — 83, 113—114, 196—197, 455—456, 457.
- Kapitāla uzkrāšana*
 - kā mērķis un kapitāla saglabāšanas nosacījums — 79—80, 97, 99, 103—104, 116, 143—146, 447—448, 463;
 - kā virsvērtības kapitalizācija — 80—81, 285—287, 289, 435, 453—458, 461—463;
 - potenciālā naudas kapitāla (dārguma) formā — 78—80, 83—86, 105—107, 116, 118—119, 164, 167—168, 231, 286—287, 308—311, 423—424, 435—439, 441—446, 453—454, 461, 465;
 - kā parādu prasības, ieguldījumi bankās un vērtspapīros — 80, 84, 116, 168, 286—287, 310, 438—439, 443, 461;
 - pamatkapitāla formā — 158—160, 164—171, 213—214, 423—424;
 - kā paplašinātā atražošana — 79—81, 93, 98, 99, 159—160, 164, 286—287, 306—307, 315—318, 322, 437—464;
 - vienkāršā atražošana kā tās reāls faktors — 349, 364—365, 439—442, 450—451, 454, 458, 462—463;
 - nosacījumi pārejai no vienkāršas atražošanas uz paplašinātu atražošana — 441—442, 445—446, 447—449, 452—454, 462—464;
 - paplašinātās atražošanas shēmas — 450—464;
 - un uzkrāšanas norma — 463;
 - un kapitālistu individuālā patēriņa pieaugums — 71, 447—448, 457;
 - un darba ražīgums — 443, 457;
 - un kapitāla organiskās uzbūves augšana — 83, 113—114, 457;
 - un ekonomiskās krīzes — 76—79, 158, 170—171, 363—364, 439—441, 463;
 - un strādnieku ekspluatācija — 159—161, 281, 286, 315—316, 445—446, 452—453, 458—460;
- buržuāzisko teoriju kritika — 92—93, 120—121, 308, 389—390, 426—434, 442—443, 447—448, 452—453. Sk. arī *Kapitāla centralizācija, Kapitāla koncentrācija*.
- Kapitālistiskais ražošanas veids*
 - vispārīgs raksturojums — 38—44, 52, 56, 60—64, 65—67, 74—75, 76—78, 79—80, 95, 103—105, 107—110, 111—116, 127—130, 132—134, 135—137, 141—144, 145—146, 150—151, 158, 159—160, 170—172, 188, 190—191, 200—201, 205, 211—214, 219, 221—222, 226—228, 233, 276, 280—283, 287—289, 301, 304, 305—307, 308, 309—318, 341—342, 347—350, 363—365, 367—368, 384—385, 389, 414—417, 420, 421, 423—426, 440, 442—443, 444—445, 447—448, 452—453, 457, 463;
 - tā noteicošais mērķis — 61—64, 79, 92, 97, 99, 103—104, 112—116, 143—146, 312, 320, 341—342, 344, 364—365, 395;
 - tā bāze — 41—43, 65, 306—316, 341—342, 343, 424—425;
 - ražošanas, sadales un apgrozības likumi — 18—19, 23—24, 27—28, 99, 109—110, 124, 140—142, 173, 197, 203—204, 241—242, 267—269, 272, 280—281, 289—290, 293, 295, 301—304, 313—318, 341—342, 348—349, 356, 361—365, 366, 373—374, 384—385, 403, 406, 411—413, 414—416, 439—441, 463—464;
 - tā vēsture un attīstības tendences — 22—24, 38—44, 60, 77—78, 80, 95, 105, 107—110, 111—114, 119, 122—123, 125—126, 128—130, 133—135, 136—137, 142, 145—146, 150—151, 158, 168, 170—172, 211—214, 218—219, 221—222, 226—228, 233, 280—283, 287—289, 306—307, 308, 309—311, 314—318, 364—365, 389, 416—417, 423—426, 442—443, 444—445, 452—453, 457, 459—460;
 - un ekonomiskās krīzes — 24, 56, 77—78, 102, 103—104, 118, 158, 170—171, 210, 212—213, 228, 253—254, 281—284, 363—364, 414—416, 439—441, 445—448, 463;
 - tā vēsturiski pārejošais raksturs — 60;
 - buržuāzisko ekonomistu uzskatu kritika — 37—38, 44, 71, 76—77, 82, 92—93, 103—104, 108—109,

111—113, 120—121, 133—135,
144—145, 150—151, 193—195,
198—205, 329—331, 385, 389—391,
416, 439—440, 442—443, 453, 458—
460;

— nepieciešamība pāriet uz sabiedris-
ku ražošanu — 221, 281, 317—318,
377, 414—416.

Sk. arī *Atražošanas, Kā kapitāls eks-
pluatē darbaspēku, Kapitālistiskās
ražošanas anarhija, Kapitālists, Kap-
itāls, Konkurence, Strādnieku šķira,
Valsts.*

Kapitālistiskās ražošanas anarhija —
61, 77—78, 101—102, 103—105,
121, 124—125, 139—140, 158, 159—
160, 171, 209—210, 227, 233—234,
281—284, 286, 302—304, 313, 314,
348—349, 364, 416, 425—426, 439—
441, 445.

Sk. arī *Ekonomiskās krīzes.*

Kapitālistiskās sabiedrības bāze — 65,
306, 315, 343.

Kapitālists

— viņa vispārīgais raksturojums —
33, 34, 38, 41, 42, 46—47, 62—63,
64—65, 74, 77, 78, 85, 88—89, 91,
101, 103—104, 105, 108, 110—111,
112—117, 121, 124—127, 128, 130—
131, 136—138, 141—142, 153—154,
172—173, 176, 184, 185, 188—189,
191, 197—198, 200—202, 212—213,
219, 226, 285—287, 294—296, 297—
299, 301—303, 312—314, 315—316,
318, 323, 333, 335—338, 339, 342—
344, 347, 348, 353, 367—368, 373—
375, 385, 423—424, 425, 435—437,
453, 458—460;

— kā kapitāla personifikācija — 113,
124, 421;

— viņa darbības noteicošais mērķis —
80—81, 113, 115—116, 136, 137—
139, 144—146, 200—202, 280—281,
293—294, 341—343, 344, 364—365,
395;

— viņa ienākums un individuālais pa-
tēriņš — 62—63, 68—69, 70, 71—
72, 74, 77, 115—116, 283, 285, 293,
294, 295—299, 312—313, 323, 324—
328, 332, 339—340, 343—344, 347—
348, 357—358, 364—365, 372—374,
423;

— un strādnieku ekspluatācija —
153—154, 160—161, 172—173,
197—198, 200—202, 210—211,
276—282, 301—303, 313, 329, 333,
335—339, 341—342, 353, 390—391,
452—453, 458—460;

— un bankroti — 77—78, 103—104,
212—213, 284, 374.

Kapitālistu šķira

— tās rašanās un pastāvēšanas gal-
venais nosacījums — 34—44, 60,
333, 347, 421—422;

— rūpniecības kapitālisti kā kapitālis-
tu šķiras galvenie pārstāvji — 60,
105, 112—116, 125—126, 297, 309—
310, 311, 312—313, 330, 366, 373,
374, 405, 420—422, 448—449.

Kapitāls

— tā vispārīgā definīcija — 35, 36,
40, 43—44, 46, 49—52, 55—56, 60—
65, 79—81, 103—104, 143—146,
175—176, 199;

— darbaspēka ekspluatācija kā kapi-
tāla pastāvēšanas pamatnosaci-
jums — 34—44, 47, 62, 64—66, 76,
77, 112—113, 130;

— vērtības palielināšana kā kapitāla
kustības mērķis — 35—36, 44, 61—
64, 71—72, 76—77, 79—80, 92, 99,
103—113, 143—146, 201—202, 293;
— tā formas ražošanas sfērā — 23—
24, 33—35, 38—39, 41—44, 48, 52,
55—56, 59—60, 61—62, 64—65,
67—68, 76—77, 80—82, 91—97,
100—103, 117—119, 133—135,
147—149, 150—151, 153—157;

— tā formas apgrozības sfērā — 33—
41, 44—52, 55—56, 59—65, 70, 71—
72, 73, 74—76, 78—79, 81—83, 84,
87—89, 91—98, 100—103, 119—124,
125—127, 131—132, 133, 135—139,
155—156, 176—179, 180, 182—183,
186—188, 189;

— kapitāla riņķojuma trīs formu vie-
nība — 56, 81—82, 99—104, 127—
128, 231;

— kapitāla riņķojuma procesa nosaci-
jumi un pretrunas — 33, 35, 38—
43, 45—46, 56, 60—72, 74, 85—86,
101—102, 103—108, 120—125,
131—132, 133—135, 137—142;

— tā buržuāzisko definīciju kritika —
39, 44, 72, 76—77, 82, 103—104,
108, 120—121, 150—151, 156, 175—
177, 196—207, 321—327, 344—346,
362—363, 385—388, 389—391,
397—398.

«Kapitāls», K. Marksa — sk. K. Marksa
«Kapitāls».

Karš

— pilsoņu karš ASV — 133;

— kā vergu iegūšanas līdzeklis — 425.

Klasiskā buržuāziskā politiskā ekonomija

- vispārīgs raksturojums — 15—21, 22—24, 27—28, 44, 86, 92—93, 103—104, 111—112, 120—121, 150—151, 156, 198—200, 205—206, 231, 239, 266, 293—294, 319—322, 329—331, 334—335, 344—346, 364—365, 374, 385, 386, 387—388, 403, 405—406, 416, 439, 442—443;
- Ā. Smita teoriju novērtējums un kritika — 12—13, 17—20, 174—195, 200, 206—207, 307, 320—345, 362—363, 378, 385—388, 422—423;
- D. Rikārdo teoriju novērtējums un kritika — 18—21, 24, 27, 196—207, 266, 345;
- Rikārdo skolas sabrukums — 24, 27, 266;
- pāreja no buržuāziskās klasiskās politiskās ekonomijas uz vulgāro politisko ekonomiju — 21—22, 24, 27, 195, 199—200, 206—207, 266, 319—321, 328—330, 334—335, 339—340, 344—346, 385—386, 389—391, 426—427, 433—434;
- kā utopisti izmanto Rikārdo teorijas kapitālisma kritikai — 19—21, 22—23, 220—221, 287—289;
- Marksa teorijas kardinālā atšķirība no viņa priekšteču teorijām — 22—28.

Klaušas — sk. *Dzintbūšana*.

Komunisms (zinātniskais)

- atsevišķas tēzes par sabiedrisko ražošanu — 129, 132—133, 221—222, 281, 293, 317—318, 343, 377, 400, 414—416.

Konjunktūra (preču tirgus) — 116, 219, 233, 253, 262, 283, 286.

Konkrētais darbs — 334, 342, 381, 382, 383, 384, 442.

Konkurence — 77—78, 80, 124—126, 137—138, 158, 226, 233, 256—257, 459.

Kooperācija — 134, 213, 214, 316.

Kopiena — 111, 343;

— Indijā — 128;

— Indonēzijā — 107;

— Krievijā — 40;

— primitīvā — 425.

Kopprodukts — sk. *Sabiedriskais produkts*.

Krājums, rezerve — sk. *Individuālā patēriņa fonds, Preču krājums, Ražošanas kapitāls, Ražošanas rezerve*.

Kredits

- rašanās un attīstības nosacījumi — 112—113, 168, 213, 228, 252—253, 283—284, 286—287, 308, 335, 366, 373, 374, 424, 426, 438, 443, 445, 461;
 - tā nozīme kapitālismā — 70—71, 112—113, 134—135, 140, 168, 172—173, 210—211, 212—214, 229, 234, 237, 253, 260—262, 278, 283—284, 286—287, 308, 309, 318, 335, 362, 366, 373, 374, 405, 426, 438, 443, 445, 461;
 - kreditaunda — 109, 287, 318;
 - kā strādnieki kreditē kapitalistu — 35, 73—74, 172—173, 193—194, 197—198, 237, 287—289, 337—338, 353, 367—368, 394, 397, 398;
 - buržuāziskie uzskati par kredītu, to kritika — 112—113, 140, 172—173, 308.
- Sk. arī *Aizdevu kapitāls, Bankas, Naudas kapitāls, Naudas tirgus*.
- Krievija** — 13, 40, 107, 219.
- Kvantitāte un kvalitāte** — 34—35, 49—51, 83, 169—171, 332—333, 361—362, 363, 364—365, 449—450.

K

Ķīmija — 22—23, 118, 125, 149, 217, 218.

Ķīna — 42, 100, 107, 228—229.

L

Lauksaimniecība — 103, 193, 214, 218—219, 220—221, 282, 329, 426.

Sk. arī *Zemkopība*.

Laukstrādnieks — 112, 193, 282, 320.

Lielrūpniecība — 158, 168, 171, 252.

Lietošanas vērtība — 37, 63, 77, 122, 129, 132, 141, 150, 187, 334, 343, 384;

— ražošanas līdzekļu lietošanas vērtība — 88—89, 118—119, 147, 149, 150, 158, 192, 210;

— un transporta un sakaru līdzekļu derīgais efekts — 59—60;

— un preču un preču kapitāla apgrozības laiks — 122—123;

— un rezerves izveidošanas un glabāšanas izmaksas — 130—140, 223, 225, 229—231, 399;

— un vērtība — 150.

Likumdošana — 40, 160, 163—164, 220, 288—289, 453.

Lopkopība — 160, 214—216, 222—223.

M

Madagaskara — 133.

Mainīgais kapitāls — 23;

— definīcija — 43, 64—65, 153, 195, 197, 198, 200—202, 264, 267, 329, 335, 350, 390;

— kā apgrozības kapitāla sastāvdaļa — 153—155, 156—157, 183, 194—195, 198—199, 201—202, 203—205, 210—211, 237, 263—264, 305;

— tā avansēšanas formas — 64—65, 153—154, 193—195, 197—198, 200—201, 204—205, 210—211, 237, 238, 267—269, 272, 281—283, 290, 309, 329, 335—338, 353, 361—362, 366, 367—368, 373—374, 390, 396—398, 419, 423—425;

— avansētā kapitāla atšķirība no faktiski izmantotā — 267—269;

— tā aprīte atsevišķā uzņēmumā — 276—280;

— tā aprīte no sabiedriskā viedokļa — 280—284;

— un strādnieku ienākums — 324—325, 329, 332, 333—334, 336, 337, 338—339, 352—353, 390—391, 394, 397—398;

— un virsvērtības norma — 263—276, 281;

— buržuāzisko ekonomistu atsevišķu tēžu kritika — 23—24, 189, 193—207, 302—304, 328—330, 335—340, 385—388, 389—391, 396—398, 426—430, 452—453.

Maiņa

— ražošanas veids un maiņas veids — 111—113;

— kā nosacījums, kas nepieciešams, lai produkts pārvērstos par precī — 40, 133;

— un naudas rašanās — 23, 315;

— starpība starp produktu maiņu un vienkāršu preču apgrozību — 400, 443—445;

— preču maiņas īpatnības kapitālismā — 23, 33—44, 45—49, 51—52, 55, 76—78, 94—97, 107—113, 124—126, 127, 129—132, 135—140, 142, 175—176, 188, 189, 190, 191—193, 195, 198, 200—201, 227—228, 312—315, 341—344, 352;

— kā vielu maiņa kapitāla riņķojuma un atražošanas procesā — 70, 75, 110—112, 131, 140—141, 176, 313, 314;

— starp diviem sabiedriskās ražoša-

nas nodalījumiem — 350—356, 365—377, 378, 380, 384, 387, 388—390, 391—405, 407—408, 411—420, 421—422, 439—441, 450—451, 453—459, 460—465;

— buržuāzisko ekonomistu uzskatu kritika — 23—24, 27—28, 39, 44, 63, 64—65, 71, 75—77, 82, 92—93, 98, 103—104, 108—109, 111—113, 120, 121, 141—142, 175—178, 180—183, 185—186, 389—391, 405—406, 420—423, 424, 426—434, 439—440.

Mainas vērtība — 60—62, 104, 122—123, 138, 147.

Mājrūpniecība — 219.

Maksājumu bilance — 74, 284, 445.

Manufaktūra — 219.

Mašīnas

— kā pastāvīgā kapitāla vai pamatkapitāla sastāvdaļa — 58—59, 117, 118, 134, 147—148, 149, 157, 158—163, 165—166, 179—180, 188, 191—192, 215, 217, 350—351, 398—399, 400, 402, 407, 425, 464;

— kā prece vai preču kapitāls — 69, 87, 149, 154, 178, 188, 190—192, 383—384;

— kā darba ražīguma celšanas līdzeklis — 134, 213—214, 216;

— īpatnības to vērtības pārņemšanā uz produktu — 58—59, 147—148, 152—153, 159—160, 162—163, 179—180, 185, 209—210, 215, 351, 398—399, 400, 407, 464;

— to atražošana un atjaunošana — 147, 152—153, 158—160, 164—166, 210, 398—399, 407;

— to uzturēšana kārtībā un remonts — 160—163, 164—165;

— to uzlabošana — 159—160, 162, 216;

— to fiziskā un morālā nolietojšanās — 58—59, 147, 148, 152—153, 158, 159, 160—161, 162—163, 164—165, 398—399, 400, 407;

— un kapitāla uzkrāšana — 164;

— un ekonomiskās krīzes — 158;

— un strādnieku ekspluatācija — 161, 217;

— buržuāziskie uzskati par mašīnām, to kritika — 178, 179—180, 187—188, 190—192, 196—197, 200—201, 206—207, 323—324.

Sk. arī *Darbariki*, *Pamatkapitāls*, *Pastāvīgais kapitāls*.

Mašīnbūve — 164, 191, 201, 208—210, 211—212, 383—384.

Matemātika (kā to studējis un izman-

- tojis Markss (F. Engels) — 13, 14, 254.
Meksika — 417.
Merkantilisms — 17, 63, 65, 98.
Mežkopība — 208, 217—218, 221—222, 223—224, 424;
 — mežu iznīcināšana kapitālisma attīstības gaitā — 221—222;
 — sabiedriskās ražošanas apstākļos — 221.
Mežs (kā par velti dabūjams dabas materiāls) — 315—316.
Monēta — 72, 307—308, 311, 317, 418, 424.
Monētārā sistēma — 65.
Monopols
 — banku monopola rašanās — 105;
 — kapitālistu šķiras monopols — sabiedriskie ražošanas līdzekļi un nauda — 374.

N

- Nakts darbs* — 118, 217.
Naturālā saimniecība
 — tās vispārīgais raksturojums — 112—113, 133, 185, 425;
 — Peru inku naturālā saimniecība — 112, 141.
Nauda
 — Engelsa sniegtais Marksa izstrādātās naudas teorijas raksturojums — 23;
 — metāla nauda — 109, 288—290, 307—308, 318, 424, 445;
 — kredīta nauda — 109, 287, 318;
 — aprēķina nauda — 64, 67, 101, 128, 143, 144, 170;
 — pasaules nauda — 107, 317;
 — kā vispārējs ekvivalents — 37—38, 49, 50, 153—154, 289, 343;
 — kā vērtības mērs — 37—38, 278—279;
 — kā pirkšanas līdzeklis — 36, 74, 78, 85, 101, 109, 231, 297, 298, 307, 412, 415;
 — kā apgrozības līdzeklis — 36, 68—69, 74, 75, 79, 129, 167—168, 289—290, 293, 307—308, 310, 368, 412, 440, 444—445, 453;
 — kā dārgumu krājuma izveidošanas līdzeklis — 68—69, 78—80, 83—85, 116, 129, 167—168, 287, 289—290, 293, 306, 307, 310—311, 419—420, 426, 435, 438, 439, 441—445, 451—453, 465;
 — kā maksāšanas līdzeklis — 36, 38,

- 74, 78, 80, 85, 101, 109—110, 129, 173, 214, 231, 242, 280—281, 289, 290, 293, 296—297, 307, 412, 424, 445;
 — tās apgrozības likumi — 99, 173, 289—290, 293, 295, 303—304, 366, 406;
 — tās daudzums apgrozībā — 99, 109—110, 129—130, 173, 256, 275, 289—290, 292, 293, 295, 296, 297, 302, 303, 305—306, 307, 371, 419—422, 425, 438, 444;
 — tās nolietojšanās un naudas materiāla atražošana — 129—130, 290, 292, 308, 317, 417—426;
 — tās pārvēršanās par kapitālu — 23, 35—40, 43—44, 47—52, 61—65, 168, 390;
 — tās viltošana — 452—453;
 — buržuāzisko naudas un naudas apgrozības teoriju kritika — 37, 39, 75, 111—113, 293—298, 301—304, 308, 337—338, 397—398, 420—423.
 Sk. arī *Zelts* (un sudrabs).

Naudas apgrozības likumi — 99, 109—110, 173, 289, 292—293, 295, 303—304, 366, 406.

Naudas kapitāla riņķojums

- definīcija — 48—49, 61;
 — formula — 33, 40, 41, 47, 55, 61, 65, 66, 68, 80, 81, 99;
 — pirmā stadija — 34—43, 46—47, 48, 51, 62, 64—66, 76—77, 83, 88—89, 112—114;
 — otrā stadija — 41—44, 47, 51—55, 61—63, 65—66, 79—81, 91—92;
 — trešā stadija — 44—49, 51—52, 55—60, 63, 65, 68, 70, 71—75, 77—78, 81—83, 87, 88—91, 113—116;
 — mērķis un rezultāts — 48—52, 55—56, 61—64, 79—81, 99, 103—104, 113—116, 143, 144—145;
 — kā rūpniecības kapitāla riņķojuma īpaša forma — 56, 60, 63—64, 65—66, 78, 80—81, 100—102, 103—104;
 — kā apgrozības procesa un ražošanas procesa vienība — 55—56, 63, 99—100;
 — kā naudas kapitāla atražošanas forma — 99;
 — tā īpatnības zelta rūpniecībā un transportā — 52, 55, 59—60;
 — buržuāzisko naudas un naudas kapitāla teoriju kritika — 37, 39, 63, 64—65, 75—77, 82, 92—93, 103—104, 111—113, 144—145, 231.
 Sk. arī *Naudas kapitāls*.

Naudas kapitāls

- tā definīcija un īpatnības — 35, 36, 39, 43—44, 50—52, 60—62, 64, 73, 74—76, 78, 80—83, 84, 87, 91—93, 97, 143, 176, 180, 182—183, 187, 314—318, 336, 366, 390, 424—425;
- tā riņķojuma formula un stadijas — 33, 35—37, 40—41, 42, 47—52, 55—56, 61—66, 68—69, 73, 80—83, 87, 91—92, 93, 97, 99—101, 105—106, 143—145, 348;
- tā pārvēršanās ražīgā kapitālā — 34—42, 47—48, 58—59, 62, 72—73, 75, 76, 78, 82—84, 100—101, 116, 291, 310—311, 317—318, 367—368, 370, 438, 442;
- potenciālais — 78—80, 83—86, 105—106, 116, 238, 251—255, 286—287, 292—293, 306—307, 308—311, 317, 435—439, 441—443, 446, 453;
- rezerves — 79, 85—86, 105—106, 116, 236—238, 262, 283—284, 285, 286—287, 292—293, 307—309, 315;
- tā loma sabiedriskā kapitāla atražošanas procesā — 38—39, 42, 314—318, 367—368, 435—439, 443, 444—445;
- un naudas apgrozība — 35—37, 41—42, 43—44, 68, 74, 75, 78—82, 99, 107, 109—110, 275, 301—302, 303—305, 317—318, 353—356, 365—374, 420—426;
- buržuāzisko ekonomistu teoriju kritika — 37—39, 72, 76—77, 82, 92, 97—98, 111—113, 144—145, 231, 239, 389—391, 397—398, 442—443.

Sk. arī *Aizdevu kapitāls, Bankas, Kredīts.*

Naudas tirgus — 106, 253—254, 256—257, 260—262, 281—282, 318.

Nelaimes gadījumi (ražošanā)

— viens no cēloņiem kapitalismā — 161.

Nepieciešamais darbs — 27, 126, 193, 209, 337, 342, 378—379, 381—382.

Nepieciešamība un nejaušība — 439—440.

Nodokļi — 214, 288—289, 406.

Noma — 59, 160, 163—164, 220, 424—425, 432.

Nominālā darba alga — sk. *Darba alga.*

P

Palīgmateriāli — 117, 134, 148—150, 153, 157, 173, 179, 180, 184, 185, 189, 191, 197, 199, 202, 205, 210—

211, 215, 232, 237, 255—256, 316, 327, 350, 360, 399, 414, 464.

Palīgnodarbošanās — 219.

Pamatkapitāla amortizācija

— tās būtība — 115, 147—149, 152—153, 156—157, 158—161, 166—168, 210;

— aprēķināšanas metodes un tās norma — 115, 147, 157—159, 160—167, 169—170, 220, 464;

— amortizācijas fonda izveidošana — 147, 152—153, 159—162, 167—170, 210, 398—400, 401—403, 406—408, 423, 439;

— un remonta izmaksas — 115, 160—167, 220, 323—324, 398—399, 423;

— un faktiskās peļņas noslēpšana, ko izdara kapitālisti — 165, 166.

Pamatkapitāls

— definīcija — 147—153, 155—157, 159, 169—170, 181, 186, 190, 192—193, 197, 199, 200—202, 205, 249, 250;

— atšķirība no apgrozības kapitāla — 148—151, 155—157, 159, 169—170, 182, 183, 190, 194, 197—199, 200—203, 206—207, 210—211, 215, 221—222, 233—234, 249, 250, 263—264, 416;

— aprites īpatnības — 152, 156, 157, 159, 169—170, 181—182, 199, 210, 249—250, 263—264, 292—293, 351, 399—400, 406—408, 464;

— kā pastāvīgā kapitāla sastāvdaļa — 56, 59, 147, 148, 464;

— fiziskā nolietošana — 157—158, 232, 351, 398—399, 401—402, 406—407, 414—415, 464;

— morālā nolietošana — 158;

— saglabāšana un remonts — 115, 160—167, 220, 285, 286, 323—324, 398—399, 423;

— atjaunošana un uzkrāšana — 158—160, 165, 166, 169, 170, 439;

— atražošana sabiedrības mērogā — 158, 398—416, 423—424, 463—464;

— tā vidējais cikls un ekonomisko krīžu periodiskums — 170—171, 224;

— un naudas apgrozība — 156—157, 159—160, 167—168, 170—171, 177, 198, 292—293, 296—297, 316, 399—400, 423—424, 425—426, 439;

— un strādnieku ekspluatācija — 160—161, 233—234;

— pamatkapitāla buržuāzisko ekonomistu definējumu kritika — 148—149, 150, 151, 156, 177—183, 184—

- 186, 187—188, 189—192, 196, 197—198, 199—200, 201, 204—207, 319—321, 325—327, 387—388, 416.
- Sk. arī *Pamatkapitāla amortizācija*.
- Paplašinātā atražošana* (sabiedrības mērogā) — 80—81, 98, 159—160, 164, 285—287, 306—307, 315—318, 322;
- vienkāršā atražošana kā tās reālais faktors — 80, 349, 364—365, 439—442, 450—451, 454, 458, 462—463;
 - naudas kapitāla uzkrāšana — 286—287, 306—311, 435—439, 441, 443—448, 451—454, 465;
 - kredīta sistēmas nozīme — 438—439, 443, 444—445, 461;
 - papildu pastāvīgā kapitāla avots — 435—436, 437—439, 441—445;
 - papildu mainīgā kapitāla avoti — 445—446;
 - relatīvā pārāpdzīvotība kā tās nosacījums — 445—446, 457;
 - shematisks attēlojums — 450—458;
 - nepieciešamās proporcijas — 462—464;
 - pretrunas un krīzes — 76—79, 158—161, 170—171, 363—364, 413—414, 439—441, 443, 444—445, 447—450, 452—454, 457, 458—461, 463—464;
 - un patēriņš — 447, 449;
 - un uzkrāšanas norma — 463;
 - un kapitāla organiskā uzbūve — 83, 113—114, 455—456, 457;
 - un darba ražīgums — 443, 457;
 - un strādnieku ekspluatācija — 159—161, 280—281, 286, 315—316, 445, 452—453, 458—460.
- Sk. arī *Atražošana*.
- Pārāpdzīvotība* — sk. *Relatīvā pārāpdzīvotība*.
- Pārdošanas tirgi* — 44, 46, 48, 77—78, 113, 123, 142, 208, 212—213, 225—227, 229—231, 283—284, 425—426.
- Sk. arī *Pasaules tirgus*.
- Pārprodukcijas krīzes* — sk. *Ekonomiskās krīzes*.
- Pārtrauktība un nepārtrauktība* (kapitāla kustība) — 56, 59, 85, 100—103, 259.
- Pasaules tirgus* — 24, 107, 111, 135, 152, 227—228.
- Sk. arī *Ārējā tirdzniecība*.
- Pastāvīgais kapitāls* — 23;
- definīcija — 43, 147, 195, 197, 202, 350;
 - pastāvēšanas formas ražošanas procesā — 117—119, 134—135, 147—151, 193—194, 198—199, 201—202;
 - iedalījums pamatkapitālā un apgrozāmajā kapitālā — 56, 59, 147—149, 153, 263—264, 350—351;
 - tā dažādo daļu vērtības pārvešana uz produktu — 56, 59, 117—119, 350—352, 464;
 - atražošana sabiedrības mērogā — 316—317, 350—351, 354, 355, 357, 361—362, 375—377, 381—385, 388—390, 400—401, 441—443;
 - buržuāzisko ekonomistu atsevišķu tēžu kritika — 148—149, 150—151, 193—207, 321, 330—335, 344—346, 385—388.
- Pasūtījums* (līgums par preces piegādi) — 74, 100, 108, 120, 131, 173, 212—213, 226, 228—229, 236—237, 435—436, 446.
- Patēriņš*
- ražošanas un patēriņa pretruna kapitālismā — 283, 363—365;
 - kā nepieciešams moments kapitāla riņķojuma un atražošanas procesā — 62—63, 71, 93, 96—97, 312—313, 347—348, 447—448, 449;
 - ražīgais patēriņš — 33, 48, 62—63, 76—77, 93, 97, 148—149, 185, 312—313;
 - individuālais (personiskais) patēriņš — 62—63, 77, 93, 97, 148—149, 313, 350;
 - strādnieka un strādnieku šķiras patēriņš — 36, 62—63, 76—77, 93, 136, 189, 296, 302, 313, 324—325, 339, 356—357, 364, 395, 423, 458—460;
 - kapitālista un kapitālistu šķiras patēriņš — 62, 63, 64—65, 68, 72, 77, 93, 285, 295—296, 298—299, 302, 310, 313, 324—325, 339, 357, 363—364, 373—374, 423, 447—448;
 - un kredīts — 173;
 - kā darbaspēku patērētais kapitāls — 38, 39, 41, 42, 62, 104, 111, 154, 189, 195, 198, 202, 264, 276, 316, 335, 337, 342—343, 353.
- Peļņa* — 18—19, 120, 165, 302—303, 323—324, 326—327, 328;
- peļņas norma — 14, 27, 114—115, 197, 206, 302—304, 464;
 - vidējās peļņas normas izveidošanās — 27, 197, 304;
 - Ā. Smita un D. Rikārdo peļņas teorija — 17—21, 24, 27, 175—182, 183—185, 192—193, 203—204, 266, 322—330;

- vulgāro buržuāzisko peļņas teoriju kritika — 16—17, 92—93, 120—121, 181, 394, 426—434.
- Peļņas norma* — 14, 27, 114—115, 197, 302—304, 464.
- Personiskā atkarība* — 425.
- Sk. arī *Dzimtbūšana, Verdzība.*
- Personiskais patēriņš* — sk. *Individuālā patēriņa fonds, Patēriņš.*
- Pētišanas metode* (K. Marksa «Kapitālā»)
 - pētījuma loģiskā secība un metodoloģiskie paņēmieni — 33—34, 36—37, 68, 80, 95—97, 103—105, 125—126, 131—133, 143—146, 170, 211—212, 225, 232—234, 239, 242—243, 249—252, 254—256, 257, 263—267, 289—290, 296, 297, 301—302, 308, 311, 313—314, 347—352, 356—358, 383—385, 395, 400, 405—406, 411—415, 417, 424, 435—437, 445—446, 447—450, 453, 462—464;
 - utopistu un buržuāzisko ekonomistu metodoloģijas kritika — 16—28, 39, 44, 65, 71, 72, 92—93, 111—113, 120—121, 133, 144—145, 150—151, 172—207, 231, 239, 266, 293—294, 301—303, 308, 319—332, 333—335, 337—341, 344—346, 362, 385—388, 389—391, 405—406, 416, 417, 421—423, 426—434, 442—443, 447—448, 451—453.
- Pieprasījums un piedāvājums*
 - vispārīgas tēzes — 77—78, 113—116, 136, 138—139, 256, 282, 301—303;
 - pieprasījuma un piedāvājuma likums — 303.
- Pirātisms* — 425.
- Politiskā ekonomija*
 - tās vēsture — 17—24, 27, 266, 319—321;
 - buržuāziskās politiskās ekonomijas vispārīgs raksturojums — 71, 120—121, 197—199, 293—294;
 - K. Marksa izdarītais apvērsums politiskajā ekonomijā — 18—19, 22—24, 27—28.
 - Sk. arī *Fiziokrāti, K. Marksa «Kapitāls», Klasiskā buržuāziskā politiskā ekonomija, Merkantilisms, Vulgārā buržuāziskā politiskā ekonomija.*
- Prece*
 - vispārīgas tēzes — 23, 44, 48, 52, 63, 69, 82, 95, 112, 120—123, 129, 135—136, 191, 241, 335, 342—343, 347—348, 436;
 - tās divējāda raksturs — 122, 129, 315;
 - tās vērtība — 19, 22—23, 27, 37, 44—46, 104, 129, 232, 276—277, 333—334, 342—344, 356—357, 362, 373, 378—383;
 - kādos apstākļos produkts pārvēršas par preci — 42—43, 44, 120—121, 138, 185, 315;
 - kādos apstākļos prece pārvēršas par preču kapitālu — 44, 45, 47, 95, 97, 345;
 - darbaspēks kā prece — 23—24, 27, 34, 35—39, 41, 43, 62, 76, 82, 88—89, 104, 111, 112—114, 153—154, 182, 189, 190, 194—195, 198, 210, 281, 291, 309—310, 313, 329, 335—339, 341, 342, 353, 367—368, 370, 390—392, 407, 423.
- Preču apgrozība* — 63, 139, 140—141;
 - vienkāršā — 51, 55, 68, 70, 77, 107, 120—121, 127, 140—141, 181, 289, 312—315, 367, 400, 438, 444—445;
 - kapitalismā — 35—36, 38, 40, 55, 61, 63, 70, 72, 107, 110, 112, 127, 136, 181, 312—315, 341—344, 367, 384—385, 438, 444—445;
 - un naudas apgrozība — 181, 292—293, 304, 365—368, 371, 420—426, 438.
- Preču kapitāla riņķojums*
 - tā formula — 65—66, 87, 92—93, 94—95, 347;
 - tā atšķirība no citām riņķojuma formām — 87—88, 92—98, 105—107, 143—144, 347—348;
 - un atražošanas mērogs — 46;
 - un sabiedriskais kapitāls — 96—97, 102, 347—349;
 - un patēriņš visumā — 71—72, 93, 96—97, 347—348;
 - un sabiedriskā produkta sadale — 93;
 - un paplašinātā atražošana — 87, 97—98, 105—106;
 - un ekonomiskās krīzes — 76—78;
 - kā rūpniecības kapitāla riņķojuma forma — 56, 60, 94, 95—97, 99—103, 107—108;
 - preču kapitāla buržuāzisko jēdzienu kritika — 44, 76—77, 92—93, 144—145.
- Sk. arī *Preču kapitāls.*
- Preču kapitāls*
 - definīcija un vispārīgs raksturojums — 44, 45—47, 48—49, 51—52, 56, 66, 68, 71—72, 77, 78—79, 81, 88—89, 93, 95—96, 121, 122, 131—

- 132, 136, 176, 187—188, 313—314, 327, 347—348, 356—357, 464;
- formula un riņķojuma īpatnības — 65, 66, 68, 69, 87—98, 105—107, 110, 143—144, 347—348;
 - un virsvērtības realizācija — 47—49, 68, 69, 70, 71—72, 73, 88, 89, 294, 311, 373—374;
 - un apgrozības izmaksas — 124—133, 140—142, 225—231;
 - tā loma sabiedriskā kapitāla atražošanas procesā — 76, 99, 187—188;
 - buržuāzisko ekonomistu uzskatu kritika — 44, 63, 76—77, 92—93, 144—145, 178—179, 231, 322—323, 325—335, 339—346, 362—363, 385—388.
- Preču krājums*
- definīcija un vispārīgs raksturojums — 131, 132, 133, 134—135, 136—140, 148, 173, 258—260, 284, 448—450;
 - tā samazināšanās vai palielināšanās nosacījumi — 133, 136, 139—140, 260—261;
 - tā izveidošanas un glabāšanas izmaksas — 131—135, 137, 139, 140;
 - preču krājuma buržuāzisko priekšstatu kritika — 133—135.
- Preču ražošana*
- vienkāršā — 36, 39, 40, 42—43, 71, 76, 107, 121, 127, 315, 344;
 - kapitālistiskā — 33, 34, 37—38, 39—44, 64, 65, 70—71, 76—77, 107, 108, 112, 121, 127, 132, 310, 312, 315—316, 318, 341, 344, 347—350, 438, 440, 444—445.
- Preču tirgus* — 33, 34, 47, 64, 73—74, 95—96, 111, 116, 121, 131, 136, 188, 190, 230, 259, 396, 423.
- Sk. arī *Pārdošanas tīrgi*.
- Pretruna* — 20, 27, 77—78, 283, 332, 364—365.
- Pretstats* — 23, 60, 155—156, 176, 182—183, 190, 193—195, 196, 197—199, 204, 205, 365.
- Procents* — 20, 116, 287, 405.
- Proletariāts* — sk. *Strādnieku šķira*.
- Pusfabrikāts* — 135, 187, 189, 199, 350, 387, 414, 416, 464.
- formula — 65, 67, 76, 80—81, 86, 92, 347;
 - riņķojuma laiks — 117;
 - ražīgā kapitāla funkcija — 41—44, 61—62, 67, 76—77, 80—81, 82, 91—92, 117—119, 143—144;
 - tā noteicošais mērķis — 80, 99, 143—144;
 - preču kapitāla realizācija — 44—52, 63, 68—72, 88—91, 106—107, 113—114, 122—123;
 - kapitālās vērtības un virsvērtības kustības dalījums — 68—72, 80, 81, 82—84, 88—91;
 - tā normālas norises gaita — 56, 71—72, 74—75, 76—79, 85—86, 103—107;
 - vērtības un cenu maiņas ietekme — 74—75, 91, 93, 103—107;
 - un individuālais patēriņš — 41—42, 62—65, 76—78, 93, 115—116, 122;
 - un kapitālista ienākums — 68—73, 115—116;
 - un uzkrājuma naudas fonda izveidošana — 79—80, 83—85, 115—116;
 - un paplašinātā atražošana — 79—81, 82—84, 93, 105—106, 115—116;
 - un rezerves naudas fonds — 85—86, 115—116;
 - un ekonomiskās krīzes — 77—78;
 - kā ražošanas procesa un apgrozības procesa vienība — 63, 67—68, 99—104;
 - kā rūpniecības kapitāla kustība — 56, 60, 67—68, 81—82, 99—104, 107—108, 109—110, 111—112;
 - kā atražošanas process un forma — 67—69, 74—81, 85—86, 91—92, 99—103, 107—108;
 - buržuāzisko ekonomistu uzskatu kritika — 71, 72, 76—78, 82, 86, 92—93, 103—104, 111—113, 120—121, 144—145.
- Sk. arī *Kapitāla aprite, Ražīgais kapitāls*.
- Ražīgais kapitāls*
- definīcija un vispārīgs raksturojums — 35, 36, 38, 40—44, 56, 76, 82, 92, 93, 94—96, 113, 117—119, 151—156, 170, 174—176, 178—183, 186—189, 190—195, 201—202, 222—223, 238—239, 241—242, 313—314, 315, 316, 399;
 - kā rūpniecības kapitāla forma — 56;
 - rezerves veidā — 133—135.
- Sk. arī *Ražīgā kapitāla riņķojums*.
- Rantjē* — 374.
- Ražīgā kapitāla riņķojums*
- definīcija — 67—68, 312;

Ražošana

- vispārīgs raksturojums — 42—43, 59—60, 61—62, 111—112, 115—119, 129, 133, 134, 141—142, 144, 150—153, 185—186, 197, 205, 208—210, 217—220, 225—227;
- divi sabiedriskās ražošanas iedalījumi — 326—327, 350, 356—358, 375—377, 417—418.

Sk. arī *Atražošana, Darbaspēks, Darbs, Konkrētais darbs, Ražošanas laiks.*

- Ražošanas apdrošināšanas fonds* — 164, 323—324.

Ražošanas attiecības

- kapitālistisko ražošanas attiecību atražošana — 38—43, 108, 112, 309—310, 313, 336—339, 341—342, 343, 347, 370, 374—375, 379, 393, 395—396, 463.

- Ražošanas cena* — 197, 302.

Ražošanas izmaksas

- un izmaksas pamatkapitāla saglabāšanai un remontam — 115, 160—167, 220, 285—286, 323—324, 398—399, 423.

- Ražošanas koncentrācija* — 123, 226—227.

- Ražošanas krājums* — 105—106, 117—118, 133—135, 173, 222—223, 230—231, 237, 252, 258—261, 264, 399.

Ražošanas laiks

- definīcija — 117—118, 119, 217, 218;
- un darba laiks — 117—119, 217—220, 221—222, 223—224, 232—234, 236—237;
- un darba periods — 208—211, 214—216, 218, 232—234, 283, 423;
- tā saīsināšanas nosacījumi un metodes kapitālismā — 119, 213—218, 220—222;
- kā aprites laika sastāvdaļa — 117, 121, 143, 145, 211, 225, 232—233, 315, 317—318;
- un apgrozības laiks — 117, 120—121, 232—234, 236—239, 249—256, 313—315, 317—318;
- un avansējamā kapitāla lielums — 117, 209—216, 218—224, 232—234, 236—239, 249—252, 315, 317—318;
- un strādnieku ekspluatācija — 118, 217.

Sk. arī *Mainīgais kapitāls, Virsvērtība.*

Ražošanas līdzekļi

- vispārīgs raksturojums — 34—35, 38—39, 40—43, 117—119, 133—134,

- 147—151, 185, 197, 350, 389, 441—443;

- kā pastāvīgā vai pamata kapitāla lieliskā forma — 43, 117—119, 133—134, 147—149, 153, 197, 206—207, 350, 375—377;
- un vērtības radīšanas process — 118—119, 147—150, 197;
- ražošanas līdzekļu ražošanas iedalījums — 323—325, 326—327, 350, 375—377, 417—418.

Sk. arī *Pastāvīgais kapitāls.*

- Ražošanas veids* — sk. *Kapitālistiskais ražošanas veids, Sabiedriski ekonomiskā formācija.*

- Relatīvā pārāpdzīvotība* — 282—283, 364, 445—446, 457;

- un rūpniecības cikla fāzes — 363—364.

- Reliģija* — 63.

Remonts

- kārtējais un kapitālais — 115, 163—164;
- remonta izmaksas — 115, 160—167, 220, 285—286, 323—324, 398—399, 423;

- remonta izmaksu sadale starp kapitālistiem — 115, 162—164;

- un strādnieku ekspluatācija — 161.

Sk. arī *Mašīnas, Pamatkapitāla amortizācija, Pamatkapitāls.*

Roma (Senā) — 425.**Rūpniecības cikls**

- definīcija un vispārīgs raksturojums — 170—171, 223—224, 253, 463;

- cikla fāžu maiņa un darbaļaužu stāvoklis — 363—364.

- Rūpniecības kapitāls* — 60, 63—64, 67, 81—82, 85—86, 100, 101, 103, 107, 108, 109—112, 181, 255, 329, 423.

S**Sabiedrības ražošanas spēki**

- to izšķērdešana kapitālismā — 160—161.

- Sabiedriskā bagātība* — sk. *Bagātība (sabiedriskā).*

Sabiedriskais (gada) produkts

- tā iedalījums pēc vērtības — 137, 191, 326—328, 347—348, 349—352, 373, 381—385, 449—450, 454, 457;
- tā iedalījums pēc naturālās formas — 326—327, 347—350, 351—352, 356—358, 375—377, 381—385.

- Sabiedriskais kapitāls (vispārīgs raksturojums)* — 96, 103, 131, 135,

- 144, 189—190, 191—193, 238, 242—243, 251, 312, 313, 314, 315, 327, 340, 341, 347—350, 376—377, 384—385, 454—457, 461—462.
- Sabiedriski ekonomiskā formācija* — 42—43, 60, 385.
- Sk. arī *Dzimtbūšana, Kapitālistiskais ražošanas veids, Komunisms, Verdžiba.*
- Sadale*
- virsvērtības — 18—19, 23, 197, 297, 311, 330—331, 344, 374;
- ražošanas lietisko faktoru — 39—40, 93, 342.
- Sakaru līdzekļi* — 59—60, 226—227.
- Skotija* — 112, 207, 322.
- Sociālisms* (zinātniskais) — sk. *Komunisms* (zinātniskais).
- Spekulācija* — 61, 104, 141, 192, 213, 282, 286, 302—303, 364.
- Strādnieku rezerves armija* — sk. *Relatīvā pārpalīdzīvotība.*
- Strādnieku šķira* — 310, 374;
- tās rašanās un pastāvēšanas nosacījumi — 38—43, 108, 136;
- tās atražošana kapitālismā — 40—42, 77, 112, 153—154, 157, 189, 194—195, 282—283, 309—310, 313, 333, 335—340, 343, 347, 363—364, 367—370, 379, 390—392, 393—396, 399, 445, 452—453, 457;
- tās ienākumi — 323—324, 329, 332, 333, 336—338, 342—343, 352—353, 390—392, 394, 397—398;
- un ekonomiskās krīzes — 281—283, 363—364.
- Sk. arī *Algotais darbs, Darba alga, Darbaspēks, Laukstrādnieks, Virsvērtība.*
- Strādnieku šķiras ciņa*
- un darba alga — 301—304, 363—364, 452—453, 459—460.
- Strādnieku šķiras grimšana nabadzībā* — sk. *Darba alga, Darbaspēka ekspluatācija, ko izdara kapitāls, Relatīvā pārpalīdzīvotība.*
- Sudrabs* — sk. *Zelts* (un sudrabs).
- Š**
- Šķiras* — sk. *Kapitālistu šķira, Strādnieku šķira, Zemniecība.*
- T**
- Tehnika*
- tās nozīme un attīstība kapitālismā — 43, 60, 79, 101, 104—105, 116, 158, 341, 443.
- Telpa un laiks* — 72, 102—103, 121, 122, 141—142, 226—227.
- Tirdzniecība*
- vispārīgas tēzes — 40, 42, 64, 108—109, 449;
- un rūpniecības kapitāls — 107—109;
- un tirgotāju kapitāls — 108—109, 125—126, 176, 283—284;
- un apgrozības izmaksas — 124—127, 225—231;
- mazumtirdzniecība — 64, 139, 326, 406;
- buržuāzisko ekonomistu uzskatu kritika — 108—109, 141—142.
- Tirdzniecības bilance* — 283—284.
- Tirdzniecības kapitāls* — 60, 77, 108, 175, 176, 179, 374.
- Sk. arī *Tirgotāju kapitāls.*
- Tirgotāju kapitāls* — 72, 77, 78, 79, 95, 108—109, 125—126, 135, 140, 175—176, 177, 179, 181, 187—188, 283—284, 374, 405, 449.
- Sk. arī *Tirdzniecības kapitāls.*
- Transporta līdzekļi*
- to nozīme un attīstība kapitālismā — 122—123, 135, 149, 226—227.
- Sk. arī *Transports.*
- Transports*
- ražošanas un darba procesa īpatnības transportā — 59—60, 140—142, 148—149;
- transporta līdzekļu attīstības ietekme uz ražošanas un iedzīvotāju izvietojumu un kapitāla koncentrāciju — 122—123, 134, 135, 141—142, 226—227, 260—261;
- transporta izmaksas — 140—142, 226—228, 386;
- kapitāla riņķojuma formula transportā — 60;
- transporta līdzekļu attīstības ietekme uz kapitāla apriti — 157—158, 163, 164—167;
- un krājumu izveidošanās — 135—136.
- Tredjūnijas* — 303.
- U**
- Utopiskais sociālisms* — 21, 23.
- Uzņēmums* (kapitālistiskais)
- lietoto ražošanas līdzekļu un darbaspēka daudzuma nepieciešamais samērs — 34—36, 105—106;

- kapitāla ieguldīšanas minimālā norma un tās pārmaiņas — 79, 80, 82—84, 105—106, 115—116, 233—234, 316—318, 435—436;
 - tā proporcionālas paplašināšanās nosacījumi — 79, 116, 159—161, 233—234, 236—237, 256, 286;
 - jaunu uzņēmumu dibināšanas nepieciešamie nosacījumi — 292, 423—424, 443;
 - uzņēmumu bankrots — 78, 104, 212—213, 284, 374;
 - un strādnieku ekspluatācija — 43, 161, 233, 373.
- Sk. arī *Akciju sabiedrības, Bankas.*

V

- Vācija* — 219, 417.
 - Valsts* (ekspluatatoriskā sabiedrībā) — 112, 141, 163, 374, 405, 425;
 - kā darba ekspluatētāja — 96, 107, 212—213;
 - un nauda — 109, 453.
 - «*Valsts sociālisms*» (Vācijā) — 18.
 - Valsts vērtspapīri* — 310.
 - Vekselis* — 84, 228—229, 261, 284.
 - Venēcija* — 228.
 - Verdzība* — 39, 107, 343, 391, 425—426, 458.
 - Vergu tirdzniecība* — 433—434.
 - Vērtība*
 - tās definīcija un izpausme — 18—19, 21—24, 27, 37, 44—46, 61—62, 91, 103, 104, 106, 129, 130, 140, 141—142, 155, 181, 193, 291, 342, 420—421;
 - darbaspēka — 23—24, 27, 34—35, 36, 37, 74—75, 111, 112, 131, 153—155, 198, 204—205, 329, 332—334, 336—340, 343, 391—392, 395, 429, 453;
 - visa sabiedriskā produkta — 326—328, 350—352, 382, 383—385, 387;
 - kapitāla kā vērtības kustības — 41, 45—46, 104—105, 145, 255—257, 274—275, 341—342, 347—348;
 - naudas — 364;
 - vērtības pārmaiņas un tās revolūcija — 103—104, 105—106, 137, 262, 364;
 - buržuāzisko teoriju kritika — 19, 20—21, 27, 104, 328—335, 339—341, 344—346, 385—388.
- Sk. arī *Cena, Maiņas vērtība, Virsvērtība.*
- Vērtības likums* — 27, 109—110, 141—142, 196, 204, 289, 315.

- Vērtspapīri* — 80, 84, 443;
- valsts — 310.
- Sk. arī *Akcijas.*
- Vēstures materialistiskā izpratne* (vispārīgas tēzes un atsevišķi piemēri) — 17, 22—24, 38, 39, 42—43, 60, 92—93, 103—104, 107—108, 111—113, 127—128, 133—134, 170—171, 211—213, 218—219, 225—228, 281—284, 306—307, 308, 315—318, 319—320, 330—331, 385, 391, 424, 453, 458—460.
- Vēsturiskais un loģiskais* — 108—109, 424.
- Vidējā peļņa* — 27, 197.
- Viduslaiki* — 125.
- Vienība*
- ražošanas procesa un apgrozības procesa vienība — 99;
- kapitāla riņķojuma trīs formu vienība — 100, 102—104, 127—128, 231.
- Vienkāršā atražošana* (sabiedrības mērogā) — 289—290, 326—328, 347—350, 364—365, 378, 415, 439—440, 447—448, 463;
- tās shēma — 351—352, 365, 450—451;
- maiņa starp abiem nodalījumiem — 350—356, 365—374, 376—377, 378, 380, 384, 387, 388—389, 391—398, 400—416;
- maiņa pirmajā nodalījumā — 352, 375—377;
- maiņa otrajā nodalījumā — 351—352, 356—365;
- naudas un naudas apgrozības loma — 353—356, 365—374, 390—400, 403, 406—411, 414—415, 420—426;
- kāda nozīme veidam, kā strādnieki iztērē darba algu — 313—314, 348—350, 352—354, 356—370, 371, 388—398, 403—407, 424—425;
- virsvērtības realizācijas nosacījumi — 289—306, 313—314, 357, 361—365, 372—374, 420—422;
- mainīgā kapitāla — 353—354, 356—357, 361—364, 377—381, 388—398;
- pastāvīgā kapitāla — 327—328, 333—334, 350—355, 361—362, 375—377, 381—387, 388—389, 398—401;
- pamatkapitāla — 165—166, 351—352, 398—416, 423;
- naudas materiāla — 289—290, 292—293, 299—301, 305—306, 308, 317, 417—420;
- šķiru attiecību — 309—310, 313,

- 335—339, 341—342, 343, 347, 370, 373—374, 378—379, 393, 394—396;
 — tās nepieciešamie nosacījumi un proporcijas — 356, 361—364, 373, 378—379, 384, 403—404, 412, 414—416, 439—441, 462—464;
 — tās pretrunas — 348—350, 363—365, 373—374, 389, 414—416, 439—440, 463;
 — buržuāzisko teoriju kritika — 319—335, 339—341, 344—346, 362—365, 374, 378—379, 385—388, 389—391, 394, 397—398, 402, 406, 416, 420—423, 426—433, 439—440.
 Sk. arī *Atražošana*.
- Virsdarbs* — 17—20, 34, 35, 37, 44, 71, 126, 265—266, 323—324, 378, 381—382, 441—442.
- Virsprodukts* — 47, 60, 67, 71, 79—80, 96, 98, 140, 421, 436, 437, 439, 441—443, 446, 461.
- Virsvērtība*
 — tās vēsture un nozīme, kāda ir K. Marksa izstrādātajai zinātniskajai virsvērtības teorijai — 16—20, 22—24, 27;
 — definīcija — 17—19, 22—24, 44, 47, 155—198, 199, 333, 341—342, 343—344, 421;
 — tās divas formas — 23—24, 341—342;
 — tās ražošana kā kapitālisma noteicošais mērķis — 61—64, 79—80, 92, 97, 99, 103, 113—116, 143—146, 274—275, 312, 320, 341—342, 344, 364—365, 395, 447—448;
 — tās gada norma — 263—275, 279—281, 285;
 — tās masa — 265—267, 273, 279—281, 285;
 — tās realizācija — 47—49, 68, 69, 70, 71—72, 73, 88, 89, 113, 119, 122, 283, 285, 286, 287, 289, 293—295, 296—299, 302, 310, 311, 357, 361, 364—365, 372—374, 421, 444, 454;
 — tās sadale — 18—19, 197, 297, 311, 330—331, 344, 374;
 — tās kapitalizācija — 79—81, 98, 285—286, 289, 435, 454—458, 461—463;
 — tās kā ienākuma izlietošana — 74, 96, 276, 285, 333—334, 339, 340, 357, 363—364, 372—374, 379, 420—422;
 — un darba alga — 19, 24, 46, 204—205, 263—276, 279, 281, 301—302, 332—333, 339—341, 343—344, 345, 363—366, 371, 374, 399;
 — un apgrozības izmaksas — 130—131, 140—141;
 — un izmaksas pamatkapitāla remontam — 115, 160—167, 220, 323—324, 398—399, 423;
 — un apdrošināšana — 131, 164;
 — virsvērtības izcelšanās buržuāzisko teoriju kritika — 16—21, 23—24, 27, 120—121, 181—182, 193, 204—205, 273, 293—294, 394, 426—434.
Virsvērtības likumi — 18—19, 267—269.
Virsvērtības norma
 — tās vispārīga definīcija — 265—267, 269—270, 272—274, 279;
 — virsvērtības gada norma — 263—275, 279—281, 285, 313—314;
 — un virsvērtības masa — 265—267, 273, 279—280, 281, 285;
 — un peļņas norma — 14, 27, 197, 302—304, 464;
 — un kapitāla aprīte — 280—281.
Vispārigais ekvivalents — sk. *Nauda, Zelts* (un sudrabs).
Vulgārā buržuāziskā politiskā ekonomija
 — tās vispārīgs raksturojums — 21—22, 24, 27, 72, 120—121, 151, 205, 293—294, 330, 345—346, 390, 433—434, 453, 458—460;
 — tās atsevišķo tēžu un teoriju kritika — 44, 71, 72, 76—77, 82, 112—113, 141—142, 302—303, 308, 330—331, 345—346, 364, 374, 385, 389—391, 394, 405—406, 416, 426—434, 447—448, 458—460.

Z

- Zelta rūpniecība* — 52, 55, 60, 290—293, 299—301, 306, 308, 317, 417—420, 423—424, 426, 436—437, 442, 445, 446, 464—465.
Zelts (un sudrabs)
 — tā vērtības mainīšanās un preču cenas — 291, 445;
 — kā nauda — 52, 54, 60, 65, 79—80, 109, 129—130, 287, 289—293, 299—301, 306, 308, 309, 317, 417—420, 423, 424, 426, 436—437, 445, 465;
 — kā izejviela — 290, 417, 418, 419, 465;
 — un potenciāla naudas kapitāla uzkrāšana — 79—80, 287, 289—290, 292—293, 306—307, 308—310, 311, 419—420, 423—424, 426, 436, 437, 442, 445, 446, 465.

Zeme — 191, 315—316, 424, 432;
— bagātības dabiskais avots — 315—
316, 317.

Zemes ipašums — 16—18, 24, 40,
212—213, 305—306, 316, 322, 330,
344, 405, 432.

Zemes rente — 16—21, 24, 125, 213,
214, 297, 316, 320—322, 324, 328—
330, 332, 340—341, 344, 345, 374,
405, 416.

Zemkopība — 59, 67, 97—98, 103, 118,
128, 131—132, 135, 144, 145, 150,
151—152, 160, 165, 174—176, 178,
184, 193, 200, 213, 214, 218—221,

223—224, 234, 283, 319—321, 399,
425, 463.

Sk. arī *Augsnes auglība, Lauksaim-*
niecība.

Zemniecība — 40, 128, 129, 133, 215,
219, 282, 342;

— Krievijā — 40, 219.

Zinātne

— tās izmantošana ražošanā — 118—
119, 218—219;

— kā zinātnes sasniegumus piesavinās
kapitālisti — 316.

Zooloģija — 142.

SATURS

No PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūta	7
PRIEKSVĀRDS	9—28
PRIEKSVĀRDS OTRAJAM IZDEVUMAM	29—30

OTRĀ GRĀMATA

KAPITĀLA APGROZĪBAS PROCESS

Pirmā daļa. KAPITĀLA METAMORFOZES UN TO RIŅĶOJUMS	33—142
<i>Pirmā nodaļa. NAUDAS KAPITĀLA RIŅĶOJUMS</i>	33—66
I. Pirmā stadija. N—P	34—41
II. Otrā stadija. Ražīgā kapitāla funkcija	41—44
III. Trešā stadija. P'—N'	44—55
IV. Viss riņķojums	55—66
<i>Otrā nodaļa. RAZĪGĀ KAPITĀLA RIŅĶOJUMS</i>	67—86
I. Vienkāršā atražošana	68—79
II. Uzkrāšana un atražošana paplašinātā mērogā	79—83
III. Naudas uzkrāšana	83—84
IV. Rezerves fonds	85—86
<i>Trešā nodaļa. PRECU KAPITĀLA RIŅĶOJUMS</i>	87—98
<i>Ceturtnā nodaļa. RIŅĶOJUMA PROCESA TRIS FIGŪRAS</i>	99—116
Naturālā, naudas un kredīta saimniecība	—
Pieprasījuma un piedāvājuma segšana	—
<i>Piektā nodaļa. APGROZĪBAS LAIKS</i>	117—123
<i>Sestā nodaļa. APGROZĪBAS IZMAKSAS</i>	124—142
I. Apgrozības tirās izmaksas	124—130
1) Pirkšanas un pārdošanas laiks	124—127
2) Grāmatvedība	127—129
3) Nauda	129—130
II. Glabāšanas izmaksas	130—140
1) Krājuma veidošanās vispār	131—135
2) Istenais preču krājums	136—140

III. Transporta izmaksas	140—142
Otrā daļa. KAPITĀLA APRITE	143—311
<i>Septītā nodaļa. APRITES LAIKS UN APRITU SKAITS</i>	<i>143—146</i>
<i>Astotā nodaļa. PAMATKAPITĀLS UN APGROZĀMAIS KAPITĀLS</i>	<i>147—168</i>
I. Formas atšķirības	147—157
II. Pamatkapitāla sastāvdaļas, kompensācija, remonts un uzkrāšana	157—168
<i>Devītā nodaļa. AVANSĒTĀ KAPITĀLA KOPEJĀ APRITE. APRITU CIKLI</i>	<i>169—173</i>
<i>Desmitā nodaļa. TEORIJAS PAR PAMATKAPITĀLU UN APGROZĀMO KAPITĀLU. FIZIOKRĀTI UN ĀDAMS SMITS</i>	<i>174—195</i>
<i>Vienpadsmitā nodaļa. TEORIJAS PAR PAMATKAPITĀLU UN APGROZĀMO KAPITĀLU. RIKĀRDO</i>	<i>196—207</i>
<i>Divpadsmitā nodaļa. DARBA PERIODS</i>	<i>208—216</i>
<i>Trīspadsmitā nodaļa. RAŽOŠANAS LAIKS</i>	<i>217—224</i>
<i>Cetrpadsmitā nodaļa. APGROZĪBAS LAIKS.</i>	<i>225—231</i>
<i>Piecpadsmitā nodaļa. APRITES LAIKA IETEKME UZ AVANSĒTĀ KAPITĀLA LIELUMU</i>	<i>232—262</i>
I. Darba periods vienlīdzīgs apgrozības periodam	240—243
II. Darba periods lielāks nekā apgrozības periods	243—247
III. Darba periods mazāks nekā apgrozības periods	247—250
IV. Secinājumi	250—255
V. Cenu mainīšanās ietekme	255—262
<i>Sešpadsmitā nodaļa. MAINĪGĀ KAPITĀLA APRITE</i>	<i>263—284</i>
I. Virsvērtības gada norma	263—276
II. Atsevišķa mainīgā kapitāla aprite	276—280
III. Mainīgā kapitāla aprite no sabiedriskā viedokļa	280—284
<i>Septiņpadsmitā nodaļa. VIRSVĒRTĪBAS APGROZĪBA</i>	<i>285—311</i>
I. Vienkāršā atražošana	289—306
II. Uzkrāšana un paplašinātā atražošana	306—311
Trešā daļa. VISA SABIEDRISKĀ KAPITĀLA ATRAŽOSANA UN APGROZĪBA	312—465
<i>Astoņpadsmitā nodaļa. IEVADS</i>	<i>312—318</i>
I. Pētišanas priekšmets	312—314
II. Naudas kapitāla loma	314—318
<i>Deviņpadsmitā nodaļa. LĪDZSINĒJIE PRIEKŠSTATI PAR PRIEKŠMETU</i>	<i>319—346</i>
I. Fiziokrāti	319—321
II. Ādams Smits	321—345
1) Smita vispārējās tēzes	321—328
2) Smita izdarītais maiņas vērtības sadalījums uz $v+m$	328—330
3) Kapitāla pastāvīgā daļa	331—335
4) Ā. Smits par kapitālu un ienākumu	335—341
5) Secinājumi	341—345
III. Vēlākie ekonomisti	345—346
<i>Divdesmitā nodaļa. VIENKĀRSĀ ATRAŽOSANA</i>	<i>347—434</i>
I. Jautājuma nostādne	347—350
II. Divi sabiedriskās ražošanas nodalījumi	350—352

III. Apgrozījums starp abiem nodalījumiem: $I(v+m)$ pret Ic	352—356
IV. Apgrozījums II nodalījuma robežās. Nepieciešamie eksistences līdzekļi un greznuma priekšmeti	356—365
V. Naudas apgrozība kā apgrozījuma starpniece	365—375
VI. I nodalījuma pastāvīgais kapitāls	375—377
VII. Mainīgais kapitāls un virsvērtība abos nodalījumos	377—381
VIII. Pastāvīgais kapitāls abos nodalījumos	381—385
IX. Atskats uz Ā. Smitu, Storhu un Remziju	385—388
X. Kapitāls un ienākums: mainīgais kapitāls un darba alga	388—398
XI. Pamatkapitāla kompensēšana	398—416
1) Nolietošanās rezultātā zaudētās pamatkapitāla vērtības daļas kompensēšana naudas formā	401—406
2) Pamatkapitāla kompensēšana in natura	406—414
3) Secinājumi	414—416
XII. Naudas materiāla atražošanas	417—426
XIII. Destīta de Trasī atražošanas teorija	426—434
<i>Divdesmit pirmā nodaļa. UZKRĀSANA UN PAPLĀSINĀTĀ ATRAZOSANA</i>	435—465
I. Uzkrāšana I nodalījumā	437—446
1) Dārgumu krājuma izveidošana	437—441
2) Papildu pastāvīgais kapitāls	441—445
3) Papildu mainīgais kapitāls	445—446
II. Uzkrāšana II nodalījumā	446—450
III. Uzkrāšanas shematisks attēlojums	450—464
1) Pirmais piemērs	454—457
2) Otrais piemērs	457—462
3) Ic apmaiņa uzkrāšanas apstākļos	462—464
IV. Papildu piezīmes	464—465
Piezīmes	469—472
Personu rādītājs	473—477
Citētās un pieminētās literatūras rādītājs	478—483
Citēto grāmatu krievu tulkojumu rādītājs	484—485
Priekšmetu rādītājs	486—506

ILUSTRĀCIJAS

«Kapitāla» II sējuma pirmā vācu izdevuma titullapa	11
«Kapitāla» II sējuma pirmā krievu izdevuma titullapa	25
Kādas K. Marksa «Kapitāla» II sējuma manuskripta lappuses faksimils	53
Kādas F. Engelsa rediģētās un pārrakstītās «Kapitāla» II sējuma manuskripta lappuses faksimils	57

III. Pārskats par Latvijas valsts attīstību 1918-1940. gados.
 IV. Latvijas valsts attīstība 1940-1945. gados.
 V. Latvijas valsts attīstība 1945-1954. gados.
 VI. Latvijas valsts attīstība 1954-1960. gados.
 VII. Latvijas valsts attīstība 1960-1970. gados.
 VIII. Latvijas valsts attīstība 1970-1980. gados.
 IX. Latvijas valsts attīstība 1980-1990. gados.
 X. Latvijas valsts attīstība 1990-2000. gados.
 XI. Latvijas valsts attīstība 2000-2010. gados.
 XII. Latvijas valsts attīstība 2010-2020. gados.

Институт истории партии при ЦК КПЛ —
 филиал Института марксизма-ленинизма
 при ЦК КПСС

К. Маркс
 КАПИТАЛ

Критика политической экономии
 Том второй
 Книга II:

Процесс обращения капитала
 Издан под редакцией
 Фридриха Энгельса

Издательство политической литературы
 Москва 1969

Издательство «Лиезма»
 Рига 1976
 На латышском языке

III. Pārskats par Latvijas valsts attīstību 1918-1940. gados.
 IV. Latvijas valsts attīstība 1940-1945. gados.
 V. Latvijas valsts attīstība 1945-1954. gados.
 VI. Latvijas valsts attīstība 1954-1960. gados.
 VII. Latvijas valsts attīstība 1960-1970. gados.
 VIII. Latvijas valsts attīstība 1970-1980. gados.
 IX. Latvijas valsts attīstība 1980-1990. gados.
 X. Latvijas valsts attīstība 1990-2000. gados.
 XI. Latvijas valsts attīstība 2000-2010. gados.
 XII. Latvijas valsts attīstība 2010-2020. gados.

III. Pārskats par Latvijas valsts attīstību 1918-1940. gados.
 IV. Latvijas valsts attīstība 1940-1945. gados.
 V. Latvijas valsts attīstība 1945-1954. gados.
 VI. Latvijas valsts attīstība 1954-1960. gados.
 VII. Latvijas valsts attīstība 1960-1970. gados.
 VIII. Latvijas valsts attīstība 1970-1980. gados.
 IX. Latvijas valsts attīstība 1980-1990. gados.
 X. Latvijas valsts attīstība 1990-2000. gados.
 XI. Latvijas valsts attīstība 2000-2010. gados.
 XII. Latvijas valsts attīstība 2010-2020. gados.

III. Pārskats par Latvijas valsts attīstību 1918-1940. gados.
 IV. Latvijas valsts attīstība 1940-1945. gados.
 V. Latvijas valsts attīstība 1945-1954. gados.
 VI. Latvijas valsts attīstība 1954-1960. gados.
 VII. Latvijas valsts attīstība 1960-1970. gados.
 VIII. Latvijas valsts attīstība 1970-1980. gados.
 IX. Latvijas valsts attīstība 1980-1990. gados.
 X. Latvijas valsts attīstība 1990-2000. gados.
 XI. Latvijas valsts attīstība 2000-2010. gados.
 XII. Latvijas valsts attīstība 2010-2020. gados.

III. Pārskats par Latvijas valsts attīstību 1918-1940. gados.
 IV. Latvijas valsts attīstība 1940-1945. gados.
 V. Latvijas valsts attīstība 1945-1954. gados.
 VI. Latvijas valsts attīstība 1954-1960. gados.
 VII. Latvijas valsts attīstība 1960-1970. gados.
 VIII. Latvijas valsts attīstība 1970-1980. gados.
 IX. Latvijas valsts attīstība 1980-1990. gados.
 X. Latvijas valsts attīstība 1990-2000. gados.
 XI. Latvijas valsts attīstība 2000-2010. gados.
 XII. Latvijas valsts attīstība 2010-2020. gados.

Kārlis Marksšs
KAPITĀLS, II SEJUMS

Mākslinieka V. Kovaļova apdare. Redaktors
E. Vaivars. Māksl. redaktors A. Grīnbergs.
Tehn. redaktore I. Klotiņa. Korektore
I. Kalniņa.

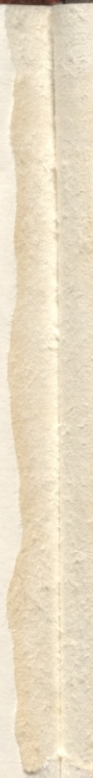
Nodota salikšanai 1975. g. 26. septembrī. Pa-
rakstīta iespiešanai 1976. g. 14. oktobrī.
Tipogrāfijas papīrs Nr. 1, formāts 60×90/16.
32 fiz. iespiedl.; 32 uzsk. iepiedl.; 36,65
izdevn. l. Metiens 5000 eks. Maksā 1 rbl.
24 kap. Izdevniecība «Liesma» Rīgā, Pa-
domju bulv. 24. Izdevn. Nr. 137/27713-P-130.
Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes
Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu
tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā
«Cīņa» Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Pasūt.
Nr. 3474-D.

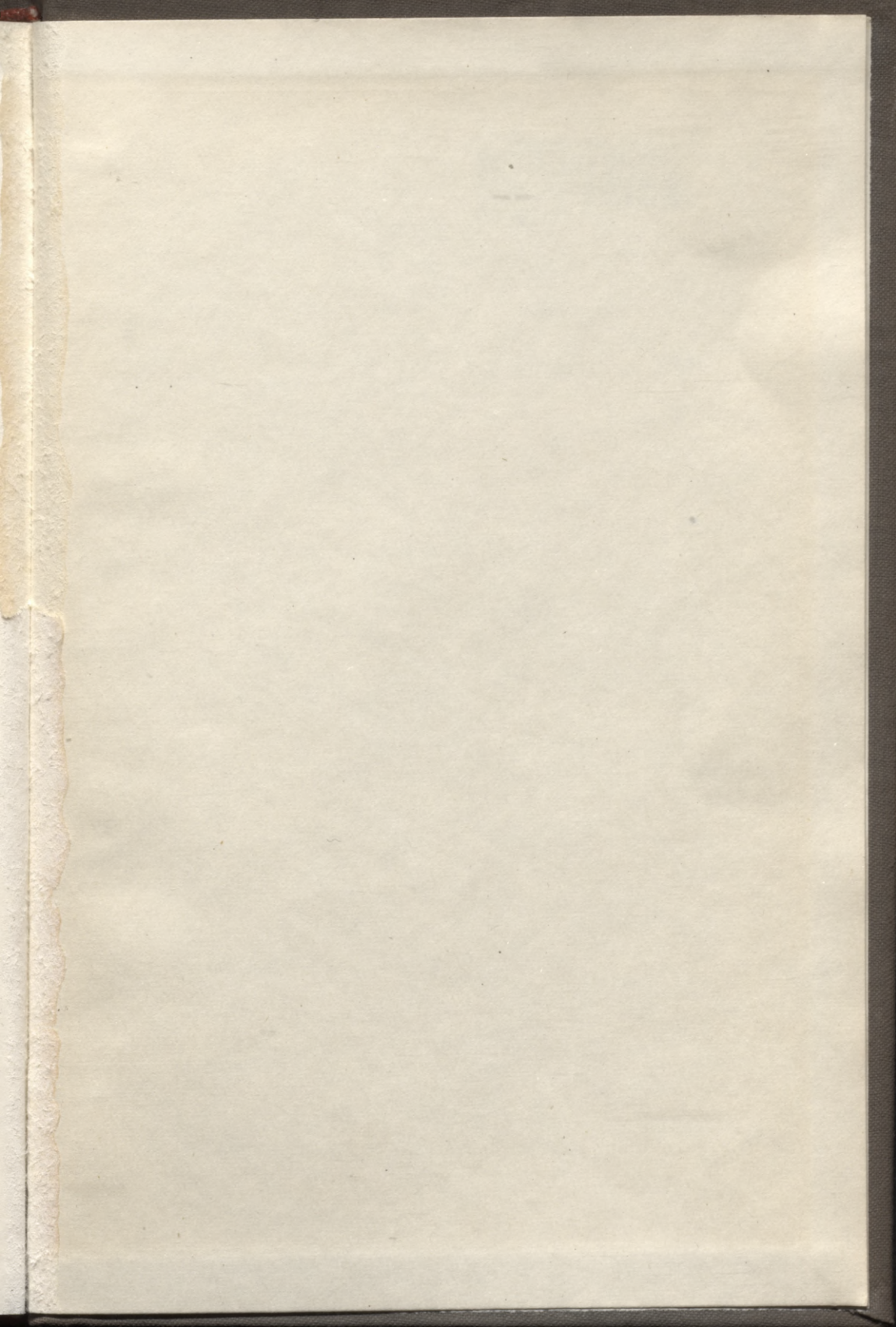
Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and mostly illegible due to fading and bleed-through. Some words are difficult to discern but appear to include names and titles.

Handwritten mark or signature, possibly a stylized 'S' or '5'.

Handwritten mark or signature, possibly a stylized '8'.

Handwritten mark or signature, possibly a stylized '8'.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308073715

